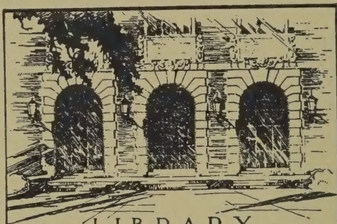

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

ΣΥΛΛΟΓΗ

ΕΚΚΡΙΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΞΕΝΩΝ ΕΝ ΤΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗι ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙ
ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΤΥΠΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΣΥΝΕΡΓΙΑι ΜΕΝ ΤΩΝ Κ. Κ.

ΣΠ. ΒΑΣΗ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Γ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΛΑΧΟΥ***, † ***Σ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Π. ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Α. ΚΟΥΡΤΙΔΟΥ*** (διδ. τῆς φιλ.), ***ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Μ. ΛΑΠΠΑ*** (δ. φ.), ***Θ. ΛΙΒΑΔΑ*** (δ. φ.) ***Μ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), † ***Ι. ΠΑΝΤΑΖΙΔΟΥ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Θ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ*** (καθ. γυμν.), ***Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Α. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΥ*** (δ. φ.), ***Ε. ΡΟΙΔΟΥ*** (δ. ν.), ***Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Ι. ΣΒΟΡΩΝΟΥ*** (διευθ. νομισμ. μουσ.), ***Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ*** (ἐφ. τ. ἀρχ.), ***ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑ*** (ἐφ. τ. ἀρχ.), ***Δ. ΦΙΛΙΟΥ*** (ἐφ. τ. ἀρχ.), ***Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.) καὶ ἄλλων λογίων.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑι ΔΕ

ΛΥΣΑΝΔΡΟΥ Γ. Χ. ΚΩΝΣΤΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΜΑΡΑΣΛΗ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡ. 5.

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ
ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΚΑΡΟΛΟΥ ΜΠΕΚ
1904

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ

ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

ΜΕΡΟΣ Β'.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

1904

B.'

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Α΄.

ΠΑΛΑΙΑΙΣ ΙΣΤΟΡΙΑΙΣ

1

Κατὰ τὸν Fustel de Coulanges (Mémoires sur l'île de Chio ἐν Archives des missions scientifiques 1856 τ. V. σ. 498-9). Τὰ χωρία Πιτυό, Ἀναβατός, Καρδάμυλα καὶ Βολισσὸς εἶναι τοῦ βορείου τμήματος τῆς νήσου, ἀνήκοντα εἰς τὴν συστάδα τῶν λεγομένων Ἀπανωχώρων. Τῶν δύο τελευταίων τὰ ὀνόματα εἶναι μεμαρτυρημένως ἀρχαῖα

Αἱ παραδόσεις αὗται πιθανῶς μετεδόθησαν εἰς τὸν λαὸν ἐν νεωτέροις χρόνοις ὑπὸ λογίων. Περὶ τῆς διαμονῆς τοῦ Ὁμήρου ἐν Βολισσῷ ἐφέρετο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις παράδοσις λέγουσα, ὅτι ἐν αὐτῇ παιδεύων τοὺς παῖδας Χίου τινὸς ἐποίησεν ὁ Ὅμηρος πάντα τὰ παίγνια αὐτοῦ. (Ἡροδοτ. περὶ τῆς Ὁμήρου γενέσιος καὶ βιοτῆς 24 σ. 12 Westermann. Ἔφορος παρὰ Στεφάνῳ Βυζ. λ. Βολισσός). Τάφον δὲ τοῦ Ὁμήρου ἐν Χίῳ ἀναφέρει καὶ ὁ Porcacchi (L'isole piu famose del mondo. Venet. 1686 σ. 116).

Ἡ περὶ σχολῆς τοῦ Ὁμήρου ἐν Χίῳ παράδοσις συνδέεται πρὸς βράχον τινὰ κείμενον εἰς μιᾶς ὥρας περίπου ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης (τοῦ Κάστρου) πρὸς ἄρκτον, ἐγγύτατα τῆς θαλάσσης, παρά τινα βρύσιν, τοῦ Πασιᾶ καλουμένην. Ὁ βράχος κοινῶς ὀνομάζεται *Δασκαλόπετρα* ἢ *Δασκαλειό*, ὑπὸ δὲ τῶν λογιωτέρων *Σκολειὸ τοῦ Ὁμήρου* ἢ *τοῦ Ὁμήρου ἡ πέτρα*. Ἡ ἀνωτάτη ἐπιφάνεια αὐτοῦ, λελαξευξευμένη οὖσα, ἔχει ἐλλειψοειδὲς περίπου σχῆμα. Κύκλῳ μὲν φαίνεται ὁ βράχος ὡς ἀποτελῶν ἑδώλια, ἅτινα οἱ Χῖοι ἔλεγον, κατὰ τὴν μαρ-

τυρίαν τοῦ Fustel de Coulanges, ὅτι ἦσαν τὰ ἑδώλια τῶν μαθητῶν τοῦ ποιητοῦ, ὁ δ' ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐπιπέδου λίθινος ὄγκος ὕψους 80 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου εἶχεν ἄλλοτε σχῆμα θρόνου. δύο δὲ πόδες λεόντων, κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, ἀπετέλουν τοὺς βραχίονας καὶ τὴν ἀνάκλισιν αὐτοῦ. Σαφῆ ἰδέαν τοῦ μνημείου παρέχουσιν αἱ δημοσιευόμεναι ὧδε εἰκόνες ἐκ φωτογραφιῶν, ἃς εὐμενῶς μοὶ ἀπέστειλεν ὁ κ. H. Pernot. (Βλ. εἰς τοὺς προσαρτημένους πίνακας ἀρ. 1-4).[1])

Ἡ παλαιοτάτη μνεία τῆς παραδόσεως εὑρίσκεται, καθὼς ἀναφέρει ὁ Fustel de Coulanges, παρὰ τῷ Χίῳ τὴν δὲ καταγωγὴν Γενοάτῃ Ἱερωνύμῳ Ἰουστινιάνῃ[2]). Οὗτος ἀναφέρει σχολὴν τοῦ Ὁμήρου ἐν Χίῳ, προσθέτων ὅτι «ὁ μέγας οὗτος ποιητὴς ἔζη κατὰ τοὺς χρόνους τῶν τελευταίων βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Ἡ ἐκ τῆς σημειώσεως ταύτης ἐμφαινομένη παχυλὴ ἀμάθεια τοῦ ἱστοριογράφου τῆς Χίου, ὡς εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ Fustel de Coulanges, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ παράδοσις δὲν ἐπλάσθη κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς παλαιοτέρους ὅτε ἦτο γνωστότατος ὁ Ὅμηρος, καὶ ἦτο ἕνεκα τούτου εὔλογος ἡ προσπάθεια δι' εὐσεβοῦς πλάσματος νὰ ὁρισθῇ ὁ ὁ τόπος, ὅπου ὑπῆρχε δῆθεν ἡ σχολὴ αὐτοῦ· ὅθεν εἰκάζει ὅτι ἐπλάσθη κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

Μετὰ τὸν Ἰουστινιάνην πρῶτος ὁ Tournefort (Relation d'un voyage du Levant. Amsterd. 1718 τ. I σ. 146) ἀναφέρει τὴν παράδοσιν, ὅτι ἐκεῖ ἦτο σχολεῖον ὅπου ἐδιδάσκοντο τὰ ὁμηρικὰ ἔπη. Μετ' αὐτὸν δ' ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Pockocke (A description of the East and some other Countries. Lond. 1743 τ. II, 2 σ. 6 καὶ πίν. 37) ἀναφέρει τὸν βράχον ὑπὸ τὸ ὄνομα Σχολὴ τοῦ Ὁμήρου καὶ περιγράφει καὶ ἀπεικονίζει αὐτόν, πιστεύων εἰς τὴν παράδο-

[1]) Ἡ ὑπ' ἀρ. 1 εἶναι τσιγκογράφημα, κατὰ φωτογραφίαν τοῦ κ. **Pernot**, σταλέν μοι ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τοῦ περὶ τῆς Χίου συγγράμματος αὐτοῦ **Maisonneuve**· αἱ ὑπ' ἀρ. 2-4 τσιγκογραφήματα τοῦ ἐνταῦθα ἐργαστηρίου Καζάνη, κατὰ φωτογραφίας τοῦ αὐτοῦ. Ἐν ἀρ. 1 ἀπεικονίζεται ἡ Δασκαλόπετρα, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὴν Βρύσην τοῦ πασιᾶ. Εν ἀρ. 2 ἄποψις τοῦ συνόλου τοῦ βράχου. Ἐν ἀρ. 3 τὰ ἑδώλια. Ἐν ἀρ. 4 ὁ θρόνος.

[2]) Ἐσφαλμένως ὁ **Fustel de Coulanges** λέγει τὸν Ἰουστινιάνην τοῦτον συγγραφέα τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος· διότι οὗτος ἔζησε τὴν δευτέραν πεντηκονταετηρίδα τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος (γεννηθεὶς τῷ 1544), ἡ δὲ ὑπ' αὐτοῦ γραφεῖσα ἱστορία τῆς Χίου ἐξεδόθη τὸ πρῶτον γαλλιστὶ τῷ 1606 (Βλ. Βλαστοῦ Χιακὰ τ. Β΄ σ. 71).

σιν. Ἀλλ' ὁ εἴκοσι περίπου ἔτη ὕστερον περιηγηθεὶς τὴν νῆσον Chandler (Travels in Greece. κεφ. 16 τ. I σ. 67 ἔκδ. τοῦ 1825, τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τ. I. σ. 119-120) ἀνασκευάζει αὐτόν, ἰσχυριζόμενος, ὅτι τὰ σωζόμενα λείψανα ἀνῆκον εἰς παλαιὸν ἱερὸν τῆς Κυβέλης. Τὴν γνώμην ταύτην ἀπεδέχθη καὶ ὁ Ἀλ. Μ. Βλαστὸς (Χιακά. Ἑρμούπολ. 1840 τ. Α΄ σ. 29), ἐπειδὴ δὲ τὸ βιβλίον του εἶναι γνωστότατον ἐν Χίῳ, ἐπαναλαμβάνουσιν αὐτὴν πολλοὶ σήμερον ἐν τῇ νήσῳ, καὶ ἁπλοῖ χωρικοὶ ἀκόμη. (Βλ. Κ. Krumbacher Griechische Reise. Berlin 1886 σ. 243). Ἐν ἰδίᾳ ὅμως διατριβῇ ὁ Κ. Α. Παπαζῆς (Τοῦ Ὁμήρου ἡ Πέτρα ἢ τὸ Δασκαλειὸ καὶ ἡ περὶ αὐτῆς παράδοσις τῶν κατοίκων τῆς νήσου Χίου, ἐν Παρνασσῷ 1880 τ. Δ' σ. 640-7) προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ παράδοσις εἶναι «πιθανωτάτη καὶ τοῦ ὀρθοῦ καὶ ἀληθοῦς μάλιστα μετέχουσα», καὶ ὅτι ὄντως ἀπ' ἐκείνης τῆς πέτρας ἐδίδασκεν ὁ Ὅμηρος. Τὴν πέτραν τοῦ Ὁμήρου καὶ τὴν εἰς αὐτὴν ἀναφερομένην παράδοσιν μνημονεύουσιν καὶ ὁ ἡμέτερος Ὀρφανίδης (Χίος δούλη. Ἀθ. 1858 σ. 3. 71) καὶ καθόλου οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ Χίου γραψάντων περιηγητῶν. Τελευταῖος δ' ἐδημοσίευσε περιγραφὴν ταύτης ὁ Hubert Pernot (L'île de Chio. Par. 1903 σ. 82-4) μετὰ τριῶν καλλίστων εἰκόνων. Ἄλλας δ' εἰκόνας πλὴν τῶν μνημονευθεισῶν τοῦ Pockocke καί τινος φανταστικῆς μᾶλλον ἐν τῇ περιηγήσει τοῦ Choiseul-Gouffier (Voyage pittoresque de la Grèce τ. I πίν. 47) ἐδημοσίευσαν ὁ Conze ἐν Philologus 1859 τ. XIV σ. 155-7 (Skalopetra und Phanai auf Chios) καὶ ὁ Studniczka ἐν Athen. Mittheil. 1888 σ. 163-4 (ὧν τὰ σκιαγραφήματα ἐμφαίνουσιν ὅτι ὁ λίθος ἦτο θρόνος ἔχων ἀνάγλυφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν Κυβέλην).

2

Κατὰ τὸν Α. Γ. Πασπάτην (Χιακὸν γλωσσάριον. Ἀθ. 1888 σ. 9-10). Ὁ Πασπάτης σημειώνει ἀφελῶς, ὅτι σώζονται παραδόσεις τινὲς περὶ Ὁμήρου ἀνὰ τὰ στόματα τῶν χωρικῶν, ἀλλὰ μίαν μόνον κρίνει ἀξίαν μνείας, ταύτην, «διότι αἱ πλεῖσται εἶναι μυθώδεις καὶ ἀνάξιαι ἀκοῆς καὶ ἀναγνώσεως (!)» — Κατ' ἄλλην παράδοσιν ἡ κατοικία τοῦ Ὁμήρου ἦτο κοντὰ 'ς τὸν Ἅη Λιᾶ καὶ κατὰ τὸ χωριὸ Σπαρτοῦντα. (Παπαζῆς ἐν Παρνασσῷ 1880 τ. Δ΄ σ. 646).

3

Κατὰ τὸν L. Ross (Griech. Königsreisen. Halle 1851 τ. II, σ. 208). Τοῦ Σοχᾶ εἶναι χωρίον τοῦ δήμου Σπάρτης ἐπὶ τοῦ Ταϋγέτου. Τὸ ἐν αὐτῷ τεῖχος καὶ τἄλλα ἐρείπια, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ross, εἶναι μᾶλλον τῶν μέσων χρόνων καὶ ὄχι ἀρχαῖα ἑλληνικά.

4

Κατὰ τὸν L. Ross (Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland σ. 192-3), εἰκάζοντα ὅτι ἡ παράδοσις εἶναι ἴσως νεωτέρα, ὑπὸ ἡμιμαθοῦς τινος λογίου διδαχθεῖσα. Ἡ ὀνομασία τῆς θέσεως τῆς Γριᾶς τὸ μανδρὶ προῆλθεν ἐκ παραδόσεως ὁμοίας πρὸς τὰς ὑπ' ἀρ. 298 κἑ. (Βλ. τὴν σημείωσιν εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην). Τὴν λέξιν φούσταις ὁ Ross ἑρμηνεύει φουστανέλλας καὶ συνεκδοχικῶς στρατιώτας, ἀλλ' αὕτη σημαίνει καὶ τὰ πειρατικὰ πλοῖα· καὶ ἐνταῦθα ταύτην ἔχει τὴν σημασίαν (ἐκ τοῦ ἰταλ. fusta).

5

Κατὰ τὸν Α. Καρκαβίτσαν (ἐν Ἑστίᾳ τῆς 24 Μαρτ. 1896, Α' πανηγυρικὸν φύλλον). — Ἡ ἀρχαία παράδοσις περὶ τοῦ ἀγγέλου τῆς ἐν Μαραθῶνι νίκης ἕνα λέγει αὐτόν, πάνοπλον δραμόντα καὶ τοῦτο εἰπόντα μόνον: «Χαίρετε καὶ χαίρομεν» ἢ «Χαίρετε καὶ νικῶμεν». (Πλουτάρχ. πότερον Ἀθηναῖοι κατὰ πόλεμον ἢ κατὰ σοφίαν ἐνδοξότ. 3 σ. 347 c. Λουκιαν. ὑπὲρ τοῦ ἐν τῇ προσαγορεύει πταίσματος 3 σ. 727). Δὲν ἀναφέρει δὲ τὴν ὁδὸν δι' ἧς ἦλθεν εἰς Ἀθήνας· κατὰ τὴν σημερινὴν παράδοσιν ἦλθε διὰ τῆς βραχυτάτης, καίπερ ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῆς κατὰ τὸ ὄρος Ἀφορεσμὸ δυσβάτου καὶ τραχείας οὔσης καὶ ἐπιπονωτάτης εἰς ὁπλίτην δρομέα. Ἡ παρετυμολογία τῶν τοπωνυμιῶν Σταμάτα (χωρίου τοῦ δήμου Μαραθῶνος) καὶ Ψυχικοῦ (θέσεως κατὰ τὴν ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Κηφισιὰν ἁμαξιτόν, πέραν τῶν Ἀμπελοκήπων) εἶναι τεκμήρια τοῦ ἀκραιφνῶς δημώδους χαρακτῆρος τῆς παραδόσεως.

6

Κατὰ τὸν Buchon (La Grèce continentale et la Morée. Par. 1843 σ. 200). Ὁ Ampère (ἐν Revue des deux mondes

1844 τ. VII σ. 44) προσθέτει ὅτι καὶ 'ς τοῦ Βρανᾶ φαίνεται καμμιὰ φορὰ τὴ νύχτα νὰ τρέχῃ ἕνας μικρὸς καβελλάρης. (Πρβλ. καὶ Lenormant Monographie de la voie sacrée Éleusinienne. Par. 1864 σ. 525). —Καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι τοῦ Β' τοὐλάχιστον αἰῶνος μ. Χ. ὑπερμεσοῦντος, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παυσανίου, ἐφέροντο παραδόσεις διαπλασθεῖσαι ἐκ τῶν ἀναμνήσεων τῆς ἐνδόξου μάχης, ἥτις συνεκροτήθη ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Μαραθῶνος· «Ἐνταῦθα λέγει ὁ περιηγητὴς (Α', λβ', 4), ἀνὰ πᾶσαν νύκτα καὶ ἵππων χρεμετιζόντων καὶ ἀνδρῶν μαχομένων ἔστιν αἰσθέσθαι· καταστῆναι δὲ ἐς ἐναργῆ θέαν ἐπίτηδες μὲν οὐκ ἔστιν ὅτῳ συνήνεγκεν, ἀνηκόῳ δὲ ὄντι καὶ ἄλλως συμβὰν οὐκ ἔστιν ἐκ τῶν δαιμόνων ὀργή».

Ἡ νυκτερινὴ μάχη τῶν νεκρῶν ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Μαραθῶνος, εἶναι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Rohde (Psyche. 1890 σ. 638), τὸ παλαιότατον πρότυπον τῶν τοιούτων παραδόσεων. Τοιαύτας ἀναφέρει τινὰς ὁ Δαμάσκιος (βίος Ἰσιδώρ. 63), ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τοῦ φερομένου λόγου περὶ συνεχείας τῆς πρὸ τῆς Ῥώμης μάχης τῶν ὑπὸ τὸν Ἀττίλαν Οὔννων καὶ τῶν Ῥωμαίων ὑπὸ τῶν ψυχῶν τῶν πεσόντων. Τῶν δὲ ἡμετέρων ὅμοιαι εἶναι αἱ κατωτέρω ὑπ' ἀρ. 10.25. Ἄλλας δὲ νεωτέρων λαῶν καταλέγει ὁ Frazer (εἰς Παυσανίαν ἔνθ. ἀν. Pausanias. Lond. 1898 τ. II σ. 444).

Ὁ Vischer (Erinnerungen u. Eindrücke aus Griechenland 1857 σ. 71) διανυκτερεύσας ποτὲ ἐν κακοκαιρίᾳ εἰς καλύβην τοῦ χωρίου Βρανᾶ, παρατηρεῖ ὅτι δὲν ἀπαιτεῖται μεγάλη δύναμις φαντασίας πρὸς ἐναργῆ ἀναπαράστασιν τῶν χρεμετιζόντων ἵππων καὶ τοῦ θορύβου τῆς νυκτερινῆς μάχης τῶν νεκρῶν πολεμιστῶν. Ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἐμπνευσθεὶς ἔγραψε γλαφυροὺς στίχους ὁ Φόσκολος, τοὺς ὁποίους παρέφρασεν ὁ Ἀλ. Σοῦτσος (Ἐξόριστος τοῦ 1831 κεφ. Β' σ. 30 τῆς ἐκδ. τοῦ 1876), καὶ ἀπεμιμήθη καὶ ἐν τῷ Μαραθῶνι αὐτοῦ (Ὁ περιπλανώμενος ᾆσμα τέταρτον —καὶ ὁ Μαραθὼν ἡρωελεγεῖον. Ἀθ. 1852 σ. 159).

7

Κατὰ τὸν Α. Καρκαβίτσαν (ἐν Ἑστίᾳ τῆς 24 Μαρτ. 1896 Α' πανηγυρικὸν φύλλον). Ἀναφέρεται εἰς τὸν τύμβον τῶν ἐν Μαραθῶνι πεσόντων Ἀθηναίων, τὸν κοινῶς λεγόμενον Σωρόν.

8

Κατ' ἀνακοίνωσιν Χ. Χρηστοβασίλη (1896) Ὁμοία παράδοσις φέρεται καὶ ἐν Βελβεντῷ τῆς Πιερίας, ὡς αἰτιολογία τοῦ ἔθους τῶν γυναικῶν, τοῦ νὰ φοροῦν ὡς κεφαλόδεσμον τὸ λεγόμενον γκιβιζί, μετάξινον κόκκινον μαντῆλι στενὸν καὶ μακρόν. Διότι λέγουσι πῶς 'ς ἕνα πόλεμο ποῦ ἐγίνη κοντὰ 'ς τὸ Παλαίκαστρον τσακίσανε οἱ ἄντρες, ἀλλὰ βγῆκαν οἱ γυναῖκες μὶ τς κουκλόρουκις κ' ἐπολέμησαν τοὺς ἐχθροὺς καὶ τοὺς ἐνίκησαν· καὶ ὁ βασιλιᾶς διάταξε νὰ φοροῦν τὸ κόκκινο μαντῆλι γιὰ ἐνθύμηση τῆς νίκης (Εὐθ. Μπουτώνα Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Βελβεντοῦ. Ἀθ. 1892 σ. 121). Τῆς ἐναλλαγῆς τῆς ἐνδυμασίας τῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν γυναικῶν διὰ πολεμικὴν ἀρετὴν τούτων ἀρχαῖον παράδειγμα γινώσκομεν τὸ τῶν Ἀργείων. Εἰς μνήμην τῆς σωτηρίας τῆς πόλεως ὑπὸ τῆς Τελεσίλλης καὶ τῶν ἄλλων γυναικῶν ἦγον οἱ Ἀργεῖοι ἑορτὴν τὰ Ὑβριστικά, «γυναῖκας μὲν ἀνδρείοις χιτῶσι καὶ χλαμύσιν, ἄνδρας δὲ πέπλοις γυναικῶν καὶ καλύπτραις ἀμφιεννύντες.» (Πλουτάρχ. Γυναικ. ἀρεταὶ 4 σ. 245f Βλ. καὶ Πολυαίν. Η', 33. Περὶ τῶν θρησκευτικῶν ἐθίμων, ἐξ ὧν προῆλθον οἱ τοιοῦτοι μῦθοι βλ. Gruppe Griechische Mythologie σ. 170 σημ. καὶ σ. 903 κἑ.).

Τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἶναι γνωστότατον εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ πολλαὶ φέρονται περὶ αὐτοῦ παραδόσεις (βλ. τὸν ἐν τέλει πίνακα ἐν λ. Ἀλέξανδρος). Περὶ τούτων διέλαβον διὰ βραχέων ἐν τῇ διατριβῇ μου «Ἀλέξανδρος ὁ μέγας κατὰ τὰς δημώδεις παραδόσεις», ἥτις δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον ἐν Σκόκου Ἐτησίῳ ἡμερολογίῳ τοῦ ἔτους 1889 σ. 37 κἑ., ἀνετυπώθη ἐκεῖθεν πολλαχοῦ, μεταφρασθεῖσα δ' ὑπὸ Κλ. Νικολαΐδου (La Macédoine, Berlin, 1899 σ. 226 κἑ.) παρελήφθη ὑπὸ πολλῶν ἀλλογλώσσων ἐφημερίδων, καὶ ὑπό τινων ἑλληνικῶν ἀναμεταφρασθεῖσα. Περί τινων μύθων, ἐν οἷς ἀναφερέται τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου διαλαμβάνω ἐν τῇ εἰσαγωγῇ.

9

Κατὰ τὸν Β. Μυστακίδην (ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Φωνῇ τῆς Ἠπείρου τῆς 14 Ὀκτωβρ. 1894). Ἡ Σαγιάδα ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ παραλίᾳ ἀπέναντι τῆς Κερκύρας (ἐν τῇ Παραμυθίᾳ, ἐν τῇ διοική-

σει Φιλιατῶν) νῦν ἀφανὲς χωρίον, ἦτο πόλις ὀχυρὰ ἐπὶ τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου.

10

Παρὰ πολλῶν ἐν Φθιώτιδι καὶ τῷ δήμῳ Καρπενισίου τῆς Εὐρυτανίας. Λάσπη καὶ Κλαψὶ χωρία τοῦ δήμου Καρπενισίων.—Ὡς τὸ Κλαψὶ ἀπὸ τὸ κλάψιμο, οὕτω καὶ ἡ Κλάρος, κατά τινα ἀρχαῖον ἐτυμολογικὸν μῦθον, ὠνομάσθη ἀπὸ τῶν δακρύων (Σχολ. Ἀπολλων. Ἀργ. Α', 308).

Τὸ ἱστορικὸν συμβὰν εἰς ὃ ἀναφέρεται ἡ παράδοσις εἶναι πιθανῶς ἡ κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Γαλατῶν (279 π Χ.) σφαγὴ τῶν Καλλιέων, οἵτινες ᾤκουν τὴν χώραν ταύτην. Κατὰ τὸν Παυσανίαν (Ι', κβ', 3), εἰς τοὺς Καλλιέας οἱ Γαλάται εἰργάσαντο «ἀνοσιώτατά τε ὧν ἀκοῇ ἐπιστάμεθα, καὶ οὐδὲν τοῖς ἀνθρώπων τολμήμασιν ὅμοια. Γένος μέν γε πᾶν ἐξέκοψαν τὸ ἄρσεν, καὶ ὁμοίως γέροντές τε καὶ τὰ νήπια ἐπὶ τῶν μητέρων τοῖς μαστοῖς ἐφονεύετο· τούτων δὲ καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ γάλακτος πιότερα ἀποκτείνοντες ἔπινόν τε οἱ Γαλάται τοῦ αἵματος καὶ ἥπτοντο τῶν σαρκῶν».

Καὶ ἐν Μαγνησίᾳ ἐπὶ τοῦ Πηλίου θέσις τις ὀνομάζεται Κόκκαλα διὰ τὰ εὑρισκόμενα ἀνθρώπινα ὀστᾶ καὶ παράδοσις φέρεται περὶ μάχης συγκροτηθείσης αὐτόθι (βλ. ἀρ. 16).

11

Κατὰ τὸν Β. Δ. Ζῶτον Μολοσσὸν (Ἠπειρωτικαὶ μελέται. Ἀθ. 1874 σ 96-97. Ἀνετυπώθη ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῷ περὶ τῶν Γοργόνων μύθῳ. Ἀθ. 1878 σ. 15-16) Βλ. καὶ τὰς ἑπομένας ὑπ' ἀρ. 12-14 παραδόσεις.

Αἱ περὶ τῆς Μονοβύζας παραδόσεις, λίαν διαδεδομέναι ἐν Ἠπείρῳ, ἔχουσι πιθανώτατα ἱστορικὴν βάσιν, ἀναφερόμεναι εἰς μεγάλην τινὰ καταστροφὴν ἠπειρωτικῶν πόλεων, ἧς διετηρήθη ἡ μνήμη. Τοιαύτη δ' εἶναι ἴσως ἡ ὑπὸ τῆς βασιλίσσης τῶν Ἰλλυριῶν Τεύτας γενομένη (τῷ 231 π. Χ.)· ἡ μνεία τῆς Φοινίκης (περὶ ἧς βλ. τὴν ὑπ' ἀρ. 48 παράδοσιν) ἐνισχύει τὴν γνώμην ταύτην, διότι ἡ Φοινίκη ἦτο ἡ πρώτη ὑπὸ τῶν Ἰλλυριῶν καταληφθεῖσα ἠπειρωτικὴ πόλις κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν στρατείαν. (Βλ. περὶ τῆς δῃώσεως τῆς Ἠπεί-

ρου ὑπὸ τῆς βασιλίσσης Τεύτας Πολύβ. Β'. 5 κἑ. Droysen Geschichte der Epigonen 2ας ἐκδ. τ. ΙΙ σ. 45 κἑ.).

Αἱ παραδόσεις ἀναφέρουσι στρατείαν ὑπὸ τὸν υἱὸν τῆς Τεύτας, Ἴουλον τὸ ὄνομα, κατὰ μίαν τούτων, καὶ προσθέτουσιν ὅτι οὗτος ἐφονεύθη ἐν τῷ πολέμῳ, ὁ δὲ θάνατος αὐτοῦ ἐκίνησε τὴν μῆνιν τῆς βασιλίσσης, βουλευθείσης τὴν καταστροφὴν τῆς Ἠπείρου πρὸς ἐκδίκησιν. Κατὰ τὰς σωζομένας ὅμως ἱστορικὰς μαρτυρίας, ἡ Τεύτα ἦτο ἐπίτροπος τοῦ μικροῦ παιδίου τοῦ συζύγου της Ἄγρωνος, οὗ τὸ ὄνομα ἦτο Πίννης (Ἀππιανοῦ Ἰλλυρικὴ 7), δὲν μνημονεύεται δὲ ἂν εἶχε καὶ αὐτὴ υἱὸν ἐκ τοῦ Ἄγρωνος. Ἀλλ' αἱ πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἠπείρου κατὰ τοὺς χρόνους μάλιστα ἐκείνους εἶναι τοσοῦτον γλίσχραι καὶ ἐλλιπεῖς, ὥστε δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀπορρίπτωμεν ὡς παντελῶς ἀναξίαν πίστεως τὴν ἀπὸ στόματος παράδοσιν. Ἄλλως δ' ἐκστρατείαν υἱοῦ τῆς Τεύτας, Ἰούλου ὀνόματι, καὶ καταστροφὴν ὑπ' αὐτοῦ ἠπειρωτικῶν πόλεων ἀναφέρει τὸ Χρονικὸν Δρυοπίδος (ἐν Νεοελληνικοῖς ἀναλέκτοις τ. Α' μέρ. β' φ. α' σ. 15): « Οὗτοι δέ », λέγει τὸ Χρονικόν, ἤτοι οἱ Μολοσσοὶ καὶ ἄλλοι Ἠπειρῶται, « ἔγραψαν εἰς τὴν Ἰλλυρίαν ὅλοι κλαιόμενοι *πρὸς τὸν Ἴουλον υἱὸν Τεύτας*, ὅστις ἐκίνησε μετὰ δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν ἐκλεκτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς Χειμάρραν κτλ. » Τὸ παρεφθαρμένον κείμενον τοῦ αὐτοῦ χρονικοῦ, τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Imm. Bekker ἐν τῇ Βυζαντίδι τῆς Βόννης (Historia politica etc. Epirotica. 1849 σ. 271) ἀντὶ τούτων ἔχει: « Οὗτοι δὲ ἔγραψαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅλοι κλαιόμενοι ἀπὸ αὐτὸν (τὸν βασιλέα τῶν Χαόνων) πρὸς τὸν υἱὸν Ἰουλίττης Αὐγούστης, ὅστις ἐκίνησε μὲ πενῆντα χιλιάδας ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν καὶ ἦλθεν εἰς Χειμάρας κτλ. » Συνέβη δ' ἡ καταστροφὴ κατὰ τὸ χρονικὸν τῆς Δρυοπίδος 185 ἔτη πρὸ τοῦ Αὐγούστου· καὶ ἡ χρονολογία αὕτη κατὰ ὀλίγα μόνον ἔτη ὑστερεῖ τῆς ἀληθοῦς.

Τὴν πηγὴν τῶν ἱστορικῶν τούτων ἠπειρωτικῶν παραδόσεων πρέπει ἴσως ν' ἀναζητήσωμεν εἰς χρονικὰ οἷον τὸ τῆς Δρυοπίδος. Τοιαῦτα δὲ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον πολλά, ὡς τεκμαιρόμεθα ἐκ τῶν ἐν τῷ χρονικῷ τούτῳ μνημονευομένων πολλῶν ὀνομάτων ἱστοριογράφων τῆς Ἠπείρου, ἀγνώστων ἄλλοθεν, πλὴν ἂν τὰ ὀνόματα εἶναι πεπλασμένα κατὰ τὸν Σιμωνίδειον τρόπον, ὅπερ οὐδὲν μᾶς ἀναγκάζει νὰ παραδεχθῶμεν.

Τὴν βασίλισσαν Τεύταν ὠνόμασαν οἱ κακωθέντες ὑπ' αὐτῆς Ἠπει-

ρῶται Μονοβύζαν, εἴτε πρὸς ὕβριν (ὡς ἐμφαίνει ἡ ὑπ' ἀρ. 14 παράδοσις), εἴτε πρὸς δήλωσιν τοῦ πολεμικοῦ μένους αὐτῆς. Διότι Μονοβύζα (ὡς τὸ λατινικὸν Unimammia) σημαίνει τὴν Ἀμαζόνα, ἐπειδὴ τὸ ὄνομα τοῦτο ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων παρητυμολογεῖτο ἐκ τοῦ στερητικοῦ α καὶ τοῦ μαζός, καὶ πρὸς αἰτιολογίαν ἐπλάσθησαν μῦθοι, καθ' οὓς αἱ Ἀμαζόνες ἐξέθλιβον τοὺς δεξιοὺς μαστούς, ἵνα μὴ κωλύωνται εἰς τὸ ἀκόντισμα ἢ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ τόξου. «Μονοβυζούσας» ὀνομάζει τὰς Ἀμαζόνας ὁ Καισάριος Δαπόντες (Καθρέπτης τῶν γυναικῶν. Λειψ. 1766 τ. Α΄ σ. 297). Ἀναφέρεται δὲ Μονοβύζα καὶ εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς παραδόσεις (βλ. ἀρ. 124. 125), οὐδὲν ἐχούσας τὸ κοινὸν πρὸς τὰς ἠπειρωτικάς.

Ἄλλη παράδοσις ἠπειρωτικὴ ταὐτίζει τὴν Μονοβύζαν πρὸς τὴν Ἀργύρω τὴν βασίλισσαν τοῦ Ἀργυροκάστρου, περὶ ἧς βλ. ἀρ. 49.

12

Κατὰ τὸν Ἀλ. Γεωργίτσην (ἐν ΖΑ. 1891 σ. 209-210). Βλ. καὶ τὴν προηγουμένην παράδοσιν.

13

Κατὰ τὸν Β. Μυστακίδην (ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Φωνῇ τῆς Ἠπείρου τῆς 14 Ὀκτωβρ. 1894). Βλ. καὶ ἀρ. 11, ὅπου γίνεται λόγος καὶ περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ υἱοῦ τῆς Μονοβύζας.

14

Κατὰ τὰς ἐφημερίδας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Νεολόγον (ἀρ. 6816 τῆς 20 Ἀπριλ. 1892) καὶ Κωνσταντινούπολιν (ἀρ. 221 τῆς 14 Ὀκτωβρ. 1894) καὶ τὸ ἠπειρωτικὸν ἡμερολόγιον Δωδώνην (τοῦ 1896 σ. 123-4).

15

Κατὰ τοὺς Heuzey et Daumet (Mission archéologique de Macédoine. Par. 1876 σ. 242). Οἱ ἐκδόται εἰκάζουσιν ὅτι ὑπολανθάνει ἴσως ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἀνάμνησις τῆς μάχης, ἐξ ἧς κατελύθη ἡ αὐτονομία τῆς Μακεδονίας (168 π. Χ.).

Ἡ δοξασία ὅτι ἐκ τοῦ χυθέντος ἀνθρωπίνου αἵματος φύονται ἄνθη ἢ δένδρα εἶναι παλαιοτάτη. Ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ Ἀδώνιδος

ἐφύη τὸ ῥόδον (Βίωνος Α', 65-6) ἢ ἡ ἀνεμώνη (Ovid. Metam. X, 735). Ἐκ τοῦ τοῦ Ὑακίνθου ὁ ὑάκινθος (Ovid. Met. X, 162 κἑ. Σχολ. Νικάνδρ. Θηρ. 902. Φιλοστρ. Εἰκ. Α', 24)· καὶ ἐκ τοῦ τοῦ Ὀρφέως ἡ θαυμασία βοτάνη κιθάρα (Ψευδοπλούταρχ. π. ποταμ. γ', 4)· ἐκ τοῦ αἵματος φονευθέντος γίγαντος τὸ μῶλυ (Πτολεμ. Ἡφαιστ. δ' σ. 190, 18 Westermann)· καὶ ἐκ τοῦ τοῦ Προμηθέως τὸ ἀκόνιτον (Auson. idyll. XII de hist. 10). Ἐκ ῥανίδων τοῦ αἵματος τοῦ Οὐρανοῦ ἐγεννήθησαν αἱ Μελίαι νύμφαι, προσωποποιίαι τῆς μελίας, κατὰ τὸν Ἡσίοδον (Θεογ. 187). Ῥοιὰ ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἐφύη ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ Διονύσου (Κλήμ. Ἀλεξ. Προτρεπτ. Β', 19 σ. 16 Petter), ἴα ἐκ τοῦ τοῦ Ἄττιδος (Arnob. adv. nat. V, 5), δένδρα ἐπίσης ἐκ τοῦ τοῦ Γηρυόνου (Τζέτζ. Χιλ. Δ', 355-6. 686 κἑ). Διότι τὸ αἷμα ἐθεωρεῖτο ὡς ἕδρα τῆς ψυχῆς [1]) καὶ αὕτη ἐπιστεύετο ὅτι δὲν ἀπόλλυται, ἀλλὰ δύναται καὶ νὰ μεταδοθῇ εἰς ἄλλο ὂν ὀργανικόν.

Συναφὴς πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην εἶναι ἡ περὶ δένδρων φυομένων ἐπὶ τάφων, ἅτινα ὑποτίθενται περικλείοντα τὴν ψυχὴν τοῦ τεθαμμένου νεκροῦ. Πολλοὶ δ' εἶναι οἱ ἐκπηγάσαντες ἐκ ταύτης μῦθοι· οὕτως ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ αὐτοκτονήσαντος Μενοικέως ἐλέγετο ὅτι ἐπεφύη ῥοιὰ (Παυσαν. Θ', κε', 1), καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ τοῦ Ἐτεοκλέους (Φιλοστρ. Εἰκ. Β', 29), ἐπὶ τοῦ τοῦ Ἀμύκου ῥοδοδάφνη (Πτολεμ. Ἡφαιστ. Γ' σ. 187, 24 Westermann)· γνωστότατον δ' εἶναι τὸ παρὰ Βεργιλίῳ ἐπεισόδιον τοῦ Αἰνείου ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Πολυδώρου. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 88 παράδοσιν. Τὰ δημοτικὰ ᾄσματα τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἀναφέρουσιν ὅτι ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τάφου ἐραστῶν φύονται δύο δένδρα, ἅτινα συμπλέκουσι τοὺς κλῶνας καὶ περιπτύσσονται ἄλληλα, δεικνύοντα ὅτι ἀίδιος διατηρεῖται ὁ ἔρως τῶν νεκρῶν. Ὅτι οἰκεία ἦτο ἡ παράστασις αὕτη εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐν παλαιοτέροις χρόνοις μαρτυροῦσι βυζαντινά τινα ἐπιγράμματα [2]). Εἶναι δὲ κοινὴ καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαούς·

[1]) Βλ. Schade ἐν Weimarsch Jahrbuch I, σ. 416 κἑ. 422 κἑ. G. Weickert der Seelenvogel. Lpz. 1902 σ. 2. Frazer the Golden Bough. Lond. 1900 τ. I σ. 352 κἑ. Περὶ τῆς δοξασίας ταύτης παρ' Ἑβραίοις ἐμφαινομένης ἐν Λευιτ. ιζ', 11. Δευτερον. ιϐ', 23) βλ. Rochholz ἐν Pfeiffer's Germania 1862 τ. VII σ. 385 κἑ. Renan Hist. du peuple d' Israel τ. I σ. 123. – Τὴν δοξασίαν ταύτην ἐλέγχει ὡς πεπλανημένην ὁ Θεοδώρητος Κύρρου (Ἀποκρίσεις 80 σ. 76-7 ἔκδ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως).

[2]) Βλ. Μανουὴλ Φιλ. Δ', 5 2. II σ. 269 ἔκδ. Miller Τὸ αὐτὸ ἐπίγραμμα ἀποδί-

ἀλλὰ περὶ ταύτης θὰ διαλάβω πλατύτερον ἀλλαχοῦ, πραγματευόμενος περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ψυχήν. Ἀναγκαῖον μόνον κρίνω νὰ σημειώσω ἐνταῦθα ὅτι καὶ ὑπὸ ἄλλων ἐξητάσθη τὸ θέμα τοῦτο. (Βλ. E. Marriage Poetische Beziehungen des Menschen zur Pflanzen-u. Thierwelt im heutigen Volkslied auf hochdeutschen Boden ἐν Alemannia, Bonn 1898 τ. 26 σ. 97 κἑ. Dunlop-Liebrecht Gesch. der Prosadichtungen σ. 84. Koberstein, Ueber die in Sage und Dichtung gangbare Vorstellung vom Fortleben abgeschiedener menschlicher Seelen in der Pflanzenwelt ἐν Schade Weimarch. Jahrbuch I σ. 73 κἑ. R. Köhler αὐτ. σ. 479 κἑ. Sitzungsber. d. Wiener Akad 1856 τ. XX σ. 94. Mannhardt Wald-u. Feldkulte τ. I σ. 39-44. τ. II σ. 20-23. Frazer the golden Bough τ. I σ. 180).

Ὁμοιότητα τινὰ πρὸς τὴν προκειμένην παράδοσιν παρουσιάζει ἡ παλαιὰ φραγκική, καθ' ἣν ἐν τῇ μάχῃ Καρόλου τοῦ μεγάλου πρὸς τοὺς ἐθνικούς, ἀγνωρίστων ὄντων τῶν νεκρῶν, εὗρον τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἐκφυόμενον παρὰ τὴν κεφαλὴν ἑκάστου μὲν χριστιανοῦ λευκὸν ἄνθος, ἑκάστου δ' ἐθνικοῦ κράταιγον ὀξυάκανθαν (Bastian der Mensch in der Geschichte τ. II σ. 352).

16

Κατὰ τὸν Mézières (Mémoire sur le Pélion et l'Ossa. Par. 1853 σ. 91). Πρβλ. καὶ ἀρ. 10.

17

Κατὰ τὸν Κ. Α. Γουναρόπουλον (ἐν Πανδώρᾳ 1872 τ. ΚΒ' σ. 496). Ἐδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Ἐφημερίδι» (φιλολογικὸν παράρτημα 1 Αὐγ. 1882 ἀρ. 3 σ. 5-6). Διεσκευάσθη εἰς ποίημα ὑπὸ Γ. Δροσίνη (Εἰδύλλια 1884 σ. 90-91).

Τὰ περὶ τοῦ δόλου τοῦ ψευδοῦς μοναχοῦ ἐλήφθησαν ἐκ τῆς ἐν Σερβίοις ᾀδομένης παραλλαγῆς τοῦ ᾄσματος περὶ τοῦ κάστρου τῆς Ὡριᾶς (Πανδώρα ἔνθ. ἀν. σ. 495. Heuzey, Le mont Olympe et l'A-

δεται εἰς Θεόδωρον τὸν Πρόδρομον ἐν κώδ. Παρισ. 1630 φ. 180α. Ἕτερα πέντε δίστιχα ἐπιγράμματα βλ. παρὰ Miller αὐτ. σ. 269-270. Βλ. καὶ Dutheil ἐν Notic. et extr. des Mss. τ. VII σ. 194.

carnanie σ. 215). Ἡ παράδοσις ἀναφέρει τὸ στρατήγημα τῆς προσδέσεως τῶν δᾳδων εἰς τὰ κέρατα αἰγῶν ὡς ἐπίνοιαν τῶν Τούρκων (βλ. καὶ τὴν ἑπομένην παράδοσιν)· ἀλλὰ παρεμβάλλει ἀμέσως ἔπειτα καὶ τὸν ψευδοκαλόγηρον ἐκ τοῦ ᾄσματος, διότι παράδοσις καὶ ᾆσμα εἶναι στενῶς συνδεδεμένα εἰς τὴν μνήμην τῶν ἐπιχωρίων. (Περὶ τοῦ κάστρου τῆς Ὡριᾶς βλ. ἀρ. 88).

Περίεργον εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς φέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος τῶν σερβικῶν καὶ βουλγαρικῶν ᾀσμάτων Μάρκου Κράλη. Ἡ παράδοσις εἶναι ἑλληνική, ἄγνωστος εἰς τοὺς σλαβικοὺς λαούς, τὰ Σέρβια δὲ καὶ τὰ περίχωρα ἑλληνικώτατα καὶ τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ φρόνημα· ἡ μακεδονικὴ αὕτη πολίχνη ἐκτίσθη μὲν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ζ´ αἰῶνος ὑπὸ τῶν Σέρβων καὶ μετὰ τούτους κατῴκησαν αὐτὴν Βούλγαροι, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀπελάσεως τούτων ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἐγένετο ἑλληνική, κατακτηθεῖσα ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Τὸν λόγον τῆς διατηρήσεως τοῦ παντελῶς ἀγνώστου εἰς τοὺς Ἕλληνας σλαβικοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλέως πρέπει ἴσως ν' ἀναζητήσωμεν εἰς τοῦτο, ὅτι οἱ ἐπιχώριοι διετήρησαν τὴν ἀνάμνησιν, ὅτι κατῴκει ποτὲ εἰς τὰ Σέρβια Σλάβος βασιλεύς, ὁ Βούλγαρος Μιχαὴλ Βόγορις. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ φρούριον τῶν Σερβίων λέγεται κοινῶς σπίτια τοῦ βασιλέως. Εἰς τὸν βασιλέα δὲ τοῦτον ἀπέδωκαν τὸ τραγῳδούμενον ὄνομα τοῦ Σλάβου βασιλέως Μάρκου Κράλιεβιτς.

Ἡ λεπτομέρεια ὅτι ἡ βασιλοποῦλα ἐκρημνίσθη, ἔχουσα εἰς τὸ στόμα δακτυλίδιον, ἴσως ἀναφέρεται εἰς ἔθιμόν τι κηδεύσεως τῶν παρθένων μετὰ δακτυλίου εἰς τὸ στόμα ἀντὶ τοῦ παραμέσου, εἰς ὃν τὸν φέρουσιν οἱ μεμνηστευμένοι καὶ οἱ ἔγγαμοι. Σκοπεῖ δὲ πιθανῶς ν' ἀναδείξῃ θαυμασιωτέραν τὴν ἔκκρισιν γάλακτος ἐκ τῶν μαστῶν παρθένου. Ἐκ τοῦ γάλακτος ἐφύη βοτάνη, διότι πιστεύεται ὅτι ὄχι μόνον ἐκ τοῦ αἵματος (βλ. ἀρ. 15), ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐκκρίσεων τοῦ σώματος ἡ δεχομένη ταύτας γῆ ἀναδίδει φυτά. Οὕτω καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους ἐκ τῶν δακρύων τῆς Ἀφροδίτης ἐγεννήθη ἡ ἀνεμώνη (Βίων. Εἰδύλλ. Α´ 66-7) καὶ ἐκ τοῦ σιάλου τοῦ Κερβέρου ἡ δηλητηριώδης βοτάνη ἀκόνιτον (βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Pauly—Wissowa Real-Encyclopäd. τ. I. σ. 1181).

Ἡ πίστις ὅτι ὑπάρχουσι βοτάναι κατασπῶσαι γάλα ἄφθονον εἰς τὰς θηλαζούσας μητέρας εἶναι κοινῶς διαδεδομένη παρὰ τῷ λαῷ, ὡς ἐπίσης καὶ ὅτι λίθος τις πολύτιμος ἔχει τὴν αὐτὴν δύναμιν, ἡ γαλαχτόπετρα, ἤτοι ὁ γαλακτίτης, περὶ οὗ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ταὐτὰ ἐδόξαζον. (Ψελλ. π. λίθων δυνάμεων ἐν Migne Patrolog. gr. τ. 122 σ. 892. Πρβλ. καὶ Διοσκορίδ. Ε΄, 150. Plin. N. H. 37, 10. Solin. κ. 12. V. Rose ἐν Hermes τ. IX, σ. 484-5)[1]. Συνάγεται δ' ἐν Σερβίοις κατὰ τρόπον ἔκτροπον, ὡς αἱ πλεῖσται τῶν βοτανῶν, αἵτινες πιστεύεται ὅτι ἔχουσι θαυμασίαν τινὰ δύναμιν (πρβλ. ἀρ. 322).

Αἱ βοτάναι αὗται λέγονται ὄχι μόνον *γαλόχορτο*, ἀλλὰ καὶ *γαλατόχορτο* καὶ *γαλατσόχορτο* καὶ *γαλαξίδα* καὶ *γαλατσίδα*. Εἶναι δὲ κοινὴ ὀνομασία πολλῶν εἰδῶν τοῦ γένους εὐφορβίου καί τινων γαλακτοχύμων κιχωριωδῶν (ἰδίως τοῦ πικριδίου) καὶ κωδωνιωδῶν. (Βλ. Χελδράιχ ἐν Ἐγκυκλοπαιδ. λεξικῷ τ. Γ΄ σ. 165). Ὁ Langkavel (Botanik d. späteren Griechen σ. 14 ἀρ 29, 1) τὴν γαλατζίδα ἢ γαλακτίδα ταὐτίζει πρὸς ἓν τῶν εἰδῶν τοῦ εὐφορβίου, τὸν τιθύμαλον χαρακίαν (euphorbia characias L) καὶ πρὸς τὸ εὐφόρβιον τὸ ἀκανθῶδες (euphorbia spinosa). Ὁ Spon (Voyage d'Italie de Dalmatie et de Grèce 1724 τ. II σ. 132) καὶ ὁ Wheler (Voyage de Dalmatie etc. τ. II σ. 224), μνημονεύοντες τὴν δημώδη δοξασίαν, ταὐτίζουσι τὸ γαλόχορτον πρὸς τὴν σκορσονέραν (scorzonera resedifolia L.). Βλ. καὶ Κοραῆ Ἄτ. τ. Δ΄ σ. 516 τ. Ε΄ σ. 37.

Παραπλησία πρὸς τὴν παράδοσιν περὶ γενέσεως τῆς γαλακτοφόρου βοτάνης εἶναι παλαιοτέρα τις περὶ τῆς δυνάμεως, ἣν προσέλαβε τὸ χῶμα ἐν σπηλαίῳ τῆς Βηθλεὲμ ἐκ σταλαγμοῦ γάλακτος τῆς Παναγίας.

Ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ σκοτεινῷ σπηλαίῳ κόρη μόνη,
τὸν Κύριον βαστάζουσα καὶ παρυποκρυβοῦσα,
καὶ τοῦ τιμίου γάλακτος σταλάξαντος, ὥς λόγος,
κατάλευκος ὡσεὶ τυρὸς ὁ τόπος ἐγεγόνει,
ἐξ οὗ γυναῖκες, γάλακτος πάμπαν ἐστερημέναι,
χοὸς μεταλαμβάνουσαι βλύζουσιν ὑπὲρ φύσιν.

[1]) Ἡ δοξασία περὶ γαλακτίτου λίθου εἶναι κοινὴ καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Παρὰ Γάλλοις pierre de lait (RTP. 1901 σ. 609 κέ.). Παρ' Ἰταλοῖς pietra stellaria (αὐτ. σ. 604).

(Περδίκου ἔκφρασις περὶ τῶν ἐν ἐν Ἱεροσολύμοις κυριακῶν θεαμάτων ἐν Migne Patr. gr. τ. 133 σ 972).

18

Κατὰ τοὺς Μ. Κλεώνυμον καὶ Χ. Παπαδόπουλον (Βιθυνικά. Ἐν Κων/πόλει, 1867 σ. 65-7). — Ἀναφέρεται ἡ παράδοσις εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Νικομηδείας ὑπὸ τῶν Τούρκων τῷ 1328, περὶ ἧς ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (ΙΑ', 2 σ. 545 Bonn.) λέγει: «ἑάλω καὶ ἡ τῶν Βιθυνῶν μητρόπολις Νικομήδεια, τῷ πολλῷ καταπονηθεῖσα λιμῷ, διὰ τὴν ἐπίμονον τῶν ἐχθρῶν πολιορκίαν». (Πρβλ. καὶ Καντακουζ. Α', 26 σ. 459 Bonn. Φραντζ. Α', 8 σ. 38 Bonn.).

19

Κατὰ τοὺς Μ. Κλεώνυμον καὶ Χρ. Παπαδόπουλον (Βιθυνικά. Ἐν Κ/πόλει 1867 σ. 141) καὶ Π. Γ. Θεοδωρίδην (ἐν ΚΠ. 1874 τ. Ζ' σ. 223). Κατὰ τοῦτον ἀναφέρεται ἡ παράδοσις εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Προυσίου γαμβροῦ Φιλίππου τοῦ Ϛ' κατοχὴν τῆς Κίου. Ἀλλ' ἡ εἰκασία αὕτη εἶναι παντελῶς ἀστήρικτος· ὁ βασιλεὺς Προυσίας ὁ Α' ὁ υἱὸς τοῦ Ζιαήλα, καταλαβὼν τῷ 203 τὴν Κίον κατέστρεψε αὐτήν, καὶ ὕστερον ἀνοικοδομήσας μετωνόμασε Προυσιάδα· ἡ δὲ Προῦσα ἐκτίσθη πιθανώτατα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κίου. (Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Droysen Geschichte der Epigonen τ. III, 2 σ. 258-9). Αἱ διηγήσεις περὶ δραπετεύσεως δεσμώτου διὰ τοιούτου τεχνάσματος, περιβληθέντος δηλαδὴ τὰ ἐνδύματα τῆς ἐπισκεφθείσης αὐτὸν γυναικός, καὶ ταύτην καταλιπόντος εἰς τὴν θέσιν του, δὲν εἶναι σπάνιαι. Τοιαύτη δέ τις διήγησις ἴσως ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον διασκευασθεῖσα ἀπετέλεσε τὴν παράδοσιν ταύτην, ἥτις ἀνθ' ἑνὸς δεσμώτου ἀναφέρει μέγα πλῆθος· τὰ δὲ περὶ πολέμου πρὸς ἀλλήλας τῶν δύο Βιθυνικῶν πόλεων προσετέθησαν ἴσως ὅπως εὐλογοφανέστερα καταστήσωσι τὰ περὶ τῆς καθείρξεως τῶν αἰχμαλώτων καὶ τοῦ πλήθους αὐτῶν.

20

Κατὰ τοὺς Μ. Κλεώνυμον καὶ Χρ. Παπαδόπουλον (ἔνθ. ἀν.) καὶ Π. Γ. Θεοδωρίδην (ἔνθ. ἀν.). Τελευταία ἅλωσις τῆς Κίου εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Ὀρχὰν τῷ 1366. — Ὄρχησις καταναγκαστικὴ

τῶν αἰχμαλωτίδων γυναικῶν ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 52 παραδόσει (ἐν σημειώσει).

21

Κατὰ τὸν E. Puillon Boblaye (Recherches géograhiques sur les ruines de la Morée. Par. 1835 σ. 110. Ἐκ τούτου Aldenhoven Itineraire descriptif de l'Attique et du Peloponèse. Athènes 1841 σ. 241. Curtius Peloponnesos II σ. 189 σημ. 13). — Ὁ κάμπος τῆς Τσακώνας (τὸ Στενυκλάριον πεδίον) ἀπέχει τοῦ Παλαιοκάστρου μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας δρόμον. Εἶναι δὲ τὸ Παλαιόκαστρον τοῦ Κόκλα ὀχυρώτατον φρούριον τῶν ἀρχαίων χρόνων ἐν τοῖς πρὸς τὴν Ἀρκαδίαν ὁρίοις τῆς Μεσσηνίας, ὡς εἰκάζεται, ἡ ἀρχαία μεσσηνιακὴ πόλις Ἄμφεια. Κατῳκεῖτο δὲ καὶ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Περιγραφὴν τῶν ἐρειπίων βλ. παρὰ Vischer Erinnerungen aus Griechenland σ. 419 κἑ.

Ἡ παράδοσις δὲν ἀναφέρεται βεβαίως εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Ἀμφείας ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Λακεδαιμονίων Ἀλκαμένους κατὰ τὸν πρῶτον μεσσηνιακὸν πόλεμον (Παυσαν Δ', ε', 9), ἀλλ' εἰς συμβὰν τῶν μέσων χρόνων. Κατὰ τὸν Boblaye εἰς τὴν μάχην τοῦ Μακρυπλαγιοῦ (1265), καθ' ἣν οἱ Φράγκοι μετὰ τῶν συμμάχων Τούρκων ἐνίκησαν τοὺς Ἕλληνας, πολλοῦ φόνου γενομένου ἑκατέρωθεν, μάλιστα εἰς τὴν ῥάχην τῆς Φονεμένης (Βιβλίον τῆς Κουγκέστας στ. 4043 κἑ. Buchon), ἣν ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ταὐτίζει οὗτος πρὸς τὸ Παλαιόκαστρον τοῦ Κόκλα. Κατὰ δὲ τὸν Vischer (αὐτ. σ. 422), εἶναι τὸ Γαρδίκι, ὅπου δεινὴ σφαγὴ ἐγένετο κατὰ τὴν κατάληψιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μωάμεθ τοῦ Β´ (1460), παραγγείλαντος εἰς τοὺς στρατιώτας του νὰ φονεύσωσιν ἀφειδέστατα καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας καὶ ὑποζύγια καὶ κτήνη, οὐδενὸς φειδόμενοι. (Χαλκοκονδύλ. Θ´ σ. 475. Φραντζ. (Δ', 18 σ. 406). Ἐσφάγησαν δε τότε ἑξακισχίλιοι περίπου ἄνθρωποι.

22

Κατὰ τὸν Σάββ. Ἰωαννίδην (Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος, Κ/πολις 1870 σ. 118) καὶ τὸν Π. Τριανταφυλλίδην (Οἱ φυγάδες, δρᾶμα. Ἀθ. 1870 σ. 27). Τὸ γεγονός, ἐφ' οὗ στηρίζεται ἡ παράδοσις, θὰ συνέβη πιθανῶς ὄχι πολὺ μετὰ τὴν ἀπέλευσιν τοῦ Μωάμεθ ἐκ τῆς

Τραπεζοῦντος (1493). Κατὰ τὸν Τριανταφυλλίδην, ἴσως ἀναφέρεται εἰς στάσιν ἐπὶ τῶν χριστιανῶν βασιλέων λαβοῦσαν χώραν· ἀλλ' αἱ λεπτομέρειαι περὶ τοῦ τόπου τῆς σφαγῆς καὶ τῆς ἐρημώσεως αὐτοῦ, θεωρουμένου ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς ἐναγοῦς μέχρις ἐσχάτων, ἀντίκεινται πρὸς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην. Ὁ αὐτὸς Τριανταφυλλίδης παρατηρεῖ ὅτι τὸ ὄνομα Ματζοῦκα εἶχεν ἡ περιφέρεια ἐκείνη ἤδη ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Κομνηνῶν.

23

Κατὰ τὸν Ch. Texier (Description de l'Asie Mineure. Par. 1849 τ. II, 2 σ. 22), ἀκούσαντα τὴν παράδοσιν παρὰ τοῦ ἱερέως τοῦ χωρίου. Ἂν καὶ μνημονεύει βασιλέα τῆς Περσίας, ἡ παράδοσις πιθανῶς ἀναφέρεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ὡς ἄλλως δεικνύει καὶ ἡ παρατήρησις ὅτι τῶν ἐπιγόνων ἡ γλῶσσα εἶναι ἡ τουρκική. Συνηθεστάτη δέ, μάλιστα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἦτο ἡ διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν Περσῶν δήλωσις τῶν Τούρκων.

Ἡ παράδοσις ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀπέκοψαν τὰς γλώσσας τῶν κατακτηθέντων χριστιανῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἵνα λησμονήσωσι τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν των εἶναι διαδεδομένη ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' εἶναι ἀλλαχοῦ ἄγνωστος ἡ ἀναφερομένη ἐν τῇ προκειμένῃ λεπτομέρεια περὶ ἐξαιρέσεως ἑνὸς χωρίου.

24

Βλ. Ι. Δ. Κονδυλάκην (ἐν Ἑβδομάδι 1884 σ. 51·2 καὶ Κρητικῷ ἡμερολογίῳ. 1899 Ἀθην. σ. 100). Ἡ Κορακιά, κατὰ τὸν Κονδυλάκην, εἶναι βράχος μέγας ἐπιμήκης καὶ εἴς τινα μέρη κρημνώδης, ὑψούμενος μικρὸν ἄνωθεν τῆς δυτικῆς συνοικίας τῆς κωμοπόλεως Βιάννου. Οὐδεμία ὀπὴ φαίνεται ἐπὶ τοῦ βράχου ἄγουσα εἰς σπήλαιον, ἐκτὸς ἐπιπολαίων τινῶν σχασμάτων, καλυπτομένων ὑπὸ καχεκτικῶν θάμνων καὶ κισσοῦ. Νομίζουσιν ὅμως οἱ περίοικοι, ὅτι ἐντὸς τοῦ βράχου ὑπάρχει εὐρύχωρον σπήλαιον, ἐν ᾧ ἐφύλαττον οἱ Φράγκοι τὰ πολύτιμά των πράγματα, καὶ εἰς ὃ κατέφευγον αὐτοὶ ὅταν ἐκρηγνυμένης ἐπαναστάσεως δὲν ἐπρόφθανον νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ φρούριον

τοῦ Χάνδακος.—Ἄλλην παράδοσιν περὶ τοῦ εἰς τὴν Κορακιὰν θησαυροῦ βλ. ἐν ἀρ. 425.

25

Κατὰ τὸν Α. Βάλληνδαν (Κυθνιακά. Ἑρμούπολις 1882 σ. 49).

26

Κατὰ τὸν Ἀλ. Γεωργίτσην ἐν ΖΑ. σ. 209.

27

Παρὰ τῆς Κ^ας^ Ἀργυρῶς Παπαβασιλείου (1888). Πρβλ. ἀρ. 6. Συγκινητικώτατα διαιωνίζει ἡ παράδοσις αὕτη τὴν μνήμην τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν (1825). Εἰς ἀίδιον ἀνάθεμα τῶν αἱμοχαρῶν ἐχθρῶν ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἀναπλάσσει μυστηριώδη κατὰ πᾶσαν ἐπέτειον νύκτα ἀπήχησιν τοῦ ὀρυμαγδοῦ τῆς μάχης καὶ ἀνταύγειαν τῶν φλογῶν τοῦ ἀνατιναχθέντος εἰς τὸν ἀέρα Παλαιοκάστρου, εἰς οὗ τὴν πυριταποθήκην ἐνέβαλον πῦρ οἱ πολιορκούμενοι Ἕλληνες.

Β΄.

Η ΠΟΛΗ Κ Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ

28

Τὴν παράδοσιν ταύτην ἤκουσα τὸ πρῶτον ἐν Καλάμαις (1865), ἔπειτα δὲ καὶ ἀλλαχοῦ παρὰ πολλῶν. Τὴν διατήρησιν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῆς ἁλύσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἡ χεὶρ ἦτο ἐξηρτημένη, ἀναφέρει ὁ Βιζυηνὸς (ἐν Ἑστίᾳ 1883 τ. ΙϚ΄ σ. 677). Ὁ αὐτὸς δὲ διεσκεύασε ποιητικῶς τὴν παράδοσιν, ἄλλην λαβὼν ὑπόθεσιν μαρτυροῦσαν τὸ ἀκριβοδίκαιον τῆς χειρὸς (ἐν Ἑστίᾳ 1888 τ. ΚΖ΄ σ. 103-5). Παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως παρὰ H. Carnoy et J. Nicolaidès Folk-lore de Constantinople. Par. 1894 ἀρ. 32 σ. 112 κἑ.

Φέρεται ἡ παράδοσις καὶ παρὰ τῷ Χρονογράφῳ (Δωροθέου Μονεμβασίας Βιβλίον ἱστορικόν. Ἑνετίῃσιν· τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1781 σ. 246. Ἐκ τούτου μετεφράσθη ὑπὸ F. Liebrecht, Neugriechische Sagen ἐν Zeitschrift f. deutsche Philologie 1869 τ. II σ. 182 καὶ ἐν

Zur Volkskunde 1879 σ. 86). Κατὰ τοῦτον τὴν χέρα κατεσκεύασεν ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σοφός· ἦτο πορφυρᾶ ἐπάνω εἰς μάρμαρον πορφυροῦν, ἐκάλεσε δ' αὐτὴν *δικαιοκρίτην*, «διότι ἂν εἶχε τινὰς διαφωνίαν εἰς ὑπόθεσιν, ὑπήγαιναν εἰς τὴν χέραν ἐκείνην καὶ ἔβαναν φλουρία, καὶ ἐμετροῦσαν εἰς τῆς χέρας τὴν παλάμην· καὶ ὡσὰν ἤθελε σφαλίσῃ, ἀπεφάσιζεν ὁ βασιλεὺς νὰ δίδῃ τόσα ἐκεῖνος, ὁποῦ ἤθελεν ἀγοράσῃ τὴν πραγματείαν ἐκείνην». Ἡ χέρα, λέγει, ἦτο κεκομμένη μὲ τέχνην ἀστρονομικήν. Ἀφηγεῖται δὲ καὶ τὸν μῦθον τοῦ ὁρισμοῦ τῆς ἀξίας ἵππου καλλίστου εἰς ἓν φλωρίον, τὸ τίμημα ἀκριβῶς τοῦ δέρματος αὐτοῦ. Προσθέτει δ' ὅτι ἔκαμε καὶ ἄλλα πολλὰ πράγματα θαυμαστά· καὶ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ (ἡ δευτέρα ἔκδοσις τοῦ Χρονογράφου εἶναι τοῦ 1637) εὑρίσκετο τὸ μάρμαρον τὸ πορφυροῦν εἰς τὸ ἀχοῦρι τοῦ Ἀφεντὸς (δηλ. τοῦ Σουλτάνου), «πλὴν λείπεται ἡ μισὴ χέρα μὲ τὴν παλάμην καὶ μὲ τὰ δάκτυλα».

Ἡ παρὰ τῷ Χρονογράφῳ ἀναγραφὴ τῆς παραδόσεως συνετέλεσε βεβαίως τὰ μέγιστα εἰς τὴν διάδοσιν, ἴσως δὲ καὶ ὡς κυριωτάτη πηγὴ ταύτης δύναται νὰ θεωρηθῇ οὗτος. Τεκμήριον τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ εἶναι καὶ ὁ τύπος χέρα (ἀντὶ χέρι ἢ χεῖρα), οὗ ἐν Μεσσηνίᾳ τοὐλάχιστον μόνον ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς παραδόσεως ταύτης γίνεται χρῆσις.

Πιθανῶς ἡ παράδοσις ἐπλάσθη ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει χαλκῶν χειρῶν, περὶ ὧν τὰ ἑξῆς γράφει ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ (ΙΒ', 6 σ. 363 c. ἐκδ. Παρισίων): «οἱ γὰρ τὰς χαλκᾶς ταυτασὶ χεῖρας βασιλεῖς πήξαντες ἐπί τινος ὑψηλοτάτης περιωπῆς καὶ μετεώρου λιθίνης ἁψῖδος τοῦτο κρατῆσαι ἐβούλοντο, ὡς εἰ μέν τις ἐντὸς τούτων γένοιτο, ὃν ὁ νόμος θανάτῳ κατέκρινε, καὶ μεταξὺ τῆς ὁδοῦ φθάσοι τὰ τῆς αὐτοκρατορόθεν φιλανθρωπίας, ἐλεύθερος ἔσται τῆς συμφορᾶς, ὡς τῶν χειρῶν τοῦτο σημαινουσῶν, ὅτι ὁ βασιλεὺς τούτους πάλιν ἐνηγκαλίσατο καὶ ὅλαις κατέσχε χερσὶ καὶ μήπω τῶν τῆς φιλανθρωπίας χειρῶν ἀπολέλυκεν· εἰ δ' ὑπερβαῖεν ἐκείνας, σύμβολόν ἐστι τοῦτο, ὡς δῆθεν καὶ τὸ βασίλειον κράτος τούτους ἀπώσατο. Τῆς τύχης οὖν ἐστι τὰ τῶν ὑπὸ τὴν τιμωρίαν ἀνθρώπων· ἣν ἐγὼ θείαν ψῆφον εἶναι λογίζομαι, καὶ δεῖ καλεῖν ἐκείνην εἰς ἀρωγήν. Ἢ γὰρ τὰ τῆς συμπαθείας ἐντὸς ἔφθακε τῶν χειρῶν καὶ ἐξῄρηντο τῶν κινδύνων οἱ δυστυχοῦντες ἢ τὰς χεῖρας παρωδευκότες καὶ πόρρω σωτηρίας εἰσίν».

Ὅθεν κατὰ ταῦτα αἱ χαλκαῖ ἐκεῖναι χεῖρες ἦσαν χεῖρες δικαιοσύνης, συμβολίζουσαι τὰ ὅρια μέχρι τῶν ὁποίων ἔφθανεν ἡ δύναμις τῆς βασιλικῆς χάριτος, ὅπως ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τῆς ποινῆς τὸν ὑπὸ τῶν δικαστῶν καταδικασθέντα. Ἂν ὁ κομίζων τὴν βασιλικὴν χάριν ἐπρόφθανε τὴν συνοδίαν τοῦ καταδίκου ἐντὸς τῶν χαλκῶν χειρῶν ἠλευθεροῦτο οὗτος, ἂν ὅμως ἡ συνοδία πρὸς τὴν εἱρκτὴν βαίνουσα εἶχεν ὑπερβῇ αὐτάς, τὸ βασιλικὸν πρόσταγμα ἀπέβαλλε τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ· Πλησίον δὲ τῶν χειρῶν ὑπῆρχε καὶ ὁ χαλκοῦς μόδιος, τὸ δίκαιον μέτρον τῶν σιτηρῶν, συνετέλεσε δὲ τοῦτο προπάντων εἰς τὴν διάπλασιν τῆς περὶ χειρὸς τῆς δικαιοσύνης παραδόσεως, διότι καὶ τῶν χαλκῶν χειρῶν τὴν ἵδρυσιν συνῆπτεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει παράδοσις πρὸς τὸν μόδιον ἐκεῖνον. Ἐν τῷ Ὡρείῳ, λέγει ἀνώνυμος βυζαντινός, «ἵστατο καὶ μόδιος χαλκοῦς, *πλησίον τῶν χειρῶν*. Ἦν δὲ ὁ μόδιος δίκαιον μέτρον, ὡς ἂν τῷ χωρήματι αὐτοῦ καὶ πωλῶσι πάντες οἱ σιτοπρᾶται καὶ ἀγοράζωσιν οἱ σιτῶναι, καὶ τῷ ἴσῳ μέτρῳ δίδοται τὸ σιτηρέσιον. Τοῦτο δὲ ἐνομοθέτησεν Οὐαλεντινιανός. Πιπράσκεσθαι δὲ τὸν σῖτον μοδίοις δώδεκα τῷ νομίσματι μηδενὸς ἀντιλέγοντος· ὅθεν τις ναύτης βασιλεῖ σῖτον ἀπεμπολῶν καὶ ἀδικῶν φωραθεὶς ἐν τῇ πράσει τὴν δεξιὰν ἀφῃρέθη χεῖρα· οἱ δέ φασιν, ὅτι μᾶλλον ἀντεῖπε τῷ βασιλεῖ ὡς ἀδίκως νομοθετήσαντι, καὶ διὰ τοῦτο ἀφῃρέθη τὴν δεξιὰν χεῖρα· ὅθεν ἐτυπώθησαν αἱ χαλκαῖ χεῖρες τοῖς λαμβάνουσι καὶ διδοῦσιν, ἀμφοτέροις ἐκ τῶν προστεταγμένων μὴ ἀγανακτεῖν». (M. Treu Excerpta anonymi byzantini ex cod. Par. Suppl. gr. 607A. Ohlau 1880 σ. 9-10). Τὰ αὐτά, ἀλλὰ συγκεχυμένως, ἐκτίθενται καὶ παρὰ τῷ Κωδινῷ (π. ἀγαλμ. σ. 45 Bonn. Πρβλ. καὶ Σουίδ. λ. Ὡρεῖον)· ἐκτενέστερον δὲ τὰ περὶ τῶν δύο χαλκῶν χειρῶν, ὡς τυπωθεισῶν εἰς μνήμην τῆς ἀποκοπῆς τῆς χειρὸς ναύτου ἀδικήσαντος ἐν τῇ πράσσει σίτου, ἐκτίθενται ἐν Παραστάσ. συντόμ. χρονικαῖς 12 (Th. Preger Script. orig. C/polita-nar. I σ. 28).

Παραπλήσια πρὸς τὰ ἑλληνικὰ περὶ τῆς χειρὸς τῆς δικαιοσύνης εἶναι τὰ μεσαιωνικὰ ἰταλικὰ διηγήματα περὶ τοῦ στόματος τῆς ἀληθείας (bocca della verità)· ταύτην ἐλέγετο ὅτι κατασκευάσας ἔστησεν ἐν Ῥώμῃ ὁ Βεργίλιος, ἤλεγχε δὲ τοὺς ἐπιόρκους οἵτινες ὤμνυον

ἐπιθέτοντες ἐπ' αὐτῆς τὴν χεῖρα. (Βλ. Comparetti Vergilio nel medio evo. 1872 τ. II σ. 122-3).

Κατὰ τὴν ἐν τῇ συλλογῇ τῶν Carnoy καὶ Νικολαΐδου παραλλαγήν, εἰς τὴν συνοικίαν Κοτζᾶ Μουσταφᾶ πασᾶ τῆς Κ/πόλεως εὑρίσκεται παλαιὸν δένδρον μανδρογυρισμένον, τοῦ ὁποίου καὶ ὁ κορμὸς καὶ οἱ κλάδοι εἶναι δεμένοι μὲ πολλὰς ἁλύσεις. Καθὼς λέγουν αἱ ἑλληνικαὶ παραδόσεις, τὸν καιρὸν τῶν Ἑλλήνων βασιλέων εἰς αὐτὸ τὸ δένδρον ἦτο μία μεγάλη ἁλυσίδα ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἦτο κρεμασμένη μία χέρα. Τινὲς προσθέτουν, πῶς αὐτὴν τὴν χέρα τὴν εἶχε κατεσκευάσῃ ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Σοφός. Ὅσοι εἶχον κἀμμίαν διαφορὰν ἐπαρουσιάζοντο ἐνώπιον τοῦ δένδρου, καὶ ὁ ἐνάγων ἐπεκαλεῖτο τὴν χεῖρα τῆς θείας δικαιοσύνης. Ἂν ἡ χέρα κατέβαινε εἰς τὴν κεφαλήν του, αὐτὸ ἐδείκνυε πῶς ἡ δικαιοσύνη τοῦ θεοῦ τοῦ ἔδιδε δίκαιον, ἂν ἀνέβαινε, πῶς τοὐναντίον τοῦ ἔδιδε ἄδικον.—Καὶ ὅταν ἐγίνετο κἀμμία συμφωνία δι' ἀγοράν, ὁ πωλητὴς καὶ ὁ ἀγοραστὴς ἤρχοντο κάτω ἀπὸ τὸ δένδρον. Ὁ ἀγοραστὴς ἐμέτρει εἰς τὴν χεῖρα τῆς δικαιοσύνης τὰ χρήματα, καὶ ὅταν ἔφθανε εἰς τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τοῦ πωληθέντος πράγματος, ἡ χεὶρ ἔκλειε. Μίαν φορὰν κάποιος ποῦ ἠγόρασε ἓν ἄλογον ἦλθε εἰς τὸ δένδρον· ἀλλὰ μόλις ἔβαλε εἰς τὴν χεῖρα τὸ ἑκατοστὸν τῆς ἀξίας τοῦ ζώου, ἡ χεὶρ ἔκλεισε. Καὶ οἱ δύο, ἀγοραστὴς καὶ πωλητής, τὰ ἔχασαν. Ἀλλὰ ἡ ἀπορία ἐλύθη τὴν ἄλλην ἡμέραν, διότι τὸ ἄλογον ἐψόφησε· καὶ ὁ ἀγοραστὴς ἐπῆρε ἀπὸ τὸ δέρμα του ἴσια ἴσια ὅσα ἔβαλε εἰς τὴν χέρα.—Ἄλλην μίαν φορὰν πάλιν ἕνας ὀφειλέτης ἠρνεῖτο τὸ χρέος του. Ὁ δανειστής του τὸν ἐνεκάλεσε εἰς τὴν κρίσιν τῆς χέρας. Ἐκεῖνος ὅμως, πονηρός, ἔθεσεν ὅσα ὤφειλε μέσα εἰς τὸ κοίλωμα χονδρῆς ῥάβδου· ὅτε ἦλθον εἰς τὸ δένδρον ὁ δανειστὴς ἐστάθη ὑποκάτω ἀπὸ τὴν χέρα, καὶ ἡ χέρα κατέβη, τὸ ὁποῖον ἐσήμαινε πῶς ἀνεγνώρισε τὸ δικαιόν του. Ἀλλὰ τὴν στιγμὴν ποῦ ἔμελλε νὰ σταθῇ καὶ ὁ χρεώστης, λέγει εἰς τὸν ἀντίδικόν του. «Βάστηξε μιὰ στιγμὴ τὸ ῥαβδί μου, γιὰ νὰ ὑπάγω ἀποκάτω ἀπὸ τὴν χέρα». Ὁ δανειστὴς ἐπῆρε τὸ ῥαβδί, καὶ ὁ χρεώστης τότε ἐπρυσκάλεσε τὴν χέρα νὰ βεβαιώσῃ, πῶς ἐπλήρωσε τὸν δανειστήν του καὶ τοῦ παρέδωκε τὰ ὀφειλόμενα. Καὶ ἀληθινὰ τοῦ τὰ εἶχε παραδώσῃ, διότι ἐκράτει ἐκεῖνος τὸ ῥαβδίον ποῦ

εἶχε τὰ χρήματα. Τότε ἡ χεὶρ τῆς θείας δικαιοσύνης ἀνεσύρθη μὲ φοβερὸν κρότον. Καὶ ἀπὸ τότε δὲν κατέβη πλέον [1]).

29

Κατὰ τὸν G. Perrot (ἐν Annuaire de l'Assoc. pour l'encourag. des ét gr. 1874 σ. 394-398). Ἐκ τούτου παρέλαβεν ὁ D'Estournelles (La vie de province en Grèce σ. 92). Ὁ Perrot ὑποστηρίζει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη, ἣν ἤκουσε τῷ 1858, περικλείει ἀνάμνησιν τοῖς ὑπάρξεως τοῦ κτηματολογίου τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Οἱ χωρικοὶ τοσαύτην εἶχον πεποίθησιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς πλακὸς ἐκείνης, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ γεωγραφικὸς χάρτης τῆς Ἑλλάδος, ὃν ἐπέδειξεν εἰς αὐτοὺς ὁ Perrot, ἐπίστευον ὅτι ἀντεγράφη ἐξ αὐτῆς. — Ἐν ἄλλῃ παραδόσει τῆς Ἄρτης ἀναφέρεται «ἡ πλάκα τοῦ Σουλτάνου», εἰς τὴν ὁποίαν δῆθεν εἶναι ἐπιγεγραμμένη παροιμιώδης τις ῥῆσις περὶ χωρίων τινῶν τῶν Τζουμέρκων. (Σ. Π. Λάμπρος ἐν ΔΙΕ. τ. Δ΄ σ. 353). Εἶναι δὲ πιθανώτατα ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Μαραθωνίων ἀναφερομένη.

30

Κατὰ τὴν ποιητικὴν διασκευὴν τοῦ Γ. Μ. Βιζυηνοῦ (Ἀτθίδες αὖραι. Λονδ. 1884 σ. 48-52). Πολλὰς ἀναγράφουσι παραδόσεις οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς καὶ ἡ «Διήγησις περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τῆς τοῦ Θεοῦ ἁγίας Σοφίας» περὶ θαυμασίας συνεργίας θείων δυνάμεων εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἁγίας Σοφίας· ἀλλ' οὐδεμία τούτων ὁμοιάζει πρὸς τὴν ποιητικωτάτην ταύτην δημώδη παράδοσιν.

[1]) Τὸ σόφισμα τοῦτο τῆς ψευδορκίας διὰ τῆς παραδόσεως κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ὅρκου εἰς τὸν δανειστὴν τῆς κοίλης ῥάβδου, ἐν ᾗ τὰ χρήματα, κατέστη γνωστότατον ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Θερβάντου ἐν τῷ Δὸν Κιχώτῃ περὶ ὁμοίας σοφῆς κρίσεως τοῦ Σάντσο Πάνσα ἐν τῇ νήσῳ Βαραταρίᾳ. Ὁ παλαιότατος τύπος τῆς διηγήσεως εἶναι ἑλληνικός, φέρονται δὲ δύο παραλλαγαὶ αὐτοῦ, ἡ μὲν παρὰ Κόνωνι (Διηγήσ. 38) μιλησιακή, ἡ δὲ παρὰ Στοβαίῳ ('Ανθολ. ΚΗ΄, 18) ἐξ ἀγνώστου συγγραφέως. Διεδόθη δὲ κατὰ τοὺς μέσους καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ ἀπὸ στόματος εἰς πολλοὺς λαοὺς καὶ εἰς πλείστας συλλογὰς μύθων καὶ μυθωδῶν διηγήσεων περιελήφθη. Βιβλιογραφία τούτων παρὰ René Basset ἐν RTP. 1895 σ. 435 1897 σ. 695. Jiriczek ἐν Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde 1900 σ. 359.

Περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀντιδώρου βλ. καὶ τὰς ὑπ' ἀρ. 336. 337 παραδόσεις.

31

Ἡ παράδοσις αὕτη αὕτη εἶναι γνωστοτάτη καὶ ἐπαναλαμβάνεται ἁπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Φέρεται καὶ ἐν δημοτικῷ ᾄσματι παρὰ Passow ἀρ. 197 σ. 147 (ἐκ τοῦ Ζαμπελίου Ἄσματα δημοτικά. Κερκ. 1852 σ. 600), ἐν τῷ ὁποίῳ καλόγρια λέγεται ἡ ἀπιστήσασα εἰς τὸ ἄγγελμα τῆς ἁλώσεως. Παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος ἐν γαλλικῇ μεταφράσει ὑπὸ Ant. Proust (Le cydaris ἐν Tour de monde 1863 τ. VIII σ. 159-160), ὅστις λέγει ὅτι τυπωμένον ἐν φύλλῳ ἐπωλεῖτο ἀντὶ δύο γροσίων μετ' εἰκόνος. Διασκευὴ ποιητικὴ ὑπὸ Γ. Μ. Βιζυηνοῦ (Ἀτθίδες αὖραι. Λονδ. 1884 σ. 46-7). Πλεῖστοι δὲ μνημονεύουσιν αὐτήν: Ἰωνικὴ Μέλισσα 1850 σ. 50, ὅπου ἁπλῶς λέγεται ὅτι περὶ τῶν ἰχθύων τοῦ Μπαλουκλὺ «ὑπάρχει τις διήγησις παράδοξος». Σκ. Δ. Βυζαντίου, Κωνσταντινούπολις. Ἀθ. 1851 τ. Α' σ. 338. Ernst, Neugriehische Familien- u. Kirchenfeste ἐν Unsere Zeit 1881 τ. II σ. 624. Βιζυηνὸς ἐν Ἑστίᾳ 1883 τ. ιϚ' σ. 677. Στ. Κουμανούδη Στράτης Καλοπίχειρος, β' ἐκδ. σ. 193. γ' ἐκδ. 1901 σ. 215. Ἐγκυκλοπαιδ. Λεξικὸν τ. Δ' σ 140 λ. Ζωοδόχος πηγή. Ἀκρόπολις (ἀθηναϊκὴ ἐφημερὶς) τῆς 24 Αὐγούστου 1892. H. Carnoy et J. Nicolaidès, Folk-lore de Constantinople. Par. 1894 σ. 59 κἑ.[1] Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην παραλλαγήν.

Οἱ ἰχθύες δεικνύονται εἰς τὸ ἁγίασμα τῆς Ζωοδόχου πηγῆς, ἐκτὸς τῶν τειχῶν οὐ μακρὰν τῆς πύλης τῆς Σηλυμβρίας ἢ τῆς Πηγῆς, παρὰ τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἦτο ἱδρυμένος ναὸς κατεδα-

[1]) Κατὰ τὴν παρὰ τούτοις παραλλαγὴν καλόγηρος ἦτο ὁ τηγανίζων τοὺς ἰχθῦς, οἵτινες ζωντανοὶ ἐπήδησαν εἰς τὸ ὕδωρ. Κατὰ τουρκικὴν δὲ παράδοσιν τῆς αὐτῆς συλλογῆς, ὁ Κωνσταντὴς (ὡς ὀνομάζουσιν οἱ Τοῦρκοι τὸν τελευταῖον βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως). καθ' ὃν χρόνον ἐπολιορκεῖτο ἡ πόλις διεσκέδαζε παρὰ τὴν πηγήν, ὅτε τοῦ ἀνηγγέλθη ὅτι οἱ πολιορκηταὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν. Ὁ Κωνσταντὴς δὲν ἠθέλησε νὰ τὸ πιστεύσῃ. «Αὐτὸ εἶναι τόσον ἀδύνατον, εἶπε, ὅσον καὶ νὰ ζωντανεύσουν τὰ ψάρια ποῦ μοῦ τηγανίζουν». Παρευθὺς ὅμως τὰ ψάρια ἐπήδησαν ἀπὸ τὸ τηγάνι εἰς τὴν πηγήν. Τότε ἐνόησεν ὁ βασιλεὺς πῶς οἱ Τοῦρκοι ἐμπῆκαν 'ς τὴν Πόλιν. Ἔτρεξε κατεπάνω των, ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσε πλέον νὰ κάμῃ τίποτε. Βεβαιοῦν ὅτι τὰ ψάρια εἰς τὸ Μπαλουκλὺ εἶναι μισοτηγανισμένα. Ἄλλοτε ἦσαν ἑπτά, τώρα μένουν μόνον πέντε.

φισθεὶς μετὰ τὴν ἅλωσιν· εἶτα ἀνηγέρθη μικρὸν καὶ σχεδὸν ὑπόγειον ἐκκλησίδιον, ὅπερ καὶ τοῦτο κατεστράφη τῷ 1821 ὑπὸ τῶν Γενιτσάρων· μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐκτίσθη νέα μεγάλη ἐκκλησία (βλ. περιγραφὴν παρὰ Σκαρλ. Δ. Βυζαντίῳ, Κωνσταντινούπολις τ. Α´ σ. 335 κἑ. καὶ ἐν Βρεταννικῷ ἀστέρι. Λονδῖν. 1861 τ. Β´ σ. 29). Διὰ τοὺς ἰχθῦς δὲ ὀνομάζεται καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ ἁγίασμα διὰ τουρκικῆς λέξεως Μπαλουκλύ, ἤτοι ἰχθυοφόρον.

Ἡ ἀγγελία τῆς ἁλώσεως ἐφάνη ἄπιστος εἰς τοὺς πλείστους τῶν πολιορκουμένων, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Δούκας (κεφ. 39 σ. 289 Bonn) καὶ ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (στ. 126 κἑ). Τοῦτο δὲ σαφῶς ἐμφαίνει καὶ ἡ παράδοσις, ἡ θεωρήσασα ἀναγκαίαν τὴν πίστωσιν τοῦ ἀγγέλματος διὰ θαύματος, ὅπερ συνέδεσε πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς πόθους. Ὅμοια ἐπεισόδια τοιαύτης θαυμασίας βεβαιώσεως δεινῶν ἀκουσμάτων ἀπαντῶμεν καὶ εἰς ἄλλων λαῶν παραδόσεις συναξάρια καὶ ᾄσματα. Ὁ ἀπιστῶν λέγει ὅτι τότε θὰ πιστεύσῃ ὅταν ζωντανεύσουν τὰ πρὸς τῆς τραπέζης του ὀπτὰ ὀρνίθια, καὶ τὰ ὀρνίθια ζωντανεύουν. Βλ. περὶ τούτων R. Köhler ἐν Ebert's Jahrbuch f. rom. u. englische Literat. 1861. τ. III σ. 58 κἑ. F. Wolf αὐτ. σ. 67 κἑ. Βλ. καὶ Grimm Deutsche Sagen ἀρ. 296. Κατά τι βρεταννικὸν ᾆσμα, ὁ ἄρχων δὲν θέλει νὰ πιστεύσῃ ὅτι κόρη ἀδίκως ἀπαγχονισθεῖσα ἀνέζησε, ἂν μὴ κράξῃ τὸ πρὸ αὐτοῦ ὀπτὸν ὀρνίθιον. (Luzel, Gwerziou Breizizel, 1868 τ. I σ. 211. 215. Πρβλ. La Villemarqué Barzaz-Braiz ἔκδ. 6 σ. 272). Ὁμοία σαρδηνία παράδοσις ἐν Archivio per le trad. popolari 1902 σ. 152. Πρβλ. καὶ F. Liebrecht Zur Volkskunde σ. 179-180.

32

Παρὰ Ι. Σταματούλη (1902). Τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Ἑλλήνων ἐλησμονήθη, ἐνιαχοῦ δ' ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης ἐπῆλθε σύγχυσις πρὸς τὸν ὁμώνυμον πρῶτον βασιλέα καὶ κτίστην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν Κωνσταντῖνον τὸν μέγαν, γνωστότατον ἄλλως καὶ ὡς ἅγιον. Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἐκφωνεῖ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου Κωνσταντίνου, ἐπαναλαμβάνων τὸν χρησμὸν τοῦ Ἀγαθαγγέλου: «Κωνσταντῖνος ἄρχισε καὶ Κωνσταντῖνος ἀπολέσει

τὸ βυζαντινὸν τῆς Ἀνατολῆς βασίλειον». Καί τινα τραπεζούντια ᾄσματα περὶ τῆς ἁλώσεως ἀναφέρουσι τὸν Κωνσταντῖνον (ὁ Ἕλλεν Κωνσταντῖνον) ὡς κύριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Τριανταφυλίδου οἱ φυγάδες σ. 169. Ἰωαννίδου Στατιστικὴ τῆς Τραπεζοῦντος σ. 169), καθὼς καὶ ἓν ἠπειρωτικὸν (Ἑστία 1880 τ. Θ΄ σ. 413). Βασιλιᾶς Κωνσταντῖνος ἀναφέρεται καὶ ἐν ᾄσματι τῆς ἐν Μακεδονίᾳ Σαμμαρίνας, ἑλληνιστὶ ὑπὸ τῶν βλαχοφώνων κατοίκων ᾀδομένῳ, δημοσιευθέντι δ' ἐν τῷ περιοδικῷ ʻἙλληνισμῷ (1901 σ. 494) καὶ ἐν τῇ συλλογῇ τῆς ἑταιρείας Ἑλληνισμοῦ (Ἐθνικὰ ᾄσματα. 1902 σ. 19). Καίτοι τὸ ᾆσμα τοῦτο δὲν παρουσιάζει τὰς παραχαράξεις καὶ τὰς διαστροφάς, περὶ ὧν διέλαβον ἀλλαχοῦ, ὅμως ὅλως ἄθικτον δὲν ἀφῆκε καὶ τοῦτο ὁ ἐκδότης Χ. Χρηστοβασίλης. Ὅθεν ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλωμεν ἂν οἱ δύο στίχοι αὐτοῦ, ἐν οἷς ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου, ἀνήκουσιν εἰς τὸ γνήσιον κείμενον.

33

Ποιητικὴ διασκευὴ τῆς παραδόσεως ταύτης παρὰ Γ. Μ. Βιζυηνῷ «ὁ τελευταῖος Παλαιολόγος» (Ἀτθίδες αὖραι. Λονδ. 1884 σ. 59-63).

Ἡ παράδοσις αὕτη, γνωστὴ εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν χώραν, ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως κρινομένη εἶναι ἡ πολυτιμοτάτη πασῶν, διότι εἰς ταύτην ἀποκορυφοῦνται οἱ πόθοι καὶ αἱ ἐλπίδες τοῦ δουλωθέντος γένους περὶ ἐλευθερίας καὶ ἀνορθώσεως. Καὶ εἶναι ἀληθῶς ἄξιον θαυμασμοῦ ὅτι ἐγεννήθη αὕτη, καθ' ὃν χρόνον τὸ ἔθνος ἐφαίνετο ἀπολέσαν τὰ πάντα, πεσούσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ οὐδαμόθεν ὑπέφωσκέ τις ἀκτὶς ἐλπίδος περὶ μελλούσης σωτηρίας. Ἀλλ' ἡ μεγάλη συμφορὰ τοῦ ἔθνους εὑρίσκεται ἀκριβῶς ἐν τῷ μεταιχμίῳ τῶν φόβων καὶ τῶν ἐλπίδων, τῆς ἀπογνώσεως καὶ τῆς ἀναθαρρήσεως. Διότι πρὸ ταύτης μὲν τὰ περὶ τοῦ μέλλοντος μαντεύματα ἦσαν ἀπαίσια, καὶ προανήγγελλον ὄλεθρον καὶ καταστροφάς, μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν ἀντίθετα ὅλως διεδίδοντο, μαρτυροῦντα μεταβολὴν τοῦ φρονήματος τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ πολλοῦ μὲν χρόνου πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς πρωτευούσης τοῦ κράτους ἐφέροντο χρησμοὶ περὶ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς, ὧν δημωδέστατοι ἦσαν οἱ λέγοντες «Βοῦς βοήσει καὶ

ταῦρος θρηνήσει» καὶ «Οὐαί σοι, Ἑπτάλοφε, ὅτι οὐ χιλιάσεις»[1]· τὴν δ' ἐκ τούτων καταπτόησιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἁλώσεως σαφῶς ἐκθέτει σύγχρονος χρονογράφος: «οἵ τε μάντεις ἀπαίσια πολλὰ ἐπεθείαζον, λόγιά τε παλαιὰ ᾔδετο καὶ χρησμοὶ ἀνηρευνῶντο, καὶ ὅσα ἄλλα ἐν τοῖς τοιούτοις ξυμβαίνειν φιλεῖ, πάντα ἐγίνετο, ἃ πάντα ἐς οὐδὲν χρηστὸν φέροντα φόβον τε παρεῖχε πολὺν καὶ ἀγωνίαν αὐτοῖς, καὶ ἑαυτῶν ὅλως ἐξίστα, καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος οὐκ ἐδίδου θαρρεῖν[2])». Εὐθὺς ὅμως μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐγεννήθησαν αἴσιαι περὶ τῆς μελλούσης τύχης τοῦ ἔθνους ἐλπίδες, καὶ ἐρριζώθη ἡ πεποίθησις παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ὅτι ἀφεύκτως διὰ τῆς σπάθης θ' ἀνακτήσῃ τὴν διὰ τῆς σπάθης ἁρπασθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν πατρικὴν κληρονομίαν. Καὶ ἡ πεποίθησις αὕτη διεσείετο μὲν καὶ ἀπημβλύνετο ἐνίοτε ἐν ἡμέραις λιποψυχίας ἐξ ἐθνικῶν συμφορῶν, ἀλλ' οὐδέποτε ἐξέλιπε, ὑποτρεφομένη μὲν ὑπὸ τῆς ἐλπίδος εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ δικαίου καὶ ὑπὸ τῆς συναισθήσεως τῆς δυνάμεως τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐκδηλουμένη δ' εἰς χρησμοὺς καὶ προρρήσεις, παραδόσεις καὶ δημοτικὰ ᾄσματα καὶ εἰς ἐνόπλους ἐξεγέρσεις κατὰ τοῦ ἰσχυροτάτου δεσπότου· Ἡ μεγάλη λεγομένη ἰδέα, ἡ ἀποτελοῦσα τὸ ἐθνικὸν ἰδεῶδες τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τοῦ νῦν, εἶναι ἡ συγκεφαλαίωσις τῶν ἐθνικῶν πόθων καὶ ἐλπίδων, ἀπαυγασμάτων τῆς πεποιθήσεως ἐκείνης, ὧν κορωνὶς θεωρεῖται ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἀπόδοσις τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν ὀρθόδοξον χριστιανικὴν λατρείαν.

Εἰς τὸ ἰδεῶδες τοῦτο δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι κατ' ἐξοχὴν ἀποτυποῦται ὁ χαρακτὴρ τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος. Διότι εἰς τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ περὶ τοῦ μέλλοντος συγκεντροῦνται αἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος ἀναπλασσομένου τελειοτέρου, διὰ διορθώσεως τῶν πλημμελειῶν καὶ παραμυθίας τῶν συμφορῶν. Οἱ ἐθνικοὶ πόθοι ἐμφαίνουσιν ὅτι ὁ λαὸς ἔχει συνείδησιν ἑαυτοῦ, ὅτι γινώσκει τὸ παρελθόν του καὶ τὰ ἐπιβαλλόμενα εἰς αὐτὸν καθήκοντα ἐν τῷ παρόντι πρὸς παρασκευὴν αἰσίου μέλλοντος. Ὁ δ' ἀμοιρῶν τούτων οὐδὲ διακριτικόν

[1]) Βλ. Τζέτζ. Ἐπιστ. 59 σ. 53-4 ἐκδ. Th. Pressel. Τζέτζ. Χιλιάδ. Θ', 615 κέ. Ἡ ἐσχάτη ὅρασις τοῦ Δανιὴλ ἐν Vassiliev Anecd. graeco-byz. σ. 45.

[2]) Κριτοβούλου ξυγγραφῆς Α', ιη', 7 ἐν Müller Fr. hist. Graec. τ. V. σ. 69.

τινα χαρακτῆρα ἀπὸ τῶν ἄλλων λαῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἔχων, καὶ τῆς ἀναγκαίας συνοχῆς εἶναι ἐστερημένος· διότι μόνοι οἱ ἐθνικοὶ πόθοι εἶναι ἱκανοὶ νὰ συσφίγξωσι τοὺς δεσμούς, τοὺς συνέχοντας πρὸς ἀλλήλους τοὺς εἰς τὸ αὐτὸ ἔθνος ἀνήκοντας· ἡ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἐλπίδων κοινότης ἐμπνέει τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην καὶ πεποίθησιν, ἐνισχύουσα τὴν ἀλληλεγγύην. Ἄνευ τούτου ἔχομεν κοινωνίαν ἀτόμων, ἐπιδιωκόντων τὴν πλήρωσιν συμφερόντων συγκρουομένων, κοινωνίαν ἧς τοὺς χαλαροὺς δεσμοὺς εὐχερῶς δύνανται νὰ διαρρήξωσι περιστάσεις τυχαῖαι. Ὅπου ἐλλείπουσιν οἱ ἐθνικοὶ πόθοι, ἐλλείπει καὶ ἡ ἱστορικὴ συνείδησις, ὁ δὲ λαός, εἰς τὸ παρὸν μόνον ἀποβλέπων, ἄνευ συναφείας πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ πρὸς τὸ μέλλον, διατελεῖ ἐν νάρκῃ πολιτικῇ καὶ ἠθικῇ, προδρόμῳ ἐξουδενώσεως καὶ ἐξαφανίσεως· καὶ μόνην ἐλπίδα ἀνορθώσεως ἔχει, ἂν ἐξ εὐτυχοῦς τινος περιπτώσεως ἐπιπνεύσῃ γενναίων ἰδεῶν πνοή, δυναμένη νὰ δημιουργήσῃ καινόν τι ἰδεῶδες.

Ἡ προκειμένη παράδοσις, ἡ συγκεφαλαιοῦσα ἐν μυθικῷ τύπῳ τοὺς ἐθνικοὺς πόθους, ἤρχισε σχηματιζομένη εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν. Ἀναγινώσκοντες τὰ παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἀναφερόμενα θρυλήματα περὶ τῆς τύχης τοῦ τελευταίου βασιλέως, δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τρόπον τινὰ τὰ κατὰ τὴν γένεσιν καὶ τὴν διάπλασιν τῆς παραδόσεως ταύτης. Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου ἐπεκράτει ἀμφιβολία· «καὶ τινὲς μὲν ἐλθόντες ἔλεγον ὅτι ἔφυγεν, ἄλλοι δὲ ἐν τῇ πόλει εἶναι ἔλεγον κεκρυμμένον, ἄλλοι δὲ τεθνάναι μαχόμενον» λέγει ὁ Φραντζῆς (Γ', 9 σ. 290 Bonn). Τὰ αὐτὰ ἱστορεῖ ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ του καὶ ὁ Νικολὸς Βάρβαρος [1]) Ἀρμένιος δέ τις μοναχός, περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ζήσας καὶ ποιήσας ἐλεγειακὴν ᾠδὴν εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βεβαιοῖ ὅτι ἔφυγεν ἐπιβὰς φραγκικοῦ πλοίου. [2])

[1]) Ἐν σ. 57: «De l'imperador mai non se potè saver novela di fatti soi, ni vivo ni morto, ma alcuni dixe, che ef fo visto nel numero di corpi, el qual fo dito, che el se sofegà al intrà che fexe i Turchi a la porta de San Romano».

[2]) Κατὰ μετάφρασιν Eug. Boré ἐν Journal Asiatique 1835 τ. XV σ. 283-4: «Ἰδὼν τὴν εἴσοδον τῶν Τούρκων ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις μόνος καὶ ἀβοήθητος ἔμεινεν ἐν τῇ συμπλοκῇ, ἐβουλήθη νὰ ὑποχωρήσῃ, διότι ἡ ὀργὴ τοῦ ὑψίστου κατεδίωκεν αὐτόν. Πλοίαρχός τις ἐκ τοῦ γένους τῶν Φράγκων ἔλαβεν ἐπὶ τοῦ πλοίου του αὐτὸν καὶ τοὺς ἀκολουθοῦντας αὐτῷ μεγιστᾶνας καὶ ἔφυγε διὰ τῶν θαλασσῶν». Σημειωτέον ὅτι ἡ ᾠδὴ

Ὁ δὲ γράψας τὸν θρῆνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ἄλλοτε εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Γεωργιλᾶν ἀποδιδόμενον, ἐν ἀποστροφῇ μὲν πρὸς τὸν βασιλέα ἀναγράφει τὰς φερομένας φήμας περὶ αὐτοῦ (στ. 824 κέ. :

Ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, Δράγαζη τὸ πινόμι
εἰπέ μου ποῦ εὑρίσκεσαι, ἐχάθης, ἐκρυβήθης,
ζῇς ἢ καὶ ἀπέθανες ἐπάνω 'ς τὸ σπαθί σου;

Ἀλλὰ παρακατιὼν ἀναφέρει τὴν ἤδη σχηματισθεῖσαν παράδοσιν περὶ ἀποκρύψεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ (στ. 1013 κέ.):

Ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, τί νά ναιν ἀπὸ σένα;
λέγουν ὅτι ἀπέθανες ἐπάνω 'ς τὸ σπαθίν σου·
ἤκουσα πάλιν νὰ λέγουσιν καὶ εἶσαι κεκρυμμένος
ὑπὸ χειρὸς τῆς πανσθενοῦς δεξιᾶς ⟨τοῦ⟩ Κυρίου.
Μακάριν νά σαι ζωντανός, σὰν εἶσαι ἀποθαμένος !

Ὅθεν τὴν ἐπαύριον τῆς ἁλώσεως ὑποφώσκει ἡ ἐλπὶς τῆς ἀνακτήσεως καὶ ἑδραιοῦται ἡ πίστις περὶ μελλούσης σωτηρίας. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐπίστευσε τὴν ψευδῆ φήμην περὶ φυγῆς τοῦ βασιλέως· ἀλλ' ἐπανέλαβε τὸ ἀληθὲς γεγονὸς τῆς ἡρωϊκῆς ἀμύνης αὐτοῦ, ὅπερ ἐν τούτῳ μόνον παρήλλαξεν, ὅτι ἐπανώρθωσε τὴν συμφοράν, πλάσας ὅτι δὲν ἔπεσεν ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ μάχῃ, ἀλλ' ἐσώθη θαυμασίως ἀναρπαγεὶς ὑπὸ τῆς δεξιᾶς τοῦ Κυρίου, ὅστις τὸν ἀπέκρυψεν ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἀνθρώπων, ἐπιφυλάσσων αὐτὸν διὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀνορθώσεως τοῦ ἔθνους καὶ τῆς τιμωρίας τῶν δεινῶν, ὅσα ὑπέστη. Παραλαβὼν δ' ὁ λαὸς ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν παραδόσεων αὐτοῦ διάφορα συγγενῆ στοιχεῖα, ἀπήρτισε διὰ τῆς φαντασίας του νέαν παράδοσιν, συμβολίζουσαν τοὺς πόθους καὶ τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ.

Τίνα τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἀπετελέσθη ἡ παράδοσις αὕτη, εἶναι θέμα ἰδίας μελέτης, διότι ἡ ἀπηκριβωμένη ἐξέτασις τοῦ ζητήματος θὰ ἐξέτεινε τὸν λόγον εἰς μῆκος δυσανάλογον πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὰ ὅρια τοῦ ἀνὰ χεῖρας τόμου. [1]) Ὅθεν θὰ περιορισθῶ εἰς ἐπιτομωτάτην ἔκθεσιν τῶν πορισμάτων τῆς ἐμῆς περὶ τούτου ἐρεύνης.

Τὸ πρῶτον στοιχεῖον εἶναι ἡ ἀπιστία περὶ τοῦ θανάτου ἐπιφα-

αὕτη τοῦ Ἀρμενίου μοναχοῦ διέλαθε τὴν προσοχὴν τῶν πραγματευθέντων περὶ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

[1]) Σχεδίασμα τοιαύτης μελέτης ἐδημοσίευσα ἐν Παρθενῶνι 1873 τ. Γ' σ. 1 κέ.

νῶν ἀνδρῶν, καὶ δὴ ἡγεμόνος ἐξ οὗ πᾶσαι τοῦ λαοῦ αἱ ἐλπίδες ἐξαρτῶνται, ἂν μάλιστα δὲν πρόκεινται ἀρίδηλα μαρτύρια τῆς συμφορᾶς. Βλέπων ἀποτόμως συντριβομένας τὰς ἐλπίδας του, ὁ λαὸς ἀδυνατεῖ νὰ πιστεύσῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν τοῦ γεγονότος, καὶ στερρῶς ἐχόμενος καὶ τῶν ἐλαχίστων ἀμφιβολιῶν, πιστεύει μᾶλλον ὅτι ἡ ἐξαφάνισις τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου εἶναι πρόσκαιρος, καὶ ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ ποτὲ ὅπως ἀποκαταστήσῃ τὰ πράγματα συμφώνως πρὸς τὸ δίκαιον καὶ πρὸς τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ του. Τοσοῦτον πολυάριθμα εἶναι τὰ παραδείγματα τῶν τοιούτων παραδόσεων, ὥστε δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι πᾶς λαὸς ἔχων ἱστορικὴν συνείδησιν διατηρεῖ τὴν πίστιν περὶ τῆς ἐπανόδου νεκροῦ τινὸς ἥρωος, ὅστις θ' ἀναδειχθῇ ὁ μέλλων σωτὴρ αὐτοῦ. Οἱ Βρεττανοὶ λ. χ. τῆς Γαλλίας πιστεύουσιν εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ Ἀρθούρου, οἱ Γερμανοὶ εἰς τὴν τοῦ Σειγφρείδου, τοῦ βασιλέως Καρόλου (τοῦ μεγάλου ἢ τοῦ Ε΄), τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου τοῦ Πυρροπώγωνος, τοῦ Ὄθωνος τοῦ μεγάλου, οἱ Δανοὶ εἰς τὴν τοῦ Ὀλγήρου, οἱ Ἑλβετοὶ εἰς τὴν τῶν ἱδρυτῶν τῆς ἐλευθέρας πολιτείας αὐτῶν, οἱ Σλάβοι εἰς τὴν τοῦ Σβατοπλούκ, οἱ Πορτογάλοι εἰς τὴν τοῦ Δὸμ Σεβαστιανοῦ, οἱ Βοημοὶ τῆς Αὐστρίας εἰς τὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωσὴφ τοῦ Β΄, οἱ Σέρβοι εἰς τὴν τοῦ Μάρκου Κράλιεβιτς, οἱ Ἀλβανοὶ εἰς τὴν τοῦ Σκενδέρμπεη.[1] Καὶ παρὰ τοῖς Μουσουλμάνοις καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς δὲν εἶναι ἀσυνήθεις αἱ τοιαῦται παραδόσεις. Ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὸν τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἐγεννήθησαν ὅμοια θρυλήματα, οἷα τὰ διαψεύδοντα τὸν θάνατον τοῦ Ναπολέοντος τοῦ Α΄.[2]).

Καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν στιγμαῖς μεγάλων κινδύνων προσεδόκων τὰ πλήθη τὴν σωτηρίαν ἐκ τῆς θαυμασίας ἀναβιώσεως ἡρωϊκοῦ βασιλέως, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τοῦ Θεοφά-

[1]) Βλ. περὶ τοιούτων παραδόσεων πλὴν ἄλλων Mone Anzeiger τ. IV σ. 409 τ. V σ. 174. Grimm Deutsche Mytholog. σ. 794 κέ. δ' ἐκδ. Grässe Lehrbuch d. Literärgeschichte τ. II μέρ. 3 σ. 341. Dunlop-Liebrecht Geschichte der Prosadichtungen 1851 σ. 93-4 καὶ σημ. 167-171. Bastian der Mensch τ. II σ. 390-2, Rochholz Tell u Gessler in Sage u. Geschichte 1877 σ. 124-142. Massmann. Kaiser Friedrich im Kyffhäuser 1850.

[2]) Καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ διαδόχου τοῦ αὐστριακοῦ θρόνου Ῥοδόλφου ἐσχηματίσθη παράδοσις ὅτι εὑρίσκεται ἔτι ἐν τῇ ζωῇ. (Βλ. RTP. τ. XIII σ. 693).

νους (σ. 781 Bonn, σ. 501 De Boor) ὅτι συνέβη τῷ 813, ὅτε ἐπιέζετο δεινῶς τὸ κράτος ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τοῦ Κρούμμου· ἐπίστευον τότε πολλοί, ὅτι ἀνέστη ἔφιππος ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Ε΄, καὶ ἐπορεύθη νὰ πολεμήσῃ τοὺς ἐχθρούς.

Συνετέλεσαν δ' εἰς τὸ νὰ κρατύνωσι τὴν πίστιν περὶ ἀπαλλαγῆς ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου καὶ νέας ἐπιφανείας αὐτῶν εἰς τὴν γῆν αἱ παλαιότεραι δοξασίαι περὶ μεταστάσεως τῶν ἡρώων εἰς ἄλλον κόσμον χωρὶς ν' ἀποθάνωσιν. Εἶναι γνωστότατον τὸ ἀττικὸν σκόλιον περὶ τοῦ Ἁρμοδίου· «Φίλταθ' Ἁρμόδι', οὔ τί που τέθνηκας, | νήσοις δ' ἐν μακάρων σέ φασιν εἶναι, | ἵνα περ ποδώκης Ἀχιλλεύς, | Τυδεΐδην τέ φασιν ἐσθλὸν Διομήδεα». Κατὰ τὸν ἀρχαιότατον παρὰ τῷ Ἡσιόδῳ (Ἔργα 157 κἑ.) μῦθον, τοὺς ἥρωας τῶν Θηβαϊκῶν πολέμων καὶ τοῦ Τρωϊκοῦ μετέστησεν ὁ Ζεὺς εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων μετὰ τοῦ Κρόνου. Κατὰ δὲ τὴν Αἰθιοπίδα, ἡ Νηρηῒς μήτηρ ἀναρπάσασα τὸν Ἀχιλλέα ἐκ τῆς πυρᾶς διεκόμισεν εἰς τὴν ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ Λευκὴν νῆσον. Ἐκεῖ δὲ παραδόσεις ἀκμαῖαι διατηρούμεναι μέχρι τοῦ Β΄ μ. Χ. αἰῶνος ἔπλαττον ὅτι διεβίουν πλὴν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἄλλοι ἥρωες[1]). Κατ' ἄλλους πάλιν μύθους ἄνθρωποι προσφιλεῖς εἰς τοὺς θεοὺς μεθίσταντο ζῶντες εἰς τὰς νήσους τῶν Μακάρων ἢ τὰ Ἠλύσια πεδία[2])· ἐκεῖνοι δὲ εἰς οὓς εὔνους ἦτο ὁ Ἀπόλλων μετήγοντο εἰς τὴν χώραν τῶν Ὑπερβορείων[3]). Εἰς τούτους ἀπαγαγὼν ἐκ τῆς πυρᾶς ἔφερεν ὁ θεὸς διὰ τὴν εὐσέβειαν αὐτοῦ καὶ τὸν Κροῖσον, ὡς ἡ Θέτις τὸν Ἀχιλλέα εἰς τὴν Λεύκην (Βακχυλίδ. Γ΄, 58). Καὶ ἥρωας κοιμωμένους ἀναφέρουσιν οἱ ἑλληνικοὶ μῦθοι, καὶ τὸν Κρόνον καθεύδοντα[4]), καὶ ἀνθρώπους ἀφανισθέντας καὶ ἀφηρωϊσθέντας, οἷον Κλεομήδη τὸν Ἀστυπαλαιέα καὶ Εὔθυμον τὸν Λοκρόν[5]). Ἐγγύτερον δ' εἰς τὰς πα-

[1]) Βλ. Rohde, Psyche [1] σ. 660 κἑ.

[2]) Αὐτ. 658 κἑ. Roscher, Lexikon d. Mythol. τ. II σ. 2470 κἑ.

[3]) Βλ. Crusius ἐν Philologus 1898 σ. 155. Πρβλ. Roscher Lex. τ. I σ. 2835.

[4]) Roscher Lexikon τ. II σ. 1482 κἑ. Rohde zu der Sage von den Sardinischen Heroën ἐν Rhein. Museum 1872 τ. 37 σ. 465-8. Τοῦ αὐτοῦ Sardinische Sage von den Neunschläfern ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ 1880 σ. 157-163, ὅπου καὶ περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς προελεύσεως τοῦ χριστιανικοῦ συναξαρίου περὶ τῶν ἐν Ἐφέσῳ παίδων τῶν ἐπὶ μακρὸν κοιμηθέντων.

[5]) Βλ. Roscher Lex. τ. II σ. 2526 κἑ. Rohde Psyche [1] σ. 167 κἑ. 662.

ραδόσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν περὶ τῶν βασιλέων, οἵτινες παραμένουσι καθεύδοντες μέχρις ὅτου ἐπιστῇ ἡ στιγμὴ νὰ σώσωσιν ἀπὸ κινδύνου τὸ ἔθνος των, πρόκεινται τἀπὸ τῶν μακεδονικῶν χρόνων συνηθέστατα πλάσματα περὶ τῶν βασιλέων, οἵτινες ἀφανεῖς ἐξ ἀνθρώπων γινόμενοι μεθίσταντο εἰς τοὺς θεούς [1]).

Ἐπίσης κοινὴ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἦτο ἡ δοξασία περὶ ἡρώων βοηθούντων ἐν κινδύνοις. Οἱ τοῦ χρυσοῦ γένους, κατὰ τὸν Ἡσίοδον (Ἔργ. 122), ἐγένοντο δαίμονες ἐσθλοί, ἐπιχθόνιοι, φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων, πλουτοδόται· τούτους δὲ τοὺς ὑπὸ τοῦ Κρόνου βασιλευομένους, ἂν καὶ ὁ ποιητὴς διεστέλλει, οἱ ἀρχαῖοι συνεταύτιζον πιθανῶς πρὸς τοὺς μετὰ τοῦ Κρόνου ἐν ταῖς νήσοις τῶν Μακάρων διαιτωμένους. Αἱ ἑλληνικαὶ διηγήσεις περὶ ἐπιφανείας ἐπιχωρίων ἡρώων πρὸς σωτηρίαν τῶν κινδυνευόντων ἐν πολέμοις συμπολιτῶν εἶναι πολυάριθμοι [2]), κατὰ τὸ πρότυπον δ' αὐτῶν ὡς ἐπὶ τὰ πολλὰ ἐποιήθησαν καὶ τὰ χριστιανικὰ συναξάρια περὶ ὁμοίας ἐπικουρίας ἁγίων. Πρὸ πάντων ὅμως ἀξία μνείας εἶναι ἡ περὶ τοῦ Οἰδίποδος ἀττικὴ παράδοσις, ὅστις ἐλέγετο ὅτι μὴ ἀναρπασθεὶς ὑπὸ τοῦ θανάτου μετέστη τῶν ζώντων, καὶ ἐκ τοῦ ἀπορρήτου τάφου του παρίστατο ἐπίκουρος ἥρως εἰς τοὺς Ἀθηναίους [3]).

Συναφεῖς πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας εἶναι αἱ ἰουδαϊκαὶ καὶ αἱ χριστιανικαὶ περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ θανάτου καὶ ἐπανόδου κατὰ τὰς ἐσχάτας ἡμέρας τοῦ Ἐνώχ, τοῦ Μωϋσέως, τοῦ προφήτου Ἠλιού, τοῦ Ἔσδρα, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, καὶ τῆς Παναγίας· καὶ αἱ μὲν ἰουδαϊκαὶ συνεδέοντο πρὸς τὰς περὶ ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου προφητείας, αἱ δὲ χριστιανικαὶ πρὸς τὴν ἔλευσιν τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου. Βραδύτερον προσετέθησαν εἰς τὰς περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀντιχρίστου προφητεῖαι περὶ βασιλείας ἀνδρὸς πένητος, ὅστις ἐν δικαιοσύνῃ βασιλεύων μέλλει νὰ φέρῃ τὸν χρυσοῦν

[1]) Rohde αὐτ. σ. 663 κέ.

[2]) Παραδείγματά τινα βλ. παρὰ Roscher Lex. τ. I σ. 2479 κέ. Rohde σ. 182 κέ. Κατὰ τὸν Φροντῖνον (Strategem. I, 11, 8-10. 13. 16) καὶ στρατηγοὶ πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν πολεμιστῶν ἔπλαττον ἐπιφανείας ἐπικούρων θεῶν καὶ ἡρώων.

[3]) Σοφοκλ. Οἰδ. Κ. 1520 κέ. 1647 κέ. 1679 κέ. Σχολ. αὐτ. 287. 457. Σχολ. Ἀριστείδ. σ. 284c. σ. 212 Frommel.

αἰῶνα, νὰ ταπεινώσῃ τοὺς Ἀγαρηνούς, νὰ ἡμερώσῃ τὰ ξανθὰ γένη, νὰ καταδιώξῃ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Ἰσμαηλίτας· τοῦτον δὲ τὸν πένητα βασιλέα, κατὰ τὰς αὐτὰς προφητείας, θὰ διαδεχθῶσι βασιλεῖς ἄνομοι καὶ εἶτα γύναιον μιαρόν, μεθ' ὃ θὰ ἐπέλθῃ ἡ βασιλεία τοῦ Ἀντιχρίστου. «Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἀναστήσει Κύριος ὁ θεὸς βασιλέαν ἀπὸ πενίας καὶ πορεύσεται ἐν δικαιοσύνῃ πολλῇ καὶ πάντα πόλεμον παύσει», λέγουσιν αἱ προφητεῖαι τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ διὰ Χριστὸν σαλοῦ [1]). Ἀφορμὴν δὲ εἰς τὴν διάπλασιν τῶν περὶ τοῦ πένητος βασιλέως προφητειῶν πιθανώτατα παρέσχε ῥῆσις τις τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ (θ', 14-15. Βλ. καὶ Μιχ. Ἀκομινᾶτ. τ. Α' σ. 222 ἐκδ. Λάμπρου): «Πόλις μικρὰ καὶ ἄνδρες ἐν αὐτῇ ὀλίγοι, καὶ ἔλθῃ ἐπ' αὐτὴν βασιλεὺς μέγας καὶ κυκλώσῃ αὐτὴν καὶ οἰκοδομήσῃ ἐπ' αὐτὴν χάρακας μεγάλους, καὶ εὕρῃ ἐν αὐτῇ ἄνδρα πένητα σοφόν, καὶ διασώσῃ αὐτὸς τὴν πόλιν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος οὐκ ἐμνήσθη σὺν τοῦ ἀνδρὸς τοῦ πένητος ἐκείνου».

Αἱ περὶ τοῦ πένητος βασιλέως προρρήσεις ἀνεπτύχθησαν ὕστερον εἰς τὰς *Ὁράσεις* τοῦ Δανιὴλ καὶ εἰς τὰς μεταγενεστέρας συλλογὰς χρησμῶν. Αἱ Ὁράσεις τοῦ Δανιὴλ ἦσαν γνωσταὶ ἤδη ἀπὸ τοῦ Ι' αἰῶνος, διότι ἀναφέρει ταύτας καὶ ὁ Λουιτπράνδος ἐν ταῖς Πρεσβείαις [2])· ἀλλὰ τὰ περὶ τοῦ πένητος βασιλέως ἀναγινώσκονται εἰς διασκευὴν συνταχθεῖσαν μετὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος (διότι προλέγεται ἡ ἵδρυσις τοῦ ἐν Νικαίᾳ βασιλείου καὶ τοῦ ἐν Τραπεζοῦντι σαφῶς, ὅθεν προδήλως εἶναι μεταγενεστέρα τῶν γεγονότων τούτων) καὶ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΔ' (διότι τότε ἐγράφη τὸ παλαιότερον τῶν περιεχόντων αὐτὴν χειρογράφων) [3]). Κατὰ τὰς διαφόρους παραλλαγὰς τῆς Ὁρά-

[1]) Βίος Ἀνδρέου τοῦ σαλοῦ 25 ἐν Bollandi Acta 55. Μαΐου τ. VI σ. 89 κέ. Vassiliev Anecdota graeco-byzantina. Petrop. 1893 σ. 50 κέ.

[2]) Κεφ. 39 ἐν Pertz Script Germ. hist. III, 555. Ζαμπελίου Βυζαντ. μελέτ. σ.546.

[3]) Ἐν παλαιοτέρῳ χειρογράφῳ τῆς βιενναίας βιβλιοθήκης τοῦ ΙΓ' αἰῶνος τελευτῶντος (παρὰ Vassiliev ἔνθ. ἀν. σ. 47-50) φέρεται ἀνωνύμου βυζαντινοῦ χρησμός, ἐν ᾧ προλέγεται βασιλεία τοῦ δικαίου, τοῦ ἀφωμοιωμένου τῷ θεῷ καὶ δίωξις τῶν Ἰσμαηλιτῶν. Αὕτη φαίνεταί μοι ἐκ τῶν παλαιοτέρων προφητειῶν, πιθανῶς ἀναγομένη εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῶν εἰκονομαχιῶν ἢ τοὺς ἀμέσως ἐπομένους, καὶ διὰ τὴν μνείαν τῶν Ἰσαύρων καὶ διὰ τὴν ἐν τέλει (σ. 50) ῥῆσιν: «Ἔσται δὲ ὁ θυμὸς τοῦ βασιλέως ἐκείνου ἐπὶ

σεως ὁ πένης βασιλεὺς διὰ τὴν πτωχείαν του καλεῖται Πτωχολέων [1]) οὗτος θὰ καταστρέψῃ τοὺς Ἰσμαηλίτας καὶ θὰ ἐκδιώξῃ αὐτοὺς μέχρι Μονοδενδρίου [2]). Μετὰ τὴν κατίσχυσιν τῶν Ἰσμαηλιτῶν, βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων *ἄσημος* ἐκ πόλεως Τυραννίδος, θὰ κατανικήσῃ αὐτούς, θὰ ἡμερώσῃ τὰ ξανθὰ γένη [3]) καὶ συμμαχῶν πρὸς ταῦτα θὰ ἐκδιώξῃ καὶ θὰ ἐξοντώσῃ τοὺς Ἰσμαηλίτας [4]). Κατ' ἄλλην δὲ παραλλαγήν, μετὰ τὴν κατίσχυσιν τῶν Ἰσμαηλιτῶν, ἐκ Τυράννου πόλεως θ' ἀναστῇ ὁ βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων, ὁ *νεκρὸς νομιζόμενος*, θὰ νικήσῃ ἐν ἰσχυροτάτῳ πολέμῳ τούτους καὶ θὰ τοὺς διώξῃ σύμμαχα ἔχων τὰ ξανθὰ γένη [5]).

Ὅθεν εἰς τὰς Ὁράσεις τοῦ Δανιὴλ διατυποῦται ἡ παράστασις τοῦ σωτῆρος τοῦ ἔθνους ὡς ἀνδρὸς ἀσήμου, πένητος, νομιζομένου νεκροῦ. Καὶ συμφώνως πρὸς τοὺς τοιούτους χρησμούς, οἱ δύσμοιροι κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤλπιζον κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως, ὅτι τοὺς εἰσβαλόντας Τούρκους ἔμελλε νὰ διώξῃ

πάντας τοὺς ἀρνησαμένους ἐν εἰκόνι τὸν Κύριον». Κατὰ τὸ πρότυπον δὲ τοῦ ἐν ταύτῃ δικαίου βασιλέως ἐπλάσθη ὁ πτωχὸς βασιλεύς.

[1]) Παρὰ Vassiliev ἔνθ. ἀν. σ. 36. 45. Βλ. καὶ σ. 48.

[2]) « Ἡ ἐσχάτη ὅρασις τοῦ Δανιὴλ » παρὰ Vassiliev σ. 43 - 47 ἐκ βιενναίου κώδικος τοῦ ΙΔ' αἰῶνος τελευτῶντος.

[3]) Τὰ ξανθὰ γένη, ἅτινα ἐν τοῖς παλαιοτέροις χρησμοῖς παρίστανται ὡς ἐχθρικὰ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, ἐν τοῖς χρησμοῖς τούτοις φέρονται ὡς ἐξημερωθέντα καὶ σύμμαχα. Ἐκεῖνοι μὲν ἀναφέρονται εἰς τοὺς Νορμανδοὺς καὶ τὰ λατινικὰ ἔθνη τῆς Δύσεως, οἱ δὲ μεταγενέστεροι εἰς τοὺς Ῥώσους. Ὅθεν εὐχερὴς καθίστατο οὕτως ἡ παράστασις τῶν Ῥώσων ἐν τοῖς χρησμοῖς τοῦ Ἀγαθαγγέλου ὡς λυτρωτῶν καὶ σωτήρων. Ἀλλὰ καὶ δύο αἰῶνας καὶ ἐπέκεινα πρὸ τῆς συντάξεως τῶν χρησμῶν τοῦ Ἀγαθαγγέλου, ὁ φιλόπατρις ἐκ Πωγωνιανῆς ποιητὴς Ματθαῖος ὁ Μυρέων (1618) ὑπαινίσσεται χρησμοὺς φερομένους κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ περὶ λυτρώσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν Ῥώσων:

Ἐλπίζομεν εἰς τὰ ξανθὰ γένη νὰ μᾶς γλυτώσουν,
νάλθοῦν ἀπὸ τὸν Μόσχοβον, νὰ μᾶς ἐλευθερώσουν.
Ἐλπίζομεν εἰς τοὺς χρησμούς, 'ς ταῖς ψευδοπροφητείαις,
καὶ τὸν καιρόν μας χάνομεν 'ς ταῖς ματαιολογίαις.

(Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Οὐγκροβλαχίαν ἐν Legrand Biblioth. grecque vulgaire τ. II σ. 314).

[4]) [Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου] Λόγος εἰς τὴν ὅρασιν τοῦ Δανιήλ, ἐκ βαρβερινοῦ κώδικος τοῦ 1497 ἐν Vassiliev ἔνθ. ἀν. σ. 33 κέ.

[5]) Ὅρασις τοῦ Δανιὴλ περὶ τοῦ ἐσχάτου καιροῦ καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος ἐν Vassiliev σ. 38 κέ.

ἀνώνυμός τις ἀνήρ, ἱστάμενος παρὰ τὸν κίονα τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, λίαν ἀπέριττος καὶ πενιχρός, εἰς ὃν θὰ παρέδιδε τὴν βασιλείαν σὺν τῇ ῥομφαίᾳ ἄγγελος, ἐξ οὐρανοῦ καταβάς[1]. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν φοβερὰν τότε διάψευσιν τῶν ἐλπίδων, διετηρήθη ἀκμαία ἡ πίστις εἰς τὸ ἀλάθητον τῶν προλεγόντων τὴν μέλλουσαν ἀνόρθωσιν τοῦ ἔθνους χρησμῶν, καὶ ὁ λαὸς διέπλασε τὴν παράδοσιν περὶ καταυικήσεως τῶν ἐχθρῶν ὑπὸ τοῦ τελευταίου βασιλέως, ὁμοίαν πρὸς νεωτέραν τινὰ παραλλαγὴν τῶν χρησμῶν ἐκείνων. Κατὰ ταύτην, ἡ Κωνσταντινούπολις μέλλει ν' ἀνακτήσῃ τὴν προτέραν ἰσχὺν διὰ τοῦ νεκροῦ καὶ ὑπὸ πάντων λησμονημένου ἀνδρός, ὅστις ἐξ ὕπνου ἀναστὰς θὰ κρατήσῃ τὰ σκῆπτρα τῆς χώρας. Ἡ παραλλαγὴ αὕτη εἶναι ἔμμετρος, ἀποδιδομένη, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν χρησμῶν, εἰς τὸν Λέοντα τὸν Σοφόν, συμπληροῦται δὲ διὰ τῆς εἰς πεζὸν λόγον ἑρμηνείας. Ἔχει δ' ἐν τοῖς κυριωτάτοις ὧδε:

Καὶ πάλιν ἕξεις, Ἑπτάλοφε, τὸ κράτος.
Τὸν νεκρὸν ἤδη καὶ πᾶσι λελησμένον
οἴδασι πολλοί, κἂν μηδεὶς τοῦτον βλέπῃ·
Ὡς ἐξ ὕπνου δὲ φανερωθεὶς ἀθρόως,
σκῆπτρα κρατήσει τῆσδε τῆς βασιλίδος[2].

Ἡ ἑρμηνεία, ἥτις καὶ ὡς αὐτοτελὴς χρησμὸς φέρεται ἔν τισι χειρογράφοις, λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ ἑξῆς: «Περὶ τοῦ θρυλουμένου πτωχοῦ καὶ ἐκλεκτοῦ βασιλέως, τοῦ γνωστοῦ καὶ ἀγνώστου, τοῦ κατοικοῦντος ἐν τῇ πρώτῃ ἄκρᾳ τῆς Βυζαντίδος. Ὁ ἀληθινὸς βασιλεύς, ὃς κατοικεῖ ἐν ὑγρῷ τόπῳ... ὃν ἐδίωξαν τῆς οἰκίας αὐτοῦ οἱ ἄν-

[1]) Δούκ. κεφ. 39 σ. 289 **Bonn.** Πρβλ. Χαλκοκονδ. Η' σ. 397 **Bonn.**

[2]) Ἐκ χειρογράφου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος τελευτῶντος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου (ἀρ. 551 φ. 293α). [Διώρθωσα τὸ κείμενον, ἀποκαταστήσας τὸ μέτρον, ἔχων δ' ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς γραφὰς ἄλλων κωδίκων. Τὸ χειρόγραφον ἔχει 1. Καὶ π. Ἑπτ. τὸ κρ. ἕξης. 3. οἴδασιν οἱ π. καὶ μ τ. βλέπει - 4 τῆς Βυζαντίδος]. Ἐξ ἄλλων κωδίκων ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Λαμβεκίου ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Κωδινοῦ (**Venet.** 1729 σ. 175) καὶ ὑπὸ Π. Α. Στεφανίτση (Συλλογὴ διαφόρων προρρήσεων σ. 133). — Ἄλλος ὅμοιος χρησμὸς (εἰς δίμετρον τροχαϊκόν), ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ἐν **Banduri Imp. Orient.** τ. Ι σ. 185 (τῆς ἐκδ. τοῦ 1729 τ. Ι σ. 159). **Migne Patr. gr.** τ. 160 σ. 771. Κατὰ τοῦτον ὁ σωτὴρ δὲν εἶναι πένης, ἀλλ' ἀνὴρ γενναῖος, θαυμαστὸς καὶ ῥωμαλέος.

θρωποι... ἐνηχηθήσεται παρὰ τοῦ ὁρωμένου ἀγγέλου τοῦ ἀποκαλυφθέντος ὡς ἀνθρώπου λευκοφόρου εὐνούχου καὶ εἰς τὸ οὖς εἴπῃ αὐτῷ καθεύδοντι καὶ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ λαβόμενος εἴπῃ· ἔγειραι ὁ καθεύδων καὶ ἀνάστα ἐκ τοῦ μνημείου καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός. [1]) Προσκαλεῖται γάρ σε τοῦ ποιμαίνειν λαὸν περιούσιον... Ἔχει δὲ οὗτος σημεῖα:... μέσος τὴν ἡλικίαν, φαλακρός, μικρὸν πολιός... πένης κεκαρμένος καὶ ῥάκια ἐνδεδυμένος... Καὶ ἐξελεύσεται κατὰ τῶν Ἰσμαηλιτῶν καὶ κρατήσει αὐτούς... [2]).».

Ὁ μέλλων οὗτος βασιλεὺς ἀπεικονίζεται ἔν τισι τῶν κωδίκων πενιχρὸς τὴν στολήν, καθεύδων ἐν φερέτρῳ εἰς ἔνδειξιν ὅτι νεκρὸς νομίζεται, ὑπεράνω δ' αὐτοῦ ἐνίοτε παρίσταται καὶ ὁ ἄγγελος, ὁ καθιστάμενος ὅπως ἐγείρῃ αὐτόν [3]). Ὅλως διάφορον εἰκόνα παρέχει ἡ δημώδης παράδοσις. Καίτοι δὲ χρησμοὶ καὶ παραδόσεις τὴν αὐτὴν ἔχουσιν ἀφετηρίαν καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν, καὶ ἐν τοῖς κυριωτάτοις συμπίπτουσιν, ἀλλ' ὅμως αὗται ἀκραιφνὲς οὖσαι τοῦ λαοῦ ἔργον, ἔχουσι ποιητικὸν κάλλος, τοῦ ὁποίου ἀμοιροῦσιν οἱ ὑπὸ λογίων ποιηθέντες χρησμοί, οἱ πολλαχοῦ ἐμφαίνοντες τὴν ἐπήρειαν ἐκκλησιαστικῶν ἀναγνωσμάτων καὶ ἐπιτηδεύοντες ῥητορικοὺς τρόπους καὶ ἀπειρόκαλον χρησμωδικὴν ἀσάφειαν. Ὁ σωτὴρ τοῦ Ἔθνους κατὰ τὰς παραδόσεις δὲν εἶναι ὁ ῥακενδύτης τῶν χρησμῶν, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἡρωϊκῶς μέχρις ἐσχάτων προμαχήσας τοῦ ἔθνους τελευταῖος βασιλεὺς αὐτοῦ, καὶ δὲν παρίσταται διατελῶν ἐν τῇ ἀορίστῳ καταστάσει ὕπνου καὶ νεκροφανείας· ἀντὶ τούτου ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εὗρε τὸ ποιητικώτατον πλάσμα τοῦ μαρμαρωμένου βασιλέως. Ὡς δὲ τὸ πάλαι ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ μεγάλοι τεχνῖται ἐνεφύσησαν πνοὴν ζωῆς εἰς τὰ μάρμαρα καὶ προσέδωκαν εἰς αὐτὰ ἀθανασίαν, οὕτως ἔπλασεν ὅτι θεία τις δύναμις θ'

[1]) Ῥητὸν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς πρὸς Ἐφεσίους Ε', 14.

[2]) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Λαμβεκίου ἔνθ. ἀν. (ἔκδ. Παρισ. σ. 275. ἔκδ. Βενετίας σ. 180). Migne Patr. gr. τ. 107. σ. 1142. Στεφανίτση ἔνθ. ἀν. σ. 133 κέ. Γαβρ. Δεστούνη (Χειρόγραφος ἑλλην. συλλογὴ χρησμῶν μετ' εἰκόνων. Μόσχα 1890 σ. 21 κέ. Ἀπόσπασμα τοῦ ΙΔ' τόμου τοῦ ῥωσικοῦ περιοδικοῦ Drevnosti). Ἀναγραφὴ χειρογράφων τινῶν περιεχόντων τὸν χρησμὸν τοῦτον παρὰ Krumbacher Gesch. d. Byzant. Lilteratur [2] σ. 628.

[3]) Βλ. τὴν εἰς τοὺς προσηρτημένους ἐν τέλει πίνακας ὑπ' ἀρ. 8 εἰκόνα. Αὕτη εἶναι πανομοιότυπον λιθογραφήματος δημοσιευθέντος ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Στεφανίτση (σ. 142) κατὰ τὸ σχεδίασμα παλαιοῦ χειρογράφου ὡς λέγει ὁ ἐκδότης.

ἀποδώσῃ τὴν ζωὴν εἰς τὸ μαρμαρωθὲν σῶμα τοῦ βασιλέως, ἵνα ἐγερθῇ οὗτος τιμωρὸς τῶν παθημάτων τοῦ ἔθνους.

Καὶ ὁ τόπος, ὅπου θέτει ἡ παράδοσις τὴν κρύπτην τοῦ βασιλέως, ἐξελέχθη προσφυέστατα. Εἶναι παρὰ τὴν Χρυσόπορταν, τὴν Χρυσῆν πύλην, δι' ἧς κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς αὐτοκρατορίας εἰσήρχοντο εἰς τὴν πόλιν οἱ νικηφόροι βασιλεῖς, καὶ ἣν πρώτην κατέλαβον οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον ἀνακτήσαντες, τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων κατεχομένην Κωνσταντινούπολιν τὴν 25 Ἰουλίου 1261. Τὸν αὐτὸν τόπον αἰνίσσεται καὶ ὁ χρησμός, λέγων ὅτι ὁ ἐκλεκτὸς βασιλεὺς κατοικεῖ ἐν τῇ πρώτῃ ἄκρᾳ τῆς Βυζαντίδος. Διότι ἡ χρυσῆ πύλη εἶναι πιθανώτατα ἡ κατὰ τὸ Ἑπταπύργιον, [1]) ὅπερ κεῖται ἐν τῇ κορυφῇ περίπου μιᾶς τῶν γωνιῶν τοῦ τριγώνου, ὅπερ σχηματίζουσιν τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ πύλη αὕτη εἶναι ἀπῳκοδομημένη νῦν, ὅθεν ὀνομάζεται Καπαλὺ-καποῦ (Κλειστὴ πύλη). [2]).

Τὴν ἀποικοδόμησιν δ' ἐξηγεῖ ἡ παράδοσις ὡς γενομένην διὰ τὸν φόβον, ὃν ἔχουσιν οἱ Τοῦρκοι, γινώσκοντες ὅτι δι' αὐτῆς θὰ εἰσέλθωσιν, ὅταν θ' ἀνακτήσωσι τὴν πόλιν οἱ πρῶτοι κύριοι αὐτῆς, ὡς ἐγένετο καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἅλωσιν. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι ὅτι διὰ τὸν αὐτὸν φόβον ἔχουσιν ἀποικοδομήσῃ καὶ τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπίσης χρυσῆν λεγομένην πύλην, πιστεύοντες ὅτι δι' αὐτῆς θὰ εἰσέλθωσί ποτε οἱ Χριστιανοί, ἐκπολιορκήσαντες τὰ Ἱεροσόλυμα. [3]). Καθόλου δὲ φέρονται παρὰ τοῖς Τούρκοις προρρήσεις περὶ ἀνακτήσεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν κατακτηθέντων τόπων. Καὶ ἐν χρόνοις παλαιοτέροις τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ τουρκικὸν ἔθνος εἶχεν ἰδίας προφητείας μηνυούσας ὅτι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων θὰ καταστραφῇ, ὡς ἀναφέρει συγγραφεὺς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς

[1]) Βλ. Oberhummer ἐν Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie τ. IV σ 978.

[2]) Βυζαντίου Κωνσταντινούπολις τ. Α. σ. 323. Καὶ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων πολλάκις ἀναφέρεται ὡς ἀπῳκοδομημένη. Παρὰ τοῖς Φράγκοις ἐφέρετο παράδοσις, ὅτι δι' αὐτῆς ἔμελλον νὰ εἰσέλθωσι καὶ νὰ καταλάβωσι τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ῥογῆρος ὁ Ὀθηδηνὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ἀναφέρει ὅτι ἔφερε ταύτην τὴν ἐπιγραφὴν λατινιστί: «Ὅτε θὰ ἔλθῃ ξανθὸς βασιλεὺς ἐκ τῆς δύσεως, θ' ἀνοίξω αὐτόματος, καὶ τότε δι' ἐμοῦ θὰ εἰσέλθωσιν οἱ Λατῖνοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν» (σ. 650 παρὰ Ducang Glossar. Latinit. ἐν λ. Flavi τ. III σ. 319).

[3]) Βλ. Βυζάντιον αὐτ. τ. Α' σ. 319.

(Δ' σ. 599 Bonn): «Λόγος γὰρ παρὰ τοῖς Τούρκοις ἐφέρετο, ὡς ὑπ' ἐκείνων καταλυθήσονται, μεθ' ὧν Ἀλέξανδρος τοὺς Πέρσας κατέλυσεν».

Ὅριον μέχρι τοῦ ὁποίου θὰ ἐκδιώξῃ ὁ βασιλεὺς τοὺς Τούρκους ἀναφέρει ἡ παράδοσις τὴν Κόκκινη μηλιά. Εἶναι δὲ γνωστότατον εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας τὸ ὄνομα τοῦ τόπου τούτου, ὡς ἐσχάτου καταφυγίου τῶν Τούρκων. Εἰς τὴν Κόκκινη Μηλιὰ ἐκαυχᾶτο ὅτι θὰ στείλῃ τοὺς Τούρκους ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως τοῦ 1769 Δασκαλογιάννης [1]) Ἐν γαμηλίῳ ᾄσματι εὔχονται εἰς τὴν νύμφην νὰ γεννήσῃ υἱόν, ὅστις νὰ ἐκδιώξῃ ἕως ἐκεῖ τοὺς Τούρκους:

Πρώτη σου γέννα, νύφη μου, ὁ θιὸς νὰ μᾶς τ' ἀξιώσῃ
μέσα 'ς τὴν Κόκκινη μηλιὰ τσοῖ Τούρκους νὰ ζυγώξῃ [2].

Πρὸς ταύτην ἀντιστοιχεῖ τὸ Μονοδένδριον τῶν πρὸ τῆς ἁλώσεως Ἑλλήνων, ὅπερ τὸ πρῶτον ἀναφέρεται ἐν τῷ προφητικῷ βιβλίῳ τῇ Ἐσχάτῃ ὁράσει τοῦ Δανιὴλ (ἐν χειρογράφῳ τῆς Βιέννης τοῦ ΙΔ' αἰῶνος τελευτῶντος). Κατὰ τοῦτο, ὁ πτωχὸς βασιλεὺς τὸ ἓν τρίτον τῶν Ἰσμαηλιτῶν θὰ φονεύσῃ, τὸ ἄλλο θὰ βαπτίσῃ καὶ τὸ τελευταῖον θὰ ἐκδιώξῃ μέχρι Μονοδενδρίου [3]). Ἀναφέρουσι δὲ τὸ Μονοδένδριον καὶ δύο σύγχρονοι τῆς ἁλώσεως συγγραφεῖς, ὁ Δούκας (κεφ. 39 σ. 290 Bonn) καὶ ὁ στιχουργὸς τοῦ Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (στ. 866-7 σ. 224 Ellissen):

Νὰ πᾶσιν ἀπεκεῖ ποῦ ἦλθαν ἕως Μονοδενδρίου,
καθὰ καὶ τὸ μελλούμενον οὕτως μέλλει νὰ πάθουν.

Ἄλλοι δὲ χρησμοὶ ἄλλως ὀνομάζουσι τὸν τόπον, μέχρι τοῦ ὁποίου θὰ καταδιωχθῶσιν οἱ Ἰσμαηλῖται. Ἐν Ὁράσει Δανιὴλ δευτέρᾳ λέγεται ἀορίστως: «Καὶ ἐκδιώξεται ὁ βασιλεὺς Ῥωμαίων τὸν Ἰσμαὴλ εἰς ἄκραν [4])». Ἀλλ' ὁ τόπος ὅπου θὰ συγκροτηθῇ ἡ κρίσιμος μάχη λέγεται τόπος Παρτηνῆς (πιθανῶς κατὰ παραφθορὰν τοῦ Παρθυηνῆς, ἄλλου τύπου τοῦ ὀνόματος τῆς Παρθίας, τῆς πατρίδος τῶν

[1]) Ἐν δημοτικῷ ᾄσματι παρὰ Legrand Dapontes, Éphemerides Daces σ φκδ').
[2]) Βλαστοῦ, ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 51.
[3]) Ἐν Vassiliev Anecd. graeco-byzantina σ. 46.
[4]) Αὐτ. σ. 39.40.

Πάρθων). Ἐν ἄλλῃ δὲ ὁράσει λέγεται ὁ τόπος Πετρῖνος ἢ Πετρῖνον[1]). Παλαιὸς δέ τις χρησμὸς ὀνομάζει αὐτὸν Αἴθριβον[2]).

Ὁ χρησμὸς οὗτος προσθέτει ὅτι ὁ Αἴθριβος εἶναι ἡ ἀρχαία πατρὶς τῶν Ἰσμαηλιτῶν. Οὕτω δ' ὀνομάζει τὴν πατρίδα τοῦ Μωάμεθ καὶ ὁ Στέφανος ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν ἀστρολογικῇ τινι πραγματείᾳ αὐτοῦ[3]). Καὶ τὸ Μονοδένδριον ὁ μὲν Δούκας λέγει ὅτι ἔκειτο κατὰ τὰ ὅρια τῆς Περσίας, ἀλλ' ὁ στιχουργὸς τοῦ Θρήνου θεωρεῖ ὡς πατρίδα τῶν Τούρκων. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς πιστεύει ὅτι ἡ Κόκκινη μηλιὰ εἶναι ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς τῶν Τούρκων[4]) ἢ ἡ πατρὶς τοῦ Μωάμεθ[5]).

Ὅθεν ἡ Κόκκινη Μηλιὰ τῶν σημερινῶν παραδόσεων εἶναι αὐτὸ τὸ ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων καλούμενον Μονοδένδριον. Ἀλλ' ἀπό τίνος χρόνου ἐπεκράτησεν ἡ ὀνομασία αὕτη καὶ τίς ἡ προέλευσις αὐτῆς εἶναι δύσκολον νὰ ἐξακριβωθῇ. Ἀναφέρεται ἡ Κόκκινη Μηλιὰ καὶ ἐν βλαχικῇ παροιμιώδει φράσει: Pân la mêru-roşu (=ἕως εἰς τὴν κόκκινη μηλιά), δηλούσῃ ἁπλῶς τόπον ἀπώτατον[6])· ἀλλὰ πρόδηλον εἶναι, ὅτι οἱ Ῥωμοῦνοι παρέλαβον παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὸ ὄνομα ἐν ταύτῃ τῇ ἐννοίᾳ μόνον, ἄνευ συναφείας τινὸς αὐτοῦ πρὸς τοὺς Τούρκους. Πιθανὸν μοὶ φαίνεται, ὅτι ἡ προέλευσις τοῦ ὀνόματος εἶναι τουρκική· οἱ Τοῦρκοι *κόκκινον μῆλον* ἐπονομάζουσι πᾶσαν μεγάλην καὶ ὀχυρὰν πόλιν, ἡ ἐπωνυμία δ' αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐν παλαιᾷ τουρκικῇ προφητείᾳ περὶ τῆς ἁλώσεως αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ἐκδιώξεως τῶν κατακτητῶν. Ἡ προφητεία ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ὁ ἡμέτερος Πατισὰχ θὰ ἐπέλθῃ καὶ

[1]) Αὐτ. σ. 36.

[2]) Αὐτ. σ. 49.

[3]) «Κατὰ τὴν ἔρημον τῆς Ἐθριβῶν ἐφάνη τις ἀνήρ... ὄνομα δὲ αὐτῷ Μωάμεθ» (ἐν τέλει τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως τοῦ Δούκα σ. 623).

[4]) Βλαστὸς ἔνθ. ἀν. σ. 158.

[5]) «Ἐστὴν πατρίδα τοῦ Μωάμεθ, | εἰς τὴν Κόκκινη Μηλιά, | πρέπει Τοῦρκοι νὰ βρεθῆτε | σὰν ὀγλήγορα πουλιά»· ἔγραφε στιχουργός τις ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. (Συλλογὴ ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων ποιημάτων. Ἀθ. 1876 σ. 52). Ἄλλος δὲ στιχουργός, ὁ Τσοπανᾶκος, γράφει ὅτι κατὰ τὰς προφητείας θὰ διωχθοῦν οἱ Τοῦρκοι ἕως τὸ προσκύνημά των, ἤτοι τὴν Μέκαν (αὐτ. σ. 26).

[6]) **Zanne Proverbele Românilor** 1899 τ. III σ. 662 ἀρ. 8837. Ὁ ἐκδότης σημειώνει ὅτι ἡ φράσις ἐλήφθη ἐκ παραμυθίου.

θὰ καταλάβῃ τὸ βασίλειον τῶν ἀπίστων· θὰ λάβῃ προσέτι εἰς τὴν κατοχήν του τὸ *κόκκινον μῆλον* καὶ θὰ τὸ ἔχῃ ὑποχείριον. Ἂν δ' ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη τὸ ξίφος τῶν χριστιανῶν δὲν ἀνελκυσθῇ, θὰ μείνῃ κύριος αὐτῶν μέχρι τοῦ δωδεκάτου ἔτους· θὰ οἰκοδομήσῃ οἰκίας, θὰ φυτεύσῃ ἀμπέλους, θὰ περιφράξῃ κήπους καὶ θὰ γεννήσῃ υἱούς. Ἀλλὰ μετὰ τὸ δωδέκατον ἔτος ἀπὸ τῆς χειρώσεως τοῦ *κοκκίνου μήλου*, τὸ ξίφος τῶν χριστιανῶν θὰ γυμνωθῇ καὶ θὰ διώξῃ τοὺς Τούρκους [1])».

Πρὸς παράστασιν τοῦ μεγάλου φόνου, ὅστις θὰ γίνῃ κατὰ τὴν κρίσιμον μάχην, καθ' ἣν θὰ ἡττηθῶσιν οἱ Τοῦρκοι, ἔχει ἡ παράδοσις γραφικωτάτην εἰκόνα· ἐκ τοῦ αἵματος θὰ σχηματισθῇ λίμνη, εἰς ἣν θὰ δύναται νὰ κολυμβήσῃ μοσχάριον [2]). Ἐποιήθη δ' ἡ εἰκὼν αὕτη κατὰ μίμησιν ὁμοίων ἐν παλαιοτέραις προφητείαις. Κατὰ τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου « συγκερασθήσεται ἡ θάλασσα ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ ἐκ τοῦ αἵματος αὐτῶν σταδίους ιβ' [3]) ». Κατὰ τὰς ὁράσεις τοῦ Δανιήλ, δίστομον φρέαρ μεστὸν γεννήσεται ἐκ τῶν αἱμάτων τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Ἰσμαηλιτῶν [4]). Κατ' ἄλλην παραλλαγήν, ἐν τῷ ἰσχυροτάτῳ πολέμῳ τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Ἰσμαηλιτῶν θὰ χυθῇ τόσον αἷμα, ὥστε ἐκ τῶν αἱμάτων ἵππον ἐπιβατούμενον ἀποθανεῖν· κληθήσεται δὲ ὁ τόπος ἐκεῖνος λάκκος αἵματος [5])· ἢ «ῥυήσεται ἐκ τῶν μηρῶν τῶν ἵππων αἷμα [6])» Τὸ πρότυπον τῶν εἰκόνων τούτων εἶναι

[1]) Ἡ προφητεία αὕτη ἐδημοσιεύθη «ἐκ χειρογράφων γερόντων Τούρκων θεολόγων» ἐν τῇ κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙϚ' αἰῶνος ἐκδοθείσῃ συλλογῇ διατριβῶν περὶ τῆς τουρκικῆς ἱστορίας ὑπὸ τοῦ Sansovino. Παρέλαβον δ' αὐτὴν ἐκ γερμανικῆς μεταφράσεως ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι Das Ausland (1828 ἀρ. 93 σ. 372), ὅπου καὶ ἡ ἐξήγησις τῆς ἐννοίας τῶν λέξεων κόκκινον μῆλον. Τὸ αὐτὸ περιοδικὸν δημοσιεύει καὶ λατινικὴν μετάφρασιν τῆς αὐτῆς προφητείας ἐκ περσικοῦ κειμένου ὑπὸ Georgienltz, ἀσημάντους τινὰς ἔχουσαν παραλλαγάς: «Imperator noster veniet, gentilium regnum capiet, rubrum malum capiet, subjugavit. Septem usque ad annos ethnicorum gladius si non resurrexerit, duodecim usque ad annos in eos dominabitur, domum aedificavit, vineam plantabit, hortos saepe muniet et filium et filiam habebit; duodecim post annos christianorum gladius insurget, qui et Turcam retrorsum profligabit».

[2]) Ὁμοία προφητεία ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν ἅγιον Κοσμᾶν τὸν Αἰτωλὸν κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα. (Βλ. ἀρ. 204).

[3]) Ἐν Vassiliev Anecd. graeco-byz. σ. 55.

[4]) Αὐτ. σ. 36.

[5]) Αὐτ. σ. 39.

[6]) Αὐτ. σ. 40. Βλ. καὶ σ. 45. 46. 48. 49.

τὸ τῆς Ἀποκαλύψεως (ιδ', 20): «Καὶ ἐπατήθη ἡ ληνὸς (τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ ἡ μεγάλη) ἔξω τῆς πόλεως, καὶ ἐξῆλθε αἷμα ἐκ τῆς ληνοῦ ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων ἀπὸ σταδίων χιλίων ἑξακοσίων».

Καὶ γερμανικαὶ παραδόσεις περὶ τῆς ἐπανόδου τοῦ καθεύδοντος βασιλέως καὶ ἄλλαι συναφεῖς ἀναφέρουσι φονικωτάτην μάχην, καθ' ἣν τὸ αἷμα θὰ εἰσρεύσῃ καὶ εἰς τὰ ὑποδήματα τῶν μαχητῶν, ἀναφέρουσι δὲ προσέτι καὶ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης μονῆρες ξηρὸν δένδρον, εἰς ὃ ὁ βασιλεὺς θ' ἀναρτήσῃ τὴν ἀσπίδα του [1]). Ἡ παλαιοτάτη διατύπωσις τῶν παραδόσεων τούτων εὑρίσκεται εἰς βιβλία τοῦ ΙΔ αἰῶνος μεσοῦντος [2]). Πιθανὸν δὲ μοὶ φαίνεται, ὅτι τὰ πρῶτα στοιχεῖα αὐτῶν ἐλήφθησαν ἐξ ἀποκαλυπτικῶν βιβλίων περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου καὶ περὶ τοῦ ἀντιχρίστου, οἷαι αἱ Ὁράσεις τοῦ Δανιήλ.

Κατὰ παραλλαγὴν τῆς περὶ τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ παραδόσεως, προελθοῦσαν ἐκ συγχωνεύσεως πρὸς τοὺς περὶ τοῦ πτωχοῦ βασιλέως χρησμοῦ, ὁ ἅγιος βασιλεὺς «κοιμᾶται μέσα εἰς ἕνα κουβούκλιον τῆς ἁγίας Σοφίας». Ἡ παραλλαγὴ αὕτη εὑρίσκεται ἐν τῇ κατὰ τὸ 1789 γραφείσῃ [3]) ἑρμηνείᾳ χρησμοῦ τοῦ πατριάρχου Ταρασίου ὑπὸ τοῦ Πανταζῆ τοῦ Λαρισαίου [4]). Κατ' ἄλλην δὲ παραλλαγήν, ἣν οἱ ἐκδόται [5]) βεβαιοῦσιν ὅτι ἤκουσαν παρὰ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τρεῖς ἅγιοι ἄνθρωποι κοιμῶνται εἰς ὑπόγειον κρύπτην τοῦ Γκιοὺλ τζαμινί, ἤτοι τοῦ τζαμίου τῶν ῥόδων, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἦτο ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἀφιερωμένη εἰς τὴν Παναγίαν τὴν ἐπικαλουμένην «τὸ ῥόδον τὸ ἀμάραντον», κεῖται δ' ἐν τῇ συνοικίᾳ Τζιμπαλὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὸ ὑπόγειον βλέπει τρεῖς ἀνθρώπους κοιμωμένους ὀρθίους, ἢ κατ' ἄλλους κοιμωμένους ἐν τῷ στασιδίῳ των, εἰς τὸ ὁποῖον κάθηνται. Ἂν εἶναι χριστιανὸς ὁ εἰσελθών, ἀκούει τοὺς τρεῖς τούτους νὰ λέγουν μὲ σοβαρὰν φωνήν· «Δὲν εἶναι ἀκόμη καιρός· ἡ ὥρα δὲν ἦλθε· αἱ ἁμαρτίαι δὲν ἀφέθησαν.» Οἱ τρεῖς οὗτοι ἅγιοι ἄνδρες

[1]) Grimm Deutsche Sagen ἀρ. 23. 24 Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde 1900 σ. 91-2.

[2]) Grimm Deutsche Mythologie[4] σ. 799 κέ.

[3]) Βλ. Σάθα Νεοελλ. φιλολογίαν σ. 614.

[4]) Π. Δ. Στεφανίτση συλλογὴ διαφόρων προρρήσεων. Ἀθ. 1838 σ. 82.

[5]) Carnoy et Nicolaïdès Folkore de Constantinople σ. 79-80.

κρατοῦσι κατάστιχα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐγγράφουσι καὶ τὸ ἐλάχιστον ἁμάρτημα τῶν χριστιανῶν.

Οἱ αὐτοὶ ἐκδόται δημοσιεύουσι (σ. 103-4) καὶ ἄλλην ὁμοίαν παράδοσιν, ἣν ὅμως προδήλως μετέβαλον εἰς τὰ κυριώτατα, ὅπως μὴ προσκρούσωσιν ἴσως εἰς τὴν τουρκικὴν λογοκρισίαν. Δὲν σημειώνουσι δὲ παρὰ τίνος ἤκουσαν αὐτήν. Κατὰ ταύτην, μέσα εἰς τὴν Χρυσόπορταν εἰς τοὺς Ἑπτὰ Πύργους κοιμᾶται ὁ Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής, ἢ ὅπως ἄλλοι λέγουν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος. Εἶναι γέρων μὲ μακρὰν λευκὴν γενειάδα, ὅστις στηρίζεται εἰς συκῆν, ῥιζώσασαν εἰς τοὺς λίθους τοῦ τείχους. Κρατεῖ δὲ εἰς τὰς χεῖρας βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐγγράφει τὰς ἁμαρτίας τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν Τούρκων. Ἂν κανεὶς κατορθώσῃ καὶ φθάσῃ μέχρις αὐτοῦ, διότι ἡ εἴσοδος εἰς τὴν Χρυσόπορταν αὐστηρότατα ἀπαγορεύεται, ἀκούει τὸν γέροντα νὰ λέγῃ. «Ὁ καιρὸς ἀκόμη δὲν ἦλθε. Ἡ ὥρα δὲν ἐσήμανεν. Ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν δὲν ἔγινεν.» Λέγουν ὅτι οἱ Τοῦρκοι φύλακες ἀνάπτουν καθ' ἑσπέραν μίαν κανδήλαν, καὶ ὅτι τὸν σκεπάζουν μὲ σκέπασμα, τὸ ὁποῖον ἀνανεώνουν κατ' ἔτος. Πιστεύεται δὲ ὅτι θὰ ἔλθῃ ἡμέρα, καθ' ἣν τὴν Κωνσταντινούπολιν θὰ πολιορκήσουν καὶ θὰ κυριεύσουν ἑπτὰ ἔθνη. Ὅτι θ' ἀλληλοσφαγῶσι διὰ τὴν κατοχὴν τῆς πόλεως, καὶ τὸ αἷμα θὰ τρέξῃ ὡς ποταμὸς εἰς τὰς ὁδοὺς αὐτῆς, καὶ ὅτι θὰ γίνῃ κακὸν μέγα, ὁποῖον οὐδέποτε ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἔγινε. Τότε ὁ Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστὴς (ἢ ὁ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος) θὰ ἐγερθῇ τοῦ μακραίωνος ὕπνου του, θὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὰ ἑπτὰ ἔθνη καὶ ἱστάμενος ἐν τῷ μέσῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θὰ κραυγάσῃ. «Στῆτε! ἀρκετὸν αἷμα ἐχύθη!» Καὶ τὰ ἔθνη θὰ ὑπακούσωσιν εἰς αὐτὸν καὶ θὰ παύσῃ ἡ μεγάλη σφαγή. Ὁ Ἰωάννης θὰ βασιλεύσῃ [1]) ἐνδόξως ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, μεθ' ὃ θὰ ἐξαφανισθῇ. Ἀλλ' ἡ εἰρήνη ἐπὶ πολὺ θὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τῷ Βυζαντίῳ.

Βάσιν ἡ παράδοσις αὕτη ἔχει τοὺς περὶ τοῦ πτωχοῦ βασιλέως χρησμούς, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα κατ' αὐτοὺς εἶναι Ἰωάννης. Παρελείφθησαν δ' ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν ὡς ἀσύμφορα τὰ περὶ τῆς διώξεως καὶ τῆς καταστροφῆς τῶν Ἰσμαηλιτῶν ὑπὸ τούτου.

[1]) Ἐν τῷ βιβλίῳ εἶναι τυπωμένον règlera ἀντὶ regnera, ἴσως ἐκ λελογισμένου τυπογραφικοῦ ἁμαρτήματος.

34

Κατὰ τὸν Γ. Βιζυηνὸν (ἐν Ἑστίᾳ 1883 τ. ΙϚ′ σ. 677). Καὶ πολλοὶ δ' ἄλλοι ἀναφέρουσι τὴν παράδοσιν ταύτην, γνωστοτάτην ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ περιγράφουσι τὸν νομιζόμενον τάφον τοῦ τελευταίου Ἕλληνος αὐτοκράτορος.

Περὶ τῆς ταφῆς τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ὁ Φραντζῆς (Γ′, 9 σ. 291 Bonn), ἱστορεῖ ὅτι προστάξει τοῦ ἀμιρᾶ «οἱ εὑρεθέντες χριστιανοὶ ἔθαψαν τὸ βασιλικὸν πτῶμα μετὰ βασιλικῆς τιμῆς»· παρασιωπᾷ δὲ τὸν τόπον τῆς ταφῆς. Κατά τινα δὲ τουρκικὴν παράδοσιν, περιεχομένην εἰς τὸ δημῶδες τουρκικὸν βιβλίον τὰ ἐκλεκτὰ βιβλία (Ταρὶχ μουντεχαμπατὶ) τοῦ Ἐβλιγιὰ Τσελεπή, ἐκδοθὲν τῷ 1846 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ αὐτοκράτωρ ἐτάφη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐν Σουλοὺ μοναστίρ, ὅπου κατὰ τὸν Μόρδτμαννἦτο πάλαι μὲν μονὴ τῆς Περιβλέπτου, νῦν δὲ τὸ πατριαρχεῖον τῶν Ἀρμενίων [1].

Κοινοτέρα ὅμως εἶναι ἡ παράδοσις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ τάφου πλησίον τοῦ Βεφὰ Μεϊδάνη, ἣν καὶ Τοῦρκοι πιστεύουσι. Πρῶτος καθόσον γινώσκω περὶ τοῦ τάφου γράψας εἶναι ὁ Χ. Παρμενίδης [2]. «Ἐν Κωνσταντινουπόλει, λέγει, κάτω τοῦ Ἐσκὶ σεραγίου, ὑπάρχουσι παλαιά τινα χάνια, χρησιμεύοντα εἰς διαφόρους βαναύσους ἐργασίας, πρὸς δὲ καὶ ὡς στάβλοι ἵππων. Ἐντὸς λοιπὸν τοιούτου καταγωγίου εἰς ὕπαιθρον γωνίαν λυχνία τις ἀναπτομένη νυχθημερὸν ὑπὸ Τούρκων διασκορπίζει ἀμυδρὸν φῶς εἰς μνημεῖόν τι. Παράδοσις παλαιτάτη παρὰ πολλῶν καὶ μάλιστα παρὰ Τούρκων πιστευομένη ἀναφέρει, ὅτι εἰς τὸ ἔρημον τοῦτο μνῆμα κεῖνται τὰ ὀστᾶ τοῦ τελευταίου χριστιανοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως βασιλέως». Μετὰ τὸν Παρμενίδην καὶ ἄλλοι ἀναφέρουσι τὴν παράδοσιν [3]. Τῷ 1858 ὁ Μόρτμαννπεριγράφει τὸν τάφον ὡς ἑξῆς: «Πλησίον τοῦ Βεφὰ Μεϊδανὶ καὶ

[1] Mordtmann, Belagerung u. Eroberung Constantinopels. Stuttg. 1858 σ. 125. 147. (Μετάφρ. Ἑλλην. ὑπὸ Α. Β. Ἐν Ἀθ. 1859 σ. 191. 220 καὶ ἐν Πανδώρᾳ 1859 τ. Ι σ. 236).

[2] Βιλλεμαίνου ὁ Λάσκαρις καὶ Χ. Παρμενίδου Νέα ποιήματα. Ἀθ. 1847 σ. 151.

[3] Marcoran, L'église et les empereures de Constantinople σ. 201. 202. Brunet de Presle κατὰ μετάφρασιν Πανδώρας ἐν τ. Η′, 1857 σ. 139. Revue britannique, mars 1855.

τοῦ τζαμίου Βεφὰ ἐν τῇ γωνίᾳ χανίου οἰκουμένου ὑπὸ σκυτοτόμων σαγματοποιῶν καὶ ἄλλων χειροτεχνῶν κεῖται ὁ νεκρὸς τοῦ βασιλέως, καλυπτόμενος ὑπὸ πλακὸς ἀνεπιγράφου, ὑπὸ τὴν σκιὰν ἰτέας, περὶ ἣν περιελίσσονται ἀγρία ἄμπελος καὶ ἀγρία ῥοδῆ. Ἁπλοῦν κανδήλιον, τοῦ ὁποίου τὸ ἔλαιον παρέχει ἡ κυβέρνησις, καίει καθ' ἑκάστην ἑσπέραν ἐπ' αὐτοῦ [1]».

Ὀλίγα ἔτη ὕστερον, ἐπισκεφθεὶς τὸν τάφον ὁ Ν. Δραγούμης, περιγράφει αὐτὸν ἀκριβέστερον, ἀναφερόμενος καὶ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Μόρδτμαννν. «Ἐν τινι χανίῳ λέγει, κατὰ τὸ Βαφὰ Μεϊδάνι κειμένῳ, σώζεται μνημεῖον, τὸ ὁποῖον ἡ παράδοσις λέγει τάφον Κωνσταντίνου τοῦ τελευταίου. Τὸν τάφον τοῦτον ἐπισκέπτεται ὅστις θέλῃ, καὶ ἐνίοτε ἱερεὺς Ἕλλην ἔρχεται φέρων λιβανωτόν, καὶ ἀναγινώσκων τὸν τρισάγιον καθαγιάζει τὴν μνήμην τοῦ ἱερομάρτυρος αὐτοκράτορος... Τὸν τάφον τοῦτον ἐπισκεφθεὶς μετὰ πολλῆς κατανύξεως ἅμα δὲ καὶ ἐπιστασίας, δὲν εὗρον κατὰ πάντα ὁποῖον περιγράφει ὁ Μόρτμαν ἐν τῷ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ συγγράμματι τῷ περὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ πιθανώτατον νὰ ἠλλοιώθη ἕνεκα πυρκαϊᾶς. Καθὰ λέγει καὶ ὁ Μόρτμαν κεῖται μὲν ἐν γωνίᾳ τὸ μνημεῖον τοῦτο, οὐχὶ ὅμως οἰκίας ἀλλὰ χανίου [2]) ἢ ξενῶνος πεπαλαιωμένου καὶ καταρρέοντος, ἐν ᾧ κατοικοῦσι πολλοὶ πένητες ῥυπαρώτατοι. Ἐπ' αὐτοῦ δὲν φαίνεται λίθος, ἀλλ' ἑκάστη μὲν τῶν τεσσάρων γωνιῶν διαγράφεται διὰ δύο ἢ τριῶν τεμαχίων συνήθους λίθου μελανωποῦ πλατέως περὶ τὸν ἕνα πόδα, τὸ δὲ μέσον καλύπτεται ὑπὸ ἁπλοῦ χώματος. Ἐπὶ τῶν λίθων τῶν δύο γωνιῶν τῶν πρὸς δυσμὰς καὶ ἀνατολὰς φαίνεται ἐντομή, ἐν ᾗ προσηλοῦται, ὡς σύνηθες εἰς τοὺς τουρκικοὺς τάφους, στήλη· καὶ ἡ μὲν μία σώζεται ἔτι καὶ νῦν ἀπεσπασμένη μὲν ἀπὸ τῆς ἐντομῆς, ἀλλ' ἐστηριγμένη ἐπὶ τοῦ παρακειμένου τοίχου, ἡ δὲ ἄλλη, παραληφθεῖσα ὡς εἶπεν ὁ ἀρμένιος φύλαξ, ὑπὸ γείτονός τινος Τούρκου ἐνετειχίσθη εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. Περὶ τὸν τάφον δὲν φαίνονται οὔτε ῥοδέαι οὔτε ἀγρία ἄμπελος οὔτε ἰτέα, ἀλλὰ ταπεινὸν καὶ ῥικνὸν δένδρον

[1]) **Mordtmann** ἔνθ. ἀν. σ. 100. Ἑλλην. μεταφρ. Α. Β. σ. 161. Πανδώρ. τ. Ι΄ σ. 209.

[2]) Καὶ ὁ Μόρδτμαννν δὲν λέγει οἰκίας ἀλλὰ χανίου (hans), ἀλλὰ τὴν λέξιν ἐξ ἀβλεψίας ἐσφαλμένως ἀναγνώσας (haus) μετέφρασεν οἰκίας ὁ ἐν τῇ Πανδώρᾳ μεταφραστὴς αὐτοῦ.

πρὸ ἑνὸς ἔτους φυτευθὲν ἀντικατέστησε τὴν ἄλλοτε μὲν ὑπάρχουσαν ἀλλὰ ξηρανθεῖσαν, κατὰ τὸν φύλακα, ἰτέαν. Πρὸς τούτοις ὁ φύλαξ μ' ἐβεβαίωσεν, ὅτι ποτὲ λύχνος δὲν ἀνήπτετο ἐπὶ τοῦ τάφου». Προσθέτει δ' ὁ Δραγούμης, ὅτι πλησίον, εἰς ἄλλην γωνίαν τοῦ ξενῶνος, εἶναι ὁ τάφος τοῦ φονεύσαντος τὸν αὐτοκράτορα ὀθωμανοῦ· εἶναι δ' οὗτος λαμπρῶς ἐπεσκευασμένος· διότι Ἕλλην τις, συλλαβὼν τὴν ἰδέαν νὰ ἐπισκευάσῃ τὸν τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπως μὴ τῷ παρεμβληθῶσι προσκόματα, ἀνήγειρε πρῶτον τὸν τοῦ φονέως· ἀλλ' ἀποπερατωθέντος τοῦ ἔργου, προτοῦ ἀρχίσῃ ἡ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τάφου ἐπισκευή, ὁ Ἕλλην ἐκεῖνος συνελήφθη καὶ ἄγνωστον τί ἀπέγινε[1]).

Τὴν κατάστασιν τοῦ τάφου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πρὸ μιᾶς περίπου δεκαετηρίδος ἐκθέτει ὡς ἑξῆς ἄλλος Ἕλλην, ὁ Κ. Γ. Ζησίου: «Οὔτε τῆς Μονεμβασίας, οὔτε τοῦ Μυσθρᾶ, οὔτε αὐτὰ τὰ ἀμυδρὰ τοῦ Μουχλιοῦ ἐρείπια ἐνεποίησάν μοι τοσοῦτον ἄλγος, ὅσον ἡ θύρα καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἀθλιότητος ἑτοιμόρροποι καλύβαι τῆς εὐρείας τοῦ Βεφὰ Χανὲ αὐλῆς. Ῥῦπος καὶ αὐχμός... Σκυτοτόμοι, ὑφάνται, πλύντριαι ἐνοικοῦσι, παιδάρια δὲ ὠχρὰ καὶ ῥακένδυτα πληροῦσι τὴν αὐλήν. Κατευθυνόμεθα ἀριστερά. Εἰς τὸ βάθος περιβαλλόμενος ὑπὸ κιγκλιδώματος σιδηροῦ εἶναι τάφος ἔχων στήλας δύο Μουσουλμάνων· συκῆ καλύπτει αὐτάς, περιποιεῖται δὲ τὸν τάφον χότζας ῥινότμητος. Λέγεται τεθαμμένος Ἀράπης τις ἢ κατ' ἄλλους ὁ γιγαντιαῖος Χασάν, ὁ πρῶτος τῶν Γενιτσάρων ἀναβὰς ἐπὶ τῶν τειχῶν τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως... Ὑπὸ τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ καταρρέοντος τοίχου τῆς αὐλῆς φαίνονταί τινες εὐτελεῖς ἄξεστοι πλάκες σχεδὸν κεχωσμέναι. Σωρὸς ξηρῶν φύλλων, καὶ ἔδαφος αὐχμηρόν, ὅπου οὐδέποτε ἐκαλλιεργήθη ἥμερον καὶ χλωρὸν φυτόν, καλύπτουσιν αὐτόν. Μόνον πρὸς τὴν δυτικὴν τοῦ τάφου πλευρὰν ὑψοῖ τὸν χαρίεντα αὐτῆς κορμὸν ἀκακία, ἕκαστον ἔαρ ῥαίνουσα τὰ ἁγνὰ καὶ εὐώδη ἄνθη αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἁγίου χώματος τοῦ μάρτυρος. Διότι κατὰ παράδοσιν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἐνταῦθα κεῖται ὁ βασιλεύς.... Οἱ Τοῦρκοι ἐφάνησαν ἄξιοι ἑαυτῶν· ὕβρισαν τὴν κεφαλὴν καὶ περιεφρόνησαν τὸ σῶμα τοῦ πολεμίου αὐτοῖς· καὶ σήμερον δὲ γείτων τις Τοῦρκος πασᾶς καὶ ἰατρὸς σωριά-

[1]) Πανδώρα 1862 τ. ΙΓ' σ. 201 - 2.

ζει ὅλον τὸ ἔτος ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοκράτορος τοῦ σεραγίου του τὰ σκουπίδια. Ἀλλ' οἱ πέριξ χριστιανοὶ ἀνάπτουσιν ἑκάστην νύκτα καν-δῆλι μυστικόν [1])».

35

Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι γνωστοτάτη ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. ἐπαναλαμβάνουσι δ' αὐτὴν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐξηγηταὶ εἰς τοὺς ἐπισκέπτας τῆς ἁγίας Σοφίας, δι' ὃ καὶ ὑπὸ πολλῶν ἀλογλώσσων περιηγητῶν ἀναφέρεται. (Βλ. W. R. Lethaby and Harold Swainson, The Church of Sancta Sophia, Constantinople. Lond. 1894. —Ἡ ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκ τῆς Revue brittanique ἐν Χρυσαλλίδι 1865 τ. Γ΄ σ. 547. Edm. de Amicis Constantinopoli, Ἑλλην. μετάφρ. Δ. Ν. Βερναρδάκη ἐν Ἑστίᾳ 1880. τ. Ι΄ σ. 803. Guides-Joanne, De Paris à Constantinople 1886 σ. 210. Meyers Reisebücher. Türkei. 4te Aufl. 1892 σ. 239).

Τῷ 1847 κατὰ τὴν ἐπισκευὴν τῆς ἁγίας Σοφίας ὁ Fossati ἤνοιξε μίαν θύραν, ἥτις ὑπετίθετο ὅτι ἦτο ἐκείνη εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ παράδοσις καὶ εὗρε στενόν τινα χῶρον ἔχοντα ἁγιογραφίας εἰς τοὺς τοίχους καὶ μίαν κλίμακα ἄγνωστον ποῦ ἄγουσαν, διότι ἦτο κατακεχωσμένη ὑπὸ ἐρειπίων. Περὶ τούτου ὁ ἐκδότης τῆς Πανδώρας σημειώνει τὰ ἑξῆς: «Ἐν δωματίῳ κειμένῳ ἐν τοῖς Κατηχουμένοις, ἀλλὰ κεκλεισμένῳ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν πρόληψιν ὅτι ἤθελε καὶ πάλιν ἐπανέλθει εἰς τοὺς πρώτους αὐτοῦ κυρίους τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐάν ποτε ἠνοίγετο, ἀνοιχθέντι δὲ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Φωσσάτου τὸ 1846 (γρ. 1847) ἔτος, ἴδομεν σωζομένην ἐπὶ τοῦ τοίχου εἰκόνα διὰ χρωμάτων παριστάνουσαν γηραιόν τινα ἅγιον, ὡς τὸν ἅγιον Νικόλαον ἢ τὸν ἅγιον Σπυρίδωνα». (Πανδώρα τ. Ϛ΄ 1855 Φ. 134 σ. 376).

Ἴσως παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως ταύτης εἶναι ἑτέρα περὶ ἀδιαρρήκτου χρυσῆς πύλης τῆς ἁγίας Σοφίας, ἣν παρ' Ἕλληνος ἐξ Ἰντζὲσοῦ ἀκούσαντες ἐδημοσίευσαν ἐν τῇ συλλογῇ των ὁ Carnoy καὶ ὁ Νικολαΐδης [2]). Ἔχει αὕτη ὡς ἑξῆς: «Μέσα 'ς τὴν ἁγιὰ Σοφιὰ εἶναι μιὰ

[1]) Ἑβδομὰς 1890 ἀρ. 22 σ. 2.

[2]) Folklore de Constantinople σ. 34—5. Δὲν τὴν περιέλαβον εἰς τὸ κείμενον, διότι

χρυσὴ πόρτα, ποῦ ποτὲ δὲν μπόρεσαν νὰ τὴν ἀνοίξουν οἱ Τοῦρκοι. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι δὲν τὸ θέλουν, γιατὶ ἂν ἀνοιχτῇ ἡ πόρτα, μεγάλα κακὰ θὰ πάθη ἡ Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἐς ἕναν πόλεμο ἀπὸ τοὺς τελευταίους, δὲν εἶχε ἡ κυβέρνηση χρήματα, καὶ ἀποφάσισαν νὰ πουλήσουν τὴ χρυσὴ πόρτα. Ἐκάλεσαν ἕναν Ἄγγλο χαλκωματᾶ καὶ τοῦ παράγγειλαν νὰ βγάλη τὴν πόρτα καὶ νὰ κάμη ἄλλη χαλκωματένια ἀπαράλλαχτη. Αὐτὸς ὅμως ἂν καὶ Ἄγγλος ἦταν χριστιανὸς καὶ ἔδωκε εἴδηση εἰς τὴν πρεσβεία του, καὶ ὁ πρέσβυς ἐνέργησε ᾽ς τὴν κυβέρνηση νὰ μὴν πειράξουν τὴ χρυσὴ πόρτα. Καὶ οἱ Τοῦρκοι ἄκουσαν τὴ γνώμη του, γιὰ τὸ καλό τους».

36

Κατὰ τὸν G. Deschamps (La Grèce d'aujourd'hui. Par. 1892 σ. 383) Ἐκ τούτο RTP. τ. VII σ. 764. Παραλλαγὴ τῆς προηγουμένης παραδόσεως. Πρβλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 41.

37

Τὴν κηλῖδα αἵματος ἐπὶ μιᾶς τῶν παραστάδων τῆς ἁγίας Σοφίας δεικνύουσι καὶ Ἕλληνες καὶ Μουσουλμᾶνοι ἐξηγηταί, ἀποδίδοντες εἰς τὸν Μωάμεθ τὸν κατακτητήν. (Πρβλ. Χρυσαλλὶς 1865 τ. Γ σ. 547. Edm. de Amicis Constantinopoli μετάφρ. Δ. Ν. Βερναρδάκη ἐν Ἑστίᾳ 1880 τ. Ι΄ σ. 802).

Αἱ τουρκικαὶ παραδόσεις περὶ τῆς κηλῖδος παραλλάσσουσι μικρὸν τῶν χριστιανικῶν. Κατά τινα τούτων, ὁ σουλτᾶνος Μαχομέτης, τὴν πρώτην φορὰν ποῦ ἐμπῆκε μέσα εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, ἐσήκωσε ἀπὸ ἐνθουσιασμὸν τὸ αἱματωμένο χέρι του· καὶ αὐτὸ ἀκούμπησε ᾽ς τὸν τοῖχο καὶ τὸν αἱμάτωσε. Καὶ φαίνεται ἀκόμα τὸ αἷμα μέσα ᾽ς τὸ τζαμί. Καὶ ἐπειδὴ τὸ σημάδι εἶναι πολὺ ψηλότερα ἀπὸ ὅσο μπορεῖ νὰ φθάσῃ σήμερα ἄνθρωπος, φαίνεται ἀπὸ αὐτὸ ὅτι ὁ σουλτᾶνος εἶχε ἀνάστημα γίγαντος [1]).

μοὶ ἐφάνη παρεφθαρμένη καὶ ἠκρωτηριασμένη, ἐκ φόβου ἴσως τῆς τουρκικῆς λογοκρισίας. Ὅλως ἀσαφῆ εἶναι τὰ περὶ κινδύνου τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, διότι οἱ ἐκδόται προσεπάθησαν πιθανῶς νὰ περικαλύψωσι τὰ περὶ ἀποδόσεως τῆς ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν.

[1]) Carnoy et Nicolaïdès, Folkore de Constantinople. Par. 1894 σ. 29-30. (Παρὰ Τούρκου κατοίκου Κωνσταντινουπόλεως, καταγομένου ἐξ Ἐρζερούμ).

Κατ' ἄλλην δὲ παρὰ τῷ 'Εβλιγιὰ Τσελεπή, ἕνας ἀγᾶς ἀπὸ τὸ Σολὰκ ἐσκότωσε μὲ τὸ ἀριστερό του χέρι ἕνα ἄπιστον, ἔβαψε τὸ δεξὺ εἰς τὸ αἷμα τοῦ ἀπίστου, καὶ ἐμπρὸς εἰς τὸν σουλτᾶνο Μεχεμὲτ χὰν ἐπήδησε ψηλὰ καὶ ἐσπόγγισε τὸ χέρι του σὲ μία μαρμαρένια κολόννα. Καὶ τὸ σημάδι φαίνεται ἀκόμη, ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ τάφου εἰς τὴν ἀντικρινὴ γωνιά, ἕξι μπόγια ψηλά [1]).

38

Περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης διέλαβον ἐν τῇ διατριβῇ μου «Ἡ ἁγία Σοφία ἐν ταῖς παραδόσεσι τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ» (ἐν Παρθενῶνι 1873 τ. Γ' σ. 5-6). Συμφωνεῖ αὔτη πρὸς τὸ δημοτικὸν ᾆσμα περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθ' ὃ φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ παρήγγειλε εἰς τοὺς ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ συνηγμένους πιστοὺς νὰ ἐπιβιβάσωσιν εἰς πλοῖον καὶ ν' ἀποστείλωσιν εἰς τὴν Φραγκιὰ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν διὰ νὰ μὴν τὴν πάρουν τὰ σκυλιὰ καὶ μὴ τὴν μαγαρίσουν. 'Αλλὰ παλαιότεραι παραδόσεις διηγοῦντο ὅτι ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐσυλήθη κατὰ τὴν πρώτην ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ τότε κατεποντίσθη εἰς τὴν Προποντίδα. Κατὰ τὸν Χρονογράφον (Δωροθέου Μονεμβασίας Βίβλος χρονική· τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1781 σ. 482-3), οἱ Ἑνετοὶ ὅτε ἐκράτουν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπῆραν «τὴν ὑπερθαύμαστον καὶ ἐξάκουστον ἁγίαν Τράπεζαν »τῆς ἁγίας Σοφίας, τὴν πολύτιμον καὶ ὡραιοτάτην, ἔβγαλαν ἀπὸ τὸν »ναὸν καὶ τὴν ἔβαλαν εἰς τὸ καράβι, καὶ καθὼς ἔκαμαν ἄρμενα »καὶ ἐπήγαιναν εἰς τὴν Βενετίαν, ὢ τοῦ θαύματος, πλησίον τῆς νή»σου τοῦ Μαρμαρᾶ ἄνοιξε τὸ καράβι, καὶ ἔπεσεν εἰς τὴν θάλασσαν »ἡ ἁγία Τράπέζα, καὶ ἐβούλησε καὶ εἶναι ἐκεῖ ἕως τὴν σήμερον, »καὶ τοῦτο εἶναι φανερόν, καὶ τὸ μαρτυροῦν οἱ πάντες, διότι ὅλον »τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅταν κάμνῃ φουρτοῦνα, ἡ θάλασσα ὅλη κάμνει κύ»ματα φοβερά· εἰς δὲ τὸν τόπον ὅπου εἶναι ἡ ἁγία Τράπεζα εἶναι »γαλήνη, καὶ δὲν ταράσσεται ἡ θάλασσα. Καὶ ὑπαγαίνουν τινὲς ἐκεῖ »μὲ περάματα, καὶ λαμβάνουν ἀπὸ τὴν θάλασσαν ἐκείνην, ὅπου εἶ-

[1]) Παρὰ Mordtmann Belagerung u. Eroberung Con]pels σ. 126-7 (Ἑλλην. μεταφράσεως, ὑπὸ Α. Β. σ. 192).

»ναι ἡ ἁγία Τράπεζα, καὶ μυρίζει θαυμασιώτατα μυρωδίαν, ἀπὸ τὸ »ἅγιον μύρον ὅπου ἔχει καὶ τῶν ἄλλων ἀρωμάτων».

Οὕτω φέρεται ἡ παράδοσις καὶ παρὰ τῷ Σκαρλ. Βυζαντίῳ (Ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἀθ. 1851 τ. Α΄ σ. 490), ὅτι μετακομιζομένης τῆς ἁγίας Τραπέζης εἰς Ἐνετίαν ἢ ὁπουδήποτ' ἄλλοσε τῆς Εὐρώπης «καὶ διαρραγέντος τοῦ μετακομίζοντος αὐτὴν πλοίου, κατε»ποντίσθη ἐν τῷ τῆς Προποντίδος βυθῷ, ὅπου καὶ νῦν, γαληνιώσης »τῆς θαλάσσης, οἱ ναῦται ἐπιχέοντες ἔλαιον, λέγουσιν ὅτι βλέπουσιν »αὐτὴν ἐν τῷ πυθμένι» Ὁμοίως καὶ ἐν ἀνωνύμου τινὸς περιγραφῇ τῆς ἁγίας Σοφίας (Π.Α.Ζ. Ἡ ἁγία Σοφία. Ἐν Ἑρμουπόλει 1853 σ. 12): «Ἔκτοτε (ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ὑπὸ τῶν Λατίνων) κατεστράφη τὸ πολυτιμότατον ἐκεῖνο μνημεῖον, τὸ ὁποῖον ὑποθέτει ἡ φαντασία τῶν ἡμετέρων κεκρυμμένον εἰς τὰς θαλάσσας τῆς Προποντίδος».

Καὶ κατὰ τὴν παράδοσιν, ἣν χωρὶς νὰ σημειώσωσί τι περὶ τῆς προελεύσεως αὐτῆς ἐδημοσίευσαν ὁ Carnoy καὶ ὁ Νικολαΐδης (Folklore de Constantinople σ. 72-73), ἡ ἁγία Τράπεζα ἡρπάσθη κατὰ τὸν ἑνδέκατον (!) αἰῶνα, ὅτε ἐδιώχθησαν οἱ Φράγκοι ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐβυθίσθη δὲ τὸ φέρον αὐτὴν πλοῖον εἰς τὸ μέσον τῆς θαλάσσης τοῦ Μαρμαρᾶ. Ἢ κατ' ἄλλην παραλλαγὴν διηνοίχθη τὸ πλοῖον καὶ ἡ ἁγία Τράπεζα ἔπεσεν εἰς τὴν θάλασσαν, εἰς ἀπόστασιν 18 μιλλίων ἀπὸ ἑκάστου τῶν τριῶν ἀκρωτηρίων, τῆς Ἡρακλείας, τῆς Χώρας ἐν Θρᾴκῃ καὶ τῆς νήσου τοῦ Μαρμαρᾶ. Καὶ εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐπικρατεῖ γαλήνη καὶ κατὰ τὴν μεγαλυτέραν τρικυμίαν, καὶ ἐπιπλέει ἐλαιώδης τις οὐσία εὐωδεστάτη, προερχομένη ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἁγίᾳ Τραπέζῃ ἁγίου μύρου. Ὁμοίαν δὲ πρὸς ταύτας καὶ πρὸς τὴν διήγησιν τοῦ χρονογράφου παράδοσιν μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ Ἀνδρέας Καρκαβίτσας, ἣν μὴ δυνηθεὶς νὰ περιλάβω εἰς τὸ κείμενον, διότι μετὰ τὴν τύπωσιν αὐτοῦ τὴν ἔλαβον, δημοσιεύω εἰς τὸ τέλος τῆς σημειώσεως ταύτης.

Ἡ παράδοσις αὕτη εἶναι προδήλως ἡ παλαιοτέρα, ἐξ ἧς διεσκευάσθη ἡ περὶ καταποντισμοῦ τῆς ἁγίας Τραπέζης μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων. Διότι ἐν ταύτῃ δὲν δικαιολογεῖται ἐπαρκῶς τὸ ναυάγιον τοῦ φέροντος τὴν ἁγίαν Τράπεζαν πλοίου, τὸ ὁποῖον τοὐναντίον ἔπρεπεν ἀβλαβὲς νὰ διαπεραιωθῇ εἰς

τὴν Φραγκιὰν μετὰ τοῦ πολυτίμου φορτίου, ἀφοῦ κατὰ θεῖον κέλευσμα ἐκόμιζεν αὐτό.

Ἡ ἁγία Τράπεζα, τὴν ὁποίαν ἀνέθεσεν εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν ὁ Ἰουστινιανός, τὸ ἐξαισίου κάλλους ἐκ πασῶν τιμίων ὑλῶν σύνθεμα, ὡς λέγει Νικήτας ὁ Χωνιάτης (σ. 758 Bonn.) [1]), κατετεμαχίσθη ὑπὸ τῶν Φράγκων κατακτητῶν καὶ διενεμήθη τοῖς σκυλευταῖς. Ἡ δὲ πρὸς ἀντικατάστασιν ταύτης τεθεῖσα καθηρέθη πιθανῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὡς εἰκάζει ὁ Σκαρλ. Βυζάντιος (ἔνθ. ἀν. σ. 492), ὡς ἄχρηστος αὐτοῖς, ὁπότε εἰς μουσουλμανικὸν προσκύνημα μετεσχημάτισαν τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν.

Καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐφέρετο λόγος, ὅτι ἔμελλε νὰ καταστραφῇ ἡ ἁγία Τράπεζα μικρὸν πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀντιχρίστου, ἡ δὲ καταστροφὴ αὐτῆς ἐθεωρεῖτο σύμβολον τῆς μελλούσης ὑπερτερήσεως τούτου. Τὸ γύναιον Μόδιον, ἡ πρὸ τοῦ Ἀντιχρίστου βασιλὶς τῆς Ἑπταλόφου, ἔμελλε κατά τινα πρόρρησιν νὰ καταστρέψῃ τὴν Τράπεζαν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ τὰ πάντα τοῦ ναοῦ νὰ διαθρύψῃ. (Βίος Ἀνδρέου τοῦ διὰ Χριστὸν Σαλοῦ ἐν Vassiliev Anecd. graeco-byzantina. Πετρουπ. 1893 σ. 56).

Ὅθεν αἱ τύχαι τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν αὐτῆς εἰς μὲν τὰς σημερινὰς ἡμῶν παραδόσεις συνάπτονται πρὸς τὰς τύχας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἰς δὲ τὰς παλαιοτέρας βυζαντινὰς πρὸς τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος καθόλου.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν, φαίνεται ὅτι διεδόθη φήμη παρεμφερὴς πρὸς τὴν προκειμένην παράδοσιν· ὅτι δηλαδὴ ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας τῆς Ὁδηγητρίας, τὸ παλλάδιον τῆς πόλεως, καὶ πᾶσαι αἱ ἅγιαι εἰκόνες καὶ τὰ ἅγια λείψανα ἀνελήφθησαν εἰς τοὺς οὐρανοὺς διὰ χειρὸς ἀγγέλων. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ Θρήνου τοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὸν Γεωργιλᾶν (στ. 136 κέ. παρὰ Ellisen Analekten τ. III σ. 124 κέ. Wagner Medieval Greek Texts σ. 1 ͥ5). Ὁμοία δὲ πρὸς

[1]) Περιγραφὴν τῆς ἁγίας Τραπέζης βλ. παρὰ Παύλῳ Σιλεντιαρίῳ (Ἔκφρασις ἁγ. Σοφίας στ. 752 κέ. σ. 36 Bonn.). Ducange Descriptio S. Sophiae 53 σ. 115 κέ. ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Σιλεντιαρίου τῆς Βόννης. Βλ. καὶ τὴν διήγησιν περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς ἁγ. Σοφίας 16 κέ. ἐν Preger Script. orig. Constantin. σ. 94 κέ.

τὸν παλαιότερον τύπον τῆς περὶ τῆς ἁγίας τραπέζης παραδόσεως φέρεται χιακή τις, καθ' ἣν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Τούρκων (1566), τὸ φέρον τὰ συληθέντα ἱερὰ πλοῖον ἐβυθίσθη διὰ θαύματος εἰς τὴν θάλασσαν, ἂν καὶ ἐπεκράτει γαλήνη ἄκρα. (M. Giustiniani, Scio sacra σ. 12 παρὰ Βλαστῷ, Χιακὰ τ. Β΄ σ. 63).

Ἡ ἀνακοινωθεῖσα μοι ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέου Καρκαβίτσα παράδοσις ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Σὰν ἐπῆραν οἱ Βενετσᾶνοι τὴν Πόλη, σύναξαν ὅλα τὰ πλούσια σωθέματα τῆς Ἁγιᾶ Σοφιᾶς, τὰ φόρτωσαν 'ς ἕνα καράβι γιὰ νὰ τὰ πάνε 'ς τὴ Βενετιά. Βάλανε μέσα τὴν κολυμπήθρα, ταῖς πόρταις τοῦ ναοῦ, τὸ ῥολόγι ποῦ κουρδίζεται μιὰ φορὰ τὸ χρόνο καὶ βγαίνουν οἱ Μάγοι μὲ τὰ δῶρα, τὰ τέσσερα ἀλόγατα. Βάλανε ἀκόμη τὸ σπαθὶ τοῦ Κωσταντίνου, ψηλὸ καὶ ὁλόισο, μὲ θηκάρι μαλαματένιο μὲ χίλια δύο κεντίδια, καὶ τὴν Ἅγια Τράπεζα. Τὰ βάλανε μέσα, κίνησε τὸ καράβι νὰ κατεβῇ 'ς τὴ Βενετιά. Μὰ σὰν ἔφτασε 'ς τὸ Μαρμαρᾶ, 'ς τὴν Ἡρακλειὰ ἀντίκρυ, ἄνοιξε ἡ καρίνα τοῦ καραβιοῦ, καὶ μπλοὺμ 'ς τὸν πάτο ἡ Ἅγια Τράπεζα. Ἔπειτα ἔκλεισε πάλι ἡ καρίνα, καὶ τὸ καράβι τὰ ἤφερε ὅλα 'ς τὴ Βενετιά. Μὰ ἐκεῖ ποῦ ἔπεσε ἡ Ἅγια Τράπεζα, ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο ὡς τὰ σήμερα, τὸ νερὸ δὲν κουνειέται διόλου. Ὅση φουρτοῦνα καὶ νὰ κάνῃ 'ς τὴ θάλασσα, ἐκεῖ τίποτα. Ἐκεῖ βγαίνει λᾶδι καὶ πάνε οἱ θαλασσινοὶ καὶ τὸ μαζώνουν μὲ τὸ βαμπάκι. Εἶναι περίβαλτο ἐκεῖνο τὸ λᾶδι γιὰ τὸν πονόμματο καὶ γιὰ πολλαῖς ἄλλαις ἀρρώστιαις.

«Μὰ ἡ Ἅγια Τράπεζα δὲν κάθεται ἥσυχη κάτω. Ὅσο πάῃ κι' ὅλο κοντοζυγώνει νὰ πιάσῃ τὴ στεριὰ τῆς Ἡρακλειᾶς. Ἅμα τὴν πιάσῃ, τελείωσαν τὰ ψέματα. Θὰ πάρουν οἱ Ῥωμαῖοι τὴν Πόλη».

39

Βλ. καὶ Βιζυηνὸν ἐν Ἑστίᾳ 1883 τ. ΙϚ΄ σ. 677. Ὁμοίαν παράδοσιν περὶ ἐγγραφῆς ἐν τῷ ὑπερθύρῳ διὰ χειρὸς ἀγγέλου χρησμοῦ ἀπαίσιόν τι προμηνύοντος ἀναφέρει καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (Ζ΄, ιγ΄, 2 σ. 278 Bonn) κατὰ τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα: «Ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἀδριανούπολιν παλατίῳ εὑρέθη πρὸ τῶν πυλῶν ἀνωτέρω μικρὸν

τῆς φλιᾶς τῆς ἄνω γεγραμμένος κύκλος.... καὶ ἐπ' αὐτοῖς χρησμός τις ἔμμετρος, αἰνιγματωδῶς πως ἐμφαίνων τελευτὴν βασιλέως ἑνὸς τῶν Παλαιολόγων ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ πόλει ἐπιδεδημηκότος. Ἦν δὲ ὁ τοιοῦτος κύκλος τῆς γῆς ἀπέχων εἰς ὕψος δυοῖν ἀνδρῶν μῆκος· ὡς ἀμφίβολον ἐντεῦθεν γίνεσθαι καὶ οἷον ἄπιστον ἐν ὑποψίᾳ λαβεῖν ἄνθρωπον εἶναι τὸν γράψαντα, καιρὸν οὐκ ἔχοντα θεῖναί τε κλίμακα καὶ ἅμα ἀνιόντα γράψαι μετὰ τῆς προσηκούσης σχολῆς, βασιλέως τε παρόντος καὶ ἅμα συχνῶν καὶ ἀναριθμήτων ὄντων τῶν εἰσιόντων καὶ ἐξιόντων· ὥστε μηδενὸς τῶν ἀνθρώπων ὄντος τοῦ γράψαντος χρεὼν ἀναμνησθῆναι τῶν ἀνωτέρω πλατύτερον περὶ τῶν τοιούτων προειρημένων ἐμοί».

40

Κατὰ συνδυασμὸν τῶν παρὰ Ν. Σ. Ῥίζῳ (Καππαδοκικὰ Κ/πολις, 1856 σ. 91-92) καὶ Ι. Σαραντίδῃ Ἀρχελάῳ (Ἡ Σινασός. Ἀθ. 1899 σ. 16). Παρὰ τῷ Ῥίζῳ ἀναγράφεται οὕτω: «Εἰς τὸ κρησφύγετον »τοῦτο (τοῦ ἁγίου Βασιλείου) λέγεται ἐκ παραδόσεως ὅτι ἐκρύβησαν »πολλαὶ οἰκογένειαι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Τούρκων, ἔχουσαι φύλακας »καὶ εἰς τὰς τρεῖς ὀροφάς· οἱ Τοῦρκοι ἀνεκάλυψαν τὴν ὀπήν, ἥτις »εἶναι εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βράχου, καὶ ἐκυρίευσαν τὴν πρώτην »ὀροφήν, σφάξαντες τοὺς ἐν αὐτῇ ὄντας. Γραῖα δέ τις γυνή, οὖσα »εἰς ἕτερον κρησφύγετον, ἀπέναντι τοῦ κρυψῶνος τοῦ ἁγίου Βασι»λείου μὲ ἓν κοράσιον αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὴν ἅλωσιν τῆς πρώτης »ὀροφῆς ἀνεφώνησεν: Ἐπάνω βίγλα πάρθηκεν ἡ κάτω ἀποκοιμᾶται· »'ς τὴν μεσιακὴν ἐστράγγισε (τὸ αἷμα τῶν τῆς πρώτης ὀροφῆς) μέσα »πάρθην ἡ πόλις».

Παρὰ δὲ τῷ Ἀρχελάῳ οὕτω: «Ὅτε ἑάλω ἓν τῶν πρὸς Β. κρησ»φυγέτων, τὸ ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ ἁγίου Βασιλείου εὑρισκόμενον, »εἰς ὃ σώζονται ἐν τοῖς τοίχοις καὶ ἴχνη αἵματος ἔτι, γυνή τις μόνη »σωθεῖσα καὶ καταφυγοῦσα εἰς ἕτερον κρησφύγετον ἀνεφώνησε: Ἡ »πάνω βίγλα πάρτηκεν ἡ κάτ' ἀποκοιμᾶται, 'ς τὴν μεσιακὴν ἐστράγ»γισε τὸ αἷμα... παιδιὰ ἡ πόλις πάρτην».

Τὸ ἐν τέλει δίστιχον κατέστη ἀδιανόητον διότι τὸ ῥῆμα στραγγίζω, ἐξελήφθη ὡς ἔχον τὴν ἀρχαίαν καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἁπανταχοῦ τῆς

῾Ελλάδος συνήθη σημασίαν· ὅθεν ὑπετέθη ὅτι πρόκειται περὶ αἵματος διηθουμένου διὰ τοῦ βράχου καὶ σταλάζοντος εἰς τὴν μέσην ὀροφήν. ᾿Ενῷ τὸ ῥῆμα εἶναι παρεφθαρμένος τύπος τοῦ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους κοινοτάτου καὶ νῦν πολλαχοῦ συνήθους ῥήματος *στριγγίζω*, σημαίνοντος τὸ ὀξέως κραυγάζειν.

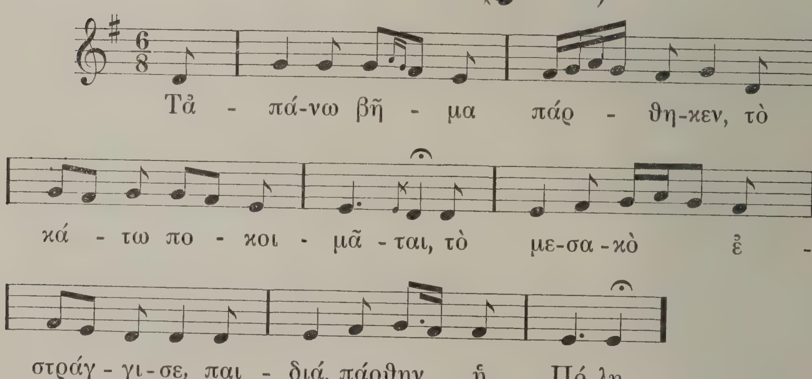
᾿Αλλὰ καὶ ἡ ὅλη παράδοσις, ὡς ἐκτίθεται, εἶναι ἀσυνάρτητος καὶ ἀσαφής· τὸ δίστιχον ἐκεῖνο οὐδεμίαν ἔχει ἔννοιαν, ἂν θεωρηθῇ ὡς ἐκφράζον τοὺς λόγους γυναικὸς εἴτε διαφυγούσης τὴν καταστροφήν, εἴτε ἐκ τοῦ ἀπέναντι καταφυγίου ἰδούσης αὐτήν. Μᾶλλον δὲ φαίνεται, ὅτι ἀφηγεῖται πῶς μετεδόθη εἰς καταφύγιον τὸν ἔσχατον διατρέχον κίνδυνον ἡ ἐν τῷ τελευταίῳ ἡμιστιχίῳ ἐκφερομένη ἀγγελία περὶ ἁλώσεως τῆς πόλεως. Τίς δ᾿ ἡ πόλις αὕτη, ὁ ῾Ρίζος λέγει ὅτι εἶναι ἄδηλον, ὁ δ᾿ ᾿Αρχέλαος, πειθόμενος ἐκ τῆς παραδόσεως εἰκάζει ὅτι ὑπῆρχε πόλις τις πλησίον τῶν καταφυγίων, καὶ αὕτη ἦτο πιθανῶς ἡ Σινασσός, ἧς ἄγνωστος εἶναι ἡ παλαιοτέρα ἱστορία.

Τὰς ἀπορίας ταύτας λύει δημῶδες ᾆσμα τῆς Σινασσοῦ καὶ τῆς Μαλακοπῆς, ὅπερ εὗρεν ὁ φιλόπονος καὶ ἔνθους ἀποθησαυριστὴς τῶν δημωδῶν μελῳδιῶν Γ. Παχτῖκος. Τὸ ᾆσμα τοῦτο, ὅπερ δημοσιεύω κατωτέρω, παραλαβὼν ἐκ τῆς ἀνεκδότου συλλογῆς αὐτοῦ, δεικνύει ὅτι ἡ πόλις εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις· δὲν περιγράφει δ᾿ ἁπλῶς πῶς συνετελέσθη ἡ μεγάλη ἐκείνη καταστροφή, ἀλλὰ μετὰ πρωτοτυπίας θαυμαστῆς ἱστορεῖ πῶς ἠγγέλθη ἡ συμφορὰ εἰς Ἕλληνας τὸν ἔσχατον διατρέχοντας κίνδυνον. Παρίσταται δηλαδὴ πρὸ ἡμῶν μία τῶν σπαρακτικῶν σκηνῶν τῆς τραγῳδίας ἥτις διεδραματίσθη ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει κατὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Καθ᾿ ὃν χρόνον τὸ προπύργιον τοῦ ῾Ελληνισμοῦ τὴν Κωνσταντινούπολιν πολιορκοῦσι τὰ στίφη τοῦ Μωάμεθ, ἡ αὐτὴ εἰκὼν ἐν μικρογραφίᾳ ἐκτυλίσσεται εἰς μίαν ἐσχατιὰν τῆς μεγάλης καὶ κραταιᾶς ἄλλοτε αὐτοκρατορίας, εἰς τὰ βάθη τῆς Καππαδοκίας. Καὶ ἐκεῖ Τοῦρκοι πολιορκοῦσι τὸν βράχον εἰς οὗ τὰς λελατομημένας κρύπτας εἶχον καταφύγῃ Ἕλληνες, τάξαντες πρὸς ἀσφάλειαν σκοποὺς καὶ εἰς τοὺς τρεῖς ὀρόφους, εἰς οὓς ἔχουσι κατανεμηθῇ αἱ κρύπται τοῦ καταφυγίου. ᾿Αλλ᾿ ἡ τοῦ κατωτάτου ὀρόφου φρουρὰ ἔχει ἀποκοιμηθῇ, διότι ἐθεώρει ἑαυτὴν ἐν πλήρει ἀσφαλείᾳ· ἡ μόνη εἴσοδος εἰς τὸν ὄροφον

ἐκεῖνον, παρὰ τὴν ὄχθην ῥύακος, ἔχει ἀποφραχθῇ, κυλισθέντος μεγάλου λίθου μυλικοῦ, τοῦ καλουμένου *τρόχι*, ἐξ οὗ καὶ τὰ κρησφύγετα ὠνομάσθησαν ἐν Καππαδοκίᾳ τρόχια, ἄλλως καλούμενα καπάγγια καὶ καταφύδια· συνεκοινώνουν δ' οἱ ἐν αὐτῷ μόνον μετὰ τοῦ μέσου ὀρόφου, διὰ κλίμακος λαξευτῆς εἰς τὸν βράχον, φερούσης εἰς καταπακτήν. Ὁ ἀνώτατος ὄροφος κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀνακαλυψάντων ἐπὶ τῆς ὁμαλῆς κορυφῆς τοῦ βράχου συνεχομένης πρὸς ὀροπέδιον, τὴν ὀπὴν δι' ἧς ἡ κάθοδος εἰς τὸν ὄροφον ἐκεῖνον· καὶ κατεσφάγησαν ὑπὸ τῶν ἀγρίων ἐχθρῶν πάντες οἱ καταφυγόντες ἐκεῖ. Ἐγρηγοροῦσι δὲ οἱ ἐν τῷ μέσῳ ὀρόφῳ. Πρὸς αὐτοὺς τότε ἐξ ἀντικρινοῦ καταφυγίου διαβιβάζεται διπλοῦν ἀπαίσιον μήνυμα· ὅτι ἐκυριεύθη ὁ ἄνω ὄροφος καὶ ὅτι ἔπεσεν ὁμοίως ἡ βασιλὶς τῶν πόλεων εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν. Φαίνεται ὅτι ἐξερρύη ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ ᾄσματος εἷς στίχος ἢ πλείονες, οἱ λέγοντες ὑπὸ τίνος ἀνηγγέλθησαν ταῦτα πρὸς τοὺς ἐν τῷ καταφυγίῳ· συμπληροῦται ὅμως τὸ ᾆσμα διὰ τῆς παραδόσεως, καθ' ἣν γυνὴ ἐξ ἄλλου καταφυγίου διὰ γοερᾶς φωνῆς μηνύει τὰ φοβερὰ γεγονότα.

Τὸ ὑπὸ τοῦ Γ. Παχτίκου ἀποθησαυρισθὲν πολύτιμον ᾆσμα ἔχει ὡς ἑξῆς·

Σχεδὸν Γοργῶς — Allegro (♪ = 168).

Τἀπάνω βῆμα πάρθηκεν τὸ κάτω ποκοιμᾶται·
τὸ μεσακὸ ἐστράγγισε, παιδιά, πάρθην ἡ Πόλη.
Πῆραν τὴν Πόλη πῆραν την, πῆραν καὶ τὴν Ἀσία,

πῆραν καὶ τὴν Ἁγιὰ Σοφιά, τὸ μέγα μοναστῆρι·
μὲ τετρακόσια σήμαντρα μὲ ἑξῆντα καλογέρους.
Κλαμμός, θραμμός, ποῦ γένηκε ἐκείνην τὴν ἡμέρα·
χάσε ἡ μάνα τὸ παιδὶ καὶ τὸ παιδὶ τὴν μάννα.

Βῆμα κατὰ παρετυμολογίαν ἀντὶ τοῦ βίγλα. — Κλαμμὸς θραμμὸς = κλαυθμός, θραῦσις. — Ὁ τελευταῖος στίχος, ὅστις καὶ ὡς παροιμία φέρεται, εὑρίσκεται καὶ ἐν τῷ Θρήνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (στ. 197 σ. 132 Ellissen).

41

Ἐκ τοῦ Χρονικοῦ συντόμου, τοῦ συνδημοσιευθέντος μετὰ τοῦ Δούκα, τῆς ἐν Βόννῃ ἐκδόσεως (1834 σ. 525-6). Διώρθωσα τὸ «ἔδωσαν γνωστὸν» εἰς «ἔδ. γνῶσιν» Παρεδέχθην δὲ καὶ τὰς ὀρθὰς διορθώσεις τοῦ F. A. Mullach (Conjectaneorum byzantinorum libri duo. Berol. 1852 σ. 12) ἤτοι: «ἀκούσαντες» ἀντὶ «ἀκούσας» καὶ «ἡ τοιαύτη ἐνέργεια» ἀντὶ «ἢ τοιαῦτα ἔνεργα»· ὄχι δὲ καὶ τὸ «ἀφέντος» ἀντὶ «ἀφεντὸς» καὶ τὸ ἀντηχούμενα ἀντὶ «ἀνηχούμενα». Τοῦτο πρέπει νὰ διορθωθῇ «κατηχούμενα». Διότι κατηχούμενα ἢ κατηχουμενεῖα καλοῦνται καταχρηστικῶς τὰ ὑπερῷα γυναικεῖα.

Ἡ παράδοσις ἀναφέρει μυστηριώδη λειτουργίαν ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ, γενομένην γνωστὴν καὶ εἰς τοὺς Τούρκους καὶ τὸν σουλτᾶνον Σουλεϊμάν, ὅστις λέγεται τοσοῦτον ἐξοργισθεὶς ἐκ τούτου, ὥστε ἐβουλήθη νὰ διατάξῃ γενικὴν σφαγὴν τῶν χριστιανῶν, ἀποτραπεῖσαν διὰ τῶν συμβουλῶν τοῦ μεγάλου βεζίρου Πιρὶ πασᾶ. Φαίνεται δ' ὅτι καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ πρότερον, ἀπὸ τῶν χρόνων ἴσως τῆς ἁλώσεως καὶ ἐντεῦθεν, ἐπιστεύετο ὅτι ἐγίνετο κατ' ἔτος μυστικῶς κατὰ θείαν παραχώρησιν ἡ λειτουργία τῆς Ἀναστάσεως ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ ὑπὸ νεκρῶν ἢ κεχωρισμένων τοῦ ζῶντος κόσμου λειτουργῶν τοῦ Θεοῦ[1]. Τοιαῦται δὲ παραδόσεις φέρονται καὶ μέχρι τῆς σήμερον. Τὴν μεγάλην Πέμπτην, ὅτε γίνεται ἡ βαφὴ τῶν αὐγῶν τοῦ Πάσχα,

[1] Συναφεῖς εἶναι αἱ παραδόσεις περὶ τοῦ θησαυροῦ τῆς Ῥήγαινας, τοῦ ἀνοιγομένου καθ' ἣν στιγμὴν ψάλλει ὁ ἱερεὺς τὸ Χριστὸς Ἀνέστη (ἀρ. 68), καὶ αἱ περὶ μεσονυκτίου λειτουργίας τῶν νεκρῶν (ἀρ. 931).

λέγεται, ὅτι εὑρίσκονται εἰς τὴν αὐλὴν τῆς ἁγίας Σοφίας κελύφη κοκκίνων αὐγῶν [1]). Πιστεύεται δ' ὅτι ὑπάρχει ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ κρύπτη, ἀνοιγομένη μόνον κατὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Πάσχα, καὶ ὅτι πρὸς τὸν χριστιανόν, ποῦ θὰ ἔχῃ τὴν τύχην νὰ ἔμβῃ τότε ἐκεῖ, θὰ προσκλίνῃ μετὰ σεβασμοῦ μία κανδήλα κρεμαμένη ὑπὸ τῆς στέγης [2]). Ἄλλοι πάλιν λέγουσιν, ὅτι κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων πολλοὶ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ ἀπεχώρησαν εἰς ἓν ἱερὸν τῆς ἁγίας Σοφίας. Καὶ ὅτι τοῦτο ἀνοίγεται ἅπαξ τοῦ ἔτους καὶ γίνεται ἐν αὐτῷ λειτουργία. Ἂν δὲ ὁ τυχὸν παρευρεθεὶς κατὰ τὴν λειτουργίαν, δὲν σπεύσῃ νὰ ἐξέλθῃ ἀμέσως μετὰ τὸ πέρας τῆς λειτουργίας, κλείουσιν αἱ θύραι καὶ μένει καθειργμένος μέχρι τοῦ Πάσχα τοῦ ἐπιόντος ἔτους. Διηγοῦνται δὲ πῶς ἕνα μπακαλόπουλο, ποῦ τὸ εἶχαν στείλῃ 'ς ἕνα θέλημα, πέρασε κατὰ τύχη ἀπὸ τὴν αὐλὴ τῆς ἁγιᾶ Σοφιᾶς. Βρῆκε ἐμπρός του μιὰ θύρα ἀνοιχτὴ καὶ μπῆκε σὲ μιὰ ἐκκλησιὰ καὶ εἶδε πῶς ἦταν λειτουργία. Τὸ παιδὶ ἔμεινε 'ς τὴ λειτουργία, καὶ ὅταν ἐτελείωσε ἠθέλησε νὰ ἔβγῃ, ἀλλ' ἦσαν τόσο πολλοὶ 'ς τὴν ἐκκλησιά, ποῦ δύσκολα μποροῦσε νὰ περάσῃ. Ἐγύρισε τὸ λοιπὸν ὅλη τὴν ἐκκλησιὰ κ' ἔβλεπε, καὶ ὅταν κατώρθωσε νὰ βγῇ, πῆγε κατ' εὐθεῖαν 'ς τὸν ἀφεντικό του. Ἄρχισε τὴ δουλειά, μὰ ἕνα ἄλλο μπακαλόπουλο τὸν ἐκύτταζε μὲ ἀπορία, γιατὶ ἕνα χρόνο ποῦ ἤτανε 'ς τὸ μαγαζὶ δὲν τὸν εἶχεν ἰδῇ ποτέ του. «Ποιὸς εἶσαι σύ; τὸν ἐρώτησε.—Ἐγώ εἶμαι τὸ μπακαλόπουλο. — Ψέματα λές, ἐγὼ εἶμαι 'ς αὐτὸ τὸ μαγαζί». Τότες ἦρθε καὶ ὁ ἀφεντικός του καὶ τὸν ἐγνώρισε. «Δὲ μοῦ λὲς ποῦ ἤσουνα; Ἕνα χρόνο τώρα σ' ἐχάσαμε καὶ σὲ γυρεύουμε τοῦ κάκου. —Ἐπῆγα ἐδῶ 'ς τὴ γειτονιὰ γιὰ θελήματα. Μόνο ἐκεῖ ποῦ περνοῦσα ἀπὸ τὴν Ἁγιὰ Σοφιὰ ἐμπῆκα μέσα κ' ἔμεινα 'ς τὴ λειτουργία». Τὸ παιδὶ αὐτὸ δὲν εἶχε καταλάβῃ πῶς ἔμεινε ἕνα χρόνο ἀλάκερο κλεισμένο 'ς τὴν ἐκκλησιά [3]).

42

Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Chandler (Travels in Greece [1767] τ.

[1]) Carnoy et Nicolaïdès Folklore de Constantinople σ. 35.

[2]) Αὐτ. σ. 34.

[3]) Αὐτ. σ. 35 - 36.

II σ. 173 κεφ. 29. Τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τ. III σ. 65), ὡς γενόμενον τῷ 1764. Μνημονεύει δὲ καὶ ὁ Α. Ι. Ἀντωνιάδης (Κατσαντώνης. Ἀθ. 1873 σ. 242), ὅτι ἐθεώρουν τὸ φαινόμενον τοῦτο οἱ κλέφται ἐν ἀρχῇ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὡς εὔελπιν οἰωνόν. Ὁ Chandler λέγει ὅτι αἱ ἐλπίδες τῶν χριστιανῶν ἀνεπτερώθησαν, διότι τὸ σημεῖον ἐξηγήθη ὅτι δηλοῖ τὴν μέλλουσαν ὑπερτέρησιν αὐτῶν· ἐνισχύοντο δὲ καὶ ἐκ τῶν διαφορῶν τῆς Ῥωσσίας καὶ τῆς Τουρκίας καὶ τῶν τελευταίων ἐπιτυχιῶν τῶν κατοίκων τῆς Γεωργίας· ἐπάγεται δ' εὐστόχως ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς τὰ ἑξῆς: «By such arts as these, are the wretched Greeks preserved from despondency, roused to expectation, and consoled beneath the yoke of bondage». (Διὰ τοιούτων τεχνασμάτων οἱ δυστυχεῖς Ἕλληνες ἐσώζοντο ἀπὸ τῆς ἀπογνώσεως καὶ παρωρμῶντο εἰς ἐγκαρτέρησιν, παραμυθούμενοι ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας).

Ἡ ἐπιφάνεια φωτεινοῦ σταυροῦ ἐν τῷ οὐρανῷ προαγγέλλεται ὑπὸ τῶν χρησμῶν ὡς σημεῖον τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ πτωχοῦ βασιλέως. Ὁ «λόγος περὶ τοῦ θρυλουμένου πτωχοῦ καὶ ἐκλεκτοῦ βασιλέως» ἀναφέρει, ὅτι κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ «ὁραθήσεται ἐν τῷ οὐρανῷ νεφῶδες στερέωμα λαμπρότερον τοῦ ἡλίου, ἔχον μέγεθος ὡς ἅλωνος ἐαρινῆς ἁλοώντων βοῶν ἕξ· ἔσωθεν κρεμασθήσεται σταυρός». (Π. Δ. Στεφανίτση, Συλλογὴ διαφόρων προρρήσεων σ. 137).

43

Παρὰ Α. Κ. Καρκαβίτσα (1900).—Παραλλαγὴν ταύτην ἐδημοσίευσαν οἱ Carnoy καὶ Νικολαΐδης (Folklore de Constantinople. Par. 1894 σ. 81-2), χωρὶς ὅμως νὰ σημειώσωσι πόθεν τὴν παρέλαβον, οὐδὲ κἂν ἂν εἶναι ἑλληνικὴ ἢ τουρκική. Ἔχει δ' ὡς ἑξῆς:

«Ὅταν ἐπῆραν οἱ Τοῦρκοι τὴν Πόλη, ἡ χήρα τοῦ βασιλιᾶ τῶν Ἑλλήνων ποῦ ἐσκοτώθηκε, ἐκλείστηκε 'ς τὸ παλάτι της. Ὁ Μουχαμέτης ἐπολέμηκε νὰ σπάσῃ ταῖς πόρταις τοῦ παλατιοῦ καὶ δὲν μπόρεσε· ἀναγκάστησε λοιπὸν νὰ δεχτῇ ταῖς συμφωνίαις ποῦ τοῦ ἔβαλε ἡ χήρα· δηλαδὴ πρῶτον μὲν νὰ εἶναι 's τοὺς δρόμους τῆς Πόλης ἕνα πεζοδρόμιο γιὰ μόνους τοὺς Ἕλληνες· δεύτερον, εἰς τὰς κη-

δείας τὸ πρόσωπο τῶν νεκρῶν νὰ εἶναι ξέσκεπο καὶ ὄχι σκεπασμένο ὅπως τῶν Τούρκων· καὶ τρίτον ὅλα τὰ νομίσματα ποῦ θὰ κόψῃ ὁ Σουλτᾶνος νὰ ἔχουν τὸ ὄνομα τοῦ Κωσταντίνου ἢ τῆς Κωσταντινούπολης. (Μερικοὶ ἀναφέρνουν καὶ περισσότεραις συμφωνίαις, ἕως σαράντα). Οἱ συμφωνίαις αὐταῖς βαστειοῦνται ὡς τὰ σήμερα· καὶ οἱ δρόμοι ἔχουν ἕνα πεζοδρόμιο γιὰ τοὺς Ἕλληνες, καὶ τὰ λείψανα τὰ θάφτουν ξέσκεπα καὶ τὰ νομίσματα ἔχουν τὸ ὄνομα τοῦ Κωσταντίνου ἢ τῆς Κωσταντινούπολης».

Κατὰ τὴν ἅλωσιν δὲν ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασίλισσα, διότι ἡ μὲν πρώτη τοῦ Κωνσταντίνου σύζυγος Θεοδώρα εἶχεν ἀποθάνῃ τὸ 1430, ἡ δὲ δευτέρα Αἰκατερίνα εἶχεν ἐπίσης ἀποθάνῃ πρὸ τῆς ἀνόδου αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον. Ἀλλ' ἀφετηρίαν ἔχει ἡ παράδοσις πλάσματα τουρκικά, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μωάμεθ ἐνυμφεύθη γυναῖκα, προωρισμένην διὰ τὸν Ἕλληνα αὐτοκράτορα. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς πλάττουσί τινες Τοῦρκοι χρονογράφοι, εἶχε μνηστευθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Οὗτος κατὰ τὴν γέννησιν τῆς θυγατρός του ἔστειλε 600 πλοῖα νὰ δηώσωσι τὰ παράλια τῆς Ἀραβίας καὶ τῆς Συρίας, καὶ τὰ λάφυρα ἔδωκε προῖκα εἰς αὐτήν· καὶ κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἔστειλε μετὰ τῶν λαφύρων ἐπὶ 10 τριήρων καὶ 10 διήρων, ἀλλὰ τὰ πλοῖα ἐκυρίευσαν οἱ πολιορκηταὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τοῦ φορτίου των καὶ τῆς βασιλόπαιδος, τὴν ὁποίαν ἔλαβε γυναῖκα ὁ Μωάμεθ γεννήσας ἐξ αὐτῆς τὸν Βαγιαζίτ [1]).

Ἐπλάσθη δ' ὁ μῦθος οὗτος ἐκ τοῦ ἀληθοῦς γεγονότος, ὅτι ὁ Μωάμεθ ἠγάπα ἐμμανῶς Γαλλίδα τινά, «τούς τε προσήκοντας αὐτῇ ἐφιλοφρονεῖτο, ὑπὸ ἔρωτος ὡς μάλιστα φερόμενος», ὡς ἱστορεῖ ὁ Χαλκοκονδύλης (Η΄ σ. 403 Bonn). Ἡ φαντασία δὲ τῶν Τούρκων παρέστησε τὴν χριστιανὴν ταύτην παλλακίδα τοῦ Σουλτάνου ὡς βασιλόπαιδα. Ἀλλὰ πατὴρ αὐτῆς ἦτο ἀλιτήριος τυχοδιώκτης, εἰς οὗ τὰς παρορμήσεις πειθόμενος ὁ Μωάμεθ μετὰ τὴν ἅλωσιν διέταξε τὴν

[1]) Ἐβλιγιὰ Τζελεπὴ παρὰ Mordtmann Belagerung u. Eroberung Constantinopels σ. 124-5. Μετάφρ. ἑλλ. Α. Β. σ. 189 κέ.

σφαγὴν τῶν περισωθέντων εἰς Γαλατᾶν Ἑλλήνων, εἰς οὓς εἶχεν ὑποσχεθῇ ἀσφάλειαν ζωῆς[1]).

Γ'.

ΧΩΡΑΙΣ ΚΑΙ ΤΟΠΟΙ

44

Παρὰ τῆς Κας Στυλιανῆς Καραλῆ, ἥτις ἤκουσε τὴν παράδοσιν παρὰ γραίας χωρικῆς (1888). Κατὰ παραλλαγὴν ἣν ἤκουσα παρ' ἑτέρας Τηνίας χωρικῆς, τῆς Ζαμπετούλας Παγανέλλη (1903), ἡ βασιλοποῦλα ἐξωρίσθη, διότι ἠγάπα σφοδρῶς νέον κατωτέρας τάξεως καὶ ἐνέμενε πιστὴ εἰς τὸν ἔρωτα παρὰ τὰς συμβουλὰς καὶ τὰς ἀπειλὰς τοῦ πατρός της. Ἀλλ' ὁ ἐραστὴς ἐδυνήθη νὰ διαπεραιωθῇ μετ' αὐτῆς εἰς τὴν νῆσον, ὅπου ἔζησαν ἐπί τινα χρόνον εὐτυχεῖς, καὶ εἶτα ἐπανῆλθον εἰς τὴν πατρίδα καὶ ἐκληρονόμησαν τὴν βασιλείαν. Ἡ παρεμβολὴ τῶν πυρείων εἰς ἄρτον ἐγένετο, κατὰ τὴν παραλλαγὴν ταύτην, ὑπὸ τῆς τροφοῦ ὄχι πρὸς χάριν ἀλλὰ πρὸς ὄλεθρον, διότι ἐμίσει αὕτη τὴν βασιλόπαιδα διὰ τὸν ἔρωτα αὐτῆς. Παραπλήσιον δέ τι τέχνασμα ἀναφέρεται καὶ ἐν ἀρχαίῳ διηγήματι, τῆς ἐμβολῆς μολυβδίνης ἐπιστολῆς εἰς ἄρτον ἢ πλακοῦντα. (Παρθέν. Θ', 5. Πλουτάρχ. Γυναικ. ἀρεταὶ σ. 254d. Πολύαιν. Η', 36).

Ἡ παράδοσις ἔχει τὸν τύπον ἀρχαίου μύθου περὶ οἰκήσεως πόλεως· (πρβλ. καὶ ἀρ. 166). Ἀναφέρει ὅτι ἡ Τῆνος ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τῆς βασιλόπαιδος, κατ' ἀρχαῖον δὲ μῦθον ὠνομάσθη ἀπὸ οἰκιστοῦ Τήνου (Στεφ. Βυζ. λ.). Ἀλλὰ τὰ περὶ θηρίων λεγόμενα καὶ τὰ περὶ τοῦ ἑτέρου ὀνόματος τῆς νήσου Ὀφιούσσης εἶναι πάντως εἰλημμένα ἐξ

[1]) Ὁ Χαλκοκονδύλης λέγει ἁπλῶς ἀλλοδαπὸν τοῦτον. Ἀλλ' ὁ Hammer (Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, μετάφρ. Κ. Κροκιδᾶ τ. Β' σ. 256), συνδυάζων τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ πρὸς τὰς διηγήσεις τῶν Τούρκων χρονογράφων, εἰκάζει ὅτι ἦτο Γάλλος, καὶ ὅτι ἡ θυγάτηρ τούτου εἶναι ἡ θεωρηθεῖσα ὡς βασιλόπαις τῆς Γαλλίας, ἐξ οὗ προέκυψε καὶ ἡ τουρκικὴ παράδοσις περὶ συγγενείας τῶν Σουλτάνων πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Γαλλίας.

ἀρχαίων μύθων. Ὡς καὶ ἄλλαι νῆσοι, οἷον ἡ Κύθνος, ἡ Ῥόδος, ἐλέγετο ἡ Τῆνος καὶ Ὀφιοῦσσα. (Στέφαν. Βυζ. λ. Plin. 4, 12, 22)· καὶ παρεδίδετο ὅτι εἶχε πολλὰ θηρία καὶ ὄφεις· «ὅτι ὄφεις ἐν Τήνῳ πικροὶ γίγνονται» λέγει ὁ Φώτιος σ. 586, 6. Καὶ ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους (Πλουτ. 718): «ὅτι ἡ Τῆνος θηριώδης δοκεῖ εἶναι»· καί: «ὅτι ἐν τῇ Τήνῳ, μιᾷ τῶν Κυκλάδων νήσῳ, ὄφει καὶ σκορπίοι δεινοὶ ἐγίνοντο». Ὅθεν καὶ τηνία ἐλέγετο ἡ ἔχιδνα, ἂν ἔχει καλῶς τὸ χωρίον τοῦ Ἡσυχίου ἐν λ., καὶ ὀφιόεσσαν ἐκάλεσε τὴν νῆσον Ἀντίμαχος ὁ Κολοφώνιος (παρὰ Σχολ. Ἀριστοφ. αὐτ. ἀπ. 78 Kinkel). Καὶ ὁ Εὔπολις ἐν Πόλεσιν (παρὰ Σχολ. Ἀρισιοφ. αὐτ.) εἶπε· «Τῆνος αὕτη πολλοὺς ἔχουσα σκορπίους.» (Meineke FCG. II, 508).

45

Κατὰ τὸν Ἐπ. Ι. Σταματιάδην (Ἰκαριακά. Σάμ. 1893 σ. 15). Ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ διαφαίνονται ἀναμνήσεις συγκεχυμέναι τῶν ἀρχαίων μύθων περὶ τοῦ Λαβυρίνθου, περὶ τοῦ Θησέως καὶ τῆς Ἀριάδνης καὶ περὶ τοῦ Δαιδάλου καὶ τοῦ Ἰκάρου. — Ἡ ἐπώνυμος τῆς Χίου καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους ἐκαλεῖτο Χιόνη. (Στέφαν. Βυζ. λ. Χίος. Plin. Hist. N. V, 136).

46

Κατὰ τὸν Δημοσθ. Ν. Χαβιαρᾶν (ἐν ΚΠ. τ. ΚΕ' σ. 156). Κάστρον ἡ ἀρχαία ἀκρόπολις. Ἡ πρώτη τῶν παραδόσεων πιθανῶς ἐπλάσθη ὑπὸ τῶν κατοίκων, μαθόντων παρὰ λογίου τινός, ὅτι καθ' ἃ διδάσκουσιν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς (Διόδωρ. Σικ. Ε', 53), τὴν νῆσον ἔρημον οὖσαν τὸ παλαιὸν κατέσχον ὕστερον Κᾶρες πειραταί· ἂν μὴ ἐπλάσθη, ὡς εἰκάζει ὁ Χαβιαρᾶς, εἰς ἔνδειξιν ὅτι ἡ πετρώδης νῆσος μόνον εἰς πειρατῶν οἴκησιν ἦτο προσφυής.

47

Κατὰ τὸ Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς (1885 σ. 80-1). Ψυχρὰ ἐτυμολογικὴ παράδοσις, βάσιν ἔχουσα παρετυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τῆς Βιζύης (παρὰ τὸ βυζὶ = μαστός).

48

Κατὰ τὸν Β. Δ. Ζῶτον Μολοσσὸν (Ἠπειρωτ. Μελέται. Ἀθ. 1874

σ. 97. Ἀνετυπώθη ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῷ περὶ τῶν Γοργόνων μύθῳ. Ἀθ. 1878 σ. 15). Ὅτι ἡ Φοινίκη ἦτο μεγάλη καὶ πλουσία πόλις μαρτυρεῖ καὶ ὁ Πολύβιος λέγων (Β', η', 5): «πολὺ γὰρ ἡ Φοινίκη διέφερε τότε τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον εὐδαιμονίᾳ»· καὶ ἀλλαχοῦ δὲ καλῶν αὐτὴν «πόλιν εὐδαίμονα» (Β', ζ', 5) καὶ «τὴν ὀχυρωτάτην ἅμα καὶ δυνατωτάτην πόλιν τῶν ἐν τῇ Ἠπείρῳ» (Β', ς', 8). Ἡ Φοινίκη ἀναφέρεται καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ (Προκοπ. π. κτισμ. Δ', 2). Ὅτι δὲ ἤκμαζε καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις ἐμφαίνει ἡ παροιμία τῶν Δελβινιωτῶν: «Φοινίκη Φοινικόπουλον μὲ πεντακόσιαις Μάραις» (Ἀραβαντινοῦ χρονογραφία τῆς Ἠπείρου τ. Α' σ. 174), ἤτοι ἔχουσα τόσον πολλοὺς κατοίκους, ὥστε μόνον τὸ ὄνομα Μαρία ἔφερον πεντακόσιαι γυναῖκες.

Περὶ τῆς καταστροφῆς τῆς Φοινίκης βλ. ἀρ. 11. 12.14.

Μεταφορὰ δι' αὐλάκων ὄχι γάλακτος ἀλλ' οἴνου ἀναφέρεται καὶ εἰς παραδόσεις ἄλλων λαῶν (F. Liebrecht ἐν Zeitschrift f. Ethnologie 1874 σ. 70).

49

Κατὰ τὸν Ἀλ. Γεωργίτσην (ἐν ΖΑ. σ. 210). Κατ' ἄλλην ἠπειρωτικὴν παράδοσιν: «Ἦταν τρεῖς ἀδελφαῖς βασιλοπούλαις καὶ ἡ μιὰ ποῦ λέγονταν Γιάννω ἔχτισε τὰ Γιάννα, ἡ δεύτερη ποῦ λέγονταν Ἀργύρω ἔχτισε τὸ Ἀργυρόκαστρο, καὶ ἡ τρίτη ποῦ λέγονταν Λένω ἔχτισε τὸ Τεπελένι.» (Ἑβδομ. 1885 σ. 455).

Ἐν ἄλλῃ δὲ ἡ ἐπώνυμος τοῦ Ἀργυροκάστρου βασίλισσα ταὐτίζεται πρὸς τὴν Μονοβύζαν. Τὴν παράδοσιν ταύτην ἀνέπτυξεν εἰς διήγησιν ὁ Κ. Κρυστάλλης ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Φωνῇ τῆς Ἠπείρου (τῆς 9 Ἀπριλ. 1893 σ. 3-4). Κατ' αὐτήν, βασιλιᾶς τοῦ Ἀργυροκάστρου ἦταν ὁ μοναχογιὸς ὁ μικρὸς ὑγιὸς τῆς Ἀργύρως, ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἀμέτρητοι πλακώσανε 'ς τ' Ἀργυρόκαστρο καὶ τὸ ζώσανε σφιχτά. Τὸ εἶχαν ζωσμένο δέκα δεκαπέντε μῆνες καὶ οὔτε ὁ βασιλιᾶς παραδινότανε, οὔτε οἱ ἐχθροί του ἐφαίνονταν νὰ βαρέθηκαν καὶ νὰ σκωθοῦν νὰ φύγουν. Βοήθεια δὲν ἐρχότανε τοῦ κλεισμένου βασιλιᾶ ἀπὸ πουθενά, καὶ ἡ πεῖνα ἐστενοχώρησε τὸ λαό. 'Σ τὴν τελευταία του ἀπελπισία ἀποφάσισε ὁ βασιλιᾶς νὰ συνάξῃ ὅλα τὰ παλ-

ληκάρια τοῦ κάστρου του καὶ νὰ ῥιχτῇ ὄξω κι᾽ ὄξω 'ς τοὺς Τούρκους. Ἡ μάννα του ὅμως δὲν τὸν ἄφησε, γιὰ νὰ μὴ χαθῇ ἄδικα, καὶ τὸν παρακίνησε νὰ φύγῃ κρυφά, γιὰ νὰ μπορέσῃ ὕστερα σὰν ἀλλάξουν τὰ πράματα νὰ γυρίσῃ καὶ νὰ διώξῃ τοὺς Τούρκους. Τὴν ἄλλη νύχτα κρυφὰ τὸ βασιλόπουλο μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποῦ τοῦ δωκε ἡ μάννα του βγῆκε ἀπὸ τὸ κάστρο κ᾽ ἔφυγε 'ς τὰ Σωφράτικα, φορτωμένο ἀπὸ βιό. Ὕστερ' ἀπὸ λίγαις μέραις οἱ Τοῦρκοι τὸ πάτησαν καὶ τὸ διαγούμισαν τ' Ἀργυρόκαστρο, καὶ σκλάβωσαν ὅλα τὰ χωριά. Ἡ Ἀργύρω, ἀφανίστηκε κι' αὐτή. Γυρεύουν ὁλοῦθε τὸ βασιλόπουλο καὶ τὴ μάννα οἱ ἐχθροί. Βρέθηκε ὥς τόσο μιὰ παλιόγρια 'ς τὰ Σωφράτικα γιὰ νὰ τὸν προδώσῃ. Τὸ μαθαίνει ὁ Βλιώρας, πατρικὸς φίλος του ποῦ τὸν ἔκρυβε, καὶ τὸν στέλνει μακρύτερα μυστικά, 'ς τὴν Καστάνιανη. Εἶχεν ὁ Βλιώρας ἐκεῖ συμπεθεριὸ τοὺς Ἡγουμενάταις, μεγάλη καὶ ξακουσμένη γενιά, γενιὰ χιλιόχρονη. Σώζεται ὥς σήμερα τὸ αἷμα της 'ς τὴ Ζαγοριὰ μέσα. Ἄπιστοι ὅμως ἄνθρωπ' οἱ Ἡγουμενάταις, μυρίζονται τὸ πολὺ βιὸ τοῦ κατατρεγμένου βασιλιᾶ καὶ τὸν σκοτώνουν κρυφὰ γιὰ νὰν τοῦ τ' ἁρπάξουν.

Ἡ μάννα του ἡ Μονοβύζα, ποῦ δούλευε νυχτόημερα 'ς τ' Ἀργυρόκαστρο μέσα κρυμμένη τὴν ἐπανάσταση, μαθαίνει τοῦ γιοῦ της τὸ σκοτωμό. Σκώνεται μονομιᾶς μανισμένη, ζώνεται τἄρματα, χύνεται μὲ τοὺς δικούς της 'ς τὸ κάστρο της μέσα, διώχνει τοὺς Τούρκους, γίνεται πάλε τῆς χώρας κυρά, παίρνει τετρακόσια παλληκάρια Ἀρβανιτόπουλα μαζί της, καὶ καβάλλα πλακώνει 'ς τὴν Καστάνιανη. Ἁπλώνει τὸ χαλασμὸ γύρα της· γκρεμίζει καὶ τὸ στοιχειωμένο πύργο τῆς Ἀρίνιστας, παίρνει τἄλλα χωριὰ ἀράδα καὶ τὰ βιλαέτια, καὶ χαλνάει καὶ ξεθεμελιώνει ὥς τὸ Δέλβινο κι' ὥς τὴν Τσαμουριά. Ἐρήμαξε ἡ μεγάλη γενιὰ τῶν Ἡγουμενάτων. Ἄλλοι χαλάστηκαν, ἄλλοι πῆραν τὰ μάτια τους κ' ἔφευγαν σὲ ξέναις χώραις, ὅπου ἐπρόφταιναν νὰ γλυτώσουν. Δὲν ἠμπόρεσεν ὅμως γιὰ νὰ τοὺς ἀφανίσ' ἡ Ἀργύρω ὁλότελα. Καὶ μὲ τὸ παράπονο τοῦτο 'ς τὰ χείλη της ἐξεψύχησε.

Τέτοια λύσσα ἔθρεφε μέσα της γιὰ τοὺς φονιάδες τοῦ γιοῦ της, καὶ μὲ χαλασμοὺς τέτοιους ξαγόρασε τὸ αἷμα του ἡ Ἀρβανίτισσα. Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφταναν οἱ χαλασμοί της οἱ τόσοι, βγάνει κι' ἀφορεσμὸ καὶ κατάρα 'ς ταῖς ἐκκλησιαῖς. Ἀπὸ τὰ πέρατα τ' Ἀργυρό-

καστρου ὡς τὰ χωριὰ τῆς Ἄρτας καὶ τῆς Τσαμουριᾶς ἐδιάβαζαν ἀκόμα ἐδῶ κ' ἑκατὸ χρόνια τώρα οἱ παπάδες 'ς ταῖς ἐκκλησιαῖς τὴν κατάρα τῆς Μονοβύζας. «Καταραμέν' ἡ Καστάνιανη, ἀφωρεσμέν' ἡ γενιὰ τῶν Ηγουμενάτων!»

Τέτοια τὴ μολογᾶν τὴ βασίλισσα τ' Ἀργυρόκαστρου, τὴν Ἀργύρω μὲ τὸ ἕνα ὁλομόναχο καὶ μεγάλο δεξύ της βυζί, ὁποῦ τό ῥηχνε σὰν πλεξίδα 'ς τοῖς πλάταις της πίσω. Σήμερα 'ς τὰ χωριὰ τοῦ τόπου ἐκείνου μὲ βαθειὰ ἀνατριχίλα θυμοῦνται τὄνομά της ἀκόμα οἱ γυναῖκες. Κι' ὅσαις βολαῖς ἀνάβει τὸ μάλλωμά τους, φωνάζει ἀγριεμενη ἡ μιὰ τῆς ἄλλης· «θὰ νὰ μὲ κάνῃς, μωρή, νὰ γίνω Μονοβύζα!»

50

Κατὰ τὸν Α. Παπαχριστόπουλον (Τρικολωνικά. Ἀθ. 1889 σ. 33), ὅστις εἰκάζει ὅτι ἐν Σύρνᾳ ἔκειτο ἡ ἀρκαδικὴ πόλις Θύραιον. Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἀσφαλῆ τινα ἔνδειξιν τούτου· πάντως ὅμως ἐκεῖ που πλησίον ἔκειντο καὶ τὸ Θύραιον καὶ αἱ ἄλλαι πόλεις καὶ κῶμαι τῶν Ἀρκάδων Εὐτρησίων.

Ἡ παράστασις τοῦ μεγέθους τῆς πόλεως διὰ τοῦ πλήθους τῶν ἵππων, οὓς ἔτρεφε, δὲν εἶναι τι ὅλως ἀσύνηθες. Πρβλ. τὴν ἐπιγραφὴν νομίσματος τῆς ἐν Πισιδίᾳ Τερμησσοῦ: «Ἐλευθέρα (πόλις) Τερμησσέ(ων) ἡ ΤΟ κάπους ἔχουσα», ἤτοι ἡ ἔχουσα 370 ἱπποστάσια. (Βλ. καὶ ὅσα παρατηρεῖ ὁ ἑρμηνεύσας ταύτην Σβορῶνος ἐν Διεθνεῖ ἐφημ. νομισμ. ἀρχαιολογίας 1898 σ. 184).

Κορινθιακή τις παρόδοσις, ἀνακοινωθεῖσα μοι ὑπὸ Ι. Σταματούλη (1901), ὡς ἑξῆς περιγράφει τὸ μέγεθος τῆς Κορίνθου.

«Ἡ Κόρθο ἤτανε μεγάλη χώρα, γιατὶ μιὰ κ' ἕνα καιρὸ ἕνα κατσίκι ἀνέβ' ἀπάνω 'ς τὰ κεραμίδια ἑνοῦ σπιτιοῦ 'ς τὴν Κόρθο, καὶ πηδῶντας ἀπὸ κεραμίδια σὲ κεραμίδια ἐπῆγε 'ς τὴν Ἀκράτα».

51

Παρὰ Νίκου Βέη (1903). Τὰ ἐν τέλει ἀναφερόμενα Ῥόβια εἶναι χωρίον τοῦ δήμου Ἀνδριτσαίνης τῆς Ὀλυμπίας· περὶ δὲ τοῦ ἐρημω-

θέντος χωρίου Καστρακιοῦ φέρεται καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. 426 παράδοσις. Τὸ πουλί, ὅπερ ἔφερε τὸν θάνατον εἰς τοὺς κατοίκους, ὑπενθυμίζει τὸν τρόπον τοῦ θανάτου τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἐπερχόμενον διὰ τοῦ δήγματος κώνωπος (ἀρ. 92). Περὶ δὲ τῆς παραστάσεως τοῦ θανάτου ὡς πτηνοῦ πρβλ. Weicker Der Seelenvogel. Lpz. 1902.

52

Σ. Καραβίτης ἐν ΔΙΕ. τ. Β' σ. 136-7. Ὁ ἐκδότης σημειώνει τὰ ἑξῆς: «Ἀπαράλλακτοι ταύτῃ παραδόσεις φέρονται καὶ περί τινων ἄλλων θέσεων τῆς ἐπαρχίας Τριφυλίας, ἀλλ' ἴχνη ἀρχαίας οἰκήσεως εὕρηνται μόνον ἐν τῇ θέσει Ἀγρίλη, ἥτις παρὰ τὴν θάλασσαν κειμένη καλύπτεται νῦν ὑπὸ ἁδρᾶς φυτείας σταφιδαμπέλων. Εἰσὶ δὲ τὰ ἴχνη ταῦτα πλίνθοι ὀπταί, τάφοι, πίθοι καὶ πολλαὶ ἐπιτύμβιοι πλάκες, κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐκταφέντα ὑπὸ φυτουργῶν· οἱ τάφοι φαίνονται ὀρωρυγμένοι ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, αἱ δὲ ὀλίγαι πλάκες ἃς ἐπρόφθασα νὰ ἴδω ἦσαν ἁπλαῖ, ἀνεπίγραφοι, καὶ δύο μόνον ἐξ αὐτῶν ἔφερον ἄτεχνον ἀπείκασμα σταυροῦ.

«Σχετικὸν δὲ τῇ παραδόσει περιεσώθη ἔτι μέχρις ἡμῶν καὶ τὸ κατωτέρω ᾀσμάτιον·

Γιὰ χορεῦτε, κορασίδες,
καὶ πηδᾶτε, παλληκάρια,
ὥστε νά βγῃ τὸ φεγγάρι,
τὰ λεβέτια 'ς τὸ κεφάλι,
τὸ παιδὶ 'ς τὴν ἀμασκάλη,
[κι' ἀπ' ἐδῶ παῆσαν κι' ἄλλοι.]

«Τινὲς τῶν πρεσβυτέρων, οὓς ἔτυχε νὰ ἐρωτήσω περὶ τοῦ ᾀσματίου τούτου μοὶ ἀπήντησαν ὅτι ᾔδετο ὡς ὑπόρχημα ὑπὸ τῶν αἰχμαλωτιζομένων ὑπὸ τῶν πειρατῶν, οἵτινες βίᾳ ἠνάγκαζον αὐτοὺς νὰ χορεύωσιν πρὶν τοὺς ῥίψωσι εἰς τὰς λέμβους των.»

Ὁμοία παράδοσις τῶν Γαργαλιάνων ἐδημοσιεύθη ἐν Παρνασσῷ τ. Ε' σ. 905. Παραπλησία δὲ βοιωτικὴ ὑπὸ Λ. Γκορίτσα ἐν Ἑβδομάδι 1886 σ. 102-3. (Ἐκ τούτου Καμπούρογλου Ἱστορ. τῶν Ἀθη-

ναίων τ. Α'). Πρβλ. καὶ ἀρ. 20. Το ᾆσμα ἐν τῇ βοιωτικῇ παραδόσει ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ὁλημέρα 'ς τὸ χορὸ
καὶ τὸ βράδυ 'ς τὸ γιαλό.
Κρὶγκ κρὰγκ τὰ τέντσερα,
κάκακα οἱ κότταις.
Πᾶρτε μὲ ὅλα τὰ καккάβια,
καὶ τὸ βράδυ 'ς τὰ καράβια.

53

Κατὰ τὸν Γ. Δ. Παχτῖκον (Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ἐν Βιθυνίᾳ. Ἀθ. 1893 σ. 12). Ὁ ἐκδότης ἐρωτηθεὶς ὑπ' ἐμοῦ μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἡ παράδοσις ἐπιχωριάζει εἰς τὸ Ὀρτάκιοϊ τῆς Βιθυνίας καὶ ὅτι τὴν ἤκουσε παρὰ τῆς μάμμης του, ἀποθανούσης πρὸ 16 ἐτῶν ἐν ἡλικίᾳ 75 ἐτῶν. Περιορίζεται δὲ εἰς τοὺς παιδικοὺς κύκλους, καίτοι ἡ θέα τοῦ Ὀλύμπου μὲ τὴν κατάλευκον χιονώδη περιβολήν του, τοσοῦτον ἐπιβλητικὴ εἶναι, ὥστε κινεῖ τὴν περιέργειαν πάντων τῶν κατοίκων τοῦ ὀρεινοῦ Ὀρτάκιοϊ, διαπορούντων διὰ τὴν διαρκῆ διατήρησιν τῶν χιόνων.

54

Κατὰ τὸν Ulrichs (Reisen und Forschungen in Griechenland. Bremen 1840 τ. I σ. 40). Ἡ ῥεματιὰ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου εἶναι ἡ παρὰ τὴν Κασταλίαν χαράδρα. Ἀνακριβῶς ὁ Εὐθ. Καστόρχης (Ἀθήναιον 1878 τ. Ζ' σ. 205) λέγει ὅτι οἱ κάτοικοι ὀνομάζουσι «ῥεῦμα τῆς Παπαδιᾶς» τὸ ἐκ τοῦ ὕδατος τῆς Κασταλίας σχηματιζόμενον ῥυάκιον «διότι ἐν τῷ ὕδατι τούτῳ ἐλούετο ἡ ἱέρεια τοῦ Ἀπόλλωνος». - Ὁ Ulrichs παρατηρεῖ ὅτι ὁμοίως, κατὰ τὸν Λακτάντιον (ad Stat. Thebaid. I, 698), ἡ Κασταλία ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ παρθένου, ἥτις φεύγουσα τὴν δίωξιν τοῦ Ἀπόλλωνος ἔρριψεν ἑαυτήν.

55

Κατὰ τὸν Ross (Reisen und Reiserouten durch Griechenland. Berlin 1841 σ. 93. Griech. Königsreisen. Halle 1851 σ. 55) καὶ τὸν Vischer (Erinnerungen und Eindrücke aus

Griechenland. Basel 1857 σ. 613), οἵτινες παραβάλλουσι τὴν παράδοσιν πρὸς τὸ τῶν Κείων νόμιμον, καθ' ὃ οἱ γεγονότες ὑπὲρ ἑξήκοντα ἔτη κατέστρεφον τὸν βίον πίνοντες κώνειον, ὡς ἄχρηστοι (Ἡρακλείδ. Ποντ. 29 ἐν Rose Aristot. Fragm. ἀρ. 611. Στράβ. Ι' σ. 486. Αἰλιαν. Ποικ. ἱστ. Γ', 37. Στέφ. Βυζ. λ. Ἰουλίς. Valer. Max. II, 6, 8. Meineke FCG. IV σ. 265, 135. Bröndsted Voyages dans la Grèce. Par. 1826 σ. 63 κἑ.). Καὶ ἀπίθανον δὲν εἶναι, ὡς καὶ ὁ Ross εἴκασεν, ὅτι ἡ παράδοσις δὲν εἶναι πεπλασμένη παντελῶς, ἀλλὰ διατηρεῖ ἀνάμνησιν νομίμου τηρουμένου κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους. (Πρβλ. καὶ B. Schmidt Griech. Märchen, Sagen σ. 26-27)[1]). Ὑπὲρ τῆς εἰκασίας ταύτης συνηγοροῦσι τοῦτο μὲν ὅμοιαι καὶ περὶ ἄλλων τόπων ἑλληνικαὶ παραδόσεις (βλ. ἀρ. 56. 57), τοῦτο δὲ ἡ παρατήρησις ὅτι τὸ ἔθιμον ἐπεχωρίαζε καὶ εἰς ἄλλα ἔθνη[2]), καὶ δὴ καὶ εἰς λαοὺς τῆς ἰαπετικῆς ὁμοφυλίας, μάλιστα δὲ τοὺς γερμανικούς[3]).

Ἄλλαι διηγήσεις κοιναὶ εἰς πολλοὺς λαούς, ἀναφέρουσιν φόνον τῶν γερόντων κατὰ πρόσταγμα ἡγεμόνος, ὑπαγορευθὲν ὑπό τινος προσκαίρου ἀνάγκης, καὶ τὴν σωτηρίαν ἑνὸς μόνον ὑπὸ εὐσεβοῦς υἱοῦ, ἐξ ἧς ἀπεδείχθη ὁπόσον ὀλέθριον ἦτο τὸ πρόσταγμα ἐκεῖνο. Ὡς δ' ἀλλαχοῦ ἀπέδειξα αἱ διηγήσεις αὗται πηγὴν ἔχουσι τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ψευδοκαλλισθένους. (Βλ. Παροιμίαι τ. Γ' σ. 593 κἑ. λ. γέρος 35).

56

Κατὰ τὸν Abbé De la Rocca (Traité complet sur les

[1]) Περὶ τοῦ θέματος τούτου ἐπραγματεύθη ἐσχάτως ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ ὁ B. Schmidt (der Selbstmord der Greise von Keos ἐν N. Jahrbücher f. d. klassische Altertum Geschichte u. d. Literatur 1903 τ. XI σ 617-628).

[2]) Παραδείγματα λαῶν ἀγρίων, παρὰ τοῖς ὁποίοις ἐπιχωριάζει τὸ ἔθιμον τοῦτο, ἢ ἀρχαίων λαῶν μὴ ἰαπετικῶν, περὶ ὧν φέρονται μαρτυρίαι ἀρχαίων συγγραφέων βλ. παρὰ Liebrecht Des Gervasius von Tilbury Otia imperialia σ. 84 κἑ. Rohde d. Griech. Roman σ. 230.

[3]) Βλ. Rohde ἔνθ. ἀν. O. Schrader Reallexikon der Indogerman Altertumskunde. Strassb. 1901 σ. 36 κἑ. Ὁ B. Schmidt παραπέμπει καὶ εἰς τὰ ἑξῆς συγγράμματα: J. Grimm Deutsche Rechtsalterthümer[4] τ. I σ. 669-675. K. Weinhold, Altnordisches Leben σ. 473 κἑ. P. Sartori, die Sitte der Alten u. Krankentötung ἐν Globus 1895 τ. 67 σ. 107 κἑ. 125 κἑ.

abeilles. Par. 1790 τ. II κεφ. 2 σ. 33. Βλ. καὶ Πανδώραν 1866 τ. IϚ΄ σ. 488). Βλ. καὶ τὴν προηγουμένην παράδοσιν.

57

Κατὰ τὸν Μ. Π. Β[ρετὸν] (ἐν Ἐθνικῷ ἡμερολογίῳ τοῦ 1867 σ. 97). Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 55 παράδοσιν.

Παραπλησίας διηγήσεις περὶ υἱοῦ ἀποτραπέντος τῆς κακώσεως τοῦ πατρὸς ἐκ τοῦ φόβου, ὅτι ταὐτὰ καὶ παρὰ τοῦ ἰδίου υἱοῦ θὰ πάθῃ ἀναφέρω ἐν Παροιμίαις τ. Δ΄ σ. 79 (λ. γονικὸς 1). Ὁ δὲ τοιοῦτος φόβος ἀναφέρεται ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ ἔθιμον τῆς γεροντοκτονίας καὶ ὡς αἰτία καταργήσεως αὐτοῦ εἰς ῥωσικὴν διήγησιν τοῦ κυβερνείου Σμολένσκη. Κατὰ ταύτην οἱ ἄνθρωποι μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἔζων πολύ, ἕως ἑπτακόσια χρόνια. Ὅταν ἐξασθενοῦσαν πολύ, τοὺς ἔβαναν εἰς ἓν καλάθι καὶ τοὺς ἔρρηχναν εἰς ἕνα βαθὺν λάκκον. Ἀλλ' ὅταν μίαν φορὰν ἕνας γιὸς ἐπήγαινε με τὸ καλάθι τὸν πατέρα του νὰ τὸν ῥήξῃ 'ς τὸ λάκκο, ἐφώναξε ὁ ἔγγονος τοῦ πατέρα του νὰ ῥήξῃ τὸν παπποῦ 'ς τὸ λάκκο καὶ νὰ φυλάξῃ τὸ καλάθι· διότι τὸ καλάθι θὰ ἔχῃ αὐτός, ὅταν θὰ τὸν φέρῃ ὕστερα νὰ τὸν ῥήξῃ κ' ἐκεῖνον 'ς τὸ λάκκο. Ἐνόησε τότε ὁ ἄνθρωπος τί τὸν ἐπερίμενε, ἐλυπήθη τὸ γέρο, καὶ τὸν ἔφερε πάλι 'ς τὸ σπίτι, ὅπου ἔζησε κάμποσα χρόνια. Ἕπεται δὲ διήγησις ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ Ψευδοκαλλισθένους, περὶ συνετῆς συμβουλῆς τοῦ πάππου ἀποδειξάσης τὴν χρησιμότητα τῶν γερόντων. Ἐκ τούτου καὶ οἱ ἄλλοι ἐπείσθησαν ὅτι ἀναγκαῖον εἶναι νὰ διατηρῶσι τοὺς γέροντας ἐν τῇ ζωῇ, καὶ κατήργησαν τὸ ἔθιμον. (Polívka, Seit welcher Zeit werden die Greise nicht mehr getötet? ἐν Zeitschrift d. Vereins f. Volksk. 1898 σ. 27-28).

58

Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Σπ. Δάλλα, βραβευθείσης ἐν ἀγῶνι τῆς Γλωσσικῆς ἑταιρείας (1903).—Ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀπὸ τοῦ Λευκάτα ἅλμα, καὶ ἴσως διασῴζει ἴχνη τινὰ τῶν παλαιοτάτων μύθων περὶ τούτου. Ἡ παῦσις τοῦ ἔρωτος τῶν καθαλλομένων εἶναι σχετικῶς νεωτέρα ἀντίληψις τοῦ σκοποῦ τοῦ ἅλματος [1]). Πρῶτος ὁ Μένανδρος

[1]) Βλ. K. O. Müller die Dorier I σ. 234.

ἀναφέρει τὸν μύθον περὶ τοῦ ἅλματος τῆς Σαπφοῦς διὰ τὸν ἀτυχῆ ἔρωτα πρὸς τὸν Φάωνα [1]), καὶ πρὸ τούτου ὁ Στησίχορος ἐποίησε τὴν ᾠδὴν Καλύκην, ἐν ᾗ ἔπλαττε Καλύκην τινὰ κατακρημνίσασαν ἑαυτήν, διότι ὁ νεανίσκος ὃν ἠγάπησεν ἀπέστεργε νὰ τὴν νυμφευθῇ (Ἀθήν. ΙΔ΄ σ. 619). Ἄλλοι ὅμως ἄλλας ἀναφέρουσιν αἰτίας τοῦ ἅλματος [2]). Ἀλλὰ πιθανώτατα τὸ ἅλμα ἦτο ἱλαστήριος θυσία τοῦ Ἀπόλλωνος, κατὰ πάτριον ἔθος τῶν Λευκαδίων γινομένη κατ' ἐνιαυτὸν ἀποτροπῆς χάριν, ὡς ῥητῶς μαρτυρεῖ ὁ Στράβων [3]). Ἐκρημνίζοντο δ' ἀπὸ τῆς πέτρας εἰς τὴν θάλασσαν ὡς ἱλαστήρια θύματα ἐγκληματίαι, ὡς διὰ τὸν αὐτὸν λόγον κατὰ τὰ Θαργήλια ἐν Ἀθήναις οἱ φαρμακοὶ ἐβάλλοντο εἰς τὸ βάραθρον [4]). Πρῶτος δ' αὐτὸς ὁ ὁρίσας τὴν θυσίαν Κέφαλος ἔβαλεν ἑαυτόν, ὁ ἀνελών, κατὰ τὸν μῦθον, τὴν σύζυγόν του Πρόκριν, ὡς πρώτη καὶ κατὰ τὴν ἡμετέραν παράδοσιν ἐπήδησεν ἡ θεῖσα τὸν νόμον βασίλισσα. Καὶ ἀρχαῖος μῦθος ἀναφέρει βασίλισσαν ῥίψασαν ἑαυτὴν ἀπὸ τοῦ Λευκάτα εἰς τὴν θάλασσαν, τὴν τῆς Ἁλικαρνασσοῦ Ἀρτεμισίαν, ἥτις ἐξέκοψε τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ἐραστοῦ κοιμωμένου· καὶ περὶ τῆς Ἀφροδίτης δ' ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἐκρημνίσθη ἐκεῖθεν, φονεύσασα τὸν Ἄδωνιν [5]).

Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι προσεπάθησαν νὰ σώσωσιν ἀπὸ τοῦ πνιγμοῦ τὴν βασίλισσάν των οἱ ὑπήκοοι διὰ πλοιαρίων παραπλεόντων ὅπως ἀναλάβωσιν αὐτὴν καὶ δι' ἄλλων παντοίων τρόπων· ὅμοια μαρτυρεῖ ὁ Στράβων ὅτι ἐγίνοντο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πρὸς σωτηρίαν τοῦ κρημνιζομένου: «ἐξαπτομένων ἐξ αὐτοῦ παντοδαπῶν

[1]) Παρὰ Στράβ. Ι', 9 σ. 452. Meineke FCG. IV, 158.

[2]) Serv. ad Aen. III, 279 (ὁ Λευκάτης φεύγων τὸν Ἀπόλλωνα)· ad eclog. VIII, 59 (οἱ ἐπιθυμοῦντες ν' ἀνεύρωσι τοὺς γονεῖς αὐτῶν). Πλουτ. Γυν. ἀρετ. σ. 255α (ὁ Φωκαεὺς Φόβος ὁ Κοδρίδης, ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον).

[3]) Ἄλλην ἐξήγησιν, μυθολογικήν, τοῦ ἐθίμου παρέχει ὁ S. Wide ἐν Festschrift f. O. Benndorf σ. 17.

[4]) «ἦν πάτριον - ῥιπτεῖσθαί τινα τῶν ἐν αἰτίαις ὄντων». (Στράβ. Ι΄, 9 σ. 452). Κατὰ τὸν Φώτιον λ. Λευκάτης, «ῥίπτουσιν αὐτοὺς εἰς τὸ πέλαγος οἱ ἱερεῖς».

[5]) Ἀμφότεροι οἱ μῦθοι ἐν ἀναγραφῇ τῶν κρημνισθέντων ἀπὸ τοῦ Λευκάτα ἐν τῇ Καινῇ ἱστορίᾳ Πτολεμαίου τοῦ Ἡφαιστίωνος (παρὰ Φωτ. Βιβλ. σ. 153, καὶ σ. 198 ἐκδ. Westermann). Παρὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην περὶ τοῦ συγγραφέως τούτου, πείθομαι ἐξ ἰσχυρῶν ἐνδείξεων ὅτι ἡ συναγωγὴ αὐτοῦ περιλαμβάνει πλείστους γνησιωτάτους μύθους.

πτερῶν καὶ ὀρνέων ἀνακουφίζειν δυναμένων τῇ πτήσει τὸ ἅλμα, ὑποδέχεσθαι δὲ κάτω μικραῖς ἁλιάσι κύκλῳ παρεστῶτας πολλούς».

Ἰδιάζοντα δ' ἔχει ἡ δημώδης παράδοσις τὰ δύο ταῦτα, ὅτι τὸ ἅλμα ἐπεβάλλετο ὡς ποινὴ εἰς μόνας τὰς μοιχαλίδας καὶ ὅτι πρώτη ὑπέστη τὴν ποινὴν ἡ νομοθετήσασα βασίλισσα. Παραπλήσια δ' ἀπαντῶμεν καὶ ἐν ἀρχαίῳ τινὶ μύθῳ παρ' Ἀριστοτέλει, καθ' ὃν « βασιλεύς τις ἐν Τενέδῳ νόμον ἔθηκε τὸν καταλαμβάνοντα μοιχοὺς ἀναιρεῖν ἀμφοτέρους. Ἐπειδὴ δὲ συνέβη τὸν υἱὸν αὐτοῦ καταληφθῆναι μοιχόν, ἐκύρωσε καὶ περὶ τοῦ ἰδίου παιδὸς τηρηθῆναι τὸν νόμον [1])».

Δ'.

ΒΟΥΛΙΑΓΜΕΝΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΙΣ

59

Κατὰ τὸν Ulrichs (Reisen und Forschungen in Griechenland. Bremen 1840 τ. I σ. 212-3). Διανομὴ τοῦ βασιλείου ὑπὸ τοῦ γέροντος πατρὸς εἰς δύο ἀδελφοὺς καὶ ἔχθρα τούτων καὶ καταστροφὴ ἀναφέρονται καὶ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 235.

Καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐφέροντο παραδόσεις περὶ πόλεων καταποθεισῶν ὑπὸ τῆς Κωπαΐδος [2]). Καὶ μῦθός τις, ἀπαραλλάκτως ὡς ἡ σημερινὴ παράδοσις, ἀπέδιδε τὴν κατάκλυσιν τῆς χώρας καὶ τὴν φθορὰν αὐτῆς εἰς τὸν Ἡρακλέα, ὅστις ὅπως τιμωρήσῃ τοὺς Μινύας ἐνέφραξε τὰς καταβόθρας [3]).

Ἐν τῇ παραδόσει παρίσταται αὐτὸς ὁ ἀδικηθεὶς τιμωρήσας τὸν ἀδικήσαντα, ἐπενεγκὼν τὸν καταποντισμὸν τῆς χώρας καὶ τῶν κτημάτων αὐτοῦ. Συνήθως ὅμως τὸ θεῖον λέγεται τιμωροῦν διὰ καταποντισμοῦ ἢ καταβυθίσεως ἀνθρώπους ἀνόσια διαπράξαντας καὶ τὰς

[1]) Ἀριστοτέλης παρὰ Στεφ. Βυζ. λ. Τένεδος (ἀπ. 593 Rose). Ἡρακλ. Ποντ. 24 σ. 12, 13. Σουίδ. λ. Τενέδιος ξυνήγορος. Φώτ. λ. Ἀποστόλ. 1526.

[2]) Στράβ. Θ', 16. 18. 35 σ. 406. 407. 413. Παυσαν. Θ' κδ' 3.

[3]) Διόδ. Σικ. Δ', 18, 7. Παυσαν. Θ', λη', 7.

οἰκήσεις αὐτῶν. Ἀφετηρίαν πρὸς διάπλασιν τῶν παραδόσεων τούτων παρέσχεν ἡ παρατήρησις τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἐδάφους, ὅπου χάσματα ἢ λίμναι φαίνονται προελθόντα ἐκ βιαίας σεισμικῆς ἢ οἱασδήποτε ἄλλης διαταράξεως. Ἐνίοτε δὲν συνάπτονται πρὸς ταῦτα παραδόσεις ἐξηγοῦσαι διὰ θαυμασίου τινὸς συμβάντος τὴν γένεσιν αὐτῶν, ἢ ἀγνοοῦνται ὑπὸ τῶν πολλῶν ἢ καὶ ἐλησμονήθησαν ἂν ὑπῆρχον· καὶ οἱ τόποι οὗτοι λέγονται *βουλιαγμένοι*[1]) ἢ ἄβυσσοι[2])· ἢ ἁπλῶς ἀναφέρεται ὅτι ὑπὸ τὰ ὕδατα διακρίνονται ἐνίοτε οἰκοδομήματα τῶν καταβυθισθεισῶν πόλεων (βλ. ἀρ. 65. 66. 557).

Ἡ πίστις περὶ καταποντισμοῦ πόλεων διὰ τἀνομήματα τῶν κατοίκων ἐπεκράτει καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν Ἑλλάδι, ὡς πλὴν ἄλλων ἐμφαίνουσι καὶ οἱ φερόμενοι χρησμοὶ περὶ καταποντισμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως[3]), τῆς Θεσσαλονίκης τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Κύπρου[4]) καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ[5]). Εἰς τὴν διάπλασιν ἐνίων τῶν παραδόσεων τούτων ἔσχε βεβαίως ῥοπήν τινα ἡ βιβλικὴ διήγησις (Γενέσ. κεφ. 19) περὶ τῆς τῶν Σοδόμων καὶ Γομόρρων καταστροφῆς (οἷον ἐν ἐν τῇ ἑπομένῃ ὑπ' ἀρ. 60). Ἀλλ' αἱ πλεῖσται εἶναι ἀνανεώσεις παλαιοτέρων ἑλληνικῶν, ἢ ἐποιήθησαν κατὰ τὸ πρότυπον αὐτῶν, ἢ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν αὐτῶν δοξασιῶν. Διότι πολλὰς τοιαύτας παραδόσεις εἶχον οἱ ἀρχαῖοι. Οὕτως ἐμυθολόγουν ὅτι διὰ τὴν ἀσέβειαν τοῦ Ταντάλου ἠφανίσθη εἰς χάσμα ἡ πόλις αὐτοῦ Σίπυλος καὶ τὰ περὶ

[1]) Οἷον ἐν τῇ Κορινθιακῇ Περαίᾳ ἡ λίμνη Βουλιασμένη, ἡ Γοργῶπις ἢ Ἐσχατιῶτις τῶν ἀρχαίων. (Βλ. περὶ ταύτης Curtius die Peraia von Korinth und die Eschatiotis (ἐν Rhein.Mus. N. Σ. τ. IV σ. 200 κέ. Bursian Geographie v. Griech. τ. I σ. 383)· εἰς τὰ λυκιακὰ παράλια βουλιασμέναι χῶραι, κατὰ τὰς διηγήσεις σπογγαλιέων Allgemeine Zeitung τῆς 26 Αὐγούστου 1844 παρὰ Curtius ἔνθ. ἀν. σ. 203· ἐν τῇ Ἀττικῇ παραλίᾳ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν ἄκραν τοῦ Ὑμηττοῦ ἡ Βουλιαγμένη.

[2]) Οἷον ἡ Ἄβυσσος ἐν Πάρῳ παρὰ τὸν λιμένα Δρίον κατὰ τὴν ΝΑ παραλίαν, ὅπου πιστεύεται ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων ὅτι εἶναι βουλιαγμένη μία πολιτεία (Ross Inselreisen τ. I σ. 51).

[3]) Κωδινοῦ π. κτισμάτων σ. 118 Bonn Ἡ ἐσχάτη ὅρασις τοῦ Δανιὴλ ἐν Vassiliev Anecd. graecobyz. σ. 46.

[4]) Vassiliev αὐτ.

[5]) Ἱστορία παλαιοῦ ἐν Vassiliev αὐτ. σ. 209. Καταποντισμὸς πόλεως ἀποσοβηθεὶς διὰ τῶν δεήσεων ἁγίου ἀνδρὸς ἀναφέρεται ἐν Βίῳ ὁσίου Θεοδώρου 135 (Ζ΄ ἑκατ.) ἐν Θ. Ἰωάννου Μνημ. ἁγιολογ. σ. 482 κέ.

αὐτὴν χωρία κατεπόθησαν, σχηματισθείσης τῆς λεγομένης Ταντάλου λίμνης [1]. Ὁ καταποντισμὸς τῆς Ἑλίκης τὸ 373 π. Χ. ἐπιστεύετο ὅτι συνέβη «κατὰ μῆνιν Ποσειδῶνος». [2]) Ἐν Κελαινῷ τῆς Φρυγίας «χάσμα μεθ' ὕδατος γενόμενον πολλὰς οἰκίας αὐτάνδρους εἰς τὸν βυθὸν εἵλκυσε». [3]) Καὶ ὁ μὲν λόγος τοῦ κακοῦ δὲν μνημονεύεται, ἀλλὰ βεβαίως ἐπιστεύετο ὅτι προῆλθεν ἐκ θείας ὀργῆς, διότι παράλληλον ταύτης ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος, τὴν βύθισιν πολλῶν οἰκιῶν ὑπὸ τοῦ Τιβέρεως διὰ μῆνιν τοῦ Ταρσίου Διός.

Πολλαὶ δὲ παραδόσεις εἶναι παραλλαγαὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ μύθου περὶ τοῦ Φιλήμονος καὶ τῆς Βαυκίδος [4]). Ὁ Χριστὸς μετά τινος τῶν Ἀποστόλων ἢ ἄλλος τις ἅγιος, ἀντικαθιστῶντες τὸν Δία καὶ τὸν Ἑρμῆν τοῦ ἀρχαίου μύθου, καταποντίζουσιν αὔτανδρον ἄξενον χωρίον ἢ χωρίον ὑπὸ ἀνοσίων ἀνδρῶν οἰκούμενον, καὶ σώζουσιν ἕνα μόνον δίκαιον καὶ φιλόξενον ἢ μίαν μόνον οἰκογένειαν. Παραδόσεις τοιαύτας ἤκουσα κατὰ καιροὺς πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' οὐδεμίαν αὐτῶν περιέλαβον ἐν τῇ προκειμένῃ συλλογῇ, διότι δὲν τὰς εἶχον καταγράψῃ ἀκριβῶς ἐν λεπτομερείᾳ, ἀμέσως ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν διηγηθέντων μοι αὐτάς. Φέρονται δὲ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Καθόλου δὲ πάντες σχεδὸν οἱ εὐρωπαϊκοὶ καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ ἔχουσι πολυαρίθμους παραδόσεις περὶ καταβυθίσεως ἢ καταποντισμοῦ πόλεων ἢ κτιρίων δι' ἀνόμους πράξεις τῶν ἐνοικούντων, μακροτάτη δὲ θ' ἀπέβαινεν ἡ ἀναγραφὴ τῶν συλλογῶν, ἐν αἷς κατεχωρίσθησαν τοιαῦται. Ὅθεν ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω ἐν ὑποσημειώσει εἰς μόνας τὰς εἰδικὰς συλλογὰς καὶ τοὺς ἰδίᾳ περὶ τῶν παραδόσεων τούτων πραγματευθέντας [5]).

[1]) Στράβ. Α' σ. 58. Βλ. Preller Griech. Mythol. [3] τ. II σ. 381. Athenische Mittheilungen 1888 σ. 224 κέ.

[2]) Στράβ. Η' σ. 385. Διόδ. Σικ. ΙΕ', 49, 3. 4. Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. ΙΑ', 19. Πολύαιν. Η', 46. Καταποντισμοὶ πόλεων παρὰ Plin. H. N. II, 89. 93. 94. Σωτίωνι 41. 42 ἐν Παραδοξογράφοις Westermann σ. 190.

[3]) Πλουτάρχ. Συναγ. ἱστορ. παραλλ. 5 σ. 306f.

[4]) Ovid. Metam. VIII, 621-715. Βλ. καὶ Wagner ἐν Pauly-Wissowa Real-Encyclop. III σ. 153-4. Καὶ ἂν ὁ μῦθος ἦτο ἐπιχώριος φρυγικός, ὁ Ὀβίδιος ὅμως πιθανώτατα παρέλαβεν αὐτὸν ἐκ τῆς διασκευῆς Ἀλεξανδρινοῦ τινος ποιητοῦ.

[5]) Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 481-2. — Thirlwall, on some traditions relating to the submersion of ancient cities ἐν Transactions of the R. Society of Li-

60

Κατὰ τὸν Σεραφεὶμ Ἄρτης (Δοκίμιον ἱστορικῆς περιλήψεως τῆς Ἄρτης. Ἀθ. 1884 σ. 65. 330-2). Ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἀγγέλου καὶ ἡ ἀπολίθωσις τῆς γυναικὸς ἐμφαίνουσι τὴν ἐπίδρασιν τῆς γραφικῆς διηγήσεως περὶ τῆς καταστροφῆς τῶν Σοδόμων καὶ τῆς μεταβολῆς τῆς γυναικὸς τοῦ Λὼτ εἰς στήλην ἁλός[1]. Τὸ ἐπεισόδιον τῆς μεταβολῆς τοῦ βολίτου εἰς ἄρτον εὑρίσκεται καὶ ἐν βουλγαρικῇ παραδόσει, ὅπου ἀντὶ τῆς πληρώσεως τοῦ βαρελίου τοῦ οἴνου ἀναφέρεται πλήρωσις τῆς σιταποθήκης. Ἀντὶ δ' ἀγγέλου εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην αὐτὸς ὁ θεὸς ἐπαίτου μορφὴν προσλαβὼν ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον χήρας εἰς ἀπόγνωσιν περιελθούσης, διότι ἠδυνάτει νὰ θρέψῃ τὰ ὀρφανά της καὶ σώζει αὐτὴν θαυματουργήσας[2]. Τὸ πρότυπον τοῦ ἐπεισοδίου τούτου εἶναι ἡ βιβλικὴ διήγησις περὶ τοῦ προφήτου Ἠλιοὺ

terature 1859 σ. 387-445. — W Schwartz der Ursprung d. Mythologie 1860 σ. 262 κέ. — Bérenger-Féraud Superstitions et survivances. Par. 1896 τ. III σ. 1-134 (L'engloutissement des impies). — Frazer, Pausanias τ. IV σ. 165-6 (εἰς Παυσαν. Ζ', κδ', 6). - Usener, Sintfluthsagen 1899 σ. 246 κέ. - P. Sartori ἐν Zeitschrift d. Vereins f. Volksk. 1897 σ. 273 κέ. — Les villes englouties ἐν RTP. τ. V (1890) σ. 483 κέ. τ. VI (1891) σ. 135. 165. 431-5. 495-9. 513-528. 634-7. 672-3. 743 κέ. τ. VII (1892) σ. 25 κέ. 209 κέ. 304 κέ. 556 κέ. 748 κέ. τ. VIII (1893) σ. 474-9. 603. τ. X (1894) σ 79. 251 κέ. 612-7. τ. X (1895) σ. 101-4. 310-6. 367-8. 494-5. 609 κέ. τ. XI (1896) σ. 35-8. 379-382. 430-4. 595-8. τ. XII (1897) σ. 53. 270-1. 562-3. τ. XIII (1898) σ. 125. 383-8. 638-9. τ. XIV (1899) σ 17. 180. 298. 377-9. 517-9. 689. 693. τ. XV (1900) σ. 17-21. 170-3. 235-6. 428-9. τ. XVI (1901) σ. 46-7. 142-3. 185-194. 258-9. 321-336. 519-521. 579-581. τ. XVII (1902) σ. 163. 576-7. τ. XVIII (1903) σ. 82. 404. 517-9.

[1]) Ἀπολίθωσιν τοῦ στρέψαντος τὴν κεφαλὴν ὅπως θεωρήσῃ τὰ ὄπισθεν γινόμενα ἀπαντῶμεν καὶ εἰς ἰταλικὰς παραδόσεις (Archivio per la trad. popol. 1900 σ. 446). καὶ κατὰ παράδοσιν τοῦ Δελφινάτου δεικνύεται παρά τινα λίμνην λίθος, ὡς γυνὴ ἀπολιθωθεῖσα, διότι ἐκ περιεργίας ἐκύτταξε νὰ ἴδῃ καταποντιζομένην τὴν ἁμαρτωλὴν πόλιν (RTP. 1893 σ. 603). Ἐν βουλγαρικῇ παραδόσει ἐκ καταποντισθείσης ἁμαρτωλῆς πόλεως σώζεται εἷς δίκαιος παπᾶς μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τριῶν θυγατέρων του. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ θυγατέρες του, παρὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ σώσαντος τὴν οἰκογένειαν προφήτου, ἔστρεψαν τὴν κεφαλὴν ἵνα ἴδωσι τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ πόλει, ὁ παπᾶς κατηράσθη αὐτὰς καὶ μεταμορφώθησαν εἰς ζῷα. (Strauss die Bulgaren σ. 66).

[2]) Lydia Schischmánoff, Légendes religieuses Bulgares. P. 1896 σ. 213-4 ἀρ. 81. Ἡ βουλγαρικὴ παράδοσις περιορίζεται εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς βοηθείας τοῦ θεοῦ εἰς τὴν χήραν.

καὶ τῆς πτωχῆς χήρας, ἧς πλήρη διετήρησεν ὁ προφήτης τὴν ὑδρίαν τοῦ ἀλεύρου καὶ τὸν καψάκην τοῦ ἐλαίου (Βασιλ. Γ΄, ιζ΄, 10 κἑ).

61

Παρὰ Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου εἰς ὃν διηγήθησαν τὸ πρᾶγμα ὡς ἀρτίως γενόμενον (1892). Ἀλλ' ἡ παράδοσις φέρεται καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Παραλλαγὴν αὐτῆς ἐκ Λεχαινῶν τῆς Ἠλείας διεσκεύασε λογοτεχνικῶς ὁ Ἀνδρ. Καρκαβίτσας (ἐν Ἑβδομάδι 1885 τ. Β' σ. 349. κἑ.).

Ἔχει δ' αὕτη ἐν περιλήψει ὡς ἑξῆς: Ἤτανε τῆς Παναγίας τῆς Καψοδεματούσας, τὸν Ἁλωνάρη (2 Ἰουλίου), καὶ ὁ παπᾶ Βασίλης, ποῦ ἦταν διωρισμένος ἐφημέριος 'ς τὰ τέσσερα χωριά, Ζόγκα, Ζουλάτικα, Μάζη καὶ Ῥετούνη, ἀντὶ νὰ πάῃ 'ς τὴ λειτουργιά του ἠθέλησε νὰ πιάσῃ δουλειὰ καὶ πῆγε 'ς τ' ἁλῶνι ν' ἁλωνίσῃ. Σὰν ἐλαιμάριασε τὰ ἕξη ἄλογά του καὶ τά δεσε 'ς τὸ στυγερό, ἄρχισε ν' ἁλωνίζῃ κι' ἀποπίσω ἀπὸ τἄλογα, βαστῶντας τὰ γκέμια καὶ χτυπῶντας τὸ καμουτσίκι, τοὺς ἐφώναζε· «Ἄπλα! ἄπλα! ἄπλα» Ἦρθε μεσημέρι, ὁ ἥλιος ἔκαιγε, καὶ ὁ παπᾶς δὲν ἔπαυε τ' ἁλώνισμα, μόν' ἔτρεχε πίσω ἀπὸ τἄλογα σὰ δαιμονισμένος, φωνάζοντας πάντα Ἄπλα! Ἀπὸ τὴν κάψα καὶ τὴν πολλὴ κούραση ἔσκασαν σὲ λίγο τὰ δύο του τἄλογα. Ἐκεῖνος ἀπὸ τὸ θυμό του ἐβλαστήμησε τὴν Παναγία, ἐφασκέλωσε τὸν οὐρανό, καὶ ἀφοῦ ἔσπρωξε ἔξω ἀπὸ τ' ἁλῶνι τὰ σκασμένα τἄλογα, ἔπιασε ὁ ἴδιος τὴν ἄκρη τοῦ σκοινιοῦ καὶ χτυπῶντας τἄλογα ἀρχίνησε νὰ γυρίζῃ μαζὶ 'ς τὸ στυγερό. Μὰ δὲν ἐγύρισε πολύ. Ἄξαφνα ἀκούει μιὰ βουὴ τρομαχτική· γυρίζει καὶ βλέπει μακριά, γύρω 'ς τ' ἁλῶνι του κάτι σὰν κοπάδια πρόβατα κάτασπρα. Σὰν κύτταξε πάλι εἶδε πῶς δὲν ἦταν πρόβατα παρὰ νερὸ ποὔρχότανε ἀφρισμένο ἀπάνω του καὶ τοῦ ἔζωνε τ' ἁλώνια. Πέρα ἐφαίνονταν οἱ κάμποι πρασινισμένοι· ὁ οὐρανὸς ξάστερος. Ὁ παπᾶς δὲν ἐδείλιασε ἀμέσως· μὰ σὰν εἶδε πῶς τὸ νερὸ ἐτραύαε μπρὸς καὶ τὸν ἔζωνε ὁλοῦθε τὰ χρειάστηκε, κ' ἔπεσε 'ς τὰ γόνατα καὶ εἶπε· «Ἥμαρτον, θεέ μου!» Ὁ θεὸς ὅμως δὲν τὸν ἄκουγε τώρα, δὲν ἦταν καιρός· τὸ νερὸ ἐπλάκωνε τ' ἁλῶνι, καὶ ὁ παπᾶς γιὰ νὰ γλυτώσῃ ἀνέβηκε ἀπάνου 'ς τὸ στυγερό. Μὰ τὸ νερὸ ἀνέβαινε, ἀνέβαινε, καὶ σὲ λίγο ἐσκέ-

πασε τὸ στυγερό, κ' ἕνα κῦμα ἦρθε καὶ τὸν ἔρρηξε κάτου, κ' ἐπνίγηκε. Ἐκεῖ ποῦ πνίγηκε ὁ παπᾶς, κάθε χρόνο τῆς Παναγίας, μέσ' 'ς τὸ μεσημέρι, ἀκούονται τὸ χλιμίντρισμα τῶν ἀλόγων καὶ οἱ φωναῖς τοῦ παπᾶ φωνάζοντας· «Ἄπλα! ἄπλα! ἄπλα!» Τὸ μέρος ὅπου ἐπνίγηκε λέγεται Ἐβυθός, ἢ τοῦ Παπᾶ τ' ἁλώνια· εἶναι μία λίμνη μία ὥρα μακριὰ ἀπὸ τὰ Λεχενὰ ἀνατολικά, καὶ 'ς τὴ μέση εἶναι ἄπατη· ὅταν φυσάῃ βοριᾶς τὸ νερό της ἁλμυρίζει, γιατὶ ἔχει συγκοινωνία ὑπογείως μὲ τὴ θάλασσα.

Ὁμοίαν παράδοσιν διηγοῦνται καὶ περὶ τέλματος ἐν Αἰγίῳ, ἡμίσειαν ὥραν πρὸς δυσμάς, παρὰ τὴν πρὸς τὰς Πάτρας ἁμαξιτόν, γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Παπᾶ ἡ λοῦτσα, καθὼς ἀναφέρει ὁ Κ. Γ. Ζ[ησίου] ἐν Ἑβδομάδι 1885 σ. 381.

Ἑτέραν δὲ παραλλαγὴν ἀργείαν ἐδημοσίευσεν ἐν παραφράσει εἰς τὴν καθαρεύουσαν ὁ Α. Καραγιάννης (Δεισιδαιμονίας δοκίμιον. Σμύρν. 1872 σ. 241), ἔχουσαν ὡς ἑξῆς: Ἀποκάτου ἀπὸ τὸ μοναστῆρι τῆς Παναγιᾶς 'ς τὸ Ἄργος εἶναι ἕνας τόπος ποῦ λέγεται τ' ἁλῶνι τοῦ Σύριγγα· ἐκεῖ κάποιος ἁλώνιζε ἀνήμερα τῆς ἁγιᾶς Μαρίνας. Ὅσοι περνοῦσαν ἀπὸ κεῖ τοῦ ἔλεγαν νὰ μὴν τὸ κάνῃ αὐτό, γιατὶ δὲν θὰ τοῦ βγῇ σὲ καλό· γιατὶ τῆς ἁγιᾶ Μαρίνας εἶναι μεγάλη γιορτή. Ἐκεῖνος ὅμως ὄχι μόνο δὲν τοὺς ἄκουσε κ' ἐξακολουθοῦσε ν' ἁλωνίζῃ, ἀλλὰ γιὰ νὰ δείξῃ πῶς δὲν τὴν ἔχει σὲ τίποτα τὴν ἁγιὰ Μαρίνα, ἀντὶ νὰ φωνάζῃ 'ς τἄλογα «Ἅλα, Γοργάδα, ἅλα!» ἢ ὅ τι ἄλλο φωνάζουν, ἐφώναζε· «Ἅλα, Μαρίνα, ἅλα!» Ἄξαφνα ὅμως ἄνοιξε ἡ γῆς καὶ κατάπιε καὶ αὐτὸν καὶ τὰ ζῶα του. Καὶ ἀπὸ τότε κάθε χρόνο τὴν παραμονὴ τῆς ἁγιᾶ Μαρίνας τὴ νύχτα, ἀκούγονται ἐκεῖ οἱ ποδοβολητοὶ τῶν ἀλόγων καὶ τὰ τροκανίσματα καὶ οἱ φωναῖς αὐτοῦ π' ἁλωνίζει.

Ἡ ἁγία Μαρίνα ἀντικατέστησεν εἰς τὰς διηγήσεις τῶν εὐσεβεστέρων δαίμονα τοῦ φανταστικοῦ κόσμου· εἰς τὴν Δαβιὰν δὲ ῥητῶς ὑπὸ πολλῶν λέγεται ὅτι Νεράιδες ἦσαν αἱ τιμωρήσασαι τὸν ἱερέα, ὅστις ἁλωνίζων τὴν μεσημβρινὴν ὥραν ἐτάραττε τὴν ἡσυχίαν των.

62

Κατὰ τὸν Ν. Γιαννόπουλον (Φθιωτικά. Ἀθ. 1891 σ. 45). — Οἱ ἰχθῦς τοῦ ἕλους ἐκείνου εἶναι ἀκατάλληλοι πρὸς βρῶσιν, ἀλλὰ πρὸ

πάντων δεισιδαίμων φόβος ἀναγκάζει τοὺς περιοίκους ν' ἀπέχωσιν αὐτῶν· διότι ὑποτίθεται ὅτι εἰς ἰχθῦς μετεμορφώθησαν οἱ καταποντισθέντες ἄνθρωποι, ὡς ἐν τῇ κρήνῃ Μελίτῃ τῆς Λυκίας οἱ ἐξελάσαντες τὴν Λητὼ ἐκεῖθεν βουκόλοι μετεμορφώθησαν εἰς βατράχους ('Αντων. Λιβερ. 35). Τοιούτου δεισιδαίμονος φόβου παραδείγματα ἀπαντῶμεν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· οὕτω τοὺς ἰχθῦς τῆς ἐν Αἰγίαις τῆς Λακωνικῆς λίμνης, κατὰ τὸν Παυσανίαν (Γ', κα', 5) «δεδοίκασιν ἐξαιρεῖν, τὸν θηρεύσαντα ἁλιέα [τὸν οὕτω καλούμενον ἰχθὺν] γίνεσθαι λέγοντες ἐξ ἀνθρώπου». Ἄλλα παραδείγματα βλ. παρὰ Frazer Pausanias τ. IV σ. 153-4 εἰς Παυσαν. Ζ', κβ', 4.

63

Κατὰ τὸν Bartholdy (Voyage en Grèce. Par. 1807 τ. II σ. 163). Ὁ Bartholdy παρατηρεῖ ὅτι ἡ παράδοσις εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν διήγησιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης περὶ τῆς τῶν Σοδόμων καταστροφῆς, διὸ θεωρεῖ αὐτὴν πλάσμα τῶν καλογήρων, οἵτινες ἀμοιροῦντες φαντασίας πρὸς εὕρεσιν νέων θαυμάτων, προχειρότερον ἔχουσι νὰ ἐπωφελῶνται τὰ παλαιά, μεταβάλλοντες τοὺς τόπους. Ἀλλ' ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω (εἰς ἀριθ. 59), αἱ παραδόσεις περὶ καταποντισμοῦ τόπων διὰ τὴν ἀσέβειαν ἢ τὴν ὕβριν καὶ τὴν ἀκολασίαν τῶν ἐνοικούντων εἶναι πάγκοινοι εἰς πάντας τοὺς λαούς, ἀρχαίους καὶ νέους· καὶ δύσκολον εἶναι νὰ προσδιορισθῇ ἀσφαλῶς τίς εἶναι πρότυπον τῆς ἄλλης.

Ὁ τόπος εἰς ὃν ἀναφέρεται ἡ παράδοσις αὕτη μοὶ εἶναι ἄγνωστος· ὁ γερμανὸς περιηγητὴς λέγει ὅτι τὴν ἤκουσε παραπλέων τὴν Εὔβοιαν προτοῦ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Αἰδηψὸν ὑπὸ τῶν ναυτῶν, οἵτινες ἔλεγον ὅτι ἡ λίμνη ἔκειτο ἐκεῖ που εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου. Ἀλλὰ λίμνη παρὰ τὴν Αἰδηψὸν δὲν ὑπάρχει, οὐδὲ παρὰ τὴν πολίχνην τὴν ὀνομαζομένην Λίμνην. Ἴσως οἱ ναῦται ἐνόουν τέλμα τι, ἢ ἴσως τὴν εἰς τὰς ὑπωρείας τῆς Δίρφυος θερμὴν πηγήν, περὶ ἧς βλ. Lindermayer Naturhistor. Skizze der Insel Euboea ἐν Bulletin de la société inpér. des naturalistes de Moscou 1855 τ. 28 σ. 427. — Οὐδεὶς τῶν Εὐβοέων, οὓς ἠρώτησα, ἐγίνωσκε τὴν παράδοσιν.

64

Κατὰ τὸν Φαρασόπουλον (Τὰ Σύλατα σ. 66).

65

Κατὰ τὸν Dodwell (A classical and topograph. Tour through Greece. Lond. 1819. τ. I κεφ. 3) καὶ Α. Μηλιαράκην (Γεωγραφία τοῦ νομοῦ Κεφαλληνίας. Ἀθ. 1890 σ. 170). Ὁ Μηλιαράκης παρατηρεῖ περὶ τῆς ὀνομασίας, ὅτι τὸ ὄνομα Κάκκαβα ἀπεδίδετο ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν πιθανῶς εἰς τὰ μέρη ἅτινα ὑπέστησαν καταβυθίσεις ἐκ σεισμῶν εἰς τὴν θάλασσαν· φέρει δὲ πρὸς ἀπόδειξιν τὴν ἑξῆς περικοπὴν τοῦ Ὁδοιπορικοῦ τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ. «Ἀπὸ Ῥόδου εἰς Ἀττάλειαν ἀπερχόμενος κατήχθην ἐν τῷ Καστέλλῳ Ῥίζῳ· ὅτι ἐκβάντες διεπεράσαμεν τὰ νησία Κάκκαβα λεγόμενα, ὅπου φαίνονται οἰκήματα παρὰ τὴν ἀκτὴν ὑποβρύχια, θαῦμα ἰδέσθαι». (Em. Legrand Notice biographique sur Jean et Théodose Zygomalas σ. 130).

66

Παρὰ Χαρ. Ἀννίνου (1882).

67

Κατὰ τὸν Pouqueville (Voyage de la Grèce. Par. 1827 τ. VI σ. 12).

Ε΄.

ΒΑΣΙΛΙΑΔΕΣ ΚΑΙ ΡΗΓΑΔΕΣ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΑ

68

Κατ᾽ ἐπιτομὴν ἐκ δημοσιεύματος Θωμᾶ Πρωτόπαπα ἐν τῇ κυπριακῇ ἐφημερίδι τῆς Λεμησοῦ «Ἀλήθεια» τῆς 1 Ἰανουαρ. 1903 σ. 2. Παρέλαβον ταύτην, διότι δεξιῶς ὁ γράψας συνηρμολόγησε διαφόρους παραλλαγὰς περὶ τοῦ θησαυροῦ τῆς Ῥήγαινας

Αἱ περὶ τῆς Ῥήγαινας κυπριακαὶ παραδόσεις συνελέχθησαν καὶ ἐμελετήθησαν ὑπὸ τοῦ Σίμου Μενάρδου ἐν ἰδίᾳ διατριβῇ ἐπιγραφομένῃ «ἡ Ῥήγαινα», δημοσιευθείσῃ δ' ἐν τῷ ΔΙΕ. 1903 τ. ϛ' σ. 117-148. Οὗτος λίαν εὐστόχως διέκρινεν ἐν αὐταῖς ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαίας κυπριακῆς λατρείας τῆς Ἀφροδίτης.

69

Ἐκ τοῦ Σίμου Μενάρδου (ἔνθ. ἀν. σ. 131).

70

Αὐτ. σ. 118. 120.

71

Αὐτ. σ. 126.

72

Αὐτ. σ. 120.

73

Αὐτ. σ. 124-5. Καθὼς σημειώνει ὁ Μενάρδος, τὸ παλάτι καὶ τὰ σπίτια τῆς Ῥήγαινας εἶναι οἱ λαξευτοὶ τάφοι τῆς Πάφου, ἧς ἀπέχει δύο μίλλα ἡ Ἄπη, ὁπόθεν ἐκομίσθη τὸ νερόν· τὸ δὲ ἀγράχτιν τῆς Ῥήγαινας, τὸ ἄλλως καὶ *κιόνιν* καὶ *λιγγρὶν τῆς Ῥήαινας* λεγόμενον εἶναι κοινότατος λίθινος στῦλος ἔξω τῆς Πάφου. (Περὶ τῶν τεραστίων ἀτράκτων πρβλ. ἀρ. 126).

Ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ καὶ τῇ ἑπομένῃ συνάπτονται αἱ περὶ τῆς Ῥήγαινας πρὸς τὰς παραδόσεις περὶ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτη (πρβλ. καὶ ἀρ. 131. 118. 119. 120). Ὁ Διγενὴς παρίσταται ὡς ἥρως τεραστίαν ἔχων ῥώμην, μνηστευόμενος δὲ τὴν Ῥήγαιναν τελεῖ τὸν προσταχθέντα ὑπ' αὐτῆς ἆθλον, τὴν κατασκευὴν λιθίνου ὑδραγωγείου. Τοιοῦτοι ἆθλοι ἀναφέρονται καὶ εἰς ἄλλας παραδόσεις (βλ. ἀρ. 162), ἀλλ' ἡ προκειμένη διαφέρει αὐτῶν διότι δὲν γίνεται λόγος περὶ διαγωνισμοῦ δύο ἢ τριῶν μνηστήρων καὶ ἡ Ῥήγαινα ὑποτίθεται παραβᾶσα τὴν ὑπόσχεσίν της.—Ἡ σφενδόνησις παμμεγέθων λίθων καὶ ἡ ἀποτύπωσις τῶν ἰχνῶν τῶν χειρῶν ἢ τῶν ποδῶν κττ. ἐπὶ λίθων εἶναι ἐπεισόδια

κοινὰ καὶ εἰς ἄλλας παραδόσεις περὶ ἀνδρειωμένων (βλ. σημειώσεις εἰς ἀρ. 95. 99).

Κατὰ παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως ὁ σφενδονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Διγενῆ λίθος δὲν ἔφθασε μέχρι τοῦ σκοποῦ, διότι ἡ Ῥήγαινα ἐφύσησε τῆς πέτρας καὶ ἐστάθη (Μενάρδος αὐτ. 125).

74

Ἐκ τοῦ Σίμου Μενάρδου (ἔνθ. ἀν. 125-6). Ὁ Σπήλιος τῆς Ῥήγαινας, κατὰ τοῦτον, εἶναι ἀρχαῖος λαξευτὸς τάφος εἰς ἑνὸς τετάρτου τῆς ὥρας ἀπόστασιν ΒΑ τοῦ ἐν Παλαιπάφῳ ναοῦ· τὸ διάγραμμα τοῦ τάφου τούτου ἐδημοσιεύθη ἐν Journal of Hellenic Studies τ. IX σ. 266.

75

Ἐκ τοῦ Σίμου Μενάρδου (ἔνθ. ἀν. σ. 127). Ἡ ἀπολιθωθεῖσα Ῥήγαινα μετὰ τοῦ ζεύγους τῶν ἀροτήρων βοῶν δεικνύονται εἰς τὴν πρὸς τὸν κόλπον τῆς Ἐπισκοπῆς ΝΔ. ἄκραν τοῦ Ἀκρωτηρίου, ἥτις διὰ τοῦτο λέγεται Ζευκάρι (ζευγάρι).

76

Αὐτ. σ. 120.

77

Αὐτ. σ. 129. Ἄλλας παραδόσεις περὶ τῆς εὑρετῆς ἤτοι τοῦ θησαυροῦ τῆς Ῥήγαινας βλ. ἐν ἀρ. 68. 76. 78. Βλ. καὶ Μενάρδον αὐτ. σ. 127 κέ. Ἡ λ. *εὑρετὴ* ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ σικελικὸν trovatura (Archivio della tradiz. popol. 1903 σ. 301 κέ.)· ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος *εὕρεμα* ἢ *εὕρημα* λέγεται τὸ τυχαίως εὑρισκομένον εἴτε πολύτιμον εἴτε εὐτελὲς πρᾶγμα· ὁ δὲ διὰ θαυμασίου τρόπου εὑρισκόμενος θησαυρός, ὁ ὑπὸ φανταστικῶν δυνάμεων φρουρούμενος, λέγεται *θησαυρὸς* ἢ *βιὸ* (τὸ) ἢ *βιὸς* (ὁ) ἢ *βλυσίδι.*

78

Ἐκ τοῦ Σίμου Μενάρδου (ἔνθ. ἀρ. σ. 128). Ἡ διήγησις ἔχει τινὰ ὁμοιότητα πρὸς τὴν περὶ τῆς γριᾶς Ἑλλήνισσας (ἀρ. 100). Ὅμοιόν τι πρὸς τὴν παρατήρησιν τῆς γραίας, ὅτι οἱ Πάφιοι εἶναι πτωχοί,

διότι δὲν εὗρον ἀκόμη τὸν θησαυρὸν τῆς Ῥήγαινας εὑρίσκομεν καὶ ἐν σικελικῇ παραδόσει, καθ' ἣν ὁ Σουλτᾶνος ἐρωτᾷ ἑκάστοτε ἂν εὑρέθησαν εἰς τὴν Σικελίαν τρεῖς θησαυροί, καὶ λαμβάνων ἀποφατικὴν ἀπόκρισιν ἐπιλέγει, ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ Σικελία εἶναι ἀκόμη πτωχή. (Liebrecht Zur Volkskunde σ. 92).

79

Αὐτ. σ. 126.

80

Αὐτ. σ. 126. Ἡ Βασιλικὴ εἶναι ἀγρὸς κάτωθεν τοῦ παραθύρου τοῦ παλατιοῦ.

81

Κατὰ τὸν Heuzey (Le mont Olympe et l'Acarnanie. Par. 1860 σ. 458-9). Ποιητικὴ διασκευὴ τῆς παραδόσεως ὑπὸ Γ. Δροσίνη (ἐν Ἑστίᾳ τ. ΙϚ' σ. 697 καὶ ἐν Εἰδυλλίοις σ. 85-7). Παραλλαγὴ ταύτης ἐν τῷ ἑπομένῳ ἀριθμῷ, καὶ ἄλλη παράδοσις περὶ τοῦ Ἀνήλιαγου καὶ τῆς Κυρὰ Ῥήνης ἐν ἀρ. 164.

Τὸ Τρικαρδόκαστρο ἢ Τρίκαρδο εἶναι αἱ παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἀχελῴου ἀρχαῖαι Οἰνιάδαι· τὸ ὄνομα τοῦτο ἔχουσι τὰ ἐρείπια αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος τοὐλάχιστον, διότι ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκῶνος (Dodwell a Classical Tour τ. I σ. 135 τῆς γερμ. μεταφρ.). Περιγραφὴ αὐτοῦ παρὰ Heuzey (Le mont Olympe et l'Acarnanie σ. 435 κἑ.). Τῆς δὲ Κυρείνης ἢ Κυρὰ Ῥήνης τὸ κάστρο εἶναι ἡ νεωτέρα Πλευρὼν ἐπὶ τοῦ Ἀρακύνθου, οὐ μακρὰν τοῦ Μεσολογγίου.

Τὸ ὄνομα *Ἀνήλιαγος* σημαίνει τὸν *ἀνήλιον*, τὸν μὴ φωτιζόμενον ὑπὸ τοῦ ἡλίου, (ἀπὸ τοῦ ἡλιάζω, κοινότερον *λιάζω*, ὡς ἀνάλλαγος ἀπὸ τοῦ ἀλλάζω, ἀφόρηγος ἀπὸ τοῦ φορῶ, ἀμέτρηγος ἀπὸ τοῦ μετρῶ κττ.). Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους Ἀνήλιος ἐλέγετο σκωπτικῶς ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει κολοσσὸς τοῦ Ἡλίου, ὁ πρότερον μὲν καλούμενος Ἀνθήλιος, ὡς ἔχων ἐστραμμένον τὸ πρόσωπον πρὸς ἀνατολάς [1]), μετονομασθεὶς δ' οὕτω μετὰ τὴν ἀποτριβὴν τοῦ χρυσοῦ καὶ τὴν ἐξαφά-

[1]) Τζέτζ. Χιλ. Η' ἀρ. 192. Ἄνν. Κομν. ΙΒ', 4 σ. 357 Παρ. Σύνοψις χρονικὴ ἐν Σάθα ΜΒ. τ. Ζ' σ. 187, 4.

νισιν τῆς λαμπηδόνος αὐτοῦ [1]). Ἕτερος τύπος τοῦ ὀνόματος εἶναι Ἀνήλιαστος (βλ. ἀρ. 82)· τὸ ἐπίθετον ἀνηλίαστος καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν χρήσει [2]), ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἀνηλιάζω, σημαίνει κυρίως τὸν μὴ ξηρανθέντα ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἢ τὸν μὴ ἐκτεθέντα εἰς τὸν ἥλιον· εὐχρηστότερος νῦν εἶναι ὁ τύπος *ἄλιαστος* (ἐκ τοῦ στερητικοῦ *α* καὶ τοῦ (ἡ)λιαστός).

Ὁ Ἀνήλιαγος, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἦτο πεπρωμένον ν' ἀποθάνῃ εὐθὺς ὡς ἐφώτιζεν αὐτὸν ὁ ἥλιος. Ἡ ἔννοια τῆς παραστάσεως ταύτης εἶναι μυθικὴ μᾶλλον ἢ ἠθική. Διότι εἶναι μὲν συνήθεις αἱ παραστάσεις ἐφήβων ἢ παρθένων, οὓς δὲν εἶδεν ὁ ἥλιος, πρὸς δήλωσιν τοῦ ἤθους αὐτῶν, ἀλλ' ἡ προκειμένη δὲν ἀνάγεται εἰς ταύτας. Ὡς ἔπαινος μὲν τῆς σωφροσύνης τῶν παρθένων ἀναφέρεται ἡ ἐν τῇ σκιᾷ τοῦ θαλάμου δίαιτα καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους [3]) καὶ κατὰ τοὺς μέσους [4]) καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους [5]). Τοὐναντίον δ' ἐχλευάζετο καὶ κατεφρονεῖτο ἡ σκιατροφία τῶν νεανίσκων, καὶ πρὸς τοὺς ἐσκιατραφημένους ἀντετίθεντο οἱ ἡλιωμένοι, οἱ ἐν ἡλίῳ καθαρῷ τεθραμμένοι [6]). Οἱ ἐπὶ τρυφῇ καὶ ἀκολασίᾳ διαβόητοι Συβαρῖται ἐκαυχῶντο ὅτι δὲν ἔβλεπον τὸν ἥλιον οὔτ' ἀνατέλλοντα οὔτε δυόμενον, πρωῒ μὲν καθεύδοντες, ὀψὲ δ' ἐγειρόμενοι [7]). Ἔλεγον δ' οἱ Συβα-

[1]) Ἄνν. Κομν. αὐτ. Μιχαὴλ Ἀτταλ. 310, 10 Bonn. Κωδιν. π. κτισμ. σ. 101, 12 c. Bonn. Preger, Konstantinos-Helios ἐν Hermes 1901 σ. 458.

[2]) Εὐσταθ. Θεσσαλ. Opuscula ed. Tafel σ. 287, 79.

[3]) Ἡσίοδ. Ἔργ. 520. Hermann-Blümner Griech. Privatalterthümer σ. 71. Δ. Βερναρδάκης εἰς Εὐριπ. Φοιν. 90.

[4]) «Παρθένους ἃς οὐχ ἑώρα ἥλιος» (Δούκ. 39 σ. 291 Bonn). «Οὐ γάρ ποτε εἶδεν αὐτὴν ἥλιος, εἰ μὴ ἀκτῖνας πέμψας διὰ θυρίδος» (Μαρτύριον τοῦ ἁγ. Ἀρέθα ἐν Boissonade An. gr. τ. V σ. 18).

[5]) Γνωστότατος ὁ πολλάκις ἐπαναλαμβανόμενος εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα στίχος πρὸς δήλωσιν καλῶς ἀνατεθραμμένης ἁβρᾶς παρθένου: «Τὴν εἶχε δώδεκα χρονῶν κι' ὁ ἥλιος δὲν τὴν εἶδε». (Βλ. Πολίτου τὸ δημοτικὸν ᾆσμα περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ. Ἀθ. 1885). Ὁμοίως ἐν Κύπρῳ πρὸς δήλωσιν ἐπιμελοῦς ἀνατροφῆς τῶν κορασίων ὑπὸ τῆς μητρὸς λέγουσιν· «ἀναγιώννει ταῖς κόραις της, κ' ἒν ταῖς θωρεῖ ὁ ἥλιος» (Λουκᾶ Λεξιλόγιον σ. 37). Πρβλ. Ἐρωτόκριτον Δ', 595.

[6]) Hermann ἔνθ. ἀν. σ. 34.

[7]) Ἀθήν. Ϛ' σ. 273. Περὶ τῶν ἀσώτων λέγει ὁ Κικέρων (de fin. 2, 8, 23): qui solem, nec occidentem umquam viderint nec orientem. Οὕτω καὶ ὁ Σενέκας (epist. 122, 2) καὶ ὁ Κολουμέλλας (1 praef. 16. Otto Sprichwörter d. Römer ἀρ. 1662).

ρῖται καὶ τοῦτο, ὅπερ ἔχει ἐπίφασίν τινα ὁμοιότητος πρὸς τὴν περὶ τοῦ Ἀνήλιαγου παράδοσιν· «ὅτι τὸν βουλόμενον ἐν Συβάρει *μὴ πρὸ μοίρας ἀποθανεῖν,* οὔτε δυόμενον οὔτε ἀνίσχοντα τὸν ἥλιον ὁρᾶν δεῖ [1])».

Ὁ Heuzey πραγματευόμενος περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης [2]) εἰκάζει ὅτι προῆλθεν ἐξ ἀρχαίων ἑλληνικῶν μύθων, οἵτινες, κατ' ἐμὴν γνώμην, οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουσι πρὸς αὐτήν, οἷος ὁ περὶ τῆς πάλης τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἀχελῴου μνηστευομένων τὴν Δηϊάνειραν. Ἀλλ' ἐν ἄλλοις μύθοις ἀνευρίσκονται παραστάσεις ὅμοιαι πρὸς τὴν τοῦ Ἀνήλιαγου. Τοιοῦτος ὁ περὶ τῶν Κιμμερίων· κατὰ τὴν Ὀδύσσειαν (Λ, 15 κέ.),

οὐδέ ποτ' αὐτοὺς
Ἠέλιος φαέθων καταδέρκεται ἀκτίνεσσιν,
οὔθ' ὁπότ' ἂν στείχῃσι πρὸς οὐρανὸν ἀστερόεντα,
οὔθ' ὅτ' ἂν ἂψ ἐπὶ γαῖαν ἀπ' οὐρανόθεν προτράπηται.

Καὶ οἱ νεώτεροι μῦθοι, οἱ λέγοντες ὅτι οἱ Κιμμέριοι ᾤκουν παρὰ τὴν Κύμην ἐν καταγείοις οἰκήμασι, προσέθετον ὅτι ἦτο αὐτοῖς «ἔθος πάτριον μηδένα τὸν ἥλιον ὁρᾶν, ἀλλὰ τῆς νυκτὸς ἔξω πορεύεσθαι τῶν χασμάτων [3])». Ἡ ἀποφυγὴ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου προσιδίαζε καὶ εἰς τὴν λατρείαν τῶν χθονίων θεῶν. Οὕτως ἐν Μυωνίᾳ τῇ Λοκρικῇ αἱ εἰς τοὺς Μειλιχίους θεοὺς θυσίαι ἦσαν νυκτεριναί, καὶ οἱ θύοντες ὤφειλον νὰ φάγωσι τὰ κρέατα τῶν ἱερείων πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου [4]). Καὶ ὁ Ἀνήλιαγος ἀνήκει εἰς τοὺς χθονίους δαίμονας, οἵτινες φεύγουσι τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Τοῦτο δὲ σαφῶς ἐμφαίνει καὶ τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τῆς παραδόσεως τέχνασμα τῆς ἐρωμένης, ὅπως ἐπὶ πλείονα χρόνον κρατήσῃ αὐτὸν πλησίον της, ἡ σφαγὴ τῶν ἀλεκτόρων. Διότι τῶν ἀλεκτόρων τὸ ᾆσμα εἶναι τὸ σημαῖνον εἰς τὰ νυκτιπλανῆ πνεύματα τὴν ὥραν τῆς ἐπανόδου αὐτῶν ὑπὸ τὴν γῆν.

[1]) Ἀθήν. ΙΒ', 520, ὅστις ἀναφέρει τοῦτο εἰς τὸ κλῖμα τῆς πόλεως· ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται ἁρμόζει μᾶλλον εἰς τὴν δίαιταν τῶν κατοίκων.

[2]) Ἔνθ. ἀν. σ. 459 κέ.

[3]) Ἔφορος παρὰ Στράβωνι Ε', δ', 5 σ. 244.

[4]) Παυσαν. Ι', λη', 4. Περὶ ὁμοίων νομίμων ἄλλων λαῶν βλ. Frazer Pausanias τ. III σ. 240 (εἰς Παυσαν. Β', κζ', 1).

Παραπλήσιαι πρὸς τὴν ἡμετέραν παράδοσιν εἶναι αἱ τῶν γερμανικῶν λαῶν περὶ τῶν γιγάντων, τῶν στυγούντων τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, καὶ ἀπολιθουμένων ἂν ἀπροόπτως φωτίσῃ αὐτοὺς ὁ ἥλιος [1]). Καὶ λαπωνικὸν ᾆσμα ἀναφέρει ὁμοίως ἀπολίθωσιν νέων γιγάντων, καταληφθέντων ὑπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου [2]). Καὶ τοῦτο μὲν φαίνεται προελθὸν ἐξ ἐπιδράσεως σκανδιναυικῶν δοξασιῶν. Ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἀνευρίσκεται παρεμφερὴς παράδοσις. Ἰθαγενές τι φῦλον τῆς Βρεταννικῆς Κολομβίας διηγεῖται, ὅτι τὸν παλαιὸν καιρὸν τὸ ῥετσίνι ἦτον ἄνθρωπος καὶ ἦτον στραβός· δὲν ἠμποροῦσε νὰ ὑποφέρῃ τὸν ἥλιο, γι' αὐτὸ ἔβγαινε τὴ νύχτα 'ς τὸ ψάρεμα. Τὸ πρωῒ ἅμα ἐξημέρωνε τοῦ φώναζε ἡ γυναῖκα του· «Ἔλα γλήγορα 'ς τὸ σπίτι, γιατὶ βγαίνει ὁ ἥλιος». Καὶ γύριζε 'ς τὸ σπίτι του προτοῦ νὰ ζεστάνῃ ὁ ἥλιος. Μία ἡμέρα ὅμως παρακοιμήθη ἡ γυναῖκα του, καὶ ὅταν ξύπνησε εἶδε πῶς ἦταν ἡμέρα πλέον. Ἔτρεξε λοιπὸν τρομασμένη 'ς τὴν ἀκρογιαλιὰ καὶ ἐφώναξε τοῦ ἀνδρός της. «Ἔλα γλήγορα 'ς τὸ σπίτι, γιατὶ ὁ ἥλιος εἶναι πολλὴ ὥρα βγαλμένος!» Ἔλαμνε ἐκεῖνος τότε τὰ κουπιά, ὅσο γληγορώτερα μποροῦσε, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε. Ὁ ἥλιος τὸν ἐξέστανε καὶ ἔλειωσε προτοῦ νὰ φθάσῃ 'ς τὸ σπίτι. Περαιτέρω δ' ἡ παράδοσις ἀναφέρει τὴν ἐκδίκησιν τῶν υἱῶν τοῦ φονευθέντος, ὧν ὁ πρεσβύτερος κατέλαβε τὴν θέσιν τοῦ ἡλίου ἀποκτείνας αὐτόν [3]). Ἡ παράδοσις αὕτη οὐδεμίαν φαίνεται ἔχουσα συνάφειαν πρὸς τὰς προμνησθείσας, ἡ δ' ὁμοιότης πρὸς αὐτὰς προέρχεται ἐκ συμπτώσεως. Ὁ κίνδυνος ἀπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου εἶναι φυσικὸν ἐπακολούθημα τῆς δημιουργίας ῥητινωτοῦ πλάσματος.

82

Κατ' ἀνακοίνωσιν Χαραλάμπους Π. Παπαδημητρακοπούλου, σχολάρχου (1888). Παλιόπολη εἶναι ἡ ἀρχαία Ἦλις, Χλουμοῦτσι δὲ ἢ Χλεμοῦτσι τὸ ἐπὶ τοῦ Χελωνάτα φραγκικὸν φρούριον.

[1]) Grimm D. Mythol.^{4} σ. 457. Πολίτου ὁ Ἥλιος σ. 11 κέ. Zeitschrif d. Ver. f. Volksk. 1892 σ. 15 (παράδοσις τῶν Φαιρόων). L. Pineau les vieux chant populaires Scandinaves τ. 1 σ. 241.

[2]) Castrén, Finnische Mythologie σ. 326.

[3]) Boas ἐν Verhandl. d. Berl. Gesells. f. Anthropologie etc. 1892 σ. 34.

Ὑπόνομοι δίοδοι, δι' ὧν συγκοινωνοῦσι κάστρα ἢ παλάτια καὶ δὴ ἐνίοτε ὑπὸ τὴν θάλασσαν, ἀναφέρονται καὶ μεταξὺ Ναυπάκτου καὶ Ἀντιρρίου (Καρκαβίτσας ἐν Εστίᾳ 1890 Β΄ σ. 226), καὶ μεταξὺ Δαφνίου καὶ Ἀκροκορίνθου (βλ. ἀρ. 163) καὶ εἰς τὸ κάστρο τῆς Κυρὰ Ῥήνης (ἀρ. 164. Τοιαῦται δίοδοι ὑπῆρχον ἀληθῶς πολλαχοῦ, [1]) ἀλλ' ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἐκ τούτων ὁρμηθεῖσα πλάσσει τοιαύτας πολλῷ μείζονας καὶ θαυμασιωτέρας τῶν ἀληθῶν. Περὶ μιᾶς ὑπονόμου εἰς Τράλλεις (Γκιουζὲλ Ἰσσὰρ φέρεται παράδοσις, ἄδηλον ἂν ἑλληνικὴ ἢ τουρκική, καθ' ἣν κατεσκεύασε ταύτην ἐραστὴς διὰ νὰ βλέπῃ τὴν ἐρωμένην του, διαμένουσαν εἰς πλησίον πόλιν, διαλανθάνων τὸν ζηλότυπον σύζυγόν της. [2]) Ἀρχαῖος μῦθος ἀναφέρει ὑπόγεια ὀρύγματα, δι' ὧν ἐφοίτων πρὸς ἀλλήλους οἱ Κιμμέριοι. (Στράβ. Ε΄ σ. 244). Καὶ ἄλλων λαῶν αἱ παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὑπονόμους διόδους, καὶ ἀληθεῖς καὶ πεπλασμένας. [3])

83

Κ. Γ. Ζησίου (ἐν Ἑβδομάδι 1888 φ. 13 σ. 6)· οὗτος ἤκουσε τὴν παράδοσιν παρὰ τοῦ ἐκ Λιγουριοῦ (παρὰ τὴν Ἐπίδαυρον) γέροντος Γεωργίου Λιάτα. Ἡ παράδοσις ἐμφαίνει συγκεχυμένην ἀνάμνησιν τῶν περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπιδαυρίων μύθων· ἤτοι τῶν περὶ Ἀσκληπιοῦ (περίφημος γιατρός), τοῦ ἱεροῦ (τὸ ἱερό), τοῦ Τιτθίου ὄρους (Ἅγιος Ἠλίας), τοῦ Ἀρεσθάνα (βοσκός), τῆς τίτθης αἰγὸς (ἡ κατσίκα) καὶ τοῦ ἱεροῦ ὄφεως (τὸ φίδι).

84 (82) *

Παρὰ Νίκου Α. Βέη (1903). Κατὰ τὸν Wyse (An Excursion in the Peloponnesus τ. II σ. 19) τὰ λείψανα παλαιοῦ τινος τάφου παρὰ τὴν Παύλιτσαν καλοῦσιν οἱ ἐγχώριοι τάφον τῆς βασιλοπούλας.

[1]) Βλ. Pauly-Wissowa Real-Encycl. τ. IV σ. 1732 κέ. λ. crypta, cryptoporticus.

[2]) Paul Lucas 3e voyage fait en MDCC XIV. Roven 1719 τ. I. σ. 225.

*) Alemannia τ. VII σ. 160. Birlinger Aus Schwaben τ. I (Die Hergogin Hedwig).

[3]) Ἐν τῷ κειμένῳ ἐτυπώθησαν πλημμελῶς οἱ ἀριθμοὶ τῶν παραδόσεων ἀπὸ τοῦ 84 μέχρι τοῦ 92· οἱ ἐν παρενθέσει δηλοῦσι τοὺς ἐσφαλμένους.

85 (83)

Κατὰ τὸν Ross (Grich. Königsreisen. Halle 1851 τ. I σ. 175). Ἡ παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως κατὰ τὸν Buchon (La Grèce continentale et la Morée. Par. 1843 σ. 539).

86 (84)

Κατὰ τὸν Mézières (Mémoires sur le Pélion et l'Ossa. Par. 1853 σ. 54), εἰκάζοντα ὅτι Βίτος εἶναι παραφθορὰ τοῦ Βοῖβος, τοῦ ὀνόματος τοῦ κτίστου τῆς Βοίβης. — Μαυροβοῦνι καλοῦνται αἱ χθαμαλαὶ πρὸς τὴν Ὄσσαν παρώρειαι τοῦ Πηλίου. Πλεσίδι δε ἡ ὑψηλοτάτη κορυφὴ τοῦ Πηλίου.

87 (85)

Παρὰ Γ. Βελμάχου, ἱερέως (1893) καὶ παρὰ τοῦ πατρός μου. Ἴσως ἀναφέρεται εἰς γεγονός τι τῶν μέσων χρόνων, εἰς οἰκογενειακήν τινα τραγῳδίαν αὐθεντῶν τῆς Μοθώνης καὶ τῆς Γιάννιτσας ἐπὶ τοῦ Καλαθίου ὄρους, παρωρείας τοῦ Ταϋγέτου.

88 (86)

Κατὰ τὴν Ἀμαλίαν Παπυσταύρου (ἐν Παρνασσῷ 1892 τ. ΙΕ΄ σ. 32). Ἀναφέρεται εἰς τὸ κατὰ τὴν εἴσοδόν τῶν Τεμπῶν βυζαντινὸν φρούριον, περὶ οὗ βλ. Dodwell a Classical and topograph. Tour through Grece. Lond. 1819 τ. II σ 112. Bartholdy Bruchstücke zur näheren Kenntniss des heutigen Griechenlands 1805 σ. 48-9 (Γαλλ. μεταφράσεως Voyage en Grèce. 1807 τ. I σ. 90-1). Mézières Mémoire sur le Pélion et l'Ossa ἐν Archives des missions scientif. et litt. 1853 τ. III σ. 263. Bursian Geograph. v. Griechenland I σ. 59. Tozer Researches in the Highlands of Turkey τ. II σ. 68. Bädeker=Lolling Griechenland 1888 σ. 227. Κ. Γ. Κ[αλάρης] ἐν Ἑστίᾳ 1890 τ. Β΄ σ. 66.

Ὅμοιαι παραδόσεις ἀναφέρονται καὶ εἰς τὰ ἐπίσης Κάστρα τῆς Ὡριᾶς καλούμενα φρούρια, τὸ τῆς Κορδύλης τοῦ Πόντου καὶ τὸ παρὰ τὸν Ἅγιον Πέτρον τῆς Κυνουρίας (βλ. ἀρ. 89-90), καὶ εἰς τὸ τῶν Σερβίων (ἀρ. 17).

Ἄλλη δέ τις παράδοσις περὶ τῶν ἐν τῇ Δωρίδι πηγῶν τῶν ὑδάτων

συνάπτεται πρὸς ἕτερον Κάστρον τῆς Ὡριᾶς ἐν Δωρίδι (ἀρ. 165). Πολλαχοῦ ὅμως τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν φρούρια, μεσαιωνικὰ τὰ πλεῖστα, ἔχουσι τὸ αὐτὸ ὄνομα, καὶ εἰς ταῦτα ἀναφέρεται ἡ παράδοσις διατετυπωμένη εἰς ᾆσμα χορικόν. [1]) Περὶ τῶν ᾀσμάτων τούτων ἐπραγματεύθην ἐν ἰδίᾳ διατριβῇ «Τὸ Κάστρο τῆς Ὡραίας» (ἐν τῇ Ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ 1871 τ. Ϛ′ σ. 85-90). Ἐπίσης καὶ ὁ Κ. Ν. Σάθας. (Ἡ δημοτικὴ ποίησις καὶ τὸ κάστρο τῆς Ὡριᾶς ἐν Ἑστίᾳ 1880 τ. Θ′ σ. 308-314).

Γνωστά μοι τοιαῦτα Κάστρα εἶναι τὰ ἑξῆς. Εν *Πελοποννήσῳ* μὲν πρῶτον τὸ ἐν Κυνουρίᾳ παρὰ τὸν Ἅγιον Πέτρον, περὶ οὗ βλ. ἀρ. 90. Δεύτερον τὸ ἐν Ἑρμιονίδι παρὰ τὴν ἁλυκὴν τῆς Θερμησίας μικρὸν Ἑνετικὸν φρούριον, [2]) ὅπερ ὑπερκείμενον τῆς ἁλικῆς Β Α καλεῖται συνηθέστερον Κάστρο τῆς Θερμησίας ἢ ἁπλῶς Θερμῆσι. [3]) Οὐδὲν ᾆσμα ἀναφερόμενον εἰς τοῦτο εἶναι γνωστόν. Ἕτερον ἐν Μάνῃ, ἄνωθεν τοῦ ἀκρωτηρίου τῶν Θυρίδων (Κάβο γρόσσο) τοῦ δήμου Μέσσης τῆς ἐπαρχίας Οἰτύλου. [4]) Εἰς τοῦτο ἀναφέρονται δύο παραλλαγαὶ τοῦ ᾄσματος. [5]) Ἐν Μεσσηνίᾳ ὁ Λὴκ ἀναφέρει τῆς *Ξουριᾶς τὸ κάστρον* [οὕτω] παρὰ τὴν Ἀνδανίαν πρὸς Ν τοῦ στενοῦ τοῦ Μακρυπλαγιοῦ, εἰκάζων ὅτι κεῖται εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας Ἀμφείας. [6]) Κατὰ δὲ τὸν Visher (Erinnerungen σ. 422) εἶναι αὐτὸ τὸ Παλαιόκαστρο τοῦ Κόκλα, περὶ οὗ βλ. τὴν ὑπ᾽ ἀρ. 21 παράδοσιν. Ἐν Ἀρκαδίᾳ Κάστρο τῆς Ὡριᾶς λέγεται μικρὸν μεσαιωνικὸν φρούριον ἐπὶ τῆς κορυφῆς βράχου παρὰ τὸ Λύκαιον μεταξὺ τῶν χωρίων Κουρουνιοῦ τοῦ δήμου Γόρ-

[1]) Τῶν πλείστων τῶν ᾀσμάτων τούτων τὸ μέτρον εἶναι τρίμετρον ἰαμβικόν. Παραλλαγαὶ τῶν ᾀσμάτων ἄνευ δηλώσεως τοῦ τόπου ὅπου ἐπιχωριάζουσι παρὰ Passow Carm. popul. σ. 363 ἀρ. 485 (ἐκ τοῦ Kind Neugriech. Poesie 1833 ἀρ 6. Anthologie 1844 σ. 30, καὶ L. Ross Griech. Kömgsreise τ. II σ. 208 Ἀπαράλλακτον πρὸς τὸ παρὰ Kind ἐδημοσίευσε ὁ Marcellus Episodes littéraires Par. 1851 τ. I σ. 221 κέ.) μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως, ἣν ἀνεδημοσίευσε καὶ ἐν Chants populaires de la Grèce moderne. Par. 1860 σ. 144-5.

[2] Σπ. Π. Λάμπρου, Romans grecs σ. 23.

[3]) Α. Μηλιαράκη, Γεωγραφία τοῦ νομοῦ Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας σ. 249.

[4]) Bory de Saint-Vincent, Expédition scientifique de Morée τ. II σ. 309. Buchon, La Grèce continentale et la Morée σ. 42-3. Ἐθν Βιβλιοθήκη τ. Ϛ′ σ. 87. Ἀθαν. Πετρίδης ἐν Πανδώρᾳ 1872 τ. ΚΒ′ σ. 550.

[5]) Πανδώρα τ. ΚΒ′ σ. 481.

[6]) Leake Travels in the Morea τ. I σ. 462.

τυνος τῆς Γορτυνίας καὶ Καρυῶν τοῦ δήμου Λυκοσούρας τῆς Μεγαλοπόλεως, εἰς ἴσην περίπου ἀπόστασιν ἀπὸ ἑκατέρου [1]).

Ἐν τῇ *Στερεᾷ Ἑλλάδι* πλὴν τοῦ ἐν Δωρίδι κάστρου τῆς Οὐριᾶς (βλ. ἀρ. 165), ὠνομάζετο ἴσως οὕτως ἐν παλαιοτέροις χρόνοις καὶ ἡ ἀκρόπολις τῆς Ἀμφίσσης· κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος βενετικόν τι οἰκοδόμημα ἐν αὐτῇ ἐθεωρεῖτο κατὰ παράδοσιν ὡς παλάτι τῆς βασίλισσας Ὡριᾶς [2]).

Ἐν τοῖς *Ἰονίοις νήσοις* μόνον ἐν Κεφαλληνίᾳ γινώσκομεν κάστρον τῆς Ὡριᾶς ἐπὶ ὑψηλοῦ βουνοῦ διαχωρίζοντος τοὺς Κορωνοὺς ἀπὸ τῆς περιοχῆς Ἡρακλείου, ἐν τῇ θέσει τῆς ἀρχαίας πόλεως Πρόννων· καλεῖται κοινῶς κάστρο τῆς Συριᾶς. Ἀναφέρονται δ' εἰς αὐτὸ δύο παραλλαγαὶ τοῦ ᾄσματος, ἐν αἷς ὀνομάζεται κάστρο τῆς Οὐριᾶς [3]).

Ἐν *Ἠπείρῳ* ὑπάρχει Κάστρο τῆς Οὐριᾶς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀργυροκάστρου πλησίον τοῦ χωρίου Τεριαχάταις [4]). Εἰς τοῦτο ἀναφέρεται ᾆσμα τι τῆς ἐν Ἠπείρῳ Δροβιανῆς, [5]) ἴσως δὲ καὶ τἆλλα περὶ τοῦ κάστρου τῆς Οὐριᾶς ἠπειρωτικὰ ᾄσματα [6]). Ἐνδέχεται ὅμως ν' ἀναφέρωνται τινὰ τούτων καὶ εἰς τὸ κατὰ τὸ Ἄνω Λάμποβον τῆς Δρυϊνουπόλεως φρούριον, ἂν καὶ δὲν διετήρησε τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς Ὡριᾶς, ὑπὸ μὲν τῶν ἐν τῇ Κάτῳ χώρᾳ καλούμενον Καλλιά, ὑπὸ δὲ τῶν ἐν τῇ Ἐπάνῳ χώρᾳ Παλιόκαστρο ἢ Παλιόπυργος. Διότι φέρεται περὶ αὐτοῦ παράδοσις παραπλησία καὶ ᾆσμα ὅμοιον ἂν καὶ παρεφθαρμένον [7]).

[1]) Ross Reisen u. Reiserouten durch Griechenland τ. I σ. 91. Ἐθν. Βιβλιοθ. τ. ϛ΄ σ. 87. Εἶναι αὐτὸ τὸ ὑπὸ τοῦ Gell (Itiner. σ. 101) μνημονευόμενον Sourias to Kastro ὡς κείμενον ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ Διαφόρτι πλησίον τοῦ ἐν τῷ Λυκαίῳ ἱπποδρόμου.

[2]) Dodwell, A classical a topographical Tour through Greece κεφ. 5 τ. I σ. 200 τῆς γερμαν. μεταφράσεως.

[3]) O Riemann Recherches archéologiques sur les îles Ioniennes. II Cephalonie σ. 54. Α. Μηλιαράκη Γεωγραφία τοῦ νομοῦ Κεφαλληνίας σ. 40-41. 179-180.

[4]) Νεοελλην. ἀνάλεκτα Παρνασσοῦ τ. Α΄ μέρ. 6΄ σ. 41. Πανδώρ. τ. ΚΒ΄ σ. 551.

[5]) Πανδώρ. αὐτ.

[6]) Χασιώτου Συλλογὴ σ. 115-6 ἀρ. 39. ΖΑ. σ. 134-5 ἀρ. 221. Πρβλ. καὶ ΚΠ. 1868 τ. Γ΄ σ. 24.

[7]) Κατὰ τὸν Ν. Γ. Μυστακίδην ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Φωνῇ τῆς Ἠπείρου τῆς 5 Ἰανουαρίου 1901, ἐγχώριος παράδοσις λέγει ὅτι μία βασιλοποῦλα, ποῦ εἶχε τὴν ἕδραν της εἰς Σαρακίνισταν, ἐκδιωχθεῖσα αἰφνιδίως τοῦ μέρους ἐκείνου, οὖσα δ' ἔγκυος, ἦλθε εἰς

Ἐν *Θεσσαλίᾳ* πλὴν τοῦ παρὰ τὰ Τέμπη κάστρου, ὑπάρχει καὶ τὸ μεταξὺ Δομοκοῦ καὶ Φαρσάλων Γυναικόκαστρο, εἰς ὃ ἀναφέρεται παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος [1]).

Ἐν *Μακεδονίᾳ* κάστρο τῆς Ὡριᾶς θεωρεῖται τὸ τῶν Σερβίων, εἰς οὗ τὴν ἅλωσιν ἀναφέρεται παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος· (βλ. τὴν ὑπ' ἀρ. 17 παράδοσιν). Ἐν *Θρᾴκῃ* δὲ παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος ἀναφέρεται εἰς τὴν Παλαιοχώραν τῆς Μαρωνείας [2]). Ἐν δὲ ταῖς *Θρᾳκικαῖς νήσοις* ὑπάρχει κάστρο τῆς Ὡριᾶς ἐν Θάσῳ, καὶ παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος εἰς τοῦτο ἀναφερομένη [3]). Ἐν Λήμνῳ δὲ μεσαιωνικόν τι φρούριον ὀνομάζεται Ὡραιόκαστρο καὶ Βριόκαστρο [4].

Καὶ ἐξ Ἴμβρου προέρχεται παραλλαγή, ἧς ἀπόσπασμα μόνον ἔχει δημοσιευθῇ. [5]).

Εἰς τὴν *Κρήτην* ἀναφέρεται ἀνέκδοτος κῳακὴ παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος [6]). Εἰς δὲ τὰς *Κυκλάδας* εὑρίσκομεν κάστρο τῆς Οὑριᾶς ἐν

τὸ ἐν Ἄνω Λαμπόδῳ Παλαιόκαστρον ὅπερ τότε ἤκμαζε καὶ μόλις ἐπλησίασεν ἐφώναξε μεγαλοφώνως:

Ἄνοιξε πόρτα ἄνοιξε, ἄνοιξε τῆς ὀρφανῆς,
γιατ' εἶμαι γγαστρωμένη καὶ 'ς τὸ μῆνα μου,
ὅσο ν' ἀνοίξῃ καὶ νὰ μπῇ
ἐγέννησε παιδί.

[1]) Das Ausland 1889 σ. 439.

[2]) Μ. Μελιρρύτου Περιγραφὴ ἱστορικὴ καὶ γεωγραφικὴ τῆς Μαρωνείας. Ἐν Κων/πόλει 1871 σ 24-25.

[3]) Conze, Raise auf den Inseln d. Thrakischen Meeres σ. 5. Passow σ. 364-5 ἀρ. 485α. Ἐθν. Βιβλιοθ. τ. Ϛ' σ. 87.

[4]) Conze ἔνθ. ἀν. σ. 119.

[5]) Σάθος ἐν Ἑστίᾳ τ. Θ' σ. 311.

[6]) Ὁ πρῶτος στίχος αὐτοῦ εἶναι πολιτικός, οἱ δὲ λοιποὶ τρίμετροι ἰαμβικοί·

Οὖλα τὰ κάστρη πάρθησαν, τῆς Κρήτης δὲν ἐπάρθη.
Τοῦρκοι τὸ πολεμοῦσαν χρόνους δώδεκα,
κι ἄλλους δεκατεσσάρους οἱ Σαρακηνοί.
Κ ἕνα γιανιτσαράκι, τῆς Ῥωμιᾶς ὑγιὸς

ὑπόσχεται αὐτὸς νὰ κυριεύσῃ τὸ κάστρον· ὡς ἀμοιβὴν δὲ ζητεῖ

ἡ πλιὰ καλὴ τοῦ πύργου νά ν' γυναῖκα του.

Μεταμφιέζεται δ' εἰς ἔγκυον γυναῖκα, καὶ διὰ τοῦ δόλου τούτου πείθει νὰ τοῦ ἀνοίξουν τὴν πύλην.

Κύθνῳ καὶ ᾆσμα περὶ τούτου [1]). Τὸ κάστρον εἶναι μεσαιωνικόν [2]), λέγεται δὲ κοινῶς Βριόκαστρο, ἀλλ' οἱ κάτοικοι πιστεύουσιν ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ κάστρο τῆς Οὐριᾶς, περὶ οὗ τὸ ᾆσμα [3]).

Ἐν δὲ ταῖς *νήσοις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας* ἐπιχωριάζει παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος ἐν Νισύρῳ, ἀγνοῶ δ' ἂν ἀναφέρεται αὕτη εἰς ὡρισμένον τόπον τῆς νήσου [4]). Ἐν Ἰκαρίᾳ δημῶδες ᾆσμα ἐξιστορεῖ τὴν πολιορκίαν ὑπὸ τῶν Γενοατῶν τοῦ κάστρου εἰς τὸν Κοσκινᾶ τοῦ τμήματος Μεσαρίας. Αἱ ἐν αὐτῷ λεπτομέρειαι, τἀναφερόμενα ὀνόματα τῶν πολιορκητῶν καὶ τῶν πολιορκουμένων καὶ αἱ τοπωνυμίαι ἐμφαίνουσι σαφῶς ὅτι πρόκειται περὶ γεγονότος ἱστορικοῦ· ἄλλως δὲ καὶ τὸ ᾆσμα εἶναι συντεθειμένον εἰς στίχους πολιτικοὺς καὶ ὄχι εἰς ἰαμβικοὺς τριμέτρους. Κατάδηλος ὅμως εἶναι ἡ ῥοπή, ἣν ἔσχεν εἰς τὸ ᾆσμα τοῦτο τὸ περὶ τοῦ Κάστρου τῆς Ὡριᾶς. Διότι ἀναφέρεται «ἕνας μικρὸς ἀπ' ὅλους των» πρωταγωνιστῶν εἰς τὴν ἔφοδον καὶ κόρη ἀμυνομένη ἐκ τοῦ κάστρου. Προσέτι ἕνας ἄλλος ἀγαπῶν αὐτὴν τὴν κόρην, ὅστις προτείνει εἰς τοὺς πολιορκητὰς νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς τὸ κάστρον, ἂν τοῦ χαρίσουν τὴν κόρην. [5]).

Ἐν τῇ *Μικρᾷ Ἀσίᾳ* ἀναφέρονται ἐπίσης κάστρα τῆς Ὡριᾶς ἐνιαχοῦ καὶ ᾄσματα ᾄδονται περὶ τούτων καὶ παραδόσεις πρὸς αὐτὰ συνάπτονται. Ὁ Ἰατρίδης [6]) δημοσιεύων παραλλαγὴν τοῦ ᾄσματος, σημειώνει ἀορίστως, ὅτι μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια τοῦ κάστρου τῆς Ὡριᾶς «σώζον-

[1]) Ross Inselreisen τ. I σ. 111-3. Ἐκ τούτου τὸ ᾆσμα παρὰ Pessow σ. 364 ἀρ 485 σημ. Ἐθν. Βιβλιοθ. τ. ϛ' σ. 87. Th. Bent The Cyclades σ. 432-3. Ὁ Marcellus Épisodes littéraires 1851 τ. I σ. 221 κέ. ἀναφέρει εἰς τὴν Κύθνον ᾆσμα ἀπαράλλακτον πρὸς τὸ παρὰ Passow ἀρ. 485.

[2]) Bursian Geograph. v. Griechenland τ. II σ. 476.

[3]) Βάλληνδα Κυθνιακὰ σ. 49. Εἰς τὸ κάστρον τοῦτο ἀναφέρουσι καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 24 παράδοσιν. Ἡ ὀνομασία Βριόκαστρο ἢ Ὀβραιόκαστρο, κοινὴ εἰς πολλὰ ἔρημα φρούρια, δὲν προῆλθεν ἐκ παραφθορᾶς τοῦ Ὡριόκαστρο, οὐδ' ἔχει τὴν ἔννοιαν ὅτι ἀνῆκόν ποτε ταῦτα εἰς Ἑβραίους· ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς τὴν πενιχρὰν καὶ εὐτελῆ κατάστασιν αὐτοῦ, ἐνῷ πιστεύεται ὅτι περικλείουσι θησαυρούς. Παρομοιάζονται δηλονότι πρὸς φιλάργυρον Ἑβραῖον, ὅστις καίπερ πλουσιώτατος εἶναι αὐχμηρὸς καὶ ῥυπαρὰν φορεῖ ἐνδυμασίαν. Ἐνιαχοῦ δ' ἴσως τὸ Βριόκαστρο προῆλθεν ἐκ τοῦ Ῥηγόκαστρο.

[4]) Ζ Α. σ. 395.

[5]) W. M. Ramsey ἐν The Journal of the Hellenic Studies τ. I σ. 294. Σταματιάδου Ἰκαριακὰ σ. 36-7.

[6]) Α. Ἰατρίδου, Συλλογὴ δημοτ. ᾀσμάτων. Ἀθ 1859 σ. 72-3.

ται μέχρι σήμερον εἰς τὰ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν μέρη τῆς Λυκίας, οὐ μακρὰν νῆς θαλάσσης». Παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος ἐπιχωριάζει καὶ ἐν Ἀπολλωνιάδι τῆς Βιθυνίας, ἧς οἱ κάτοικοι νομίζουσιν ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Ὀρχάν [1]). Ἄξιαι πολλῆς προσοχῆς εἶναι αἱ καππαδοκικαὶ παραλλαγαὶ τῆς Σινασσοῦ [2]) καὶ τῶν Συλάτων [3]). Τὸ πολιορκούμενον κάστρο δὲν λέγεται τῆς Ὡριᾶς, ἀλλὰ τῆς Μαροῦς, Μαροῦ δὲ ὀνομάζεται ἡ ὡραία τοῦ κάστρου, ἣν ζητεῖ ὡς ἔπαθλον τῆς διὰ δόλου ἁλώσεως ὁ μικρὸς Τουρκάκης, ὁ Γενίτζαρος. Οὗτος παρουσιάζεται πρὸ τοῦ φρουρίου ὡς ξένος καὶ ἔρημος, διωκόμενος, κινήσας δ' εἰς οἶκτον τὴν Μαροῦν, εἰσέρχεται ἀνοιχθείσης τῆς πύλης εἰς τὸ κάστρον καὶ μετ' αὐτοῦ οἱ ἄλλοι πολιορκηταί. Ἀλλ' ἡ Μαροῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν κρημνίζεται ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων καὶ θνήσκει. Ποντικὰ δὲ ᾄσματα καὶ παραδόσεις εἶναι τὸ περὶ τοῦ φρουρίου τῆς Κορδύλης, περὶ οὗ ἡ ἑπομένη (ἀρ. 89) παράδοσις καὶ ᾆσμα διαφέρον ἔν τισι τῆς παραδόσεως. Πρὸς δὲ παράδοσις καὶ ᾆσμα περὶ φρουρίου τινὸς ἀπέχοντος μίαν ὥραν ἀπὸ τῆς Οἰνόης, ἁπλῶς δὲ Κάστρου σήμερον ὀνομαζομένου. Τὸ φρούριον ἐκεῖνο, ὀχυρὸν καὶ δυσπρόσιτον ὂν ἐφρούρει Κωνσταντῖνός τις, ὅστις καμφθεὶς εἰς τοὺς θρήνους ἐπιτόκου δῆθεν γυναικός, διέταξε νὰ τῆς ἀνοίξωσι τὰς πύλας, τοῦτο δ' ἐγένετο αἴτιον τῆς ἁλώσεως τοῦ φρουρίου [4]). Ἄλλη δὲ παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος ἀναφέρεται εἰς φρούριον καλούμενον «τοῦ Ἥλ', ὁ κάστρος» (φρούριον τοῦ ἡλίου). Τὸ ὄνομα Ἥλ' ὡς σημειώνει ὁ ἐκδότης, ἀποδίδεται σήμερον εἰς χωρίον περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Σέρα ποταμοῦ, καὶ φαίνεται ὅτι ἐκεῖ που ἔκειτο τὸ φρούριον, ὅπερ διὰ τὸ ὑψηλὸν καὶ ἀπόκρημνον ὠνομάζετο κάστρον τοῦ ἡλίου [5]). Οἱ Τοῦρκοι δὲ τῆς Τραπεζοῦντος ἔχουσι παράδοσιν παραπλησίαν πρὸς τὴν περὶ τοῦ κάστρου τῆς Ὡριᾶς. Ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Τραπεζοῦντος, ὡς γράφει

[1]) Ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς Κωνσταντινουπόλεως «Ἐπιθεώρησις» τῆς 12 Ἰανουαρ. 1889 σ. 3.

[2]) Ἀρχελάου Σινασὸς 1899 σ. 168-9.

[3]) Συμ. Σ. Φαρασοπούλου, Τὰ Σύλατα. Ἀθ. 1895 σ. 109-110. Ἡ παραλλαγὴ αὕτη εἶναι ἀτελὴς καὶ παρεφθαρμένη· παραλείπονται πολλοὶ στίχοι, καὶ ἡ τάξις τῶν στίχων ἔχει διαταραχθῆ.

[4]) Τριανταφυλλίδου, οἱ φυγάδες σ. 32.

[5]) Αὐτ. σ. 45-6.

ὁ Τριανταφυλλίδης, [1]) ἐπὶ τῆς ὑψηλοτάτης αὐτοῦ περιωπῆς, σχηματιζούσης οἱονεὶ ἀκρόπολιν, καὶ κεχωρισμένης ἀπὸ τῆς λοιπῆς τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν πόλεως δι' ἐσωτερικοῦ ἄλλου τείχους, διὰ σιδηρᾶς πύλης συγκοινωνοῦντος, ἔκειντο τὸ πάλαι τὰ τῶν Κομνηνῶν ἀνάκτορα, ὧν τὰ ἐρείπια δεικνύουσι τὴν διὰ πυρὸς καταστροφὴν αὐτῶν. Μεταξὺ τῶν ἐρειπίων τούτων σώζεται πύργος, μόνος ἀκέραιος διατηρηθείς, καὶ ὑπερυψούμενος τῶν τειχῶν ὥς τις σκοπιά, ὀνομαζόμενος δὲ Παλάτιον τῆς μαύρης Κόρης (Καρὰ κιζοὺν σαραή). Περὶ τούτου αἱ παραδόσεις διαβεβαιοῦσιν, ὅτι ἁλούσης τῆς πόλεως, κόρη τις μαύρη διὰ τὴν ἐνδυμασίαν ὀνομασθεῖσα (καρὰ κίζ), ἐγκλεισθεῖσα ἐν αὐτῷ δὲν ἔστεργε νὰ συνυποκύψῃ τὸν αὐχένα μετὰ τῆς λοιπῆς πόλεως, οὐδὲ νὰ παραδώσῃ τὸν πύργον, ἐν ᾧ ἐκλείσθη· ἀλλ' ἀφοῦ ἐναγωνίως ἐπάλαισε μετὰ τῶν ὀλίγων συγκλεισθέντων, εἰς τὰ ἔσχατα περιελθοῦσα, ἵνα μὴ περιπέσῃ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν, κατέπεσε κρημνισθεῖσα ἀπὸ τοῦ πύργου.

Ἡ ἀνὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας διάδοσις τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος καὶ τῶν παραδόσεων περὶ τοῦ κάστρου τῆς Ωριᾶς ὑποδεικνύει ὅτι προῆλθον ἔκ παλαιοῦ τινος προτύπου· σφόδρα ἀμφίβολον ὅμως φαίνεται, ὅτι τοῦτο ἀφετηρίαν εἶχεν ἱστορικόν τι γεγονός· ἀλλ' οὐδ' ὁ τόπος ἢ τὸ φρούριον εἰς ὃ ἀνεφέρετο τὸ ἀρχέτυπον εἶναι εὔκολον νὰ ἐξακριβωθῇ, αἱ δ' ἐξενεχθεῖσαι περὶ τούτου εἰκασίαι ἐλέγχονται ἀτυχέσταται. Πρῶτος ὁ Buchon [2]) ἐπεχείρησε νὰ ἀνεύρῃ τὸν ἱστορικὸν πυρῆνα τοῦ ᾄσματος, ἀφορμηθεὶς δ' ἐκ τῆς ἐν Κυνουρίᾳ ᾀδομένης παραλλαγῆς αὐτοῦ, ἣν μόνην ἐγίνωσκεν, ὑπέθεσεν ὅτι ἀνεφέρετο εἰς τὸ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐκείνῃ μεσαιωνικὸν φρούριον, καὶ περιεῖχεν ἀναμνήσεις συμβάντων τῶν χρόνων τῆς φραγκοκρατίας. Ἀλλὰ τὴν παραλλαγὴν ἐκείνην δὲν ἐνόησεν καὶ κακῶς μετέφρασεν· ἐν τῷ βιβλίῳ του καταχωρίζει μόνην τὴν μετάφρασιν αὐτῆς εἰς τὴν γαλλικήν, παραλιπὼν τὸ κείμενον, ἀλλ' ἐκ τῶν ἄλλων παραλλαγῶν δυνάμεθα ν' ἀποκαταστήσωμεν τὸ κείμενον τοῦτο. Πολλὴν σημασίαν ἀπέδωκεν ὁ Γάλλος μεταφραστὴς εἰς τὸν ἐπῳδὸν (τὸ γύρισμα) τοῦ ᾄσματος, ὅστις καὶ εἰς τὰς λακωνικὰς παραλλαγὰς ἐπαναλαμβάνεται: «Φράγκα μὲ τὰ

[1]) Αὐτ. σ. 20.

[2]) Buchon, La Grèce continentale et la Morée σ. 398 κέ.

ρεπαντιά» [1]· συνεχώνευσε δ' αὐτὸν μετὰ τῶν στίχων οὕτως, ὥστε ἠδυνήθη ν' ἀπαρτίσῃ ἐν τῇ μεταφράσει τοιαύτην τινὰ ἔννοιαν, παντελῶς ἀλλοτρίαν πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ ᾄσματος λεγόμενα: Une belle fille de France aux belles robes franques-défendait ce fort chateau : Elle combattit les Turcs pour le défendre etc. Εἴκασε δ' ὅτι τὸ γεγονός, ὅπερ ἐκτίθεται εἶναι τὸ ἱστορούμενον ὑπὸ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μορέως περὶ τυχοδιώκτου τινὸς Γάλλου ἱππότου, τοῦ μισὲρ Ντζεφρὲ ντὲ Μπριέρες (messire Geoffroi de Brière), ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐδυνήθη διὰ δόλου νὰ γίνῃ δεκτὸς εἰς τὸ ἐν Ἀρκαδίᾳ φρούριον Ἀράκλοβον καὶ νὰ μείνῃ κύριος αὐτοῦ, ἐκδιώξας τὸν εὔπιστον καστελλᾶνον. Ὑποκριθεὶς δηλαδὴ ὅτι προσεβλήθη ἐκ κοιλιακοῦ νοσήματος, ὅτε εὑρίσκετο πλησίον τοῦ Ἀρακλόβου, ἐκίνησε εἰς συμπάθειαν τὸν αὐθέντην τοῦ φρουρίου, ὅστις τὸν ἐδέχθη ἐντὸς αὐτοῦ διὰ νὰ νοσηλεύηται. Κατὰ μικρὸν εἰσήγαγε τὰ ὅπλα του, καὶ εἶτα τοὺς σεργένταις του, οἵτινες ἠδυνήθησαν, ἑλκύσαντες ἔξω τοῦ φρουρίου τόν τε καστελλᾶνον καὶ πολλοὺς ἄνδρας τῆς φρουρᾶς καὶ μεθύσαντες αὐτούς, νὰ καταλάβωσι τὸ φρούριον. Οἱ Φράγκοι τοῦ Μορέως ἀνεγνώρισαν ὡς καλῶς γενομένην τὴν ἁρπαγήν, ἐπελθόντος δὲ συμβιβασμοῦ, ἔδωσαν εἰς τὸν Ντὲ Μπριέρες ἄλλο τιμάριον καὶ ἐνύμφευσαν αὐτὸν μὲ μίαν εὐγενῆ Φράγκισσαν.

Τίς ἡ συνάφεια τῆς διηγήσεως ταύτης περὶ καταλήψεως τοῦ Ἀρακλόβου πρὸς τὴν ἅλωσιν τοῦ ἐν Κυνουρίᾳ Κάστρου τῆς Ὡριᾶς, κατὰ τὸ δημῶδες ᾆσμα, ἐγὼ τοὐλάχιστον ἀδυνατῶ νὰ διαγνώσω. Ὁ Buchon, ὅστις ἐγίνωσκε ὅτι πλὴν τοῦ ἐν Κυνουρίᾳ, Κάστρα τῆς Ὡριᾶς ὑπάρχουσι καὶ ἐν Μάνῃ καὶ ἐν Κύθνῳ, κάμνει τὸν ἑξῆς συλλογισμόν. «Δὲν εἶναι δυνατόν, ἡ ἀφήγησις περὶ καταλήψεως φραγκικοῦ κάστρου διὰ δόλου, δι' οὗ ἐκινήθη εἰς οἶκτον ὁ καστελλᾶνος, νὰ παραφθαρῇ σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν μνήμην τῶν κατοίκων καὶ νὰ συνδεθῇ πρός τι ἄλλο γεγονός, ἐν ᾧ θὰ πρωτηγωνίστει κόρη τις φραγκοποῦλα;» Καὶ ἐπὶ τοσοῦτο σαθροῦ ἐδάφους θεμελιώνει τὸ οἰκοδόμημα αὐτοῦ περὶ τῆς ἱστορικῆς σημασίας τοῦ ᾄσματος.

[1]) Ῥεπαντὶ ἐλέγετο ἔνδυμά τι γυναικεῖον τῶν παλαιοτέρων χρόνων· νῦν δὲ ἐν Κυνουρίᾳ ἡ λέξις σημαίνει τὸ ἄλλως λεγόμενον σκουτὶ (ἐκ τοῦ λατ. scutum), ἀδρὸν ἐρεοῦν ὕφασμα.—Ἐν τῇ θασίᾳ παραλλαγῇ τὸ γύρισμα εἶναι : «Σ' ἀγαποῦ, καδινοποῦλα μου».

Ἐπίσης παράτολμοι, ἀλλὰ καὶ ἐπίσης ἀτυχεῖς εἶναι αἱ θεωρίαι τοῦ Σάθα περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος. Ἐν τῇ μνημονευθείσῃ διατριβῇ του ἰσχυρίζεται, ὅτι ἐν τῷ κάστρῳ τῆς Ὡριᾶς ψάλλει ἔτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἀμορίου ὑπὸ τῶν Ἀράβων (23 Σεπτεμβρίου 838). Ἡ ἅλωσις τοῦ ἐν τῇ κεντρικῇ Φρυγίᾳ προπυργίου τούτου τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ συνεκίνησε σφοδρῶς τὴν χριστιανοσύνην· καὶ ἐνῷ ἡ ἐκκλησία ἐθρήνει διὰ τροπαρίων τὸ μέγα δυστύχημα, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς διῃώνιζε δι' ᾀσμάτων τὴν μνήμην τῆς καταστροφῆς, ὧν ἀπηχήσεις εἶναι, κατὰ τὸν Σάθαν, τὰ φερόμενα περὶ τοῦ κάστρου τῆς Ὡριᾶς. Ὡς ἐπιχειρήματα φέρει ὁ Σάθας πρῶτον μὲν αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ κάστρου, παραφθαρὲν κατ' αὐτὸν εἰς Ὡριᾶς, ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως, ὅπερ οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Ἀρμένιοι χρονογράφοι γράφουσιν Ἀμοριὰ ἢ Ἀμουριὰ ἢ Ἀμουριέ. Δεύτερον τὴν αἴσθησιν ἣν ἐνεποίησεν εἰς πάντας τὸ ἄκουσμα τῆς ἁλώσεως, καὶ τρίτον τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Ἀμόριον ἐκυριεύθη διὰ προδοσίας Βοϊάνη τινὸς ἢ Βοϊδίτζη, ὑποσχεθέντος εἰς τοὺς Ἄραβας τὴν παράδοσιν.

Ἀλλὰ ταῦτα, ὡς παρατηρεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Σάθας, «δὲν ἀρκοῦσιν »εἰς ἀπόδειξιν, ὅτι τὸ περὶ τοῦ κάστρου τῆς Ὡριᾶς δημοτικὸν ᾆσμα »ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἅλωσιν τοῦ Ἀμορίου· εἶναι μάλιστα ζήτημα, προσ»θέτει, ἂν ὁ προμνημονευθεὶς Βοϊδίτσης ἀληθῶς παρέδωκε τὴν πόλιν »εἰς τοὺς Ἄραβας». Ἐπάγει δ' ὡς κορωνίδα τῶν ἀποδείξεων τὴν μαρτυρίαν παλαιοῦ τουρκικοῦ μυθιστορήματος, ὅπερ ἀνακριβῶς ἐποποιίαν ὀνομάζει, τῶν *Πορειῶν τοῦ Σαϊγὶδ Βατθάλ*. Τὸ μυθιστόρημα τοῦτο χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τοῦ Ἀμορίου, κατὰ τὴν βεβαίωσιν μόνου τοῦ Σάθα, διότι οἱ ἀσιανολόγοι χρόνον τῆς συντάξεως αὐτοῦ ὁρίζουσι μεταξὺ τοῦ ΙΔ' καὶ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἤτοι τὸν χρόνον τῆς ἀκμῆς τῆς ὀσμανικῆς δυνάμεως ἐν Ἀσίᾳ. Ἀνευρίσκει δ' ὁ Σάθας ἐν αὐτῷ ἀφήγησιν ἐξιστοροῦσαν τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ Ἀμορίου, καὶ δὴ «συμφωνοῦσαν παραδόξως πρὸς τὴν ἐν τῷ Κάστρῳ τῆς Ὡριᾶς διαφυλαχθεῖσαν παράδοσιν περὶ ἁλώσεως τῆς πόλεως διὰ νεανίου Τούρκου (Τουρκάκη) μεταμφιεσθέντος εἰς χριστιανὸν καλόγηρον [1])». Καὶ ἡ παράδοσις αὕτη φαίνεται εἰς τὸν Σά-

[1]) *Ἑστία* τ. Θ' σ. 312-3 Ἀλλ' αἱ παραλλαγαὶ τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος ἄλλαι μὲν

θαν πιθανωτέρα τῶν μαρτυριῶν τῶν χρονογράφων περὶ παραδόσεως τοῦ Ἀμορίου ὑπὸ προδότου τινὸς ἐγκεκλεισμένου ἐν αὐτῷ.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ τουρκικοῦ μυθιστορήματος, ὅπερ ὁ Σάθας ἰσχυρίζεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἀμορίου ἔχει ἐν περιλήψει ὡς ἑξῆς: Ὁ ἥρως τοῦ μυθιστορήματος Σαϊγὶδ Βατθὰλ ὁδοιπορῶν μετὰ τοῦ θείου του Ἀβδουσσαλάμ, μανθάνει ὅτι ἐκεῖ που πλησίον εἶναι ἓν φρούριον, ἔνθα βασιλεύει ἡγεμών τις ὀνόματι Σεραμπίλ· ἐν τῷ φρουρίῳ ἐκείνῳ οἰκεῖ κόρη αἰχμαλωτίσασα τὴν καρδίαν τοῦ θείου του, ἡ Ναουροὺζ Μπανού. Διὰ νὰ διασκεδάσῃ τὴν ἀθυμίαν τοῦ θείου του, ἀναλαμβάνει ὁ ἥρως νὰ κατακτήσῃ τὴν κόρην. Μεταμφιεσθεὶς δ' εἰς Ἕλληνα καλόγηρον εἰσέρχεται μόνος εἰς τὸ φρούριον, κινεῖ εἰς θαυμασμὸν τοὺς ἐν αὐτῷ διὰ τὰς ἐπιδειχθείσας θεολογικὰς γνώσεις του, τὴν δὲ νύκτα ἐγερθεὶς ἀποτέμνει τὴν κεφαλὴν τοῦ φρουράρχου καὶ 40 καλογήρων, μανθάνει ποῦ εὑρίσκεται ἡ Ναουροὺζ Μπανού, τὴν ἀπάγει καὶ τὴν παραδίδει εἰς τὸν θεῖόν του Ἀβδουσσαλάμ, ὅστις τὴν νυμφεύεται ἐξισλαμισθεῖσαν.

Ἐν τῇ ἀφηγήσει λοιπὸν ταύτῃ διεῖδεν ὁ Σάθας ἐξιστόρησιν τῆς ἁλώσεως τοῦ Ἀμορίου, ἣν ἐθεώρησεν ὡς τὸ πρότυπον τῆς παραδόσεως περὶ τῆς ἁλώσεως τοῦ Κάστρου τῆς Ὡριᾶς, καὶ τὸ τουρκικὸν μυθιστόρημα ἔκρινεν ὡς ἱστορικὴν πηγὴν πρὸς γνῶσιν τοῦ γεγονότος ἐκείνου ἀσφαλεστέραν τῶν μαρτυριῶν τῶν χρονογράφων. Ὁμολογῶ ὅτι ἀκατάληπτος μοὶ φαίνεται ἡ πεποίθησις, μεθ' ἧς ἀνακηρύσσει ὁ Σάθας ὡς ἱστορικὴν πηγὴν τὸ τουρκικὸν ἐκεῖνο μυθιστόρημα, τὸ ὁποῖον οἱοσδήποτε ἀναγνώσῃ καὶ ὀλίγας μόνον σελίδας αὐτοῦ ἀναγνωρίζει ὡς οἰκτρὸν ἀποκύημα ἀχαλινώτου καὶ ἀγεννοῦς φαντασίας. Ὁ Γερμανὸς μεταφραστὴς αὐτοῦ, συνοψίζων τὴν ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς σαξονικῆς ἀκαδημίας δημοσιευθεῖσαν μελέτην περὶ τοῦ βιβλίου ὑπὸ τοῦ ἀσιανολόγου Fleischer, λέγει ὅτι οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον μόριον ἱστορικῆς ἀληθείας ἔχει, ἀφοῦ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀναφέρει πεπλασμένα καὶ ἀνύπαρκτα ὀνόματα ὄχι μόνον αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ καὶ Χαλιφῶν ἀκόμη.

Ἄπορον δ' ἀληθῶς πῶς ἐπῆλθεν εἰς τὸν Σάθαν ἡ ἰδέα ὅτι ἐν

ἀναφέρουσι μεταμφίεσιν τοῦ Τούρκου εἰς καλόγηρον, ἄλλαι δὲ καὶ ὄχι ὀλίγαι εἰς ἔγκυον γυναῖκα.

τῷ ἐπεισοδίῳ ἐκείνῳ πρόκειται περὶ τοῦ Ἀμορίου. Πρὸ τούτου ὁ Τοῦρκος συγγραφεὺς διηγεῖται πῶς ὁ ἥρως του, εἰς μοναχὸν μεταμφιεσθεὶς ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔσωσεν ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας τὸν θεῖόν τοι Ἀβδουσσαλὰμ καὶ πῶς μετ' αὐτοῦ ἔφυγεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μεταβαίνων εἰς Μαλατίαν, ἤτοι τὴν Μελίτην τῆς Μελιτηνῆς. Ἀλλ' ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ, τῷ ἀμέσως ἐπακολουθοῦντι εἰς τὸ ἐπεισόδιον τὸ ἐξιστοροῦν δῆθεν τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἀμορίου, ἀναφέρεται ἡ πόλις αὕτη, ὡς τόπος εἰς ὃν ἐπιχειρεῖ νὰ μεταβῇ φίλος τοῦ ἥρωος, ὅπως φονεύσῃ τὸν Ἕλληνα ἄρχοντα αὐτοῦ [1]). Ὅθεν οὐδεμίαν ἔχει συνάφειαν τὸ ἑλληνικὸν ᾆσμα πρὸς τὸ τουρκικὸν μυθιστόρημα, οὐδὲ τὸ Κάστρο τῆς Ὡριᾶς πρὸς τὸ Ἀμόριον. Τὸ δ' ἄλλο ἐπιχείρημα τοῦ Σάθα, ὅτι τὸ ὄνομα τῆς Ὡριᾶς παρεφθάρη ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ ἢ τοῦ ἀρμενικοῦ τύπου τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀμορίου δὲν νομίζω σοβαρόν. Ὁ λαὸς παραφθείρει τοὺς ἐν τῇ γλώσσῃ του τύπους τῶν ὀνομάτων, καὶ ὄχι βέβαια τὰς ἐν ἀγνώστοις γλώσσαις παραφθορὰς ὀνομάτων ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ γλώσσης εἰλημμένων. Ἄλλως δὲ τὸ ὄνομα τῆς Ὡριᾶς δὲν προέρχεται ἐκ παρετυμολογίας, ἀλλὰ συμφωνεῖ πρὸς τὸ πρᾶγμα· τὸ κάστρο ὠνομάσθη τῆς Ὡριᾶς, διότι ὡραία ἦτο ἡ κυρία αὐτοῦ.

Ἂν καὶ ἀγνοοῦμεν τὸ ἀρχέτυπον περὶ τοῦ κάστρου τῆς Ὡριᾶς ᾆσμα καὶ τὸν χρόνον τῆς συντάξεως καὶ τὴν προέλευσιν αὐτοῦ, διακρίνομεν ὅμως ὅτι ἀπηρτίσθη τοῦτο ἐκ στοιχείων μυθικῶν καὶ ἱστορικῶν κοινῶν καὶ εἰς τὴν δημώδη ἑλληνικὴν ποίησιν καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους μύθους. Καὶ ἡ μεταμφίεσις τοῦ ἐραστοῦ εἰς γυναῖκα [2]), ὅπως κατακτήσῃ ἐξαπατήσας τὴν ἐρωμένην, ἐπαναλαμβάνεται συχνάκις ἐν αὐτοῖς (ἐκ τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸν κύκλον τῶν περὶ Χαρτζιανῆ καὶ τῆς Λιογέννητης), καθὼς καὶ ἡ μεταμφίεσις πολεμιστῶν εἰς γυναῖκας πρὸς χείρωσιν πολεμίων

[1]) Τὸ ἐπεισόδιον λήγει εἰς τὴν 88 σελίδα τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως (Die Fahrte des Sajjid Bathâl, übersetzt v. Ethé. Lpz. 1871 τ.1) καὶ τὸ Ἀμόριον ἀναφέρεται ἐν σ.89.

[2]) Πρὸς τὴν ἐν ἄλλαις παραλλαγαῖς μεταμφίεσιν εἰς καλόγηρον ἔχει ἀναλογίαν τινὰ ὁ ἀρχαῖος μῦθος περὶ μεταμφιέσεως τοῦ Ὀδυσσέως εἰς ἐπαίτην, ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὸ πολιορκούμενον Ἴλιον (Ὀδ. Δ, 242. Τὰς μεταγενεστέρας μαρτυρίας βλ. παρὰ Roscher Lex. d. Mythol. τ. III σ. 622).

ἀνυπόπτων. Βασιλοποῦλαι ἐπίσης κρημνίζουσιν ἑαυτὰς ἀπὸ τῶν τειχῶν τοῦ ἁλωθέντος φρουρίου, ὅπως μὴ πέσωσιν εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων (βλ. τὴν ὑπ' ἀρ. 85 παράδοσιν). Καὶ ὁ γυαλένιος πύργος, ἐν ᾧ κατά τινας παραλλαγὰς οἰκεῖ ἡ κόρη [1]), εἶναι συνήθης μυθολογικὴ εἰκών [2]).

Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἐν τῇ τραπεζουντίᾳ παραλλαγῇ ἡ κόρη δὲν φονεύεται, ἀλλὰ κρημνισθεῖσαν δέχεται εἰς τὰς ἀγκάλας του καὶ σώζει ἐραστής [3]), καὶ λαμβάνει αὐτὴν εἰς γυναῖκα, προαγγέλλεται δ' ὅτι θὰ γεννήσῃ ἐκ ταύτης τρεῖς υἱούς·

Τ' ἕναν νὰ βάλῃς Δοῦκα, τἆλλο Κωνσταντᾶν,
καὶ τἆλλο φλαμπουράτεν ἐμπρὸς 'ς τἄρχοντας.

Ἀναφέρονται δηλαδὴ ὀνόματα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, πρὸς ὃν καὶ τοῦτο ἔχει κοινόν, ὅτι καὶ ὁ ἥρως τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους γεννᾶται ἐκ Σαρακηνοῦ καὶ τῆς ὑπὸ τούτου ἁρπαθείσης ἑλληνίδος ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Δουκῶν. Ἐμφαίνει δ' ἡ τραπεζουντία παραλλαγὴ καὶ συνάφειαν πρὸς τὰ πολυάριθμα ἀκριτικὰ ἐκεῖνα ᾄσματα, ὧν ὑπόθεσις εἶναι ἡ δίωξις ὑπὸ Σαρακηνοῦ κόρης, ἥτις καταφυγοῦσα εἰς ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου παραδίδεται ὑπὸ τοῦ ἁγίου εἰς τὸν διώκτην, ὑποσχεθέντα νὰ βαπτισθῇ, καὶ κατά τινα παραλλαγὴν τοῦ ᾄσματος νὰ ὀνομασθῇ Κωσταντής, καὶ τὸ γεννηθὲν τέκνον νὰ ὀνομάσῃ Γιάννην [4]).

89 (87)

Κατὰ τὸν Π. Τριανταφυλλίδην (Οἱ φυγάδες. Ἀθ. 1870 σ. 30) Βλ. καὶ τὰ σημειούμενα εἰς τὴν προηγουμένην παράδοσιν.

Ἀλτζάκαλε εἶναι τὸ σημερινὸν τουρκικὸν ὄνομα τῆς ἐν τῷ Καπ-

[1]) Γυαλένιος πύργος ἐν τῇ Θασίᾳ παραλλαγῇ· ἐν ἄλλαις ἡ κόρη «εἶναι 'ς τὰ γυαλιά» (ἐν τῇ τῶν Σερβίων, ἐν ἠπειρωτικῷ ἐν ΖΑ. σ. 135).

[2]) Βλ. Liebrecht des Gervasius von Tilbury Otia imperialia σ. 151 κέ. καὶ ἐν Gött. gelehrte Anzeigen 1874 σ. 795. Panzer Beitrag zur deutschen Mythologie τ. II σ. 468 κέ. Γυαλένιο βουνὸ ἀναφέρεται καὶ ἐν ἀνεκδότῳ Θεσσαλικῷ ᾄσματι τῆς συλλογῆς μου.

[3]) Καὶ ἐν τῇ Θασίᾳ παραλλαγῇ ἡ κόρη κρημνισθεῖσα πίπτει εἰς ἀγόρου ἀγκάλας.

[4]) Ἐν λευκαδίᾳ παραλλαγῇ (Πλάτων τ. Β' σ. 454). Γιάννης εἶναι συνήθης εἰς τἀκριτικὰ ᾄσματα παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Διγενῆ. Τὸ ἐπεισόδιον τῆς διώξεως τῆς κόρης καὶ τῆς παραδόσεως εἰς τὸν διώκτην ὑπὸ τοῦ παρασχόντος τὸ ἄσυλον ἀπαντῶμεν καὶ εἰς χριστιανικὰ συναξάρια. (Βλ. Wirth Danae σ. 107).

παδοκικῷ Πόντῳ Κορδύλης. Τὸ δημῶδες ᾆσμα περὶ τῆς ἁλώσεως τοῦ κάστρου τῆς ὡραιᾶς ἐδημοσίευσεν ὁ Τριανταφυλλίδης ἔνθ. ἀν. Κατὰ τοῦτο ἡ κόρη κρημνισθεῖσα δὲν ἐφονεύθη, ἀλλ' ἔπεσεν εἰς τὰς ἀγκάλας παλληκαριοῦ, νυμφευθέντος αὐτήν.

Ἴχνη αἱμάτων ἐκ παλαιοῦ φόνου ἀνεξίτηλα ἀναφέρονται συχνότατα εἰς τὰς παραδόσεις πολλῶν λαῶν. Καὶ παρ' ἡμῖν δὲν εἶναι σπάνιαι. Οὕτω λ. χ. ἐν Μυστρᾷ, παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς Μητροπόλεως δεικνύονται ἀκόμη ἐν τῷ τοίχῳ τὰ ἴχνη τοῦ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1769 φονευθέντος μητροπολίτου Ἀνανίου τοῦ Λαμπάρδη. Ἐν Κρήτῃ δὲ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐδεικνύετο τὸ αἷμα τοῦ ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν σφαγέντος ἐπισκόπου Γορτύνης Κυρίλλου: «οὗ τὸ τίμιον αἷμα μέχρι τῆς δεῦρο κατά τινα χῶρον, καθώς τινές φασιν, ἀνεξάλειπτον συντετήρηται· καθ' ὃν οἱ εὐσεβεῖς φοιτῶντες καὶ τοῦτο σπόγγῳ ἐναπομάττοντες δι' αὐτοῦ γε θεῖον μῦρον ὑδρεύονται καὶ κατ' οὐδὲν ἀλλοιοῦσι τὸ χρῶμα τοῦ αἵματος». (Βλ. καὶ Χρονογρ. μετὰ Θεοφάν. σ. 77, 18. 624,7 Bonn).

90 (88)

Κατὰ τὸν Ἐπαμ. Π. Πολιτάκην (ἐν Κυψέλῃ, ἡμερολογίῳ τοῦ 1886 ἐν Ἑρμουπόλει, σ. 201), καὶ κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Ῥωμαίου (1899). Ὁ Ῥωμαῖος προσθέτει ὅτι δεικνύεται ὁ τόπος ὅπου ἐκρημνίσθη ἡ βασιλοποῦλα, καὶ θέσις τις πλησίον τοῦ φρουρίου ὀνομάζεται Γιανιτσαραίικα, ἀπὸ τοῦ διὰ δόλου εἰσελθόντος πρῶτον Γιανιτσάρου· ὑπὸ τὸ φρούριον δὲ ἐν τῷ πεδίῳ Ξηροκάμπι ἔκειτο ἡ κωμόπολις παρὰ τὴν θέσιν Λεπίδα, ἥτις, ὡς λέγουσιν, ἐκλήθη οὕτω «ἐπειδὴ ἔπεσε πολὺ λεπίδι», δηλ. ἐπειδὴ ἔγινε μεγάλη σφαγή. Ὁ Buchon, ὅστις περιγράφει λεπτομερῶς τὸ φρούριον, ἐδημοσίευσεν ὡς ἐλέχθη εἰς τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 88 παραλλαγὴν κυνουρικὴν τοῦ ᾄσματος ἐν γαλλικῇ μεταφράσει· στίχους τινὰς τῆς παραλλαγῆς ταύτης παραθέτει καὶ ὁ Πολιτάκης, ἑτέραν δὲ κυνουρικὴν ἐπίσης παραλλαγὴν μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ Κ. Ῥωμαῖος. Μνημονεύουσι τὸ κάστρον καὶ ὁ Curtius (Peloponnesos τ. II σ. 381), ὁ Α. Σακελλάριος (ἐν Πανδώρᾳ 1853 τ. Δ΄ σ. 408) καὶ ὁ Α. Ἀντωνιάδης (Κατσαντώνης σ. 455-6).

ϛ'

ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΙ ΓΙΓΑΝΤΕΣ

91 (89)

Κατὰ τὸν Fauriel (Chants populaires de la Grèce Par. 1824 τ. I σ. LXXI), ἐξ οὗ παραλαμβάνουσιν ὁ Ulrichs (Reisen u. Forschungen. Bremen 1840 τ. I σ. 182), ὁ B. Schmidt Volksl. σ. 205 καὶ ἐγὼ ΝΕΜ. σ. 503.

Περὶ τῶν Ἑλλήνων φέρεται καὶ ἡ ἑπομένη παράδοσις τοῦ χωρίου Μικροῦ Σουλιοῦ τῆς ἐπαρχίας Κουρέντων τῆς Ἠπείρου, δημοσιευθεῖσα ἐν Ἑβδομάδι 1885 τ. Β΄ σ. 455.

«Οἱ Ἕλληνες ἦταν παραπολὺ μεγάλοι ἀνθρώποι. Τὸ κεφάλι τους ἔφτανε ὥς τὰ σύννεφα. Ἦταν ψηλότεροι καὶ χοντρότεροι ἀπὸ τὸ βουνὶ τῆς Σιούτιστας. Ὅταν ἔχτιζαν τὰ κάστρα ποῦ φαίνονται ἀκόμα 'ς τὴν Κρετσούνιστα καὶ 'ς τὴ Βελτσίστα [1]), ἅπλωνε ὁ ἕνας τὸ χέρι του ἀπὸ τὴν Κρετσούνιστα καὶ ὁ ἄλλος ἀπὸ τὴ Βελτσίστα καὶ ἐδανείζονταν τὰ σύνεργά τους [2]). Τότες ποῦ ζιοῦσαν οἱ Ἕλληνες δὲν χρειάζονταν γιοφύρια, γιατὶ αὐτοὶ πηδοῦσαν τὸν Καλαμᾶ σὰν ποῦ πηδοῦμε ἐμεῖς σήμερα ταῖς αὐλακιαῖς 'ς τὸ χωράφι. Φώναζαν ἀπὸ δῶ, κι' ἀπολογιόνταν ἀπὸ τὴν Ἄρτα [3]). Μὲ ἑκατὸ δρασκέλαις πάγαιναν ἀπὸ δῶ ὥς τὰ Γιάννινα. Ὅταν πολεμοῦσαν ἀναμεταξύ τους ἔρρηχναν ὁ ἕνας 'ς τὸν ἄλλον ῥαϊδιά, γιατὶ δὲν εἶχαν ντουφέκια τότες. Τέτοιοι θὰ ἤμασταν καὶ ἐμεῖς, ἀλλὰ ἀνάθεμα τὴ Μονοβύζα, ποῦ μᾶς κατάντησε σὰν ποῦ εἴμεστε σήμερα!».

Περὶ τῆς παραστάσεως τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὡς ἐχόντων σῶμα γιγάντειον καὶ τεραστίαν ῥώμην ἐπραγματεύθημεν ὁ B. Schmidt

[1]) Χωρία ἀπέχοντα ἀλλήλων δύο καὶ ἡμίσειαν ὥρας, κείμενα δὲ τὸ μὲν παρὰ τὴν δεξιάν, τὸ δὲ παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Θυάμιδος.

[2]) Βλ. καὶ ἀρ. 93.

[3]) Ἡ Ἄρτα ἀπέχει δύο ὡς ἔγγιστα ἡμέρας ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν Κουρέντων, κατὰ τὴν σημείωσιν τοῦ ἐκδότου.

(Volksl. σ. 204 κἑ.) καὶ ἐγὼ (ΝΕΜ. σ. 502 κἑ.). Ἡ τοιαύτη δὲ παράστασις, ὡς παρατηρῶ αὐτόθι, ἀφορμᾶται ἐκ τῆς δοξασίας ὅτι τὸ παρελθὸν ἦτο κρεῖσσον τοῦ παρόντος, οἱ δὲ προγενέστεροι ἄνθρωποι μείζονες καὶ ὑπέρτεροι τῶν σημερινῶν. Τούτου δ' ἕνεκα ἐνῷ οἱ ἥρωες τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ἐφαντάζοντο, κατὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, τοὺς ἥρωας τῶν παρελθουσῶν γενεῶν ἀνωτέρους ἑαυτῶν, ἐξ ἄλλου ὁ αὐτὸς ποιητὴς πλάττει τοὺς ἥρωας ἐκείνους διαπράττοντας ἄθλους ἀνεφίκτους εἰς τοὺς συγχρόνους αὐτῷ ἀνθρώπους. Καὶ οἱ μετὰ τὸν Ὅμηρον δ' Ἕλληνες παρίστων τοὺς ἥρωας ὡς πελωρίους τὸ σῶμα καὶ ἰσχυροτάτους [1]). Ἡ ἰδέα δ' αὕτη εἶναι κοινὴ καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Οἱ ἀοιδοὶ τῶν ἀρχαίων ἐπικῶν ῥωσικῶν ποιημάτων πιστεύουσι τὰς περὶ τῆς ἀνδρείας τῶν παλαιῶν ἡρώων ὑπερβολάς, παραδεχόμενοι ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἦσαν τότε ἀνώτεροι τῶν συγχρόνων [2]). Ὁμοίως καὶ οἱ ἀλταϊκοὶ λαοὶ θεωροῦσι τοὺς προπάτορας ἰσχυροτέρους καὶ σοφωτέρους τῶν ἀπογόνων [3]).

Ἡ παράστασις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὡς γιγάντων δὲν ἐπιχωριάζει μόνον παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῷ λαῷ. Ἀλλ' ἀνευρίσκομεν ἐπίσης ταύτην καὶ παρὰ τοῖς Βουλγάροις [4]) καὶ παρὰ τοῖς παλαιοτέροις Ὁλλανδοῖς [5]).

92 (90)

Ἐκ τῆς ἀνεκδότου αἰτωλικῆς συλλογῆς Λουκοπούλου, τῆς βραβευθείσης εἰς τὸν διαγωνισμὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς ἑταιρείας (1903) — Κατ' ἄλλην παράδοσιν τῶν Κραβάρων (Ναυπακτίας) «ἐπέδραμον εἰς τὰ Κράβαρα κώνωπες φοβεροί, σιδηρόρρυγχοι, καὶ κατέτρεχον καὶ ἐθανάτωνον τοὺς Ἕλληνας, μέχρις οὗ ἠναγκάσθησαν οἱ ἐναπομείναντες νὰ κατασκευάσωσιν μεγάλους πίθους καὶ νὰ τα-

[1]) Βλ. Roscher Lex Mythol. τ. I σ. 2471.

[2]) Rambaud, La Russie epique σ. 16.

[3]) Castrén, Finnische Mythologie σ. 239 κέ.

[4]) A. Ilijev, Βουλγαρικαὶ παραδόσεις περὶ γιγάντων, καλουμένων Ἑλλήνων, Ἰουδαίων ἢ Λατίνων, ἐν Sbornik τοῦ βουλγαρικοῦ ὑπουργείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως τ. 3 καὶ 4.

[5]) Ἐν παλαιοτάτῳ ὁλλανδικῷ ᾄσματι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων λέγεται γίγας. (Rosa Warrens, Germanische Volkslieder τ. IV 223 κέ. Βλ. καὶ σ. 399).

φῶσιν ἐντὸς αὐτῶν ὁλοζώντανοι». (Α. Καρκαβίτσας ἐν Ἑστίᾳ 1890 τ. Β΄ σ. 259).

Ὁ λόγος δὲ τῆς ἐξολοθρεύσεως τῶν Ἑλλήνων ἦτο, ὡς ἄλλη παράδοσις λέγει, ἡ ἀσέβεια καὶ ἡ εἰδωλολατρεία αὐτῶν. (Al. Soutzo, Histoire de la revolution grecque σ. 227). Ἀλλ' ἡ προκειμένη αἰτίαν τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ φέρει τὴν ὑπερηφάνειαν τῶ ἀνθρώπων, τὴν παρορμήσασαν αὐτοὺς νὰ κτίσωσι πύργον ὅπως φθάσωσι τὸν θεόν· πρόδηλος δ' ἐν τούτῳ ἡ ἐπήρεια τῆς βιβλικῆς διηγήσεως περὶ τῆς πυργοποιίας (Γένεσ. ια΄, 1 κἑ.). Τὰ δὲ περὶ τῶν τάφων τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εὑρημάτων εἶναι αἰτιολογικὸς μῦθος πρὸς ἐξήγησιν τῆς διαφορᾶς τῶν ἀρχαίων τάφων ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς καὶ τοῦ λόγου δι' ὃν ἐτίθεντο τὰ κτερίσματα.

93

Παρὰ Νίκου Βέη (1903). Στύλια εἶναι ἡ δημώδης ὀνομασία τοῦ ἐν Βάσσαις ναοῦ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος, Κόκκαλα δ' ἡ τῆς κορυφῆς τοῦ Λυκαίου. Ἡ σφενδόνησις τῶν οἰκοδομικῶν ἐργαλείων εἰς μεγίστας ἀποστάσεις ἀναφέρεται καὶ εἰς ἄλλας παραδόσεις (Βλ. ἀρ. 94 καὶ σημείωσιν εἰς ἀρ 91). Καὶ οἱ Γίγαντες (Riesen καὶ Hünen) τῶν γερμανικῶν παραδόσεων ῥίπτουσι πρὸς ἀλλήλους πόρρωθεν τὰς λιθίνας σφύρας καὶ τοὺς πελέκεις αὐτῶν καὶ ἄλλα πράγματα. (Βλ. Grimm Deutsche Mythologie[4] σ. 450-1). Ἐπίσης βουλγαρικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουσι σφενδόνησιν πελέκεων ὑπὸ τῶν Τσίδωφ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ὄρους εἰς τὸ ἄλλο. (Strausz die Bulgaren σ. 39).

94

Κατὰ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α΄ σ. 275-6). Περὶ τῶν παρὰ τὸ Ῥοξάδο τειχῶν τῶν ἑλληνικῶν χρόνων βλ. Conze Reise auf den Inseln d. thrakischen Meeres σ. 92.

95

Μ. Ι. Μαρκόπολις ἐκ διηγήσεως γέροντος ποιμένος ἐν Ἑστίᾳ 1890 Α΄ σ. 397. Ἡ διὰ τοῦ παραδείγματος τῆς σφενδονήσεως ὀγκώ-

δους λίθου [1]) κατάδειξις τῆς ὑπεροχῆς τῶν παλαιοτέρων ἀνδρῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς σημερινοὺς συνήθης καὶ παρ' Ὁμήρῳ (Ἰλ. Ε, 302 κἑ. Μ, 381 κξ. Υ, 285 κἑ.)· ὑπερβολικώτερον δὲ δηλοῦται αὕτη παρὰ Βεργιλίῳ (Aen. XII, 895 κἑ.). Ἡ κατὰ μικρὸν κατάπτωσις τῆς ἀνθρωπότητος ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰουβενάλη (XV, 65 κἑ), ὅστις μνημονεύσας τὰ παραδείγματα τῆς σφενδονήσεως τεραστίων λίθων ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἡρώων, προσθέτει ὅτι τὸ σημερινὸν γένος (genus hoc), εἶχε μὲν περιέλθῃ εἰς κατάπτωσιν ἤδη ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, ἀλλὰ νῦν ἡ γῆ τρέφει νάνους (pusilles) καὶ πονηροὺς ἀνθρώπους (malos homines).

Ἡ δημώδης ἀντίληψις συσχετίζει τοὺς νανοφυεῖς πρὸς τὴν ἐρέβινθον, διὸ *Κοντορεβιθούλης* συνήθως ὀνομάζεται ἐν τοῖς παραμυθίοις ὁ νανοφυὴς ἥρως ὁ ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν Petit Poucet τῶν γαλλικῶν· καὶ ὁ Δαμάσκιος (βί. Ἰσιδώρου παρὰ Φωτ. Βιβλιοθ. 242 σ. 342 α. Β.) ἀναφέρει κεφαλὴν ἀνθρώπου, «τό τε μέγεθος καὶ τὸ εἶδος οὐδὲν ἐρεβίνθου διαφέρουσαν· διὸ καὶ ἐρέβινθον αὐτὴν καλεῖσθαι, τὰ δ' ἄλλα κεφαλὴν ἀνθρωπείαν εἶναι».

96

Παρὰ Ἰω Σταματούλη (1874). Τὸ μὲν Καμάρι εἶναι παραλία κώμη τοῦ δήμου Τρικάλων, παρὰ τοὺς ἀρχαίους Ἀριστοναύτας, τὸ ἐπίνειον τῶν Πελληνέων. Τοῦ Ζούγρα εἶναι χωρίον τοῦ αὐτοῦ δήμου παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Πελλήνης. Ἡ Τσοῦκα εἶναι ἀγροτικὸς συνοικισμὸς τοῦ αὐτοῦ δήμου, ὁ δὲ Γέρος ὀροσειρά, παραφυὰς τῆς Κυλλήνης, χωρίζουσα τὰ Τρίκαλα ἀπὸ τοῦ χωρίου Καρυᾶς. — Ἄλλο παρὰ τὸ Ψηλὸ Λιθάρι τοῦτο, περὶ οὗ ἡ παράδοσις, εἶναι ἐν Κορινθίᾳ, παρὰ τὸ στενὸν τῶν Δερβενακίων, τὸ Ἑλλήνων Λιθάρι, ὅπερ δὲν εἶναι βράχος, ἀλλὰ λείψανα ἀρχαίου οἰκοδομήματος, ἴσως τοῦ πύργου τοῦ Πολυγνώτου [2])

[1]) Σφενδόνησιν βράχων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἢ τῶν ἀνδρειωμένων ἀναφέρουσι καὶ ἄλλαι παραδόσεις (βλ. ἀρ. 73. 98. 118. 165.). Καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους, οἱ Γίγαντες ἐμάχοντο βάλλοντες βράχους· ὁμοίως καὶ οἱ γίγαντες τῶν γερμανικῶν παραδόσεων. (Grimm Deutsche Mythologie⁴ σ. 439. 442).

[2]) Gell Itinerar σ. 160. Curtius Peloponnesos τ. II σ. 512. Vischer Erinnerungen σ. 290.

Ἀγῶνας λιθοβολίας διὰ τεραστίων τὸ μέγεθος λίθων ἀναφέρει καὶ ἡ ἑπομένη παράδοσις. Καὶ κατά τινα παράδοσιν τῶν Ἐσκιμώων τῆς χώρας Βάφφιν, οἱ παλαιότατοι Ἴνουιτ ἐδίσκευον βάλλοντες μακρὰν μεγίστους λίθους, ὧν τινὲς ὑπάρχουσιν ἀκόμη ἐν τῇ πεδιάδι Μιλιάκτζουιν παρὰ τὸ Cumberland Sund· τούτους δὲ καὶ οἱ ῥωμαλεώτατοι τῶν σημερινῶν Ἴνουιτ μόλις δύνανται νὰ κινήσωσιν [1]).

97

Κατὰ τὸν Φ. Π. ἐν Πανδώρᾳ 1866 τ. ΙϚ′ σ. 488 (Πρβλ. τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 509).

98

Κατὰ τὸν Edgar Quinet (La Grèce moderne κεφ. 2 ἐν Oeuvres 1857 τ. V σ. 218).

99

Παρὰ χωρικῶν ἐκ τοῦ Μαυρομάτιοῦ (1866). Ὁμοίαν παράδοσιν περὶ ἴχνους τοῦ ποδὸς τοῦ Ἀριστομένους ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ἰθώμης ἀναφέρει ὁ Edgar Quinet (La Grèce moderne κεφ. 2 ἐν Oeuvres 1857 τ. V σ. 210). Ἄλλαι δὲ παραδόσεις ἡμέτεραι καὶ ξέναι περὶ σημείων τῶν πετάλων τοῦ ἵππου ἥρωος ἢ ἁγίου ἐντυπωθέντων ἐπὶ λίθων ἀναγράφονται ἐν σημειώσει εἰς ἀριθ. 503. Παραδόσεις δὲ περὶ σημείων ὀλισθήματος ἵππου, ὡς ἡ προκειμένη, φέρονται καὶ ἀλλαχοῦ [2]).

Καθόλου δὲ πολυπληθεῖς εἶναι αἱ τοιαῦται παραδόσεις περὶ θαυμασίως ἐπὶ λίθων ἀποτυπωθέντων σημείων τῆς ἐπαφῆς ποδῶν, χειρῶν, ὀνύχων, ἢ ἄλλων μελῶν τοῦ σώματος δαιμόνων ἀνθρώπων ἢ ζώων. Ἐν τῷ προσηρτημένῳ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἀνὰ χεῖρας τόμου πίνακι τῶν ὀνομάτων καὶ πραγμάτων ἐν λ. σημεῖον ἀναγράφονται αἱ παραδόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. Καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις δ' ἐφέροντο τοιαῦται [3]), τῶν δὲ παρ' ἄλλοις λαοῖς πλεῖσται περισυνήχθησαν καὶ

[1]) Verhandlungen d. Berl. Gesellschaft f. Anthropologie 1888 σ. 402-3.

[2]) Βλ. R. P. 1892 σ. 499,3 (τῆς Οὐγάνδας ἐν Ἀφρικῇ), σ. 610,63 (τῆς ἐν Γαλλίᾳ Βρετάννης).

[3]) Βλ. σημείωσιν περὶ τούτων ἐν τῇ ἐμῇ ΝΕΜ. σ. 136. Πρόσθες τὰ περὶ ἀποτυπώσεως τῶν ἰχνῶν τῶν βοῶν τοῦ Ἡρακλέους ἐπὶ πετρώδους ὁδοῦ πλησίον τῆς πόλεως τῶν

ἐμελετήθησαν [1]). Προῆλθον δ' ἐκ τῆς προσπαθείας πρὸς ἐξήγησιν κοιλοτήτων παρατηρουμένων εἰς λίθους τινάς, φυσικῶν ἢ τεχνητῶν, ἐχουσῶν δὲ σχῆμα παραπλήσιον πρὸς ἴχνη. Ὅθεν οὐδαμῶς πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν αἱ περὶ τούτων δοξασίαι ὡς λείψανα λιθολατρείας ἐν παλαιοτάτοις χρόνοις, καθὼς εὐλόγως παρατηρεῖ καὶ ὁ Peschel (Völkerkunde [3] σ. 260)· ἂν δέ τινα τῶν ἰχνῶν σέβουσιν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἰδιαζόντως τιμῶσι, τοῦτο προέρχεται ἐξ ἁπλῆς συμπτώσεως· διότι ἀποδίδεται τιμὴ εἰς μόνα τὰ πιστευόμενα ὡς ἴχνη θεῶν ἢ ἁγίων ἀνδρῶν. Τοιαῦτα ἐν Ἑλλάδι ὑπάρχουσιν ὀλίγα, οἷον τὰ ἴχνη τῶν γονάτων τῶν ἁγίων Δέκα μαρτύρων ἐν Κρήτῃ (ἀρ. 314), τὰ ἴχνη τῶν γονάτων καὶ τῶν δακτύλων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ Ταϋγέτῳ (ἀρ. 310) καὶ τὰ τῶν ποδῶν τοῦ Χριστοῦ (τοῦ Χριστοῦ τὸ πάτημα) ἐνιαχοῦ. (Βλ. Ἀνατολικὴν Ἐπιθεώρησιν τ. Α΄ σ. 9. 60. Βλ. καὶ ΝΕΜ. σ. 136). Ἀλλὰ καὶ ταῦτα παρ' ἡμῖν δὲν ἀξιοῦνται λατρείας. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὅμως φαίνεται ὅτι ἐτιμῶντο ὡς ἅγια λείψανα. Κατά τινα προφητείαν, ὁ βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων, ἐλθὼν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν «ἰχνό-

Ἀγυριναίων ἐν Ἰταλίᾳ (Διόδωρ. Δ΄, 24, 2. 3)· τὰ περὶ σημείων τῶν δεσμῶν τοῦ Προμηθέως ἐν σπηλαίῳ τοῦ Καυκάσου (αὐτ. ΙΖ΄, 83, 1)· τὰ περὶ τῆς τριαίνης τοῦ Ποσειδῶνος ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ (Στράβ. Θ΄ σ. 396. Παυσαν. Α΄, κϛ΄, 5).

[1]) Συναγωγαὶ συστηματικαὶ τῶν τοιούτων παραδόσεων ἐν RTP. (Les empreintes merveilleuses) 1892 σ. 427-8. 499-504. 676-681. 1893 σ. 174-5. 498-502. 565-588. 1894 σ. 221-3. 286-8. 473. 689-693 1895 σ. 118. 360-1. 539-544. 669-671. 1896 σ. 46. 51-2. 121-136. 199-200. 525. 1897 σ. 84-5. 316. 406-9. 489. 616. 1898 σ. 52-3. 295. 459. 587. 1900 σ. 56. 425-6. 664. 1901 σ. 206-9. 261-4. 391-2. 527-8. 1902 σ. 58. 288. 1903 σ. 270-1. 419. Βλ. καὶ 1889 σ. 330-1 430. 1892 σ. 417. Πρὸς τούτοις ἐν Archivio per le tradizioni popolari (Impronte maravigliose in Italia) 1893 σ. 97. 1895 σ. 340. 1897 σ. 513. 1898 σ. 161-5. 349-351. 1899 σ. 64-70. 399-402. 467-473. 1900 σ. 126-9. 186-190. 443-9. Ἄλλαι συναγωγαὶ ἐν Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde 1892 σ. 18. 1897 σ. 135 1899 σ. 256. 257. Ausland 1831 σ. 175. Academy 1886 ἀρ. 750 σ. 190. Kuhn Norddeutsche Sagen ἀρ. 25. 59. 119. 126, 7. 149,1. 2. 335 Grohmann Sagen aus Böhmen σ. 83. 85. 306. Waitz Anthropologie III σ. 179. IV, σ. 357.

Περὶ τῶν παραδόσεων τούτων διέλαβον καὶ οἱ ἑξῆς: Creuzer Religions de l antiquité, trad. Guigniaut τ. III σ. 456 κέ. Maury Essai sur les légendes pieuses 1843 σ. 214 κέ. Grimm Deutsche Mythologie [4] σ. 452 κέ. Rochholz Schweizersagen τ. II σ. 282. F.X. Kraus Real Encyklopädie der christl. Alterthümer λ. Fusssohle. L. Laistner Nebelsagen 1879 σ 225. A. Treichel über Steine mit Fusssrpuren ἐν Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthropol. 1897 σ. 68-80. Πολίτης ΝΕΜ. σ. 135-7.

ποδα ζητήσει Πέτρου καὶ Παύλου, καὶ κατασπασάμενος δώσει αἶνον Κυρίῳ τῷ θεῷ»[1]). Εὑρίσκετο δ' ἴχνος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐν τῇ μονῇ τῆς Παναχράντου καὶ μακρὸν ποίημα ἔγραψεν εἰς τοῦτο ὁ Μανουὴλ ὁ Φιλῆς (Β', 22 τ. I σ. 198 κέ. ἐκδ. Miller).

100

Κατὰ τὸν Heuzey (Le mont Olympe et l'Acarnanie. Par. 1860 σ. 264). Παρὰ τούτου παρελάβομεν ὁ B. Schmidt (Volksl. σ. 205-6), ἐγὼ (ΝΕΜ. σ. 503-4), καὶ ἡ Garnett (Greek Folk Poesy. 1896 τ. II σ. 413). Πρβλ. τὴν ἀνδρίαν παράδοσιν περὶ τοῦ δράκου (ἀρ. 389) καὶ τὴν κυπριακὴν ὑπ' ἀριθ. 79. Ὁμοιοτάτη πρὸς τὴν ἑλληνικὴν εἶναι ἡ δανικὴ παράδοσις περὶ Ὀλγήρου τοῦ Δανοῦ (Holger Danske) ἣν βλ. ἐν Revue britanique 1837 τ. X σ. 296 (ἐν τῇ ἐμῇ ΝΕΜ. σ. 504) καὶ ἐν RTP. 1892 τ. VII σ. 491-2. Κατ' αὐτὴν ὁ Ὀλγῆρος τὸν εἰσελθόντα εἰς τὸ ὑπόγειον ἐνδιαίτημά του προσεκάλεσε νὰ τῷ δώσῃ τὴν χεῖρά του· οὗτος δ' ἀντὶ τῆς χειρὸς τῷ ἔτεινε σιδηρᾶν ῥάβδον, ἣν λαβὼν ἐκεῖνος τὴν ἔθλιψε τόσον ἰσχυρῶς, ὥστε ἀπετυπώθη εἰς τὸ σίδηρον ἡ χείρ του· τότε εἶπε· «Εἶμαι εὐτυχὴς βλέπων ὅτι ἡ Δανία τρέφει ἀκόμη ἄνδρας». Ἐν ἄλλῃ σουηδικῇ παραδόσει ὁ τυφλὸς γίγας προσκαλεῖ νὰ τῷ δώσῃ τὴν χεῖρά του εἷς τῶν προσελθόντων πρὸς αὐτὸν ναυτῶν, διὰ νὰ ἴδῃ ἂν ἔμεινε ἀκόμη δύναμις εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ δὲ ναύτης τῷ προέτεινε σιδηροῦν λωστὸν διάπυρον τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος ἔσφιγξε καὶ εἶπε. «Πολὺ μεγάλη δύναμις ὡς τόσον δεν τοὺς ἀπόμεινε.» (Grimm Deutsche Mythologie [4] σ. 798). Καὶ ἐν ἀγγλικῇ παραδόσει ὁ προσκαλούμενος ὑπὸ τοῦ γίγαντος ἀντὶ τῆς χειρός του προτείνει ὑνίον ἀρότρου, τὸ ὁποῖον ἐκεῖνος ἐλύγισεν ὡς λεπτὸν στέλεχος. (Rambaud la Russie épique. Par. 1876 σ. 50) Ἐν δὲ τοῖς ἀρχαίοις ῥωσικοῖς ἐπικοῖς ποιήμασι περὶ τοῦ Ἠλία τοῦ Μουρόμ, ὁ ἥρως οὗτος φθάνει μετὰ τοῦ πολλῷ ἰσχυροτέρου συντρόφου του εἰς τὰ Ἅγια ὄρη, ὅπου εὑρίσκετο ὁ πατὴρ τοῦ τελευταίου. Οὗτος ζητεῖ νὰ σφίγξῃ τὴν χεῖρα τοῦ Ἠλία, διὰ νὰ ἴδῃ ἂν οἱ Ῥῶσοι ἥρωες ἔχουν ῥωμαλέα μέλη καὶ θερμὸν αἷμα. Ὁ Ἠλίας ὅμως, κατὰ προτροπὴν τοῦ συν-

[1]) Ὅρασις Δανιὴλ ἐν Vassiliev Anecdota graeco-byzantina σ. 41.

τρόφου του, ἀντὶ τῆς χειρὸς παρουσιάζει διάπυρον σίδηρον. Ὁ γέρων τὸν θλίβει, καὶ ἐκ τῆς θλίψεως ἐκθρώσκουσι σπινθῆρες καὶ συντρίμματα σιδήρου. «Καλά, λέγει τότε, ἔχεις δυνατὸ χέρι καὶ θερμὸν αἷμα· Εἶσαι ἀληθινὸς ἥρως.» (Rambaud αὐτ. Βλ. καὶ Russische Revue 1875 σ. 566 κἑ.). Φιννική τις παράδοσις τέλος ἀναφέρει ὅτι τὸ πλήρωμα φιννικοῦ πλοίου προσαράξαν εἰς τὴν χώραν τῶν εἰδωλολατρῶν, εὗρεν ἕνα γέροντα τυφλόν, ὅστις εἶπεν εἰς αὐτοὺς ὅτι ἀπὸ 600 ἐτῶν λείπει ἐκ τῆς Φιννίας· καὶ ὅταν τὸν ἀπεχαιρέτων τοὺς ἠρώτησεν ἂν ὁ φιννικὸς λαὸς διατηρεῖ ἀκόμη τὴν προτέραν ῥώμην. «Ναί, τῷ ἀπεκρίθη ὁ πλοίαρχος, καὶ ἐγὼ ἔχω εἰς τὰ καράβι ἕνα γέρο ποῦ διατηρεῖ ἀκόμη τὴν δυναμή του», καὶ ἔφερε ἀπὸ τὸ πλοῖον μίαν ἄγκυραν. Ὁ τυφλὸς γέρων λαβὼν αὐτὴν εἰς χεῖρας, προσεπάθει νὰ λυγίσῃ τοὺς βραχίονας αὐτῆς, ὑποθέτων ὅτι ἦσαν τὰ δάκτυλα τοῦ ἀνθρώπου. Μετ' ὀλίγον δ' ἀνεφώνησε. «Τώρα καταλαμβάνω, πῶς ὁ φιννικὸς λαὸς διατηρεῖ τὴν παλαιάν του δύναμιν.» (Archivio per le tradizioni popolari 1898 σ. 530-1).

101

Τὴν παράδοσιν ταύτην ἤκουσα ἐν αὐτῇ τῇ Μεσσήνῃ παρὰ χωρικοῦ ἐκ τοῦ χωρίου Μαυρομάτι (1866). Ὁ λίθος, περὶ οὗ ὁ λόγος, εἶναι ἡ μονόλιθος μεσόδμη τῆς πύλης τῆς Ἀρκαδίας ἐν Μεσσήνῃ, ἥτις ἔχουσα μῆκος 6 μέτρων περίπου, εἶναι τεθραυσμένη εἰς δύο τεμάχια.

102

Παρὰ Νίκου Βέη (1903). «Τὸ βουνὸ τὸ Κακαλετραίικο ποῦ ναι 'ς τὸ Κακαλέτρι ἀποπάνου» εἶναι ἡ Εἶρα, ἢ ἀκριβέστερον ἡ παρώρεια αὐτῆς ὅπου μέχρι τοῦ νῦν διασώζονται λείψανα τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας μεσσηνιακῆς πόλεως Εἴρας (Βλ. Bursian Geographie v. Griechenland τ. II σ. 162 κἑ. καὶ τοὺς συγγραφεῖς εἰς οὓς παραπέμπει). Ἀλλ' ἡ παράδοσις δὲν περισώζει βεβαίως ἀνάμνησίν τινα τῶν μεσσηνιακῶν πολέμων ἢ ἄλλου τινὸς ἱστορικοῦ γεγονότος, ἀλλ' ὁ πόλεμος ὃν ἀναφέρει εἶναι μυθικὸν πλάσμα, παραλλαγή τις τῶν περὶ γιγαντομαχίας ἀρχαίων μύθων καὶ τῶν σημερινῶν παραδόσεων περὶ πάλης τῶν στοιχειῶν. Οἱ μαχόμενοι βάλλουσιν ἀλλήλους διὰ βράχων, ὡς οἱ

ἀρχαῖοι γίγαντες, ἢ διὰ σφαιρῶν στέατος, ὡς τὰ στοιχειὰ (βλ. ἀρ. 127 καὶ τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 494).

103

Κατὰ τὸν Ross (Reisen u. Reiserouten durch Griechenland. Berl. 1841 τ. I σ. 93). Ἅγιος Ἠλιᾶς ἢ Διαφόρτι εἶναι ἡ ἱερὰ κορυφὴ τοῦ Λυκαίου· ἐν ταύτῃ, ὁμοιαζούσῃ πρὸς ἅλωνα, εὑρίσκονται, ὡς σημειώνει ὁ Ross, σχεδὸν ἀπολιθωμένα θλάσματα ὀστῶν τῶν θυσιαζομένων πάλαι ποτὲ ἱερείων, μέλανα ἐκ τῆς πυρᾶς. Περὶ δὲ τῆς παραδόξου ταύτης παραδόσεως τῶν χωρικῶν εὐστόχως παρατηρεῖ, ὅτι δὲν εἶναι ὅλως ἀνήκουστος ὁ δι᾽ ἁλωνίσεως θάνατος· διότι κατὰ τὴν μαρτυρίαν Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ (παρ᾽ Ἀθην. ΙΒ′ σ. 524α) ἔν τινι στάσει ἐν Μιλήτῳ, κατισχύσας ὁ δῆμος καὶ ἐκβαλὼν τοὺς πλουσίους «συναγαγὼν τὰ τέκνα τῶν φυγόντων εἰς ἁλωνίας, βοῦς συναγαγόντες συνηλοίησαν καὶ παρανομωτάτῳ θανάτῳ διέφθειραν».

104

Κατὰ τὸν Conze (Reise auf den Inseln des thrakischen Meeres. Hannover 1860 σ. 95) καὶ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α′ σ. 277). Ἄλλας παραδόσεις περὶ τάφων γιγάντων καὶ ἀνδρειωμένων βλ. ἐν ἀρ. 105. 106. 121-123. 131-133. Περὶ δὲ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν ἄλλων μεσαιωνικῶν μύθων περὶ τάφων γιγάντων βλ. τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 507 κἑ. Schmidt Volksl. σ. 207.

105

Κατὰ τὸν Conze ἔνθ. ἀν. σ. 95.

106

Κατὰ τὸν Ἀλέξ. Σοῦτσον (Histoire de la revolution grecque σ. 227), ὅστις δὲν προσδιορίζει ἀκριβέστερον τὸν τόπον, λέγων ἁπλῶς ὅτι τὸ μνῆμα τοῦ Ἕλληνα εἶναι «ἐπὶ τῶν ἀσιατικῶν ὀχθῶν τοῦ θρᾳκικοῦ Βοσπόρου». Ἀλλὰ πιθανῶς εἶναι αὐτὸ τὸ ὑπὸ τοῦ Lechevalier (Reisen durch Propontis und Pontus Euxinus σ. 40 τῆς γερμ. μεταφράσεως) ἀναφερόμενον βουνὸν τοῦ γίγαντος,

πολὺ πλησίον τοῦ Ματζὰρ Μπουρνού, ὅπου κατὰ τὸν Γάλλον περιηγητὴν οἱ Τοῦρκοι πιστεύουσιν ὅτι εἶναι θαμμένος γίγας.

107

Κατὰ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α' σ. 274). Ἐν Ἄνδρῳ οἱ εὔφοροι καὶ καλῶς καλλιεργημένοι ἀγροὶ λέγονται *Ἑλληνικάδες* (Μηλιαράκη, Ἄνδρος σ. 115). Καὶ ταῦτα διότι ἀληθῶς οἱ ἀπὸ μακροῦ χρόνου χέρσοι ἀγροὶ ἐν τοῖς ἐρειπίοις ἀρχαίων πόλεων καλλιεργούμενοι γίνονται εὔφοροι, καὶ τὸ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδάφους, ὅπου ὑπάρχουσιν ἀρχαιότητες, ἐξαγόμενον χῶμα χρησιμοποιεῖται συνήθως πρὸς λίπανσιν ἀγρῶν. Παράδοξος εἶναι ἡ δοξασία, ὅτι κατέστησαν γόνιμοι οἱ ἀγροί, διότι ἐκαίοντο διὰ φακοῦ· ἴσως διὰ παραπλησίαν τινὰ δοξασίαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι τὰ διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ κάλλος αὐτῶν ἐπιφανέστατα πεδία, ὁποῖα τὰ κατὰ τὴν Καπύην, ἐκάλουν Φλεγραῖα, καὶ ἐμυθολόγουν ὅτι ἐν αὐτοῖς ἐγένετο ἡ γιγαντομαχία [1]), καθ' ἣν κατεκάη ὑπὸ τῶν κεραυνῶν ἡ γῆ [2]).

108

Κατὰ τὸν Ulrichs (Reisen und Forschungen in Griechenland. Bremen 1840 τ. I σ. 124), ὅστις ἀναφέρει (σ. 128) ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ Καστριοῦ (Δελφῶν) διηγοῦνται περὶ τῶν κτισάντων τὴν Ἀδελφοὺ ἢ τοὺς Ἀδελφοὺς (Δελφοὺς) ἱστορίαν παραπλησίαν πρὸς τὴν τοῦ Ῥωμύλου καὶ τοῦ Ῥώμου.

Καὶ ὁ Stackelberg (Der Apollotempel zu Basae. Rom, 1826 σ. 14) ἀναφέρει, ὅτι οἱ Βλάχοι τῆς Ἀρκαδίας δὲν θεωροῦσι τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας προγόνους των, ἀλλὰ ξένους, προγόνους τῶν Φράγκων, οἵτινες ἐκυρίευσαν ἄλλοτε τὴν χώραν των. Καὶ οὕτω ἐξηγοῦσι τὰς συνεχεῖς ἐπισκέψεις τῶν Εὐρωπαίων καὶ τὴν εὐλάβειαν, ἣν οὗτοι δεικνύουσι πρὸς τὰ λείψανα τῆς ἀρχαιότητος. Ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη εὐνόητος ἐν Δελφοῖς, μιᾷ τῶν ἐπιφανεστάτων ἑστιῶν τῆς ἀρχαίας θρη-

[1]) Πολύβ. Γ', 91, 2. 7. Στράβ. σ. 243.

[2]) Πρβλ. Ἡσιόδ. Θεογον. 693-4: «ἀμφὶ δὲ γαῖα φερέσβιος ἐσμαράγιζε | καιομένη, λάκε δ' ἀμφὶ πυρὶ μεγάλ' ἄσπετος ὕλη».

σκείας, ἧς ἡ κατάλυσις προσυπονοεῖ τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν σύγκρουσιν πρὸς τὴν ἐπικρατήσασαν χριστιανικήν, ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἄγνωστος· ἡ δ' ὡς ἀρκαδικὴ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Στάκκελβεργ ἴσως εἶναι μεμονωμένη γνώμη ποιμένος τινὸς τῆς Φιγαλίας. Διότι οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος λέγεται ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχόν τι κοινὸν πρὸς τοὺς Φράγκους (ἡ φραγκικὴ κατάκτησις τοῦ Μορέως ἐλησμονήθη παντελῶς), ἀλλὰ θεωροῦνται ὡς παλαιότεροι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, κρείσσονες καὶ ῥωμαλεώτεροι τῶν νῦν.

109

Παρὰ Γ. Παπαβασιλείου (1884). Δέλφι εἶναι τὸ ὄρος Δίρφυς τῆς Εὐβοίας, Χτυπᾶς δὲ τὸ Μεσσάπιον ὄρος τῆς Βοιωτίας.

Πρόσχωσιν τῆς θαλάσσης ὑπὸ ἡρώων ἢ γιγάντων ἀναφέρουσι καὶ ἀρχαῖοι ἑλληνικοὶ μῦθοι καὶ ἄλλων λαῶν παραδόσεις. Κατά τινας μύθους, οἵτινες ἐπεχωρίαζον καὶ ἐν Εὐβοίᾳ, [1]) ὡς ἡ προκειμένη παράδοσις, ὁ Ὠρίων προσέχωσε τὸν λιμένα τῆς σικελικῆς Μεσσήνης καὶ τὴν ὀνομαζομένην ἀκτὴν ἐποίησε, [2]) πρὸς δὲ τούτοις, ἀναπεπταμένου ὄντος τοῦ μεταξὺ Σικελίας καὶ Ἰταλίας πελάγους προσέχωσε τὸ κατὰ τὴν Πελωρίδα κείμενον ἀκρωτήριον, καὶ τοῦτο διαπραξάμενος μετανέστη εἰς τὴν Εὔβοιαν καὶ κατῴκησεν ἐκεῖ. [3]). Κατ' ἄλλους δὲ μύθους οἱ Γηγενεῖς ἔχωσαν ἐν Κυζίκῳ τὸν Χυτὸν καλούμενον λιμένα. [4]). Οἱ Ἀλωάδαι ἠπείλουν «τὴν θάλασσαν χώσαντες τοῖς ὄρεσι ποιήσειν ἤπειρον.» [5]).

Κατὰ τὴν ἑπομένην παράδοσιν, τὸ ἀκρωτήριον Δράπανο [6]) προσέχωσεν ἡ Παναγία, ῥίπτουσα ἄμμον καὶ χάλικας ἐκ τῆς ποδιᾶς της εἰς τὴν θάλασσαν, ὡς ὁ ἀντρειωμένος τῆς εὐβοϊκῆς παραδόσεως ἔρριπτεν ἄμμον ἐκ τῆς χειρίδος του. Ὅμοιαι γαλλικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Γαργαντούας ἐγέμισε τὴν ποδιάν του μὲ χῶμα καὶ πέτρας

[1]) Βλ. Roscher, Lexik d. Mythologie τ. III σ. 1036.

[2]) Διόδωρ. Δ', 85,1.

[3]) Ἡσίοδος παρὰ Διοδώρ. Δ', 85,4.

[4]) Ἀπολλών. Ῥόδ. Α', 989 καὶ Σχολ. αὐτ. 987.

[5]) Ἀπολλόδωρ. Α', ζ', 4.

[6]) Τὸ ἀρχαῖον Δρέπανον, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ῥίου, ἀπέναντι τῆς Ναυπάκτου, ἐν τῷ Κορινθιακῷ κόλπῳ.

διὰ νὰ προσχώσῃ τὸν ποταμὸν Βιλαίνην ἐν Βρετάννῃ, καὶ σχισθείσης τῆς ποδιᾶς κατέπεσε μέρος τοῦ φορτίου, σχηματίσαν ὁλόκληρον ὄρος. [1]). Ἢ ὅτι ἡ Παναγία ἐκόμιζεν εἰς τὴν ποδιάν της χῶμα ἢ λίθους, οἵτινες καθ' ὁδὸν κατέπεσαν· [2]) ἢ ὅτι ἐσχηματίσθησαν λόφοι ἐκ χώματος πεσόντος ἐκ τῆς ποδιᾶς μιᾶς ἁγίας [3]) ἢ διαβολίσης, [4]) ἢ τῆς νύμφης (fée) Μελουσίνης. [5]). Πολυάριθμοι δὲ παραδόσεις τῶν γερμανικῶν λαῶν λέγουσιν ὅτι λόφοι ἢ βράχοι παρήχθησαν ἐκ χώματος ἢ λίθων, οἵτινες ἐχύθησαν ἐκ τῆς σχισθείσης ποδιᾶς γυναικὸς ἢ κόρης γίγαντος. [6]) ἢ ἐκ λίθων οὓς ἐτίναξαν ἐκ τοῦ ὑποδήματος ἢ τῶν χειροκτίων των γίγαντες. [7]). Καὶ φιννικαὶ δὲ φέρονται παραδόσεις περὶ μεγίστων βράχων οὓς ἔφερεν εἰς τὴν ζώνην κόρη γίγαντος, καὶ οἵτινες κατέπεσαν καὶ μένουσιν εἰς τὴν γῆν. [8]).

Παραπλήσιος εἶναι ὁ ἀρχαῖος μῦθος περὶ τοῦ Λυκαβηττοῦ, ὅστις κατέπεσεν εἰς τὸν τόπον ὅπου νῦν εὑρίσκεται ἐκ τῶν χειρῶν τῆς Ἀθηνᾶς καταπλαγείσης, ὡς ἤκουσε δυσάρεστόν τι ἄγγελμα. [9]). Κατὰ τὸ πρότυπον τούτων ἐπλάσθησαν πρὸς γέλωτα οἱ μῦθοι περὶ λίθων, οἵτινες ἐκ τοῦ σάκκου θεοῦ καταπεσόντες ἐπί τινος τόπου κατέστησαν αὐτὸν πετρώδη, [10]) καὶ περὶ τῶν φαρμάκων τῆς Μηδείας, ἅτινα ἐκχυθέντα εἰς τὸ θεσσαλικὸν πεδίον ἐποίησαν πολυφάρμακον τὴν Θεσσαλίαν [11])· καὶ ὁ περὶ τῶν ψευσμάτων, ἅτινα συντριβείσης τῆς φερούσης ταῦτα ἁμάξης τοῦ Ἑρμοῦ ἐν Ἀραβίᾳ διήρπασαν οἱ Ἄραβες [12]).

[1]) RTP. 1901 σ. 390. Βλ. καὶ αὐτ. 1893 σ 83 κέ.

[2]) Grimm Deutsche Mythologie [4] σ. 445.

[3]) RTP. 1894. σ. 394.

[4]) Αὐτ. 1897 σ. 305.

[5]) Αὐτ. 1892 σ. 570.

[6]) Grimm ἔνθ. ἀν. 443 κέ W. Schwartz ἐν Verhandlungen d. Berl Gesellsch. f. Anthropologie 1891 σ. 456.

[7]) Grimm αὐτ. Γαλλικαὶ ὅμοιαι ἐν RTP. 1895 σ. 267. 1900 σ. 543.

[8]) Grimm αὐτ. σ. 445.

[9]) Ἀμελησαγόρας παρ' Ἀντιγόνῳ Καρυστίῳ 12.

[10]) Σημερινὸς ἑλληνικὸς περὶ τῶν Κραβάρων (Α. Καρκαβίτσας ἐν Ἑστίᾳ 1890 τ. Β΄ σ. 259)· σερβικὸς περὶ τοῦ Μαυροβουνίου (Vuk Montenegro 5=Grimm ἔνθ. ἀν. σ. 445).

[11]) Μιχ. Ἀκομινᾶτ. τ. Α΄ σ. 177 ἐκδ. Λάμπρου.

[12]) Βαβρ. 57.

110

Παρὰ Κ. Ζησίου (1883) Βλ. τὴν προηγουμένην σημείωσιν.

111

Παρὰ Γ. Τσόγκα (1878). Ἡ Βαράσοβα εἶναι τὸ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Εὐήνου ἐν τῇ αἰτωλικῇ παραλίᾳ ἀπέναντι τῶν Πατρῶν ἀπότομον βραχῶδες ὄρος (ὕψ. 917 μ.), ἡ τῶν ἀρχαίων Χαλκίς· ὑπὸ τοῦτο ἔκειτο ἡ ὑπὸ τῶν Κουρήτων κατὰ τὸν αἰτωλικὸν μῦθον κτισθεῖσα ὁμώνυμος πολίχνη, ἡ καὶ Ὑποχαλκὶς καλουμένη.

Ἡ παράδοσις εἶναι ἴσως ἀπήχησις παλαιοῦ τινος αἰτωλικοῦ μύθου περὶ τῶν Ἀλωαδῶν, τοῦ Ὤτου καὶ τοῦ Ἐφιάλτου. Μῦθοι περὶ τούτων, ὡς ἀπειλούντων νὰ ἐπιθέσωσι τὴν Ὄσσαν καὶ τὸ Πήλιον ἐπὶ τὸν Ὄλυμπον, καὶ διὰ τῶν ὀρέων τούτων ν' ἀναβῶσιν εἰς τὸν οὐρανόν, ἐφέροντο πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' οὐδεὶς αἰτωλικὸς μνημονεύεται [1]. Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει ἀναφέρεται ὡς τόπος τῆς μάχης ἡ Θεσσαλία, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις μύθοις. Καὶ οἱ ἀνδρειωμένοι ἀδελφοὶ δὲν ἐδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὸν σκοπόν των, ὡς οἱ Ἀλωάδαι τῶν ἀρχαίων μύθων. Ἐτάφησαν δὲ ὑπὸ τὸ ὄρος, ὅπερ ὡς ὅπλον ἐκίνουν, ὡς οἱ γίγαντες τῶν περὶ γιγαντομαχίας μύθων, οἵτινες πεσόντες «αὐταῖς αἷς φορέεσκον ἐτυμβεύοντο βολῇσι [2]».

112

Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Κ. Χούμη (1873). Ἐδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον ἐν ΔΜΜ. σ. 4. Εἰς ἄλλον ἀνδρειωμένον ἀναφέρει τὴν σφενδόνησιν τοῦ βράχου ἡ ἑπομένη παράδοσις. Ὡς καὶ ἐν ΔΜΜ. σ. 4 παρετήρησα, ἡ παράδοσις προέρχεται ἐκ τῶν ἀρχαίων περὶ γιγαντομαχίας μύθων· ἀντὶ ἀρχαίου λησμονηθέντος ὀνόματος, ὁ γίγας ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοτάτου ἀνδρειωμένου τῆς ἑβραϊκῆς μυθολογίας

[1]) Βλ. Preller-Robert Gr. Mythol. I σ. 103 κέ Roscher Lex. d. Mythol. I λ. Aloadai. Pauly-Wissowa Real-Encyclop. I σ. 1591 λ. Aloadai. Westermann Μυθογράφοι σ. 361-2.

[2]) (Κλαυδιαν.) Γιγαντομαχ. 23. Βλ. M. Mayer die Giganten u. Titanen σ. 208 περὶ τῶν ἐπιφερομένων ὑπὸ τῶν γιγάντων ὀρέων, ἅτινα ἐγένοντο εἰς αὐτοὺς τάφος. Βλ. καὶ σ. 251.

Σαμψών. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ γερμανικαὶ παραδόσεις ὀνομάζουσι Σαμψὼν ἕνα τῶν Οὕννων. (Kuhn u. Schwartz Norddeutsche Sagen ἀρ. 335).

Ἐν ἀρ. 93 ἐξομοιοῦνται πρὸς τὸν Σαμψὼν καὶ τὸν Ἡρακλέα οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες.

113

Παρὰ Α. Κ. Χούμη (1871). Τὴν ἐδημοσίευσα τὸ πρῶτον ἐν ΝΕΜ. σ. 509. Παραλλαγὴ τῆς προηγουμένης παραδόσεως.

114

Παρὰ Χ. Ἀννίνου (1882). Εἰς τοὺς Πρόννους ἐπίσης δεικνύονται καὶ τὰ πατήματα τοῦ Δράκοντα. (Πάρτς Κεφαλληνία σ. 187). — Τὸ ὄνομα τοῦ Ἡρακλέους δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τὸν λαὸν (πρβλ. καὶ ἀνωτέρω ἀρ. 93), ἄλλως δὲ καὶ ὡς βαπτιστικὸν ὄνομα εἶναι σήμερον συνηθέστατον ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ δὲ τοπωνυμία Ἁράκλι ἢ Ῥακλί, τὴν ὁποίαν μνημονεύει ἡ παράδοσις, εἶναι τὸ ὄνομα τῆς κοιλάδος τῶν Πρόννων, παραφθαρὲν ἐκ τοῦ Ἡράκλειον, καὶ μαρτυροῦν ὅτι ὑπῆρχε πάλαι ποτὲ ἐνταῦθα ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους. (Βλ. Μηλιαράκη Γεωγραφίαν Κεφαλληνίας σ. 41 κἑ. 223).

Ἴχνη δὲ Ἡρακλέους ἐπὶ λίθων ἀναφέρουσι καὶ ἀρχαῖοι μῦθοι. Περὶ τὴν Πανδοσίαν τῆς Ἰαπυγίας ἐδεικνύοντο ἴχνη αὐτοῦ, ἐπὶ τὰ ὁποῖα οὐδενὶ ἐπετρέπετο νὰ ἐπιβῇ (Ἀριστοτέλ. π. θαυμασ. ἀκουσμ. 97 σ. 838α 34). Καὶ ἐν τῇ μεταξὺ Βορυσθένους καὶ Ὑπάνιος σκυθικῇ χώρᾳ, οἱ ἐπιχώριοι, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (Δ, 82), ἐδείκνυον «ἴχνος Ἡρακλέος ἐν πέτρῃ ἐνεόν, τὸ οἶκε μὲν βήματι ἀνδρός, ἔστι δὲ τὸ μέγαθος δίπηχυ, παρὰ τὸν Τύρην ποταμόν». Παρῳδῶν δὲ τὰς τοιαύτας διηγήσεις ὁ Λουκιανὸς (Ἀληθ. ἱστορ. Α', 7 τ. ΙΙ σ. 75 R.) ἀναφέρει «ἴχνη δύο ἐπὶ πέτρας, τὸ μὲν πλεθριαῖον, τὸ δὲ ἔλαττον· ἐμοὶ δοκεῖν, τὸ μὲν τοῦ Διονύσου τὸ μικρότερον, θάτερον δὲ Ἡρακλέους».

Καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς φέρονται ὅμοιαι παραδόσεις περὶ ἰχνῶν ποδῶν ἡρώων γιγάντων ἁγίων ἢ τοῦ διαβόλου ἢ τῶν πετάλων τοῦ ἵππου αὐτῶν, ἀποτυπωθέντων ἐπὶ λίθου κατὰ τὸ πήδημα αὐτῶν ἀπὸ βρά-

χου εἰς βράχον ἢ ἀπὸ τῆς μιᾶς ὄχθης ποταμοῦ εἰς τὴν ἑτέραν. Περὶ τῶν γερμανικῶν τοιούτων παραδόσεων βλ. Grimm Deutsche Mythol.[4] σ. 453. Ἄλλας γερμανικὰς βλ. ἐν Zeitschr. d. Vereins f. Volksk. 1897 σ. 135. RTP. 1901 σ. 263, 16. 1903 σ. 270· γαλλικὰς ἐν Mélusine 1896 σ. 129. RTP. 1892 σ. 428, 2· ἰρλανδικὴν ἐν RTP. 1893 σ. 499, 29· Ἑλληνικὰς δ᾽ ὁμοίας ἐν ἀρ. 119. 120. 129.

115

Κατὰ τὸν L. Stephani (Reise durch das nördl. Griechenland. Lpz. 1843 σ. 16). Τὸ τεῖχος καὶ ἡ πύλη ἔχουσιν ἀπὸ ἐτῶν κατεδαφισθῆ.—Κατὰ τοὺς Ἀραχοβίτας τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων τὰ ὑποδήματα εἶχον τόσον μάκρος, ὅσον εἶναι τὸ ἀνάστημα ἑνὸς σημερινοῦ ἀνθρώπου. (Schmidt Volksl. σ. 205). Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (Β, 91), τὸ ἐν τῷ ἱερῷ ἐν Χέμμει τῆς Αἰγύπτου εὑρισκόμενον σανδάλιον τοῦ Περσέως ἦτο τὸ μέγεθος δίπηχυ.

116

Δημοσθ. Χαβιαρᾶς (ἐν Εἰκοσιπενταετηρίδι Ἑλλην. φιλολογ. Συλλόγου. Κ/πολις 1888 σ. 257). Τὸ χωρίον Καράμακκα, οἰκούμενον ὑπὸ Συμαίων ἀποίκων, κεῖται ἐν τῇ Ροδιακῇ χερσονήσῳ ἢ Περαίᾳ πλησίον τῶν Λωρύμων. Τὸ Καρὰ Οὐσέκι τῶν Καραμάκκων εἶναι τὸ ὑψηλότερον ὄρος τῆς χερσονήσου τῶν Λωρύμων, τὸ δὲ Καρὰ Οὐσὲκ τῶν Φοινικετῶν εἶναι ὄρος κατὰ τὸν μυχὸν τοῦ συμαϊκοῦ κόλπου παρὰ τὴν ἀρχαίαν πόλιν Φοίνικα (τῶν νῦν Φοινικετῶν, ὑπὸ δὲ τῶν Ὀθωμανῶν καλουμένων Φοινιέτ)[1]). Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὀρέων ὑψοῦται ἐπὶ βράχου ὑπερκειμένου τῆς θαλάσσης παλαιὰ ἀκρόπολις· ταύτην καὶ τὸ σημερινὸν ἐκεῖ χωρίον οἱ μὲν κάτοικοι τῶν Καραμάκκων καλοῦσι Ἀσαρίναν, οἱ Ὀθωμανοὶ Ἀσὰρ ντιπιντὲ (εἰς τὸν τόπον τοῦ Ἀσὰρ) καὶ οἱ Συμαῖοι Συκιάν. Τὸ πάλαι ἔκειτο ἐκεῖ πόλις καλουμένη Κασάρεια, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ἐν ἐπιγραφαῖς ἀπαν-

[1]) Κατὰ τοὺς **Benndorf u. Niemann** (Reisen in Lykien u. Karien σ. 2), οἱ Ὀθωμανοὶ καλοῦσι τὸ χωρίον Φινικίτε. Οἱ αὐτοὶ συγγραφεῖς ἐδημοσίευσαν (σ. 19) σχέδιον τοῦ ὑπερκειμένου τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος φρουρίου, ὅπερ εἶναι κτίσμα τῶν Ἰωαννιτῶν ἱπποτῶν (σ. 24).

τῶντος ἐθνικοῦ Κασαρεύς, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Δημοσθένους Χαβιαρᾶ (Περὶ τῆς Καρικῆς πολίχνης Κασαρείας ἐν Εἰκοσιπενταετηρίδι ἑλλ. συλόγ. σ. 254-7). Τὰ δὲ Καραντὰ κατέχουσιν πιθανῶς τὴν τὴν θέσιν ἀρχαίας τινὸς πολίχνης, καλουμένης ἴσως Κάρανδα, κατὰ τὸν αὐτὸν Χαβιαρᾶν. Ἐκ πληροφοριῶν δ' οὗτος ἀναφέρει ὅτι πλησίον τῶν Καραντῶν δεικνύονται ὄντως οἱ ὑπὸ τῆς παραδόσεως μνημονευόμενοι τρεῖς ὀγκώδεις πελεκητοὶ λίθοι.

117

Κατὰ τὸν Conze (Reise auf den Inseln des thrak. Meeres. Hannov. 1860 σ. 51). Βλ. καὶ τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 519.—Ὁ πύργος τοῦ Φονιᾶ (ἀπὸ τοῦ παρακειμένου ῥυακίου οὕτω καλούμενος) εἶναι ἐκ τῶν τετραγώνων πύργων, οἵτινες εἰς τρία μέρη τῆς νήσου σώζονται, ἀνεγερθέντες ὑπὸ τῶν Κατελουζίων, πρὸ τῆς ὑποταγῆς τῆς νήσου εἰς τοὺς Τούρκους (1457)·—*Σφονδοβόνι* ἐν Σαμοθρᾴκῃ λέγεται ἡ σφενδόνη.

118

Κατὰ τὸν Γ. Λουκᾶν (ἐν Πανδώρᾳ 1869 τ. ΙΘ', σ. 413-4). Τὸ Λιγγρὶν εἶναι παιδιὰ διὰ δύο ξύλων παιζομένη, ἑνὸς μείζονος (καλουμένου ἡ λίγγρα) καὶ ἑνὸς ἐλάσσσονος, καὶ συνισταμένη εἰς τὴν καθ' ὡρισμένους κανόνας ἐκσφενδόνησιν τοῦ ἐλάσσονος διὰ τοῦ ἑτέρου. Περιγραφὴν ταύτης βλ. παρὰ Λουκᾷ (Φιλολ. ἐπισκέψεις σ. 115-6) κσὶ Σακελλαρίῳ (Κυπριακὰ τ. Β' σ. 271-2). Ἐν Πελοποννήσῳ ἡ παιδιὰ ὀνομάζεται κλίτσικας, διὰ σλαβικῆς λέξεως.

Ὅθεν ὁ Διγενὴς ἔπαιζε, κατὰ τὴν παράδοσιν, τὸ λιγγρὶν διὰ μεγάλων κυλινδρικῶν λίθων ἀντὶ ξύλων, οὓς μάλιστα ἐκίνει διὰ τοῦ μικροῦ δακτύλου. Πρβλ. τὸν περὶ τοῦ Ἡρακλέους μῦθον παρ' Ἀριστοτέλει π. θαυμασ. ἀκουσμ. 98 σ. 838 b, 1.

Εἶναι δ' ὁ Διγενὴς ὁ ἥρως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν ἔπους καὶ τῶν δημωδῶν ᾀσμάτων τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου. Παραδόσεις ἄλλας περὶ αὐτοῦ βλ. ἐν ἀρ. 73. 119-122. 131.

119

Σίμου Μενάρδου ἡ Ῥήγαινα (ἐν ΔΙΕ. 1903 τ. ϛ' σ. 125). Βλ. καὶ ἀρ. 114.

120

Κατὰ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α΄ σ. 276). Βλ. καὶ ἀρ. 114.

121

Κατὰ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (αὐτ.). Κατὰ τὸν Σάββαν Ἰωαννίδην (Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος. Ἐν Κων/πόλει 1870 σ. 39), τάφος τοῦ Ἀκρίτου δεικνύεται καὶ «πλησίον τῆς Τραπεζοῦντος περὶ τὸ Τελικλῆ τάσι (τετρυπημένη πέτρα), ὅπου συνήθως φέρουσι τὰ νεογνὰ διὰ νὰ μὴ βασκαίνωνται.» — Βλ. καὶ ἀρ. 104.

122

Κατὰ τὸν Ross (Inselreisen τ. III σ. 66). Ὁ θεωρούμενος τάφος τοῦ Ἰγιανῆ καὶ τῆς συζύγου του εἶναι δύο ἀρχαῖοι σαρκοφάγοι ἐν τῇ ὁδῷ. Ἰγιανὴς δὲ εἶναι ὁ Διγενής, κατὰ παραφθορὰν τοῦ ὀνόματος συνήθη καὶ εἰς τὰ καρπάθια ᾄσματα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου. Ἡ διαφθορὰ δ᾽ αὕτη μᾶς δεικνύει πῶς τὸ ὄνομα τοῦ Διγενῆ εἰς πολλὰ ᾄσματα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου παρεφθάρη εἰς τὸ κοινότατον Γιάννης.

123

Κατὰ τὸν Α. Βάλληνδαν (Κυθνιακά. Ἑρμούπολ. 1882 σ. 73-4). Ο Ἀντριανὸς θραύει τὰ δεσμὰ καὶ τὰς ἁλύσεις, δι᾽ ὧν τὸν ἔδεσαν οἱ Σαρακηνοί, ὡς ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ ὁ Πορφύρης τῶν ᾀσμάτων τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου. — Ὁ ἥρως μεθύει ἐκ τοῦ χυθέντος αἵματος, οἱ ὀφθαλμοί του σκοτίζονται καὶ ἀδυνατεῖ νὰ διακρίνῃ τὸν φίλον ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Τοιαύτη παραφορὰ τῶν αἰσθήσεων μετὰ πολὺν φόνον καταλαμβάνει καὶ κατὰ τὰ δημοτικὰ ᾄσματα τοὺς πολεμιστάς. Οὕτω ἐν παλαιῷ ᾄσματι τὸ μικρὸ Βλαχόπουλο, ἀφοῦ ἐφόνευσεν ἐν τῇ μάχῃ μεγάλην πληθὺν Τούρκων, φωνάζει πρὸς τοὺς συντρόφους του:

Κώστα κι᾽ Ἀλέξη ἀδελφοὶ καὶ φίλοι τῆς καρδιᾶς μου
παραμερίσατ᾽ ἀπὸ μπρὸς καὶ πίσω μου σταθῆτε,
τί θόλωσαν τὰ μάτια μου, μπροσθά μου δὲν σᾶς βλέπω [1]).

[1]) Τρ. Μπάρτα, Ἀναμνήσεις φιλοπάτριδος σ. 128. Ἐν παραλλαγῇ τοῦ ᾄσματος (ἐν Ἐθν. ἡμερολογίῳ 1863 σ. 179) ὁ ἥρως φ·νάζει:

Ποῦ εἶσ᾽ Ἀλέξη μ᾽ ἀδελφέ, Κώστα μ᾽ ἀνδρειωμένε,
ἂν εἶσθ᾽ ἐμπρός μου φύγετε, ς τὰ δάση νὰ κρυφθῆτε,
κι᾽ ὁ μαῦρος μου ἐμούστωσε πηδῶντας τὰ κεφάλια !

124

Κατὰ τὸν Χ. Π. Κορύλλον (Πεζοπορία ἀπὸ Πατρῶν εἰς Τρίπολιν. Πάτρ. 1890 σ. 42). Ἡ παράδοσις αὕτη καὶ ἡ ἑπομένη φαίνεται, ὅτι πλὴν τοῦ ὀνόματος τῆς ἡρωΐδος οὐδὲν ἔχουσι τὸ κοινὸν πρὸς τὰς ὑπ' ἀρ. 11-14 ἠπειρωτικὰς παραδόσεις περὶ τῆς Μονοβύζας, ὧν ὁ πυρὴν εἶναι πιθανῶς ἱστορικός. — Τὸ πλάσμα περὶ τοῦ ὑπὲρ τοὺς ὤμους ἀναρριπτομένου μαστοῦ ἀπαντᾶται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Αἱ γυναῖκες τῶν δαιμόνων Δεβῶν, κατὰ τὰς ἀρμενικὰς δοξασίας, ἐπίσης ἀναρρίπτουσι τοὺς μαστοὺς ὑπὲρ τοὺς ὤμους[1]). Οἱ Καβύλοι τοῦ Ἀλγερίου πιστεύουσιν, ὅτι ὁ διερχόμενος τὴν νύκτα διὰ νεκροταφείου ἀκούει μελῳδικὸν ᾆσμα, ἀκολουθῶν δὲ εἰς τὴν φωνὴν βλέπει μικρὰν κόρην μαύρην, ἀλλ' ὡραιοτάτην, ἥτις τὸ κατ' ἀρχὰς φεύγει βραδέως, εἶτα ταχύτερον ἐνῷ οἱ μαστοὶ αὐτῆς μηκύνονται τοσοῦτον, ὥστε τοὺς ἀναρρίπτει εἰς τὰ νῶτά της· πηδᾷ δὲ αἴφνης εἰς λάκκον, ὅπου κατακρημνίζεται μετ' αὐτὴν καὶ ὁ ἀκολουθῶν ἄνθρωπος[2]). Ἕνα δὲ μόνον μαστὸν ἔχει, κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Καραγιὰ τῆς Βρασιλίας, ἡ ἀνθρωποφάγος Πατινίρου, σύζυγος δαίμονος τῶν δασῶν, ἡ διὰ τοῦ δηλητηριώδους γάλακτος αὐτῆς ῥαίνουσα τοὺς ὁδοιπόρους[3]).

125

Κατὰ τὸν Ross (Reisen u. Reiserouten in Griechenland. Berlin 1841 τ. I σ. 114). Βλ. τὴν προηγουμένην παράδοσιν. Κατὰ τὸν Ross, ἡ σῳζομένη πλάξ, ἥτις ἔχει κοιλότητας ὁμοιαζούσας κάπως πρὸς ἴχνη ποδῶν γίγαντος καὶ ὄνυχας ἡμιόνου, ἦτο ἴσως βάθρον ἀγάλματος.

126

Κατὰ τὸν B. Schmidt (Volksl. σ. 201). Οὗτος παραβάλλει τὰ μὲν περὶ τοῦ μόνου σπινθηροβολοῦντος ὀφθαλμοῦ τῶν Γιγάντων πρὸς τὸν ἀρχαῖον μῦθον περὶ τοῦ μόνου ὀφθαλμοῦ τῶν Κυκλώπων, τοῦ δεινὸν ὑπογλαύσσοντος, κατὰ τὸν Καλλίμαχον (Ὑμν. Ἀρτ. 54), καὶ

[1]) RTP. 1895 σ. 193.
[2]) Ploss das Weib [7] 1902 τ. I σ. 320. RTP. 1894 σ. 57.
[3]) Ploss αὐτ. σ. 321.

τὰ περὶ τοῦ ἀτρώτου τῶν Γιγάντων πρὸς τὸν περὶ ἐμβαπτίσεως τοῦ Ἀχιλλέως εἰς τὰ ὕδατα τῆς Στυγὸς ὑπὸ τῆς μητρός.

Κατ' ἄλλην ζακυνθίαν παράδοσιν (ἀρ. 874) ὁ διάβολος ἐκ μιᾶς στρίγλας γεννᾷ τέκνα, ὧν ἓν καταταρταροῦσιν οἱ Γίγαντες. Ἄλλας ζακυνθίας παραδόσεις περὶ Γιγάντων βλ. ἀμέσως κατωτέρω (ἀρ. 127-9). Περὶ δὲ τῶν τεραστίων ἀτράκτων τῶν Γιγαντισσῶν βλ. ἀρ. 156.

127

Κατὰ τὸν B. Schmidt (Sagen 1877 ἀρ. 1 σ. 131. Πρβλ. Volksleben σ. 33). Τὰς ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἀπηχήσεις τῶν ἀρχαίων μύθων περὶ τιτανομαχίας καὶ γιγαντομαχίας καὶ περὶ τῶν Ἀλωαδῶν, τῶν ἐπισωρευόντων ὄρη ὅπως ἀνέλθωσιν εἰς τὸν οὐρανόν, παρετήρησε καὶ ὁ Schmidt (Sagen σ. 241. Volksleben σ. 200-1). Λείψανα τῶν μύθων περὶ τῶν Ἀλωαδῶν ἀνευρίσκονται καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 111 παράδοσιν, τῆς δὲ γιγαντομαχίας εἰς τὰς ὑπ' ἀρ. 112. 113. Λείψανον περίεργον τοῦ ἀρχαίου μύθου σώζεται καὶ ἐν ἐπῳδῇ τῶν Σαράντα ἐκκλησιῶν τῆς Θρᾴκης: «Τὸν ὀχτρὸ σ' τὸ Γίγαντα, νὰ τὸν χάψ' ὁ Τάρταρος» (Θρᾳκικὴ ἐπετηρὶς 1897 σ. 192).

Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ ἐν τῇ παραδόσει ἀναφερομένη ἐπιχείρησις τοῦ γίγαντος ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸν οὐρανὸν διὰ καλαμίων προσδεθέντων πρὸς ἄλληλα καὶ ἀποτελεσάντων μακροτάτην ῥάβδον· διότι φαίνεται οὖσα λείψανον παλαιοτάτων παραστάσεων τῶν κατὰ φύσιν λαῶν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀναβάσεως ἀνθρώπων εἰς τὸν οὐρανόν. Τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια ἀναφέρουσι ὁμοίους μύθους, ἀλλ' ὑπὸ τὸν τύπον ψευδῶν ἐπινοιῶν εἰς ἀγῶνας ψευδολογίας (βλ. Hahn Griech. u. alban. Märchen ἀρ. 59. Simrock Deutsche Märchen. Anhang σ. 358. Καὶ πλεῖστα δ' ἄλλα ἀνέκδοτα παραμύθια τῆς συλλογῆς μου ἀναφέρουσιν ἀνάβασιν εἰς οὐρανὸν διὰ κολοκυθιᾶς, τῆς ὁποίας ἡ κορυφὴ ἔφθανε μέχρις οὐρανοῦ ἢ φασουλιᾶς ἢ ἄλλων τοιούτων φυτῶν). Καὶ ἄλλοι λαοὶ ἔχουσιν ὅμοια παραμύθια ψευδολογιῶν· ἐν ἐνετικῷ κύαμος φθάνει μέχρις οὐρανοῦ. (Jahrbuch f. roman. u. engl. Literat. τ. VII σ. 276-7). Ἐν σερβικῷ κέγχρος (Wuk Volksmärchen d. Serben ἀρ. 44)· ἐν λιτανικῷ φασήολος (Schleicher Litauische Märchen σ. 38). Ὅμοιον γερμανικὸν

παρὰ Wolf Deutsche Märchen ἀρ. 16· ῥωσικὸν παρὰ Afanasief IV σ. 35 (παρὰ Sainéan Basmele Române σ. 451)· μολδαυικὸν (Sainéan αὐτ.).

Τὰ παραμύθια ταῦτα ἐμφαίνουσι τάσιν πρὸς διασυρμὸν ἐπινοίας, ἥτις προσπίπτει ὡς γελοία καὶ παράλογος καὶ εἰς τοὺς ἁπλοῦς τὸν νοῦν. Ἀλλὰ πλείστων λαῶν παραμύθια ἀναφέρουσι δένδρα δι' ὧν ἄνθρωπος ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανὸν ἢ μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ παραδείσου. Ῥωμουνικὰ τοιαῦτα τῆς Τρανσιλβανίας βλ ἐν Ausland 1856 σ. 2123. 1857 σ. 289. 1029, καὶ πλείονα μολδαυικὰ παρὰ Sainéan ἔνθ. ἀν. σ. 454-7. Ὁ αὐτὸς Sainéan ἀναφέρει καὶ ἄλλα ὅμοια παραμύθια ἰταλικὰ καὶ γαλλικὰ ἐκ διαφόρων συλλογῶν. Εἰς ταῦτα πρόσθες ἄλλα πέντε γαλλικὰ ἐν RTP. τ. III σ. 18. 24. τ. IX σ. 181. τ. X σ. 488-9. Édélstand du Méril Études sur quelques pointes d'archéologie et d'hist. littéraire. Par. 1862. Καὶ ἐν λεττικῷ ᾄσματι ἀναφέρεται ῥόδον, ὅπερ αὐξάνει μέχρις οὐρανοῦ, καὶ δι' οὗ ἀνέρχεταί τις εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ βλέπει τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ (Mannhardt ἐν Zeitschrift f. Ethnologie 1875 σ. 85 ἀρ. 83. 84).

Συγγενεῖς πρὸς τὰς παραστάσεις ταύτας φαίνονται οἱ μῦθοι περὶ δένδρου, τοῦ ὁποίου οἱ κλῶνες φθάνουσι μέχρι τοῦ οὐρανοῦ, οἷον τὸ Yggdrasil τῶν ἀρχαίων σκανδιναυικῶν λαῶν. (Grimm Deutsche Mythol.[4] σ. 664 κέ.). Καὶ κατὰ τὰς ἡμετέρας παραδόσεις δένδρον ὑποβαστάζει τὴν γῆν (βλ. ἀρ. 255. Πολίτου ΝΕΜ. σ. 26 καὶ ἐν Roscher Selene σ. 181). Οἱ δὲ κατὰ φύσιν λαοὶ τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Αὐστραλίας ἔχουσιν ἐπίσης παραδόσεις περὶ δένδρου συνδέοντος τὴν γῆν μετὰ τοῦ οὐρανοῦ. (Βλ. Tylor Early History of Mankind σ. 341-9, τῆς γερμαν. μεταφράσεως σ. 440-450).

Συνηθέσταται δ' εἶναι παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τῆς βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς αἱ παραδόσεις περὶ ἀναβάσεως εἰς τὸν οὐρανὸν διὰ τοξευμάτων, κατὰ τρόπον δηλ. πολλὴν παρουσιάζοντα ὁμοιότητα πρὸς τὸν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ παραδόσει ἀναφερόμενον· ὁ ἥρως κατὰ τὰς ἀμερικανικὰς ἐκείνας παραδόσεις βάλλει πρῶτον βέλος, ὅπερ ἐμπήγνυται εἰς τὸν οὐρανόν, ἔπειτα ἄλλο προσηλούμενον εἰς τὸ πρῶτον τοξευθέν, καὶ οὕτω καθεξῆς, ὥστε νὰ σχηματισθῇ συνεχὴς ἅλυσις μέχρι τῆς γῆς. (E. Petitot Traditions indiennes du Canada Nord-Ouest

Par. 1866 σ. 127. 355. J. Owen Dorsey the Cegiha Language. Washington 1890 σ. 127. Boas ἐν Verhandlungen d. Berl. Gesellschaft f. Anthropologie etc. 1891 σ. 548. 562. 1892 σ. 34. 333. 1893 σ. 228. 244. 451. 470. 1894 σ. 286. 1895 σ. 201).

128

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903). Γιγαντοφῶλι = φωλεὰ γιγάντων. Ῥωμῆρι χωρίον τοῦ δήμου Ὀπιταΐδῶν τῆς Ζακύνθου. Ἡ παράδοσις ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι παρουσιάζει τοὺς Γίγαντας ὡς πνεύματα τῶν δασῶν, οἰκοῦντας ἐντὸς πυκνοῦ δάσους ὑψηλῶν καὶ προαιωνίων δένδρων καὶ καταστρεφομένους ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων διὰ τοῦ πυρός. Νίκην τῶν ἀνθρώπων κατὰ τῶν Γιγάντων ἀναφέρουσι καὶ οἱ ἀττικοὶ μῦθοι. (Σχολ. Ἀριστείδ. σ. 323 Dind. M. Mayer die Giganten u. Titanen σ. 187).

129

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903). Περὶ ἴχνους τῶν ποδῶν ἀνδρειωμένου ἢ Γίγαντος πηδήσαντος μακρὸν πήδημα βλ. ἀρ. 114. Κόρη πηδήσασα τὸν ποταμὸν καὶ ἀποτυπώσασα ἐκ τῆς ὁρμῆς ἐπὶ λίθου τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν ἀναφέρεται καὶ εἰς γερμανικὰς παραδόσεις. (RTP. 1901 σ. 207 ἀρ. 186). — Τὸ ὄνομα Καλὴ συνηθέστερον ἀναφέρεται ὡς τὸ τῆς ἡγεμόνος τῶν Νεράιδων (βλ. ἀρ. 660).

130

Κατὰ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α΄ σ. 274-5). Ἄλλας παραδόσεις διὰ τοὺς Σαραντάπηχους βλ. ἀμέσως κατωτέρω ὑπ. ἀρ. 131-3. Ἡ ἐξολόθρευσις τῶν Σαρανταπήχων διὰ τοῦ κατακλυσμοῦ φαίνεται, ὡς ἀπήχησις τῆς ἑβραϊκῆς διηγήσεως περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, τῆς ὁποίας προτάσσονται ἐν τῇ Γενέσει (Ϛ΄, 4) τὰ περὶ γιγάντων, τῶν γεννηθέντων ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν θυγατέρων τῶν ἀνθρώπων. Τὰ δὲ περὶ τοῦ θανάτου τῶν Σαρανταπήχων ἐκ πτώσεως ἀναφέρουσι καὶ βουλγαρικαὶ παραδόσεις. Κατὰ ταύτας [1]), οἱ πρῶτοι ἄνθρω-

[1]) Lydia Schischmánoff, Légendes religieuses Bulgares Par. 1896 σ. 27. 31 ἀρ. 23. 25. Ad. Strausz die Bulgaren σ. 38 κέ.

ποι τοὺς ὁποίους ἔπλασεν ὁ θεὸς ἦσαν οἱ γίγαντες, πολὺ ὑψηλοὶ καὶ δυνατοί· ἀλλ' αὐτοὶ ἐσκόνταβαν σὲ κάθε πρᾶγμα καὶ ἔπεφταν καὶ ἔσπαζαν τὴ ῥαχοκοκκαλιά των καὶ δὲν ἠμποροῦσαν πλέον νὰ σηκωθοῦν.

Τὸ ἰδιάζον εἰς τὰς κρητικὰς παραδόσεις, πλὴν τῆς ἐν τῷ κατακλυσμῷ καταστροφῆς αὐτῶν, εἶναι καὶ τὸ ὄνομα τῶν γιγάντων, Σαραντάπηχοι. Ὁ Pashley (Travels in Crete τ. I σ. 272) παρετήρησε τὴν ὁμοιότητα τοῦ ὀνόματος τούτου πρὸς τὸ ἐπωνύμιον τοῦ Βάβδελ τοῦ ἐγγόνου τοῦ Σαρακηνοῦ κατακτητοῦ τῆς Κρήτης, Τεσσακοντάπηχυς. Ἀλλὰ τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο ἐσφαλμένως ὑπέλαβεν ὁ Ἄγγλος περιηγητής, ὅτι ἦτο τοῦ Βάβδελ, διότι ἦτο τοῦ νικήσαντος αὐτὸν ἐν Πελοποννήσῳ Ἕλληνος στρατηγοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Σαρανταπήχου.[1]). Ὁ δὲ ἀριθμὸς ἐν τῷ πρώτῳ συνθετικῷ τοῦ ὀνόματος δὲν δηλοῖ τι ἀκριβὲς καὶ ὡρισμένον, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ πολύ. Ὡς Σαρανταπόταμος εἶναι ὁ πολλοὺς ἑλιγμοὺς ἔχων ποταμός, οὕτω καὶ Σαραντάπηχος εἶναι ὁ ἔχων ὕψος πολλῶν πήχεων. Ὅθεν τὸ ὄνομα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ παρ' Ὁμήρῳ (Ὀδ. Λ, 311-2) ἐπίθετα τῶν Ἀλωαδῶν, οὓς ὁ ποιητὴς λέγει ἐννεαπήχεις τὸ εὖρος καὶ ἐννεοργυίους τὸ μῆκος. Ὀρθῶς δὲ διὰ τοῦτο ὁ Pashley[2]) ὑπενθυμίζει τὴν σχέσιν τοῦ Ὤτου καὶ τοῦ Ἐφιάλτου πρὸς τὴν Βίεννον τῆς Κρήτης, ὅπου καὶ τάφος τοῦ Σαραντάπηχου δεικνύεται σήμερον (βλ. ἀρ. 132). Ἐν Βιέννῳ

[1]) Ὁ **Pashley** ἐπλανήθη ἐκ τῆς ἀσαφείας τοῦ χωρίου τοῦ Γενεσίου (σ. 48 **Bonn**), ὅπερ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν, καὶ ἐν ᾧ μνημονεύεται καὶ ὁ Βάβδελ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος. Τὸ Τεσσαρακοντάπηχυς εἶναι παραδιόρθωσις τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων, ὧν ἡ μανία πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν παλαιῶν τύπων προέβαινε καὶ μέχρι παραμορφώσεως τῶν κυρίων ὀνομάτων. Κατὰ σημείωσιν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ φιλτάτου συναδέλφου Σπ. Π. Λάμπρου, πλὴν τοῦ Γενεσίου οὕτως ὀνομάζουσι τὸν Λέοντα καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Σαραντάπηχον ὁ Κεδρηνὸς τ. Βʹ σ. 14. (Τεσσαρακονταπήχους) καὶ ὁ Λέων ὁ Γραμματικὸς (σ. 200,21 Τεσσαρακονταπήχεως), ἄλλον δέ τινα ὁμώνυμον ὁ Μιχ. Ἀκομινᾶτος (τ. Β σ. 16. 17. 23. 43 ἐκδ. Λάμπρου ἐν ἐπιστολαῖς τῷ Τεσσαρακονταπήχει κῦρ Γεωργίῳ) καὶ ἄλλον τινὰ πράκτορα Τεσσαρακοντά(πηχυν) ὁ βιβλιογράφος τοῦ Ἀκομινάτου (τ. Αʹ σ. 146). Ἀλλ' ὁ ὀρθὸς τύπος Σαραντάπηχος τοῦ ὀνόματος τοῦ στρατηγοῦ Κωνσταντίνου εὑρίσκεται ἐν κώδικι Α τοῦ Θεοφάνους (σ. 734,17), οἱ δ' ἄλλοι κώδικες Σεραντάπηχον γράφουσι καὶ τοῦτον καὶ τὸν πατρίκιον Λέοντα (σ. 738,10 **Bonn**). Ἰουδαῖος τις Σεραντάπηχος ἐκ Τιβεριάδος ἀναφέρεται παρ' Ἰωάννῃ Ἱεροσολυμίτῃ (**Theophanes continuatus** σ. 482, 16)· ὁ αὐτὸς ἀνωνύμως παρὰ Θεοφάνει (σ. 617,15 **Bonn**), ὅστις λέγει αὐτὸν καταγόμενον ἐκ Λαοδικείας.

[2]) **Pashley** σ. 278 κἑ. Βλ. καὶ **Schmidt Volksl.** σ. 207-8.

ἐμυθολογεῖτο ὅτι οἱ Ἀλωάδαι ἔδεσαν τὸν Ἄρη (Στέφ. Βυζ. λ. Βίεννος), ἐν Κρήτῃ δὲ τόπος τις ἡφαιστειώδης ὠνομάζετο Ὤτεια πεδία (Σαλλούστιος παρὰ Serv. Aen. III, 578), καὶ ὀστᾶ γίγαντος εὑρεθέντα κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἐν τῇ νήσῳ ὑπετέθησαν ὅτι ἦσαν τοῦ Ὤτου ἢ τοῦ Ὠρίωνος.[1]. Ὅθεν πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐν τῇ παραδόσει περὶ τοῦ τάφου τοῦ Σαραντάπηχου παρὰ τὴν Βίαννον ὑπολανθάνει ἀνάμνησις τῶν ἀρχαίων κρητικῶν μύθων περὶ τῶν Ἀλωαδῶν.

Ὁ αὐτὸς Pashley παρατηρεῖ ὅτι κατὰ τὴν μαρτυρίαν παλαιοτέρων περιηγητῶν ὑπῆρχεν ἐν Κρήτῃ πόλις Σαραντόπολις, πιθανῶς ἐν Σητείᾳ, περὶ ἧς ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο ἄλλοτε κατοικία τῶν Γιγάντων [2]) Ἀλλ' οὔτε ἐν Σητείᾳ, οὔτε ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης, ὑπάρχει σήμερον πόλις ἢ χωρίον Σαραντάπολις, μόνον δ' ἐν Σητείᾳ λέγεται τὸ Σαραντάπηχο θέσις τις ὅπου νομίζεται ὅτι εὑρίσκεται ὁ τάφος ἑνὸς Σαραντάπηχου (βλ. ἀρ. 133).

131

Κατὰ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α΄ σ. 275). Βλ. καὶ τὴν προηγουμένην. Αἱ παραδόσεις περὶ τοῦ ἥρωος τῆς μεσαιωνικῆς ἐποποιίας ἡμῶν, τοῦ Διγενῆ, καθ' ὅσον ἀπεμακρύνοντο τῆς κοιτίδος αὐτῶν προσελάμβανον χαρακτῆρα φανταστικώτερον καὶ θαυμασιώτερον. Ὁ γενναῖος Ἀκρίτης ἐν Κρήτῃ προσλαμβάνει τὰς διαστάσεις Τιτᾶνος, σχεδὸν οὐδὲν διατηροῦντος πλέον τὸ ἀνθρώπινον. Ἄλλας παραδόσεις περὶ τοῦ Διγενῆ βλ. ἐν ἀρ. 73. 118-122. Τὰ δὲ εἰς τὸν Διγενῆ καὶ τὸν ἀκριτικὸν καθόλου κύκλον ἀναφερόμενα δημοτικὰ ᾄσματα θὰ περιληφθῶσιν εἰς ἕνα τόμον τῆς ὑπ' ἐμοῦ παρασκευαζομένης συλλογῆς τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων.

Καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς ἀναφέρονται γίγαντες πατοῦντες τὸν ἕνα πόδα ἐπὶ ἑνὸς ὄρους καὶ ἐπὶ ἄλλου τὸν ἕτερον καὶ πίνοντες ὕδωρ ἐκ

[1]) Plin. H. N. VII, 73. Βλ. καὶ M. Mayer die Giganten u. Titanen σ. 46. Preller-Robert Griech. Mytholog. I σ. 105. Pauly-Wissowa Encyclopädie τ. I σ. 117.

[2]) Αἱ μαρτυρίαι εἶναι τοῦ Bondelmontius (Insulae Archipelagi σ. 68 ed Sinner): «Sarandopolis, civitas olim Gigantum erat, a qua Sestia derivata est.» τοῦ Bartolomeo (περὶ τὸ 1480) Isolario. «Sarandopoli gigantum sedes» καὶ τοῦ γράψαντος ἱστορίαν τῆς Κρήτης Ἀνδρέου Κορνάρου (παρὰ Cornelius, Creta sacra τ. I σ. 117).

τοῦ ὑπ' αὐτοὺς διερχομένου ποταμοῦ. Οὕτως ὁ Γαργαντούας τῶν γαλλικῶν παραδόσεων καὶ ὁ Οὖνος τῆς βεστφαλικῆς παρὰ Grimm Deutsche Mythologie[4] σ. 449-450. Καὶ οἱ μεταγενέστεροι ἑλληνικοὶ περὶ γιγαντομαχίας μῦθοι πλάττουσι γίγαντας ῥοφῶντας ποταμὸν ὅλον ([Κλαυδιαν.] Γιγαντομαχ. 27). Ὁμοίως παραμύθια ἑλληνικὰ ἀναφέρουσιν Ἀράπηδες πίνοντας οὕτως ἐκ ποταμῶν. (Βλ. ΝΕΜ. σ. 150). Εἰς ἓν παραμύθιον τῆς Ἄνω Σύρας, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπόθεσις εἶναι κοινὴ καὶ εἰς ἄλλων πλείστων λαῶν παραμύθια περὶ τῆς συνδρομῆς, ἣν παρέχουσιν εἰς τὸν ἥρωα ὑπηρετοῦντες αὐτὸν ἄνδρες θαυμασίας ἔχοντες δυνάμεις, καὶ τοῦ ὁποίου τὰ ἐπεισόδια προσαρμόζονται ὅπου ἐγχωρεῖ πρὸς τὰς ἑλληνικὰς δοξασίας, ἀναφέρεται Ἀράπης ῥοφῶν ἕνα πλατὺν ποταμόν. «Ἐκεῖ ἦταν ἕνας Ἀράπης σκυμμένος, κ' εἶχε τὰ χείλια του τὸ ἕνα 'ς τὴν μνιὰν ἄκρια τοῦ ποταμνιοῦ, καὶ τἄλλο 'ς τὴν ἄλλη — διάολε, στοματάκι! — Τὸν κουντᾷ (ὁ ἥρως) μὲ τὸ ποδάριν του, καὶ τοῦ λέει «Τί κάνεις ἐδῶ; — Νὰ δῶ κάθομαι, καὶ σὰν περάσῃ κανείς, ῥουφῶ τὸ ποτάμι, καὶ τὸν ἀφίνω καὶ περνᾷ». Λέ' «Γιὰ ῥούφηξέ το» Παρευθὺς τὸ ῥούφηξε». (Pio Νεοελληνικὰ παραμύθια σ. 216).

132

Κατὰ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α' σ. 275-6). Περὶ τοῦ μνήματος τοῦ Σαραντάπηχου βλ. καὶ Pashley Travels in Crete τ. I σ. 272. 278-283 καὶ ἐκ τούτου Sanders Volksl σ. 326. Schmidt Volksl. σ. 207-8. Πολίτης ΝΕΜ. σ. 506-7. — Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 130 παράδοσιν.

133

Κατὰ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α' σ. 276).

134

Παρὰ Ν. Ι. Λάσκαρη (1888). Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ διατριβῇ του: Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖά της. (Ἐν Πύργῳ 1903 σ. 45-6).

Ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἔχομεν τὸ ἐπεισόδιον τῆς Ὀδυσσείας, τῆς τυφλώσεως τοῦ Κύκλωπος ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως, ἀλλὰ παρηλλαγμένον σφόδρα. Παρενεβλήθη μὲν εἰς αὐτὸ καὶ ἄλλο συνηθέστατον εἰς πα-

ραμύθια τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων λαῶν ἐπεισόδιον, τὸ τῆς σωτηρίας τοῦ ἥρωος ὑπὸ τῆς συζύγου ἢ τῆς μητρὸς τοῦ ἀνθρωποφάγου τέρατος, ἀλλὰ παρελείφθη τὸ χαρακτηριστικὸν τέχνασμα, τῆς διὰ λογοπαιγνίου ἀποφυγῆς τῆς ἀμέσου διώξεως, ὅπερ εἰς πολλὰς ἄλλας παραδόσεις κατὰ διαφόρους παραλλαγὰς ἐπαναλαμβάνεται (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 624). Τυφλώνει καὶ ὁ ξένος τῆς προκειμένης παραδόσεως τὸν μεθυσμένον Μονομμάτην, καύσας τὸν ὀφθαλμὸν αὐτοῦ, ὡς ὁ Ὀδυσσεὺς τὸν τοῦ Πολυφήμου, ἀλλὰ τὸ πεπλασμένον ὄνομα Κοσμοτριγυριστὴς δὲν σκοπεῖ νὰ παραπλανήσῃ τοὺς ἄλλους Μονομμάτους ὡς τὸ Οὔτις τοῦ ὁμηρικοῦ ἥρωος, ἐμφαίνει δὲ μᾶλλον τὴν συνάφειαν τοῦ ξένου πρὸς τὸν Ὀδυσσέα, σημαῖνον ὅτι καὶ ἐκεῖνος «πολλῶν ἀνθρώπων εἶδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω.»

Τὸ ὄνομα τῶν Κυκλώπων δὲν περιεσώθη παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, [1]) ἀντὶ τούτου ὅμως διετήρησε τὸ ἐπίθετον αὐτῶν μονόμματος, καὶ ὑπὸ τοῦτον τὸν τύπον καὶ ὑπὸ τὸν τύπον μονομμάτης. Ἦτο δὲ τοῦτο εὔχρηστον καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· «τοὺς μονομμάτους Κύκλωπας» εἶπεν ὁ Αἰσχύλος (παρὰ Στράβ. Α΄ σ. 21). Καὶ ὁ Κρατῖνος μονόμματον εἶπε τὸν Κύκλωπα [2]). Σήμερον ἐν Ἀραχόβῃ τῆς Λεβαδείας πιστεύουσιν ὅτι εἰς μακρινήν τινα ἄγνωστον χώραν ὑπάρχει γένος ἀγρίων καὶ ἀνοσίων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἔχουσιν ἕνα μόνον ὀφθαλμὸν εἰς τὸ μέτωπον καὶ διὰ τοῦτο λέγονται μονόμματοι. Λέγονται δ' οὕτω μεταφορικῶς καὶ οἱ βάναυσοι καὶ βίαιοι ἄνθρωποι. [3]). Ὑβριστικῶς καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ ὀνομάζουσιν οἱ Ξερομερῖται μονομμάτους τοὺς Βαλτινούς, ὡς βαρβά-

[1]) Εὑρίσκεται μόνον ἐν Ὑδροῦντι πιθανῶς ἐκ τῆς ἰταλικῆς ληφθέν, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς μεταθέσεως τοῦ τόνου:

Βὼ σώζω = (ἐγὼ δύναμαι) πάει ἐτσεῖ ποῦ ῥεποσέει
ὁ λεφάντο τσαὶ ὁ τσυκλῶπο ὁ φερότσιο.

(Morosi Studi sui dialetti greci della terra d' Otranto σ.22. 94). Τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Κ. Πιττάκη ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1852 σ. 647 λεγόμενον δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς μαρτυρία περὶ τοῦ ἐναντίου· ἡ φράσις, ἣν παραθέτει, ὅπου ἀναφέρεται τὸ ὄνομα Κύκλωπας, δὲν εἶναι δημώδης, ἀλλὰ μετάφρασις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου γενομένη ἑνὸς στίχου τοῦ Εὐριπίδου.

[2]) Παρὰ Φρυνίχῳ Ἐκλ. σ. 136. Meineke FCG. II σ. 100, 14. Βλ. καὶ Ἀνθολ. ΙΑ', 12,3 «ὄντως οἰνοχάρων ὁ μονόμματος.»

[3]) Schmidt Volksl. σ. 203.

ρους καὶ ἀκοινωνήτους· [1]) ἐνῷ τοὐναντίον οἱ Βαλτινοὶ μονομμάτους λέγοντες ἐννοοῦν γενναίους ἄνδρας, παλληκαράδες. [2]).

Τὸ μονόφθαλμον εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν γιγάντων καὶ εἷς ἄλλων λαῶν τοὺς μύθους. Κατὰ τοὺς γερμανικοὺς μύθους καὶ ὁ θεὸς Ὀδῖνος καὶ ὁ ἥρως Χαγᾶνος εἶναι μονόφθαλμοι [3]). Γίγαντας μονοφθάλμους ἀναφέρουσι καὶ ῥωμουνικοὶ μῦθοι [4]) καὶ οὐκρανικοί, [5]) καὶ σερβικοί [6]). Οἱ Λέσιοι, οἱ δαίμονες τῶν δασῶν, κατὰ τοὺς Ῥώσους, εἶναι ἐπίσης μονόφθαλμοι [7]). Ὁμοίως καὶ ὁ γίγας Στάλο τῶν Λαπώνων καὶ ὁ Δεπεγκιόζ τῶν Ὀγουζίων Ταταρῶν [8]).

Ὁ Μονομμάτης κατὰ τὴν προκειμένην παράδοσιν ἐννοεῖ τὴν παρουσίαν ἀνθρώπου ἐν τῷ οἴκῳ του ἐκ τῆς προσπεσούσης εἰς αὐτὸν ὀσμῆς ἀνθρωπίνης σαρκός. Τοῦτο εἶναι κοινότατον ἐπεισόδιον εἰς παμπληθῆ παραμύθια καὶ ἑλληνικὰ καὶ ξένα.

Ζ'.

ΑΡΧΑΙΑ ΚΤΙΡΙΑ ΚΑΙ ΜΑΡΜΑΡΑ

135

Κατὰ τὸν Dodwell (A classical and topographical Tour through Greece. Lond. 1819 τ. I σ. 390 τῆς γερμανικῆς μεταφρ. σ. 221). Ἐκ τούτου βεβαίως παραλαβὼν μνημονεύει τὴν παράδοσιν ὁ Edgar Quinet (La Grèce moderne κεφ. 11 ἐν Oeuvres 1857 τ. V σ. 366. Βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ La création βιβλ. II κεφ. 6). Ὁμοίως καὶ ὁ Laborde (Athènes. Par. 1854 σ. 6). Ἡ κατα-

[1]) Heuzey Le mont Olympe et l'Acarnanie σ. 259.
[2]) Α. Τραυλαντώνης ἐν Ἑστίᾳ 1895 σ. 114.
[3]) Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 321.
[4]) RTP. 1898 σ. 529.
[5]) Αὐτ. 1895 σ. 424.
[6]) Vuk Karadschitsch Volksmärchen der Serben σ. 222 ἀρ. 38.
[7]) Mannhardt Wald u. Feldkulte τ. I σ. 139.
[1]) Grimm ἔνθ. ἀν. σ. 459.

στροφὴ τοῦ κίονος καὶ ἡ οἰκοδομὴ τοῦ τζαμίου ἐγένοντο κατὰ τὸ 1759 (Buchon La Grèce continentale σ. 70).

136

Κατὰ τὸν Douglas (An Essay on certain points of resemblance between the ancient and modern Greeks 2d ed. Lond. 1813 σ. 85) καὶ τὸν Buchon (La Grèce continentale et la Morée. Par. 1843 σ. 68-9. Ἐκ τούτων Laborde Athènes. Par. 1854 σ. 6. ΝΕΜ. σ. 140. Universo illustrato 1869 σ. III). Ἡ παράδοσις, ὡς ἐκ τῆς μνείας αὐτῆς παρὰ τῷ Douglas ἐμφαίνεται, ἐπλάσθη εὐθὺς μετὰ τὴν ἁρπαγὴν ὑπὸ τοῦ Ἐλγίνου τῆς μιᾶς τῶν κορῶν τῆς μεσημβρινῆς προστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου. Ὁ Buchon λέγει ὅτι οἱ Ἕλληνες ταύτας τὰς κοινῶς Καρυάτιδας λεγομένας ἐκάλουν κόρας, ὡς οἱ ἀρχαῖοι.

137

Κατὰ τὸν Wheler (Voyage de Dalmatie de Grèce et du Levant. Trad. de l'anglois. Amsterdam 1689 τ. I σ. 121· τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1723 τ. I σ. 138) καὶ τὸν J. Spon (Voyage d' Italie de Dalmatie de Grèce et du Levant τ. I σ. 127). Πρβλ. ὁμοίαν παράδοσιν ἐν ἀρ. 216.

138

Κατ' ἀνακοίνωσιν ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Ἄστει τῆς 2 Αὐγ. 1893. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Μέρμπακα εἶναι ἐντετειχισμένον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον συμποσίου, τοῦ ὁποίου εἰκὼν ἐδημοσιεύθη ἐν Expedit. scientifique de Morée II σ. 109, πίν. 62 καὶ ἐκ ταύτης ἐν Ι. Κοφινιώτου ἱστορίᾳ τοῦ Ἄργους εἰκ. 26. Εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον εὑρίσκονται ἄλλα δύο ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. (Βλ. Expéd. scientif. de Morée αὐτ. Le Bas Inscript. II, 134. 135. Milchhöfer Antikenbericht aus dem Peloponnes ἐν Athen. Mittheil. 1879 σ. 158 ἀρ. 8-10. Κοφινιώτ. ἔνθ. ἀν. σ. 114).

139

Κατὰ τὸν Edw. Dan. Clarke (Greek Marbles brought from the shores of the Euxine, Archipelago and Mediter-

ranean and deposited in the vestibule of the public Library of the University of Cambridge. 1809 σ. 32-37)· καὶ τὸν Dodwell (A Classical and topographical Tour through Greece. Lond. 1819 τ. I σ. 583. τ. II σ. 40-1 τῆς γερμ. μεταφράσεως. Βλ. καὶ Fiedler Reise I σ. 84. Schmidt Volksl. σ. 184 Ὁ αὐτὸς ἐν Rheinisches Museum 1876 σ. 278 περισυνήγαγε τὰς μαρτυρίας περὶ τοῦ ἀγάλματος. Ὁ Lenormant (Monographie de la voie sacrée Éleusinienne σ. 398) λέγει ὅτι οἱ κάτοικοι ὠνόμαζον τὸ ἄγαλμα ἁγίαν Δήμητρα καὶ προσῆγον εἰς αὐτὸ στεφάνους, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Clarke, ἀλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Schmidt οὐδὲν τοιοῦτο λέγει ὁ Clarke.

Ἀναφέρεται εἰς ἄγαλμα κολοσσικὸν τῆς Δήμητρος κοινῶς λεγόμενον, ἀλλ' ὃν κιστοφόρου ἐκ τῶν Προπυλαίων τῆς Ἐλευσῖνος. Τοῦτο ἱδρυμένον εἰς ἁλώνιον πλησίον τοῦ Τελεστηρίου μετεκομίσθη τῷ 1801 εἰς Ἀγγλίαν καὶ ἀπέκειτο ἐν τῷ προδόμῳ τῆς πανεπιστημιακῆς βιβλιοθήκης τῆς Κανταβριγίας. Περὶ τῆς πίστεως τῶν χωρικῶν, ὅτι τὸ ἄγαλμα συνετέλει εἰς τὴν εὐφορίαν τῶν καρπῶν τῆς γῆς μαρτυρεῖ καὶ ὁ Chandler Travels in Greece 1766. Lond. 1825 σ. 237.— Τὸ πλοῖον Princessa, δι' οὗ μετεκομίσθη τὸ ἄγαλμα, ἐναυάγησεν ἐν Beachy Head, ἀλλὰ τὸ ἄγαλμα ἐσώθη. Εἰκόνα καὶ περιγραφὴν τοῦ ἀγάλματος βλ. παρὰ Michaelis Ancient Marbles in Great Britain σ. 242-4.

140

Κατὰ τὸν L. Ross (Griechische Königsreise 1848 τ. II σ. 242), ὅστις ἐξιστορεῖ ὁπόσον σφοδρὰν ἀντίστασιν ἀντέταξαν οἱ χωχωρικοί, ὅτε ἠθέλησεν ἀποσπάσας νὰ μεταφέρῃ εἰς Ἀθήνας τὸ ἀνάγλυφον. Ἀπεικόνιζε δὲ τἀνάγλυφον τοὺς Διοσκούρους, οἵτινες καὶ τὸ πάλαι σφόδρα ἐτιμῶντο ἐν Κροκεαῖς.

141

Κατὰ τὸν Κ. Γ. Ζησίου (ἐν Βύρωνι 1876 τ. Β΄ σ. 197-8. Ἐκ τούτου Καμπούρογλους, Ἱστορ. Ἀθην. τ. Α΄ σ. 215-6). Περὶ τοῦ κολοσσικοῦ ἐκ πεντελησίου μαρμάρου λέοντος, ἐξ οὗ διεπλάσθη ἡ πα-

ράδοσις βλ. Arthur Milchhöfer ἐν Karten von Attika τεῦχ. II σ. 31, ὅστις μνημονεύει καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ γράψαντας περὶ τοῦ μνημείου. Ἐνταῦθεν ἐλήφθη καὶ ἡ ἐν τῷ προσηρτημένῳ πίνακι ὑπ' ἀρ. 7 εἰκών, σχεδιασθεῖσα τῷ 1839 ὑπὸ Θεοφίλου Χάνσεν [1].

Ὁμοία ἡ παράδοσις περὶ τοῦ στοιχειοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ὑπ' ἀρ. 503.

Ἀνώνυμός τις ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Νέᾳ ἐφημερίδι» τῆς 13 Φεβρουαρίου 1890 σ. 5-6, ἀναφέρει παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως, καθ' ἣν ὁ λέων ἥρπαζε κατ' ἔτος ἀνὰ μίαν παρθένον μόνον καὶ τὴν ἔφερεν εἰς τὸ σπήλαιόν του, κατὰ μεσολάβησιν δὲ τοῦ ἁγίου Νικολάου κατέκαυσεν αὐτὸν πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ ἐμφάνισις δὲ τοῦ ἁγίου Νικολάου εἰς τοὺς χωρικοὺς καθ' ὕπνους φέρεται ὡς ἑξῆς: «Τὴν παραμονὴ βλέπουνε 'ς τὸν ὕπνο τους ἕνα γέρο κοντὸ καὶ ἀσπρογένη καὶ τοὺς λέει· Ἢ θὰ πάτε ταχιὰ νὰ λειτουργήσετε, ἢ θὰ σᾶς κάψω ὅλους. Σηκωθήκανε αὐτοὶ τρομασμένοι τὴ νύχτα καὶ πήγανε 'ς τὸν παπᾶ. Τὸ πρωῒ εἶδαν ἀπάνω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν ἕνα συννεφάκι μαῦρο,» ἀπ' αὐτὸ ἔπεσε τὸ ἀστροπελέκι ποῦ ἔκαψε τὸ λεοντάρι.

142

Κατὰ τὸν J. L. Ussing (Griechische Reisen u. Studien. Kopenhagen 1857 σ. 118) καὶ τὸν Ν. Γεωργιάδην (Θεσσαλία. Ἀθ. 1880 σ. 322). Τὸ Γυναικόκαστρον εἶναι ἡ ἀρχαία Πρόερνα μεταξὺ Φερσάλων καὶ Δομοκοῦ πρὸς Ν. τοῦ χωρίου Βρυσιὰ τοῦ δήμου Φερσάλων εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ὥρας περίπου, ἐπὶ λόφου (Bursian Geographie von Griechenl. τ. I σ. 76. Lolling, Bädekers' Griechenland 1888 σ. 235). Το ἀρχαῖον μνημεῖον εἰς ὃ ἀναφέρεται ἡ παράδοσις εἶναι σαρκοφάγος ἐπὶ βράχου λελαξευμένη ὑπεράνω τοῦ χωρίου Βελεσιώταις, ἔχουσα ὕψος 2 μέτρων περίπου καὶ μαρμάρινον ἐπίθημα ὕψους μείζονος τοῦ μέτρου· ἐν τῷ ἐπιθήματι παρατηρεῖται ὀπή, γενομένη ἴσως ὑπὸ τυμβωρύχου πρὸς ἐξέτασιν τῶν ἐν τῇ σαρκοφάγῳ. Περιγραφὴ αὐτοῦ παρὰ Ussing ἔνθ. ἀν. σ. 117.

[1], Ἄλλη εἰκὼν ἀτελεστέρα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Wordsworth Greece. Lond. 1882 σ. 181.

143

Ἡ ὀνομασία Πόρτο Ῥάφτη προῆλθεν ἐκ τοῦ ἐν τῷ σκοπέλῳ κολοσσικοῦ ἀκεφάλου ἀγάλματος, τοῦ ἔχοντος 5 μέτρων περίπου ὕψος μετὰ τοῦ βάθρου, ἄγνωστον δὲ τίνα ἀπεικονίζοντος, ἐργασίας δὲ τοῦ Β΄ αἰῶνος μ. Χ. Περιγραφὴν βλ. παρὰ Ross Inselreisen τ. II σ. 9 ἑκ. Königsreisen σ. 153. Vischer Erinnerungen σ. 69. Lolling ἐν Athen. Mitth. 1879 σ. 354 κἑ. Βλ. αὐτ. 1886 σ. 292. Ἀπεικονίσθη ὑπὸ τοῦ Wordsworth (Greece. Lond. 1844 σ. 124 1882 σ. 183) ὁπόθεν ἐλήφθη καὶ ἡ ἐν τῷ προσηρτημένῳ πίνακι εἰκών. Ὁ Σάθας (ΜΒ. τ. Ζ΄ σ. ρς΄-ρζ΄) ἀναφέρει παράδοσιν, καθ' ἣν Γοργόνα ἔφερε τὸν ἅγιον Δημήτριον εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐνταῦθα μετεβλήθησαν ἀμφότεροι εἰς ῥάπτας. Πόθεν ὅμως γινώσκει τὴν παράδοσιν ταύτην δὲν ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ σημειώσῃ.

Ἰταλός τις περιηγητής, κατὰ τὸ 1395 ἐλθὼν εἰς τὴν Ἀττικήν, ὁ Niccolo da Martoni, λέγει ὅτι ἐκ Κέω καταπλεύσας εἰς λιμένα τινὰ τῆς Ἀττικῆς, εἶδεν ἐπί τινος πλησίον ὄρους δύο ἀνδριάντας ἀνδρὸς καὶ γυναικός, περὶ ὧν ἐφέρετο παράδοσις ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐρώμενος τῆς γυναικὸς ἐδίωκεν αὐτήν, καὶ ὅτι ἡ παρθένος μὴ δυναμένη νὰ διαφύγῃ ἐδεήθη εἰς τὸν θεὸν νὰ μεταμορφωθῇ μετὰ τοῦ διώκτου εἰς μαρμαρίνας εἰκόνας, ὅπερ καὶ ἐγένετο, εἰσακουσθείσης τῆς δεήσεως. Ἡ διήγησις ἔχει ὡς ἑξῆς: De viro et muliere conversis in statuas marmoreas. Prope quem portum non multum longe in quodam monte, sunt due ymagines de marmore, viri et mulieris, de quibus hoc recitatur quod dictus vir existens homo sequebatur dictam mulierem, que erat virgo, causa ipsam carnaliter cognoscendi. Ipsa fugiebat per dictos montes nolens se consentire voluntati sue. Tandem videns mulier quod non poterat evadere de manibus dicti viri suas preces fundit Deo ut converterentur ambo in ymagines marmoreas et exaudite fuerunt preces sue, et sic ut in odiernum diem». (Athenische Mittheilungen 1897 σ. 425).

Ὁ δημοσιεύσας τὸ περὶ τῆς Ἀττικῆς ἀπόσπασμα τῆς περιηγήσεως ταύτης W. Judeich εἰκάζει (αὐτ. σ. 432), ὅτι ἀναφέρεται εἰς

τὸ ἐν τῷ Πορτοράφτῃ μνημεῖον, καὶ ὅτι ἴσως ὁ παρακείμενος σκόπελος Ῥαφτοποῦλα θὰ ἔφερε καὶ αὐτὸς ἄλλο μαρμάρινον ἄγαλμα γυναικός. Τοῦτο ὅμως δὲν συνάγει ἐκ τῆς ὀνομασίας τοῦ σκοπέλου, εὐλόγως παρατηρῶν ὅτι σύνηθες εἶναι σκόπελοι ἢ μικραὶ νησῖδες νὰ ὀνομάζωνται διὰ τοῦ ὑποκοριστικοῦ τύπου τοῦ ὀνόματος τῆς παρακειμένης μείζονος νήσου ἢ νησῖδος (οἷον Σέριφος Σεριφοποῦλα, Ἀμοργὸς Ἀμοργοποῦλα κττ.). Ἀλλ' ἡ εἰκασία αὕτη φαίνεται ἀπίθανος, διότι διαρρήδην ὁ περιηγητὴς λέγει ὅτι τἀγάλματα ἦσαν ἐπί τινος ὄρους πλησίον τοῦ λιμένος, δὲν ἦτο δὲ δυνατὸν καὶ ἂν μακρόθεν μόνον εἶδε ταῦτα, ὡς ὑποθέτει ὁ Judeich, νὰ μνημονεύσῃ αὐτῶν ὡς εὑρισκομένων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου, καὶ νὰ μὴ διακρίνῃ, ἐν αὐτῷ τῷ ὅρμῳ εὑρισκόμενος, ὅτι ὁ τόπος ἐκεῖνος ἦτο νησὶς καὶ ὄχι ὄρος.

Ἀλλὰ πρῶτον μὲν δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ὅρμος εἰς ὃν ἐκ Κέω κατέφυγεν ὁ da Martoni ἦτο ὁ τῶν Πρασιῶν· ἔπειτα δὲ τόσον συνήθεις εἶναι αἱ παραδόσεις περὶ ἀπολιθώσεως γυναικὸς διωκομένης (βλ. ἀρ. 278 - 282), ὥστε τὸ ἁπλούστερον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι παραλλαγή τις αὐτῶν ἀνεφέρετο εἰς δύο ἀγάλματα σωζόμενά που πλησίον τῆς παραλίας ἐν Ἀττικῇ, διότι οὐδεὶς λόγος ἐπιβάλλει ἀναγκαίως νὰ συνάψωμεν τὴν παράδοσιν πρὸς τὸ ἐν τῷ Πορτοράφτῃ μνημεῖον.

144

Κατὰ τὸν Pashley (Travels in Crete. Lond. 1837 σ. 85. 267 - 8).

145

Κατὰ τὸν Bartholdy (Voyage en Grèce. Par. 1807 τ. I σ. 92), τὸν Ν. Μάγνητα (Περιήγησις ἢ τοπογραφία τῆς Θεσσαλίας. Ἀθ. 1860 σ. 3), ἀναφέροντα τὴν παράδοσιν τῶν Ἀμπελακιωτῶν, τὸν Ν. Γεωργιάδην (Θεσσαλία. Ἀθ. 1880 σ. 28 καὶ ἐν Ἑστίᾳ 1879 τ. Η΄ σ. 746). Ἡ ἐπιγραφὴ εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ παράδοσις εἶναι ἡ λατινικὴ τοῦ 48 π. Χ. L. Cassius Longinus proconsul Tempe munivit (CIL. I, 618 = III 588, ὅπου ἀναγράφονται οἱ ἄλλοι μνημονεύοντες τὴν ἐπιγραφὴν συγγραφεῖς, ἀλλ' ὄχι καὶ οἱ ἀνωτέρω σημειούμενοι).

Ἀκραιφνῶς δημώδης εἶναι ἡ παράστασις τοῦ μεγέθους ἔργου τινὸς διὰ τῆς ἀναγραφῆς τῆς ἀπαιτηθείσης μεγάλης δαπάνης διὰ τὴν προμήθειαν τῶν εὐτελεστάτων ἐκ τῶν πρὸς συντέλεσιν αὐτοῦ ἀναγκαίων πραγμάτων. Διότι προκαλεῖται οὕτως ἀμέσως τὸ συμπέρασμα ὅτι μέγιστα καὶ δυσυπολόγιστα εἶναι τἀναλωθέντα ποσὰ εἰς τὰ σπουδαιότερα καὶ πολυτιμότερα. Ὅμοιον δέ τι σκοπεῖ καὶ τὸ παρ' Ἡροδότῳ (Β', 125) περὶ τῆς πυραμίδος τοῦ Χέοπος: «Σεσήμανται δὲ διὰ γραμμάτων Αἰγυπτίων ἐν τῇ πυραμίδι ὅσα ἔς τε συρμαίην καὶ κρόμμυα καὶ σκόροδα ἀναισιμώθη τοῖσι ἐργαζομένοισι· καὶ ὡς ἐμὲ εὖ μεμνῆσθαι τὰ ὁ ἑρμηνεύς μοι ἐπιλεγόμενος τὰ γράμματα ἔφη, ἑξακόσια καὶ χίλια τάλαντα ἀργυρίου τετελέσθαι. Εἰ δ' ἔστι οὕτω ἔχοντα ταῦτα, κόσα οἰκὸς ἄλλα δεδαπανῆσθαί ἐστι ἔς τε σίδηρον, τῷ ἐργάζοντο, καὶ σιτία καὶ ἐσθῆτα τοῖσι ἐργαζομένοισι;»

146

Κατὰ τὸν Ross (Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland. Berl. 1863 σ. 229). Ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ ἐν Νεμέᾳ ναοῦ τοῦ Διός. Τὸ ὄνομα Βασιλικὰ ἢ Παλάτια εἶναι κοινὸν ὄνομα πλείστων ἀρχαίων μνημείων, εἴτε συνδέονται πρὸς παράδοσίν τινα, εἴτε μή. Τοῦτο δ' ἦτο σύνηθες ἤδη ἀπὸ τῶν μέσων χρόνων· διότι καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν μνημείων τῶν Ἀθηνῶν τοῦ ἀνωνύμου τοῦ βιενναίου κώδικος ἀναφέρονται «παλάτια τοῦ Θεμιστοκλέους» καὶ «λαμπροὶ οἶκοι τοῦ πολεμάρχου» καὶ «παλάτια τοῦ Κλεονίδους καὶ Μιλτιάδου» καὶ «οἶκος βασιλικὸς ὡραῖος» καὶ «παλάτιον μέγιστον» (Wachsmuth die Stadt Athen τ. I σ. 732 κέ.).

147

Παρὰ Α. Κ. Χούμη (1872). Βλ. καὶ τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 511. Ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ Σουνίου ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ εἰς τὸν ἐν Αἰγίνῃ. Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην, πρβλ. ἀρ. 210.

148

Κατὰ τὸν Δ. Γρ. Καμπούρογλουν (Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων τ. Α' σ. 228). Βλ. τὴν προηγουμένην.

149

Κατὰ τὸν Δ. Ε. Δανιήλογλουν Ἀτταλέα (Περιήγησις εἰς τὴν Παμφυλίαν κατὰ τὸ 1850. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1855 σ. 100 κἑ.). Ἡ παράδοσις ἀναφέρεται εἰς δύο τῶν ἐπιφανεστάτων λειψάνων τῆς Ἀσπένδου, τὸ ὑδραγωγεῖον καὶ τὸ θέατρον, ὅπερ θεωροῦσιν οἱ ἐγχώριοι ὡς παλάτι. – Περὶ τῶν ἀγώνων κατασκευῆς μεγάλων οἰκοδομημάτων ὑπὸ τῶν μνηστήρων βασιλοπούλας βλ. ἀρ. 162.

150

Κατὰ τὸν Dodwell (A Classical and topographical Tour through Greece. Lond. 1819 κεφ. 2ον τ. I σ. 81. 90-1 τῆς γερμαν. μεταφράσεως). Τὰ περὶ τοῦ μνήματος τῆς Πηνελόπης, ἐκ τοῦ Ἄγγλου περιηγητοῦ Bowen (1850 ἐν Πανδώρας 1858 τ. Θ΄ σ. 399), συνάπτονται πρὸς ἀρχαῖον τάφον μετ' ἀτέχνου ἀγάλματος.

Ὡς εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ Ἀντ. Μηλιαράκης (Γεωγραφία τοῦ νομοῦ Κεφαλληνίας σ. 198), ἀφοῦ ἐξ ἱστορικῶν ἐγγράφων ἐμφαίνεται ὅτι ἡ νῆσος ἐπὶ πολὺν χρόνον ἔμεινεν ἔρημος ἀνθρώπων, ὀλίγους ἴσως ἔχουσα ποιμένας, «ἀναμφιλέκτως ἀποδεικνύεται, ὅτι οὐδὲν ὄνομα τοπικὸν ἀρχαῖον οὐδὲ ἀνάμνησις ἠδύνατο νὰ διασωθῇ ἐν αὐτῇ· πᾶν ὅ τι δὲ σήμερον οἱ κάτοικοι δεικνύουσι δι' ὀνόματος ὁμηρικοῦ προέρχεται ἐκ νεωτέρων λογίων, οἵτινες ἠθέλησαν κατὰ καιροὺς νὰ ἐπαναφέρωσιν εἰς τὴν νῆσον τὰς ἀρχαίας ἀναμνήσεις. Διεδόθησαν δ' αἱ ὀνομασίαι εἰς τὸ λαόν, ὥστε σήμερον οἱ χωρικοὶ δεικνύουσιν εἰς τὸν περιηγούμενον τὴν νῆσον καὶ Κόρακος πέτραν καὶ πηγὴν Ἀρέθουσαν καὶ κρήνην τὴν μελάνυδρον, καὶ λιμένα τοῦ Φόρκυνος, καὶ τὸν ἀγρὸν τοῦ Ὀδυσσέως, καὶ τὰ ἀνάκτορα αὐτοῦ, καὶ τὸ σπήλαιον τῶν νυμφῶν κτλ.»

151

Κατὰ τὸν Porcacchi (L'isole piu famose del mondo. Venet. 1686 σ. 78), τὸν Daper (Description des isles de l'Archipel. Amsterd. 1703 σ. 177) καὶ τοὺς Michaud et Poujoulat (Correspondance d' Orient. Par. 1831 τ. III σ. 463).

Περὶ τῆς ἐν τῇ νήσῳ Κῷ πλατάνου τοῦ Ἱπποκράτους, τῆς μεγίστης

καὶ παλαιοτάτης τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, διαλαμβάνουσι πάντες οἱ περιηγηθέντες τὴν νῆσον (Βλ. Paton and Hicks the Insciptions of Cos. Oxford 1891 σ. XLVIII καὶ τοὺς συγγραφεῖς εἰς οὓς παραπέμπουσι. R. Herzog Koische Forschungen. Lpz. 1899 σ. 159). Τὰς παραδόσεις τῶν Κῴων περὶ ταύτης ἀναφέρουσιν οἱ Michaud et Poujoulat (ἔνθ. ἀν.), οἵτινες προσθέτουσι ὅτι οἱ κάτοικοι βεβαιοῦσιν ὅτι εἰς τὸ κονάκι τοῦ Τούρκου διοικητοῦ εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ Ἱπποκράτη καὶ τὸ δωμάτιον ποῦ εἰργάζετο τὸν παλαιὸν καιρό.

Περὶ ἑτέρας μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως περὶ Ἱπποκράταυς, καθ᾽ ἣν ἦτο οὗτος βασιλεὺς τῆς Κῶ καὶ κατέλιπε θυγατέρα περικαλλῆ, μεταμορφωθεῖσαν εἰς εἰδεχθῆ δράκοντα, διέλαβον ἐν πλάτει ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α' σ. 85 κἑ.

152

Κατὰ τὸν Ἐπ. Ι. Σταματιάδην (Ἰκαριακά. Σάμ. 1893 σ. 58). Ἄλλην παράδοσιν περὶ τοῦ αὐτοῦ πύργου βλ. ὑπ' ἀρ. 424, περὶ δὲ τοῦ Ἰκάρου τὴν ὑπ' ἀρ. 45.

153

Κατὰ τὸν Dodwell (A Classical and topographical Tour through Greece. Lond. 1819 κεφ. 12 τ. I σ. 227 τῆς γερμαν. μεταφράσεως). Ὁ Dodwell, μνημονεύει ὡς γνώμην φερομένην κατὰ τοὺς χρόνους του ἐν Ἀθήναις ὅτι τὸ πανάρχαιον ἐκεῖνο ἐν τῷ βράχῳ τριπλοῦν κατασκεύασμα (περὶ οὗ βλ. Milchhöfer Athen ἐν Baumeister's Denkmäler I σ. 154 κἑ.) ἐχρησίμευεν ὡς δεσμωτήριον. Ἡ γνώμη αὕτη ἐπεκράτησε σήμερον παρὰ τῷ λαῷ, ὅστις ἐπειδὴ ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ τὸ συνδέσῃ καὶ πρός τινα ἄνθρωπον, ἐξέλεξε πρὸς τοῦτο τὸν ἐπιφανέστατον τῶν ἀρχαίων δεσμωτῶν, τὸν Σωκράτη. Ἀλλ' ἡ παλαιοτέρα ὀνομασία φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ τοῦ Λουτροῦ. Ἴσως εἰς τοῦτο ἀναφέρεται καὶ τὸ τοῦ Βιενναίου ἀνωνύμου. (Τὰ θέατρα καὶ διδασκαλεῖα τῶν Ἀθηνῶν 5 παρὰ Wachsmuth die Stadt Athen I σ. 735): «ἐκεῖ ὑπῆρχε καὶ τὸ βασιλικὸν λουτρόν, ἐν ᾧ τὸν μέγαν Βασίλειον διὰ πατάγων φοβῆσαι ἠθέλησαν»·

διότι ἀμέσως μετὰ τοῦτο καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ μνημονεύεται ἡ Πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ [1]).

154

Κοινοτάτη ἡ ὀνομασία Σπηλιὰ τῆς Ἀρετούσας τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν ἐν τῇ Μουνιχίᾳ ὑπογείων κατασκευασμάτων, τοῦ ὑδραγωγείου, περὶ οὗ βλ. Wachsmuth ἔνθ. ἀν. τ. II σ. 44. Curtius u. Kaupert Karten von Attika. Erläuternd. Text τεῦχ. I σ. 62. Παλάτια τῆς Ἀρετούσας ὀνομάζονται ἐρείπια παλαιῶν οἰκοδομημάτων εἰς πολλὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου. Εἶναι καὶ τοῦτο τεκμήριον τῆς μεγάλης ῥοπῆς, ἣν εἶχεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἡ ἀνάγνωσις τοῦ κρητικοῦ ἔπους Ἐρωτοκρίτου, οὗ ἡρωῒς εἶναι ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηνῶν Ἀρετοῦσα.

155

Κατὰ τὸν Δ. Γρ. Καμπούρογλουν (Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων. 1889 τ. Α΄ σ. 221). Ἐκ τούτου παρέλαβον ὁ R. Rodd (The Custom and Lore of Modern Greece. L. 1892 σ. 167) καὶ ὁ G. F. Abbott (Macedonian Folklore σ. 65) Τὰ περὶ καταχώσεως τῶν ἀσθενειῶν καὶ τῆς ἐπιθέσεως ἐπὶ τοῦ λάκκου στήλης ἀναφέρονται εἰς τὰς δοξασίας περὶ ὧν ἐπραγματεύθην εἰς τὰς Ἀσθενείας κατὰ τοὺς μύθους τοῦ Ἑλλην. λαοῦ (ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α΄ σ. 11 κἑ.) Ἡ κολόννα, περὶ ἧς ἡ προκειμένη παράδοσις, εἶναι ὁ μεμονωμένος ὑπολειφθεὶς κορινθιακὸς ἀρράβδωτος κίων τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὁ ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου περικλειόμενος, ὑπερέχων δὲ τῆς στέγης αὐτοῦ· ὁ κίων οὗτος εὑρίσκεται παρὰ τὴν ἐκ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Εὐριπίδου καὶ Μενάνδρου σχηματιζομένων βορειανατολικὴν γωνίαν, οὐ μακρὰν τοῦ βορείου τείχους τῆς ἀρχαίας πόλεως, μεταξὺ τῆς ἀχαρνικῆς πύλης καὶ

[1]) Δὲν εἶναι σπανία ἡ ὀνομασία Λουτρό, ἀποδιδομένη εἰς ἀρχαῖα οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα ὁ λαὸς ὑπολαμβάνει ὅτι ἦσαν βαλανεῖα. Οὕτω τάφος τις παρὰ τὴν Φώκαιαν καλεῖται ὑπὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων Λουτρός, ὑπὸ δὲ τῶν Τούρκων Σεϊτὰν Χαμὰμ (Revue archéologique 1865 τ. V σ. 129).

τοῦ Διπύλου [1]). Εἰκόνα αὐτοῦ παραθέτω ἐν προσηρτημένῳ πίνακι ὑπ' ἀρ. 9, ἐκ φωτογραφίας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον γενομένης ὑπὸ Κ. Ῥωμαΐδου.

Ἰαματικὴ δύναμις ἀποδίδεται καὶ εἰς ἄλλον κίονα ἢ στήλην ἀρχαίαν, ἐντετοιχισμένην εἰς τὴν ἐν Ἀρεοπόλει τῆς ἐπαρχίας Οἰτύλου ἐκκλησίαν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Πιστεύουσι δηλ. ὅτι κόνις ἀποξεσθεῖσα ἐξ αὐτῆς κατὰ φθίνουσαν σελήνην, πινομένη μεθ' ὕδατος, καταπαύει τὸν πυρετόν [2]). Τοῦτο δὲ δὲν πρέπει βεβαίως νὰ ἐκληφθῇ ὡς λείψανον παλαιοτάτης κιονολατρείας, καθὼς οὐδὲ αἱ περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις στήλης τοῦ ἁγίου Ἰωάννου δοξασίαι. Αὗται μὲν εἶναι συναφεῖς πρὸς τὰ περὶ καταχώσεως ἀσθενειῶν, ἰαματικαὶ δὲ ἰδιότητες δὲν ἀποδίδονται εἰς μόνην τὴν ἐκ τοῦ ἐν Οἰτύλῳ κίονος ἀποξυομένην κόνιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐξ ἄλλων μνημείων. Οὕτω λ. χ. καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Ὀρχομενοῦ προσεδόκων τὴν θεραπείαν τοῦ πυρετοῦ ἐκ τῆς κόνεως, ἣν ἀπέξεον ἐκ τοῦ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου τοῦ Ἀλξήνορος πρὸ τῆς μετακομίσεως αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας [3]). Τοιαῦτα δὲ νομίζω ὅτι εἶναι καὶ τὰ λείψανα τῆς κιονολατρείας, τὰ ὁποῖα ἰσχυρίσθη ὁ Evans (the Mycenaean Tree and Pillar Cult and its Mediterranean Relations. Lond. 1901) ὅτι ἀνεκάλυψε παρὰ Μουσουλμάνοις καὶ χριστιανοῖς ἐν Τεκέκιοϊ τῆς Μακεδονίας (μεταξὺ Σκοπίων καὶ Ἰστίβ)· διότι οὐδεμίαν διαφορὰν παρατηρῶ εἰς τὸν δεισι-

[1]) Μνημονεύει τοῦ κίονος τούτου πρῶτος ὁ **Stuart** καὶ μετ' αὐτὸν ὁ **Dodwell** (**Classical and topogr Tour** τ. I, ? σ. 208-9 τῆς γερμαν. μεταφράσεως). Πρὸς δὲ τούτοις ὁ Κ. Σ. Πιττάκης ἐν Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1853 φ. 34 σ. 945 καὶ ὁ **A. Mommsen Athenae christianae** σ. 144 ἀρ. 173.

[2]) Πανδώρ τ. ΚΒ' σ. 336.

[3]) Τοῦτο γινώσκω ἐξ ἀνακοινώσεως τοῦ μακαρίτου γενικοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων Παν. Σταματάκη (1884). Τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Ἀλξήνορος ἀπόκειται νῦν ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ μουσείῳ (ἀρ. 39), εὑρέθη δ' εἰς τὸ χωρίον Ῥωμαίικο τοῦ δήμου Λεβαδείας, ὁπόθεν μετεκομίσθη εἰς Ὀρχομενόν. Ὅθεν ἐσφαλμένως σημειοῦται ὡς τόπος τῆς εὑρέσεως ὁ Ὀρχομενὸς ὑπὸ τοῦ Π. Καββαδίου (Γλυπτὰ σ. 83), ὅστις ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ παρέλιπε ν' ἀναγράψῃ τὸν πρῶτον περιγράψαντα τὸ μνημεῖον καὶ δημοσιεύσαντα εἰκόνα αὐτοῦ **Dodwell** (αὐτ. σ. 27-8). — Τὴν δεισιδαίμονα προσδοκίαν τῆς θεραπείας τοῦ πυρετοῦ παρ' ἔργων τῆς πλαστικῆς τέχνης ἀνευρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. «Ὁ Πολυδάμαντος τοῦ ἀθλητοῦ ἀνδριὰς ἰᾶται τοὺς πυρέττοντας ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ὁ Θεαγένους ἐν Θάσῳ». (Λουκιαν. θεῶν ἐκκλησία 12 τ. III σ. 534).

δαίμονα σεβασμὸν τῶν ἐπιχωρίων πρὸς τὴν ἐκεῖ εὑρισκομένην στήλην, ἀπὸ τὸν ἀπονεμόμενον καὶ εἰς ἄλλα πλαστικὰ ἔργα ὑπὸ Ἑλλήνων (πρβλ. ἀνωτέρω ἀρ. 139. 140) καὶ Τούρκων [1]).

Τὸν ἅγιον Ἰωάννην ἐπικαλοῦνται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος πρὸς θεραπείαν τοῦ πυρετοῦ· μάλιστα κατὰ τὴν μνήμην τῆς ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, τὴν ἀγομένην τὴν 29 Αὐγούστου, ὅτε εἶναι νηστεία, οἱ ἐπικαλούμενοι τὴν βοήθειαν αὐτοῦ πρὸς ἴασιν ἀπέχουσι πάσης τροφῆς, καὶ αὐτοῦ τοῦ ἄρτου, πρὸς ἔνδειξιν μείζονος εὐλαβείας. Λέγουσι δὲ ὅτι τὸ χάρισμα τοῦτο ἔχει ὁ ἅγιος, διότι ἔτρεμε κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ, ὡς τρέμει ἐκ ῥίγους ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ πυρετοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν Πελοποννήσῳ. Ἐν Ἀθήναις δὲ τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τὸ περικλεῖον τὸν κίονα ἑορτάζει τὴν 29 Αὐγούστου, καὶ ἔχει εἰς τὸ ὑπέρθυρον ἐζωγραφημένην τὴν σκηνὴν τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ τοῦ ἁγίου. Ἐν Λέσβῳ δὲ εἰς δένδρον τι πλησίον ἐξωκλησίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου οἱ πάσχοντες ἐκ πυρετοῦ ἀναρτῶσι τὰ ἐνδύματά των [2]).

Πλὴν τοῦ καταδέσμου τῶν ἀσθενειῶν, ὁ ἐν Ἀθήναις στῦλος τοῦ Ἁγιαννιοῦ χρησιμεύει καὶ ὡς μαντεῖον, δι' οὗ μαντεύονται περὶ τῶν νόσων. «Ὅποιος πάῃ νὰ κολλήσῃ δραχμὴ μελετᾷ τὸν ἀσθενῆ» ἤτοι κολλᾷ τὴν δραχμὴν ἐν ὀνόματι τοῦ ἀσθενοῦς. Καὶ ἂν μὲν μέλλει νὰ θεραπευθῇ, ἡ δραχμὴ προσκολλᾶται, εἰδεμὴ καταπίπτει. Ἐκ τῆς εὐκολίας δὲ ἢ τῆς δυσκολίας τῆς προσκολλήσεως συνάγεται καὶ ἡ τῆς θεραπείας. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μαντικῆς διὰ τῆς κολλήσεως νομισμάτων ἐπὶ εἰκόνων ἁγίων συνειθίζεται καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος [3]).

156

Κατὰ τὸν B. Schmidt (Volksl. σ. 205). Μελινάδο χωρίον τοῦ δήμου Ὀπιταϊτῶν τῆς Ζακύνθου. Οἱ ἐν αὐτῷ μονόλιθοι ἰωνικοὶ κίονες εἶναι λείψανα ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος (Βλ. Schmidt Zakynthos σ. 63-4).

[1]) Παράδειγματα τοιούτου σεβασμοῦ τῶν Τούρκων πρὸς ἀρχαῖα ἑλληνικὰ πλαστικὰ ἔργα βλ. παρὰ Pashley Travels in Crete I σ. 194. Spratt Travels and Researches in Crete 1865 τ. I σ. 44. Χουρμούζη Κρητικὰ σ. 57.

[2]) Georgeakis et Pineau Folkore de Lesbos σ. 349.

[3]) Βλ. Καραγιάννη Δεισιδαιμονίας δοκίμιον σ. 107-8.

Καὶ ἄλλαι παραδόσεις (ἀρ. 73. 126) ἀναφέρουσι τεραστίας ἠλακάτας ἢ ἀτράκτους γυναικῶν γιγάντων. Ὁμοίας δ' ἔχουσι καὶ οἱ Γάλλοι, θεωροῦντες μεγάλους λίθους ὡς ἀτράκτους τῶν Fées, [1]) καὶ οἱ γερμανικοὶ λαοὶ εἰς τὰς Riesinnen (γιγάντισσας) ἀποδίδοντες τοὺς τοιούτους λίθους [2])· οἱ δὲ Ἄραβες θεωροῦσι τοὺς ὀβελίσκους ὡς βελόνας γιγάντων [3]).

157

Κατὰ τὸν Belon (Les observations de plvsievrs singvlaritez. 1555. Βιβλ. Α', κεφ. 56, φ. 102). Τὴν παράδοσιν ἀναφέρει καὶ παλαιότερος τοῦ Βελωνίου κατὰ ἕνα αἰῶνα περιηγητής, ὁ Κυριακὸς ὁ Ἀγκωνίτης, λέγων ὅτι ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων ὡς φάτνη τοῦ Βουκεφάλου: «ad Phlippos ingens in via spectaculum videtur unico de lapide monumentum, quod hodie Alexandri Bucephali presepium incertum vulgus appellat·»

Τὸ μνημεῖον εἰς ὃ ἀναφέρεται ἡ παράδοσις εἶναι ὁ κατὰ τὸ Δικιλὶ τάσ', παρὰ τοὺς Φιλίππους, κατὰ τὴν εἰς Καβάλλαν ὁδόν, τάφος τοῦ Ῥωμαίου Γ. Βειβίου Κουάρτου, ἐφ' οὗ ἡ λατινικὴ ἐπιγραφή, ἣν πλημμελῶς καὶ ἀτελῶς ἀντέγραψαν ὁ Κυριακὸς καὶ ὁ Βελώνιος, ἔχουσα ὧδε: C. Vibivs C. F. | Cor. Qvartvs | mil. leg. V Macedonic. | decvr. alae scvbvlor. praef. coh. III Cyreneic. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐδημοσιεύθη τελευταῖον ἐν CIL. III ἀρ. 647 (ὅπου καὶ τὸ χωρίον τοῦ Κυριακοῦ τοῦ Ἀγκωνίτου), τὸ δὲ μνημεῖον περιέγραψεν ὁ Heuzey (Mission de Macédoine σ. 45 καὶ πίν. I).

158

Κατὰ τὸν G. F. Abbott (The Tale of a Tour in Macedonia. Lond. 1903 σ. 98. Macedonian Folklore σ. 279). Ἀγνοῶν τὸ ἐπιχώριον ὄνομα μετέφρασα τὸ τοῦ ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου Washingboards πλύστραις, ὡς ἀλλαχοῦ ὀνομάζονται αἱ πλυντήριοι πλάκες.

[1]) Monnier Traditions popul. comparées σ. 422. Pfeiffer's Germania τ. I σ. 75. Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 456.

[2]) Grimm ἔνθ. ἀν. Simrok Deutsche Mythol [4] § 120 σ. 409.

[3]) Βλ. τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 512.

159

Τὴν ἤκουσα εἰς τὸ Φραγκόβρυσον παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Ἀλφειοῦ παρ' ἀγωγιάτου Ἀρκάδος (1866). Ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐρείπια τῆς παλαιοτάτης πόλεως Ἀσέας. Ἡ τοπωνυμία τοῦ ζουρλοῦ ὁ μύλος εἶναι συνηθεστάτη πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀποδιδομένη εἰς οἰκοδομήματα, ἅτινα ἐκλαμβάνονται μὲν ὡς μύλοι, κεῖνται δ' εἰς θέσιν ἀπρόσφορον πρὸς μύλον.

Κατὰ παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως, ἣν μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ I. Σταματούλης (1901) ἀκούσας αὐτὴν εἰς τὸ Φραγκόβρυσον παρ' ἀγωγιάτου ἐκ Βαλτετσίου, τοῦ Κουτοῦ ὁ μύλος λέγεται ἰδίως μία ἀντηρὶς τοῦ τείχους τῆς Ἀσέας, ἥτις φαίνεται ἀπὸ τὸ Φραγκόβρυσον. «Ξέρεις, προσέθεσεν ὁ ἀγωγιάτης, ἀφοῦ ηὗρε κρέμαση ψηλὴ γιὰ τὸ βαγένι, ἔχτισε τὸ μύλο καὶ τὴν κρέμαση καὶ καταξοδεύτηκε. Ὕστερα ἐθυμήθηκε πῶς δὲν εἶχε νερὸ γιὰ τὸ βαγένι τοῦ μύλου. Καὶ ἀπὸ τότενες τὸ λένε τοῦ Κουτοῦ ὁ μύλος.»

160

Οὕτως ἤκουσα λεγομένην τὴν παράδοσιν ταύτην ἐν Καλάμαις μικρὸν παιδίον ἔτι ὤν, πρὸ τεσσαρακονταετίας περίπου· ἔκτοτε δὲ τὴν ἤκουσα πολλάκις ἐπαναλαμβανομένην πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου· καὶ τῷ 1868 ὅτε τὸ πρῶτον εἶδον ἐν τῷ Θησείῳ τὸν λεγόμενον Μαραθωνομάχον, ὁ φύλαξ τοῦ μουσείου μοῦ ἀνέφερεν ἐπίσης τὰς ἀγγλικὰς προτάσεις, ἂν καὶ τὸ δημόσιον χρέος τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἀνόδου τοῦ βασιλέως Γεωργίου εἰς τὸν θρόνον ἕως τότε εἶχε πολὺ αὐξηθῆ· Ἡ στήλη τοῦ Ἀριστίωνος, εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ παράδοσις, ἡ ἀποκειμένη νῦν ἐν τῷ Ἐθνικῷ ἀρχαιολογικῷ μουσείῳ (ἀρ. 29), εὑρέθη τῷ 1838 καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος κατετέθη εἰς τὸ Θησεῖον. Ἡ ἔκθεσις μόνης αὐτῆς ἐντὸς ὑαλοφράκτου θήκης πρὸς προφύλαξιν τῶν χρωμάτων, ἔδωκεν ἴσως ἀφορμὴν εἰς γένεσιν τῆς παραδόσεως, διότι ἕνεκα τούτου ἐθεωρήθη ὡς τὸ πολυτιμότατον τῶν ἐν Ἀθήναις ἀρχαίων πλαστικῶν ἔργων· δὲν εἶναι δ' ἀπίθανον ὅτι λόγιός τις, ἐνθυμηθεὶς τὸ περὶ τῆς Κνιδίας Ἀφροδίτης τοῦ Πραξιτέλους λεγόμενον, ὅτι ὁ βασιλεὺς Νικομήδης προέτεινεν εἰς τοὺς Κνιδίους ν' ἀγοράσῃ τὸ ἄγαλμα, ἀποτίνων τὸ δημόσιον χρέος τῆς πόλεως (Plin. VII, 127, XXXVI,

21), ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ του ὑπὲρ τοῦ Μαραθωνομάχου, ὡς ὠνομάζετο τότε τἀνάγλυφον, θὰ εἶπεν ν' ἀρνηθῶμεν ὡς οἱ Κνίδιοι νὰ δώσωμεν εἰς ξένον αὐτό, καὶ ἂν προέτεινε νὰ πληρώσῃ ἀντ' αὐτοῦ ὅλα τὰ χρέη τοῦ κράτους· καὶ ὅτι ὁ λαὸς τὴν ῥητορικὴν ἔκφρασιν παραλαβὼν παρέστησεν ὡς γεγονός.

161

Κατ' ἀνακοίνωσιν Θεοδ. Παπαπαύλου, δημοδιδασκάλου (1888). Τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια παρὰ τὸν Πλατανιστὸν ταὐτίζονται ὑπό τινων μὲ τὸ ἐν Γεραίστῳ Ποσίδειον (Βλ. Bursian Geogr. v. Griechenl. II σ. 435).

Περὶ θησαυρῶν ἐν ἀρχαίοις μνημείοις καὶ συλήσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων βλ. καὶ ἀρ. 408, πρβλ. ἀρ. 415. 406. 407.

162

Παρὰ Ι. Σταματούλη (1901), ἀκούσαντος πρὸ πεντηκονταετίας τὴν παράδοσιν παρὰ τοῦ ἐνενηκοντούτου πάππου του. Παραλλαγὴν ἐδημοσίευσα ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ «Ἐφημερίδι» (φιλολογικὸν παράρτημα, Ἰουλ. 1882, ἀρ. 2) κατὰ ταύτην διεσκεύασε ποιητικῶς τὴν παράδοσιν ὁ Γ. Δροσίνης (Εὐδύλλια, Ἀθ. 1884 σ. 95-6).

Τὸ ἀναφερόμενον ἐν τῇ παραδόσει *Βασιλικὸ* εἶναι κώμη τοῦ δήμου Σικυῶνος, παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Σικυῶνος· τὸ *Κάστρο* εἶναι ὁ Ἀκροκόρινθος. *Λόγγος* δὲ ὁ ἐλαιὼν τῆς Κορινθιακῆς πεδιάδος. *Κιόνια* αἱ παρὰ τὸν ἀρχαῖον Στύμφαλον πηγαὶ τοῦ ὁμωνύμου ποταμοῦ, ὀνομασθεῖσαι οὕτως ἐκ κιόνων εὑρισκομένων ἐκεῖ, ὧν νῦν ὀλίγα λείψανα σῴζονται. Οὗτοι ἐξ ἀρχαίων ἐρειπίων ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἰς οἰκοδόμημά τι, πιθανῶς ἐκκλησίαν [1]). *Λίμνη τοῦ Ζαρακᾶ* εἶναι ἡ Στυμφαλίς. *Κλένιαις* δὲ ὀνομάζονται δύο συνοικισμοὶ (Ἄνω καὶ Κάτω Κλένια), παρακείμεναι εἰς τὰς ἀρχαίας Κλεωνάς. Διὰ τούτων διέρχεται τὸ Ἀδριάνειον ὑδραγωγεῖον.

Ἄλλας ὁμοίας παραδόσεις περὶ τοιούτων ἄθλων τῶν μνηστήρων βασιλοπούλας βλ. ἐν ἀρ. 149. 163-167, πρβλ. ἀρ. 168. Ἑτέραν δὲ

[1]) Curtius Peloponnesos τ. I σ. 205.

τῆς Πρεβέζης περὶ κατασκευῆς τῶν τειχῶν καὶ τοῦ ὑδραγωγείου τῆς Νικοπόλεως ἐδημοσίευσεν ὁ Νέστωρ Γεωργίτσης [1]), ἔχουσαν ὡς ἑξῆς: « Ἦτο μιὰ βασιλοποῦλα πολὺ εὔμορφη· καὶ γιατὶ τὴν ἐγύρευαν δύο βασιλόπουλα καὶ τὰ δύο δυνατά, εἶπεν εἰς αὐτά· ὁ ἕνας νὰ κάμῃ τὰ κάστρα, καὶ ὁ ἄλλος νὰ φέρῃ τὸ νερὸ ἀπὸ τὸ ποτάμι [2])· καὶ ὅποιος τελειώσῃ γληγορώτερα, ἐκεῖνος θὰ μὲ πάρῃ. Ἤρχισαν καὶ τὰ δύο μίαν ἡμέραν· καὶ ὅταν ὁ πρωτομάστορας ἔκλειε τὴν πόρτα τοῦ κάστρου, ἔτρεξε καὶ τὸ νερὸ ἀμέσως εἰς τὴν πολιτεία. Καὶ τὰ βασιλόπουλα ἐπολέμησαν, καὶ ἡ βασιλοποῦλα ἔβγαλε λέπραν».

Ἡ ἐπιβολὴ ἄθλων εἰς τοὺς μνηστῆρας βασιλόπαιδος εἶναι ἐπεισόδιον συνηθέστατον εἰς τὰ παραμύθια καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ καὶ πολλῶν ἄλλων λαῶν. Εἰς τὸν μνηστῆρα προτίθενται «ζητήματα», ὡς λέγουσι τοὺς ἄθλους τὰ ἡμέτερα παραμύθια, ταῦτα δὲ ὅπως ἐκτελέσῃ ἢ πρέπει νὰ ἔχῃ τεραστίαν ῥώμην, ἢ δεξιότητα καὶ εὐφυίαν ἀσυνήθη, ἢ νὰ εἶναι κάτοχος θαυμασίων πραγμάτων, δι' ὧν καὶ μόνων κατορθοῦνται ἔργα ἀδύνατα εἰς πάντα ἄνθρωπον, ἢ νὰ ἔχῃ ἀρωγοὺς εὐγνώμονα θηρία, ἢ συντρόφους ὧν ἕκαστος κέκτηται θαυμαστήν τινα δύναμιν, ἢ αὐτὴν τὴν βασιλοποῦλαν. Καὶ ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία ἔχει πολλοὺς τοιούτους μύθους· κατ' ἄλλους μὲν ἡ βασιλοποῦλα εἶναι τὸ ἔπαθλον νίκης ἐν ἀγῶνι τοῦ μνηστῆρος ἢ πρὸς αὐτὴν ταύτην (Ἀταλάντη) ἢ πρὸς τὸν πατέρα αὐτῆς (Ἱπποδάμεια, Οἰνόμαος, Πέλοψ), ἢ πρὸς ἀντίζηλον (Δηϊάνειρα, Ἀχελῷος, Ἡρακλῆς)· κατ' ἄλλους δὲ προσομοιάζοντας μᾶλλον πρὸς τὰ σημερινὰ παραμύθια, ὁ ἥρως φονεύει θηρία καὶ λύει αἰνίγματα (Βελλεροφόντης, Χίμαιρα, θυγάτηρ Ἰοβάτου. Οἰδίπους, Σφίγξ, Ἰοκάστη)· ἢ ζευγνύει λέοντα καὶ κάπρον εἰς ἅρμα (Κάδμος Ἁρμονία. Ἄδμητος Ἄλκηστις), ἢ ζευγνύει πυρίπνοας ταύρους (Ἰάσων), ἢ πολλοὺς ὑποστὰς κινδύνους κομίζει ζητηθέν τι θαυμάσιον πρᾶγμα (Ἡρακλῆς, Ἀδμήτη, ζωστὴρ Ἱππολύτης).

Οἱ τοιοῦτοι ἀγῶνες τῶν μνηστήρων οὐδεμίαν μὲν ἐγείρουσιν

[1]) Ἐν τῇ ἐφημερίδι τῆς Κωνσταντινουπόλεως Νεολόγῳ τῆς 19 Ὀκτωβρ. 1890 ἀρ. 6378 σ. 1.

[2]) Τὸ ποτάμι εἶναι ὁ Λοῦρος (Ἴναχος), ἀπέχων 8-10 ὡρῶν δρόμον ἀπὸ τῆς Νικοπόλεως.

ἀπορίαν μνημονευόμενοι εἰς παραμύθια, ἄπιστα καὶ ἀπίθανα καθόλου θεωρούμενα, ἀλλὰ φαίνονται παράδοξοι παρεμβαλλόμενοι εἰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας πιστεύει ὡς ἀφηγήσεις ἀληθῶν συμβάντων ὁ λαός· ὅθεν προσπαθεῖ νὰ ἐξεύρῃ τὸν λόγον αὐτῶν, καὶ ἡ προσπάθεια αὕτη καταφαίνεται εἰς τὴν ναξίαν παράδοσιν ὑπ' ἀρ. 166 (σ. 88-9). Κατὰ ταύτην τὸν παλαιὸν καιρὸν ἦτο σπάνις γυναικῶν, καὶ ἐνυμφεύοντο οἱ δυνάμενοι νὰ ἐκτελέσωσιν ἄθλους, οἱ μὲν τῶν πτωχῶν παρθένων μνηστῆρες ἀσημάντους, οἱ δὲ τῶν βασιλοπαίδων μεγίστους, καὶ ἐπειδὴ τότε «ἐκυρίευεν ἡ ἀνδρεία», τὰς βασιλόπαιδας ἐνυμφεύοντο οἱ ἄριστοι τῶν ἀνδρῶν καὶ ῥωμαλεώτατοι, οἱ δυναμένοι διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν αὐτῶν νὰ κτίσωσι τεράστια οἰκοδομήματα. Διὰ τῆς ἐξηγήσεως ταύτης λύεται καὶ ἄλλη ἀπορία, ἡ περὶ τῆς κτίσεως τῶν παλαιῶν κτιρίων· ταῦτα ἀποδίδει μὲν ὁ λαὸς εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας[1]), ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ πιστεύσῃ ὅτι θὰ ὑπεβάλλοντο ἑκουσίως εἰς βαρυτάτας ἐργασίας πρὸς κατασκευὴν αὐτῶν ἂν μὴ ἐβιάζοντο ὑπὸ ἄλλης τινὸς ἀνάγκης. Καὶ ὡς τοιαύτην ἔπλασε τὴν ἐπιβολὴν ἄθλων πρὸς ἀπόκτησιν ἀγαπωμένης γυναικός. Κατὰ τοῦτο δὲ διαφέρουσιν αἱ παραδόσεις τῶν παραμυθίων, ὅτι ἀντὶ τῶν ἐν τούτοις ἀναφερομένων ἄθλων, οἱ τῶν παραδόσεων ἥρωες κατασκευάζουσιν ἀκροπόλεις ἢ ὑδραγωγεῖα ἢ παλάτια, ἐν δὲ τῇ προκειμένῃ καὶ ἄλλο συντελοῦσιν ὠφέλιμον ἔργον, τὴν φύτευσιν ἐλαιῶνος[2]).

[1]) Τὰ ἀρχαῖα οἰκοδομήματα χαρακτηρίζει ὡς «ἀκατανόητα χτίρια» ἡ ὑπ' ἀρ. 102 παράδοσις. Ὅτι ἦσαν ἔργα θαυμάσια τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἐπιστεύετο ἤδη ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ Καλλιμάχου καὶ Χρυσορρόης (στ. 857 σ. 37 ἔκδ. Λάμπρου). Διότι ἐθεωρεῖτο ἀπίθανον, ὅτι ἄνθρωποι κοινοὶ ἦσαν ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν εἰς πέρας τοιαῦτα κτίρια. Οὕτω καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὑπελάμβανον ὡς ὑπεράνθρωπα ἔργα τὰ παλαιότερα τείχη καὶ ἀπέδιδον τὴν κατασκευὴν αὐτῶν εἰς τοὺς μυθικοὺς Κύκλωπας (Βλ. καὶ Roscher's Lex. d. Mythol. II σ. 1687). Ἐπίσης καὶ οἱ Κελτοὶ καὶ οἱ Γάλλοι ἀποδίδουσι τὴν κτίσιν μεγάλων οἰκοδομημάτων εἰς γίγαντας Σαρακηνούς, ἢ ἐνδόξους ἄνδρας· (Grimm Deutsche Mythologie[4] σ. 442-3. III σ. 156)· οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Σκανδιναυοὶ εἰς γίγαντας, Οὕννους, τὸν διάβολον ἢ τοὺς πρώτους κατοίκους τῆς χώρας. (αὐτ.-Simrock Deutsche Mythol.[4] § 25. 119 σ. 53. 407). Καὶ οἱ Ἄραβες πιστεύουσιν ὅτι οἱ παλαιότεροι ἄνθρωποι ἔκτισαν διὰ τῶν χειρῶν των τὰ μεγάλα οἰκοδομήματα. (Ἴβν Χαλδοὺν προλεγόμενα Βιβλ. Α' μερ. 3 ἐν Notices et extr. des Mss. τ. XIX μερ. I σ. 360 κέ.).

[2]) Ἐν τῇ Ἔδδᾳ (Dämisaga 42) ὑπόσχεται ἀρχιτέκτων νὰ οἰκοδομήσῃ ἐντὸς ἐννέα μηνῶν φρούριον, λαμβάνων ὡς ἀμοιβὴν τὴν Freyja καὶ πρὸς τούτοις τὸν ἥλιον καὶ τὴν

Ὁ φόνος τῆς κόρης, ὅπως μὴ ἀλληλοσφαγῶσιν οἱ ἐρῶντες αὐτῆς ἀδελφοί, ἐμφαίνει τὴν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ ὑπεροχὴν τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλαδελφίας ἐν τῇ συγκρούσει πρὸς τὸ αἴσθημα τοῦ ἔρωτος, ἀντιστοιχῶν πρὸς τὸν φόνον τῆς ἀπίστου συζύγου ὑπὸ τοῦ ἐρῶντος αὐτῆς ἀνδραδέλφου ἐν τῇ δημώδει ποιήσει [1]. Ἡ δ' ἔμμετρος παρακέλευσις τοῦ ἑνὸς τῶν ἀδελφῶν, δι' ἧς παρετυμολογῶν ἀγγέλλει τὴν μεταβολὴν τῆς κόρης εἰς τὴν πόλιν Κόρινθον, ὑπαινίσσεται δοξασίαν περὶ στερεώσεως θεμελιουμένης πόλεως διὰ τῆς θυσίας παρθένου [2].

163

Κατὰ τὸν G. Perrot (ἐν Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques 1874 σ. 392-3). Ὁ Perrot ἴχνη ἀρχαίων μύθων ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ διαγινώσκει τὴν μνείαν παλατίων τῆς Ἀφροδίτης εἰς τὸ Δαφνίον καὶ τὴν Κόρινθον, ἀντιστοιχούντων πρὸς τἀρχαῖα ἱερὰ τῆς Ἀφροδίτης παρὰ τὴν Ἱερὰν ὁδόν, μικρὸν κατωτέρω τοῦ Δαφνίου, καὶ ἐν Κορίνθῳ ὅπου ἦτο ἡ ἕδρα τῆς λατρείας αὐτῆς. Ἡ ἐκ τοῦ βράχου ἐν Κορίνθῳ ἀναβλύζουσα πηγὴ ὑπομιμνήσκει, κατ' αὐτόν, τὴν Πειρήνην, καθόλου δ' ὁ χαρακτὴρ

σελήνην. Οὗτος ἦτο γίγας, διὰ δόλου ὅμως οἱ θεοὶ κατώρθωσαν νὰ μὴ ἀποτελειώσῃ, ὡς συνεφωνήθη, τὸ ἔργον του τὴν πρώτην τοῦ θέρους ἡμέραν, καὶ κατεταρταρώθη, συντρίψαντος τὸ κρανίον του τοῦ Thor διὰ τῆς σφύρας του. Καὶ ἐν ἀραβικῇ παραδόσει ἀναφέρονται ἀγῶνες περὶ βασιλοπούλας, ἡ κτίσις ὑδραγωγείου καὶ ἡ στοιχείωσις στοιχείου (RTP. XIII. 1898 σ. 244-6). Ἀλλὰ φαίνεται ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ἐν ταύτῃ, διότι ὁ βασιλεὺς ὁ πατὴρ τῆς βασιλοπούλας λέγεται Ἕλλην. Ἄλλοι παραπλήσιοι πρὸς τοὺς τῶν παραδόσεων ἆθλοι ἀναφέρονται καὶ εἰς ὀλίγα τινὰ παραμύθια. Ἐν ἑλληνικῷ τῆς ἐν Καλαβρίᾳ Ῥοκαφόρτης, ὁ ἥρως πλὴν ἄλλων μετακομίζει ὀγκώδεις λίθους τῇ βοηθείᾳ θηρίων καὶ διοχετεύει τὸ ὕδωρ ποταμοῦ, ἐπίσης τῇ βοηθείᾳ αὐτῶν. (La Calabria IX σ. 10-1). Ἐν ποντικῷ δὲ ὁ ἥρως φυτεύει καὶ δενδροστοιχίαν, ἧς τὰ δένδρα φέρουσιν καρποὺς ὡρίμους καὶ ἀώρους. (Ἀστὴρ τοῦ Πόντου τ. Α' σ. 248 κέ.). Διοχέτευσις ποταμοῦ ὡς ἆθλος ἐπιβαλλόμενος ὑπὸ τοῦ πατρὸς τῆς κόρης ἀναφέρεται καὶ ἐν γαλλικῷ παραμυθίῳ. (RTP. VII σ. 28-9).

[1]) Βλ. τὰ παρὰ Passow (ἀρ. 466.467) ᾄσματα καὶ ὅσα ἐσημείωσα ἐν Δημ. ᾄσματι περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ σ. 22 κέ.

[2]) Ἐν τῇ παραλλαγῇ τῆς παραδόσεως ἀντὶ πολιτικοῦ στίχου διὰ μεταθέσεως τῶν αὐτῶν λέξεων ἡ παρακέλευσις ἐκφέρεται εἰς δίμετρον ἰαμβικόν:

Ἡ κόρη Κόρθω νὰ γενῇ,
κ' ἐμεῖς ἀδέρφια νά εἴμαστε.

τῆς βασιλίσσης Ἀφροδίτης παρίσταται προσόμοιος πρὸς τὸν τῆς ἀρχαίας θεᾶς.

Ἡ παράδοσις ἀνάγεται εἰς τὰς περὶ ἀγώνων, ὧν γέρας πρόκειται ἀγαπωμένη γυνή, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει· στενωτέραν δ' ἔχει συνάφειαν πρὸς τὰς ἑπομένας παραδόσεις ὑπ' ἀρ. 164. 165, ἐν αἷς ἐπίσης ἡ βασίλισσα ἀγαπᾷ τὸν ἀναλαβόντα νὰ κατασκευάσῃ τὸ ὑδραγωγεῖον καὶ λαμβάνει αὐτὸν σύζυγον ἂν καὶ ἡ νίκη ἔκλινε μᾶλλον πρὸς τὸν ἀντίζηλον.

Περὶ τῆς ὑπονόμου, δι' ἧς συνεκοινώνουν τὰ δύο παλάτια, βλ. ἀρ. 82.

164

Γ. Δροσίνης ἐν Ἑστίᾳ τ. ΙϚ΄ σ. 696-7. Βλ. καὶ ἀρ. 162. 163 καὶ περὶ τοῦ Ἀνήλιαγου καὶ τῆς Κυρὰ Ῥήνης ἀρ. 81. 82.

Ἀναφέρεται ἡ παράδοσις εἰς τὴν κτίσιν τῆς Πλευρῶνος· καὶ Γυφτόκαστρο μὲν εἶναι ἡ παλαιὰ Πλευρὼν ἐν ταῖς ΝΔ παρωρείαις τοῦ Ἀρακύνθου, τὸ δὲ Κάστρο τῆς Κυρᾶ Ῥήνης ἡ νεωτέρα Πλευρών, ἡ τῷ 234 π. Χ. κτισθεῖσα.

165

Ἐξ ἀνεκδότου Αἰτωλικῆς συλλογῆς ὑπὸ Λουκοπούλου, βραβευθείσης ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς ἑταιρείας (1903). Βλ. καὶ ἀρ. 162. 163 καὶ περὶ τοῦ Κάστρου τῆς Ὡριᾶς ἀρ. 88.

Ἡ παράδοσις, κατὰ τὸν συλλογέα, ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀρχαῖον καὶ μεσαιωνικὸν φρούριον, τὸ ὁποῖον σώζεται παρὰ τὸν Μόρνον ποταμὸν τῆς Δωρίδος, εἰς θέσιν Στενόν.

Νεζερὸς εἶναι ἡ παρὰ τὸν Δομοκὸν Ξυνιὰς λίμνη. Μιξάταις καὶ Σμόκοβον χωρία τοῦ δήμου Ὑπάτης τῆς Φθιώτιδος. Μουσουνίτσα χωρίον τοῦ δήμου Καλλιέων τῆς Παρνασσίδος· Μαλανδρίνου χωρίον τοῦ δήμου Αἰγιτίου τῆς Δωρίδος. — Ἡ παράδοσις σκοπεῖ προσέτι νὰ ἐξηγήσῃ τὴν προέλευσιν πολλῶν ἐν τῷ τόπῳ πηγῶν ποσίμου ὕδατος, ὁμοιάζουσα κατὰ τοῦτο πρὸς τὴν ὑπ' ἀρ. 477.

166

Παρὰ Μ. Ι. Μαρκόπολι (1890). Πρβλ. ἀρ. 162. 167. Ὁ Πύργος

τοῦ Χειμάρρου εἶναι ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πύργος πρὸς νότον τοῦ ὄρους Δρίου κατὰ τὴν νοτίαν παραλίαν τῆς νήσου. Περὶ τούτου βλ. Ross Inselreisen I, 43. Bursian Geographie von Griechenl. II, 495.

Πρὸς τὸν μῦθον περὶ τῆς κτίσεως τοῦ πύργου συνάπτονται οἱ λόγοι περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης ἱστορίας τῆς Νάξου καὶ περὶ τῶν πρώτων οἰκιστῶν καὶ τῆς ὕστερον ἐρημώσεως τῆς νήσου. Καὶ περὶ τῆς Νάξου, ὡς καὶ περὶ ἄλλων νήσων (βλ. ἀρ. 44. 46), λέγεται ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦτο ἔρημος. Τὰ αὐτὰ περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης ἱστορίας τῶν Κυκλάδων λέγει ὁ Διόδωρος (Ε΄, 50, 4): «Τῶν μὲ οὖν Κυκλάδων νήσων αἱ μὲν ὁλοσχερῶς ἔρημοι ὑπῆρχον, αἱ δ᾽ ὀλίγοις οἰκούμεναι.» Ὡς δ᾽ ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει ἔχομεν πρῶτον οἰκιστὴν ἕνα βασιλέα, καὶ εἶτα δύο ἀδελφοὺς οἵτινες ἔξωθεν ἐλθόντες ἐφόνευσαν αὐτὸν καὶ ἔλαβον τὴν βασιλείαν, οὕτω καὶ κατὰ τὰς ἱστορικὰς παραδόσεις τῶν ἀρχαίων πρῶτος βασιλεὺς τῆς νήσου ἦτο ὁ Θρᾷξ Βούτης, ὃν νικήσαντες οἱ ἐκ Φθιώτιδος ἐλθόντες δύο ἀδελφοὶ Ἀλωάδαι ἔλαβον τὴν βασιλείαν. (Διόδωρ. Ε, 50. 51). Καὶ οἱ μετὰ τούτους καὶ τοὺς Κᾶρας ἐλθόντες Ἴωνες δύο ἐπίσης παρεδίδετο ὅτι εἶχον ἡγεμόνας, τὸν Ἀρχέτιμον καὶ τὸν Τεῦκλον (Σχολ. Διονυσ. Περιήγ. 525).

Περίεργα εἶναι καὶ ὅσα ἡ παράδοσις λέγει περὶ τοῦ τρόπου, καθ᾽ ὃν ἔτεμνον οἱ παλαιοὶ τὰ μάρμαρα, ἤτοι δι᾽ εὐφλέκτου τινὸς ὑγροῦ ἁπτομένου. Ταῦτα δέ, ἀγνοοῦντες πάντας τοὺς τρόπους τῆς λιθοτομίας τῶν παλαιῶν, δὲν πρέπει ν᾽ ἀπορρίψωμεν ὡς πεπλασμένα καὶ παντελῶς ἀνυπόστατα. Ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ὁ μὲν Πλίνιος (23, 57) βεβαιοῖ ὅτι δι᾽ ἐγχύσεως ὄξους (acetum) θραύονται οἱ λίθοι, περὶ δὲ τοῦ Ἀννίβου ἱστορεῖται ὅτι ἔθραυε τοὺς βράχους τῶν Ἄλπεων θερμαίνων αὐτοὺς καὶ εἶτα ἐγχέων ὄξος, ὅπερ ἄγνωστον ὁποῖόν τι ῥευστὸν ἦτο. (Βλ. περὶ τούτων Blümner Technologie u. Terminologie der Gewerben u. Künste bei Griechen u. Römer τ. III σ. 71). Ἂς προστεθῇ δ᾽ ὅτι ἐν Νάξῳ εἰς παλαιοτάτους χρόνους ἀνεπτύχθη ἡ τέχνη τῆς κατεργασίας τοῦ μαρμάρου, καὶ ὅτι ὁ Νάξιος Βύζης ἢ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὔεργος λέγονται ὅτι πρῶτοι εὗρον τὴν πρῖσιν τοῦ μαρμάρου, ἢ τὴν κατασκευὴν λεπτῶν μαρμαρίνων κεράμων. (Παυσαν. Ε΄, ι΄, 3. Βλ. καὶ Blümner αὐτ. σ. 77. R. Lepsius Griech.

Marmorstudien σ. 132 κέ. B. Sauer, Altnaxische Marmorkunst ἐν Athen. Miltheil. 1892 σ. 37 κέ.).

167

Μ. Ι. Μαρκόπολις ἐκ διηγήσεως γέροντος ποιμένος ἐν Ἑστίᾳ 1890 τ. Α, σ. 397-8. Πρβλ. ἀρ. 162. 163. 166.—Ὁ Παλιόπυργος τῆς Πλάκας, ὡς ἀναφέρει ὁ Μαρκόπολις, εὑρίσκεται εἰς τὴν θέσιν Πλάκα τοῦ δήμου Βύβλου πρὸς τὸ νότιον μέρος τῆς Νάξου, εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας περίπου ὥρας ἀπὸ τοῦ χωρίου Τρίποδες· εἶναι δὲ ἀρχαῖος ἑλληνικός. Βραχυτάτη περιγραφὴ αὐτοῦ παρὰ Bent the Cyclades 1885 σ. 370.

Οἱ ἐπιβληθέντες ἆθλοι εἰς τοὺς μνηστῆρας ἦσαν ἡ κτίσις τοῦ πύργου καὶ ἡ κατασκευὴ ὑδραγωγείου, ὡς καὶ ἐν ἄλλαις ὁμοίαις περὶ ὧν βλ. σημείωσιν εἰς 163. Ἡ λύσις ἐν τῇ προκειμένῃ φέρεται διάφορος, διότι οὐδέτερος νικᾷ, καὶ ἀλληλοκτονοῦνται. Καὶ ἀρχαία ὁμοία ναξιακὴ παράδοσις ὑπάρχει, λέγουσα ὅτι οἱ δύο ἐπιφανέστατοι τῶν ἡγεμόνων τῶν οἰκησάντων τὴν Νάξον Θρᾳκῶν, Σικελὸς καὶ Ἑκήτορος ἐρίσαντες ὑπὲρ τῆς διαφερούσης κάλλει θυγατρὸς τοῦ Ἀλωέως Παγκράτιδος ἀλλήλους ἀνεῖλον. (Διόδωρ. Ε΄, 50, 7. Παρθέν. Ἐρωτ. παθ. 19).

Ἰδιάζοντα ὅλως καὶ ἀρχαϊκώτατα εἰς τὴν παράδοσιν ταύτην εἶναι καὶ τὰ περὶ τῆς τύχης τῆς βασιλοπούλας καὶ τοῦ μαντικοῦ τρίποδος αὐτῆς, ἐξ οὗ καὶ τὸ χωρίον Τρίποδες τῆς Νάξου ἔλαβε τὸ ὄνομα.

168

Κατὰ τὸν Ἀθ. Πετρίδην (ἐν Παρνασσῷ 1878 σ. 448). Ἡ ὁδὸς αὕτη παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Παμίσου εἶναι πιθανῶς, ὡς παρατηρεῖ ὁ Πετρίδης, ἡ καὶ ἐν τῷ Χρυσοβούλλῳ τῆς Μονεμβασίας τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ γέροντος μνημονευομένη Βασιλικὴ ὁδός.

169

Κατὰ τὸν Σεραφεὶμ Ἄρτης (Δοκίμιον ἱστορικῆς περιλήψεως τῆς Ἄρτης Ἀθ. 1884 σ. 378-9). Ἀναφέρεται εἰς ἐπισκευὴν πιθανῶς τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης, διότι αὕτη εἶναι παλαιοτέρα τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος. Δημοτικωτέρα εἶναι ἡ ἄλλη παράδοσις, ἣν καὶ περὶ ἄλλων γεφυρῶν

καὶ κτιρίων διηγοῦνται, περὶ τῆς ἐντειχίσεως τῆς γυναικὸς τοῦ πρωτομάστορη εἰς τὴν γέφυραν πρὸς στερέωσιν ταύτης. Ἀλλὰ περὶ τῶν παραδόσεων τούτων, αἵτινες ἐκτίθενται εἰς δημώδη ᾄσματα, θὰ διαλάβωμεν ἀλλαχοῦ ἐκτενέστερον. Τοῦτο μόνον σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι οἱ πραγματευθέντες τελευταῖον περὶ τοῦ θέματος τούτου L. Sainéan (Les rites de la construction d'après la poésie populaire de l'Europe orientale ἐν Revue de l'histoire des religions 1902 τ. 45 σ. 359-396) καὶ K. Dieterich (ἐν Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde 1902. σ. 150 κἑ.) ἐλλιπῆ καὶ ἀνεπαρκέστατα ἑλληνικὰ κείμενα εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν. Ὅθεν καὶ τὰ πορίσματα αὐτῶν περὶ τῆς σχέσεως πρὸς ἀλλήλας τῶν ὁμοίων παραδόσεων τῶν λαῶν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου δὲν εἶναι ἀσφαλῆ. Ἄλλως δὲ οὐδὲ τὰ παλαιότερα βυζαντινὰ πρότυπα τῶν τοιούτων παραδόσεων μνημονεύουσιν οὗτοι, καίτοι ταῦτα δύνανται νὰ ὁδηγήσωσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς προελεύσεως τῶν παραδόσεων· (τινὰ τούτων ἀναφέρω ἐν ἀτελεστάτῃ ἐξετάσει τοῦ ζητήματος, ἣν πρὸ ἐτῶν περιέλαβον ἐν τῇ ἐμῇ ΝΕΜ. σ. 139 κἑ). Καὶ πρὸς τούτοις φαίνεται ὅτι δὲν γινώσκουσι τὸ σπουδαιότατον τοῦτο γεγονός, ὅπερ τὰ μέγιστα συμβάλλεται εἰς τὴν κατανόησιν τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως τῶν παραδόσεων, ὅτι ὁ Μανώλης ὁ ἀναφερόμενος ὡς πρωτομάστορης ἐν τῇ ῥωμουνικῇ παραδόσει, ἥτις πλημμελῶς θεωρεῖται ὡς τελειοτέρα καὶ παλαιοτέρα τῶν ἑλληνικῶν, ἦτο Ἕλλην τὸ γένος, ζήσας κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ὡς τρανῶς μαρτυρεῖ ἐπιγραφὴ ἑλληνικὴ σωζομένη ἐπί τινος τῶν κτισμάτων, εἰς ὃ ἐπίσης ἀναφέρεται ὁμοία παράδοσις.

Ὁ θαυμάσιος τρόπος τοῦ πλουτισμοῦ τοῦ ἐξ Ἄρτης παντοπώλου, δὲν εἶναι βεβαίως καθ' ἑαυτὸν ἀπίθανος. Ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς πολλὰς μυθώδεις διηγήσεις, ὧν παλαιότατος τύπος ὁ παρὰ Πλουτάρχῳ (Κεφαλαίων καταγραφὴ ἑλλην. 34 σ. 298 e), ὑπὲρ πάντα ἄλλον πλειότερον προσεγγίζων πρὸς τὸν τῆς ἀρτινῆς παραδόσεως· διότι ἀναφέρονται πειραταὶ δέσμιον κρατοῦντες τὸν ἔχοντα κεκρυμμένα τὰ χρήματα, καὶ εὐγνώμων καὶ χρηστὸς λέγεται ὁ κατὰ τοιοῦτον τρόπον πλουτήσας, καὶ ἡ σκηνὴ ὑποτίθεται οὐ μακρὰν τῆς Ἄρτης, «περὶ τὴν Ἰθακησίαν.» Εἶχε δὲ κατὰ τὴν παρὰ Πλουτάρχῳ διήγησιν κεκρυμμένα τὰ χρήματα ὁ ὑπὸ τῶν πειρατῶν κρατούμενος ἐν κεραμίοις, ἅτινα ἐφαίνετο ὅτι περι-

εἶχον πίσσαν, ἐνῷ εἰς τὴν πίσσαν ἦτο καταμεμιγμένον χρυσίον πολὺ καὶ ἀργύριον. Ἄλλος τύπος τοῦ ἐπεισοδίου τούτου εἶναι ὁ ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ποιήματι τοῦ Ἰμπερίου καὶ τῆς Μαργαρώνας (στ. 607 σ. 274 ἐκδ. Λάμπρου), ὅπου τὰ δουκᾶτα ἐντὸς βαρελίων ἐπικαλύπτονται δι᾿ ἅλατος· ἐπαναλαμβάνεται δὲ τὸ ἐπεισόδιον καὶ ἐν κρητικῷ παραμυθίῳ (ἐν Παρνασσῷ τ. Η΄ σ. 333-4). Δὲν παραλείπεται δὲ καὶ ἐν τῷ παραμυθίῳ τῆς ἀραβικῆς συλλογῆς τῶν 1001 νυκτῶν, ὅπερ ἔχει ὑπόθεσιν παραπλησίαν πρὸς τὴν τοῦ Ἰμπερίου καὶ Μαργαρώνας.

Η΄.

ΑΡΧΑΙΟΙ ΘΕΟΙ ΚΑΙ ΗΡΩΕΣ

170

Κατὰ τὸν Β. Μυστακίδην (ἐν τῇ ἐφημερίδι Κωνσταντινουπόλει ἐξ ἧς ἀνετυπώθη ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Φωνῇ τῆς Ἠπείρου τῆς 14 Ὀκτωβρ. 1894 σ. 4). Ἡ παράδοσις ἀναφέρεται εἰς λείψανα ἀρχαίου οἰκοδομήματος, εὑρισκόμενα πλησίον ἐκκλησιδίου τοῦ προφήτου Ἠλιού, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Κισήρας ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς ἐξαρχίας τῆς μονῆς Γηρομηρίου τῆς Ἠπείρου.

171

Κατὰ τὸν αὐτὸν αὐτόθι. – Ἡ θέσις εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ παράδοσις κεῖται πλησίον τῆς κώμης Φανερωμένης ἐν τῇ ἐξαρχίᾳ τῆς μονῆς Γηρομηρίου. Εὑρίσκονται δ᾿ ἐν αὐτῇ ἐρείπια τοίχων καὶ συντρίμματα κεράμων. Ὁ ἐκδότης βεβαιοῖ ὅτι καὶ δημῶδες ᾆσμα διασώζεται τὴν αὐτὴν ἔχον ὑπόθεσιν, ἀλλὰ τούτου μόνον τοὺς ἑξῆς στίχους ἀναφέρει, ὧν παραδόξως οἱ μὲν δύο εἶναι εἰς δίμετρον τροχαϊκόν, οἱ δ᾿ ἄλλοι δύο εἰς δίμετρον ἰαμβικόν.

Φεύγουν οἱ μαστόροι φεύγουν,
⟨καὶ⟩ τὸν πρῶτον τους ἀφίνουν....
Κεῖνος ὁποῦ τὸν κτύπησε,
νά χε κοπῇ τὸ χέρι του.

172

Κατὰ τὸν A. Dumont (ἐν Revue archéologique 1867 τ. 16 σ. 147). Ἡ τράπεζα τοῦ θεοῦ ἴσως ὠνομάσθη οὕτω διὰ τὸ μέγεθος τοῦ τραπεζοειδοῦς βράχου, οὖσα οἱονεὶ *θεοτράπεζο* (τὸ πρῶτον συνθετικὸν θεο- ἐν τῇ δημώδει σημαίνει ἐπίτασιν)· ἐνδέχεται ὅμως καὶ νὰ ἐθεωρεῖτο ὡς βωμὸς θεοῦ, καὶ νὰ διετηρήθη ἔκπαλαι ἡ ἀνάμνησις τούτου, ἐξηγοῦσα τὴν πρὸς τὸν βράχον εὐλάβειαν. Περὶ τῆς ὀνόματος τράπεζα πρὸς δήλωσιν βωμοῦ ἢ μέρους αὐτοῦ καὶ περὶ τραπεζοειδῶν βωμῶν βλ. Reisch ἄρθρ. Altar ἐν Pauly-Wissowa Encylopäd. τ. I σ. 1676.

173

Κατὰ τὸν Heuzey (Le mont Olympe et l'Acarnanie, Par. 1860 σ. 138-9), ὅστις ἀναγράφων τὰς θαυμασίας διηγήσεις τῶν ἀρχαίων περὶ τῶν ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ Ὀλύμπου προσθέτει· «Καὶ σήμερον ἀκόμη οἱ κάτοικοι τῶν πέριξ χωρίων δὲν δύνανται νὰ φαντασθῶσιν, ὅτι ὁ τοσοῦτον ὑπὸ τῶν ᾀσμάτων αὐτῶν ἐξυμνούμενος Ὄλυμπος εἶναι κοινὸν ὄρος· καὶ δυσκόλως πείθονται ὅτι δὲν ἐγκλείει θαυμάσια πράγματα. Ἀκούοντες δὲ ὅτι ἀνέβητε εἰς τὰς κορυφὰς αὐτοῦ, σᾶς ἐρωτῶσι· «καὶ τί ηὗρες ἐκεῖ;»

Ἄλλας παραδόσεις ἀναφερομένας εἰς τὸν Ὄλυμπον βλ. ὑπ' ἀρ. 198. 217. Ὁ Urquhart (the Spirit of the East, 2d ed. Lond. 1839 τ. I σ. 417), καίπερ ἀναζητήσας, ὡς λέγει, οὐδεμίαν εὗρε παράδοσιν παρὰ τοῖς περιοίκοις περὶ τοῦ Ὀλύμπου, πλὴν τούτων, ὅτι τἄστρα δύουν τὴν νύκτα εἰς τὸν Ὄλυμπον, καὶ ὅτι ἄλλοτε ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ἤγγιζον ἀλλήλους εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου· (βλ. ἀρ. 217). Βλ. καὶ Drexler ἐν Roscher's Lex. d. Mythol. τ. III σ. 857-8, καὶ συναξάριον τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ ἐν σημειώσει εἰς ἀρ. 264.

174

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀντ. Παπαδάκη (1879). Τὰ περὶ τῆς ἐπιφωνήσεως τῶν Ἀνωγειανῶν Ζᾶνε θεέ, παρέλαβον παρὰ τοῦ Ι. Δ. Κον-

δυλάκη (ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 26 Ἰουνίου 1896)· ὅτι κατήρχετο ὁ Ζεὺς ἐκ τῆς κορυφῆς τῆς Ἴδης εἰς τὸ Ζουτόλακκο εἶναι παράδοσις τῶν Ζουτολακκιτῶν, ἣν ἀναγράφει ὁ Ἀλέξ. Σοῦτσος (Histoire de la révolution grecque σ. 158), ὅστις τὸ ὄνομα Ζουτόλακκο ἢ Ζούλλακκον, ὡς τὸ γράφει, ἑρμηνεύει κοιλὰς τοῦ Διός. Ὁ αὐτὸς ἀναφέρει καὶ τὴν ἐπίκλησιν «Ἠκοῦτε μου, Ζῶνε θεέ», ἣν ἐπιμαρτυρεῖ ὁ Παπαδάκης.

Πρῶτος ἀναφέρει τάφον τοῦ Διὸς ἐν Κρήτῃ κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν ἐπιχωρίων ὁ Belon (Les observations des singvlaritez 1555 Βιβλ. Α΄ κεφ. 17 φ. 31): «le sepvlcre de Ivpiter, tel que les anciens l'ont descrit, est encore monstré pour le jourdhuy, qui dure en son entier» (ἐν τῷ ὄρει τῶν Σφακιῶν καὶ τῇ μαδάρᾳ (τίνι;) Ἄλλας μαρτυρίας περιηγητῶν συνήγαγεν ὁ Pashley (Travels in Crete τ. I σ. 211 κἑ.). Κατὰ τὸν Tozer (the Islands of the Aegean σ. 70) τοῦ Διὸς τὸ μνῆμα δεικνύεται παρὰ τὸ χωρίον Βενερᾶτον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Γιούχτα.—Ἡ ὀνομασία τοῦ Ἐφέντη τὸ βουνὸ (γράφε Ἀφέντη), ἣν θεωροῦσιν συναφῆ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς ἐν Κρήτῃ ὁ Spratt (Travels and researches τ. I σ. 156) καὶ ὁ B. Schmidt (Volksl. σ. 27) οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι πρὸς ταύτην· Ἀφέντης κατὰ τοὺς Κρῆτας εἶναι ὁ Ἀφέντης ὁ Χριστός, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, οὐδεμία δ' ὑποκρύπτεται ἐν τῇ ὀνομασίᾳ ταύτῃ ἀνάμνησις τοῦ ἀρχαίου θεοῦ.

Τάφος τοῦ Διὸς ἐδεικνύετο ἐν Κρήτῃ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν βλ. παρὰ Pashley τ. I σ. 213 κἑ. Welcker Griechische Götterlehre τ. II σ. 222 κἑ. Preller Griech. Mythol. 4ης ἔκδ. τ. I σ. 133. Gruppe Griech. Mythologie und Religionsgeschichte σ. 253.

175

Κατὰ τὸν Christian Siegel (1846, παρὰ Hahn Griech. u. albanes. Märchen. Lpz. 1864 τ. II ἀρ. 76 σ. 76-7. Ἐκ τούτου Wachsmuth das alte Griechenland im neuen σ. 24 κἑ. Tozer Researches in the Highlands of Turkey 1869 τ. II σ. 17. Πολί-

της NEM. σ. 43 κἑ. Schmidt Volksl. σ. 43. R. Rodd the Customs and Lore of modern Greece. Lond. 1892 σ. 142-3.

Ἡ χαριεστάτη αὕτη παράδοσις εἶναι, ὡς νομίζω, ἀκραιφνῶς ἑλληνική, καίτοι καὶ παρὰ πολλοῖς ἄλλοις λαοῖς φέρονται παραπλήσιαι, διότι καὶ οὗτοι καθὼς καὶ ἡ ἡμετέρα πιθανῶς κοινὴν ἔχουσι πηγὴν παλαιόν τινα ἑλληνικὸν ὅμοιον μῦθον. Ὁ ἐν τῇ παραδόσει ἀναφερόμενος Διονύσιος εἶναι αὐτὸς ὁ θεὸς τῆς ἀμπέλου καὶ τοῦ οἴνου Διόνυσος, ἡ δὲ Ἀξιά, ὅπου μετέβη καὶ ἐγκατέστη, ἤτοι ἡ νῆσος Νάξος, ἦτο τὸ πάλαι ἐπιφανεστάτη ἕδρα τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ ἐκείνου [1]).

Τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν, ἣν ἐγκλείει ἡ παράδοσις, περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ οἴνου, πολλαχῶς ἐπαναλαμβάνουσιν ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Ὁ Πανύασις ὁ ἐποποιός, κατὰ τὸν Ἀθήναιον, [2]) τὴν μὲν πρώτην πόσιν ἀπονέμει Χάρισιν Ὥραις καὶ Διονύσῳ, τὴν δὲ δευτέραν Ἀφροδίτῃ καὶ πάλιν Διονύσῳ, ὕβρει δὲ καὶ ἄτῃ τὴν τρίτην. Ὅμοιον εἶναι τὸ ἀπόφθεγμα τοῦ Ἀναχάρσιδος, ὅστις ἔλεγε «κιρναμένου κρατῆρος ἐφεστίου, τὸν μὲν πρῶτον ὑγείας πίνεσθαι, τὸν δὲ δεύτερον ἡδονῆς, τὸν δὲ τρίτον ὕβρεως, τὸν δὲ τελευταῖον μανίας» [3]). Ὁ δὲ Εὔβουλος ὁ κωμικὸς τοὺς μετὰ τὸν τρίτον κρατῆρας λέγει ὕβρεως καὶ τῶν ἄλλων κακῶν [4]). Παραπλήσια καὶ τὰ τοῦ Ἐπιχάρμου περὶ τῶν ἐπακολουθούντων εἰς τὴν πόσιν δεινῶν [5]). Ἑτέρα δὲ γνώμη μεταφορικῶς λέγει, ὅτι «βότρυας τρεῖς ἡ ἄμπελος φέρει· τὸν μὲν πρῶτον ἡδονῆς, τὸν δὲ δεύτερον μέθης, τὸν δὲ τρίτον ὕβρεως» [6]).

Ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλληγορικὴν παρομοίωσιν τοῦ πίνοντος πρὸς ζῷα,

[1]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Gruppe Griech. Mythologie σ. 243-5.

[2]) Ἀθήν. Β', 36 d. f. Πανυάσιδος Ἡρακλείας ἀπ. 13. 14 Kinkel.

[3]) Στοβ. ΙΗ', 26. Mullach, Fr. phil. Graec. I. σ. 232,6. Βλ. καὶ Cramer Anecd. Oxon. IV σ. 254,6.

[4]) Παρ' Ἀθην. Β', 36 b. Σουίδ. λ. οἶνος. Meineke FCG. III, 248. Kock CAF. II, 196,94.

[5]) Παρ' Ἀθην. Β', 36 c. Mullach Fr. philos. Graec. I, 143.

[6]) Ἄριστον καὶ πρῶτον μάθημα 19 ἐν Wiener Studien τ. XI σ. 13. Βλ. καὶ Schenkl αὐτ. Γεωργίδης παρὰ Boissonade An. Gr. I σ. 41, 12.

κατὰ λόγον τῶν βαθμῶν τῆς πόσεως, ἀνευρίσκομεν ἐπίσης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἐπιγραμμάτι Αὐτομέδοντος τοῦ Κυζικηνοῦ λέγει·

Ἄνθρωποι δείλης ὅτε πίνομεν· ἢν δὲ γένηται
ὄρθρος, ἐπ' ἀλλήλοις θῆρες ἐγειρόμεθα. [1]).

Ὁ δ' Ἀθήναιος (Β', 38 f) παρατηρεῖ, ὅτι «ἀπὸ τοῦ κατὰ μέθην καταστήματος καὶ ταύρῳ παρεικάζουσι τὸν Διόνυσον καὶ παρδάλει, διὰ τὸ πρὸς βίαν τρέπεσθαι τοὺς ἐξοινωθέντας... Εἰσὶ δ' οἳ καὶ θυμικοὶ γίνονται· τοιοῦτος δ' ὁ ταῦρος... Διὰ δὲ τὸ μάχιμον καὶ θηριῶδεις ἔνιοι γίνονται· ὅθεν καὶ τὸ παρδαλῶδες.» Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον διὰ παρομοιώσεως πρὸς τὴν φύσιν τῶν ζώων ἐξηγεῖ Αἰσώπειος μῦθος τὴν μεταβολὴν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν νεανικήν, τὴν μέσην καὶ τὴν πρεσβυτικὴν ἡλικίαν [2]). Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ κατηγορίαν δύνανται νὰ ὑπαχθῶσι καὶ τὰ τοῦ Σιμωνίδου τοῦ Ἀμοργίνου περὶ τῆς φύσεως τῶν γυναικῶν.

Παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως ταύτης, διατηρήσασα μόνον τὸν μῦθον περὶ τῆς θαυμασίας αὐξήσεως τοῦ φυτοῦ τῆς ἀμπέλου, παρεμβάλλεται εἰς τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου Τύχωνος, ἐπισκόπου Ἀμαθοῦντος τῆς ἐν Κύπρῳ. Χαρακτηρίζεται δ' ἡ αὔξησις ὡς θαῦμα τοῦ ἁγίου καὶ δὴ μέγιστον. «Τὸ δὲ μεγαλύτερον θαῦμα, τὸ ἀφορῶν εἰς δόξαν μόνου τοῦ ἁγίου τούτου, καὶ τὸ ὁποῖον σύγκρισιν μὲ ἄλλο ὅμοιον δὲν ἔχει, εἶναι τοῦτο· ὁ ἅγιος οὗτος ἐφύτευσεν ἓν κλῆμα, τὸ ὁποῖον πάραυτα ἐρριζώθη, πάραυτα ἐβλάστησε φύλλα, πάραυτα ἤνθησε, πάραυτα ἐκαρποφόρησε βότρυς ὡρίμους καὶ γλυκεῖς.» Προσθέτει δὲ τὸ συναξάριον ὅτι κατ' ἔτος γίνεται τὸ θαῦμα τῆς ταχείας ὡριμάνσεως τῶν σταφυλῶν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἁγίου φυτευθέντος κλήματος κατὰ τὴν ἑορτὴν αὐτοῦ, τὴν 16 Ἰουνίου. «Τὸ κλῆμα ἐκεῖνο, τὸ φυτευθὲν ὑπὸ τοῦ ἁγίου, ἔχει μὲν σταφυλὰς ἀώρους, ὅταν δὲ ἀρχίσῃ ἡ θεία λειτουργία ἐν τῇ ἑορτῇ τοῦ ἁγίου, τότε ἀρχίζουσι καὶ αἱ ἄωροι σταφυλαὶ τοῦ κλήματος νὰ μαυρίζωσι καὶ ὡριμάζωσιν· ὅταν δὲ τελειώσῃ ἡ ἱερὰ

[1]) Ἀνθολ. ΙΑ', 46.

[2]) Αἰσωπ. μῦθ. 173. 173б Halm. Βαβρ. 74. Ὅμοιος βουλγαρικὸς μῦθος παρὰ Strausz die Bulgaren σ. 43 κέ. Βλ. W. Grimm, Ueber eine Thierfabel des Babrius ἐν Haupts' Zeitschrift τ. XIII σ. 228-231.

λειτουργία, τότε καὶ αἱ σταφυλαὶ γίνονται ἐντελῶς ὥριμαι, γλυκύταται καὶ εἰς φαγητὸν χρησιμώταται.» [1]).

Ὅθεν ὁ κύριος τῆς ἡμετέρας παραδόσεως χαρακτήρ, ἡ ἀλληγορικὴ πρὸς διάφορα ζῶα παρομοίωσις τῶν πινόντων, παρελείφθη ἐκ τοῦ συναξαρίου. Ἔχουσιν ὅμως τοῦτον ἄλλαι πολυπληθεῖς παραλλαγαί, φερόμεναι παρὰ πολλοῖς λαοῖς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Κατὰ ταύτας ὁ Ἀδὰμ ἢ ὁ Νῶε, φυτεύσας τὴν ἄμπελον, τὴν ἐπότισε διὰ τοῦ αἵματος διαφόρων ζώων, καὶ τούτων τὰς ἰδιότητας προσλαμβάνει ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς οἰνοποσίας. Αἱ παραλλαγαὶ αὗται διαφέρουσι τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως κατὰ τοῦτο, ὅτι τὴν βλάστησιν τῆς ἀμπέλου συνάπτουσι πρὸς τὸ αἷμα καὶ ὄχι πρὸς τὰ ὀστᾶ τῶν ζώων, καὶ ὅτι ἄλλα εἴδη ζώων μνημονεύουσι (πλὴν τοῦ λέοντος, κοινοῦ εἰς πάσας τὰς παραδόσεις), καὶ ἡ τάξις αὐτῶν εἶναι διάφορος ἐν ἑκάσταις· εἰς μὲν τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν τὰ ζῶα εἶναι πτηνὸν λέων ὄνος· εἰς δὲ τὰς πλείστας τῶν ἀσιατικῶν ταὼς πίθηκος λέων χοῖρος, καὶ εἰς τὰς τῶν εὐρωπαϊκῶν λέων, πρόβατον, χοῖρος, πίθηκας [2]). Αἱ διαφοραὶ δ' αὗται ἐμφαίνουσιν ὅτι αἱ μὲν τῶν ἄλλων λαῶν παραδόσεις ἔχουσιν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον συνάφειαν πρὸς ἀλλήλας, ἡ δ' ἑλληνικὴ διακρίνεται αὐτῶν, ἰδίαν κατέχουσα τάξιν, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἐκεῖναι ἐκ μιᾶς ἀπέρρευσαν πᾶσαι πηγῆς, ἡ δ' ἑλληνικὴ κοινὴν μὲν ἴσως ἔχει μετὰ ταύτης τὴν προέλευσιν, ἀλλὰ πρόσκειται ἐγγύτερον πρὸς τὴν ἀρχέτυπον, διατηρήσασα ἀδιάφθορα ἀρχαϊκά τινα στοιχεῖα, οἷα τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ τοῦ οἴνου καὶ τὴν μνείαν τοῦ τόπου τῆς λατρείας αὐτοῦ.

Πρὸς τὸν μῦθον ἔχουσι σχέσιν καὶ παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις, συνήθεις εἴς τινας γλώσσας. Τοιαῦται αἱ γαλλικαί· Vin

[1]) Μαυρικίου καὶ Νικοδήμου ἁγιορείτου Συναξαριστὴς εἰς τὴν 16 Ἰουνίου. Μηναῖον τῆς 16 Ἰουνίου.

[2]) Ταλμουδικὸς μῦθος παρὰ **Fabricius Cod. pseudepigraphus Vet. Testamenti** τ. I σ. 275 σημ. Συριακὸς παρὰ τῷ Γρηγορίῳ Ἰωάννῃ Βαρεβραίῳ. (**RTP.** 1897 σ. 346). Ἀραβικοὶ παρὰ **René Basset** (ἐν **RTP** αὐτ.). Μεσαιωνικὸς εὐρωπαϊκὸς ἐν **Gesta Romanorum** κεφ. 159 (βλ. καὶ σημείωσιν τοῦ ἐκδότου **Oesterley** ἐν σ. 738 τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ). Νεωτέρων Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν παρὰ **René Basset** ἔνθ. ἀν. Ταταρικὸς τοῦ Νίσνι Νοβγορὸδ παρὰ **Wesselofsky** ἐν **Russische Revue** 1878 τ. VII σ. 138 9 (μετὰ σημειώσεως παραλλήλων).

d'âne. Vin de lion. Vin de porc. Vin de singe. Vin de pie. Vin de cerf [1]). Τὴν συνάφειαν τῶν φράσεων τούτων πρὸς τὸν μῦθον καταδεικνύει τὸ ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ἐν Βουργουνδίᾳ καὶ Καμπανίᾳ τῆς Γαλλίας ἐπικρατοῦν ἔθιμον, κατὰ τὸ ὁποῖον, ὑποδεχόμενοι ἐπισήμως πάντα παρεπιδημοῦντα ἄνδρα μέγα ἔχοντα ἀξίωμα· οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως προσεφώνουν αὐτὸν καὶ τῷ προσέφερον τέσσαρα ἀργυρᾶ ποτήρια πλήρη οἴνου, ὧν ἕκαστον εἶχεν ἐπιγραφήν, τὸ μὲν οἶνος πιθήκου, τὸ δὲ οἶνος λέοντος, τὸ τρίτον οἶνος προβάτου καὶ τὸ τέταρτον οἶνος χοίρου [2]). Ὅθεν αἱ ἐπιγραφαὶ ὑπῃνίσσοντο τὴν κατάστασιν τοῦ πίνοντος συμφώνως πρὸς τὸν μῦθον.—Καὶ οἱ Ῥωμοῦνοι ἔχουσι τὴν ἑξῆς παροιμίαν: La beţie omul este pisică, maĭmuţă şi la urma por (’ς τὸ μεθύσι ὁ ἄνθρωπος γίνεται γάτα, μαϊμοὺ καὶ ’ςτὸ τέλος γουροῦνι) [3]). Ἐπίσης οἱ Γερμανοὶ ἔχουσιν φράσεις δηλούσας τὴν ἀποκτήνωσιν τοῦ μεθύοντος ὁμοίας πρὸς τὰς γαλλικάς: Sauwein, Affenwein, Elster-, Fuchs-, Lammwein κτλ. καὶ παροιμίας: Wein macht zum Schwein (τὸ κρασὶ τὸν κάνει κανένα γουροῦνι). Wer wein zu vil trinckt, wird zu einer Sawe, einem Lewen und zu einem Affen (ὅποιος πίνει παραπολὺ κρασὶ γίνεται γουροῦνα, λιοντάρι, μαϊμού) [4]).

176

Κατὰ τὸν Dodwell (A Classical Tour through Greece κεφ. 7 τ. I σ. 258 τῆς γερμαν. μεταφράσεως). Ἐκ τούτου [Pückler-Muskau] Sudöstlicher Bildersaal (Stuttg. 1838. Der Vorläufer σ. 48). Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην παραλλαγήν.

Ἀναφέρεται εἰς τάφον ἐν Δελφοῖς, κοινῶς καλούμενον Λογάρι. Ὁ λίθος ὁ φράσσων τὸ στόμιον αὐτοῦ ἔχει ῥωγμήν, εἶναι δὲ ἐξειργασμένος εἰς σχῆμα πύλης, ἀπείκασμα ὢν τῆς πύλης τοῦ Ἅδου. Ὅπως παράσχωμεν ἔννοιάν τινα τοῦ μνημείου τούτου, δημοσιεύομεν ἐν

[1]) Leroux de Lincy Le livre des proverbes français 2 éd. τ. II σ. 219-220.— Legai Encyclopédie des proverbes σ. 473.

[2]) V. Hugo Les miserables. Μέρ. II, βιβλ. VI, 9.

[3]) Zanne Proverbele Românilor τ. III ἀρ. 8166.

[4]) Wander Deutsch. Sprichwörterlex. τ. V, 107, 520. 113, 651.

προσηρτημένῳ πίνακι ὑπ' ἀρ 10 ἀπεικόνισιν αὐτοῦ (δυστυχῶς ὄχι πολὺ ἀκριβῆ), κατὰ σχεδιογράφημα τοῦ H. Belle, εἰλημμένον ἐκ τοῦ Tour du Monde τ. XXXIII σ. 144.

Φαίνεται ἡ παράδοσις ὥς τις ἀπήχησις τῆς παλαιᾶς χριστιανικῆς διηγήσεως, ὅτι ὁ Ἀπόλλων προεῖπε τὴν μέλλουσαν ἧτταν αὑτοῦ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ. Βλ. Χρησμοὺς τῶν ἑλληνικῶν θεῶν 16 παρὰ Buresch Klaros σ. 99: «Ὅτι ἐρωτήσαντός ποτε τοῦ ἱερέως τὸν Ἀπόλλωνα περὶ τῆς μελλούσης κρατεῖν θρησκείας, παράδοξον εἶπε χρησμὸν τοιοῦτον, κτλ».

177

Κατὰ τὸν Ulrichs (Reisen und Forschungen in Griechenland. Bremen 1840 τ. I σ. 44). Παραλλαγὴ τῆς προηγουμένης. Ἡ παράδοσις φαίνεται μεταγενεστέρα τῆς μετονομασίας τοῦ ἀρχαίου μνημείου, προελθοῦσα ἐκ παρετυμολογίας αὐτῆς. Διότι λογάρι σημαίνει κυρίως θησαυρόν, καὶ θὰ ὠνομάσθη οὕτω τὸ ἀρχαῖον μνημεῖον διὰ τὴν δοξασίαν ὅτι ἐγκλείει θησαυρόν.

178

Ὁ λίθος εἰς ὃν ἀναφέρεται ἡ παράδοσις εἶναι ἀρουραῖος· ὑπολανθάνει δ' ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἀνάμνησις τοῦ ἀρχαίου μύθου περὶ τοῖς ἀποκρύψεως τοῦ ξίφους καὶ τῶν πεδίλων τοῦ Αἰγέως ὑπὸ μεγάλην πέτραν καὶ τῆς ὑφαιρέσεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Θησέως (τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων βλ. παρὰ Frazer εἰς Παυσαν. Α', κζ', 8 τ. II σ. 347). Κατὰ τὴν αὐτὴν ὁδὸν καὶ ἐν τῷ αὐτῷ που τόπῳ ἐδεικνύετο καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ πέτρα τοῦ Θησέως, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Παυσανίας (Β', λβ' 7): «Ἰοῦσι δὲ τὴν διὰ τῶν ὀρῶν εἰς Ἑρμιόνην πηγή τέ ἐστι τοῦ Ὑλλικοῦ ποταμοῦ— καὶ πέτρα Θησέως ὀνομαζομενη, μεταβαλοῦσα καὶ αὐτὴ τὸ ὄνομα ἀνελομένου Θησέως ὑπ' αὐτῇ κρηπῖδας τὰς Αἰγέως καὶ ξίφος· πρότερον δ' ἐκαλεῖτο βωμὸς Σθενίου Διός».

Θ'.

Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΘΗ ΤΟΥ

179

Κατὰ τὸν 'Αριστοτ. Βαλαωρίτην ('Αθανάσης Διᾶκος. 'Αθ. 1867 σ 127 κἑ. Ποιήματα. 'Αθ. 1891 τ. Β' σ. 341-2). Διασκευὴ ποιητικὴ ὑπὸ Γ. Δροσίνη (Εἰδύλλια. 'Αθ. 1884 σ. 97). Ἡ Λοιδοριὰ εἶναι εἶδος ἀειθαλὲς δρυός, ἡ δρῦς ἀρία κοινῶς ἄρια ἢ ἀριὸς (quercus ilex L.).

Παραπλησίας παραδόσεις ἔχουσι καὶ ἄλλοι λαοί. 'Εν Γαλλίᾳ λέγουσιν ὅτι ἐκ πάντων τῶν δένδρων μόνη ἡ λεύκη ἠρνήθη νὰ μετάσχῃ τοῦ κοινοῦ πένθους ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Χριστοῦ, ὅθεν τὰ φύλλα της τρέμουν καὶ εἰς τὴν ἐλαχίστην πνοὴν τοῦ ἀνέμου. (Mélusine I, 511). Οἱ δὲ Ματζυάροι, ὅτι τὰ μὲν ἄλλα δένδρα ἠδυνήθησαν ν' ἀντιστῶσιν ὅπως μὴ κατασκευασθῇ ὁ σταυρὸς ἐκ τοῦ ξύλου των, μόνη δ' ἡ λεύκη μετὰ ματαίαν ἀντίστασιν ἐτμήθη καὶ τεμνομένη ἔτρεμε, τρέμει δ' ἀκόμη καὶ τώρα φοβουμένη μὴ καὶ ἄλλος τις σταυρωθῇ διὰ τοῦ ξύλου της (RTP. VII σ. 484-5). Κατά τινα δὲ ἰταλικὴν παράδοσιν τῆς Μαντούης, φυτόν τι τῶν αἰγοκληματωδῶν (Viburnum Lantana) ἦτο ἄλλοτε μέγα ὡς τὴν δρῦν, ἀλλ' ἔγινε μικρὸν χόρτον κατὰ κατάραν τῆς Παναγίας, διότι ἐκ τοῦ ξύλου του κατεσκευάσθη ὁ σταυρός. (Archivio per le trad. popol. 1898 σ. 442). Αὕτη δὲ εἶναι παρεμφερεστέρα πρὸς τὸν ἀρχαῖον μῦθον περὶ τοῦ ἡδυόσμου «ὅπερ λυπουμένη ἡ Δημήτηρ ἰδοῦσα ἐμίσησε καὶ ἄκαρπον ἐποίησεν, τὸ πρὶν ἐὸν μέγα δένδρον ἐπὶ χθονὶ καὶ φερέκαρπον.» ('Ετυμολ. Γουδ. σ. 395. 'Ορφ. ἀπ. 56 παρὰ Mullach Fr. phil. Gr. I σ. 188. Βλ. καὶ A. Zimmermann de Proserpinae raptu σ. 25).

Κατά τινα ταλμουδικὴν διήγησιν, οὐχὶ παλαιοτέραν ἴσως τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὁ 'Ιησοῦς ὥρκισεν ἐν ὀνόματι τοῦ θεοῦ πάντα τὰ δένδρα νὰ μὴ δεχθῶσιν ὅπως ἐξ αὐτῶν ἀπαγχονισθῇ· τὸν ἐκρέμασαν δ' εἰς στέλεχος λαχάνου, ὅπερ δὲν εἶχεν ὁρκισθῇ. (Βλ. Schwartz Indoger-

man. Volksglaube σ. 268 κἑ. Zeitschrift des Vereins f. Volksk. 1892 σ. 293). Ὅμοιος εἶναι καὶ ὁ σκανδιναυικὸς μῦθος τῆς Ἔδδας, καθ' ὃν ἡ Frigg ἐξορκίζει πάντα τὰ δένδρα καὶ τὰ φυτὰ νὰ μὴ βλάψωσι τὸν Baldr· παραλείπει δ' ὡς πολὺ τρυφερὸν τὸν ἰξόν, καὶ διὰ κλωνὸς ἰξοῦ (Mistilteinn) τοξεύεται ὁ Baldr (Grimm Deutsche Mythol. 4 σ. 1058).

180

Κατὰ τὸν Α. Κ. Χ[ούμην] (ἐν Ἀνατολικῇ ἐπιθεωρήσει, Ἀθηνῶν, 1873 τ. Α. σ. 221). «Ὁ Βελώνιος (Observat. II, 88 σ. 325) ὀνομάζει ἓν ἀπὸ τὰ πολλὰ γένη τῶν Ἀκανθῶν Spina sancta (ἁγίαν ἄκανθαν) διὰ τὴν κοινὴν ὑπόληψιν, ὅτι ἐξ αὐτῆς ἐσκευάσθη ὁ ἀκάνθινος στέφανος τοῦ Χριστοῦ, πιθανὸν ὅτι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ὀνομαζομένη ἀπὸ τοὺς Γάλλους épine du Christ.» (Κοραῆ Ἄτακτα τ. Ε. σ. 8-9). Ἐν Κύπρῳ ἄκανθά τις λέγεται Χρισταγκάθθιν, διότι πιστεύεται ὅτι ἐκ ταύτης κατεσκευάσθη ὁ ἀκάνθινος στέφανος (Γ. Λουκᾶ Λεξιλόγιον σ. 3).

181

Παρ' Ἀνδρ. Κωνσταντινοπούλου, δημοδιδασκάλου (1888). «Δὲ μαλλιάζουνε» ἢ «δὲν κάνουνε μαλλὶ» μεταφορικῶς, ἀντὶ τοῦ δὲν ἔχουσι μόνιμον περιουσίαν. (Πρβλ. Παροιμίας λ. πέτρα 4. 11. 12. 20. 43).

Περὶ τῆς ἐν τοῖς δημοτικοῖς θρήνοις τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς παραδόσεως, ὅτι οἱ Γύφτοι εἶναι ἐνδεέστατοι ἐκ κατάρας τῆς Παναγίας, ὀργισθείσης διότι κατεσκεύασαν τοὺς ἥλους πρὸς σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ βλ. Παροιμίας τ. Β. σ. 586 λ. Ἀτσίγγανος 2.

Κατ' ἠπειρωτικὴν παράδοσιν τῶν Κουρέντων, οἱ Γύφτοι εἶναι μαῦροι, γιατὶ ἔφκειασαν τὰ περόνια ποῦ σταυρώθηκε ὁ Χριστός· καὶ ἀπὸ αὐτὸ τοὺς καταράστηκε ὁ Χριστὸς νὰ μὴ κάνουν προκοπή, νὰ γίνουν μαῦροι, νὰ ἔχουν σπίτια ταῖς καλύβαις καὶ νὰ διακονεύουν τὸ ψωμὶ ποῦ τρῶν. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ προσφορὰ τοῦ γύφτου δὲν λειτουργεῖται, καὶ γιὰ νὰ λειτουργηθῇ πρέπει νὰ τὴ ζ'μώσῃ Ῥωμιά· γι' αὐτὸ καὶ οἱ γύφτοι οἱ ἴδιοι δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ γένουν παπάδες οὔτε ἀναγνωστάδες, κι' οὐδὲ κ' ἐμεῖς οἱ ἄλλοι κάνομε συμπεθεριὰ μ' αὐτούς. (Ἑβδομὰς 1885 σ. 455).

Εἴς τινα δημοτικὰ ᾄσματα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς ὁ κατασκεύασας τὰ περόνια δι' ὧν καθηλώθη εἰς τὸν σταυρὸν ὁ Χριστός, πέντε ἀντὶ τῶν παραγγελθέντων τριῶν λέγεται Φαραώ. (Βλ. Λελέκου 'Ανθολογίαν σ. 14-5). Τὸ ὄνομα ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν νομιζομένην πατρίδα τῶν 'Ατσιγγάνων, τὴν Αἴγυπτον, ὁπόθεν καὶ τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν Γύφτος (Αἰγύπτιος).

Καὶ παρὰ τοῖς Νεαπολίταις φέρεται ἡ παράδοσις, ὅτι οἱ 'Ατσίγγανοι εἶναι φερέοικοι διὰ κατάραν, ἐπειδὴ κατεσκεύασαν τὰ τρία καρφιὰ τοῦ σταυροῦ. (Archivio per le tradiz. popolari 1898 σ. 116). Οἱ δὲ Φλαμανδοὶ ἔχουσι διάφορον παράδοσιν, καθ' ἣν ἡ κατάρα τοῦ σταυρωθέντος Χριστοῦ βαρύνει τοὺς ὑφάντας· διότι λέγουσιν ὅτι κατὰ τὴν σταύρωσιν οἱ Ἑβραῖοι δὲν εὕρισκον καρφίον, καὶ εἷς ὑφάντης ἀκούσας τοῦτο ἔτρεξεν εἰς τὴν οἰκίαν του, ἀπέσπασεν ἓν καρφίον ἀπὸ τὸν ἀργαλειόν του καὶ τὸ ἔδωκεν εἰς αὐτούς. Καὶ ὁ Χριστὸς σταυρούμενος εἶπεν εἰς τὸν ὑφάντην. «Ὦ ἀνυφαντή, τί ἔκαμες; Ποτὲ δὲν θὰ ἰδῇς καλὸ 'ς αὐτὸν τὸν κόσμο.» Καὶ ἔκτοτε οἱ ὑφάνται εἶναι δυστυχεῖς. (RTP. 1897 σ 226, 11).

Ἄλλην περίεργον παράδοσιν περὶ τοῦ κατασκευάσαντος τὰ καρφία τῆς σταυρώσεως χαλκέως ἀναφέρει παλαιός τις προσκυνητὴς τῆς Παλαιστίνης. «Αὐτοῦ ἐμπρὸς εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῶν 'Ιταλῶν εἰς τὸ ἔδαφος ἔχει μάρμαρον λευκὸν στρογγύλον, καὶ εἰς τὸ μέσον ἔχει τρῦπαν, καὶ βάνουσι ταύτη τοῦς (γρ. ταὐτί τους = τὸ οὖς αὐτῶν) οἱ ἄνθρωποι, καὶ γροικοῦσι τὸν χαλκὸν (γρ. χαλκιᾶν ἢ χαλκέα), ὅπου ἔκοψε τοὺς ἥλους καὶ κτυπᾷ εἰς τὸ ἀμόνιν καὶ εἶναι ἐκεῖ φυλακισμένος ἕως τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως.» ('Ανωνύμου ἀπόδειξις περὶ τῶν Ἱεροσολύμων 6 ἐν L. Allatii Symmictis παρὰ Migne Patrol. Gr. τ. 133 σ. 980).

182

Κατὰ τὸν Δ. Γρ. Καμπούρογλουν (Ἱστορία τῶν 'Αθηναίων τ. Α. σ. 227). Οἱ λόγοι τῆς Παναγίας ἐλήφθησαν ἐκ δημοτικοῦ ᾄσματος· ἐν ταῖς πλείσταις παραλλαγαῖς τοῦ θρήνου τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς ὑποτίθεται διὰ τοιούτων λόγων παρηγορῶν τὴν Παναγίαν ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. — Ἡ δὲ δι' ἐπιτίμησιν τῆς Παναγίας ἀποστέρησις

ἁγίας ἀπὸ τῆς ὀφειλομένης τιμῆς εἰς τὴν μνήμην αὐτῆς. ἀναφέρεται καὶ εἰς ἄλλην παράδοσιν μεσσηνιακήν. Κατὰ ταύτην ἡ Παναγία, δυσφορήσασά ποτε ἕνεκα πράξεώς τινος τῆς μητρός της ἁγίας Ἄννης εἶπε πρὸς αὐτήν.

Ἅγια Ἄννα νὰ λογειέσαι,
καὶ νὰ μὴ δοξολογειέσαι

183

Γ. Καββαδία ὁ Πρακτικὸς λόγος. Κέρκυρ. 1876 σ. 26. Περὶ τοῦ Ἰούδα φέρονται καὶ παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ, ὡς καὶ παρὰ πολλοῖς ἄλλοις, διηγήσεις περὶ μοιραίου γάμου αὐτοῦ μετὰ τῆς μητρός του· ἀλλ' αὗται ἔχουσι τὸν τύπον παραμυθίων. Καὶ παραμύθια ἄλλα ὑπάρχουσι τὴν αὐτὴν μὲν ἔχοντα ὑπόθεσιν, ἀλλὰ μὴ ἀναφέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Ἰούδα.

184

Ἡ παράδοσις εἶναι διαδεδομένη ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, καὶ χλευαστικῶς Γέρο Κουτεντὲς λέγεται ὁ ὑπέργηρως. Κατὰ παραλλαγὴν (χιακὴν ἢ ἑρμουπολιτικήν), δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Α. Κ. Χούμη (ἐν Νεοελλην. ἀναλέκτοις τ. Α' σ. 326), ὁ ῥαπίσας τὸν Χριστὸν ἦτο ὑποδηματοποιός, λέγεται Κουτεντές, καὶ πλανᾶται εἰς τὰ ὄρη τῆς Μαγνησίας, κρημνιζόμενος πολλάκις ἐκ τοῦ ὕψους τῶν βράχων, ἵνα φονευθῇ.

Ἄλλας παραλλαγὰς βλ. ἐν ἀρ. 185-187. Μετὰ τὴν τύπωσιν δὲ τοῦ κειμένου ἔλαβον καὶ τὰς ἑπομένας δύο. Ἡ πρώτη τούτων μοὶ ἀνεκοινώθη ὑπὸ Ἀνδρέου Καρκαβίτσα, ἀκούσαντος αὐτὴν παρὰ ναυτῶν, ἔχει δ' ὡς ἑξῆς:

«Σ τῆς Ἀττάλειας τὰ βουνὰ γυρίζει ὁ Κουτεντές. Ἐμπάτσισε τὸ Χριστό, κ' ἐκεῖνος τὸν καταράστηκε νὰ ζῇ ὡς τὴ Δευτέρα παρουσία. Οἱ Καστελλοριζίταις τὸν βλέπουν. Πρόβατο γένεται, ἄλογο, ἄνθρωπος. ὅ τι θέλῃ. Οἱ ἄνθρωποι δὲν τὸν φοβοῦνται. Ἐκεῖ ποῦ ἀναύουν φωτιαῖς τοῖς νύχτες, πάει κοντὰ καὶ ῥίχνει ξύλα. Ἅμα καταλάβῃ πῶς τὸν φοβοῦνται φεύγει φωνάζοντας. «Χού! χού! χού!»

Ἡ δ' ἑτέρα ὑπὸ Δημοσθένους Χαβιαρᾶ, συμαϊκή, ἔχουσα ὡς ἑξῆς·

«Ὁ Κουτεντὲς εἶναιν ἄνθρωπος μαλλιαρὸς κλουμπάρης. Ὅλο γυ-

ρίτζει. Εἶναιν ἀπέθαντος. Κατοικᾷ πάνω ᾽ς τὸ Λωλλοβοῦνι. Τὴν νύχταν ἔφτει φανάρι, ἔφτει φωτιὰ πάνω ᾽ς τὸ βουνό. Ἔχει κατάρα. Σὰν εὕρῃ καέναν ἄθρωπο, ῥωτᾷ το «Πόσα χρόνια ναιν, ἀππ᾽ ὣς ἐπέθανεν τῆς Μαριᾶς ὁ ὑγιός;» Λέουν του τὰ χρόνια ποῦ βαστοῦμε, νὰ ποῦμε, χίλια ἐνξακόσια τρία. Ὁ Κουτεντές, σὰν τὰ κούσῃ, πιάννει τὰ κλάματα καὶ φωνάτζει. «Μάννα μου, καὶ πόσω χρονῶν εἶμαι ὁ κακόμοιρος!» Χτυπειέται πξὸν καὶ δέρεται, καὶ φεύγει, καὶ πααίννει καὶ φωνάτζει. «Μάννα μου, καὶ πόσω χρονῶν εἶμαι ὁ κακόμοιρος!» Μερικοὶ λὲν πῶς ὁ Κουτεντὲς εἶναιν ὁ Ἰούδας, κ᾽ ἔχει κατάραν ὅλον νὰ γυρίτζῃ γδυμνὸς καὶ νὰ μὴν πεθαίνῃ.»

Ὡς μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. Χαβιαρᾶς, Λωλοβοῦνι ὀνομάζουν οἱ Συμαῖοι «τὸ ὄρος τῆς Λυκίας Χίμαιραν, ὅπερ ἔχον ἡφαίστειον ἐπιστεύετο πυρίπνουν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων.» Ἀλλὰ ποῦ ἔθετον οἱ ἀρχαῖοι τὴν φάραγγα Χίμαιραν, τὴν ἕδραν τοῦ μυθικοῦ θηρίου, δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον. Ἡ παραλλαγὴ τοῦ Καρκαβίτσα, ἡ λέγουσα ὡς τόπον διατριβῆς τοῦ Κουτεντὲ τὰ βουνὰ τῆς Ἀττάλειας καὶ ἡ ὑπ᾽ ἀρ. 186 ἡ θέτουσα τὴν κατοικίαν αὐτοῦ «᾽ς τὴν κορφὴ τοῦ βουνοῦ ποῦ εἶναι ἀποπάνω ἀπὸ τὰ Μύρα,» εἶναι φανερὸν ὅτι συμπίπτουσιν ἀναφερόμεναι εἰς τὸ αὐτὸ ὄρος.

«Οἱ κατὰ τὰ παράλια τοῦ Λωλοβουνιοῦ ἐργαζόμενοι σπογγαλιεῖς,» προσθέτει ὁ κ. Χαβιαρᾶς ἐν τῇ ἀνακοινώσει του, «μοὶ διηγοῦντο ὅτι παρετήρουν ἐνίοτε ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐκείνου φλόγα τὴν ὁποίαν ἔλεγον *φανάρι* ἢ *φωτιὰν ποῦ φτει ὁ Κουτεντές.*» Τὸ φαινόμενον τοῦ αὐτομάτου πυρός, ὅπερ καί τινες τῶν ἀρχαίων ἀναφέρουσι, παρετηρήθη καὶ ἐξητάσθη καὶ ὑπὸ συγχρόνων ἐπιστημόνων [1]. Παρατηρεῖται δὲ τοῦτο ἐν Γινὰρ τάσ῾ (καιομένη πέτρα) ὑπὲρ τὴν πόλιν Ὄλυμπον τῆς Λυκίας, ὅπου θέτουσι τὴν Χίμαιραν οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων [2].

Ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἔχομεν ἄλλον τύπον τῆς γνωστοτάτης ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ παραδόσεως περὶ τοῦ περιπλανωμένου Ἰουδαίου. Περὶ τῶν ἑλληνικῶν τούτων παραλλαγῶν ἐπραγματεύθην ἐν

[1]) Ἀναγραφὴν τῶν περὶ τοῦ φαινομένου τούτου πραγματευομένων βλ. παρὰ Ruge ἐν Pauly Wissowa Encyclopädie τ. III σ. 2281.

[2]) Tesier Asie mineure σ. 697-8. Διάφορον γνώμην ἔχει ὁ Benndorf (Reisen in Lykien u. Karien τ. I σ. 82 κέ.).

ἰδίᾳ διατριβῇ, δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι Ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ (Ἀθ. 1872 τ. Ζ´ σ. 66 κἑ.). Ἐν ταύτῃ παρετήρησα ὅτι τὴν ἀφετηρίαν ἔχουσιν ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου (ιη´. 22) περὶ τοῦ ῥαπίσαντος τὸν Ἰησοῦν ὑπηρέτου. Ἡ θρησκευτικὴ παράδοσις κατὰ τὸν Θ´ αἰῶνα ἔπλασε τὸν ὑπηρέτην τοῦτον Αἰθίοπα (Μόσχου Λειμωνάριον κεφ. 30 ἐν Migne Patr. gr. τ. 87 σ. 2887). Λέγεται δ' ὑποδηματοποιὸς ὁ περιπλανώμενος Ἰουδαῖος καὶ ἐν ταῖς πλείσταις τῶν περὶ τούτου παραδόσεων τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν, αἵτινες εἶναι ὅλως διάφοροι τῶν ἑλληνικῶν. Κατὰ δὲ τὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις τῶν βυζαντινῶν χρόνων περὶ εὑρέσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ, σκυτοτόμος ἦτο καὶ ὁ Σαῦλος, ὁ πρὸς τῷ ἱερῷ καθήμενος, καὶ διώκων τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύοντας, γενόμενος δ' ὕστερον εἷς τῶν ἐνδόξων μαθητῶν αὐτοῦ. (Βλ. Nestle ἐν Byzantin. Zeitschrift τ. IV σ. 322. 327. 336). Ἑτέραν βυζαντινὴν παράδοσιν περὶ αἰωνίας τιμωρίας ἐν τῇ ζωῇ τοῦ κατασκευάσαντος τοὺς ἥλους τῆς σταυρώσεως χαλκέως βλ. ἀνωτέρω ἐν σημ. 181.

185

Κατὰ τοὺς G. Georgeakis et Léon Pineau (Le folk-lore de Lesbos. Par. 1894 σ. 345). Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ὁ περιπλανώμενος Ἰουδαῖος λέγεται γαλλιστὶ Le Court καὶ ἑλληνιστὶ Κουτητὴς ἢ Κουλοτής. Ἀπαντῶν δ' εἰς παρατήρησίν μου ὅτι οἱ τύποι οὗτοι τοῦ ὀνόματος εἶναι ἐσφαλμένοι (ἐν κρίσει περὶ τοῦ βιβλίου δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ Ἑστίᾳ 1895), ὁ Γ. Γεωργάκης ἐν Ἀμαλθείᾳ τῆς Σμύρνης τῆς 21 Ἀπριλίου 1895 παραδέχεται τοῦτο καὶ σημειώνει ὅτι ὀρθοὶ τύποι εἶναι Κουντητὴς ἢ Κοντητής· (ἀλλὰ καὶ ὁ δεύτερος τύπος εἶναι ἀδύνατος ἐν Λέσβῳ, ὅπου πάντοτε τὸ ἄτονον *ο* προφέρεται ὡς *ου*).

186

Κατὰ τὸν Στέφ. Ξένον (ἐν Βρεττανικῷ ἀστέρι. Λονδ. 1861 τ. Β´ σ. 359, ὁπόθεν παρέλαβον τὴν παράδοσιν ἐν Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ 1872 τ. Ζ´ σ. 68). Τὸ ὄνομα Κούτρης (σημαῖνον τὸν φαλακρὸν) εἶναι ὡς καὶ τὸ συνηθέστερον Κουτεντὲς ὑβριστικὸν παρωνύ-

μιον. Ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ἡ σκληρότης τοῦ Ἑβραίου δὲν ἐκδηλοῦται κατὰ τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' εἰς ἄλλον ἀόριστον χρόνον καὶ εἰς ἄλλον τόπον. Ὅθεν φαίνεται ὅτι εἰς τὴν διάπλασιν αὐτῆς ἔσχε ῥοπὴν ἡ ἄλλη παράδοσις περὶ διώξεως τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τῶν Ἑβραίων ἢ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ (ἀρ. 190. 191. 310).

187

Κατ' ἀνέκδοτον ἠπειρωτικὴν συλλογὴν Παναγιωτίδου, βραβευθεῖσαν ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς ἑταιρείας (1903). Τὸ ὄνομα Φῶτο Ντὲς παρεφθάρη ἐκ τοῦ Κουτεντές.— Τὰ δὲ περὶ τοῦ ῥαβδίου, ὅπερ καθ' ὅλον τὸ ἔτος περιτρώγει ὁ κατηραμένος Ἰουδαῖος καὶ θαυμασίως ἀνανεοῦται ἐντὸς μιᾶς νυκτός, ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὸν στῦλον τῆς γῆς, ὃν πελεκίζουσιν οἱ Καλλικάντζαροι (βλ. ἀρ. 590).

188

Παρὰ τοῦ πατρός μου (1870). Ἡ παράδοσις διεπλάσθη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἀναφέρεται μετά τινων παραλλαγῶν ὑπὸ βυζαντινῶν συγγραφέων. Κατὰ τὸ μαρτύριον εἰς τὴν ἀποτομὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (ἐκ χειρογράφου τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἐκδοθὲν) «ἡ θυγάτηρ Ἡρώδου ἐν ἡμέρᾳ χειμερινῇ ὄντος παγετοῦ παίζουσα πλησίον *φρέατος* πεπηγότος τοῦ ὕδατος πεσοῦσα ἐν τῷ ὕδατι διαλύει. Βουλόμενοι δὲ οἱ ἔγγιστα ἀνασπάσαι αὐτήν, ἐτμήθη ἡ κεφαλὴ αὐτῆς καὶ ὁ κορμὸς αὐτῆς ἀπῆλθεν κάτω. Καθεζομένου δὲ τοῦ Ἡρώδου ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ τῆς Ἡρωδιάδος καὶ ἔλαβεν αὐτὴν ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτοῦ, καὶ ἤρξατο κλαίειν καὶ λέγειν: Ὦ ὕδωρ δίκαιον, ἀδίκου θανάτου τομώτερον! κτλ.» [1]) Ὅθεν κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ὁ θάνατος τῆς Ἡρωδιάδος [2]) ἐπῆλθε πλησίον φρέατος, ἡ δὲ

[1]) Ἐν **Vassiliev Anecd. graeco-byzantina** 1893 σ. 4. Ὁ ἐκδότης ἀναφέρει δύο ἔργα τοῦ **Vesselofski**, ῥωσιστὶ συντεταγμένα, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης. (Ζητήματα περὶ τῶν παρὰ Ῥώσοις θρησκευτικῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων. Ἐν Πετρουπόλει 1873 σ. 429-430. Ἐκ τῆς ῥωμανικῆς ἢ μυθώδους ἱστορίας. Πετρούπ. 1886 σ. 341 ἐν σημ.) Τὰ ἔργα ταῦτα δὲν ἠδυνήθην νὰ συμβουλευθῶ.

[2]) Συχνότατα γίνεται σύγχυσις τῆς Ἡρωδιάδος καὶ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς.

κόλασις αὐτῆς δὲν εἶναι αἰωνία, διότι ἡ κεφαλὴ ἠνέχθη εἰς τὸν Ἡρώδην. Ἐν παραλλαγῇ δ' αὐτῆς, ἡ κεφαλὴ κομίζεται εἰς τὴν Ἡρωδιάδα, ὡς τόπος δ' ἀναφέρεται ἡ λίμνη Γενησαρέτ [1]). Λίμνη ἀναφέρεται ἐπίσης ὡς τόπος καὶ παρὰ τῷ Κεδρηνῷ, περὶ ἀποκομίσεως ὅμως τῆς κεφαλῆς ἐκεῖθεν δὲν κάμνει οὗτος λόγον, ἀλλὰ καὶ δὲν συνάγεται σαφῶς ἐκ τῆς διηγήσεως αὐτοῦ, ὅτι ἔμενεν ἐσαεὶ ἡ κεφαλὴ ἐπὶ τοῦ πάγου: «Τὴν δὲ ὀρχησαμένην κόρην, λέγει, ἐπὶ τῇ ἀποτομῇ τοῦ Προδρόμου ζῶσαν κατέπιεν ἡ γῆ· οἱ δέ φασιν ὅτι εἰς πάγον παίζουσα ἐπάνω λίμνης διαρραγέντος κατῆλθε κάτω, καὶ τῆς κεφαλῆς ἀποσφηνωθείσης τὸ μὲν σῶμα ἅπαν εἰς τὸν βυθὸν κατῆλθεν, ἡ δὲ κεφαλὴ ἐπάνω τοῦ πάγου ὑπελείφθη [2])». Ὁμοιοτέρα πρὸς τὴν ἡμετέραν παράδοσιν εἶναι ἡ παρὰ τῷ Νικηφόρῳ τῷ Καλλίστῳ παραλλαγή, καθ' ἣν ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος ἔπεσεν εἰς ποταμόν, πεπηγότα, καὶ ἀποτμηθεῖσα ὑπὸ τοῦ πάγου ἡ κεφαλή, ὑπομιμνήσκει τὸ ἀνόσιον ἔργον τῆς γυναικὸς ἐκείνης εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον [3]). Ἐστιχούργησε δὲ τὴν παράδοσιν ἀτέχνως μὲν καὶ ἀπειροκάλως ἀλλὰ πιστῶς ὁ Καισάριος Δαπόντες (Καθρέπτης τῶν γυναικῶν. Λειψ. 1766 τ. Β' σ. 44):

Ἡ τῆς Ἡρωδιάδος δὲ θυγάτηρ ἡ Σαλώμη...
περνῶντας ἕνα ποταμόν, τότε κρυσταλλωμένον,
χωρίζεται τὸ κρύσταλλον, θεόθεν βιασμένον.
Καταβυθίζεται αὐτή, χώνεται τὸ κορμί της,
σμίγει εὐθὺς τὸ κρύσταλλον. μένει ἡ κεφαλή της...
Ὅμως ὁ τάφος της αὐτὸς ἂν καὶ νὰ τὴν κρατοῦσε
στανιό του εἰς τοὺς κόλπους του, καὶ δὲν τὴν ἐξερνοῦσε.
Πλὴν πάλιν δὲν ὑπόφερε καὶ χρόνους ἐκουνοῦσε κτλ.

[1]) Δωρόθεος Τύρου παρ' ἀνωνύμῳ ἐν Χρονικῷ Πασχαλίῳ τ. Β' σ. 138. 140 Bonn.

[2]) Κεδρην. τ. Α' σ. 323 Bonn.

[3]) Νικηφ. Κάλλιστ. Α', 20 σ. 89c: «Ἐπί τινα τόπον ταύτη δεῆσαν ὥρᾳ χειμῶνος πορεύεσθαι, καὶ ποταμὸν διαβαίνειν, ἐπείπερ ἐκεῖνος ἐκεκρυστάλλωτο καὶ πεπηγὼς ἦν, ὑπὲρ νώτου αὕτη διῄει πεζεύουσα. Περιρραγέντος δὲ τοῦ κρυστάλλου, οὐκ ἀθεεὶ δὲ πάντως τὸ συμβὰν ἦν, κατερρύη μὲν εὐθὺς καὶ αὕτη ἄχρι δήπου καὶ κεφαλῆς· καὶ ὑπωρχεῖτο σπαργῶσα καὶ ὑγρῶς λυγιζομένη, οὐκ ἐν γῇ ἀλλ' ἐν ὕδατι. Ἡ δὲ κεφαλὴ τῷ κρύει παγεῖσα, εἶτα καὶ διαθραυσθεῖσα, καὶ τοῦ λοιποῦ διαιρεθεῖσα σώματος, οὐ ξίφει ἀλλὰ κρυστάλλῳ, ὑπὲρ τῶν πάγων ὠρχεῖτο καὶ αὕτη τὴν ἐπιθανάτιον ὄρχησιν· καὶ ὑπ' ὄψιν ἔκειτο πᾶσιν ἡ μιαρὰ κεφαλὴ εἰς ὑπόμνησιν ὧν ἔδρασε τοὺς θεωμένους ἀνάγουσα.»

Παρ' ἄλλοις λαοῖς φέρονται περὶ τῆς Ἡρωδιάδος διάφοροι παραδόσεις. Ἐν Καλαβρίᾳ πιστεύουσιν ὅτι τὴν νύκτα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (τὸν Ἰούνιον) ἐπιφαίνεται ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὄρους πυρίνη δοκός, εἰς τῆς ὁποίας τὸ ἓν ἄκρον εἶναι προσηλωμένη ἡ Ἡρωδιὰς καὶ τὸ ἕτερον ἡ θυγάτηρ αὐτῆς, καὶ κολάζονται οὕτω φλογιζόμεναι εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα [1]. Κατὰ δὲ τὰς γερμανικὰς παραδόσεις, ἡ Ἡρωδιὰς (ἡ θυγάτηρ) ἡγεῖται τῆς μαινομένης στρατιᾶς ἢ τῶν νυκτερινῶν πορειῶν τῶν μαγισσῶν [2].

189

Ἡ παράδοσις περὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ταφῆς τοῦ Καϊάφα ἐν Κρήτῃ εἶναι παλαιοτάτη. Ὁ Στ. Ξανθουδίδης ἐν ἰδιαιτέρᾳ διατριβῇ πραγματευόμενος περὶ τοῦ μνημείου εἰς ὃ ἀναφέρεται αὕτη (Ὁ τάφος τοῦ Καϊάφα ἐν Κρήτῃ· ἐν Ἀθηνᾷ 1901, ἀνατυπωθείσῃ καὶ ἐν τῇ «Κρητικῇ ἐφημερίδι» τοῦ Ῥεθύμνου, Φεβρ. καὶ Μαρτ. 1902 ἀρ. 29-34) παρατηρεῖ ὅτι εὑρίσκεται ἤδη ἐν τῷ ἀποκρύφῳ βιβλίῳ «τὰ πεπραγμένα τῷ Πιλάτῳ», ὅπου ἱστορεῖται ὅτι τὸν νεκρὸν τοῦ Καϊάφα θανόντος ἐν Κρήτῃ «οὐδὲ τὸ σύνολον ἡ γῆ ὑπεδέξατο, ἀλλ' ἔξω τοῦτον ἐπέρριπτε. Τὸ δὲ πλῆθος εἶπεν. Αἴρετε λίθους εἰκαίαις χερσὶν ἐπ' αὐτόν· ἔβαλλον καὶ οὕτω κατέχωσαν». Ὁ αὐτὸς ἀρχαιολόγος ἀναφέρει καὶ δύο ἐνετικὰ ἔγγραφα τοῦ 1248 καὶ τοῦ 1320 βεβαιοῦντα ὅτι μεταξὺ τῶν κτημάτων τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ὑπῆρχε καὶ χωρίον Καγιάφα, ἐξ οὗ συνάγει ὅτι ἔκπαλαι ἐφέρετο ἡ παράδοσις, ἧς ἕνεκα ὠνομάσθη τὸ χωρίον οὕτως.

Τὸ μνημεῖον, ὡς ἐσώζετο κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, περιγράφει ὁ Pococke (A description of the East. 1742 τ. I μέρ. II, βιβλ. IV κεφ. 5 σ. 256), ὅστις ἀναφέρει ἀκριβῶς καὶ τὴν συναφῆ παράδοσιν. Πρὸ τοῦ Ἄγγλου δὲ περιηγητοῦ μνημονεύουσι τὴν παράδοσιν ὁ Buondelmonti (παρὰ Cornelius Creta sacra I σ. 12 καὶ 97) καὶ ὁ Ἀνδρέας Κορνάρος (αὐτ. σ. 58). Τἀποσπάσματα

[1]) La Calabria τ. IX σ. 6-7.

[2]) Grimm Deutsche Mythol.[4] σ. 234 κέ. W. Schwartz Zur Herodias-Sage (Prähistorisch-anthropologische Studien σ. 461-3).

τούτων παραθέτει καὶ ὁ Pashley (Travels in Crete τ. I σ. 206-7). Βλ. περὶ τοῦ μνημείου καὶ Σβορῶνον ἐν Διεθνεῖ ἐφημερίδι τῆς νομισματικῆς ἀρχαιολογίας 1901 σ. 26. Τὴν κρητικὴν παράδοσιν μνημονεύει καὶ ὁ [Ι. Δ. Κονδυλάκης] ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι *Ἐμπρὸς* τῆς 30 Μαρτίου 1901 σ. 1 στήλ. 2.

190

Παρὰ τῆς μακαρίτιδος Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου (1882). Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην καὶ ἀρ. 310. 208. Τὸ φαινόμενον τῆς ἀστραπῆς ὁ λαὸς διὰ μυθολογικῆς εἰκόνος παριστάνει πολλάκις ὡς προερχόμενον ἐκ τῶν ὅπλων θεοῦ διώκοντος κακοποιὸν δαίμονα, εἴτε τοῦ θεοῦ διώκοντος καὶ κατακαίοντος τὸν διάβολον, εἴτε τοῦ ἁγίου Ἠλία διώκοντος δράκοντα. (Βλ. σημ. 260). Ἀλλ' ἐνταῦθα ἔχομεν τὸ ἀντίστροφον, ἤτοι τὸν Μωάμεθ ἢ τοὺς Ἑβραίους διώκοντας τὸν Χριστόν. Ἴσως μετέχει καί τινος συμβολισμοῦ ἡ παράδοσις αὕτη, εἰκονίζουσα τοὺς διωγμοὺς τῶν χριστιανῶν καὶ τὰς τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν Τούρκων καταπιέσεις, τὰς δεινοτάτας μὲν καὶ ἀπηνεστάτας, ἀλλὰ καὶ ἀνισχύρους ἀποδειχθείσας πρὸς ἐξαφανισμὸν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Πιθανώτατον δὲ φαίνεται, καὶ ὅτι εἰς τὰς δημώδεις πρὸς ἐξήγησιν φυσικοῦ φαινομένου παραστάσεις περὶ διώξεως ἔσχε πολλὴν ῥοπὴν καὶ συνετέλεσεν ὅπως προσλάβωσι τὸν τύπον τῆς διώξεως τοῦ ἀγαθοῦ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, ἡ διήγησις τῆς Ἀποκαλύψεως (ιβ', 13) περὶ διώξεως τῆς οὐρανίας γυναικὸς ὑπὸ τοῦ δράκοντος. Τῆς διηγήσεως ταύτης ἐγγύτερον ἔχεται γαλλικὴ παράδοσις περὶ διώξεως τῆς Παναγίας ὑπὸ τοῦ διαβόλου (RTP. 1898 σ. 611-2). Βουλγαρικαὶ δὲ παραδόσεις ἀναφέρουσι δίωξιν τῆς Παναγίας ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων [1]), ἐν ἀναφορᾷ βεβαίως εἴς τε τὴν διήγησιν τῆς Ἀποκαλύψεως καὶ εἰς τὴν τοῦ Εὐαγγελίου περὶ φυγῆς τοῖς ἁγίας οἰκογενείας εἰς Αἴγυπτον.

Εἰς τὰ παραμύθια παρεμβάλλεται συχνότατα τὸ ἐπεισόδιον τῆς διώξεως τοῦ ἥρωος καὶ τῆς ἡρωΐνης ὑπὸ κακοποιοῦ ἰσχυροῦ ὄντος, οἷον Δράκου, στρίγγλας, μαγίσσης, Λάμιας, διαβόλου καὶ τῶν τοιού-

[1]) Lydia Schischmánov, Légendes religieuses Bulgares σ. 101 κἑ. ἀρ. 48. 49.

των, καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ τῆς δημιουργίας θαυμασίων ἐμποδίων, ἀνακοπτόντων τὴν πορείαν τοῦ διώκτου. Περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου, ἀφορμὴν λαβὼν ἐκ τοῦ ἠπειρωτικοῦ παραμυθίου τοῦ Ἀστερινοῦ καὶ τῆς Πούλιως, διέλαβον ἐν Ἑστίᾳ (1880 τ. Θ΄ σ. 45 κἑ.). Ἀρχαῖος ἑλληνικὸς τύπος τοῦ ἐπεισοδίου τούτου εἶναι ὁ τῆς διώξεως τοῦ Ἰάσονος καὶ τῆς Μηδείας ὑπὸ τοῦ Αἰήτου· ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι τοιοῦτοι ἑλληνικοὶ μῦθοι ὑπάρχουσιν, οἷον ὁ περὶ διώξεως τοῦ Διὸς ὑπὸ τοῦ Κρόνου, τοῦ Διονύσου Ζαγρέως ὑπὸ τῶν Τιτάνων, τοῦ Περσέως ὑπὸ τῶν Γοργόνων.

191

Ἄγγ. Κοσμῆς ἐν Ἐθνικῇ ἀγωγῇ 1898 σ. 328. Βλ. τὴν προηγουμένην. Ἡ παράδοσις εἶναι αἰτιολογική, πλασθεῖσα πρὸς ἐξήγησιν τοῦ αἰτίου τῆς διαφορᾶς τῶν οὐρῶν τοῦ προβάτου καὶ τῆς αἰγός· καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διεσκευάσθη ἡ παράστασις περὶ διώξεως τοῦ Χριστοῦ.

Παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως ἐκ Λυκίας παρ' Ἕλληνος ἀκούσας ἐδημοσίευσεν ὁ L. Duchesne ἐν Mélusine 1884 τ. II σ. 43-4. Κατὰ ταύτην, ἡ γίδα εὐθὺς ὡς ἐφάνησαν οἱ διώκοντες τὸν Χριστὸν Ἑβραῖοι ἐφώναξε «Νά τος, πιάστε τον». Ἀλλ' ὁ Χριστὸς ἐδυνήθη νὰ διαφύγῃ. Τὸ πρόβατον ὅμως μίαν ἄλλην φορὰν τὸν ἔκρυψε ὅσον ἠμπόρει καλύτερα καὶ δὲν τὸν εὗρον. Δι' αὐτὸ ὅταν ὁ θεὸς ἐμοίρασεν εἰς τὰ ζῷα τοῖς οὐραῖς ἀναλόγως 'ς τὸ καθένα μὲ τὴν ἀξίαν του, ἔδωκε εἰς τὴ γίδα πολὺ μικρὴ οὐρὰ καὶ εἰς τὸ πρόβατο μεγάλη καὶ πλατειά.

Ι΄.

ΑΓΙΟΙ

192

Σ. Καραβίτης ἐν ΔΙΕ. 1885 τ. Β΄ σ. 132-3. Οἱ κλυδωνιζόμενοι ἐν τῇ θαλάσσῃ χριστιανοὶ ἐπεκαλοῦντο ἐν παλαιοτέροις μὲν χρόνοις τὴν βοήθειαν τοῦ ἁγίου Φωκᾶ, ἔπειτα δὲ τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἀλλ᾽ ὑπὲρ πάντας τοὺς ἁγίους ἡ Παναγία νομίζεται «ἐλπὶς ἀπηλπισμένων» καὶ ἐπίκουρος τῶν καμνόντων. Ὡς προστάτης τῶν ναυτιλλομένων ἡ Παναγία τιμᾶται παρ᾽ ἡμῖν καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν θαλασσίτρια, ὑπὸ δὲ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ὑπὸ τὰς ἐπικλήσεις Maris Stella καὶ Regina Maris, ἀντιστοιχούσας πρὸς τὰς ἀρχαίας ἐπικλήσεις καὶ τὰ ἐπίθετα τῆς Ἀφροδίτης Εὔπλοια, Θαλασσαία, Ποντία, Ἐπιποντία, Πελαγία, Λιμενία [1]).

Ἄξιος προσοχῆς εἶναι ὁ τρόπος καθ᾽ ὃν λέγεται ὅτι ἡ Παναγία κατέπαυσε τὸν σάλον, βαλοῦσα τρεῖς χάλικας εἰς τὴν θάλασσαν· ἐνέχουσιν ἴσως ταῦτα ἀνάμνησιν παλαιοῦ τινος μαγικοῦ τρόπου πρὸς κατασίγασιν τῶν κυμάτων. Τοῦτο καθίστησι πιθανὸν καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα σήμερον ἐνιαχοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας συνήθεια νὰ ξηραίνωσι τὰ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος διανεμόμενα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κόλλυβα, καὶ νὰ ῥίπτωσιν αὐτὰ εἰς τὴν θάλασσαν ὅταν εἶναι τρικυμία διὰ νὰ καταπαύσωσιν αὐτήν [2]). Παραπλησία τις μαγγανεία συνειθίζεται πρὸς ἀποσόβησιν τῶν καλυπτόντων τὸν ἥλιον νεφῶν παρά τινι φυλῇ τῆς νοτίου Ἀφρικῆς, ὅπου πάντες οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὴν συναθροιζόμενοι παρὰ τὴν ὄχθην ποταμοῦ βάλλουσιν ἀπὸ ἕνα ἕκαστος λίθον εἰς τὸ ὕδωρ [3]).

[1]) Βλ. Preller Griech. Mythol [4] I σ. 350. 364 κἑ. H. Usener Legenden der Pelagia σ. XX. XXI.

[2]) Πανδώρ. 1863 τ. ΙΓ΄ σ. 505.

[3]) Frazer the golden Bough τ. I σ. 116.

193

Τὴν παράδοσιν ἤκουσα ἐν Καρδαμύλῃ, παιδίον ἔτι ὢν (1863). Ἀνεφέρετο δὲ εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, καθ' ἣν δὲν ἐπάτησαν Τοῦρκοι εἰς τὴν Μάνην, εἰμὴ κατὰ τὴν ἀποκρουσθεῖσαν στρατείαν τοῦ Ἰμβραὴμ εἰς Δηρὸν καὶ Πολυάραβον. Τὰ χαλάσματα, ὧν μνεία γίνεται ἐν τῇ παραδόσει, εἶναι τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως Καρδαμύλης (ἢ κατὰ τὴν ἐπιχώριον διάλεκτον Σκαρδαμύλης) ἐπὶ βράχου ὑπερκειμένου τῆς σημερινῆς κωμοπόλεως.

Ἄλλως ἀναγράφει τὴν παράδοσιν ταύτης ὁ Γεμενῆς: «Une légende populaire raconte que les Turcs ayant autrefois tenté dc s'emparer de ce port (de Cardamyle) par surprise, la Panagia, dont les rustiques oratoires couvrent le sommet des escarpements accumulés sur ce rivage, les repoussa dans les flots de sa propre main, tandis que les femmes, en l'absence de leurs maris occupés à une expédition lointaine, les écrasaient sous une grêle de pierres.» (Yemeniz la Magne et les Mainotes ἐν Revue des deux Mondcs 1865 τ. 56 σ. 15).

Μεγάλην καταστροφὴν τῶν Τούρκων ἐν Καρδαμύλῃ, δι' ἣν ἐκαυχῶντο οἱ κάτοικοι, ἀναφέρει καὶ ὁ Pouqueville (Voyage de la Grèce. 2e ed. Par. 1827 τ. V σ. 587. 593), χωρὶς νὰ προσδιορίζῃ καὶ οὗτος τὸν χρόνον καθ' ὃν ἐγένετο.

194

Κατὰ τὸν Π. Ν. Παπαγεωργίου (Αἱ Σέρραι ἐν Byzantinische Zeitschrift τ. III σ. 242).

195

Κατὰ τὸν G. Perrot (ἐν Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études Grecques 1874 σ. 404), ὅστις εἰκάζει ὅτι τὸ παρὰ τὴν Κηφισιὰν σπήλαιον καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας τῆς Χελιδονοῦς ἀντικατέστησαν ἀρχαῖόν τι ἱερὸν Νυμφῶν ἢ ἄλλης τινὸς θεότητος.

Ἡ χελιδὼν ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ παρίσταται ὡς πτηνὸν εὐ-

οιώνιστον· ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν σήμερον δοξασίαν ἡ χελιδὼν *ρουμπώνει* ἐκεῖνον ὅστις νῆστις ἴδῃ αὐτὴν ἢ ἀκούσῃ τὴν φωνὴν αὐτῆς[1]. Καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ χελιδὼν ἐπιφαινομένη ἐσήμαινεν ἀποτυχίαν πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως[2]. Εὐοιώνιστον θεωρεῖται τὸ πτηνὸν ὑπὸ τῶν Γάλλων[3].

Ἐθεωρήθη ὅμως ἡ ἐμφάνισις τῆς χελιδόνος, ἣν ἀναφέρει ἡ παράδοσις, ὡς προαγγέλλουσα νίκην κατὰ τῶν Τούρκων, διὰ τὸν λόγον ἴσως ὅτι εἶναι προσφιλὲς πτηνὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ὄχι εἰς τοὺς Τούρκους· οὗτοι δὲ πάλιν ἀγαπῶσι τὸν ἀπεχθῆ εἰς τοὺς Ἕλληνας πελαργόν[4].

196

Κατὰ τὸν Randolph (The present State of the islands in the archipelago. Oxford 1687 σ. 93), τὸν Pashley (Travels in Crete. L. 1837 τ. II σ. 260), τὸν Spratt (Travels and researches in Crete τ. II σ. 6-7) καὶ τὸν Löher (Kretische Gestade. Bielefeld 1877 σ. 207). Μετασκευὴ τοῦ ἀρχαίου μύθου, καθ' ὃν ὁ Ἡρακλῆς «καθαρὰν ἐποίησε τὴν νῆσον (Κρήτην) τῶν θηρίων. Διόπερ ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις οὐδὲν ἔτι τῶν ἀγρίων ζῴων ὑπῆρχεν ἐν τῇ νήσῳ, οἷον ἄρκτων, λύκων, ὄφεων ἢ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων». Ἀπεδόθη δ' εἰς τὸν ἀπόστολον Παῦλον ἡ δίωξις τῶν θηρίων καὶ ὄφεων, ἴσως κατὰ συνδυασμὸν τῆς ὑπὸ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (κζ', 7 κἑ.) ἱστορουμένης προσορμίσεως αὐτοῦ εἰς Κρήτην καὶ περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ δήγματος τῆς ἐχίδνης ἐν Μελίτῃ, ὅπου ἀμέσως μετὰ τὸν πλοῦν τῆς Κρήτης ἐξώκειλε τὸ φέρον αὐτὸν πλοῖον (κη', 3 κἑ.).

197

Κατὰ τὸν Pashley (Travels in Crete. Lond. 1837 τ. II σ. 259 κἑ.) καὶ τὸν Löher (Kretische Gestade. Bielefeld 1877 σ. 206-7)..

[1]) Ἡ αὐτὴ δοξασία καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς (Hahn Alban Studien I, 158).
[2]) Αἰλιαν. Ζ. Ἱστ. Ι', 34. L. Hopf Thierorakel u. Orakelthiere σ. 137.
[3]) Grimm Deutsche Mythol. τ. III σ. 485 ἀρ. 9.
[4]) Βλ. Georgeakis et Pineau Folklore de Lesbos σ. 336.

198

Κατὰ τὸν Heuzey (Le mont Olympe et l'Acarnanie. Par. 1860 σ 132) καὶ τὸν Tozer (Researches in the highlands of Turkey τ. II σ. 12), ὅστις ἀντὶ ἵππου ἀναφέρει ὅτι βοῦν ἀροτῆρα ἔφαγεν ἡ ἄρκτος, καὶ ὅτι ἔζευξε ταύτην εἰς τὸν ζυγὸν ὁ ἅγιος. Ὁ Heuzey συσχετίζει τὴν παράδοσιν ταύτην πρὸς τὴν ἀρχαίαν δοξασίαν, καθ' ἣν ἄβατος ἦτο ὁ Ὄλυμπος τοῖς λύκοις (Θεόφραστος παρ' Αἴλιαν. Ζ. ἱστ. Γ', 32).

Ὅμοια συναξάρια περὶ ἁγίων, ἐπιβαλλόντων εἰς ἄγρια θηρία τὰ ἔργα ὑποζυγίων, τὰ ὁποῖα κατέφαγον ταῦτα, ἀναφέρω ἐν ΝΕΜ. σ. 40. Πρόσθες εἰς ταῦτα τὸ τοῦ ἁγίου Γερασίμου, ὅστις κλαπέντος τοῦ ὄνου του, τοῦ ὁποίου τὴν φύλαξιν εἶχεν ἀναθέσῃ εἰς λέοντα, ἐπέβαλεν εἰς τὸ θηρίον νὰ ὑδροφορῇ. (Συναξάριον ἐκ Μηνολογίου συλλ. διαταγῇ Βασιλείου βασιλέως ἐν Bollandi Acta SS. Μαρτίου τ. I σ. 861).

199

Κατὰ τὸν Spratt (Travels and Researches in Crete. Lond. 1865 τ. I σ. 345-6). Παρόμοιον θαῦμα λυτρώσεως αἰχμαλώτου παιδός, καθ' ἣν στιγμὴν ἔμελλεν ἐκ προχοΐδος νὰ χύσῃ νερὸν εἰς τὸν αὐθέντην του νὰ νιφθῇ, ἀναφέρει καὶ τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου Ἕνεκα δὲ τούτου ὁ ἅγιος Γεώργιος ἀπεικονίζεται συνήθως φέρων ἐπὶ τῶν γλουτῶν τοῦ ἵππου του καθήμενον τὸν αἰχμάλωτον παῖδα, ἔχοντα εἰς τὴν χεῖρα τὴν προχοΐδα.

Ὁ ἅγιος Νικήτας παρίσταται ἐπιβαίνων πτερωτοῦ ἵππου μὲ λευκὰς πτέρυγας. Ἡ παράστασις αὕτη δὲν εἶναι συνήθης. Οἱ ἵπποι τῶν ἡρώων τρέχουσιν ὡς ὁ ἄνεμος, ἀλλὰ πτερωτοὶ δὲν εἶναι. Περὶ τοῦ Βουκεφάλου τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου λέγεται διαρρήδην ὅτι φτερὰ δὲν εἶχε καὶ σὰν πουλὶ πετοῦσε (ἀρ. 552). Ὁ ἵππος τοῦ Κωσταντῆ εἰς τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτα ἔτρεχε 'ς τὸν ἀέρα (Πετρίτση, Διγενὴς στ. 201 σ. 121 Λάμπρου). Καὶ παραμύθια ἀναφέρουσιν ἄλογα ποῦ φεύγουν σὰν τὸν ἀέρα Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Α' σ. 50). Οἱ θαυμάσιοι δὲ ἵπποι τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων τρέχουσιν ἐπίσης ὡς ὁ ἄνεμος ἄνευ πτερύ-

γων. Πτερωτοὺς ὅμως ἵππους ἀναφέρουσι συχνότατα τὰ παραμύθια [1]). Εἰς Λεσβιακὰ παραμύθια ἵππος τις πτερωτὴ ὀνομάζεται Φάρσα (Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Α. σ. 425). Τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο ἐλήφθη ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ faraz, σημαίνοντος τὸν ἵππον, ἐξ οὗ καὶ τὸ δημῶδες φαρὶ (ἵππος γενναῖος).

200

Ἤκουσα ταῦτα παρὰ πολλῶν.—Πρβλ. ὅσα ὁ Ἡρόδοτος (Β΄, 91) λέγει περὶ τοῦ ἐν τῇ πόλει Χέμμει τῆς Αἰγύπτου τιμωμένου θεοῦ, ὃν ταὐτίζει πρὸς τὸν Περσέα: «Οὗτοι οἱ Χεμμῖται λέγουσι τὸν Περσέα πολλάκις μὲν ἀνὰ τὴν γῆν φαίνεσθαί σφι, πολλάκις δὲ ἔσω τοῦ ἱροῦ, σανδάλιόν τε αὐτοῦ πεφορημένον εὑρίσκεσθαι, ἐὸν τὸ μέγαθος δίπηχυ, τὸ ἐπεὰν φανῇ, εὐθηνέειν ἅπασαν Αἴγυπτον». — Καὶ εἰς Μανταμάδο τῆς Λέσβου διηγοῦνται ἐπίσης περὶ τοῦ ἀρχαγγέλλου Μιχαήλ, τοῦ ὁποίου προσκυνεῖται ἀνάγλυφος εἰκὼν ἐν τῇ εἰς αὐτὸν ἀφιερωμένῃ ἐκκλησίᾳ, ὅτι παλιώνει πολλὰ ζευγάρια παπούτσια τὸ χρόνο. (Ἐθνικὴ ἀγωγὴ 1899 σ. 331). Καὶ οἱ Νεαπολιτανοὶ πιστεύουσιν ὅτι ἡ Madonna de l'Assunta ἐν τῇ ὁδῷ Σαλβατὼρ Ῥόζα φθείρει τὰ ὑποδήματά της μεταβαίνουσα κάθε νύκτα πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἐκθέτων τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. (Archivio per le trad. popolari 1899 σ. 46).

201

Κατὰ τὸν Wheler (Voyage. Amsterdam 1689 τ. II σ. 316.-1723 τ. II σ. 11-12) καὶ τὸν Spon (Voyage τ. II σ. 9).

202

Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Θ. Γραφειάδου, δημοδιδασκάλου (1888).

203

Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστρ. Ι. Δράκου (1893).

[1]) Παραδείγματα βλ. παρὰ Buchon La Grèce continentale et la Morée σ. 271. 273. Hahn Griech u. alban. Märchen ἀρ. 3 σ. 76. ἀρ. 15 σ. 135. ἀρ. 26 σ. 188. ἀρ. 69 τ. II σ. 289.

204

Κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς θυγατρὸς τοῦ Σ. 'Αστεριάδου ἐκ Θεσσαλονίκης πρὸς τὸν πατέρα της ἐν 'Αθήναις εὑρισκόμενον, κατὰ Μάιον τοῦ 1897, μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου.—Τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ ἐξ 'Αποκούρου τῆς Αἰτωλίας ἐθνομάρτυρος (φονευθέντος τὴν 24 Αὐγούστου 1779) διατηρεῖται ἀγήρως καὶ σεβαστὴ ἡ μνήμη μάλιστα ἐν 'Ηπείρῳ, ὅπου τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου ἐδίδαξεν. Φέρεται δ' ὑπὸ πάντων πιστευομένη προφητεία τις αὐτοῦ, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες θ' ἀνακτήσωσι τὰς χώρας αὐτῶν, μετὰ πόλεμον, καθ' ὃν «θὰ πνιγῇ 'ςτὸ αἷμα τὸ βόιδι». (Πρβλ. τὴν σημείωσιν ἀνωτέρω ἀρ. 33 σ. 672). Βλ. περὶ τοῦ ἁγίου τούτου Σάθα Νεοελλ. Φιλολ. σ. 487-493. Δημητρακοπούλου προσθῆκαι καὶ διορθώσεις σ. 85-6. Σ. 'Αραβαντινοῦ Ἱστορία 'Αλῆ πασᾶ σ. 29-31.

205

Κατὰ τὸν H. G. Lolling (ἐν Athenische Mittheilungen. Ath. 1879 τ. IV σ. 109). Ὁ ἅγιος Μιλιανὸς (Αἰμιλιανός), ἡ νοτιοανατολικὴ ἄκρα τῆς Ἑρμιονικῆς Χερσονήσου, ἐκ τοῦ ἐπ' αὐτῆς ἐκκλησιδίου λαβοῦσα τὸ ὄνομα, εἶναι, κατὰ τὸν Lolling, ἡ τῶν ἀρχαίων Κωλυεργία· καὶ τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο, ὡς παρατηρεῖ ὁ αὐτός, ἐκ τοῦ κωλύειν καὶ ἔργον παραγόμενον, ὑπεμφαίνει ὅ τι καὶ ἡ περὶ τοῦ ἁγίου Αἰμιλιανοῦ παράδοσις, δηλ. τὴν ἕνεκα τῶν ῥευμάτων καὶ τοῦ ἀνέμου δυσκολίαν τοῦ περίπλου τῆς ἄκρας ἐκείνης.

206

Κατὰ τὸν Th. Bent (The Cyclades. Lond. 1885 σ. 16-7), ἀκούσαντα παρὰ τοῦ ἡγουμένου τοῦ μοναστηρίου. *Γαλανὴ* χωρίον τῆς Σερίφου.

Πλοῖα ἀκινητοῦντα ἐν μέσῳ πελάγει κατὰ θείαν δύναμιν, πρὸς ὑπόμνησιν ὑποσχέσεως μὴ πληρωθείσης ἢ πρὸς τιμωρίαν ἱεροσυλίας, ἀναφέρονται καὶ ἔν τισι χριστιανικοῖς συναξαρίοις. Οὕτω λ. χ. λέγεται περὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὅτι καθήλωσεν ἐν τῇ θαλάσσῃ πλοῖον τοῦ ὁποίου ὁ κυβερνήτης ὑπεσχέθη μὲν εἴς τινα γραῖαν νὰ κομίσῃ εἰς

αὐτὴν ἐξ Ἱεροσολύμων τεμάχιον τοῦ τιμίου ξύλου, ἐπαγόμενος μάρτυρα τὸν ἅγιον, ἐλησμόνησε δὲ τὴν ὑπόσχεσίν του. Παραδόξως δὲ προστίθεται ὅτι ὁ κυβερνήτης ἀναμνησθεὶς τὴν ὑπόσχεσιν, ἀπέκοψεν ἐκ τοῦ ἱστοῦ μικρὸν τεμάχιον ξύλου ὅπως τὸ φέρῃ εἰς τὴν γραῖαν ἀντὶ τοῦ τιμίου ξύλου, ὁ δὲ δόλος οὗτος ἐθεωρήθη ὡς λύων τὴν ὑπόσχεσιν καὶ τὸ πλοῖον ἐξηκολούθησε τὸν πλοῦν αὐτοῦ. Καὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις μύθοις ἀνευρίσκομεν ὅμοια· κατά τινα σαμιακόν, Τυρρηνοὶ πειραταὶ ἁρπάσαντες ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἥρας τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς καὶ διακομίσαντες εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐμβαλόντες αὐτὸ εἰς τὸ πλοῖον δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀποπλεύσωσιν. «Λυσαμένους, δ' αὐτοὺς τὰ πρυμνήσια καὶ τὰς ἀγκύρας ἀνελομένους, εἰρεσίᾳ τε πάσῃ χρωμένους ἀπαίρειν οὐ δύνασθαι.» Ἐννοήσαντες δ' ὅτι ἐκ θεοῦ τοῦτο προήρχετο, ἐξήγαγον ἐκ τοῦ πλοίου τὸ ἄγαλμα καὶ τὸ ἀπέθεσαν παρὰ τὸν αἰγιαλόν, οὕτω δ' ἠδυνήθησαν ν' ἀπαλλαγῶσιν (Μηνόδοτος Σάμιος παρ' Ἀθην. ΙΕ', 12 σ. 672 c).

207

Κατὰ τὸν [Pückler Muskau] (Der Vorläufer Stuttg. 1837 σ. 204-5) καὶ τὸν Χ. Π. Κορύλλον (Πεζοπορία ἀπὸ Πατρῶν εἰς Τρίπολιν. Ἐν Πάτραις 1890 σ. 34-5). Ναυτικὴ παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως, ἀνακοινωθεῖσα μοι ὑπὸ Ἀνδρέου Καρκαβίτσα (1903 ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ὁ Ἅη Λιᾶς ἦταν μιὰ φορὰ ναύτης. Ἀπὸ τὸ τραύα τραύα τὸ κουπὶ (κουπιὰ καὶ δαγκιὰ τό χαν τότε) [1]).βαρέθηκε ὁ ἄνθρωπος. Πῆρε τὸ κουπὶ 'ς τὸν ὦμο κ' ἔφυγε νὰ πάῃ νὰ βρῇ τόπο, ποῦ νὰ μὴν ξέρουν οὔτε τ' ὄνομά του. Πάει 'ς τὸ χωριό, ρωτάει· «Πῶς τὸ λὲν τοῦτο; — Κουπί,» τοῦ λέν. Πάει 'ς τἄλλο· ρωτάει· «Πῶς τὸ λὲν τοῦτο; — Κουπί.» Μπρὲ διάτανε! ἀπελπίστηκε. Ἀποδῶ, ἀποκεῖ, ρωτάει 'ς ἕνα χωριὸ ποῦ ἦταν κατάκορφα 'ς τὸ βουνό· «Πῶς τὸ λὲν τοῦτο; — Ξύλο.» Δόξα σοι ὁ θεός! Στένει ὁλόρθο τὸ κουπί, χτίζει μιὰ καλύβα, κι'

[1]) Δαγκιὰ ἀπὸ τοῦ δάκνω, δακνιά. Ἡ ἔννοια τῆς φράσεως ὅτι ἡ κωπηλασία τότε ἦτο συνεχὴς καὶ ἐπίπονος, οἱ δὲ ναῦται δὲν εἶχον καιρὸν οὐδὲ νὰ φάγουν· ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τῆς κωπηλασίας ἔδακνον τὸν ἄρτον των.

ἀποφασίζει νὰ νὰ μείνῃ ἐκεῖ ὅλη του τὴ ζωή. Γιὰ τοῦτο τὸν Ἅη Λιᾶ τὸν βάνουν πάντα ’ς τὰ ψηλώματα.»

Ἡ παράδοσις παρέχει μὲν εἰκόνα τοῦ ἐγγηράσαντος εἰς τὴν θάλασσαν ναύτου, τοῦ καταπεπονημένου ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν τοῦ ναυτικοῦ βίου καὶ ἐπιζητοῦντος τὴν ἀνάπαυσιν μακρὰν τῆς θαλάσσης, σκοπεῖ δ' ἅμα καὶ νὰ δώσῃ τὴν ἐξήγησιν τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Ἠλία ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων [1]). Καὶ τούτου ἕνεκα ὑποκαθιστᾷ τὸν ἅγιον Ἠλίαν εἰς τὸν ἥρωα τοῦ ἀρχαίου μύθου, τοῦ ὁποίου ἀνευρίσκομεν πάντα τὰ κύρια στοιχεῖα. Ο μῦθος δ' οὗτος εἶναι ὁ περὶ τοῦ ἐξιλασμοῦ τοῦ Ὀδυσσέως, ὅστις κατὰ τὴν ἐν τῇ Νεκυίᾳ τῆς Ὀδυσσείας (Λ, 121 κἑ. πρβ. Ψ, 267 κἑ.) ὁδηγεῖται ὑπὸ τοῦ Τειρεσίου μετὰ τὸν φόνον τῶν μνηστήρων, λαβὼν κώπην νὰ ἔλθῃ εἰς ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἠξεύρουν τί εἶναι θάλασσα (οἳ οὐκ ἴσασι θάλασσαν) καὶ δὲν τρώγουν τροφὰς ἁλατισμένας, οὐδὲ πλοῖον τί εἶναι ἠξεύρουν οὐδὲ κώπη. Θὰ ἐννοήσῃ δ' ὅτι ἔφθασεν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ὅταν συναντήσας αὐτὸν ὁδοιπόρος ἐκλάβῃ ὡς πτυάριον τὴν κώπην, ἣν θὰ φέρῃ ἐπ' ὤμου. Τότε δὲ νὰ ἐμπήξῃ τὴν κώπην εἰς τὴν γῆν καὶ νὰ θύσῃ εἰς τὸν Ποσειδῶνα.

Ὁ τόπος τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι ἠγνόουν τί ἐστι θάλασσα, ἔκειτο ἐν τῇ Ἠπείρῳ, κατά τινας τῶν ἀρχαίων [2]). Ἐπεχωρίαζε δ' ὁ μῦθος οὗτος περὶ τοῦ Ὀδυσσέως καὶ ἐν Ἀρκαδίᾳ, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Σβορῶνος, ὁρμηθεὶς ἐκ μαντινικῶν νομισμάτων ἐχόντων τύπον ἀνδρὸς φέροντος κώπην ἢ πηγνύοντος αὐτὴν εἰς τὴν γῆν, ὅν πρῶτος αὐτὸς ὀρθῶς ἡρμήνευσεν [3]).

Ἐν Καλαβρίᾳ δ' ἐπλάσθη ἄλλος μῦθος αἰτιολογικὸς πρὸς ἐξήγησιν τῆς ὀνομασίας ὄρους παρὰ τὸ Πάλμι, παρωρείας τῶν Ἀπεννίνων, Sant-Elia καλουμένου. Τοῦτο πιθανώτατα ὠνομάσθη οὕτω ὑπὸ τῶν οἰκούντων ἄλλοτε τὴν Καλαβρίαν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἐπειδὴ προσέπιπτεν

[1]) Βλ. περὶ ταύτης καὶ τὴν ἐμὴν διατριβὴν ὁ Ἥλιος κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους σ. 45 κἑ.

[2]) Στέφ. Βυζ. λ. Βούνειμα. Εὐσταθ. εἰς Ὀδ. Λ, 122. Τζέτζ. εἰς Λυκόφρ. 799. Παυσαν. Α', ιϛ', 5.

[3]) J. N. Svoronos, Études archéologiques et numismatiques. I. Ulysse chez les Arcadiens et la Télégonie d'Eugammon à propos des types monétaires de la ville de Mantinée. Par. 1889.

ἀσυνήθης ἡ ὀνομασία εἰς τοὺς Ἰταλούς, ἔπλασαν οὗτοι τὸν μῦθον, ὅτι εἰς τὴν ἔρημον κορυφὴν τοῦ ὄρους ἦλθε καὶ ἔκτισε τὴν σκήτην του Σικελὸς ἀσκητὴς ὀνόματι Ἠλίας, ὅστις νικηφόρως ἐκεῖ ἀντέστη πρὸς τοὺς πειρασμοὺς τοῦ διαβόλου, ὅθεν καὶ τὸ ὄρος ἔλαβεν ἐξ αὐτοῦ τὸ ὄνομα. (La Calabria τ. VII σ. 30-1).

208

Κατὰ τὸν Carnarvon (Reminiscences of Athens and the Morea (1839). Lond. 1869 σ. 67). Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου ὁ Ἥλιος σ. 46. Καὶ αὕτη ἡ παράδοσις εἶναι αἰτιολογική, σκοποῦσα τὴν ἐξήγησιν τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Ἠλία ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων. Εἶναι δὲ παραλλαγὴ τῶν εἰς τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα ἀναφερομένων παραδόσεων περὶ διώξεως, περὶ ὧν βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 190.

209

Παρὰ Δ. Στουνοπούλου (1884). Τὸ νησιδάκι εἶναι νησὶς ἐν τῷ στομίῳ τοῦ λιμένος τῆς Πύλου, ἔχουσα καὶ φάρον. Περὶ τοῦ Ντεληχλίμπαμπα ἄλλην διάφορον παράδοσιν βλ. ὑπ' ἀρ. 446.

ΙΑ΄

ΕΚΚΛΗΣΙΑΙΣ

210

Κατὰ τὸν Α. Βάλληνδαν (Κυθνιακά. Ἑρμούπ. 1882 σ. 42). Ἡ Παναγία ἡ Στρατηλάτισσα εἶναι μονή, ἡ δὲ Φλαμπουριανὴ ἢ τῶν Φλαμπουριῶν καὶ ἡ τῆς Κανάλας ἐκκλησίαι, καὶ αἱ τρεῖς ἐκτισμέναι οὕτως, ὥστε ἀντικρύζουσιν ἀλλήλας. Αἱ ἀπέναντι ἀλλήλων ἐκτισμέναι ἐκκλησίαι ὑπολαμβάνονται ὡς ἀδελφῶν κατοικίαι, καθὼς καὶ οἱ παλαιοὶ ναοὶ τῆς Αἰγίνης καὶ τοῦ Σουνίου (βλ. ἀρ. 147. 148). Αἱ δὲ κατὰ τόπους ἐπικλήσεις τῆς Παναγίας θεωροῦνται ὑπὸ τῶν ἁπλοϊκωτέρων ὡς ἴδια πρόσωπα διάφορα ἀλλήλων. Οὕτω λ. χ. καὶ ἐν Νη-

σίῳ τῆς Μεσσήνης ἤκουσα πρὸ πολλῶν ἐτῶν μίαν γραῖαν νὰ λέγῃ ὅτι ἡ Παναγία τοῦ Βουρκάνου (ἡ ἐν Ἰθώμῃ) καὶ ἡ Παναγία τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου εἶναι ἀδερφάδες, κ' ἔχουν ξαδέρφισσα τὴν Παναγία τὴ Μυρτιδιώτισσα (τῶν Κυθήρων). Παραπλήσιόν τι πιθανῶς συνέβαινε καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἐκ τούτου δ' ἐξηγεῖται πῶς αἱ διάφοροι ἐπικλήσεις τοῦ αὐτοῦ θεοῦ προσελάμβανον εὐκόλως ἰδίαν ὑπόστασιν, διακεκριμένην τῆς τοῦ ὑπὸ τούτων ὁριζομένου θεοῦ. (Πρβλ. τὰς ἐπικλήσεις τῆς Ἀθηνᾶς Ἄγλαυρος, Θέμις, Νίκη, Πάνδροσος, Παλλάς· τῆς Ἀρτέμιδος Βριτόμαρτις, Δίκτυννα, Εἰλείθυια, Ἑκάτη, Εὔκλεια, Εὐρυνόμη, Ἰφιγένεια, Καλλίστη· τοῦ Διονύσου Ἴακχος, Πρίαπος, Φαλλὴν καὶ πλεῖστα ἄλλα ὅμοια).

211

Κατὰ τὸν Συμεὼν Α. Μανασσείδην (ΚΠ. 1875 τ. Θ΄ σ. 341). Ὁ μῦθος ἐτυμολογικός. Γκόνωνας ὁ ἅγιος Κόνων.

212

Βλ. Α. Τραυλαντώνη, ἡ Παρηγορίτσα (ἐν Ἑστίᾳ 1895 σ. 116-7). Ἀναφέρεται ἡ παράδοσις εἰς τὴν κτίσιν τῆς ἐν Ἄρτῃ ἐκκλησίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, τῆς καλουμένης τῆς Παρηγορηθείσης· ἱστορικὴν σημείωσιν περὶ ταύτης καὶ περιγραφὴν ἀτελῆ αὐτῆς βλ. ἐν Σεραφεὶμ τοῦ Ἄρτης Δοκιμίῳ ἱστορικῆς τινος περιλήψεως τῆς Ἄρτης σ. 145-9.

213

Κατὰ τὸν Buchon (La Grèce continentale et la Morée σ. 540).

214

Κατὰ τὸν Α. Παπαχριστόπουλον (Τρικολωνικά. Ἀθ. 1889 σ. 28). Πρβλ. τὴν ἑπομένην.

215

Παρὰ Γ. Βελμάχου ἱερέως (1894). Ἄλλη παράδοσις ἑλληνικὴ περὶ καταχωσθέντων ἢ βυθισθέντων κωδώνων ἐκκλησιῶν δὲν μοὶ εἶναι γνωστὴ (πρβλ. τὴν προηγουμένην)· πάμπολλαι δὲ φέρονται

τοιαῦται παρὰ Γερμανοῖς. (Βλ. P. Sartori Glockensagen und Glockenaberglaube ἐν Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde 1897 σ. 270 κἑ.).

216

Κατὰ τὸν Paul Lucas (Troisième voyage fait en MDCCXIV. Par. 1719 τ. I σ. 53-5), ὅστις τὴν παράδοσιν ἤκουσε παρὰ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ προξένου τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ διερμηνέως τοῦ προξενείου. Ὁ περιηγητὴς γράφει porte de la Camarie, ἀλλὰ προδήλως πρόκειται περὶ τῆς πόρτας τῆς Καλαμαριᾶς. — Ἄλλην παράδοσιν περὶ ἐπανόδου κιόνων ἐκκλησιῶν εἰς τὸν τόπον αὐτῶν, ὁπόθεν ἱεροσύλως ἀπεσπάσθησαν βλ. ἐν ἀρ. 137. Ὁ ἐπιφανεὶς καθ' ὕπνους εἰς τὸν καδῆν ἔφιππος ἅγιος εἶναι ὁ ἅγιος Γεώργιος, εἰς ὃν ἦτο ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία.

ΙΒ΄.

Ο ΟΥΡΑΝΟΣ Τ' ΑΣΤΡΑ Κ' Η ΓΗ

217

Κατὰ τὸν Urquhart (the Spirit of the East. 2d ed. Lond. 1839 τ. I σ. 417, τῆς δὲ γερμανικῆς μεταφράσεως 1839 τ. I σ. 295). Ἐκ τούτου παρέλαβον ὁ Gervinus (Ἱστορία τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, μετάφρ. Ι. Περβάνογλου τ. Α΄ σ. 76) καὶ ὁ B. Schmidt (Volksl. σ. 35). Ἐδημοσίευσα ταύτην ἐν τῇ διατριβῇ μου ΔΚΜ. σ. 7, ἐπραγματεύθην δὲ περὶ αὐτῆς αὐτόθι ἐν σ. 42 κἑ.

218

Τὴν παράδοσιν ἤκουσα παρὰ πολλῶν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Ἀττικῇ. Τὰ περὶ τῆς διαρρήξεως δύο ἐκ τῶν τριῶν τριχῶν τῆς ἱππείας οὐρᾶς, δι' ὧν περιωρίσθη ἡ θάλασσα, εἶναι προσθήκη ἐκ τῆς κυπριακῆς παραλλαγῆς, ἣν παρέλαβον ἐκ τοῦ Γ. Λουκᾶ (Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 2. 3). Ἐδημοσίευσα τὴν παράδοσιν ἐν ΔΚΜ. σ.

8, διέλαβον δ' ἐκτενῶς περὶ αὐτῆς αὐτόθι. Περὶ τῆς χαλινώσεως τῆς θαλάσσης διὰ τριχῶν βλ. αὐτ. σ. 44 κἑ.

219

Βλ. τοὺς ἐμοὺς ΔΚΜ. σ. 6 κἑ. ὅπου πραγματεύομαι περὶ τῶν παραδόσεων τούτων. Κατὰ παραλλαγὴν τοῦ Σοποτοῦ τοῦ δήμου Ἀροανίας τῶν Καλαβρύτων (παρ' Ἀνδρ. Κωνσταντινοπούλου), ἡ θάλασσα μιὰ φορὰ εἶπε 'ς τὸν οὐρανό· «Δῶσε μου βάθο, γιὰ νὰ σοῦ δώσω ψῆλο». Καὶ ἔτσι ἐσηκώθη ἀπάνου ὁ οὐρανός, καὶ ἡ θάλασσα κατέβη κάτου βαθιά.

220

Βλ. τοὺς ἐμοὺς ΔΚΜ. σ. 8 καὶ σ. 47 ὅπου ἰδίᾳ διαλαμβάνω περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης. Πρβλ. καὶ Α. Καρκαβίτσα Λόγια τῆς πλώρης σ. 57-8.

221

Περὶ τῶν παραδόσεων τούτων ἐπραγματεύθην ἐν τῇ διατριβῇ μου «ὁ Ἥλιος κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους» (Ἀθ. 1882 σ. 9 κἑ.).

222

Καὶ περὶ τῶν παραδόσεων τούτων πραγματεύομαι ἐν τῇ αὐτῇ διατριβῇ περὶ Ἡλίου σ. 12 κἑ.—Εἰς τὰ περὶ δείπνου τοῦ ἡλίου ἐν αὐτῇ γραφόμενα, ἂς προστεθῇ ὅτι εἰς τὸ Λακκοβίκι τῆς Μακεδονίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Πρωΐου) νομίζουσιν, ὅτι κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἐπειδὴ τότε εἶναι ἡ ὥρα τοῦ δείπνου τοῦ Ἡλίου, δὲν πρέπει νὰ τρώγωσι τὰ παιδία, διότι ἀποθνήσκουν οἱ γονεῖς των.— Εἰς δὲ τὰ περὶ τοῦ ὕπνου τοῦ ἡλίου, ὅτι ἐν τῇ Βορείῳ Θυριγγίᾳ ἐπιχωριάζει ἡ φράσις die Sonne geht zu Bett (ὁ ἥλιος πάει νὰ πλαγιάση) ἀντὶ τοῦ δύει ὁ ἥλιος (Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde 1899 σ. 229).

Ἐν κρίσει περὶ τῆς ἐμῆς διατριβῆς ὁ Elard Hugo Meyer (ἐν Deutsche Litteraturzeitung 1883 σ. 45-46), παρατηρεῖ ὅτι ἡ παρατήρησίς μου, ὅτι ὁ φόνος γονέων ἀδελφῶν τέκνων ἢ φίλων

δύναται ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἰδιάζων χαρακτὴρ ἑλληνικῶν μύθων περὶ ἡλιακῶν θεῶν ἢ ἡρώων, δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἀπολύτως ἐκφερομένη· διότι καὶ οἱ Νεοσηλανδοὶ ἔχουσιν ὅμοιον μῦθον περὶ τοῦ Μάνι καὶ οἱ Ἀλγοκῖνοι περὶ τοῦ Μανιβώ· πρὸς δὲ τούτοις καὶ σημιτικοὶ ἡλιακοὶ μῦθοι παρουσιάζουσιν ἀναλογίας τινάς, κατὰ τὰς ἑρμηνείας τοῦ Steinthal καὶ τοῦ Goldzieher.

Ὁ δὲ τῆς μητρὸς φόνος ὑπὸ τοῦ ἡλίου (βλ. καὶ τὰς ἑπομένας παραδόσεις 223. 224) εἶναι μυθικὴ εἰκὼν σαφής. Μήτηρ τοῦ ἡλίου εἶναι ἡ νύξ, ἥτις θνήσκει τίκτουσα αὐτόν. Τῆς αὐτῆς εἰκόνος κάμνει χρῆσιν καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐν χορικῷ ᾄσματι (Τραχίν. 94): «Ὃν αἰόλα νὺξ *ἐναριζομένα* τίκτει κατευνάζει τε φλογιζόμενον Ἅλιον». Ἡ νὺξ τίκτει τὸν ἥλιον ἐναριζομένα, ἤτοι φονευομένη, διότι αὕτη εἶναι ἡ κυρία ἔννοια τοῦ ῥήματος ἐναρίζω, αἱ δ' ἄλλαι ἑρμηνεῖαι τῆς ῥήσεως εἶναι βεβιασμέναι.

223

Παρὰ Δ. Μ. Σάρρου (1892). Βλ. καὶ τὴν προηγουμένην καὶ ἀρ. 231 ἐν τέλει.

224

Βλ. τὴν ἐμὴν διατριβὴν περὶ Ἡλίου σ. 13.

225

Παρὰ τῆς Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου (1882). Ἐδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον ἐν τῇ πραγματείᾳ μου περὶ τοῦ Ἡλίου σ. 25 κἑ., ὁπόθεν παραλαβὼν ἐδημοσίευσε τὸ κείμενον αὐτῆς καὶ ὁ Roscher (Selene σ. 169. Lex. d. Mythol τ. II σ. 1097).

Ἐν τῇ πραγματείᾳ ἐκείνῃ διαλαμβάνων περὶ τῆς προκειμένης παραδόσεως παρετήρησα ὅτι ἡ παράστασις τῆς Σελήνης ὡς συζύγου τοῦ Ἡλίου δὲν φαίνεται ξένη καὶ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν μυθολογίαν, ὑπέδειξα δὲ καὶ τὴν ὁμοιότητα τῆς παραδόσεως πρὸς τὸν ἀττικὸν μῦθον περὶ τοῦ Κεφάλου καὶ τῆς Πρόκριδος. Τὴν εἰκασίαν μου ταύτην ἀποδέχεται ὡς πιθανὴν καὶ ὁ Roscher (Selene σ. 145. Βλ. καὶ Lexikon d. Mythol. II σ. 1096-7). Εἰς ὅσα δὲ περὶ τῶν μυθικῶν παραστάσεων τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων λαῶν περὶ τοῦ Ἡλίου καὶ

τῆς Σελήνης ὡς συζύγων ἔγραψα, ἃς προστεθῇ, ὅτι περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος διέλαβεν ὕστερον ἀκριβέστατα ὁ Roscher (Selene σ. 77 κἑ. Lexik. d. Mythol. τ. II σ. 3158 κἑ. Πρβλ. καὶ Siecke die Liebesgeschichte des Himmels. Strassb. 1892 σ. 3 κἑ. Gruppe Griech. Mythol. σ. 937-8). Καὶ εἰς τὴν ἐν τῇ πραγματείᾳ μου ἐκείνῃ καὶ παρὰ τῷ Roscher ἀναγραφὴν τῶν ὁμοίων μυθικῶν παραστάσεων ἄλλων λαῶν δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ τὰ ἑπόμενα. Ἐν τῷ Βελγικῷ Λουξεμβούργῳ ὁ ἥλιος πιστεύεται σύζυγος τῆς σελήνης. (RTP. 1902 σ. 273. 590-1)· ὁμοίως καὶ ἐν Λιμουζίνῃ τῆς Γαλλίας (αὐτ. 340). Κατὰ τοὺς λαταυικοὺς μύθους ἡ Σαουλὲ (ἥλιος, θηλυκοῦ γένους) ἔχει ἄνδρα τὸν Μένεσις (σελήνη, ἀρσενικοῦ γένους), ὃν ζηλοτυποῦσα διεμέλισε διὰ σπάθης· τέκνα αὐτῶν θεωροῦνται τἄστρα (αὐτ. 1892 σ. 257 κἑ.). Ἐν παραδόσει τῶν ἰθαγενῶν τῆς Νέας Γουινέας ἀναφέρεται ὁ ἥλιος ὡς σύζυγος τῆς σελήνης, καὶ λέγεται ὅτι ἐκ ζηλοτυπίας διέστησαν (αὐτ. 1899 σ. 539-540). Κατὰ τοὺς παρὰ τὴν Νυάσσαν λίμνην οἰκοῦντας Κόνδε ὁ ἥλιος εἶναι σύζυγος τῆς σελήνης καὶ τέκνα αὐτῶν τὰ ἄστρα. (Verhandlungen der Berliner Gesellschaft f. Anthropologie 1893 σ. 296). Οἱ δὲ Τλίγκιτ ἰθαγενεῖς τῆς Βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς λέγουσιν ὅτι ἡ σελήνη (ἀρσενικοῦ γένους) εἶναι σύζυγος τοῦ ἡλίου (θηλυκοῦ γένους) (αὐτ. 1895 σ. 231).

Εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας ἀναφέρονται καὶ μεταφορικαὶ ἐκφράσεις, οἵα ἡ ἑξῆς παρὰ βυζαντινῷ ἐπισκόπῳ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος: «ὡς ἔχῃς, ἡ καθαρὰ σελήνη καὶ φωταυγής, εἰς χρόνους συλλάμποντά σοι μακροὺς τὸν ἥλιον Κομνηνόν, οὗ καὶ ἔργα καὶ ὁμιλία καὶ πρόσωπον τηλαυγῆ πάντα καὶ σελασφόρα τυγχάνουσιν.» (Ἰωάννου τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὴν κραταιὰν Δούκαιναν, ἐν Βυζαντινοῖς χρονικοῖς 1896 σ. 241). Ὑπὸ πολλὰς δ' ἐπόψεις ἄξιον μελέτης εἶναι καὶ τὸ ἑπόμενον γαμήλιον ἠπειρωτικὸν ᾆσμα, περιγράφον τοὺς γάμους τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης (ΖΑ. σ. 168 ἀρ. 316):

Ὁ Ἥλιος ἐπαντρεύτηκε κ' ἐπῆρε τὸ Φεγγάρι.
Ἐκάλεσε καὶ 's τὴ χαρὰ συμπεθεροὺς τἀστέρια·
τὰ σύγγνεφα τοὺς ἔστρωσε, στρώματα γιὰ νὰ κάτσουν,
τοὺς ἔβαλε προσκέφαλα, τοῖς ῥάχαις ν' ἀκουμπήσουν,
τοὺς ἔβαλε καὶ τράπεζα, 's τοὺς κάμπους τὰ λουλούδια,
τοὺς ἔβαλε φαεῖ νὰ φᾶν, τὸ μόσκο καὶ τὰ ἄνθια,

κρασὶ τοὺς ἔδωκε νὰ πιοῦν θάλασσαις καὶ ποτάμια.
Κι' ἀπ' ὅλα τἄστρια τοὐρανοῦ ὁ Αὐγερινὸς δὲν ἔρθε.
Κι' αὐτοῦ πρὸς τὸ ξημέρωμα ὁ Αὐγερινὸς ἐφάνη·
φέρνει τὸν ὕπνο ζωντανό, 'ς τὰ νιόγαμπρα πεσκέσι,
φέρνει καὶ 's τοὺς συμπεθεροὺς λυχνάρι νὰ τοὺς φέξῃ,
νὰ φύγ'ν νὰ πᾶν 's τὰ σπίτια τους· τὰ νεόγαμπρα νυστάζουν.

226

Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς ὑπὸ Λουκοπούλου, βραβευθείσης εἰς τὸν διαγωνισμὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Γλωσσικῆς ἑταιρείας (1903). Βλ. καὶ ἀρ. 228.

227

Ἐδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον εἰς τὴν πραγματείαν μου Der Mond in Sage und Glauben der heutigen Hellenen 1890 (Roscher über Selene und Verwandtes σ. 179) καὶ ἐν ΔΚΜ. σ. 7. Παραλλαγὴν αὐτῆς ἐξ Ἀράχοβας τῆς Λεβαδείας ἐδημοσίευσαν ὁ Γ. Κρέμος (ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Νέα Ἑλλὰς» ἀρ. 35 τῆς 26 Ὀκτωβρ. 1874) καὶ ὁ B. Schmidt Sagen σ. 133. Ἐν ταύτῃ ἀναφέρονται καὶ τὰ βόιδια ποῦ ἔγλυφαν τὸν οὐρανὸν καὶ προστίθεται ὅτι παντοῦ ἡ θάλασσα ἦταν τότε ἀνάβαθη. — Περὶ ἄλλων ὁμοίων παραδόσεων βλ. ἀρ. 228.

Κατὰ ἰταλικὰς παραδόσεις τῆς Μαντούης, αἱ κηλῖδες προέρχονται ἐξ ἀκανθῶν ἢ δέσμης φρυγάνων τὰ ὁποῖα ἐσφενδόνησεν εἰς τὸ πρόσωπον τῆς σελήνης, διὰ νὰ σκοτίσῃ τὴν λάμψιν της καὶ διαλάθῃ τὴν προσοχὴν διωκτοῦ, κλέπτης, ἢ κατ' ἄλλην παραλλαγὴν ἐραστὴς καταληφθεὶς εἰς συνέντευξιν μετὰ τῆς ἐρωμένης του ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτῆς. (Archivio per le tradizioni popolari 1898 σ. 445).

228

Παρὰ Κ. Ν. Ζησίου (1875). Ἐδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον ἐν τῇ πραγματείᾳ μου Der Mond (Roscher Selene σ. 180). Περὶ τῆς ἔριδος τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης περὶ κάλλους βλ. αὐτ. καὶ σ. 22 κέ. 35.

Ἄλλας παραδόσεις περὶ τῶν κηλίδων βλ. ἐν ἀρ. 226. 227. 229.

230. 232-236· ὅτι αἱ κηλῖδες προέρχονται ἐξ ἀφορμῆς ἔριδος τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ἀναφέρουσι καὶ αἱ ὑπ' ἀρ. 229. 230.

Ὅτι δ' ἐκ πηλοῦ προέρχονται, ἐπιστεύετο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ἑπομένου χωρίου τῶν Ἐπερωτήσεων τοῦ Βαρθολομαίου: «Βλέπε τὸν ἥλιον ὅτι κατὰ τὸν τύπον τοῦ Ἀδὰμ λαμπρός ἐστιν, διὰ δὲ τὴν παράβασιν τῆς Εὔας βλέπε τὴν σελήνην ὅτι *πηλὸς πεπλήρωται*. Ἔθετο γὰρ ὁ θεὸς τὸν Ἀδὰμ εἰς ἀνατολάς, τὴν δὲ Εὔαν πρὸς δυσμὰς καὶ διετάξατο τοῖς ἄστροις ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς, τὸν μὲν ἥλιον τῷ Ἀδὰμ ἐξ ἀνατολῶν πυρίνοις ἅρμασιν, τὴν δὲ σελήνην ἀπὸ δυσμὰς γαλατρωπρόσωπον (γαλατοπρόσωπον;) φέγγος διδόναι τῇ Εὔᾳ. Καὶ ἐμίανεν τὸ πρόσταγμα κυρίου. Διὰ τοῦτο *ἐπηλώθη* ἡ σελήνη καὶ οὐ λαμπρύνει τὸ φέγγος αὐτῆς [1])».

Ὁμοία πρὸς τὴν προκειμένην παράδοσιν φέρεται καὶ παρὰ τοῖς Βουλγάροις, ἔχουσα ὡς ἑξῆς: «Ὅταν ἔπλασεν ὁ θεὸς τὸν ἥλιο καὶ τὸ φεγγάρι τὰ ἐκανόνισε ἔτσι, ποῦ καὶ τὰ δύο εἶχαν τὸ ἴδιο φῶς, καὶ ἐφώτιζεν ὁ ἥλιος τὴν ἡμέρα, καὶ τὸ φεγγάρι τὴ νύχτα. Τὸ φεγγάρι ὅμως ἐμάλλωσε μὲ τὸν ἥλιο· γιατὶ ὅταν τὰ ἔπλασε ὁ θεὸς καὶ τὰ δύο, ἐκαυχήθη τὸ φεγγάρι 'ς τὸν ἥλιο καὶ τοῦ εἶπε· «Εἶμαι ὀμορφότερο ἀπὸ σένα, καὶ φωτίζω περισσότερο καὶ εἶμαι μεγαλύτερό σου». Ὡς ἕναν καιρὸ τ' ἄκουγε αὐτὰ ὁ ἥλιος χωρὶς νὰ μιλῇ, 'ς τὸ ὕστερο ὅμως θύμωσε κι' αὐτὸς καὶ τοῦ λέγει τοῦ φεγγαριοῦ· «Φεγγάρι, τὸ παραξεκοντάκιασες, καὶ πρέπει νὰ σοῦ βουλλωθῇ τὸ στόμα μὲ μιὰ βοϊδονουρά». Καὶ ἄρπαξε ὁ ἥλιος μιὰ βοϊδονουρά, καὶ τὴν ἔρρηξε 'ς τὸ στόμα τοῦ φεγγαριοῦ καὶ τοῦ πλήγωσε καὶ στόμα καὶ μάτια καὶ ὅλο τὸ πρόσωπο. Καὶ ἀπὸ τότε τὸ φεγγάρι ἔγινε σκοτεινὸ καὶ ντροπιασμένο [2])».

229

Παρὰ Δ. Μ. Σάρρου (1892). Βλ. καὶ τὴν προηγουμένην.

[1]) Ἐκ χειρογράφου τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἐν Vassiliev Anecdota graeco-byz. σ. 14-15.

[2]) Strausz die Bulgaren σ. 35. Lydia Schischmánov Légendes religieuses Bulgares σ. 4. Ὡς αἰτίαν τῶν κηλίδων τῆς σελήνης ἀναφέρουσιν ἔριν ταύτης καὶ τοῦ ἡλίου καὶ πορτογαλικαὶ παραδόσεις. (Leite de Vasconçellos, Costumes e credenças de Portugal, βλ. Archivio per le tradiz. popolari 1882 σ. 273).

230

Παρὰ Ἰωάν. Βαλαβάνη (1889). Ἐδημοσίευσα ταύτην ἐν τῇ πραγματείᾳ μου Der Mond 1890 (Roscher Selene σ. 180). Βλ. καὶ ἀρ. 228.

231

Παρὰ Ι. Πρωΐου (1890). Ἡ μάννα τοῦ φεγγαριοῦ ἀναφέρεται καὶ ἐν ἀνεκδότῳ δημοτικῷ ᾄσματι τοῦ χωρίου Καρατσὸλ τοῦ Τιρνάβου, ἐν ᾧ ἐπίκλησις πρὸς τὸ φεγγάρι. «Τὴ μέρα σαι ̓ς τὴ μάννα σου, τὴ νύχτα μᾶς διατάζεις κτλ.» — Ἡ παράστασις τῆς Σελήνης ὡς ἀδελφῆς τοῦ Ἡλίου εἶναι κοινὴ καὶ εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους, καθ' οὓς ἀμφότεροι ἦσαν τέκνα τοῦ Ὑπερίωνος καὶ τῆς Θείας [1]). Καὶ ἰταλικαὶ παραδόσεις [2]) καὶ πολωνικαὶ λέγουσι τὸν Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην ἀδελφοὺς (RTP. 1895 σ. 422). Ἔν τινι δὲ ῥωμουνικῷ ᾄσματι συμφύρονται αἱ δύο παραστάσεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ὡς ἀδελφῶν καὶ ὡς συζύγων [3]).

232

Βλ. Πολίτου ΝΕΜ. σ. 25. Der Mond ἐν Roscher Selene σ. 181. Περὶ τοῦ στύλου τῆς γῆς βλ. κατωτέρω ἀρ. 255, περὶ τοῦ Κάιν ἐν τῇ σελήνῃ βλ. ἀρ. 234-236. Ὁ Κάιν ταὐτίζεται πρὸς τοὺς Καλλικαντζάρους ἐν Σύμῃ (βλ. ἀρ. 608), κατ' ἄλλας δὲ παραδόσεις οἱ Καλλικάντζαροι εἶναι οἱ τέμνοντες τὸν στῦλον τῆς γῆς (βλ. ἀρ. 590).

Ἐν τῇ πραγματείᾳ μου Der Mond (ἔνθ. ἀν.) παρετήρησα, ὅτι ἡ παράστασις δένδρου ἐν τῇ σελήνῃ εἶναι ἄγνωστος εἰς τοὺς ἄλλους εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Εἰς τὴν ὕπαρξιν τοιούτου δένδρου πιστεύουσι καὶ οἱ Νεοσηλανδοί [4]). Ἀλλὰ τοῦτο μὲν πιθανώτατα προέρχεται ἐκ συμπτώσεως. Λίαν ὅμως παράδοξος φαίνεται ἡ ὁμοιότης παλαιοτάτης τινὸς σινικῆς παραδόσεως πρὸς τὴν ἑλληνικήν. Κατὰ ταύτην ἄνθρωπος ἐν τῇ

[1]) Ἡσιόδ. Θεογον. 371 κέ. Ἄλλας μαρτυρίας βλ. παρὰ Roscher, Selene σ. 94 κέ. Καὶ οἱ ἀδελφοὶ θεοὶ ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἄρτεμις συνταυτίζονται μὲ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην.

[2]) Pitrè Usi e costumi del popolo Siciliano τ. III σ. 21.

[3]) Xenopol παρὰ Θεοδ. Ἀθανασίου περὶ τῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἐν Ῥουμανίᾳ. Ἀθ. 1898 σ. 31-2.

[4]) Klemm, Allgemeine Culturgeschichte τ. IV σ. 355.

σελήνῃ ἀδιακόπως πελεκᾷ διὰ τοῦ πελέκεώς του τὸ πελώριον δένδρον Κουέι, ματαιοπονῶν, διότι αἱ σχισμάδες κλείουσιν ἀμέσως. Λέγεται δ' ὅτι τοῦτο τοῦ ἐπεβλήθη ὡς ποινὴ δι' ἁμαρτίαν εἰς ἣν ὑπέπεσεν ἀσκητὴς ὤν [1]. Ἄδηλον ἂν αὕτη εἶναι βουδιστικὴ παράδοσις, παραληφθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὡς καὶ ἄλλαι τινὲς καὶ πρὸ τῆς μεταφράσεως τοῦ Βαλαὰμ καὶ μετ' αὐτήν, ἢ τἀνάπαλιν ἂν ἐλήφθη παρὰ βουδιστῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς.

233

Παρὰ Γ. Ν. Χατζιδάκι (1885). Ἐδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον ἐν τῇ πραγματείᾳ μου Der Mond (Roscher Selene σ. 180). Παραπλησία παράδοσις σικελικὴ παρὰ Pitrè Usi e costumi del popolo siciliano τ. III σ. 20.

234

Παρὰ τῆς Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου (1882). Ἐδημοσίευσα ταύτην ἐπίσης ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευομένῃ πραγματείᾳ μου (σ. 182). Ἡ κόλασις τοῦ Κάιν, συναθροίζοντος εἰς τετρημένον κάλαθον τὰ ὀστᾶ τοῦ ἀδελφοῦ, ὃν ἐφόνευσεν, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τῶν Δαναΐδων τοῦ ἀρχαίου μύθου. Ὡς δὲ παροιμιώδης ἐγένετο ὁ τῶν Δαναΐδων πίθος, οὕτω καὶ «ξέκωλο καλάθι» παροιμιωδῶς λέγεται σήμερον ὁ ἄσωτος. (Βλ. Παροιμίας λ. καλάθι 3).

Ὁ Κάιν ἐν τῇ σελήνῃ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 232. 235. 236 παραδόσεις. Καὶ ἄλλων δὲ λαῶν παραδόσεις θέτουσιν εἰς τὴν σελήνην τὸν Κάιν. Ἤδη ἐν τῇ Θείᾳ κωμῳδίᾳ μνημονεύεται ὁ Κάιν μετὰ τῶν ἀκανθῶν (Caino e le spine), ἐν ἀναφορᾷ βεβαίως πρὸς τοιαύτας ἰταλικὰς παραδόσεις [2]. Φέρονται δὲ καὶ νῦν πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας παραδόσεις λέγουσαι, ὅτι αἱ κηλῖδες τῆς σελήνης εἶναι ὁ Κάιν,

[1]) Grimm Deutsche Mythol. [4] τ. III σ. 209.

[2]) Dante Inferno XX, 124-6. Parad. II, 49-51. Βλ. καὶ Stan. Prato, Caino e le spine secondo Dante e la tradizione popolare Ancona 1881 καὶ G Pitrè, Le tradizioni popolari nella Divina commedia ἐν Archivio per le tradiz. popolari 1900 σ. 543-5, οἵτινες ἀμφότεροι ἀναφέρουσι πλὴν τῶν ἰταλικῶν περὶ τοῦ Κάιν καὶ ἄλλας παραδόσεις περὶ τοῦ ἐν τῇ σελήνῃ προσώπου.

φέρων φορτίον ἀκανθῶν [1]), κατὰ δὲ τὴν παρατήρησιν τοῦ G. Pitré [2]), ἐν μὲν τῇ βορείῳ καὶ τῇ μέσῃ Ἰταλίᾳ τὸ ἐν τῇ σελήνῃ ἐμφαινόμενον πρόσωπον νομίζεται πάντοτε πλὴν σπανίων ἐξαιρέσεων ὅτι εἶναι ὁ Κάιν, ἐν δὲ τῇ νοτίῳ ὁτὲ μὲν ὁ Κάιν, ὁτὲ δ' ἄλλος τις. Ὁμοίως Κάιν ὀνομάζουσι τὸ ἐν τῇ σελήνῃ πρόσωπον καὶ παραδόσεις τοῦ βελγικοῦ Λουξεμβούργου [3]), καὶ πολωνικαὶ [4]), καὶ βουλγαρικαὶ [5]).

Οἱ μῦθοι οὗτοι, ὡς παρετήρησα ἐν τῇ διατριβῇ μου ἐκείνῃ, βασίζονται πιθανώτατα εἰς τὴν δοξασίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ πλείστων νεωτέρων λαῶν, ὅτι ἡ σελήνη εἶναι ἐνδιαίτημα τῶν ψυχῶν, ἢ κατὰ τὴν μεταγενεστέραν παραλλαγὴν τῶν κολαζομένων ψυχῶν [6]). Ἐκ τῆς δοξασίας δὲ ταύτης προῆλθον οἱ παμπληθεῖς καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κόσμου διαδεδομένοι μῦθοι περὶ τοῦ ἐν τῇ σελήνῃ ἀνθρώπου, ὅστις σχεδὸν ἐν πᾶσι τούτοις παρίσταται ὡς ἁμαρτωλός [7]).

235

Κατὰ ποιητικὴν διασκευὴν τῆς παραδόσεως ὑπὸ Γ. Β. Τσοκοπούλου (ἐν Ἑβδομάδι 18 Αὐγούστου 1890 σ. 6). Βλ. καὶ τὴν ἐμὴν πραγματείαν der Mond σ. 182 καὶ τὴν προηγουμένην παράδοσιν.

236

Κατὰ τὸν Π. Γ. Μακρῆν ἐν ΚΠ. τ. ΚΒ′ σ. 59. Βλ. καὶ ἀρ. 234.

237

Κατὰ τὸν Fauriel (Chants populaires de la Grèce moderne. Par. 1824 τ. I σ. LXXVII, ἐξ οὗ παρέλαβον τὴν παρά-

[1]) Βλ. Stan. Prato καὶ G. Pitrè ἔνθ. ἀν. Archivio per le tradiz. popol. 1882 σ. 296-7. G. Pitrè Usi e costumi del popolo siciliano τ. III σ. 22-3.

[2]) G Pitrè ἐν Archivio 1900 σ. 545.

[3]) RTP. 1902 σ. 567. La Tradition 1895 σ. 141.

[4]) RTP. 1895 σ. 422.

[5] Strausz die Bulgaren σ. 35-6.

[6]) Βλ. Roscher Lex. d. Mythol. τ. II σ. 999. 3186 κέ Selene σ. 90 κέ. 122—Ἡ αὐτὴ δοξασία καὶ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τῆς Ἀμερικῆς (Waitz Anthropologie τ. III σ. 197) καὶ παρὰ τοῖς Πολυνησίοις (αὐτ. τ. V σ. 197).

[7]) Παραδείγματά τινα τῶν μύθων τούτων ἀνέγραψα ἐν Roscher Selene σ. 182-3.

δοσιν ὁ Cypr. Robert ἐν Revue des deux Mondes 1842 τ. 29 σ. 413 καὶ ὁ C. Wachsmuth, das alte Griechenland im neuen σ. 34), καὶ τὸν Γ. Κρέμον (ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Νέᾳ Ἑλλάδι ἀρ. 37 τῆς 9 Νοεμβρ. 1874). Βλ. καὶ τὴν ἐμὴν πραγματείαν Der Mond (Roscher Selene σ. 174 9). Ἄλλας παραδόσεις βλ. κατωτέρω ἐν ἀρ. 238-240. Περὶ τῆς παραστάσεως τῆς σελήνης ὡς βοὸς βλ. Roscher Selene σ. 31 κἑ. Περὶ δὲ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν δοξασιῶν περὶ τῆς σελήνης διαλαμβάνει ὁ αὐτὸς Roscher αὐτ. σ. 87 κἑ. καὶ ἐν Lexikon d. Mytholog. τ. II σ. 2485 3164 κἑ. Περὶ δὲ τῆς διατηρήσεως τῶν αὐτῶν δοξασιῶν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ τοὺς νεωτέρους παρ' ἡμῖν διαλαμβάνω ἐν τῇ πραγματείᾳ μου Der Mond ἔνθ. ἀν. Εἰς τὰς ἀναφερομένας ἐν αὐτῇ μαρτυρίας ἂς προστεθῶσι καὶ αἱ ἑπόμεναι. Ἐκ τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ῥοδάμνης (στ. 2471 σ. 311 Wagner): «ἔφερνα εἰς τὴν γῆν τὸν οὐρανόν, ἐμίλουν τοὺς ἀστέρας.» Ἐκ τῆς κρητικῆς ποιμενικῆς κωμῳδίας τοῦ Γύπαρη (στ. 367 σ. 199 ἔκδ. Σάθα): «Τὸν ἥλιο σταίνω 'ς τς οὐρανοὺς καὶ τἄστρη κατεβάζω» (λόγοι μαγίσσης). [1]). Καὶ ἐκ δημώδους συμαϊκοῦ ᾄσματος (ΚΠ. τ. ΙΘ' σ. 235):

Τἄστρη θὰ βάλω 'ς τὸ σινί, καὶ τὸ φεγγάρι χάμαι,
νὰ πάρω τὴν ἀγάπη μου, κι' ὅ τι μπορέσῃς κάμε.

Τῶν δ' ἄλλων λαῶν μόνοι καθ' ὅσον γινώσκω οἱ Βέλγαι (ἐν Knocke) πιστεύουσι ὅτι μάγοι δύνανται νὰ καθελκύσωσι τὴν σελήνην. (RTP. 1902 σ. 140).

238

Κατὰ τὸν Γ. Κρέμον (ἔνθ. ἀν. ἀρ. 35. 37 τῆς 26 Ὀκτωβρ. καὶ 9 Νοεμβρίου 1874). Βλ. καὶ τὴν ἐμὴν πραγματείαν Der Mond σ. 177. Βλ. καὶ τὴν προηγουμένην σημείωσιν. Ἀντίστοιχοι πρὸς τὸ μούγκρισμα τοῦ Φεγγαριοῦ εἶναι αἱ ἀρχαῖαι παραστάσεις περὶ μυκήματος τῆς Ἑκάτης. (Roscher Selene σ. 33. 71).

[1]) Καθέλκυσις καὶ τοῦ ἡλίου δι' ἐπῳδῆς ἀναφέρεται ἐν τῇ αὐτῇ κωμῳδίᾳ (στ. 146 σ. 191): «τὸν ἥλιο λόγια δύνουνται νὰ κάμουσι νὰ πέσῃ.»

239

Παρὰ Δ. Μ. Σάρρου (1892). Βλ. καὶ ἀρ. 237. Μπρογκαλιοῦμαι = ὀλολύζω ὑπὸ λύπης καὶ κλαίω ὡς νήπιον.

240

Κατὰ τὸν Π. Γ. Μακρῆν ἐν ΚΠ. τ. ΚΒʹ σ. 59. Βλ. καὶ ἀρ. 237.

241

Ἐδημοσίευσα ταύτην εἰς τὰς πραγματείας μου: Οἱ περὶ ἀστερισμῶν μῦθοι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ (ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1882 σ. 263 καὶ ΔΚΜ. σ. 7. καὶ La Grande-Ours chez les Grecs modernes (ἐν Mélusine 1884 τ. II σ. 68-9). Ἡ παράδοσις αὕτη καθὼς καὶ ἡ ἑπομένη ἀναφέρονται εἰς τὴν Μεγάλην Ἄρκτον καὶ συνάπτονται πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ὀνομασίαν τοῦ ἀστερισμοῦ Ἄρκτου καὶ τοὺς περὶ τούτου μύθους [1]).

Ἐν τῇ πραγματείᾳ μου περὶ τῶν ἀστερισμῶν δέλαβον περὶ τῶν ἐν χρήσει παρὰ τῷ λαῷ ὀνομασιῶν τῆς Ἄρκτου. Συμπληρῶν δὲ ταῦτα παρατηρῶ ὅτι τὴν σχέσιν τοῦ ἀστερισμοῦ πρὸς ἄρκτον βλέπομεν ὑποδεικνυομένην μόνον εἰς τὴν προκειμένην παράδοσιν καὶ τὴν ἑπομένην. Τὰ δὲ παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ἐν χρήσει ὀνόματα πρὸς δήλωσιν τῆς Μεγάλης Ἄρκτου εἶναι τὰ ἑπόμενα.

Αʹ. *Ἁμάξι τοῦ Δαυίδ.* Εἰς τὰς πλείστας γλώσσας εἶναι συνηθεστάτη ἡ ὀνομασία ἅμαξα, [2]), διότι οἱ μὲν τέσσαρες ἀστέρες τοῦ ἀστερισμοῦ παρομοιάζονται πρὸς τὸν δίφρον, οἱ δὲ τρεῖς πρὸς τὸν ῥυμὸν τῆς ἁμάξης. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐκάλουν καὶ ἅμαξαν αὐτὸν (Ἰλ. Σ. 487. Ὀδ. Ε, 273), καὶ οἱ Ῥωμαῖοι currus καὶ plaustrum καὶ temo. Προσέλαβε δέ πως χριστιανικὸν χαρακτῆρα διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ὀνόματος τοῦ Δαυίδ. Δὲν ἰδιάζει δ' εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν μόνον ἡ ὀνομασία αὕτη. Διότι καὶ οἱ Ἰταλοὶ

[1]) Βλ. Bachofen der Bär σ. 15-6. Roscher Lexikon d. Mythol. τ. I σ. 554-5. Usener ἐν Rhein. Mus. τ. 23 σ. 334 κἑ. Wagner ἐν Pauly-Wissowa Real-Encyclop. τ. II σ. 1173.

[2]) Βλ. Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 125. 604-5. Mélusine τ. II σ. 30 κἑ. RTP. 1902 σ. 142. 571. Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 231. Archiv f. Religionswiss. 1899 σ. 339. 343.

τὸν ὀνομάζουσι carro di Davide [1]) καὶ οἱ Γάλλοι Chariot de David [2]). Ἅμαξα Σολομῶντος δὲ προέτεινε νὰ κληθῇ ἡ μεγάλη ἄρκτος ὁ Bartsch τῷ 1624. [3]).

Β'. *Κάραβος* λέγεται καθ' ὅσον γινώσκω μόνον ἐν Ἰκαρίᾳ [4]), προσομοιαζομένων τῶν τεσσάρων ἀστέρων πρὸς τὸ κύτος πλοίου καὶ τῶν τριῶν πρὸς τὴν πρώραν. Ὅμοιαι εἶναι αἱ παρὰ Πορτογάλοις εὔχρηστοι ὀνομασίαι barca (βάρκα) καὶ barquinha (βαρκοῦλα) καὶ barca de David (βάρκα τοῦ Δαυίδ) [5]).

Γ'. *Κιβωτὸς τοῦ Νῶε*, ὀνομασία σχεδὸν ὅσον καὶ ἡ πρώτη συνήθης. Καὶ ἐν Οὐαλλίᾳ ὁμοίως Arch Noah καλοῦσι τὸν αὐτὸν ἀστερισμόν [6]). Κιβωτὸν τοῦ Νῶε ὠνόμασεν ἄλλον ἀστερισμόν, τὸν τῆς Ἀργοῦς, ὁ Ἰούλιος Schiller ἐν τῷ συγγράμματί του Cœlum stellatum christianum, ἐκδοθέντι τῷ 1627 [7]).

Δ'. *Ἑφτὰ πλανήταις* ἐν Κύπρῳ λέγεται ἡ Ἄρκτος, καὶ ὄχι ὡς ἤθελέ τις ὑποθέσῃ οἱ ἑπτὰ πλανῆται, κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Σακελλαρίου (Κυπριακὰ τ. Β' σ. 547). Οὕτως εἰς τὸ δημοτικὸν ᾆσμα τὰ ἑκατὸν λόια: «Ἑφτὰ πλανήταις τοὐρανοῦ τὴν ἀαπῶ πλανᾶτε» (αὐτ. σ. 43). Ὁ Σίττλ (εἰς Ἡσιόδ. Θεογον. στ. 382 σ. 124) ἀναφέρει καὶ ἄλλην ὁμοίαν ὀνομασίαν «τὰ ἑφτὰ ἀδέρφια», ἥτις δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω ποῦ ἐπιχωριάζει. Παραπλήσιαι ὀνομασίαι τοῦ ἀστερισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν ἀστέρων εἶναι ἡ ἀρχαία ῥωμαϊκὴ septentriones (ἑπτὰ βόες), ἡ ἰνδικὴ saptarshayas (οἱ ἑπτὰ σοφοί [8])· ἡ οὐαλλικὴ saith seren y gogledd (ἑπτὰ ἀστέρια τοῦ βοριᾶ [9])· αἱ τουρκομανικαὶ τοῦ ἀνατολικοῦ Τουρκεστὰν yetti Ughri (ἑπτὰ κλέπται) καὶ yetti yulduz (ἑπτὰ ἀδέλφια) [10])· πλὴν δὲ ταύτης

[1]) Mélusine II σ. 30.

[2]) Αὐτ. σ. 31. RTP. 1902 σ. 571. Chariot à David ἐν Deux Sèvres τῆς Γαλλίας (Mélusine II 33). Carri de Dobid ἐν Aveyron (αὐτ. 31).

[3]) Piper Mythologie der christl. Kunst τ. I, 2 σ. 305.

[4]) Σταματιάδου Ἰκαριακὰ σ. 142.

[5]) Mélusine τ. II σ. 31. 35.

[6]) Αὐτ. σ. 32.

[7]) Piper ἔνθ. ἀν. σ. 306.

[8]) Mélusine τ. II σ. 32. 37. 38.

[9]) Αὐτ. σ. 31.

[10]) Αὐτ. σ. 32. 35. 36.

πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀπαράλλακτος εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ τζαγαϊτικὴ τουρκικὴ yiti gardach (ἑφτὰ ἀδέλφια). [1])

Ε΄. *Τριῶνι* τό. Ἡ λ. κεῖται μόνον παρὰ τῷ Σομαυέρᾳ, ἀλλ' οὔτε νῦν εἶναι γνωστή, οὔτε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ λεξικογράφου θὰ ἦτο εὔχρηστος, εἰμὴ παρά τισιν ἰταλίζουσιν. Εἶναι δὲ ἡ παλαιὰ ἰταλικὴ ὀνομασία τῆς Ἄρκτου trione del cielo.

Ὁ Abbott (Macedoniam Folklore σ. 70) ἀναφέρει καὶ τὸ ὄνομα *ἀλέτρι* πρὸς δήλωσιν τῆς Μεγάλης ἄρκτου, ὡς ἐπιχωριάζον ἐν Μακεδονίᾳ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω· οἱ Μακεδόνες οὓς ἠρώτησα τὸ ἠγνόουν.

242

Ἐδημοσίευσα ταύτην ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1882 σ. 263 ἐν ΔΚΜ. σ. 8. καὶ ἐν Mélusine τ. II σ. 69. Ὡς καὶ ἐν ταῖς διατριβαῖς ταύταις παρετήρησα, ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει φαίνονται συγχωνευθέντες ὁ μῦθος περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ προσεγγίσεως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ ὁ περὶ καταστερισμοῦ τῆς εἰς ἄρκτον μεταμορφωθείσης Καλλιστοῦς.

243

Βλ. τὴν ἐμὴν πραγματείαν περὶ τῶν ἀστερισμῶν (ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1882 σ. 253). Ὡς σημειώνω ἐν αὐτῇ, ἡ παράδοσις προῆλθε, κατὰ τὴν εὔστοχον εἰκασίαν τοῦ C. Wachsmuth (das alte Griechenland im neuen σ. 22), ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ὁ ἀστερισμὸς τῆς Πλειάδος ἀποτελεῖται ἐξ ἑπτὰ ἀστέρων, ὧν εἷς μόλις καὶ ἀμυδρῶς διακρίνεται. Εἶναι δὲ πρόδηλος ἡ συνάφεια αὐτῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον μῦθον, καθ' ὃν αἱ Πλειάδες ἦσαν ἀδελφαί, θυγατέρες τοῦ Ἄτλαντος καὶ τῆς Πλειόνης ἢ τῆς βασιλίσσης τῶν Ἀμαζόνων, καὶ ὅτι μία τῶν ἑπτὰ ἐνυμφεύθη θνητὸν ἄνδρα, τὸν Σίσυφον, θνητὴ καὶ αὐτὴ οὖσα, ὡς τὸ ὄνομά της Μερόπη ἐμφαίνει [2]).

[1]) Αὐτ. σ. 402.

[2]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Preller Griech. Mythol. [4] σ. 465 κέ. 467. Roscher Lexik. d. Mythol. τ. II σ. 2838 κέ. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐφέροντο καὶ ἄλλοι αἰτιολογικοὶ μῦθοι πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἀφανείας τοῦ ἑβδόμου ἀστέρος τῆς Πλειάδος. (Βλ. Preller αὐτ. σ. 468).

Κατά τι ἠπειρωτικὸν παραμύθιον, ἡ Πούλια εἶναι κόρη ὀνόματι Πούλιω, ἣν ὁ θεὸς κατηστέρισεν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ της Ἀστερνοῦ, ἐλεήσας αὐτοὺς διὰ τὰ πολλὰ δεινοπαθήματα, ὅσα ὑπέστησαν. «Κι᾿ ὁ θεὸς τὰ λυπήθηκε (λέγει τὸ παραμύθιον ἐν τέλει), κ᾿ ἔτσι γίνηκαν ἡ Πούλιω Πούλια, κι᾿ ὁ Ἀστερνὸς Αὐγερινός» [1]). Παραπλήσιόν τι ἀναφέρεται ἐν ἀρχαίῳ ἰταλικῷ παραμυθίῳ, καθ᾿ ὃ οἱ ἀστέρες τῆς Πλειάδος εἶνε ἑπτὰ κατηστερισμένα παιδία [2]). Καὶ οἱ Αὐστραλοὶ θεωροῦσι τοὺς ἀστέρας τῆς Πλειάδος ὡς ἑπτὰ ἀδελφάς [3]). Ὅμοιον δὲ πρὸς τὸ ἠπειρωτικὸν εἶναι παραμύθιον τῆς Πολυνησίας, καθ᾿ ὃ οἱ Δίδυμοι εἶναι ἀδελφὸς καὶ ἀδελφή, φυγόντες τῆς πατρικῆς οἰκίας καὶ καταστερισθέντες [4]).

244

Βλ. τὴν ἐμὴν πραγματείαν περὶ τῶν ἀστερισμῶν (ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1882 σ. 254 κἑ.), ὅπου ἐκτενῶς διαλαμβάνω περὶ τῶν παραστάσεων τούτων καὶ τῶν εἰς τὸν ἀστερισμὸν τῆς Πλειάδος ἀναφερομένων δημωδῶν δοξασιῶν.

Τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς Πλειάδος διατηρεῖται μικρὸν παραφθαρὲν εἴς τινας ἑλληνικὰς χώρας· ἐν Ῥόδῳ λέγεται *Πλειὰ* [5]), ἐν Λειβησίῳ τῆς Λυκίας *Ἀπλειὰ* [6]), ἐν Κύπρῳ *Ὀπλειὰ* [7]). Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐλέγετο *ἑξαστέριν* [8]) ἢ *ἑξάστερον* [9]), καὶ ἀκριβέστερον *ἑπτὰ ἀστέρες* [10]) ἢ *ἑπτάστερον* [11]). Ἀλλὰ γνωστὴ καὶ πιθανῶς εὐχρηστοτέρα ἦτο καὶ ἡ σή-

[1]) Pio Νεοελληνικὰ παραμύθια. Copenhague 1879 σ. 5. Πρβλ. καὶ Hahn Griech. u alban. Märchen ἀρ. 1, ἔνθα ὅμως τὸ τέλος τοῦ παραμυθίου περὶ καταστερισμοῦ τῶν ἀδελφῶν παραλείπεται. Περὶ τοῦ παραμυθίου τούτου διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθην ἐν τῇ Ἑστίᾳ (1880 ἀριθ. 111. 112).

[2]) Basile Pentamerone IV, 8. Li sette palommielle.

[3]) RTP. 1902 σ. 456. Edw. Tylor die Anfänge der Cultur κεφ. 9 τ. I σ. 353 τῆς γερμαν. μεταφράσεως.

[4]) Waitz Anthropologie der Naturvölker τ. VI σ. 268.

[5]) Εἰς δημῶδες ῥοδιακὸν ᾆσμα: «Ὁμοιάζει τἄστρα καὶ τὴν Πλειά.» (Πανδώρ. τ. ΙΒ' σ. 599).

[6]) Μουσαίου Βατταρισμοὶ ἤτοι λεξιλόγιον τῆς Λειβησιανῆς διαλέκτου σ. 29.

[7]) Λουκᾶ Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 130. Σακελλαρίου Κυπριακὰ τ. Β' σ. 703.

[8]) Ducange Glossar graecit. λ. ἑξάστεριν.

[9]) Αὐτ. λ. πουλία.

[10]) Αὐτ. λ. ἑπτὰ ἀστέρες.

[11]) Τὸν τύπον τοῦτον ἔχουσι πάντες οἱ κώδικες τοῦ Ἐρατοσθένους (Καταστερ. 23).

μερον κοινοτάτη ὀνομασία Πούλια [1]. Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως φαίνεται οὖσα ἡ αὐτὴ καὶ ἡ τῆς λ. *πουλὶ* (=πτηνόν, ἐκ τοῦ ἀρχαίου πωλίου, πρβλ. τὸ λατ. pullus), οὗ τὸ θηλ. εἶναι *ποῦλα* ἢ *πουλάδα* (ἡ μήπω ᾠοτοκήσασα ὄρνις) [2]. Ὁ λαὸς φαντάζεται τὴν Πούλιαν ὡς ὄρνιθα μετὰ τῶν νεοσσῶν (ὡς κλῶσσα μὲ τὰ κλωσσόπουλα), ἀλλ' οὐδέποτε ὀνομάζει τὸν ἀστερισμὸν κλῶσσαν, καίτοι ἡ ὀνομασία αὕτη εἶναι συνήθης εἰς ἄλλους λαούς [3]. Ὡς παρετήρησα ἐν τῇ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐφαντάζοντο τὰς Πλειάδας ὡς περιστεράς [4], εἰς δὲ τὰ δημώδη παραμύθια ἡ Πούλια λέγεται ἀδελφὴ τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ Φεγγαριοῦ καὶ βασίλισσα τῶν πουλιῶν.

245

Κατὰ τὸν Σ. Βενέτην (ἐν ΚΠ. 1890 τ. ΙΘ' σ. 148). Παραλλαγὴ πληρεστέρα τῆς παραδόσεως καὶ ἐν τῷ ἑπομένῳ ἀριθμῷ.

Ἡ παράδοσις εἶναι κοινὴ καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Οἱ Βλάχοι πιστεύουσιν ὅτι ὁ Γαλαξίας εἶναι σκορπισμένον ἄχυρον· καὶ λέγουσι, πῶς μίαν φορὰν ἡ ἁγία μάννα Ἀφροδίτη (swentomaika Vinire) ἔκλεψε μίαν νύχτα ἄχυρο ἀπὸ τὰς θημωνιὰς τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ

Ἄνευ ἀνάγκης δὲ διορθώνουσιν ὁ μὲν τελευταῖος ἐκδότης **Olivieri** ἑξάστερος, ὁ δὲ **Wilamowiz** ἑπτάπορος.

[1]) **Ducange** λ. πουλία. Ἡ μαρτυρία παρ' αὐτῷ ἐκ τοῦ Ἰωάννου Κανναβούτζη· «ἑξάστερον, ὅπερ λέγεται καὶ Πλειάς, ὃ καὶ βαρβαρίζοντες οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι λέγουσιν Πουλίαν.»

[2]) Ἐκ τοῦ πουλὶ οἱ Ἠπειρῶται σχηματίζουσι ῥῆμα πουλεύω σημαῖνον ἵπταμαι. Τὸ ἀρσενικὸν *Πούλιος* ἐν Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ σύνηθες ὡς βαπτιστικὸν καὶ κύριον ὄνομα. *Πούλια* δὲ (θηλ.) λέγεται καὶ ἡ μεταλλίνη φολὶς ἡ ἐπιρραπτομένη ὡς ποίκιλμα εἰς ἐνδύματα· ἡ αὐτὴ λέγεται καὶ οὐδετέρως τὸ *ποῦλι*· ποῦλι λέγεται ἐπίσης καὶ ὁ πεσσός.

[3]) Ὁ Σκ. Βυζάντιος (Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς λ. Πούλεια) ἐσφαλμένως γράφει ὅτι ἡ Πούλια λέγεται καὶ κλῶσσα καὶ ἀλέτρι. Μόνον ἐν Μακεδονίᾳ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ **Abbott** (**Maced. Folklore** σ. 70), λέγεται ἡ Πούλια καὶ Κλωσσαριά.—Περὶ τῶν ἐν ἄλλαις γλώσσαις ὀνομάτων τῶν Πλειάδων, τῶν δηλούντων ὄρνιθα μετὰ τῶν νεοσσῶν βλ. τὴν περὶ ἀστερισμῶν ἐμὴν πραγματείαν σ. 257. Πρόσθες τὰ ἑπόμενα γαλλικὰ ὀνόματα: **Pouzinère** (κλῶσσα) ἐν τῷ **Bocage vendéen RTP.** 1902 σ. 139). **La poussinieira** (κλῶσσα) ἢ **clouca** (κόττα μὲ τὰ κοττόπουλα) ἐν Λιμουζίνῃ· (αὐτ. σ. 340).

[4]) Κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Σβορώνου, αἱ περιστεραὶ τὸ σύμβολον τῶν νομισμάτων τῆς Μαλλοῦ ἐμφαίνουσιν τὴν Πλειάδα (ἐν **Bulletin de corresp. hellènique** 1894 σ. 107 κέ. καὶ ἐν Παρνασσῷ τ. ΙΖ' σ. 326).

ἐκεῖ ποῦ ἔφευγε με βία, πολὺ ἀπ' αὐτὸ τῆς ἐσκόρπισε [1]). Κατ' ἄλλην βλαχικὴν παράδοσιν, τὸ ἄχυρον ἐχύθη ἐκ τῆς ἁμάξης, ἥτις ἔφερε ἀπαχθεῖσαν παρθένον [2]). Βουλγαρικὴ δέ τις παράδοσις λέγει, ὅτι ἕνας μιὰ φορὰ δὲν εἶχε ἀρκετὸ ἄχερο γιὰ τἄλογό του, καὶ πῆρε ἕνα κοφίνι κ' ἔκλεψε ἀπὸ τοῦ κουμπάρου του γεμᾶτο τὸ κοφίνι· καὶ ὅταν ἐγύριζε 'ς τὸ σπίτι του, τὸ ἄχυρο σκορποῦσε δῶ κ' ἐκεῖ 'ς τὸ δρόμο· καὶ γιὰ νὰ μὴ λησμονηθῇ ποτὲ τὸ κακὸ ποῦ ἔκαμε, τὰ ἄχυρα ποῦ χύθηκαν ἔγιναν ἄστρα 'ς τὸν οὐρανό [3]). Ὁμοίως καὶ οἱ Κροᾶται διηγοῦνται, ὅτι ἕνας ἔκλεψε μιὰ φορὰ τὴ νύχτα ἕνα δεμάτι ἄχερο τοῦ κουμπάρου του, κ' ἐκεῖ ποῦ ἔφευγε μὲ βία ἐχυνόταν τἄχερο 'ς τὸ δρόμο· καὶ γιὰ νὰ θυμᾶται ὁ κόσμος πάντα αὐτὴ τὴν πράξη του, ὁ θεὸς ἔβαλε τὸ ἄχερο ἐκεῖνο 'ς τὸν οὐρανό, καὶ φαίνεται κάθε βράδυ [4]). Οἱ δὲ Σέρβοι ἐν Τσόκᾳ τῆς Οὐγγαρίας ἐπίσης λέγουσιν ὅτι ἕνας ἔκλεψε τἄχυρο τοῦ κουμπάρου του καὶ τὸ ἔχυσε ἐκεῖ 'ς τὸ οὐρανό [5]). Κατὰ τὰς οὐγγρικὰς παραδόσεις, ὁ ἅγιος Πέτρος ὡδήγει ἁμάξιον, συρόμενον ὑπὸ τυφλοῦ ἵππου· καθ' ὁδὸν συνεκρούσθη πρὸς τὴν ἅμαξαν μεθύσου, καὶ ἐθραύσθη ὁ ῥυμὸς τῆς ἁμάξης τοῦ ἁγίου, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ἄχυρον ἐχύθη, ἀποτελέσαν τὸν Γαλαξίαν [6]). Ἢ ὁ ἅγιος Πέτρος ἔκλεψε τὸ ἄχυρον, καταδιωκόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ ἀγροφύλακος (τοῦ ἀστέρος Βέγα), ἐσκόρπισεν αὐτὸ [7]), ἢ κατ' ἄλλην παραλλαγὴν Ἀτσίγγανος ἦτο ὁ κλέπτης [8]). Κατὰ τὴν δαλματικὴν παράδοσιν, ὁ ἅγιος Πέτρος ἐτίναξε τὸν πλήρη ἀχύρων σάκκον του καὶ ἐξ αὐτῶν ἔγινε ὁ Γαλαξίας, ὅστις διὰ τοῦτο λέγεται Petrova slama ἤτοι τοῦ Πέτρου τἄχυρο [9]). Ὑπῆρχε δὲ καί τις ἀρμενικὴ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ ἥρως Βα-

[1]) Schott Walachische Märchen. Stuttg. 1845 σ. 285. 381.

[2]) Strausz die Bulgaren σ. 34.

[3]) Αὐτ. σ. 33. Lydia Schischmánow Légendes religieuses bulgares σ. 4-5 ἀρ. 3.

[4]) F. S. Krauss ἐν Mélusine τ. II σ. 156.

[5]) Strausz ἔνθ. ἀν. σ. 34.

[6]) RTP. 1892 σ. 486.

[7]) Strausz ἔνθ. ἀν.

[8]) Αὐτ.

[9]) Pott ἐν Kuhn's Zeitschrift f. vergleichende Sprachforschung τ. VI σ. 314. Mélusine τ. II σ. 153.

χάκεν, ὁ τοῦ βασιλέως Τιγράνου νεώτατος υἱός, ἔκλεψε τὸ ἄχυρον τοῦ ἀσσυρίου θεοῦ Βάρχαμ καὶ ἴχνη τῆς φυγῆς αὐτοῦ μετὰ τοῦ φορτίου του ἀνὰ τὰ οὐράνια πλάτη κατέλιπε τὸν Γαλαξίαν [1].

Τὴν ὕπαρξιν ὁμοίας παραδόσεως παρὰ διαφόροις λαοῖς ἐμφαίνουσιν αἱ ἐν ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ὀνομασίαι τοῦ Γαλαξίου, αἱ εἰς κλοπὴν ἀχύρου ἀναφερόμεναι. Οἱ Ἀλβανοὶ (Γκέγκηδες) ὀνομάζουσιν αὐτὸν κάσ῾τε̄ κούμπτε̄ριτ ἤτοι τοῦ κουμπάρου τἄχυρο [2]. Οἱ Σαρδόνιοι bia de sa palla (δρόμον ἀχύρου) [3]· οἱ Σερβοκροάται kumovska slama, ἤτοι κουμπάρου ἄχυρο· [4]) οἱ Βόσνιοι slamica, ἐκ τοῦ slama σημαίνοντος τὸ ἄχυρον· [5]) οἱ Οὖγκροι szalmas ut (ἀχυρένιος δρόμος) καὶ Szalma hullato (ἀχύρου σκόρπισμα)· [6]) οἱ Ἀρμένιοι hartacol ἢ hartgoch (ἀχυροκλόπον)· [7]) οἱ Τοῦρκοι samam ughrisi (ἀχυροκλόπον)· [8]) οἱ Πέρσαι rah kah keshan (δρόμον τοῦ φέροντος ἄχυρον)· [9]) οἱ Ἄραβες tariq el tibn ἤτοι δρόμον ἀχύρου, ἢ derb ettübenin ἤτοι μονοπάτι αὐτοῦ ποῦ βαστᾷ κομμένο ἄχυρο· [10]) οἱ Ἄραβες τῆς Καβυλίας abrid'b oualim ἤτοι δρόμον ἀχύρου. [11]) Καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑβραϊκῇ ἐπίσης ὁ Γαλαξίας λέγεται netibat theben ἤτοι ἀχύρου δρόμος· [12]) ἐν τῇ συριακῇ schevil tevno ἤτοι ὁμοίως, ἀχύρου δρόμος· [13]) ἐν τῇ κοπτικῇ pimoit ente pitoh, ὅπερ τὸ αὐτὸ σημαίνει· [14]) καὶ ἐν τῇ αἰθιοπικῇ mangad za hasar ὅπερ ἐπίσης ἀχύρου δρόμον σημαίνει. [15])

[1]) V. Langlois Collection des historiens anciens et modernes de l'Arménie. Par. 1867 τ. I σ. 40. Βλ. καὶ RTP. 1896 σ. 349.

[2]) Hahn Albanes. Studien τ. III σ. 43. 201.

[3]) Mélusine τ. II σ. 151.

[4]) Αὐτ. 153.

[5]) Αὐτ.

[6]) Αὐτ.

[7]) Grimm Deutsche Mythologie ^{4} σ. 296.

[8]) Αὐτ.

[9]) Αὐτ.

[10]) Αὐτ.-Mélusine τ. II σ. 154. 403.

[11]) Mélusine σ. 154.

[12]) Grimm αὐτ.

[13]) Αὐτ.-Mélusine αὐτ.

[14]) Αὐτ.

[15]) Αὐτ. σ. 403.

Ἡ ταυτότης αὕτη τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν παραδόσεων δὲν πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τυχαίαν σύμπτωσιν, ἀλλ' ἡ αἰτία αὐτῆς πρέπει ν' ἀναχθῇ μᾶλλον εἰς κοινήν τινα πηγήν· διότι ἂν ἡ εἰκὼν τοῦ Γαλαξίου ὡς ἀχύρου διακεχυμένου ἠδύνατο ὄχι ἄνευ λόγου νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐθιγενὴς παρ' ἑκάστῳ λαῷ, ἡ παράστασις ὅμως αὐτοῦ ὡς ἀχύρου κλαπέντος προϋποθέτει παράδοσιν, ἣν παρ' ἑνὸς λαοῦ παρέλαβον οἱ ἄλλοι. Ἡ παράδοσις δ' αὕτη πιθανῶς ἦτο ἑλληνική. Ὁ Φίλων ὁ Ἰουδαῖος ἐν τῷ περὶ προνοίας βιβλίῳ, ὅπερ ἐν ἀρμενικῇ μεταφράσει περιεσώθη, ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης λέγει τὸν Γαλαξίαν πλὴν ἄλλων καὶ «κύκλον (ἢ ζώνην) τοῦ ἐν σπουδῇ φεύγοντος ἀχυροκλόπου [1])». Ταῦτα ὁ μὲν Th. Bergk (Jahrbücher f. Philologie 1860 σ. 412) παραδέχεται ὅτι ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Ἐρατοσθένους, ὁ δὲ Ed. Hiller (Eratosthenis carminum reliqviae σ. 49) εἰκάζει ὅτι εἶναι προσθήκη τοῦ Ἀρμενίου μεταφραστοῦ τοῦ Φίλωνος. Στηρίζει δὲ τὴν εἰκασίαν του εἰς τοῦτο, ὅτι παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις ἐπιχωριάζει τὸ ὄνομα τοῦ Γαλαξίου Hartacol ἢ Hartcogh, τὸ σημαῖνον τὸν ἀχυροκλόπον. Ἀλλ' ἀφοῦ ὡς εἴδομεν τὸ ὄνομα εἶναι κοινὸν καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαούς, τὸ ἐπιχείρημα δὲν εἶναι ἰσχυρόν [2]).

Ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς ἂν καὶ γινώσκει τὴν παράδοσιν περὶ καταστερισμοῦ τοῦ κλαπέντος ἀχύρου, σπανιώτατα ὅμως κάμνει χρῆσιν τοῦ ὀνόματος «τοῦ κουμπάρου τἄχερο» πρὸς δήλωσιν τοῦ Γαλαξίου. [3]) Ἀντὶ τούτου εὔχρηστα εἶναι εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὰ ἑπόμενα ὀνόματα, κοινὰ καὶ εἰς ἄλλους λαούς.

Αʹ. *Ἰορδάνης ποταμός*. Τὸ ὄνομα εἶναι πανελλήνιον [4]). Εὐρί-

[1]) Philonis Iudaei Paralipomena. in latin. translata per I. B. Aucher σ. 101.

[2]) Ὁ Edw. Tylor (Primitive Culture κεφ. 9 τ. Ι σ. 360, σ. 354 τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως) προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ὄνομα ὁδὸς ἀχύρου, λέγων ὅτι αἱ ὁδοὶ τῶν πόλεων τῆς Ἀνατολῆς συχνάκις εἶναι κατεσπαρμέναι μὲ ἄχυρον, ἐκ τοῦ ἀχύρου, ὅπερ διαφεύγει ἐκ τῶν μετακομιζομένων δεμάτων.

[3]) Κατὰ τὸν Abbott (Macedonian Folklore σ. 69), ἐν Μακεδονίᾳ ὁ Γαλαξίας λέγεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ *Σωρὸς* καὶ *Το ἄχυρο τοῦ παπᾶ*.

[4]) Ἐν Κύπρῳ καλεῖται καὶ «σκιά τοῦ Ἰορδάνου». (Λουκᾶ Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 135).

σκεται δὲ καὶ εἰς τὸν *Ἀπόκοπον* τοῦ Μπεργαῆ [1]), καὶ εἰς δημοτικὰ ᾄσματα, οἷον ἐν κωμαστικῷ διστίχῳ:

Σοῦ στέλνω χαιρετίσματα μὲ τὴ βροχὴ ποῦ βρέχει,
μὲ τὸν Ἰορδάνη ποταμὸ ποῦ στερεμὸ δὲν ἔχει [2]).

Τοῦτο ὑποθέτω ὅτι οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν Γνωστικῶν Μανδαίων, οἵτινες ἐξόχως τιμῶντες τὸν Ἰωάννην τὸν βαπτιστὴν κατηστέρισαν τὸν Ἰορδάνην ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπὸ τὸ ὄνομα Jardenā rabbā [3]) οὔτε πρὸς τὸ δόγμα τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων καθ' ὃ ὁ Γαλαξίας ἦτο ὁ μυστικὸς Νεῖλος, ὃν διέπλεεν ὁ θεὸς Ὧρος ἐν τῇ βάρει αὐτοῦ [4]). Ἀλλὰ προῆλθε μᾶλλον ἐξ ἁπλῆς παρομοιώσεως τοῦ σχήματος τοῦ Γαλαξίου πρὸς ποταμόν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον μόνοι τῶν ἄλλων Εὐρωπαίων καὶ οἱ Οὐαλλοὶ τῆς Σκωτίας καλοῦσι τὴν Γαλαξίαν geal-shruth nan spreu (ἄσπρο ποτάμι τῶν ἄστρων) [5]). Ὁμοίως οἱ Ἄραβες τὸν ὀνομάζουσι nahr al madscherrah (ῥεῦμα ποταμοῦ) [6])· οἱ Κοριάκαι τῆς Σιβηρίας θεωροῦσιν αὐτὸν ὡς πλημμυρισμένον ποταμόν [7])· οἱ Ἀνναμῖται τὸν ὀνομάζουσι Sông ngân (ποταμὸν ἀσημένιον) ἢ ngân ha (ἀσημένιον ῥεῦμα) [8])· οἱ Σῖναι tien ho (οὐράνιον ποταμόν) [9])· οἱ μαῦροι Γιγκὶ τῆς Νέας νοτίου Οὐαλίας καλοῦσιν αὐτὸν worambul καὶ νομίζουσιν ὅτι εἶναι ποταμὸς διαρρέων κάλλιστον ὀπωροβριθῆ κῆπον, εἰς ὃν μεταβαίνουσιν αἱ ψυχαὶ τῶν ἀγαθῶν [10]). Καὶ οἱ Αὐστραλοὶ Κορνοὺ τὸν ὀνομάζουσι μὲν paravortu, νομίζουσι δ' ὅτι εἶναι ποταμός, εἰς οὗ

[1]) Στ. 88 ἐν Legrand Bibliothèque grecque vulgaire τ. II.

[2]) Λελέκου Δημοτ. ἀνθολογία σ. 155.

[3]) F. Kessler über Gnosis und altbabylonische Religion ἐν δημοσιεύμασι τοῦ Ἀνατολ. συνεδρίου τοῦ 1881, τοῦ σημιτικοῦ τμήματος σ. 291.

[4]) Τ. Νεροῦτσος ἐν Ἀθηναίῳ τ. Α' σ. 224.

[5]) Mélusine τ. II σ. 153.

[6]) Grimm Deutsche Mythologie [4] σ. 296.

[7]) R. Andree Ethnogr. Parallelen σ. 110.

[8]) Mélusine II σ. 154.

[9]) Αὐτ.-RTP. 1896 σ. 576.

[10]) Ridley ἐν Journal of the anthropological Instit. τ. II σ. 273. Παρὰ R. Andree ἔνθ. ἀν.

τὰς ὄχθας μετὰ θάνατον θ' ἀναστηθῶσι λευκοί [1]). Τέλος οἱ 'Αϋμάρας τῆς Περουβίας καλοῦσιν αὐτὸν ποταμὸν τῶν σκιῶν [2]).

Β΄. *Ὁ δρόμος τῆς Παναγίας*. Τὸ ὄνομα εἶναι σπανιώτατον, ἐν χρήσει μόνον ἐν 'Αχαΐᾳ (ὅπου ἐπιχωριάζουσι καὶ τἆλλα δύο ὀνόματα τοῦ Γαλαξίου)· ἐνῷ ἡ παράστασις τοῦ ἀστερισμοῦ ὡς ὁδοῦ εἶναι κοινοτάτη εἰς τοὺς ἄλλους λαούς, καὶ εἰς ταύτην ἀναφέρονται τὰ πλεῖστα τῶν ὀνομάτων αὐτοῦ. Τὰ πολυπληθῆ τοιαῦτα ὀνόματα ἀναγράφονται εἰς τὰς συλλογάς, εἰς ἃς παραπέμπω ἐν ὑποσημειώσει [3]). 'Αλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦσαν εὔχρηστα ὅμοια ὀνόματα. Ὡς πλεῖστοι λαοί, καὶ οἱ ἀρχαῖοι Πυθαγόρειοι *ὁδὸν ψυχῶν* ἐθεώρουν τὸν Γαλαξίαν [4])· οὗτοι δ' ἔλεγον προσέτι αὐτόν, ὡς τὸν κατ' ἀρχὰς *ἡλιακὸν δρόμον* [5]), καὶ Φαέθοντος ὁδόν [6]). Κοινῶς δ' ἐπιστεύετο, ὅτι ἦτο ἡ ὁδὸς ἡ ἄγουσα εἰς τἀνάκτορα τοῦ ἄνακτος τῶν θεῶν [7]). Ταύτην δὲ *λιπαρὰν ὁδὸν* λέγων ἐννοεῖ ὁ Πίνδαρος [8]) καὶ ἀλλαχοῦ *Διὸς ὁδόν* [9]). Κατ' ἄλλους ἦτο ἡ ὁδὸς τῶν βοῶν τοῦ Γη-

[1]) Ridley αὐτ. τ. I σ. 143 παρὰ R. Andree ἔνθ. ἀν.

[2]) RTP. 1903 σ. 224, 28.

[3]) Βλ. Grimm Deutsche Mythologie⁴ σ. 295 - 7. τ. III σ. 106. Kuhn, Nameni der Milchstrasse u. des Höllenhundes ἐν Zts. f. vegleichende Sprachforschung τ. II σ. 311 κέ. Arnold Ipolyi, die Milchstrasse im ungarischen ἐν Zeitschrift f. deutsche mythologie u. sittenkunde τ. II σ. 160-4. Edw. Tylor, Primitive Calture κεφ. 9 τ. I σ. 360, σ. 412 - 4 τῆς γαλλ. μεταφρ., σ. 353 - 4 τ. II σ. 72 τῆς γερμανικῆς μεταφρ. O. Schrader, Reallexikon d. indogermanischen Altertums σ. 827. Mélusine τ. II σ. 151 κέ. 403. RTP. 1895 σ. 423. 1896 σ. 45. 576. 1900 σ. 3. 1901 σ. 22. 1902 σ. 139. 141. 340. 571. 1903 σ. 100. 184. Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 231. Archiv f. Religionswissensch. 1899 σ. 343. Revue de l'hist. des religions 1900 τ. 42 σ. 231. 248. 249.

[4]) 'Εμπεδότιμος παρὰ Φιλοπόνῳ εἰς 'Αριστοτ. Μεταφ. σ. 104. Manil. Astronom. I, 754 κέ. Πρβλ. Λουκιαν. Δημοσθέν. ἐγκώμ. 50 τ. Γ΄ σ. 527 «τὰς εἰς οὐρανὸν ψυχαῖς νομιζομένας ὁδούς». Πορφύρ. π. ἄντρ. νυμφ. 28.

[5]) Πλουτάρχ. 'Αρέσκ. φιλοσ. Γ΄, 1. Στοβ. 'Εκλ. Α΄, 27 (Diels Doxographi graeci σ. 364 - 5). Philo transl. per Aucher σ. 101. Οἰνοπίδης παρ' ('Αχιλ. Τατ.) εἰς 'Αριστ. σ. 147α. Manil. Astron I, 725.

[6]) 'Αριστοτ. Μετεωρ. Α΄, 8. Manil. Astron. I, 731 κέ. Πλούταρχ. ἔνθ. ἀν. Στοβ. ἔνθ. ἀν.

[7]) Ovid. Met. I, 168 κέ.

[8]) Πινδάρ. ἀπ. 30 (6) Bergk παρὰ Κλήμ. 'Αλεξ. Στρωμ. ϛ΄, 731. Πρβλ. Κοΐντ. Μεθ' 'Ομηρ. ΙΔ΄, 224 - 6.

[9]) Πινδ. 'Ολ. Β΄, 126. Ἡ Διὸς ὁδός, ἡ κατὰ πρόσταξιν τοῦ Διὸς εἰς τὰς νήσους

ρυόνου [1]. Ὁδὸν δὲ ὠνόμαζον τὸν ἀστερισμὸν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι (via lactea) [2].

Γ'. *Τὸ ζουνάρι τῆς καλόγριας*. Καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα ἐπιχωριάζει ἐν μόνῃ τῇ Ἀχαΐᾳ, ἀλλαχοῦ σημαῖνον τὴν ἶριν. Ὁμοιάζει δὲ πρὸς τοῦτο τὸ λεττικὸν ὄνομα τοῦ Γαλαξίου deewa jahsta ἤτοι θεοῦ ζώνη [3], καὶ τὸ βουλγαρικὸν γάλακτος ζώνη [4].

246

Κατ᾽ ἀνακοίνωσιν Γ. Μ. Βιζυηνοῦ (1885). Ποιητικὴ διασκευὴ τῆς παραδόσεως ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ (Ἀτθίδες αὖραι. Λονδ. 1884 σ. 53-58). Βλ. τὴν προηγουμένην. Κατὰ μακεδονικὴν παραλλαγήν, ἕνας παπᾶς 'ς ἕνα χωριὸ ἔκλεψε τὴ νύχτα μὲ τὸ σκοτάδι δεμάτια ἀπὸ τὸ *σωρὸ* ποῦ εἶχε ὁ γείτονας 'ς τ' ἁλῶνι γιὰ νὰ λιχνίσῃ. Ἀλλὰ μόλις τὸ πῆρε καὶ προχώρησε, φύσηξε ἀέρας καὶ σκόρπισε τὸ ἄχυρο, κι' ἀπ' αὐτὸ τὸν ηὗραν καὶ τὸν ἔπιασαν. (Abbott, Macedonian Folklore σ. 69). Ἀλλ᾽ ἡ παραλλαγὴ αὕτη, ὡς ἔχει παρὰ τῷ Abbott, εἶναι ἀτελής, διότι παραλείπονται τὰ περὶ τοῦ καταστερισμοῦ.

247

Ἐδημοσίευσα ταύτην ἐν τῇ ἐμῇ πραγματείᾳ περὶ τῶν ἀστερισμῶν (ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1882 σ. 261). Μνημονεύουσι ταύτης ὁ Α. Κυπριανὸς (ἐν Φιλίστορι 1861 τ. Α' σ. 247) καὶ ὁ C. Wachsmuth (das alte Griechenland im neuen σ. 22).

Ἀλετροπόδι (οὐ.) ἢ *ἀλετροπόδα* (θηλ.) λέγεται κοινῶς ὁ ἀστεριρισμὸς τοῦ Ὠρίωνος, ἤτοι ἀρότρου πούς, ἀπὸ τοῦ σχήματος αὐτοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦτο φέρεται καὶ παρεφθαρμένον ἐνιαχοῦ, οἷον *λιτρουπόδια* (τὰ) [5] καὶ *πογαλέρκα* (τὰ) [6]· ἦτο δ᾽ ἐν χρήσει καὶ κατὰ τοὺς

τῶν Μακάρων φέρουσα, εἶναι ὁ Γαλαξίας, ὡς ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ πρὸς τὰς ἄλλας μαρτυρίας ἐμφαίνεται. (Βλ. καὶ Bergk ἐν Jahrbücher f. Philol. 1860 τ. 81 σ. 411).

[1]) Philo ἔνθ. ἀν.

[2]) Ovid. I, 168-9. Auson. Ephemeris, oratio 37 κέ. ὅπου λέγεται, ὡς ἡ ὁδός, δι' ἧς ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ὁ Ἠλίας καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἐνώχ.

[3]) Grimm Deutsche Mythologie τ. III σ. 106.

[4]) Strausz die Bulgaren σ. 33.

[5]) Ἐν Βελδεντῷ. (Μπουντώνας ἐν Ἀρχείῳ ἑλλ. γλώσσ. τ. Α', β' σ. 93-4). Παρὰ Abbott (Mac. Folkl σ. 70) τὰ *ἀλετροπόδια* καὶ *ζυγός*.

[6]) Ὁ Λουκᾶς (Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 130) ἑρμηνεύει τὴν λέξιν ὡς ἑξῆς: «Οἱ

μέσους χρόνους, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Θεοκρίτου (Ζ', 54) λέγοντος· «Ὠρίων τὸ κοινῶς ἀλετροπόδιον λεγόμενον [1])». Ἐν Ἰκαρίᾳ δὲ μόνον καθ' ὅσον γινώσκω ἔχει ἄλλο ὄνομα, Πήχαις [2]). Εἰς τὸ ἄροτρον καὶ τὴν ἀροτρίασιν ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τοῦ ἀστερισμοῦ καὶ ἐν ἄλλαις γλώσσαις· οὕτω ὑπὸ μὲν τῶν παλαιοτέρων Γερμανῶν ἐλέγετο pfluoc, ἄροτρον)· [3]) ὑπὸ τῶν Σκώτων ὁμοίως pleuch (ἄροτρον) [4])· ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων παρίστατο ὡς ἀροτριῶν ζευγίτης [5]). Ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἀσιατικῶν λαῶν οἱ μὲν Καμβόδιοι ὀνομάζουσι τὸν Ὠρίωνα τζὲμ κὸλ (φρουρὸν ἀρότρου), οἱ δὲ Σιάμιοι Dao thai (ἀρότρου ἀστέρα) [6]). Ἀντίστοιχοι δὲ πρὸς τὴν τῶν Ἰκαρίων ὀνομασίαν εἶναι αἱ τῶν γερμανικῶν λαῶν αἱ σημαίνουσαι βακτηρίαν (οἷον Jacobsstab, Petersstab κττ.) ἢ ἠλακάτην (οἷον Friggharrockr κττ.), καὶ αἱ τῶν σλαβικῶν αἱ σημαίνουσαι ἐπισκοπικὴν βακτηρίαν [7]).

Ὡς ἐν τῇ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ μου σημειοῦται, ἡ παράδοσις προῆλθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ὁ Ὠρίων διατρέχει ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ μῆνας πέντε τροχιὰν πλησίον τῆς Πλειάδων καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἀκρόνυχον ἐπιτολὴν τοῦ Ὠρίωνος, ἥτις ἄρχεται ὅτε ὁ ἥλιος εὑρίσκεται εἰς τὸν Σκορπίον, ὁ ἀστερισμὸς τῶν Πλειάδων καθὼς καὶ ὁ τῶν Ὑάδων κινοῦνται πρὸ τοῦ Ὠρίωνος. Περὶ τῆς διώξεως τῶν Πλειάδων ὑπὸ τοῦ Ὠρίωνος ἐφέροντο καὶ ἀρχαῖοι μῦθοι. Αἱ Πλειά-

ἑπτὰ κατὰ σειρὰν μετὰ τὰς τρεῖς τοῦ μεσονυκτίου φαινόμενοι ἀστέρες»· ὁ δὲ Σακελλάριος (Κυπριακὰ 1868 τ. Γ' σ. 239) οὕτω: «Τρεῖς παρακείμενοι ἀστέρες. Ῥίζα δὲ τῆς λέξεως εἶναι *γαλ*, ἡ αὐτὴ τῇ τοῦ Γαλαξίου». Ἀλλ' ἡ ὀρθὴ ἐτυμολογία εἶναι ἐκ τοῦ πόδια καὶ ἀλέτρια, διότι τὸ ποδαλέτρια κατὰ τοὺς κυπριακοὺς φθογγολογικοὺς νόμους γίνεται πογαλέρκα.

[1]) Οἱ ἐκδόται τοῦ Θησαυροῦ τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου παραθέτουσι χωρίον ἐκ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀράτου, καθ' ὃ ὁ Ὠρίων ἰδιωτικῶς καλεῖται ἀλεκτροπόδιον. Ἡ λέξις ὅμως ἔχει πλημμελῶς ἀντὶ ἀλετροπόδιον. Ἐκ τῆς πλημμελοῦς δὲ γραφῆς πλανηθεὶς ὁ K. O. **Müller** (ἐν **Rhein. Museum 1833** τ. II σ. 5) προσεπάθει νὰ συμβιβάσῃ τὸ σχῆμα τοῦ ἀστερισμοῦ πρὸς τὴν παράστασιν κολοσσιαίου ποδὸς ἀλέκτορος.

[2]) Σταματιάδου Ἰκαριακὰ σ. 142.

[3]) **Grimm Deutsche Mythol.** [4] σ. 606.

[4]) Αὐτ.

[5]) **Gruppe Griech. Mythol.** σ. 946.

[6]) **Bastian, Kambodja** σ. 58.

[7]) **Grimm** ἔνθ. ἀν. σ. 606-7. τ. III. σ. 213. Βλ. καὶ **Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.** 1899 σ. 231.

δες, κατὰ τὸν Ἡσίοδον (Ἔργ. 619-620), δύνουσι πίπτουσαι εἰς τὸν πόντον, ἐνῷ φεύγουσι «σθένος ὄμβριμον Ὠρίωνος». Κατὰ δὲ τὸν Πίνδαρον, ὁ Ὠρίων ἰδὼν τὴν Πληιόνην μετὰ τῶν θυγατέρων αὐτῆς καὶ ὑπὸ ἔρωτος τρωθείς, ἐδίωκε ταύτας ἐπὶ πέντε ἔτη, μέχρις οὗ ὁ Ζεὺς κατηστέρισε πάσας μετὰ τοῦ Ὠρίωνος καὶ τοῦ κυνὸς αὐτοῦ [1]). Ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ ἀστρονομικῆς παρατηρήσεως ὁρμώμενοι οἱ μὲν Μαρφορέσιοι τῆς Νέας Γουινέας θεωροῦσι τὴν Πλειάδα σύζυγον τοῦ Ὠρίωνος [2])· οἱ δὲ μαῦροι τῆς ἀποικίας Βικτωρίας, τὰς μὲν Πλειάδας ὡς ὅμιλον γυναικῶν, τὸν δ' ἐν τῇ ζώνῃ τοῦ Ὠρίωνος ἀστέρα ὡς συμπαίκτορα αὐτῶν χορευτήν [3])· καὶ οἱ Καμιλαρόοι τῆς Αὐστραλίας, τοὺς μὲν ἀστέρας τοῦ Ὠρίωνος ὡς νέους, τοὺς δὲ τῆς Πλειάδος ὡς παρθένους, τὰς ὁποίας ἐκεῖνοι προσπαθοῦσι νὰ συλλάβωσιν, ὅπως τὰς νυμφευθῶσιν [4]).

248

Ν. Ι. Λάσκαρη Ἡ Λάστα. (Ἐν Πύργῳ 1903 σ. 46-7). Βλ. καὶ ἀρ. 249. 250. Κατὰ τὸν ἐκδότην, τὸ ἓν τῶν ἄστρων εἶναι ὁ Ἑρμῆς τὸ δ' ἕτερον ἡ Ἀφροδίτη. Ἐν Ἀχαΐᾳ δέ, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Κ. Γ. Ζησίου, οἱ δύο ἀστέρες εἶναι ὁ Στάχυς τῆς Παρθένου καὶ ὁ Βοώτης. Ἀλλαχοῦ ὅμως (διότι ἡ παράδοσις ἐπιχωριάζει εἰς πολλοὺς τόπους) Γιάννος καὶ Μάρω λέγονται οἱ πλανῆται Ζεὺς καὶ Ἀφροδίτη.

Φέρονται καὶ δημοτικὰ ᾄσματα περὶ τοῦ ἔρωτος τοῦ Γιάννου καὶ τῆς Μάρως, ἄνευ ἀναφορᾶς τινος εἰς τὸν καταστερισμὸν αὐτῶν. (Βλ. Ἑστίαν 1882 τ. ΙΓ´ σ. 317. Ἀττ. ἡμερολόγ. 1886 σ. 538-541).

249

Παρὰ Λουκᾶ Μπέλλου (1881). Ἐν Βοιωτίᾳ οἱ ἀστέρες οὗτοι λέγονται καὶ Δῆμος καὶ Δάφνη.

250

Παρὰ Κ. Γ. Ζησίου (1876).

[1]) Βλ. τὰς τοῦ Πινδάρου καὶ ἄλλας μαρτυρίας παρὰ Roscher Lexik. d. Mythol. τ. III. σ. 1026-7. 1031-2.

[2]) Beccari ἐν Geographical Magaz. 1876 τ. III σ. 212.

[3]) Standbridge ἐν Transact. Ethnol. Soc. N. Σειρ. 1861 σ. 302.

[4]) Elie Reclus, les primitifs d' Australie σ. 304-5. RTP. 1898 σ. 270.

251

Κατὰ τὸν Λάζαρον Δούμαν (ἐν ΒΤΡ. 1893 σ. 283). Βλ. καὶ ἀρ. 252 - 254. Ἄνοιγμα τῶν οὐρανῶν ἀναφέρεται συχνότατα εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα [1]). Κατὰ δὲ τὴν δοξασίαν, εἰς ἣν ἀναφέρονται ἡ παράδοσις αὕτη καὶ αἱ ἑπόμεναι, ὁ οὐρανὸς ἀνοίγει ἅπαξ τοῦ ἔτους τὴν νύκτα, μένει δ' ἐπί τινας στιγμὰς μόνον ἀνοικτός· καὶ ὁ ἰδὼν τὸ θαυμάσιον φαινόμενον, ἂν προφθάσῃ νὰ διατυπώσῃ εὐχήν τινα προτοῦ νὰ κλείσῃ ὁ οὐρανός, θὰ καταστῇ εὐτυχής, διότι ἡ εὐχή του θὰ ἐκτελεσθῇ. Ἀλλὰ συνήθως λέγεται ὅτι ἐκ τῆς σπουδῆς μεθ' ἧς ἐκφέρει τὴν εὐχὴν διαστρέφει αὐτήν, καὶ ἀντὶ ἀγαθοῦ δυσάρεστόν τινα παρασκευάζει εἰς ἑαυτὸν ἔκπληξιν (βλ. τὴν ἑπομένην σημείωσιν). Τινὲς λέγουσιν ὅτι τὸ φαινόμενον παρατηρεῖται τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους [2]) ἢ τῶν Θεοφανίων [3])· ἢ καὶ τὴν παραμονὴν τῆς ἁγίας Παρασκευῆς· οἱ πλεῖστοι ὅμως πιστεύουσιν ὅτι ὁ οὐρανὸς ἀνοίγει τὴν παραμονὴν τῆς 6 Αὐγούστου, ἤτοι τῆς ἑορτῆς τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος. Τοῦτο δὲ διότι συνάπτεται ἡ δοξασία πρὸς τὴν διήγησιν τοῦ Εὐαγγελίου περὶ τῆς μεταμορφώσεως, καθ' ἣν ὤφθησαν μετὰ τοῦ λάμψαντος Ἰησοῦ οἱ ἐν οὐρανοῖς προφῆται Μωσῆς καὶ Ἠλίας καὶ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασε τοὺς ὁρῶντας μαθητὰς (Ματθ. ιζ΄, 1 κέ. Μάρκ. θ΄, 2 Λουκ. θ΄, 28).

Ἐν Κύπρῳ νέοι καὶ γέροντες διανυκτερεύουσι τὴν νύκτα ἐκείνην ἐπὶ τῶν δωμάτων τῶν οἰκιῶν καὶ ἀγρυπνοῦντες ἀναμένουσι νὰ ἴδωσι

[1]) Οἷον ἐν κρητικῷ ᾄσματι: «ἀνοῖξαν οἱ ἑφτὰ οὐρανοί». (Βλαστοῦ ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 74)· ἐν καρπαθίῳ ὁμοίως (ΖΑ. σ. 341). «Ἀνοῖξαν τὰ ούράνια» ἐν κωμαστικοῖς διστίχοις (Λιανοτράγουδα. 1866 σ. 13 στ. 284. 286. 288). «Ἐσκίσαν οἱ ἑφτὰ 'ρανοί, χρυσὸς σταυρὸς ἐφάνη» ἐν συμαϊκῇ ἐπῳδῇ (ΚΠ. ΙΘ΄ σ. 231).

[2]) «Ποτὲ τὰ μεσάνυκτα τοῦ ἁγίου Βασιλείου αἱ καλογραῖαι καὶ οἱ καλόγηροι τοῦ κόσμου δὲν φυλάττουν μὲ τόσην ἀνυπομονησίαν ν' ἀνοίξῃ ὁ οὐρανὸς καὶ νὰ φανῇ τὸ ἅγιον φῶς, μὲ ὅσον καρδόκτυπον αὐτὸς καὶ ἐγὼ παρεμονεύομεν ὅλην τὴν νύκτα». (Ἀλ. Σούτσου Ἑλληνικὴ Πλάστιγξ. Ἀθ. 1836 σ. 112).

[3]) Κατὰ τὸν **Abbott** (ἔνθ. ἀν. σ. 86) ἐν Μακεδονίᾳ πιστεύουσιν ὅτι «ἀνοίγουν τὰ ούράνια», τὴν νύκτα τῶν Θεοφανίων. Καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου ἔχουσι τὴν αὐτὴν δοξασίαν, καὶ πολλοὶ ἠγρύπνουν ἄλλοτε ἐν τῷ ὑπαίθρῳ τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων ὅπως μὴ διαλάθῃ αὐτοὺς ἡ στιγμὴ καθ' ἣν «ἀνοίγονται τὰ ούράνια»· διότι λέγουσιν ὅτι πᾶσα εὐχὴ ἐκφερομένη τότε πληροῦται. (Λελέκου, Δημοτικὴ ἀνθολογία. Ἀθ. 1852 σ. 8 Ἀθ. 1868 σ. 10-11).

τὸ οὐράνιον τοῦτο φαινόμενον, ὅπερ καλοῦσι *πλατάνιν*. Φαντάζονται δ' αὐτὸ ἐν σχήματι μεγάλης δοκοῦ ἐρυθρᾶς καὶ φωτεινῆς [1]).

Ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης ἐπικρατεῖ παραπλησία δοξασία, διότι πιστεύουσιν ὅτι κατὰ τὴν πτῶσιν διᾴττοντος πληροῦται οἱαδήποτε εὐχὴ ἐξενεχθῇ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως μέχρι τῆς ἐξαφανίσεως αὐτοῦ [2]). Ἐν Μαρόκῳ δὲ πιστεύουσιν ὅτι τὴν 27 τοῦ μηνὸς ῥαμαδάν, τὴν νύκτα ἣν καλοῦσι *λιλὰτ ἐλ καdρὶ* (νύκτα τῆς ἰσχύος) ἀνοίγει μία θύρα εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ μένει ἐπί τινας στιγμὰς ἀνοικτή. Διὰ τοῦτο πάντες ἀγρυπνοῦσι καὶ προσεύχονται ὅπως ἴδωσι τὴν θύραν τοῦ οὐρανοῦ [3]).

Συναφὴς πρὸς ταύτας εἶναι ἡ δοξασία τῶν Γερμανῶν περὶ τοῦ δράκοντος (Dråk), ὅστις ἐπιφαίνεται ἐν σχήματι πυρίνης ῥάβδου ἢ δοκοῦ ἐν τῷ ἀέρι· οὗτος φέρει θησαυρούς, ὁ δὲ προφθάσας νὰ ζητήσῃ τὸ ἥμισυ μέρος αὐτῶν τὸ λαμβάνει [4]). Οὐχὶ δ' ἄσχετοι φαίνονται αἱ παραδόσεις περὶ θησαυρῶν, οἵτινες εἶναι προσιτοὶ ἐπὶ βραχύτατον χρόνον εἰς ὡρισμένην τινὰ νύκτα διανοιγομένης τῆς θύρας τοῦ περικλείοντος αὐτοὺς οἰκοδομήματος [5]).

[1]) Λουκᾶ Φιλολογ. ἐπισκέψεις σ. 132. Σακελλαρίου Κυπριακὰ τ. Α' σ. 710. — Ἴσως ἡ δοξασία ἐπλάσθη ἐκ τῆς παρατηρήσεως βολίδων, αὗται δ' εἶναι αἱ πλινθίδες καλούμεναι ὑπὸ βυζαντινοῦ τινος συγγραφέως (Νικηφ. Χρυσοβέργη προσφωνηματικὸς Ἀλεξ. Κομν. σ. 8, 29 Treu).

[2]) Βλ. RTP. 1891 σ. 602. 1896 σ. 579. 1902 σ. 141. 573. Zeitschrift d. Vereins f. Volksk. 1899 σ. 231. Archives suisses 1903 σ. 133.

[3]) Verhandlungen d Berliner Gesellschaft f. Anthropologie 1886 σ. 684. Καὶ οἱ Τοῦρκοι πιστεύουσιν, ὅτι μίαν ἄγνωστον στιγμὴν τῆς νυκτὸς ἐκείνης πληροῦται πᾶσα εὐχὴ τοῦ δεομένου εἰς τὸν θεόν. (Abbott σ. 86). Ἡ νύξ, ἡ ὑπὸ τῶν Ἀράβων καλουμένη Λέϊλετ ἐλ κάδρ, ἤτοι νὺξ τῆς ἰσχύος ἢ τοῦ θείου θεσπίσματος, νομίζεται ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων ὅτι εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν κατεπέμφθη τὸ Κοράνιον. Ὡς λέγει τὸ Κοράνιον (κεφ. 97 σ. 467 μεταφρ. Γ. Ι. Πεντάκη), «ἡ νὺξ τῆς ἰσχύος αἰσιωτέρα ἐστὶ χιλίων μηνῶν. Κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην οἱ Ἄγγελοι καὶ τὸ πνεῦμα καταβαίνουσι, τῇ ἀδείᾳ τοῦ θεοῦ, κομίζοντες πᾶσι τὰ θεῖα αὐτοῦ θεσπίσματα».

[4]) Kuhn u Schwartz Norddeutsche Sagen σ. 420 κέ.

[5]) Βλ. τὴν ἡμετέραν παράδοσιν περὶ τοῦ θησαυροῦ τῆς Ῥήγαινας ἐν ἀρ. 68. Περὶ τῶν ὁμοίων γερμανικῶν βλ. W. Schwartz, Prähistorisch anthropologishe Studien σ. 368. — Ὁ Max Müller (Vorlesungen über den Ursprung d. Religion σ. 262), ἀγνοῶ τίνας πηγὰς ἔχων, λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τῆς ἀνοίξεως τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου· «Οἱ παλαιοὶ ὑποφῆται ἐφαντάζοντο ὅτι ἡ Ἠὼς ἀνοίγει τὰς χρυσᾶς πύλας ἄλλου κόσμου, καὶ ἐνῷ ἦσαν ἀνεῳγμέναι αἱ θύραι ὅπως λαμπρὸς διελάσῃ ὁ ἥλιος, κατηύθυνον

252

Παρ' Ἀνδρέου Κωνσταντινοπούλου (1888). Βλ. τὴν προηγουμένην καὶ τὴν ἑπομένην. Ἡ ἑορτὴ τῆς ἁγίας Παρασκευῆς ἄγεται τὴν 26 Ἰουλίου· τῆς ἁγίας Σωτείρας δὲ λέγεται ἡ ἑορτὴ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος (6 Αὐγούστου).

Ἡ εὐτράπελος διήγησις περὶ ἐκτελέσεως τῆς διαστραφείσης εὐχῆς εἶναι κοινὴ εἰς τὰς πλείστας τῶν παραδόσεων περὶ τοῦ ἀνοίγματος τῶν οὐρανῶν. Τὸ λογοπαίγνιον *χίλια-χείλια* ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν παραδόσει σιφναϊκῇ (Th. Bent the Cyclades σ. 9). Ἐν Κύπρῳ δὲ λέγεται, ὅτι ὁ εὐχηθεὶς θέλων τὰ ζητήσῃ *χίλιαις χιλιάδες* εἶπε *χίλιοι σκύλοι*, καὶ ὄντως ἐπαρουσιάσθησαν τοσοῦτοι σκύλοι, ἕτοιμοι νὰ σπαράξωσιν αὐτόν. (Λουκᾶ Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 132-3). Ἄλλην δὲ διαστροφὴν ἀναφέρει ἡ ἑπομένη μακεδονικὴ παράδοσις. Ἐκ τῆς δοξασίας ταύτης ἀφορμώμενος παρενέβαλεν τὸ ἐπεισόδιον τῆς παρανοηθείσης ἐν τῷ οὐρανῷ εὐχῆς (λίραι-λύραι, κόσμος-κόσμος=κόσμημα) ὁ Σ. Ν. Βασιλειάδης ἐν τῷ δραματικῷ παιγνίῳ του «Ποίαν γλῶσσαν ὁμιλοῦσιν ἐν τῷ οὐρανῷ» (ἐν Παρθενῶνι 1871 τ. Αʹ σ. 88-9).

253

Κατὰ τὸν Λάζαρον Δούμαν ἐν RTP. 1893 σ. 282-3. Βλ. ἀρ. 251. 252. Ἀντικατέστησα διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ συνηθεστέρου μέτρου σοινίκι τὸ ἐν τῇ γαλλικῇ μεταφράσει ἀναφερόμενον σλαβικὸν *ὀσμὰκ* μέτρον σίτου χωρητικότητος 44 χιλιογράμμων.

254

Κατὰ τὸν αὐτὸν (αὐτ. σ. 282). Τὸ περὶ τῆς ἐξαρτήσεως μοσχαρίου ἀπὸ τῆς κορυφῆς δένδρου ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Münchhausen, τῆς προσδέσεως τοῦ ἵππου αὐτοῦ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ κωδωνοστασίου. — Περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν δένδρων πρβλ. τὰ σημειούμενα ἐν ἀρ. 317 περὶ προσκλίσεως τῶν φυτῶν. Καὶ ἐν ἐκείνῃ μὲν τῇ δοξασίᾳ διετηρήθη ὁ πρωτόθετος φυσιολατρικὸς χαρακτὴρ αὐτῆς, ἐν ταύτῃ δὲ προσέλαβε θρησκευτικὴν χροιάν. Συγγενεῖς δὲ θρησκευτικαὶ παραδόσεις εἶναι καὶ αἱ περὶ προσκυνήσεως τῶν

τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰς ψυχὰς κατὰ τὸν ἀφελῆ παιδικὸν τρόπον αὐτῶν πέραν τῶν ὁρίων τοῦ πεπερασμένου τούτου κόσμου».

ἐλαιῶν ἐν Βηθλεὲμ κατὰ τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ, προσκλινασῶν τὰς κορυφὰς [1]) καὶ περὶ τῆς ἐν Ἑρμουπόλει τῆς Θηβαΐδος περσέας, ἥτις ὅτε κατὰ τὴν εἰς Αἴγυπτον φυγὴν διῆλθε πρὸ αὐτῆς ὁ Ἰησοῦς, κλιθεῖσα ἐπὶ τὴν γῆν προσεκύνησεν αὐτῷ, καὶ μέχρι τοῦ νῦν σώζει τὸ σχῆμα τῆς προσκυνήσεως [2]).

255

Παρὰ Δ. Μ. Σάρρου (1892). Ὁ αὐτὸς μοὶ ἀνεκοίνωσε καὶ ᾆσμα ἀναφερόμενον εἰς τὴν δοξασίαν ταύτην, ὅπερ οἱ παῖδες ἐν Ζαγορίῳ τραγουδοῦν τὰ Χριστούγεννα, ἔχον ὡς ἑξῆς:

Χριστούγεννα, Χριστούγεννα, Χριστὸς γεννειέται τώρα,
γεννειέται καὶ βαφτίζεται 'ς τοὺς οὐρανοὺς ἀπάνω·
ὅλ' οἱ ἀγγέλοι χαίρονται καὶ τὰ δαιμόνια σκάζουν
σκάζουν σκάζουν καὶ πλαντάζουν,
καὶ τὰ σίδερα δαγκάνουν
καὶ τὸ στοῦρο [3]) ῥοκανίζουν.

Συνήθως εἰς τοὺς Καλλικαντζάρους ἀναφέρεται ἡ προσπάθεια πρὸς καταστροφὴν τῶν ὑποβασταζόντων τὴν γῆν στύλων. (Βλ. τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 590)· κατά τινα δ' ἄλλην παράδοσιν, εἰς τὸν Κάιν (βλ. ἀρ. 232)· ἢ εἰς τὸν περιπλανώμενον Ἰουδαῖον, ὡς ὑπεμφαίνει ἡ ὑπ' ἀρ. 187.

Ἡ γῆ πιστεύεται ὅτι στηρίζεται ἐπὶ δένδρου ἢ σιδηροῦ ἢ ξυλίνου στύλου ἢ ἐπὶ τεσσάρων στύλων [4]). Ἐκ τοιούτων δὲ δοξασιῶν ἴσως ἀφορμηθεὶς καὶ ὁ Φερεκύδης ἔπλασεν ὅτι «ὑπόπτερος δρῦς» βαστάζει τὴν γῆν [5]). Ἡ παράστασις αὕτη εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν

[1]) Περδίκου Ἔκφρασις στ. 250-3 σ. 9 ἔκδ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως.

[2]) Θεοφάν. σ. 76 Bonn. σ. 49 De Boor.

[3]) *Στοῦρος* καὶ *στρίορας* ὁ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἅλωνος ξύλινος στῦλος, περὶ ὃν στρέφονται οἱ ἁλωνίζοντες ἵπποι. *Κλιτσὶ* δὲ λεπτὸν σύρμα.

[4]) Κατά τινα δοξασίαν, ἐπικρατοῦσαν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, κλονουμένων τῶν στύλων σείεται ἡ γῆ καὶ στερεουμένων καταπαύει ὁ σεισμός: «οἱ στῦλοι τῆς γῆς εὐθὺς ἐστερέωντο καὶ ὁ σεισμὸς ἀκριβῶς πέπαυτο». (Βίος τοῦ ὁσίου Συμεὼν παρὰ Bollandi Acta Sanctorum Μαΐου τ. V σ. 348).

[5]) Παρὰ Κλήμεντ. Ἀλεξ. Στρωμ. σ. 642 Α. Βλ. καὶ Zeller die Philosophie d. Griechen[4] τ. I σ. 74.

ἀντίληψιν τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, δι' ὃ ἀνευρίσκομεν τὴν δοξασίαν περὶ τῶν ὑποβασταζόντων τὴν γῆν στύλων παρὰ λαοῖς, οἵτινες οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους [1]). Οὕτως οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἐπίστευον ὅτι ἡ γῆ στηρίζεται ἐπὶ τεσσάρων στύλων [2]). Καὶ ἐν Μεντὼν τῆς Γαλλίας λέγεται, ὅτι τέσσαρες στῦλοι, ἡνωμένοι ἀνὰ δύο δι' ἀψίδων, βαστάζουσι τὴν γῆν [3]). Ὅμοιαι δὲ δοξασίαι εἶναι κοιναὶ καὶ εἰς τοὺς αὐτόχθονας Ἰνδοὺς τῆς ΒΔ. Ἀμερικῆς [4]). Συναφεῖς δ' εἶναι καὶ αἱ περὶ τῶν στηριζόντων τὸν οὐρανὸν στύλων [5]). Κατά τινα δ' ἑλληνικὴν τῶν μέσων χρόνων δοξασίαν, ὁ στῦλος τοῦ οὐρανοῦ εἶναι σιδηροῦς [6]).

256

Κατὰ τὸν Λάζαρον Δούμαν (ἐν RTP. 1893 σ. 285). Η δοξασία εἶναι μᾶλλον βουλγαρικὴ ἢ ἑλληνική. Οἱ Βούλγαροι πιστεύουσιν ὅτι ἡ γῆ στηρίζεται ἐπὶ δύο στύλων, οἵτινες βαίνουσιν ἑκάτερος ἐπὶ ἑνὸς βοός· ὁσάκις δ' εἷς τῶν βοῶν τούτων κινήσῃ τὸ οὖς αὐτοῦ σείεται ἡ γῆ. (Strausz die Bulgaren σ. 36)· ἢ ὅτι στηρίζεται εἰς τὰ κέρατα ἑνὸς βουβάλου καὶ ὁσάκις οὗτος κινήσῃ τὴν κεφαλήν του γίνονται σεισμοί. (Lydia Schischmánov Légendes religieuses Bulgares σ 12 ἀρ. 10).

257

Χ. Π. Κορύλλος ἐν ΔΙΕ. 1884 τ. Α σ. 533. Βοιδιᾶς εἶναι τὸ Παναχαϊκόν, Ὠλονὸς δὲ ἡ Ὠλενία πέτρα. Παραπλήσιος ὁ ἀρχαῖος

[1]) Περὶ τοῦ βαστάζοντος τὴν γῆν δένδρου βλ. καὶ W. Schwartz Prähistorisch-anthropologische Studien σ. 297 κέ. Indogerman Volksglaube σ. 10.

[2]) Dieterich Papyrus magica σ. 773.

[3]) RTP. 1894 σ. 331

[4]) Boas ἐν Verhandlungen d. Berl. Gesellsch. f. Anthropologie 1895 σ. 201. 205. 231. E. Petitot Traditions indiennes de Canada Nord-Ouest Par. 1886 σ. 256.

[5]) Περὶ τῶν ἑλληνικῶν μύθων τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς στύλους τοῦ οὐρανοῦ βλ. τοὺς ἐμοὺς ΔΚΜ. σ. 23 κέ. Pauly-Wissowa Real-Encyclopäd. τ. II σ. 2123. 2126 κέ. Gruppe Griech Mythologie σ. 382-3.

[6]) «Ἤθελον, ἀδελφοί, τὰ ἔτη τῆς ζωῆς μου περιπατεῖν ἕως οὗ ἴδω ποῦ ἀναπέπαυται ὁ οὐρανός, ἐπειδὴ λέγουσιν ὅτι ἐπὶ στύλου σιδηροῦ ἀναπέπαυται». (Βίος Μακαρίου τοῦ Ῥωμαίου παρὰ Vassiliev Anecd graeco-byz. σ. 135-6, ἐκ χειρογράφου τοῦ ΙΒ' ἢ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος).

μεγαρικὸς μῦθος περὶ τῆς ὀνομασίας τοῦ ὄρους Γερανείας ἀπὸ τῶν γεράνων, ὧν ἡ βοὴ ὡδήγησε τὸν Μέγαρον νὰ σωθῇ νηχόμενος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους κατὰ τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸν (Παυσαν. Α', μ', 1).

258

Παρὰ Χ. Ἀννίνου (1884). Παραλλαγὴ αὐτοῦ, ἐκ Μεσδάνη τοῦ δήμου Σιλάνων τῆς Καρδίτσης, δημοσιευθεῖσα ἐν τῇ Ἑβδομάδι (1885 σ. 455) ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Τὸ βουνὸ αὐτὸ λέγεται Καράβα, γιατὶ σὲ μιὰ μεριὰ ποῦ κτίει σιαδῶ εἶναι μιὰ κρικέλλα ποῦ ἔδεναν τὰ καράβια ὅταν ὁ Κάμπος ἦταν θάλασσα μεγάλη ὡς ἐκεῖ ψηλὰ 'ς τὰ βουνά. Ὁ Ἤταυρος χώρισε μιὰ φορὰ μὲ τὴν οὐρά του τὸν Ἔλυμπο καὶ τὸν Κίσσαβο, ποῦ ἦταν ἀδερφωμένα καὶ ἔθηυγε τὸ νερὸ ποῦ σκέπαζε τὸν κάμπο τῆς Λάρσας καὶ τὸν κάμπο τοῦ Τρικάλου, καὶ δὲν ἔμεινε ἀπὸ ἐκείνη τὴν γκουτζὰμ θάλασσα παρὰ ἡ Σαλαμβριά».

Ὅτι ἡ Θεσσαλίᾳ ἐν παλαιοτάτῳ χρόνῳ ἦτο λίμνη, οὐδὲν ἔχει τὸ ἀπίθανον. Τοῦτο παραδέχεται καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη [1]), εἴκαζον δὲ καὶ οἱ ἀρχαῖοι. «Τὸ δὲ παλαιόν, λέγει ὁ Στράβων (Θ' σ. 430) καὶ ἐλιμνάζετο, ὡς λόγος, τὸ πεδίον ἔκ τε τῶν ἄλλων μερῶν ὄρεσι περιειργόμενον καὶ τῆς παραλίας μετεωρότερα τῶν πεδίων ἐχούσης τὰ χωρία»· ἐπιστεύετο δ' ὅτι γινομένου ὑπὸ σεισμῶν ῥήγματος κατὰ τὰ Τέμπη καὶ ἀποσχίσαντος τὴν Ὄσσαν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου, ἐξεχύθησαν ἐκεῖθεν τὰ ὕδατα εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐμυθολόγουν δ' ὅτι ὁ Ποσειδῶν ἐποίησε τὸν αὐλῶνα τῶν Τεμπῶν [2]).

---

[1]) Bursian Geogr. v. Griechenl. I σ. 41. Neumann u. Partsch Physikalische Geogr. v. Griechenl. 1885 σ. 156.

[2]) Ἡροδ. Ζ', 129. Φιλοστράτ. Εἰκ. 14. 17 σ. 831. 835. Στέφ. Βυζ. λ. Λυταί. Βλ. καὶ Ἀθήν. ΙΔ' σ. 639. Εὐστάθ. εἰς Ἰλ. Β, 754 σ. 255. Lucan. VI, 332 κέ. Senec. N. Quaest. IV, 25.

ΙΓ΄.

ΟΙ ΚΑΙΡΟΙ

259

Παρὰ τῆς μακαρίτιδος Μαριάνης Γρ. Καμπούρογλου (1882). Ἡ δόξα περὶ γενέσεως τῆς ἀστραπῆς ἐκ τῆς συγκρούσεως ἀστέρων δὲν ἀνευρίσκεται ἄλλοθι, καθ᾽ ὅσον γινώσκω. Τοὐναντίον δὲ λίαν διαδεδομένη καὶ παρ' ἡμῖν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς εἶναι ἡ δοξασία περὶ τῶν ἀστροπελεκιῶν. Περὶ ταύτης διέλαβον ἐν τῇ πραγματείᾳ μου ΔΜΜ. σ. 12-13.

Ἡ λέξις *ἀστροπελέκι* (τὸ) καὶ σπανιώτερον ἀστροπελέκιο (τὸ) ἢ *ἀστροπέλεκο* (τὸ) ἢ *ἀστροπέλεκας* (ὁ) σημαίνει τὸν κεραυνόν [1]), καὶ εἰδικώτερον τὸ βλῆμα τοῦ κεραυνοῦ, ὅπερ φαντάζονται ὡς πέλεκυν λίθινον. Εἶναι ὡς ἡ ἐτυμολογία του δεικνύει πέλεκυς τῆς ἀστραπῆς [2]). Ἦτο δ' ἐν χρήσει ἡ λέξις καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους [3]), μόνον δ᾽ εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον (Δ΄, 1682), καθ' ὅσον γινώσκω, εὑρίσκεται ἡ περίφρασις «Πέτρα τς ἀστραπῆς». Ἄλλη δὲ περίφρασις εἶναι «τοῦ θεοῦ τὸ βόλι [4])».

Ὁ λαὸς καθ' ἃ παρετήρησα καὶ εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ 2-3, τὸ φαινόμενον τῆς ἀστραπῆς διαιρεῖ ἐπίσης, ὡς οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ

[1]) «Πέφτουν ἀστροπελέκια» = ἀστράπτει. «Ἀστροπελέκι καὶ φωτιὰ νὰ σὲ κάψῃ». συνήθης κατάρα· «Νὰ μὲ κάψουν τὰ δώδεκ' ἀστροπελέκια!» ὅρκος ἐν Ἀθήναις· «Ἀστροπελέκιο καὶ φωθιὰ νὰ πέσῃ νὰ τὸν κάψῃ» ἐν κρητικῷ κωμαστικῷ διστίχῳ (Φραντζεσκάκη Ἀριάδνη σ. 37).

[2]) Κατὰ συγκοπὴν ἀντὶ τοῦ πλήρους ἀστραποπελέκι· ὁ τύπος στραποπελέκιν (στραβοπελέκιν) εὑρίσκεται ἐν μεσαιωνικῷ γλωσσαρίῳ. (**Ducange, Glossar. Graecit.** λ. στραπή). Ὁ **Perrot** (**Histoire de l'art** τ. **VI** σ. 118) ὑπολαβὼν ὅτι εἶναι σύνθετος ἡ λέξις ἀπὸ τοῦ ἄστρου μεταφράζει **pierre astrale**.

[3]) Ἄννα Κομνην. Γ΄, 10 σ. 177. **Ducange** λ. ἀστροπελέκη (ἀστροπελεκεῖν, γρ. ἀστροπελέκιν)· «ἀστροπελέκι» ἐν τῇ τραγῳδίᾳ Ζήνωνι (Πρ. Γ΄ στ. 24. 61. 274 παρὰ Σάθα Κρητ. θεάτρ. σ. 50. 51. 60 καὶ ἀλλαχοῦ). Γύπαρις πρ. Β΄ στ. 255 παρὰ Σάθᾳ σ. 212.

[4]) Λελέκου Ἐπιδόρπιον σ. 207 ἐν κατάρᾳ πελοποννησιακῇ· ἄλλη περίφρασις ἐν ὁμοίᾳ κατάρᾳ (αὐτ. 208). «Νὰ σὲ βαρέσῃ ἡ μαύρη στάλα!»

οἱ Ῥωμαῖοι, εἰς τρία, τὴν *ἀστραπή*, τὸ *ἀστροπελέκι* καὶ τὸ *μπουμπουνητό*, ἤτοι τὴν ἀστραπὴν τὸν κεραυνὸν καὶ τὴν βροντήν. Τὸ βλῆμα τοῦ κεραυνοῦ πιστεύουσιν ὅτι πίπτει ἐπὶ τῆς γῆς ὡς λίθος ἄμορφος, καὶ ὅτι ὡριμάζει ἤτοι σχηματίζεται ἐντελῶς ὅταν μείνῃ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας κεχωσμένον ἐντὸς τῆς γῆς. Τότε προσκτᾶται θαυμασίας δυνάμεις ὧν ἕνεκα οἱ εὑρίσκοντες τοιοῦτον λίθον τὸν ἔχουσιν ὡς φυλακτὸν (περίαπτον, φυλακτήριον), πιστεύοντες ὅτι φέρει εὐτυχίαν εἰς τὸν κάτοχον, καὶ ὅτι διαλύει τὰς μαγγανείας καὶ ἀποτρέπει πᾶν κακόν [1]). Θεωροῦνται δ' ὡς κεραύνιοι λίθοι, προϊστορικοὶ τῆς λιθίνης περιόδου λίθινοι πελέκεις ἢ ἀκωκαὶ βελῶν, ὧν εὑρίσκονται πολλοὶ καὶ ἐν Ἑλλάδι [2]). Σπανιώτατα δ' ἐκλαμβάνονται ὡς ἀστροπελέκια καὶ τεμάχια καρτίου κρυστάλλου (quarz).

Ἡ δοξασία αὕτη εἶναι ἀρχαιοτάτη· οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὑπελάμβανον τὴν ἀστραπὴν ὡς πηγὴν γενέσεως καὶ ὑπέθετον ὅτι αὕτη παράγει τὰ ὕδνα [3]) καὶ τοὺς μαργαρίτας [4]). Τἀστροπελέκια ἐκάλουν κεραυνίας λίθους, ὡς τοιαύτας δ' ἐθεώρουν προϊστορικοὺς λιθίνους πελέκεις ἢ καὶ ἀερολίθους [5]). Εἰς τούτους δ' ἀπέδιδον βεβαίως τὰς αὐτὰς θαυμασίας δυνάμεις, ἃς ἀποδίδει εἰς τἀστροπελέκια νῦν ὁ λαός, καὶ ἔκαμνον χρῆσιν αὐτῶν εἰς καθάρσεις [6]), ἢ τοὺς εἶχον ὡς περίαπτα.

[1]) Ἡ δεισιδαιμονία ἐπικρατεῖ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος· ἐνιαχοῦ δ' ἔχουσι τὰς κεραυνίας λίθους καὶ ὡς προβασκάνια. Ταῦτα καὶ ἄλλοι παρετήρησαν. Βλ. **Perrot** ἔνθ. ἀν. σ. 123. Σακελλαρίου Κυπριακὰ τ. Α' σ. 771 (ἔνθα περὶ τῶν ἐν Κύπρῳ δεισιδαιμονιῶν).

[2]) Περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι εὑρημάτων ὅπλων καὶ ἐργαλείων τῆς λιθίνης περιόδου βλ. **A. Dumont** ἐν **Revue archéologique** 1867 τ. 15 σ. 358. Γ. **Φίνλεϋ.** Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι προϊστορικῆς ἐποχῆς. Ἀθ. 1867. **Th. Heldreich** ἐν **Verhandlungen d. Berl. Gesellschaft f. Anthropol.** 1873 σ. 111 κέ. **Perrot** ἔνθ. ἀν. σ. 107. 114 κέ.

[3]) Εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ **H. Martin** (βλ. κατωτέρω) μνημονευομένους συγγραφεῖς πρόσθες καὶ Πλουτάρχ. Συμποσ. Α', 2 σ. 664. Εὐτεκνίου, παράφρ. τῶν Ὀππιανοῦ ἁλιευτ. Β', 10 σ. 117 Lehrs.

[4]) Πρόσθες ἐπίσης εἰς τοὺς ὑπὸ τοῦ **H. Martin** μνημονευομένους συγγραφεῖς καὶ Τζέτζ. Χιλ. ΙΑ', 160. Φιλῆ Ζ. Ἰδιοτ. 1882-5, «Ὑγρὸν δὲ ῥυὲν τῷ στομάχῳ τῆς πίννης, | εἰς ἀστραπῆς ἔλλαμψιν εὑρέθη λίθος. | Κινούμενον δὲ τῇ καθειρχθείσῃ ζέσει, | εἰς μαρμαρυγὴν ὀργανοῦται μαρμάρου». (γρ. μαργάρου). Καὶ παρ' ἡμῖν ὁμοίως πιστεύεται ὅτι ἡ πίννα ἐνέχει ἐνίοτε μαργαρίτην.

[5]) Βλ. **H. Martin, La foudre et le feu St. Elme dans l'antiquité** ἐν **Revue archéol.** 1865 τ. XII σ. 293.

[6]) Πορφυρ. β. Πυθαγ. 17.

Εἷς πέλεκυς τῆς νεολιθικῆς περιόδου, εὑρεθεὶς ἐν Ἀργολίδι, ἀποκείμενος δ' εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον, ἔχει ἀβραξακικὴν ἐπιγραφὴν καὶ παράστασιν μυήσεως ἢ ἄλλης τινὸς θρησκευτικῆς τελετῆς, ἕτερος δ' ὅμοιος πρὸς τοῦτον ἀπόκειται ἐν τῷ βρετανικῷ μουσείῳ [1]). Ἐπίστευον δ' ὅτι τὰ τοιαῦτα περίαπτα προφυλάττουσιν ἀπὸ τοῦ κεραυνοῦ, ὡς συνάγεται ἔκ τινος ὁδηγίας πρὸς κατασκευὴν αὐτῶν [2]). Ἐθεωροῦντο δὲ πολύτιμα καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους [3]).

Συνέχεον δ' οἱ ἀρχαῖοι καὶ τοὺς ἀερολίθους πρὸς τὸν κεραυνόν [4]), πολλοὶ δὲ συγγραφεῖς τοῦ Β´ μ. Χ. αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ κεραυνὸς ἐνσκήπτει ἐνίοτε ὡς λίθος ἢ θεῖον [5]). Καὶ εἴς τινας τῶν ἀρχαίων μύθων ὑπεμφαίνεται πιθανῶς ἡ παράστασις τοῦ κεραυνοῦ ὡς λίθου καταπίπτοντος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν ἢ ὡς ἔχοντος τὸ σχῆμα πελέκεως. Οἱ λίθοι τοὺς ὁποίους καταπίνων ἐξήμει ἔπειτα ὁ Κρόνος, κατά τινα εὔστοχον ἑρμηνείαν τοῦ μύθου, εἶναι αὐτὸς ὁ κεραυνός, ὁ καταπίπτων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, προσωποποιουμένου ἐν τῷ Κρόνῳ [6]). Τοιαύτην δ' ἔννοιαν ἔχει, κατ' ἄλλην τινὰ ἑρμηνείαν, καὶ ὁ μῦθος περὶ γεννήσεως τῆς Ἀθηνᾶς ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός, ἤτοι τῆς ἀστραπῆς ἐκ τῆς ἐν τῷ οὐρανῷ νεφέλης, καὶ τὰ διιπετῆ παλλάδια ἐν ἀρχῇ ἦσαν κεραύνιαι λίθοι [7]). Τοιοῦτοι δὲ λίθοι πρέπει ἴσως νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὁ ἐν Μαντινείᾳ εὑρεθεὶς καὶ

[1]) A. Dumont ἐν Revue archéol. 1869 τ. XX σ. 299-300. Εἰκόνα τοῦ λίθου βλ. παρὰ Perrot ἔνθ. ἀν. σ. 123.

[2]) «Περίαπτον δὲ πρὸς κεραυνὸν ἕξεις ἐὰν λίθον κεραύνιον ἐπιγράψας ἔχῃς ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀφία ἀφρύξ». (Τιμόθ. Γαζ. ἐν Hermes τ. III σ. 30). Καὶ νῦν ἐνιαχοῦ τῆς Γερμανίας πιστεύεται ὅτι ὁ κεραύνιος λίθος προφυλάσσει ἀπὸ κεραυνοῦ καὶ καταιγίδων. Βλ. Verhandlungen d. Berl. Gesellsch. f. Antropologie 1893 σ. 558 κέ. 1894 σ. 197. Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 232.

[3]) Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ (Γ', 10 σ. 177) ἀναφέρει δῶρον Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ εἰς τὸν ῥῆγα Ἀλαμανίας: «ἀστροπελέκιν δεδεμένον μετὰ χρυσαφίου».

[4]) Martin ἔνθ. ἀν.

[5]) Martin αὐτ. 1866 τ. XIII σ. 4 κέ. Πρβλ. καὶ Ἰωάνν. Ἀντιοχ. ἀπ. 82 ἐν Müller FHG. τ. IV σ. 575. — Τοῦτο ἐπαναλαμβάνουσι πολλοὶ συγγραφεῖς τοῦ μεσαίωνος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων (Martin αὐτ. τ. XII σ. 6-7).

[6]) M. Mayer ἐν Roscher's Lex. d. Mythol. τ. II σ. 1525.

[7]) Dummler ἐν Pauly-Wissowa Real-Encycl. τ. II, 2 σ. 1989.

φέρων τὴν ἐπιγραφὴν *Διὸς κεραυνο͂*[1]), καὶ ὁ ἀκαρνανικὸς τῆς Ἀθηνᾶς Διός, καὶ οἱ μνημονευόμενοι ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ζεὺς Καππώτας παρὰ τὸ Γύθειον, καὶ ὁ ἐν Δελφοῖς λίθος ὃν ἐλέγετο ὅτι ἐξήμεσεν ὁ Κρόνος[2]). Ὁ τρίτος τῶν κατασκευαζόντων τὸν κεραυνὸν Κυκλώπων, ὁ Ἄργης, ἡ προσωποποιία τοῦ κεραυνοῦ, ὀνομάζεται ὑπὸ Ῥωμαίων ποιητῶν Πυράκμων ἢ Ἄκμων, ἄκμων δ' ἐσήμαινε πιθανῶς ἐν ἀρχῇ τὴν κεραυνίαν λίθον[3]). Τὸ ἔμβλημα τοῦ Λαβρανδέως Διὸς ὁ διπλοῦς πέλεκυς, ἴσως ἐδήλου τὸν κεραυνόν, ἡ δὲ λατρεία, αὐτοῦ ἐν Καρίᾳ ἐπιχωριάζουσα, ἴσως ἐν παλαιοτάτοις χρόνοις ἦτο ἑλληνική[4]). Πολλὰ δ' ὑπάρχουσι τεκμήρια ὅτι καὶ ἡ παλαιοτάτη ῥωμαϊκὴ λατρεία τοῦ Iuppiter Feretrius ἢ lapis ἦτο τοῦ κεραυνίου θεοῦ, τὸ δ' ἔμβλημα αὐτοῦ ὁ πυρίτης λίθος ἦτο τοῦ κεραυνοῦ σύμβολον[5]).

Καὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς προσομοιάζουσι τὰς κεραυνίας λίθους πρὸς πελέκεις[6]), ἐξ οὗ ἐμφαίνεται, ὅτι κυρίως ὡς τοιαύτας ἐθεώρουν τοὺς λιθίνους πελέκεις. Οἱ Γερμανοὶ ἐπίσης Donneraxt (πέλεκυν βροντῆς) καλοῦσι τὴν κεραυνίαν λίθον· καὶ ὁ πέλεκυς παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις ἐθεωρεῖτο ὡς σύμβολον τοῦ κεραυνοῦ καὶ ὅπλον τοῦ θεοῦ τῆς βροντῆς Thunar (Thôrr)[7]). Εἶναι δὲ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς κοινόταται αἱ τοιαῦται δοξασίαι, πλὴν δὲ τῆς λέξεως Donneraxt καὶ ἄλλαι εἶναι ἐν χρήσει πρὸς δήλωσιν τῶν κεραυνίων λίθων, οἷον Donnerstein

[1]) Fougères Mantinée σ. 222.

[2]) Dummler ἔνθ. ἀν.

[3]) Roscher Lex. d. Mythol τ. II σ. 1677.

[4]) Roscher Lex. II, 1776. Die Gorgonen σ. 78 κέ. Τὸ ἔμβλημα τοῦ διπλοῦ πελέλεκεως εὑρέθη καὶ ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κνωσοῦ, καὶ ἐκ τῆς λέξεως λάβρυς σημαινούσης τὸν πέλεκυν ἐτυμολογοῦσι καὶ τοῦ λαβυρίνθου τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Λαβρανδέως Διός. (Πρβλ. καὶ Evans ἐν Annual of the British School at Athens 1899-1900 σ. 32 κέ.). Πέλεκυν φέρει καὶ ὁ Ζεὺς ὁ Δολιχηνὸς παρὰ τοῖς Κομμαγηνοῖς (Roscher Lex. I σ. 1193). Τινὲς εἰκάζουσιν ὅτι καὶ ἡ τοῦ Διὸς Καταιβάτου λατρεία ἔχει ἀναφορὰν πρὸς τὸν κεραυνόν. (Αὐτ. τ. II σ. 1000-1. Fougères Mantinée σ. 223).

[5]) Βλ. Roscher Lex. τ. II σ. 674 κέ. Wissowa Religion u. Kultus d. Römer. Münch. 1902 σ. 103. Helbig die Italiker in der Poebene σ. 93. 94.

[6]) Σώτακος παρὰ Plin 38, 9, 135· (ἓν εἶδος αὐτῶν τὸ ἐρυθρὸν λέγει προσόμοιον πρὸς πελέκεις : similes esse securibus).

[7]) Grimm Deutsche Mythologie[4] σ. 149 Mannhardt Germanische Mythen σ. 13. 109 κέ.

(λίθος βροντῆς), Donnerkeil (σφὴν βροντῆς) καὶ πλεῖσται ἄλλαι [1]. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἔχουσιν ἐν τιμῇ τοὺς λίθους, οὓς νομίζουσιν ὡς ἐκ τοῦ κεραυνοῦ προερχομένους· τοιούτους δὲ πλὴν τῶν προϊστορικῶν πελέκεων καὶ τῶν βελῶν ὑπολαμβάνουσι καὶ τοὺς ἀερολίθους [2]) καὶ τοὺς βελεμνίτας [3], καὶ συνάπτουσι πρὸς τούτους πολλὰς δεισιδαιμονίας. Οἱ Γάλλοι τοὺς κεραυνίους καλοῦσι pierres de tonnerre ἢ pierres à tonnerre [4]). Αἱ δοξασίαι αὗται εἶναι κοιναὶ καὶ εἰς τοὺς Ἰταλούς [5]), τοὺς Βοημούς [6]), τοὺς Οὔγγρους [7]). Οἱ Φίννιοι καλοῦσι τοὺς κεραυνοὺς λίθους τοῦ Οὔκκο, θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἀνέμου [8]). Καὶ οἱ Τοῦρκοι ὀνομάζουσι *ildirìm tás'i* ἤτοι κεραύνια κύπελλα, τἀστροπελέκια [9]). Παρετηρήθησαν δ' αἱ τοιαῦται δοξασίαι καὶ παρὰ τοῖς Ἰακούταις τῆς Σιβηρίας [10]) καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς τῆς ἀπωτάτης Ἀσίας [11]) καὶ παρὰ τοῖς μαύροις τῆς Ἀφρικῆς [12]).

260

Κατὰ τὸν Λάζαρον Δούμαν (ἐν RTP. 1893 σ. 284). Ἡ προκειμένη παράδοσις φαίνεται ὅτι ἐπιχωριάζει μᾶλλον εἰς τοὺς βουλ-

[1]) Grimm ἔνθ. ἀν. σ. 149 κἑ. τ. III σ. 67. Deutsch. Wörterbuch λ. donnerkeil. donneraxt Mannhardt ἔνθ. ἀν. σ. 10 κἑ. 109. Bartels, Beiträge zum Steinbeil-Aberglauben in Nord-Deutschland ἐν Verhandlungen d. Berl. Gesellsch. f. Anthropolog. 1893 σ. 558-564. Βλ. καὶ αὐτ. 1886 σ. 85-6. Hessische Blätter f. Volksk. 1902 σ. 11.

[2]) RTP. 1902 σ. 140. 341.

[3]) Grimm Deutsches Wörterbuch λ. Donnerkeil. Verhandlungen d. Berl. Gesellsch. 1893 σ. 562 κἑ. RTP. 1893 σ. 304. 1901 σ. 601 κἑ. 606-7.

[4]) RTP. 1893 σ. 249. 1896 σ. 47. 1902 σ. 140. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθην νὰ μελετήσω τὴν μονογραφίαν τοῦ Em. Cartailiac L'âge de pierre dans les souvenirs et superstitions populaires. Par. 1877.

[5]) La Calabria τ. XII σ. 8.

[6]) Verhandlungen d. Berl. Gesellsch. f. Anthrop. 1894 σ. 197.

[7]) Archiv f. Religionswissenschaft 1899 σ. 329.

[8]) Castrén, Finnische Mythologie σ. 42.43.

[9]) Perrot Histoire de l'art τ. VI σ. 120.

[10]) Matériaux pour l histoire de l'homme 1877 σ. 254. Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris 1887 τ. X σ. 405.

[11]) Schulenburg ἐν Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthropol. 1894 σ. 559.

[12]) Klemm, Allgemeine Culturgeschichte τ. III σ. 359.

γαροφώνους κατοίκους τῆς Μακεδονίας. Διότι ὁ ἅγιος Ἠλίας παρίσταται διώκων Λάμιαν, ὡς καλοῦσι τὸν δράκοντα οὗτοι διὰ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως, ἐνῷ κατὰ τὰς ἀκραιφνεῖς ἑλληνικὰς δοξασίας τῶν μέσων χρόνων διώκει δράκοντα, πρὸς ὃν οὐδὲν ἔχει κοινὸν ἡ Λάμια τῶν δημωδῶν παραδόσεων καὶ ᾀσμάτων, οὐδ' ἡ τῶν παραμυθίων, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, αἵτινες φαίνεται ὅτι ἔσχον πολλὴν ῥοπὴν εἰς τὴν διάπλασιν τῶν δοξασιῶν τῶν βουλγαροφώνων τῆς Μακεδονίας κατοίκων καὶ τῶν Βουλγάρων [1]). Καὶ ἐν δημώδει βουλγαρικῷ ᾄσματι ὁ ἅγιος Ἠλίας παρίσται διώκων Λάμιαν [2]).

Ἡ δοξασία ὅτι ἡ ἀστραπὴ καὶ ὁ κεραυνὸς παράγονται ἐκ τῆς ἐν τῷ οὐρανῷ γινομένης διώξεως δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἠλία εἶναι ἑλληνικὴ τῶν μέσων χρόνων· ἐν χειρογράφῳ, τοῦ ὁποίου περικοπὰς παρέθεσα ἐν ΔΜΜ. σ. 8, ἀναφέρεται ὡς δημώδης δοξασία, «ὅτι ὁ προφήτης Ἠλίας ἐστὶν ἐν τῷ ἅρματι βροντῶν καὶ ἀστράπτων ἐν νεφέλαις καὶ ὅτι δράκοντα διώκει». Ἀνασκευάζων δ' ὡς πλάνην τοῦτο, ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς παρατηρεῖ: «Περὶ δὲ τοῦ καίειν δράκοντα ἡ ἀστραπή, οὐκ ἀμφιβάλλω, ἀληθὲς γάρ ἐστιν, ἀλλ' οὐχ ὁ ἅγιος Ἠλίας ὁ ἀστράπτων ἐστίν, ἀλλ' ὁ ἄγγελος Κυρίου, ὁ εἰς τοῦτο τεταγμένος [3])». Ἄλλοι δὲ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς μνημονεύοντες τὰς

[1]) Κατά τι μακεδονικὸν παραμύθιον (τῶν Βασιλικῶν τῆς Χαλκιδικῆς), ἡ Λάμια εἶναι ἕνα μεγάλο θεώρατο θηριὸ τετράποδο μὲ τρία κεφάλια, μὲ νύχια ἀγκαθωτά, καὶ δυὸ φτερά, ποῦ ἔφταναν ἀπὸ δῶ κι' ὡς κάτω 'ς τὸν κάμπο τὸ πᾶσα ἕνα. (**Abbott, Macedonian Folklore** σ. 354. 353). Κατὰ τοὺς βουλγαροφώνους τῆς Μακεδονίας κατοίκους, ἡ Λάμια εἶναι τεράστιον θηρίον ἔχον γαστέρα τὰ πάντα χωνεύουσαν. Κατὰ δὲ τοὺς Βουλγάρους, ἡ Λάμια ἔχει κεφαλὴν σκύλου μὲ ὀξεῖς ὀδόντας, τέσσαρας πόδας μὲ ὄνυχας αἰχμηροὺς καὶ μακρὰν οὐράν, ἀπολήγουσαν εἰς κέρας βοὸς ἢ βουβάλου. Γίνεται δ' ἡ Λάμια ἂν κεφαλὴ ὄφεως τυχαίως ἀποκοπεῖσα ἐμπέσῃ εἰς παρατυχὸν κέρας· μετὰ τεσσαράκοντα ἔτη συμφύεται ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ κέρατος καὶ γίνεται ἡ Λάμια. (**Strausz die Bulgaren** σ. 163).

[2]) **Rosen. Bulgarische Volksdichtungen** σ. 36.

[3]) Ἐν τῇ Σολωμονικῇ (τῆς βιβλιοθήκης τῆς ἐνταῦθα Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρείας, τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἐν φ. 6α) ἀναφέρεται ἄγγελος τῆς ἀστραπῆς· «Ὁ ὄγδοος ἄγγελος καλεῖται Ἐμπηεήλ· εἶναι τῆς ἀστραπῆς, καὶ γράψον τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς χαρτίν, καὶ οὐ φοβᾶσαι ἀπὸ ἀστραπήν». Τὸ δ' Ἰατροσόφιον ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 2316 κώδ. τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων ἐν φ. 432 α (παρὰ **Legrand, Biblioth. grecque vulgaire** τ. II σ. XXI) ὀνομάζει τὸν ἄγγελον Φλογοθεήλ, ὡς ἔχοντα ἐξουσίαν ἐπὶ βροντῆς καὶ χαλάζης, ὃν ὁ ἐπικαλούμενος ὅταν βροντᾷ ἢ ἀστράπτῃ ἢ χαλαζώνῃ σώζεται. Ἀγγέλους τεταγμένους ἐπὶ τὴν βροντὴν καὶ τὴν ἀστραπὴν ἀναφέρουσιν καὶ αἱ Ἐπερωτήσεις Βαρθολομαίου ἐν **Vassiliev Anecd. Graecobyz.** σ. 18.

δοξασίας τοῦ ὄχλου περὶ τοῦ φαινομένου τῆς ἀστραπῆς, λέγουσιν ὅτι κατὰ ταύτας ὁ κεραυνὸς διώκει καὶ κατακαίει δράκοντα. Ἐν ΔΜΜ. σ. 5-7 παραθέτω ὅσα περὶ τούτου γράφουσιν ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Ψελλός· εἰς ταῦτα δὲ πρέπει νὰ προστεθῶσι τὰ τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου (σ. 311, 16 Bonn): «οἱ δὲ ἰδιῶται μέγιστον ἑρπετὸν δρακοντῶδες ἀντέλεγον τὴν αἰτίαν τῶν τοιούτων εἰσάγειν παθῶν, ἁρπαζόμενον μὲν ὑπὸ ἀοράτου τινὸς δυνάμεως, ὄνυξι δὲ καὶ δυνάμει τῆς ἐν αὐτῷ τραχύτητος καὶ τῶν ἑλιγμῶν τὰ προστυχόντα διαρρηγνύειν, ὅπου δηλαδὴ τύχῃ τὰς ἀντιπτώσεις καὶ ἀντισπάσεις αὐτοῦ προσερείδειν καὶ ἀντιβαίνειν τοῖς ἕλκουσι»· καὶ τὰ τοῦ Γλυκᾶ (Α´ σ. 115, 2 Bonn): «τοιοῦτον δὲ γένος (δρακόντων) ὁποῖον ἄρα φημίζουσιν οἱ πολλοί, μέχρι καὶ τήμερον γεγραμμένον οὐχ εὕρομεν· οὐ γὰρ ἐπὶ τούτῳ τὸ ἀστραπαῖον ἄνωθεν καταρρήγνυται πῦρ, ἐπὶ τῷ τοὺς τοιούτους δράκοντας ἐμπιπρᾶν.... πεφόβηται οἷον διὰ ταῦτα (ὁ δράκων, ἤτοι ὁ μέγιστος ὄφις) τὸν κεραυνόν, καὶ ἁλλόμενος ἔστιν ὅτε δι' ἀέρος φέρεται, τόπους τε καθύγρους ἐπιζητεῖ καὶ ἐπὶ λίμνας καταφεύγει· οἶδε γὰρ ὅτι διὰ τὴν ἐνοῦσαν αὐτῷ ξηρότητα καὶ ἀπὸ διαστήματος τῷ κεραυνίῳ πυρὶ καταφλέγεται». Συνάπτων δὲ πρὸς ταῦτα ὁ Γλυκᾶς (σ. 116) καὶ ἄλλην δημώδη δοξασίαν, ὅτι ὁ κεραυνὸς διώκει τὸν δαίμονα, παραδέχεται ὅτι δὲν εἶναι «οὗτος ὁ λόγος ἀπόβλητος». Τὴν δοξασίαν ταύτην ὁ Ψελλὸς (ΔΜΜ. σ. 6) ἀναφέρει εἰς τὸν Πρόκλον. Κατ' ἄλλην πάλιν δοξασίαν οἱ ἄγγελοι τῆς βροντῆς καὶ τῆς ἀστραπῆς διὰ πυρίνων λίθων βάλλοντες κατακαίουσι τοὺς δαίμονας[1]).

Τὴν παράστασιν τῆς ἀστραπῆς ὡς διώξεως δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἠλία ἁρματοδρομοῦντος ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ δοξασίᾳ, ἥτις ἐπιχωριάζει εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐν Καρυαῖς τῆς θρᾳκικῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ (τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας), οἵτινες ὅταν βροντᾷ καὶ ἀστράπτῃ λέγουσιν ὅτι ὁ Προφήτης (ἐννοοῦντες τὸν

[1]) «Καὶ ἕτεροι ἄγγελοι ἐπὶ τὴν βροντὴν καὶ ἕτεροι ἐπὶ τὴν ἀστραπήν. Καὶ ὅτε πνεῦμα βούλεται ἐξ ἡμῶν τῶν (δαιμόνων) ἐξελθεῖν εἴτε διὰ γῆς εἴτε διὰ θαλάσσης, οὗτοι οἱ ἄγγελοι πυρίνους ἀποστέλλουσι λίθους καὶ ἅπτουσιν ἡμῶν τὰ μέλη». (Ἐπερωτήσεις Βαρθολομαίου ἐν **Vassiliev Anecd. Graecobyzant.** σ. 18-19).

'Ηλίαν) «περιδιαβάζ' μὲ τὸ ἅρμα του» [1])· ὁμοίως καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοῖς περιχώροις Ἕλληνες ὅταν βροντᾷ φαντάζονται ὅτι ὁ ἅγιος 'Ηλίας τρέχει εἰς τοὺς οὐρανοὺς μὲ τὸ ἁμάξι του [2]). Ἐκ τοιούτων δὲ παραστάσεων τῆς διώξεως δράκοντος ὑπὸ τῆς ἀστραπῆς προῆλθεν ἡ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος κοινὴ δοξασία, ὅτι ἡ ἀστραπὴ κυνηγᾷ τὰ φίδια». Μετέπεσε δ' αὕτη εἰς τὴν ἐπίσης κοινοτάτην πρόληληψιν, ὅτι «τὸ βόλι κυνηγᾷ τὰ φίδια». Πιστεύουσι δηλαδὴ ὅτι ὁ πυροβολῶν ὄφιν πάντως ἐπιτυγχάνει αὐτόν· ἐν Κύπρῳ ἀναφέρουσι τοῦτο μόνον εἰς τὴν ἰοβολωτάτην κουφήν, λέγοντες ὅτι καὶ ἂν μὲ κλειστοὺς ὀφθαλμοὺς πυροβολήσῃς αὐτήν, θὰ τὴν ἐπιτύχῃ ἡ σφαῖρα [3]).

Εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 9-10 ὑπέδειξα τὴν ὁμοιότητα τῶν παραστάσεων τούτων πρὸς τοὺς παλαιοτάτους μύθους περὶ δρακοντοκτονιῶν, πρὸς τοὺς περὶ τῆς γιγαντομαχίας καὶ πρὸς τὸν βεδικὸν περὶ τοῦ φόνου τοῦ ὄφεως (Ahi) ὑπὸ τοῦ Ἴνδρα ὅπλον ἔχοντος τὴν ἀστραπήν. Ἐμνημόνευσα δὲ καὶ τᾄσματα τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ (τὰ πλεῖστα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου), ἐν οἷς ἀναφέρεται νύμφη, κόρη τῆς ἀστραπῆς καὶ ἐγγόνη τῆς βροντῆς, καίουσα τοὺς Δράκους [4]). Ἐνιαχοῦ πιστεύεται, ὅτι ἀντὶ δράκοντος ἡ ἀστραπὴ διώκει τὸν διάβολον Κατά τινα ἠπειρωτικὴν δοξασίαν, ὁ Ἀστροπέλεκας, ἡ προσωποποιία τοῦ κεραυνοῦ, πηδάει μὲ βρόντους καὶ ῥεκάσματα καὶ βρουχισμοὺς ἀπὸ κορφοβοῦνι σὲ κορφοβοῦνι καὶ ἀπὸ λογγιὰ σὲ λογγιά, κυνηγῶντας τὸν Πειρασμό [5]).

[1]) Μιλτ. Κ. Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν ἐθίμων κτλ. τῶν Καρυῶν. Ἐν Βάρνῃ 1903 σ. 131.

[2]) Ὅμοιαι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων αἱ παραστάσεις ὅτι ἡ βροντὴ ἦτο ὄχημα τοῦ Διός (Ἡσύχ. λ. ἐλασίβροντα)· καὶ ὅτι ὁ Ζεὺς ἁρματηλάτης ἐμάχετο πρὸς τοὺς Γίγαντας (M. Mayer, die Giganten u. Titanen σ. 391 κέ.). Καὶ οἱ Γερμανικοὶ λαοὶ φαντάζονται τὸν θεὸν τῆς βροντῆς ὡς ἐποχούμενον καὶ τὸν κρότον αὐτῆς ὡς τὸν κρότον τοῦ ἅρματος. (Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 138-9. τ. III σ. 62). Περὶ τῶν δοξασιῶν τῶν σλαβικῶν καὶ ἄλλων τινῶν λαῶν, καθ' ἃς ὁ ἅγιος Ἡλίας εἶναι κύριος τῆς ἀστραπῆς καὶ τοῦ κεραυνοῦ διέλαβον ΔΜΜ. σ. 8-9.

[3]) Βλ. Λουκᾶν ἐν Πανδώρᾳ τ. ΙΘ' σ. 158.

[4]) Παραμύθιον τῆς Νισύρου ἀναφέρει ἄμοσμα (ὅρκον) δράκοντος εἰς τὸν οὐρανόν. «Ἂν σὲ πειράξω ἔλεγεν, αὐτὸς νὰ μὲ κάψῃ». (ΖΑ. σ. 422).

[5]) Κρυστάλλης ἐν Παρνασσῷ τ. ΙΕ' σ. 664-5. Εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 5 παρετήρησα ὅτι δὲν φαίνεται ἄσχετος πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην ἡ πίστις τῶν ἐν Σύρᾳ χωρικῶν ὅτι ὁ φονεύων ὄφιν ἐξαγνίζει τὰς ἁμαρτίας τῆς ἡμέρας ἐκείνης.

Αὕτη δ' εἶναι ἡ δοξασία, τὴν ὁποίαν καὶ ἄλλοι λαοὶ ἔχουσι. Μόνοι δ' οἱ Βλάχοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ διετήρησαν τὴν περὶ διώξεως δράκοντος ὑπὸ τῆς ἀστραπῆς. Οἱ μὲν Βλάχοι λέγουσιν, ὅτι ὁ ἅγιος Ἠλίας μὲ τὴν ἀστραπὴν καὶ τὸν κεραυνὸν κυνηγεῖ τὸν δράκοντα [1]· ἀλλ' οἱ αὐτοὶ λέγουσιν ἐπίσης ὅτι ὁ ἅγιος Ἠλίας διώκει διὰ τῆς ἀστραπῆς τὸν διάβολον [2]. Οἱ δὲ Ἀλβανοὶ μυθολογοῦσιν ὅτι ὁ Δράκος (dράνγκοι) φέρων εἰς χεῖρας τὴν ἀστραπὴν μάχεται πρὸς τὴν Κουλσ'έdρ, πτερωτὴν τεραστίαν δράκαιναν [3]. Ἀλλὰ συνηθέστερον, ὡς ἐλέχθη, ἀνευρίσκομεν παρ' ἄλλοις λαοῖς τὴν δοξασίαν περὶ διώξεως δαιμόνων ὑπὸ τῆς ἀστραπῆς. Κατὰ τοὺς παλαιοὺς μύθους τῶν γερμανικῶν λαῶν, ὁ Thor διώκει τοὺς γίγαντας καὶ ὁ Wotan τοὺς καταχθονίους. Ὅταν βροντᾷ λέγουσιν ἐν Schonen ὅτι ὁ Thor πλήσσει τοὺς Τρόλλ [4]. Οἱ Σουηδοὶ πιστεύουσιν ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς βροντῆς ὀρρωδοῦσιν οἱ Τρόλλ [5]. Κατά τινα πρωσσικὴν δοξασίαν, ὁ φέρων τὴν κυανῆν μάστιγα (ἤτοι τὴν ἀστραπὴν) διώκει τὸν διάβολον [6]. Πολλαὶ δὲ δεισιδαιμονίαι βελγικαὶ προέρχονται ἐκ τῆς δοξασίας ὅτι ὁ διάβολος διώκεται ὑπὸ τῆς βροντῆς [7]. Οἱ Ῥουθηνοὶ τῆς Βουκοβίνας πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἅγιος Ἠλίας κεραυνοβολεῖ τοὺς δαίμονας [8]. Καὶ οἱ Οὐκρανοὶ λέγουσιν, ὅτι ὁ ἅγιος Ἠλίας πολεμεῖ τὸν διάβολον, βάλλων ῥάβδον κατ' αὐτοῦ· ἀλλ' οἱ αὐτοὶ μυθολογοῦσιν ἐπίσης ὅτι ὁ ἀρχάγγελος Γαβριὴλ καὶ ὁ ἅγιος Γεώργιος καταδιώκουσι τὸν διάβολον διὰ τοῦ κεραυνοῦ, ὃν φαντάζονται ὡς λίθινον βέλος, ἢ διὰ πυροβολισμῶν· καὶ ὅτι ὁ διάβολος καταφεύγει εἰς δένδρα ἢ κρύπτεται εἰς τὸ σῶμα ἀνθρώπου· ἂν δὲ φονευθῇ ὑπὸ κεραυνοῦ ἄνθρωπος ἢ καῇ δένδρον, θεωρεῖται ὡς σημεῖον ὅτι ἐπέτυχεν ὁ ἀρχάγγελος ἢ ὁ ἅγιος [9]. Κατὰ τοὺς Ἐσθωνούς, ἡ βροντὴ

[1]) Strausz ἔνθ. ἀν. σ. 156-7.
[2]) RTP. 1898 σ. 522-23.
[3]) Jul. Pisko ἐν Verhandl d. Berl. Gesellsch. f. Anthropologie 1894 σ. 561-2.
[4]) Grimm Deutsche Mythol. τ. III σ. 67.
[5]) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1900 σ. 195. 196.
[6]) Grimm D. M. [4] σ. 648.
[7]) Bulletin de Folklore 1898 σ. 1.
[8]) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 415.
[9]) RTP. 1895 σ. 421

γεννᾶται ὅταν ὁ θεὸς κυνηγῇ τὸν διάβολον, τὸν φθάνῃ καὶ τὸν κατασυντρίβῃ· διαρκούσης τῆς καταιγίδος ἀνοίγουσι θύρας καὶ παράθυρα, ἵνα μὴ ὁ διωκόμενος διάβολος καταφύγῃ εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ ἵνα ἀφεύκτως κεραυνωθῇ, διότι ὁ θεὸς τὸν προφθάνει πάντοτε[1]). Οἱ δὲ Λάπωνες μυθολογοῦσιν ὅτι ὁ θεὸς τῆς βροντῆς Aijeka ἀσχολεῖται κυρίως εἰς δίωξιν μάγων καὶ φαντασμάτων, οὓς τοξεύει διὰ τῆς ἴριδος, ἢ ὁ θεὸς τῆς βροντῆς καταδιώκει μάγον, ὃν ἐξελαύνει τοῦ οὐρανοῦ, ἢ ὁ Thor ἢ Thordoen καταδιώκει καὶ φονεύει μάγους[2]).

Βουλγαρική τις παράδοσις ἀναφέρει φόνον ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἠλία δράκοντος ἀποστεροῦντος μίαν πόλιν τοῦ ὕδατος, ἀπαιτοῦντος δ' ἑκάστοτε ὡς φόρον μίαν παρθένον[3]). Ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς ἀστραπῆς, ὑπαγομένη εἰς τὸν κύκλον τῶν μύθων περὶ δρακοντοκτονίας καὶ σωτηρίας παρθένου ἐκτεθειμένης εἰς βορὰν τοῦ δράκοντος, περὶ ὧν πολυπληθεῖς φέρονται παραλλαγαὶ καὶ παρ' ἡμῖν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, καὶ ὧν ἀρχαῖος μὲν τύπος εἶναι οἱ μῦθοι περὶ Ἡρακλέους καὶ Ἡσιόνης καὶ περὶ Περσέως καὶ Ἀνδρομέδας, νεώτερος δὲ τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

Τὰς ἀστραπάς, κατὰ τὴν προκειμένην παράδοσιν, βάλλει ὁ ἅγιος Ἠλίας ὡς πύρινα βέλη, ἅτινα καταπίπτουσιν εἰς τὴν γῆν ὡς πυρωμένοι λίθοι, ἤτοι ἀστροπελέκια. Ἡ παράστασις τοῦ κεραυνοῦ ὡς βέλους ἢ λόγχης τοῦ Διὸς εἶναι συνηθεστάτη εἰς τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς μύθους[4]). Σήμερον παρ' ἡμῖν οἱ ναυτικοὶ παρομοιάζουσι τὰς βολὰς τῆς ἀστραπῆς πρὸς πληγὰς δόρατος. «Ὁ θεὸς ῥίχτει ἀστραπαῖς σὰν κονταριαῖς» λέγουσιν[5]). Ἐν τοῖς Βέδαις ἡ ἀστραπὴ παρίσταται ὡς βέλος[6]). Καὶ παρὰ τοῖς σημιτικοῖς λαοῖς ἀνευρίσκονται

[1]) Grimm D. Myth. τ. III σ. 490,61. RTP. 1893 σ. 569. 570.

[2]) Castrén, Finnische Mythologie σ. 49. 48.

[3]) Lydia Schischmánoff, Légendes religieuses bulgares ἀρ. 44 σ. 87 κέ.

[4]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher die Gorgonen σ 78 κέ. Schwartz die Poet. Naturanschauungen τ. II σ. 97 κέ. Βλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ Prähistorisch-anthropolog. Studien σ. 322.

[5]) Κυπριανὸς ἐν Φιλίστορι τ. Α' σ. 242.

[6]) Archiv f. Religionswiss. 1898 σ. 130.

ὅμοιαι παραστάσεις· κατά τινα ταλμουδικὸν μῦθον, ὁ λίθος τῆς Λιλὶθ καταπίπτει εἰς τὴν γῆν ἐν σχήματι βέλους μετὰ τῆς ἀστραπῆς [1]). Ἐλέχθη δ' ἀνωτέρω, ὅτι καὶ οἱ Οὐκρανοὶ φαντάζονται τὸν κεραυνὸν ὡς λίθινον βέλος.

Τὴν αἰτίαν τῆς βροχῆς, τῆς ἀστραπῆς καὶ τῆς βροντῆς ἀποδίδουσιν ἐν Μάνῃ εἰς ἐπίθεσιν τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ κατὰ τοῦ διαβόλου, ὁσάκις τολμᾷ νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸν οὐρανόν. Ἀπάνου 'ς τὸν οὐρανὸ (λέγουσιν αἱ γραῖαι ἐν Μάνῃ) εἶναι ἕνας λάκκος καὶ πάει κάπου κάπου ὁ λυκοφαιμένος νὰ ποτίσῃ τὸ μουλάρι του. Τόνε βλέπει ὁ Μιχαὴλ Ἀρχάγγελος, βοήθειά μας, ποῦ τὸν ἔβαλε ὁ θεὸς ὄρογα νὰ τόνε φυλάῃ, καὶ τόνε κρούει κανονιαῖς. Οἱ κανονόμπαλαις χτυποῦσι 'ς τὸ λάκκο, τσιλαγριᾷ τὸ νερό, καὶ πέφτει 'ς τὴ γῆς. Ἡ βροντὴ ποῦ ἀκοῦμε εἶναι ὁ σμπάρος τοῦ κανονιοῦ, ἡ ἀστραπὴ εἶναι ἡ λάψη καὶ ἡ βροχὴ εἶναι τὸ νερὸ τοῦ λάκκου ποῦ πέφτει 'ς τὴ γῆς [2].

261

Κατὰ τὸν L. Myriantheus (Die Açvins. München 1876 σ. 141). Ἐκ τούτου παρέλαβον εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 49. Ὡς δὲ παρατηρῶ αὐτόθι, ἡ δοξασία ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τὸν σίφωνα, καὶ προῆλθεν ἐξ ἐπιπολαίου παρατηρήσεως τοῦ φαινομένου [3]). Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐμυθολόγουν ὅτι ἡ ἶρις ἀναρροφεῖ τοὺς ποταμοὺς ταύρου κεφαλὴν ἔχουσα [4]), οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ὅτι πίνει αὕτη τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης καὶ μεταδίδει εἰς τὰς νεφέλας [5]). Καὶ ἄλλοι λαοὶ ταὐτὰ δοξάζουσι περὶ τῆς ἴριδος [6]).

[1]) Gruppe Griech. Mythol. σ. 773.

[2]) Ἀπ' ὅλα δι' ὅλους (περιοδικὸν Ἀθηνῶν) 1904 σ. 159.

[3]) Πρβ. Marcollé et Zurcher. Les météores. 4 ἐκδ. σ. 124: «Les trombes font presque toujours entendre un bruit assourdissant, un sifflement étrange, qui augmente ou diminue suivant que le terrain au dessus duquel elles passent est plus ou moins humide».

[4]) Πλουτάρχ. ἀρέσκ. φιλοσ. Γ', 5. Στοβ. Ἐκλ. Α', λ', 1. Τζέτζ. Ἀλληγ. Ὁμ. Ἰλ. Ω, 50. Bergk ἐν N. Jahrbücher f. Philol. u. Pädag. 1860 τ. 81 σ. 406. Diels Doxographi σ. 372. Roscher Lex. d. Myth. τ. II σ. 321.

[5] Bibit arcus: Verg. Georg. I. 380-1. Plaut. Curcul. I, 2, 41. Lucan. IV, 80.

262

Παρὰ Ἰωάννου Βαλαβάνη (1890). *Δύσσα* ἢ *κατσίμαλλος* λέγεται ἐν Κερασοῦντι ἡ ὁμίχλη. Ἡ παράδοσις φαίνεται εἶναι αἰτιολογική, πρὸς γέλωτα πεπλασμένη.

Ἀλλ' ὅμως ἡ παράστασις τῆς ὁμίχλης ὡς οὔρου ἦτο οἰκεία εἰς τοὺς παλαιοὺς λαούς, ὡς μαρτυρεῖ τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως. Διότι ἡ λέξις ὁμίχλη εἶναι ἐκ τῆς αὐτῆς ῥίζης ἐξ ἧς καὶ τὸ ῥῆμα ὀμίχω ἢ ὀμιχέω (οὐρῶ) καὶ τὸ ὄνομα ὄμιχμα, (οὖρον), καὶ τὰ σανσκριτικὰ mêhâmi, (οὐρέω), mêhas (οὖρον), mêghas (νεφέλη), mêhanam (πέος)· τὰ λατιν. mingo, mictus, τὸ ὁλλανδ. mist (νεφέλη καὶ κοπρία) καὶ τὰ λιτανικὰ myzù (οὐρῶ) καὶ migla (ὁμίχλη) κττ.[1])

263

Κατὰ τὸν Γ. Κρέμον (ἐν τῇ ἐφημερίδι Νέᾳ Ἑλλάδι ἀρ. 35), ἐξ οὗ παρέλαβον τὴν παράδοσιν εἰς ΔΜΜ. σ. 20-1 καὶ εἰς τὴν διατριβήν μου L'arc-en-ciel en Grèce (ἐν Mélusine 1884 τ. II, σ. 38). Μεταβολὴν τοῦ γένους ἀναφέρουσι καὶ ἀρχαῖοι μῦθοι, ἐκ γυναικὸς μὲν εἰς ἄνδρα ὁ περὶ τοῦ Καινέως[2]), ὁ περὶ τοῦ Ἴφιδος[3]) καὶ ὁ περὶ τοῦ Λευκίππου[4]). Ἐξ ἀνδρὸς δ' εἰς γυναῖκα ὁ περὶ τοῦ

Senec. Qu. nat. I, 5, 6. Plin. H. N. II, 59. XVIII, 35 — Imbrifer arcus: Tibull. I, 4, 44. Senec. Oed 319. — Concipit Iris aquas alimentaque nubibus adfert (Ovid. Met. I. 270). Casuras alte sic rapit Iris aquas (Martial. Epigr. XII. 29, 6). Τὴν αὐτὴν ἴσως ἔννοιαν ἔχει καὶ ὁ ἑλληνικὸς μῦθος, καθ' ὃν ἡ Ἶρις κομίζει εἰς τὸν Ὄλυμπον ἐν χρυσῇ πρόχῳ ὕδωρ ἐκ τῆ Στυγός. (Πρβλ. Roscher Lex. II σ. 322).

[6]) Κατά τινα δοξασίαν τῶν ἐν Τρανσιλβανίᾳ Σαξόνων, ἡ ἶρις ἀναρροφοῦσα ὕδωρ ἐκ ποταμοῦ ἢ λίμνης συμπαρασύρει ἐνίοτε καὶ ἀνθρώπους καὶ ζῷα (RTP. 1896 σ. 532-3). Οἱ Γιορούβαι τῆς Γουινέας πιστεύουσιν ὅτι ἡ ἶρις φέρει τὰ ὕδατα τῆς γῆς εἰς τὰ ἐν ταῖς νεφέλαις ἀνάκτορα· (αὐτ. σ. 531). Ἀναγραφὴν ὁμοίων δοξασιῶν γαλλικῶν, κορσικανικῶν, ἰταλικῶν, σλοβακικῶν, βοημικῶν, ῥωσικῶν, ῥωμουνικῶν, ἀλβανικῶν, οὐκρανικῶν, φιννίων, ἀφρικανικῶν βλ. ἐν Mélusine τ. II σ. 12-14. 42. 71. 454.

[1]) Curtius Grundzüge d· Griech. Etym.[4] σ. 194 El. H Meyer, Indogerman-Mythen τ. II σ. 481.

[2]) Preller Gr Mythol. τ. II σ. 11. Roscher Lex. d. Mythol. τ. II σ. 896.

[3]) Ovid. Metam. IX, 768 κέ.

[4]) Ἀντωνίνου Λιβεράλις 17.

Τειρεσίου [1]) καὶ ὁ περὶ τοῦ Κρητὸς Σιπροίτου· οὗτοι δὲ προσομοιάζουσι μᾶλλον πρὸς τὴν ἡμετέραν παράδοσιν, διότι ὁ μὲν Σιπροίτης μετέβαλε τὸ γένος τιμωρηθεὶς δι' ὕβριν πρὸς θεάν· «ὅτι κυνηγετῶν λουομένην εἶδε τὴν Ἄρτεμιν» [2]), ὁ δὲ Τειρεσίας, κατά τινα παραλλαγὴν τοῦ περὶ τῆς μεταμορφώσεως αὐτοῦ μύθου, διότι εἶδε τὴν Ἀθηνᾶν λουομένην [3]).

Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶναι κοινὴ ἡ δοξασία αὕτη, ὅτι ὁ ὑπερπηδήσας τὴν ἶριν μεταβάλλει τὸ γένος· ἐν Λακκοβικίοις πιστεύουσιν ὅτι τοῦτο συμβαίνει εἰς τὸν διελθόντα ὑπὸ τὴν ἶριν [4]). Καὶ οἱ Ἀλβανοὶ πιστεύουσιν ὅτι κόρη ὑπερπηδῶσα τὴν ἶριν γίνεται παῖς καὶ ὁ παῖς κόρη [5])· καὶ οἱ Σέρβοι λέγουσι τὰ αὐτὰ περὶ μεταβολῆς τοῦ γένους τῶν διερχομένων ὑπὸ τὴν ἶριν [6]). Ἐπίσης καὶ ἐν τῷ νομῷ τοῦ Ἄνω Λείγηρος τῆς Γαλλίας ἐπικρατεῖ ἡ αὐτὴ δοξασία περὶ τῶν διερχομένων ὑπὸ τὴν ἶριν [7])· ἐν δὲ τῷ Βελφόρτ, ὅτι ἡ κόρη ἡ κατορθώσασα νὰ ῥίψῃ τὴν σκούφιαν της ὑπεράνω τῆς ἴριδος γίνεται ἀνήρ [8]). Καὶ παραμύθιον τῶν Nago τῆς Δυτ. Ἀφρικῆς διηγεῖται πῶς μειράκιον μετεμορφώθη εἰς κόρην τῇ συνδρομῇ τῆς ἴριδος [9]).

Τὸ *δρασκέλισμα* ἢ *ἀδρασκέλισμα* (διασκέλισις καὶ ὑπερπήδησις) ἀνθρώπων ἢ ζώων ἢ καὶ ἀψύχων θεωρεῖται ὡς διανοῖγον τὴν ὁδὸν τῶν δαιμόνων καὶ ἐπαγόμενον ὄλεθρον. Εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 21 ἀνέγραψα πολλὰς δεισιδαιμονίας τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ καὶ ἄλλων, ἀπορρεούσας ἐκ τῆς δοξασίας ταύτης. Ἕνεκα τούτου ὑπολαμβάνεται καὶ ὡς ὕβρις δεινή. Ὅθεν ἡ μεταβολὴ τοῦ γένους ἔχει τὴν ἔννοιαν τιμωρίας τῶν ὑπερπηδησάντων ὑπὸ τῆς ὑβρισθείσης Ἴριδος. Ὡς τιμω-

[1]) Συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν βλ. παρὰ Preller αὐτ. τ. II σ. 479. Πρόσθες Θεοδωρήτου Κύρρου, Ἀποκρίσεις 161 σ. 149 ἐκδ. Κεραμέως.

[2]) Ἀντωνίν. Λιβεράλ. 17, 5 σ. 93, 10 ἐκδ. Martini.

[3]) Φερεκύδης παρ' Ἀπολλοδώρ. Γ΄, ς΄, 7. Πρβλ. Καλλιμάχ. Λουτρ. Παλλάδ. 57 κέ. ὅπου μόνον ἡ τύφλωσις ἀναφέρεται.

[4]) Γουσίου ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 77 καὶ κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Πρωΐου.

[5]) Hahn Alban. Studien III, 138.

[6]) Vuk παρὰ Grimm D. Myth. [4] σ. 611. Hanusch, Slawisch. Myth. σ. 273. Krauss ἐν Mélusine II, 43.

[7]) Mélusine τ. II σ. 17.

[8]) Αὐτ. σ. 133.

[9]) Αὐτ. σ. 127 κέ.

ρία δὲ φέρεται ἡ μεταβολὴ καὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις μύθοις περὶ τοῦ Σιπροίτου καὶ τοῦ Τειρεσίου. Πιθανῶς δ' ἡ ἀρχὴ τοῦ μύθου δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς θρησκευτικὸν ἔθιμον, σκοποῦν τὸν ἐξιλασμὸν τῶν δαιμόνων, τὸ τῆς μεταμφιέσεως τῶν ἀνδρῶν εἰς γυναῖκας καὶ τἀνάπαλιν· τὸ ἔθιμον δὲ τοῦτο δὲν ἦτο ἀσύνηθες ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ λατρείᾳ [1]).

Τὸ ὄνομα τῆς ἴριδος *δοξάρι τῆς καλογριᾶς* ἐπιχωριάζει καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Αἱ παρ' ἡμῖν δ' ἐν χρήσει ὀνομασίαι τῆς Ἴριδος προῆλθον ἐκ παραστάσεων ταύτης, ὡς τόξου, ζώνης καὶ καμάρας· τὸ ἀρχαῖον ὄνομα ἶρις διεσώθη μικρὸν παραφθαρὲν μόνον ἐν τῇ καλαβρίᾳ ἑλληνικῇ διαλέκτῳ (τὸλ λῖρι, καὶ κατὰ θηλυκὸν γένος λιρρὶ ἢ λλιρί, ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ἄρθρου l' καὶ τοῦ ἶρις) [2]).

Α'. *Τόξον*. *Τόξο* λέγεται ἐνιαχοῦ ὑπὸ τῶν ναυτικῶν [3]) καὶ ἐν Ἰκαρίᾳ [4])· καὶ ὑποκοριστικῶς *δοξάρι* [5]) κατ' ἐναλλαγὴν τοῦ τ καὶ δ [6]). Ὑπὸ δὲ τῶν λογιωτέρων «οὐράνιον τόξον». Ἐν Ζακύνθῳ *τὸ τόξο τσῆ Παναγίας* [7]). Ἐν Κεφαλληνίᾳ *δοξάρι τσῆ γριᾶς* ἢ *δοξάρι τσῆ καλογριᾶς* [8])· ὁμοίως *δοξάρι τῆς καλογριᾶς* καὶ ἐν Ἀραχόβῃ. *Τοῦ οὐ-*

[1]) Βλ. Gruppe Griech. Mythologie σ. 159 904-5. Ἐκ τοιούτων ἴσως δοξασιῶν περὶ ἀποτροπῆς ἐπικειμένου κακοῦ διὰ μεταμφιέσεως προῆλθεν ἡ συνήθεια πολλῶν αὐτοχθόνων φύλων τῆς Ἀμερικῆς τοῦ νὰ φορῇ γυναικεῖαν ἐσθῆτα καὶ ὡς γυνὴ νὰ συμπεριφέρηται ὁ ἰδὼν καθ' ὕπνους τὴν σελήνην (Waitz Anthropologie d. Naturvölker τ. VI σ. 269). Αδηλον δ' ἂν εἶναι συναφὴς πρὸς ταύτας ἡ τῶν ἀρχαίων Ἰνδῶν δοξασία περὶ τῆς δυνάμεως τῶν Γανδάρβων νὰ μεταβάλλωσι τὰ ἐν τῇ κοιτίδι ἄρρενα βρέφη εἰς θήλεα, ὡς ὑποστηρίζει ὁ El H. Meyer Indogermanische Mythen τ. I. σ. 167).

[2]) Morosi ἐν Archivio Glottologico italiano 1874 σ. 92, 75. Pellegrini il dialetto greco-calabro σ. 82. Comparetti Saggi di dialetti greci 1866 σ. 95. Οἱ ἐν Καλαβρίᾳ ἑλληνόφωνοι φαντάζονται ὡς ὑπάρχουσαν ἐντὸς τῆς ἴριδος Νύμφην τινὰ ἢ Μοῖραν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἑξῆς στίχου δημώδους ᾄσματος: «Ἐσοὺ εἶσαι σὰν ἡ φάτα 'ς τὸ λῖρι» (Comparetti σ. 26). Ἴσως ὅμως τὸ λῖρι προῆλθε καὶ ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ iri, σπανιωτέρου ὀνόματος τῆς ἴριδος.

[3]) Ἀνδρ. Καρκαβίτσας ἐν Ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 6 Μαρτ. 1895.

[4]) Ἐπ. Σταματιάδου Ἰκαριακὰ σ. 140.

[5]) Σκαρλ. Βυζαντ. Λεξικὸν λ. δοξάρι. Κοραῆ Ἄτακτα Δ'. σ. 264 (ἐκ τοῦ Σομαβέρα).

[6]) Βλ. Foy Lautsytem d. griech. Vulgärsprache σ. 16. Δόξον ἀντὶ τόξον καὶ ἐν παπύρῳ τοῦ Β' αἰῶνος μ. Χ. περίπου. (Hermes 1895 σ. 146).

[7]) Schmidt Volksl. I, 36.

[8]) Νεοελλην. ἀνάλ. τ. Β' σ. 195.

ρανοῦ δοξάρι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν Ι. Ρίζου τοῦ Μανέ [1]). Κατὰ παρετυμολογίαν δ' ἴσως *δόξα* πολλαχοῦ [2]), καὶ *δόξα τοῦ οὐρανοῦ* [3]).

Τὸ ὄνομα *τόξον* πρὸς δήλωσιν τῆς ἴριδος εὑρίσκεται μόνον εἰς τοὺς Ἑβδομήκοντα (Ἰεζεκιὴλ Α΄, 28 Σειρὰχ μγ΄ 11) καὶ εἰς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς [4]). Τὸ παρ' Ἡσυχίῳ λ. εἴρη: «τὸ καλούμενον τόξον» ἀναφέρεται πιθανώτατα εἰς τοὺς χρόνους τοῦ λεξικογράφου. Ἐνίοτε ὅμως ἐπιφέρεται τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπεξηγηματικῶς, ὡς παρὰ τῷ ἰαμβογράφῳ Αἰσχρίωνι (ἀπ. 4 Bergk): «Ἶρις δ' ἔλαμψε, καλὸν οὐρανοῦ τόξον». Καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς: «ἶρις αὐτή, τὸ κατ' οὐρανὸν δηλαδὴ φαινόμενον τόξον». (Μ. Γλυκᾶς Α΄ σ. 58,8 Bonn)· «τὸ τόξον τῆς ἴριδος» (Λέων γραμματικὸς σ. 12 Bonn). Ἀλλ' ἡ παράστασις τῆς ἴριδος ὡς τόξου, φυσικωτάτη ἄλλως, ἦτο βεβαίως οἰκεία καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Ὁ Bergk [5]) εἰκάζει, ὅτι ἡ ἶρις ἐθεωρεῖτο ὡς τόξον τοῦ Διὸς καὶ ὅτι ταύτην τὴν παράστασιν ὑπεμφαίνει ὁ στίχος τῆς Ἰλιάδος (Ρ, 547): «ἠΰτε πορφυρέην Ἶριν θνητοῖσι τανύσσῃ Ζεὺς ἐξ οὐρανόθεν». Ὁ δὲ C. Robert [6]) ἐν ἀγγειογραφίᾳ ἀμφορέως ἐκ Μήλου ἀπεικονιζούσῃ γιγαντομαχίαν, θεάν τινα τόξον ἔχουσαν, ἄλλως δ' ὑπ' ἄλλων ὀνομαζομένην, ὑπολαμβάνει ὡς τὴν Ἶριν, διὰ τὸ τόξον. Ὁ δὲ W. Schwartz [7]) προσπαθεῖ, ἀλλ' ὄχι πολὺ εὐστόχως, ν' ἀποδείξῃ ὡς παραστάσεις τῆς Ἴριδος ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἐν ἑλληνικοῖς μύθοις ἀναφερόμενα τόξα θεῶν καὶ ἡρώων.

[1]) Στοιχειομαχία σ. 15 (Legrand Collection des monuments I ἀρ. 7).

[2]) Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. δόξα 1. 2 τ. Δ΄ σ. 515. Σκαρλ. Βυζαντίου Λεξ. λ. δόξα. Ι. Ῥίζον Μανὲν ἔνθ. ἀν. «Περιγραφὴ τῆς ἴριδος, κοινῶς λεγομένης δόξα». Δαπόντε, Κῆπος χαρίτων σ. 32: «μὲ τόξον, δόξαν ὁποῦ λέν». Ἐφημ. Φιλομ. 1858 σ. 374 (ἐν Δρυοπίδι τῆς Κύθνου). Α. Καρκαβίτσαν ἐνθ. ἀν. (ὑπὸ τῶν ναυτικῶν). Δόξα ὁμοίως καὶ ἐν Κύμῃ. Ἐν Οἰνόῃ δὲ τοῦ Πόντου, τὰ κοράσια προσβλέποντα τὴν ἶριν ἐπᾴδουσι: «Δόξα, δόξα, τὸ μαλλί μου σὰν καὶ σέν»· πιστεύοντα ὅτι ἔχει ἡ ἐπῳδὴ δύναμιν πρὸς αὔξησιν τῆς κόμης, δι' ὃ καὶ ἐπιδεικνύουσιν ἀσκεπεῖς τὴν κόμην αὐτῶν εἰς τὴν ἶριν. (Ἐκ συλλογῆς Συμβουλίδου ὑποβληθείσης εἰς τὸν διαγωνισμὸν τῆς ἐν Ἀθήναις γλωσσικῆς ἑταιρείας τοῦ 1903).

[3]) Κοραῆ Ἄτακτα τ. Δ΄ σ. 264 (ἐκ τοῦ Σομαβέρα).

[4]) Βλ. Ducange Gloss. Graecit. καὶ Στεφάνου Θησαυρὸν ἐν λ.

[5]) N. Jahrbücher f. Philol. u. Pädagogik 1860 τ. 81 σ. 406.

[6]) Hermes 1901 σ. 404.

[7]) W. Schwartz der Ursprung d. Mythologie σ. 101-4. 142. 175. 208.

Τόξον ἐκάλουν τὴν ἶριν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι (arcus), καὶ νῦν οὕτω καλοῦσιν αὐτὴν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Ἀλβανοὶ (ἄρκγκου)[1]. Εἶναι δὲ κοινότατα τὰ ὀνόματα τόξον (τόξον τοῦ οὐρανοῦ, τόξον τοῦ θεοῦ, τόξον τῆς βροχῆς κττ.) εἰς πάσας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας[2]) καί τινας ἀσιατικὰς καὶ ἀφρικανικάς[3]). Ἀπαράλλακτοι δὲ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ὀνομασίαν δοξάρι τῆς γρηᾶς εἶναι ἡ πορτογαλικὴ arco da velha καὶ ἡ οὐαλικὴ bwa y wrach[4]).

Β΄. *Ζώνη*. Ἡ παρομοίωσις τῆς ἴριδος πρὸς ζώνην εἶναι ἐπίσης πρόχειρος καὶ ἀκριβής, ὅσον καὶ ἡ πρὸς τόξον παρομοίωσις αὐτῆς. Ἐντεῦθεν ἡ ὀνομασία τοῦ φαινομένου *ζωνάρι* ἢ *ζουνάρι* ἁπλῶς[5]), ἢ *τὸ ζωνάρι τσῆ Παναγίας* (ἐν Ζακύνθῳ)[6]), *τῆς Παναγίας τὸ ζωνάρ'* (ἐν Τραπεζοῦντι)[7])· *Παναγίας ζουνάριν* ἢ *ζωνάριν* (ἐν Κερασοῦντι)[8]) *τῆς καλόγριας τὸ ζουνάρι* (ἐν Πελοποννήσῳ)· ἐν Κύπρῳ δὲ *τὸ ζωνάριν τῆς ἁγίας Ἑλένης*[9])· καὶ ἀλλαχοῦ *τὸ ζουνάρι τοῦ οὐρανοῦ*[10]). Τὴν αὐτὴν δ' ἔννοιαν ἔχουσι πιθανώτατα καὶ ἄλλαι ὀνομασίαι τῆς ἴριδος, ἐπιχωριάζουσαι ἐνιαχοῦ καὶ ὡς δυσετυμολόγητοι παρανοηθεῖσαι. Τοιαῦται δ' εἶναι αἱ ἑξῆς: *Κεραζώνη*, ἐν Νάξῳ, ἤτοι Κερᾶς (κυρᾶς) ζώνη[11]). *Κεραζοῦ*, ἐν Κύθνῳ[12]), ἴσως

[1]) Reinhold Πελασγικὰ σ. 3.

[2]) Βλ. Pott die Benennungen des Regenbogens ἐν Zeitschrift f. vergleich. Sprachforschung τ. II. σ. 427 κἑ. Mélusine τ. II σ. 9 κἑ. RTP. 1902 σ. 341.

[3]) Pott ἔνθ. ἀν. Mélusine αὐτ. σ. 11. 12. Ἀφρικανικά: RTP. 1900 σ. 117. 118. 1902 σ. 141-2.

[4]) Mélusine αὐτ. σ. 9. 11.

[5]) Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. ζωνάρι 1. Ι. Ῥίζου Μανὲ Στοιχειομαχία σ. 15: «τοῦ οὐρανοῦ δοξάρι | τὸ κράζουν καὶ ζωνάρι.»

[6]) Schmidt Volksl. σ. 36.

[7]) Σάββα Ἰωαννίδου Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος σ. ιδ΄.

[8]) Βαλαβάνης ἐν Ἀρχ. νεωτ. Ἑλλην. Α΄ γ΄ σ. 27. Ὁ αὐτὸς σημειώνει ὅτι λέγεται προσέτι Ταραγῦλιν (= τριγῦριν) ἐν Κερασοῦντι καὶ Ἄυρον (ἀπὸ τοῦ γῦρος) ἐν Πόντῳ.

[9]) Λουκᾶ Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 133. Ἡ ἁγία Ἑλένη τιμᾶται ἰδιαζόντως ἐν Κύπρῳ, ὡς κτίσασα ἐκκλησίας, ἀφιερώσασα τεμάχια τοῦ τιμίου ξύλου τοῦ σταυροῦ καὶ πολλαχῶς εὐεργετήσασα τὴν νῆσον.

[10]) Σκαρλ. Βυζαντίου Λεξ. λ. ζουνάρι.

[11]) Ὁ Σομαβέρας ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πιθανῶς παραλαμβάνων τὸ ὄνομα γράφει Κυεραζώνη, ὁ δὲ Κοραῆς (Ἄτακτα τ. Δ΄ σ. 265) ἐτυμολογεῖ ἐκ τοῦ κέρας καὶ ζώνης, «διότι τὸ ἡμικύκλιον τῆς ἴριδος ὁμοιάζει καὶ ζώνην καὶ κέρατον».

[12]) Ἐφημ. Φιλομ. 1858 σ. 374.

παραφθορὰ τοῦ προηγουμένου. *Κερασελένη* ἐν Χίῳ [1]), Λέρῳ [2]), Καστελλορίζῳ [3]) καὶ ἀλλαχοῦ [4]) *Κυρασαλένη* ἐν Σύμῃ [5]). *Κιρασουλένη* (Κερασούλενη) ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας [6]). *Κερασσουλὲ* ἐν Ἰκαρίᾳ [7]). Εἶναι δηλαδὴ Κερᾶς ἢ κυρᾶς Ἑλένης ζώνη, ὡς καὶ ἐν Κύπρῳ λέγεται ἡ ἶρις, καὶ ἡ ὀνομασία αὕτη εἶναι ἴσως συναφὴς καὶ πρὸς τὴν δοξασίαν, ὅτι εἰς τὴν βάσιν τῆς ἴριδος, εἰς τὸν τόπον ὅπου ἅπτεται τῆς γῆς, ἐγκρύπτεται *Κωσταντινᾶτο,* (νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἐν γένει τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων), ὅπερ φέρει μεγάλην εὐτυχίαν εἰς τὸν εὑρόντα. (Βλ. ΔΜΜ. σ. 22).

Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες παρωμοίαζον πρὸς ζώνην τὴν ἶριν, ἴσως δὲ μυθολογικαὶ εἰκόνες τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι ὁ κεστὸς τῆς Ἀφροδίτης καὶ ἡ ζώνη τῆς βασιλίσσης τῶν Ἀμαζόνων Ἱππολύτης [8]). Ὁ Ψευδοπλούταρχος (π. ποταμῶν 18,4) ἀναφέρει ζώνας τῆς ἴριδος. Ὁ Ἡσύχιος (λ. ἶρις) τὴν λέξιν ἶρις ἐξηγεῖ διὰ τοῦ «ἡ ἐν τῷ οὐρανῷ ζώνη». Ὁμοίως καὶ τὸ Ἐτυμολογικὸν τὸ μέγα (σ. 475) καὶ γλωσσάριόν τι παρὰ Ducange (λ. τόξον). Πρὸς δὲ τὰς δημώδεις ὀνομασίας ζωνάρι τῆς Παναγίας ἢ τῆς Ἁγίας Ἑλένης ἢ τοῦ οὐρανοῦ παραπλήσιαι ἀλλόγλωσσοι εἶναι αἱ ἑξῆς: Marijin pojas (Μαρίας ζώνη) ἢ Botzi pojas (θεοῦ ζώνη) ἢ pâsec (ζουναράκι) κροατικαί [9]). Laumês josta (ζώνη τῆς κοινῆς πάντων τῶν θεῶν

[1]) Κανελλάκη Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 379 (ἐκ σημειώματος τοῦ 1734).

[2]) Οἰκονομοπούλου Λεριακὰ σ. 68.

[3]) Παρνασσὸς τ. Β΄ σ. 884.

[4]) Ὁ Ducange ἐν τῷ Γλωσσαρίῳ του (σ. 761) γράφει ἀμαρτύρως: «Κυαρασελένη, Κυαρασελήνη, Iris Ἶρις». Ὁ Κοραῆς (ἔνθ. ἀν.) ἐτυμολογεῖ τὴν λέξιν ἐκ τοῦ κέρας ἢ τόξον τῆς σελήνης· «διότι δύο εἴδη ἴριδος λέγονται, ἡ ἶρις ἢ τὸ τόξον τοῦ ἡλίου καὶ ἡ σπανιώτερον κατὰ τὴν πανσέληνον φαινομένη ἶρις ἢ τόξον τῆς σελήνης, τὴν ὁποίαν δὶς μόνον εἶδεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς πεντήκοντα ἐτῶν διάστημα».

[5]) ΚΠ. τ. ΙΘ΄ σ. 215. Οἱ παῖδες ἐν Σύμῃ βλέποντες τὴν ἶριν, ἐπᾴδουσιν: «Ἦρτεν ἡ κυρασαλένη, | νὰ μᾶς κάμῃ παπουτσάκια | μὲ τὰ κόκκινα σφογγάκια».

[6]) Γουσίου ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 77. Abbott σ. 71.

[7]) Σταματιάδου Ἰκαριακὰ σ. 131.

[8]) Βλ. W. Schwartz die Poetischen Naturanschauungen τ. II. σ. 191 καὶ σ. 190, ἔνθα παραθέτει δύο χωρία γερμανῶν ποιητῶν ὀνομαζόντων τὴν ἶριν Gürtel des Friedens καὶ Gürtel der Iris.

[9]) Mélusine τ. II σ. 111.

μητρὸς Lauma ἢ Laima) ἢ dangaus josta (οὐρανοῦ ζώνη) λαταυικαί[1]). Ceinture du Bon Dieu, γαλλικὴ τοῦ Le Puy τοῦ Ἄνω Λείγηρος[2]). Cheinture Saint Martin (ζώνη τοῦ ἁγίου Μαρτίνου), γαλλικὴ τῆς Νορμανδίας[3]). Häsämt-el-lella-Fatîma (ζώνη τῆς κυρᾶ Φατιμᾶς, τῆς θυγατρὸς τοῦ Μωάμεθ), τῶν γυναικῶν ἐν Μαρόκῳ[4]). Giboh kiemeri (οὐρανοῦ ζώνη) τουρκική[5]). Zabata wacayo (ζώνη τοῦ οὐρανοῦ, ἢ τοῦ θεοῦ) τῶν Γάλλας τῆς Ἀφρικῆς[6]). Ἀνάλογοι δ' ὀνομασίαι εἶναι καὶ αἱ γαλλικαί: jarretière de la Sainte Vierge τῆς Ὠβέρνης[7])· tchambalha di Boun Diöi et de la santa Vierdza (περικνημὶς τοῦ θεοῦ καὶ τῆς Παναγίας) τοῦ Ἄνω Λείγηρος[8]). Courroie de Saint Léonard τῆς Λοθαριγγίας[9]). Ἐν τῷ ἄνω Παλατινάτῳ ἡ ἶρις θεωρεῖται ὡς παρυφὴ τῆς ἐσθῆτος τῆς Παναγίας[10]). Ὁ Ἰνδὸς ποιητὴς Καλιδάσας παραβάλλει αὐτὴν πρὸς ποικίλην ζώνην παρθένου[11])· καὶ οἱ Νεοσηλανδοὶ μυθολογοῦσιν ὅτι ὁ ἐν τῇ ἴριδι ἐνοικῶν θεὸς Ὑνουκοῦ ἔχει ὡραίαν ζώνην[12]).

Γ'. *Καμάρα*. Καμάρα ἢ καμάρα τοῦ θεοῦ ἐλέγετο ἡ ἶρις ἐν Ἀθήναις (κατ' ἀνακοίνωσιν Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου). *Καμάρε* ἐπίσης ὀνομάζουσιν αὐτὴν καὶ οἱ Ἀλβανόφωνοι τοῦ Πόρου[13]). Τὴν αὐτὴν δ' ὀνομασίαν, kaybiaron ἤτοι καμάραν, ἀνευρίσκομεν παρὰ

[1]) Grimm Deutsche Mythol. [4]σ. 612. Hanusch Slaw. Mythus σ. 273. Schwenck Mythol. τ. VII σ. 118. Mélusine τ. II σ. 11.

[2]) Mélusine τ. II. σ. 10.

[3]) RTP. 1891 σ. 205.

[4]) Verhandlungen d. Berl. Gesellsch. f. Anthropologie 1886 σ. 677.

[5]) Pott ἔνθ. ἀν. σ. 430. Κεμέρι καὶ παρ' ἡμῖν λέγεται ἡ δερματίνη ζώνη, ἣν κατάσαρκα περιβάλλονται οἱ ὁδοιπόροι, φυλάττοντες ἐν αὐτῇ χρήματα. Ἡ τουρκικὴ λέξις ἐλήφθη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καμάρα. «Καμάραι, ζῶναι στρατιωτικαί». (Ἡσύχιος).

[6]) Pott αὐτ. Mélusine τ. II σ. 12.

[7]) RTP. 1897 σ. 553.

[8]) Mélusine τ. II σ. 10.

[9]) Αὐτ.

[10]) Schönwerth. Aus der Oberpfalz τ. II σ. 129.

[11]) Βλ. Menzel Mythologische Forschungen σ. 259.

[12]) Waitz Anthropologie τ. VI σ. 268-9.

[13]) Reinhold Πελασγικὰ σ. 69.

μόνοις τοῖς Ἐσκιμώοις τοῦ Μάκεντζη τῆς Βορείου Ἀμερικῆς[1]).

264

Κατὰ τὸν Γ. Κρέμον (ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Νέα Ἑλλάδι» ἀριθ. 35 τῆς 26 Ὀκτωβρίου 1874). Ἐκ τούτου παρελάβομεν τὴν παράδοσιν ὁ B. Schmidt (Sagen σ. 144-5 ἀρ. 13) καὶ ἐγὼ (ΔΜΜ. σ. 26-7. 37. Παροιμ. Β΄, 313). Πρβλ. καὶ Schmidt (Volksl. σ. 189). Ὁ Κατεβατὸς (Καταιβάτης) εἶναι ὁ ἀπὸ τοῦ Παρνασσοῦ καταιγίζων ἄνεμος, προσωποιεῖται δ' ὑπὸ τῶν περιοίκων ὡς ἐπροσωποιοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων οἱ τοιοῦτοι ἄνεμοι, ὡς γίγαντες ἢ Τιτᾶνες θεωρούμενοι, οἷον ὁ Βορέας ἐν Ἀρκαδίᾳ, ὁ Σκείρων ἐν Μεγαρίδι, ὁ Παγρεὺς ἐν Κιλικίᾳ καὶ Συρίᾳ[2]).

Ἡ παράδοσις αὕτη συνεπτύχθη εἰς παροιμίαν, ἣν εὗρον εἰς ἀνέκδοτον συλλογὴν τοῦ Ι. Βερέττα, περιελθοῦσαν εἰς χεῖράς μου μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Β΄ τόμου τῶν Παροιμιῶν μου:

Τὸν ἀσκητὴ τῆς ἄνοιξης
τὸ κρύο τὸν ἐμάρανε

Τῆς παροιμίας ταύτης παραλλαγὴ εἶναι ἡ δημοσιευθεῖσα ἐν Παροιμ. τ. Β΄ σ. 313: «Ἄλλο δὲ μὲ μάρανε, τῆς ἄνοιξης τὸ κρύο».

Τὴν καταιγίδα φαντάζεται ὁ λαὸς ὡς πάλην τῶν ἀνέμων πρὸς ἀλλήλους, ἐκ τῆς παραστάσεως δὲ ταύτης προῆλθον οἱ μῦθοι περὶ τῆς πάλης τῶν στοιχειῶν (βλ. καὶ σημείωσιν εἰς 488). Ἡ δὲ μεταβολὴ τοῦ ἀνέμου ἀποδίδεται εἰς τὴν κατίσχυσιν ἐν τῇ πάλῃ τοῦ ἐπιπνεύσαντος. Περὶ τῶν δοξασιῶν τούτων διέλαβον εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 25 κἑ., ὅπου παρατηρῶ ὅτι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς ἀνευρίσκονται ὅμοιαι. Εἰς ταῦτα δὲ ἂς προστεθῇ, ὅτι τὰ χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων περὶ ἀνεμομαχίας περισυνήγαγον καὶ ὁ M. Mayer (die Giganten u. Titanen σ. 373 κἑ.) καὶ ὁ W. Roscher (Das von der Kynanthropie handelnde Fragment d.

[1]) Mélusine τ. II σ. 12.

[2]) M. Mayer die Giganten u. Titanen σ. 108. κἑ. 219 κἑ. Περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι τοιούτων καταιγιζόντων ἀνέμων εἰς οὓς καταλέγεται καὶ ὁ Κατεβατὸς βλ. Neumann u. Partsch Physikalische Geographie von Griechenland σ. 105 κἑ.

Marcellus σ. 84-5)· καὶ ὅτι καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν Ἑλλάδι ἔχομεν μαρτυρίας περὶ διατηρήσεως τῶν αὐτῶν δοξασιῶν· διότι ὁ μὲν Γεώργιος Πισίδης ἀναφέρει ἔριν τοῦ βορρᾶ πρὸς τὸν νότον[1])· ἐν χρήσει δ' ἦτο καὶ ἡ λέξις ἀνεμομαχία[2]). Καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος ἀναφέρει μάχην τοῦ βορρᾶ πρὸς τὸν νότον (Δ', 1669 κἑ.), καὶ ἀνακάτωμα στοιχειῶν ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ (αὐτ. στ. 1825). Εἰς δὲ τὰ παραδείγματα ὁμοίων δοξασιῶν παρ' ἄλλοις λαοῖς ἂς προστεθῇ ὅτι καὶ οἱ Δακοταῖοι Ἰνδοὶ τῆς Ἀμερικῆς ἀναφέρουσι μάχην τοῦ βορρᾶ καὶ τοῦ νότου. (Waitz, Anthropologie d. Naturvölker τ. III σ. 190).

Ἡ περὶ τοῦ μοναχοῦ διήγησις πολλὴν παρουσιάζει ἀναλογίαν πρὸς παλαιὸν συναξάριον περὶ διατριβῆς τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ ἐν τῷ Ὀλύμπῳ· οὗτος ὑποτίθεται ἐξιστορῶν ὡς ἑξῆς τὰ κατ' αὐτήν: «Ἐγενόμην καὶ ἐν τῷ Ὀλυμπίῳ ὄρει, τῶν θεῶν, ὡς λέγουσιν, οἰκητηρίῳ καὶ ἠμυήθην ἤχους ὁμιλιῶν καὶ ψόφων διήγησιν. Εἶδον ἐκεῖ φαντάζοντα πρέμνα καὶ πόας ἐνεργεῖν δοκούσας θεῶν ἐπισκοπαῖς... Εἶδον ἐκεῖ χοροὺς δαιμόνων ὑμνούντων *καὶ ἄλλων πολεμούντων* καὶ ἑτέρων ἐνεδρευόντων, ἀπατώντων, συγχεόντων καὶ ἑκάστου θεοῦ καὶ θεᾶς ἐθεασάμην ἐκεῖ τὴν φάλαγγα, μείνας αὐτόθι ἡμέρας τεσσαράκοντα». (Bollandi Acta Sanctorum Μηνὸς Σεπτεμβρίου τ. VIII σ. 222. Preller ἐν Philologus τ. I σ. 349).

265

Κατὰ τὸν Γ. Κρέμον ἔνθ. ἀν., ἐξ οὗ παρέλαβον εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 25-26. Ἡ εἰκὼν τῆς τήξεως τῶν κρυστάλλων καὶ κατανικήσεως τοῦ Κατεβατοῦ ὑπὸ τῆς μαλακῆς πνοῆς τοῦ Νότου εἶναι βεβαίως ἐκ τῆς φύσεως εἰλημμένη· ἀλλ' ἡ παράστασις τοῦ φαινομένου τούτου ὡς

[1]) Ἐν Wiener Studien 1891 τ. XIII σ. 2.

[2]) Πλὴν τοῦ Λαυρεντίου Λυδοῦ πολλαχοῦ κάμνοντος χρῆσιν αὐτῆς, εὑρίσκεται ἡ λέξις καὶ παρὰ τῷ Νικήτᾳ τῷ Χωνιάτῃ ἐν κώδικι 250 τοῦ Μονάχου: «καὶ ἀνεμομαχία μεγάλη ἐγένετο»· ἀνθ' οὗ τὸ εἰς ἀρχαίαν γλῶσσαν κείμενον (σ. 500 Bonn) ἔχει: «καὶ ὁ ἀὴρ ταραχώδης ὤφθη». Περὶ τῆς παραστάσεως τῆς μάχης τῶν ἀνέμων πρὸς ἀλλήλους βλ. καὶ El. H. Meyer, Indogerm. Mythen τ. II σ. 469.

ἀποτελέσματος ἔριδος τοῦ Κατεβατοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνέμους ὑπενθυμίζει τὸν ἀρχαῖον μῦθον περὶ τῆς ἔριδος τοῦ Βορρᾶ καὶ τοῦ Ἡλίου [1]). Τοῦ μύθου τούτου γνωστοῦ καὶ εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς λαὸν ἐδημοσίευσα μίαν παραλλαγὴν ἐξ Ἀραχόβης τῆς Λεβαδείας εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 36, δὲν κρίνω δ' ἄσκοπον νὰ παραθέσω καὶ ἑτέραν ὧδε ἐκ Λειβησίου τῆς Λυκίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Μ. Μουσαίου), ἕνεκα τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος.

Παραμῦθιν τοῦ Νήλιου καὶ τοῦ Βουριᾶ.

Μιὰν βουλὰν ἡ Βουριᾶς ποῦ φυσᾷ δυνατὸς κὶ κουτουρτισμένος κὶ χινιστός, ποῦ μαργώνει τοὺν κόσμουν, ἔκαμιν κουτουράδαν κ' εἶπιν εἰς τοὺν νήλιουν. «Ἰσὺ δὲν εἶσι δυνατὸς χὰν κ' ἰμέναν· χὰν φυσοῦ ἰβὼ ταράσσουν τοὺν κόσμουν, κὶ σουντρουμάσου τουν· ἀμ' ἰσὺ εἶσι μαλάκους κ' ἒν ἀμπουρᾷς νὰ ταράξῃς τοὺν κόσμουν». Ὁ νήλιους, ποῦ νιν λαμπρουφουτιρὸς κὶ γλυκύς, ἠγέλασιν εἰς τ' ἀρσιζλίκιν τοῦ βουριᾶ, κ' εἶπιν του. «Ἔλα νὰ δικιαμάσουμουν τὴν δύναμίν μας εἰς τουννᾶν τοὺν γιολτζῆν, ποῦ πιρνᾷ κὶ πάει· ἂν ἀμπουρέσῃς κὶ πάρῃς τουν τὴν καππανέκαν του». Ἔτυχιν κ' ἠπέραννιν ἕνας ἄθρωπους ἐκείνην τὴν ἰστιγνὴν ἀποὺ μπρουστά τουν. Ἡ βουριᾶς ἠδέχτην τοὺ κουντρέστουν μετὰ χαρᾶς, γιατὶ ἠστιμάριννιν πῶς θ' ἀμπουρέσῃ νὰ πάρῃ γιὰ μιᾶς τοῦ πιράτη τὴν καππανέκαν, κὶ χαμίτα ἀρχίνησιν νὰ φυσᾷ μὶ βούλην του τὴν δύναμιν, μὶ βούλην του τὴν φόρσαν, κὶ μὶ βούλην του τὴν κυργιάδαν Ἀμ' ἒν ἀμπούρεσιν νὰ κάμῃ τίποτα, γιατὶ ἡ ἄθρωπους ὥς που ἠφύσινιν ἡ βουριᾶς ἠμάργωννιν, κ' ἔσβιγγιν τὴν καππανέκαν του. Τέλος πάντω θέλοντας κὶ μὴ θέλοντας ἡ βουριᾶς ἀναγκάσθην νὰ 'πῇ τοὺν ὁλόρτιμούν του τοὺν λόουν, κ' εἶπιν τοὺν νήλιουν· «Κάμι κὶ σὺ τοὺ κάαμάν σου». Τότι χαμὲν ἡ νήλιους ἠκόππασιν τοῖς ἀχτένις του, κὶ βούλους ἡ κόσμους ἀρχίνησιν νὰ γιλᾷ κὶ ν' ἀννοίῃ ἡ καρτιά του. Ἡ πιράτης ἒν ἠπέρασιν πουλλὺς κιρός, κ' ἔβρασιν ἡ ῥάχη του, κ' ἠγύρευγιν νήσκιουν νὰ κάτσῃ γιὰ νὰ φυ-

[1]) Αἰσωπ. μῦθ. 82. 82b Halm. Βαβρ. 18. Βλ. καὶ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, εἰς οὓς παραπέμπει ὁ ἐκδότης τοῦ Βαβρίου Crusius.

λαχθῇ ἀπ' τοῦ νήλιου τὴν ἰβράστην, κ' ἔβγαλιν κ' ἔρρηξιν ἀουπάνου του βόχι μόνουν τὴν καππανέκαν, ἄλλα κὶ τοὺ γελέκιν του, κι' ἀπόμεινιν μόνουν μὶ τοὺ πουκάμισουν. Ἡ βουριᾶς τότι θέλοντας κὶ μὴ θέλοντας ἔκαμιν ἰκράριν, κ' ἠμουλόησιν τὴν ἀδυναμίαν του κ' εἶπιν· «Πέστ ὀλοοῦν 'ς τοῦ νήλιου τὴν ἰβράστην!».

Τοὺ νόημα τοῦ παραμυθιοῦ εἶνιν, ὅτι πῶς ἡ ἄθρωπους μὶ τὴν ἀπουμουνὴν κὶ μὶ τὴν ἰγλυκειὰν τὴν ἰγλῶσσαν ἀμπουρᾷ κὶ κάμνει ἰκείνου, ποῦ ἓν ἀμπουρᾷ νὰ κάμῃ μὶ τὴν φόρσαν κὶ μὶ τὸ ζόριν.

266

Κατὰ τὸν Α. Καρκαβίτσαν, διασκευάσαντα τὴν παράδοσιν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «ἡ Μάννα» (ἐν Ἑστίᾳ 1890 τ. Α' σ. 22-3). Ἀντίστοιχος πρὸς τὴν παράστασιν περὶ τῆς γενέσεως τῆς καταιγίδος ἐκ τῶν θρήνων τῆς Νεράιδας καὶ τῆς εὐδίας ἐκ τῆς χαρᾶς αὐτῆς, εἶναι ἡ περὶ τῆς Γοργόνας, ἧς οἱ θρῆνοι παράγουσι τὴν τρικυμίαν, ἐνῷ ὅταν χαίρῃ ἐπικρατῇ γαλήνη (ἀρ. 551).

267

Παρὰ Σ. Α. Καλογεροπούλου δημοδιδασκάλου (1889). Ἡ παράστασις τοῦ ἀνεμοστροβίλου ὡς γαμηλίου πομπῆς τῶν Νεράιδων ἐμφαίνεται καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 694 παράδοσιν. Εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 46 κἑ. ἀναγράφω τὰς ὁμοίας δοξασίας ἄλλων λαῶν· εἰς ταύτας ἂς προστεθῶσι καὶ αἱ ἐν Οὐκρανίᾳ ἐπιχωριάζουσαι περὶ τῶν καταιγίδων ὡς γάμου τοῦ διαβόλου (RTP. 1895 σ. 424), καὶ αἱ τῶν Μαρωνιτῶν τῆς Συρίας περὶ γάμου τῶν δαιμόνων (Tallqvist, Arabische Sprichwörter u. Spiele σ. 76-77). Καὶ τοὺς ἀρχαίους μύθους περὶ τῶν γάμων τοῦ Πειρίθου καὶ τῆς κενταυρομαχίας, καθὼς καὶ ἄλλους παρομοίους ὁ Elard Hugo Meyer (Indogerman. Mythen τ. I. σ. 190 κἑ.) ὑπολαμβάνει ὡς παραστάσεις μυθικὰς τῆς καταιγίδος.

268

Παρὰ Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου (1882). Καὶ ὁ Ἀλλάτιος ἀναφέρει τὴν αὐτὴν δοξασίαν: «Dicunt praeterea dum ventorum turbines saeviunt, omniaque quasi in vortices agunt,

eas tum temporis per ea loca spaciari». (De Graecorvm hodie qvorvndam opinationibvs. Colon. 1645 σ. 160). Ὅμοιαι παραδόσεις περὶ Νεράιδων ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ καὶ ὑπ' ἀρ. 269. 270. 652. 656. 691. 697. 737. 739. 750. 754. Πρβλ. καὶ ἀρ. 271. 272. Εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 40 κέ. ἀναφέρω καὶ ἄλλων λαῶν τοιαύτας (βλ. καὶ ἀρ. 272) [1]).

269

Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου (1892). Πρβλ. τὴν προηγουμένην καὶ τὴν ἑπομένην. *Ἀνεμοξουριὰ* θηλ. ἢ *ἀνεμοξοῦρι* οὐδ λέγεται ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μαντινείας ὁ τυφὼν ἢ στρόβιλος, ὅστις σπανιώτερον καὶ *ἀνεμοστρόφιλας* αὐτόθι λέγεται· καὶ μεταφορικῶς ἐπὶ ταχείας κινήσεως, οἷον «μωρ' ἐτοῦτος ἔγιν' ἀνεμοξουριὰ» ἤτοι ἐγένετο ἄφαντος δρομαῖος φυγών· καὶ ἐν παρομοιώσει· «φεύγει σὰν ἀνεμοξουριά». Ἡ λέξις ἴσως ἀπὸ τοῦἄνεμος καὶ τοῦ ξουρίζω (=ξυρέω) [2]). Ἐν Γορτυνίᾳ λέγεται ὁ στρόβιλος *ἀνεμογαζού*, θηλ. (πληθ. ἀνεμογαζούδαις)· ἴσως ἀπὸ τοῦ ἄνεμος καὶ τοῦ γαζέπι, ὡς λέγεται ἐνιαχοῦ (μάλιστα ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι) ἡ θύελλα (τουρκ. γκαζὲπ = ἡ ὀργή). Εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 38 ἀναφέρω καὶ ἄλλα ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν ὀνόματα πρὸς δήλωσιν τοῦ στροβίλου· εἶναι δὲ ταῦτα *ἀνεμοστρόβιλος* καὶ κατὰ παραφθορὰν *ἀνεμοστρόφιλος* [3]), *ἀνεμοστρόφιλας*, *ἀνεμοστρούφιλος*, *ἀνεμοστρίφτουλας* [4]), *ἀνεμοστρόβιλας*, *ἀνεμοστρούβι*-

[1]) Εἰς ταῦτα ἂς προστεθῇ ὅτι καὶ αἱ Σαμοβίλαι κατὰ τοὺς Βουλγάρους καὶ αἱ Szépasszony κατὰ τοὺς Ματζυάρους ὀχοῦνται ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ. (Strausz die Bulgaren σ. 151). Καὶ ἡ Juda κατὰ τοὺς Βουλγάρους εὑρίσκεται ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ (αὐτ. σ. 156). Βλ. καὶ Revue de l'hist. des religions 1898 τ. 38 σ. 258. Mannhardt Antike Wald- u. Feldkulte σ. 85.92 κέ.

[2]) Πολλαχοῦ λέγεται «ξουρίζει ὁ ἄνεμος» ἐπὶ ψυχροτάτου ἀνέμου. Ἐπὶ τοῦ ἀνεμοστροβίλου δὲ ἠδύνατο ἐπίσης μεταφορικῶς νὰ λεχθῇ ὅτι ξουρίζει τὸ ἔδαφος ὡς ἀναρπάζων τὸ προστυχόν.

[3]) Ὁ Δουκάγγιος φέρει παράδειγμα τοῦ τύπου τούτου ἐκ τοῦ Θεοφυλάκτου τοῦ ἱεροδιακόνου· «φορτοῦνα μεγάλη ἐσηκώθη μὲ ἄνεμον δυνατὸν καὶ ἀνεμοστρόφιλον καὶ ἐσύντριψε τὰ μονόξυλά τους». Ἡ λέξις εὑρίσκεται καὶ εἰς τὸ κρητικὸν τραγοῦδι τοῦ Δασκαλογιάννη. (Em. Legrand Ephém. Daces σ. φλ' στ. 193).

[4]) Ἐν Κεφαλληνίᾳ. (Νεοελλην. ἀνάλ. τ. Β' σ. 161).

λος, *ἀνεμοστρίφουλας*[1])· *ῥούφουνας* ἐνιαχοῦ τῆς Ἑπτανήσου· ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲ *ἀνεμορούφουλας* καὶ *ἀνεμορούφουλος* (Νεοελλ. ἀνάλ τ. Β΄ σ. 161). Ἐν Μακεδονίᾳ *ἀνεμοσπλάδα* (ἐκ τοῦ ἄνεμος καὶ σπιλάς)[2]. ἐν Μακεδονίᾳ ἐπίσης ἐπιχωριάζει ἡ λέξις *ἀνεμικὴ* (πληθ. ἀνεμικαῖς)[3]), ἥτις συχνότατα εὑρίσκεται εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς ποιητάς[4]). Ἐν Μαντινείᾳ λέγεται καὶ *ἀνεμοδοῦρα*[5]) καὶ *φυσοῦρα*, θηλ. ἀλλ' ἡ τελευταία λέξις κυριολεκτεῖται μᾶλλον ἐπὶ σφοδρᾶς πνοῆς ἀνέμου, οἷον ἐν τῇ φράσει· «κάνει φυσοῦρα, σάματι νὰ πιαστήκανε οἱ ἀέρηδες καὶ νὰ μαλλώνουνε».

Ὅτι ἡ ἁρπαγὴ τοῦ καλύματος τῆς κεφαλῆς καθιστᾷ ὑποχείριον τὴν Νεράιδαν ἀναφέρεται εἰς πολλὰς παραδόσεις (βλ. ἀρ. 763). Πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἐκ τοῦ ἀνεμοστροβίλου βλάβης ἀναφέρονται διάφοροι τρόποι, οἱ μὲν φυσικὸν λόγον ἔχοντες, ὡς ὁ τοῦ ἐναγκαλισμοῦ δένδρου ἢ βράχου, οἱ δὲ σκοποῦντες εἰς τὴν ἐξευμένισιν ἢ τὴν ἐκφόβησιν τῶν Νεράιδων. Πρὸς ἐξευμένισιν καταπίπτουσι πρηνεῖς, συνήθως ἐπᾴδοντες εὐφήμους λόγους· (βλ. ὅσα περὶ τούτων ἔγραψα εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 41 κέ.). Πρὸς ἐκφόβησιν δὲ ποιοῦσι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ὅπερ οἱ χριστιανοὶ θεωροῦσιν ὡς ὅπλον κατὰ τῶν δαιμόνων· ἢ ἀπειλοῦσι διὰ τοῦ ἅλατος, οὗ καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔκαμνον χρῆσιν εἰς τοὺς καθαρμοὺς (Θεοκριτ. ΚΔ, 96)· ἢ διὰ τοῦ πηγάνου ὅπερ διὰ τὴν ὀξεῖάν του ὀσμὴν θεωρεῖται ἀποτρεπτικὸν τῶν δαιμόνων καὶ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου καὶ ὑπὸ ἄλλων λαῶν[6])· ἢ διὰ μαχαίρας μέλαιναν

[1]) Ἐν Κύθνῳ. (ΖΑ. σ. 435).

[2]) Γουσίου, ἡ περὶ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 79.

[3]) Χ. Μεγδάνου, ὁ λύχνος τοῦ Διογένους σ. 262.

[4]) Θυσία Ἀβραὰμ στ. 68 σ. 228 Legrand: «ἀνεμικὴ κι' ἀντάρα». —Χορτάτση Ἐρωφίλη στ. 60 σ. 287 Σάθα. Γύπαρις, πολλαχοῦ. Ἐρωτόκριτ. Β΄, 1109. 1388. 2006. Τὸ τραγοῦδι τοῦ Δασκαλογιάννη ἔνθ. ἀν. «μά πιασ' ἀνεμοστρόφιλος κι' ἀνεμικὴ μεγάλη».

[5]) Περὶ τῆς λ. βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας τ. Δ΄ σ. 265. Πλὴν τοῦ ἀνεμοδείκτου σημαίνει καὶ ἐργαλεῖον ἐκκοκιστικὸν τοῦ βάμβακος διὰ τὴν ταχεῖαν περιστροφικὴν κίνησιν αὐτοῦ. (Βλ. Παπαζαφειροπούλου Περισυναγωγ. σ. 384).

[6]) Τὸ πήγανον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐθεωρεῖτο ὡς ἔχον πολλὰς θεραπευτικὰς ἰδιότητας καὶ ὡς κάλλιστον ἀντίδοτον τῶν δηγμάτων ἰοβόλων ζώων (Plin. N. N. 20, 51), μάλιστα τῶν δηγμάτων τῶν ὄφεων. (Ἀντίγον. Καρύστ. 41[35]. Διοσκορ. Γ΄. 52-53. Γεωπον. ΙΒ΄, 25, 7), διότι ἡ ὀσμὴ αὐτοῦ ἐλέγετο ὅτι ἦτο ἐχθίστη εἰς τοὺς ὄφεις. (Ἀρι-

λαβὴν ἐχούσης. Τὸ «μαυρομάνικο μαχαῖρι» ἀναφέρεται καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας παραδόσεις (βλ. ἀρ. 646), ὡς καθιστῶν ὑποχειρίους τοὺς δαίμονας[1]). Πιστεύεται δ' ὅτι ἔχει τοιαύτην δύναμιν οἱονδήποτε κοινὸν μαχαίριον, ἂν ἡ λαβή του εἶναι μέλαινα· ἂν καὶ ἡ Σολομωνικὴ διδάσκει ἴδιον τρόπον πρὸς κατασκευὴν τοῦ μαχαιρίου τῆς τέχνης, ὡς τὸ ὀνομάζει, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ μάγος δύναται νὰ καθυποτάσσῃ τοὺς δαίμονας καὶ νὰ ἐκτελῇ πολλὰς μαγγανείας[2]). Τὸ πρότυπον τῶν δοξασιῶν τούτων νομίζω, ὅτι πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν εἰς τοὺς ἀρχαίους μύθους περὶ τῆς μαχαίρας τοῦ Πηλέως, ἣν μετὰ τοῦτον εἶχεν ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ εἶτα ὁ Νεοπτόλεμος[3]).

270

Παρὰ Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, ἐκ διηγήσεως τῆς κυρᾶ Νικολοῦς (1892). Χιονότρουπα θέσις παρὰ τὴν Ἁλωνίσταιναν.

Ἡ διήγησις περὶ καταπτώσεως λίθων καὶ ἄλλων σωμάτων ἐκ τοῦ ἀνεμοστροβίλου δὲν φαίνεται πεπλασμένη ἐξ ὁλοκλήρου, ἀλλὰ βασίζεται μᾶλλον εἰς παρατήρησιν φυσικοῦ φαινομένου μεγαλοποιηθέντος ὑπὸ τῆς φαντασίας. Ἐνθυμηθεὶς ὅτι ἀνέγνων ποτὲ παραπλησίαν τινὰ παρατήρησιν τοῦ Arago, ἐζήτησα τὴν γνώμην τοῦ

στοτ. Ζ ἱστ. Θ', ϛ', 4. Ἀντίγον. αὐτ. Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. Δ', 14). Καὶ νῦν ὁ λαὸς πιστεύει ὅτι ἔχει θεραπευτικὴν δύναμιν καὶ διώκει τοὺς δαίμονας. — Περὶ τοῦ πηγάνου κατὰ τὰς γερμανικὰς δοξασίας βλ. Liebrecht des Gervasius Otia σ. 113. Archiv f. Religionswissenschaft 1898 σ. 104-110. Περὶ τῶν βοτανῶν, αἵτινες διὰ τὴν βαρεῖαν αὐτῶν ὀσμὴν πιστεύεται ὅτι προφυλάττουσι ἀπὸ τῶν δαιμόνων βλ. El. Hugo Meyer, Indogerman. Mythen τ. I σ. 90.-91. Περὶ τῆς ἀποδιώξεως τῶν κακοποιῶν δαιμονίων διὰ δυσώδους κάπνίσματος βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 578 παράδοσιν. Οἱ Βούλγαροι κατὰ τὴν δίοδον ἀνεμοστροβίλου, ὅπως μὴ ἀναρπασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ Σαμοβιλῶν ἐπιφωνοῦσι: «Τρώγω σκόρδο καὶ βρωμῶ σκορδίλας»! (Strausz die Bulgaren σ. 151).

[1]) Ματζυαρικαὶ παραδόσεις λέγουσιν ὅτι ἄνθρωποι ἔρριψαν εἰς τὸν ἀνεμοστρόβιλον μάχαιραν ἢ ἐγχειρίδιον, ἀλλ' αἱ ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ Szépassony τοὺς ἐπλήγωσαν δι' αὐτοῦ τούτου (Strausz ἔνθ. ἀν.). Φαίνεται τοῦτο ὡς ἀπήχησις τῶν ἑλληνικῶν δοξασιῶν παρανοηθεισῶν.

[2]) Ἡ Σολομωνικὴ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης (ἀριθ. 1265 φ. 14β) μεταξὺ τῶν ἄλλων ὁδηγιῶν πρὸς κατασκευὴν τῆς μαγικῆς μαχαίρας ἔχει καὶ ταύτην· «καὶ μανίκωσον αὐτὸ ἀπὸ τράγου κέρατον μαῦρον ἢ μελανόν».

[3]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Preller Griech. Mythol. τ. II σ. 395. El. H. Meyer ἔνθ. ἀν. τ. II. σ. 423-4. Roscher Lex. d. Mythol. τ. III σ. 1832.

σοφοῦ συναδέλφου μου καὶ διευθυντοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν κ. Δ. Αἰγινήτου, ὅστις μοὶ ἀπήντησε διὰ τῆς ἑπομένης ἐπιστολῆς:

« *Φίλτατέ μοι,*

» Ὁ Arago, πράγματι, ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ ἀνεμοστροβίλου τοῦ παρατηρηθέντος τῇ 26 Αὐγούστου 1833 (ν.) ἐν Marchefroy ἀναφέρει: L'ouragan lancait avec impétuosité des grêlons gros comme le poing, des pierres et autres corps etrangers· (F. Arago, Oeuvres. Mélanges p. 303).

» Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν εἶναι ἀσύνηθες· οἱ ἀνεμοστρόβιλοι, ὅταν εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυροὶ καὶ ἐγγίζουν τὸ ἔδαφος, ἀνυψοῦσιν ἐξ αὐτοῦ οὐ μόνον λίθους, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πολὺ βαρύτερα σώματα, τὰ ὁποῖα μεταφέρουν καὶ περιστρέφουν ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαίρας

» Ἰδίας παρατηρήσεις ἐκσφενδονήσεων λίθων δὲν ἔχω· οὔτε εἰς ἄλλους συγγραφεῖς εὑρίσκω προχείρους τοιαύτας ἄλλας πλὴν τῆς ἀνωτέρω. Ἐν τούτοις δύνασθε νὰ θεωρήσητε τὸ πρᾶγμα ὡς βέβαιον καὶ οὐχὶ σπάνιον. — Μετὰ πολλῶν φιλικῶν χαιρετισμῶν

» Ὑμέτερος

» Δ. ΑΙΓΙΝΗΤΗΣ

» Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Ἰουνίου 1903 ».

Καὶ ἐν Lesachthale τῆς Καρινθίας πιστεύουσιν ὅτι ἐν ὥρᾳ καταιγίδος πίπτουσι λίθοι ἐξ οὐρανοῦ [1]). Ἡ παρατήρησις δὲ τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι πιθανῶς ἡ ἀφετηρία ἐξ ἧς προῆλθον οἱ μῦθοι περὶ λιθοβολίας τῶν στοιχειῶν καὶ ἄλλων ἐξωτικῶν. (Βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 504).

271

Παρὰ Ι. Σταματούλη (1874). Ἐδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 38-9. — *Σαχάνι* ἢ *σαγάνι* (ἐκ τοῦ τουρκ. σαχὰν) λέγεται χαλκοῦν πινάκιον, τὸ δ' ὑποκοριστικὸν *σαγανάκι* σημαίνει μεταφορικῶς καὶ τὴν δίνην τοῦ ἀνέμου. *Συρμοὶ* δ' εἶναι ἡ δίοδος τῶν

[1]) Zeitschrift f. deutsche mythologie τ. III σ. 29.

ἐξωτικῶν (βλ. περὶ τῆς λ. ΔΜΜ. σ. 38). Ἐν Μακεδονίᾳ οἱ συρμοὶ λέγονται *πέρασμα*, τὸ (Abbott Macedonian Folklore σ. 251).

272

Παρ' Εὔστ. Σταΐκου (1883). Περὶ τῆς παρουσίας δαίμονος ἐντὸς τοῦ ἀνεμοστροβίλου βλ. ἀρ. 268 καὶ ὅσα ἐσημείωσα εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 39 κἑ.

273

Παρ' Ἀδαμ. Ἀδαμαντίου (1895) Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην. Περὶ τῶν τελωνίων διέλαβον εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 14-16, καὶ ἐν Mélusine 1884 τ. II σ. 117. Συνοψίζω δ' ἐνταῦθα τὰ γραφέντα προσθέτων τινὰ ἀναγκαῖα πρὸς συμπλήρωσιν.

Τελώνια κυρίως λέγονται τὰ πονηρὰ πνεύματα, ἅτινα μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς εὑρισκόμενα φυλάττουσι τὴν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἄνοδον, κωλύοντα τὰς ἀνερχομένας ψυχὰς καὶ ζητοῦντα λόγον τῶν ἁμαρτιῶν ἑκάστης καὶ συνάπτοντα ἔριδας πρὸς τοὺς ἀναφέροντας τὰς ψυχὰς ἀγγέλους. Εἶναι τὰ φορολόγα πνεύματα τῶν ψυχῶν, ὡς ὑπό τινων λέγονται. Αἱ δοξασίαι περὶ τούτων ἐπεκράτουν καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἐπραγματεύθην δὲ περὶ αὐτῶν ἐν τῇ ἐμῇ ΝΕΜ. σ. 318 κἑ. Ἔπειτα τελώνια ἐκλήθησαν καὶ αὐταὶ αἱ ψυχαὶ τῶν ἀβαπτίστων νηπίων, αἱ εἰς πονηρὰ πνεύματα μεταβληθεῖσαι (περὶ τούτων βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 579). Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐκαλοῦντο οὕτω καὶ οἱ διᾴττοντες ἀστέρες, ὡς μαρτυρεῖ ἀνώνυμος συγγραφεὺς ἀστρονομικοῦ συνταγματίου παρὰ Δουκαγγίῳ (λ. τελώνιον σ. 1541): «τὰ φαινόμενα ἄστρα καὶ πίπτουσιν· τινὲς λέγουσιν ὅτι ἀστέρες εἰσίν· *ἄλλοι δὲ λέγουσιν ὅτι τελώνιά εἰσιν πονηρά*. Οὔτε ἀστέρες εἰσίν, οὔτε τελώνια, ἀλλὰ ἀποκόμματά εἰσιν τοῦ οὐρανίου πυρός». Ἡ ὀνομασία στηρίζεται εἰς τὴν δοξασίαν, ἣν καὶ ὁ Πλάτων ὑπαινίσσεται (Πολιτ. Ιʹ σ. 621β), εἶναι δὲ κοινὴ σήμερον καὶ εἰς πολλοὺς λαούς, ὅτι οἱ διᾴττοντες εἶναι ψυχαί. Καλοῦνται δὲ προσέτι *τελώνια* καὶ τὰ ἠλεκτρικὰ φλόγια, τὰ ἐν ὥρᾳ τρικυμίας προπάντων ἐπιφαινόμενα εἰς τὰ πλοῖα ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν ἱστίων ἢ ἐπὶ τῶν κεραιῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται αἱ προκείμεναι παραδόσεις. Εἶναι δηλ. οἱ

ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενοι Διόσκουροι, ὑπὸ δὲ τῶν πλείστων εὐρωπαϊκῶν λαῶν συνήθως φλὸξ τοῦ ἁγίου Ἔλμου (feu Saint-Elme γαλλ. fuoco di Sant'Elmo ἰταλ. Santelmo πορτογαλ. καὶ ἱσπαν. Saint Elme's fire ἀγγλ. Sanct Elms feuer γερμ. κλπ.), ἀπὸ τοῦ προστάτου τῶν πλεόντων ἁγίου μάρτυρος Ἐράσμου (Erasmus λατ. Ermo, Elmo ἰταλ.)[1]. Ἐκλήθησαν δ' οἱ Διόσκουροι ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου λαοῦ τελώνια, διότι ὑπελαβάνοντο ὅτι εἶναι ψυχαί[2]· Ἡ δοξασία δ' αὕτη ἐπεκράτει πιθανῶς καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς συνάγεται ἐκ χωρίου τοῦ Ψελλοῦ, ὅστις ἐκ τῆς συγχρόνου δοξασίας πλανηθείς, ἀποδίδει ταύτην εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας[3]. Ἔχουσι δὲ ταύτην καὶ ἄλλοι νεώτεροι λαοὶ πιστεύοντες ὅτι οἱ Διόσκουροι εἶναι ψυχαὶ κολασμένων ἢ ναυαγῶν[4].

Ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς θεωρεῖ τοὺς Διοσκούρους ὡς δυσοίωνα προμηνύματα κεραυνῶν καὶ τρικυμίας καὶ παντοίων συμφορῶν. Μεταξὺ ἄλλων πιστεύει ὅτι διαφθείρουσι μὲν τὸ πλοῖον, καταστρέφουσι δὲ τοὺς ἱστοὺς καὶ ἐνίοτε τρώγουσι τοὺς ναύτας. Τούτων δ' ἕνεκα ἐπείγονται ἅμα ἐπιφανέντας ν' ἀπελάσωσι καὶ ἐξαγίσωσι τοῦ πλοίου, εἴτε διὰ δεήσεων καὶ θυμιαμάτων, εἴτε διὰ παντοειδῶν μαγγανειῶν· ὅθεν ἐξορκίζουσι τὰ τελώνια δι' ἐπῳδῶν, καὶ προσπαθοῦσι νὰ ἐκφοβήσωσιν, ἅπτοντες πῦρ ἢ πυροβολοῦντες ἢ κρούοντες σκεύη χαλκᾶ ἢ προκαλοῦντες ὑλακὰς κυνῶν καὶ γρυλισμοὺς χοίρων[5]. Ὡς προμήνυμα σωτηρίας

[1]) Βλ. Piper Mytholog. d. christl Kirche τ. I σ. 432.

[2]) Βλ. καὶ Ἐφ. Φιλομαθ. 1872 σ. 2527 (Μήλου).

[3]) Ψελλὸς ἐκ κώδ. τοῦ ΙΕ' αἰῶνος τῆς ἐν Μονάχῳ βιβλιοθήκης (ἀριθ. 490 φ. 475 β): «Περὶ τῶν ἄστρων τῶν καλουμένων Διοσκούρων. Ἐπὶ τοσοῦτον ἡ ματαία τῶν Ἑλλήνων σοφία ἠπάτηται, ὅτι καὶ τὰ παραλάμποντα δύο νεφύδρια (κῶδ. νεφυάρια) κατὰ τὴν ποιὰν αὐτῶν κίνησιν, καὶ τοῖς παραπλέουσιν ἐπὶ νηὸς ἐμφαινόμενα εἴδωλα εἶναι, φασίν, τῶν Διοσκούρων ψυχῶν... Καὶ οὐδὲ τοσοῦτον ἔγνωσαν ὅτι αἱ μὲν ψυχαὶ ἀσώματοι καὶ ἀόρατοι, τὰ δὲ φαινόμενα νεφέλια ὁρατὰ καὶ σωματικά».

[4]) Mélusine τ. II σ. 117 (γαλλικὴ δοξασία) σ. 139 (βρετονική) σ. 256 (γερμανική).

[5]) Βλ. ὅσα ἐσημείωσα εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 14 καὶ εἰς Mélusine τ. II σ. 117, ὁπόθεν παρέλαβεν ὁ Sébillot, Légendes croyances et superstitions de la mer τ. II σ. 107. Βλ. προσέτι Βυζαντίου Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλην. λ. τελώνιον· «τὰ ὁποῖα (τελώνια) καὶ φυγαδεύουν ἑπομένως ἐξορκίζοντες καὶ θορυβοῦντες, διότι τὰ νομίζουν κακὸν οἰωνόν, ἐνῷ οἱ ἀρχαῖοι τὰ εἶχον σωτηρίας σημεῖον, καὶ τὰ ὠνόμαζον Διοσκούρους». — Κ. Ζ. Μάτσα, περὶ τῆς ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ ἠλεκτρικῆς ἐν Ἐφημ. Φιλομ. 1867 τ. ΙΕ' σ. 1157. — Schmidt Volksl. σ. 153-4. — Λ. Καραγιάννη, Δεισιδαιμονίας δοκίμιον σ. 245: «Καὶ ὅμως ἡμεῖς

ἅπαξ μόνον ἀναφέρεται τὸ φαινόμενον ἐν βιβλίῳ τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος, ἐν τῇ *Ἁμαρτωλῶν σωτηρίᾳ* τοῦ Ἀγαπίου Λάνδου· ἀλλ' ὡς ἀπέδειξα εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 15, τὸ συναξάριον ἐν ᾧ γίνεται μνεία τοῦ φαινομένου δὲν εἶναι ἑλληνικόν, ἐλήφθη δ' ἐκ συναγωγῆς Γερμανοῦ καλογήρου τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος.

Τοὺς Διοσκούρους οἱ ἀρχαῖοι ἐνόμιζον σωτῆρας, ἐπιφαινομένους ὡς ἀστέρας εἰς τοὺς ναυτιλλομένους καὶ ἰθύνοντας τὰ χειμαζόμενα πλοῖα [1]). Τὴν μετάπτωσιν δὲ τῆς σημασίας τοῦ φαινομένου ἐξ εὐοιώνου εἰς δυσοίωνον καὶ φθοροποιὸν ἐπεχείρησαν πολλοὶ νὰ ἐξηγήσωσιν ὡς προελθοῦσαν ἐκ χριστιανικῆς ἐπηρείας, ἀφοῦ οἱ θεῖοι Διόσκουροι μετεβλήθησαν εἰς δαιμονικὰ τελώνια. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται πιθανόν· μᾶλλον δὲ πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἔκπαλαι τὸ φαινόμενον ὑπελαμβάνετο ὁτὲ μὲν ὡς σωτηρίαν προαγγέλλον, ὁτὲ δ' ὡς ἀπαίσιον, ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη παρὰ πολλοῖς λαοῖς, καὶ ὅτι ἐξενίκησεν ἡ τελευταία ἐκδοχή, διότι συνηθέστατα ἐν κλύδωνι ἐπιφαίνονται τὰ φλόγια ἐκεῖνα ἃ προηγοῦνται τῆς τρικυμίας. Ἤδη κατὰ τὸν Γ΄ αἰῶνα π. Χ. ὁ Σωσίβιος ἔλεγεν ὅτι ἡ Ἑλένη ἐπιφαίνεται οὐκ εὐμενῶς τοῖς ναυτιλλομένοις [2])· καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Αἰσχύλου (Ἀγαμ. 688) ἡ Ἑλένη ἐπονομάζεται *ἑλένας* (ἀπὸ τοῦ ἑλεῖν ναῦς). Κατὰ τὸν Πλίνιον (2,101) ὅταν ἐπιφαίνεται εἰς τὰς κεραίας ἢ ἄλλο τι μέρος τοῦ πλοίου ἓν ἄστρον, καλεῖται τοῦτο Ἑλένη, καὶ εἶναι δεινὸν καὶ ἀπειλητικόν, ἂν δὲ δύο ἄστρα, εἶναι οἱ Διόσκουροι, μηνύοντες σωτηρίαν. Ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ὁρατίου (Carm. I, 3, 2) Πορφυρίων λέγει τοὺς Διοσκούρους ἄστρα δυσμενῆ εἰς τὰ πλοῖα (navibus infestas)· ὁ δὲ Σολῖνος τὴν Ἑλένην

ὑπολαβόντες αὐτὰ ὡς δαίμονας καὶ συγχύσαντες μὲ τὰ τελώνια τῆς Γραφῆς καταλαμβανόμεθα ὑπὸ φόβου ἀνοήτου ἐν τῇ ἐμφανίσει αὐτῶν καὶ πιστεύομεν ὅτι διαφθείρουσι μὲν τὸ πλοῖον, καταστρέφουσι δὲ τοὺς ἱστοὺς καὶ τρώγουσι τοὺς ναύτας. Διὸ καὶ ἅμα ἐπιφανέντων πολλὰ μηχανευόμεθα μέσα πρὸς ἀπέλασιν, ἐξορκίζοντες, πυροβολοῦντες καὶ εἴτι παραπλήσιον τούτοις ἐπιχειροῦντες κατ' αὐτοῦ».— Th. Bent the Cyclades σ. 48.—Abbott, Macedonian Folklore σ. 241. Καλλίστην περιγραφὴν τῆς ἐπιφανείας τελωνίων κατὰ τὸν πλοῦν καὶ τῶν πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῶν γινομένων ἔγραψεν ὁ Α. Καρκαβίτσας (Λόγια τῆς πλώρης σ. 312 κέ.).

[1]) Ἀναγραφὴν τῶν μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ τῶν πραγματευθέντων περὶ τῶν δοξασιῶν τούτων νεωτέρων βλ. εἰς τοὺς ἐμοὺς ΔΜΜ. σ. 14 καὶ ἐν Roscher Lex. d. Mythol. τ. II σ. 483-4 τ. I σ. 1163-4. Preller Griech. Mythol. τ. II σ. 105-6

[2]) Παρὰ Σχολ. Εὐριπ. Ὀρέστ. 1632.

ἄστρον τοῖς πλέουσιν ὀλεθριώτατον (Helenae sidus navigantibus perniciosissimum)[1].

Καὶ οἱ Γάλλοι ναυτικοὶ διπλοῦν ἢ τριπλοῦν τὸ φαινόμενον ὑπολαμβάνουσιν αἴσιον, ἁπλοῦν δ' ἀπαίσιον[2]. Συνηθέστερον δὲ πιστεύουσιν ὅτι ἀνερχόμενα μὲν τὰ φλόγια προμηνύουσιν εὐδίαν, κατερχόμενα δὲ τρικυμίαν[3]· ἡ αὐτὴ δοξασία ἐπικρατεῖ καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς[4], καὶ παρὰ τοῖς Ἱσπανοῖς, οἵτινες προσπαθοῦσι νὰ τ' ἀποδιώξωσι διὰ συριγμῶν καὶ εὐφήμων λόγων[5]. Ὑπὸ τῶν Βεκώτων θεωρεῖται τὸ φαινόμενον ὡς προαγγέλλον τρικυμίαν[6], ὑπὸ δὲ τῶν Βρετονῶν ὡς ἀπαίσιον καθόλου[7]. Καὶ οἱ Μωαμεθανοὶ τῆς Μαλάκας φοβοῦνται αὐτὸ καὶ προσπαθοῦσι διὰ κρότων καὶ λοιδοριῶν νὰ τὸ ἀποδιώξωσιν[8].

274

Παρὰ Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου (1882). Βλ. τὴν προηγουμένην

ΙΔ΄.

ΜΑΡΜΑΡΩΜΑΤΑ

275

Κατὰ τὸν G. Fiedler (ἐν Ausland 1836 σ. 759) ἀκούσαντα παρὰ Κρητὸς ὑπηρέτου τοῦ μοναστηρίου.

1) Solin. I, 57 σ 13. ἐκδ. Mommsen. Βλ. καὶ Fulgent. ἐν Mythogr. lat. II, 13.
2) Mélusine τ. II σ. 117.
3) RTP. 1894, σ. 220, 191.
4) Mélusine τ. II σ. 256.
5) RTP. 1894 σ. 284.
6) Mélusine τ. II σ. 117.
7) Αὐτ. σ. 138. 139.
8) Αὐτ. τ. II σ. 382. IV, 116. RTP. 1895 σ. 338.

276

Παρὰ Ἰωά. Γ. Βαλαβάνη (1890). Μνημονεύει τὴν παράδοσιν καὶ ὁ αὐτὸς Βαλαβάνης (Εἱμαρμένης παίγνια Ἀθ. 1860 σ. β΄-γ΄).— *Παράφρασις*. Ἐ τὰ παλαιὰ τὰ χρόνια ἦρθε ἕνα μεγάλο ψάρι ἀπὸ τὸ πέλαγος κ' ἕνα μεγάλο φίδι ἀπὸ τὰ βουνὰ γιὰ νὰ ῥουφήξουν τὴ θάλασσα τῆς Κερασοῦντας. Ὁ Θεὸς τὰ ἐκαταράστηκε, καὶ ἔγινε τὸ ψάρι τὸ Νησὶ καὶ τὸ φίδι ὁ κάβος τὸ Φίδι.

Νεσίν, τὸ ἢ Νεσῆς ὁ, λέγεται ἡ πρὸ τῆς Κερασοῦντος νησίς, ἡ τῶν ἀρχαίων Ἄρεως νῆσος ἢ Ἀρητιάς, τουρκ. Κερασοῦν-ἀdά. Τὸ ἀκρωτήριον δὲ τ' Ὀφίδιν, τὸ τῆς Κερασοῦντος Καὶ πρὸς Α τῆς Τραπεζοῦντος ὑπάρχει ἀκρωτήριον Ὄφις καλούμενον, ὅπου οἰκοῦσιν ἑλληνόφωνοι πρὸ δύο περίπου αἰώνων ἐξισλαμισθέντες.

277

Ἀλ. Παπαδιαμάντης ἐν Τέχνῃ 1899 σ. 132. Ἄξιον σημειώσεως τὸ ὄνομα Φλανδρώ, ἤτοι Φιλανδρώ, φίλανδρος. Τὸ ὄνομα Φίλανδρος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις μέχρι τοῦδε εὑρέθη μόνον ὡς ἀνδρικόν, ὡς ἐπίθετον δ' εἶναι ἐν χρήσει πρὸς δήλωσιν τῆς φιλούσης τὸν σύζυγον.

278

Μιχ. Ι. Μαρκόπολις ἐν Ἑστίᾳ 1894 τ. Α΄ σ. 413. Ἀνετυπώθη μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Aug. Boltz ἐν Hellas τ. V σ. 362-7. — Καὶ ἄλλαι παραδόσεις ἀναφέρουσι τὴν ἀπολίθωσιν ὑπὸ τοῦ θεοῦ γυναικὸς εὐσεβοῦς διωκομένης (ἀρ. 279-282), μία δὲ παλαιοτέρα ἀναφέρει καὶ ταύτης καὶ τοῦ διώκτου τὴν ἀπολίθωσιν (ἀρ. 143 σ. 758). Τὸν τύπον τοῦτον τῆς σωτηρίας διωκομένης γυναικὸς διὰ μεταμορφώσεως παρουσιάζει καὶ ὁ ἀρχαῖος μῦθος τῆς διώξεως τῆς Δάφνης ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἄλλος δὲ μῦθος, ὁ περὶ τῆς Τευμησίας ἀλώπεκος, ἀναφέρει ἀπολίθωσιν τοῦ διώκοντος καὶ τῆς διωκομένης Ἀπολλόδωρ. Β΄ δ, 7. Ἀντωνίν. Λιβεράλ. 41, 10. Παυσαν. Θ΄. ιθ΄ 1. Σουίδ. λ. Τευμησία. Ἡσύχ. λ. Φώτ λ. Ἐτυμ. Μ. 755, 51. Ἀποστόλ. 1542. Παλαίφατ. 8).

Εἰς τὸ μονημερίτικο παννὶ ἀποδίδονται θαυμάσιαι ἰδιότητες· διὰ

λωρίδων τοιούτου ὑφάσματος περισχοινίζεται ἡ πόλις πρὸς σωτηρίαν ἀπὸ λοιμικῶν νόσων (Βλ. τὴν ἐμὴν περὶ ἀσθενειῶν διατριβὴν ἐν ΔΙΕ. τ. Α′ σ. 12. Πρβλ. ΚΠ. τ. ΙΗ′ σ. 210).

279

Κατὰ τὸν Conze (Reise auf der Insel Lesbos. Hannov. 1865 σ. 54-5). Πρβλ. τὴν προηγουμένην.—Ἡ κοπέλλα, ὡς παρετήρησεν ὁ Conze, πλεύσας ἐπίτηδες πρὸς τὴν θέσιν ἐκείνην, εἶναι κοίλωμα φυσικὸν ἐν βράχῳ τῆς ἀκτῆς, ὅπερ ἀπὸ τῆς θαλάσσης ὁρώμενον καὶ ἰσχυρᾶς φαντασίας προσεπικουρούσης, προσλαμβάνει σχῆμα ἀνθρωπίνης μορφῆς.

280

Κατὰ τὸν Conze (Reise auf den Inseln des thrakischen Meeres. Hannov. 1860 σ. 4). Πρβλ. ἀρ. 278.—Ἡ παράδοσις ἀναφέρεται εἰς ἀποκεκρουμένον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, ἀπεικονίζον γυναῖκα μετὰ παιδίου. — Φουσταροὶ (ἀπὸ τοῦ φοῦστα, ἰταλ. fusta, εἴδους πλοίου) οἱ πειραταί. Οἱ αὐτοὶ ἐν Θάσῳ λέγονται καὶ κουρσάροι (ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος) καὶ Μαλτέζοι, διότι καὶ τοὺς ἱππότας τῆς Μελίτης ἐγνώρισαν αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι ὡς πειρατάς.

281

Κατὰ τὴν Σύντομον περιγραφὴν τῆς Σινώπης ὑπὸ Λαναρᾶ (ἐν Βύρωνι 1878 τ. Γ′ 556). Πρβλ. ἀρ. 278.

282

Παρ᾽ Ἀνδρέου Κωνσταντινοπούλου (1888). Πρβλ. ἀρ. 278. Ὁ ἀνακοινώσας μοι τὴν παράδοσιν σημειώνει ὅτι ἀληθῶς ὁ διαβαίνων ἐκεῖθεν αἰσθάνεται ἀσυνήθη εὐωδίαν, προερχομένην ἴσως ἐκ τοῦ ἀρώματος θάμνων ἐκεῖ που φυομένων. — Χόβολη χωρίον τοῦ δήμου Ἀροανίας τῶν Καλαβρύτων. (Τὸ ὄνομα σημαίνει τὴν σποδὸν ἐκ τοῦ ἰταλ. fogolo).

283

Γ. Δροσίνης ἐν Ἑστίᾳ (τ. ΙϚ΄ 696). Ποιητικὴ διασκευὴ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ (Εἰδύλλια Ἀθ. 1884 σ. 94). Ἀναφέρεται εἰς βράχους τινὰς κοπτεροὺς πολυσχιδεῖς καὶ τετρημένους ἐν τῷ κάστρῳ τῆς Κυρὰ Ῥήνης.

284

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903). Ἡ αὐτὴ παράδοσις κατὰ διασκευὴν Γρηγ. Δ. Ξενοπούλου ἐν Ἑβδομάδι 1884 σ. 268-9. Ἄλλην παράδοσιν περὶ τῆς αὐτῆς θέσεως βλ. ἐν ἀρ. 708. — Δεινὴν τιμωρίαν τῶν ἐργαζομένων ἐν ἡμέρᾳ ἑορτῆς ὑπὸ τοῦ ὀργισθέντος ἁγίου ἀναφέρουσι καὶ αἱ παραδόσεις ἐν ἀρ. 61 καὶ σ. 705-6, καὶ ἡ ἐν τῇ κατωτέρω σημειώσει ζακυνθία. — Ἡ ἑορτὴ εἶναι ἡ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἡλιοτροπίου (24 Ἰουνίου). Οἱ φουκαρίαις εἶν' αἱ κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς ἀναπτόμεναι πυραὶ (ἐκ τοῦ διαλεκτικοῦ ἰταλ. τύπου fogara), οἱ *κληδόνοι*, ὁ ἀλλαχοῦ κλήδονας, ἡ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς μαντικὴ διὰ κληδόνων, καὶ τὰ βολίμια (μόλιβοι, μόλυβδοι) ἡ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν συνειθιζομένη μολυβδομαντεία (ἡ μαντικὴ ἐκ τοῦ σχήματος, ὅπερ προσλαμβάνει ἀναλελυμένος μόλυβδος, χεόμενος εἰς ὕδωρ).

285

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903), σημειοῦντος ὅτι «ὁ βράχος οὗτος ὑψοῦται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης καὶ ἔχει σχῆμα κεφαλῆς ἀνθρώπου, κεῖται δ' ἀπέναντι τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος 'ς τσοῖ Σγούρναις». — Ἡ παράδοσις ἐδημοσιεύθη καὶ ὑπὸ Γ. Δ. Μάνεση εἰς τὴν καθαρεύουσαν μετὰ ἐμμέτρου διασκευῆς ὑπὸ Διονυσίου Ἠλιακοπούλου ἐν Ἑστίᾳ 1890 τ. Β΄ σ. 187.

Ὁμοίαν ἄλλην παράδοσιν, ζακυνθίαν ἐπίσης, μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ αὐτὸς Σ. Δὲ Βιάζης μετὰ τὴν τύπωσιν τοῦ κειμένου, τὴν ἑξῆς:

Τοῦ Παπᾶ οἱ Μαρόκοι.

Κοντὰ 'ς τὸ κάβο Γάιδαρο 'ς τὴ Ζάκυθο ἕνας παπᾶς ἐψάρευε. Ἤτανε γιορτή· «Παπᾶ μου, δὲν εἶναι ἁμαρτία νὰ ψαρεύῃς σήμερα

ποῦ εἶναι γιορτή; — Τί γιορτὴ καὶ ξεγιορτή, θὰ κάμω τὸ γοῦστο μου. Τί μοῦ νιάζει γιὰ ἁγίους;» Ἀμέσως ἐπέτρωσε ἐκεῖνος καὶ τὸ καΐκάκι ποῦ ἔσπασε. Ἀκόμα φαίνονται πετρωμένα καὶ κράζονται τοῦ Παπᾶ οἱ μαρόκοι.

Μαρόκος λέγεται ἐν Κεφαλληνίᾳ (Νεοελ. ἀνάλ. τ. Β′ σ. 251) καὶ ἐν Ζακύνθῳ ὁ μέγας λίθος. *Μαροκιὰ* ἡ βολὴ τοῦ λίθου, οἷον «τοῦ ἔδωσε μία μαροκιά». Καὶ ῥήματα *μαροκίζω* καὶ *μαροκοβολάω* (λιθοβολῶ). Ἡ λέξις ἐκ τοῦ ἰταλ. rocca (βράχος)· περὶ τοῦ μα- βλ. G. Meyer Alban. Wörterbuch 252 λ. mafés.

286

Κατὰ λογοτεχνικὴν διασκευὴν τῆς παραδόσεως ὑπὸ Ἠλία Σταύρου (ἐν Εἰκονογραφημένῃ Ἑστίᾳ 1893 τ. Β′ σ. 142-3). Κατὰ τὸν αὐτὸν τόπον, παρὰ τὴν πόλιν Κασιώπην καὶ τὸ ὁμώνυμον ἀκρωτήριον, ἐδεικνύετο κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἡ ἀπολιθωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος ναῦς τῶν Φαιάκων κατὰ τὴν ὁμηρικὴν διήγησιν (Ὀδ. Ν. 163). Ὁ Προκόπιος (Ἱστορ. Β′ τετρ. Δ′ 22 σ. 575-6 Bonn) ἀναφέρει τὴν παράδοσιν ταύτην· «τὸ πλοῖον ἀμέλει, ὅπερ ἐν τῇ γῇ τῇ Φαιακίδι ἐκ λίθου λευκοῦ πεποιημένον παρὰ τὴν ταύτῃ ἀκτὴν ἕστηκεν, ἐκείνην τινὲς εἶναι τὴν ναῦν οἴονται, ἣ τὸν Ὀδυσσέα ἐς τὴν Ἰθάκην ἐκόμισεν, ἡνίκα ξεναγεῖσθαι αὐτὸν ἐνταῦθα ξυνέβη». Ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ οὗτος, τὸ παρὰ τὴν Κασιώπην πλοῖον ἦτο τεχνικὸν κατασκεύασμα, ἐκ λίθων ὅτι μάλιστα πολλῶν συγκείμενον, ἀνάθημα ἐμπόρου τινὸς εἰς τὸν Δία τὸν Κάσιον.

Ὁ Πλίνιος (Hist. Nat. IV, 11, 53) μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ ἀπολιθωθεῖσα ναῦς τῶν Φαιάκων ἐδεικνύετο εἰς τὸ βόρειον ἐπίσης μέρος τῆς νήσου, ἀλλὰ τὸ πρὸς δυσμάς, παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Φαλακρόν, πιθανῶς δ' ἐννοεῖ τὸν σκόπελον ὅστις καὶ σήμερον ὀνομάζεται Καράβι (Bursian Geographie von Griechenland τ. II σ. 357)

Ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς νήσου σήμερον ἀναφέρουσι τὴν παράδοσιν εἰς τὸ γραφικώτατον Ποντικονῆσι, τὴν ἀπέναντι τῆς θέσεως Κανόνι νησῖδα, κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ δυτικοῦ λιμένος τῆς πόλεως, τοῦ Ὑλλαϊκοῦ, ἂν καὶ οὐδεμίαν ὁμοιότητα πρὸς πλοῖον παρουσιάζει ἡ νησὶς αὕτη. Πλεῖστοι δὲ περιηγηταὶ καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς μνημονεύουσιν

ὡς δημώδη παράδοσιν τὴν περὶ ἀπολιθώσεως τοῦ πλοίου τῶν Φαιάκων, καὶ τὴν συνταύτησιν τούτου πρὸς τὸ Ποντικονῆσι. Ἀλλ' εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ Vischer (Erinnerungen u. Eindrücke aus Griechenland. Basel 1857 σ. 17-18) ὅτι δὲν εἶναι παλαιὰ παράδοσις. ἀλλ' εἰκασία μᾶλλον φιλοπατρίδων λογίων. Ὁ αὐτὸς δὲ προσθέτει, ὅτι τινὲς ἐδείκνυον τὸ πλοῖον καὶ εἰς τὰ βόρεια τῆς νήσου. Κατὰ τὸν Dodwell (Tour through the Greece. Lond. 1819 κεφ. 2 τ. I σ. 55-6 τῆς γερμαν. μεταφράσεως) ἄλλοι μὲν ἐθεώρουν ὡς ἀπολιθωθὲν πλοῖον τὸ Ποντικονῆσι, ἄλλοι δὲ τὸ Τινιόζο, πρὸς βορρᾶν, ἤτοι πλησίον τοῦ δεικνυομένου ὡς τοιούτου κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους.

Μαρμαρωμένα καράβια ἀναφέρουσι καὶ αἱ ἑπόμεναι παραδόσεις ὑπ' ἀρ. 287. 288, καθὼς καὶ ἡ ἀμέσως κατωτέρω παρατιθεμένη Ζακυνθία, ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ κ. Σ. Δὲ Βιάζη, μετὰ τὴν τύπωσιν τοῦ κειμένου. Ἐν Σαμοθρᾴκῃ δὲ βράχος τις μονήρης ἐν τῇ θαλάσσῃ καλεῖται Φεργάδι (Conze Reise auf den Inseln des thrak. Meeres σ. 49), διὰ τὸ σχῆμα ἴσως αὐτοῦ.

Ἡ μπαρμπαρέζικη ταρτάνα.

Κοντὰ 'ς τὸ λιμάνι τοῦ Ἁλυκῶνε, 'ς τὴ Ζάκυθο, ἀνάμεσα Κωλοσύρτη καὶ Καμηλαύκα, εἶναι τὸ ξωκλῆσι τοῦ ἅη Πέτρου. Ἐκεῖ ἤτανε ἀραμένα τρία καΐκια ζακυθινά. Ξάφνου εἴδανε οἱ ναύταις, ποῦ ἀπάνου τσους ἐπήγαινε ἕνα καράβι ἀπὸ πειράταις λεγόμενον ταρτάνα. Ἀπελπισμένοι οἱ ναύταις ἐγονάτισαν καὶ ἐπαρεκάλεσαν μὲ οὔλη τσους τὴ καρδία τὴ Παναγία, τὸν ἅη Νικόλα καὶ τὸν ἅη Πέτρο νὰ τσοὺ βοηθήσῃ. Κλαίοντας λέγανε:

Ταρτάνα μπαρμπαρέζικη ἔρχεται 'ς τὰ νερά μας
Ὦ Παναγία καὶ βόηθησε ἐδῶ 'ς τὰ κάτεργά μας.
Γιατ' ἡ ταρτάνα πὤρχεται εἶναι ὡς μία χώρα.

Μὰ ἡ ταρτάνα ἐρχότανε. Ἔφθασε τέλος, ἁρπάζει τὰ τρία καΐκια τὰ Ζακυθινὰ καὶ 'ς τὴ πρύμη τση τὰ ἐκρέμασε σὰ τρία σκολαρίκια·

Ἕνας ἀπὸ τσοὺ σκλαβωμένους Ζακυθινοὺς ἤτανε δίκαιος ἄν-

θρωπος, εὐσεβής, ἀγάπαε οὖλο τὸν κόσμο καὶ γιὰ τοῦτο ὁ Θεὸς ἄκουσε τὴ προσευχή του ποῦ γονατιστὸς ἤκανε καὶ ἔλεε:

Ἄη Νικόλα, κάμε κόλλα, νὰ κολλήσῃ τὸ καράβι·
Κι' ἅϊε Πέτρε, κόμε πέτρα καὶ πετρώσῃ τὸ καράβι
Ποῦ μᾶς πῆρ' ἀφ' τὰ παιδία μας καὶ μᾶς πάει 'ς τὴ ξενητεία.

Καὶ γιὰ μιᾶς ἐπέτρωσε αὐτὴ ἡ ταρτάνα καὶ ἐβυθίστηκε καὶ ἀκόμα φαίνεται πετρωμένη καὶ τὴ δέρνουνε τὰ κύματα.

287

Παρὰ Ν. Γιαννικάκη, καθηγητοῦ (1903). Κολόννα ἢ Ὀρθὴ Κολόννα, ἀπὸ τοῦ κίονος τοῦ Ἡραίου ὀνομάζεται ἡ παραλιακὴ θέσις, ἐν ᾗ ὁ ναός, κατὰ τὸν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον Ἡραΐτην ὅρμον Καὶ παλαιός τις δὲ σαμιακὸς μῦθος ἀναφέρει τὴν τιμωρίαν πειρατῶν ἐν ἐκείνῳ τῷ ὅρμῳ ἁρπασάντων τὸ ξόανον τῆς Ἥρας (Μητρόδωρος παρ' Ἀθην. ΙΕ' 12 σ. 672α).

288

Κατὰ λογοτεχνικὴν διασκευὴν τῆς παραδόσεως ὑπὸ Γ. Δουζίνα ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Καιροὶ» τῆς 21 Νοεμβρίου 1900 σ. 4).— Δημοτικὰ ᾄσματα (πιθανῶς τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου) περιγράφουσιν ἀγῶνα δρόμου τοῦ Ἡλίου καὶ τοῦ ἥρωος Γιάννη, ἐν ᾧ ἡττᾶται ὁ θνητός, ὑπολειφθείς. Τὸ ἓν τῶν ᾀσμάτων τούτων εἶναι κρητικὸν (Jeannaraki Ἄσματα κρητικὰ σ. 113 ἀρ. 113), τὸ δ' ἕτερον νισύριον ἀποτελεσθὲν ἐκ τῆς συγχωνεύσεως δύο ἢ τριῶν διαφόρων ᾀσμάτων (ΖΑ. σ. 398-9 [1]). Συγγενὴς δὲ φαίνεται καὶ ὁ ἀρχαῖος μῦθος περὶ τῆς κυνηγέτιδος Ἄργης, ἥτις διώκουσα ἔλαφον εἶπεν ἀλαζονευομένη ὅτι θὰ τὴν φθάσῃ καὶ ἂν ἐφαμίλλως πρὸς τὸν ἥλιον τρέξῃ, ἐφ' ᾧ ὀργισθεὶς ὁ Ἥλιος μετεμόρφωσεν αὐτὴν εἰς ἔλαφον. (Hygin. fab. 205).

289

Κατὰ τὸν Dodwell (A classical and topograpichal Tour through Greece. Lond. 1819 τ. I. κεφ. 5). Παραλλαγὴ ταύτης

[1]) Πρβλ. περὶ τοῦ δρόμου τοῦ Ἡλίου W. Schwartz, Prähistorisch-anthropologische Studien σ. 452 κέ.

εἶναι ἡ ἑπομένη. Περὶ στοιχειωμένων μελισσῶν βλ. τὴν ὑπ' ἀρ. 542.

Ἡ σπηλιά, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ἡ παράδοσις, λέγεται καὶ Σπηλιὰ τοῦ Μαραβέλη, ὀνομασθεῖσα οὕτως ἀπὸ τοῦ ἐκ Σιγδίτσης καπετάνιου Νίκου Μαραβέλη. Οὗτος ἐπληγώθη ἐν συμπλοκῇ πρὸς τοὺς Τούρκους κατὰ τὴν ἐν Παρνασίδι ἀνταρσίαν τοῦ 1770, ἐπειδὴ δ' οἱ σύντροφοί του διώκοντες τοὺς ἐχθροὺς δὲν ἀντελήφθησαν τοῦτο, ἔμεινεν ἐπὶ τόπου, καὶ μόλις μετὰ πολλὰς ὥρας συνελθὼν κατέφυγεν εἰς τὸ σπήλαιον, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐκ τῶν πληγῶν. Πιστεύουσι δὲ οἱ περίοικοι, ὅτι οἱ δαίμονες, οἱ φυλάσσοντες τὸ ἀποταμιευόμενον ἐκεῖ μέλι ὑπὸ σμηνῶν ἀγρίων μελισσῶν καὶ εἰς οὐδένα ἐπιτρέποντες τὴν εἴσοδον, τὸν ἐφόνευσαν, καὶ μείνας ἄταφος ἐβρικολάκιασεν. Οἱ διερχόμενοι κάτωθι τοῦ σπηλαίου ἀγωγιάται προσφωνοῦσι πολλάκις αὐτόν:

Νῖκο Μαραβέλη,
μὴν τρῶς τὸ μέλι! [1])

Μεταμόρφωσιν τῶν ἐπιχειρησάντων νὰ κλέψωσι τὸ μέλι ἐξ ἱεροῦ σπηλαίου ἀναφέρει καὶ ἀρχαῖος κρητικὸς μῦθος (Βοῖος παρὰ Ἀντωνίνῳ Λιβεράλ. 19).

290

Κατὰ τὸν Buchon (La Grèce continentale et la Morée σ. 540). Βλ τὴν προηγουμένην.

291

Παρὰ Νίκου Βέη (1903). Περὶ τούτου φέρεται καὶ δημῶδες ᾆσμα τοῦ χωρίου Κουρουνιοῦ τῆς Καρυταίνης· ἐν τούτῳ ἀναφέρεται ὁ φόνος τῶν ἐπιβούλων ἀδελφῶν καὶ ὁ τραυματισμὸς τοῦ Κώστα, ἀλλ' ὄχι καὶ ἡ μεταμόρφωσις.

292

Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Γουδῆ, σχολάρχου ἐν Καρπενισίῳ (1895) καὶ κατὰ τὸν Θ. Χελδράιχ (ἐν Ἀσωπίου Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ τοῦ

[1]) Σάθα χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου σ. 163.

1880 σ. 370-5 καὶ ἐκ τούτου ἐν Ἑστίᾳ 1880 τ. Θ′ σ. 92-3). Κατὰ τὴν παρὰ Χελδράιχ παραλλαγήν, ἡ νύμφη ἦτο κόρη πτωχῶν γονέων, ἐξηνάγκασε δ' αὐτοὺς ὁ πλεονέκτης γαμβρὸς νὰ τῷ δώσωσιν ὅλην τὴν περιουσίαν των. Ὁ γαμβρὸς δ' ἦτο ὁ ἐνθυμηθεὶς τὴν κλῶσσαν, καὶ ὁ γέρων πατὴρ ἦτο ὁ καταρασθεὶς «ἂς μαρμαρωθοῦν ὅλοι». Ἀλλ' ἡ κατάρα οὕτω παρίστατο ἀδικαιολόγητος, βαρύνουσα ἀδίκως καὶ τὴν ἀθώαν καὶ προσφιλῆ κόρην τοῦ καταρωμένου.

Κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Χελδράιχ, ἡ ὅλη σειρὰ τῶν λευκῶν πετρῶν τοῦ Συμπεθερικοῦ, βορειοδυτικῶς τοῦ Καρπενισίου κειμένου ἐπὶ ἀποτόμου πλευρᾶς ῥεύματος, ἔχει ἑκατὸν μέτρων τουλάχιστον μῆκος, ἐπὶ πλάτους μόλις δέκα μέτρων καὶ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν σχεδὸν ὁμοίου. Σύγκεινται δ' οἱ βράχοι οὗτοι ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου, οὗ ἡ λευκότης τοσοῦτον διακρίνεται, διότι τὸ ἑκατέρωθεν ἐξ ἀργιλλοτιτανώδους σχιστολίθου πέτρωμα ἔχει ὡραῖον χρῶμα μιλτῶδες βαθύ· Ἡ σειρὰ τῶν βράχων ἐκτείνεται ἐπὶ τῆς ἀποτομωτάτης πλευρᾶς τοῦ ῥεύματος σχεδὸν κατ' εὐθεῖαν γραμμήν, δὲν εἶναι ὅμως πανταχοῦ τοῦ αὐτοῦ ὕψους, διότι κατὰ διαστήματα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἴσα, ἀνυψοῦνται πέτραι ὑψηλότεραι ὡς μικραὶ κορυφαί, ὥστε ἐκ τοῦ πλαγίου ὁρωμένη ἡ ὅλη σειρὰ παριστᾷ τρόπον τινὰ γιγαντιαῖον τείχισμα μετὰ ἐξεχόντων πυργίσκων ἢ ἐπάλξεων, τῶν ὁποίων ὅμως οἱ χαμηλοὶ καὶ μόλις ἐξέχοντες εὑρίσκονται κάτω· ὅσον δὲ ἀναβαίνομεν πρὸς τὰ ἄνω, γίνονται βαθμηδὸν ὑψηλότεροι, ἕως οὗ οἱ ἀνώτατοι τοῦ ὅλου τειχίσματος φθάνουσιν εἰς ὕψος ἓξ ἕως ὀκτὼ μέτρων. Τὸ ἡγούμενον πάντων ζεῦγος τούτων, τὸ καὶ ὕψιστον ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὁ γαμπρὸς κ' ἡ νύφη. Ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς νύμφης διακρίνεται καὶ ὁ νυμφικὸς πέπλος, καὶ εἶναι ὁ βράχος οὗτος στολισμένος μὲ διάφορα ὡραῖα ἄνθη, ἐκφυόμενα ἐκ τῶν ῥηγμάτων τοῦ λίθου. Ἑκατέρωθεν τοῦ Συμπεθερικοῦ τὸ ἔδαφος εἶναι σκεπασμένον μὲ πεταλώδη τεμάχια τοῦ ἐρυθροῦ σχιστολίθου, καὶ ὁ περιπατῶν ἐπ' αὐτῶν ἀκούει κροταλισμὸν ὑαλίνων ἢ πηλίνων θραυσμάτων· θεωροῦνται δὲ ταῦτα ὡς τὰ θραύσματα τῶν πινακίων καὶ ὑαλικῶν τῆς προικός, μεταβληθέντα εἰς σχιστόλιθον.

Παραδόσεις περὶ ἀπολιθώσεως γαμηλίου πομπῆς βλ. κατωτέρω ἀρ. 293-295. Τοιαῦται δ' εἶναι κοινόταται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς.

Παρὰ τοῖς Γερμανοῖς πλεῖσται φέρονται τοιαῦται παραδόσεις. (Grimm Deutsche Mythologie σ. 457 καὶ τ. III σ. 158. Deutsche Sagen ἀρ. 32. 229. 328. Ad. Kuhn Märkische Sagen 15. 34 πρβλ. ἀρ. 236 Kuhn u. Schwartz Norddeutsche Sagen ἀρ. 301. Βλ. καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ Kuhn αὐτ. σ. 502 ἀναφερομένας ἄλλας μαρτυρίας καὶ H. Heine Elementargeister ἐν Sämmtl. Werke. Hamb. 1876. IV σ. 67). Ὁμοίως παρὰ τοῖς Νορβηγοῖς (Faye σ. 4. παρὰ Grimm D. Mythol. τ. III σ. 158). Παρ᾽ Ἄγγλοις «the wedding» παρὰ τὸ Stanton Drew οὐ μακρὰν τῆς Βριστόλης (Knight, Old England I σ 11-14 παρὰ Kuhn u. Schwartz ἔνθ. ἀν. σ. 502). Παρὰ τοῖς Γάλλοις noce pétrifiée (Michelet II σ. 17 παρὰ Grimm. ἔνθ. ἀν.). Καὶ παρ᾽ αὐτοῖς τοῖς Καβύλοις δὲν εἶναι ἄγνωστοι τοιαῦται παραδόσεις. (RTP. τ. IX σ. 393-4).

293

Κατὰ τὸν Χ. Π. Κορύλλον (Πεζοπορία ἀπὸ Πατρῶν εἰς Τρίπολιν σ. 6-7). Πρβλ. τὴν προηγουμένην. — Ὁ Κορύλλος περιγράφει ὡς ἑξῆς τοὺς λίθους, ὧν ἕνεκα ἐπλάσθη ὁ μῦθος. «Ὄντως δὲ εἰς τὸ βάθος τῆς ὁδοῦ, κατὰ τὴν καμπήν, ὑπάρχουσι κάθετοι ψαμμῖται ὀγκόλιθοι, πλακοειδεῖς, ἐξ ἐπαλλήλων στρωμάτων ἀποτελούμενοι, ὑπομέλανες δὲ τὴν χροιάν, ἕνεκεν τῶν ἐπ᾽ αὐτῶν φυέντων καὶ ἀποξηρανθέντων πρὸ χρόνου μακροῦ λεπτοφυῶν βρύων. Ἐφ᾽ ἑνὸς τούτων προεξέχοντα εἰσέτι λείψανα ἀποσαθρωθέντων ἐπιπολαίων στρωμάτων. διαγράφουσι διὰ χονδροειδῶν γραμμῶν ἐν ἀναγλύφῳ οἱονεὶ δύο σώματα ἀνθρώπων ἐπ᾽ ἀλλήλων κείμενα, ὧν διακρίνονται καταφανέστερον αἱ κεφαλαί, ἀπεστρογγυλευμένα δηλ. τμήματα τοῦ μὴ εἰσέτι ἀποπεπτωκότος στρώματος τοῦ λίθου. Ἐφ᾽ ἑτέρας παρακειμένης πλακὸς ἀπεικάζεται δῆθεν τὸ συμπεθεριό· ἔναντι δέ, εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν, μικρὸν ὑπὸ τὴν κορυφὴν κωνοειδοῦς λόφου, ὑπάρχει ἕτερος ὀγκόλιθος, κωνοειδὴς καὶ οὗτος, ἐφ᾽ ἑτέρου ὀγκωδεστέρου δίκην κεφαλῆς ἐπικείμενος καὶ παρὰ τοῦτον ἕτερος περιφερικοῦ περίπου σχήματος. Τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τῶν λίθων παριστᾷ τὸν ἀπολιθωθέντα γύφτον μετὰ τοῦ ταβουλίου αὐτοῦ».

294

Κατὰ τὸν Paul Lucas (Troisième Voyage fait en MDCCXIV. Rouen 1719 τ. I σ. 57). Πρβλ. ἀρ. 292.— Ὁ περιηγητὴς δὲν ἀναφέρει λίμνην τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς περιγραφῆς του συνάγεται πρόκειται περὶ τοῦ ὄρους Χορτακιᾶς τοῦ ὑπερκειμένου τῆς κοιλάδος τῆς λίμνης ταύτης (τῆς ἀρχαίας Κορωνείας, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Χρυσοχόου). Διότι ἀκολουθῶν τὴν ἀπὸ Θεσσαλονίκης εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁδόν, λέγει ὅτι μετὰ τὸ ὄρος κατῆλθεν εἰς πεδιάδα, ὅπου ὑπῆρχον δύο μεγάλαι λίμναι (δηλ. ἡ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καὶ ἡ τῶν Μπεσικιῶν ἤτοι ἡ ἀρχαία Βόλβη).

295

Παρὰ πολλῶν ἐν Καλάμαις (1867). Διεσκευάσθη εἰς διήγησιν ὑπὸ Εἰρήνης Ι. Ζαβιτζιάνου (ἐν Ἡμερολογίῳ τῆς Ἐφημερίδος τῶν Κυριῶν τοῦ 1899 καὶ ἐν τῇ ἐφημερίδι τῶν Καλαμῶν Θάρρος τῆς 19 Ἰανουαρίου 1899).— Πρβλ. ἀρ. 292. Ἡ ἀναφερομένη ἐπιγραφὴ εἶναι ἡ ἐν Inscr. Gr. antiquissimae ἀρ. 74. Ἀπολίθωσιν δράκοντος ἡ ἀρχαία μυθολογία ἀναφέρει τὴν τοῦ ἐν Αὐλίδι, τὴν ὁποίαν μνημονεύουσιν αὐτὰ τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη (Ἰλ. Β, 319. Πτολεμ. Χούμνου Καινὴ ἱστορ. σ. 185, 14 Westermann). Ὁ Ζεὺς ἀπελίθωσε τοῦτον καταφαγόντα τοὺς ἐννέα νεοσσοὺς καὶ δεκάτην τὴν μητέρα. Παρὰ τῷ Νόννῳ (Διονυσ. ΜΔ', 27. ΜϚ', 364 κἑ.) φέρεται καὶ ὁ μῦθος περὶ ἀπολιθώσεως τοῦ Κάδμου καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ ἀφοῦ εἰς δράκοντας μετεμορφώθησαν.

296

Κατὰ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (ὁ Πατούχας ἐν Ἐφημερίδι 14 Ἀπριλίου 1892). Ἡ παράδοσις ἐπλάσθη πιθανῶς ἐκ τῆς ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ ἠχοῦς· ἐξ ὁμοίας αἰτίας προῆλθεν ἴσως ὁ μῦθος περὶ τῆς ἀπολιθώσεως τοῦ Βάττου (ἤτοι τοῦ λάλου) ἐν τόπῳ παρὰ τὸ Μαινάλιον, ὅστις ἐλέγετο σκοπιαὶ Βάττου. Μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ζωοκλόπος ἦτο ὄχι ὁ ἀπολιθωθείς, ἀλλ' ὁ ἀπολιθώσας Ἑρμῆς (Ἀντω-

νίν. Λιβεράλ. 23. Ovid. Metam. 680 κἑ. Preller Gr. Mythol.⁴ I σ 391-2. Roscher Lex. I, 752).

297

Κατὰ τὸν H. G. Lolling (ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι 1887 σ. 208-9). — Ἡ μεγάλη Κουρμοῦλα εἶναι ἀρχαῖος τύμβος, τὸ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (Α΄, μδ΄ 9) «Καρὸς μνῆμα» καλούμενον, ὅπερ ἦτο «τὸ μὲν ἐξ ἀρχῆς χῶμα γῆς, ὕστερον δὲ τοῦ θεοῦ χρήσαντος ἐκοσμήθη λίθῳ κογχίτῃ». Τὸν τύμβον ἀναφέρει πλὴν τοῦ Λόλλιγκ καὶ ὁ Vischer (Erinnerungen u. Eindrücke σ. 225).

298

Τὴν παράδοσιν ταύτην ἐδημοσίευσα τὸ πρῶτον ἐν ΝΕΜ. 1871 σ. 35-36. Ἀναφέρεται εἰς θέσιν τρεῖς ὥρας περίπου ἀπέχουσαν τῆς Τριπόλεως παρὰ τὸ Φραγκόβρυσον καὶ τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Ἀσέας. Παραλλαγὴν (πιθανῶς γαλαξειδιωτικὴν) ἐδημοσίευσεν ὁ Κ. Ν. Σάθας ἐν Νεοελλ. ἀναλ. 1872 τ. Α΄ σ. 321-2, ἐν τούτῳ μόνῳ διαφέρουσαν, ὅτι ἡ γραῖα ἐξάγουσα τοῦ σπηλαίου εἰς τὴν ζέστην τοῦ ἡλίου τὰ νεογνὰ τοῦ ποιμνίου της ἐφώναξε· «Πρὶτζ Μάρτη μ', ἔβγαλα τὰ κατζκάκια μ'!» Ἑτέραν δὲ παραλλαγὴν πελοποννησιακὴν ὁ Παπαζαφειρόπουλος (Περισυναγωγὴ σ. 350). Εἶναι δὲ γνωστὴ καὶ ἄλλη θεσσαλική, ἀναφερομένη εἰς βράχους τῆς Κούτρας ἐν Θεσσαλίᾳ, οἵτινες θεωροῦνται ὡς τὸ αἰπόλιον τῆς γραίας [1]).

Ἡ παράδοσις εἶναι διαδεδομένη ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐν ἑκάστῳ τόπῳ, ὅπου ἐπιχωριάζει, δεικνύουσι τὸ ἀπολιθωμένον ποίμνιον καὶ τὸν λέβητα ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐκρύβη ἡ γραῖα. Πλὴν τῶν ἐν τῇ σημειώσει ταύτῃ ἀναγραφομένων παραλλαγῶν καὶ τῆς ἐν τῷ κειμένῳ ἀρκαδικῆς, ἔχομεν τὰς δημοσιευομένας ἑτέρας δύο ἀρκαδικὰς παραλλαγὰς (ἀρ. 299. 300), τὴν τοῦ Σοποτοῦ τῆς Ἀροανίας (ἀρ. 301), τὴν ἠπειρωτικὴν τῆς Ἄρτης (ἀρ. 306), τὴν κυκλαδικὴν τῆς Σίφνου

[1]) Τὴν παράδοσιν ταύτην μνημονεύει ὡς βλαχικὴν ὁ **Shaineanu** (**Les jours d'emprunt** σ. 112), ἐνῷ ἀναφέρεται εἰς ἑλληνικὸν τόπον ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων καὶ τῶν παρεπιδημούντων Κουτσοβλάχων.

(ἀρ. 307), τὴν μακεδονικὴν τῶν Λακκοβικίων (ἀρ. 302) καὶ τὰς τῶν θρᾳκικῶν νήσων Ἴμβρου (ἀρ. 303) Σαμοθρᾴκης (ἀρ. 304) καὶ Θάσου (ἀρ. 305). Ἀλλὰ καὶ παροιμίαι εἶναι κοινόταται ἐκφέρουσαι ἐν ἐπιτομῇ τὸν μῦθον καὶ οὖσαι ἐν χρήσει πρὸς δήλωσιν τῆς ἐπανόδου τοῦ χειμῶνος κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου ἢ ἐν μεταφορικῇ ἐννοίᾳ πρὸς διασυρμὸν τῶν ὀλιγωρούντων ἐκείνου, τοῦ ὁποίου νομίζουσιν ὅτι δὲν ἔχουσι πλέον ἀνάγκην. Δεικνύουσι δ' αἱ παροιμίαι, ἃς θὰ δημοσιεύσω ἔν τινι τῶν προσεχῶς ἐκδοθησομένων τόμων τῆς συλλογῆς μου, ὅτι καὶ ἂν μὴ συνάπτεται πρὸς βράχους ἐκλαμβανομένους ὡς ἀπολιθώματα εἶναι ὅμως ὁ μῦθος γνωστὸς ὅπου γίνεται χρῆσις τῶν παροιμιῶν ἤτοι ἐν τοῖς ἑπομένοις τόποις: ἐν Κορινθίᾳ (λ. Μάρτης ἀρ. 91), ἐν Γορτυνίᾳ (αὐτ. ἀρ. 99. 100), ἐν Μεσσηνίᾳ (αὐτ. ἀρ. 90), ἐν Σύρῳ (αὐτ. ἀρ. 74), ἐν Κύθνῳ (αὐτ. ἀρ. 69), ἐν Κεφαλληνίᾳ (αὐτ. ἀρ. 69. 98), ἐν Κερκύρᾳ (αὐτ. ἀρ. 35. 110), ἐν Ἠπείρῳ (αὐτ. ἀρ. 89. 93), ἐν Σιατίστῃ τῆς Μακεδονίας (αὐτ. ἀρ. 59), ἐν Σωζοπόλει τῆς Θρᾴκης (αὐτ. ἀρ. 92) καὶ ἐν Καρπάθῳ (λ. Φλεβάρης ἀρ. 3α)· τριῶν δὲ δὲν ἀναγράφεται ἡ προέλευσις (λ. Μάρτης ἀρ. 69. 91. 93).

Ἄλλαι παραλλαγαὶ τῆς παραδόσεως μοὶ εἶναι γνωσταὶ αἱ ἑπόμεναι. Ἡ τοῦ χωρίου Κατσικᾶ τοῦ διαμερίσματος Μαλακασίου τῆς Ἠπείρου, τοῦ ὁποίου χωρίου καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα νομίζουσιν ὅτι ἔχει ἄμεσον συνάφειαν πρὸς τὴν παράδοσιν. Πρὸ τοῦ χωρίου τούτου, πρὸς τὰ Ἰωάννινα ὑψοῦνται δύο λόφοι· ἐφ' ἑνὸς τούτων εἶναι ἐκτισμένη ἐκκλησία τῆς ἁγίας Παρασκευῆς, ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου λίθοι ὀγκώδεις διεσκορπισμένοι, ὧν ὁ μείζων παρεμφερὴς πρὸς σῶμα ἀνθρώπου ὀρθοῦται ἐπὶ τῆς κορυφῆς. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τούτου διηγοῦνται ὅτι εἶχε στήσῃ τὴν καλύβην της ἡ γραῖα χήρα ἑνὸς κατσικᾶ (αἰπόλου), ὅστις ἀποθανὼν κατέλιπεν εἰς τὴν σύζυγόν του μόνην περιουσίαν τὴν καλύβην καὶ τὰς ὀλίγας αἶγάς του. Αἱ αἶγες ἐγέννησαν μικρὰ κατσικάκια, τὰ ὁποῖα ἡ πτωχὴ γραῖα ἀνέτρεφε καὶ περιεποιεῖτο ὡς τέκνα ἢ ἐγγονάκια της ἕως ὅτου μεγαλώσουν νὰ τὰ πωλήσῃ. Διῆλθεν οὕτω τὸν χειμῶνα· τὴν δὲ ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ὅτε οἱ ποιμένες κρεμοῦν τὰ κουδούνια εἰς τὰ πρόβατα, ἤλλαξεν ὁ καιρός, ὁ ἥλιος ἀνέτειλε λαμπρός, ἡ εὐδία ἐξηκολούθησεν ἐπί τινας ἡμέρας καὶ

ἐτάκησαν οἱ πάγοι καὶ αἱ χιόνες. Ἡ γραῖα ἐξῆγεν εἰς βοσκὴν τὸ ποίμνιόν της καὶ ἐνθαρρυνθεῖσα ἐκ τῆς καλοκαιρίας, τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ Μαρτίου ἀνεφώνησε· «Πρὶτς Μάρτη, μὲ τὰ χιόνια σου, τά βγαλε ἡ γριὰ τὰ κατσικάκια της». Ὁ Μάρτης ὅμως ὀργισθεὶς διὰ τὴν ὕβριν, ἔκαμε τὴν ἡμέραν ἐκείνην ψῦχος δριμύτατον καὶ ἀπελίθωσε καὶ τὴν γραῖαν καὶ τὸ ποίμνιον αὐτῆς, καὶ δεικνύεται μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τοῦ βράχου «ἡ γριὰ μὲ τὰ κατσίκια της». Ἐκ τῆς χήρας δὲ ταύτης τοῦ κατσικᾶ ἔλαβε καὶ τὸ χωρίον τὸ ὄνομα [1]).

Ἀττικὴ δέ τις παραλλαγὴ τοῦ Μαραθῶνος συνάπτεται πρὸς λείψανα ἀρχαίου οἰκοδομήματος Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, κειμένου κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ λόφου Κοτρῶνι μεταξὺ τῶν χωρίων Νοινόη (Οἰνόη) καὶ Βρανᾶ. Ὁ περίβολος τούτου λέγεται σήμερον *τὸ μαντρὶ τῆς γριᾶς* ἢ *τῆς γριᾶς ἡ μάντρα*, διηγοῦνται δὲ τὴν παράδυσιν περὶ τῆς ἀπολιθώσεως τῆς γραίας καὶ τοῦ ποιμνίου της, τὸ ἕτερον δὲ τῶν σωζομένων ἐκεῖ ἀκεφάλων ἀγαλμάτων, ἀπεικονίζον ἄνδρα καθήμενον, ἀλλὰ διὰ τὸ ἱμάτιον ἐκλαμβανόμενον ὡς ἄγαλμα γυναικός, νομίζουσιν ὅτι εἶναι ἡ ἀπολιθωθεῖσα γραῖα καὶ τὸ λέγουσιν «ἡ γριὰ τῆς Νοινόης» [2]). Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς καὶ ἡμίσεος χιλιομέτρου περίπου ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης πρὸς βορρᾶν εὑρίσκεται τὸ σπήλαιον, ἐν τῷ ὁποίῳ, ὡς ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (Α´ λβ´, 7), ὑπῆρχε «καὶ τὸ καλούμενον Πανὸς αἰπόλιον, πέτραι τὰ πολλὰ αἰξὶν εἰκασμέναι» [3]).

Ἄλλαι παραλλαγαὶ δὲν ἀναφέρουσι τὴν ἀπολίθωσιν, ἀλλὰ θάνατον ἐκ ψύξεως τῆς γραίας καὶ τοῦ ποιμνίου. Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ ἐν τῷ κειμένῳ δημοσιευομένη ὑπ' ἀρ. 302, ἴσως δὲ καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. 307. Ἑτέρα δέ, αἰτωλική, φέρεται ὡς αἰτιολογία ἐθίμου, ὅπερ ἔχουσι καὶ ἄλλοι πολλοὶ λαοί, τοῦ νὰ ῥίπτωσιν οἱ παροδῖται εἰς ὡρισμένον τινὰ

1) Κ. Δ. Κρυστάλλης ἐν Ἑβδομάδι 1891 ἀρ. 15 σ. 5-6.

2) Chandler Travels κεφ. 36 τ. II σ. 207-8. Voyages τ. III σ. 132-3 βλ. καὶ σ. 448. Conze Reise auf den Inseln d. thrak. Meeres σ. 49. Frazer Pausanias τ. II σ. 438.

3) Τὸ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευόμενον Πανὸς ὄρος καὶ τὸ σπήλαιον ἐν ᾧ τὸ Πανὸς αἰπόλιον παρὰ τὸ πεδίον τοῦ Μαραθῶνος ἄλλοι ἀλλαχοῦ τοποθετοῦσιν. Ἀλλὰ πιθανωτάτη φαίνεται ἡ γνώμη τοῦ Lolling (ἐν Athenisch. Mittheilungen τ. I σ. 72-3), ὁρίζοντος τὴν θέσιν αὐτοῦ παρὰ τὴν Οἰνόην.

τόπον ἀνὰ ἕνα λίθον ἢ ἓν ξύλον. Ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ δήμου Θέρμου τῆς ἐπαρχίας Τριχωνίας ὑπάρχει παρὰ τὴν ὁδὸν σπήλαιον καλούμενον *τῆς Γριᾶς ὁ φοῦρνος*. Διηγοῦνται δὲ ὅτι μία γραῖα βοσκός, νομίσασα κατὰ τὰ τέλη τοῦ Μαρτίου ὅτι παρῆλθεν ὁ χειμών, ὡδήγει τὸ ποίμνιόν της ἐκ τοῦ χειμαδίου εἰς τὰς θερινὰς βοσκάς. Ἔλεγε δὲ ἐμπαίζουσα τὸν Μάρτην· «ʼς τὴν πομπή σου, γέρο Μάρτη, ἔβγαλα τἀρνοκάτσικά μου!» Ἀλλὰ ὁ Μάρτης διὰ νὰ τὴν τιμωρήσῃ ἔκαμε βαρὺν χειμῶνα καὶ τὴν ἠνάγκασε νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ σπήλαιον ἐκεῖνο, ὅπου ἀπέθανεν ἀπὸ τὸ ψῦχος. Οἱ διερχόμενοι δ' ἐκεῖθεν ῥίπτουσι, κατὰ παλαιὰν συνήθειαν, πρὸ τοῦ στομίου τοῦ σπηλαίου ἀνὰ ἓν ξύλον ἕκαστος, «γιὰ τὴ γριὰ» ὥς λέγουν· καὶ ὅταν ἀποτελεσθῇ εὐμεγέθης σωρός, εἷς διαβάτης θέτει εἰς αὐτὸν πῦρ [1]).

Κατά τινα παράδοσιν τῆς Σωζοπόλεως (ἀνακοινωθεῖσάν μοι παρὰ τοῦ Κ. Α. Παπαϊωαννίδου), τὸν παλαιὸν καιρὸν ὁ Μάρτης εἶχε 29 ἡμέρας καὶ ὁ Φλεβάρης 30. Τότε μία πτωχὴ γραῖα, ἀφοῦ ἔκαυσε καὶ τὸ τελευταῖον ξυλαράκι της διὰ νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τὸ δριμὺ ψῦχος τοῦ Μαρτίου, κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς τελευταίας ἡμέρας αὐτοῦ, ἐπιχαίρουσα διότι ἐδυνήθη νὰ διέλθῃ τὸν χειμῶνα, ἀνεφώνησε· «Πρίτσι Μάρτη, μπῆκι̯ Ἀπρίλης!» Ἀλλ' ὁ Μάρτης θυμώσας ἐδανείσθη δύο ἡμέρας ἀπὸ τὸν Φεβρουάριον καὶ κατὰ ταύτας ἐπάγωσε τὴ γριά. Ὁμοία εἶναι ἡ παράδοσις (τῆς Λευκάδος ἢ τῆς Ἠπείρου), ἣν ἀναφέρει ὁ Βαλαωρίτης (Ποιήματα τ. Β' σ. 532)· ὅτι ἡ γραῖα ἀπέθανεν ἐκ τοῦ ψύχους, πιστεύσασα ἐκ τῆς καλοκαιρίας, ὅτι ὁ χειμὼν εἶχε παρέλθῃ καὶ σπιταλήσασα τὰ πρὸς θέρμανσιν ξύλα. Διὰ τοῦτο τὰς τρεῖς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου καλοῦσιν *ἡμέραις τῆς γριᾶς*. Παντελῶς δὲ παρηλλαγμένη, μεταπεσοῦσα εἰς εὐτράπελον διήγημα, φέρεται ἡ παράδοσις παρὰ Ἀραβαντινῷ (Παροιμιαστήριον σ. 108 ἀρ. 1160), ἐξ οὗ ἀντιγράφει καὶ ὁ Βενιζέλος (Παροιμίαι δημώδεις σ. 264 ἀρ. 252)· ὅτι μία γραῖα, εἰς ἣν ὑπεσχέθησαν νὰ τῆς δώσωσιν ἄνδρα ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ διέλθῃ ἐν ὑπαίθρῳ πάσας τὰς νύκτας τοῦ Μαρτίου, ἔστερξε τοῦτο, καὶ τὴν τελευταίαν νύκτα τοῦ Μαρτίου, χαίρουσα ὅτι ἐδυνήθη νὰ ὑποστῇ τὴν δοκιμασίαν καὶ ἦλθεν ἡ ὥρα

[1]) Βλ. τὴν ἀθηναϊκὴν ἐφημερίδα «Ἐπιθεώρησιν» τῆς 26 Ἰουνίου 1892 σ. 2-3.

τῆς ἀμοιβῆς, ἐπεφώνησε· «Πρίτσι Μάρτη, σ᾽ ἔβγαλα!» Ἀλλὰ κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἔπεσε χιὼν καὶ ψῦχος ἐπῆλθε δριμύτατον καὶ ἡ γραῖα ἀπεπάγη [1]).

Παρὰ πλείστοις ἄλλοις λαοῖς φέρονται διηγήσεις ἢ παραπλήσιαι πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ταύτην παράδοσιν, ἢ ἐνέχουσαι τοὺς κυριωτάτους χαρακτῆρας αὐτῆς, παρά τισι δὲ ἀνευρίσκομεν ἐνδείξεις τινὰς ἐμφαινούσας ὅτι ἦτό ποτε γνωστὴ εἰς αὐτοὺς ἡ παράδοσις ἢ παρηλλαγμένη τοῖς μετεδόθη. Ἐξετάσωμεν ταῦτα ἰδίᾳ παρ' ἑκάστῳ λαῷ.

Οἱ ***Ἀλβανοί***, οἵτινες ταὐτίζονται ἐν τοῖς πλείστοις πρὸς τοὺς Ἕλληνας κατὰ τὰ ἔθιμα καὶ τὰς δοξασίας, παραλαβόντες παρ᾽ αὐτῶν ἀμεταλλάκτους καὶ παραδόσεις καὶ μύθους καὶ παροιμίας, θὰ ἔχωσι βεβαίως τοιαύτην παράδοσιν. Ἀλλ᾽ ἕνεκα τῆς ἀνεπαρκείας τῶν ἐρευνῶν περὶ τῆς Ἀλβανικῆς λαογραφίας δὲν δύναμαι ν' ἀποφανθῶ ἂν φέρεται καὶ παρ᾽ αὐτοῖς ἀπαράλλακτος ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις. Οὐδὲν ἧττον εἶναι γνωσταὶ δύο παραλλαγαὶ τῆς παραδόσεως καὶ παροιμία τις καὶ φράσις, ἐμφαίνουσαι ὅτι δὲν εἶναι εἰς αὐτοὺς ἄγνωστος ἡ παράδοσις. Ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ Ἀργυροκάστρου αἱ δύο τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Μαρτίου καὶ ἡ πρώτη τοῦ Ἀπριλίου καλοῦνται *πλ̥άκετε* (οἱ γριαῖς), ἀλλ' ὁ λόγος τῆς ὀνομασίας ταύτης εἶναι ἄγνωστος, κατὰ τὸν Hahn [2])· μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης νομίζουσιν ὅτι δὲν εἶναι ἀσφαλεῖς ἀπὸ τοῦ χειμῶνος, καὶ ἂν ἐπέλθῃ ψῦχος ἀποδίδεται εἰς τὰς γραίας. Παροιμία δέ τις γεγκικὴ λεγομένη ἐπὶ τοῦ εὐμεταβόλου τοῦ καιροῦ κατὰ τὸν Μάρτιον, ἀναφέρεται εἰς τὴν παράδοσιν: ο τι Μάρτσι εμ βε̃λιά, μ ι γεπ du dιτ ουχᾶ, τ α̣ νγκρῖ πλᾶκεν με γκιθ σ' κᾶ (ὦ Μάρτη ἀδελφέ μου, δάνεισέ μου δυὸ ἡμέραις, γιὰ νὰ κάμω νὰ παγώσῃ τὴ γριὰ μὲ ὅλα της τὰ πράματα) [3]). Η δὲ παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως ἔχει ὡς ἑξῆς: Ἦσαν μιὰ φορὰ τρεῖς γριαῖς τσοπάνισσαις κ᾽ εἶχαν τὰ πρόβατά τους 'ς τὸ χειμαδιό· καὶ κείνη τὴ χρονιὰ ὁ χειμῶνας ἦταν βαρὺς κ᾽ ἐβάστηξε πολύ. 'Σ τὸ τέλος τοῦ Μάρτη πῆραν τὰ πρόβατά τους καὶ τ᾽ ἀνέβασαν 'ς τὸ κορ-

[1]) Παραπλήσιον μῦθον ἄνευ μνείας τοῦ Μάρτη βλ. ἐν Παροιμίαις τ. Β΄ σ. 398 λ. ἀπόψε 1. Ἀλλὰ περὶ τούτου κατωτέρω.

[2]) Alban. Studien I σ. 155.

[3]) G. Meyer, Albanes. Studien VI σ. 21.

φοβοῦνι. Τότε μία ἀπὸ τοῖς γριαῖς πῆρε τὴ ῥόκα της κ' ἔγνεθε· καὶ ἐπειδὴ ἦταν καλὴ ἡμέρα εἶπε 'ς τοῖς ἄλλαις· «Ἔξω, γυναῖκες, ἔξω 'ς τὴν κορφὴ τοῦ βουνοῦ ἀνέβηκα, ἔχεσα τὰ μοῦτρα τοῦ Μάρτη». Ἡ ἄλλη τῆς λέγει· «Γιατί εἶπες αὐτά; γιατὶ ὁ Μάρτης εἶναι ἀπὸ κείνους, ποῦ τὴ μισὴ ἡμέρα ψοφάει τἄλογο, καὶ τὴν ἄλλη μισὴ κάνει νὰ τὸ φᾶν τὰ σκουλήκια»[1]. Σὰν ἄκουσε ὁ Μάρτης αὐτὸν τὸν λόγο (τῆς πρώτης γυναικὸς) ἐθύμωσε, καὶ ἄξαφνα ἐχάλασε ὁ καιρὸς καὶ ἄρχισε νὰ χιονίζῃ. Καὶ ὡς τὸ μεσημέρι ἐξεπάγιασε ἡ γριὰ ποῦ εἶπε ἐκεῖνον τὸν λόγο, καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸ μεσημέρι ἔκαμε τέτοιος ἥλιος, ποῦ ἐσκουλήκιασε. Ἅμα εἶδαν οἱ ἄλλαις πῶς ἐχάλασε ὁ καιρὸς πῆραν τὰ πρόβατά τους καὶ τὰ πῆγαν σὲ μιὰ σπηλιά, κ' ἔτσι γλύτωσαν κι' αὐταῖς καὶ τὰ πρόβατά τους. Καὶ ἀπὸ κεῖνον τὸν καιρὸ λὲν πῶς ἡ 30 καὶ ἡ 31 Μαρτίου καὶ ἡ πρώτη Ἀπριλίου εἶναι *οἱ γριαῖς*, καὶ μία ἀπ' αὐταῖς τοῖς ἡμέραις γίνεται χειμῶνας[2]. Ἡ ἑτέρα παραλλαγὴ προέρχεται ἐκ τῆς παρὰ τὸ Ἐλμπασὰν τῆς Ἀλβανίας κώμης Λάγκας, γινώσκω δ' αὐτὴν ἐξ ἐμμέτρου διασκευῆς εἰς κουτσοβλαχικὴν διάλεκτον ὑπὸ Κωνστ. Τ. Βελιμάκη[3]. Κατὰ ταύτην, γραῖα ποιμενὶς μετὰ τὸ τέλος τοῦ Φεβρουαρίου ἐξεδήλου πρὸς τὰ αἰγίδια τὴν χαράν της, διότι παρῆλθεν ὁ χειμὼν καὶ ἐμπῆκε ὁ Μάρτιος, ὅτε δὲν φοβοῦνται τὸ ψῦχος, διότι ὅ τι καὶ νὰ κάμῃ δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τοὺς βλάψῃ. Ὁ Μάρτιος ὀργισθεὶς διὰ τὴν ὕβριν ἱκέτευσε τὸν ἀδελφόν του Φεβρουάριον νὰ τὸν βοηθήσῃ πρὸς τιμωρίαν τῆς γραίας. Καὶ ἔπνευσε ψυχρότατος ἄνεμος, ὁ ὁποῖος ἐπάγωσε τὴν γραῖαν καὶ φαίνεται ἀκόμη ὁ τάφος της εἰς τὸ ὄρος Κουδρουγκιών.

Οἱ δὲ **Κουτσόβλαχοι** τῆς Μακεδονίας, οἵτινες ἔχουσιν ἐπίσης κοινὰ μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐν μείζονι μέτρῳ ἢ οἱ Ἀλβανοὶ τὸν τρόπον τοῦ βίου καὶ τὰς δοξασίας, διηγοῦνται καὶ οὗτοι τὰ αὐτὰ περὶ τῆς τιμωρίας τῆς γραίας. Μία παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως ἀνα-

[1]) Ἀναφέρεται εἰς παροιμίαν γνωστοτάτην παρ' ἡμῖν, ἔχουσαν δ' ὡς ἑξῆς: «Ὁ Μάρτης ὡς τὸ γιόμα τὸ ψοφάει, κι' ὡς τὸ βράδι τὸ βρωμάει»· ἢ: «ὡς τὸ γιόμα ψοφάει τὸ βόιδι» κλπ. ἤ: «Ὁ Μ. τὸ πρωῒ τὸ ψόφησε, καὶ τὸ βράδι τὸ βρώμησε». (Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. Μάρτης 82. 80).

[2]) Holger Pedersen, Zur albanesischen Volkskunde. Kopenhagen 1898 σ. 112.

[3]) Ἐν Gr. G. Tocilescu, Materialuri Folkloristice Bucur. 1900 τ. II σ. 774-5.

φερομένη εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, εἰς ὃν καὶ ἡ ἀλβανική, διατηρεῖ καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν ἐπεισόδιον τῶν ἑλληνικῶν, τὸ τῆς ἀπολιθώσεως τῆς γραίας καὶ τοῦ ποιμνίου της. Κατὰ ταύτην, μία χρονιὰ ποῦ ὁ χειμῶνας ἦταν πολὺ βαρύς, μία γριὰ (Μπάμπα) ὑπόφερε πολὺ γιὰ νὰ ξεχειμάσῃ τὰ κατσίκια της ὥς τὸ ἔβγα τοῦ Φλεβάρη. Ὕστερα ὅμως τὴ δεύτερη ἡμέρα τοῦ Μάρτη ἔκαμε ὡραία ἡμέρα καὶ ἥλιος, καὶ ἡ γριὰ ἔβγαλε τὰ κατσίκία της νὰ βοσκήσουν 'ς τὸ βουνὸ Κουδρουγκιών. «Μὴ φοβᾶστε, ἔλεγε 'ς τὸ κοπάδι της ἡ γριά, γλυτώσαμε ἀπὸ τὸ φοβερὸ Φλεβάρη. Ὁ Μάρτης δὲν μπορεῖ πλιὸ νὰ μᾶς κάμῃ τίποτα». Αὐτὸ ἐξακολούθησε πολλαῖς ἡμέραις ὥς ποῦ ὁ Μάρτης ἐνόησε πῶς τὸν καταφρονοῦσε ἡ γριά, ἐθύμωσε καὶ ἠθέλησε νὰ τὴν τιμωρήσῃ· ἀλλὰ πῶς νὰ κάμῃ; Ἦταν 'ς τὰς ὀχτὼ τοῦ μηνός, καὶ ἦταν νὰ ἔμπῃ ἡ ἄνοιξη. Θυμήθη τότες ὁ Μάρτης τὸ σύντροφό του τὸ Φλεβάρη καὶ πῆγε καὶ τὸν παρεκάλεσε μὲ τὰ δάκρυα νὰ τοῦ δώσῃ τοὐλάχιστον δύο ἡμέραις του γιὰ νὰ τιμωρήσῃ τὴ γριὰ ποῦ τὸν ἔβριζε. Ὁ Φλεβάρης εἶχε τότες 30 ἡμέραις σὰν τοὺς ἄλλους μῆνες· τοῦ ἐδάνεισε λοιπὸν τοῖς δύο τελευταίαις ἡμέραις του, τοῖς πλιὸ χειρότεραις ἀπ' ὅλαις Ὁ Μάρτης ἐγύρισε τότες 'ς τὸν Κουδρουγκιών, καὶ ἐκεῖ ποῦ ἔλαμπε ὁ ἥλιος, ἔξαφνα σκοτείνιασε ὁ οὐρανός, σηκώθη ἄνεμος κ' ἔπεσε χιόνι πολύ. Ἡ γριὰ δὲν ἔλαβε καιρὸ νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ βουνό, ἀλλὰ ἐκεῖ ἔγινε βράχος καὶ τὰ κατσίκια ἐλίθωσαν κι' αὐτὰ γύρω της. Καὶ ἔτσι ἐτιμώρησε ὁ Μάρτης τὴ γριὰ γιὰ τοῖς βρισιαῖς ποῦ τοῦ καμε. Ὁ Φλεβάρης δὲν πῆρε πίσω τοῖς δύο ἡμέραις του, καὶ ἀπὸ τότες ἔχει 28, καὶ γι' αὐτὸ τὸν λὲν şcurtu, δηλαδὴ κοντὸν ἢ κουτσόν, καὶ τοῖς ἐννιὰ πρώταις ἡμέραις τοῦ Μάρτη τοῖς λὲν babele δηλαδὴ γριαῖς [1]). Ἑτέραν κουτσοβλαχικὴν παραλλαγήν, ἐκ τοῦ χωρίου Καλύβια Γραμματίκοβου, ἐδημοσίευσεν ὁ Περικλῆς Παπαχατζῆς [2]). Κατ' αὐτήν, λὲν πῶς ἦταν μιὰ φορὰ μιὰ γριὰ ποῦ ἔβοσκε γίδια καὶ ποῦ σὰν εἶδε πῶς πέρασε ὁ Μάρτης καταχαρούμενη γιατὶ ξέφυγε τὸ χει-

[1]) RTP. 1893 σ. 410-1. Ἡ παράδοσις εἶναι ἀναμφιβόλως κουτσοβλαχική, ἂν καὶ ὁ συλλογεὺς Λάζαρος Δούμας ἠρκέσθη ἁπλῶς νὰ δηλώσῃ ὅτι εἶναι χριστιανικὴ μακεδονική· ἀλλ' οὗτος καὶ μακεδονικὴν γλῶσσαν ἔπλασε, λέγων ὅτι ὁ Φεβρουάριος μακεδονιστὶ λέγεται **Scurtu**.

[2]) Ἐν **Tocilescu** ἔνθ. ἀν. σ. 773-4

μῶνα, τὸν ἀνεγέλασε καὶ εἶπε· «Πίρτσι Μάρτσου!» καὶ ἐννοοῦσε πῶς δὲν μὲ μέλει γιὰ τὸν Μάρτη ὅ τι καὶ ἂν κάμῃ τώρα ποῦ μπήκαμε 'ς τὸν 'Απρίλη. Τότες ὁ Μάρτης ἐγύρισε καὶ ἐδανείσθη δύο ἡμέραις ἀπὸ τὸ Φλεβάρη καὶ ἐπάγωσε τὴ γριὰ ἐκείνη μὲ τὰ γίδια τῆς, μὲ ὅλα της. Ἡ γριὰ ὅταν ἀναγελοῦσε τὸ Μάρτη ἔλεγε:

Marţu
carţu
ĭedlĭi ljĭ scoşu
cu perlu aroşu,
pîrţĭ-Marţŭ!

(Μάρτη γδάρτη (;) σήμερα σοῦ ξέφυγα μὲ κόκκινα στολίδια, πρὶτς Μάρτη!)

Καὶ ὁ Μάρτης εἶπε 'ς τὸ Φλεβάρη:

şcurtu, şcurtu cad la tini,
tră dŏaŭă virvirŏasi ḑîli.

(Κουτσέ, κουτσέ, σὲ παρακαλῶ γιὰ δυὸ χειμωνιάτικαις ἡμέραις).

Καὶ ὕστερα ὅταν ἐδανείστη τοῖς ἡμέραις καὶ τὴν ἐπάγωσε εἶπε τῆς γριᾶς:

Mŏaşe, mŏaşe aştĕaptă tini,
stumbu, stumbu valahĭi-ñe
tu cunachĭi-ñe.

(Γριά, γριά, ἀνάμεινε· στούμπου, στούμπου, βλάχα μου, 'ς τὸ κονάκι μου).

Ἐν τῇ παραλλαγῇ ταύτῃ παρελείφθη μὲν τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀπολιθώσεως, ἀλλὰ διετηρήθη ὁ ἑλληνικὸς τωθασμός: «Πρίτς Μάρτη!»[1]).

Καὶ οἱ ***Ρωμοῦνοι*** καλοῦσιν *ἡμέρας τῆς γριᾶς* (ḑilele Babeĭ) ἢ ἁπλῶς *γριαῖς* (Babele) τὰς ἐννέα ἢ καὶ τὰς δώδεκα πρώτας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου. Ὡς δὲ καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος συμβαίνει (βλ.

[1]) Τὸ πρὶτς εἶναι πεποιημένον ἐπίφθεγμα, ὡς καὶ ὁ Οἰκονόμος (Δοκίμιον περὶ τῆς Σλαβονορωσσικῆς τ. Γ' σ. 269) παρετήρησεν. Ἡ κυρία αὐτοῦ σημασία φαίνεται ἐν δημώδει παροιμίᾳ (βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. κλάνω 16). Οὐδὲν δ' ἔχει τοῦτο κοινὸν πρὸς τὸ σλαβικὸν *πρτς* τὸ σημαῖνον τὸν τράγον (ῥωμουν. pîrciu, ἀλβαν. περτσ').

ἀρ. 301), συνταυτίζουσι γυναῖκας τοῦ χωρίου πρὸς ἑκάστην τῶν γραιῶν ἐκείνων καὶ λέγουσιν ὅτι ὁ χαρακτὴρ τῶν γυναικῶν εἶναι ὁμόλογος πρὸς τὸν ἐπικρατοῦντα καιρὸν κατὰ τὴν ἡμέραν πρὸς τῆς ὁποίας τὴν γραῖαν συνεταυτίσθησαν. Φέρονται δὲ παρὰ τῷ λαῷ καὶ παραδόσεις ὅμοιαι πρὸς τὴν ἑλληνικήν, τὰς ὁποίας ἀκριβῶς γινώσκομεν, διότι ἐπραγματεύθησαν περὶ τούτων δύο λόγιοι Ῥωμοῦνοι ὁ L. Shaineanu (Les jours d'emprunt ou les jours de la Vieille ἐν Romania 1889 τ. XVIII σ. 107-127) καὶ ὁ B. Petriceĭu-Hasdeu (Dicţionarul limbei istorice si poporare a Românilor. Bucur. 1893 τ. III σ. 2278-2282 λ. Babele. Βλ. καὶ σ. 2275-6 λ. Babă)[1].

Τὴν πρώτην τῶν ἡμερῶν τούτων ὀνομάζουσι Baba Dochia ἤτοι γριὰ Βδοκιά, προσαρμόσαντες εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Εὐδοκίας, ἧς ἡ μνήμη ἐπιτελεῖται τὴν πρώτην Μαρτίου. Ἐν Βουκουρεστίῳ διηγοῦνται ὅτι ἡ Γριὰ Βδοκιὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου ποῦ ἔκαμνε πάχνη κ' ἔπεφτε χιόνι ἔβγαλε τὰ πρόβατά της 'ς τὸ βουνὸ νὰ τὰ βοσκήσῃ. Ὁ Μάρτης τὴν εἰδοποίησε πῶς ἦτο πρόωρα, ἀλλ' ἐκείνη τὸν ἐνέπαιζε. Ἐπῆρε μαζί της ἐννιὰ γούνναις καὶ ἐκίνησε μὲ τὰ πρόβατά της διὰ τὸ βουνόν. Ὁ Μάρτης ὅμως διὰ νὰ τὴν ἐκδικηθῇ διὰ τὴν προσβολήν, ἔκαμε παγωνιὰ κ' ἔρρηξε καὶ χιόνι ποῦ ἐκρυστάλλωσε. Ἀλλ' ἡ γριὰ ἐπροχώρει χωρὶς νὰ τὴν μέλῃ διὰ τὸν καιρόν. Τὴν πρώτην ἡμέραν ἔβαλε τὴν μίαν γοῦνναν καὶ ἀπὸ μίαν καὶ τὰς ἄλλας ἡμέρας· μ' ὅλα ταῦτα τὴν δεκάτην ἡμέραν ἐπάγωσεν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ μὲ ὅλα τὰ πρόβατά της.[2])

Ἐν τῇ παραλλαγῇ ταύτῃ δὲν ἀναφέρεται ἡ ἀπολίθωσις, οὐδ' ἐξηγεῖται ἐπαρκῶς ἡ ἐπιμονὴ τῆς γραίας. Εἰς δὲ τὰς ἄλλας τέσσαρας παραλλαγὰς ἡ λύσις συνίσταται εἰς τὴν ἀπολίθωσιν καὶ ἐντοπίζεται αὕτη, ἀλλ' αἰτία τῆς τιμωρίας τῆς γραίας φέρεται διάφορος, οὐδὲ γίνεται μνεία εἰς τὰς τρεῖς ἐξ αὐτῶν τοῦ Μαρτίου. Ἐν Bucegĭ, κλάδῳ

[1]) Εἰς τὰς σημειώσεις μου εὑρίσκω ἀναγεγραμμένον ὅτι ἔγραψε καί τις ἄλλος περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ἐν τῇ Zeitschrift f. österreichische Gymnasien 1887 σ. 393 κέ. ἀλλὰ μὴ εὑρὼν τὸν τόμον τοῦ περιοδικοῦ τούτου νῦν ἐνταῦθα, δὲν ἐδυνήθην νὰ τὸν συμβουλευθῶ.

[2]) Shaineanu σ. 109.

τῶν Καρπαθίων ὀρέων, δεικνύεται βράχος, ὀνομαζόμενος Babele (γριαῖς). Συνάπτεται δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ παράδοσις, ὅτι ἡ Baba Dochia, κακὴ καὶ πείσμων γραῖα, ἀγανακτοῦσα διότι ὁ χειμὼν παρετείνετο παραπολύ, ἀπεφάσισε νὰ ἐξαγάγῃ εἰς βοσκὴν τὰς ἐννέα αἶγας αὐτῆς ὁπωσδήποτε, καὶ τὰς ὡδήγει εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ, λέγουσα· «Χάι, γίδαις, θέλῃ δὲ θέλῃ ὁ Θεός!» Ἀλλ' ἀφοῦ περιεπλανήθη εἰς τὸ βουνὸν ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας ἐπάγωσε καὶ ἀπελιθώθη ὑπεράνω τῆς πηγῆς Γιαλομίτσας, τὴν ὁποίαν οἱ βοσκοὶ καλοῦσι Babele. Περὶ τὸν βράχον εἶναι ἐννέα μικρότεροι λίθοι, οἵτινες θεωροῦνται ὡς τὸ αἰπόλιον τῆς γραίας [1]).

Παραπλησία εἶναι ἡ παράδοσις, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ ὄρος Céhlâŭ τῆς Μολδαυίας, τῆς ὁποίας γίνεται μνεία καὶ ὑπὸ τοῦ Καντεμίρη (κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ´ αἰῶνος). Ἀναφέρονται αἱ ἐννέα γούνναις τῆς γραίας καὶ τὰ πρόβατά της καὶ ὁ Μάρτιος, δεικνύεται δ' ὡς ἡ ἀπολιθωθεῖσα γραῖα λίθος ἔχων σχῆμα γυναικείου ἀγάλματος αἰγυπτιακῆς τέχνης καὶ περὶ αὐτὸν ἕτεροι λίθοι περὶ τοὺς εἴκοσιν ὡς τὰ πρόβατα αὐτῆς [2]). Ἄλλη δὲ παράδοσις συνάπτεται πρὸς λίθον τινὰ κατὰ τὰς πηγὰς τοῦ ποταμοῦ τῆς Βλαχίας Ὀδρησσοῦ (Argeș). Ὁ λίθος οὗτος ὀνομάζεται *Γιδοβοσκοὺ* (Căprăreasa), καὶ διηγοῦνται περὶ αὐτοῦ ὅτι μία γραῖα ἐστοιχημάτισε νὰ ὑπάγῃ τὸν χειμῶνα εἰς ἕνα οἱονδήποτε τόπον· ἀλλὰ ἐπῆλθε βροχὴ καὶ κακοκαιρία τόσον μεγάλη, ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ προφυλαχθῇ, ἂν καὶ ἐφόρει πολλὰς γούννας. Καὶ ἀπέθανε καὶ αὐτὴ καὶ αἱ αἶγες καὶ μετεμορφώθη εἰς τὸν λίθον ἐκεῖνον [3]).

Ἡ τελευταία τῶν ῥωμουνικῶν παραδόσεων ἀναφέρεται εἰς δύο λίθους ἔχοντας σχῆμα ἀνθρώπων καὶ εὑρισκομένους εἰς τὴν Ἀλμάσ῾, τὴν κατὰ τὰ ΝΔ ὅρια τῆς Τρανσιλβανίας ἐν τῷ Βανάτῳ ὀρεινὴν

[1]) Αὐτ. σ. 109-110.

[2]) Αὐτ. σ. 110. **Hasdeu** σ. 2279-2280. Ὁ **Shaineanu** (σ. 110-1) ἀναγράφει καὶ ἄλλην παράδοσιν περὶ ἀπολιθώσεως δύο γυναικῶν ἐν τῷ διαμερίσματι **Mehedintzi** τῆς Βλαχίας. Ἀλλ' αὕτη οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὰς προκειμένας, εἰμὴ ὅτι τὸν βράχον, ὃν ὑπολαμβάνουσιν ὡς αὐτὰς τὰς ἀπολιθωθείσας γυναῖκας, ὀνομάζουσι **Babe** (γραίας). Κατὰ τὴν παράδοσιν, αἱ γυναῖκες ἐκεῖναι ἀπελιθώθησαν, διότι κατηράσθη αὐτὰς ὁ ἅγιος ἐρημίτης Πέτρος, τοῦ ὁποίου ἤργησαν νὰ ἐκτελέσωσι τὴν παραγγελίαν.

[3]) **Shaineanu** σ. 111.

χώραν. Κατὰ ταύτην, ἔζη μίαν φορὰν εἰς τὴν Ἀλμὰσ῾ ἓν ἀνδρόγυνον τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο πολὺ εὐτυχισμένον, ἂν ἡ μήτηρ τοῦ ἀνδρός, ποῦ εἶχε τὴν διοίκησιν τοῦ οἴκου, δὲν ἐτυράννει ποικιλοτρόπως τὴν νύμφην της. Τῆς ἐπέβαλλεν ἐργασίας, ποῦ ἦσαν ἐνίοτε ἀδύνατοι· οὕτω μίαν φορὰν τὴν ἔστειλε νὰ πλύνῃ μαῦρα μαλλιὰ ἕως νὰ γίνουν ἄσπρα. Ἂν καὶ ἔβλεπεν ἡ νέα τὸ ἀδύνατον τοῦ πράγματος, ἐπειδὴ τὸ καθῆκόν της ἦτο νὰ ὑπακούῃ, ἔπλυνε τὰ μαλλιὰ ὅλην τὴν ἡμέραν ἐπὶ ματαίῳ, ὅτε διελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Χριστὸς καὶ οἰκτίρας τὴν γυναῖκα, τὴν διέταξε νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἐργασίαν της, ἐκ θαύματος δὲ μέχρι τῆς πρωΐας τὰ πλυνόμενα μαῦρα μαλλία μετεβλήθησαν εἰς λευκά. Περιχαρὴς αὕτη ἐπανῆλθεν εἰς τὸν οἶκόν της, στολίσασα τὴν κόμην μὲ τὰ πρῶτα ἄνθη τῆς ἀνοίξεως, τὰ ὁποῖα ἔδρεψεν ἐκ τῶν ἀγρῶν. Ἡ πενθερὰ ἰδοῦσα αὐτὴν ἀνθοστεφῆ καὶ ὑπολαβοῦσα ὅτι ἦλθεν ἡ ἄνοιξις πρὸ τῆς ὥρας, παρώτρυνε τὸν υἱόν της νὰ παραλάβωσι τὰ πρόβατα καὶ τὰς αἶγάς των καὶ νὰ ὁδηγήσωσιν αὐτὰ εἰς βοσκὴν εἰς τὸ βουνόν. Παρήγγειλε δ' εἰς αὐτὸν νὰ πάρῃ καὶ τὴν φλογέραν του, διὰ νὰ διασκεδάζουν αὐλοῦντες καὶ χορεύοντες· αὐτὴ δὲ πρὸς προφύλαξιν ἐφόρεσε ἐννέα γούννας. Καθ' ὅσον ἀνήρχοντο εἰς τὸ βουνὸν ὁ καιρὸς ἐγίνετο θερμότερος καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἡ κακὴ γραῖα ἀπέβαλλεν ἀνὰ μίαν γοῦνναν. Ὅτε δὲ ἐξεδύθη καὶ τὴν τελευταίαν ὁ καιρὸς μετεβλήθη, ἔπεσε χιὼν καὶ δριμὺ ἐπῆλθε ψῦχος, μήτηρ δὲ καὶ υἱὸς ἐπάγωσαν· ἡ μήτηρ βλέπουσα κρύσταλλα εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ υἱοῦ ἐνόμισεν ὅτι παίζει τὴν φλογέραν καὶ παρεπονεῖτο πῶς ἔχει ὄρεξιν νὰ παίζῃ φλογέραν ἐνῷ αὐτὴ ἀπέθνησκεν ἀπὸ τὸ ψῦχος. Τότε ἐπελθὸν τὸ Ἔαρ (ἀρσενικοῦ γένους) εἶπε μυκτηρίζον αὐτήν· «Τί λές, γριά, σ' ἀρέσει ἡ ἄνοιξη; Γιατὶ δὲν χορεύεις νὰ σοῦ παίζῃ ὁ γιός σου φλογέρα; Μήπως δὲν ἐκρύωνε καὶ ἡ νύφη σου ποῦ ἔπλενε ὁλημερὶς μαλλιὰ 'ς τὸ ποτάμι; Ἐκείνη ὅμως εὗρε ὕστερα λουλούδια 'ς τὸ λιβάδι». Αὐτὰ εἶπε τὸ Ἔαρ καὶ ἠφανίσθη, ἡ δὲ γραῖα στρέψασα τὸ βλέμμα εἶδε τὸν υἱόν της καὶ τὸ ποίμνιον παγωμένα, ἔχασε καὶ αὐτὴ τὸ θάρρος της καὶ ἐπάγωσεν. Οἱ νεκροὶ καὶ αὐτῆς καὶ τοῦ υἱοῦ της ἀπελιθώθησαν εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν ὅπου ἦσαν ζωντανοί, καὶ γύρω αὐτῶν τὸ ποίμνιον, καὶ φαίνονται ἀκόμη ἕως σήμερον εἰς τὸ Ἀλμάσ῾. Ἐκ τούτου δ' αἱ ἐννέα πρῶται ἡμέραι τοῦ Ἀπριλίου,

ὧν ἡ καλοκαιρία παρεπλάνησε τοὺς ἀπολιθωθέντας, ὀνομάζονται ὑπὸ τῶν Βλάχων ἡμέραι τῆς γριᾶς [1]).

Ἡ παράδοσις αὕτη διαφέρει οὐσιωδῶς τῶν ἄλλων ῥωμουνικῶν, κοινὰ μὲν μετὰ τούτων ἔχουσα χαρακτηριστικὰ τὰς ἐννέα γούννας καὶ τὰς ἐννέα ἡμέρας, μετὰ τούτων δ' ἅμα καὶ τῶν ἑλληνικῶν τὴν ἀπολίθωσιν, μεταθέτουσα δὲ τὸ συμβὰν εἰς τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου, καὶ ἄλλην ἀναφέρουσα αἰτίαν τῆς τιμωρίας τῆς γραίας, ἀντὶ δὲ τοῦ Μαρτίου παρεμβάλλουσα προσωποποίησιν τοῦ Ἔαρος, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ παρέμβασις δὲν ἐξηγεῖται ἀποχρώντως.

Ὑπερβολικὴ ἀπεδόθη ὑπὸ τῶν Ῥωμούνων σημασία εἰς τὴν ὀνομασίαν τῆς πρώτης τῶν ἡμερῶν τῆς γριᾶς, τῆς γριᾶ Βδοκιᾶς. Ὁ ποιητὴς Asachi (Doquie et Trajan. Iassy, 1840) ἔπλασε παράδοσιν οὐδὲν πρὸς τὴν δημώδη ἔχουσαν τὸ κοινόν, ἐν ᾗ παριστᾷ τὴν γριὰν Βδοκιὰν ὡς νεαρὰν καὶ περικαλλῆ κόρην τοῦ Δακὸς ἡγεμόνος Δεκεβάλου, ἥτις ἀποστέργουσα τὸν ἔρωτα τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ, φεύγει διωκομένη ὑπὸ τούτου εἰς τὰ ὄρη καὶ ἐκεῖ μεταβάλλεται εἰς λίθον κατ' εὐχὴν πρὸς σωτηρίαν ἀπὸ τοῦ διώκτου. Τοσοῦτον δ' ἰσχυρὰ ἦτο ἡ ἀπήχησις τοῦ πλάσματος τοῦ ποιητοῦ, ὥστε ἡ γριὰ Βδοκιὰ ἐθεωρήθη ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον καὶ μνημονεύεται εἰς διδακτικὰ βιβλία τῆς ῥουμουνικῆς ἱστορίας [2]). Ὁ δὲ Shaineanu (σ. 108) τὴν ὀνομασίαν τῆς παρ' ἄλλοις λαοῖς ἀνωνύμου γραίας θεωρεῖ ὡς ἐμφαίνουσαν σταθμὸν ἐπὶ τὰ πρόσω ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς παραδόσεως. Νομίζω ὅμως, ὅτι ἡ ὀνομασία οὐδὲν παρέχει στοιχεῖον συντελοῦν ὅπως συναγάγωμεν πόρισμά τι πρὸς ἐκτίμησιν τῆς παραδόσεως ἢ ὁρισμὸν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς. Ἡ πρώτη ἡμέρα τοῦ Μαρτίου προσέλαβεν ἁπλῶς τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας, ἥτις κατ' αὐτὴν ἑορτάζεται· εἶναι τοσοῦτον σύνηθες τοῦτο, ὥστε δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἄξιον προσοχῆς.

Οἱ **Βούλγαροι** γινώσκουσιν ἐπίσης τὸν μῦθον, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς παροιμίας αὐτῶν: Tsiechte kozítsa na planína, perdnem Marchou na bradína· ἀντιστοιχούσης, κατὰ τὸν Οἰκονόμον [3]), πρὸς

[1]) A. u. Alb. Schott, Walachishe Märchen σ. 113-5 καὶ 330.

[2]) Βλ. Shaineanu σ. 115.

[3]) Δοκίμιον περὶ τῆς πλησιεστάτης συγγενείας τῆς Σλαδονο-ρωσσικῆς γλώσσης πρὸς

τὸ εὐφημότερον τῆς συνηθείας «Πρίτς, Μάρτη, ξεχείμασα τὰ πρόβατά μου!» Τὸν μῦθον τοῦτον ὁ Ad. Strausz (die Bulgaren σ. 336) ἐκθέτει ἀσαφῶς καὶ συγκεχυμένως ὡς ἑξῆς: «Αἱ δύο τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ μηνὸς Μαρτίου καλοῦνται Babini dene [δηλ. ἡμέραι τῆς γριᾶς], διότι ἡ Μάρθα [ἡ τὴν πρώτην Μαρτίου ἑορταζομένη ἁγία] τὰς ἔκλεψεν ἀπὸ τὸν Φεβρουάριον, διὰ νὰ δυνηθῇ ἡ Μπάμπα [ἡ γραῖα] νὰ ὁδηγήσῃ τὰ πρόβατά της εἰς ἄλλο μέρος τοῦ βουνοῦ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Φεβρουάριος ἔχει δύο ἡμέρας ὀλιγώτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους μῆνας». Ἀλλ' ἀκριβέστερον κεῖται ὁ μῦθος παρὰ τῷ Miladinovtsi. Ὅτι μία γραῖα κατὰ τὰ τέλη τοῦ Μαρτίου, ἰδοῦσα ὅτι ὁ καιρὸς ἦτο καλὸς καὶ ζεστός, εἶπε τὴν εἰς παροιμίαν μεταπεσοῦσαν φράσιν ἐκείνην Καὶ ὑπῆγε μὲ τὰ κατσίκια της εἰς τὸ βουνό. Ὁ Μάρτης ἐθύμωσε διότι τὸν προσέβαλε μία γριά, καὶ εἶπε εἰς τὸν Ἀπρίλην· «Ἀπρίλη, ἀδελφέ μου, δάνεισέ μου τρεῖς ἡμέραις, νὰ διορθώσω αὐτὴν τὴ γυναῖκα!» Ὁ Ἀπρίλης τὰς ἔδωκε· καὶ ἔγινε τόσον κρύο, πάχνη καὶ ἄνεμος, ποῦ ἡ γυναῖκα ἐπάγωσε μὲ τὰ κατσίκια της. Καὶ φαίνονται ἕως σήμερον ἡ γριὰ καὶ τὰ κατσίκια της λιθωμένα εἰς τὸ ὄρος Σκάρδον (Σ῾ὰρ πλανίνα) τῆς βορείου Μακεδονίας[1]).

Οἱ ***Σέρβοι*** τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου ἢ τὰς πρώτας τοῦ Ἀπριλίου καλοῦσιν *ἡμέρας τῆς γριᾶς* (Babini dni) ἢ *κατσίκια τῆς γριᾶς* (Babini jartsi), ἢ *προβατάκια τῆς γριᾶς* (Babini kozlitsi) ἢ *δανεικαῖς ἡμέραις τῆς γριᾶς* (Babini pozajmenitsi) ἢ *τὰ δεμένα πρόβατα τῆς γριᾶς* (Babini ukovi). Διηγοῦνται ὅτι κάποια γριὰ πῆγε τὰ πρόβατά της 'ς τὸ βουνό. Ὅταν ἐφύσα ὁ βοριᾶς κ' ἔπεφτε χιόνι, εἶπε· «*Πίρτς Μάρτσου!* Δὲν σὲ φοβοῦμαι πλιά, μήτε τὰ κατσικάκια μου τὰ πεντακέρατα!» Ὁ Μάρτης ἐθύμωσε καὶ ἐδανείστη μερικαῖς ἡμέραις ἀπὸ τὸ Φλεβάρη. Ἔρρηξε χιόνι καὶ πάγους καὶ ἡ γριὰ ἐλίθωσε μὲ τὰ κατσίκια της. Λέγουν πῶς καὶ σήμερα ἀκόμη μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν ἰδῇ λιθωμένη 'ς ἕνα κάποιο βουνό, ὅπου ἔγινε αὐτό· ἡ γριὰ εἶναι ὀρθὴ 'ς τὴ μέση, κι' ὁλόγυρά της τὰ κατσίκια[2]).

τὴν Ἑλληνικὴν Πετρούπ. 1828 τ. Γ' σ. 268. Ἡ παροιμία σημαίνει: Χάι κατσικοῦλα μου, 'ς τὸ βουνό, κλάσ' τὰ γένεια τοῦ Μάρτη!

[1]) **Miladinovtsi, Beulgarski narodni piesni** σ. 523-4 παρὰ **Shaineanu** σ. 117-8.

[2]) **Vuk Karatschits, Srpski rjechnik** ἐν λ. **babini jartsi**, παρὰ **Shaineanu** σ. 117.

Πασῶν τῶν τοιούτων παραδόσεων τῶν λαῶν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, ἡ προκειμένη σερβικὴ εἶναι ἡ μάλιστα προσεγγίζουσα πρὸς τὴν ἑλληνικήν. Ὁ Μάρτιος καὶ ἐν ταύτῃ εἶναι ὁ τιμωρός, δανεισθεὶς ἡμέρας ἀπὸ τὸν Φεβρουάριον καὶ ἡ γραῖα καὶ τὸ αἰπόλιον ἀπελιθώθησαν. Ὅτι δὲ παρελήφθη ἐκ ξένης χώρας, ὅπου συνήπτετο πρὸς βράχους ἔχοντας σχῆμα ἀνθρώπου καὶ ζώων, ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἀορίστου ὑποδείξεως τοῦ τόπου τῆς ἀπολιθώσεως.

Οἱ ***Σλάβοι*** τῶν Καρπαθίων τὴν πρώτην ἑβδομάδα τοῦ Σεπτεμβρίου καλοῦσι bab'in moroz (πάγωμα τῆς γριᾶς), διότι λέγουσιν ὅτι μία γραῖα μάγισσα ἐπάγωσε κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν. Καὶ οἱ ***Ῥῶσοι*** τὴν αὐτὴν ἑβδομάδα καλοῦσι bab' e lyeto (τῆς γριᾶς τὸ καλοκαῖρι) [1]. Τὰς ὀνομασίας δὲ ταύτας συνδυάζει ὁ F. Liebrecht (ἐν Neue Jahrbücher f. Philologie 1873 τ. 107 σ. 239) πρὸς τὸν ἑλληνικὸν μῦθον περὶ τῆς τιμωρηθείσης ὑπὸ τοῦ Μαρτίου γραίας.

Ὅτι καὶ οἱ ***Τοῦρκοι*** ἐγνώρισαν ἐκ τῶν Ἑλλήνων τὸν μῦθον τῆς γραίας συνάγομεν ἐκ τῆς ἐν χρήσει παρ' αὐτοῖς φράσεως: εββέλι beρd ελ ατζ῾ούζ, σημαινούσης τὴν ἀρχὴν τῆς καταπαύσεως τοῦ χειμῶνος· καλοῦσι δ' οὕτω τὸ ψῦχος τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Μαρτίου καὶ τῶν πρώτων τοῦ Ἀπριλίου, καὶ μεταφορικῶς πᾶν φίλερι καὶ δύστροπον γερόντιον [2]. Ἀκριβέστερον δ' ἐξηγεῖ ταῦτα ὁ Hammer (ἐν τῷ περιοδικῷ Mines de l'Orient τ. IV σ. 147), λέγων ὅτι ἐπειδὴ ἡ λέξις Ατζ῾οὺζ σημαίνει καὶ γραῖαν, οἱ Τοῦρκοι ἑρμηνεύουσι τὴν φράσιν διὰ τῶν ἑξῆς τουρκικῶν λέξεων: κοτζὰ καρινὶν σοουγού, ἤτοι τὸ κρύο τῆς γριᾶς· καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἐπικρατεῖ ἐνίοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει ψῦχος ἐπαισθητόν, ἂν καὶ παροδικόν, διηγοῦνται ὅτι μία γραῖα ἀπέθανέ ποτε ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ ἐκ ψύχους, καὶ διὰ τοῦτο λέγεται κρύο τῆς γριᾶς.

Οἱ ***Ἄραβες*** τὰς ἑπτὰ ἡμέρας τῶν χειμερινῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου καλοῦσι Aiam al agiuz ἤτοι ἡμέρας τῆς γραίας [3]. Ὡς ὅμως ὁ γνωστὸς Ἄραψ συγγραφεὺς Ἀβουλφέδας λέγει, οἱ Ἕλληνες καὶ ὄχι οἱ

[1]) Ralston, the songs of the Russian people. 2ας ἐκδ. Lond. 1872 σ. 254.

[2]) Βλ. τὴν ἀθηναϊκὴν ἐφημερίδα Νεολόγον Κωνσταντινουπόλεως 17 Ὀκτωβρ. 1897 σ. 3 στήλ. 3.

[3]) Herbelot, Bibliothèque orientale λ. agiuze.

῎Αραβες καλοῦσιν *ἡμέρας τῆς γραίας* ἑπτὰ ἡμέρας τοῦ χειμῶνος, ὧν πρώτη εἶναι ἡ 26 Σαβὰτ (Φεβρουαρίου)[1].

Καὶ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς δυτικῆς καὶ τῆς μεσημβρινῆς Εὐρώπης ἀνευρίσκονται ὅμοιαι παραστάσεις. Οἱ ***Γάλλοι*** διηγοῦνται ποικίλους μύθους περὶ τοῦ ψύχους τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Μαρτίου ἢ καὶ τοῦ ᾿Ιανουαρίου. ᾿Εν Septmoncel τοῦ ᾿Ιούρα ὀνομάζουσι τὰς τρεῖς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου les jours à la Mairle. Διηγοῦνται δ' ὅτι ἡ Μαΐρλε ἦταν μιὰ γυναῖκα ποῦ εἶχε ἕνα κοπάδι πρόβατα καὶ τὰ φύλαξε καλὰ μὲ πολὺν κόπο ὅλον τὸ χειμῶνα. ῞Οταν ἐπλησίαζε νὰ περάσῃ ὁ κακὸς καιρός, 'ς τὰς 28 τοῦ Μάρτη, εἶδε πῶς ἦταν ὡραία ἡμέρα, ἐνόμισε πῶς δὲν εἶχε πλέον νὰ φοβηθῇ τὸ χειμῶνα καὶ ἀπὸ τὴ χαρά της ἐφώναξε: «'Σ τὸ καλό, Μάρτη, φεύγεις!» ῾Ο Μάρτης ὅμως ἐγύρισε καὶ τῆς εἶπε· «Τρεῖς ἡμέραις ποῦ μοῦ μένουν κι' ἄλλαις τρεῖς ποῦ θὰ δανειστῶ ἀπὸ τὸν κουμπάρο μου τὸν 'Απρίλη, δὲν θὰ σ' ἀφήσουν οὔτε πρόβατο οὔτε ἀρνάκι». Καὶ πραγματικῶς ἔπιασε ἕνα φοβερὸ κρύο καὶ τὸ κοπάδι τῆς γριᾶς Μαΐρλε καταστράφηκε[2]. ᾿Εν τῇ μεσημβρινῇ Γαλλίᾳ λέγουσιν ὅτι γραῖα βοσκός, μίαν φορὰν ποῦ ἦτο μαλακὸς ὁ χειμών, ἐνόμισε κατὰ τὸ τέλος τοῦ Φεβρουαρίου ὅτι δὲν ἔτρεχον κἀνένα κίνδυνον πλέον τὰ πρόβατά της καὶ ἐνέπαιζε τὸν Φεβρουάριον· οὗτος ὅμως ὀργισθεὶς ἐζήτησε νὰ τοῦ δανείσῃ ὁ Μάρτιος τρεῖς ἡμέρας, καὶ ἔκαμε τόσον ψῦχος, ὥστε ἐψόφησαν τὰ πρόβατα τῆς γραίας καὶ αὐτὴ ἐχοροπήδα διὰ νὰ μὴ παγώσῃ· διὰ τοῦτο αἱ τρεῖς τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Φεβρουαρίου καὶ αἱ τρεῖς πρῶται τοῦ Μαρτίου ὀνομάζονται reguignado de la viéio (κλῶτσοι τῆς γριᾶς). 'Αλλ' ἡ γραῖα ἂν καὶ ἔχασε τὰ πρόβατά της, ἠγόρασε ἀγελάδας καὶ ἀφοῦ διῆλθε καλῶς τὸν Μάρτιον κατὰ τὸ τέλος αὐτοῦ εἶπεν ἀσυλλογίστως:

En escapant de Mars et de Marséu,
ai escapa mi vaco e mi vedéu.

[1]) Ducange Glossar. Latinit. λ. vetula: «Abulfeda in Epochis a Joanne Gravio editis p. 102 ait, apud Graecos sextum et viecesimum Shabat (mensis Februarii) esse principium dierum vetulae, eosquue esse septem».

[2]) RTP. 1899 σ. 179-180. Οἱ Γάλλοι μετέβαλον εἰς γυναῖκα La Mairle τὸ πτηνὸν merla τῶν ἰταλικῶν παραδόσεων, περὶ ὧν κατωτέρω.

(Σὰν ξέφυγα τὸ Μάρτη καὶ τὸ Μαρτάκο, ἐγλύτωσα τοῖς γελάδες καὶ τὰ μοσχάρια μου). Ὁ Μάρτιος ὅμως προσεβλήθη ἐκ τῶν λόγων τούτων καὶ πάραυτα ἐζήτησε νὰ τῷ δανείσῃ ὁ Ἀπρίλιος τέσσαρας ἡμέρας καὶ δι' αὐτῶν καὶ τῶν ὑπολειπομένων τριῶν ἰδικῶν του, ἔκαμε ὄψιμον χειμῶνα καὶ ἐψόφησαν αἱ ἀγελάδες καὶ τὰ μοσχάρια τῆς γραίας [1]). Ἐν δὲ τῷ Poitou φέρεται ἡ παράδοσις ὅτι ἄλλοτε ὁ Ἰανουάριος εἶχεν 29 ἡμέρας καὶ δὲν ἦτο πολὺ ψυχρός. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ μικρὰ πτηνὰ τὸν ἐνέπαιζον, ἐδανείσθη δύο ἡμέρας ἀπὸ τὸν Φεβρουάριον, καὶ κατ' αὐτὰς ἔκαμε τόσον ψῦχος, ὥστε τὰ πτηνὰ μετενόησαν διὰ τὰ σκώματά των [2]).

Ἐνιαχοῦ ὅμως τῆς Γαλλίας ἡ παράδοσις παρουσιάζεται ὑπὸ τύπον παντελῶς διάφορον· ἡ γραῖα δὲν τιμωρεῖται δι' ἀποψύξεως ὑπὸ τῶν μηνῶν, ἀλλ' αὐτὴ εἶναι ἡ προξενοῦσα τὸ ψῦχος. Ἐν Voiteur τοῦ Ἰούρα καλοῦσιν ἡμέρας τῆς γραίας (les jours de la Vieille) τὰς τρεῖς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου καὶ τὰς τρεῖς πρώτας τοῦ Ἀπριλίου· πιστεύουσι δ' ὅτι κατὰ ταύτας ἡ γραῖα μοῖρα (fée), ἐξ ἧς ὠνομάσθησαν, περιτρέχουσα ἐναερίως καταχέει ἐπὶ τῆς γῆς πάχνην καὶ παγετόν [3]). Ἐν δὲ τῇ πεδιάδι τῆς Seille οἱ κάτοικοι νομίζουσιν ὅτι ἡ γραῖα ἐκείνη μοῖρα ἐπισκιάζει τὸν ἥλιον τῆς ἀνοίξεως, ὅτε ἄρχεται θερμαίνων καὶ ζωογονῶν τὴν γῆν [4]). Περὶ δὲ τῆς περικοπῆς τῶν ἡμερῶν τοῦ Φεβρουαρίου φέρονται παρὰ τοῖς Γάλλοις εὐτράπελοι αἰτιολογικοὶ μῦθοι, εἰς ἄλλα αἴτια ἀποδίδοντες ταύτην καὶ ὄχι εἰς τὸ δάνειον εἰς τὸν Μάρτιον [5]).

Οἱ ***Βέλγαι*** ἔχουσιν τὴν παράδοσιν περὶ ἀπολιθώσεως ποιμένος μετὰ τοῦ ποιμνίου του. Δεικνύουσι δ' ὡς ἀπολιθώσεις τοῦ ποιμένος τῶν δύο κυνῶν καὶ τῶν προβάτων αὐτοῦ ἐν τῷ Βελγικῷ Λουξεμβούργῳ, πλησίον τοῦ χωρίου Ὄρθο κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τῆς δυτικῆς Οὔρθης. Ἀλλ' ὡς αἰτίαν τῆς ἀπολιθώσεως ἀναφέρουσι τὴν

[1]) Magasin pittoresque 1865 σ. 7. Ὡς σημειώνει ὁ γράψας, πηγὴν εἶχε τὰς σημειώσεις εἰς τὸ VI καὶ VII ᾆσμα τοῦ ποιήματος τοῦ Mistral, Mireiro (1859). Βλ. καὶ Cels Gomis Meteorologia y agricultura populars σ. 147-8.

[2]) Pineau, Le Folklore du Poitou σ. 524.

[3]) RTP. 1899 σ. 179.

[4]) Monnier, Tradit. populaires comparées. Par. 1854 σ. 26-7.

[5]) RTP. 1886 σ. 29. 1887 σ. 53. 1889 σ. 72.

τιμωρίαν τοῦ ποιμένος, διότι κακῶς ἐδέχθη τὸν Χριστὸν διαβαίνοντα ἐκεῖθεν [1]).

Οἱ **Ἱσπανοὶ** διηγοῦνται ὅτι ποιμήν τις ἔταξεν ἓν πρόβατον εἰς τὸν Μάρτιον, ἀλλὰ δὲν τὸ ἔδωκε, καὶ διὰ νὰ τὸν τιμωρήσῃ ὁ Μάρτιος ἐδανείσθη τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιον καὶ κατέστρεψεν ὅλον τὸ ποίμνιον αὐτοῦ [2]). Οἱ **Καταλανοὶ** τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου καλοῦσι δανεικὰς ἡμέρας (dios emmanllevats) καὶ διηγοῦνται μῦθον ὁμοιότατον πρὸς τὸν ἀνωτέρω παρατεθέντα προβηγκιανὸν τῆς μεσημβρινῆς Γαλλίας. Ὅτι γραῖα βλέπουσα ὅτι παρῆλθεν ὁ Μάρτιος χωρὶς νὰ πάθωσί τι κακὸν τὰ πρόβατά της τὸν περιέπαιζε, οὗτος δὲ ὀργισθεὶς παρεκάλεσε τὸν Ἀπρίλιον νὰ τῷ δώσῃ τρεῖς ἡμέρας διὰ νὰ τὴν τιμωρήσῃ. Ὁ Ἀπρίλιος τὰς ἔδωκε καὶ ὁ Μάρτιος ἐπήνεγκε τὸν θάνατον εἰς πάντα τὰ πρόβατα τῆς γραίας βοσκοῦ [3]). Καὶ οἱ **Πορτογάλοι** ἔχουσιν μύθους ὁμοίους περὶ τῶν δανείων ἡμερῶν (dios d'emprestimo), ἃς ἐδάνεισεν ὁ Φεβρουάριος [4]).

Οἱ **Ἐλβετοὶ** διηγοῦνται μῦθον ὅμοιον πρὸς τὸν προβηγκικόν, διάφορον ὅμως τὴν λύσιν· διότι κατ' αὐτόν, καὶ ἡ γραῖα καὶ ἡ αἲξ διαφεύγουσι τὴν τιμωρίαν τοῦ Μαρτίου. Τὸ δὲ ὄνομα ἡμέραι τῆς γριᾶς (le dza a la villë) φέρεται εἴς τινα παροιμιώδη φράσιν: οἱ ἡμέραις τῆς γριᾶς δὲν πέρασαν ἀκόμη [5]).

Οἱ **Ἰταλοὶ** ὀνομάζουσιν ἡμέρας τοῦ κοσσύφου τὰς τρεῖς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Ἰανουαρίου καὶ διηγοῦνται μύθους οἵτινες δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τρεῖς τύπους. Α΄ εἰς τοὺς περὶ τιμωρίας γραίας ἢ ἀνδρὸς ποιμένος ὑπὸ τοῦ ὑβρισθέντος Μαρτίου. Β΄ εἰς τοὺς περὶ τιμωρίας κοσσύφου ὑπὸ τοῦ Ἰανουαρίου· καὶ Γ΄ εἰς τοὺς περὶ τοῦ θανάτου γραίας ἐμπαιχθείσης ὑπὸ τοῦ Μαρτίου. Εἰς τοὺς μύθους

[1]) ΚΤΡ. 1899 σ. 380.

[2]) Caballero, Cuentos y poesias populares andaluces σ. 116-7. Τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν παρέλαβον δὲ τὴν παραπομπὴν ἐκ τοῦ Shaineanu ἐν Romania τ. XVII σ. 125 καὶ ἐκ τοῦ Archivio per le tradiz. popol. 1900 σ. 548.

[3]) Cels Gomis ἔνθ. ἀν. σ. 146-7.

[4]) Coelho ἐν Revista d'Etnologia e de Glottologia. Lisbõa 1880. 1881. τεῦχ. II-IV σ. 180. 55. 103. Καὶ περὶ τούτου παρατηρῶ ὅσα καὶ περὶ τοῦ Caballero ἐν σημ. 2.

[5]) Paul Meyer ἐν Romania τ. III σ. 296 παρὰ Shaineanu ἐν Romania τ. XVIII σ. 122.

τοῦ πρώτου τύπου ἀναφέρονται καὶ αἱ ἑξῆς σικελικαὶ παροιμίαι: Marzu scòrcia la vecchia 'ntra lu jazzu (ὁ Μάρτης γδέρνει τὴ γριὰ μέσ' 'ς τὸ μαντρί). Marzu scòrcia li vecchi (ὁ Μάρτης γδέρνει τοὺς γέρους) [1]). Marzu si fici 'mpristari tri jorna d'Aprili, pri la vecchia fari muriri (ὁ Μάρτης δανείστη τρεῖς ἡμέραις ἀπὸ τὸν 'Απρίλη γιὰ νὰ πεθάνῃ τὴ γριά) [2]). Ὁ δὲ μῦθος ἔχει ὡς ἑξῆς κατὰ παραλαγὴν τοῦ Πανόρμου. Ἦτον μιὰ γριά, ποῦ μιὰ φορὰ σὰν εἶδε πῶς ἐτελείωσε ὁ Μάρτης ἔφτυσε καὶ εἶπε· «Ὄξω, σκύλε Μάρτη!» Ὁ Μάρτης ἐθύμωσε γιὰ τὴν προσβολὴ αὐτὴ καὶ ὡρκίστη νὰ ἐγδικηθῇ. Καὶ τὶ κάνει; Πάει 'ς τὸν 'Απρίλη καὶ τοῦ λέγει· «'Απρίλη, μοῦ κάνεις μιὰ χάρη; Δάνεισέ με τρεῖς ἡμέραις ἀπὸ τοῖς δικαῖς σου, γιὰ νὰ μπορέσω νὰ τὴν πεθάνω αὐτὴ τὴ γριά. — Πάρ' ταις,» τοῦ λέγει ὁ 'Απρίλης, κι' ὁ Μάρτης τοῖς πῆρε. Αὐτὴ ἡ γριὰ εἶχε ἕνα κοπάδι πρόβατα καὶ γιὰ καμπόσο καιρὸ δὲν τὰ ἔβγαλε 'ς τὴ βοσκή, γιατὶ ὁ χειμῶνας ἦταν πολὺ βαρύς. Τὴν πρώτη ἡμέρα τοῦ 'Απρίλη, σὰν εἶδε ὡραῖο τὸν καιρό, ἔβγαλε ἀπὸ τὴν μάντρα τὰ πρόβατα καὶ τὰ πῆγε 'ς ἕνα λιβάδι, ἃς ποῦμε 'ς τὸ λιβάδι τοῦ βουνοῦ Πελλεγρίνου (παρὰ τὸ Πάνορμον). Μὰ ἐκεῖ ποῦ ἐκαθόταν καλά, ἔξαφνα φάνηκε ἕνα συγνεφο, καὶ ὕστερα μεγάλωσε μεγάλωσε, καὶ 'ς τὴ στιγμὴ ὁ οὐρανὸς ἔγινε μαῦρος σὰν πίσσα. Ἡ γριὰ ἐμάζωξε ἀμέσως τὰ πρόβατά της καὶ ἤθελε νὰ τὰ γυρίσῃ 'ς τὴν μάντρα. 'Αμμὴ δέ! 'Αμέσως, ὅσο ποῦ δὲν προφτάνεις οὔτε νὰ τὸ εἰπῇς, ἄνοιξε ὁ οὐρανός, καὶ βροχή, βροχή, κατακλυσμός. Ἡ γριὰ πῆγε νὰ τρέξῃ, μὰ ὁ καιρὸς ἔγινε χειρότερος κ' ἔπεσε καὶ τόσο δυνατὸ χαλάζι ποῦ 'ς ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας καὶ γριὰ καὶ πρόβατα ψόφησαν καὶ τοὺς σκέπασαν τὰ χιόνια. Καὶ ὁ Μάρτης ἔβαλε τὰ χάχανα κ' ἐφώναξε. «Νάτος ὁ σκύλος ὁ Μάρτης!» [3])

[1]) **Pitrè Proverbi Siciliani** τ. III σ. 43 Βλ. αὐτ. σ. 35: **Lu friddu di Marzu scòrcia la vecchia** (ἢ **lu viteddu**) **'ntra lu jazzu** (τὸ κρύο τοῦ Μάρτη γδέρνει τὴ γριὰ (ἢ τὸ μοσχάρι) μέσ' 'ς τὸ μαντρί). **Lu friddu di Jinnàru scòrcia la vecchia a lu fucularu** (τὸ κρύο τοῦ Γεννάρη γδέρνει τὴ γριὰ 'ς τὴ γωνιά). — Αὐτ. σ. 42: **Marzu marzeddu s' ardi la vecchia cu tuttu lu rasteddu** (Μάρτης Μαρτάκης, καίει τὴ γριὰ μ' ὅλη τὴν ἀγκαλιὰ τὰ ξύλα). Ὅμοιαι παροιμίαι πρὸς τὴν ἐν σ. 42 τῆς αὐτῆς συλλογῆς εὑρίσκεται καὶ περὶ τοῦ 'Απριλίου ἐν σ. 14 καὶ περὶ τοῦ Φεβρουαρίου ἐν σ. 29.

[2]) Αὐτ. σ. 40-1 μετὰ σικελικῆς καὶ μαρκιανῆς παραλλαγῆς.

[3]) Αὐτ. τ. IV σ. 349. Τοῦ αὐτοῦ **Fiabbe e leggende** ἀρ. 137 σ. 417.

Κατ' ἄλλην δὲ παραλλαγὴν κορσικανικήν, βοσκὸς ἦτο ὁ τιμωρηθείς. Οὗτος εἶχεν ἀνάριθμα ποίμνια προβάτων, φοβούμενος δὲ περὶ αὐτῶν, παρεκάλει καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα τοὺς μῆνας νὰ ὦσιν εὐμενεῖς. Οἱ μῆνες εἰσήκουσαν τὴν παράκλησίν του καὶ οὐδὲν τῶν ζώων του ἔπαθε. Ὁ Μάρτιος μάλιστα οὔτε ἔβρεξεν, οὔτε χάλαζαν ἔρριψε, οὔτε ἀσθένειάν τινα. Ἀλλ' ὅτε ἔφθασε τὸ τέλος τοῦ μηνός, ὁ βοσκός, οὐδὲν πλέον φοβούμενος, κατεγέλα καὶ ὕβριζεν αὐτόν. Θυμωθεὶς δὲ ὁ Μάρτιος διὰ τὴν τόσην ἀχαριστίαν του, ἐδανείσθη τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τὸν ἀδελφόν του Ἀπρίλιον, καὶ κατὰ ταύτας ἔκαμε κακοκαιρίαν καὶ τόσας νόσους ἐνέβαλεν εἰς τὰ ποίμνια, ὥστε τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν ἐψόφησαν τὰ πρόβατα, τὴν δευτέραν τὰ ἀρνία καὶ τὴν τρίτην ὅλα, καὶ οὐδὲν ὑπελείφθη [1]). Καὶ ἄλλαι παραλαγαὶ βοσκὸν ἀναφέρουσιν ἀντὶ τῆς γραίας, μία δὲ τούτων ἀντὶ τοῦ Μαρτίου τιμωρὸν λέγει τὸν Ἰανουάριον [2]). Καὶ ἐν τῇ Σιφνίᾳ παραλαγῇ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως (ἀρ. 307) βοσκὸς εἶνε ὁ τιμωρηθείς, καὶ κατὰ τὴν θηραϊκὴν παραλαγὴν τῆς ἑλληνικῆς παροιμίας βοσκὸς κρύπτεται ὑπὸ τὸν λέβητα, ἵνα σωθῇ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ Μαρτίου (βλ. τὰς ἐμὰς παροιμίας λ. Μάρτης ἀρ. 73).

Τὸν δεύτερον τύπον τοῦ μύθου ἐγίνωσκεν ἤδη ὁ Δάντης καὶ εἰς τοῦτον ἀναφέρεται εἷς στίχος τοῦ Καθαρτηρίου (XIII, 123). Οἱ δὲ ὑπομνηματισταὶ τοῦ ποιητοῦ περισυνήγαγον πολλαχόθεν τῆς Ἰταλίας παραλλαγὰς τοῦ τύπου τούτου [3]). Κατὰ τὸν μῦθον, ὁ κόσσυφος ἐν ἀρχῇ ἦτο λευκός. Ἀλλ' ὅτε ποτὲ κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ἰανουαρίου, νομίσας παρελθόντα τὸν χειμῶνα ἐμυκτήρισε τὸν μῆνα, οὗτος ἐδανείσθη τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τὸν Φεβρουάριον, καὶ τοσοῦτον ψῦχος ἔκαμεν, ὥστε ἠνάγκασε τὸν κόσσυφον νὰ καταφύγῃ εἰς τὰς καπνοδόχους τῶν οἰκιῶν, ὅπως εὕρῃ ὀλίγον θάλπος· καὶ ἐκεῖ ἀπὸ λευκὸς ἔγινε μέλας ἐκ τῆς καπνίας. Τούτου ἕνεκα ἐν τῇ Λομβαρδίᾳ τὰς τρεῖς τελευταίας ἡμέρας

[1]) Ortoli Les contes populaires de l'île de Corse ἀρ. 1 σ. 3-5. Βλ. καὶ La Cultura 1884 σ. 69-70.

[2]) Τὰς παραλλαγὰς ταύτας σημειώνει ὁ Pitrè ἐν τῷ Archivio per le tradizioni popolari 1900 σ. 548. Εἶναι δὲ αὗται τῆς Καλαβρίας, τοῦ Τεγιάνου καὶ τῆς Σαρδηνίας.

[3]) Βλ. F. Cipolla, Il Merlo nel canto XIII del Purgatorio ἐν Atti del R. Istit. Veneto 1894/5 τ. VI. G. Pitrè Le tradizioni popolari nella Divina Commedia ἐν Archivio 1900 σ. 546-8 καὶ τοὺς ὑπὸ τούτων μνημονευομένους συγγραφεῖς.

τοῦ Ἰανουαρίου ἢ τὰς δύο τελευταίας τοῦ Ἰανουαρίου καὶ τὴν πρώτην τοῦ Φεβρουαρίου καλοῦσι τρεῖς ἡμέρας τοῦ κοσσύφου (i tri gióran dra merla [1]).

Εἰς τὸν τρίτον τύπον ἀνάγεται ἡ διήγησις περὶ τῆς γραίας, ἥτις ἤθελε νὰ νυμφευθῇ ὡραῖον νέον. Μίαν ἡμέραν ἦλθε ὁ Μάρτης καὶ τῆς εἶπε· «θέλεις νὰ παντρευτῇς; Ἂν μὲ θέλεις ἐμένα, νὰ κοιμηθῇς ’ς τὰ κεραμίδια ἀπόψε καὶ αὔριο παντρευόμαστε». Ἡ γριὰ ἐδέχθη· καὶ ’ς τὰ κεραμίδια ἔλεγε.

Pi stasira comu fazzu fazzu
dumani assira c'u beddu picciottu m'abbrazzu.

(Ἀπόψε ὅπως νὰ κάμω ἂς κάμω, αὔριο βράδι ’ς ὄμορφου ἀγόρου ἀγκάλαις). Ὁ Μάρτιος ὅμως ἐζήτησε μιὰ ἡμέρα ἀπὸ τὸν Ἀπρίλη γιὰ νὰ πεθάνῃ τὴ γριὰ καὶ τὴν πέθανε [2]). Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ οὐδένα λόγον ἔχει ἡ παρέμβασις τοῦ Μαρτίου, ἥκιστα δὲ ὁ δανεισμὸς τῶν ἡμερῶν καὶ ἡ τιμωρία τῆς γραίας. Πρόδηλον δ’ εἶναι ὅτι τοῦ λόγου ὄντος περὶ θανάτου γραίας ἐκ ψύξεως, ἐγένετο σύγχυσις πρὸς τὸν μῦθον περὶ τῆς ὑβρισάσης τὸν Μάρτιον διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ παθήματος, καὶ ἐκ τούτου παρελήφθησαν τὰ στοιχεῖα ταῦτα. Ἐν τῷ ἀντιστοίχῳ ἑλληνικῷ μύθῳ οὐδαμῶς ἀναφέρεται προσωποποιία τοῦ Μαρτίου, ἀλλ’ ἐπιβολὴ εἰς τὴν ἐπιθυμοῦσαν νὰ νυμφευθῇ γραῖαν τῆς ὑποχρεώσεως νὰ διανυκτερεύσῃ ἐν ὑπαίθρῳ καθ’ ὅλον τὸν Μάρτιον.

Καὶ παρὰ τοῖς **Σκώτοις** ἀνευρίσκεται ἀπήχησις τῆς παραδόσεως. Τὰς τρεῖς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου καλοῦσι καὶ οὗτοι δανεικὰς ἡμέρας (Borrowing ἢ Borrowed Days), καὶ κατὰ ταύτας οἱ δεισιδαίμονες ἀποφεύγουσι νὰ δανείσωσι ἢ νὰ δανεισθῶσι, διότι ὡς λέγουσι καὶ ὁ Μάρτιος ἐδανείσθη τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιον καὶ τὴν ἔπαθε [3]).

[1]) Πλὴν τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει ἀναγραφομένων συγγραμμάτων, παραλλαγὰς τοῦ περὶ τοῦ κοσσύφου μύθου ἀναφέρουσι καὶ τὰ ἑξῆς: **Jahrbuch f. roman. u. englische Literatur** τ. V σ. 382. **Rivista delle tradiz. popolari italiani** τ. I σ. 349. **Archivio per le tradiz. popol.** 1898 σ. 443-4.

[2]) **Pitrè Fiabbe e leggende** ἀρ. 136 σ. 416. Ἐν τῇ ἑλληνικῇ παραλλαγῇ ἡ δι’ ἐλπίδα γάμου ὑπομένουσα τὸ ψῦχος λέγει: Ἀπόψε μὲ τὸν ἄνεμο, | καὶ αὔριο μὲ τὸν ἄγουρο. (Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. ἀπόψε 1).

[3]) **Paul Meyer** παρὰ **Shaineanu** ἐν **Romania** τ. XVIII σ. 125.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ἡ παράδοσις εἶναι γνωστὴ ὄχι μόνον εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, τοὺς Ἀλβανούς, τοὺς Κουτσοβλάχους, τοὺς Ῥωμάνους, τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σέρβους καὶ εἰς πολλοὺς λαοὺς τῆς νοτίου καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἀπηχήσεις δ' αὐτῆς ἀπαντῶσι παρὰ τοῖς Ῥώσοις καὶ ἄλλοις Σλάβοις καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις, ἴσως δὲ καὶ παρὰ τοῖς Ἄραψιν. Ἡ τοιαύτη δὲ διάδοσις αὐτῆς δὲν πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς σύμπτωσιν ἁπλῆν ἢ εἰς ὁμοίαν μυθολογικὴν διατύπωσιν παρατηρήσεως τοῦ αὐτοῦ μυθολογικοῦ φαινομένου· πρὸς τοιαύτην ἐκδοχὴν ἀντίκειται ὁ ἰδιάζων χαρακτὴρ τῆς παραδόσεως καὶ αἱ πολλαχοῦ ἐπαναλαμβανόμεναι λεπτομέρειαι αὐτῆς· πιθανώτερον δ' εἶναι ὅτι ἐκ κοινοῦ προτύπου ἀπέρρευσαν πᾶσαι.

Τὸ πρότυπον τοῦτο ἀνεζητήθη εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὰς συμβολικὰς παραστάσεις τῆς διώξεως τοῦ χειμῶνος ὑπὸ τοῦ ἔαρος, τοῦ χειμῶνος προσωποποιουμένου ὡς γραίας γυναικός [1]). Σλαβικοί τινες λαοὶ κατὰ τὴν μεσοσαρακοστὴν ἢ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων συνειθίζουσι νὰ ἐκκομίζωσιν ἀχύρινον ὁμοίωμα γραίας καὶ νὰ τὸ πνίγωσιν εἰς τὸ ὕδωρ ἢ νὰ τὸ καίωσι πρὸ τοῦ χωρίου. Παρ' ἄλλοις Σλάβοις πριονίζουσιν, ὡς λέγουσι, τὴν γραῖαν, ἥτις θεωρεῖται ἀλληγορικὴ εἰκὼν τοῦ χειμῶνος. Πολλαχοῦ δὲ τῆς Ἰταλίας σύρουσι ὁμοίωμα γραιας διὰ τῶν ὁδῶν καὶ εἶτα κόβουν μὲ τὸ πριόνι τὴ γριὰ (segano la vecchia) ἢ τὴν καλόγρια (segano la monaca) ἢ καίουσιν αὐτήν. Συγγενεῖς πρὸς ταύτας θεωροῦνται καὶ αἱ συνήθειαι τῆς ἐκδιώξεως ἢ τῆς ταφῆς τοῦ λήξαντος ἔτους παρὰ τοῖς γερμανικοῖς λαοῖς καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου ἐν τῇ fata Befana (Ἐπιφανίᾳ, τῇ προσωποποιίᾳ τῶν Θεοφανίων) προσωποποιεῖται τὸ λῆγον ἔτος ἢ ὁ χειμών. Συσχετίζονται δὲ ταῦτα πρὸς τὴν ἀρχαίαν ῥωμαϊκὴν συνήθειαν τῆς ἐκβολῆς ἐκ τῆς πόλεως κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ Μαμουρίου, ὃν ὑπεκρίνετο ἄνθρωπος περιβεβλημένος δοραῖς, ὅν ἔπαιον διὰ λευκῶν ἐπιμήκων ῥάβδων· τινὲς δ' εἰκά-

[1]) Βλ. F. Liebrecht des Gervasius' von Tilbury Otia imperialia σ. 182 κἑ. καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως ἐν N. Jahrbücher f. Philologie 1873 τ. 107 σ. 239.

ζουσιν ὅτι τοιαύτην ἔννοιαν εἶχε καὶ ἄλλη ῥωμαϊκὴ συνήθεια, ἡ τῆς εἰς τὸν Τίβεριν καταποντίσεως τῶν Ἀργείων (Argei)[1].

Ἀλλὰ πρὸς ταῦτα ἔχουσι μᾶλλον σχέσιν τὰ παρ' ἡμῖν συνειθιζόμενα, τῆς ἐκδιώξεως μετὰ κωδωνισμῶν καὶ θορύβου τοῦ *Κουτσοφλέβαρου* κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου, τοῦ καταποντισμοῦ εἰς ποταμὸν τοῦ περιβεβλημένου δοραῖς Χούχουτου ἢ Κούκηρου καὶ τῆς ἀνελκύσεως αὐτοῦ (ἐν ᾧ διετηρήθησαν λείψανα σαφέστατα τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν Κρονίων) καὶ ἄλλαι παραπλήσιαι συνήθειαι, περὶ ὧν οὐ τοῦ παρόντος. Ἡ δὲ παράδοσις περὶ τῆς τιμωρίας τῆς γραίας οὐδὲν παρουσιάζει τὸ κοινὸν πρὸς αὐτά. Ἡ γραῖα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς προσωποποιία τοῦ χειμῶνος, οὖσα τοὐναντίον ἡ ἀντίθεσις αὐτοῦ. Μόνον δ' αἱ γαλλικαὶ δοξασίαι περὶ τῆς γραίας μοίρας, ἥτις περὶ τὰ τέλη τοῦ Μαρτίου ἐπιφέρει τὸν χειμῶνα· φαίνονται προερχόμεναι ἐκ συμφυρμοῦ τῶν παραδόσεων περὶ τῆς γραίας καὶ τῆς προσωποποιίας τοῦ χειμῶνος ὡς γραίας.

Ἑλληνικὸν δὲ μῦθον, τὸν περὶ τῆς Νιόβης, θεωρεῖ ὡς ἀρχέτυπον τῆς παραδόσεως περὶ τῆς ἀπολιθωθείσης γραίας ὁ Ῥωμοῦνος Hasdeu[2]. Ἤδη ὁ Shaineanu (ἔνθ. ἀν. σ. 116) εἶχε παρατηρήσῃ «ἐναργεστάτην ὁμοιότητα» (une ressemblance frappante) τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου μύθου καὶ τῆς ῥωμουνικῆς παραδόσεως περὶ τῆς Γριᾶ Βδοκιᾶς, ἀλλ' ὀρθῶς ποιῶν ἠρκέσθη εἰς τὴν παρατήρησιν ταύτην μόνον καὶ ἀπέφυγε νὰ συναγάγῃ πορίσματα περὶ ἀμέσου συναφείας τῶν μύθων. Ἀλλ' ὁ Hasdeu ὡς βάσιν λαβὼν μόνον τὴν ἀλεξανδρινὴν διασκευὴν τοῦ μύθου, ἣν μιμεῖται ὁ Ὀβίδιος, καὶ τὸ χορικὸν τοῦ Σοφοκλέους (Ἀντιγόν. 823 κἑ.), ἐπιχειρεῖ νὰ καταδείξῃ τὰς ὁμοιότητας, συνισταμένας κατ' αὐτὸν εἰς τέσσαρα σημεῖα· α') ὅτι ἡ Νιόβη ὑπε-

[1] Βλ. Usener, Italische Mythen ἐν Rheinisches Museum 1875 τ. 30 σ. 189 κἑ. F. Liebrecht Zur Volkskunde σ. 407 κἑ. Εἰς τοὺς ὑπὸ τούτων ἀναφερομένους συγγραφεῖς πρόσθες Reinsberg-Düringsfeld ἐν Jahrbuch f. roman. u. engl. Literatur τ. V σ. 376. Περὶ τῶν Ἀργείων καὶ τοῦ Μαμουρίου πλὴν τοῦ Usener βλ. καὶ Roscher Lex. d. Mythol. τ. I σ. 499 τ. II σ. 2408 κἑ. Pauly-Wissowa Encyclop. τ. II σ. 689-700 (ὅπου ὁ Wissowa παραδέχεται τὸ ἔθος τῶν Ἀργείων ὡς ἑλληνικόν, σκοποῦν δὲ τὸν καθαρμὸν τῆς πόλεως). Wissowa, Religion u. Kultus der Römer. σ. 134.

[2] B. Petriceĭcu-Hasdeu, Dicționarul limbei istorice si poporane a Românilor τ. III σ. 2281-2.

ρήφανος καὶ θρασεῖα οὖσα ὕβρισε τὴν Λητώ, ὡς ἡ γραῖα τῆς παραδόσεως ὕβρισε τὸν Μάρτιον· β΄) ὅτι ἀπελιθώθη ὡς αὕτη, γ΄) ὅτι μετ' αὐτῆς ἐτιμωρήθησαν καὶ τὰ τέκνα της, ὡς μετὰ τῆς γραίας τὸ ποίμνιόν της· καὶ δ΄) ὅτι ἡ λιθωμένη γραῖα ἐν Céhlâû τῆς Μολδαυίας εὑρίσκεται, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Καντεμίρου, ἐν τόπῳ, ὅπου οὐδέποτε ἐπιλείπει ἡ χιών, ὡς ἡ Νιόβη, κατὰ τὸν Σοφοκλέα. Ὑπολαβὼν δ' ὅτι αἱ ὅλως τυχαῖαι ὁμοιότητες αὗται, ἃς οὐδεὶς μεθοδικώτερον ἐξετάζων τοὺς μύθους θὰ ἐθεώρει σοβαράς, ἐμφαίνουσι ταυτότητα τοῦ μύθου καὶ τῆς παραδόσεως, κατέληξεν εἰς συμπέρασμα παραδοξότατον. Ὅτι ἡ Νιόβη ἦτο Φρυγία (ἐνῷ ἀκριβέστερον εἰπεῖν ἦτο Λυδία, ἂν καί τινες τῶν παλαιῶν τὴν περὶ τὸ ὄρος Σίπολον χώραν λέγουσι Φρυγίαν)· ἐπειδὴ δ' οἱ Φρύγες ἦσαν συγγενεῖς τῶν Θρᾳκῶν, ἕπεται ὅτι ὁ μῦθος τῆς Νιόβης, ὃν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν διασκευῶν γινώσκομεν, εἶναι θρᾳκικός. Ἂν δ' ἡ περὶ τῆς γραίας παράδοσις, διαφέρει ἔν τισι τοῦ μύθου τῆς Νιόβης, αἰτία τούτου εἶναι ὅτι διατηρεῖ παλαιότατα στοιχεῖα τοῦ ἀρχετύπου θρᾳκικοῦ μύθου προστεθέντων εἰς αὐτὴν καί τινων ἄλλων ἐκ τῆς λατινικῆς δύσεως. Διέσωσαν δὲ τὸν θρᾳκικὸν μῦθον οἱ ὁμογενεῖς τῶν Θρᾳκῶν λαοὶ τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου ἤτοι Ῥωμοῦνοι, Σέρβοι, Βούλγαροι· διότι κατὰ τὴν ἐθνολογικὴν θεωρίαν τοῦ Hasdeu, πλὴν τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες μεθ' ὅλας τὰς ἀναμίξεις πρὸς ξένα ἔθνη, οὔτε ἐξερρωμαΐσθησαν οὔτε ἐξηλβανίσθησαν οὔτε ἐξεσλαβίσθησαν, οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς χερσονήσου συνεχωνεύθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πρὸς τοὺς ἐκλατινισθέντας Θρᾷκας.

Ἀλλ' ἡ γνώμη τοῦ διαπρεποῦς ἄλλως Ῥωμούνου γλωσσολόγου περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ μύθου τῆς Νιόβης καὶ τῆς συναφείας αὐτοῦ πρὸς τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἀπολιθωθείσης γραίας, νομίζω ὅτι δὲν εἶναι χρεία νὰ συζητηθῇ, διότι πρόδηλον ὅτι στερεῖται ἑδραίας βάσεως.

Πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς προελεύσεως τῆς παραδόσεως πρέπει κατ' ἐμὲ νὰ ἐξετασθῇ πρωτίστως τίνες παραλλαγαὶ αὐτῆς εἶναι ἄρτιαι, ἔχουσαι δηλ. σκοπόν τινα καὶ ἐσωτερικὸν λόγον τῶν λεπτομερειῶν· διότι καὶ ἂν μὴ θεωρηθῶσιν αὗται ὡς αἱ ἀρχέτυποι, οὐδεὶς ὅμως δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ ὅτι πλησιάζουσι περισσότερον πάσης ἄλλης πρὸς τὴν ἀρχέτυπον, καὶ ὅτι ἐκ τούτων προῆλθον αἱ διὰ τῆς μεταδόσεως ἀπὸ λαοῦ εἰς λαὸν παραφθαρεῖσαι παραλλαγαί, ἐν αἷς φαίνεται λησμονηθεὶς ὁ λόγος τῶν

λεπτομερειῶν, καὶ παραλειφθέντες ἢ ἀντικατασταθέντες οὐσιώδεις χαρακτῆρες τῆς παραδόσεως· εἷς δὲ τῶν χαρακτήρων τούτων εἶναι καὶ ἡ συνάφεια τῶν τόπων πρὸς τὴν διήγησιν, ὁ προσδιορισμὸς δηλαδὴ τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἐγένετο ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἀπολίθωσις.

Ἀπὸ τοιαύτης ἀπόψεως ἐξεταζόμεναι αἱ ἑλληνικαὶ παραλλαγαὶ ἀποδεικνύονται ἀρτιώτεραι τῶν λοιπῶν καὶ τὸ σπουδαιότατον αὐθιγενεῖς. Πιθανώτατον μὲν εἶναι, ὅτι ἡ παράδοσις δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀττικὴν περὶ τοῦ παρὰ τὴν Οἰνόην ἀπολελιθωμένου αἰπολίου τοῦ Πανός, ἧς ἀνωτέρω (σ. 876) ἐγένετο μνεία· διότι δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τυχαίαν σύμπτωσιν ἡ τῆς νεωτέρας ὁμοίας διηγήσεως περὶ ἀπολιθώσεως συνάφεια πρὸς τὸν αὐτὸν περίπου τόπον [1]). Ἀλλ' ἐπειδὴ πλὴν τῆς ξηρᾶς παρὰ τῷ Παυσανίᾳ ἀναγραφῆς τῆς παραδόσεως, οὐδὲν ἄλλο γινώσκομεν περὶ ταύτης, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐξακριβωθῇ τίνα καὶ τἄλλα κοινὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς σημερινῆς παραδόσεως. Ἐπίσης ἄγνωστον ἕνεκα τῆς ἀνεπαρκείας τῶν πηγῶν παραμένει ἂν ἐγκρύπτεταί τις παραπλήσιος μῦθος εἰς τὰς βοιωτικὰς τοπωνυμίας *Γραίας στῆθος* καὶ *Γραίας ἕδος*, καὶ *Γραῖα*, τὸ παλαιὸν ὄνομα τοῦ Ὠρωποῦ, κατὰ τοὺς Ταναγραίους καὶ αὐτὸ τὸ τῆς Τανάγρας ὄνομα, ἥτις καὶ Ποιμανδρία ἐκαλεῖτο. Ὅθεν προσήκει μᾶλλον νὰ ἐξετασθῇ καθ' ἑαυτὴν ἡ παράδοσις, ἄνευ ἀναφορᾶς πρὸς τοὺς ἀρχαίους μύθους. Οὕτω δ' ἐξεταζομένη φαίνεται σκοποῦσα τὴν ἐξήγησιν μετεωρολογικοῦ φαινομένου, ἐν Ἑλλάδι παρατηρουμένου ἐνίοτε, τῆς αἰφνιδίας ἐπισκήψεως χειμῶνος κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου, καὶ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς αἰτίας, δι' ἣν ὁ Φεβρουάριος ἔχει ὀλιγωτέρας τῶν ἄλλων μηνῶν ἡμέρας.

Ἕνεκα τοῦ ἠπίου κλίματος τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὑποτροπὴ τοῦ ψύ-

[1]) Ὁ Chandler ἀναγράφων τὴν σημερινὴν παράδοσιν ὑπέλαβεν ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, ὅπου κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου ὑπῆρχε τὸ καλούμενον Πανὸς αἰπόλιον. Ἀλλὰ τοῦτο, ὡς παρετήρησα ἀνωτέρω, ἀπέχει 1 $^1/_2$ χιλιόμετρον περίπου ἀπὸ τὸ μανδρὶ τῆς γριᾶς. Καὶ ὁ B. Schmidt (Sagen σ. 24) ἐπίσης εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι ἡ συμφωνία τῶν παραστάσεων εἰς τὸν αὐτὸν τόπον κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους δυσκόλως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τυχαία· εἰκάζει δ' ὅτι διετηρήθη παρὰ τοῖς κατοίκοις τοῦ Μαραθῶνος μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Chandler ἡ μνήμη περὶ ὑπάρξεως ἐν τῇ περιχώρῳ λίθων ὁμοίων πρὸς αἰπόλιον, ἀλλ' εἶχε λησμονηθῇ ποῦ ἀκριβῶς ἔκειντο οὗτοι.

χους κατὰ τὸν Μάρτιον, μῆνα ἐαρινόν, ἐμποιεῖ πολλὴν αἴσθησιν, καὶ πολυάριθμοι φέρονται παροιμίαι περὶ τοῦ κατ' αὐτὸν χειμῶνος τοσοῦτον ὑπερβολικαί, ὥστε ἐκ τούτων μόνον κρίνων θὰ ὑπελάμβανέ τις τὸν Μάρτιον ὡς τὸν ψυχρότατον μῆνα τοῦ ἔτους [1]. «Ἄλλο δὲ μὲ ἐμάρανε, τῆς ἄνοιξης τὸ κρύο», λέγει ἑτέρα δημώδης παροιμία [2]. Ἰδίᾳ δὲ δεινοτάτη θεωρεῖται ἡ ὑποτροπὴ τοῦ χειμῶνος κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαρτίου. Τὸ φαινόμενον δὲν εἶναι ἀσύνηθες, παρατηρεῖ δὲ περὶ τούτου ὁ Δ. Αἰγινήτης τάδε: «Une irrégularité thermometrique se produit quelquefois dans la première décade du mois d'avril [nouveau style]; on y observe une température basse comme en 1864, 1870, 1882 et 1893» [3]. Ὀλεθριώτατος δὲ θεωρεῖται ὁ τοιοῦτος ὄψιμος χειμὼν μάλιστα εἰς τὰ ποίμνια· ἐκ τούτου καὶ αἱ παροιμίαι τῶν μέσων χρόνων: «Ἀναλαμπὴ χειμῶνος, δάκρυα ποιμένος»· καὶ «Δεδοικέναι χρὴ πρώιμον λοιμὸν καὶ ὄψιμον χειμῶνα» [4]. Ὅθεν ἡ παράδοσις πρὸς ἐναργεστέραν παράστασιν τῆς σκληρότητος τοῦ ὀψίμου χειμῶνος πλάττει ὅτι ἐνσκήπτουσι τὰ ἐξ αὐτοῦ δεινὰ εἰς γραῖαν ποιμενίδα, διότι εἰς γραῖαν καὶ μάλιστα ποιμενίδα ὑπὲρ πάντα ἄλλον εἶναι ἐπιφοβώτατος διὰ τὸ ἐπιτήδευμα, τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ γένος. Γραῖαν δ' ἀναφέρουσι καὶ αἱ πλεῖσται τῶν ἄλλων παραδόσεων· εἴς τινας δ' αὐτῶν ὅμως, παραγνωρισθείσης τῆς σημασίας τοῦ γένους καὶ τῆς ἡλικίας, ποιμὴν λέγεται ὁ παθὼν (εἰς τὴν κορσικανικὴν καὶ ἄλλας ἰταλικάς, τὴν ἱσπανικὴν καὶ τὴν βελγικήν).

Εἰς τὸ τέλος τοῦ Μαρτίου ἀναγράφουσι τὴν ἐπίσκηψιν τοῦ χειμῶνος καὶ ἄλλων λαῶν παραδόσεις, καίτοι εἰς τὰς χώρας τῶν πλείστων ἐκ τούτων οὐδὲν τὸ ἔκτροπον παρουσιάζουσιν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι. Ἄλλαι ὅμως παραλλαγαὶ τὰς ἡμέρας τῆς γριᾶς θέτουσιν εἰς τὸ

[1]) Τὰς παροιμίας ταύτας θὰ δημοσιεύσω ἐν τῇ ἐμῇ συλλογῇ ἐν λ. Μάρτης. Βλ. καὶ Neumann Partsch Physikal. Geographie von Griechenland σ. 52. Πάρτς, Κεφαλληνία, μετάφρ. Λ. Παπανδρέου σ. 82-83.

[2]) Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας τ. Β΄ σ. 313. Πρβλ. καὶ τὴν ἀνωτέρω παράδοσιν ἀρ. 264.

[3]) D. Eginitis Le climat d' Athènes. Ath. 1897 σ. 56.

[4]) Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. χειμῶνας ἀρ. 3. 5. καὶ Ἑρμηνευτικὰ εἰς τὰς βυζαντινὰς παροιμίας σ. 103.

τέλος τοῦ Φεβροααρίου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μαρτίου (ἡ β΄ ἀλβανικὴ ἡ α΄ κουτσοβλαχική, αἱ ῥωμουνικαί, ἡ σερβική, ἡ βουλγαρική, ἡ β΄ γαλλική)· καὶ δὴ καὶ εἰς τὸν Ἰανουάριον (ἡ γ΄ γαλλικὴ καί τινες ἰταλικαί).

Ἡ βαθμιαία παραφθορὰ τῆς παραδόσεως, καθ' ὅσον ἀπομακρύνεται τῆς ἑστίας αὐτῆς, καταφαίνεται ἰδίως εἰς τὰς παραλλαγάς, αἵτινες ἀναφέρουσι τὸν Ἰανουάριον ὡς τὸν τιμωρόν, ὡσὰν νὰ ἔληγε κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον ὁ χειμών· προσέτι εἰς τὴν ἱσπανικήν, καθ' ἣν τιμωρεῖται ποιμὴν καὶ ὄχι γραῖα ποιμενίς, διότι δὲν ἐξεπλήρωσεν ὑπόσχεσιν πρὸς τὸν Μάρτιον, εἰς τὴν βλαχικὴν τοῦ Βανάτου, εἰς ἣν τὰ αἴτια τῆς ἀπολιθώσεως μετεβλήθησαν καὶ ἀδεξίως καὶ ἀδικαιολογήτως παρεισάγεται ὡς τιμωρὸς ἡ Ἄνοιξις· εἰς τὰς ἄλλας βλαχικάς, αἵτινες τὰς ἡμέρας τῆς γριᾶς θέτουσιν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Μαρτίου καὶ δὲν αἰτιολογοῦσιν ἀποχρώντως τὴν τιμωρίαν τῆς γραίας· μία μάλιστα τούτων, ἣν θεωρεῖ Shaineanu (βλ. ἀνωτέρω σ. 883 σημ. 2) ὡς ἀναγομένην εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, μόνον κοινὸν πρὸς τὰς περὶ τοῦ Μαρτίου ἔχει τὴν ἀπολίθωσιν δύο γραιῶν. Σαφῶς δ' ἐλέγχεται ἡ σερβικὴ παράδοσις ὡς μὴ αὐθιγενής, ἀφοῦ ἀορίστως λίαν ὑποσημαίνει τὸν τόπον τῆς ἀπολιθώσεως. Παντελῶς δ' ἐξίτηλοι ἐγένοντο οἱ χαρακτῆρες τῆς παραδόσεως ἐν τῇ βελγικῇ παραλλαγῇ (ἂν πρέπει νὰ περιληφθῇ καὶ αὕτη εἰς τὸν κύκλον τοῦτον), ἥτις διετήρησε μόνον τὴν ἀπολίθωσιν τοῦ ποιμένος μετὰ τοῦ ποιμνίου· ἐν ταῖς Σλαβικαῖς αἵτινες τὰς ἡμέρας τῆς γριᾶς μεταθέτουσιν εἰς τὸν Σεπτέμβριον καὶ τὴν ἀπολιθωθεῖσαν γραῖαν μεταβάλλουσιν εἰς γραῖαν μάγισσαν θανοῦσαν ἐκ τοῦ ψύχους· καὶ ἐν ταῖς τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἀράβων, οἵτινες μόνον τὴν ὀνομασίαν ἡμέραι τῆς γριᾶς διετήρησαν καὶ συγκεχυμένην τινὰ ἀνάμνησιν ὅτι κατ' αὐτὰς ἀπέθανε γραῖά τις ἀποπαγεῖσα.

Ὁ δεύτερος σκοπὸς τῆς παραδόσεως εἶναι ἡ μυθικὴ αἰτιολογία τοῦ ἀνισαρίθμου τῶν ἡμερῶν τοῦ Φεβρουαρίου· ὁ μὴν οὗτος καλεῖται σκωπτικῶς *κουτσὸς* καὶ ἐν συνθέσει *Κουτσοφλέβαρος*, ὑπὸ δὲ τῶν Κουτσοβλάχων şcurtu, διὰ τὴν ἀνισότητα πρὸς τοὺς ἄλλους μῆνας. Οὕτω καὶ οἱ πολλοὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκάλουν κυλλὸν τὸν ἕτερον ἑκάστης δυάδος σεληνιακῶν μηνῶν, τὸν ἔχοντα 29 ἡμέρας,

πλήρη δὲ τὸν ἔχοντα 30 [1]). Εὐφυῶς δ' ἔπλασεν ὁ λαὸς ὅτι ἔπαυσε νὰ ἔχῃ ὅσας καὶ οἱ ἄλλοι μῆνες ἡμέρας ὁ Φεβρουάριος ἀφ' ὅτου ἐδάνεισεν μίαν ἢ τρεῖς τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ εἰς τὸν Μάρτιον· καὶ ὅτι ὁ Μάρτιος ἐδανείσθη ταύτας διὰ νὰ κάμῃ δριμὺ ψῦχος, ὅθεν εὐλόγως τὰς ἐζήτησεν ἀπὸ μῆνα ψυχρότερον. Τοῦτο παρενοήθη εἰς τὰς παραλλαγὰς ἐκείνας, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Μάρτιος δανείζεται τὰς ἡμέρας ἀπὸ μῆνα ἐαρινόν, τὸν Ἀπρίλιον (τοιαῦται δ' εἶναι ἡ βουλγαρική, τῶν γαλλικῶν ἡ α΄ καὶ β΄, ἡ ἱσπανική, ἡ καταλανική, ἡ κορσικανικὴ καὶ ἄλλαι ἰταλικαὶ καὶ ἡ σκωτική· ἀλλὰ καὶ εἰς μίαν τῶν ἑλληνικῶν, τὴν μακεδονικὴν ὑπ' ἀρ. 302 ἐγένετο ἡ μεταβολὴ αὕτη).

Ἡ ἀπολίθωσις, ὁ κυριώτερος χαρακτὴρ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως, διετηρήθη καὶ εἴς τινας τῶν παραλλαγῶν ἄλλων λαῶν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου· εἰς τὴν πρώτην κουτσοβλαχικήν, εἰς τὰς ῥωμουνικὰς πλὴν τῆς πρώτης καὶ εἰς τὴν σερβικήν. Εἰς δὲ τὰς ἄλλας παραλλαγὰς παρελείφθη, καὶ εἶναι εὐνόητον τοῦτο· διότι μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἔχει τὸν προσήκοντα λόγον. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ θανάτου ὑπὸ τοῦ ψύχους εἰς τὴν τῆς ἀπολιθώσεως εἶναι ὁμαλὴ καὶ ἀβίαστος, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ αἱ ἔννοιαι αὗται εἶναι συγγενεῖς, καὶ ἐναλλάσσονται ἐν τῇ συνηθείᾳ· συχνότατα δὲ λέγεται μαρμάρωσε, ἔγινε μάρμαρο ἀντὶ τοῦ ἐπάγωσε. Καὶ ἐν τῇ σιφνίᾳ παραλλαγῇ (ἀρ. 307) ἡ φράσις· «ηὗρῆκαν τὸ βοσκὸ μάρμαρο μέσα 'ς τὴν καλύβα του», ἠδύ-

[1]) Γαληνοῦ π. κρισίμ. ἡμερῶν Γ΄, 4 τ. IX σ. 907-8 Kühn. Ὁ G. Cobet ἐν Mnemosyne 1884 σ. 443 παραδιορθώνων τὴν λέξιν γράφει: «turpissimo errore scribitur κυλλός pro κοῖλος.» Ἀλλ' εἶναι τοσοῦτο βέβαιον ὅτι ἔχει χρείαν διορθώσεως τὸ χωρίον, ὥστε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς αἴσχιστον λᾶθος ἡ παραδεδομένη γραφή; Ὁ Κόβετ φαίνεται ὅτι ὡρμήθη εἰς τὴν διόρθωσιν ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Γεμίνου (κ. 6 σ. 31) ὅτι «οἱ μῆνες ἐναλλὰξ ἄγονται πλήρεις καὶ κοῖλοι» καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐνίοτε πρὸς τὸ πλῆρες ἀντιτίθεται τὸ κοῖλον καὶ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων οἱ πλήρεις (pleni) μῆνες διεστέλλοντο τῶν κοίλων, (cavi). Ἀλλὰ παρὰ Γαληνῷ πρόκειται περὶ δημώδους ὀνομασίας, καὶ ὁ λαὸς ἀσμενίζει μᾶλλον εἰς πλαστικὰς παραστάσεις τῶν ἐννοιῶν, καὶ τὸν ἐλλιπῆ μῆνα εὐστοχώτατα παρέστησεν ὡς κυλλόν. Πρὸς τὸ ἀρχαῖον δὲ κυλλὸς ἀντιστοιχεῖ ἀκριβέστατα ὄχι ὁ δημώδης τύπος αὐτοῦ κουλλός, ἀλλὰ τὸ κουτσός, ὅπερ πλὴν τῆς μερικωτέρας σημασίας τοῦ χωλοῦ, σημαίνει καὶ τὸν ἀνάπηρον, τὸν ἔχοντα ἀτελὲς ἢ ἐλλιπὲς μέλος τοῦ σώματος, ἐμφαινόμενον ἐν τοῖς συνθέτοις διὰ τοῦ δευτέρου συνθετικοῦ. Εἰς τὰ πολυάριθμα παραδείγματα παρὰ G. Meyer (Neugr. St. II, 97 κέ.) πρόσθες καὶ τὸ κουτσομύτης.

νατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς σημαίνουσα ἀπολίθωσιν τοῦ ὑβρίσαντος τὸν Μάρτιον βοσκοῦ.

299

Παρὰ Ν. Λάσκαρη (1888). Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ πραγματείᾳ του Ἡ Λάστα σ. 40.—Βλ. τὴν προηγουμένην.

300

Παρὰ Κ. Κασιμάτη (1894). Τὸ Παλιάμπελο εἶναι θέσις ἐν τῷ δήμῳ Δημητσάνης κατὰ τὰ μεθόρια τῶν δήμων Λαγκαδίων καὶ Τροπαίων. Βλ. ἀρ. 298.

301

Παρ' Ἀνδρ. Κωνσταντινοπούλου (1889). Βλ. ἀρ. 298 Ἡ συνταύτισις γραιῶν τοῦ χωρίου πρὸς ἡμέρας τοῦ Μαρτίου συνειθίζεται καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμούνοις (Βλ. σ. 881-2).

302

Κατὰ τὸν Γούσιον (ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 44). Βλ. ἀρ. 298. Ἡ μνημονευομένη θέσις κεῖται ΒΔ τῶν Λακκοβικίων.

303

Κατὰ τὸν Συμεῶνα Α. Μανασσείδην ἐν ΚΠ. 1875 τ. Η΄ σ. 348.—Βλ. ἀρ. 298. Ἡ παράδοσις αὕτη μετὰ τῶν δύο ἑπομένων ἀποτελοῦσι τρόπον τινα ἰδιαίτερον κύκλον παραλλαγῶν τῆς περὶ ἀπολιθώσεως τῆς γραίας παραδόσεως. Ἡ γραῖα παρίσταται ὡς ὂν ὑπεράνθρωπον, ἡ δ' ἀπολίθωσις συνάπτεται πρὸς ἀπήχησιν τοῦ μύθου τῆς γιγαντομαχίας καὶ τῶν Ἀλωαδῶν. Προστίθεται δ' εἰς τὴν παράδοσιν καὶ αἰτιολογία τῆς ὑπάρξεως ἀγρίων αἰγῶν εἰς τὰς θρᾳκικὰς νήσους καὶ παρατήρησις περὶ χωρισμοῦ τῶν πρὶν ἡνωμένων νήσων Ἴμβρου καὶ Σαμοθρᾴκης.

304

Κατὰ τὸν Al. Conze (Reise auf den Inseln d. thrakischen Meeres. Hannov. 1860 σ. 49). Βλ. ἀρ. 298. 303.

305

Κατὰ τὸν Al. Conze (αὐτ. σ. 33). Βλ. ἀρ. 298. 303.—Ἡ Βαθειὰ Ποταμιὰ καὶ τῆς Πώπινας τὸ λαγκάδι κεῖνται εἰς τὰ νοτιώτατα τῆς νήσου· τῆς δὲ Πώπινας ἡ μάνδρα εἶναι θριγκὸς ἀργῶν λίθων νεωτέρας κατασκευῆς. Ἡ παρασιώπησις τῆς ἀπολιθώσεως ἐξηγεῖται ἴσως ἐξ ἐπηρείας τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς Φιλοθέου, εἰς ἣν ἀνήκουσιν ἡ Βαθειὰ Ποταμιὰ καὶ ἄλλα πλησίον κτήματα, διότι τὸ θαῦμα δὲν εἶχε θρησκευτικὴν χροιάν· ἀπέμειναν ὅμως θαυμάσια ἀκούσματα ἐν τῇ παραδόσει ὁ τεράστιος λέβης καὶ ἡ διάτορος φωνὴ τῆς ψυχορραγούσης Πώπινας.

306

Κατὰ τὸν Σεραφεὶμ Ἄρτης (Δοκίμιον ἱστορικῆς τινος περιλήψεως τῆς Ἄρτης σ. 326-7). Βλ. ἀρ. 298.

307

Κατὰ τὸν Ἀγγ. Α. Κοσμῆν (ἐν Ἁρμονίᾳ 1902 τ. Γ΄ σ. 198-9) Βλ. ἀρ. 298 καὶ σ. 900.

308

Παρὰ Ι. Σταματούλη ἐκ Ξυλοκάστρου τῆς Κορινθίας (1901), σημειοῦντος τἀκόλουθα· «Τὸ φαινόμενον ἀπαντᾷ παρὰ τὴν βατὴν ὁδὸν τὴν ἀρχομένην ἐκ τῆς πεδιάδος τῆς Χαιρωνείας καὶ λήγουσαν εἰς Λεβαδείαν, ἀπέχει δὲ τοῦ λέοντος τῆς Χαιρωνείας περὶ τὰ δύο χιλιόμετρα. Ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ βράχου ὅπου δεικνύονται ὁ ἀπολιθωμένος τσέλιγκας καὶ τὰ κέρατα τῶν βοῶν σώζονται ἴχνη ἀρχαίας ὁδοῦ λαξευμένης ἐν τῇ πέτρᾳ». Παραπλησία ἡ βελγικὴ παράδοσις περὶ ἀπολιθώσεως ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ τοῦ ποιμένος, ὅστις ἐφάνη ἄξενος πρὸς αὐτόν, καὶ τοῦ ποιμνίου του. (RTP. 1899 σ. 380).

309

Κατὰ τὸν Σεραφεὶμ Ἄρτης (Δοκίμιον ἱστορικῆς περιλήψεως τῆς Ἄρτης. Ἀθ. 1884 σ. 361), ὅστις παρατηρεῖ ὅτι κατὰ τὴν θέσιν ἐκείνην ὑπῆρχέ ποτε καμηλοστάσιον. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὴν παράδοσιν δὲν ἀναγράφει πλήρη, διότι παρασιωπᾶται ὁ λόγος τῆς ἀπολιθώσεως.

310

Παρὰ Κ. Γ. Πασσαγιάννη (1891). Διεσκευάσθη ὑπ' αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «τοῦ Χριστοῦ τὸ χέρι» (Τὰ πρῶτα παραμύθια. Ἀθ. 1894 σ. 17-19). Περὶ σημείων ποδῶν ἢ χειρῶν ἐπὶ λίθου βλ. τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 99. Ὁμοία δὲ πρὸς τὴν προκειμένην παράδοσις, ἐν ᾗ δηλαδὴ ἡ τοῦ ἴχνους ἀποτύπωσις συνάπτεται πρὸς δίωξιν τοῦ Χριστοῦ, φέρεται καὶ ἐν Ὕδρᾳ. Ὡς σημειώνει ὁ Ἰακ. Χ. Δραγάτσης (ἐν Ἑβδομάδι 1885 σ. 326) ὑπάρχει ἐν τῇ νήσῳ θέσις καλουμένη *Πόδι τοῦ Χριστοῦ.* «Εἶναι δὲ τοῦτο κοίλωμα φυσικὸν ἐπὶ βράχου, φέρον σχῆμα πεδίλου ἀριστεροῦ ποδός. Περὶ τούτου ἤκουσα παρὰ γέροντος ὅτι ὑπῆρχε παρὰ τοῖς παλαιοτέροις παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Χριστὸς διωκόμενος ὑπὸ τῶν Ἑβραίων διῆλθε καὶ διὰ τῆς Ὕδρας καὶ ἐπάτησεν ἐκεῖ». Σημεῖα πέντε δακτύλων ἑνὸς γίγαντος ἐν βράχῳ, ὃν ἀνεσήκωσε, ἀναφέρει καὶ παράδοσις τοῦ Βρανδεμβούργου. (RTP. 1896 σ. 200. 1898 σ. 611—2). Σημεῖα δὲ τῶν δακτύλων τοῦ Ἰησοῦ ἐδεικνύοντο παρὰ τὸ Γεθσημανῆ (Περδίκου ἔκφρασις 74-80 σ. 3-4 ἐκδ. Κεραμέως).

Περὶ δὲ τῆς διώξεως τοῦ Χριστοῦ βλ. τὴν σημείωσιν εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 190 παράδοσιν. Ἐν τῇ προκειμένῃ ἡ δίωξις φαίνεται ὡς μυθικὴ παράστασις τῆς καταιγίδος, ὡς εἰς γερμανικὰς παραδόσεις ἡ δίωξις τῆς Frick ὑπὸ τοῦ Wodan, τῆς Windbraut ὑπὸ τῆς καταιγίδος. (Βλ. Schwartz Ursprung d. Mythologie σ. 8). Σαφεστέραν δὲ καθιστᾷ τὴν εἰκόνα ἡ σύγχυσις τῶν Ἑβραίων πρὸς τοὺς ἀνέμους, προελθοῦσα ἐξ ἐναλλαγῆς κατὰ παρετυμολογίαν ἴσως τοῦ ἐπιθέτου *ἄνομος* πρὸς τὸ ἄνεμος [1]).

311

Κατὰ τὸν Δημοσθ. Χαβιαρᾶν (ἐν ΖΑ. σ. 223), ἐξηγοῦντα τὴν τοπωνυμίαν ὡς ἑξῆς: «χαραγαὶ ἐν εἴδει σπαθιᾶς, πετρῶν ἐπὶ ἀποτόμου ἀκτῆς διηκοῦσαι εἰς ἱκανὰ μέτρα». Δυσάλωνας (ἀρσ. - γενικὴ τοῦ Δυσάλωνα ἢ Δυσαλώνου) λέγεται πλευρὰ ὄρους ἀπότομος ὡς τεῖχος.

[1]) Ἡ ἐναλλαγὴ αὕτη παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸν περὶ τοῦ Τυφῶνος στίχον τοῦ Ἡσιόδου (Θεογον. 307) «δεινόν θ' ὑβριστὴν τ' ἄνεμον». ὅπου πολλοὶ τῶν κωδίκων ἔχουσιν ἄνομον. (Βλ. τὰς κριτικὰς σημειώσεις ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Göttling καὶ I. Flach).

312

Ν. Ι. Λάσκαρη ἢ Λάστα σ. 47. Ἡ αὐτὴ παράδοσις ἐπιχωριάζει καὶ εἰς τὰ Μαγούλιανα, τὴν πρωτεύουσαν τοῦ δήμου Μυλάοντος, ὡς σημειώνει καὶ ὁ ἐκδότης.

313

Αὐτ. σ. 47.

314

Κατὰ τὴν ἀθηναϊκὴν ἐφημερίδα Ἑωθινὴν τῆς 21 Μαρτίου 1895. Ὁμοία καὶ ἡ γαλλικὴ παράδοσις περὶ ἀποτυπώσεως ἐπὶ λίθου τῶν ἰχνῶν τῶν γονάτων καὶ τῶν χειρῶν τοῦ ἁγίου Παποὺλ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀποτομῆς τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ. (Gaston Jourdanne, Contribution au folk-lore de l'Aude σ. 209-211 παρὰ RTP. 1900 σ. 664).

315

Κατὰ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α´ σ. 376). Ὅμοιαι πρὸς ταύτην εἶναι αἱ εξῆς παραδόσεις ἄλλων λαῶν· ἡ γαλλικὴ τοῦ Puy περὶ τῶν ἰχνῶν τῶν ποδῶν παρθένου, ἥτις ἐπήδησεν ἀπὸ ὕψους 300 ποδῶν, περιελθοῦσα εἰς ἀπόγνωσιν διὰ τὰς κακολογίας τῶν γειτόνων. (RTP. 1892 σ. 681). Ἡ λοθαριγγικὴ περὶ ἀποτυπώσεως ἐπὶ λίθου ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Schlittenbach παρὰ τὴν Σαβέρνην τῶν ἰχνῶν τῶν πετάλων τοῦ ἵππου ἡγεμόνος τινός, ὅστις διωκόμενος ἐπήδησεν ἔφιππος ἀπὸ ὑψηλοῦ κρημνοῦ· (αὐτ. 1893 σ. 565)· καὶ ἡ γερμανικὴ τοῦ Χὰρτς περὶ τοῦ ἐν τῇ κοιλάδι Σέλκε ἴχνους τοῦ ποδὸς κόρης, ἐξ ἅλματος αὐτῆς διωκομένης ὑπὸ γίγαντος (αὐτ.).

316

Παρ' Ἀνδρέα Καρκαβίτσα (1903). Ἡ παράδοσις εἶναι πιθανῶς ἀπήχησις παλαιοτέρου μύθου περὶ ἀπολιθώσεως ἐν Πάτμῳ τοῦ μάγου Κύνωπος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ. Ὁ μῦθος οὗτος δὲν περιελήφθη οὔτε εἰς τὰ Μηναῖα [1]), οὔτε εἰς πολλὰ τῶν συναξαρίων περὶ τῶν μαγγανειῶν τοῦ Κύνωπος ἐν Πάτμῳ, διότι κατὰ

[1]) Μηναῖον τῆς 26 Σεπτεμβρ. (τῆς ἐκδ. Βενετίας 1768 σ. 171).

ταῦτα ὁ Κύνωψ βυθίζεται εἰς τὴν θάλασσαν καὶ πνίγεται δι' εὐχῶν τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, ἀλλὰ δὲν ἀπολιθοῦται ἐν αὐτῇ [1]). Κατὰ τὸν Tozer [2]), τὸ ὄνομα τοῦ μάγου φέρει ἓν τῶν νοτίων ἀκρωτηρίων τῆς Πάτμου, ἄγριον καὶ ἀπόκρημνον, εἴς τινα δὲ θέσιν αὐτοῦ δεικνύεται τὸ σπήλαιον, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς κατοικία αὐτοῦ.

ΙΕ'.

ΦΥΤΑ

317

Κατὰ τὸν Κ. Ν. Κανελλάκην (Χιακὰ ἀνάλεκτα. 'Αθ. 1890 σ. 365). Λύκοι ἐννοοῦνται οἱ ἄνθρωποι, οἱ τρώγοντες τὸν σῖτον, ἐνῷ τούτους πάλιν τρώγει ἡ γῆ θνήσκοντας. Οὐδὲν δ' ἔχει τὸ κοινὸν ἡ ἀλληγορικὴ αὕτη παράστασις πρὸς τὴν μυθικὴν τῶν γερμανικῶν καὶ ἄλλων λαῶν τοῦ λύκου τῶν γεννημάτων (Kornwolf Roggenwolf, Haferwolf, loup vert) [3]). 'Εν Πελοποννήσῳ ἡ δοξασία εἶναι γενικωτέρα, ἀναφερομένη εἰς πάντα τὰ φυτά. Πιστεύουσι δηλαδή, ὅτι τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τὰ φυτὰ κλίνοντα τὴν κεφαλὴν αὐτῶν μέχρι ῥίζης, ἀποχαιρετίζουσι αὐτὴν λέγοντα «Σ' ἀφίνω γειά [4]). 'Εννοοῦσι μὲ τοῦτο οἱ λέγοντες, προσθέτει ὁ ἀναγράφων τὴν δοξασίαν, ὅτι τότε εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σημαντικωτέρας φυτικῆς αὐξήσεως. Καὶ ἀληθῶς ὡς παρατηρεῖ ὁ A. Mommsen [5]), ὁ χρόνος ἐκεῖνος εἶναι ὁ τῆς ταχείας

[1]) Οὔτε αἱ παλαιότεραι εἰς τὸν Πρόχορον ἀποδιδόμεναι Περίοδοι 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου ἀναφέρουσι τὴν ἀπολίθωσιν, οὔτε τὰ ἰδιαίτερα συναξάρια περὶ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ 'Ιωάννου καὶ τοῦ Κύνωπος. Εἶναι δὲ τοιαῦτα ὄχι εὐάριθμα· ἓν τούτων ἐν τῷ 422 κώδικι τοῦ ΙϚ' αἰῶνος τῆς ἐνταῦθα 'Εθνικῆς βιβλιοθήκης (φ. 347 б. κέ.) ἐπιγράφεται: «Τὰ περὶ κυνώπου καὶ πάσης τῆς μαγικῆς κακοτεχνίας αὐτοῦ ἧς ἐποίησε κατὰ πρόσωπον 'Ιωάννου· καὶ περὶ πάντων τῶν κακῶν ὧν ἐποίησεν 'Ιωάννην παθεῖν ὑπὸ τῶν ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ πονηρῶν καὶ βιαίων ἀνθρώπων».

[2]) Tozer the Islands of the Aegean σ. 184. (Μετάφρασις ἐν Παρνασσῷ τ. ΙΖ' σ. 371).

[3]) Βλ. Mannhardt, Roggenwolf u. Roggenhund. Danz. 1866. Τοῦ αὐτοῦ Antike Wald-u. Feldkulte σ. 318 κέ.

[4]) Μ. Λελέκου Δημοτικὴ ἀνθολογία. 'Αθ. 1852 σ. 8.

[5]) Griech. Jahreszeiten I σ. 44.

αὐξήσεως τῶν πλείστων φυτῶν. (Πρβλ. καὶ σημείωσιν εἰς ἀρ. 255).

318

Κατὰ τὸν Θ. Γ. Ὀρφανίδην (Γεωπονικά. Ἀθ. 1872 τ. Α΄ σ. 62-3. Ἀνατύπωσις ἐν Ἰλισσῷ τ. Δ΄ σ. 498-9). Τὴν παράδοσιν ἤκουσα καὶ ἐγὼ πολλαχοῦ παρὰ πολλῶν. Ὁ Ὀρφανίδης σημειώνει ὅτι τὴν ἤκουσε εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ὄρη τὰ ὁποῖα ἐπεσκέφθη, ἰδίως δὲ εἰς τὸν Πάρνωνα τῆς Κυνουρίας (Μαλεβό), τὴν Κυλλήνην (Ζίρια), τόν Παρνασσόν, τὰ Ἀροάνια ὄρη, τὴν Δίρφην τῆς Εὐβοίας καὶ ἀλλαχοῦ [1]). Διασκευὴ ποιητικὴ ὑπὸ Γ. Δροσίνη (Εἰδύλλια σ. 119-121 Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην.

Ὁ Ὀρφανίδης προσθέτει καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἡ ὕπαρξις τῆς λαμπηδόνος πιστεύεται παρὰ τῶν ποιμένων καὶ ἐξ ἄλλης ὑλικωτέρας ἐνδείξεως, τῆς ἀκολούθου. Ὅσα πρόβατα τυχαίως τὴν φάγωσι ἔχουσι χρυσωμένην τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ὀδόντων, ἐκ τούτου δὲ εἰκάζουσιν, ὅτι ὅστις ἤθελε εὐτυχήσῃ νὰ συλλάβῃ τὴν λαμπηδόνα δύναται νὰ γίνῃ μυριόπλουτος, διότι αὕτη ἔχει τὴν ὑπερφυσικὴν δύναμιν νὰ μεταβάλλῃ τὰ πάντα εἰς καθαρὸν χρυσόν. Ὡς πειστήρια δὲ τῆς τοιαύτης ἰδιότητός της μοὶ ἔδειξαν πολλὰς σιαγόνας προβάτων, αἵτινες εἶχον χρυσίζοντας τοὺς ὀδόντας, ἰδίως μάλιστα πρὸς τὴν βάσιν των. Ἐξ ἁπλῆς δε ἐξετάσεως, ἀφοῦ ἔξυσα πρὸς τὸ χρυσίζον μέρος τινὰς τῶν ὀδόντων, εἶδα ὅτι τὸ ἐξωτερικὸν ὑελῶδες στρῶμα αὐτῶν εἶχε φθαρῇ, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἄλλη τις, ὡσεὶ τιτανώδους φύσεως, οὐσία ἐκάλυπτεν αὐτούς. Φανερὸν λοιπὸν ὅτι οἱ ὀδόντες εἶχον νόσημά τι, ἡ δὲ χρυσίζουσα καὶ στιλπνὴ ἐπιφάνεια αὐτῶν προέκυπτεν ἐκ τοῦ χλωράσματος τῆς πόας, δι' ἧς ἐτρέ-

[1]) Καὶ ὁ **Porcacchi** (**L'isole piu famose del mondo. Venet.** 1686 σ. 105) ἀναφέρει ὡς πιστευόμενον ἐν Κρήτῃ, ὅτι ἐν τῇ Ἴδῃ φύεται βοτάνη, ἐξ ἧς χρυσοῦνται οἱ ὀδόντες τῶν προβάτων, τὰ ὁποῖα ἤθελον φάγῃ αὐτήν. Τὴν βοτάνην ταύτην μνημονεύουσι καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, εἰς οὓς παραπέμπει ὁ **Ascherson** (ἐν **Verhandlungen d. Berl. Gesellsch. f. Anthropologie** 1893 σ. 163 κέ.), ὅστις ἠγνόει τὸν **Porcacchi**. Εἶναι δ' οὗτοι οἱ ἑξῆς: **Cornelio, Creta sacra** τ. I (1755) μέρ. I. **Chr. Bondelmontii, descriptio Cretae** σ. 105. **Sieber, Reise nach der Insel Kreta. Lpz.** 1823 σ. 544. 545. **Raulin, Descript. phys. de l'île de Crète. Partie botanique** 1869 σ. 957. **Th. Bent, Greek peasant life** ἐν **Fortnightly Review**. Αὐγ. 1866 σ. 217. Τοῦ αὐτοῦ. **The Greek Islanders** ἐν **Quartely Journal** 1886 ἀρ. 325 σ. 205. Ὁ αὐτὸς **Ascherson** (σ. 166) δημοσιεύει καὶ ἀνακοίνωσιν περὶ τῆς **λαμπηδόνος** ὑπὸ τοῦ **Θ. Χελδράϊχ**.

φετο τὸ ζῷον προστριβομένου εἰς τοὺς ὀδόντας διὰ τῆς ἐσωτερικῆς μεμβράνης τῶν χειλέων. Ὡς πρὸς τοῦτο δὲ καὶ ἄλλοι εἰδικώτεροι ἐμοῦ περὶ τὰ τοιαῦτα οὕτως ἀπεφάνθησαν.

«Καὶ τοιαύτης μὲν φύσεως ἦτον ὁ καλύπτων τοὺς ὀδόντας χρυσός. Ἔμεινεν ὅμως νὰ ἐξετασθῇ τὸ σπουδαιότερον, ἡ ὕπαρξις φυτοῦ λάμποντος μακρόθεν. Δύο ποιμένες, εἷς ἐν Παρνασσῷ παρὰ τὸν Τρύπιον βράχον καὶ εἷς ἐν Μαλεβῷ ἄνω τῆς Καστανίτσης, πιστεύοντες εἰς τὴν ὕπαρξιν τῆς λαμπηδόνος ἀνεδέχθησαν νὰ μὲ πείσωσι περὶ τῆς ὑπάρξεώς της, καὶ ἐγὼ αὐτὸς δὲν ἀμφέβαλλον, ὑποθέσας ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ εἶδός τι φυτοῦ διαχέον φωσφορισμὸν ἀνάλογον ἐκείνου, ὃν πολλοὶ βεβαιοῦσιν ὅτι εἶδον εἰς τὸ τροπαίολον καὶ εἰς ἄλλα φυτά. Διενυκτέρευσα λοιπὸν κάτωθεν τῆς κορυφῆς τῶν δύο τούτων ὀρέων πέντε ὅλας νύκτας στρέφων μετὰ προσοχῆς τὸ βλέμμα εἰς τὰ πέριξ ἐπὶ πολλὰς ὥρας». Λέγει δὲ ὅτι ἐν Παρνασσῷ μὲν δὲν εἶδε λαμπηδόνα ἀλλ' ἐν τῷ Πάρνωνι κατὰ σκοτεινήν τινα νύκτα τοῦ Ἰουλίου τῷ ἔδειξαν ἐπὶ μιᾶς ῥάχεως «διαλειπούσας λάμψεις φωτός τινος λευκοῦ, αἵτινες ὅταν πρὸς αὐτὸ ἐπλησιάζομεν ἐντελῶς ἔπαυον. Ἦσαν δὲ ὅμοιαι μὲ τὸν φωσφορισμὸν τὸν ὁποῖον τὰ θήλεα διαφόρων ἐντόμων γεννῶσι τὴν νύκτα προσκαλοῦντα τὰ ἄρρενα αὐτῶν εἰς γάμους.»

Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον ὅτι φυτόν τι, ἡ ἀγλαόφωτις ἢ κυνόσπαστος «μεθ' ἡμέραν μὲν ἐν τοῖς ἄλλοις διαλέληθε καὶ οὐκ ἔστι πάνυ τι σύνοπτον, νύκτωρ δὲ ἐκφαίνεται καὶ διαπρέπει, ὡς ἀστήρ· φλογώδης γάρ ἐστι καὶ ἔοικε πυρί». (Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. ΙΔ', 27). Τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων περὶ τούτου περισυνήγαγεν ὁ P. Ascherson (ἐν Verhandlungen d. Berl Gesellsch. f. Anthropologie 1891 σ. 730 κἑ.), ὅστις καὶ αὖθις ἐν τῷ αὐτῷ συγγράμματι (1893 σ. 164-175) διέλαβε περὶ ὁμοίων δοξασιῶν, περὶ φυτοῦ φωτεινοῦ τὴν νύκτα καὶ χρυσίζοντος τοὺς ὀδόντας τῶν βοσκημάτων, ἐπιχωριαζουσῶν καὶ ἐν Συρίᾳ, Κουρδιστάν, Ἀρμενίᾳ, Περσίᾳ, Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Πόντῳ, γνωστῶν δὲ καὶ ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Περὶ τοῦ θέματος τούτου καὶ ἄλλοι ἐπραγματεύθησαν. (Βλ. Revue archéologique 1866 τ. 13 σ. 174. W. Schwartz Prähistorisch — anthropolog. Studien σ. 476 κἑ. Τοῦ αὐτοῦ, Indogerman Volksglaube σ. 80 κἑ.) Εἰς τὰ ὑπὸ τούτων εἰρημένα ἂς προστεθῶσι καὶ

τὰ ἑξῆς: Ὅτι οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι Γεώργιος ὁ ἁμαρτωλὸς (Δʹ. 236 σ. 600 Muralt) καὶ ὁ Γλυκᾶς (Δʹ σ. 555 Bonn) ἀναφέρουσιν ὅτι φύεταί που τῆς Παλαιστίνης ῥίζα ὀνόματι βατταρῖτις «ἀφ' ἧσπερ τὴν ἑσπέραν ἐξαστράπτον φῶς». Οἱ χρονογράφοι οὗτοι εἶχον βεβαίως πρὸ ὀφθαλμῶν ὅσα ἐκτενέστερον γράφει ὁ Ἰώσηπος (Ἰουδ. πολέμ. Ζʹ, ςʹ, 3) περὶ τῆς ἐν τῇ κοιλάδι Βαάρας τῆς Παλαιστίνης ῥίζης, ἥτις φλογὶ μὲν τὴν χροιὰν ἔοικε περὶ δὲ τὰς ἑσπέρας σέλας ἀπαστράπτει. Ὅτι κατὰ τὰς σικελικὰς παραδόσεις τὰ χόρτα τὰ φυόμενα εἰς τόπον ὅπου εἶναι θησαυρὸς ἐμποτίζονται ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ, δι' οὗ χρυσοῦνται οἱ ὀδόντες τῶν ἐκεῖ βοσκουσῶν αἰγῶν [1]). Κατὰ δὲ τὰς βρετονικὰς ὑπάρχει χόρτον τι μεταβάλλον εἰς χρυσὸν πᾶν ὅτι ἤθελεν ἐγγίσῃ [2]). Ὅτι οἱ Σλάβοι πιστεύουσιν, ὅτι κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἡλιακῆς ἑορτῆς Sobótka (τὸν Ἰούνιον) ἀνθεῖ φλογερὸν φυτόν, ὁ δὲ κατορθώσας νὰ τὸ ἔχῃ γίνεται κύριος ὅλων τῶν θησαυρῶν [3]). Ὅτι οἱ Ἄραβες τὸν μανδραγόραν ὀνομάζουσι *κερὶ* τοῦ διαβόλου, διότι νομίζουσιν ὅτι λάμπει τὴν νύκτα, ἕνεκα πυγολαμπίδων, προσκολλωμένων εἰς αὐτόν [4]). Καὶ τέλος ὅτι τὴν ἀγλαόφωτιν («γλαόφωτις παρὰ δὲ ἰταλοῖς λέγεται δελουναρία») ἡ Σολομωνικὴ λέγει βοτάνην τῆς σελήνης καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὴν «ἐνεργείας πολλὰς καὶ χάριτας», ἐν αἷς καὶ ταύτην· ὅτι ἡ ῥίζα αὐτῆς ἐμβαλλομένη εἰς χωνευτήριον μεθ' οἱουδήποτε μετάλλου μεταβάλλει τοῦτο εἰς καθαρὸν καὶ ἔκλαμπρον καὶ δόκιμον χρυσίον»· [5]) ἐξ οὗ ἐμφαίνεται συνάφεια τῶν περὶ ταύτης δοξασιῶν πρὸς τὰς περὶ τῆς λαμπηδόνας.

319

Κατὰ τὸν L. Ross (Inselreisen. Stuttg. 1845 τ. III σ. 64)· Βλ. καὶ τὴν προηγουμένην.

[1]) Archivio per le tradiz. popol. 1900 σ. 223.
[2]) RTP. 1901 σ. 390.
[3]) Hanusch Slaw. Mythus σ. 378.
[4]) Herbelot Bibliothèque orientale 1776 σ. 131. Τὴν αὐτὴν δοξασίαν ἀναφέρει καὶ ὁ Ascherson (ἐν Verhandlungen d. Berliner Ges. f. Anthropologie 1891 σ. 891), παραλαβὼν ἐκ τοῦ Περσικοῦ λεξικοῦ τοῦ Richardson ἐν λ. astereng.
[5]) Σολωμονική, κώδ. Μονάχου ἑλλ. 70 φ. 253 β.

320

Τὰ περὶ τοῦ σιδηροχόρτου μυθεύματα εἶναι κοινότατα ἁπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος· τὰ ἤκουσα πολλαχοῦ. (Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην παράδοσιν). Διασκευὴ ποιητικὴ ὑπὸ Γ. Δροσίνη (Εἰδύλλια σ. 31-2). Κατὰ καιροὺς συνεστάθησαν ἑταιρεῖαι πρὸς σύλησιν θησαυρῶν, εὑρισκομένων, ὡς ἐμυθολογεῖτο, εἰς ὑπόγεια οἰκοδομήματα, ὧν τὴν εἴσοδον ἀπεῖργε σιδηρᾶ πύλη. ἥτις μόνον διὰ σιδηροχόρτου ἦτο δυνατὸν ν' ἀνοιχθῇ. Οἱ συνιστῶντες τὰς ἑταιρείας ταύτας ἀγύρται ἐβεβαίουν συνήθως ὅτι εἶχον εἰς τὴν κατοχήν των καὶ τὸ σιδηρόχορτον, ἐξασφαλίζον τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως. Ὁ Ὀρφανίδης μνημονεύων (ἐν Γεωπονικοῖς 1872 τ. Α΄ σ. 63-4) τὰς δοξασίας περὶ σιδηροχόρτου, ἀναφέρει καὶ τὸ μύθευμα περὶ τῆς σιδηρᾶς πύλης, τῆς εὐχερῶς μὲν ἀνοιγομένης κατὰ τὴν εἴσοδον, ἀλλὰ κλειομένης κατὰ τὴν ἔξοδον, ἂν ὁ εἰσελθὼν ἀπεκόμιζέ τι ἐκ τοῦ θησαυροῦ.

Τὴν αὐτὴν δύναμιν τοῦ ἀνοίγειν τὰ κλεῖθρα πιστεύεται ὅτι ἔχει καὶ τὸ τετράφυλλον τριφύλλιον. Εἶναι δὲ καὶ αὕτη ἡ δοξασία πολλαχοῦ διαδεδομένη, ἀλλ' ὄχι τοσοῦτον κοινή, ὅσον ἡ περὶ τοῦ σιδεροχόρτου. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Ἰω. Σταματούλη (1901) ἐν Κορινθίᾳ πιστεύουσιν, ὅτι «ὅπου κατουρήσῃ τὴν πρωτομαγιὰ ἄλογο βαρβᾶτο, φυτρώνει τὸ τετράφυλλο τριφύλλι. Ἁμᾶχῃς τὸ τετράφυλλο τριφύλλι, βρίσκεις χασνέδες καὶ θησαυρούς. Οἱ σιδερένιαις πόρταις ποῦ μπαίνουν 's τοὺς θησαυρούς, ἅμ' ἀκουμπήσῃ τὸ τετράφυλλο τριφύλλι ἀνοίγουν ἐν τῷ ἅμα. Καὶ γιὰ νὰν τὸ βρῇ κανεὶς τὸ τετράφυλλο τριφύλλι, ἐπειδὴ δὲ φαίνεται μὲ τὸ μάτι, περνάει τἀλογοσίδερα[1]) 's τὰ πόδια του καὶ τὰ σούρνει 's τὰ λιβάδια καὶ ταῖς νεροσουρμαῖς. Ἅμ' ἀκουμπήσουνε τἀλογοσίδερα 's τὸ τετράφυλλο τριφύλλι ἐν τῷ ἅμα λυῶνται». Τὸ τετράφυλλο τριφύλλι νομίζεται καὶ φίλτρον ἰσχυρόν· «βοτάνι

[1]) *Ἀλογοσίδερα* καὶ *σίδερα* καὶ *κλάπαις* λέγονται οἱ διὰ σιδηρᾶς ἁλύσεως συνδεδεμένοι σιδηροῖ κλοιοί, δι' ὧν οἱ χωρικοὶ περιβάλλουσι τοὺς δύο ἐμπροσθίους πόδας τῶν ἵππων ἢ ἡμιόνων, ὅταν ἀφίνωσιν αὐτοὺς ἐλευθέρους πρὸς νομήν. Ἡ λέξις κλάπα παράγεται ἐκ γερμανικῆς πεποιημένης ῥίζης Klap, ἐξ ἧς τὸ γερμαν. Klappe κλπ. καὶ πλεῖσται λέξεις τῶν ῥωμανικῶν γλωσσῶν, περὶ ὧν πραγματεύεται ὁ Varnhagen ἐν Romanische Forschungen τ. III σ. 403 κέ. καὶ Körting (Lateinisch-romanisches Wörterbuch ἀρ. 5282).

τῆς ἀγάπης» [1]). Τὰς αὐτὰς δὲ δοξασίας ἔχουσι καὶ οἱ Ἀλβανοί, νομίζοντες ὅτι καὶ τῶν ἵππων αἱ ἁλύσεις λύονται, ὅταν ἐγγίσωσι τὴν βοτάνην, καὶ τὸν ἔρωτα ἐκβιάζει τῆς γυναικός, εἰς ἣν ἤθελεν ἐπιθέσῃ αὐτὸ ὁ κάτοχος. Ἀλλὰ διὰ νὰ λάβῃ τὴν δύναμιν ταύτην πρέπει ν' ἀφεθῇ ἐπὶ 40 ἡμέρας εἰς ἐκκλησίαν [2]).

Ὅμοιαι ἐνέργειαι ἀπεδίδοντο ἐν παλαιοτέροις χρόνοις εἰς τὴν βοτάνην, τὸν ἡλιοσκόπιον [3]), παραπλησία δὲ καὶ εἰς τὴν παιωνίαν [4]). Παίζων δὲ μᾶλλον, ἀλλ' οὐχὶ δημώδη δοξασίαν ἀναγράφων, ἀποδίδει ὁ Λουκιανὸς (Ἀλεκτρ. 28 σ. 745) τὴν δύναμιν τοῦ ἀνοίγειν πᾶσαν θύραν εἰς τὸ δεξιὸν τῶν δύο μηκίστων οὐραίων πτερῶν τοῦ ἀλέκτορος. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι λαοὶ πιστεύουσιν, ὅτι διαρρηγνύονται οἱ βράχοι ἢ τὰ κλεῖθρα τὰ ἐμποδίζοντα τὴν πρόσοδον εἰς θησαυροὺς διὰ τῆς δυνάμεως θαυμασίας τινὸς ῥίζης ἢ ἄνθους, ὅπερ τινὲς τῶν μυθολόγων ὑπολαμβάνουσιν ὡς μυθικὴν εἰκόνα τῆς ἀστραπῆς, τῆς διασχιζούσης τὸ νέφος [5])· Οἱ Γερμανοὶ τὸ ἄνθος καλοῦσιν θαυμάσιον

[1]) Βλ. Λάσκαρη, ἡ Λάστα σ. 47-8. Κατὰ τὴν Σολομωνικὴν (Κῶδ. ἑλλ. Μονάχου 70 φ. 249α) τὸ τριφύλλιον ἐν γένει εἶναι βοτάνη τοῦ ζωδίου ταύρου καὶ ἔχει πολλὰς ἐνεργείας. Ἡ μὲν ῥίζα αὐτοῦ «περιαπτομένη δαίμονας καὶ ἀγελούδας ἀποδιώκει»· τὰ φύλλα αὐτοῦ ὠφελοῦσι πρὸς ἴασιν ὀφθαλμιῶν, ὁ δὲ καρπὸς καὶ τὰ ἄνθη προσπορίζουσι μεγάλην τιμὴν εἰς τὸν φέροντα.

[2]) Pedersen Zur albanesischen Volkskunde σ. 111. Καὶ οἱ πλεῖστοι ἄλλοι εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ἀποδίδουσι θαυμασίας ἐνεργείας εἰς τὸ τετράφυλλον τριφύλλιον, ὅπερ νομίζουσιν ὅτι φέρει εὐτυχίαν εἰς τὸν κάτοχον ἢ παρέχει εἰς αὐτὸν τὴν δύναμιν νὰ κάμνῃ μαγγανείας. Ἐκ τῶν πολλῶν οἵτινες μνημονεύουσι τὰς δοξασίας ταύτας ἀναγράφομεν προχείρως ὀλίγας τινας μόνον: Grimm D. Myth. τ. III σ. 357. Panzer Beiträge zur deutschen Mythol τ. II σ. 283. 304. Perger Deutsche Pflanzensagen σ. 196. Zeitschrift d. Mythol u. Sittenkunde τ. I σ. 236. Archivio per le tradiz popolari 1899 σ. 126. Zeitschrift d. Vereins f Volksk. 1902 σ. 176.

[3]) Σολομωνικὴ κώδικος Μονάχου ἀρ. 70 φ. 252 β: «Καὶ τὰ ἄνθη καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ βάλε εἰς δέρμα ἀετοῦ καὶ βάσταζε μετὰ σοῦ· καὶ ἔνθα ἔνι θησαυρὸς παραυτίκα ἄνω ἀνεωχθήσεται, ὡς ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, καὶ ἴδῃς τὸ χρυσίον ἢ τὸ ἀργύριον ἐκεῖνο· καὶ εὐθὺς πάλιν ἡ γῆ κλείσει Σὺ δὲ σημειωσάμενος τὸν τόπον ἀνόρυξον καὶ εὕρῃς ὅπερ εἶδας.»

[4]) Sathas Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας τ. VII σ. LXV (ὅτι δόσις τῆς παιωνίας πινομένη προκαλεῖ ὄνειρα ἀποκαλύπτοντα θησαυρούς).

[5]) Βλ. Kuhn die Herabkunft des Feuers σ. 241 κέ. Mannhardt Germanische Mythen σ 153. W. Schwartz Poet. Naturanschauungen τ. I σ. 77 κέ. Indogerman. Volksglaube σ. 72 κέ.

(Wunderblume), τὴν δὲ ῥίζαν ῥηκτικὴν (Springwurzel)[1]). Νομίζουσι δὲ προσέτι, ὅτι ἡ ῥίζα τοῦ κιχωρίου (Wegewarte) διαρρηγνύει τὰ δεσμά [2]). Σιδηρόχορτον δὲ (Eisenkraut) καλοῦσιν οἱ Γερμανοὶ τὴν Ἱερὰν βοτάνην (Verbena officinalis L.) καὶ ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὴν πολλὰς θαυμασίας ἰδιότητας, ἐν αἷς καὶ τὴν τῆς ἀποκαλύψεως θησαυρῶν [3]). Τὴν βοτάνην ταύτην οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐκάλουν καὶ σιδηρῖτιν[4]) Οἱ Γάλλοι τῆς Σόμμης καὶ τοῦ Franche Comté πιστεύουσιν ὅτι ὑπάρχει βοτάνη ποῦ κόπτει τὸν σίδηρον [5]). Οἱ Ἑλβετοὶ τοῦ Φριβούργου βοτάνην τινὰ καλοῦσι ξεπεταλωτὴ τῶν ἀλόγων (déferra tsavô), διότι ἀποκαθηλοῦνται τὰ πέταλα τῶν πατούντων αὐτὴν ἵππων [6]). Καὶ ἐν Ἀνδαλουσίᾳ καὶ Καταλωνίᾳ ἐπικρατεῖ ἐπίσης ἡ δοξασία περὶ ὑπάρξεως βοτάνης τεμνούσης τὸν σίδηρον [7]). Οἱ Βοημοὶ δὲ δοξάζουσιν ὅτι ἡ ἱερὰ βοτάνη διαρρηγνύει τὰ σίδηρα καὶ τὰς ἁλύσεις [8]). Οἱ δὲ Ῥῶσοι, ὅτι ἡ βοτάνη Rasvir trava ἀνοίγει πάντα τὰ κλεῖθρα, συντρίβει πᾶν μέταλλον, μάλιστα τὰς σιδηρᾶς πύλας τῶν μαγευμένων θησαυρῶν, καὶ ὅτι δυσκόλως εὑρίσκεται [9]). Οἱ Ῥωμοῦνοι τέλος ἔχουσιν τὰς αὐτὰς καὶ οἱ Ἕλληνες δοξασίας περὶ τῆς βοτάνης καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς εὑρέσεως αὐτῆς· ὀνομάζουσι δ' αὐτὴν ἐπίσης σιδερόχορτο (ĭerba-férelor ἢ ĭérba-fiarelor ἢ ĭérba feruluĭ [10]).

[1]) Grimm D. Mythol. [4] σ. 811 κέ. τ. III σ. 288-9. D. Sagen ἀρ. 9. Kuhn Nordd. Sagen ἀρ. 249. 365.

[2]) Mannhardt Klytia σ. 9.

[3]) Kobell Ueber Pflanzensagen u. Pflanzensymbolik 1877 σ. 17. Perger Deutsche Pflanzensagen σ. 145 κέ

[4]) Διοσκορ. Δ', 60. Apulej. de herb. medic. 4.

[5]) Mélusine τ. I σ. 71. 349.

[6]) Αὐτ. σ. 272.

[7]) J Cortils y Vieta Ethologia de Blanes σ. 74.

[8]) Wuttke, Deutsche Aberglaube [2] σ. 103 καὶ 140. Θαυμάσιον ἄνθος λέγεται καὶ βοημιστὶ (diwnjk) καὶ πολωνιστὶ dziwaczek (Grimm D.M. III σ. 288).

[9]) Zeitschrift f. d. mythologie u sittenkunde τ. IV σ. 153. Gubernatis La mythologie des plantes τ. I σ. 258-9.

[10]) Petriceĭu-Hasdeu, Dicționarul limbei ist. si popor. a Românilor σ. 1645. Zanne Proverbele Românilor τ. I σ. 197-8 M. Busnioc ἐν τῷ περιοδικῷ S,ezătoarea τεῦχ. Α'. Οἱ Ῥωμοῦνοι λέγουσιν ὅτι ὁ εὑρὼν σιδηρόχορτον ἐμβάλλει αὐτὸ εἰς ἐντομὴν τῆς παλάμης καὶ ὅταν ἐπουλωθῇ ἡ πληγή, διὰ τῆς χειρὸς δύναται νὰ θραύῃ πᾶν

Ὁ ἕτερος τῶν τρόπων τῆς ζητήσεως τοῦσιδεροχόρτου καὶ τοῦ τετραφύλου τριφυλλίου, ὁμόλογος πρὸς τὴν μυθευομένην δύναμιν αὐτῶν, εἶναι γνωστὸς καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Εἴδομεν ὅτι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ τὰ αὐτὰ λέγουσιν, ἡ δὲ μνημονευθεῖσα ἑλβετικὴ ὀνομασία ξεπεταλωτὴς τῶν ἀλόγων (déferra tsavô) ὑπεμφαίνει ἐπίσης τοῦτο. Ἤδη δὲ πρὸ δύο αἰώνων ἀνέγραφεν ὡς κοινὴν τὴν δοξασίαν ταύτην ὁ Th. Brown λέγων: [1]). «Que la sferra cavallo ait la ertu de rompre les serrures, et de faire tomber les fers des chevaux qui passent dessus, soit que vous la preniez pour la *securiduca* ou pour la *lunaria*, c'est un fait dont la fausseté nous est connue». Ἐν τῷ Franche-Compté τῆς Γαλλίας πιστεύουσιν ὅτι ἡ βοτάνη ἡ καλουμένη a lai recule ἢ hercule τέμνει χαλυβδίνας ῥάβδους, καὶ ἀποκαθηλώνει τὰ πέταλα καὶ θραύει τὰ σίδηρα τῶν πατούντων αὐτὴν ἵππων [2]) Καὶ ἐν Ἀνδαλουσίᾳ τὴν ἀποκαθήλωσιν τῶν πετάλων, ὁσάκις ἄνευ λόγου συμβαίνει ἐνιαχοῦ, ἀποδίδουσιν εἰς τὴν ἐπήρειαν βοτάνης [3]).

Ὁ δὲ τρόπος τῆς ἀνευρέσεως τῆς θαυμασίας βοτάνης διὰ τοῦ ἐχίνου εἶναι γνωστὸς καὶ εἰς τοὺς Ῥωμούνους· καὶ οὗτοι νομίζουσι, ὅτι ἀποφράττοντες τὴν φωλεὰν τοῦ ζῴου, ἂν εἶναι ἐν αὐτῇ τὰ νεογνά του, καὶ ἀσφαλίζοντες τὴν εἴσοδον δι' ἁλύσεως καὶ κλείθρου, δύνανται νὰ ἀποκτήσωσι τὸ σιδηρόχορτον, τὸ ὁποῖον πάντως θὰ κομίσῃ ὁ ἐχῖνος, ὅπως διαρρήξῃ τὸν φραγμόν [4]). Ἡ δοξασία εἶναι ἀρχαία, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἐχίνου ἀναφέρονται πτηνὰ γινώσκοντα τὴν θαυμασίαν δύναμιν τῆς βοτάνης, ὁ ἔποψ καὶ ὁ δρυοκολάπτης. Περὶ τοῦ ἔποπος διηγεῖται ὁ Αἰλιανὸς (Ζ· ἱστ. Γ', 26), ὅτι συνέβη ποτὲ νὰ φράξῃ τις διὰ πηλοῦ τὸ στόμιον ῥήγματος, ἐν ᾧ εἶχε τοὺς νεοσσοὺς αὐτοῦ ἔποψ· καὶ ὑποστρέψαν τὸ πτηνόν, καὶ ἰδὸν ἀποκλεισθεῖσαν τὴν φωλεάν, ἐκόμισε πόαν καὶ προσήνεγκε τῷ πηλῷ, ὁ δὲ κατερρύη· τοῦτο καὶ δεύτερον ἐγένετο, ἐπαλεί-

σίδηρον. Τοιαύτην δὲ δύναμιν μυθεύεται ὅτι εἶχον πολλοὶ λησταί, ἐγκρύπτοντες σιδηρόχορτον ἐν τῇ παλάμῃ.

[1]) Th. Brown, Essai sur les erreurs populaires. Par. 1738. Βιβλ. II, κεφ. 6 σ. 226-7.

[2]) Mélusine τ. I σ. 349.

[3]) Cortils y Vieta ἔνθ. ἀν. σ. 74-5.

[4]) Petriceïn-Hasdeu ἔνθ. ἀν.

ψαντος αὖθις τοῦ ἀνθρώπου διὰ πηλοῦ τὴν φωλεάν, καὶ τρίτον ἐπανελήφθη· ἰδὼν δὲ τὸ πραττόμενον ὁ ἄνθρωπος καὶ κατανοήσας τὴν δύναμιν τῆς πόας, τὴν ἔλαβεν καὶ ἔκαμνε χρῆσιν αὐτῆς ὅπως ἀνοίγῃ θησαυρούς. Ἄλλοι δὲ συγγραφεῖς λέγουσι τὰ αὐτὰ περὶ τοῦ δρυοκολάπτου: «Τοῖς δρυοκόλαψι δὲ καινόν τι παρὰ τῶν θεῶν δέδοται δῶρον· εἰ καλιάν τις αὐτῶν ἐπιφράξειε λίθοις ἢ ξύλοις, πόαν τινὰ πρὸς τοῦτο ἐγνωσμένην αὐτοῖς ἀνελόμενοι, καὶ τῷ τῆς καλιᾶς προσαγαγόντες στόματι, ἀνοίγουσι τ' αὐτὴν καὶ πάντας ἀποκινοῦσι τοὺς σφῆνας. Καὶ τὰς κλεῖς δὲ τῶν θυρῶν εὐμαρῶς ὁ τὴν πόαν ἐκείνην ἐπιστάμενος διαλύει» [1]). Ὁ Πλίνιος (N. H. 10, 18) ἀναφερόμενος εἰς τὰς μαρτυρίας τοῦ Δημοκρίτου καὶ τοῦ Θεοφράστου ἐπαναλαμβάνει τοὺς μύθους περὶ πτηνοῦ διαρρηγνύοντος διά τινος βοτάνης τοὺς ἥλους καὶ τοὺς σφῆνας, δι' ὧν ἔφραξαν τὴν φωλεάν του.

Ἡ ἀντικατάστασις τοῦ δρυοκολάπτου διὰ τοῦ ἐχίνου, ἐν τῇ δοξασίᾳ τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, παρ' οὗ πιθανῶς παρέλαβον καὶ οἱ Ῥωμοῦνοι, ἴσως δὲν εἶναι νεωτέρα ἐπίνοια. Πολλὰ διηγοῦντο οἱ ἀρχαῖοι περὶ τῆς πανουργίας τοῦ ζώου καὶ περὶ τῆς εὐμηχανίας αὐτοῦ πρὸς ἀποφυγὴν κινδύνων, δὲν εἶναι δ' ἀπίθανον ὅτι εἰς τὰ περὶ αὐτοῦ πλάσματα κατελέγετο καὶ τὸ περὶ τῆς διαρρήξεως τῶν φραγμῶν διὰ θαυμασίας βοτάνης. Ἄλλοι ὅμως λαοὶ τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἐκ μεσαιωνικῶν ἴσως ἐρανισμάτων τοῦ Πλινίου διδαχθέντες διετήρησαν τὴν περὶ τοῦ δρυοκολάπτου δοξασίαν. Οὕτως οἱ Γερμανοὶ ἐπίστευον ὅτι ἡ Springwurzel εἶναι ἡ ῥίζα, ἣν ἐκόμιζεν ὁ δρυοκολάπτης ὅπως ἐκβάλῃ τὸν σφῆνα, ὃν ἐνεσφήνουν εἰς τὴν φωλεάν του οἱ ἄνθρωποι, διὰ μόνου τοῦ τρόπου τούτου δυνάμενοι νὰ προμηθευθῶσιν αὐτήν [2]) Οἱ Ῥωμοῦνοι τῆς Βουκοβίνας κομιστὴν τῆς βοτάνης δὲν λέγουσιν τὸν ἐχῖνον ὡς οἱ ἄλλοι Ῥωμοῦνοι, ἀλλὰ τὸν δρυοκολάπτην [3]). Τὸν δρυοκολάπτην ἀναφέρουσι καὶ αἱ δοξασίαι τῶν Κα-

1) Παράφρασις τῶν Διονυσίου Ὀρνιθιακῶν Α', 14 σ. 111 ἐν Poetae bucol. et didact. Par. Didot. Εὐτεκνίου παράφρασις τῶν Ὀππιανοῦ Ἰξευτικῶν Α', 12 σ. 109 αὐτ.

2) Grimm Deutsche Mythologie⁴ σ. 812-3. Kuhn die Herabkunft d. Feuers σ. 214 κέ.

3) Zanne ἔνθ. ἀν. σ. 197.

ταλάνων [1]), συγγενὲς δ' αὐτῷ πτηνόν, τὴν κίσσαν, αἱ τῶν Γάλλων τοῦ Franche-Comté. [2]) Οἱ Σουηδοὶ πλὴν τοῦ δρυοκολάπτου καὶ ἄλλα πτηνὰ ἀναφέρουσι, τὸν ἔποπα, τὴν κίχλαν, τὴν χελιδόνα. [3]) Παρηλλαγμένη φαίνεται ἡ δοξασία ἐν τῇ ῥαββινικῇ παραδόσει, περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ὁ Σολομὼν ἐγένετο κάτοχος τοῦ σκώληκος σ῾αμίρ, τοῦ διαρρηγνύοντος λίθους καὶ κρυστάλλους καὶ σχίζοντος ὄρη. Τὸ πτηνὸν κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκείνην τὸ διασῶσαν τοὺς ἐγκαρθειγμένους νεοσσούς του διὰ τοῦ σ῾αμίρ, ἦτο ὁ τέτραξ. Παρέλαβον δὲ τὴν ἑβραϊκὴν παράδοσιν οἱ Μωαμεθανοί, ἀντικαταστήσαντες διὰ τοῦ κόρακος τὸν τέτραγα καὶ Εὐρωπαῖοι πολυίστορες τῶν μέσων χρόνων, ἀποδίδοντες τὴν εὕρεσιν τοῦ θαυμασίου σκώληκος εἰς τὸν στρουθόν [4]).

321

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Πρωΐου (1890). Βλ. τὴν προηγουμένην.

322

Κατὰ τὸν Ἀρ. Μ. Ταταράκην (ἐν Νεοελλ. ἀναλέκτ. 1872 τ. Α΄ σ. 331). Φίστουλας εἶναι τὸ συρίγγιον (ἰταλ. fistola). — Ἡ ῥίζα ἡ θεραπεύουσα τὸ συρίγγιον λέγεται ἀνθρωπόμορφος, καὶ πρὸς ἐξόρυξιν αὐτῆς παραγγέλλονται προφυλάξεις ἀναγκαῖαι ὅπως σωθῇ ὁ ἐξορρύττων ἀπὸ τοῦ θανάτου· διὰ τοῦτο ἐξορύσσεται διὰ ζώου, ὄνου ἢ ἡμιόνου, ὅπερ θνήσκει. Τοιαύτας προφυλάξεις ἐλάμβανον καὶ οἱ ἀρχαῖοι πρὸς ἐξόρυξιν ῥιζῶν, αἵτινες ἐπιστεύετο ὅτι εἶχον θαυμασίας ἐνεργείας, καὶ ἃς ἀνέσπων διὰ κυνός. Οὕτω τὴν ἀγλαόφωτιν, ἥτις διὰ τοῦτο ἐλέγετο καὶ κυνόσπαστος (Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. ΙΔ΄, 27) καὶ τὴν ἐν Παλαιστίνῃ φυομένην ἐν Βαάρας βατταρῖτην (Ἰώσηπ. Ἰουδ. πολ. Ζ΄, 23 Γεωργ. ἁμαρτωλ. Δ΄, 236 σ. 600 Muralt). Πρὸ πάντων δὲ τὸν μανδραγόραν οὕτως ἐξώρυσσον κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς καθ'

[1]) Cortils y Vieta ἔνθ. ἀν. σ. 74.

[2]) Mélusine ἔνθ. ἀν.

[3]) Perger, Deutsche Pflanzensagen σ. 10.

[4]) Βλ. τὰς μαρτυρίας τῶν ἀσιανῶν καὶ τῶν μεσαιωνικῶν Εὐρωπαίων συγγραφέων παρὰ F. Liebrecht d. Gervasius v. Tilbury Otia imper. σ. 48. 158-9. Grimm ἔνθ. ἀν. σ. 813 καὶ τ. III σ. 289. W. Schwartz die Poetischen Naturanschauungen τ. I σ. 78 κέ.

ἡμᾶς ἔτι [1]). Ἐπιστεύετο δὲ καὶ περὶ τοῦ μανδραγόρου ὅτι ἦτο ἀνθρωπόμορφος ὡς ἡ φιστουλόριζα καὶ ὅτι ἐξορυσσόμενος ἐκλαυθμύριζεν ἐπίσης ἂς αὕτη [2])

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν μανδραγόραν γινώσκει ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς καὶ νομίζει ὅτι εἶναι ἔμψυχος καὶ ὅτι ἐκριζούμενος φωνάζει [3]). Καὶ ἡ λέξις διετηρήθη μικρὸν παραφθαρεῖσα, μανδραγοῦρα· [4]) ἡ μεταβολὴ τοῦ γένους εἰς θηλυκὸν ἐξηγεῖται ἐκ τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κρατούσης δοξασίας, ἣν ἐκ τοῦ Πλινίου (H. N. 25, 13) μανθάνομεν, ὅτι δύο γένη μανδραγόρου ὑπῆρχον, ὁ ἄρρην, λευκὸς τὸ χρῶμα, καὶ ὁ θῆλυς, μέλας. Νῦν αἱ ῥίζαι τοῦ μανδραγόρου διασκευάζονται ἐν Συρίᾳ, ὁπόθεν κομίζονται καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἔχουσι δὲ συνήθως μορφὴν γυναικός· ἐκ τούτου καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ θηλυκοῦ γένους [5]). Ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ζήσας Ἐπιφάνιος Δημητριάδης περιγράφει ἄρρενα μανδραγόραν, ὃν ἐπεδείκνυεν εἷς ἀγύρτης «μίαν ῥίζαν τετορνευμένην, μὲ γένεια καὶ μουστάκια κατεσκευασμένα καὶ μὲ χάνδρινα μάτια, ἔχοντας καὶ αἰδοῖα»· καὶ προσθέτει ὅτι ὁ ἀγύρτης ἐξαίρων τὰ πλεονεκτήματα αὐτοῦ ἔλεγε·

Συμφέρει εἰς τὸν ἔρωτα, συμφέρει εἰς τὸ πλοῦτος
ἔχει ἐνέργειαις πολλαῖς, θαύματα κάμνει οὗτος [6]).

Πιστεύεται ὅτι ὁ κάτοχος μανδραγόρου εὐημερεῖ, αὐξανομένου τοῦ πλούτου αὐτοῦ, αὕτη δ' ἡ δοξασία εἶναι κοινὴ καὶ εἰς ἄλλους

[1]) Βλ. Grässe, Beiträge zur Literatur u. Sage des Mittelalters 1850 σ. 46· Grimm D. Mythol.[4] σ. 1006. P. Ascherson ἐν Verhandlungen d. Berl. Gesellsch. f. Anthropologie 1891 σ. 729 κέ. 890 κέ.

[2]) Th. Brown, Essai sur les erreurs populaires. Par. 1738. Βιβλ. II κεφ. 6 τ. I σ. 216. Grimm αὐτ. Ὁμοία ἀρμενικὴ δοξασία παρὰ Grimm αὐτ. τ. III σ. 352.

[3]) Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Α' σ. 337.

[4]) Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. μαντραγοῦρα. Ὁ τύπος μανδραγόρα παρὰ Σομαβέρᾳ. (Βλ. καὶ Κοραῆ Ἀτ. τ. Δ' σ. 308). Ἕτεροι τύποι: ματραγοῦρα (Ducange Glossar. ἐν λ. τ. I σ. 888)· μανδραγοῦρα (Σολομωνικὴ Μονάχου κώδ. 70 φ. 249 α. 249 6). μαντραγκοῦρα (Σολομων. Ἐθν. Βιβλ. ἀρ. 1265 φ. 23 α). Παρὰ Πτωχοπροδρόμῳ (Α' 211 σ. 45 L.) μαντραγοῦραι λέγονται σκωπτικῶς τὰ γραΐδια. Περὶ τοῦ τύπου μαντρακοῦκα βλ. ἀρ. 604.

[5]) Βλ. P. Ascherson ἔνθ. ἀν. σ. 729.

[6]) Ἐν Παρνασσῷ 1884 σ. 408.

λαούς· ἐπίσης ὅτι συμφέρει εἰς τὸν ἔρωτα, διότι ἐξ αὐτοῦ παρασκευάζονται φίλτρα, ὅπερ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον, διὸ καὶ ἡ Ἀφροδίτη ἐπεκαλεῖτο Μανδραγορῖτις [1]). Ἀλλὰ καὶ πρὸς θεραπείαν δεινῶν νόσων νομίζεται χρήσιμος [2]), κατὰ δὲ τὰς μεσαιωνικὰς δοξασίας ἐποίει γονίμους τὰς στείρας γυναῖκας [3]).

323

Κατὰ τὸν Μ. Βρατσᾶνον (ἐν Χρυσαλλίδι 1865 τ. Β',σ. 323.). Βλ. καὶ ἀρ. 324. 326. Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν, ὅτι ὁ ἐκριζῶν ἢ τέμνων παλαιὰ καὶ μεγάλα δένδρα θνήσκει, διότι εἶναι στοιχειωμένα [1]). Στοιχειὸ πλατάνου ἀναφέρει ἡ ὑπ' ἀρ. 491 παράδοσις, μορέαν δὲ στοιχειωμένην ἡ ὑπ' ἀρ. 532.

Τὰ μεγάλα καὶ παλαιὰ δένδρα ἔχουσι ψυχήν, ἥτις πιστεύεται ὅτι ἐνοικεῖ ἐν ἑκάστῳ συνδεομένη μετὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκφεύγουσα ὅταν κοπῇ ἢ καταπέσῃ τὸ δένδρον· καὶ ὅτι ἔχει τὴν δύναμιν αὕτη νὰ βλάπτῃ τοὺς ἀνθρώπους (βλ. τὴν ἑπομένην). Ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς δοξασίας ταύτης ἐγεννήθη ἑτέρα, ὅτι ἡ τοῦ δένδρου ψυχὴ εἶναι αὐτοτελὲς ὑπερφυσικὸν ὄν, ἐνδιαίτημα ἔχον τὸ δένδρον, ἐνεργοῦν δὲ πλησίον αὐτοῦ, ὅπου ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφὴν ζώου (βλ. ἀρ. 529. 530. 531) ἢ ἀνθρώπου (βλ. ἀρ. 533-535) ἢ στοιχείου, οἷον πυρὸς (βλ. ἀρ. 535). Τοῦτο εἶναι τὸ *στοιχειὸ* τοῦ δένδρου. Κατὰ παραλλαγὴν τῆς δοξασίας ταύτης, τὸ στοιχεῖον δὲν συνυπῆρχεν ἀνέκαθεν μετὰ τοῦ δένδρου, ἀλλὰ κατὰ περίστασίν τινα, μάλιστα διὰ μαγγανείας, προσηλώθη εἰς αὐτὸ (βλ. ἀρ. 531). Ἄλλη δὲ παραλλαγὴ εἶναι, ὅτι τὸ *στοι-*

[1]) Ἡσύχ. λ. Roscher, Lex. d. Mythol. τ. II σ. 2311. Φίλτρων ποιητικὴν λέγει τὴν ῥίζαν καὶ ὁ Διοσκορίδης Δ', 76. Πρβλ. Θεοφρ. Φυτ. Ἱστ. Θ', η', 8.

[2]) Ἐν τῇ μονῇ τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα πλησίον τῆς Σπάρτης ὁ μανδραγόρας καλεῖται βότανον καὶ οἱ μοναχοὶ ἐπαγγέλονται δι' αὐτοῦ τὴν θεραπείαν τῆς φλεγμονῆς τῶν ὀστέων. (Παλλάδιος, περὶ τῆς δημώδους χρήσεως τοῦ μανδραγόρα· ἐν τῷ ἰατρικῷ περιοδικῷ συγγράμματι Ἀσκληπιῷ 1859 τ. Γ' σ. 289 κέ.). Περὶ ἄλλων δοξασιῶν περὶ τῶν θεραπευτικῶν ἐνεργειῶν τοῦ μανδραγόρου βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. μαντραγοῦρα 1.

[3]) Σολομων. Μονάχου κῶδ. 70 φ. 249 6. Πολλοὶ τῶν ἑρμηνευτῶν τῆς Π. Δ. νομίζουσιν ὅτι ἡ ἔννοια τῶν λεγομένων ἐν Γενέσ. Λ', 14 εἶναι ὅτι τὰ μῆλα μανδραγορῶν εἶχον τοιαύτην ἐνέργειαν. (Βλ. Grässe ἔνθ. ἀν. σ. 51).

[1]) Οὕτω καὶ ἐν Κρήνῃ (Τσεσμὲ) τῆς Ἐρυθραίας. Βλ. ΚΠ. ΙΘ', σ. 139.

χειὸ εἶναι Νύμφη (Νεράιδα), ἢ κεχωρισμένη τοῦ δένδρου καὶ προσλαμβάνουσα κατὰ βούλησιν τὰς διαφόρους μορφὰς ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται (βλ. ἀρ. 531), ἢ συνταυτιζομένη πρὸς αὐτὸ καὶ συμπάσχουσα. Περὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐκδοχῆς βλ. τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 326.

Τὸ στοιχειὸ τοῦ δένδρου ἢ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ πιστεύεται ὅτι τιμωροῦσι τὸν ἀποπειρώμενον νὰ διαφθείρῃ τὸ δένδρον, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸν ἁπλῶς προσπελάζοντα εἰς αὐτό. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἑλληνικοὶ μῦθοι ἀναφέρουσι τιμωρίαν τοῦ ἐπιχειρήσαντος νὰ ἐκκόψῃ ἱερὰ δένδρα· οἷον ὁ ἀττικὸς περὶ τοῦ Ἁλιρροθίου, τοῦ θελήσαντος νὰ ἐκκόψῃ διὰ πελέκεως ἱερὰν ἐλαίαν,[1]) ὁ τοῦ Ἐρυσίχθονος, περὶ οὗ βλ. κατωτέρω, ὁ περὶ τοῦ Λυκούργου τοῦ βασιλέως τῶν Ἠδωνῶν, ὅστις ἐκκόπτων ἄμπελον κατελήφθη ὑπὸ μανίας καὶ ἠκρωτηρίασεν ἑαυτὸν ἢ ἀπέκτεινε τὸν ἴδιον υἱὸν Δρύαντα, προσωποποιίαν τῆς δρυός[2]). Ἐν νομίσματι δὲ τῶν Μύρων τῆς Κιλικίας ἀπεικονίζονται δύο δράκοντες ἐξορμῶντες ἐκ δένδρου ἱεροῦ κατὰ Σατύρων, οἵτινες ἐπεχείρουν νὰ ἐκκόψωσιν αὐτό[3]). Οἱ δράκοντες οὗτοι ἀντιστοιχοῦσι πιθανῶς πρὸς τὰ στοιχειὰ τῶν δένδρων κατὰ τὰς ἡμετέρας δοξασίας. Παρὰ πολλοῖς δὲ λαοῖς θρησκευτικὸς φόβος προφυλάττει δένδρα τινὰ ἱερὰ νομιζόμενα ἀπὸ πάσης ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων βλάβης, καὶ ἢ νόμοι ἐπιβάλλουσι μεγάλας ποινάς, ἢ αὐτὸ τὸ δένδρον πιστεύεται ὅτι τιμωρεῖ ὅντινα ἤθελε τολμήσῃ νὰ ἐκκόψῃ αὐτό[4]).

324

Κατὰ τὸν Χαρίσιον Μεγδᾶνον (Ἑλληνικὸν Πάνθεον. Ἐν Πέστῃ 1812 σ. 502). Ἐκ τούτου παρέλαβον ἐν τῇ ἐμῇ ΝΕΜ. 129, παρ'

[1]) Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφ. 1005. Serv. Verg. Georg. I, 18.

[2]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ **Roscher Lex. d. Mythol.** I, 1051. II, 2191 κέ. Διεθν. ἐφημ. ἑλλ. νομισματ. τ. Α΄ σ. 153 κέ. 466.

[3]) **Imhoof Blümer Thier u. Pflanztypen** πίν. X, 42. Σβορώνου **Britomartis** σ. 24.

[4]) Περὶ τοιούτων ἀρχαίων ἑλληνικῶν νόμων καὶ δεισιδαιμονιῶν βλ. Αἰλιαν. Π. ἱστ. Ε΄, 17. CIA. II, 841. Περὶ τῶν γερμανικῶν λαῶν βλ. **Grimm Deutsche Mythologie**[4] σ. 543. **Mannhardt Baumkultus** σ. 38 κέ. Περὶ πολλῶν ἄλλων λαῶν βλ. **Frazer the Golden Bough**[2] τ. I σ. 170 κέ. 185 κέ. Βλ. καὶ **Waitz Anthropol.** τ. VI σ. 296 (Ταΐτη). RTP. 1896 σ. 248 (Βοτιάκαι).

ἐμοῦ δὲ ὁ Bent (the Cyclades σ. 27) οὗτος ὅμως ἀναφέρει κατὰ τοιοῦτον τρόπον τὸ πρᾶγμα, ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι τὸ γινώσκει ἐξ ἰδίας παρατηρήσεως ἐν Σίφνῳ γενομένης, παρενόησε δ' οὕτως αὐτό, ὥστε τὸν συγγραφέα Μεγδᾶνον ὑπέλαβεν ὡς μέγα καὶ παλαιὸν δένδρον.

Καὶ ἄλλοι λαοί, ἐκ φόβου τοῦ ἐνοικοῦντος πνεύματος εἰς τὸ δένδρον, κατὰ τὴν ἐκκοπὴν προσπαθοῦσι διὰ παντοειδῶν μαγικῶν τελετῶν ν' ἀποτρέψωσι τὸ κακόν. (Βλ. Frazer the golden Bough². τ. I. σ. 182 κἑ. Mannhardt Baumkultus σ. 83. Simrock Deutsche Mythologie. Bonn 1874 § 125 σ. 439)

325

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Σταματούλη (1901). Κλαρὶ λέγεται καὶ ὁ ἀποκοπτόμενος κλάδος δένδρου καὶ πᾶν ὀπωροφόρον δένδρον καθόλου.—'Εκ δημοτικῶν ᾀσμάτων, παραμυθίων καί τινων ἐθίμων εἶναι γνωστὴ ἡ δοξασία, καθ' ἣν ἐνίοτε ἡ ζωὴ ἀνθρώπου εἶναι συναφὴς πρὸς δένδρον φυτευθὲν κατὰ τὴν γέννησίν του ἢ εἰς ἄλλην τινὰ ἐπίσημον περίστασιν τοῦ βίου του καὶ καθ' ἣν ὅταν τὸ δένδρον ξηρανθῇ ὁ ἄνθρωπος ἀσθενεῖ καὶ θνήσκει. Διάφορος δὲ ταύτης εἶναι ἡ δοξασία, εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ προκειμένη παράδοσις· ὅτι τὸ ταχέως αὐξηθὲν δένδρον ἔχει στοιχειό, ὅπερ φονεύει τὸν φυτεύσαντα 'Εν 'Αγρινίῳ τῆς Τριχωνίας οὐδέποτε παιδίον ἢ νέος φυτεύουσι καρύαν, μόνον δὲ γραῖαι· διότι πιστεύουσιν ὅτι ἅμα ψηλώσῃ τὸ δένδρον καὶ ἴδῃ ἡ κορυφή του τὴν λίμνην Λυσιμάχειαν θ' ἀποθάνῃ ὁ φυτεύσας. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταΐκου). 'Εν δὲ Σύμῃ δὲν φυτεύουσιν κρουμμαδίαν (φοίνικα), διότι ὅταν τὸ δένδρον αὐξηθῇ, ὥστε νὰ δῇ τὴν θάλασσαν, πιστεύεται ἐπίσης ὅτι θ' ἀποθάνῃ καὶ ὁ φυτεύσας. (ΚΠ. τ. ΙΘ΄ σ. 214).

326

Παρὰ Α. Σ. 'Αρβανιτοπούλου (1891). Βλ. καὶ ἀρ. 323. Ἡ παράδοσις ἀναφέρεται εἰς δοξασίαν παλαιοτάτην, ὅτι τὸ δένδρον ἔχει ἰδίαν ψυχὴν καὶ ὑπόστασιν καὶ αἰσθάνεται ὡς ὁ ἄνθρωπος. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς μύθους, αἱ Ἁμαδρυάδες ἐγεννῶντο ἅμα ταῖς δρυσὶ καὶ ἅμα ταῖς δρυσὶ ἐφθείροντο (Σχολ. 'Απολλων. Ῥοδ. Β΄, 478).

Ἔζων δ' αἱ νύμφαι αὗται ἰσοδένδρου τέκμωρ αἰῶνος λαχοῦσαι, ὡς λέγει ὁ Πίνδαρος, [1]) ὁμήλικες θεωρούμεναι τῶν δένδρων, πρὸς ἃ συνεταυτίζοντο. Ἡ παράστασις αὕτη εἶναι νεωτέρα πάντως, ἐκ τῆς δοξασίας ἐκείνης προελθοῦσα, τὸ πρῶτον δ' ἀπαντᾶται ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ εἰς Ἀφροδίτην (στ. 257 κἑ.), καθ' ὃν συνάπτεται μὲν ἡ ζωὴ ὀρεάδων Νυμφῶν πρὸς τὴν ζωὴν δένδρων, ἀλλ' αἱ Νύμφαι εἶναι κεχωρισμέναι τούτων· διότι εὐθὺς κατὰ τὴν γέννησιν Νύμφης γεννᾶται καὶ τὸ δένδρον, ὑψηλὴ ὡραία καὶ εὐθαλὴς ἐλάτη ἢ δρῦς, ὅταν δ' ἐπιστῇ ἡ ὥρα τοῦ θανάτου τῆς Νύμφης ξηραίνεται καὶ τὸ δένδρον.

Τὸ δένδρον ἔμψυχον θεωρούμενον καὶ συνταυτιζόμενον πρὸς Νύμφην, ὑποτίθεται ὅτι πάσχει ὡς ἄνθρωπος, πελεκώμενον δ' ὑπὸ ὑλοτόμων ἀλγεῖ καὶ στένει, καὶ ὅτι ἐνίοτε αἷμα ἐκρέει ἐκ τοῦ τραύματος. Ἀρχαῖοι ἑλληνικοὶ μῦθοι ἀναφέρουσιν, ὅτι ὡς ἡ ἰτέα τῆς προκειμένης παραδόσεως, παρομοίως αἱ Νύμφαι τῶν τεμνομένων δένδρων ὀδύρονται καὶ παρακαλοῦσι τὸν ὑλοτόμον, ὅστις δεινῶς ὕστερον τιμωρεῖται. Ἐν τῇ διασκευῇ τοῦ περὶ Ἐρυσίχθονος μύθου [2]), παρὰ τῷ Ὀβιδίῳ, ὅστις ἀκολουθεῖ πιθανώτατα ἑλληνικὸν πρότυπον, ὅταν ὁ Ἐρυσίχθων πλήττῃ διὰ τοῦ πελέκεως τὴν ἱερὰν τῆς Δήμητρος μεγάλην δρῦν, φωνὴ ἐξέρχεται τοῦ δένδρου λέγουσα (Met. VII, 771):

Nympha sub hoc ego sum Cereri gratissima ligno :
quae tibi factorum poenas instare tuorum
vaticinor moriens, nostri solacia leti.

Κατὰ δὲ τὴν τοῦ Καλλιμάχου (Ϛ', 39) διασκευήν, ἡ ἐν τῷ ἱερῷ ἄλσει τῆς Δήμητρος αἴγειρος, ἣν πρώτην ἔπληξεν ὁ Ἐρυσίχθων,

πλαγεῖσα κακὸν μέλος ἴαχεν ἄλλαις.
Αἴσθετο Δαμάτηρ, ὅτι οἱ ξύλον ἱερὸν ἄλγει,
εἶπε δὲ χωσαμένα, «τίς μοι καλὰ δένδρεα κόπτει ;»

Κατ' ἄλλον δὲ μῦθον παρ' Ἀπολλωνίῳ τῷ Ῥοδίῳ (Β', 476) ὁ

[1]) Πινδάρ. ἀπ. 165 (146) Bergk.
[2]) Roscher Lex. d. Myth. τ. I σ. 1373 κἑ. Zielinski ἐν Philologus 1891 τ. 50 σ. 137 κἑ.

τοῦ Παραιβίου πατὴρ τέμνων δένδρα ἐν ὄρει ἔπαθε δεινά, διότι περιεφρόνησε τὴν παράκλησιν Ἁμαδρυάδος νύμφης,

ἥ μιν ὀδυρομένη ἀδινῷ μειλίσσετο μύθῳ,
μὴ ταμέειν πρέμνον δρυὸς ἥλικος, ᾗ ἔπι πουλὺν
αἰῶνα τρίβεσκε διηνεκές.

Ἐν τούτῳ ἡ Νύμφη παρίσταται οἰκοῦσα μὲν ἐπὶ τῆς ὁμήλικος δρυὸς ἀπὸ μακροῦ χρόνου, καὶ ὀδυρομένη διότι ἔβλεπεν αὐτὴν κινδυνεύουσαν, ἀλλὰ κεχωρισμένη αὐτῆς οὖσα καὶ παρακαλοῦσα τὸν ὑλοτόμον. Παραπλήσιος εἶναι καὶ ὁ γνωστότατος παρὰ Βεργιλίῳ (Aen. III, 22 κἑ.) μῦθος, καθ' ὃν ὁ Αἰνείας ἀποσπάσας μύρτους φυομένας ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Πολυδώρου εἶδεν αἷμα ἀποστάζον ἐκ τῶν ῥιζῶν καὶ ἤκουσε στεναγμὸν ἐκ τοῦ τύμβου καὶ φωνὴν λέγουσαν. «Διατὶ σπαράττεις με τὸν δυστυχῆ, ὦ Αἰνεία;»

Δένδρα αἱμάσσοντα ἐκ τῶν πληγμάτων τοῦ πελέκεως καὶ ὀδυρόμενα ἢ ἀπειλοῦντα τὸν ὑλοτόμον ἀναφέρουσι καὶ πολλαὶ παραδόσεις γερμανικῶν λαῶν. (Βλ. Mannhardt Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme σ. 34 κἑ.). Ἐπικρατεῖ δὲ καὶ παρὰ τούτοις ἡ δοξασία περὶ τῆς συναφείας τῆς ζωῆς θηλέων ἢ ἀρρένων πνευμάτων (Holz-u. Moosfräulein ἢ Waldmännlein, Moosmännlein) πρὸς τὴν ζωὴν δένδρων (Αὐτ. σ. 74 κἑ.).

327

Παρὰ πολλῶν ἐν Σπάρτῃ.—Ἡ κυπάρισσος ἐκείνη ἦτο ὁριζόντιος (κυπαρίσσι θηλυκὸ ἢ παρτσαγλό), πρὸς ἐξήγησιν δὲ τούτου προσθέτουσί τινες ὅτι ἐπειδὴ ὁ πασᾶς ἔχωσε τὴ σοῦβλα ἀνάποδα, μὲ τὴ μύτη κάτω, ἔβγαλε καὶ τὸ κυπαρίσσι ἀνάποδα τὰ κλαριά.

Τὸ θαῦμα τῆς ἀναβλαστήσεως τοῦ ξηροῦ ξύλου, πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς πληρώσεως τῶν ἐλπίδων τῶν ὑπὸ τὴν δουλείαν Ἑλλήνων, πολλάκις ἀναφέρεται καὶ εἰς θρησκευτικὰς καὶ εἰς ἄλλων λαῶν παραδόσεις. Κατὰ τὰ ἑορταστικὰ ᾄσματα, τὰ ὑπὸ παίδων κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους ᾀδόμενα, ἀναβλαστάνει θαυμασίως ἡ ξηρὰ ῥάβδος τοῦ ἁγίου Βασιλείου·

Καὶ τὸ ῥαβδάκι ἦταν ξερό, χλωροὺς βλαστοὺς πετάει[1]).

Τὰ δὲ γαμήλια ᾄσματα ἀναφέρουσι τοιαύτην θαυμασίαν βλάστησιν, ὡς ἔνδειξιν τοῦ θάμβους, ὅπερ προκαλεῖ ἡ σύνεσις ἢ τὸ κάλλος τῆς νύμφης:

Νύφη μ', ἐκεῖ ποῦ θὲ νὰ πᾷς εἶναι ξερὰ τὰ ξύλα,
καὶ μὲ τσοῖ φρονιμάδαις σου νὰ βγάλουνε τὰ φύλλα[2]).

Τὸ αὐτὸ θαῦμα ἀναφέρουσι καὶ ἀρχαῖοι μῦθοι. Ἐν Τροιζῆνι τὸ ῥόπαλον τοῦ Ἡρακλέους ἐνέφυ τῇ γῇ καὶ ἀνεβλάστησεν αὖθις[3]). Ἀλλ' ὁ λόγος τῆς ἀναβλαστήσεως δὲν μνημονεύεται. Πρὸς πίστωσιν δὲ τῆς δυνάμεως τοῦ Διονύσου ἐμυθεύετο ὅτι τῆς φερούσης τὸν θεὸν τυρρηνικῆς νεὼς ὁ μὲν ἱστὸς μετεβλήθη εἰς θαλερὰν κυπάρισσον ἢ περιέβαλλε αὐτὸν κισσός, ἐκ δὲ τοῦ ἀκροτάτου ἱστίου ἐξετανύσθη ἄμπελος[4]).

Ὁμοίως τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ μαρτυρεῖ ἡ τῶν ξηρῶν ξύλων ἀναβλάστησις. κατὰ τὸν προφήτην Ἰεζεκιὴλ (ιζ', 24): «Ἐγὼ Κύριος ὁ... ξηραίνων ξύλον χλωρὸν καὶ ἀναθάλλων ξύλον ξηρόν». Ἀλλ' ἐν τῇ Γραφῇ τὸ θαῦμα ἀναβλαστήσεως φέρεται μᾶλλον ὡς σημεῖον τῆς θελήσεως τοῦ θεοῦ· ὡς πρότυπον θαῦμα πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ τῆς ἐκβλαστήσεως τῆς ῥάβδου τοῦ Ἀαρών, εἰς δήλωσιν τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῆς φυλῆς τοῦ Λευῆ[6]). Κατὰ τοῦτο ἐπλάσθησαν τὰ θαύματα περὶ ἁγίων μεταβαλλόντων εἰς θαλεροὺς κλάδους τὰ ξηρὰ ξύλα, πρὸς ἔνδειξιν ὅτι ἡ θεία χάρις παρέχει εἰς αὐτοὺς τὴν δύναμιν ταύτην. Κατὰ τὸ συναξάριον τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους, ἐγκλεισθείς ποτε ὁ ἅγιος εἴς τινα οἶκον, ἐστηρίχθη εἰς ἕνα στῦλον ξηρόν, καὶ «ἐβλά-

[1]) Τοῦ ᾄσματος τούτου πλεῖσται φέρονται παραλλαγαὶ ἐκδεδομέναι καὶ ἀνέκδοτοι. Βλ. καὶ Passow ἀρ. 294, 10. 296, 10. 297, 7. 298, 7. ΖΑ. σ. 185, 14.

[2]) Βλαστοῦ ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ σ. 50. Ἑστία τ. Δ' σ. 701.—Βλ. καὶ Ἐρωτόκριτον Ε', 275. Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Β' σ. 464, 26.

[3]) Παυσαν. Β', λα', 13.

[4]) Ὁμ. Ὕμν. Ζ', 38 κἑ. Νόνν. Διον. ΜΕ', 142 κἑ. Ἀπολλόδωρ. Γ', ε', 3.

[6]) Ἀριθμ. ιζ', 5. Τὴν διήγησιν ταύτην τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐπαναλαμβάνει πιστῶς τὸ συναξάριον τῆς Παναγίας: «Ζαχαρίας δὲ ὁ ἀρχιερεύς, ὁ πατὴρ Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ, ἔλαβε δώδεκα ῥάβδους ἐκ τῶν ἱερέων τῶν συγγενῶν τῆς Παρθένου, καὶ ἔθηκεν αὐτὰς περὶ τὸ θυσιαστήριον λέγων, Δείξει Κύριος σημεῖον τίνος ἔσται ἡ Παρθένος. Προσευχομένων δὲ αὐτῶν, ἐβλάστησεν ἡ ῥάβδος Ἰωσὴφ τοῦ τέκτονος». (Ἐπιφανίου μοναχοῦ περὶ τοῦ βίου τῆς Θεοτόκου 8 ἐν Migne Patrol. gr. τ. 120 σ. 196).

στησεν (ὢ τοῦ θαύματος) ἐκεῖνος ὁ στῦλος καὶ ἔκαμε τόσους κλάδους, ὁποῦ ὅλον τὸν οἶκον ἐσκέπασεν» [1]). Πάμπολλα δὲ τοιαῦτα θαύματα ἀναφέρουσι τὰ συναξάρια καὶ αἱ θρησκευτικαὶ παραδόσεις καὶ τῶν ἄλλων χριστιανικῶν λαῶν [2]).

Ἐνίοτε λέγεται ὅτι γίνεται τὸ θαῦμα πρὸς βεβαίωσιν ὅτι μέλλει νὰ συντελεσθῇ γεγονὸς ὑπολαμβανόμενον ἀδύνατον, ὡς ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (Δ', 2 σ. 87 Bonn) πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας θαυμασίου ἀκούσματος λέγει, ὅτι «τοῦ θείου ἡ πρόνοια δύναται καὶ τοῖς ξηροῖς διδόναι βλάστην». Κατά τινα δὲ γερμανικὴν παράδοσιν, γυνὴ ἀκούσασα παραδοξότατον ἄγγελμα καὶ ἀπιστήσασα παρετήρησεν, ὅτι εἶναι τοσοῦτο ἀπίθανον, ὡς ἐὰν ἔλεγέ τις ὅτι ἐκ τοῦ ξηροῦ καὶ σαθροῦ ἐκείνου ξύλου ἦτο δυνατὸν νὰ φυῶσιν ῥόδα. Ἀλλ' ὁ θεὸς ἔδωκε σημεῖον καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐφύησαν τὰ ῥόδα [3]).

Εἰς τἀδύνατα τάσσεται συνήθως καὶ ἡ συγχώρησις δεινοτάτων ἁμαρτιῶν, ὁ δ' ἐξομολογῶν τὸν ἁμαρτωλὸν μὴ συναινῶν νὰ παράσχῃ ἄφεσιν, λέγει πρὸς παράστασιν τοῦ μεγέθους τῆς ἁμαρτίας, ὅτι τότε μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ συγχώρησις αὐτῆς, ὅταν ξηρόν τι ξύλον ἀναδώσῃ βλαστούς. Καὶ τὸ ξύλον ἀναβλαστάνει πρὸς ἀπόδειξιν τῆς δυνάμεως τῆς μετανοίας, διότι ἀνεξάντλητος εἶναι ἡ εὐσπλαγχνία τοῦ θεοῦ. Τοιαύτην ὑπόθεσιν ἔχει θρησκευτικόν τι δημοτικὸν ᾆσμα. Ὁ ἁμαρτωλὸς δὲν εὗρε χάριν, ἂν καὶ ἔκτισεν ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια καὶ πολλὰς ἔδωκεν ἐλεημοσύνας, διότι δεινῶς εἶχεν ἁμαρτήσῃ, δείρας τὴν μητέρα του καὶ ἐγκαλέσας εἰς τὰ δικαστήρια τὸν ἀδελφόν του. Τῷ εἶπον ὅτι τότε μόνον θὰ τύχῃ συγχωρήσεως, ἂν ἀνθήσῃ ξηρὸς δαυλὸς τεθειμένος εἰς τὸ στόμιον φούρνου.

Καὶ ποὺ τὴν νήστειαν τὴμ πολλήγ, καὶ ποὺ τὴμ παρακάλια,
ἄττησεν ὁ ξερὸς δαυλός, κ' ἔβγαλεγ καὶ κλωνάρια,
κ' ἐπῆεγ καὶ τ' ἁμαρτωλὸ 'ς τἄττη τοῦ Παραδείσου [4]).

[1]) Γεωργ. Τραπεζουντίου Ἀκολουθία Χαραλάμπους. Βεν. 1785 σ. 32.

[2]) Παραδείγματα βλ. παρὰ Liebrecht d. Gervasius v. Tilbury Otia imperialia σ. 112. Hocker Deutsche Volksglaube σ. 21. Villemarqué Contes popul. des Bretons τ. I. σ. 41-2. RTP. 1900 σ. 61.

[3]) Grimm Deutsche Sagen ἀρ. 356.

[4]) ΚΠ. τ. ΙΘ' σ. 229 (Σύμης).

Παράδειγμα τῆς διὰ τοιούτου θαύματος δηλωθείσης ἀφέσεως ἁμαρτιῶν φέρει τὸ συναξάριον περὶ τοῦ Λώτ· οὗτος ἐφύτευσε τρεῖς δαυλούς, τοὺς ὁποίους καθ' ἑκάστην ἐπότιζε μέχρις ὅτου ἀνεβλάστησαν καὶ ἔγιναν δένδρα [1]). Φέρονται δὲ παραδόσεις καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, διδάσκουσαι τοὺς πνευματικοὺς ὅτι ὀφείλουσι νὰ μὴ ἀπελπίζωσι τοὺς ἁμαρτωλούς, ἀλλὰ νὰ παραμυθῶσιν αὐτοὺς καὶ παροτρύνωσιν εἰς μετάνοιαν· διότι ὁ ἀποπέμψας τὸν ἁμαρτωλὸν καὶ εἰπών, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ συγχώρησις τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ, ὡς δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ ἀναβλάστησις τῆς βακτηρίας του, εἶδεν ἔκπληκτος ταύτην ἀναθάλλουσαν μετὰ τὴν ἀποπομπὴν τοῦ ἐξομολογηθέντος [2]).

ΙϚ'.

ΖΩΑ

328

Παρὰ Ι. Σακκελίωνος (1883). Οἱ ἡμέραις τῶν πουλιῶν ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς Ἀλκυονίδας ἢ ἀλκυονείους ἡμέρας τῶν ἀρχαίων (alcyonii dies), αἵτινες διήρκουν κατὰ τὰς πλείστας τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν ἑπτὰ ἡμέρας πρὸ τῶν χειμερινῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου καὶ ἑπτὰ ὕστερον. (Βλ. Roscher Lexik. d. Myth. τ. I σ. 250. Wernicke ἐν Pauly-Wissowa Real-Encyclop. τ. I σ. 1583. Βλ. καὶ τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. ἡμέρα 25).

[1]) Ἀνωνύμου, Ἀπόδειξις π. τῶν Ἱεροσολύμων 11 ἐν Migne Patr. Gr. τ. 133 σ. 985. Ἱστορία παλαιοῦ ἐν Vassiliev Anecd. Graeco-byz. σ. 218-9. Ἀπεικόνισιν τοῦ Λὼτ καὶ τῶν δαυλῶν εἶδον εἰς νάρθηκας ἐκκλησιῶν.

[2]) Γνωστοτάτη εἶναι ἡ γερμανικὴ παράδοσις περὶ τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ καὶ τοῦ Tannhäuser. (Grimm ἔνθ. ἀν. ἀρ. 171. Deutsche Mythol. [4] σ. 781). Ἑτέρας βλ. παρὰ Grimm Deutsche Mythol. αὐτ. Schleicher Lit. Märchen σ. 78. Archivio per le tradiz popol. 1899 σ. 357. RTP. 1897. σ. 413-4. 1898 σ. 505. Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1900 σ. 196-7. 1903 σ. 71. 72. Εἰς τὸ τελευταῖον τεῦχος τῆς RTP. 1904 σ. 65-6 ἤρχισεν ἡ δημοσίευσις ὁμοίων παραδόσεων ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν le bâton qui reverdit.

Γλαρόνι ἐν Πάτμῳ λέγεται ἡ ἀλκυὼν (alcedo ispida L.), ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος εἶναι κοινὸν ὄνομα τριῶν εἰδῶν στεγανοπόδων (sterna hirundo L., St. minuta L. καὶ St. anglica Mont.).

329

Τὴν ἤκουσα παρὰ πολλῶν ἐν Καλάμαις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Μεσσηνίας καὶ παρά τινος Γαλαξειδιώτου ἐν Ἀθήναις. — Πλεῖστοι ἀρχαῖοι μῦθοι καὶ χριστιανικὰ συναξάρια ἀναφέρουσι σωτηρίαν ἀνθρώπων ὑπὸ δελφίνων, κομισάντων αὐτοὺς ἐπὶ τῶν νώτων ἀσφαλῶς εἰς τὴν γῆν [1]). Ὅθεν ἡ προκειμένη παράδοσις δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς αἰτιολογική, σκοποῦσα τὴν ἐξήγησιν τῆς μὴ ἐπαναλήψεως ὁμοίων θαυμάτων καὶ σήμερον. Οὐδὲν ἧττον ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ ὑπόθεσις ἐπιγράμματος τοῦ ποιητοῦ τῶν αὐγουστείων χρόνων Ἀντιφίλου τοῦ Βυζαντίου (Ἀνθολ. Θ΄, 222), καθ' ἣν δελφὶν ἐκόμισεν εἰς τὴν ξηρὰν τὸν νεκρὸν ναυαγοῦ, καὶ εὗρε καὶ αὐτὸς τὸν θάνατον εἰς τὸν αἰγιαλόν, μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ στοιχεῖόν του.

Ἀνέρα θήρ, χερσαῖον ὁ πόντιος, ἄπνοον ἔμπνους,
ἀράμενος λοφιῆς ὑγρὸν ὕπερθε νέκυν
εἰς ψαμάθους ἐκόμισα· τὸ δὲ πλέον, ἐξ ἁλὸς εἰς γῆν
νηξάμενος, φόρτου μισθὸν ἔχω θάνατον.
Δαίμονα δ᾽ ἀλλήλων ἠμείψαμεν· ἡ μὲν ἐκείνου
χθὼν ἐμέ, τὸν δ᾽ ἀπὸ γῆς ἔκτανε τοὐμὸν ὕδωρ.

330

Κατὰ τὸν Λάζαρον Δούμαν (ἐν RTP. 1893 σ. 284). Τὴν παράδοσιν ἔχουσι καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι (Παπαχατζῆς ἐν Tocilecu, Materialuri folkloristice. 1900 τ. II σ. 770-1 ἀρ. 8, σ. 772 ἀρ. 9), καὶ οἱ Βούλγαροι (Schischmánov Légendes religieuses Bulgares ἀρ. 52 σ. 111 κἑ. Strausz die Bulgaren σ. 85). — Ἐν τοῖς χωρίοις τοῦ Πηλίου ὁ ἅγιος Συμεὼν τιμᾶται ὡς προστάτης τῶν μεταξοσκωλήκων, διότι κατά τινα παράδοσιν, ἐκ τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐγκαθειργμένου ἐν φυλακῇ ἐξῆλθόν ποτε κοινοὶ σκώληκες, ὁ δὲ ἅγιος

[1]) Βλ. συναγωγὴν παραδειγμάτων παρὰ Usener die Sintfluthsagen σ. 140 κἑ. Ι. Ν. Σβορώνῳ ἐν Διεθνεῖ ἐφημ. νομισμ. ἀρχαιολογίας τ. Γ΄ σ. 51.

εὐλογήσας αὐτούς, τοὺς μετεμόρφωσεν εἰς μεταξοσκώληκας. (Γ. Ἀδρακτᾶς ἐν Ἑβδομάδι 1892 ἀρ. 26 σ. 7).

331

Παρ' Εὐσταθίου Σταΐκου (1883). Ὁ Καλογιάννος εἶναι τὸ μικρὸν πτηνὸν motacilla rubecula L., τὸ ὑπὸ τῶν Γάλλων rouge-gorge καὶ ὑπὸ τῶν Γερμανῶν Rothkelchen καλούμενον διὰ τὸ ἐρυθρὸν τοῦ τραχήλου καὶ τοῦ στήθους του [1]). Τὸ δημῶδες ὄνομα αὐτοῦ, σημαῖνον τὸν ἀγαθὸν Γιάννην, χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς ἡμερότητος αὐτοῦ, ἴσως προῆλθεν ἐκ παραδόσεώς τινος ἀγνώστου εἰς ἐμέ. Ὁ Βαλαωρίτης (Ποιήματα τ. Α΄ σ. 313 κἑ. καὶ ἐν Ἑστίᾳ 1878 τ. Ϛ΄ σ. 750-2), εἰς τὸ ποίημά του Καλογιάννον, λέγει πῶς τοῦ ἔμεινε «'ς τὸ λαιμὸ παντοτεινὰ γραμμένη ἡ κοκκινάδα» ἐξότου περιεπτύχθη αἱμάσσουσαν τὴν σύντροφόν του, τραυματισθεῖσαν ὑπὸ ὄφεως· εἶναι δὲ τοῦτο μᾶλλον πλάσμα τοῦ ποιητοῦ ἢ διασκευὴ δημώδους παραδόσεως.

Ὁ δὲ μῦθος περὶ ἀνακηρύξεως τοῦ Καλογιάννου ὡς βασιλέως τῶν πουλιῶν, διότι διὰ δόλου ἐδυνήθη νὰ πετάξῃ ὑψηλότερα τοῦ ἀετοῦ, εἶναι ἀρχαῖος. Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Πολιτικὰ παράγγ. ιβ΄, 7 σ. 806e): «ὁ Αἰσώπου βασιλίσκος, ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ἀετοῦ κομισθείς, αἰφνίδιον ἐξέπτη καὶ προέφθασεν». Ὁ ἀγὼν τῆς πτήσεως ἀναφέρεται συνήθως εἰς τὸν ἀετὸν καὶ τὸν τρόχιλον. Παρέλαβον δὲ τὸν μῦθον καὶ πολλοὶ ἄλλοι λαοί, ὡς δηλοῦσιν αὐτὰ τὰ ὀνόματα βασιλίσκος, τύραννος, λατ. regulus, ἰταλ. regolo (riiddu, re di oceddi, re di li riiddi), γαλλ. roitelet, ἀρχ. γερμ. kunigli, γερμ. Zaunkönig κττ. Πρὸς δὲ καὶ διάφοροι παραλλαγαὶ τοῦ μύθου παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς [2]), τοῖς Ῥωμούνοις [3]), τοῖς Γερμανοῖς καὶ τοῖς Ἰρλανδοῖς [4]).

[1]) Ἐν Ἠπείρῳ πτηνόν τι καλεῖται «*κοκκινοποῦλι* ἢ *κοκκινολαίμης*, διότι ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ φέρει καλῶς διακρινομένην κοκκίνην ταινίαν». (ΖΑ. σ. 194). Ἴσως εἶναι αὐτὸς ὁ Καλογιάννος.

[2]) Pitrè Usi e costumi del popolo Siciliano τ. III σ. 383-4. Gubernatis Zoological Mythology τ. II σ. 208, τῆς γερμ. μεταφράσεως σ. 500,

[3]) RTP. 1893 σ. 595.

[4]) Gubernatis ἔνθ. ἀν.

332

Παρ' Εὐσταθίου Σταΐκου (1883). *Κυραρήνη* εἶναι ἡ ἰξοβόρος (turdus viscivorus L.), καλουμένη οὕτω καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Στερεᾶς, ἐν Παρνασσῷ δὲ *δενδροτσίχλα* καὶ ἐν Λακωνίᾳ *βουνοτσίχλα*.

333

Κατὰ τὸν Δ. Γρ. Καμπούρογλουν (Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων 1889 τ. Α΄ σ. 225-6). Ἐκ τούτου R. Rodd Customs and Lore of Modern Greece σ. 163. Abbott Macedonian Folklore σ. 109. Ὁ τελευταῖος οὗτος παρατηρεῖ ὅτι καὶ ἐν Μακεδονίᾳ συνειθίζουσι νὰ θέτωσι γλυκύσματα εἰς τὰ προικιά, χωρὶς ὅμως νὰ φαίνεται συνάφειά τις τοῦ ἐθίμου πρὸς τὰς περὶ τῆς νυφίτσας δοξασίας. Θὰ ἐννοῇ πιθανῶς τὰ ζαχαρᾶτα ἢ κουφέττα, δι' ὧν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ῥαίνουσι τὰ προικιά, καὶ περὶ ὧν βεβαίως οὐδείς ποτε εἶπεν ὅτι ἔχουσί τι κοινὸν πρὸς τὴν νυφίτσαν. — Περὶ τῶν εἰς τὴν νυφίτσαν ἀναφερομένων δοξασιῶν βλ. τὴν σημείωσιν εἰς τὴν ἑπομένην παράδοσιν.

334

Παρὰ πολλῶν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Ἀθήναις· τὰ δὲ περὶ τῆς δωρεᾶς τῶν ἀδίκως κτηθέντων χρημάτων εἰς τοὺς κολακεύοντας τὴν νυφίτσαν πιστεύονται καὶ ἐν Βιζύῃ τῆς Θρᾴκης, ὥς μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ Γ. Μ. Βιζυηνός. — Βλ. καὶ ἀρ. 333. 335.

Ὅτι ἡ νυφίτσα τιμωρεῖ τοὺς ὑβρίζοντας ἢ διώκοντας ἢ λιθοβολοῦντας αὐτήν, σχίζουσα τὰ ἐνδύματα αὐτῶν, δοξάζουσι καὶ ἐν Ἠπείρῳ[1]). Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀλβανοὶ λέγουσιν, ὅτι ἐκδικεῖται ἡ νυφίτσα, σχίζουσα τὴν νύκτα τὰ ἐνδύματα τῶν ὑβριστῶν της καὶ καταστρέφουσα τὰ ἔπιπλα αὐτῶν[2]). Διὰ τοῦτο ὅπως ἐξευμενίσωσιν αὐτὴν ἐν Ἠπείρῳ, ὅταν τὴν ἴδωσιν, ἐπιφωνοῦσιν: «Παῖξε, νύφη μὲ τὸ Γιάννη!» ἢ «Παῖξε, νύφη τοῦ Γιάννη!»[3]) Ἐν Μελενίκῳ δὲ τῆς Μακεδονίας προφυλάττονται νὰ μὴ ἐκστομίσωσι τὸ ὄνομα αὐτῆς, διὰ

[1]) ΚΠ. τ. ΙΗ΄, σ. 211.
[2]) Hahn Albanes. Studien τ. III σ. 86.
[3]) ΚΠ. τ. ΙΗ΄ σ. 211.

νὰ μὴ ξεθωριάσουν τὰ ῥοῦχα ’ς τοῖς κασσέλαις· νομίζουσι δὲ ὅτι τὰς γυναῖκας, ὅσαι ἤθελον λουσθῇ τὴν νύκτα, τοῖς πιάνει πονοκέφαλος, γιατὶ ’ς τὸ νερὸ γυαλίστηκε ἡ νυφίτσα [1]).

Ἡ νυφίτσα (mustela vulgaris L.), ἡ γαλῆ τῶν ἀρχαίων, λέγεται καὶ *Καλογυναικάρι* ἐν Ἱεραπέτρᾳ τῆς Κρήτης, καὶ *Καλη-γιαννοῦ*, ἐν Ἁγίῳ Βασιλείῳ, ἐν Μαλεβιζίῳ δὲ τῆς αὐτῆς νήσου καὶ *Καλογεννοῦσα*, ἤτοι ἡ καλῶς ἢ ἀνωδίνως τίκτουσα· τὸ δ’ εὔφημον τοῦτο ὄνομα ἀναφέρεται πιθανῶς εἰς τὴν ἀρχαίαν δοξασίαν, ὅτι ἡ γαλῆ «τίκτει ἀναφέρουσα τὸ κυούμενον ἐκ τοῦ τραχήλου» [2]). Τὸ δ’ ὄνομα νυφίτσα, σύνηθες καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, [3]) ἐδόθη εἰς αὐτήν, κατὰ τὸν Κοραῆν (Ἄτακτα τ. Δ´ σ. 74), «κατ’ εὐφημισμὸν δεισιδαίμονα παλαιότατον, διότι ἔκριναν τὴν ἀπάντησιν τῆς γαλῆς κακὸν οἰωνόν.» [4]) Ἀλλὰ πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι ἡ κομψότης τοῦ ζώου, τὸ στίλβον χρῶμα τοῦ δέρματος αὐτοῦ, ἡ ἰδιότης αὐτοῦ νὰ ἵσταται ἐνίοτε ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν, εὐκινήτως ἐπισκοποῦν τὰ πέριξ, [5]) ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τὴν δημιουργίαν μύθων περὶ μεταμορφώσεως αὐτῆς ἐκ γυναικός, καὶ δὴ ὡραίας νύμφης, ἧς ἀτυχὴς ἀπέβη ὁ γάμος. Οὕτω δὲ ὁ ἡμέτερος λαὸς πλάττει, ὅτι φθονεῖ τὴν εὐ-

[1]) Abbott. Macedonian Folklore σ. 108-9.

[2]) Ἀντων. Λιβεράλ. 29. Ovid. Metam. IX, 323.—Ἀρχαῖα εὔφημα ὀνόματα τῆς γαλῆς ἀναφέρει ὁ Ἀρτεμίδωρος (Γ´ 28) τὰ Κερδὼ καὶ Ἱλαρία.

[3]) Βλ. Ducange Gloss. Graecit. λ. Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους Νεφ. 169 σ. 424 Dübner (τοῦ ἐν Ταυρίνῳ κώδ. καὶ τοῦ παρισινοῦ ὑπ’ ἀρ. 2821) ἑρμηνεύει τὴν λ. γαλεώτης ὧδε: «γαλεώτην δὲ οἱ μὲν τὸν μῦν φασιν, οἱ δὲ τὴν κάταν· ἄλλοι δὲ τὴν νυμφίτζαν, ἣν καὶ μυγαλῆν φασι». Ἐν δὲ Πλούτ. 693: «γαλῆ ἡ γάτα, μυγαλῆ ἡ νυμφίος» ὅπερ νυμφίτζα διώρθωσεν ὁ Dindorf (Ἀριστοφάνης. Oxon. 1838 τ. IV, 3 σ. 403). Ὁ Συμεὼν Σὴθ (Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης. Ἀθην. 1851. Βιβλ. Ϛ´ σ. 77) μεταφράζει *νύμφην* τὴν περσικὴν λέξιν τὴν σημαίνουσαν τὸν ἰχνεύμονα. Καὶ τοῦτο διότι ἡ νύμφη ἢ νυφίτσα ἦτο γνωστοτέρα εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ ἰχνεύμονος, πρὸς ὃν ἄλλως εὔκολον ἦτο νὰ συνταυτισθῇ, διότι ὅμοιαι δεισιδαίμονες δοξασίαι ἐφέροντο περὶ ἀμφοτέρων τῶν ζώων τούτων. (Πρβλ. Panzer Beitrag zur deutschen Mythologie τ. II σ. 358 κέ. Gubernatis Zoological Mythology τ. II σ. 52, τῆς γερμ. μεταφρ. σ. 379).

[4]) Δυσοίωνον ἐνόδιον σύμβολον ἡ γαλῆ: Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 787. Θεοφρ. Χαρ. 16. Σουίδ. λ. σύμβολα. Lewy, Morgenländischer Aberglaube in der römischen Kaiserzeit ἐν Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1893 σ. 135 6. Gruppe Griech Mythol. σ. 802, 7.

[5]) Βλ. Sanders das Volksleben d. Neugriechen σ. 98.

τυχίαν τῶν μελλονύμφων καὶ καταστρέφει τὰ προικιὰ αὐτῶν, ἂν δὲν φροντίσωσι νὰ τὴν ἐξευμενίσωσι διὰ μειλιγμάτων· καὶ ὅτι ἀρέσκεται εἰς τὴν ταλασιουργίαν, ὡς οἰκοδέσποινα, καὶ καλλίστην προσφορὰν θεωρεῖ τὴν τῆς ἠλακάτης, δι' ἧς δύναται νὰ νήθῃ. Ἀξία δὲ σπουδῆς εἶναι καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. 335 ἀρκαδικὴ παράδοσις, καθ' ἣν ἡ νυφίτσα εἶναι Νύμφη (Νεράιδα), μεταμορφουμένη κατὰ βούλησιν εἰς τὸ ὁμώνυμον ζῶον· καὶ ἡ ἠπειρωτικὴ προσαγόρευσις, ἡ λέγουσα αὐτὴν νύμφην τοῦ Γιάννη, καὶ ἡ κρητική, ἡ λέγουσα αὐτὴν Καληγιαννοῦ, ἤτοι καλὴν σύζυγον τοῦ Γιάννη.

Ὁμοίαν παράστασιν τῆς νυφίτσας ὡς νύμφης ἢ γυναικὸς ὑπεμφαίνουσι τὰ ὀνόματα αὐτῆς καὶ ἐν ἄλλαις γλώσσαις.[1]) Ἰταλιστὶ καλεῖται donola (ἀρχοντοποῦλα), πορτογαλιστὶ ὁμοίως doninha, γερμανιστὶ Fräulein (ἀρχοντοποῦλα), jüngferchen (κοριτσάκι), καὶ εἰς τὴν βαυαρικὴν διάλεκτον müemlein (θειακοῦλα ἢ ξαδελφοῦλα), Schöndinglein (ὥριο πραματάκι), Schönthierle (ὀμορφοῦλι ζῶ), δανιστὶ brud (νύφη) καὶ den Kjönne (πανώρια), γαλλιστὶ belette (ὀμορφοῦλα, διότι ἐτυμολογοῦσί τινες τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ λατ. bella,)[2]) βρετονιστὶ Kaerell (ἐκ τοῦ kaer ὡραῖος), κορνουαλλιστὶ καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀγγλικῇ fairy (ὁμοίως), βασκιστὶ andereigerra (ἐκ τοῦ andrea σημαίνοντος τὴν γυναῖκα), ματζυαριστὶ menyét (ἀπὸ τοῦ meny, σημαίνοντος τὴν νύμφην, τὴν τοῦ υἱοῦ γυναῖκα), ἀλβανιστὶ νουσ' ε λ̨ιάλ̨ε̱σε (ἡ γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ),[3]) ῥωμουνιστὶ nevĕstuĭcă (γυναικοῦλα, ἐκ τοῦ nevéstă σημαίνοντος τὴν ὕπανδρον γυναῖκα)· ἱσπανιστὶ comadreja (κουμπαρίτσα).

Ἡ παρατήρησις τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ζώου ἔδωκεν ἀφορμὴν ἔκπαλαι εἰς διάπλασιν μύθων περὶ μεταμορφώσεως. Καὶ ἁπλῆ μὲν ποιητικὴ εἰκὼν εἶναι οἱ ἴαμβοι τοῦ Σιμωνίδου τοῦ Ἀμοργίνου (ἀπ. 7, στ. 50 κἑ.), ὅτι ἐκ γαλῆς ἔπλασεν ὁ θεὸς τὴν κακὴν καὶ ἀσελγῆ καὶ κλέπτριαν γυναῖκα, τὴν οὐδὲν ἔχουσαν τερπνὸν οὐδ' ἐράσμιον. Ἀλλ'

[1]) Περὶ τῶν ὀνομάτων τούτων βλ. Grimm Deutsche Mythologie[4] σ. 944, 2. τ. III σ. 324. Liebrecht ἐν Gött. gel. Anzeigen 1868 τ. II σ. 1659. Drexler ἐν Jahrb. f. class. philologie 1894 τ. 149 σ. 333.

[2]) Βλ. Körting Lateinisch-romanisches Wörterbuch ἀρ. 1312. Παρὰ Lafontaine (Fables III, 17) damoiselle belette.

[3]) Hahn Alban. Studien III, 86.

ἐφέροντο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ μῦθοι περὶ μεταμορφώσεως παρθένου ἢ γυναικὸς εἰς γαλῆν. Τοιοῦτος εἶναι ὁ περὶ τῆς Γαλινθιάδος, ἥτις διὰ δόλου ἔλυσε τὸν κατάδεσμον τῶν Μοιρῶν καὶ τῆς Εἰλειθυίας, κωλυουσῶν τὸν τοκετὸν τῆς Ἀλκμήνης, ἐξ οὗ ὀργισθεῖσαι αἱ Μοῖραι μετέβαλον αὐτὴν εἰς δολερὰν γαλῆν «καὶ δίαιταν ἔδωκαν ἐν τῷ μυχῷ καὶ ἄμορφον ἀπέδειξαν τὴν εὐνήν.»[1]) Πρὸς τὸν μῦθον δὲ τοῦτον συνήπτετο ἡ λατρεία τῆς γαλῆς παρὰ τοῖς Θηβαίοις.[2]) Ἄλλον δὲ μῦθον μνημονεύει ὁ Αἰλιανὸς (Ζ. ἱστ. ΙΕ΄, 11)· ὅτι ἡ γαλῆ ἦτο ἄνθρωπος τοῦτο ἔχουσα τὸ ὄνομα, καὶ ὅτι ἦτο γόης καὶ φαρμακίς, καὶ δεινῶς ἀκόλαστος, ὀργισθεῖσα δ' ἡ Ἑκάτη ἔτρεψεν αὐτὴν εἰς τοῦτο τὸ κακὸν ζῶον. Ἡ παραλλαγὴ δ' αὕτη, ὡς εἰκάζω, ἀφετηρίαν ἔχουσα παλαιότερον περὶ μεταμορφώσεως μῦθον, ἐπλάσθη πρὸς αἰτιολογίαν τῆς χρήσεως τῶν σπλάγχνων καὶ ἄλλων μελῶν τῆς γαλῆς ὑπὸ γοήτων καὶ φαρμακέων πρὸς παρασκευὴν μισήθρων καὶ καταδέσμων πρὸς ἐπίσχεσιν τῆς γονιμότητος τῶν γυναικῶν.

Ἀρχαιότερος δὲ τύπος τοῦ μύθου φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ τῆς μεταμορφώσεως τῆς γαλῆς εἰς νύμφην καὶ τῆς ἐπανόδου αὐτῆς ἔπειτα εἰς τὴν πρώτην φύσιν. Τούτου δὲ περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς μόνον ἡ διασκευὴ αὐτοῦ εἰς αἰσώπειον μῦθον, τὸν τῆς γαλῆς καὶ Ἀφροδίτης. Κατὰ τοῦτον, γαλῆ ἐρασθεῖσά ποτε ἀνδρὸς εὐπρεποῦς ηὐχήθη εἰς τὴν Ἀφροδίτην νὰ τὴν μεταμορφώσῃ εἰς γυναῖκα. Ἐλεήσασα δὲ τὸ πάθος αὐτῆς, ἡ θεὰ τὴν μετέβαλεν εἰς κόρην εὐειδῆ, ἣν ἰδὼν ἐκεῖνος καὶ ἐρασθεὶς ἐνυμφεύθη· ἐν ᾧ δ' ἐκάθηντο ἐν τῷ νυμφικῷ θαλάμῳ παρέδραμε μῦς, καὶ ἡ νύμφη, λησμονήσασα τὰ παρόντα, ὥρμησε νὰ τὸν συλλάβῃ· ἀγανακτήσασα δὲ ἡ θεὰ ἀποκατέστησε πάλιν αὐτὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν μορφήν.[3]) Εἰς τὸν μῦθον ἀναφέρονται καὶ αἱ παροιμίαι «οὐ πρέπει γαλῇ κροκωτόν» καὶ «Γαλῇ χιτώνιον»[4]) ἃς ἑρμηνεύων ὁ

[1]) Νίκανδρος παρὰ Ἀντωνίν. Λιβεράλις 29. Ovid. Metam. IX, 292-323. Ἀριστοτ. π. ψυχ. Γ', 6. Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. ΙΒ', 5. Σχολ. Βενετ. Ἰλ. Τ, 119. Λιβάν. Διηγ. Δ', 1099 R.

[2]) Ἀντων. Λιβεράλ. 29. Αἰλιαν. αὐτ. Κλήμ. Ἀλεξ. Προτρ. Β, 39 σ. 34 Potter.

[3]) Βαβρ. 32. Ἰγνατ. τετρ. 39 σ. 279 Crusius. Ἰουλιαν. ἐπιστ. 58, 5 σ. 444 Β. Αἰσωπ. 88 Halm, 169 καὶ σ. 356 Κορ. Μιχ. Ἀκομιν. Β' σ. 239 Λάμπρ.

[4]) Ζηνόβ. Ἀθ. Γ', 139. Ζηνόβ. 193. Διογενιαν. 282. 598. Πλουτάρχ. Παρ. Ἀλεξ. 101. Μακάρ. 191. 565. Ἀποστόλ. 421. 425.

Ζηνόβιος λέγει: «Ἐπειδὴ γαλῆ κατὰ πρόνοιαν Ἀφροδίτης γυνὴ γενομένη ἐν χιτῶνι κροκωτῷ οὖσα ἐπέδραμε μυΐ».

Ὁ E. Rohde[1]) συνάγει ἐκ τοῦ αἰσωπείου μύθου καὶ τῶν παροιμιῶν, ὅτι ὑπῆρχε παλαιότερός τις μῦθος, ὑπόθεσιν ἔχων τὸν ἔρωτα δαίμονός τινος μορφὴν ζώου ἐχούσης πρὸς ἄνθρωπον· καὶ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ δαίμονος εἰς γυναῖκα ὅπως νυμφευθῇ τὸν ἐρώμενον, καὶ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν προτέραν μορφήν, ἐπειδὴ κατὰ σύμπτωσιν (ἢ διὰ δόλου) ὁ μεταμορφωθεὶς ἐπλησίασεν εἰς ἀντικείμενόν τι, ἐξερεθίζον τὰς ἐμφύτους ὁρμὰς αὐτοῦ. Τὴν εἰκασίαν τοῦ Rohde ἀσπάζεται καὶ ὁ Zielinski[2]) προσπαθῶν ν' ἀποδείξῃ ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ σημερινοῦ ὀνόματος τοῦ ζώου νυφίτσα, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ ἡ λέξις νύμφη ἐσήμαινε καὶ τὴν γαλῆν. Τὴν ὁμωνυμίαν δὲ ταύτην ὑπεμφαίνει, κατὰ τὸν Riess,[3]) καὶ τὸ τοῦ Ἀρτεμιδώρου (Γ, 28), ὅτι ἡ γαλῆ ὁρωμένη καθ' ὕπνους «σημαίνει γυναῖκα πανοῦργον καὶ κακότροπον.»

Ἐπάγεται δ' ὁ Rohde καὶ παράλληλον ἰνδικὸν μῦθον ἐκ τῆς Χιτοπαδάσας, καθ' ὃν βραχμὰν μεταμορφώνει μῦν εἰς ὡραίαν κόρην, ἣν ὅπως νυμφεύσῃ προσηκόντως ἀναγκάζεται νὰ μεταβάλῃ πάλιν εἰς μῦν. Ὁ μῦθος οὗτος διὰ τῶν μεταφράσεων τῆς Χιτοπαδάσας μετεδόθη καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, καὶ πρὸ τοῦ Rohde δὲ πολλοὶ συνέκριναν αὐτὸν πρὸς τὸν αἰσώπειον.[4]) Παραλλαγὴ δ' αὐτοῦ εἶναι ἡ περὶ μεταμορφώσεως τῆς μυὸς ὑπὸ τοῦ βραχμᾶνος εἰς γάταν, ἔπειτα εἰς σκύλον, εἰς τίγριν καὶ τελευταῖον πάλιν εἰς μῦν, ἐπειδὴ ἐπεχείρησε νὰ σπαράξῃ τὸν εὐεργέτην.[5])

Παραπλησίαν μεταμόρφωσιν ἀναφέρει καὶ ἡρωϊκὸν ᾆσμα τῶν

[1]) **Ein griechisches Märchen** ἐν **Rhein. Museum** 1888 τ. 43 σ. 303-5.

[2]) **Das Wiesel als Braut** ἐν **Rhein. Mus.** 1889 τ. 44 σ. 156-7.

[3]) Αὐτ. 1894 σ. 190. Ὁ **Drexler** (ἐν **Jahrb. f. class. philologie** 1894 τ. 149 σ. 333-4) προσέθηκεν εἰς ταῦτα καί τινας ἄλλας μαρτυρίας.

[4]) Διαφόρους παραλλαγὰς τούτου ἀπαντωμένας εἰς μεταφράσεις τῆς Χιτοπαδάσας πρὸς δὲ καὶ μιμήσεις καὶ διασκευὰς αὐτοῦ καταλέγει ὁ René Basset ἐν RTP. 1892 σ. 398 κέ., ὅστις παραπέμπει καὶ εἰς τοὺς πραγματευθέντας περὶ αὐτοῦ. Βλ. καὶ Συμ. Σὴθ Στεφανίτην καὶ Ἰχνηλάτην Δ' σ. 68 τῆς ἐκδόσεως Ἀθηνῶν (1851) ἐν τῇ μεταφράσει τῆς Χιτοπαδάσας τοῦ Γαλανοῦ.

[5]) **J. Schoenberg der Hitopadescha.** Wien 1884 σ. 178 κέ.

Σαγαΐων, τουρκικοῦ φύλου τῆς νοτίου Σιβηρίας· ἡ συγγενὴς πρὸς τὴν νυφίτσαν ἐνυδρὶς παρίσταται ἐν αὐτῷ ὅτι ἐξέρχεται τῆς θερμάστρας καὶ μεταμορφωθεῖσα εἰς κόρην συμβουλεύει τὸν ἥρωα· εἶτα δ' ἀναλαβοῦσα τὸ ἔνδυμα τῆς ἐνυδρίδος χώνεται πάλιν εἰς τὴν θερμάστραν.[1])

Ως ἀπήχησις τοῦ παλαιοῦ περὶ μεταμορφώσεως μύθου δύναται νὰ θεωρηθῇ δεισιδαίμων συνήθεια τῶν Σικελῶν, σκοποῦσα τὴν ἐξευμένισιν τῆς νυφίτσας. Διὰ νὰ μὴ τρώγῃ αὕτη τὰς ὄρνιθας καὶ τἄλλα πουλερικὰ εἶναι χρεία νὰ τὴν παντρέψουν (maritarla)· καὶ τὴν παντρεύουν προσαγορεύοντες αὐτήν, διὰ τῆς ἑξῆς ἐπῳδῆς, γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ ἀπαγγελλομένης: « Ἂν εἶσαι θηλυκή, σοῦ δίνω τὸ γιὸ τοῦ βασιλιᾶ· ἂν εἶσαι ἀρσενικὴ σοῦ δίνω τὴν κόρη τῆς βασίλισσας.» Ἅμα τὴν παντρέψουν δὲν τρώγει πλέον τὰ πουλερικά, ἀλλὰ τὰ τυφλοπόντικα.[2])

Οἱ Θηβαῖοι, τιμῶντες, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη, τὴν γαλῆν, ἐφύλαττον τὰ ἱερά, τὰ ὁποῖα ἐμυθολόγουν ὅτι προσήνεγκε πρῶτος ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἔθυον εἰς τὴν Γαλινθιάδα, ἥτις ἐπίστευον ὅτι εἰς γαλῆν μετεμορφώθη[3]). Λείψανα δὲ τῆς τοιαύτης λατρείας παρ' ἡμῖν εἶναι τὰ πλακούντια καὶ τἄλλα μειλίγματα τὰ προσφερόμενα εἰς τὴν νυφίτσαν κατὰ τοὺς γάμους, αἱ εὔφημοι προσαγορεύσεις αὐτῆς καὶ ἡ προσφορὰ τῆς ἠλακάτης μετὰ βάμβακος. Ἡ δὲ ἀρκαδικὴ δοξασία περὶ ἐπιφανείας τῆς νυφίτσας ὡς Νεράιδας ἐμφαίνει κατίσχυσιν τῆς ἀνθρωπομορφίας.

Ὅμοιαι προσφοραὶ εἰς τὴν νυφίτσαν συνειθίζονται παρὰ τοῖς Γερμανοῖς τῆς Τρανσιλβανίας Εἰς μίαν γωνίαν τοῦ στάβλου θέτουσιν ἐνιαχοῦ κόπανον γεννημάτων καὶ λιναρίου καὶ ἠλακάτην μετὰ λιναρίου ἢ καναβίου καὶ ἀτράκτου, καὶ προσκαλοῦσι τὴν νυφίτσαν ἐπᾴδοντες, ἂν εἶναι θηλυκὴ νὰ τὰ πάρῃ καὶ νὰ νέσῃ ἢ νὰ ξενέσῃ καὶ ἂν εἶναι ἀρσενικὴ νὰ τὰ πάρῃ καὶ νὰ κοπανίσῃ ἢ νὰ ξεκοπανίσῃ[4])· Πολλαχοῦ δὲ τῆς Γερμανίας οἱ βλέποντες νυφίτσαν προσπαθοῦσι

[1]) W. Radloff παρὰ F. Liebrecht ἐν Götting. gel. Anzeigen 1868 τ. II σ. 1658.

[2]) G. Pitrè Usi e costumi credenze e pregiudizi del popolo Siciliano τ. III σ. 440-1.

[3]) Ἀντωνίν. Λιβεράλις 29.

[4]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Drexler ἔνθ. ἀν.

δι' εὐφήμου προσαγορεύσεως νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν εὐμενῆ, λέγοντες «Ὄμορφο πραματάκι, νὰ σὲ φυλάγῃ ὁ θεός!» (Schönes Dingel, behüt' dich Gott!) καὶ πιστεύουσιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ λέγωσι τὸ ὄνομά της, διότι καταδιώκονται τότε ὑπ' αὐτῆς καὶ πάσχουσί τι κακόν [1]).

Αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τὴν νυφίτσαν τιμαὶ ἐξηγοῦνται ἐκ τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα ὀφείλουσιν εἰς αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι, διότι ἀληθῶς εἶναι ζῶον εὐεργετικώτατον, καταστρέφον τοὺς ποντικοὺς καὶ ἄλλα ἐπιβλαβῆ ζῶα· καὶ ἡ ὀφειλομένη εἰς αὐτὴν χάρις ἦτο πολλῷ μείζων κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ὅτε δὲν ὑπῆρχον γάτοι. Ἀλλὰ καὶ ὁ δεισιδαίμων φόβος ἀπὸ ταύτης ἔχει ἐπίσης λόγον, διότι καὶ ζημίας προξενεῖ, ἀσημάντους μὲν ἂν συγκριθῶσι πρὸς τὰ παρεχόμενα ἀγαθά, ἀλλὰ δυσαρέστους πάντως.

Ἡ δοξασία δὲ ὅτι ἀκένωτον εἶναι τὸ ἐκ δέρματος νυφίτσας κατασκευαζόμενον βαλάντιον ἀνάγεται εἰς τὸν κύκλον τῶν εἰς πολλοὺς λαοὺς κοινοτάτων μυθευμάτων περὶ ἀκενώτων βαλαντίων ἢ σκευῶν καὶ περὶ τῶν ἐπανερχομένων ἀεὶ εἰς τὸν πρῶτον κάτοχον νομισμάτων. Κατὰ τὰς γερμανικὰς δοξασίας τοιοῦτο βαλάντιον κατασκευάζεται ἐκ δέρματος ἀσπάλακος [2]), τοῦ δὲ δέρματος τῆς νυφίτσας γίνεται χρῆσις πρὸς θεραπείαν διαφόρων νόσων τῶν κτηνῶν [3]). Ἀκένωτα βαλάντια ἀναφέρουσι καὶ πολλὰ ἑλληνικὰ παραμύθια καὶ παραμύθια ἄλλων λαῶν, ἐν δὲ τοῖς πλείστοις τῶν εὐρωπαϊκῶν παροιμιῶδες εἶναι τὸ βαλάντιον τοῦ Φουρτουνάτου. Πρότυπον τῶν τοιούτων παραστάσεων εἶναι τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας τῶν ἑλληνικῶν μύθων (τὸ cornum Copiae τῶν ῥωμαϊκῶν). Καὶ αἱ παραδόσεις περὶ τῶν ἀνεξαντλήτων δώρων τῆς Ἀλουστίνας δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὰς τοιαύτας παραστάσεις (βλ. ἀρ. 667). Τῶν δ' ἐπανερχομένων εἰς τὸν πρῶτον κάτοχον χρημάτων πρότυπον εἶναι τὸ παροιμιῶδες

[1]) Βλ. Brehm, Thierleben. Säugethiere [2] τ. II σ. 85.

[2]) Bartels ἐν Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde 1899 σ. 175. Κατ' ἄλλας δοξασίας ἀπεργάζεται τὸ βαλάντιον ἀκένωτον ὀστάριον θανατωθέντος ἐμβαλλόμενον εἰς αὐτό. (Wuttke Deutsch. Volksaberglaube § 118).

[3]) Κατὰ δοξασίας ἐπιχωριαζούσας ἐν τῇ Κάτω Βαυαρίᾳ (Panzer Beitrag zur deutsch. Myth. τ. II σ. 189).

Πάσητος ἡμιωβόλιον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων[1]· ὅμοιον εἶναι τὸ Heckthaler τῶν Γερμανῶν[2]). Τίνι τρόπῳ δὲ δύναται νὰ προμηθευθῇ τις διὰ μαγγανειῶν τοιοῦτο νόμισμα διδάσκει ἡ Σολωμονικὴ (Κῶδ. 1265 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθ. Ἀθηνῶν φ. 23β).

335

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀποστ. Σ. Ἀρβανιτοπούλου (1891). Βλ. τὴν προηγουμένην.

336

Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Μ. Βιζυηνοῦ (1884). Ποιητικὴ διασκευὴ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ (Ἀτθίδες αὖραι. Λονδ. 1884 σ. 30). Τὴν παράδοσιν δὲ ταύτην ἔλαβεν ὡς ὑπόθεσιν διηγήματός της ἡ Edmonds (The History of a Church Mouse. Lond. 1892). Πληρεστέρα εἶναι ἡ ἑπομένη παραλλαγή.

Τὴν αὐτὴν παράδοσιν περὶ τῆς νυκτερίδος ἔχουσι καὶ οἱ Βούλγαροι, οἵτινες καὶ περὶ τῆς γλαυκὸς διηγοῦνται ὅτι ἦτο ἄνθρωπος καὶ ἔλαβε πτέρυγας, διότι ἔφαγε ψιχία ἐκ τοῦ μυστικοῦ δείπνου, καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἰησοῦς εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς γῆς. (Strausz die Bulgaren σ. 65. 72-73).

Περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀντιδώρου βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 30 παράδοσιν.

337

Κατὰ τὸν Λάζαρον Δούμαν (RTP. 1893 σ. 284). Ἀντὶ τοῦ ἀντιδώρου ἡ γαλλικὴ μετάφρασις ἔχει hostie. — Βλ. τὴν προηγουμένην.

338

Παρὰ Ἰωά. Βαλαβάνη (1890). — *Παράφρασις.* Μίαν (φορὰν) ὁ Χριστὸς ἐγίνη ζητιᾶνος καὶ πῆγε 'ς ἑνὸς ψωμᾶ τἀργαστῆρι καὶ ἔλεγε·

[1]) Διογενιαν. 740. Κῶδ. Βατικ. 317. Βοδλ. 906. Ἀποστόλ. 1606. Σουίδ. λ. ἡμιωβόλιον. Πάσης. Πλουτάρχ. π. τῶν παρ' Ἀλεξ. παρ. 50 σ. 24 Crusius.

[2]) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1891 σ. 180.

«Πεινῶ, δό μου μιὰ λαγάνα». Ὁ ψωμᾶς τὸν ἔδιωχνε καὶ ὁ Χριστὸς δὲν ἐπήγαινε πίσω· ὁλοένα ἔλεγε· «Ἂς εἶναι γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ». Σὰν εἶδεν ψωμᾶς πῶς ὁ ζητιᾶνος ἀπὸ τὰ λόγια δὲν παίρνει, παίρνει 'ς τὸ χέρι τὸ συντραύλιστρο καὶ τοῦ ἐκατέβασε ξυλιαῖς σὰν βροχή. Ὁ Χριστὸς τότες τὸν ἐκαταράστηκε· «Νὰ γίνῃς χελῶνα, καὶ νὰ ἔχῃς ἀπὸ πάνου τὸ σκαφίδι σου καὶ ἀπὸ κάτου τὸ συντραύλιστρό σου». Καὶ ὁ ψωμᾶς ἔγινε χελῶνα, καὶ γι' αὐτὸ τὴ χελῶνα τὴ λὲν καὶ ψωμᾶ.

Καὶ κατὰ τὸν Αἰσώπειον μῦθον (154 Halm, 105 καὶ σ. 318 Κορ.), ἡ χελώνη ἐκ κατάρας τοῦ Διὸς αὐτὸν τὸν οἶκον βαστάζουσα περιφέρει.

339

Ν. Ι. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα. (Ἐν Πύργῳ 1903 σ. 44).

340

Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Μ. Βιζυηνοῦ (1884). Τσοπανάκος τῶν δέντρων λέγεται ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι εἶδος σίττης (sitta caesia M. et V.), ἀλλὰ καὶ ἕτερον εἶδος σίττης, ἡ sitta syriaca Etrb. λέγεται κοινῶς *τσοπανάκι* καὶ *τσοπανοποῦλι* καὶ ἐν Ἀττικῇ *σφυριχτής*. Κατὰ τὸν Ν. Χ. Ἀποστολίδην [1]) *τσομπανάκος* λέγεται καὶ ὁ δρυοκολάπτης. Καὶ ἐν Ἠπείρῳ πτηνόν τι ὀνομάζεται *πιστικὸς* ἤτοι ποιμήν, διότι ἀπομιμεῖται τελείως τὸν συριγμὸν τῶν ποιμένων, διαβουκολῶν οὕτω πολλάκις ὁλόκληρα ποίμνια (ΖΑ. σ. 194). Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἔλαβον τὰ πτηνὰ διὰ τὸ σύριγμα αὐτῶν, ὁμοιάζον πρὸς τὸ ποιμενικόν, καὶ διὰ τὴν στάσιν αὐτῶν ἐπὶ κορυφῶν δένδρων ἢ ἐπὶ βράχων, ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν τοῦ ἐπισκοποῦντος ποιμένος. Ἡ σίττη ἡ συριακή, ὡς παρατηρεῖ ὁ Χελδράιχ [2]), συνειθίζει νὰ ἐπικάθηται εἰς κορυφὰς βράχων, ὥσπερ ἐπισκοποῦσα καὶ φυλάττουσα κατὰ τὸν τρόπον τῶν ποιμένων τὰ ποίμνια.

Μεσαιωνικὴν παραλλαγὴν τῆς σημερινῆς παραδόσεως εὑρίσκομεν εἰς τὸν Πουλολόγον (στ. 607 κέ. σ. 197-8 Wagner), ἀναφερομένην

[1]) Ἐν Ἑλληνικῇ Γεωργίᾳ τ. Γʹ σ. 67-8.
[2]) Th. Heldreich La Faune de Grèce σ. 40.

εἰς τὸν μποῦφον (bubo maximus Sibb.), ὃν ὑποτίθεται ὀνειδίζουσα ἡ κίχλα ὡς ἑξῆς:

'Εγὼ γάρ, Ταρταρόκοπε, βουργαροαναθρεμένε,
(καὶ) βουργαρομουσουδᾶτε,
ἀνακαρᾶ ταρτάρικε, σκουληκόασβε μὲ τὴν κάπαν,
οἶδα σε καὶ γινώσκω σε τὸ τίς καὶ πόθεν εἶσαι.
'Κ τὴν Ταρταρίαν ἤσουνε ὀκάτινος ψυχάριν,
καὶ πρόβατα σ' ἐδώκασιν εἰς τὸ βουνὶν νὰ βόσκης,
κἰ ἀπὸ τὸν ὕπνον τὸν πολύν, τὸν εἶχες κάθ' ἡμέραν,
οἱ πιστικοὶ σὲ τά κλεψαν οἱ ἄλλοι, ἀπὸ μακρόθεν·
ὀλίγον τὸ κατόλιγον ἐπῆραν σέ τα ὅλα,
καὶ ἔφυγες, κακορίζικε, 'ς τὴν 'Ρωμανιὰν ἐσέβης.
Οἱ Τάταροι γυρεύουν σε, τάχα νὰ σὲ πιάσουν.
῞Ομως ἐσὲ ἐπίασαν καὶ τὸ πετσίν σου ἐπῆραν·
αὐθέντης τὸ καποῦτσιν σου ἔβγαλεν καὶ φορεῖ το,
νὰ φοβερίζη τοὺς βοσκούς, τάχα νὰ μὴν κοιμῶνται.
Πάντως οὐ λέγω ψέματα, οἱ πάντες τὸ θωροῦσιν,
οἱ Τάταροι ἀγοράζουν σας, βάνουν εἰς τὴν κορυφήν τους,
τὸ νὰ φοβοῦνται οἱ βοσκοί, τάχα νὰ μὴν κοιμῶνται.
Καὶ σὺ τὸ εἶχες, ἔχεις το, τὸν ὕπνον οὐκ ἀφῆκες,
καὶ τὴν ἡμέραν πάντοτε κοιμᾶσαι εἰς ῥηχάδας,
καὶ τὴν αὐγὴν ἐγέρνεσαι καὶ τὰ μανδριὰ γυρεύεις,
μήνα γνωρίσης, ἄτυχε, τάχα τὰ πρόβατά σου,
καὶ ὑπᾶς τα τὸν ἀφέντη σου, μήνα σὲ συμπαθήση[1]).

[1]) Τὸ κείμενον τοῦ βιενναίου κώδικος, ἐξ οὗ ἐξέδωκεν ὁ **Wagner**, εἶναι ἐν πολλοῖς ἐφθαρμένον, ἀναγκαίας δὲ κρίνω πρὸς εὐχερεστέραν κατανόησιν τῆς παρατεθειμένης περικοπῆς ἑρμηνευτικάς τινας καὶ κριτικὰς παρατηρήσεις. Ἐν στ. 607 Ταρταρόκοπος (ἢ μᾶλλον Ταταρόκοπος) ὁ ἔχων κοπὴν (σχῆμα) Τατάρου, ἢ ὁ ὑπὸ Τατάρων κατακοπείς. Ἡ δὲ διττογραφία Βουλγαρομουσουδᾶτε φαίνεται παρεμβληθεῖσα ἐξ ἄλλης διασκευῆς. (Μουσοῦδι ἢ μουσούδα τὸ πρόσωπον, ἡ ὄψις, ἐκ τοῦ ἰταλ. **muso** καὶ τῆς καταλήξεως -οῦδι). Ὁ στ. 608 εἶναι τεταραγμένος· πρέπει ἴσως νὰ γραφῇ:

ἀνακαρᾶ τατάρικε, σκουληκασβὲ μὲ κάπαν.

Ἀνακαρᾶς εἶναι τὰ ἀνάκαρα τῶν βυζαντινῶν, εἶδος τυμπάνου ἢ κυμβάλου· ἡ λ. ἀραβική. (Βλ. **Gretser** εἰς Κωδιν. Κουροπ. σ. 254 **Bonn**). Ὁ τύπος ἀνακαρᾶς (πληθ. ἀνακα-

Ἡ περικοπὴ αὕτη τοῦ Πουλολόγου, ἥτις παραλείπεται ἐκ τοῦ κώδικος 701 τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης, τοῦ γραφέντος μικρὸν μετὰ τὸ 1566, ἔχει σχεδὸν ἀπαράλλακτον τὸν μῦθον περὶ μεταμορφώσεως, ἀλλ᾽ ἀναφερόμενον εἰς τὸν βύαν ἀντὶ τῆς σίττης ἢ τοῦ δρυοκολάπτου. Ὁ βύας λέγεται ποιμὴν ὑπνηλός, οὗ ἔκλεπτον τὰ πρόβατα ῥαθύμως φυλαττόμενα ἄλλοι ποιμένες μακρόθεν ἐρχόμενοι. Φεύγων τὴν τιμωρίαν μετεμορφώθη εἰς πτηνὸν καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς Ταταρίας, ὁπόθεν κατάγεται, καὶ ἀναζητεῖ πανταχοῦ τὰ κλαπέντα πρόβατα, ὅπως δυνηθῇ νὰ τ᾽ ἀποδώσῃ εἰς τὸν κύριόν του καὶ ἐξευμενίσῃ αὐτόν. Ἀλλ' οὗτος, καθὼς καὶ πάντες οἱ ὁμοεθνεῖς του, τὸν καταδιώκουσι, καὶ τὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ὄρνιθος πτίλωμα φοροῦσιν ὡς ἐθνικὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, φόβητρον διηνεκὲς τῶν ῥαθύμων ποιμένων. Ὅθεν διὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ πτιλώματος τῆς κεφαλῆς τοῦ βύου πρὸς τὸ καποῦτσιν τῶν Τατάρων, ἐπλάσθη ὅτι ἦτο Τάταρος, λέγεται δὲ καὶ πρόσωπον Βουλγάρου ἔχων (βουλγαρομουσουδᾶτος) καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ ἀνατραφεὶς διὰ τὴν χονδρὴν κεφαλὴν καὶ τὴν ἠλιθίαν ὄψιν· γνωστὸν δ᾽ ὅτι νῦν ὁ λαὸς μεταφορικῶς μποῦφον (βύαν) λέγει τὸν ἠλίθιον.

ράδες) εὑρίσκεται ὁμοίως παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς. Οἱ ἐν τῇ παραφράσει τοῦ Νικήτα Χωνιάτου (σ. 217, 26. 495, 30) ἀναχαράδες ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ λέγονται ὁτὲ μὲν κύμβαλα, ὁτὲ δὲ σάλπιγγες. Ἀλλ' ὁ Κωδινὸς διαστέλλει τὰ ἀνάκαρα τῶν σαλπίγγων. Ταταρικος δὲ ἀντὶ τοῦ ταρτάρικος εἶναι ἡ ὀρθοτέρα γραφή, ἣν ἔχει καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς κῶδιξ. Σκουληκασβὸς εἶναι σύνθετον ἐκ τοῦ σκουλῆκι καὶ ἀσβὸς (meles taxus Schreb.). Ἡ κάπα τοῦ μπούφου, τὸ κατωτέρω λεγόμενον καποῦτσι, εἶναι τὸ πτίλωμα τοῦ κρανίου τοῦ βύου, ὁμοιάζον πρὸς κάλυμμα κεφαλῆς.

Ἐν στ. 610 ὁ κῶδ. ἔχει «καταρίαν» μετὰ διορθώσεως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βιβλιογράφου «Ταταρίαν». Ὁ Wagner γράφει «'κ τὴν Ταρταρίαν». Ψυχάριν = ψυχοπαῖδι, ὑπηρέτης.

Ἐν στ. 618 γρ. «καὶ φορεῖ το». Ὅτι ὁ κύριος τοῦ ποιμνίου, ἀφαιρέσας τὸ καποῦτσιν τοῦ βύου, τὸ φορεῖ αὐτός. Καποῦτσιν τὸ ἰταλ. capuccio.

Ἐν στ. 621. Πρὸς διόρθωσιν τοῦ ὑπερμέτρου στίχου ὁ Wagner γράφει «εἰς τὴν κορφήν τους.» ἠδύνατο νὰ γραφῇ καὶ «'ς τὴν κορυφήν τους.» Τὸ δὲ πρῶτον ἡμιστίχιον ἴσως εἶχεν: «οἱ Τάταροι ἀγοράζουν το» (= τὸ καποῦτσιν).

Ἐν στ. 623 «τὸ εἶχες ἔχεις το» = ἐκεῖνο ποῦ εἶχες, τὸ ἔχεις ἀκόμη, ἤτοι τὸ ἐλάττωμα τῆς ὑπνηλίας.

Ἐν στ. 624. Ῥηχάδα ἡ ῥαγὰς ἢ ῥωγμή. «Ῥωγάδες· κρημνοὶ διεσχισμένοι». (Ἡσύχ.). Ἐν στ. 625 γυρεύεις = γυρίζεις, περιέρχεσαι. Εἶναι ἡ πρώτη σημασία τοῦ ῥήματος (παραγομένου ἐκ τοῦ γῦρος), ὅπερ νῦν προσέλαβε τὴν σημασίαν τοῦ ζητῶ.

341

Παρὰ Ν. Λάσκαρη (1888). Κατ' ἀνακοίνωσίν μου πρὸς τὸν Ivan Schischmánov ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τούτου (La chanson du frère mort dans la poésie des peuples Balcaniques. Sophia 1896 μέρ. II σ. 127). 'Εδημοσιεύθη δὲ πρὸ ὀλίγου καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπιστείλαντός μου αὐτὴν Ν. Ι. Λάσκαρη (Ἡ Λάστα. 'Εν Πύργῳ 1903 σ. 42).

Ἡ παράδοσις αὕτη ἐποιήθη προδήλως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος, οὗ παραλλαγὴν ἐκ Λάστας ἐδημοσίευσεν ἐπίσης ὑπ' ἐμοῦ ἀνακοινωθεῖσαν ὁ αὐτὸς Schischmánov (αὐτ. σ. 125-6). Ἡ μεταμόρφωσις τῶν δυστυχῶν γυναικῶν εἰς γλαῦκας φέρεται ἔν τισι παραλλαγαῖς τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος, ὡς δὲ παρετήρησα ἄλλοτε (Τὸ δημοτικὸν ᾆσμα περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ. 'Αθ. 1885 σ. 26. ΔΙΕ. τ. Β΄ σ. 218), φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἀρχετύπῳ ᾄσματι. Διότι ὁ θάνατος τῆς μητρὸς καὶ τῆς κόρης μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν εἶναι ἀδικαιολόγητος, ἡ δὲ μεταμόρφωσις εἰς τὸν δυσοίωνον ὄρνιν τῆς ἐρημώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς παρουσιάζει λύσιν καὶ τεχνικωτέραν καὶ σύμφωνον καθόλου πρὸς τὰς μυθολογικὰς παραστάσεις τοῦ ἡμετέρου λαοῦ, καθ' ἃς ἡ μεταμόρφωσις ἐπέρχεται ἢ πρὸς τιμωρίαν στυγεροῦ ἐγκλήματος, ἢ πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀναξιοπαθοῦντος ἀπὸ μεγίστης ὀδύνης καὶ θλίψεως. 'Αναφέρεται δ' ἡ μεταμόρφωσις ὡς κατακλεὶς τοῦ ᾄσματος, πλὴν τῶν δύο παραλλαγῶν, ὧν ἐμνήσθην ἐν τῇ διατριβῇ μου ἐκείνῃ, καὶ εἰς ἄλλας, τὰς ὁποίας ὕστερον συνέλεξα καὶ ἐδημοσίευσα (ἀρ. 19. 28. 32. 34 ἐν ΔΙΕ τ. Β΄ σ. 555 παρὰ Schischmánov σ. 115. 123. 126. 128), καὶ εἰς λακωνικὰς δημοσιευθείσας ἐν 'Εθν. ἀγωγῇ 1898 σ. 278-9. Εἶναι δὲ πᾶσαι αὗται πελοποννησιακαί, (δύο τούτων ἡ προέλευσις δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστή, ἀλλὰ καὶ αὗται φαίνονται πελοποννησιακαί). Ὁμοίως μεταμορφοῦται εἰς κόκκυγα ἡ ἀδελφὴ καὶ ἐν τῷ σερβικῷ ᾄσματι τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως (Talvj Volkslieder der Serben 1853 τ. I σ. 299. Βλ. καὶ Iv. Schichmánov la chanson du frère mort II σ. 123).

342

Κατὰ τὸν Carnarvon (Reminiscences of Athens and the

Morea. Lond. 1869 σ. 111). Ἐκ τούτου Schmidt Sagen σ. 242. Abbott Maced. Folkl. σ. 291. Ἀγνοῶ τί πτηνὸν καλεῖται κυρά· πιθανῶς οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ ἀλλαχοῦ καλούμενον Κυρὰ Ῥήνη, περὶ οὗ βλ. ἀρ. 332.

343

Κατὰ τὸν Βλάσιον Σκορδέλην (ἐν Πανδώρᾳ 1861 τ. ΙΑ΄ σ. 452-3). Ὅμοιον πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην, ἀποτελουμένην ἐξ ἐπεισοδίων παραμυθίων ἀτέχνως προσηρμοσμένων, εἶναι τὸ ἠπειρωτικὸν παραμύθιον τοῦ Ζαγορίου «τῆς βασ'λοπούλας ποῦ πάγει 'ς τὸν πόλεμο». (Hahn Märchen ἀρ. 10. Pio Νεοελληνικὰ παραμύθια ἀρ. 19). Τοῦτο ἔχει διάφορον ἀρχὴν καὶ τέλος· ἡ ἁρπαγεῖσα βωβή, λύσασα τὴν σιωπήν, νυμφεύεται τὸν ἅρπαγα βασιλόπαιδα καὶ δὲν μεταμορφοῦται. Ἐν ἀλβανικῷ δὲ παραμυθίῳ (παρὰ Hahn ἀρ. 101) ἀπαντᾶται τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πωληθέντων ὑπὸ τοῦ μεταμφιεσθέντος ἀγαπητικοῦ ἀντὶ μοδίου φακῆς, τῆς περισυναγωγῆς τῶν κόκκων τῆς φακῆς μέχρι νυκτὸς καὶ τῆς ἁρπαγῆς τῆς νέας. Συγγενῆ δ' εἶναι καὶ τὰ πολυάριθμα δημοτικὰ ᾄσματα (ἅτινα πιθανῶς πρέπει νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον) περὶ τῆς νέας, τῆς παρισταμένης ὡς κουμπάρας εἰς τοὺς γάμους τοῦ ἐρωμένου, ὃν ἐν τέλει νυμφεύεται αὐτή.

Τινὲς τῶν παραδόσεων περὶ τῆς ἁρπαγῆς Νεράιδας ὑπὸ θνητοῦ, ἔχουσι καὶ τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀφωνίας τῆς ἁρπαγείσης (βλ. ἀρ. 775)· ταύτην δὲ πιθανῶς ὑπεμφαίνει καὶ ὁ παρὰ Σοφοκλεῖ χαρακτηρισμὸς τῶν γάμων τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος ὡς ἀφθόγγων γάμων.

Ὁμοίαν παράδοσιν περὶ μεταμορφώσεως τῆς χελιδόνος ἔχουσι καὶ οἱ Βούλγαροι, τὴν ἑξῆς· «Ἕναν καιρὸν οἱ νυφάδες ἐντρέπονταν παραπολὺ τοῖς πεθεραῖς των. Τότε ἦταν συνήθεια, ὅταν ἔφερναν 'ς τὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ τὴ νύφη νὰ μένῃ τρία χρόνια χωρὶς νὰ μιλῇ. Μιὰ φορὰ ἔφεραν εἰς ἕνα σπίτι μία νύφη, καὶ αὐτὴ ἦταν τόσο ντροπαλή, ποῦ ἔκαμε τρία χρόνια νὰ μιλήσῃ 'ς τὰ πεθερικά της. Καθ' ὅλα τἆλλα ἦταν ὑπάκοη, ἐδούλευε καλά, ἀλλὰ λόγο δὲν ἔβγανε ἀπὸ τὸ στόμα της· τόσο ἦταν ντροπαλή. Ἄρχισαν νὰ τὴν μαλλώνουν, πῶς πρέπει νὰ μιλήσῃ· ἀλλὰ πέρασαν ἄλλα τρία χρόνια καὶ αὐτὴ δὲ μιλοῦσε

Τότες εἶπαν ᾿ς αὐτὴ τὰ πεθερικά της: «Πάνε ἐννιὰ χρόνια τώρα ποῦ εἶσαι νύφη μας, καὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ εἶσαι ᾿ς τὸ σπίτι μας, τὴ φωνή σου ἀκόμα δὲν ἀκούσαμε. Εἶναι βουβή, καὶ γι᾿ αὐτὸ δὲ μιλεῖ. Ἔλα, νὰ πάρωμε ἄλλη γυναῖκα γιὰ τὸ γιό μας, καὶ αὐτὴ νὰ τὴν διώξουμε». Ἀφοῦ λοιπὸν τὴν ἐπέρασαν γιὰ βουβή, ἀρρεβώνιασαν τὸ γιό τους μὲ μία ἄλλη· αὐτὴ ὅμως καὶ πάλι ἐσιώπαινε. Ἔμπασαν τὴ νέα νύφη ᾿ς τὸ σπίτι, καὶ ἡ πρώτη δὲν ἔβγανε μιλιά. Ὅταν ἔφεραν τὴ νέα νύφη ἦταν βράδι, κ᾿ ἐκάθισαν νὰ φάνε. Ἡ ντροπαλὴ νύφη τοὺς ἐφώτιζε ᾿ς τὸ τραπέζι, καὶ τότες ἄρχισε νὰ μιλῇ. «Καταραμένη νὰ εἶναι ὅποια γυναῖκα εἶναι σὰν ἐμένα ντροπαλή!» Ὅτι ἀπόσωσε τὸ λόγο κ᾿ ἐπέταξε ᾿ς τὴν καμινάδα· ἡ πεθερά της ὅμως τὴν ἅρπαξε ἀπό να λουρί, καὶ τὴν ἐκράτησε δυνατά, ὥστε ποῦ μόνο μέσα ᾿ς τὴν καμινάδα μποροῦσε νὰ πετᾷ. Ἔτσι ἔγινε χελιδόνα. Τὸ λουρὶ ὅμως ἔσπασε κ᾿ ἔγινε ὀρά της, κ᾿ ἐπέταξε ὄξω ἀπὸ τὴν καμινάδα. Καὶ γι᾿ αὐτὸ καὶ σήμερα ἡ χελιδόνα φτειάνει τὴ φωλιά της ᾿ς τὴν καμινάδα ἢ ᾿ς τὴ σκεπή, γιατὶ ἔγινε πουλὶ ἀπὸ ἄνθρωπος. Καὶ ὅταν λαλάῃ ᾿ς τὴν καμινάδα, λέγει πάντα· «Καταραμένη νὰ εἶναι ὅποια γυναῖκα εἶναι σὰν ἐμένα ντροπαλή!» Ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν καιρὸ ἔπαυσαν πλιὸ τὸ συνήθειο ποῦ εἶχαν νὰ μὴ μιλῇ ἡ νύφη μπροστὰ ᾿ς τὰ πεθερικά της». (Strausz die Bulgaren σ. 73-4).

Παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως ταύτης ἀποτελεῖ τὴν ὑπόθεσιν βουλγαρικοῦ ᾄσματος, εἰς τὸ ὁποῖον παρεμβάλλεται μὲν τὸ ἐπεισόδιον τοῦ καιομένου κηρίου, ὡς ἐν τῇ στενημαχικῇ παραδόσει, ἀλλὰ παρασιωπᾶται ἡ μεταμόρφωσις. Κατὰ τοῦτο, ὁ Ἥλιος ἁρπάζει τὴν Γιάνναν, τὴν ὁποίαν νυμφεύεται· ἀλλ᾿ ἡ ἁρπαγεῖσα κόρη οὐδὲ λέξιν ἐκστομίζει ἐπὶ τρία ἔτη. Κατὰ συμβουλὴν δὲ τῆς μητρός του, ὁ Ἥλιος νυμφεύεται τὴν Βίλαν τοῦ Αὐγερινοῦ, ἡ δὲ Γιάννα μένει πάντοτε βωβὴ παρ᾿ αὐτῷ. Ὅτε δέ ποτε περὶ τὴν χαραυγὴν ἐφώτιζεν εἰς τὴν νύμφην νὰ φουρνίζῃ, ἀφῆκε νὰ τὴν καύσῃ τὸ κηρίον. Ἡ νύμφη ὀργίζεται καὶ ὑβρίζει αὐτήν, λέγουσα πρὸς τοῖς ἄλλοις· «Εἶσαι βωβή, ἀλλὰ τυφλὴ δὲν εἶσαι· γιατὶ τὰ δάχτυλά σου νὰ τὰ κάψῃς;» Ἡ Γιάννα ἀποκρίνεται τότε, ὅτι εἶχε τάγμα νὰ σιωπᾷ ἐπὶ τρία ἔτη, ἀλλ᾿ ἡ πενθερά της ἐβιάσθη καὶ ἐνύμφευσε τὸν υἱόν της προτοῦ νὰ παρέλθῃ ὁ τεταγμένος χρόνος. Τοῦτο ἀκούσασα ἡ πενθερὰ ἐδίωξε

τὴν δευτέραν νύμφην. (Rosen Bulgarische Volksdichtungen ἀρ. 17 ἐκ τοῦ Miladinov Bylgarski Narodni Pjesni. 1861 ἀρ. 16).

Αἱ ῥωμουνικαὶ παραδόσεις περὶ μεταμορφώσεως τῆς χελιδόνος ἀπαρτίζονται καὶ αὗται ἐκ διαφόρων ἐπεισοδίων παραμυθίων· κοινὰ δὲ πρὸς τὴν στενημαχικὴν ἔχουσι τὴν ἀπόφασιν τῆς ἁρπαγείσης νὰ μὴ ὁμιλήσῃ, μέχρις ὅτου εὑρεθῇ τὸ δακτυλίδιόν της, τὸ ὁποῖον ἔρριψεν εἰς τὴν θάλασσαν ἢ εἰς ποταμόν· τοῦτο δὲ, ὡς ὁ δακτύλιος τοῦ Πολυκράτους, εὑρίσκεται εἰς τὴν κοιλίαν ἰχθύος· ἀλλ' ὅτε τὸ ἐπαρουσίασεν εἰς αὐτὴν ὁ σύζυγός της, μετεμορφώθη εἰς χελιδόνα. Ὥρμησεν ἐκεῖνος νὰ τὴν κρατήσῃ καὶ τὴν συνέλαβεν ἀπὸ τὸ μέσον τῆς οὐρᾶς· καὶ διὰ τοῦτο ἡ οὐρὰ τῆς χελιδόνος εἶναι ψαλιδωτή. (RTP. 1894 σ. 621-5).

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ καιομένου κηρίου ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς δανικὴν παράδοσιν παρὰ Σάξονι τῷ γραμματικῷ (Βιβλ. VI σ. 330 κἑ. ἐκδ. P. E. Müller), περὶ τοῦ ἔρωτος τοῦ Ὀθὰρ πρὸς τὴν βασιλοποῦλαν Σύριθαν, ἣν λέγεται ὅτι ἔλαβεν ἐκεῖνος σύζυγον κατὰ τοιοῦτον τρόπον, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ἄλλων ἀποπειρῶν. Ἐν πεπλασμένῳ γάμῳ μετ' ἄλλης ἔδωκεν εἰς τὴν Σύριθαν κηρίον, ὅπως φωτίζῃ εἰς αὐτούς, πορευομένους εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον· τὸ κηρίον καίεται μέχρι τῶν δακτύλων της, αὕτη δὲ μένει ἀπαθής, μέχρις οὗ ὁ γαμβρὸς τὴν παρακαλεῖ νὰ προφυλαχθῇ διὰ νὰ μὴ καῇ. Καὶ ἀφεὶς τὴν πλαστὴν νύμφην, λαμβάνει αὐτὴν εἰς γυναῖκα. Ὁ Axel Olrik (ἐν Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde 1892 σ. 254 κἑ). ἀναγράφει παράλληλα ἐκ δανικῶν προπάντων παραμυθίων περὶ τοῦ καιομένου κηρίου. Τὸ δ' ἐπεισόδιον τοῦτο, τοῦ μέχρι τῆς χειρὸς καιομένου κηρίου, ἀπαντᾶται καὶ ἐν γαλλικῷ παραμυθίῳ τῆς Ἄνω Βρετάνης (RTP. 1899 σ. 200).

Κατὰ τὰ γαμήλια νοτιοσλαβικὰ ἔθιμα, ἡ νύμφη δὲν λύει τὴν σιωπὴν προτοῦ νὰ καῇ μέχρι τῶν ὀνύχων τῶν δακτύλων της κηρίον, τὸ ὁποῖον κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα (Krauss ἐν Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1892 σ. 445-6). Καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος θεωρεῖται ἀνοίκειον νὰ ὁμιλῇ ἡ νύμφη ἐνώπιον πρεσβυτέρων συγγενῶν (Βλ. καὶ Φαρασοπούλου Τὰ Σύλατα σ. 39).

344

Τὴν ἤκουσα πολλαχοῦ, μάλιστα ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Ἀθήναις. Διασκευὴ ποιητικὴ ὑπὸ Γ. Μ. Βιζυηνοῦ (Ἀτθίδες αὖραι. Λονδ. 1884 σ. 39-42). Παραλλαγὰς βλ. ἐν ἀρ. 345. 346. Ἑτέρα παραλλαγὴ τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐν Βύρωνι 1876 τ. Β΄ σ. 147· κατὰ ταύτην, νύφη ἦτο ἡ μεταμορφωθεῖσα, τὴν ὁποίαν ἐμάλλωσε ἡ κακὴ πεθερά της, διότι ἔλεγε πῶς δεκοχτὼ ἦσαν τὰ ψωμιά, καὶ τὴν ἐκτύπησε εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν ἐφόνευσεν. Ἑτέρα παραλλαγὴ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας παρὰ Abbott (Macedonian Folklore σ. 293)· καὶ αὕτη ἀναφέρει νύμφην καὶ κακὴν πενθεράν, ἥτις ἀδιαλείπτως βασανίζουσα τὴν δύστηνον νέαν, ὅτε ποτὲ ἐζύμωσαν δεκαοκτὼ ψωμία τὴν κατηγόρει ὅτι ἔκλεψε τὸ ἓν καὶ ἔμειναν 17. Καὶ ἐπειδὴ ἡ νύφη ἐπέμενεν πῶς τὰ ψωμιὰ ἦσαν δεκαοκτώ, ἐθύμωσε καὶ ἄρχισε νὰ τὴν χτυπᾷ ἀλύπητα. Ἡ νύφη ποῦ δὲν μποροῦσε πλέον νὰ ὑποφέρῃ αὐτὴ τὴν ἀδικία, παρακαλέστη ’ς τὸ Θεὸ καὶ ἔγινε δεκοχτοῦρα, καὶ φωνάζει δεκοχτώ. Καὶ ἔχει ’ς τὸ λαιμό της γύρω ἕνα μαῦρο σημάδι, ἀπὸ τὴν κορδέλλα ποῦ ἐφοροῦσε τὴ στιγμὴ ποῦ ἐγίνη πουλί.

Δεκοχτοῦρα εἶναι ἡ Columba aegyptiaca Lath., καταχρηστικῶς δὲ ὀνομάζεται οὕτως ἐνιαχοῦ καὶ ἡ τρυγών, ἧς τὸ κοινὸν ὄνομα εἶναι *τρυγόνι* (Columba turtur L.) Κατὰ τὸν Belon (Les obseryations de plusievrs singvlaritez 1555 Βιβλ. Α΄ κεφ. 9 φ. 19), οἱ Κρῆτες ἐκάλουν δεκοκτὼ τὸν κόκκυγα· ἀλλ' ὑποθέτω ὅτι εἶναι ἐσφαλμένον καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ εἴπῃ τὴν τρυγόνα. Ὡς ὁ αὐτὸς Βελόνιος βεβαιώνει (αὐτ. κεφ. 10 φ. 20), ἐκ τῆς φωνῆς του ἐκαλεῖτο πολλαχοῦ τῆς Γαλλίας dixhuict ἓν ἄλλο πτηνόν, ὅπερ ἐσφαλμένως λέγει ὅτι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων σήμερον ὀνομάζεται, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν παλαιῶν, αἴξ· διότι ἡ μὲν αἲξ τῶν παλαιῶν εἶναι ὁ Anser minutus Naum., ὁ δὲ dixhuict εἶναι ὁ ὑπὸ τῶν Γάλλων καλούμενος Vanneau (tringa vannellus L.).

345

Μιχ. Λελέκου, Ἐπιδόρπιον. Ἀθ. 1888 σ. 258. Βλ. καὶ τὴν προηγουμένην.

346

Κατὰ τὸν Βλάσιον Σκορδέλην (ἐν Πανδώρᾳ 1861 τ. ΙΑ' σ. 453). Βλ. ἀρ. 344. 345. Ἡ τρυγὼν ἐν Στενημάχῳ καὶ τοῖς πέριξ λέγεται δεκοχτοῦρα, κοινότερον δὲ γκουσ'γκούχτα (ἡ λ. βουλγαρική).

347

Κατὰ τὸν Π. Γ. Μακρῆν (Τὸ Κατιρλὶ σ. 86). Ἡ φώκη λέγεται μήτηρ τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου (ἀρ. 554) καὶ ἡ ἀπόκρισις πρὸς αὐτὴν ὁποία ἡ πρὸς τὰς Γοργόνας (ἀρ. 551). Τῆς φώκης τὰ δάκρυα εἶναι παροιμιώδη. (Βλ. Παροιμίας λ. κλαίω 31, κλᾶμα 2). Ὁ Μάνθος Ἰωάννου (Συμφορὰ καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Μωρέως. Ἔκδ. β. Βενετ. 1820 στίχ. 7 σ. 77) παρομοιάζει τῆς γυναικὸς τὰ δάκρυα πρὸς τὰ τῆς φώκης, ἥτις κλαίγει τὸν ἄνθρωπον, διότι δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὸν φάγῃ, καὶ μὲ τὰ δάκρυά της τὸν λειώνει.

Ἐν Γαλαξιδίῳ τῆς Παρνασίδος πιστεύουσιν ὅτι ἡ φώκη εἶναι ζῶον προφητικόν, ὅτι θρηνεῖ τὰς συμφορὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τοῦτο ὁ θρῆνός της εἶναι πάντοτε προάγγελος συμφορᾶς.

348

Παρὰ Ἰω. Γ. Βαλαβάνη (1890). — *Παράφρασις*. Τὴν ἡμέρα τ' Ἅη Γιωργιοῦ μία γυναῖκα ἐκατέβη 'ς τὸ γιαλὸ νὰ πλύνῃ τοῦ μωροῦ της τὰ σπάργανα. Τότες ὁ Ἅη Γεώργης, γιατὶ δὲν τὸν ἐτίμησε, τὴν καταράστηκε καὶ τῆς εἶπε· «Νὰ γίνῃς φώκια καὶ νὰ σέρνῃς ἀπὸ πίσω σου τὰ σπάργανά σου».

Ἐγκούνια τὰ σπάργανα· κουνὶν τὸ λίκνον, κοινῶς ἡ κούνια.

349

Π. Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγὴ γλωσσικῆς ὕλης. Πάτρ. 1887 σ. 356. Παραλλαγὰς βλ. ἐν ἀρ. 350-353. Κατὰ τὸν ἀρχαῖον μῦθον, ἡ Μέλισσα ἦτο περικαλλὴς γυνή, ἣν ὁ Ζεὺς μετεμόρφωσεν εἰς τὸ ὁμώνυμον ἔντομον (Columell. 9, 2, 3).

350

Ν. Ι. Λάσκαρη, ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της σ. 30. Βλ. τὴν προηγουμένην.

351

Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Μ. Βιζυηνοῦ (1885). Διασκευὴ ποιητικὴ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ (Ἀτθίδες αὖραι σ. 36-8). — Βλ. ἀρ. 349.

352

Παρὰ Μ. Κ. Κρίσπη (1875). Βλ. ἀρ. 349.

353

Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Δροσίνη (1884). Πρβλ. ἀρ. 349. *Βάβουλας* εἶναι κοινὸν ὄνομα πολλῶν κολεοπτέρων· πιθανῶς ἐκ τοῦ λατ. valvulus (λοβός), ἐξ οὗ καὶ *βαβοῦλι* (κάλυξ). Ἰδίως δὲ ὁ κάνθαρος (scaraboeus fimetarius). *Χρυσοβάβουλας* ἡ μηλολόνθη (scaraboeus auratus)· *πασχαλίτσα* ἡ Coccinella septempunctata L. καὶ ἡ C. bipunctata L.

354

Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Μ. Βιζυηνοῦ (1885). *Σκάθαρος* ὁ κάνθαρος (scaraboeus fimetarius).

355

Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Μ. Βιζυηνοῦ (1885). Διασκευὴ ποιητικὴ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ (Ἀτθίδες αὖραι. Λονδ. 1884 σ. 33-35). *Σπαλάγγι* ὁ ἀσπάλαξ ἢ σπάλαξ (talpa cœca Savi), κοινότερον τυφλοπόντικο. Ὁ Gubernatis (Zoological Mythology τ. II. σ. 74) λέγει ὅτι κατὰ τὸν ἑλληνικὸν μῦθον ὁ Φινεὺς ἔγινεν ἀσπάλαξ, διότι ἐτύφλωσε τοὺς ἐκ τῆς πρώτης γυναικὸς αὐτοῦ Κλεοπάτρας δύο υἱούς του, διαβληθέντας ὑπὸ τῆς δευτέρας. Ἀλλὰ μῦθον περὶ μεταμορφώσεως τοῦ Φινέως ἐγὼ τοὐλάχιστον δὲν γινώσκω· ὁ περὶ Φινέως μῦθος, οὗ πολλαὶ φέρονται παραλλαγαί, λέγει ὅτι ὁ Φινεὺς ἐτυφλώθη, διότι

αὐτὸς ἢ ἡ δευτέρα σύζυγός του Ἰδαία ἐτύφλωσε καὶ «ἐν τάφῳ καθεῖρξε» τοὺς ἐκ τῆς Κλεοπάτρας υἱούς του. (Σχολ. Σοφ. Ἀντ. 981· Διόδωρ. Δ΄, 43,3).

356

Κατ' ἀνακοίνωσιν Γ. Μ. Βιζυηνοῦ (1885). Διασκευὴ ποιητικὴ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ (Ἀτθίδες αὖραι σ. 31-2). Ἡ παράδοσις φέρεται ἀπαράλλακτος καὶ ἐν τῇ συλλογῇ τῶν Αἰσωπείων μύθων (ἀρ. 294 Halm, ἀρ. 108 καὶ σ. 319 Κοραῆ). Ὁμοίως καὶ ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ποιήματι τῷ Βίῳ καὶ πολιτείᾳ τινὸς δοκιμωτάτου καὶ σοφωτάτου γέροντος (στ. 799-820), κατὰ τὴν ἐν τῷ βιενναίῳ κώδικι τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος διασκευὴν (Wagner Carmina Graeca med. aevi σ. 299-300), διότι ἐκ τῶν ἄλλων δύο ὑπὸ τοῦ Legrand ἐκδοθεισῶν διασκευῶν ἐλλείπει.

Εἰ δὲ θέλεις νὰ σὲ φέρω
μῦθον πρὸς τὸν λόγον τοῦτον,
ἄκουσέ τον, δέσποτά μου
Ὁ γὰρ μύρμηξ, λέγουν ἄλλοι,
ἄνδρας ἦτο προλαβόν γαρ
γεωργὸς παρὰ τὴν φύσιν,
ἀνθρωπίνην φύσιν λέγω.
Εἰς ἐκεῖνον οὐκ εὐτάρκει,
ἀλλ' ἐκίνησε νὰ κλέπτῃ
καὶ τὰς ξένας γεωργίας,
τὰ γεννήματα τῶν πάντων,
καὶ τὴν νύκτα ἂν ἠμπόρει.
Γνοὺς θεὸς τὴν πονηρίαν
καὶ τὴν ἀδικίαν τούτου,
ὄργησιν φοβερωτάτην
ἔπεμψεν πρὸς τὸν τοιοῦτον.
Μύρμηξ ἀνεφάνη πᾶσιν,
ὡς μικρότατον τὸ ζῶον.
Τὸ μὲν σῶμα γὰρ ἠλλάγη,
ἡ δὲ φύσις οὐκ ἠλλάγη,
ἀλλὰ πάντα κλέπτει πάντα
τὰ γεννήματα τοῦ κόσμου.

357

Κατὰ τὸν Ἀριστοτ. Βαλαωρίτην (Δημώδης περὶ βαλμᾶ θρῦλος

ἐν Ἑστίᾳ 1878 τ. Ε΄ σ. 142-3). Τὴν διήγησιν τοῦ Βαλαωρίτου κατέλεξα εἰς τὰ ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις ἀναγινωσκόμενα τεμάχια νεωτέρων Ἑλλήνων λογογράφων καὶ ποιητῶν ἐν τῷ ὑπ' ἐμοῦ συνταχθέντι ἐπισήμῳ προγράμματι τῶν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς σχολείοις καὶ τοῖς γυμνασίοις διδασκομένων μαθημάτων τῆς 14 Ἰουνίου 1884· ὅθεν περιλαμβάνεται εἰς πάσας τὰς συμφώνως πρὸς τὸ πρόγραμμα ἐκεῖνο συντεταγμένας συλλογὰς Νεοελληνικῶν ἀναγνωσμάτων πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν. — Ποιητικὴ διασκευὴ τῆς παραδόσεως ὑπὸ Π. Σ. Συνοδινοῦ (ἐν Ποιητικῷ ἀνθῶνι. Ζάκυνθος 1887 σ. 417-420). Παραλλαγὴν ἐκ Σερρῶν ἐδημοσίευσεν ὁ Abbott (Macedonian folklore σ. 292), βραχυτέραν μὲν τῆς παρὰ Βαλαωρίτη, ἀλλ' ἀπαράλλακτον κατὰ τἆλλα, πλὴν τοῦ τέλους, ὅπου λέγεται ὅτι ὁ Μῆτρος μετανοήσας διὰ τὸν φόνον τοῦ ἀδελφοῦ ηὐχήθη εἰς τὸν θεὸν νὰ γίνῃ πτηνόν, καὶ μετεμορφώθη εἰς ποῦπον (ἔποπα), καὶ φωνάζει πάντοτε. «Ποῦ το. ποῦ το;» Καὶ ὅτι ὁ ἄλλος ἀδελφὸς ἔγινε κουκουβάγια καὶ ἀποκρίνεται μὲ τρόμον: Ἄχ, ἄχ!

Βλ. καὶ τὰς ἑπομένας ὁμοίας παραδόσεις.

358

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Πρωΐου (1891). *Γκιώνης* λέγεται ὁ αἰγώλιος (ulula aluco L.), ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ὁ σκὼψ (ephialtes scops K. Bl.) —Καὶ ἐν Ὀλύμπῳ λέγουσιν, ὡς παρ' ἄλλων ἤκουσα, ὅτι ὁ γκιώνης κλαίει κλαίει ὅσο νὰ στάξῃ ἡ μύτη του αἷμα (βλ. καὶ ἀρ. 359. 361).

Παραλλαγὰς βλ. ἐν ἀρ. 359-361. Διασκευὴ ποιητικὴ πρὸς τὴν παραλλαγὴν ταύτην μᾶλλον συμφωνοῦσα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Γ. Μ. Βιζυηνοῦ (ἐν Ἑστίᾳ 1890 τ. Α΄ σ. 24)· κατὰ ταύτην, ὁ Γκιώνης ἐσκότωσεν ἐξ ἀπροσεξίας τὸν ἀδελφόν του, ἐνῷ ἔπαιζαν καὶ παράρηχναν τὸ λιθάρι. Ἀπέκρυψε δὲ τὸ δυστύχημα ἀπὸ τὴν μητέρα του, εἰπὼν ὅτι λείπει ὁ ἀδελφός του πρὸς ἀναζήτησιν ἀπολεσθέντων προβάτων. Ἀλλ' ἡ μητέρα του τοῦ παρήγγειλε νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ σπίτι, ἂν δὲν ἐπανεύρῃ τὸν ἀδελφόν του. Καὶ τότε ηὐχήθη εἰς τὸν θεὸν καὶ μετεμορφώθη. Ἑτέρα ποιητικὴ διασκευὴ τῆς παραδόσεως ὑπὸ Γ. Δροσίνη (ἐν Ἑστίᾳ 1884 τ. ΙΖ΄ σ. 319. Εἰδύλλια σ. 88-9) βάσιν ἔχει τὴν ὑπ' ἀριθ. 360 παραλλαγήν, καθ' ἣν ἡ ὑποτιθεμένη ἀπώλεια προβά-

των παρώργησε τὸν Γκιώνην καὶ ἐν παραφορᾷ τῆς ὀργῆς ἐφόνευσε τὸν ἀδελφόν του.

Ἄλλην μακεδονικὴν παραλλαγὴν ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ Σερρῶν ἐδημοσίευσεν ὁ Abbott (Macedon. Folklore σ. 290-1), ἔχουσαν ὡς ἑξῆς: Ἦσαν μιὰ φορὰ δυὸ ἀδέρφια, ποῦ ἐζήλευε τὸ ἕνα τὸ ἄλλο καὶ πάντα μάλλωναν ἀναμεταξύ τους. Καὶ ἡ μάννα τους συχνὰ τοὺς ἔλεγε. «Μὴν τρώγεστε, παιδιά μου, μὴν τρώγεστε καὶ μαλλώνετε, γιατὶ θὰ σᾶς ὀργισθῇ ὁ οὐρανὸς καὶ θὰ σᾶς χωρίσῃ.» Αὐτοὶ ὅμως δὲν ἤκουγαν τὰ φρόνιμα λόγια τῆς μάννας των, ὥς ποῦ 'ς τὸ ὕστερο ἐθύμωσε ὁ οὐρανὸς κ' ἐπῆρε τὸν ἕνα ἀπὸ δαύτους. Ὁ ἄλλος μετάνοιωσε τότε καὶ ἔχυσε πικρὰ δάκρυα καὶ παρακαλέστη 'ς τὸ θεὸ νὰ τοῦ δώσῃ φτερά, νὰ πετάξῃ νὰ βρῇ τὸν ἀδερφό του. Καὶ ὁ θεὸς τὸν ἄκουσε καὶ τὸν ἔκαμε γκιώνη.

Τὴν αὐτὴν παράδοσιν ἔχουσι καὶ οἱ Ἀλβανοί. Λέγουσι δέ, ὅτι ὁ Γκιὼν εἶχεν ἕνα ἀδελφόν· ὁ ἀδελφός του ἦταν πιστικός, καὶ αὐτὸς ἦταν ζευγίτης. Μιὰ φορὰ ἐκίνησε καὶ πῆγε 'ς τὴ στάνη γιὰ νὰ ἰδῇ τὸν ἀδελφό του· ἐπῆρε μαζὶ καὶ τἄρματά του γιὰ νὰ κυνηγήσῃ. 'Σ τὸ δρόμο ἀπάντησε τὸν ἀδερφό του, ποῦ βγῆκε κι' αὐτὸς νὰ κυνηγήσῃ. Δὲν τὸν ἐγνώρισε πῶς ἦταν ὁ ἀδελφός του καὶ τὸν ἐσκότωσε. Ὅταν ἐζύγωσε, εἶδε πῶς ἦταν ὁ ἀδελφός του. Ἔβαλε τοῖς φωναῖς, καὶ παρακάλεσε τὸ θεὸ νὰ τὸν κάμῃ πουλὶ καὶ νὰ τὸν στείλῃ 'ς τοῖς ἐρημιαῖς, γιὰ νὰ κλαίῃ τὸν ἀδερφό του ὅσο ζῇ. Γι' αὐτὸ φωνάζει πάντα Γκιών! (Holger Pedersen, Zur Albanesischen Volkskunde. Kopenhag. 1898 σ. 111). Διάφορος ταύτης ἔν τισιν εἶναι ἡ παράδοσις, τὴν ὁποίαν ἤκουσεν ὁ Hahn (Alban. Studien I, 165. Märchen ἀρ. 104 τ. II σ. 144) ἐν Ἐλμπασάν, Ῥίσᾳ καὶ Λιαμπόβῳ. Κατὰ ταύτην, ὁ Γκιὼν καὶ ἡ Κιούκιε (ὁ κοῦκος, θηλυκοῦ γένους) ἦσαν ἀδέρφια καὶ εἶχαν καὶ ἕναν ἄλλον ἀδερφό, ποῦ τὸν ἔλεγαν κι' αὐτὸν Γκιών. Αὐτὸς μιὰ φορὰ πῆγε 'ς τῆς ἀδερφῆς του τὴν στιγμὴ ποῦ αὐτὴ κρατοῦσε ἕνα ψαλίδι, καὶ ἦταν τόσο βυθισμένη 'ς τὴ δουλειὰ ποῦ δὲν τὸν κατάλαβε. Καθὼς ἔκαμε αὐτὴ ἔτσι ἄξαφνα μὲ τὸ ψαλίδι, τὸν ηὗρε τὸν Γκιὼν 'ς τὴν καρδιά, καὶ τὸν σκότωσε. Τὰ δύο ἀδέρφια τόσο πολὺ λυπηθήκανε γιὰ τὸ σκοτωμὸ τοῦ ἀδερφοῦ τους ποῦ ἔγιναν ὁ Γκιὼν γκιώνης καὶ ἡ Κιούκιε κοῦκος, καὶ ἀπὸ τότες φω-

νάζει πάντα τὴ νύκτα ὁ γκιώνης τὸν ἀδερφό του μὲ τ' ὄνομά του, Γκιών! Γκιών! καὶ ὁ κοῦκος φωνάζει τὴν ἡμέρα κοῦ; κοῦ; (ποῦ; ποῦ;) δηλαδὴ ποῦ εἶσαι; Ἄλλοι πάλιν λέγουν, πῶς ἡ ἀδερφὴ δὲν ἔγινε κοῦκος, ἀλλὰ τὸ λουλοῦδι ποῦ τὸ λὲν τοῦ κούκου τὸ λουλοῦδι (λούλι ε κιούκιε).

359

Κατὰ τὸν B. Schmidt (Sagen σ. 132, 3). Βλ. τὴν προηγουμένην.

360

Παρὰ Εὐσταθ. Σταΐκου (1884). Βλ. ἀρ. 358. Παραλλαγὴ ἠπειρωτικὴ (ἐκ Κουρέντων) τῆς παραδόσεως ταύτης ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑβδομάδι (1885 τ. Β΄ σ. 467), ἔχουσα ὡς ἑξῆς:

Ἦταν δύο ἀδέρφια πολὺ ἀγαπημένα, ὁ ἕνας ζευγίτης καὶ ὁ ἄλλος πιστικός. Ὁ ζευγίτης λέγονταν Μαλώνης, καὶ ὁ πιστικὸς Γκιώνης. Ὁ ζευγίτης ἦταν μεγαλύτερος, καὶ ὁ πιστικὸς μικρότερος. 'Σ ταῖς δέκα τοῦ Μαγιοῦ ἦταν γιὰ νὰ κουρέψουν τὰ σφαχτά, καὶ ὁ Γκιώνης φώναξε καὶ τὸ Μαλώνη ἀπὸ τὸ χωράφι νὰ τοῦ βοηθήσῃ. Ἐκεῖ ὁποῦ ἐκούρευαν δοκήθηκαν ὅτι λείπει ἕνα κατσίκι λιάρο. Ὁ Ὀξαποδῶ ἔχει νὰ κάνῃ πολὺ μὲ τὰ λιάρα τὰ κατσίκια. «Μπρὲ Γκιώνη, λέγει ὁ Μαλώνης τ' ἀδερφοῦ του, μοῦ φαίνεται πῶς ὁ λιάρος φωνάζει κάτω 'ς τὴ ῥεματιά. — Καὶ ἐγὼ ἀκούω, ἀπολογήθηκε ὁ Γκιώνης, κι' αὐτὸς θά ναι.» Ἐνῷ κουβέντιαζαν τὰ δύο τ' ἀδέρφια, μέσα 'ς τὴν πυκνάδα τῆς ῥεματιᾶς ἀκούονται ξάστερα μεκεκέ! μεκεκεεεεέ! μεκεκεεεεέ! Πετάξου καί πᾶρ'το νὰ τὸ κουρέψουμε κι' αὐτό,» εἶπε ὁ Μαλώνης 'ς τὸν Γκιώνη.

Ὁ Γκιώνης κίνησε 'ς τὴ στιγμή, καὶ ὅσο πάαινε καὶ ζύγωνε 'ς τὴ ῥεματιὰ τόσο ἄκουγε πλειότερο τὸ βηλιαχτό, ἀλλὰ φτάνοντας 'ς τὴ ῥεματιά, ἄφαντος ὁ λιάρος! Χαλεύει τσ' ἐδῶ τσ' ἐκεῖ, τίποτε. Γυρίζει πίσω, καὶ λέγει τοῦ Μαλώνη: «Χάλεψα κι' ἂν χαλεψα, τίποτε δὲν ηὗρα! — Τί λές, μωρὲ γκαβέ; ἀπολογειέται ὁ Μαλώνης, νὰ ὁ λιάρος βλιάζει!» Σωστὰ ἀκούσιταν φωνὴ κατσικήσια 'ς τὴ ῥεματιά.

Ὁ καιμένος ὁ Γκιώνης ματαγυρίζει 'ς τὴ ῥεματιά, ἀκολουθῶν-

τας τὴ φωνὴ τὴν κατσικήσια, ἀλλ' ἅμι ἔφθασε ἐκεῖ, ὅπουθε ἔβγαινε ἡ φωνὴ ἡ κατσικήσια, οὔτε φωνὴ πλιὸ οὔτε λιάρος! Γυρίζει πάλε πίσω καὶ λέγει τ' ἀδερφοῦ του τοῦ Μαλώνη: «Χάλεψα κι' ἂν χάλεψα, τίποτε δὲν ηὗρα! — Τώρα γιὰ νὰ πᾶς πίσω νὰ βρῆς τὸ κατσίκι, σκυλί, γιατὶ θὰ σὲ φάῃ τὸ μαῦρο φίδι!» Ἡ φωνὴ πάλε ἔβγαινε ἀπὸ τὴ ῥεματιὰ σὰν καὶ προτοῦ, καὶ καλύτερα «μεκεκεέ! μεκεκεέ! μεκεκεέ!»

Μάτα πααίνει τρίτη βολὰ ὁ κακομοίρης ὁ Γκιώνης 'ς τὴ ῥεματιά, χαλεύει, χαλεύει, χαλεύει, τίποτε λιάρος! Τέλος γυρίζει 'ς τὸν ἀδερφό του λυπημένος καὶ τοῦ λέγει πάλε: «Χάλεψα κι' ἂν χάλεψα, τίποτε δὲν ηὗρα!» Αὐτὴ τὴ στιγμὴ τὸ βηλιαχτὸ 'ς ῥεματιὰ πάαινε βρόντος! «μεκεκεκέε! μεκέε! μεκεκεέ!»

Ὁ Μαλώνης ἐθύμωσε τόσο ποῦ τοῦ κοκκίνισαν τὰ ματια σὰν τοῦ λύκου τοῦ λυσσασμένου, καὶ φράπ! πετάχτηκε ἀπάνω μὲ τὸ ψαλίδι 'ς τὸ χέρι καὶ μιὰ τοῦ δίνει τοῦ Γκιώνη 'ς τὴν καρδιά, πᾶρ' τον κάτω τὸν καιμένο τὸν Γκιώνη. Ὁ Μαλώνης δὲν γυρίζει νὰ ἰδῆ τί ἔκανε 'ς τὸ θυμό του ἀπάνω, ἀλλὰ τρέχει, τρέχει, τρέχει κάτω 'ς τὴ ῥεματιά, ἀκολουθῶντας καὶ ἀφικριῶντας τὴ φωνὴ τὴν κατσικήσια, ὅσο ποῦ ἔφθασε ἀπάνω 'ς τὴ φωνή, καὶ τί γλέπει! μιὰ διαλοκίσσα ψηλὰ 'ς ἕνα πουρνάρι, ποῦ ἔκανε ἀπαράλλακτα σὰν κατσίκι!

Γλέποντας αὐτὸ ὁ Μαλώνης γυρίζει πίσω σὰν ζουρλός, καὶ βρίσκει τὸν ἀδερφό του πεθαμένο! Σκούζει, κλαίει, βρικάζει, φωνάζοντας «Γκιώνη μου, Γκιώνη μου, Γκιώνη μου!» ἀλλὰ 'ς τὰ χαμένα! Παίρνει τὸ ἴδιο τὸ ψαλίδι νὰ σκοτωθῆ καὶ αὐτός, ἀλλὰ τὸ ψαλίδι δὲν τὸν τρυπάει, παίρνει τὸ μαχαῖρι νὰ σφαχτῆ, οὔτε καὶ αὐτὸ τὸν σφάζει, παίρνει τὸ ξουράφι νὰ κοπῆ, οὔτε καὶ αὐτὸ τὸν κόφτει, παίρνει τὴν τριχιὰ νὰ πνιγῆ, οὔτε ἡ τριχιὰ τὸν πνίγει, παίρνει πέτρα νὰ χτυπηθῆ οὔτε κι' αὐτὴ τὸν χτυπάει! Ἀρχινάει πάλε τὰ κλιάματα 'ς τὰ ποδάρια τοῦ σκοτωμένου φωνάζοντας «Γκιώνι̯ μ'! Γκιώνι̯ μ'! Γκιώνι̯ μ'!» κι' ἀπὸ τὴν ἀπελπισιά του καὶ τὸ κακό του τρέχει νὰ ῥιχτῆ ἀπὸ τὸν γκρεμὸ νὰ σκοτωθῆ, φωνάζοντας πάλε «Γκιώνι̯ μ'! Γκιώνι̯ μ'! Γκιώνι̯ μ'!» ἀλλὰ ἐκεῖ ὁποῦ πήδησε ἀπὸ τὸ γκρεμὸ νὰ πέσῃ κάτω νὰ σκοτωθῆ καὶ νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὰ βάσανα, ἔβγαλε φτερὰ καὶ γίνηκε πουλί, καὶ δὲν ἔπεσε κάτω.

Καὶ ἀπὸ τότε εἶναι πουλὶ ὁ Μαλώνης, ἀλλὰ καὶ πουλὶ ὅπου εἶναι, δὲν λησμονάει τὸν ἀδερφό του τὸν Γκιώνη ποῦ τὸν σκότωσε ἄδικα, καὶ ἀκόμα φωνάζει, καὶ θὰ φωνάζῃ ὅσο θὰ ζῇ ὁ κόσμος: «Γκιώνι μ' Γκιώνι μ'! Γκιώνι μ'!» καὶ δὲν βγαίνει καθόλου τὴν μέρα ἀπὸ τὴν ἐντροπή του, ἀλλὰ μόναχα τὴ νύχτα καὶ τότε γιὰ νὰ κλάψῃ τὸν ἀδερφό του: «Γκιώνι μ', Γκιώνι μ', Γκιώνι μ'!»

Ὁ ἐκδότης τῆς παραλλαγῆς ταύτης σημειώνει ὅτι οἱ ποιμένες θεωροῦσι τὴν κίσσαν ὡς πτηνὸν δυσοίωνον, καὶ δὲν τρώγουσι ποτὲ τὴν κεφαλήν της. Τὴν ἀποκαλοῦσι *ἐφτάγλωσση* διότι μιμεῖται τὴν φωνὴν τῶν ζώων καὶ μάλιστα τῶν ἐριφίων, καὶ ὁσάκις *σημαδεύουν* τὰ ἐρίφιά των, κόπτοντες τὰ ὦτα αὐτῶν, τἀποκοπτόμενα τεμάχια τῶν ὤτων θέτουσιν ἐντὸς κισσοφωλεᾶς.

361

Παρ' Ἀνδρ. Κωνσταντινοπούλου (1888). Βλ. ἀρ. 358.

362

Παρὰ Γ. Μ. Βιζυηνοῦ (1885). Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην. — Παραφθορὰ τοῦ ἀρχαίου μύθου περὶ μεταμορφώσεως τῆς Πρόκνης τῆς Φιλομήλας καὶ τοῦ Τηρέως εἰς ἀηδόνα χελιδόνα καὶ ἔποπα. Ἐν τῷ ἀρχαίῳ μύθῳ δὲν ἀναφέρεται τὸ ἀπίθανον ἐπεισόδιον τοῦ δευτέρου γάμου τοῦ βασιλέως· ἀλλ' ὁ Τηρεύς, κατὰ τοῦτον, ἐρασθεὶς τῆς ἀδελφῆς τῆς συζύγου του ἔφθειρεν αὐτήν. Ἐμήνυσε δ' αὕτη τὰ παθήματά της εἰς τὴν ἀδελφήν, κρυπτομένην ὑπὸ τοῦ Τηρέως, διὰ γραμμάτων, ἅτινα ἐν ἱστῷ ἐξύφανεν. (Ἀπολλόδωρ. Γ', 194-195, ιδ', 8). Εἰς τὴν σημερινὴν παράδοσιν ἀναφέρεται ἄνευ ἀνάγκης καὶ δεύτερον παιδίον, ἐνῷ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἡ Πρόκνη ἀπέκτεινε τὸν μονογενῆ παῖδα Ἴτυν καὶ καθεψήσασα παρέθηκε δεῖπνον εἰς τὸν Τηρέα ἀγνοοῦντα[1]). Καὶ ἡ μεταμόρφωσις δὲν αἰτιολογεῖται ἐπαρκῶς, κατὰ δὲ τὸν ἀρχαῖον

[1]) Παράθεσιν τῶν ἑψημένων κρεῶν τοῦ παιδὸς εἰς τὸν πατέρα ἀναφέρουσι καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι μῦθοι, πλὴν τοῦ περὶ τοῦ Τηρέως· οἷον ὁ περὶ τοῦ Πολυτέχνου (Ἀντων. Λιβεράλ. 11)· ὁ περὶ τοῦ Κλυμένου, εἰς ὃν ἡ θυγάτηρ Ἁρπαλύκη παρέθηκε τὰ κρέατα τοῦ ἀδελφοῦ της· καὶ οἱ τούτοις παραπλήσιοι τοῦ Λυκάονος, τοῦ Ταντάλου, τοῦ Θυέστου. Τοιαύτην δ' ἔχει ὑπόθεσιν καὶ τὸ δημοτικὸν ᾆσμα περὶ τῆς παιδοκτόνου μοιχαλίδος, τοῦ

μῦθον αἱ ἀδελφαὶ διωκόμεναι ὑπὸ τοῦ Τηρέως μετὰ τὸ ἀνόσιον ἔργον αὐτῶν, καθ' ἣν ὥραν ἔμελλον νὰ καταληφθῶσιν εὐχηθεῖσαι εἰς τοὺς θεοὺς ἀπωρνεώθησαν (Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Preller Gr. Mythol.³ τ. II σ. 141 κἑ. Roscher Lex. II σ. 569 κἑ. Περὶ δὲ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ ἔποπος βλ. καὶ Oder, der Wiedehopf in der griechischen Sage ἐν Rhein. Museum 1888 τ. 43 σ. 541 κἑ.).

363

Κατὰ τὸν Κ. Γ. Ζησίου (ἐν Βύρωνι 1876 τ. Β΄ σ. 146-7). Βλ καὶ τὴν προηγουμένην. — Ὁ C. Wachsmuth (das alte Griechenland im neuen σ. 19.50) ἀναφέρει, ὅτι παρὰ τοῦ ἀοιδίμου Στ. Κουμανούδη ἤκουσεν ὅτι ἐν Θρᾴκῃ ἐπιχωριάζει παράδοσις περὶ μεταμορφώσεως εἰς ἀηδόνα γυναικός, τῆς ὁποίας ὁ υἱὸς ὠνομάζετο Ἴτσυς.

364

Παρὰ Ἰω. Πρωΐου (1891). — *Παράφρασις.* Ὁ κοῦκος καὶ ἡ ποῦπα (ὁ ποῦπος, ἔποψ) μιὰ φορὰν κ' ἕναν καιρὸ ἦσαν ἀντρόγυνο. Κι' ὁ κοῦκος ἦταν πολὺ κακός. Κάθε μέρα τὴ μάλλωνε τὴν κακότυχη τὴν ποῦπα. Κ' αὐτή, σὰν τὴν παράκανε πλιὰ τὸ κακό, πάει νὰ βρῇ τὴ μοῖρα της καὶ νὰ κλάψῃ τὸν πόνο της. Κ' ἐκεῖ ποῦ πήγαινε 'ς τὸ δρόμο, βρῆκε μιὰ γριὰ ποῦ κάθονταν 'ς ἕνα βράχωμα γιὰ νὰ ξαποστάσῃ. Ποιὸς ξέρει ἀπὸ τί μέρος ἐρχότανε! Κάθησε κ' ἡ ποῦπα κοντὰ 'ς τὴ γριά, καὶ τῆς κλαύθηκε τὸν πόνο της. Τότε τῆς εἶπε ἡ γριά· (καὶ αὐτὴ δὲν ἦταν γριά, μόνο ἦταν ἡ μοῖρα της μεταμορφωμένη). «Σὰν περάσῃς ἐκεῖνο τὸ ἤσκιωμα (δάσος), θὰ κατεβῇς πίσω 'ς τὸ λιόπυρο ('ς τἀνοιχτὸ μέρος). Ἐκεῖ θὰ βρῇς ἕν' ἁλῶνι· καὶ 'ς τὴν ἄκρη ἀπὸ τὸν παραλωνίτη εἶναι ἕνας κύλινδρος[1]). Ἐκεῖ ἀπάνω νὰ

ὁποίου πολλαὶ φέρονται παραλλαγαί, ἐκδεδομέναι καὶ ἀνέκδοτοι. (Βλ. Passow ἀρ. 462, 463. ΖΑ. σ. 62. 79-80. 281. 282. Χασιώτου Συλλογὴ σ. 132). Ἐν ῥωμουνικῇ παραδόσει συνδέεται τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο πρὸς τὴν μεταμορφωσιν τοῦ κούκου. (RTP. 1893 σ. 42).

[1]) Κύλντρας κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ κύλινδρος· ἐνιαχοῦ (οἷον ἐν Εὐβοίᾳ) καλεῖται οὗτος τὸ κύλιντρο. Εἶναι δὲ κυλινδροειδὴς λίθος, ὃν ἐν τοῖς ἁλωνίοις κυλίουσι δύο γυναῖκες ἐπὶ ἄλλου μείζονος ὑποκοίλου λίθου, πρὸς ἀπολέπισιν τοῦ σίτου, τοῦ μέλλοντος ν' ἀλεσθῇ διὰ τοῦ χειρομύλου. Ἐκ τούτου τὸ ῥῆμα κυλιντρίζω (κυλιντρίζω τὸ στάρι). Ὁ Εὐστάθιος (Ἰλ. Λ, 147 σ. 835, 48) ἴσως τοιοῦτον κύλινδρον ἐννοεῖ, καλῶν αὐτὸν

καθήσῃς καὶ νὰ χτυπήσῃς τρεῖς φοραῖς τὰ χέρια σου, καὶ τότε θὰ σὲ βρῇ ἡ μοῖρα σου. Κ' ἡ ποῦπα πέρασε τὸ ἥσκιωμα καὶ κατέβηκε 'ς τὸ λιόπυρο· βρῆκε τὸ ἅλῶνι μὲ τὸν κύλινδρο, κ' ἔκατσεν ἐκεῖ ἀπάνω· Τόμου (μόλις) ἐχτύπησε τὰ χέρια της, μονομιᾶς μεταμορφώθηκε κ' ἐγίνη πουλὶ καὶ πέταξε 'ς τὰ βουνά. Καὶ γι' αὐτὸ τώρα ὅπου σταθῇ θυμᾶται τί τραυοῦσε μὲ τὸν κοῦκο κι' ὅλο φωνάζει ποῦ, ποῦ, ποῦ, δηλαδὴ «πωπωπώ, ἀπ' αὐτὸν τὸν κοῦκο!» Κ' ὕστερα ὁ κοῦκος ἔγινε κ' αὐτὸς πουλί, καὶ τρέχει παντοῦ νὰ βρῇ τὴν ποῦπα καὶ φωνάζει, κούκου, κούκου, δηλαδή, «ποῦ εἶσαι, ποῦπα, ἐδῶ εἶναι ὁ κοῦκος!»

365

Κατὰ τοὺς G. Georgeakis et L. Pineau (Le folklore de Lesbos σ. 337-8).

366

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς (αὐτ. σ. 337).

367

Κατὰ τὸν Μιχ. Λελέκον (᾿Επιδόρπιον. ᾿Αθ. 1888. Μέρ. Β' σ. 32-4). — Παράδοξον φαίνεται ὅτι ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ παρίσταται ὡς κύριος τῶν λύκων, ὁρίζων εἰς αὐτοὺς τὰ θύματά των, ὁ ἅγιος Βλάσης καὶ προσπαθοῦσι μὲν οἱ διηγούμενοι νὰ κολάσωσι τὸ πρᾶγμα, καὶ νὰ προσδώσωσιν εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ ἁγίου ἐνέργειαν θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν σκοπόν, τὴν τιμωρίαν τῶν πονηρῶν· ἀλλὰ πρόδηλον εἶναι ὅτι ὁ ἅγιος ἀντικατέστησε δαίμονά τινα, παριστάμενον ὡς ἡγεμόνα τῶν θηρίων ὑπὸ παλαιοτέρων παραδόσεων. Ἡ δοξασία δὲ περὶ ἡγεμόνος τῶν λύκων δὲν εἶναι ἄγνωστος εἴς τινας λαούς, παρὰ τοῖς ὁποίοις ἐπικρατεῖ ἡ πίστις περὶ λυκανθρωπίας. Οἱ Γάλλοι καλοῦσι meneur

ὅλμον, ἀλλὰ διαστέλλων τοῦ ἄλλου, τοῦ κοινοτέρου κοίλου ὅλμου, εἰς ὃν ἐμβάλλοντες κριθὰς ἢ ὄσπρια ἔπτισσον διὰ τοῦ ὑπέρου: «ὅλμος λίθος ἐστὶ στρογγύλος κυλινδροειδής, ἢ σκεῦος κοῖλον ἐκ λίθου ἢ καὶ ξύλου, ἐν ᾧ πτίττονται κοπτόμενα ὄσπρια ἢ ἕτερά τινα.»

Μὴ ἆρα καὶ τὸ ἐν Φενεῷ παρὰ τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος πεποιημένον πέτρωμα, «λίθοι δύο ἡρμοσμένοι πρὸς ἀλλήλους μεγάλοι,» κατὰ τὸν Παυσανίαν (Η', ιε', 1), εἶχέ τινα ἀναφορὰν πρὸς τὸν τοιοῦτον τρόπον τῆς ἀπολεπίσεως τοῦ σίτου;

de loups (λυκοσούρτην)[1]), τὸν γόητα ὅστις, ὡς πιστεύουσιν, μεταμορφούμενος εἰς λύκον ἄγει καὶ φέρει τοὺς λύκους κατὰ βούλησιν. Νοτιοσλαβικὴ δέ τις παράδοσις (ἐκ Βαρασδίν), ἀναφέρει ποιμένα τῶν λύκων, ὅστις ἐν μορφῇ ἀνθρώπου ἐμφανιζόμενος, συνάγει τοὺς λύκους αὐλῶν διὰ κέρατος, καὶ διατάσσει αὐτούς, προθύμως ἐκτελοῦντας τὰ προστασσόμενα[2]).

Ἄγνωστον πῶς ἐγεννήθη ἡ παράδοσις περὶ διοικήσεως τῶν λύκων ὑπὸ τοῦ ἁγίου Βλασίου· φαίνεται ὅμως ὅτι εἶναι παλαιά, διότι καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία διετηρήθησαν τὰ ἴχνη αὐτῆς. Τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ψαλλόμενον κοντάκιον τοῦ ἁγίου λέγει· «τοὺς ἀτιθάσους θῆρας, ὑπείκοντάς σοι ἔσχες, ὡς ὁ πρωτόπλαστος πρὸ τῆς παρακοῆς». Τροπάριον δέ τι ὑμνεῖ αὐτὸν «ὡς προμηθέα πάντων — καὶ λογικῶν θρεμμάτων καὶ ἀλόγων πασχόντων». Ὁ δε βίος τοῦ ἁγίου μνημονεύει τὸν πρὸς αὐτὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ὑπακοὴν τῶν ἀγρίων θηρίων· «καὶ τοσοῦτον τὸν ἠγάπουν καὶ εὐλαβοῦντο, ὄχι μόνον οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἄγρια θηρία, εἰς τόσον ὅτι ἐρχόμενα πρὸς αὐτὸν ἔστεκον ἔμπροσθέν του μὲ ἄκραν ἡμερότητα καὶ εὐλάβειαν, καὶ δὲν ἤθελαν νὰ ἀναχωρήσουν, ἕως ὅπου νὰ ἤθελε νὰ βάλῃ τὸ χέρι του ἐπάνω τους καὶ νὰ τὰ εὐλογήσῃ»[3]. Μονονουχὶ δὲ καὶ ὡς ἡγεμόνα τῶν λύκων τὸν παριστᾷ, διότι μεταξὺ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου καταλέγει καὶ τοῦτο, πῶς διέταξε λύκον ν' ἀποδώσῃ εἰς πτωχὴν χήραν χοῖρον ὃν εἶχεν ἁρπάσῃ: «Ὁ δὲ ἅγιος χαμογελάσας τῆς εἶπε· Μὴ λυπῆσαι, ὦ γύναι, καὶ τώρα εἰς ὀλίγον ὁ ἴδιος λύκος θέλει σοῦ τὸν φέρῃ ὀπίσω γερὸν καὶ ἀβλαβῆ. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁ λύκος εὐθὺς ἔχασε τὸ φυσικόν του ἰδίωμα καὶ ἐγύρισε τὸν χοῖρον ὀπίσω καὶ τὸν ἔδωσε τῆς γυναικὸς σῶον καὶ χωρίς τινα βλάβην»[4]).

Οἱ λύκοι πιστεύεται ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὅτι συναθροίζονται τὴν νύκτα εἰς τεταγμένον τινὰ τόπον καὶ διαβουλεύονται. Θέσις τις με-

[1]) Τὴν λέξιν ἐσχημάτισα κατὰ τὸ ἀλογοσούρτης.

[2]) Fr. S. Krauss, Sagen u. Märchen der Südslaven τ. II ἀρ. 54 σ. 82.

[3]) Στυλ. Κύτρακα, Ἀκολουθία τοῦ ἁγ. Βλασίου Ἐνετ. 1786 σ. 20-1. Ἀκολουθία τοῦ ἁγ. Βλασίου, ἐρανισθεῖσα ἐκ χειρογράφων, ἐπιμελείᾳ Κ. Χ. Δουκάκη. Ἀθ. 1896 σ. 28.

[4]) Αὐτ. σ. 23, ἐκδ. Ἀθηνῶν σ. 29.

ταξὺ Τροιζῆνος καὶ Ἑρμιόνης ὀνομάζεται Λυκοχορεύτρα, διότι λέγεται ὅτι ἐκεῖ συλλεγόμενοι χορεύουσιν οἱ λύκοι. Ἡ δὲ σύνοδος δαιμόνων ἢ θηρίων ὑπὸ δένδρον, εἰς τὸ ὁποῖον καταφυγὼν κρύπτεται ἄνθρωπος, ἐπωφελούμενος ὕστερον ὅσα ἤκουσεν ἀνακοινοῦντας αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους, εἶναι ἐπεισόδιον συχνότατα ἀπαντῶν εἰς τὰ παραμύθια. Καὶ συνήθως μὲν δαίμονες λέγονται οἱ συνερχόμενοι κάτωθεν τοῦ δένδρου, ὡς ἐν ἑλληνικοῖς [1]) καὶ πλείστοις ἄλλων λαῶν παραμυθίοις· ἀντὶ τούτων ἐνίοτε ἀναφέρονται Νεράιδες ἐν ἑλληνικῷ [2]), ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὰς Βίλας σερβικοῦ παραμυθίου [3]), ἢ τὰς μαγίσσας τῶν παραμυθίων ἄλλων ἐθνῶν [4]). Ἀλλὰ παλαιότερος φαίνεται ὁ τύπος ἐκεῖνος τοῦ ἐπεισοδίου, καθ' ὃν θηρία συνέρχονται ὑπὸ τὸ δένδρον. Τοιαύτην σύνοδον ζώων ἀναφέρει ἱσπανικόν τι παραμύθιον· [5]) ἄλλο ἀναφέρει σύνοδον θωῶν [6]), καὶ ἄλλα λύκου ἀλώπεκος καὶ ἄρκτου ἢ λέοντος [7]). Ἐν ἑλληνικαῖς δὲ παραλλαγαῖς ὁ ἥρως τοῦ παραμυθίου ἀκούει τὰ διαβούλια κεκρυμμένος ἐν κρύπτῃ σπηλαίου, εἰς ὃ συνέρχονται οἱ δαίμονες ἢ τὰ θηρία [8]).

[1]) **Hahn Märchen** ἀρ. 30 καὶ πολλὰ ἄλλα ἀνέκδοτα τῆς συλλογῆς μου.

[2]) Pio Νεοελληνικὰ παραμύθια σ. 227 κέ. (τῆς Ἄνω Σύρας)

[3]) **Vuk Karadschitsch Volksmärchen d. Serben** ἀρ. 16.

[4]) **Grimm Kinder u. Hausmärchen** τ. III σ. 342 (βοημικόν). **Jahrbuch f. roman. u. engl. Literatur** 1866 τ. VII σ. 3-5 (ἐνετικόν).

[5]) **Libro de los Gatos** ἀρ. 28 ἐν **Jahrbuch f. rom. u. engl Lit.** 1865 τ. VI σ. 18 κέ.

[6]) **Zeitschrift d. Ver. f. Volksk.** 1899 σ. 337 (μογγολικόν).

[7]) Ἀστὴρ τοῦ Πόντου τ. Α' σ. 568-570 (ἑλληνικὸν τοῦ Πόντου). **J. W. Wolf Deutsche Märchen u. Sagen** ἀρ. 4 (γερμανικόν). **RTP.** 1896 σ. 361-3. 1897 σ. 540-2 (γαλλικά).

[8]) Ἐν τῇ συριανῇ καὶ τῇ ποντικῇ παραλλαγῇ.

ΙΖ΄.

ΘΗΡΙΑ

368

Κατὰ τὴν ἐφημερίδα *Σάλπιγγα* τῆς Λαρίσης, ἐξ ἧς παρέλαβον ἡ τῶν Ἀθηνῶν *Ἐφημερὶς* (31 Μαρτίου 1890) καὶ ἡ *Ἀθηναϊκὴ* τῆς αὐτῆς χρονολογίας. Βλ. καὶ τὰς ἑπομένας ἀρ 369-371. Τὸ φοβερὸν θηρίον Ἤταυρον ἀναφέρει καὶ ἡ παραλλαγὴ τῆς ὑπ' ἀρ 258 παραδόσεως (σ. 833), ὡς διασπάσαν τὸν Ὄλυμπον καὶ τὴν Ὄσσαν καὶ ἀνοῖξαν δίοδον, δι' ἧς τὰ κατακλύζοντα τὴν Θεσσαλίαν ὕδατα ἐξεχύθησαν εἰς τὴν θάλασσαν. Τὴν δὲ μυστηριώδη βοὴν πολλοὶ μαρτυροῦσιν ὅτι ἤκουσαν πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀποδίδουσιν οἱ πλεῖστοι εἰς τὸν Ἤταυρον ἢ Νήταυρον, θηρίον ἐνοικοῦν εἰς τὰ βάθη λιμνῶν ἢ ποταμῶν. Πλὴν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ παρατεθειμένων παραδειγμάτων, δὲν κρίνω ἄσκοπον ν' ἀναφέρω καὶ ἄλλα τινὰ πολλαχόθεν συλλεχθέντα.

Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Θ Θεοδωρίδου, καθηγητοῦ τῶν μαθηματικῶν, Μακεδόνος, ὁ Ἤταυρος ἐλέγετο ὅτι ἀνεφάνη καὶ ἠκούετο ἐπί τινα χρόνον εἰς τὸν ποταμὸν Ἅγιον Γεώργιον, ἀπέχοντα ἡμίσειαν περίπου ὥραν τῶν Σερρῶν τῆς Μακεδονίας. Ὑπόκωφος βοὴ ἐδήλου τὴν παρουσίαν τοῦ θηρίου· οἱ χωρικοὶ δὲ ἐπίστευον ὅτι ἦτο *μία μεγάλη βατράχα*.

Ὁ φίλτατος συνάδελφος κ. Σπ. Μηλιαράκης, καθηγητὴς τῆς βοτανικῆς, μοὶ γράφει περὶ τούτου τὰ ἑξῆς ἐν ἐπιστολῇ τῆς 8 Ἰουνίου 1903: «Τελευταῖον μεταβαίνων εἰς τὸ ἕλος τὸ πρὸ τοῦ μοναστηρίου τῆς Λεσινιωτίσσης παρὰ τὸ Λεσσίνι, πέραν τῆς παλαιᾶς Κατούνας (2 ὥρας μακρὰν τῆς Κατοχῆς καὶ 3 μακρὰν τοῦ Αἰτωλικοῦ)[1]), ἤκουσα καθ' ὁδὸν παρὰ τοῦ ἀγωγιάτου καὶ δύο ἰατρῶν συνοδοιπόρων τὸν μῦθον, ὃν καὶ ἄλλοτε εἶχα ἀκούσῃ καὶ ἐν Ἀγρινίῳ, περὶ ἠταύρου,

[1]) Ἐν τῷ δήμῳ Οἰνιάδος τῆς ἐπαρχίας Βάλτου κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελῴου.

ζώου μυθικοῦ, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς μὲν εἶδε, πολλοὶ δὲ ἤκουσαν μυκώμενον. Εἰς τὸ ἕλος δὲ τοῦτο φθὰς καὶ παραμείνας ἐπὶ δίωρον, ἤκουσα καὶ ἐγώ, κατ᾽ εὐτυχῆ σύμπτωσιν, τοὺς ἐπανειλημμένους μυκηθμοὺς τοῦ ζώου τούτου, οὓς παρομοιάζω πρὸς τοὺς τοῦ βοός, ἀλλ' ἔχοντας βραχυτέραν τὴν διάρκειαν καὶ ἀσθενεστέρους. Ἡ χώρα, ἀφ' ἧς προῆλθον τρεῖς μυκηθμοί, ἦτο ἀναπεπταμένη, μόλις περὶ τὰ ἑκατὸν βήματα μακράν, πλήρης δὲ χθαμαλῶν καλάμων καὶ ἄβατος. Ζῷον οὐδὲν παρετήρησα».

Τοσοῦτον δὲ συχνὴ εἶναι ἡ ἐπανάληψις τῶν διηγήσεων περὶ τοῦ Ἠταύρου, ὥστε οὐδόλως ἄπορον ὅτι καὶ εἰς τὰς ἐφημερίδας ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν δημοσιεύονται ἀγγέλματα περὶ τοῦ φαινομένου τούτου καὶ περὶ τῶν δεισιδαιμόνων φόβων, ὑφ᾽ ὧν κατέχονται οἱ ἀκούοντες τὴν φωνὴν τοῦ μυθολογουμένου θηρίου. Ἡ ὑπὸ Α. Ρ. Ῥαγκαβῆ ἐκδιδομένη ἄλλοτε ἐν Ἀθήναις «Εὐνομία» γράφει εἰς τὸ φύλλον τῆς 8 Σεπτεμβρίου 1862 (ἀρ. 5 σ. 3): «Παράδοξον ζωολογικὸν φαινόμενον παρουσιάσθη ἀπό τινος, κατὰ τὰς ἐπαρχιακὰς ἐφημερίδας, εἰς τὸ κέντρον τῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὸ ἑλῶδες πεδίον τῶν Καφυῶν, τὴν λεγομένην λίμνην τῆς Κανδήλας, διηγοῦνται ὅτι παρετηρήθη τερατώδης ὄφις, ἄλλοι λέγουσιν ἱπποπόταμος, ἄλλοι τῷ δίδουσι κέρατα καὶ βρυχηθμὸν φρικώδη, καὶ λέγουσιν ὅτι τὸ σῶμά του σκάπτει τάφρον ὅπου διέρχεται, καὶ ὅτι οἱ κυνηγετικοὶ κύνες φεύγουσιν αὐτὸ ἔντρομοι. Ὑποτίθεται ἐξελθὼν ἀπὸ τὰ βαθέα χάσματα τῶν καταβοθρῶν».

Ἡ δ' ἀθηναϊκὴ ἐφημερὶς «Ἄστυ» (τῆς 19 Ἀπριλίου 1898 σ. 2 στήλ. 3) ὡς ἑξῆς ἀναγγέλλει τὰ περὶ ἐμφανίσεως τοῦ θηρίου ἐν τῇ λίμνῃ Τριχωνίδι: «Ἡ περίεργος αὕτη εἴδησις μᾶς ἔρχεται ἐξ Ἀγρινίου. Καθ' ἑκάστην ἡμέραν οἱ περὶ τὴν Τριχωνίδα λίμνην ἐργαζόμενοι χωρικοὶ ἀκούουσι φοβεροὺς βρυχηθμούς, προερχομένους ἐκ τοῦ μέσου τῆς λίμνης Τριχωνίδος, καὶ ἀκριβῶς ἐκ τοῦ σημείου ἐκείνου, ἔνθα πυκνὰ δένδρα, κάλαμοι, βρύα, καὶ ἄλλα μικρὰ καὶ μεγάλα δένδρα ὑψοῦνται καὶ ἀποτελοῦσι μικρὸν δάσος βαλτῶδες. Οἱ μυκηθμοὶ οὗτοι, ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῶν λεόντων, μένουσι δυσεξήγητοι, διότι πολλάκις οἱ χωρικοὶ περιεκύκλωσαν ἔνοπλοι μάλιστα τὴν λίμνην, ἀλλ᾽ οὐδὲν κατώρθωσαν νὰ ἴδωσιν. Μόνον τοὺς βρυχηθμοὺς ἤκουον ἐξερ-

χομένους κατὰ μικρὰ διαστήματα ἐκ τοῦ βαλτώδους τούτου μέρους τῆς λίμνης. Τινὲς ἀπεπειράθησαν διὰ σχεδίας νὰ πλεύσωσι τὴν λίμνην καὶ πλησιάσωσι πρὸς τὸ μέρος τοῦτο, ὅπως ἴδωσι τὸ ὑδρόβιον τέρας, τὸ ὁποῖον μετὰ τόσης δυνάμεως ἐκπέμπει τὰς φωνάς του, τὰ ἐν τῇ λίμνῃ ὅμως ὑπάρχοντα ἄφθονα χόρτα ἕλη καὶ ἄλλα βαλτώδη μέρη καθιστῶσιν ἀδύνατον τὴν προσέγγισιν. Σημειωτέον ὅτι αἱ ἐκ τῆς λίμνης θηριώδεις φωναὶ ἐξέρχονται ἤδη πρὸ ἑνὸς μηνός, χωρὶς ἀκόμη νὰ κατορθῶσι νὰ ἴδωσι τίποτε ἐντὸς τῆς λίμνης, καίτοι πολλοὶ καθ' ἑκάστην μεταβαίνουσιν ἐπὶ τούτῳ εἰς αὐτήν».

Ἐξ ἀφορμῆς δὲ ἀγγέλματος δημοσιευθέντος ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι «Ἑστίᾳ» περὶ βόμβου ἀκουομένου ἐν Κωπαΐδι, ὁ Εὐθ. Α. Γκορίτσας Θεσπιεὺς ἀνεκοίνωσεν εἰς τὰ φύλλα τῆς αὐτῆς ἐφημερίδος τῆς 13 καὶ 14 Δεκ. 1894 (ἀρ. 281. 282) τὰς ἑπομένας πληροφορίας, Ὅτι ὁ βόμβος τῆς Κωπαΐδος καλεῖται Ἤταυρος· ὅτι κατὰ μακρὰ διαστήματα εἰκοσαετίας καὶ πλέον μετὰ ξηρασίαν τῆς λίμνης ἀκούεται εἰς τὰ πέριξ αὐτῆς μέχρι τριώρου περίπου ἀποστάσεως ὁ βόμβος. βαθὺς καὶ φρίκην ἐμποιῶν εἰς τοὺς ἀκούοντας, μάλιστα κατὰ τὰς ἡσύχους νύκτας τοῦ θέρους, διαρκῶν ἐνίοτε ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1857 ἢ 1858, ὁπότε ἕνεκα ἀγνώστων αἰτίων ἐπῆλθε τελεία ἀποξήρανσις τῆς λίμνης καὶ οἱ παρόχθιοι ἡλίευον εἰς τὴν ἰλὺν μεγάλην πληθὺν ἰχθύων, οὓς ἐταρίχευον, ἠκούετο ὁ βόμβος ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, διαρκέσας μέχρι τῶν πρώτων βροχῶν τοῦ φθινοπώρου· καὶ ὅτι ἐπανελήφθη μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐτῶν ἔκτοτε, ἀλλ' ὀλίγας ἡμέρας διαρκέσας. Ἐκ τίνος μέρους τῆς λίμνης προέρχεται ὁ βόμβος εἶναι δυσδιάκριτον, ἀποδίδεται δὲ συνήθως εἰς τὰς ψυχὰς τῶν τεθνεώτων, διότι λέγουσιν ὅτι «γιαχουγιάζουν οἱ ψυχαῖς 'ς ταῖς βουλιασμέναις χώραις τῆς Κωπαΐδας». Πιστεύεται δ' ὅτι προαγγέλλει δεινὰς συμφοράς, πολέμους, ἐπιδημίας καὶ τὰ τοιαῦτα· οἱ δὲ γέροντες μαρτυροῦσιν ὅτι ἠκούσθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τῆς χολέρας (1854) καὶ κατὰ τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν (1866-1868).

Παρόμοια διηγοῦνται περὶ τοῦ αὐτοῦ φαινομένου οἱ Ἠπειρῶται, ὡς παρατηρουμένου εἰς τὰ τενάγη τοῦ Ἀμβρακικοῦ, καθὰ ἀνεκοίνωσεν ὁ Ε. Μανίκας ἠπειρώτης εἰς τὴν αὐτὴν ἐφημερίδα Ἑστίαν (ἀρ.

282). Ἡ ἀκουομένη βοή, κατὰ τοῦτον, φρίκην ἐμποιοῦσα, ὑπολαμβάνεται ὑπὸ πολλῶν ὡς ἀπαίσια προμηνύουσα. Οἱ ἐκεῖ περιερχόμενοι κυνηγοὶ ἀκούουσι συχνάκις ταύτην, ἀλλ' εἶναι αἰσθητὴ καὶ εἰς ἀπόστασιν δύο ἢ τριῶν ὡρῶν, μάλιστα κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ τὴν ἄνοιξιν. Φαντάζονται δ' ὅτι προέρχεται ἐκ θηρίου τινός, ὅπερ πλανώμενον ὑπὸ τὰ ὕδατα τῶν λιμνῶν ἢ τοῦ παρακειμένου ποταμοῦ Λούρου, ἐξέρχεται ἐνιαχοῦ ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῶν ὑδάτων καὶ μυκᾶται· βεβαιοῦσι δέ τινες ὅτι εἶδον αὐτό, καὶ ὅτι ὁμοιάζει πρὸς μέλανα ταῦρον ἢ βούβαλον, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα Ἤταυρος. Ὁ ἀνακοινώσας ταῦτα προσθέτει ὅτι φέρονται πολλοὶ μῦθοι περὶ αὐτοῦ.

Ἐν Ναυπάκτῳ δὲ (κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Βλαχογιάννη) λέγουσιν ὅτι ὁ Ἤταυρος ἀκούεται κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Μόρνου καὶ φαντάζονται ὅτι εἶναι «σκουλῆκι τῆς γῆς ποῦ βογγάει».

Ὅθεν κατὰ ταῦτα ὁ ἀκουόμενος μυκηθμὸς εἶναι προάγγελος κακῶν, καὶ προέρχεται, κατά τινα μὲν μεμονωμένην βοιωτικὴν δοξασίαν, ἐξ οἰμωγῶν τῶν ψυχῶν τῶν πνιγέντων εἰς παλαιοτάτους χρόνους κατοίκων τῶν τόπων, τοὺς ὁποίους κατέκλυσεν ἡ Κωπαΐς· κατὰ δὲ τὰς λοιπάς, ἐκ μυθικοῦ θηρίου, ἐνοικοῦντος εἰς τὰ βάθη λιμνῶν ἢ ποταμῶν, ἔχοντος δὲ μορφὴν μέλανος ταύρου ἢ βουβάλου, ἢ σκώληκος ἢ δράκοντος, οὗ τοσοῦτον τεράστιον εἶναι τὸ σῶμα, ὥστε ὁ ὁλκὸς αὐτοῦ ἀνοίγει τάφρον βαθεῖαν.

Ὁμοία δὲ πρὸς τὰς περὶ Νηταύρου, ἀλλὰ παρανοηθεῖσα, φαίνεται καὶ διήγησίς τις πελοποννησιακή, ἣν ἀναφέρουσιν οἱ τῆς Γαλλικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς. Ὅτι δηλ. κατὰ τὸ 1793 ἀνεφάνη κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελῴου ὕδρα, ἥτις πολλοὺς ποιμένας κατέφαγε, καὶ ἔτρεπεν εἰς φυγὴν περίτρομα τὰ ποίμνια· καὶ ὅτι τοῦτο ἐθεωρήθη ὡς σημεῖον ἐπικειμένων συμφορῶν. Καὶ ὅτι ὄντως ἐπῆλθον αἱ συμφοραὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον διότι ἐν ἀρχῇ τοῦ 1795 κατεστάθη διοικητὴς τῆς χώρας ὁ ἀσιάτης Ἰσμαήλ, σκληρότατος καὶ βαρβαρότατος δυνάστης [1]).

Παρ' ἄλλοις λαοῖς, καθ' ὅσον γινώσκω, δὲν ἀπαντῶσι τοιαῦται δοξασίαι. Μόνον ἐν Κορσικῇ φέρεταί τις παραπλησία· ὅτι ὁσάκις ἐπί-

[1]) Expédition scientifique en Morée. Architecture τ. I σ. X.

κειται συμφορά τις εἰς τὸν τόπον παράδοξον καὶ τεράστιον τὸ μέγεθος θηρίον ἐξέρχεται τῆς μικρᾶς Χρυσῆς λίμνης, καὶ διατρέχει τὸ ὄρος φοβερὰς ἐκβάλλον ὠρυγάς[1]. Ἀλλ' οὐδὲν κοινὸν πρὸς τὰς ἡμετέρας παραδόσεις φαίνονται ἔχουσαι αἱ κελτικαὶ καὶ γερμανικαὶ περὶ στοιχειωμένων ταύρων ἢ ἀγελάδων, ἐξερχομένων ἐκ λιμνῶν ἢ ἑλῶν ἢ ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ πρὸς τὰς κοινὰς ἀγέλας ἀναμιγνυομένων ἀοράτως[2].

Μᾶλλον δὲ πρὸς τὰς ἡμετέρας συγγενεῖς φαίνονται αἱ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων παραστάσεις τῶν ποταμῶν ὡς ταυρομόρφων, ἢ ταυροκεφάλων[3]. Οὕτω καὶ τὸν Ἤταυρον, τὸν ἐν λίμναις καὶ ποταμοῖς ἐνοικοῦντα, φαντάζονται πολλοὶ σήμερον ὡς ταυρόμορφον, τὸ δ' ὄνομα αὐτοῦ ἐμφαίνει ὅτι ἐν ἀρχῇ μόνον ὑπὸ τοιαύτην μορφὴν τὸν ἐφαντάζοντο. Διότι ὁ ὀρθὸς τοῦ ὀνόματος τύπος εἶναι *Γήταυρος* (ἐκ τοῦ γῆ; καὶ ταῦρος), ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους συνήθους τύπου (περὶ οὗ κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος)· κατ' ἀφαίρεσιν τοῦ ἀρκτικοῦ *γ*, οὐχὶ ἀσυνήθη ἐν τῇ δημώδει (πρβλ. ὕψος ἀντὶ γύψος, ὑρεύγω ἀντὶ γυρεύω κττ.) ἐσχηματίσθη τὸ *Ἤταυρος*, καὶ μετὰ τοῦ *ν* τῆς αἰτιατικῆς τοῦ ἄρθρου ὁ ἐπιχωριάζων ἐνιαχοῦ τύπος *Νήταυρος* (κατὰ τὸ νῶμος, νοικοκύρης κττ.). Οἱ δ' ἀρχαίοι ὄχι μόνον εἰς τὰς προσωποποιίας τῶν ποταμῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς θηρία ἐκ τῶν ὑδάτων ἐξερχόμενα, ὅπως φέρωσιν ὄλεθρον, ἀπέδιδον σῶμα ταύρου. Τοιοῦτο τὸ θηρίον, τὸ ἐπενεγκὸν τὸν θάνατον εἰς τὸν Ἱππόλυτον[4]· εἰς ταύτην δὲ τὴν κατηγορίαν δύνανται νὰ ὑπαχθῶσι καὶ οἱ ἐκ τῆς θαλάσης ἐξελθόντες καὶ λυμαινόμενοι τὴν γῆν ταῦροι (κρητικός, μαραθώνιος). Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ φαινόμενον τοῦ ἐκ τῶν λιμνῶν ἢ τῶν ποταμῶν ἀκουομένου μυκηθμοῦ γινώσκοντες, οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδον ἐπίσης εἰς ταύρους.

[1]) Rol. Bonaparte, Une excursion en Corse. 1891 σ. 27. Ἡ παράδοσις αὕτη παρουσιάζει ὁμοιότητά τινα καὶ πρὸς τὰς ἡμετέρας περὶ ἐμφανίσεως στοιχειῶν τῶν ἐκκλησιῶν, τῆς προμηνυούσης τὸν θάνατόν τινος (βλ. ἀρ. 511-513).

[2]) Συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν βλ. παρὰ Grimm D. Mythologie [4] σ. 406. Mannhardt Germaniche Mythen σ. 7 κέ.

[3]) Βλ. Preller-Robert Griech. Mytholog. I, 548. Roscher Lexik. d. Mythol. I, 1489. II, 2074.

[4]) Βλ. Archäol. Zeitung 1883 σ. 42 κέ.

Διότι ἀληθῶς φαινόμενον φυσικὸν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῶν περὶ τοῦ Ἠταύρου διηγήσεων, οὐδὲ ἐπιτρέπεται ν' ἀποδοθῶσιν εἰς παραισθήσεις οἱ μυκηθμοί, περὶ ὧν ἔχομεν τοσαύτας μαρτυρίας, καὶ μάλιστα ἀπηκριβωμένας μαρτυρίας ἐπιστημόνων παρατηρητῶν, οἷος ὁ κ. Μηλιαράκης. Τὸ φαινόμενον παρετηρήθη καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, οἵτινες προσεπάθησαν νὰ ἐξηγήσωσιν αὐτό. Ἡ περὶ τούτου γλῶσσα τοῦ Ἡσυχίου εἶναι ἐλλιπὴς καὶ παρεφθαρμένη· «βουμυκαί, φωναὶ μυκημῶν»· διορθωθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν εἰς «βούμυκοι· φωναὶ μυκη⟨θ⟩μῷ ...» Πρὸς ταῦτα παραβλητέον τὸ τοῦ Μεγάλου Ἐτυμολόγου (218,20) λέγοντος ὅτι ὁ Εὐρώτας ἐκαλεῖτο πρότερον *βωμύκας* «παρὰ τὸ βοὸς μυκηθμὸν παραπλήσιον ἔχειν». Ἀλλὰ σαφέστατα ἐκθέτει τὸ πρᾶγμα ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ Προβλήματα αὐτοῦ (κε´ 2 σ. 937β 38 κἑ.): «Διατὶ ἐν τοῖς ἕλεσι τοῖς παρὰ τοὺς ποταμοὺς γίνονται οἱ καλούμενοι *βούμυκοι*, οὓς μυθολογοῦσι ταύρους ἱεροὺς εἶναι τοῦ θεοῦ; ἔστι δὲ τὸ γινόμενον ψόφος ὅμοιος φωνῇ ταύρου, ὥστε αἱ βόες οὕτω διατίθενται ἀκούουσαι ὥσπερ ταύρου μυκωμένου». Εἰκάζει δ' ὁ φιλόσοφος ὅτι τοῦτο γίνεται πιθανῶς μόνον εἰς ὅσους ποταμοὺς λιμνάζουσιν εἰς ἕλη ἢ ὑπὸ θαλάσσης ἀντικρούονται, καὶ ὅτι παράγεται ὁ πρὸς μύκημα ὅμοιος ψόφος ἐκ τῆς κινήσεως τοῦ ἀέρος εἰσβιαζομένου ἐκ στενοῦ εἰς εὐρύτερον χῶρον. Ἄλλην παραπλησίαν ἐξήγησιν παρέχουσι σήμερον οἱ λογιώτεροι τῶν κατοικούντων παρὰ τοὺς τόπους, ἔνθα ἀκούονται τοιοῦτοι μυκηθμοί, ταύτην δ' ἀνασκευάζει ὁ κ. Μηλιαράκης ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιστολῇ του πρός με: «Τὴν γνώμην, γράφει, ὅτι ἀναθυμιάσεις ἀερίων ἐξερχόμεναι μετὰ βοῆς ἀπὸ εὐκινήτων νησίδων ἐντὸς τοῦ ἕλους, καλουμένων *τρεμιζῶν*, θεωρῶ ὅλως ἀνυπόστατον, διότι οὔτε τοιαῦται νησῖδες ὑπάρχουσιν αὐτόθι (εἰς τὸ ἕλος Λεσσίνι), οὔτε παρερήρησα ὕδωρ ἢ λάσπην ἀνατινασσόμενα ἀπὸ τῆς χώρας, ἀφ' ἧς προήρχοντο οἱ μυκηθμοί».

Ἐπειδὴ οἱ χωρικοὶ τῶν Σερρῶν φαντάζονται τὸν Ἤταυρον ὡς «μίαν μεγάλην βατράχαν», ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάσω, μὴ ὄντως ἐνιαχοῦ οἱ μυκηθμοὶ εἶναι φωναὶ βατράχων, τοῦ ἐν τῇ Βορείῳ Ἀμερικῇ ἐγχωριάζοντος εἴδους τῶν μυκωμένων (Rana mugiens). Ἀλλ' ὁ φίλτατος συνάδελφος κ. Ν. Ἀποστολίδης, καθηγητὴς τῆς ζωολογίας,

μ' ἐπληροφόρησε δι' ἐπιστολῆς του, ὅτι «παρ' ἡμῖν μυκώμενοι βάτραχοι δὲν ὑπάρχουσιν»· ἐπίσης ὁ κ. Σπ. Μηλιαράκης μοὶ ἔγραψεν, ὅτι «τοιοῦτος βάτραχος δὲν εὑρέθη παρ' ἡμῖν. Ἄλλως δὲ θὰ ἐμυκᾶτο συχνότερον καὶ θὰ ἦτο γνωστὸς τοῖς ἐγχωρίοις, ἰδίως δὲ τοῖς περὶ τὴν λίμνην τοῦ Ἀγρινίου».

Ἀλλ' ὅμως φωνὴ ζώου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῶν μυθωδῶν διηγήσεων περὶ τοῦ Ἠταύρου καὶ τῶν Βουμύκων. Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ πτηνὸν ὁ Ἐρωδιὸς ὁ ἀστερίας (ardea stellaris, Botaurus stellaris), ὅστις ἀστερίας μὲν ἐκλήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸ ποικίλον πτέρωμα αὐτοῦ, ἐν ἄλλαις δὲ γλώσσαις ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τῆς φωνῆς του, ὁμοιαζούσης πρὸς μύκημα βοὸς[1]) καὶ ἀπὸ τῆς ἐνδιαιτήσεώς του εἰς ἑλείους καλαμῶνας· διότι ὑπὸ τῶν Γάλλων καλεῖται butor, οἱονεὶ βούταυρος (ἀπὸ τοῦ bos καὶ taurus), ὑπὸ δὲ τῶν Γερμανῶν Rohrbrüller (μυκητὴς τῶν καλαμώνων) ἢ Moorochse (ἕλειος βοῦς) ἢ Riedochse (καλαμώνων βοῦς) ἢ Rindreiher (βοῦς ἐρωδιὸς) κττ. Ὁ ἡμέτερος λαὸς τὸ ὀνομάζει *νυχτοκόρακα*, οἱ δ' Ἀλβανόφωνοι κάτοικοι τοῦ Μενιδίου τῶν Ἀχαρνῶν, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ν. Χ. Ἀποστολίδου, *ῥιγκιόζα*. Τὸ πτηνὸν τοῦτο, ὡς ὁ αὐτὸς κ. Ν. Χ. Ἀποστολίδης μοὶ γράφει, ἐνδιαιτώμενον κυρίως εἰς ἑλείους τόπους «κατὰ τὸ ἔαρ καὶ ἰδίως κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπωάσεως τῶν ᾠῶν καὶ ἐν καιρῷ νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐκβάλλει μυκηθμόν τινα, ὅστις ἀναπολεῖ τὸν τοῦ ταύρου, καὶ ὃν ἐπαναλαμβάνει τρὶς καὶ πεντάκις μετὰ τῆς αὐτῆς ἐντάσεως. Ἡ ἰδιόρρυθμος δ' αὕτη κραυγὴ ἀκούεται ἀπὸ μεγάλης ἀποστάσεως». Τὸ νυκτόβιον καὶ μονῆρες τοῦτο πτηνόν, μικρὸν τὸ μέγεθος ὂν ἀποκρύπτεται ὑπὸ τῶν καλαμώνων καὶ τῶν ἄλλων ἑλείων φυτῶν· οἱ δ' ἀκούοντες τὸν μυκηθμὸν αὐτοῦ, ὅστις φοβερὰν ἐμποιεῖ αἴσθησιν ἐν τῇ σιγῇ τῆς νυκτός, ἀδυνατοῦσι νὰ ὑποπτεύσωσιν ὅτι προέρχεται ἐκ μικροῦ πτηνοῦ· ἐντεῦθεν δ' ἐπλάσθησαν οἱ μῦθοι περὶ θηρίου ἐνδιαιτωμένου ἐντὸς τοῦ ὕδατος.

Ἀλλὰ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐγίνωσκον τὸ ἰδιάζον τοῦτο γνώρισμα τοῦ ἀστερίου οἱ Ἕλληνες, ὡς ἐμφαίνει τὸ ὄνομα αὐτοῦ

[1]) Βλ. Oustalet ἐν Grande Encyclopédie ἄρθρ. butor: «C'est à cette saison (le printemps que ces oiseaux font retentir leurs cris singuliers, que l'on a comparé aux beuglements d'un taureau».

γήταυρος· εὑρίσκομεν δὲ τὸ ὄνομα μνημονευόμενον εἰς «Ὀρνεοσόφιον κελεύσει γεγονὸς τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως κυρίου Μιχαήλ»[1]· τὸ ὁποῖον εἰς τὰ ἀγριοπούλια, ὧν τὰς σάρκας ὀφείλει νὰ προσέχῃ ὁ ἱερακοτρόφος ὅπως μὴ δίδῃ εἰς τοὺς ζαγάνους, καταλέγει καὶ τοὺς γηταύρους. Ὁ Δουκάγγιος[2]), παραθέτων τὸ χωρίον τοῦτο, εἰκάζει ὅτι εἶναι ὁ ἀστερίας, ὁ παρὰ Γάλλοις butor. Ἀγνοῶ ἂν πλὴν τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος ἐστηρίχθη καὶ εἴς ἄλλον τινὰ λόγον, ὅπως συνταυτίσῃ τὸν γήταυρον πρὸς τὸν butor, ἀλλὰ μοὶ φαίνεται βέβαιον ὅτι ἔτυχε τοῦ ὀρθοῦ.

Ἡ δὲ ναυπακτία παράστασις τοῦ Ἠταύρου ὡς σκώληκος τῆς γῆς, ἴσως ἐπλάσθη ἐξ ἀναμνήσεως τοῦ ἀρχαίου μύθου περὶ τῆς Κάμπης, τοῦ δεινοῦ τέρατος τοῦ φρουροῦντος τὰ δεσμὰ τῶν καταταρταρωθέντων Κυκλώπων, καὶ παρισταμένου ἴσως ὡς ταυροκεφάλου[3]).

369

Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Γ. Ζησίου (1884). Βλ. τὴν προηγουμένην.

370

Κατ' ἀνακοίνωσιν Χ. Ἀννίνου (1884). Βλ. ἀρ. 368.

371

Κατὰ τὸν Mézières (Mémoire sur le Pélion et l'Ossa. Par. 1853 σ. 53). Βλ. ἀρ. 368.

372

Γ. Βιζυηνοῦ, τὸ πρῶτον τῆς ζωῆς του ταξείδιον (ἐν Ἑστίᾳ τ. ΙΖ' σ. 406). Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην. — Περὶ τοῦ τόπου, ὅπου ψήνει ὁ ἥλιος τὸ ψωμὶ βλ. τὴν ἐμὴν πραγματείαν περὶ Ἡλίου σ. 13 καὶ Παροιμίας τ. Ε' λ. ἥλιος 31.

[1]) Ἐν Αἰλιανῷ, τῆς ἐκδόσεως R. Hercher τ. II σ. 577,14. Ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ νομίζω ὅτι εἶναι ὁ Παλαιολόγος, ὅθεν τὸ Ὀρνεοσόφιον ἐγράφη κατὰ τὴν δευτέραν πεντηκονταετηρίδα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος.

[2]) Ducang. Glossar. Graecit. σ. 249 λ. γηταῦρος.

[3]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ M. Mayer Die Giganten u. Titanen σ. 232 κέ.

Ἡ παράστασις τῶν Κυνοκεφάλων ὡς ἐχόντων δύο πρόσωπα τὸ μὲν ἐπιδεικνυόμενον ἀνθρώπου, τὸ δὲ κυνός, τὸ ἀποκρυπτόμενον, εἶναι ἀλληγορικὴ εἰκὼν τῶν δολίων καὶ τῶν κολάκων, οἵτινες ἐν προσχήματι φίλου παρασκευάζουσι τὸν ὄλεθρον τοῦ πιστεύοντος εἰς αὐτούς. Ἐντεῦθεν καὶ παροιμία ἐπὶ τῶν διπροσώπων: «Ὀμπρὸς φίλος, καὶ πίσω σκύλος» (Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. πίσω 15), ἧς μία παραλλαγὴ διέφθειρε τὴν εἰκόνα, ἀναφερομένη εἰς τοὺς λόγους καὶ ὄχι τὴν μορφὴν τοῦ διπροσώπου: «Ἀπ᾽ ἐμπρὸς «τὸ φίλο!» κι᾽ ἀπὸ πίσω «τὸ σκύλο!» (Αὐτ. πίσω 1). Καὶ εἰς κωμαστικὰ δίστιχα ἀπαντῶμεν τὴν αὐτὴν μεταφοράν·

Ὅλοι μοῦ κάνουν τὸν καλὸ καὶ λὲν πῶς εἶναι φίλοι,
κι᾽ ὀπίσω μὲ δαγκάνουνε σὰν λυσσασμένοι σκύλοι[1]).

Ὁμοία πρὸς τοὺς τοιούτους Κυνοκεφάλους εἶναι ἡ τῶν Ἀλβανῶν Συκιένεζα, ἤτοι Σκυλομάτα, ἥτις παρίσταται ἀνθρωποφάγος, ἔχουσα τέσσαρας ὀφθαλμούς, δύο ἔμπροσθεν καὶ ἑτέρους δύο ὄπισθεν, ἀποκρυπτομένους διὰ καλύπτρας[2]).

Τὸ δὲ ἔθνος τῶν Κυνοκεφάλων γινώσκει ὁ καθ᾽ ἡμᾶς λαὸς ἐκ τῆς φυλλάδας τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἤτοι τῆς δημώδους διασκευῆς τῆς ψευδοκαλλισθενείου ἱστορίας[3]). Φαντάζεται αὐτοὺς ὡς ἀνθρωποφάγους[4]), οἵτινες τρώγουσι τοὺς ἀνθρώπους ὀπτῶντες αὐτούς. Πιστῶς τὰς δημώδεις δοξασίας ἐκθέτει ὁ Σαχλήκης εἰς τοὺς ἑπομένους στίχους, δι᾽ ὧν παρομοιάζει τοὺς δεσμοφύλακάς του πρὸς τοὺς Κυνοκεφάλους.

[1]) Passow σ. 548 ἀρ. 681. Λιανοτράγουδα 1866 σ. 107 στ. 2498-9. 1876 σ. 116 στ. 2466-7.

[2]) Hahn. Alban. Stud. II, 164-5 Griech. u. alban. Märchen τ. II σ. 110-1, ἀρ. 95

[3]) Βλ. Ψευδοκαλλισθέν. Β΄ 34, 37. 43 Müller. Περὶ κυνοφώνων αὐτ. Β΄, 33. Περ. ἡμικύνων βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher Lex. d. Mythologie τ. I σ. 2034. Περὶ τῶν κυνοκεφάλων παρὰ τῷ Ψευδοκαλλισθένει βλ. A. Krause ἐν Hermes τ. XXV σ. 64-5. Περὶ δὲ τούτων καὶ τοῦ ἁγίου Χριστοφόρου βλ Βεσελόφσκη ἐν Ἐφημερίδι τοῦ ῥωσικοῦ ὑπουργείου τῆς ἐκπαιδεύσεως 1885 τ. 241 σ. 189 κέ. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς μόνον γινώσκω διατριβὴν τοῦ H Cordier ἐπιγραφομένην Les Cynocéphales dans la légende (ἐν Congrès international des traditions populaires 1889).

[4]) Βλ. Δαπόντε Καθρέπτην τῶν γυναικῶν τ. Β΄ σ. 172.

Ἀναθυμήθην ὁ ἐλεεινὸς καὶ τοὺς Κυνοκεφάλους,
διατὶ ἤκουσα καὶ λέγασιν, ἐκεῖνοι τρῶν ἀνθρώπους·
καὶ εἰς μίαν ἐσουσουμιάσα τους καὶ τούτους μετ' ἐκείνους.
Καὶ πάλιν μέσα μου ἔλεγα, καλλιώτεροι ἔν ἐκεῖνοι·
διατὶ τρῶσιν τὸν ἄνθρωπον συνζώντανον ἐτοῦτοι,
τρώγουσι καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ καλά του ἐντάμα.
Ἀμμὲ οἱ Κυνοκέφαλοι, ὡσὰν ἀκούω καὶ λέγουν,
ἂν ἒν καὶ πιάσουν ἄνθρωπον, κόβουσιν τὸν λαιμόν του,
καὶ ψήνουν τον καὶ τρῶσιν τον, καὶ πάλε ἂν ἔχῃ πρᾶγμα,
ἀπομένει εἰς τὸ σπίτιν του, καὶ ἔχουν το τὰ παιδιά του.
Μὰ τοῦτοι τρῶν τὸν ἄνθρωπον, ὁμοίως καὶ τὸν βιόν του [1]).

Τὰς παραδόξους διηγήσεις τοῦ Ψευδοκαλλισθένους παρέλαβον καὶ τὰ χριστιανικὰ συναξάρια, ἅτινα τὴν χώραν τῶν Κυνοκεφάλων θέτουσι πέραν τῆς Ἰνδικῆς [2]). Τοσοῦτον δὲ διαδεδομένη ἦτο κατὰ τοὺς μέσους χρόνους εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ πίστις περὶ ὑπάρξεως τῶν Κυνοκεφάλων, ὥστε τἄγνωστα εἰς αὐτοὺς βάρβαρα ἔθνη συνεταύτιζον πρὸς τούτους. Καταφαίνεται τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Παχυμέρους (Β', 25 σ. 134 Bonn), ὅστις ὡς ἑξῆς ἱστορεῖ τὰ περὶ τοῦ ἔθνους τῶν Τοχάρων ἐπὶ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως: «μηδὲ γὰρ ἔχειν εἰδέναι τί τὸ ἐξορμῆσαν τῶν σφῶν φωλεῶν ἔθνος, καὶ ὁποίοις τοῖς ἤθεσι χρᾶται, κἂν εἰρηνεύειν θέλοι κἂν μάχεσθαι. Τόσον ἦν ἄδηλον ἕως τότε τὸ ἔθνος. Παρὰ πολλοῖς δ' ἐλέγοντο κυνοκέφαλοι, καί γε διαίταις ἀπειρημέναις ἠκούοντο χρώμενοι, ὥστε καὶ ἀνθρωποφαγεῖν ἐπιστεύοντο».

Τὰ δ' ἑλληνικὰ παραμύθια παριστῶσι τοὺς Σκυλοκεφάλους ὡς ἔθνος παραπλήσιον πρὸς τὸ τῶν Δράκων, τὸ ὁποῖον καταπολεμεῖ ὁ ἥρως καὶ γίνεται κύριος τῶν θησαυρῶν αὐτοῦ [3]). Τοιούτους τινὰς

[1]) Ἀποκατέστησα τὸ κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κωδίκων τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Μομπελλιὲ (ἐν Wagner Carmina Gr. med. aevi σ. 90) καὶ τῆς Νεαπόλεως (Σαχλήκη ἀφήγησις στ. 555 κέ. σ. 36 ἐκδ. Συν. Παπαδημητρίου). Ἐν τούτῳ οἱ κυνοκέφαλοι γράφονται κουρνοκέφαλοι, ὅπερ προδήλως εἶναι ἐσφαλμένον, σχηματισθὲν ἐκ τοῦ ἀνορθογράφου τύπου ὃν ἔχουσι τἆλλα χειρόγραφα κοινοκέφαλοι· διότι εἶναι μὲν ὀρθῶς ἐσχηματισμένη λέξις ἐκ τοῦ κουροῦνα (κορώνη) καὶ κεφάλι, καὶ ὑπάρχει ἐν τῇ δημώδει κοινότατον ἄλλο ὅμοιον σύνθετον, τὸ κουρνόμυαλος, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔννοιαν ἔχει ἡ παράστασις τοιούτων τεράτων κορωνοκεφάλων.

[2]) Βλ. Βίον Μακαρίου τοῦ Ῥωμαίου ἐκ κώδικος τοῦ ΙΒ' ἢ ΙΓ' αἰῶνος ἐν Vassilief Anecd. graecobyz. σ. 139.

[3]) Hahn Gr. u. alban. Märchen τ. II σ. 74 ἀρ. 75.

ἀπεικονίζουσι τοὺς Κυνοκεφάλους καὶ ἄλλων λαῶν παραμύθια[1]).

Ἰδίαν τάξιν ἐπέχουσιν αἱ χριστιανικαὶ ἑλληνικαὶ παραδόσεις περὶ τοῦ κυνοκεφάλου ἁγίου Χριστοφόρου, ὧν ἡ πηγὴ εἶναι ἄλλη παρὰ τὸν Ψευδοκαλλισθένη. Ἀφορμὴν πρὸς γένεσιν αὐτῶν ἔδωκαν ἴσως αἱ εἰκόνες τοῦ κυνοκεφάλου θεοῦ τῶν Αἰγυπτίων Ἀνούβιδος· πιθανώτατα δ' ἀμέσως ἐκ τούτου ἔχει τὴν ἀρχὴν κυνοκέφαλός τις ἅγιος τῶν Κοπτῶν[2]). Τὰ παλαιότατα περὶ τοῦ ἁγίου Χριστοφόρου συναξάρια εἶναι ἑλληνικὰ καὶ συριακά· ἀλλ' εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἡμῶν βιβλίοις καὶ παρὰ τῷ λαῷ φερομένων παραδόσεων περὶ τοῦ ἁγίου πολλὴν ἔσχον ῥοπὴν αἱ γερμανικαὶ διασκευαὶ τοῦ συναξαρίου, ὧν ἡ παλαιοτάτη ἀνάγεται εἰς τὸν Γ' αἰῶνα[3]). Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ γερμανικοῦ τύπου τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου· ὁ Δαπόντες[4]) ὀνομάζει αὐτὸν Ῥέπρετον, τὸ δὲ συναξάριον τῆς 9 Μαΐου Ῥέπρεβε, κατὰ παραφθορὰν πιθανῶς τοῦ γερμανικοῦ Ruprecht. Τὸ συναξάριον προσθέτει ὅτι λέγονται περὶ τούτου «τερατώδη τινὰ καὶ παράδοξα· ὅτι τε κυνοπρόσωπος ἦν, ἐκ τῆς χώρας τῶν τοὺς ἀνθρώπους κατεσθιόντων»[5]). Ἀλλὰ παρασιωπᾷ τὸ συναξάριον τὰ περὶ διαβάσεως τοῦ ποταμοῦ ὑπὸ τοῦ ἁγίου, φέροντος ἐπὶ τῶν ὤμων βρέφος τὸν Χριστόν· ἀλλ' ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο εἶναι γνωστὸν παρ' ἡμῖν φαίνεται καὶ ἐκ τῆς μετονομασίας τοῦ ἁγίου, Χριστοφόρου ἀπὸ Ῥεπρέτου κληθέντος, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῶν ἀπεικονίσεων αὐτοῦ. Διότι ἀπεικονίζεται ἐνίοτε φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων τὸν Χριστόν. Ἀπεικονίσεις δὲ αὐτοῦ συνειθίζονται εἰς τὴν ζωγραφιζομένην εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν ἐκκλησιῶν σύναξιν τῶν ἁγίων εἰς τὸν Παράδεισον. Ἐνῷ δὲ οἱ γερμανικοὶ λαοὶ ἀπεικονίζουσι τὸν ἅγιον ἀνθρωπόμορφον, κολάζοντες διὰ τῆς τέχνης τὴν ἀτοπίαν τοῦ μύθου περὶ τῆς τερατώδους φύσεως αὐτοῦ, οἱ Ἕλληνες ἁγιογράφοι

[1]) Βλ. Archiv f. Religionswissensch. 1898 σ. 327 (σλαβικά). RTP. 1895 σ. 123 (ῥωσικά). 1896 σ. 482 (λατουικά).

[2]) Amélineau ἐν Revue de l'hist. des religions 1887 τ. XV σ. 68 κέ.

[3]) K. Richter der deutsche S. Christoph. Eine historisch-kritische Untersuchung· Berl. 1896. L. Knappert ἐν Rev. de l'hist. des relig. 1899 τ. XL σ. 467 κέ.

[4]) Ἔνθ. ἀν. τ. Β' σ. 69.

[5]) Μηναῖον τοῦ μηνὸς Μαΐου 9.

πλάττουσιν αὐτὸν κυνοπρόσωπον[1]). Τούτου δ' ἕνεκα ὁ Νικόδημος ὁ ἁγιορείτης ἐλέγχει τ ὺς ζωγράφους ὡς ἀμαθεῖς καὶ παρανοήσαντας τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως κυνοπρόσωπος, ὅπερ κατ' αὐτὸν «πρέπει νὰ νοηθῇ, ὅτι ὁ ἅγιος ἦτον ἄσχημος καὶ ἄμορφος κατὰ τὸ πρόσωπον, ὄχι δὲ καὶ ὅτι εἶχε σκύλου μορφήν»[2]).

373

'Εδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α' σ. 349. Βλ. τὴν προηγουμένην. Ὁ μακαρίτης Εὐστ. Ξύδης ἰατρός, ὁ ἀνακοινώσας μοι τὴν παράδοσιν, μ' ἐβεβαίωσεν ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιχωρίων πιστεύουσιν, ὅτι ἡ μάχη τῶν Κυνοκεφάλων πρὸς τοὺς χριστιανοὺς συνήφθη κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ δήμου Οἰνοῦντος, καὶ ὅτι Σπαρτιᾶται ἦσαν οἱ ἡττηθέντες. Ὅθεν διαφαίνεται ἐν τῇ παραδόσει συγκεχυμένη ἀνάμνησις τῆς ἐν Σελλασίᾳ μάχης.

[1]) Τοιαύτας ἁγιογραφίας ἐγὼ μὲν δὲν εἶδον, ἀλλ' ἤκουσα παρὰ πολλῶν ὅτι ὑπάρχουσιν εἴς τινας ἐκκλησίας. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο καὶ ὁ ἔλεγχος τοῦ Νικοδήμου τοῦ 'Αγιορείτου. 'Αναφέρει τοιαύτην εἰκόνα ἐν τῇ μονῇ τοῦ προφήτου 'Ηλιοὺ ἐν Σάμῳ ὁ Ε. Κρητικίδης (Περίβασις εἰς τὰς μονὰς Σάμου. 'Εν Ερμουπόλει 1873 σ. 28-29). 'Επίσης ὁ Χ. Κορύλλος (Πεζοπορία ἀπὸ Πατρῶν εἰς Τρίπολιν σ. 27) ἐν ἐκκλησίᾳ τῆς διαλελυμένης μονῆς τῆς ἁγίας Τριάδος παρὰ τὸ Λιβάρτζη τοῦ δήμου Ψωφῖδος τῶν Καλαβρύτων, οἰκοδομηθείσῃ καὶ ἱστορηθείσῃ τῷ 1750· οὗτος προσθέτει τὰ ἑπόμενα περὶ τῶν παρὰ τοῖς χωρικοῖς φερομένων παραδόσεων περὶ τοῦ ἁγίου: «Κατά τινας μὲν τῶν ἐγχωρίων ὁ ἅγιος οὗτος κατήγετο ἐκ τῆς φυλῆς τῶν Κυνοκεφάλων, τῶν μνημονευομένων ἐν τῇ φυλλάδᾳ τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου· κατὰ τοὺς πλείστους ὅμως, τοὺς καὶ λογιωτέρους, ὁ ἅγιος ἦν ἀνὴρ ὡραιότατος καὶ ὑπηρέτει ὡς στρατιώτης, φρουρῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις βασιλέως τινός. 'Η θυγάτηρ τοῦ βασιλέως, ἰδοῦσα αὐτόν, ἠράσθη αὐτοῦ ἐμμανῶς, ἐκεῖνος ὅμως ἐνάρετος ὢν καὶ μὴ δυνάμενος ἄλλως ν' ἀποκρούσῃ τὰς ἐπιθέσεις τῆς βασιλόπαιδος ἐδεήθη πρὸς τὸν κύριον ἵνα λυτρώσῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας· ὁ δὲ Κύριος μετεμόρφωσεν αὐτὸν εἰς σκύλον, καὶ ἔσωσεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς παγίδος τοῦ διαβόλου».

[2]) Μαυρικίου Συναξαριστής, μεταφρ. ὑπὸ Νικοδήμου 'Αγιορείτου. Ζακυνθ. 1868 τ. Γ' σ. 27.

ΙΗ'.

ΔΡΑΚΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΟΦΕΙΣ

374

Παρὰ Ι. Ν. Ζωγραφάκη (1885).

375

Κατὰ τὸν Ν. Χαλβαζῆν (Πραγματεία περὶ δρακόντων. Ἑρμούπολ. 1879 σ. 82-4).

376

Κατὰ τὸν B. Schmidt (Sagen σ. 142-3 ἀρ. 11). Οἱ Δράκοντες μυθολογοῦνται, ὅτι ἔχουσι τὴν δύναμιν καὶ μακρόθεν διὰ μόνης τῆς εἰσπνοῆς αὐτῶν νὰ ῥοφῶσιν ἀνθρώπους καὶ ζῶα. Ἐν παραμυθίῳ Δράκος κεκλεισμένος θέτων τὸ στόμα του πλησίον ὀπῆς ῥοφᾷ τὸν πρὸ αὐτῆς ἱστάμενον ἄνθρωπον [1]. Καὶ εἰς δημοτικὰ ᾄσματα τὸ ῥῆμα ῥουφῶ κυριολεκτεῖται ἐπὶ δράκοντος, οἷον ἐν κρητικῷ: «νὰ πά τὰ φάῃ τὸ θεριό, νὰ τὰ ῥουφήξ' ὁ δράκος» [2]) ἀλλὰ καὶ γενικώτερον λέγεται καὶ ἐπὶ ἄλλων θηρίων, οἷον ἐν κωμαστικῷ διστίχῳ: «νά θελε μὲ ῥουφήξουνε δράκοντες καὶ θηρία». [3]) Εἰς δὲ τὸ μεσαιωνικὸν ἔπος τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῆς Χρυσορρόης, ἀναφέρεται ὅτι ὁ δράκων «ἐξερρόφησεν ὡς ὕδωρ» τὰ τετράποδα πάντα» (στ. 667 σ. 29 ἐκδ. Λάμπρου), ὅτι «τοὺς πάντας ἐξερρόφησεν» (αὐτ. στ. 676) καὶ ὅτι «αὐτοὺς τοὺς αὐτοκράτορας... ἔφαγεν, ἐκατάπιεν, ἐφάνισεν τελείως» (αὐτ. στ. 681). Ἐν δὲ τῷ εἰς τὸν Γεωργιλᾶν ἀποδιδομένῳ Θρήνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὑρίσκονται αἱ φράσεις «ἐρρούφησε ὡς δράκος

[1]) Hahn Märchen τ. I σ. 78 ἀρ. 3. Πρβλ. καὶ τ. II σ. 43 ἀρ. 69.

[2]) Jeannaraki ᾄσματα Κρητικὰ σ. 116 ἀρ. 117.

[3]) Passow σ. 549 ἀρ. 689. Λιανοτράγουδα 1866 σ. 112 στ. 2617.—1876 σ. 121 στ. 2585.

πεινασμένος» (στ. 600) καὶ «θέλει καταπιῇ ὡσὰν δράκος» (στ. 848).

Κατὰ τὸν Αἰλιανὸν (Ζ. ἱστ. Β' 21), ἐν Φρυγίᾳ δράκοντες ἀνοίγοντες τὸ στόμα εἷλκον τὰ πτηνὰ διὰ μόνης τῆς ἀναπνοῆς καὶ κατέπινον αὐτά. Γενικώτερον δὲ λέγει ὁ Ψελλός:[1] «ὥσπερ φασὶ τοὺς δράκοντας ταῖς ἀναπνοαῖς τὰ πόρρω κείμενα ἕλκειν».

377

Μ. Χατζόπουλος ἐν Παρνασσῷ τ. ΙΕ' σ. 59. Δυσδιάκριτον εἶναι ἂν τὸν δράκοντα φαντάζονται οἱ διηγούμενοι τὴν παράδοσιν ὡς ὄφιν ἢ ὡς ἀνθρωπόμορφον γίγαντα ἢ θηρίον· ἡ αὐτὴ δ' ἀσάφεια παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας περὶ δρακόντων διηγήσεις καὶ ἑλληνικὰς καὶ ἄλλων λαῶν[2]). Τοῦτο δὲ προέρχεται ἐκ τῆς συνήθους παραστάσεως τῶν δρακόντων ὡς ὄφεων μεγάλων καὶ ἰσχυροτάτων, ἐχόντων τὴν δύναμιν νὰ μεταμορφῶνται εἰς ἀνθρώπους καὶ τὴν ἀνθρωπίνην μορφὴν κατὰ τὸ πλεῖστον τηρούντων. Τοῦτο δὲ καθὼς καὶ τὴν ἐρωτομανίαν τῶν δρακόντων, ἐχόντων ἐρωμένας θνητὰς γυναῖκας, ἀναφέρει καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ὡς δοξασίας ἐπικρατούσας κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, ἐν τῷ περὶ δρακόντων συνταγματίῳ· «καὶ δράκοντας ἀναπλάττουσι μεταμορφουμένους εἰς ἀνθρώπων μορφάς, καὶ ποτὲ ὄφεις γίνεσθαι μικρούς, ποτὲ δὲ μεγίστους λίαν, ὄγκῳ καὶ μεγέθει σώματος ὑπερβάλλοντας, ποτὲ δὲ ἀνθρώπους, ὡς εἴρηται, γινομένους καὶ μετὰ ἀνθρώπων ὁμιλοῦντας, ἐρχομένους τε καὶ γυναῖκας ἁρπάζοντας καὶ συνουσιαζομένους αὐταῖς»[3]).

Ὁ δράκοντας παρίσταται ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ ὡς ἐκμυζῶν τὸ αἷμα τῆς ἐρωμένης του. Παραπλήσιον εἶναι τὸ ἐπεισόδιον λεσβιακοῦ παραμυθίου, καθ' ὃ ὁ Διάβολος εἰς ὄφιν δικέφαλον μεταμορφωθεὶς βυζαίνει τὸ αἷμα τῆς συζύγου του. (RTP. 1897 σ. 202). Ὁμοίως καὶ ἑνὸς ναξίου (Νεοελ. ἀνάλ. Β' σ. 120).

378

Κατὰ τὸν Ν. Χαλβαζῆν (Πραγματεία περὶ δρακόντων σ. 81-2).

[1]) Περὶ τοῦ κλέμματος σ. 117 Boissonade.

[2]) Πρβλ. Archivio per le tradiz. popolari 1902 σ. 161.

[3]) Ἐν Migne Patrol. gr. τ. 94 σ. 1600. Εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὸ κείμενον ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κώδ. τῆς Βιβλ. τοῦ Μονάχου ἀρ. 308 φ. 220 β, ὁπόθεν παρέλαβόν τινας γραφάς.

379

Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Γ. Ζερλέντη (1883). Περὶ ἁγίων δρακοντοκτόνων βλ. τὴν ἑπομένην. Συναξάριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἀφηγεῖται πῶς ἐξεδίωξεν ὁ ἅγιος ἀπὸ τῆς νήσου δαίμονα, ἐπιφαινόμενον ὡς λύκον, εἰς ὃν κατὰ μῆνα προσέφερον δώδεκα ἀνθρώπους ὡς θύματα. Τὸ συναξάριον περιέχεται εἰς τὸν ὑπ' ἀρ. 422 κώδικα τῆς ἡμετέρας Εθνικῆς βιβλιοθήκης (φ. 356α κἑ.), γραφέντα τῷ 1545, ἔχει δ' ἡ ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ διήγησις περὶ τοῦ λύκου ὡς ἑξῆς:

Περὶ λύκου τοῦ φαινομένου τοῖς κατοικοῦσι τὴν πόλιν, ὡς λύκος ἦν δὲ οὗτος ἀκάθαρτος δαίμων.

Εἰσελθόντων δὲ ἡμῶν ἐν τῇ πόλει οὐδεὶς ἐπεγίνωσκεν ἡμᾶς· ἦν δὲ τοῦ μηνὸς τοῦ λόγου [1]) νεομηνία παρ' αὐτοῖς· ἐλθόντων δὲ ἡμῶν ἐν τόπῳ καλουμένῳ Πιαστηρίῳ, ἦσαν ἐκεῖ οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως, ἔχοντες δώδεκα παῖδας σεσιδηρωμένους [2]) καὶ κειμένους ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ οὖν Ἰωάννης ἐπηρώτησέ τινα τῶν παρεστηκότων ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, λέγων· «Τίς ἡ αἰτία τῶν σεσιδηρωμένων [3]) τούτων;» ὁ δὲ εἶπεν «Κατὰ νεομηνίαν τοῦ μηνὸς κρατοῦνται δώδεκα παῖδες· καὶ προσφέρονται θυσία τῷ εὐεργέτῃ λύκῳ». Εἶπε δὲ Ἰωάννης· «Καὶ τί ἐστιν ὁ λύκος οὗτος; ἤθελον κἀγὼ μαθεῖν». Εἶπε δὲ ὁ ἀνήρ· «Περὶ τετάρτην ὥραν τῆς ἡμέρας, ἔρχονται οἱ ἱερεῖς καὶ λαμβάνουσι τοὺς παῖδας καὶ ἀπέρχονται ἀνενεγκεῖν αὐτοὺς θυσίαν· καὶ ἀκολουθοῦσιν ὄχλοι πολλοί· εἰ βούλει οὖν καὶ αὐτὸς ἀκολουθῆσαι, θεωρεῖς καὶ τὸν λύκον, καὶ τὴν θυσίαν τὴν γενομένην αὐτῷ». Εἶπε δὲ Ἰωάννης τῷ ἀνδρί· «Ἄνθρωπε, θεωρῶ σε ἐν πᾶσι κεκοσμημένον· ἐξόν μοί ἐστιν ξένον ὄντα, θεωρῆσαι τὸν λύκον;» Ὁ δὲ ἄνθρωπος εἶπε· «Καὶ ξένοις καὶ ἐνθαδίοις τοῖς πᾶσι φαίνεται». Εἶπε δὲ Ἰωάννης· «Δεῦρο ἀπέλθωμεν ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, ὅτι ποθῶ ἰδεῖν αὐτόν· καὶ ἐάν μοι δείξῃς αὐτόν, ἔχω μαργαρίτην ἀτίμητον, ᾧ τιμὴ [4]) οὐχ ὑποπίπτει, δίδωμί σοι

[1]) Πιθανῶς τὸ *λόγου* ἐγράφη κατὰ παραφθορὰν τοῦ ὀνόματος τοῦ μηνὸς *Λώου*, τοῦ δεκάτου μηνὸς τοῦ μακεδονικοῦ καὶ τοῦ ἐφεσίου ἡμερολογίου.

[2]) Κωδ. σεσιδηρομένους.

[3]) Κῶδ. σεσιδηρομένων.

[4]) Κῶδ. ὅτι μή.

αὐτόν, μόνον δεῖξόν μοι τὸν λύκον ὅτι ποθῶ τοῦ ἰδεῖν αὐτόν». Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ ἀνὴρ παρὰ Ἰωάννου, εὐθέως εἰς προθυμίαν ἦλθε τοῦ γνωρίσαι τὸν τόπον τῷ Ἰωάννῃ, καὶ δεῖξαι αὐτῷ τὸν λύκον. Καὶ ἀπελθόντες ἐπὶ τὸν τόπον, (φ. 356 β) εἶπεν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Ἰωάννην· «Ἰδοὺ ἤλθαμεν ἐν τῷ τόπῳ· δός μοι τὸν μαργαρίτην καὶ δείξω σοι τὸν λύκον». Εἶπε δὲ Ἰωάννης πρὸς αὐτόν· «Ἄνθρωπε, μή μοι ἀπιστήσῃς· ἀλλὰ δεῖξόν μοι τὸν λύκον, καὶ λάβε τὸν μαργαρίτην».

Καὶ ὡς ταῦτα εἶπεν ὁ Ἰωάννης τῷ ἀνθρώπῳ, ἰδοὺ ὁ δαίμων ὁ καλούμενος λύκος ἀνέβαινεν ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν Ἰωάννης· «Σοὶ λέγω, πνεῦμα πονηρόν, ἄκουσον». Καὶ εὐθέως ἔστη τὸ πνεῦμα. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτό[1]) Ἰωάννης. «Πόσα ἔτη ἔχεις ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ;» Καὶ ὁ δαίμων εἶπεν· «Ἔχω ἔτη ἑξήκοντα». Καὶ εἶπεν Ἰωάννης «Παραγέλλω σοι, ἐν ὀνόματι πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, ἐξελθεῖν ἐκ τῆς νήσου ταύτης». Καὶ εὐθέως τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν ἄφαντον ἐγένετο ἐξ ὀφθαλμῶν ἡμῶν· ἰδὼν δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὃ ἐποίησεν Ἰωάννης εὐθέως ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ λέγων· «Ἐλέησόν με, ἄνθρωπε· καὶ εἰπέ μοι τίς εἶ καὶ πόθεν· ὅτι τοιαῦτα ποιεῖς· ὅτι θεοῖς ἐπιτάσσεις[2]) καὶ πείθονταί σοι τρόμῳ». Ὁ δὲ Ἰωάννης εἶπε πρὸς αὐτόν. «Ἐγὼ εἰμὶ ὁ μαθητὴς Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ· οὗτος γὰρ ὃν λέγετε λύκον καὶ θεόν, πνεῦμα πονηρὸν ὑπάρχει ἀπόλλων τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο ἀπέστειλέ με ὁ Χριστὸς ἐνταῦθα, ἵνα τοὺς δαίμονας διώξω καὶ τοῖς ἀνθρώποις εὐαγγελίσωμαι[3]) τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας». Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ ἀνὴρ παρὰ Ἰωάννου, ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ καὶ εἶπε αὐτῷ· «Ἄνθρωπε τοῦ Χριστοῦ, ποίησον καὶ ἐμὲ τοῦ Χριστοῦ γενέσθαι». Ὑπολαβὼν δὲ Ἰωάννης ἀπὸ τῶν θείων γραφῶν, ἐδίδαξεν αὐτὸν τὰ περὶ πατρὸς υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. Καὶ πάλιν ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰωάννου λέγων· «Παρακαλῶ σοι, δός μοι τὴν ἐν Χριστῷ σφραγῖδα». Κατελθὼν δὲ Ἰωάννης ἐπὶ τὸν ποταμόν, ἐβάπτισεν αὐτὸν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ

[1]) Κῶδ. αὐτοῦ.
[2]) Κῶδ. ὑποτάσσεις.
[3]) Κῶδ. εὐαγγελίσομαι.

τοῦ ἁγίου πνεύματος. Ἀνελθόντων δὲ ἡμῶν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, εἶπεν Ἰωάννης πρὸς τὸν ἄνθρωπον· «Βλέπε, ἰδοὺ ἔλαβες τὸν ἀτίμητον μαργαρίτην».

[φ. 357α]. Καὶ ταῦτα τοῦ Ἰωάννου λέγοντος πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἰδοὺ οἱ μιερεῖς[1]) ἤρχοντο, ἔχοντες τοὺς δώδεκα παῖδας σεσιδηρωμένους, ὅπως θύσωσιν αὐτοὺς τῷ δαίμονι τῷ ἐπικαλουμένῳ λύκῳ. Ὅτε δὲ ἤρχοντο ἐν τῷ ποταμῷ, ἐν ᾧ τὴν θυσίαν ἀπετέλουν πρὸς τὸν δαίμονα, δι᾽ ἐκστάσεως ἐφαίνετο αὐτοῖς, καὶ φόβος καὶ τρόμος ἐλάμβανεν αὐτούς, καὶ οὕτως ἀπέσφαζον τοὺς παῖδας. Ἐλθόντων οὖν ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ καὶ δησάντων[2]) τοὺς παῖδας καὶ λαβόντων τὰς μαχαίρας, ἐπέμενον τὸν χρηματισμὸν τοῦ δαίμονος ὅπως ἀποσφάξωσι τοὺς παῖδας· ὁ οὖν Ἰωάννης ἐγγίσας πρὸς αὐτοὺς εἶπεν· «Ἄνδρες οἱ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας μὴ ἐπιστάμενοι, τὸν δαίμονα τὸν καλούμενον λύκον ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ἐγὼ ἐδίωξα αὐτὸν ἔξω τῆς νήσου ταύτης· εἰς μάτην οὖν ὁ κόπος ὑμῶν γίνεται ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ· ἀλλὰ λύσατε τοὺς παῖδας κἀγὼ ὑμῖν ἀναγγελῶ [ὑμᾶς] περὶ τοῦ δαίμονος τοῦ πλανῶντος ὑμᾶς τὸ πῶς ἀπολέσετε τὰς ψυχὰς ὑμῶν, καὶ τῶν παίδων τούτων». Ἀκούσαντες δὲ οἱ μιερεῖς παρὰ Ἰωάννου ταῦτα ἐξέστησαν ἅπαντες καὶ οὐδεὶς ἐτόλμα ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ ἀπόκρισιν δοῦναι τῷ πλησίον αὐτοῦ· ἔλεγον δὲ ὅτι ὁ λύκος ὁ τὸν ποταμὸν ἀναγαγών, ποταμοφορήτους[3]) ἔχει ἡμᾶς ἐμβαλεῖν ἐπὶ τῆς θαλάσσης. Ὁ οὖν Ἰωάννης εἶπε πάλιν πρὸς αὐτούς· «Εἶπον ὑμῖν, λύσατε τοὺς παῖδας τούτους καὶ ἄφετε αὐτοὺς ὑπάγειν· οὐ γὰρ προσδοκᾶτε δαίμονα, δι' ἐμοῦ ἐδιώχθη ἐκ τοῦ τόπου τούτου, κελεύσει τοῦ θεοῦ μου» Καὶ οὐκ ἦν ἀπὸ τῶν μιερέων ἀπόκρισις πρὸς τὸν Ἰωάννην. Ὁ οὖν Ἰωάννης ἐγγίσας καὶ λαβόμενος τῶν δεσμῶν τῶν παίδων, ἔλυσεν αὐτούς, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. «Εἰσέλθετε ἐν τῇ πόλει πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν καὶ μητέρας καὶ ἀδελφούς»· οὐδεὶς γὰρ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἠκολούθησεν αὐτοῖς. Καὶ πάλιν (φ.357β) προσελθὼν ὁ Ἰωάννης ἐπῆρε τὰς μαχαίρας ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν μιερέων καὶ πάντες ἐξέστησαν ἐπὶ τούτῳ Οὐδεὶς μέντοι ἐτόλμησε λα-

[1]) Χλευαστικῶς ἀντὶ τοῦ ἱερεῖς. Παρὰ τὸ μιαρός.

[2]) Κῶδ. δεισάντων.

[3]) Κῶδ. ποταμοφορίτους.

λῆσαι τῷ Ἰωάννῃ λόγῳ σκληρῷ ὅτι ἐκωλύοντο ἐπὶ τούτῳ καὶ πάντες εἰσῆλθον ἐν τῇ πόλει.

Καὶ ἔστη Ἰωάννης ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ ὑπῆρχε στοὰ μικρά, καλουμένη θύρα· καὶ συνήχθησαν ὄχλοι πολλοὶ περὶ αὐτόν. Ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰωάννης ἀπὸ τῶν θείων γραφῶν, ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ· καὶ οἱ μὲν ἐπίστευον αὐτῷ, οἱ δὲ ἠπίστουν· ὁμοίως καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ δαίμονος τοῦ ἐπιλεγομένου λύκου· καὶ πάντες ἐπείσθησαν καὶ ηὐχαρίστησαν τὸν Ἰωάννην διὰ τὴν ζωὴν τὴν γενομένην ἐπὶ τοὺς παῖδας. Οἱ οὖν μιερεῖς ἀπηχθίασαν τὸν Ἰωάννην καὶ οὐκ ἐλάλουν μετ' αὐτοῦ· ἀλλ' οὐδὲ ἤθελον ἀκούειν τὸν λόγον αὐτοῦ».

Τὸ συναξάριον συμπληροῦται διὰ τῆς διηγήσεως ἄλλων θαυμάτων τοῦ ἁγίου· τῆς ἐκδιώξεως δαίμονος ὑπὸ μορφὴν Αἰθίοπος ἐπιφαινομένου ἐν βαλανείῳ καὶ θεραπείας τοῦ καταληφθέντος ὑπ' αὐτοῦ υἱοῦ ἑνὸς τῶν ἱερέων τοῦ Διός, ὅστις ἐκ τοῦ θαύματος πεισθεὶς ἠσπάσθη τὸν χριστιανισμὸν μεθ' ὅλης τῆς οἰκογενείας του, περὶ θεραπείας ἑτέρου δαιμονιζομένου καὶ περὶ παρακωλύσεως ὀργιαστικῆς ἑορτῆς τοῦ Διονύσου, ἀγομένης ἐν τῇ νήσῳ, καὶ κατακρημνίσεως δι' εὐχῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Διονύσου, καταπλακώσαντος τοὺς δώδεκα ἱερεῖς τοῦ θεοῦ.

380

Κατὰ τὸν Hughes (Travels in Greece and Albania 2α ἐκδ. Lond. 1830 τ. II σ. 435-6) ἀκούσαντα τὴν παράδοσιν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Παραμυθίας. Ἐκ τούτου παρέλαβε καὶ ὁ Pouqueville (Voyage 2α ἐκδ. Par. 1826 τ. II σ. 139). Εἶναι δὲ καὶ σήμερον γνωστοτάτη εἰς τὸν λαὸν (Ἀθ. Πετρίδης ἐν Ἀνατ. ἐπιθεωρ. τ. Β' σ. 51).

Τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Δονάτου (Ἄη Δονάτ') δὲν ἐπλάσθη κατὰ παρετυμολογίαν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀιδωνέως, ὡς ὑπέλαβεν ὁ Mezières (de fluminibus inferorum. Par. 1853 σ. 26), οὗ τὴν γνώμην καὶ ἄλλοι ἠσπάσθησαν·[1]) διότι ἡ ὁμοιότης τῶν ὀνομάτων

[1]) Preller ἐν τῇ α' μόνον ἐκδόσει τῆς Griech. Mythol. τ. I σ. 509. Maury Histoire des religions de la Grèce τ. I σ. 589. Decharme Mythologie de la Grèce antique σ. 391.

προέρχεται ἐξ ἁπλῆς συμπτώσεως. Ἀλλ' εἰς τὸ συναξάριον αὐτοῦ προσετέθη ὁ μῦθος περὶ δρακοντοκτονίας, συνδεθεὶς πρὸς ὡρισμένον τόπον ἐν Θεσπρωτίᾳ τῆς Ἠπείρου, ὅστις συνέβη νὰ εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος, εἰς ὃν ἀρχαῖοι μῦθοι ἔθετον τὰ βασίλεια τοῦ Ἀιδωνέως· Τοιοῦτοι δὲ μῦθοι δρακοντοκτονιῶν, ἀνανέωσις ὄντες ἀρχαίων μύθων περὶ φόνων δρακόντων ὑπὸ θεῶν ἢ ἡρώων, εἰσεχώρησαν καὶ εἰς ἄλλων ἁγίων συναξάρια, οἱ πλεῖστοι προσλαβόντες ἀλληγορικὴν ἔννοιαν, κατανικήσεως τοῦ πονηροῦ πνεύματος ὑπὸ τῶν ἁγίων. Ἐνιαχοῦ δὲ τὰ συναξάρια διεπλάσθησαν εἰς παραδόσεις ἐπιχωρίους, συναφθέντα πρὸς ὡρισμένους τόπους. Καὶ τοιαῦται μὲν εἶναι ἡ προκειμένη καὶ αἱ ὑπ' ἀρ. 379. 381. 382. Τὰ δὲ συναξάρια περὶ τῶν δρακοντοκτόνων ἁγίων εἶναι πάμπολλα, ὧν τινὰ μόνον χάριν παραδείγματος ἀναφέρω ὧδε. Ὁ ἅγιος Ἀνδρέας ἐφόνευσε ἕνα δράκοντα, καὶ ἄλλον παρὰ τὴν Νίκαιαν ἐφυγάδευσεν[1]). Ὁ ἅγιος Θεόδωρος ἐφόνευσεν ἐπίσης πελώριον δράκοντα, καὶ ἔχομεν ἀπεικονίσεις αὐτοῦ ὡς δρακοντοκτόνου ἐν μνημείοις βυζαντινοῖς[2]). Ὁμοίως καὶ ὁ ἅγιος Ὑπάτιος[3]), καὶ ἡ ἁγία Παρασκευή, ἥτις μυθολογεῖται ὅτι ποιήσασα τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ ἐμφυσήσασα μόνον, ἐφόνευσεν δράκοντα, ὃν κατ' αὐτῆς ἐξέπεμψεν ὁ βασιλεὺς Ἀσκληπιός[4]). Δημοτικώτατος δ' εἶναι καὶ ὁ μῦθος περὶ τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, γνωστὸς καὶ ἐκ συναξαρίων καὶ ἐκ τῆς ἁγιογραφίας, καὶ ἐκ δημοτικῶν ᾀσμάτων, ὧν πλεῖσται παραλλαγαὶ φέρονται παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ. Ἀλλ' ὁ μῦθος οὗτος, καίτοι τὰ συναξάρια ὁρίζουσι τὸν τόπον τῆς δρακοντοκτονίας, εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα ἐκτίθεται ἄνευ μνείας τόπου· περὶ τῆς ἀρχῆς δ' αὐτοῦ καὶ τῆς διαδόσεως εἰς

[1]) Πράξεις καὶ περίοδοι Ἀνδρέου 16. 17. 19 ἐν **Analecta Bollandiana** 1894 σ. 324. 326. Περὶ τοῦ δευτέρου δράκοντος προσθέτει τὸ συναξάριον, ὅτι κατῴκει σὺν πλήθει δαιμονίων «οἷς οἱ τῶν Ἑλλήνων ὄχλοι πλανώμενοι ὡς θεοῖς θυσίαν προσέφερον». Ὅθεν ὁ μῦθος εἶναι συμβολικὴ παράστασις κατανικήσεως τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς.

[2]) Πλὴν τῶν συναξαρίων βλ. καὶ Μανουὴλ Φιλῆν Δ. 39 τ. II σ. 294 Miller. Ἀπεικονίσεις δ' ἐν μνημείοις τοῦ Ι' ἢ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος βλ. παρὰ Schlumberger Nicéphore Phocas σ. 361. 415.

[3]) Βλ. Κωδιν. π. κτισμ. σ. 126-7 Bonn.

[4]) Νικοδήμου Συναξαριστής. Ζάκυνθ. 1868 τ. Γ' σ. 197 τῆς 26 Ἰουλ. Προδήλως ἀναφέρεται ὁ μῦθος εἰς καταστροφὴν ἱεροῦ δράκοντος τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

ἄλλους λαούς, καὶ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μυθικῶν στοιχείων, ἅτινα ἔσχον ῥοπὴν εἰς τὸν σχηματισμὸν αὐτοῦ, θὰ πραγματευθῶ ἀλλαχοῦ ἐκτενέστερον.

Ὁ δὲ μῦθος περὶ φόνου δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Δονάτου ἐπεχωρίαζεν ἔκπαλαι εἰς τὴν Ἤπειρον, καὶ ἐκ τοῦ ἐπισημοτάτου διὰ τὸ θαῦμα γενομένου ἁγίου ὠνομάσθησαν καὶ πόλεις καὶ φρούρια. Ἤδη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἀνενεώθησαν «φρούρια δύο τοῦ ἁγίου Δονάτου». (Προκοπ. π. κτισμ. Δ΄ 4 σ. 259, 25 Bonn) Τὸ φρούριον τῆς Παραμυθίας καλεῖται ὑπὸ τῶν Τούρκων Ἀηδονὰτ κάλεσι καὶ ὁ καζᾶς Ἀηδονὰτ καλέσενdε. Ἐπ' ὀνόματι δὲ τοῦ ἁγίου τιμῶνται ἡ μητροπολιτικὴ ἐκκλησία Γλυκέος καὶ ἑτέρα ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Παραμυθιᾶς, ὑπῆρχον δὲ καὶ δύο ἐκκλησίαι τοῦ ἁγίου Δονάτου ἐν Σουλίῳ καταστραφεῖσαι κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πρὸς τοὺς Σουλιώτας [1]). Ἄγεται δ' ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου τὴν 30 Ἀπριλίου καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἠπείρου δημοτελῶς ἑορτάζεται.

Ἡ δὲ παλαιοτάτη διατύπωσις τοῦ μύθου εὑρίσκεται παρὰ τῷ Σωζομενῷ (Ζ΄, 26 τ. 67 σ. 1497. 1500 Migne), ὅστις μάλιστα ὡς πηγὴν αὐτοῦ ἀναφέρει τὰς ἐπιτοπίους παραδόσεις. Ἔχει δ' ὡς ἑξῆς: « Κατὰ τοῦτον δὲ (τὸν βασιλέα Θεοδόσιον) πολλοὶ πολλαχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐν ἐπισκόποις διέπρεπον, ὡς Δονᾶτος ὁ Εὐροίας τῆς Ἠπείρου· ᾧ δὴ πολλά τε καὶ ἄλλα τεθαυματουργῆσθαι *μαρτυροῦσιν οἱ ἐπιχώριοι*, μάλιστα δὲ τὰ περὶ ἀναίρεσιν τοῦ δράκοντος, ὃς περὶ τὰς καλουμένας Χαμαιγεφύρας παρὰ τὴν λεωφόρον ἐφώλευε, καὶ πρόβατα καὶ αἶγας καὶ βόας, ἵππους τε καὶ ἀνθρώπους ἐξήρπαζεν. Οὐ γὰρ ξίφος ἢ δόρυ φέρων, οὐδὲ ἄλλο τι βέλος ἔχων, ἐπὶ τουτὶ τὸ θηρίον ἦλθεν. Ἀλλ' ὡς ᾔσθετο, καὶ τὴν κεφαλὴν ὡς ἐφορμῆσον ἐξανέστησεν, ἀντιπρόσωπον αὐτῷ εἰς σταυροῦ σύμβολον τὸν ἀέρα τῷ δακτύλῳ κατεσήμανε καὶ ἐπέπτυσε. Τὸ δέ, τὸν σίαλον εἰς τὸ στόμα δεξάμενον, αὐτίκα κατέπεσε· καὶ νεκρὸν κείμενον, οὐ μεῖον τῶν παρ' Ἰνδοῖς ἱστορουμένων ἑρπετῶν διεφάνη τὸ μέγεθος. Ἀμέλει τοι, ὡς ἐπυθόμην, ὑπὸ ζεύγεσιν ὀκτὼ εἰς τὸ πλησίον πεδίον ἐξελκύσαντες αὐτὸ οἱ ἐπιχώριοι, κατέκαυσαν, ὅπως μὴ διασαπεὶς τὸν ἀέρα λυμανεῖται

[1]) Βλ. Leake Travels in northern Greece τ. IV σ. 63. Ι. Λαμπρίδου Ἠπειρωτικὰ μελετήματα τ. Ι΄ σ. 17.

καὶ λοιμώδη νόσον ποιήσῃ [1]). Δονάτῳ δὲ τούτῳ τάφος ἐστὶν ἐπίσημος εὐκτήριος οἶκος, ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἐπωνυμίαν ἔχων. Περὶ τοῦτον δὲ πηγὴ ὑδάτων πολλῶν, ἣν οὐ πρότερον οὖσαν, εὐξαμένου αὐτοῦ, τὸ θεῖον ἀνέδωκεν. Ἦν μὲν γὰρ οὗτος ὁ χῶρος παντελῶς ἄνυδρος. Ἐξ ὁδοιπορίας δέ ποτε ἐνθάδε παραγενόμενος, λέγεται τῶν ἀμφ' αὐτὸν ἀπορίᾳ ὕδατος ταλαιπωρουμένων τῇ χειρὶ τὴν γῆν λαχήνας εὔξασθαι, ἅμα δὲ τῇ εὐχῇ ἄφθονον ἀναβλύσαι ὕδωρ, καὶ ἐξ ἐκείνου μὴ διαλείπειν. Ἀλλὰ τῶνδε μὲν μάρτυρες οἱ τὴν Ἰσωρίαν [2]) οἰκοῦντες, κώμην Εὐροίας, καθ' ἣν τάδε συνέβη».

Ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος ὁ Ξανθόπουλος (Ἐκκλησ. ἱστορ. ΙΒ΄, 45 τ. 146 σ. 908 Migne) ἀντιγράφει τὸν Σωζομενόν, προσθέτει δ' ἐν τέλει τοῦτο μόνον ὅτι πλὴν τοῦ τάφου καὶ πόλις ὑπῆρχεν ἐπώνυμος τοῦ ἁγίου. Αἱ διαφοραὶ δὲ τῆς διηγήσεως τοῦ Σωζομενοῦ πρὸς τὴν σημερινὴν παράδοσιν τῶν ἐπιχωρίων δὲν προέρχονται ἐκ παραφθορᾶς ταύτης, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ μεταβολῶν τὰς ὁποίας ἐπήνεγκεν ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεύς, ὅπως ἀφομοιώσῃ τὸ θαῦμα πρὸς ἄλλα ὅμοια παλαιοτέρων συναξαρίων, οἷον τὸ τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου. Ὅθεν καὶ ὁ φόνος τοῦ δράκοντος παρίσταται ὡς γενόμενος διὰ μόνου τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ πτυσμοῦ (τοῦτο δὲ τὸ στοιχεῖον ἐγκατεμίχθη εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διασκευὴν ἐκ δημωδῶν δοξασιῶν). Καὶ τὰ περὶ τοῦ ὕδατος δὲν ἐξιστοροῦνται ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν μόλυνσιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ δράκοντος, ἀλλ' ἐκτίθενται ὡς αὐτοτελὲς θαῦμα, γενομένης ἀναβλύσεως τῆς πηγῆς κατ' εὐχὴν τοῦ ἁγίου.

Πρὸς τὴν ἐπιχώριον παράδοσιν πλησιάζουσι περισσότερον, δημωδέστερον τύπον ἔχουσαι, ἡ διήγησις τοῦ Συναξαριστοῦ καὶ ἡ τῆς

[1]) Καὶ οἱ δράκοντες, οὓς ἐφόνευσε κατὰ τὸν ἀρχαῖον μῦθον ὁ Ἡρακλῆς ἔτι παῖς, ἐκάησαν, ἡ δὲ κόνις αὐτῶν διεσκορπίσθη ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς χώρας. (Θεοκρίτ. ΚΔ΄, 86). Περὶ καύσεως τοῦ ἐν Κεφαλληνίᾳ δράκοντος βλ. κατωτέρω σ. 978.

[2]) Μεταγενέστεροι συγγραφεῖς καλοῦσι τὴν κώμην ταύτην Σωρεΐαν. Ὁ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης (Συναξαριστής, ἔκδ. Ζακύνθου 1868 τ. Β΄ σ. 299) λέγει ὅτι Σωρεΐα εἶναι τὸ Σοῦλι. Ἀλλ' ὁ Ἀθ. Πετρίδης (περὶ τοῦ ἐν Θεσπρωτίᾳ τῆς Ἠπείρου μεσαιωνικοῦ φρουρίου τοῦ Ἁγίου Δονάτου ἐν Παρνασσῷ τ. Γ΄ σ. 127) βεβαιοῖ ὅτι ἡ Σωρεΐα, κώμη κατεστραμμένη σήμερον, λέγεται κοινῶς Σωρωνειά, καὶ εὑρίσκεται εἰς τὰ Ν. πέρατα τῆς ἐπαρχίας Δελβίνου, παρὰ τὰ μεθόρια τῆς ἐπαρχίας Φιλιατῶν, ἐγγὺς δὲ τοῦ Πηλώδους λιμένος.

Ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου. Ἡ τῆς Ἀκολουθίας ἔχει ὡς ἑξῆς: «Εἰς τὴν αὐτὴν χώραν (Εὔροίαν) εὑρίσκετο χωρίον ὀνομαζόμενον Σωρεία, εἰς τὸ ὁποῖον ἦτον μία βρύσις νεροῦ, καὶ ὅσοι ἐπίνασιν ἀπ' αὐτὴν ἐπέθαιναν πικρότατα. Μανθάνοντας γοῦν τοῦτο ὁ ἁγιώτατος ἐπίσκοπος Δονᾶτος, ἐπῆγεν εἰς τὴν βρύσιν μὲ τοὺς κληρικούς του, καὶ εὐθὺς ὁποῦ ἔφθασεν ἐκεῖ, ἐγίνη μεγάλη βροντή, καὶ πάραυτα ἐβγαίνοντας ἀπ' ἐκεῖ ἕνα ζῶον θανατηφόρον, τὸ ὁποῖον εἶχε τὴν φωλεάν του εἰς τὴν βρύσιν, ὑπήντησε τὸν μακάριον, καὶ ἐδοκίμαζε νὰ συμπλέξῃ μὲ τὴν οὐράν του τοὺς πόδας τῆς ἡμιόνου τὴν ὁποίαν ἐκαβαλίκευεν. Ἐκεῖνος δὲ στραφεὶς καὶ βλέποντας τὸ ὑποζύγιόν του ἐνοχλούμενον, ἤρχισε καὶ ἔδερνεν εἰς τὴν ῥάχιν μὲ τὸ δεκανίκιόν του τὸ ἐνοχλοῦν ἐκεῖνο θηρίον, καὶ δέρνοντάς το, τοῦ ἔδωκε καιρίαν πληγήν. Τὸ ὁποῖον μὴν ἠμπορῶντας πλέον νὰ στέκῃ, ἔπεσε νεκρὸν εἰς τὴν γῆν. Τότε οἱ παρεστῶτες καὶ θεαταὶ τοῦ θαύματος ἐσύναξαν ξύλα καὶ ἐκατέκαυσαν ἐκεῖνο τὸ ἄγριον καὶ θανατηφόρον θηρίον. Ὅμως τινὰς δὲν ἀποκότα νὰ ἐγγίσῃ τὸ νερὸν καὶ νὰ τὸ γευθῇ. Ὁ δὲ ἅγιος κάμνοντας εὐχήν, καὶ εὐλογῶντας τὴν βρύσιν καὶ πίνοντας πρῶτος, ἔκαμε καὶ ἔπιαν καὶ οἱ ἄλλοι χωρὶς φόβον. Ἀπὸ τὸ ὁποῖον οἱ πίνοντες, ἀβλαβῶς ἐγύριζον εἰς τὰ ἴδια»[1]). Καὶ ὁ Συναξαριστὴς ἐπαναλαμβάνει τὰ αὐτά, μὲ μόνην τὴν παραλλαγὴν ὅτι ὁ ἅγιος ἐπέβαινεν ὄνου, καὶ ἐπλήγωσε τὸ θηρίον μὲ τὸ σχοινίον, μὲ τὸ ὁποῖον ἐκτύπα τὸν ὄνον[2]).

381

Παρὰ Α. Γρανίτσα, δημοδιδασκάλου ἐν Σκοπέλῳ (1888). Διὰ βραχέων μνημονεύει τὴν παράδοσιν ὁ Κ. Ζ. Λιβανὸς (ἐν Ἑβδομάδι 1890 ἀρ. 30 σ. 2). — Ἡ λύτρωσις τῶν καταδίκων διὰ τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος παρουσιάζει ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν λύτρωσιν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν σιδηροδεσμίων παίδων, τῶν θυσιαζομένων εἰς τὸ θηρίον λύκον, κατὰ τὸ ἀνωτέρω ἐν ἀρ. 379 παρατεθὲν συναξάριον.

382

Τὴν παράδοσιν ἤκουσα παρὰ πολλῶν καὶ ἐν Καλαβρύτοις καὶ

[1]) Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Δονάτου. Ἐνετ. 1774 σ. 21-2.

[2]) Νικοδήμου Συναξαριστὴς ἐνθ. ἀν.

ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου. Ἀναφέρει δ' αὐτὴν καὶ ὁ Carnarvon (Reminiscences σ. 68-9). Εἶναι συμφωνοτάτη πρὸς τὸ συναξάριον περὶ τῆς εὑρέσεως τῆς εἰκόνος καὶ τῆς κτίσεως τοῦ μοναστηρίου (Βλ. [Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων] Κτιτορικὸν ἢ προσκυνητάριον τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Ἀθ. 1840 σ. 46-8)· οὐδόλως δ' ἄπορον τοῦτο, διότι οἱ μοναχοὶ ἐπαναλαμβάνουσι τὸ συναξάριον εἰς τοὺς προσκυνητάς, καὶ διὰ τούτων διεδόθη εἰς τὸν λαόν.

Τὸ μνημονευθὲν Κτιτορικὸν κοσμεῖται καὶ δι' εἰκόνων, ὧν μία παριστᾷ τὸν φόνον τοῦ δράκοντος. Ταύτην παραθέτομεν ὧδε ἐν σμικρύνσει, ὡς ἐμφαίνουσαν ὁποῖον ἡ φαντασία παλαιοτέρου Ἕλληνος τεχνίτου ἀνέπλασε τὸ εἶδος δράκοντος ὑπὸ τῆς θείας δυνάμεως φονευθέντος.

383

Κατ' ἀνακοίνωσιν Μπάμπη Ἀννίνου (1882), κατὰ τὸν Αἶνον (περιοδικὸν σύγγραμμα, Κεφαλλην. 1883 σ. 317-9) καὶ τὸν Π. Πα-

νᾶν (ἐν Ἑβδομάδι 1885 σ. 314-5). Ὁ Π. Πανᾶς προσθέτει τὰς ἑξῆς λεπτομερείας τῆς ἐγχωρίου παραδόσεως· ὅτι ὁ φονεύσας τὸν δράκοντα ἐλέγετο Λουκίσας, (ἐξ οὗ καὶ λόγγος τοῦ Λουκίσα ὠνομάσθη ὁ τόπος), καὶ ὅτι ἐφόρεσε σιδερένιο πουκάμισο καὶ ὑπῆγε μόνος του εἰς τὸ δάσος· ὅτι εὗρε τὸ θηρίον καὶ ἐκεῖ ποῦ ἄνοιγε τὸ στόμα του νὰ τὸν καταπιῇ ἐχώθη μέσα, καὶ μὲ ξουράφι τοῦ ἔκοψε ἀπὸ μέσα τὸ λαιμό του· γιατὶ τὸ δέρμα του ἀπέξω ἦταν τόσο σκληρό, ὁποῦ τίποτε δὲν τὸ τρυποῦσε· καὶ ὅτι ἀφοῦ τοῦ ἔκοψε τὸ λαιμὸ ἐβγῆκε καὶ ἐφαινόταν πῶς δὲν εἶχε πάθῃ τίποτε, ὕστερα ὅμως ἀπὸ λίγον καιρὸ ἐπέθανε, γιατὶ ἐφαρμακώθη ἀπὸ τὰ φαρμακερὰ μολύσματα ποῦ ἀνέπνευσε ὅταν ἦταν μέσα 'ς τὸ σῶμα τοῦ δράκοντος. — Ἐκθέτει δ' ὁ Π. Πανᾶς τὰ κατὰ τὸν φόνον τοῦ δράκοντος, ἀναπτύσσων ἔκθεσιν τοῦ προβλεπτοῦ τῆς ἐνετικῆς πολιτείας Φαντίνου Μαλιπιέρη.

Περίληψιν τῆς ἐκθέσεως ταύτης, γραφείσης τὸν Μάϊον τοῦ 1509, ἀποκειμένης δ' εἰς τὸ ἀρχεῖον Κεφαλληνίας, ἐδημοσίευσεν ὁ Λῖνος[1]), τοῦ ὁποίου ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ, ὅτι ἡ δημώδης παράδοσις ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως ταύτης «μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὡς φονεῖς τοῦ θηρίου μνημονεύονται εἰς αὐτὴν δύο ἀδελφοὶ ἀγνώστου οἰκογενείας» ὄχι δηλονότι ἐκείνης, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ δάσος[2]). Τὸν λυμαινόμενον τὴν νῆσον φοβερὸν δράκοντα ἐφόνευσαν κατὰ τὴν ἔκθεσιν οἱ ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Βερνάρδος Βρεσκᾶνος, ἐκ τοῦ φρουρίου Ἁγίου Γεωργίου τῆς Κεφαλληνίας. Οὗτοι λαβόντες παρὰ τοῦ προβλεπτοῦ σιδηρᾶς πανοπλίας τὸν ἐφόνευσαν οὐδὲν παθόντες, ἀφοῦ πρῶτον ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν κρατῶν ξίφος εἰσεπήδησεν ἐντὸς τοῦ χαίνοντος στόματος τοῦ δράκοντος, ὁ δ' ἄλλος ἔπληττε διὰ πελέκεως

[1]) Τὸ ἔγγραφον ἐδημοσιεύθη φαίνεται πλῆρες ὑπὸ τῶν Μαρίνου καὶ Νικολάου Πινιατόρρων (M. e N. Piniatorre Memorie storiche e critiche dell'isola di Cefalonia Corfu, 1889 τ. II σ. 108 κέ.). Τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν εἶδον, ἀλλ' ἀπόσπασμα τῆς ἐκθέσεως ἐκ τούτου ἐδημοσίευσεν ὁ Πὰρτς (Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη, ἐξελλην. ὑπὸ Λ. Γ. Παπανδρέου. Ἀθ. 1892 σ. 236).

[2]) Καθ' ἃ εἰκάζει ὁ Π. Πανᾶς, ἴσως ἀποθανόντων ἄνευ ἀρρένων κληρονόμων τῶν κυρίων τοῦ δάσους Βρεσκάνων, τῶν δρακοντοκτόνων, ἡ θυγάτηρ τοῦ ἑτέρου αὐτῶν θὰ ἐνυμφεύθη Λουκίσαν, φέρουσα προῖκα τὸ δάσος, μετ' αὐτοῦ δὲ θὰ μετέφερε καὶ τὴν παράδοσιν τῆς οἰκογενείας της. Διότι τὰ τέκνα της δικαίως ἠδύναντο νὰ λέγωσιν ὅτι ὁ πάππος των ἐφόνευσε τὸ θηρίον.

αὐτόν, ἀντιμαχόμενον ἐπί τινας στιγμὰς σφοδρῶς καὶ μὲ τὴν οὐράν. Ἀναφέρει δ' ἡ ἔκθεσις καὶ τὸ τερατῶδες μέγεθος τοῦ δράκοντος καὶ τὴν καῦσιν τοῦ σώματος αὐτοῦ πρὸ τῆς ἐκκλησίας, καὶ τὴν τέλεσιν ἐπισήμου δοξολογίας διὰ τὴν αἰσίαν ἔκβασιν τοῦ ἐπικινδύνου ἀγῶνος, καθὼς καὶ τὴν παραχώρησιν τιμαρίου εἰς τοὺς δρακοντοκτόνους πρὸς ἀμοιβήν. Ὁρίζει προσέτι καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν συνετελέσθη ὁ ἆθλος, τὴν 10 Μαΐου 1509.

Ὅθεν τὸ ἔγγραφον παρουσιάζεται ὡς σύγχρονον τῆς ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ ὄρους Αἴνου δρακοντοκτονίας, ἀλλ' ὡς τοιοῦτο φαίνεται σφόδρα ὕποπτον, χαλκευθὲν ἴσως ἐπὶ τῇ βάσει προϋπαρχούσης παραδόσεως, ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς τίτλος ἰδιοκτησίας. Διότι παντελῶς ἀπίθανον εἶναι, ὅτι ἀνὴρ σοβαρός, ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἐνετικῆς πολιτείας, ὅσον εὔπιστος καὶ ἂν ὑποτεθῇ, θὰ ἀνέγραφεν ἐν ἐπισήμῳ ἐγγράφῳ τὰς λεπτομερείας περὶ τοῦ τεραστίου μεγέθους δράκοντος πτερωτοῦ καὶ περὶ τῆς μυθώδους πάλης τῶν σιδηροφράκτων ἡρώων, ὧν ὁ ἕτερος δὲν ἐδίστασεν νὰ εἰσπηδήσῃ πάνοπλος εἰς τὸ χαῖνον τοῦ δράκοντος στόμα [1]).

Ἀνάμνησις περὶ τοῦ ἐν τῷ Αἴνῳ δράκοντος ὑπεμφαίνεται καὶ εἰς δημοτικὸν ᾆσμα τῆς Κεφαλληνίας, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ B. Schmidt (Sagen σ. 208 ἀρ. 65). Οἱ δώδεκα γιοὶ τοῦ Διγενῆ, κατὰ τὸ ᾆσμα τοῦτο, παγαίνουν νὰ κυνηγήσουν. Ὁ πατήρ των δίδει εἰς αὐτοὺς τὴν εὐχήν του, ἀλλὰ νουθετεῖ αὐτοὺς νὰ μὴ πλησιάσωσιν εἰς τὸ ὄρος Αἶνον.

Ἀπὸ τ' Ἐλάτου τὸ βουνὸ μὴμ πάτε νὰ περάστε,
γιατ' εἶν' ἕνα κακὸ θεριὸ καὶ σᾶς καταρουφάει.

Ἀλλ' ἐκεῖνοι ἐπειδὴ τὸ κυνήγιον καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἀπέβη ἀτυχές, παρακούσαντες τὴν πατρικὴν συμβουλήν, ὑπῆγαν εἰς τὸ ὄρος, ἐκεῖ δ' ἐξελθὸν τὸ θηρίον τοὺς ἐρρόφησεν. Ἡ συμφορὰ ἀποκαλύπτεται δι' ὀνείρου εἰς μίαν νύμφην τοῦ Διγενῆ, ὅστις ἐννοεῖ παρευθὺς τὴν σημασίαν τοῦ ὀνείρου.

Τὸ δημοτικὸν τοῦτο ᾆσμα εἶναι ἀτελές, διότι ἐλλείπει τὸ τέλος, ἡ

[1]) Εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ Partsch (ἔνθ. ἀν.) ὅτι ἡ περιγραφὴ τοῦ δράκοντος ἐν τῇ ἐκθέσει (μάλιστα δ' αἱ ἀναφερόμεναι πτέρυγες αὐτοῦ) εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰς ἑραλδικὰς παραστάσεις τῶν δρακόντων.

ἀπελευθέρωσις δηλαδὴ τῶν καταποθέντων υἱῶν τοῦ Διγενῆ ἐκ τῆς γαστρὸς τοῦ θηρίου. Πλῆρες σώζεται ἐν καππαδοκικῇ παραλλαγῇ (ΔΙΕ. τ. Α΄ σ. 718-9) καὶ ἐν ἠπειρωτικαῖς (ΖΑ. σ. 58-9. Ἀραβαντινοῦ Συλλογὴ σ. 272 ἀρ. 452). Ἐν τῇ κεφαλληνιακῇ παραλλαγῇ ἐγένετο ἀντικατάστασις τοῦ Σιγρόπουλου τῆς καππαδοκικῆς καὶ τοῦ στοιχειοῦ ἢ τοῦ θεριοῦ τῶν ἠπειρωτικῶν διὰ τοῦ οἰκειοτέρου εἰς τοὺς Κεφαλλῆνας θηρίου, τοῦ ἐν τῷ Αἴνῳ ἐμφωλεύοντος. Εἶναι δὲ τὸ ᾆσμα τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου· ἐν τῇ κεφαλληνιακῇ παραλλαγῇ πατὴρ τῶν κυνηγῶν οὓς κατέπιε τὸ θηρίον λέγεται ὁ Διγενής, ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν ἠπειρωτικῶν ὁ Γιάννης (Διγενής), ἐν δὲ τῇ καππαδοκικῇ ὁ Ἀνδρόνικος· ἡ παραλλαγὴ αὕτη μνημονεύει ὀνομαστὶ καὶ ἕνα τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου, τὸν Κωνστάντσινον, τὸν πολυθρύλητον δηλαδὴ Κωνσταντῖνον[1]) καὶ τὸ ἐν ταύτῃ ὄνομα τοῦ θηρίου (Συγρόπουλος) εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Διγενῆ εἰς τἀκριτικὰ ᾄσματα Συρόπουλος [2]).

Ἀλλὰ τὸ ᾆσμα δὲν ἔχει τοῦτο μόνον τὸ κοινὸν πρὸς τὴν παράδοσιν, τὴν μνείαν δηλ. τοῦ ἐν τῷ Αἴνῳ θηρίου. Τοὐναντίον νομίζω, ὅτι κοινὴν πηγὴν ἀμφότερα ἔχουσι παλαιόν τινα μῦθον περὶ δρακοντοκτονίας, καὶ ὅτι ἀδιαφθορώτερα διετήρησε τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τούτου ἡ παράδοσις, ἐνῷ μετέβαλε καὶ ἠλλοίωσεν αὐτὰ ἡ δημώδης ποίησις. Τοιαῦτα δὲ στοιχεῖα εἶναι ἡ εἰσπήδησις τοῦ ἥρωος διὰ τοῦ στόματος εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ θηρίου, ἡ φθορὰ τοῦ θηρίου ἔνδοθεν καὶ ἡ τοῦ ἥρωος ἀβλαβοῦς ἢ μικρὰν ὑποστάντος βλάβην ἔξοδος ἢ διὰ τῆς πληγῆς ἢ διὰ τοῦ στόματος, ἀναγκασθέντος τοῦ θηρίου νὰ ἐξεμέσῃ αὐτόν. Ἴσως δ' ὁ μῦθος καθόλου εἶναι εἰκὼν τοῦ φαινομένου τῆς ἐκλείψεως, τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης, ὅπερ κατὰ τὰς δοξασίας πολλῶν λαῶν ἀρχαίων καὶ νέων, προέρχεται ἐκ δράκοντος ἢ ἄλλου θηρίου, καταπίνοντος τὰ οὐράνια ἐκεῖνα σώματα [3]).

Κατὰ τὴν κεφαλληνιακὴν παράδοσιν, ὁ ἥρως εἰσεπήδησε εἰς τὸ

[1]) Τοῦ Κωνσταντίνου τὸ ὄνομα συχνάκις ἐπαναλαμβάνεται εἰς τἀκριτικὰ ᾄσματα (Βλ. ὅσα ἐσημείωσα ἐν ΔΙΕ. τ. Β΄ σ. 224). Εἰς τὸ ᾆσμα τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου Κωνσταντῖνος ὀνομάζεται ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν. (Βλ. τὸ περιοδικὸν Ἀκρίταν 1904 σ.122).

[2]) Βλ. ὅσα ἐσημείωσα εἰς τὸ αὐτὸ περιοδικὸν σ. 101.

[3]) Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 508 κέ. Politis der Mond ἐν Roscher Selene σ. 187.

χαῖνον στόμα τοῦ δράκοντος φορῶν σιδηροῦν θώρακα καὶ κατέκοψεν ἔνδοθεν τὸν λαιμὸν τοῦ θηρίου· ὡς δ’ ἡ ἔκθεσις τοῦ προνοητοῦ λέγει, τὸν δράκοντα ἐπολέμησαν πάνοπλοι δύο ἀδελφοί, ὧν ὁ εἷς μὲν εἰσεπήδησεν εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, ὁ δ ἕτερος τὸ ἔπληττεν ἔξωθεν διὰ πελέκεως. Τὸ ἐπεισόδιον δὲ τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς ἀρχαίους ὁμοίους μύθους. Καὶ πρῶτον εἰς τὸν περὶ τῆς λυτρώσεως τῆς Ἡσιόνης ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, φονεύσαντος τὸ κῆτος· ὁ Ἡρακλῆς, κατὰ τὸν Ἑλλάνικον, «Ἀθηνᾶς αὐτῷ πρόβλημα ποιησάσης τὸ καλούμενον ἀμφίχυτον τεῖχος, εἰσδὺς διὰ τοῦ στόματος εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ κήτους τὰς λαγόνας διέφθειρε». [1]) Κατὰ δὲ τὸν Τζέτζην (εἰς Λυκόφρ. 34) «ἀθρόως τῷ τούτου ἐμπεπήδηκε στόματι, τρισὶ δὲ ἡμέραις ἔνδοθεν κατακόπτων αὐτό, ἐξῆλθεν ἀποβεβληκὼς καὶ τὴν τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τρίχα». Τὴν κατάποσιν τοῦ Ἡρακλέους ὑπὸ τοῦ κήτους καὶ τὴν ψίλωσιν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ (εἰκονικὴν παράστασιν τῆς ἐξαφανίσεως τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου κατὰ τὰς ἐκλείψεις) [2]) ἀναφέρουσι καὶ ὁ Λυκόφρων καὶ ὁ παλαιὸς σχολιαστὴς αὐτοῦ [3]) καὶ ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς (πρὸς Μαθηματικοὺς Α΄, 255 σ. 656 Bekker). Γραφὴ δὲ ἀρχαίου ἀγγείου εἰκονίζει τὸν Ἡρακλέα γυμνὸν μὲν ἔχοντα τὸ πρὸς τὸν θεατὴν ἐστραμμένον μέρος τοῦ σώματος, τὸ δὲ λοιπὸν κεκαλυμμένον ἀπὸ κορυφῆς μέχρι ποδῶν δι’ εὐρέος ἱματίου καὶ ἕλκοντα τὸ ξίφος, πρὸ τοῦ χαίνοντος στόματος τοῦ κήτους, εἰς ὃ θέτει τὸν πόδα ὅπως εἰσορμήσῃ [4]).

Καὶ εἰς τὸν ἀντίστοιχον μῦθον τῆς λυτρώσεως τῆς Ἀνδρομέδας ὑπὸ τοῦ Περσέως ἐπανελαμβάνετο ἐπίσης τὸ ἐπεισόδιον, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ παλαιοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Λυκόφρονος (στ. 839) λέγοντος· «Καθὼς ὁ Ἡρακλῆς κατεπόθη ὑπὸ τοῦ κήτους, οὕτως καὶ ὁ

[1]) Παρὰ Σχολ. Ἰλ. Υ 145.

[2]) Κατὰ τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ ᾄσματα, ἅτινα ἀναφέρω εἰς τὴν διατριβήν μου Der Mond (ἔνθ. ἀν. σ. 188-189) ὁ δράκοντας, ὃν κτείνει ἡ σύζυγος τοῦ Διγενῆ (ἡ τοῦ κεραυνοῦ προσωποποιία) «ἔτρωγε τοῦ ἥλιου τοῖς ἀχτίναις».

[3]) Λυκόφρ. 33 κέ. Σχολ. αὐτ. 37. 839.

[4]) Monumenti dell'Inst. t. V. πίν. 9. E. Braun ἐν Annali dell'Inst. τ. 21 σ. 107 κέ. Welcker, Alte Denkmäler τ. III σ. 382 κέ. πίν. 24, 2 (ὅστις νομίζει ὅτι ἡ γραφὴ ἀπεικονίζει τὸν Ἰάσονα, ἐξερχόμενον νικητὴν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος). Flasch Angebliche Argonautenbilder σ. 28.

Περσεὺς καταποθεὶς ἐλάκτισε τὸ ἧπαρ αὐτοῦ καὶ ἐξήλατο καὶ ἔσωσε τὴν Ἀνδρομέδαν.» Ὡς τόπος ἐν ᾧ ἐγένετο ὁ ἆθλος τοῦ Περσέως λέγεται ὑπό τινων ἡ Ἰόπη, ἥτις ἀναφέρεται καὶ εἰς ἄλλον ὅμοιον σημιτικὸν μῦθον. Διότι εἰς τὴν Ἰόπην κατέβη ὁ προφήτης Ἰωνᾶς καὶ ἐκεῖ ἐπέβη τοῦ πλοίου, ἐκ τοῦ ὁποίου ῥιφθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν κατεπόθη ὑπὸ μεγάλου κήτους, τοῦ ἐκβαλόντος αὐτὸν εἰς τὴν ξηράν, ἀφοῦ τὸν ἐκράτησε ζῶντα ἐν τῇ κοιλίᾳ του τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. (Ἰωνᾶς α´ 3. β´ 1 κἑ.).

Εἰς τὸ διάμεσον τῶν μύθων τούτων καὶ τοῦ μύθου ὃν εὑρίσκομεν εἰς τὰ δημοτικὰ ᾄσματα περὶ τῶν υἱῶν τοῦ Ἀνδρονίκου, πρέπει ἴσως νὰ τεθῇ μῦθος περὶ τοῦ Ἰάσονος, ὃν τεκμαιρόμεθα ἐκ γραφῆς ἀρχαίου ἀττικοῦ ἀγγείου τοῦ Ε´ αἰῶνος, εὑρεθέντος ἐν Καιρέᾳ τῆς Τυρρηνίας τῷ 1833, διότι οὐδεὶς ἀρχαῖος συγγραφεὺς μνημονεύει αὐτόν. Ἂν καὶ πολλαχῶς ἡρμηνεύθη καὶ παρενοήθη ἡ γραφὴ αὕτη, βέβαιον εἶναι ὅτι παριστᾷ τὸν φύλακα τοῦ χρυσοῦ δέρατος δράκοντα ἐξεμοῦντα κατὰ προσταγὴν τῆς Ἀθηνᾶς τὸν Ἰάσονα. Ἀριστερὰ ἀπεικονίζεται ἡ κεφαλὴ καὶ ὁ τράχηλος τοῦ τεραστίου φολιδωτοῦ δράκοντος, καὶ πρὸ αὐτοῦ δεξιὰ ἡ Ἀθηνᾶ, τὴν δεξιὰν χεῖρα στηρίζουσα εἰς μακρὸν δόρυ, φέρουσα δὲ γλαῦκα εἰς τὴν ἀριστεράν, καὶ βλέπουσα μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ φροντίδος τὸ γινόμενον· εἰς δὲ τὸ βάθος δένδρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δέρας κριοῦ ἐμφαίνει τὸν τόπον, ἐν ᾧ ὑπόκειται ἡ σκηνή. Ἐκ τοῦ ἀνοικτοῦ στόματος τοῦ δράκοντος ἐκβάλλεται γυμνὸς ἀνὴρ, ὅστις δι᾽ ἐπιγραφῆς δηλοῦται ὅτι εἶναι ὁ Ἰάσων· ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἔχουσιν ἐξαχθῇ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος, τὸ λοιπὸν σῶμα μέχρι τῆς ὀσφύος φαίνεται εἰς τὸ χάσμα τοῦ στόματος, οἱ δὲ πόδες εἶναι ἀκόμη ἐγκεκλεισμένοι ἐντὸς τοῦ τραχήλου· αἱ ἀδρανῶς πίπτουσαι χεῖρες καὶ ἡ πρὸς τὰ κάτω κεκλιμένη κεφαλὴ δεικνύουσιν ὅτι ὁ ἥρως δὲν ἐξέρχεται τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος ἐξ ἰδίας ὁρμῆς καὶ δυνάμεως, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ὁ ὡρθωμένος τράχηλος τοῦ θηρίου φανερώνει ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι νεκρόν. Ὅθεν δὲν παρίσταται ὁ Ἰάσων ἐξερχόμενος τοῦ δράκοντος ἀφοῦ εἰσπηδήσας εἰς τὴν κοιλίαν αὐτοῦ τὸν κατέκοψεν ἔνδοθεν, ἀλλὰ μᾶλλον καταποθεὶς ὑπ᾽ αὐτοῦ καὶ σωζόμενος ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς. Πιθανωτάτη δὲ μοὶ φαίνεται ἡ γνώμη, ἣν πρῶτος ἐξήνεγκεν εὐθὺς

μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἀγγειογραφίας ὁ C. A. Böttiger: «Προφανῶς, λέγει οὗτος, ὑπῆρχε παλαιὸς μῦθος, ὅτι ὁ Ἰάσων προτοῦ νὰ τύχῃ τῆς βοηθείας τῆς Μηδείας ἐπεχείρησε παρατολμότατον ἔργον, ν' ἁρπάσῃ τὸ δέρας ἐκ τοῦ δράκοντος, καὶ ὅτι οὗτος τὸν κατέπιεν ὁλοζώντανον, ἀλλὰ κατὰ κέλευσμα τῆς μεγάλης προστάτιδος τῶν ἡρώων Ἀθηνᾶς τὸν ἐξήμεσε σῶον καὶ ἀβλαβῆ.» [1])

Καὶ κατὰ τὸ δημῶδες καππαδοκικὸν ᾆσμα, ὁ καταπιὼν τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀνδρονίκου Συγρόπουλος, κατὰ προσταγὴν τοῦ πατρός των ἐξεμεῖ αὐτοὺς πανόπλους, μετὰ τῶν ὅπλων καὶ τῶν θωράκων αὐτῶν («μὲ τ' ἄρματα, μὲ τὰ λουρίτσα»)· καὶ ἀβλαβεῖς πάντας, πλὴν τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἀπώλεσε τὸν μικρὸν δάκτυλον, ὡς ὁ Ἡρακλῆς τοῦ ἀρχαίου μύθου ἀπώλεσε τὴν τρίχα ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους. Κατὰ δὲ τὴν ἠπειρωτικὴν παραλλαγήν, ὁ πατὴρ ἐξήγαγε τὰ τέκνα του ἀλλ' ὄχι πάντα ζῶντα ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ στοιχειοῦ, κατακόψας αὐτὸ διὰ τοῦ ξίφους του.

Ὅμοιοι μῦθοι ἐφέροντο πιθανώτατα καὶ ἄλλοι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὡς δεικνύει καὶ ἡ διήγησις τοῦ Λουκιανοῦ (Ἀληθ. ἱστορ Α' 30 κἑ. σ. 94) περὶ καταπόσεως ὑπὸ μεγίστου κήτους ὁλοκλήρου πλοίου μετὰ σύμπαντος τοῦ πληρώματος αὐτοῦ, δι' ἧς παρῳδεῖ τὰς τοιαύτας μυθοπλαστίας. Καὶ παρ' ἄλλοις δὲ λαοῖς δὲν εἶναι ἄγνωστοι παραπλήσιοι μῦθοι. Κατά τινα γερμανικὸν μῦθον τῶν μέσων χρόνων, δράκων κατέπιε τὸν Baltram, ἐλύτρωσε δ' αὐτὸν ὁ Sintram, ἢ κατὰ παραλλαγὴν αὐτοῦ ὁ ὑπὸ τοῦ δράκοντος καταποθεὶς ἦτο ὁ

[1]) Ἐν Artistisches Notizenblatt 1835 ἀρ. 9 (Böttiger kleine Schriften τ. II σ. 372). Εἰκὼν τῆς ἀγγειογραφίας ἐν Monum. dell Instit. τ. II πίν. 35. Ὁ πρῶτος δημοσιεύσας τὸ ἀγγεῖον Gerhard (Iason des Drachen Beute. Berlin 1835) ἐνόμισεν ὅτι ἀπεικονίζεται ἡ κατάποσις τοῦ Ἰάσονος ὑπὸ τοῦ δράκοντος. Ὁ Welcker (ἐν Rhein. Mus. 1835 τ. III σ. 503 κἑ. καὶ ὕστερον ἐν Alte Denkm. τ. III σ. 378 κἑ.) ὑπεστήριξεν ὅτι τοὐναντίον παρίσταται ὁ Ἰάσων ἐξερχόμενος νικητὴς ἐκ τοῦ σώματος τοῦ δράκοντος, ὃν ἐφόνευσε· τοῦτο δὲ παρεδέχθη καὶ ὁ Gerhard (ἐν Annali dell Inst. 1836 σ. 289 κἑ.). Ὁ Ἰταλὸς A. Gennarelli (Museo Gregoriano II πίν. 86,1) ἡρμήνευσεν ὀρθότερον τὴν γραφήν, ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ἐξαναγκάζει τὸν δράκοντα νὰ ἐξεμέσῃ ζῶντα τὸν Ἰάσονα, ὃν ζῶντα κατέπιεν. Ὁπόσον ἐσφαλμένη εἶναι ἡ γνώμη τῶν ἰσχυριζομένων ὅτι ὁ δράκων εἶναι νεκρὸς καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐξέρχεται νικητὴς ὁ Ἰάσων, κατέδειξεν ὁ Flasch (ἔνθ. ἀν. σ. 25 κἑ.)· ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Seeliger (ἐν Roscher Lexik der Mythol. τ. II σ. 83) ἐπαναλαμβάνει τὴν αὐτὴν γνώμην.

Sintram, λυτρωτὴς δ' ὁ Δείτριχ ὁ Βερναῖος.[1]) Ἡ Καλεβάλα τῶν Φιννίων ἀναφέρει, ὅτι ὁ Wipunen κατέπιε τὸν Wäinamöinen, ἀλλ' ἐνοχλούμενος ὑπ' αὐτοῦ, χαλκουργοῦντὸς ἐντὸς τῆς κοιλίας του, τὸν ἐξέβαλε, πληρώσαντα τὸν σκοπόν του.[2]) Καὶ φίννιον παραμύθιον διηγεῖται ὅτι ὁ Untamo κατέπιε τὸν χαλκέα Ἰλμαρῖνον, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐπίσης ἐνοχλούμενος τὸν ἐξέβαλεν, ὁδηγήσας αὐτὸν πῶς νὰ πορισθῇ τὸν ζητούμενον θησαυρόν.[3]) Παράδοσις δέ τις τῶν αὐτοχθόνων Bilqula τῆς βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς, λέγει ὅτι θηρίον τι κατέπιε πολλοὺς ἀνθρώπους ὑδρευομένους παρὰ τὴν λίμνην, ὅπου ἐφώλευεν· ὁ ἥρως Βάβαλις τὸ ἐφόνευσε καὶ σχίσας αὐτὸ ἐξήγαγε τοὺς καταποθέντας, ἄλλους μὲν ἀβλαβεῖς, ὅσους τὸ θηρίον εἶχε καταπίῃ ὁλοσώμους, ἄλλους δ' ἠκρωτηριασμένους.[4]) Πλὴν δὲ ταύτης καὶ πολλὰς ἄλλας ὁμοίας ἔχουσιν οἱ αὐτόχθονες τῆς βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς περὶ καταπόσεως ὑπὸ θηρίου καὶ περὶ φόνου τούτου ὑπὸ τοῦ καταποθέντος.[5]) Ὅλως μεμονωμένον φαίνεται ἑλληνικόν τι παραμύθιον τοῦ Ζαγορίου τῆς Ἠπείρου,[6]) διότι ἐν αὐτῷ παντελῶς διάφορος ἀναφέρεται ὁ σκοπὸς τῆς καταπόσεως. Ὁ Δράκος καταπίνει τὸν ἥρωα ἐξ εὐγνωμοσύνης, διότι ἀπέδωκεν οὗτος εἰς αὐτὸν τυφλὸν ὄντα τὴν ὅρασιν, καὶ ἔχων αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ του τὸν διδάσκει τὴν γλῶσσαν τῶν ζώων, τὸν ἐκβάλλει δὲ πάλιν ἐκμαθόντα αὐτήν.

384

Κατὰ τὸν Γ. Λουκᾶν (ἐν Πανδώρᾳ 1868 τ. ΙΘ′ σ. 159), ἀνώνυμον ἐν Ἑστίᾳ 1883 τ. ΙϚ′ σ. 454 καὶ τὸν Ἀθ. Σακελλάριον (Κυπριακὰ τ. Α′ σ. 701). Ἡ *κουφὴ* εἶναι εἶδος ἰοβόλου ὄφεως τοῦ γέ-

[1]) Welcker Alte Denkmäler τ. III σ. 384.

[2]) Castrén Finnische Mythologie σ. 109. 252. Kalevala ῥαψῳδ. 16.

[3]) Finnische Märchen übersetzt von Emmy Schreck σ. 6 κἑ.

[4]) Boas ἐν Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthropologie 1894 σ. 299.

[5]) Βλ. Boas αὐτ. 1891 σ. 534. 633· τοῦ 1892 σ. 44. 317· τοῦ 1893 σ. 242. 448. τοῦ 1894 σ. 296. τοῦ 1895 σ. 226. Βλ. καὶ τοὺς συγγραφεῖς, εἰς οὓς οὗτος παραπέμπει, Boas Chinook Texts. Washingt. 1894 σ. 119. J. Owen Dorsen, The Cegiha Language. Washington 1890 σ. 34. E. Petitot, Traditions indiennes de Canada Nord-Ouest. Par. 1886 σ. 319.

[6]) Hahn Märchen τ. I σ. 236 ἀρ. 37. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 502 παράδοσιν.

νους τῶν ἐχιδῶν· καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐκαλεῖτο κωφίας εἶδος ὄφεως, ὃ καὶ τυφλίας, ὡς ἔχων ἀμβλεῖαν τὴν ἀκοήν,[1]) ἀλλ' εἰς τὴν ὀνομασίαν τοῦ ἐν Κύπρῳ ὄφεως πιθανῶς ἔσχε ῥοπήν τινα τὸ ψαλμικόν: «ὡσεὶ ἀσπίδος κωφῆς καὶ βυούσης τὰ ὦτα αὐτῆς, ἥτις οὐκ εἰσακούσεται φωνὴν ἐπᾳδόντων φαρμάκου τε φαρμακευομένου παρὰ σοφοῖς.» [2]) Κατὰ δὲ τὰς δοξασίας τῶν Κυπρίων λέγεται κουφή, διότι ἓξ μῆνας τοῦ ἔτους μένει κωφὴ καὶ τυφλή, ἐν ᾧ τοὺς λοιποὺς ἓξ ἔχει ὀξεῖαν τὴν ἀκοὴν καὶ τὴν ὅρασιν·[3]) ἢ κατ' ἄλλους τοὺς μὲν ἓξ μῆνας εἶναι κωφὴ ἀλλὰ βλέπουσα, καὶ τοὺς λοιποὺς τυφλή, ἀλλ' ἀκούουσα.[4])

Καὶ αἱ περὶ τῆς πέτρας τῆς κουφῆς δοξασίαι καὶ αἱ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν γίνονται κάτοχοι ταύτης παρουσιάζουσι παραλλαγάς τινας. Ἄλλοι λέγουσιν ὅτι κοιμωμένου τοῦ ὄφεως πρέπει ν' ἀποκοπῇ ἡ κεφαλή, ἐν τῇ ὁποίᾳ εὑρίσκεται ἡ πέτρα· ἄλλοι ὅτι ὁ ἐπιχειρῶν νὰ ἀποκτήσῃ ταύτην, ἐκλέγει τὸν χρόνον καθ' ὃν εἶναι τυφλὸς ὁ ὄφις καὶ πλησιάζει αὐτὸν μετὰ προσοχῆς ὅπως μὴ ἀκουσθῇ, ταχέως δὲ διὰ τῆς ἀξίνης ἀποκόπτει τὴν κεφαλήν· ἄλλως τρέχει τὸν κίνδυνον καὶ φονεύσας τὸν ὄφιν νὰ μὴ εὕρῃ τὴν λίθον, διότι τὸ θηρίον γινῶσκον τὴν δύναμιν αὐτῆς τὴν ἔχει διηνεκῶς εἰς τὸ στόμα του καὶ τὴν καταπίνει ὅταν αἰσθανθῇ προσεγγίζοντα ἄνθρωπον, ὅπως μὴ περιέλθῃ εἰς χεῖρας αὐτοῦ· ἐντὸς τοῦ στόματος τοῦ ὄφεως ἡ πέτρα εἶναι μαλακὴ ὡς ζύμη καὶ διαλύεται εἰς τὴν γαστέρα αὐτοῦ· διὰ τοῦτο τοσοῦτο δύσκολος εἶναι ἡ εὕρεσις αὐτῆς καὶ τόσον ὀλίγοι οἱ ἔχοντες τοιαύτας πέτρας, ἂν καὶ βρίθει ὄφεων ἡ νῆσος. Ἐξαγομένη δὲ σκληρύνεται, καὶ ἔχει χρῶμα λευκόν, μέγεθος δὲ ᾠοῦ περιστερᾶς ἢ μεγάλου φασιόλου. Θεωρεῖται πολύτιμος διὰ τὰς θαυμασίας ἰδιότητας αὐτῆς· πολλοὶ τὴν προσδένουσιν εἰς τὴν σφενδόνην τοῦ δακτυλίου, καὶ ἡ κλοπὴ αὐτῆς δὲν θεωρεῖται ἁμάρτημα, ὁμοίως ὡς ἡ κλοπὴ τῶν ἁγίων

[1]) Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. Η', 13. Ἡσύχ. λ. κωφίας.

[2]) Ψαλμ. ΝΖ', 5. Ἡ ῥῆσις αὕτη τοῦ ψαλτηρίου ἔσχε πολλὴν ῥοπὴν καὶ εἰς τὴν διάπλασιν μύθων περὶ θαυμασίων ἰδιοτήτων τῶν ὄφεων, παρεμβληθέντων εἰς τοὺς Φυσιολόγους. (Βλ. M. Goldstaub ἐν Romanischen Abhandlungen zu Ehren Ad. Toblers. Halle 1896 σ. 356-7).

[3]) Λουκᾶ Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις σ. 57.

[4]) Ἑστία 1883 τ. ΙϚ' σ. 454.

λειψάνων. Οἱ ὀφιόδηκτοι πίνοντες ὕδωρ εἰς ὃ ἐνεβαπτίσθη ἡ πέτρα τῆς κουφῆς θεραπεύονται, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐξ ἄλλων νοσημάτων πάσχοντες πίνουσιν ὡς πανάκειαν τὸ ὕδωρ ἐκεῖνο. Ἐνίοτε ὅπως δραστηριώτερον καταστῇ τὸ ἀντιφάρμακον ἐμβάλλουσιν εἰς τὸ ὕδωρ ἀποξέσματα τῆς πέτρας.[1])

Ἡ δοξασία ὅτι εἰς τὴν κεφαλὴν ἢ τὸ σῶμα δρακόντων τινῶν ὑπάρχει λίθος πολύτιμος, θαυμασίας ἔχουσα ἰδιότητας, εἶναι κοινὴ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς παλαιοὺς καὶ νεωτέρους. Φαίνεται δ' ὅτι τὴν ἀρχὴν ἔχει ἐκ τῆς γενικωτέρας δοξασίας περὶ φυλακῆς θησαυρῶν ὑπὸ τῶν δρακόντων, πρὸς ἣν συναφὴς εἶναι καὶ ἡ παράστασις δρακόντων ἢ βασιλέων ἢ βασιλισσῶν τῶν ὄφεων φορούντων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πολυτιμότατον διάδημα.[2]) Εἰς πολλὰς διασκευὰς τοῦ Φυσιολόγου ἀναφέρεται ὅτι ἐν τῇ κεφαλῇ τῆς ἀσπίδος ἐγκρύπτεται πολύτιμος λίθος.[3]) Οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν δρακοντῖτιν ἢ δρακοντίαν τὴν λίθον ταύτην, ἐμυθολόγουν δέ, ὡς καὶ νῦν περὶ τῆς πέτρας τῆς κουφῆς μυθολογεῖται, ὅτι ἐξήγετο ἐκ τοῦ δράκοντος ἐνῷ ἐκοιμᾶτο.[4]) Τοιοῦτοι δράκοντες ἔλεγον ὅτι ὑπῆρχον ἐν Λιβύῃ,[5]) μάλιστα δὲ ἐν τῇ Ἰνδικῇ. Ἐπίστευον δ' ὅτι ἐκοίμιζον οἱ Ἰνδοὶ διὰ γοητείας τὸν δράκοντα καὶ προσπίπτοντες αὐτῷ κειμένῳ ἔπληττον διὰ πελέκεων καὶ τὴν κεφαλὴν ἀποτεμόντες ἐληΐζοντο τὰς ἐν αὐτῇ λίθους. «Ἀποκεῖσθαι δέ φασιν ἐν ταῖς τῶν ὀφείων δρακόντων κεφαλαῖς λίθους τὸ μὲν εἶδος ἀνθηρὰς καὶ πάντα ἀπαυγαζούσας χρώματα, τὴν δὲ ἰσχὺν ἀρρήτους κατὰ τὸν δακτύλιον, ὃν γενέσθαι φασὶ τῷ Γύγῃ.»[6])

Ἡ πηγὴ τῶν τοιούτων θαυμασίων ἀκουσμάτων περὶ τῶν ἐν τῇ

[1]) Σακελλαρίου Κυπριακὰ τ. Α' σ. 701. Ἑστία ἔνθ. ἀν.

[2]) Βλ. Grimm D. Mythol.[4] σ. 571-572. Zeitschrift f. deutsch. mythol. u. sittenkunde τ. I σ. 191-2. II σ. 348. Grohmann Sagen aus Böhmen σ. 219. 223. Archivio per le tradiz. popolari 1902 σ. 162.

[3]) Goldstaub ἔνθ. ἀν. σ. 357.

[4]) Σώτακος παρὰ Πλινίῳ (38, 158). Βλ. καὶ Πλίν. 29, 69. Solin. 30, 16.

[5]) Τζέτζ. Χιλιάδ. Ζ', 653 κέ.

[6]) Φιλοστράτ. Ἀπολλών. Γ'. 100. Τζέτζ. Χιλιάδ. Η', 143 κέ. Βλ. καὶ Τιμόθ. Γαζαῖον 25 ἐν Hermes τ. III σ. 16: «ὅτι λίθους τιμίους ἔχουσιν οἱ δράκοντες ἐν τοῖς αὐτῶν ὀφθαλμοῖς. Τούτους δὲ γοητεύοντες οἱ Ἰνδοὶ κοιμίζουσι καὶ ἀναιροῦσι καὶ ἀφαιροῦνται τοὺς λίθους, πολλάκις δὲ καὶ ὑπ' αὐτῶν εἰς τοὺς φωλεοὺς ἕλκονται οἱ θηρευταὶ καὶ ἀπόλλυνται».

Ἰνδικῇ ὄφεων πιθανώτατα εἶναι ἰνδική. Ἡ Χιτοπαδάσα ἀναφέρει ὅτι «ὁ ἀδάμας γεννᾶται ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ ὄφεως.»[1]) Ἐν ἄλλῃ δὲ διασκευῇ, ὅτι ὄφις ἔχει ἐν τῇ κεφαλῇ του πολύτιμον λίθον.[2]) Καθόλου δὲ τὰ μάλιστα διαδεδομένη ἦτο κατὰ τοὺς μέσους χρόνους παρὰ πολλοῖς λαοῖς τῆς Εὐρώπης καὶ νῦν ἀκόμη εἶναι ἡ δοξασία περὶ λίθου πολυτίμου ὑπάρχοντος εἰς τὴν κεφαλὴν ὄφεων ἢ φρύνων ἢ ἄλλων ἑρπετῶν.[3]) Οἱ Ῥωμοῦνοι πιστεύουσιν ὅτι τεταγμένην τινὰ ἡμέραν τῆς ἀνοίξεως πάντες οἱ ὄφεις τῆς χώρας συνέρχονται ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ συμμιγνύοντες τὸν σίελόν των κατασκευάζουσι λίθον πολύτιμον, ἣν ὁ ἰσχυρότερος αὐτῶν καταπίνει, γινόμενος δράκων ἂν ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη δὲν συναντήσῃ ἄνθρωπον.[4]) Εἶναι δ' ἡ δοξασία αὕτη παραλλαγὴ τῆς ἀρχαίας κελτικῆς, ἣν μνημονεύει ὁ Πλίνιος (29, 12) περὶ τοῦ ᾠοῦ τῶν *ὄφεων*, τοῦ γινομένου ἐκ τοῦ σιάλου ἀναρίθμων ὄφεων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνερχομένων κατὰ τὸ θέρος.

385

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Πρωΐου (1890). Περὶ τοῦ κέρατος τῶν ὄφεων βλ. ἀρ. 388, πρβλ. καὶ ἀρ. 386. 387. Εἰς Σαράντα Ἐκκλησιαῖς τῆς Θρᾴκης τόπακας (πληθ. τοπακάδες) εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ στοιχειοῦ τοῦ φυλάσσοντος θησαυρόν, ὅπερ φαντάζονται κατὰ τὸ ἥμισυ ἄνθρωπον καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ὄφιν (Θρᾳκικὴ ἐπετηρὶς 1897 σ. 191). Τὸ ὄνομα αὐτῶν (ἐκ τοῦ τόπος) ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ λατινικὸν genius loci.

386

Κατὰ τὸν [Puckler-Muskau] Sudöstlicher Bildersaal Stuttg. 1841 τ. III σ. 398. Βλ. τὴν ἑπομένην, πρβλ. ἀρ. 388. Ὅτι

1) Χιτοπαδάσα, μετάφρ. Δ. Γαλανοῦ σ. 26.

2) Hitopadescha, übersetzt von J. Schoenberg σ. 35.

3) Grimm. D. Mythol. 4 σ. 1020 τ. III σ. 199. 362. Benfey Pautschatantra τ. II σ. 214. Liebrecht ἐν Eberts Jahrbuch τ. III σ. 149-150. W. Schwartz die Poetischen Naturanschauungen τ. I σ. 4. Hagen ἐν Germania τ VII σ. 438 Gesta Romanorum ed. Keller σ. 68. 152. Gubernatis Zoological Mythology τ. II. σ. 384, τῆς γερμ. μεταφρ. σ. 633-4.

4) RTP. 1900 σ. 4. Alexandri Chants popul. da la Roumanie 1855 σ. XLl,

τὰ ὕδατα τῆς λίμνης Φενεοῦ ἐκρέουσι διὰ τῶν καταβοθρῶν εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Λάδωνος μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ ἀρχαίων συγγραφέων, ἐπιβεβαιοῦται δὲ καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων γεωλόγων (Βλ. Neumann u. Partsch, Physikalische Geogr. v. Griechenl. σ. 180. Θ. Σκούφου περὶ τῆς λίμνης τοῦ Φενεοῦ ἐν Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ 1899 σ. 245). Αὔξησις τῶν ὑδάτων τοῦ Λάδωνος ἐκ τῆς λίμνης κατὰ τὸ 1835 δὲν εἶναι γνωστὴ ἄλλοθεν, καὶ πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ἀτελῆ ἀναγραφὴν τῶν ἐτῶν, καθ' ἃ τὸ φαινόμενον τοῦτο παρετηρήθη. (Βλ. Σκοῦφον ἔνθ. ἀν. σ. 247). Ὁ δημοσιεύσας τὴν παράδοσιν ταύτην περιηγητὴς ἀναφέρει ὅτι καὶ παρὰ Στράβωνος γίνεται μνεία ἐμφανίσεως τερατωδῶν ἰχθύων κατὰ τὰς ὑπερχειλίσεις τῆς λίμνης καὶ μεταβιβάσεως αὐτῶν εἰς τὸν ἐκ ταύτης ἐκπηγάζοντα Λάδωνα· ἀλλ' οὔτε παρὰ τῷ Στράβωνι οὔτε παρ' ἄλλῳ τινὶ τῶν ἀρχαίων ἐδυνήθην ν' ἀνευρω τὴν μαρτυρίαν ταύτην.

Ταυροκέφαλον ἢ ταυρόμορφον ὄφιν ἀναφέρει καὶ ἀρχαῖος μῦθος περὶ τῆς τιτανομαχίας, παρ' Ὀβιδίῳ (Fast. III, 799-800): monstrum mirabile, taurus ¦ parte sui serpens posteriore.

387

Κατὰ τὰς εἰδήσεις ἐφημερίδων. (Ἐφημερὶς τῆς 13 Μαΐου 1891, Ἀθηνῶν). Βλ. καὶ τὴν προηγουμένην.

388

Τὴν περὶ Λιοκόρνου κεφαλληνιακὴν παράδοσιν μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ Μπάμπης Ἄννινος (1883). Τὰς δὲ περὶ τοῦ λιόκουρνου λακωνικὰς καὶ τὰς περὶ τοῦ λιόκρινου μεσσηνιακὰς δοξασίας ἤκουσα παρὰ πολλῶν ἐν Καλάμαις. — Βλ. καὶ ἀρ. 385. 387.

Τὸ ὄνομα λιοκόρνο ἢ λιόκουρνο ἐλήφθη ἐκ τοῦ ἰταλ. licorno σημαίνοντος τὸν μονόκερων (ἐκ τοῦ λατ. unicornis)· τὸ δὲ λιόκρινο ἔγινε κατὰ παρετυμολογίαν (ἐκ τοῦ ἐλαία καὶ κρίνον).

Εἰς τὸ ὑποτιθέμενον μόνον κέρας τοῦ ἰνδικοῦ ἀγρίου ὄνου ἀπεδίδοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων πλεῖσται θαυμάσιαι ἰδιότητες, μάλιστα δ' ἐπιστεύετο ὡς ἀλεξιφάρμακον καὶ ὡς προφυλάσσον ἀπὸ πάσης

νόσου [1]). Αἱ αὐταὶ δοξασίαι ἐφέροντο κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ τοὺς νεωτέρους περὶ τοῦ μόνου κέρατος τοῦ φανταστικοῦ θηρίου μονόκερω· [2]) ἀλλὰ τὸ θεωρούμενον ὡς κέρας τοῦ μονόκερω, ἐξ οὗ πολύτιμα ποτήρια καὶ κοσμήματα κατεσκευάζοντο καὶ οὗ πολλὴ ἐγίνετο χρῆσις ὡς φαρμάκου καὶ ἀντιδότου, ἦτο κέρας τοῦ ὄρυγος, ἢ ὀδοὺς τοῦ κήτους μονόδοντος. [3]) Τὸ δὲ παρ' ἡμῖν ὡς κέρας ὄφεως ὑπολαμβανόμενον λιόκουρνο εἶναι κέρας ἐλάφου. Ἀπεδόθησαν δ' εἰς τὸ κέρας τῆς ἐλάφου αἱ θαυμάσιαι ἰδιότητες τῶν μυθολογουμένων κεράτων τοῦ μονόκερω καὶ τοῦ ἀγρίου ὄνου, διότι ταῦτα ἦσαν ἀνύπαρκτα ἐκεῖνο δ' εὐπόριστον· πρὸς ἐνίσχυσιν δ' ἴσως τῆς δεισιδαιμονίας ἐπλάσθη καὶ ὅτι ἔλαφοί τινες εἶχον ἓν μόνον κέρας, ὡς συνάγεται ἐκ μαρτυρίας τοῦ Ὠριγένους (τ. Ι΄ σ 7) λέγοντος: «Τινές φασι καὶ τὸν ἔλαφον μονόκερον εἶναι».

Ἀλλὰ τοιαύτη δοξασία περὶ μονόκερω ἐλάφου, διαψευδομένη ὑπὸ συχνῶν παρατηρήσεων, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι πιστευτὴ εἰς τοὺς πολλούς, οὐδὲ νὰ ὑπολαμβάνωνται ὡς ἔχοντα θαυμασίας ἰδιότητας κοινὰ ἐλάφεια κέρατα Διὰ τοῦτο πιθανῶς γόητες καὶ ἀγύρται ἔπλασαν ἐπίσης θαυμασίαν τὴν προέλευσιν κεράτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπέδιδον ἰαματικὰς καὶ ἄλλας δυνάμεις, καὶ οἱ προστρέχοντες ἐν πίστει εἰς τούτους ἢ παρ' αὐτῶν ἀγοράζοντες ἀποκόμματα τῶν κεράτων ἐπανελάμβανον ἀφελῶς τὰς μυθοπλαστίας. Ἐπλάσθη δ' ὅτι τὰ τοιαῦτα κέρατα ἦσαν ὄφεων, διότι ἐπικρατεῖ γνώμη εἰς ἀτελῆ παρατήρησιν στηριζομένη, ὅτι ὄφεις τινὲς εἶναι κερασφόροι. Τούτου ἕνεκα εἶδός τι ὄφεων ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κεράστης,[4]) καὶ νῦν ὡς κέρας ὑπολαμβάνουσι τὸν σαρκώδη λοβόν, τὸν ὁποῖον ἔχει εἰς τὸν προμυκτῆρα ὁ κοινότατος εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἔχις ὁ ἀμμοδύτης

[1]) Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. Γ΄, 41. Δ΄, 52.

[2]) Βλ. **Berger de Xivrey Traditions tératologiques** σ. 559 κέ. Ἀπεικόνισιν μονόκερω ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀναφέρει ὁ Φιλοστόργιος (Γ΄, 11 τ. 65 σ. 496 **Migne**): «Ὅτε μονόκερως τὸ ζῶον παρ' αὐτοῖς ἐστι, τὴν μὲν κεφαλὴν δράκοντος φέρων, κέρας δὲ σκολιὸν αὐτῷ πέφυκε, οὔ τι σφόδρα μέγα. — Τὸ δὲ ἄλλο σῶμα ἐλάφῳ προσέοικε μᾶλλον — καὶ ἔστι γε αὐτοῦ τὸ ἐκτύπωμα ὁρᾶν ἐν τῇ Κωνσταντίνου πόλει».

[3]) Βλ. **Littré Dictionnaire de la langue française** λ. **licorne**.

[4]) Ὄφεις ἱεροὶ τῶν Αἰγυπτίων κερασφόροι. (Ἡρόδ. Β,74).

(vipera ammodytes L. ὁ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐνιαχοῦ λεγόμενος *θηρίο* καὶ διὰ τοῦ γενικωτέρου ὀνόματος *ὀχιά*).

Καὶ ἄλλαι ὅμως τυχαῖαι περιστάσεις συνετέλεσαν βεβαίως εἰς διάδοσιν καὶ κύρωσιν τοιούτων δοξασιῶν· διδακτικώτατον δ' εἶναι τὸ παράδειγμα ὅπερ διηγεῖται ὁ Pückler-Muskau [1]). Ἐν Ἀμφίσσῃ εὑρισκόμενος οὗτος ἤκουσε παρὰ τοῦ κυβερνήτου τοῦ πλοίου, διὰ τοῦ ὁποίου ἐταξίδευεν, ὅτι ὑπάρχουσιν εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ὄφεις μὲ κέρατα, καὶ ὅτι εἶχε καὶ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ πράγματος. Πρὸ δύο χρόνων, ἔλεγε, κατέβηκα εἰς ἕνα πηγάδι κοντὰ εἰς τὸν Ἀσπροπόταμο διὰ νὰ τὸ καθαρίσω. Καθὼς ἀνέβαινα νὰ ἔβγω καὶ ἐπιάστηκα μὲ τὸ δεξί μου χέρι ἀπὸ τὰ χείλια τοῦ πηγαδιοῦ γιὰ νὰ δώσω φόρα νὰ πεταχτῶ ἔξω, ἐχτύπησα ἕνα πρασινωπὸ φίδι ὥς δυὸ ὀργυαῖς τὸ μάκρος· αὐτὸ φαίνεται ἐρεθίστηκε πολὺ καὶ ἀμέσως ἐκουλουριάστηκε 'ς τὸ χέρι μου καὶ μ' ἐδάγκασε δυὸ φοραῖς. Τὸ ἅρπαξα τότε ἀπὸ τὸ λαιμὸ νὰ τὸ πνίξω, ἐκεῖνο ξετυλίχτηκε ἀπὸ τὸ χέρι μου καὶ καθὼς ἐπνιγόταν προσπάθησε πολλαῖς φοραῖς μὲ ὁρμὴ νὰ ξεράσῃ. Ἐκεῖ ποῦ ἐτάραζε μοῦ ξεγλύστρησε, τοῦ ἔπεσαν ὅμως τὰ κέρατά του, καὶ ἐγὼ ἀμέσως ἔσκυψα καὶ τὰ πῆρα ἀπὸ τὴν ἄμμο. Εἶναι ἀπάνω κάτω δυὸ πόντους μακρυά, ἔχουν βαθὺ κόκκινο γυαλιστερὸ χρῶμα καὶ μοιάζουν σὰ μικρὰ λαφοκέρατα. Πηγαίνω, προσέθεσε, νὰ σοῦ τὰ φέρω νὰ τὰ ἰδῇς. Μετὰ πολλῆς προσδοκίας, λέγει ὁ περιηγητής, ἀνέμενον τὴν ἐπάνοδον τοῦ πλοιάρχου, ἀφοῦ ἐπρόκειτο νὰ ἴδω κέρατα ὄφεως in natura, ἀλλὰ ταχέως ἡ προσδοκία διεψεύσθη, διότι ἐκ πρώτης ὄψεως ἀνεγνώρισα ὅτι τὰ κομψὰ ἐκεῖνα κεράτια ἦσαν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἁπλαῖ κεραῖαι κεράμβου. Ἀναμφιβόλως θὰ εἶχε καταπίῃ μικρῷ πρότερον ὁ ὄφις τὸν κάνθαρον καὶ πνιγόμενος ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου ἐξήμεσε τἀχώνευτα κέρατα. Οὕτω γεννῶνται καλῇ τῇ πίστει μῦθοι, παρατηρεῖ ὁ συγγραφεύς.

Τοιαῦτα νομιζόμενα κέρατα ὄφεων ἀναρτῶσιν ἐνιαχοῦ ὥς φυλακτήρια τῆς βασκανίας καὶ ἄλλων κακῶν εἰς τὰς καλύπτρας τῶν νηπίων [2]). Πολλοὶ ὅμως πιστεύουσιν ὅτι ὑπῆρχον μὲν ἄλλοτε ὄφεις κερασφόροι, ἀλλὰ νῦν ἐξέλιπον. Ὁ Γ. Λουκᾶς (Φιλολογικαὶ ἐπισκέ-

[1]) Der Vorläufer. Stuttg. 1838 σ. 32-3.
[2]) Ἑστία 1883 τ. ΙϚ′ σ. 454.

ψεις σ. 57) μνημονεύων διήγησιν τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Κύπρου Στεφ. Λουσινιανοῦ (1573) ὅτι ὁ παπᾶς τῆς παρὰ τὴν Λεμεσὸν Γερμασόγειας ἐφόνευσέ ποτε μέγαν κερασφόρον ὄφιν, προσθέτει: «Ἔχομεν καὶ ἡμεῖς γνῶσιν διὰ μυθωδῶν διηγήσεων περὶ τοιούτων τερατωδῶν ἐν Κύπρῳ ὄφεων. Ἤδη ὅμως τὸ εἶδος τοῦτο ἐξέλιπεν». Χωρικός τις ἐν Μακεδονίᾳ ἔλεγε πρὸς τὸν Abbott [1]) ὅτι ἐνθυμεῖτο πῶς ἔβλεπεν ἄλλοτε ὅταν ἦτο ἀκόμη παιδὶ πέρα 'ς τὸν κάμπο πλῆθος μεγάλα φίδια μὲ κέρατα. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν παράστασιν ταύτην ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἔπλασε καὶ Δράκους ἀνθρωπομόρφους, ἔχοντας κέρατον εἰς τὸ μέτωπον [2]).

ΙΘ΄.

ΔΡΑΚΟΙ

389

Κατὰ τὸν Hahn (Märchen τ. I σ. 39). Βλ. καὶ ἀρ. 39. Περὶ τῶν ἱστορικῶν περιόδων κατὰ τὰς παραστάσεις τοῦ λαοῦ βλ. Schmidt Volksl. σ. 193 καὶ τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 505.

Δράκοι τυφλοὶ ἀναφέρονται καὶ εἰς τὰ παραμύθια. (Βλ. Hahn Märchen ἀρ. 37 τ. I σ. 235. Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Α΄ σ. 58). Καὶ τὰ ῥωμουνικὰ παραμύθια συχνάκις μνημονεύουσι τυφλοὺς Ἀράπηδες. (L. Sainéan ἐν RTP. 1901 σ. 294). Περὶ ἡρώων τυφλῶν ἢ βωβῶν κατὰ τοὺς μύθους τῶν γερμανικῶν λαῶν βλ. Grimm deutsche Mythologie ^{4} σ. 321 κἑ.

390

Κατ᾽ ἀνακοίνωσιν Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου (1891). Τὸ αὐτὸ ὄνομα Δρακότρουπα ἢ Δρακότρυπα ἐπιχωριάζει καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Βλ. ἀρ. 377. 399. Ἐπίσης καὶ τὸ ταὐτόσημον Δρακοσπηλιὰ περὶ οὗ βλ. ἀριθ. 391. Ὄχι μακρὰν τῆς Δρακότρουπας τοῦ Νεραϊδοβουνιοῦ

[1]) Macedonian Folklore σ. 260.

[2]) G. Georgeakis et L. Pineau Le folk-lore de Lesbos σ. 24.

ὑπάρχει καὶ ἄλλο σπήλαιον ὁμώνυμον, εἰς τὸ ὄρος Πατερίτσα, μίαν τῶν κορυφῶν τῆς σειρᾶς τοῦ Θαυμασίου ὄρους τῶν ἀρχαίων, πρὸς ἀνατολὰς τῆς σημερινῆς κωμοπόλεως Βυτίνης. Τὸ σπήλαιον τοῦτο περιγράφει ὁ Π. Παπαζαφειρόπουλος (Μεθυδριάς. Ἀθ. 1883 σ. 61 κἑ. Βλ καὶ Χ. Π. Κορύλλον, Πεζοπορία ἀπὸ Πατρῶν εἰς Τρίπολιν σ. 59). Ὁ Curtius (Peloponnesos τ. I σ. 310) εἰκάζει ὅτι ἡ Δρακότρουπα αὕτη εἶναι ἴσως τὸ ἐν τῷ Θαυμασίῳ ὄρει σπήλαιον τῆς Ῥέας· ἀλλὰ τὸ σπήλαιον τῆς Ῥέας εἶναι πιθανῶς ἄλλο, εὑρισκόμενον εἰς τὸ συνεχόμενον μετὰ τῆς Πατερίτσας ὄρος Ἅγιον Ἠλίαν, τὸ κυρίως Θαυμάσιον ὄρος· ὀνομάζεται δὲ νῦν κοινῶς Σπηλιὰ τοῦ Νικολάκη. (Βλ. Παπαζαφειροπούλου Μεθυδριάδα σ. 78. Frazer εἰς Παυσαν. Η΄ λς΄ 3 τ. IV σ. 363). Διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ἀλβανιστὶ (βρίμα Δραγκόι) ὀνομάζουσι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ σπήλαιόν τι, ἀπέχον 2 ½ ὥρας τοῦ Βερατίου πρὸς δυσμὰς (Ἀσωπίου Ἀττικὸν ἡμερολόγιον 1887 σ. 299).

Πολλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος φέρονται πλὴν τῶν μνημονευθέντων καὶ ἄλλα τοπικὰ ὀνόματα, ἐμφαίνοντα ὅτι προῆλθον ἐκ παραδόσεων περὶ Δράκων. Τοιαῦτα μοὶ εἶναι γνωστὰ τὰ ἑξῆς.

Δρακοβοῦνι (τὸ) ἡ Νώνακρις.

Δρακοκλήσια (τὰ) θέσις ἐν Ἠπείρῳ. (ΖΑ. σ. 202).

Δρακόλακκας (ὁ) Σπήλαιον ἐν Σύρῳ παρὰ τὸ χωρίον Ἐπισκοπήν.

Δρακολίμνη (ἡ) Βλ. ἀρ. 492.

Δρακονέρα (ἡ) ἡ πηγὴ Πειρήνη κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ Ἀκροκορίνθου, πηγὴ παρὰ τὰς Μυκήνας, πηγὴ ἐν τῷ χωρίῳ Μιτᾶτα τῶν Κυθήρων, τὸ ὄρος Κυνόσουρα τοῦ Μαραθῶνος καὶ πηγὴ ἐν αὐτῷ. *Δρακονέρι* τὸ ἕτερον τῶν σημερινῶν ὀνομάτων τῆς Στυγός *Δραγονάρα* μία τῶν παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Κριθώτην τῆς Ἀκαρνανίας νησίδων, τῶν Ὀξειῶν τῶν ἀρχαίων. *Δραγονάραις* δύο ἐρημόνησοι παρὰ τὰ Κύθηρα[1]).

[1]) Ὁ Ἀντ Μηλιαράκης (ἐν Ἐγκυκλοπαιδ. λεξικῷ τ. Γ΄ σ. 628) ἀποφαίνεται, ὅτι «ὁ τύπος Δράγονέρα ἀναμφισβητήτως εἰσήχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν ξένων κατακτητῶν, διότι ἐν τῇ κοινῇ τὸ ὄνομα Δράκος προφέρεται διὰ κ καὶ οὐχὶ διὰ γ». Ἀλλὰ συνηθέστεροι εἶναι οἱ διὰ τοῦ κ τύποι, τὸ δ᾽ ὄνομα Δρακονέρι οὐδεμίαν καταλείπει ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἑλληνικῆς προελεύσεως αὐτῶν. Οἱ διὰ τοῦ γ τύποι ἴσως δύνανται νὰ

Δρακονῆσι (τὸ) Ἐρημόνησος πρὸς Α. τῆς Μυκόνου, ὁ ἕτερος τῶν Μελαντίων σκοπέλων.

Δρακόπετραις (οἱ) Βλ. ἀρ. 397.

Δρακοπλύματα (τὰ) Δύο μικραὶ λίμναι ἐν Φωκίδι, μεταξὺ τῶν Στενῶν, τῆς στενῆς κοιλάδος δι' ἧς ὁ Κηφισὸς εἰσέρχεται εἰς τὰ Βοιωτικὰ πεδία καὶ τῆς Ἁγίας Μαρίνης. (Leake Travels in north Greece τ. II σ. 95).

Δρακοῦντα (ἡ) Θέσις ἐν Σύμῃ, ὅπου ὑπάρχει καὶ ἀρχαῖος τάφος λεγόμενος *μνῆμα τοῦ Δράκου* (ΖΑ. σ. 222).

Τοῦ Δράκου τὸ μνημόρι Βράχος πλησίον εἰς Νίγριτα τῆς Μακεδονίας. (Abbott Macedonian Folklore σ. 263).

Τοῦ Δράκου τὸ δράμι Μέγας λίθος πρὸς νότον τῆς Νίγριτας (αὐτ.)

Ἡ φκυαριὰ τοῦ Δράκου. Χῶμα γῆς πλησίον τοῦ ἀνωτέρω (αὐτ.).

Τοῦ Δράκου τὸ σκαμνί. Βλ. ἀρ. 392.

Τὰ σπίτια τοῦ Δράκου. Βλ. ἀρ. 394. 395.

Τοῦ Δράκου τὸ πάτημα. Βλ. ἀρ. 395. *Τοῦ Δράκοντα τὰ πατήματα.* Βόθροι ἐν τῇ κοίτῃ ῥυακίου παρὰ τοὺς Πρόννους τῆς Κεφαλληνίας (Πάρτς Κεφαλληνία σ. 187).

Τοῦ Δράκοντα τάχοῦρι. Πύλη εἰς τὸ ἀρχαῖον τεῖχος τῶν Πρόννων τῆς Κεφαλληνίας (αὐτ.).

391

Κατὰ τὸν B. Schmidt (Volksl. σ. 194). Κατὰ τοῦτον ἡ Δρακοσπηλιά, περὶ ἧς ἡ παράδοσις, εἶναι εὐρὺς ἀρχαῖος τάφος λελαξευμένος εἰς βράχον πλησίον τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως Κρανίων, ἀλλὰ γνωστοτέρα ἐν Κεφαλληνίᾳ Δρακοσπηλιὰ εἶναι σπήλαιον κείμενον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πάλης, ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Μεσοχωρίων, πλησίον τοῦ ἀκρωτηρίου Γερωγόμπου, ἐπὶ δυσβάτου καὶ δυσπροσίτου παραλίας θέσεως. Ἐν τούτῳ εὑρέθησαν ἀρχαῖα πήλινα εἰδώλια, νομίσματα καὶ

θεωρηθῶσιν ἐλέγχοντες φραγκικὴν ἢ ἀλβανικὴν ἐπήρειαν. ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἦσαν πιθανῶς ἐν ἀρχῇ ἑλληνικαὶ τοπωνυμίαι. Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὄνομα Dragonara τοῦ προαστείου τῆς ἐν Καλαβρίᾳ πόλεως Rossano, ὅπερ ἐν ἐπιχωρίῳ ἑλληνικῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1167 (παρὰ Trinchera Syllab. gr. membr. σ. 225) γράφεται Δρακουνέρα, ὡς παρετήρησε καὶ ὁ Μηλιαράκης.

σταυροί. (Α. Μηλιαράκη Γεωγραφία τοῦ νομοῦ Κεφαλληνίας σ 76. Πάρτς Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη σ. 228). Καὶ ἄλλαι δὲ Δρακοσπηλιαῖς ἢ Δρακοντοσπηλιαῖς ἢ Δρακοντόσπηλα ὑπάρχουσιν ἐν Κεφαλληνίᾳ. (Παρνασσὸς τ. Α΄ σ. 784-5). Τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. *Δρακοσπηλιὰ* χωρίον τοῦ δήμου Ἡρακλειωτῶν τῆς Φθιώτιδος· καὶ τὸ ἐν τῇ Κύνθῳ τῆς Δήλου προϊστορικὸν κτίσμα *Δρακοντόσπηλιο* ἐν Λέρῳ (Οἰκονομοπούλου Λεριακὰ σ. 20) καὶ ἐν Ἀστυπαλαίᾳ (Ross Inselreisen τ. II σ. 65). Βλ. καὶ ἀρ. 393

392

Παρὰ Ζ. Δ. Κυρτσώνη (1892). Ὁ αὐτὸς (ἐν Ἐγκυκλοπαιδικῷ λεξικῷ λ. Δράκια τ. Γ΄ σ. 630) παραδέχεται ὅτι τὸ χωρίον ὠνομάσθη Δράκια ἀπὸ τοῦ οἰκιστοῦ Δράκου, θεωρεῖ δηλαδὴ ὡς ἱστορικῶς ἀκριβῆ τὴν εὐημερικὴν διασκευὴν τῆς παραδόσεως. Ἀλλὰ τότε τὸ χωρίον θὰ ἐκαλεῖτο Δράκου, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου οἰκιστοῦ θὰ ἦτο Δράκιας καὶ ὄχι Δράκος. Δράκια δὲ εἶναι πληθυντικὸς ἀριθμὸς κατὰ μεταπλασμὸν τοῦ ἀρσενικοῦ ὀνόματος Δράκος· ὅθεν ἐν ἀρχῇ τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου θὰ εἶχε τὸν τύπον τοῦ πληθυντικοῦ τοῦ οὐδετέρου, τὰ Δράκια, ὕστερον δ' ἐγένετο ἡ συνήθης εἰς τὰ τοπικὰ ὀνόματα ἐναλλαγὴ τοῦ γένους. Παρακληθεὶς ὑπ' ἐμοῦ ὁ κ. Ζ. Δ. Κυρτσώνης νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβέστερον τὸ πρᾶγμα, μοὶ ἔγραψε τὰ ἑξῆς: «Ἤδη καθ' ἃ ἐρωτήσας πολλοὺς γέροντας Δρακιώτας ἔμαθον, ἀνακοινῶ εἰς ὑμᾶς, ὅτι οἱ περισσότεροι λέγουσιν, ὅτι ἡ Δράκια ὠνομάσθη ἀπὸ τοῦ μυθολογικοῦ θηρίου.»

Ἐν τῇ Ἑβδομάδι (1886 τ. Γ΄ σ. 131) ὁ κ. Κυρτσώνης ἐδημοσίευσε παράδοσιν, καθ' ἣν ὁ Δράκος ἐνεφανίσθη παρὰ τὴν Δράκιαν εἰς γαμήλιον πομπήν, ἐρχομένην ἐξ ἄλλου χωρίου, ὁπόθεν εἶχεν παραλάβῃ τὴν νύμφην, καὶ ὥρμησε νὰ καταφάγῃ τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλ' ἡ νύμφη ἠπείλησε τὸν Δράκον λέγουσα·

Ἐγώ μαι τς ἀστραπῆς παιδί, τῆς βρονταριᾶς ἀγγόνι,
ἐγώ μ' ὁ ἀστραπόβολος, π' ἀστράφτω καὶ μπουμπνίζω.
Μία φορὰ σὰν ἔστραψα σαράντα δράκους κάψα,
ἕνας κουτσὸς ἀπόμεινε, μπὰ κ' εἶσ' ἡ ἀφεντιά σου;

Ὁ Δράκος πτοηθεὶς ἀπεκρίθη «Ἐγώ εἶμαι·» τότε δὲ ἡ νύμφη εἶπε·

Παραμεράτε, σ' μπεθεροί, ν' ἀστράψω νὰ τὸν κάψω.

Ὁ δὲ Δράκος περιδεὴς τοὺς ἀφῆκε νὰ διέλθωσιν.

Ὡς καὶ ἐκ τῶν παρεμβαλλομένων στίχων σαφῶς φαίνεται, ἡ παράδοσις εἶναι δημῶδες ᾆσμα, οὗ ἐν πολλοῖς ἐλύθησαν τὰ μέτρα. Εἶναι δὲ τὸ ᾆσμα γνωστότατον τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, διότι παραλλαγαὶ αὐτοῦ φέρονται πολλαχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν.[1]) Ἡ δ' ἀτελὴς παραλλαγὴ τῆς Δράκιας ἐμφαίνει ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῷ χωρίῳ παράδοσις περὶ Δράκου, πρὸς ἣν προσηρμόσθη τὸ ᾆσμα, τοῦ ὁποίου οἱ πλεῖστοι στίχοι εἶχον λησμονηθῇ.

393

Κατὰ τὸν Hahn (Märchen τ. I σ. 39). Ὁ Hahn γράφει Πλατανίτσα (Platanitza).

394

Περιγραφὴν τῶν ἐρειπίων τούτων ἐδημοσίευσεν ὁ Α. Ρ. Ῥαγκαβὴς (Mémoire sur la partie méridionale da l'île d'Eubée, ἐν Mémoires présentés par divers savants à l'Acad. 1853 τ. III σ. 220-3). Βλ. καὶ Bursian ἐν Berichten der kgl. sächs. Gesellsch. d. Wissensch. 1859 τ. XI σ. 137. Πρβλ. καὶ τὴν ἑπομένην.

395

Κατ' ἀνακοίνωσιν Θεοδ. Παπαπαύλου δημοδιδασκάλου (1888). Ἐπιτομὴ τῆς παρδόσεως ταύτης παρὰ Hahn (Märchen τ. I σ. 39), ὅστις λέγει ὅτι 'ς τὸ βουνὸ τοῦ Ἅγιου Λιᾶ φαίνονται 'ς τὸ βράχο τἀχνάρια τῶν ποδιῶν καὶ τῶν χεριῶν τοῦ Δράκου, ποῦ τὸν ἐκυνηγοῦσαν τὰ σκυλιὰ τοῦ ἀδερφοῦ τῆς ἀγαπητικιᾶς του καὶ τὸν ἐξέσκισαν' ὅταν ἤθελε νὰ μπῇ 'ς τὴ σπηλιά του (ἡ ὁποία δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ).

Τὸ *σπίτι τοῦ Δράκου* εἶναι τὸ ἐπὶ τῆς Ὄχης ἀρχαῖον κτίσμα, ὅπερ ὑπὸ πολλῶν θεωρεῖται ὡς πανάρχαιος ναός. (Βλ. περὶ τούτου τὸν

[1]) Βλ. τοὺς ἐμοὺς ΔΜΜ. σ. 9-10. Der Mond ἐν Roscher Selene σ. 187-9. Ἄλλας παραλλαγὰς βλ. παρὰ Σακελλαρίῳ (Κυπριακὰ τ. Α' σ. 721-2) καὶ ἐν ΖΑ. ἀρ. 231. 265 σ. 138-9. 149-150.

πρῶτον περιγράψαντα Ἑρρ. Οὐλερίχον Περὶ τοῦ ἐπὶ τῆς Ὄχης ναοῦ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, ἐν Εὐρωπαϊκῷ ἐρανιστῇ Ἀθ. 1842 σ. 359-362. [ἀνατύπωσις ἐν Ἀποθήκῃ ὠφελίμων γνώσεων Σμύρνη 1842 καὶ ἐν Χρυσαλλίδι Ἀθ. 1866 σ. 514-6]· τὸν αὐτὸν Ulrichs ἐν Annali dell' Instituto 1842 τ. 14 σ. 5 κἑ. καὶ ἐν Reisen u. Forschungen τ. II σ. 252 κἑ. Bursian Geographie von Griechenland τ. II σ. 431 καὶ τοὺς αὐτόθι ἀναγραφομένους συγγραφεῖς· Perrot et Chipiez Histoire de l'art τ. VI σ. 655 κἑ. μετὰ τῶν συγγραφέων εἰς οὓς παραπέμπουσιν) Ὑπὸ δὲ τῶν τελευταίων ἐρευνητῶν αὐτοῦ παρίσταται ὡς κτίσμα τῶν κλασσικῶν χρόνων. (Wiegand ἐν Athen. Mittheilungen 1896 σ. 11 κἑ. ὁπόθεν ἐλήφθη καὶ ἡ εἰκὼν ἐν προσηρτημένῳ πίνακι σχ. 11).

Τὰ περὶ ὑπονόμου καὶ τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ Δράκου πρὸ τῆς ἡμέρας δὲν ἐκτίθενται σαφῶς· φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε παραπλησία τις παράδοσις πρὸς τὴν περὶ τοῦ Ἀνήλιαγου (ἀρ. 81. 82 καὶ σ. 712-715).

Τὰ δὲ περὶ τῆς ἐρωτήσεως τῆς ἐπιζητούσης τὸν ὄλεθρον τοῦ Δράκου γυναικὸς εἶναι συνηθέστατα εἰς παραμύθια, ἐν οἷς ὁ Δράκος ἢ ὁ παραπλήσιος αὐτῷ ἥρως ἀπακαλύπτουσιν εἰς τὴν γυναῖκα ποῦ ἡ δύναμίς των ἢ ἐκ τίνος κινδυνεύουσι Τὸ γνωστότατον πρότυπον τοῦ ἐπεισοδίου τούτου εἶναι ὁ μῦθος περὶ τοῦ Σαμψὼν καὶ τῆς Δαλιδᾶς (Κριταὶ ις', 6).

396

Κατὰ τὸν Κ. Α. Γουναρόπουλον (ἐν Πανδώρᾳ 1872 τ. ΚΒ' σ. 180). Περιγραφὴν τῶν ἐν Γαυρείῳ πύργων ἐδημοσίευσαν ὁ Ἀντ. Μηλιαράκης (Ὑπομνήματα περιγραφικὰ τὸν Κυκλάδων. Ἄνδρος. Κέως σ. 87-89) καὶ ὁ Ἰακ. Χ. Δραγάτσης (ἐν Παρνασσῷ 1881 τ. Ε' σ. 874-6). Βλ. καὶ Bursian Geographie von Griechenland τ. II σ. 444. Εἰκόνα δὲ τοῦ πύργου τοῦ Ἁγίου Πέτρου βλ. παρὰ Fiedler (Reise durch alle Theile Griechenlands τ. II πίν. IV, 1), ἀνατυπωθεῖσαν καὶ ἐν Παρνασσῷ (τ. Ε' σ. 885).

397

Κατὰ τὸν Α. Γούσιον (Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 27-28)·

ἐκ τούτου Abbott (Macedonian Folklore σ. 264). Πρβλ. ἀρ. 162 καὶ σ. 768 περὶ τῶν ἀγώνων ἀνδρείας τῶν μνηστήρων βασιλοπούλας.— Τὰ περὶ τοῦ τέλους τῆς βασιλοπούλας ὑπεμφαίνουσι συγχώνευσιν ἢ σύγχυσιν πρὸς θρησκευτικὰς παραδόσεις· διότι ἁγίαν Φωτεινὴν ὀνομάζουσι τὰ συναξάρια τὴν Σαμαρεῖτιν τοῦ Εὐαγγελίου, παρ' ἑκάστην δ' ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας ταύτης ὑπάρχει συνήθως καὶ φρέαρ, εἰς μνήμην τοῦ φρέατος ὅπου συνδιελέχθη πρὸς τὴν Σαμαρεῖτιν ὁ Ἰησοῦς.

398

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903). Ἀγαλᾶς χωρίον τοῦ δήμου Ναφθίων τῆς Ζακύνθου.— Μνημονεύει τὴν παράδοσιν ταύτην καὶ ὁ B. Schmidt (Volksl. σ. 194) «Eine Höhle beim Dorfe Ἀγκαλὰ auf Zakynthos heisst τὸ σπήλῃο τοῦ δράκοντα, und es soll in ihr vor Zeiten ein solches Ungeheuer gehaust haben, das dann von den Bewohnern der Umgegend getödtet wurde».

Ἄλογο τοῦ Δράκου ἀναφέρεται συχνάκις καὶ εἰς παραμύθια· συνήθως παρίσταται ὡς πτερωτὸν ἢ ἔχον θαυμασίας ἰδιότητας (Βλ. Hahn Märchen I σ. 76).

399

Κατ' ἀνακοίνωσιν Χ. Π. Κορύλλου (1884). Βλ. τοῦ αὐτοῦ Πεζοπορίαν ἀπὸ Πατρῶν εἰς Καλάμας. Ἐν Πάτραις 1891 σ. 13. Πρβλ. ἀρ 390.

400

Κατὰ τὸν Δ. Γρ. Καμπούρογλουν (Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων τ. Α΄ σ. 227). Πρβλ. ἀρ. 836.

401

Κατ' ἀνακοίνωσιν Π. Γ. Ζερλέντη, ἀκούσαντος παρὰ χωρικοῦ ἐν τῇ μονῇ τοῦ προφήτου Ἠλιοὺ (1882).

402

Κατὰ τὸν Συμεῶνα Α. Μανασσείδην (ἐν ΚΠ. 1875 τ. Θ΄ σ. 348). Περὶ ὁμοίων παραδόσεων βλ. ἀρ. 794.

403

Παρὰ Α. Καρκαβίτσα (1894). Διεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ εἰς διήγημα. (Λόγια τῆς πλώρης σ. 278 κἑ. καὶ ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ, Μαρτ. 1895). Γοργόνα εἶναι ἡ καὶ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν οὕτω καλουμένη νησὶς (Gorgona) παρὰ τὴν Λιβόρνον. Τὸ δ' ἀναφερόμενον ἐν τέλει ἄγαλμα εἶναι βεβαίως ὁ παρὰ τὸν λιμένα τῆς πόλεως ταύτης ἐστημένος μαρμάρινος ἀνδριὰς τοῦ μεγάλου δουκὸς Φερδινάνδου τοῦ Α΄, ἔργον τοῦ Giovanni dell'Opera, καὶ οἱ ἁλυσοδεμένοι κορσάροι εἶναι τὸ ἐν τῷ μνημείῳ τούτῳ χαλκοῦν σύμπλεγμα τῶν τεσσάρων αἰχμαλώτων Τούρκων (quattro mori), τὸ ποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Pier Jacopo Tacca. Τὸ μνημεῖον τοῦτο εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος· (ὁ ἀνδριὰς ἱδρύθη τῷ 1617, οἱ δὲ τέσσαρες μαῦροι τῷ 1623 καὶ 1625)· ἐγένετο δ' εἰς διαιώνισιν τῆς ἐνδόξου ναυτικῆς στρατείας τῆς Τοσκάνης κατὰ τῶν πειρατῶν. ἐπὶ Φερδινάνδου τοῦ Α΄, τῷ 1607, ὅτε δι' ἐφόδου ἐκυριεύθη ὁ Ἱππὼν (Bona) τῆς Νουμιδίας.

Παράδοσις ἑλληνικὴ περὶ γεγονότος λαμπρύναντος τὴν ἱστορίαν ἄλλου λαοῦ, παράδοσις πλασθεῖσα ἐκ τῆς προσπαθείας πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐννοίας μνημείου κοσμοῦντος ἰταλικὴν πόλιν, εὐλόγως ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπείσακτος, διασκευασθεῖσα ὑπὸ ἑλλήνων ναυτικῶν ἐξ ἰταλικῆς τινος παραδόσεως. Ἀλλὰ ματαίως ἠρεύνησα πρὸς εὕρεσιν παραπλησίας ἰταλικῆς παραδόσεως, μὴ ἀρκεσθεὶς δὲ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐντύπων συλλογῶν, ἐζήτησα νὰ μάθω μὴ φέρεταί τις ἀνέκδοτος ἐν στόματι τοῦ λαοῦ Πρὸς τοῦτο δὲ παρεκάλεσα τὸν φίλτατον συνάδελφον κ. Σπ. Π. Λάμπρον, εὑρισκόμενον ἐν Τοσκάνῃ κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος, νὰ ἐξακριβώσῃ τὸ πρᾶγμα. Οὗτος δὲ παρὰ πολλῶν ζητήσας πληροφορίας ἔμαθεν ὅτι ἡ παράδοσις ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἰταλούς. Ὁ διευθυντὴς μάλιστα τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ ἐθνικοῦ μουσείου, τοῦ Βαργέλλου, κ. Supino, ἐβεβαίωσεν ὅτι ὄχι μόνον δὲν ὑπάρχει ἡ παράδοσις, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀπίθανος θὰ ἐφαίνετο ἐν Ἰταλίᾳ, διότι ἡ νησὶς Γοργόνα κατῳκεῖτο πάντοτε ὑπὸ μοναχῶν κερτοσίνων. «La statua, λέγει, di Ferdinando I a Livorno non riccorda leggenda di pirati bensì le imprese guerresche dei Cavalieri di Santo Stefano. Quanto alla leggenda che Ella riferisce non solo non è conosciuta in Toscana, ma non è

verosimile dacchè la Gorgona non fu mai abitata altro, che dai monachi certosini». Ἡ μόνη δ' εἰς τὸ ἐν Λιβόρνῳ μνημεῖον ἀναφερομένη ἰταλικὴ παράδοσις, οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν ἑλληνικήν· εἶναι δ' αὕτη ὅτι ὁ κατασκευάσας τοὺς χαλκοῦς μαύρους τεχνίτης ὡς πρότυπα ἔλαβεν αἰχμαλώτους μαύρους, πατέρα μετὰ τῶν τριῶν υἱῶν του [1]).

Ἐκ τούτων φανερὸν γίνεται, ὅτι τὸν μῦθον ἔπλασαν Ἕλληνες ναυτικοί, οἵτινες θέλοντες νὰ ἐξεύρωσι τὸν λόγον, δι' ὃν ἱδρύθη τὸ παράδοξον εἰς αὐτοὺς φαινόμενον μνημεῖον ἐκεῖνο, παρέλαβον μυθικὰ στοιχεῖα ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων αὐτῶν. Ἀπήρτισαν δὲ τὸν μῦθον ἐκ δύο τοιούτων στοιχείων· τοῦ περὶ χειρώσεως θηρίου ἢ δαίμονος διὰ μεθύσεως αὐτοῦ, καὶ τοῦ περὶ καταδίκης εἰς θάνατον ὑπὸ κριτοῦ, ἀποφασίζοντος συμφώνως πρὸς τὸν νόμον, διότι ἀγνοεῖ τίς ὁ κατηγορούμενος, εἰς ὃν θὰ ἐπιβληθῇ ἡ ποινή.

Τὸ πρῶτον τῶν στοιχείων τούτων εὑρίσκεται συχνότατα εἰς δημώδη παραμύθια, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι Δράκοι μεθύσαντες ὑπὸ τοῦ οἴνου ἢ ἄλλων μεθυστικῶν ποτῶν, ἅτινα εἰς βόθρον παρὰ τὴν φωλεὰν αὐτῶν ἢ τὴν ὑπ' αὐτῶν φυλασσομένην πηγὴν ἔθεσεν ὁ ἥρως, συνελήφθησαν καὶ ἐδέθησαν εὐχερῶς. Τούτου δ' ἕνεκα καὶ τὴν παράδοσιν ταύτην κατέλεξα εἰς τὰς περὶ τῶν Δράκων, ἂν καὶ τοὺς Δράκους ἐν αὐτῇ ἀντικατέστησαν πειραταί. Ἀναφέρεται δὲ εἰς ἀρκαδικὸν παραμύθιον καὶ χείρωσις ἐλεφάντων δι' ὁμοίου τρόπου, διὰ τῆς κενώσεως πολλῶν ἀσκῶν οἴνου εἰς τὴν λίμνην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐποτίζοντο αἱ ἀγέλαι αὐτῶν [2]).

[1]) Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ κ. **Lefons**, μνημονεύει τὴν παράδοσιν ταύτην ὁ **Montgomery** (**Carmichael in Tuscany. London, 1902**).

[2]) Νεοελλην. ἀνάλ. τ. Α΄ στ. 49. Ἀθηναϊκὸν παραμύθιον (ἐν ΔΙΕ. τ. Α΄ σ. 305) ὡς ἑξῆς διηγεῖται τὰ κατὰ τὴν σύλληψιν θαυμασίου ἀετοῦ διὰ τῆς μέθης αὐτοῦ. «Ἐπῆραν τὸ κρασὶ καὶ πῆγαν 's ἐκείνη τὴ στέρνα, καὶ ἄνοιξαν τὴ στέρνα καὶ γύρισαν τὸ νερὸ γιὰ νὰ μὴν τρέχῃ ἄλλο μέσα, καὶ ἄδειασαν τὸ κρασὶ μέσα ἀπ' τὰ τουλούμια καὶ ἐπῆγαν μακρυὰ καὶ κυττάζανε. Δὲν πέρασε πολλὴ ὥρα καὶ εἶδαν ὅτι ἄστραψε ὅλος ἐκεῖνος ὁ τόπος. Τί νὰ ἰδοῦνε; βλέπουν ἕνα ὡραῖο ἀιτὸ ποῦ ἦρθε 's τὴ στέρνα νὰ λουστῇ καὶ νὰ πιῇ, καὶ ἤπιε καὶ πάλι σηκώθηκε ψηλά, καὶ πάλι κατέβηκε κάτω, ἤπιε πάλι κρασί, ὕστερα κάνει νὰ ξεπετάξῃ καὶ δὲν ἠμπόρεσε. Δὲ χάνει καιρὸ ὁ δάσκαλος τρέχει κι' ἁρπάζει τὸν ἀιτὸ».

Ὁ μῦθος περὶ χειρώσεως δαίμονος διὰ τῆς μέθης πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀπὸ τούτου βλάβης ἢ πρὸς ἐξαναγκασμὸν αὐτοῦ ν' ἀποκαλύψῃ τέχνην τινὰ ἢ σοφὸν δίδαγμα ἦτο κοινὸς καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους φερόμενος εἰς διαφόρους παραλλαγάς[1]. Ἡ παλαιοτάτη δὲ καὶ γνωστοτάτη τῶν παραλλαγῶν τούτων εἶναι ἡ περὶ τῆς συλλήψεως τοῦ Σιληνοῦ ἢ Σατύρου ὑπὸ τοῦ Μίδα, κεράσαντος δι' οἴνου τὴν πηγήν, ἀφ' ἧς ἔπινε, καὶ δεσμεύσαντος αὐτὸν μεθυσθέντα. Ὁ μῦθος οὗτος ἦτο ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων γνωστὸς εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐπεχωρίαζε δ' ἐν Μακεδονίᾳ παρὰ τὸ Βέρμιον ὄρος, ὅπου οἱ Μίδου λεγόμενοι κῆποι[2], ἐκεῖθεν δὲ πιθανώτατα μετηνέχθη καὶ εἰς τὴν Φρυγίαν[3]. Τὸ πρῶτον γίνεται μνεία αὐτοῦ παρ' Ἡροδότῳ[4] καὶ εἰς συγγραφεῖς τοῦ Δ' αἰῶνος π. Χ.[5] ἀλλ' ἐκ παραστάσεων ἐν γραφαῖς ἀγγείων συνάγεται ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ ϛ' αἰῶνος π. Χ. ἦτο γνωστὸς πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐκ δημωδῶν ἴσως διηγήσεων ἢ ἐξ ἔπους τινὸς ἀπολεσθέντος[6].

Ἄλλη παραλλαγὴ εἶναι ἡ ταναγραία, καθ' ἣν Τρίτων ἐλλοχῶν ἥρπαζε τὰ βοσκήματα, ὅσα ἐπλησίαζον εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐπετίθετο καὶ κατὰ μικρῶν πλοίων· οἱ δὲ Ταναγραῖοι προέθεσαν εἰς αὐτὸν κρατῆρα οἴνου, οὗτος δ' ἑλκυσθεὶς ἐκ τῆς ὀσμῆς ἦλθε καὶ πιὼν κατε-

1) Πρβλ. **Bulle** ἐν **Athen. Mittheilungen** 1897 σ. 400. El. **H. Meyer, Indogerman. Mythen** τ. I σ. 154. **Gruppe Griech. Mythologie** σ. 794, 6. 910,4. **Rohde der Griech. Roman** σ. 204.

2) Βλ. **Kuhnert** ἐν **Roscher Lexik. d. Mythol.** τ. II σ. 2955. 2962. **Voigt** αὐτ. τ. I σ. 1066-7. **Rohde** ἔνθ. ἀν.

3) Ἐπεχωρίαζεν ὁ μῦθος ἐν Ἀγκύρᾳ (Παυσαν. Α', δ', 5) καὶ ἐν Θυμβρίῳ (Ξενοφ. Ἀνάβ. Α', β', 13).

4) Ἡροδότ. Η', 138. Πρὸ τῆς εὑρέσεως τῶν ᾠδῶν τοῦ Βακχυλίδου ὑπελαμβάνετο (ἕνεκα τοῦ ἀπόσπ. 2) ὅτι πρῶτος ὁ ποιητὴς οὗτος ἐμνήσθη τοῦ μύθου, ἀλλ' ἤδη καταφαίνεται ὅτι ἡ ἐν τῷ ἀποσπάσματι ἐκείνῳ γνώμη οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει πρὸς τὸν μῦθον (Βλ. Βακχυλ. Ἐπίν. Ε' στ. 160 κέ.).

5) Ἀριστοτ. παρὰ Πλουτάρχ. παραμυθ. πρὸς Ἀπολλών. 27 σ. 115. Θεόπομπος παρὰ Θέωνι Προγυμν. 2 τ. II σ. 66 **Spengel** καὶ παρὰ Διονυσ. Ἁλικαρν. πρὸς Πομπ. σ. 787 R. — Βλ. προσέτι Βίωνα παρ' Ἀθην. Β', 45. Νικάνδρ. ἀπ. 74,11 κέ. Κόνων. Διηγ. 1. Αἰλιαν. Ποικ. ἱστ. Γ', 18. Φιλόστρ. Ἀπολλών. Ζ' 27 σ. 267. Πρβλ. **Vergil. Bucol.** VI, 13 κέ. καὶ Σέρβιον αὐτ.

6) Βλ. **Bulle** ἔνθ. ἀν. σ. 392. 398 κέ.

λήφθη ὑπὸ ὕπνου καὶ ἐρρίφθη εἰς τὴν παραλίαν· ἀνὴρ δὲ Ταναγραῖος ἀπέκοψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διὰ πελέκεως. Ὁ Παυσανίας (Θ΄ κ΄ 4), ὅστις ὡς πιθανώτερον ἀναφέρει τὸν μῦθον τοῦτον, μνημονεύει καὶ ἄλλον σεμνότερον εἰς τὸν Τρίτωνα λόγον, περὶ φόνου αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Διονύσου, διότι ἐπετίθετο κατὰ γυναικῶν τελουσῶν τὰ ὄργια τοῦ θεοῦ καὶ νηχομένων πρὸς κάθαρσιν ἐν τῇ θαλάσσῃ. Ὁ μῦθος ὅμως οὗτος φαίνεται ὅτι εἶναι ἱερατικὴ διασκευὴ τοῦ ἄλλου, ἔχοντος δημωδέστερον χαρακτῆρα[1]). Εἶναι δ' ἴσως συναφὴς ὁ ταναγραῖος πρὸς τὸν παλαιότατον μῦθον περὶ χειρώσεως τοῦ Ἁλίου γέροντος ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, διότι καὶ τοῦτον ἐμυθολογεῖτο ἴσως, ὅτι μεθύοντα συνέλαβεν ὁ ἥρως, ὡς ὑπεμφαίνουσι τοὐλάχιστον ἀρχαῖά τινα μνημεῖα, ἀπεικονίζοντα αὐτὸν κατακεκλιμένον καὶ ἐστεφανωμένον[2]).

Βιθυνικὸς δὲ μῦθος παραπλήσιος ἐφέρετο περὶ τῆς ναΐδος Νικαίας, ἣν ὁ Διόνυσος ἀποστέργουσαν ἐξηνάγκασε νὰ ὑποκύψῃ εἰς αὐτόν, πληρώσας οἴνου τὴν κρήνην, ἀφ' ἧς συνείθιζε νὰ πίνῃ· ἀνύποπτος δὲ πιοῦσα ἡ νύμφη, κατελήφθη ὑπὸ μέθης καὶ ὕπνου, εὐχείρωτος οὕτω γενομένη εἰς τὸν ἐραστήν[3]).

Κατὰ τὸ πρότυπον δὲ τοῦ περὶ τοῦ Μίδου φαίνεται πλασθεὶς καὶ ὁ περὶ τοῦ Ἀπολλωνίου μῦθος, ὅστις κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ Φιλόστρατον (Ζ΄, 27 σ. 267-8) μεθύσας ἀβλαβῆ κατέστησεν ἐν κώμῃ τινὶ τῆς Αἰθιοπίας σάτυρον ἐρωτομανῆ, ἐπιτιθέμενον κατὰ τῶν γυναικῶν. Ἐμβαλὼν πολὺν οἶνον εἰς τὴν ποτίστραν τῶν ἐν τῇ κώμῃ προβάτων ἐκάλει τὸν σάτυρον· καὶ προσῆλθεν οὗτος ἀόρατος εἰς τοὺς ἄλλλους καὶ ἔπιε τὸν οἶνον, μεθ' ὃ ὁδηγήσας ὁ Ἀπολλώνιος τοὺς κατοίκους τῆς κώμης εἴς τι πλησίον ἄντρον, καὶ δείξας ἐν αὐτῷ καθεύδοντα τὸν σάτυρον, παρῄνεσεν αὐτοὺς νὰ μὴ τὸν κακοποιήσωσι, διότι δὲν θὰ ἐπαναλάβῃ τὰ ἀνόητα ἔργα του.

Παραφθορὰ δὲ τῶν τοιούτων μύθων εἶναι ἴσως καὶ ὁ αἰτωλικός,

[1]) Αὐτ. σ. 401 κέ.

[2]) Βλ. Alfr. Brueckner ἐν Athen. Mittheil. 1890 σ. 100 κέ.

[3]) Μέμνων παρὰ Φωτ. Βιβλ. σ. 233-4. Νόνν. Διονυσ. ΙϚ΄, 254 κέ. Roscher Lexik. d. Mythol. τ. III σ. 303-4.

καθ' ὃν ὁ Φύλιος συνέλαβεν ἄοπλος λέοντα καρωθέντα ὑπὸ οἴνου [1]). Τῶν δ' ἄλλων θηρίων αἱ παρδάλεις, ὡς οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον, ἀγρεύονται διὰ τοιούτου τεχνάσματος: «ὅτι φιλοῦσι τὸν οἶνον αἱ παρδάλεις κἀντεῦθεν ἀγρεύονται ὑπὸ τῶν θηρευτῶν τῷ προσφερομένῳ πολλῷ οἴνῳ μεθυσκόμεναι καὶ ἀποκοιμώμεναι» [2]).

Εἰς τοὺς μύθους δὲ τούτους περὶ χειρώσεως δαιμόνων διὰ τῆς μέθης δύναται πιθανῶς νὰ καταλεχθῇ καὶ ὁ περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις μυθεύεται ὅτι μεθύσας δι' οἴνου τὰς Μοίρας, ἔπεισεν αὐτὰς νὰ παρατείνωσι τὴν ζωὴν τοῦ Ἀδμήτου [3]).

Τῶν δ' ὁμοίων μύθων ἄλλων λαῶν παλαιότατος εἶναι ὁ ἰταλικός, καθ' ὃν ὁ Νομᾶς κατέστησεν ὑποχειρίους τοὺς δαίμονας τῶν δασῶν Πῖκον καὶ Φαῦνον, κεράσας δι' οἴνου καὶ μέλιτος τὴν κρήνην ἀφ' ἧς ἔπινον, καὶ ἀναγκάσας αὐτοὺς νὰ τῷ ἀποκαλύψωσι καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ τὸν ἐπὶ τοῖς κεραυνοῖς καθαρμόν. [4]) Ἔχουσι δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τοιοῦτον μῦθον περὶ συλλήψεως τοῦ βασιλέως τῶν δαιμόνων Ἀσμοδαίου ὑπὸ ἀπεσταλμένου τοῦ Σολομῶντος, ἐμπλήσαντος οἴνου τὸν λάκκον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐκεῖνος ἔπινε [5]). Κεῖται δ' ὁ μῦθος ἐν τῷ βαβυλωνίῳ Ταλμοὺδ τοῦ Ϛ' αἰῶνος, καὶ ἐκ τούτου παρελείφθη ἴσως καὶ ὑπὸ τῶν Σλάβων εἰς τὴν Παλαιάν, ἤτοι τὴν διὰ μυθωδῶν διηγήσεων ἐπηυξημένην μετάφρασιν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης [6]). Ὁ δὲ παλαιὸς γαλλικὸς περὶ συλλήψεως τοῦ μάγου Μερλίνου ὑπὸ τοῦ σενεσκάλκου τοῦ αὐτοκράτορος Καρολομάγνου ἐλήφθη, ὡς εἰκάζουσί τινες, ἐκ παραπλησίων ἰνδικῶν [7]). Φέρονται δὲ καὶ μέχρι τοῦδε ἐν στό-

[1]) Ἀντωνίν. Λιβεράλ. 12, 3. 4.

[2] Τιμοθ. Γαζ. 11 ἐν Hermes τ. III σ. 11. Βλ. καὶ Ὀππιαν. Κυνηγ. Δ', 320 κἑ.

[3]) Αἰσχύλ. Εὐμεν 723 κἑ.

[4]) Πλουτάρχ. Νομ. 15. Βλ. καὶ Ovid Fast. III, 285. 344. Arnob. V, 1,7. Roscher Lex d. Mythol. I σ. 1456. Mannhardt Wald-u. Feldkulte τ. II σ. 117-8.

[5]) Eisenmenger Neu entdecktes Judenthum. Königsberg 1711 τ. I σ. 351 κἑ. παρὰ Schwartz die Poetischen Naturanschauungen τ. I σ. 79.

[6]) El H. Meyer, Indogerman. Mythen τ. I σ. 153.

[7]) Liebrecht καὶ Benfey ἐν Orient u. Occident τ. I σ. 341-354. A. Kuhn die Herabkunft d. Feuers σ. 33 κἑ. Zeitschrift d. deutsch. morgenl. Gesellschaft τ. 31 σ. 218. Καὶ γαλλικὰ παραμύθια ἀναφέρουσι θηρία καὶ γίγαντας διὰ μεθυστικῶν ποτῶν συλλαμβανομένους. (Sébillot Contes populaires de la Haute-Bretagne τ. I σ. 166, III σ. 146).

ματι παρὰ γερμανικοῖς καὶ ῥωμανικοῖς λαοῖς ὅμοιαι παραδόσεις. Ὁ Bilmont (ἀγριάνθρωπος) τῶν τιρολικῶν γερμανικῶν παραδόσεων διδάσκει τὴν τέχνην τῆς τυροποιίας εἰς τοὺς μεθύσκοντας καὶ συλλαμβάνοντας αὐτόν [1]. Ὁ Männlein (ἀνθρωπάκος) τῶν Γερμανῶν τῶν ῥαιτικῶν Ἄλπεων ἁλίσκεται ἐπίσης διὰ τῆς μέθης καὶ ἐξαναγκάζεται ν' ἀποκαλύψῃ χρησίμους εἰς τοὺς ἀνθρώπους γνώσεις [2]. Καὶ ὁ Salvanel (ἀγριάνθρωπος) τῶν Ῥαιτορωμάνων ὁμοίως συλλαμβανόμενος διδάσκει τὴν τέχνην τῆς τυροποιίας [3].

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς συλλήψεως δαιμόνων ἢ θηρίων διὰ τοῦ τεχνάσματος τῆς μέθης. Τὸ δ' ἕτερον στοιχεῖον τῆς παραδόσεως, περὶ καταδίκης εἰς θάνατον τοῦ αἰχμαλωτίσαντος τοὺς πειρατὰς βασιλόπαιδος, κατ' ἀπόφασιν τοῦ βασιλέως πατρός του ἀγνοοῦντος τίνα καταδικάζει, ἀνευρίσκομεν εἰς ἐπεισόδια πλείστων παραμυθίων, ἐν οἷς ὁ θριαμβεύων κακοῦργος, ὁψέποτε ἀποκαλυπτομένων τῶν ἐγκλημάτων του, ἐρωτᾶται τίνος τιμωρίας εἶναι ἄξιος ὁ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο διαπράξας. Ὁ δὲ κακοῦργος μὴ ἐννοῶν ὅτι περὶ αὐτοῦ ὁ λόγος, κρίνει μετ' αὐστηρότητος, ἀλλ' ἡ ποινὴ ἐπιβάλλεται εἰς αὐτόν. Παραπλήσιον δ' εἶναι καὶ τὸ ἀρχαῖον ἱστόρημα περὶ τοῦ βασιλέως τῶν Τενεδίων, ἂν καὶ ἐν τούτῳ ὑπεμφαίνεται ὅτι ἐν γνώσει ὁ βασιλεὺς κατεδίκασε τὸν ἴδιον υἱόν: «Νόμον δέ τινα φασὶ τῶν βασιλέων Τενεδίοις θέσθαι, εἴ τις λάβοι μοιχόν, ἀποκτείνειν τοῦτον πελέκει. Ἁλόντος δὲ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ λαβόντος ἐρομένου τὸν βασιλέα τί χρὴ ποιεῖν, ἀποκρίνασθαι τῷ νόμῳ χρῆσθαι» [4].

[1] **Mannhardt** ἔν. ἀν. τ. I σ. 112.
[2] Αὐτ. τ. I σ. 96-9. τ. II, 150.
[3] Αὐτ. τ. I σ. 113 τ. II σ. 126.
[4] Ἡρακλείδ. Ποντ. 24 (Ἀριστοτ. ἀπ. 611 Rose). Διογενιαν. 758. Ἀποστόλ. 1526.

Κ΄.

ΘΗΣΑΥΡΟΙ ΚΑΙ ΑΡΑΠΗΔΕΣ

404

Κατὰ τὸν Ἀριστείδην Ταταράκην (ἐν Νεοελλ. Ἀναλ. 1872 τ. Α΄ σ. 324-5). Βλ. καὶ τὰς ἑπομένας.

Ἡ περὶ ὑπάρξεως θησαυρῶν πίστις εἶναι κοινοτάτη, ἐνισχυομένη ἄλλως καὶ ὑπὸ τῆς εὑρέσεως κατὰ καιροὺς ἀγγείων περιεχόντων νομίσματα, ἢ χρυσῶν ἢ ἄλλων πολυτίμων ἀντικειμένων ἐντὸς τάφων μάλιστα. Τὴν σπάνιν δὲ καὶ τὴν δυσχέρειαν τῆς εὑρέσεως ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ ἀποδίδει εἰς τὴν φρούρησιν αὐτῶν ὑπὸ θηρίων, στοιχειῶν ἢ ἄλλων ὑπερφυσικῶν ὄντων, καὶ τὴν ἀνάγκην προσφυγῆς εἰς μαγγανείας ἢ μυστηριώδεις τελετὰς πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῶν. Συνάπτονται δὲ πρὸς τοὺς θησαυροὺς παντοῖαι δοξασίαι, περὶ ὧν γίνεται λόγος ἐν τοῖς ἑξῆς.

Ἡ συνηθεστέρα λέξις πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐν τῇ γῇ κεχωσμένου θησαυροῦ εἶναι αὐτὴ ἡ ἀρχαία λέξις *θησαυρός*· ἐπίσης συνήθης εἶναι καὶ ἡ λέξις *βλυσῆδι* (ἐκ τοῦ βλύζω), κυρίως σημαίνουσα μέγα πλῆθος, ἐν χρήσει δὲ καὶ ἐν τῇ μέσῃ ἑλληνικῇ. (Βλ. Ducange Glossar. Graecit. λ. σ. 207)· καὶ ἡ λ. *βιὸς* (ὁ) ἢ *βιὸ* (τὸ), σημαίνουσα τὴν περιουσίαν καὶ τὸν πλοῦτον. Σπανιωτέρα δ' εἶναι ἡ λέξις *λογάρι*· ἐν Κύπρῳ ἐπιχωριάζουσι καὶ αἱ λέξεις *εὕρεμαν* καὶ *εὑρετή*, ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὴν ἰταλ. trovatura, δηλοῦσαν ἐπίσης τὸν θησαυρόν.

Κατὰ τὰ Βασιλικὰ (ΝϚ΄, τίτλ. 7 κ. 13), ὁ θησαυρὸς εἶναι «χρήματα ἀποτεθέντα παρά τινων ἠγνοημένα τῷ χρόνῳ». Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τοιαύτην εἶχον ἔννοιαν τοῦ θησαυροῦ, ὅτι εἶναι τὰ ὑπὸ τῶν προπατόρων ἢ τῶν πλαιοτέρων ἀνθρώπων κεκρυμμένα ἐντὸς τῆς γῆς χρήματα, ἅτινα ἠγνοημένα εὑρίσκονται κατὰ τύχην. (Πρβλ. Ἀριστοφ. Ὄρν. 599. Πλάτ. Νόμ. 913α). Ἀλλὰ κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, εἶναι τὰ κεχωσμένα ἀδέσποτα χρήματα, ὧν δὲν ὑπάρχει νόμιμος κληρονόμος, καὶ ὧν ἐμποδίζεται ἡ κατοχὴ ὑπὸ τῆς σκιᾶς

τοῦ πρώτου κατόχου, ἢ ὑπὸ τῆς σκιᾶς ἀνθρώπου ἢ ἀνθρώπων, σφαγέντων ἐν τῷ τόπῳ ὅπου κατωρύχθησαν τὰ χρήματα ἐπὶ τούτῳ, ὅπως στοιχειωθέντες φρουρῶσιν αὐτὰ (πρβλ. ἀρ. 418. 424). Τὰ στοιχειὰ δὲ τὰ φρουροῦντα ἐπιφαίνονται ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ἀνθρώπων, δαιμόνων ἢ ζώων, μάλιστα δρακόντων· τούτου δ' ἕνεκα εὐκόλως ἐπῆλθεν ἡ ἀφομοίωσις τῶν στοιχειῶν πρὸς τοὺς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μύθων ἀναφερομένους φύλακας θησαυρῶν, πολυτίμων ἀντικειμένων, ὑδάτων καὶ τῶν τοιούτων, καὶ ποικιλώτατοι τὴν μορφὴν καὶ τὴν φύσιν μνημονεύονται ὑπὸ τῶν σημερινῶν παραδόσεων οἱ φρουροῦντες τοὺς θησαυροὺς (βλ. τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 414).

Ἵνα δ' ἄνευ βλάβης γίνῃ τις τοῦ θησαυροῦ κάτοχος πρέπει νὰ χύσῃ ἐπ' αὐτοῦ αἷμα, ἐκπλύνων τρόπον τινὰ τὸ χυθὲν πρὸς στοιχείωσιν τοῦ φύλακος. Τὸ δ' αἷμα ἀνάγκη νὰ εἶναι ἀνθρώπινον. Ἡ προκειμένη παράδοσις λέγει, ὅτι ὁ ἐπιχειρήσας νὰ λάβῃ τὸν θησαυρὸν ὤφειλε νὰ σφάξῃ ἐπ' αὐτοῦ ἀλέκτορα, ἀλλὰ λησμονήσας νὰ παραλάβῃ τὸν ὄρνιν ἠναγκάσθη νὰ ῥάνῃ τὸν θησαυρὸν διὰ τοῦ ἰδίου του αἵματος, τραυματίσας τὴν γαστροκνημίαν του. Διὰ τούτου παρίσταται ὅτι τὸ ἀνθρώπινον αἷμα προσφέρεται ἐν ἀνάγκῃ πρὸς ἀντικατάστασιν αἵματος ζώου μὴ προχείρου. Ἀλλ' εἰς τὴν δεισιδαίμονα συνήθειαν φαίνεται ὅτι ἀντιστρόφως ἐπῆλθεν ἡ μεταβολή. Ἡ χύσις ἀνθρωπίνου αἵματος δὲν ἀντικατέστησε τὴν τοῦ αἵματος ζώου, ἀλλὰ τοὐναντίον θυσία ζώου ἀντικατέστησε τὴν ἀνθρωποθυσίαν, ἀκριβῶς δηλαδὴ ὡς συνέβη καὶ εἰς ἄλλην ὁμοίαν συνήθειαν, εἰς τὸ λεγομενον *θυσιό*, ἤτοι τὴν δι' αἵματος στερέωσιν τῶν θεμελίων οἰκοδομήματος, τὴν ἐν ἀρχῇ μὲν γινομένην δι ἀνθρωπίνου αἵματος, ὡς ἐκ πολλῶν τεκμηρίων συνάγεται, ἔπειτα δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη διὰ τοῦ αἵματος ἀμνοῦ ἢ ἀλέκτορος [1]).

Τὴν χύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου αἵματος πρὸς κατοχὴν θησαυροῦ ἀναφέρουσι καὶ ἄλλαι παραδόσεις. Κατά τινα τηνίαν (παρ' Ἀδαμαντίου Ι. Ἀδαμαντίου). «ἕνας σκότωσε τὸ παιδί του γιὰ νὰ βάψῃ τὰ λεφτά· ἐπειδὴ πρέπει ὅποια λεφτὰ βρῇ κανεὶς νὰ τὰ βάψῃ μὲ αἷμα,

[1]) Περὶ τούτου θὰ διαλάβω ἄλλοτε πλατυτερον. Βλ. καὶ ὅσα ἐσημείωσα ἐν ΝΕΜ. σ. 136 κέ. καὶ ἐν Ἀσωπίου Αττικῷ ἡμερολογίῳ 1896 σ. 159 κέ. καὶ σημείωσιν εἰς ἀρ. 450. 481.

ὅτινος καὶ ἂν εἶναι». Οἱ Σάμιοι δοξάζουσιν ὅτι ὁ εὑρὼν στοιχειωμένον θησαυρὸν πρέπει νὰ ματώσῃ τὸ χέρι του (βλ. ἀρ. 409) Ἄλλαι παραδόσεις, διηγούμεναι πῶς ὁ εὑρὼν θησαυρὸν ἐξηναγκάσθη νὰ τὸν ἀποδώσῃ εἰς τὸν φύλακα Ἀράπην, προσθέτουσιν ὅτι ἂν ἐπρόφθανε νὰ τὸν λερώσῃ μὲ ἀνθρώπινο αἷμα θὰ ἐγίνετο κύριος αὐτοῦ (βλ. ἀρ. 427. 428). Ἡ δὲ Σολωμονικὴ παραγγέλλει ταῦτα εἰς τὸν εὑρόντα θησαυρόν, διὰ νὰ μὴ τὸν βλάψῃ «τὸ στοιχεῖον ὁποῦ κρατεῖ τὸν θησαυρόν»: «καὶ χύσον καὶ ὀλίον αἷμαν ἀπὸ τὸ αἷμά σου ἀπάνω εἰς τὸν τόπον ὁποῦ εὗρες τὸν θησαυρόν». (Κῶδ. Ἐθν. Βιβλιοθ. 1265 φ. 21α). Συναφὴς δὲ πρὸς τὴν δοξασίαν, ὅτι ἀπαιτεῖται ἀνθρωποθυσία πρὸς κτῆσιν θησαυροῦ, εἶναι καὶ ἡ ἐνιαχοῦ φερομένη, ὅτι εὑρίσκεται ὁ τόπος, ἐν ᾧ κρύπτεται θηραυρός, ἂν ἡ ζήτησις αὐτοῦ γίνεται διὰ λαμπάδος κατεσκευασμένης ἐξ ἀνθρωπίνου στέατος[1]).

Τὴν μεταβολὴν τῆς ἀνθρωποθυσίας εἰς θυσίαν ζώου ὑπεμφαίνει κρητική τις παράδοσις. Κατὰ ταύτην κάποιος βοσκὸς εἶδε μίαν φορὰν 'ς ἕνα λαγγάδι ἕνα φοβερὸν Ἀράπην, ποῦ τὸ ἕνα του χεῖλι ἀκουμποῦσε 'ς τὴν κυρυφὴ τοῦ βουνοῦ καὶ τὸ ἄλλο ἔφτανε 'ς τὸ βάθος τοῦ λαγγαδιοῦ, νὰ ῥουφᾷ νερό, καὶ νὰ παίζῃ 'ς τὸ χέρι του ἕνα φλουρί. Ἔτρεξε καὶ τὸ εἶπε 'ς τοὺς χωριανούς του, κ' ἕνας γέρος τοὺς ὡρμήνεψε πῶς 'ς ἐκεῖνον τὸν τόπο ὑπάρχει πολὺ βιό, βουλλωμένο μὲ μαγεμένη βοῦλλα· καὶ ὅποιος τοῦ βαστοῦσε ἡ καρδιὰ νὰ σκάψῃ ἐκεῖ, θά βρισκε μιὰ πλάκα βουλλωμένη, καὶ ἀπὸ κάτω ἀπ' αὐτὴ θὰ ἦταν ὁ θησαυρός. Τρία παλληκάρια γκαρδιωμένα τρέξαν ἀμέσως κ' ἔσκαψαν, καὶ πραγματικῶς βρῆκαν τὴν πλάκα μὲ τὴ βοῦλλα· μόνο μόλις τὴν ἔσεισαν κ' ἔπεσαν κ' οἱ τρεῖς νεκροί. Κανεὶς ὕστερα ἀπ' αὐτὸ δὲν ἐτόλμησε νὰ δοκιμάσῃ καὶ πάλι· ὅσο ποῦ τὸ ἔμαθε ἕνας Ἑβραῖος καὶ πῆγε ἐκεῖ καὶ διάβασε 'ς τὴν πλάκα πῶς πρέπει νὰ σφάξῃ ἀπάνω 'ς αὐτὴ εἰκοσιένα ἀδέρφια ὅποιος θέλει νὰ πάρῃ τὸ βιός. Οἱ χωριάταις ἐτρόμαξαν σὰν τ' ἄκουσαν, μὰ ὁ Εβραῖος ἐσυμφώνησε νὰ τοῦ δώσουν

[1]) Βλ. καὶ Ν. Γ. Δοσίου, οἱ κεκρυμμένοι θησαυροί. Τὰ βλησείδια ἐν Δωδώνῃ 1896 σ. 82. Αἱ ἐξ ἀνθρωπείου στέατος λαμπάδες συχνάκις ἀναφέρονται εἰς τὰς μαγγανείας ἀσιατικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν λαῶν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. (P. L. Jacob Bibliophile Curiosités des sciences occultes σ. 351). Ἀλλὰ τὰ ἑλληνικὰ μαγικὰ βιβλία (αἱ Σολωμονικαὶ) οὐδαμοῦ ἀναφέρουσι τοιαύτας, οὐδὲ παρέχουσιν ὁδηγίας περὶ τοιούτων μυσαρῶν κατασκευασμάτων,

τὰ μισά, καὶ αὐτὸς παίρνει τὸ πρᾶγμα ἀπάνω του· τὸ ἐδέχθηκαν οἱ χωριάταις, καὶ ὁ Ἑβραῖος ἔτρεξε ἀμέσως, βρῆκε μιὰ κλῶσσα μὲ εἰκοσιένα κλωσσόπουλα, τά σφαξε 'ς τὴν πλάκα ἀπάνω, καὶ ὅταν τὴν ἀνασήκωσαν ηὗραν τὸ θησαυρό [1]).

Τὴν θυσίαν κόττας καὶ δὴ μαύρης ἐπὶ τοῦ τόπου τοῦ θησαυροῦ ἀναφέρει καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. 423 παράδοσις. Καὶ παρ' ἄλλοις δὲ λαοῖς συνειθίζεται ἡ θυσία μαύρης κόττας, περὶ ὧν ἀμέσως κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος. Ἀλλὰ συνηθέστερον θύεται μέλας ἀλέκτωρ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τόπου, ὡς καὶ ἡ προκειμένη καὶ ἡ ἑπομένη παράδοσις διδάσκουσιν·[2]) ἢ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν καὶ τὴν εὕρεσιν τῆς περιεχούσης τὸν θησαυρὸν θήκης σφάζεται ὁ ἀλέκτωρ καὶ διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ῥαντίζεται ἡ θήκη καὶ εἶτα ἀνοίγεται[3]). Εἰς παράδοσιν δὲ τηνίαν περιέχονται λεπτομερέστεραι ὁδηγίαι περὶ τῆς θυσίας. «Ἕνας ἄνθρωπος ηὗρ' ἕνα κουρουπάκι ποῦ χε κάρβουνα. Τῷ εἶπ' ἕνας νὰ κοσκινήσῃ στάχτη καὶ νὰ πάῃ σὲ τρεῖς μέραις νὰ δῇ· καὶ ἂν δῇ μιὰ πατημασιὰ πάνω 'ς τὴ στάχτη, νὰ πάρῃ ἕνα πετεινό, νὰ τὸ κόψῃ 'ς ἕνα μέρος καὶ νὰ στάξῃ τρεῖς σταλαματιαῖς ἀπάνω. Σὲ τρεῖς μέραις νὰ πάῃ, νὰ τ' ἀνοίξῃ, καὶ θὰ βρῇ χρήματα. Τὸ ἴδιο συνέβῃ καὶ μ' ἕναν ἄλλον 'ς τὸ χωριό μας»· (Παρ' Ἀδαμ. Ι. Ἀδαμαντίου).

Ἄλλη δὲ τηνία παράδοσις (παρὰ τοῦ αὐτοῦ) ἀναφέρει ὄχι θυσίαν μέλανος ἀλέκτορος, ἀλλὰ τὴν καθοδηγίαν ὑπὸ ἀλέκτορος λευκοῦ πρὸς εὕρεσιν θησαυροῦ: «Ἀποκάτου ἀπ' τὸ Ξώμπουργο ἦταν ἕνας ἄνθρωπος - τώρα πέθανε. - Αὐτὸς εἶχε μιὰ ἀδερφὴ καὶ τοῦ εἶπε νὰ πάρῃ ἕνα ἄσπρο πετεινὸ καὶ τὸν ἀφήσῃ 'ς ἕνα χωράφι. Ἔκαμε καθὼς τοῦ εἶπε, πῆρε τὸν πετεινό, τὸν ἄφησε, καὶ κεῖνος πῆγε κάτω ἀπό να δεδρουλάκι· ἐκεῖ ἔκραξε καὶ δὲν ἐφάνηκε πιὸ ποῦ πῆγε. Ἐπῆγαν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς μὲ τὴν ἀδερφή του, ἔσκαψαν, κ' ηὗραν μιὰ

1) Ἔμμετρος διασκευὴ τῆς παραδόσεως ταύτης ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Α. Ι. Ἀντωνιάδου (Κρητηΐς Ἀθ. 1866 σ. 47). Ὁμοία δὲ ἰταλικὴ παράδοσις ἀναφέρει θυσίαν ἑπτὰ νεοσσῶν τῆς αὐτῆς κλώσσας ἀντὶ τῆς ζητουμένης θυσίας ἑπτὰ ἀδελφῶν. (**Archivio per le tradiz. popol.** 1900 σ. 224-5). Περὶ τῆς κλώσσας μὲ τὰ κλωσσόπουλα βλ. καὶ σημείωσιν εἰς ἀρ. 406.

2) Βλ. τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 150. **Hiller von Gaertringen, Ausgrabungen in Griechenland** σ. 9 (Ἀστυπάλαια).

3) Βλ. Δόσιον ἔν. ἀν. σ. 81.

γοῦρνα· κι' ἄλλοι ἔλεγαν πῶς ηὗραν ἕνα χρυσὸ δαμαλάκι, ἄλλοι πῶς εἶχαν θαμμένη τὴ βασίλισσα καὶ ηὗραν διαμαντικά. Γιατὶ λὲν πῶς ἦταν μιὰ μεγάλη πολιτεία 'ς τὸ Ξώμπουργο». Ταῦτα εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰς ὁδηγίας τῆς Σολωμονικῆς περὶ ἀναζητήσεως θησαυροῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ἡπλοποιημένα: «Εἰς τὰς ὀκτὼ τῆς σελήνης ἔπαρε πετεινὸν ἄσπρον, νὰ μὴν ἔχῃ μελανάδαν δίκαστρος (;), καὶ ἔπαρε καὶ ἕναν κουκκὶν τῆς πιουνίας (= παιωνίας) καὶ μαντραγκοῦραν· καὶ δῆσον εἰς παννὶν μεταξωτὸν ἄσπρον ἢ εἰς δέρμαν αἰγοκέρου ἢ ἀλόγου· καὶ κρέμασον εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ πετεινοῦ. Καὶ σύρε ἐκεῖ ὁποῦ λέγεις (= εἰκάζεις) ὅτι εἶναι θησαυρός. Καὶ γράψον καὶ τοὺς χαρακτῆρας τούτους· [ἕπονται οἱ μαγικοὶ χαρακτῆρες]· καὶ δέσε τους εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ πετεινοῦ, καὶ ἄφησέ τον, καὶ ἂς περιπατήσῃ μοναχός του. Καὶ ὅταν ὑπάγῃ ἐκεῖ ὁποῦ εἶναι ὁ θησαυρός, στέκει καὶ λαλεῖ, καὶ τινάζει τὰ πτερά του καὶ σκαλίζει καὶ τὰ ὀνύχιά του. Καὶ εὐθὺς σημάδεψε τὸν τόπον». (Κῶδ. Ἐθν. Βιβλιοθ. 1265 φ. 23α).

Ἡ θυσία ἐθεωρήθη πάντοτε ὡς ἀναγκαιοτάτη πρᾶξις πρὸς ἀσφαλῆ κτῆσιν τοῦ θησαυροῦ. Τὰ Βασιλικὰ (ἔνθ. ἀν.) γινώσκουσι καὶ καταδικάζουσι τοὺς διὰ «μυσαρᾶς θυσίας» ἐπιζητοῦντας θησαυρούς. Ὡς δ' ἐκ τοῦ Φωτίου μανθάνομεν [1]), ἐνιαχοῦ ἐπέσφαττον κύνα καὶ ἐγεύοντο τῶν κρεῶν αὐτοῦ, ὅπερ ὑπεμφαίνει καὶ συνάφειαν τῆς δεισιδαιμονίας πρὸς τὰς περὶ ἐκριζώσεως τοῦ μανδραγόρου καὶ ἄλλων μαγικῶν βοτανῶν (βλ. ἀνωτέρω σ. 914). Τὴν συνήθειαν ἀνευρίσκομεν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Κατὰ τὰς ἰταλικὰς δοξασίας, χρειάζεται πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ θησαυροῦ αἷμα μαύρου γάτου καὶ βρέφους, σφαζομένων ἐπὶ τόπου [2]). Κατὰ δὲ τὰς γερμανικάς, πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται θυσία μαύρης κόττας ποῦ νὰ μὴν ἔχῃ οὔτε ἕνα ἄσπρο πούπουλο [3]), ἢ μαύ-

[1]) Φωτίου Ἐπιστολ. Α', 8' σ. 409 Βαλέττα. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι δυστυχῶς ἀνεπίγραφος, ἐστέλλετο δὲ πρὸς ἐπίσκοπον ἄγνωστον τίνος ἐπισκοπῆς, ἐρωτῶντα τί τὸ προσῆκον ἐπιτίμιον μιαροφαγίας. Ἡ δὲ αἰτία τῆς μιαροφαγίας ἦτο τοιαύτη· «Τύμβον ἑλληνικὸν ἀπῆλθον διορύξαι πρὸς ἀνεύρεσιν χρημάτων· ματαιοπονοῦντες δὲ καὶ μηδὲν εὑρίσκοντες, εἶπεν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, ὅτι ἐὰν μὴ σφάξωμεν κύνα, καὶ ἐκ τῶν κρεῶν αὐτοῦ ἀφώμεθα, οὐ μὴ ἐπιδώσει ἡμῖν ἡ γῆ τὸ ζητούμενον». Ἀπεφάσισαν δὲ νὰ κάμωσι τοῦτο· «ὥστε τὴν γῆν ἐκμειλίξασθαι».

[2]) **Archivio per le tradiz. populari** 1898 σ. 319.

[3]) **Grimm Deutsch. Mythol.** [4] σ. 816. Κατ' ἄλλας παραδόσεις, τὸν θησαυρὸν δύ-

ρου τράγου ποῦ νὰ μὴν ἔχῃ οὔτε μία ἄσπρη τριχίτσα, ἢ πετεινοῦ κάτασπρου [1]). Κατὰ τὰς βοημικάς, ὁ ἐπιθυμῶν ν' ἀποκτήσῃ τὸν θησαυρὸν πρέπει νὰ ῥίψῃ εἰς τὸν φυλάσσοντα αὐτὸν σκύλον μαύρην κόττα, ἢ μαῦρον πετεινόν [2]).

405

Ἤκουσα ταύτην πολλάκις (ἀπὸ τοῦ 1864) παρὰ τῆς μητρὸς καὶ ἄλλων συγγενῶν μου, διότι ὁ ἀναφερόμενος Ἀποστολάκης εἶναι ὁ πρὸς μητρὸς πάππος μου. Βλ. καὶ τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 149.

Ἀποκάλυψιν θησαυροῦ δι' ἐνυπνίου ἀναφέρει καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. 439 παράδοσις· ὁ ἐπιφαινόμενος καθ' ὕπνους καὶ ὑποδεικνύων τὸν θησαυρὸν εἶναι ἢ ὁ φύλαξ αὐτοῦ Ἀράπης, ὡς ἐν τῇ προκειμένῃ καὶ ταῖς ὑπ' ἀρ. 420. 421, ἢ τοῦ κοιμωμένου ἡ μοῖρα, ὡς ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 423, ἢ ἅγιος ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ δι' ἐνυπνίου πιστεύεται, ὅτι ἀποκαλύπτεται εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὁ τόπος, ὅπου εἶνε κεχωσμένος θησαυρός [3])· τὴν ἀποκάλυψιν δὲ διὰ ὀνείρου ἀναφέρουσι καὶ αἱ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου, ἐπιβάλλουσαι εἰς τὸν ὀνειρευθέντα τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν ῥῆγα τὴν ἄδειαν τῆς σκαφῆς πρὸς εὕρεσιν τοῦ θησαυροῦ [4]). Ἡ δὲ Σολομωνικὴ περιέχει ἐξορκισμόν, δι' οὗ προσκαλεῖται τὸ φυλάττον θησαυρὸν στοιχεῖον, ἐπιφανὲν καθ' ὕπνους εἰς τὸν ἐξορκιστήν, νὰ δηλώσῃ ὑπὸ τίνας ὅρους δέχεται νὰ φύγῃ ἢ ἂν δὲν συναινεῖ νὰ καταλίπῃ τὸν θησαυρόν, νὰ δηλώσῃ καὶ τοῦτο [5]). Ἐνίοτε λέγεται, ὅτι βλέπει ἐν ὀνείρῳ ὁ ἄν-

ναται νὰ εὕρῃ ὅστις ἤθελεν ὀργώσῃ τὸν τόπον μὲ δύο μαύρους πετεινοὺς (αὐτ.). Καὶ εἰς τὰ στοιχειὰ τῶν μεταλλείων (bergmännlein) προσέφερον μαύρην κότταν (αὐτ. σ. 844). Καὶ εἰς τὸν διάβολον πετεινόν, ἢ μαῦρον τράγον, ἢ μαῦρον πετεινὸν καὶ γάτον (αὐτ. σ. 844 τ. III σ. 297).

[1]) Βλ. Mannhardt die Korndämonen σ. 18 καὶ τοὺς συγγραφεῖς, εἰς οὓς παραπέμπει.

[2]) Grohmann, Sagen aus Böhmen σ. 294-5

[3]) Βλ. Ν. Γ. Δόσιον ἐν Δωδώνῃ 1896 σ. 80. Θρᾳκικὴν ἐπετηρίδα 1896 σ. 192.

[4]) Ἀσίζαι Α΄, 266. Β΄, 264 ἐν Σάθα ΜΒ. τ. Ϛ΄ σ. 221. 471.

[5]) Κῶδ. Ἐθν. Βιβλ. 1265φ. 27α: «καὶ εἰπέ μας εἰς τὸν ὕπνον μας, τί γυρεύεις νὰ σὲ δώσωμεν· καὶ ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ ἔβγῃ, εἰπὲ καὶ τοῦτο[ν]».

θρωπος αὐτὸν τὸν θησαυρὸν καὶ τὸν τόπον ὅπου κεῖται, καὶ ὅτι ἐξυπνήσας καὶ σκάψας τὸν ἀνευρίσκει[1]).

Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πιθανῶς ἐπίστευον, ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἐπιφαινόμενος καθ' ὕπνους ἐμήνυε ποῦ ἦσαν κεκρυμμένοι θησαυροί. Διότι φέρεται διήγησις ἀττική, ὅτι κλαπείσης χρυσῆς στεφάνης ἐκ τῆς ἀκροπόλεως, ἐπιφανεὶς ὁ Ἡρακλῆς κατ ὄναρ εἰς τὸν Σοφοκλέα ἐδήλωσεν εἰς αὐτόν, ποῦ ἦτο κεκρυμμένη· μηνύσας δὲ τοῦτο ὁ Σοφοκλῆς εἰς τὸν δῆμον καὶ εὑρεθείσης τῆς στεφάνης, ἔλαβε τὴν προκηρυχθεῖσαν ἀμοιβήν, δι' ἧς ἀνήγειρεν ἱερὸν Μηνυτοῦ Ἡρακλέους[2]). Καίτοι δ' ἐν τῇ διηγήσει ταύτῃ γίνεται λόγος περὶ ἀποκαλύψεως κλοπιμαίων, δὲν φαίνεται ὅμως ἀπίθανον ὅτι εἶναι συναφὴς πρὸς τὴν παρὰ Ῥωμαίοις κρατοῦσαν δοξασίαν· ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἦτο φύλαξ τῶν θησαυρῶν, καὶ ἐπιφαινόμενος καθ' ὕπνους εἰς τοὺς τιμῶντας αὐτόν, ὑπεδείκνυε τοὺς τόπους ὅπου ἠδύναντο νὰ εὕρωσι θησαυρόν, δι' ὃ καὶ Hercules Somnialis (Ἐνύπνιος Ἡρακλῆς) ἐπεκαλεῖτο[3]). Κατὰ δὲ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους δὲν ἦσαν ἀσυνήθεις αἱ διηγήσεις περὶ ἐπιφανείας ἐν ὀνείρῳ ἁγίων, ὁδηγούντων εὐσεβεῖς ἄνδρας, ἀποροῦντας

[1]) Οὕτως ἐν παραδόσει τῆς Τριχωνίας, ἣν ἐδημοσίευσεν ὁ Γ. Δροσίνης ἐν Ἑστίᾳ 1885 τ. ΙΘ' σ. 235-6. Ἡ παράδοσις αὐτὴ ἐξηγεῖ πῶς ἐκτίσθησαν τὰ γεφύρια τοῦ Αλάιμπεη, ἡ γέφυρα δηλαδὴ ἐπὶ τῆς φυσικῆς διώρυγος τῆς ἑνούσης τὴν Τριχωνίδα λίμνην μετὰ τῆς Λυσιμαχίας. Λέγει δὲ ὅτι ἕνας χωριανὸς ποῦ εἶχε χωράφι σὲ μιὰ μεριὰ ποῦ τὴ λένε ἀπὸ τότε Βουβαλοπέτσι εἶδε 's τὸν ὕπνο του μιὰ νυχτιὰ πῶς μέσ' 's τὴ γῆς ἐκεῖ ἦταν χωμένο ἕνα βουβαλοπέτσι γεμᾶτο φλουρί. Εἶπε μὲ τὸν νοῦ του πῶς ἦταν ψέμα, ἀλλὰ τὴ δεύτερη βραδειὰ τὸ ἴδιο ὄνειρο, τὴν τρίτη πάλι τὸ ἴδιο. Τότε πῆγε τἀποταχὺ κ' ἔσκαψε, καὶ ηὗρε ἕνα βουβαλοπέτσι γεμᾶτο φλουριά. Πῆρε ὅσα μπόρεσε, τἆλλα τὰ σκέπασε πάλι, καὶ ἀπὸ λίγα λίγα τὰ κουβάλησε ὅλα σπίτι του. Μὰ κάποιος κακὸς γείτονας τὸν πρόδωσε 's τὸν Ἀλάιμπεη, ποῦ ἦταν τότε ἄρχοντας τοῦ Βραχωριοῦ, καὶ ὁ καλός σου Τοῦρκος χωρὶς κρίση τὸν κρέμασε τὸ χωριανό, κ' ἔβαλε 's τὸ χέρι καὶ τὸ φλουρὶ τοῦ χωριανοῦ ὅλο. Μὰ πῆγε 's ταὐτιὰ τοῦ Σουλτάνου τὸ πρᾶμα, καὶ ὄχι πῶς τάχα τὸν ἔννοιασε γιὰ τὸ ἄδικο κρέμασμα τοῦ χωριανοῦ, μόνον γιατὶ νὰ πάρῃ τὸ φλουρὶ ὁ Ἀλάιμπεης καὶ νὰ μὴν τὸ δώσῃ 's τὸ δοβλέτι· στέλνει λοιπὸν φιρμάνι νὰ τοῦ πάρουν τὸ φλουρὶ καὶ τὸ κεφάλι. Ὁ μπέης σὰν τὸ μυρίστηκε βάνει ἐργάταις καὶ ἀρχινᾷ νὰ χτίζῃ τὰ γεφύρια. Ἅμα τοῦ εἶπαν λοιπὸν τὴν κατηγορία πῶς ἐπῆρε τὰ χρήματα αὐτός, γιὰ τὸ δοβλέτι τὰ πῆρα, ἀποκρίθηκε, καὶ καλὸ 's τὸν τόπο κάνω, ξοδεύοντάς τα γιὰ νὰ χτίσω τὰ γεφύρια». Ἔτσι ὁ Σουλτᾶνος τὸν ἐσυχώρεσε, καὶ τὰ γεφύρια γίνηκαν καὶ βρίσκονται ὡς τὰ σήμερ' ἀκόμα.

[2]) Σοφοκλέους γένος καὶ βίος σ. 129 Westermann. Cicer. de divin. 1, 25, 54.

[3]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher Lex. d. Mythol. τ. I σ. 2961 κέ.

χρημάτων πρὸς συμπλήρωσιν εὐαγῶν κτισμάτων, ποῦ ἠδύναντο νὰ εὕρωσι κεχωσμένον τὸ ἀναγκαῖον χρυσίον [1]). Καὶ ἄλλων δὲ λαῶν παραδόσεις ἀναφέρουσιν ἐπιφανείας ἁγίων καθ' ὕπνους, ὑποδεικνυόντων κεκρυμμένους θησαυρούς [2]).

Οὐχὶ δ' ἄσχετος πρὸς ταῦτα φαίνεται καὶ ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ παρ' ἡμῖν καὶ παρὰ πολλοῖς ἄλλοις λαοῖς ἐπικρατοῦσα δοξασία, ὅτι ὁ Ἐφιάλτης παρέχει θησαυρούς, καὶ ὅτι ὁ δυνηθεὶς ν' ἁρπάσῃ τὸν πῖλον τοῦ βαρύνοντος αὐτὸν ἐφιάλτου γίνεται πλούσιος [3]).

Κατὰ τὴν προκειμένην παράδοσιν, ὁ Ἀράπης ἐπεφάνη καθ' ὕπνους τρεῖς νύκτας εἰς ἐκεῖνον εἰς ὃν ἀπεκάλυψε τὸν τόπον, ὅπου εὑρίσκετο ὁ θησαυρός, καὶ τὴν τρίτην φορὰν τὸν ἐτιμώρησε διὰ τὴν ἀπιστίαν του, ῥαπίσας αὐτόν. Ὁμοίως κατὰ τὰς ἀλβανικὰς δοξασίας ὁ ἄνθρωπος μανθάνει τὸν τόπον τοῦ θησαυροῦ δι' ἐνυπνίου, ὅπερ πρέπει νὰ ἐπαναληφθῇ ἐπὶ τρεῖς νύκτας [4]). Καὶ εἴς τινας παραδόσεις ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν τρὶς ἐπιφαίνεται καθ' ὕπνους ὁ ἅγιος πρὸς ὑπόδειξιν θησαυροῦ [5]). Θρησκευτικαὶ δ' ἑλληνικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὅτι ἄγγελος κελεύει τινὰ δὶς καθ' ὕπνους νὰ ἐκτελέσῃ ἔργον τι, καὶ μὴ ὑπακούσαντα τύπτει αὐτὸν ἐπιφανεὶς τὴν τρίτην νύκτα [6]). Ἐπίσης καὶ συναξάρια τῶν καθολικῶν διηγοῦνται ὅτι ἡ Παναγία ἢ ἅγιος τοὺς μὴ ἐκτελέσαντας διαταγάς των, δοθείσας ἐν προηγουμένῳ ὀνείρῳ, τιμωροῦσι καθ' ὕπνους διὰ ῥαπισμάτων ἢ δαρμῶν, τῶν ὁποίων καὶ ἐξυπνήσας ὁ παραβάτης διατηρεῖ τὰ ἴχνη [7]).

[1]) Γ. Κωδιν. π. τῆς οἰκοδομῆς Ἁγ. Σοφίας σ. 147 **Bonn** (χρηματισμὸς καθ' ὕπνους τῆς βασιλίσσης Θεοδώρας τῆς συζύγου τοῦ Ἰουστινανοῦ ὑπὸ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων). Τοῦ αὐτοῦ π. κτισμ. σ. 96 Β. (ὁμοίως τοῦ ἀρχαγγέλου εἰς Νικόλαον τὸν Δομέστικον).

[2]) Βλ. **Grimm der traum von der schatz auf der brücke** ἐν **Kleine Schriften** τ. III σ. 414 κέ. **Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.** 1900 σ. 432 κέ. καὶ τοὺς αὐτόθι μνημονευομένους συγγραφεῖς καὶ συλλογὰς παραδόσεων πολλῶν λαῶν. **RTP.** 1898 σ. 493-6

[3]) Βλ **Roscher** ἐν **Archiv f. Religionswiss.** 1898 σ. 83 τοῦ αὐτοῦ **Ephialtes** σ. 43 κέ. καὶ τὴν ἐμὴν διατριβὴν «Τὸ σκουφὶν τοῦ Βαρυπνᾶ» ἐν Παναθηναίοις 1901 τ. Β' σ. 122 κέ.

[4]) **Hahn Alban. Stud.** I, 164.

[5]) **Zeitschr. d Ver. f. Volksk.** 1900 σ. 433. 434.

[6]) Γεώργ. ἁμαρτωλ. Ε, 2 σ. 726 **Muralt.** Λέων γραμματ. σ. 233 **Bonn.**

[7]) **Lalanne Curiosités des moeurs et des traditions** 1847 σ. 66.

Συνηθέστατα ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὰς παραδόσεις, ὅτι ὁ θησαυρὸς μεταβάλλεται εἰς ἄνθρακας, ἂν ἐκεῖνος εἰς ὃν ἀπεκαλύφθη ἀνεκοίνωσε καὶ εἰς ἄλλον τὸ ἀπόρρητον (βλ. ἀρ. 404. 405. 420), ἢ ἂν δὲν ἐξεπλήρωσέ τινα τῶν τεταγμένων ὅρων πρὸς κατοχὴν τοῦ θησαυροῦ, μάλιστα δὲ ἂν δὲν τὸν αἱμάτωσε (βλ. ἀρ. 409. 421. 422)[1]. Εἰς τὴν δοξασίαν ταύτην ἀναφέρονται καὶ αἱ δημώδεις παροιμίαι «ὁ θησαυρός μας κάρβουνα» καὶ ἡ καρπαθία ταύτης παραλλαγὴ «τὸ μάλι γίνη κάρβουνα»·[2]) καθὼς καὶ ἡ μεσαιωνικὴ παρὰ Σπανέα: «κ' ἤλπιζα νά βρω θησαυρόν, κ' ηὗρα καρβοῦνιν μέγα»[3]) παραφράσεις πᾶσαι τῆς ἀρχαίας: «Ἄνθρακες ὁ θησαυρός»[4]). Καί τοι δὲ οὐδεμία περιεσώθη μαρτυρία, βεβαιοῦσα ῥητῶς ὅτι ἦτο κοινὴ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους ἡ δοξασία, ὅμως αὐτὴ καὶ μόνη ἡ παροιμία παρέχει ἐμφανὲς τούτου τεκμήριον.

Παραλλαγὰς τῶν δημωδῶν παραδόσεων περὶ τῆς μεταβολῆς τοῦ θησαυροῦ εἰς ἄνθρακας εὑρίσκομεν καὶ εἰς ἑλληνικὰ χριστιανικὰ συναξάρια, σκοποῦντα τὸν μεταπλασμὸν εἰς ψυχωφελεῖς διηγήσεις τῶν τοιούτων παραδόσεων. Οἱ θησαυροὶ ὑπολαμβάνονται ἄδωρα τοῦ διαβόλου δῶρα, ὅθεν ἡ μεταβολὴ εἰς εὐτελεῖς ἄνθρακας γίνεται ὑπὸ

[1]) Βλ. καὶ Ν. Δόσιον ἔνθ. ἀν. σ. 81. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 900 παράδοσιν καθ ἣν ὁ Ἐφιάλτης μεταβάλλει εἰς ἄνθρακας τὸν θησαυρόν, ὃν ἔδωκεν εἰς τὸν ἁρπάσαντα τὸν πῖλόν του, εὐθὺς ὡς ἀνακτήσῃ τοῦτον. Ὁμοίως καὶ τὰς ὑπ' ἀρ. 640. 638.

[2]) Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. κάρβουνο 4. 7 (τοῦ μήπω ἐκδοθέντος Ϛ' τόμου).

[3]) Σπανέας στ. 28 σ. 2 **Wagner**, στ. 38 σ. 106 Λάμπρου.

[4]) Διογενιαν. 90 Διογενιαν. Βι. 52. Ἀποστόλ. 186. Σουίδ. λ. Ψελλοῦ ἐπιστ. 26 ἐν Σάθα ΜΒ. τ. Ε' σ. 261. Ἄλλοι τύποι ἐκφορᾶς τῆς παροιμίας εἶναι οἱ ἑξῆς: «Ἄ. ὁ θ. ἔσται» (Λουκ. πλοῖον 26 τ. III σ. 265) ἢ «γέγονεν» (Γρηγ. Κύπρ. 64. Μ. 61)· ἢ «πέφυκεν» (Μακάρ. 116) ἢ «πέφηνε» (Ζηνόβ. 101. Λουκ. Φιλοψ. 32 τ. III σ. 58)· «ἄνθρακάς μοι τὸν θησαυρὸν ἀποφήνας». (Λουκ. Ἑρμοτ. 71 τ. I σ. 813). «ἄνθρακες ἡμῶν ὁ θησαυρὸς ἦσαν». (Λουκ. Ζεῦξ. 2 τ. I σ. 840) «ὁ θησαυρὸς ἡμῶν ἄνθρακες» (Εὐθ. Τορνίκης Ἐπιτάφ. 9 ἐν Ἁρμονίᾳ 1902 σ. 223)· «ἄ. οἱ θησαυροὶ» (Νικηφ. Γρηγ. ΙΗ' 1, 4 σ. 872, 7 **Bonn**)· «ἄνθρακας ἀντὶ θησαυρῶν»· (αὐτ. Ϛ' 4, 2 σ. 178 Β.)· «ἄνθρακας εὑρίσκω τοὺς θησαυρούς» (Νικηφόρ. Προγυμν. 7 ἐκ **Walz Rhet. gr.** 1, 525)· «ἄνθρακας εὗρε τὸν θησαυρόν». (Πλανούδ. ἐν **Byz. Zeitschr.** 1901 σ. 95, 75)· «δέδια μὴ ἄνθρακας εὕρω ἀνεγρόμενος»· ἀντὶ τοῦ χρυσίου (Λουκ. Τιμ. 41 τ. I σ. 153)· «σποδός μοι πάντες οἱ θησαυροὶ γενήσονται» (Ἀλκίφρ. Β' γ', 13). **Carbonem pro thesauro invenimus** (**Phaedr. V**, 6, 6)· **aurum in cinerem uersum est.** (**Aulularia s. Querolus IV**,2 σ. 45 **Peiper**).

τῆς θείας δυνάμεως πρὸς ἐπιτέλεσιν εὐσεβοῦς εὐχῆς. Ἡ ἁγία Ματρῶνα ἐν Χίῳ (κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος) ἀνασκάπτουσα θεμέλια πρὸς κτίσιν ἐκκλησίας, εὗρε θησαυρόν· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εἶχε χρείαν τῶν χρημάτων ἐδεήθη τοῦ θεοῦ καὶ τὸ χρυσίον μετεβλήθη εἰς ἄνθρακας[1]). Ἐν ἄλλῳ συναξαρίῳ μεταβάλλεται ὑπὸ τῆς Παναγίας εἰς τέφραν ὁ συνεργίᾳ τοῦ δαίμονος εὑρεθεὶς ἔν τινι οἰκίᾳ θησαυρός, πρὸς σωτηρίαν τῶν οἰκούντων[2]).

Τὴν δὲ δοξασίαν περὶ μεταβολῆς εἰς ἄνθρακας ἢ εἰς ἄλλα εὐτελῆ πράγματα τοῦ θησαυροῦ ἔχουσι καὶ ἄλλοι λαοί. Οἱ Ἀλβανοὶ πιστεύουσιν ὅτι ἂν ὁ μαθὼν δι' ἐνυπνίου τὰ περὶ τοῦ θησαυροῦ ἀνακοινώσῃ καὶ εἰς ἄλλον τινὰ τοῦτο, θὰ εὕρῃ ἄνθρακας ἀντὶ χρυσίου[3]). Παραπλήσιαι δοξασίαι ἐπιχωριάζουσι καὶ ἐν Καλαβρίᾳ[4]). Καὶ οἱ Βενετοὶ λέγουσιν, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποκρυψάντων χρήματα, ἐπιφαίνονται διὰ νὰ τὰ δείξωσι καθ' ἣν ὥραν ψάλλεται ὁ ἀγγελικὸς χαιρετισμός· ὁ ἀκούσας ἦχον χρημάτων ἐν τῷ τοίχῳ πρέπει νὰ ἐρωτήσῃ καὶ νὰ μὴ τὸ εἴπῃ τινός, διότι ἄλλως τὰ χρήματα μεταβάλλονται εἰς ἄνθρακας[5]). Παράδοσις δέ τις γαλλικὴ τῆς Γασκωνίας, διηγεῖται ὅτι κατέστρεψέ τις μεγαλιθικὸν μνημεῖον διὰ νὰ εὕρῃ θησαυρὸν ὑπ' αὐτό, ἀλλ' ἀντὶ χρυσίου εὗρε χύτρας καὶ χῶμα κιτρινωπόν, ὅπερ ὑπολαβὼν ὡς τέφραν μετεχειρίσθη ἀντὶ λιπάσματος· καὶ ὁ ἀγρός του οὐδὲν παρήγαγε, διότι κατέκαυσεν αὐτὸν ἡ τέφρα, ἥτις ἦτο χρυσίον μεταποιηθὲν οὕτω ὑπὸ τοῦ φύλακος τοῦ θησαυροῦ, πρὸς τιμωρίαν τοῦ θησαυροθήρου[6]). Κατὰ τὰς ἀραβικὰς δοξασίας, οἱ ἀνασκάπτοντες πρὸς ἀναζήτησιν θησαυρῶν, ἀγνοοῦντες δὲ διὰ τίνων μαγγανειῶν λύονται αἱ μαγικαὶ σφραγῖδες αὐτῶν, εὑρίσκουσι τὰ περιέχοντα τοὺς

[1]) Νείλου μητροπολίτου Ῥόδου, Ἐγκώμιον εἰς τὴν ὁσίαν Ματρώνην. (Byz Zeitschrift 1895 σ. 372). Μαυρικίου Συναξαριστής, μεταφρ. ὑπὸ Νικοδήμου ἁγιορείτου τ. Α΄ σ. 174 (τῆς 20 Ὀκτωμβρ.).

[2]) Ἁμαρτωλῶν σωτηρία Γ΄, 47 σ. 372 (Βενετ. 1857).

[3]) Hahn Alban. Stud. τ. I σ. 164.

[4]) Dorsa La tradizione grecolatina negli usi e nelle credenze popolari della Calabria Citeriore. Cosenza 1884.

[5]) Reinsberg-Düringsfeld, Ethnolog. Curiositäten τ. II σ. 114

[6]) RTP. 1901 σ. 390.

θησαυροὺς ἀγγεῖα ἄλλα μὲν κενά, ἄλλα δὲ πλήρη σκωλήκων [1]). Παραλλαγὴ τούτων εἶναι νοτιοσλαβικὴ παράδοσις, καθ' ἣν μέρος θησαυροῦ, ὃν διενεμήθησαν οἱ εὑρόντες, μετεβλήθη εἰς ἄνθρακας, διότι ἡ διανομὴ ἦτο ἄδικος, ἀλλ' ὕστερον οἱ ἄνθρακες ἔγιναν πάλιν φλωρία δικαίως γενομένου τοῦ μερισμοῦ [2]).

Ἀντιστρόφως δὲ κατ' ἄλλας παραδόσεις καὶ οἱ ἄνθρακες μεταβάλλονται εἰς χρυσίον. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω δημοσιευθείσης τηνίας παραδόσεως (εἰς ἀρ. 404 σ. 1003) εἴδομεν πῶς ἐκ τῆς εὑρέσεως ἀγγείου περιέχοντος ἄνθρακας ὁδηγοῦνται πρὸς εὕρεσιν θησαυροῦ. Κατὰ τὰς γερμανικὰς παραδόσεις οἱ θησαυροὶ φαίνονται ἐνίοτε ὡς ἀνημμένοι ἄνθρακες [3]), ἢ καὶ ὡς ἐσβεσμένοι, ὁ δὲ παραλαβών τινας τούτων ἐπανελθὼν εἰς τὸν οἶκόν του βλέπει αὐτοὺς μεταβεβλημένους εἰς χρυσίον [4]). Καὶ βοημικαὶ παραδόσεις ὅμοιαι φέρονται· ὅτι εἶδέ τις εἰς βουνὸν σιδηρᾶν πύλην ἀνοικτὴν καὶ εἰσελθὼν εὗρε σωροὺς ἀνθράκων, λαβὼν δὲ μέρος αὐτῶν παρετήρησεν ὕστερον ὅτι ἦτο χρυσός [5])· ἢ ὅτι κυνηγός τις εἶδεν ἀνημμένους ἄνθρακας καὶ ἤναψε τὴν πίπαν του δι' ἑνὸς αὐτῶν, ὅστις τὴν πρωΐαν εὑρέθη ὅτι ἦτο φλωρίον [6]). Συναφὴς εἶναι παράδοσις τοῦ Δαρδιστάν, καθ' ἣν εἷς Γιάτς (εἶδος γιγάντων, πονηρῶν πνευμάτων) δίδει ὡς ἀμοιβὴν εἰς ἄνθρωπον ὑπηρετήσαντα αὐτὸν ἄνθρακας, ἐξ ὧν οὗτος ἕνα μόνον κρατεῖ μεταβληθέντα ὕστερον εἰς χρυσόν [7]).

406

Παρὰ πολλῶν πολλαχόθεν. — Διέλαβον περὶ τῆς παραδόσεως ἐν

[1]) Ἴβν Χαλδοὺν (Ἄραψ συγγραφεὺς τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος) ἐν Notices et extraits des manuscrits τ. XX μέρ. 1 σ. 328.

[2]) Krauss Sagen d. Südslaven τ. II σ. 73-75.

[3]) Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 811. I. Zingerle ἐν Germania τ. VI σ. 411-422.

[4]) Zingerle αὐτ. σ. 412-415. Grimm αὐτ. τ. III σ. 288. Deutsche Sagen [2] ἀρ. 163 τ. I. σ. 208. Zeitschr. f. deutsche Mythol. τ. II σ. 181-2 (Τιρόλου).

[5]) Grohmann Sagen aus Böhmen I σ. 289.

[6]) Αὐτ. σ. 290.

[7]) Liebrecht ἐν Germania τ. XII σ. 184. Κοινότατον ἐπεισόδιον εἰς πολλὰς παραδόσεις καὶ ἑλληνικὰς καὶ ἄλλων λαῶν εἶναι τὸ περὶ εὐτελῶν πραγμάτων, ἅτινα δίδονται ὡς ἀμοιβὴ ὑπὸ ἐξωτικῶν εἰς ἀνθρώπους, καὶ μεταβάλλονται εἰς χρυσόν. (Βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 794).

τῇ διατριβῇ μου Περὶ ἀστερισμῶν (ἐν Ἀσωπίου Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1882 σ. 259-261). Οἱ ὁμιλοῦντες περὶ τῆς *γουρούνας μὲ τὰ γουρουνόπουλα* δὲν ἔχουσι σαφῆ ἔννοιαν τοῦ τί εἶναι αὕτη· ἄλλοι μὲν φαντάζονται αὐτὴν χρυσῆν, ἄλλοι μαρμαρίνην, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι πιστεύουσιν ὅτι εἶναι *ἀντίκα* ἤτοι ἀρχαία σφραγιδόλιθος, ἔχουσα ἐγγεγλυμμένην ὗν μετὰ χοιριδίων. Πάντες δὲ συμφωνοῦσιν ὅτι εὐδαιμονέστατος θὰ γίνῃ ὁ εὑρὼν τοιοῦτο κειμήλιον, διότι καὶ θησαυροὺς θὰ δύναται δι' αὐτοῦ ν' ἀποκαλύπτῃ, καὶ ἡ εὐτυχία θὰ εἶναι ἀναπόσπαστος συνοδὸς τοῦ βίου του. Διὰ τοῦτο περὶ τῶν πλουτούντων ἐνίοτε ψιθυρίζεται, ὅτι κατέχουσι *τὴ γουροῦνα μὲ τὰ γουρουνόπουλα*.

Ὅτε κατὰ τὸ 1851 ἡ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικὴ ἑταιρεία ἀπεφάσισε ν' ἀγοράσῃ οἰκίαν τινὰ ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν, ἔνθα ὑπετίθετο τότε ὅτι ἦτο ἡ θέσις τοῦ ἀρχαίου βουλευτηρίου, ὁ ἰδιοκτήτης δὲν συγκατετίθετο νὰ τὴν πωλήσῃ, εἰμὴ ἀντὶ μεγάλου τιμήματος· τὸ δ' αἴτιον τῶν παραλόγων ἀξιώσεων αὐτοῦ ἀναγράφει ὡς ἑξῆς ἔκθεσις τῆς ἑταιρείας: «Καὶ ἡ κατ' ἀδέσποτόν τινα φήμην κειμένη που ἐν Ἀθήναις καὶ μήπω ἀνακαλυφθεῖσα χρυσῆ ὗς μετὰ τῶν δώδεκα σκυμνίων αὐτῆς, μέλλοντα κατὰ τὴν τῶν πολλῶν γνώμην νὰ εὑρεθῶσιν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς οἰκίας ταύτης, ἐπηύξανον τὴν ἀξίαν αὐτῆς, καὶ τὴν ὑπέρογκον τιμήν, ἥτις ἀπητεῖτο ὡς ἀντάλλαγμα, δικαίαν ἐδείκνυον» [1]. Ὁ Perrot [2]) διηγεῖται ὅτι εἰς πολλὰ χωρία τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς ἄλλης Στερεᾶς Ἑλλάδος, οἱ χωρικοὶ πεποιθότες ὅτι καὶ αὐτοὶ καθὼς καὶ πάντες οἱ ἀρχαιολόγοι σκοπὸν εἶχον διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τὴν εὕρεσιν θησαυρῶν, πολλάκις τοὺς ἠρώτων ποῦ ἠμποροῦν νὰ εὕρουν τὴν πέτρα ποῦ ἔχει τὴ γουροῦνα μὲ τὰ γουρουνόπουλα· καὶ ἔλεγον ὅτι αὐτὴ δεικνύει τὸν τόπον, ὅπου εἶναι κρυμμένος θησαυρός. Παρατηρεῖ δὲ προσέτι ὁ Perrot ὅτι δὲν ἐδυνήθη νὰ ἐξιχνιάσῃ τίνι τρόπῳ ἐφαντάζοντο οἱ χωρικοί, ὅτι θὰ παρεῖχε τὴν ἔνδειξιν τοῦ θησαυροῦ ἡ γουροῦνα μὲ τὰ γουρουνόπουλα. Καὶ ἐγὼ αὐτὸς ἐν Μεσσήνῃ εὑρισκόμενος κατὰ τὸ 1866 ἔμαθον ὅτι μετὰ πολλῆς πίστεως καὶ ἐπιμονῆς ἀνεζήτουν οἱ

[1]) Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Ἀθ. 1852 φυλλ. 2 σ. γ'.

[2]) Ἐν Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques 1874 σ. 399, καὶ Mémoires d'archéologie et d'histoire σ. 325.

χωρικοὶ τὴν ἀντίκα μὲ τὴν γουροῦνα εἰς τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως. Φαίνεται δ' ὅτι ἁπανταχοῦ ὅπου εὑρίσκονται Ἕλληνες εἶναι διαδεδομενη ἡ δοξασία αὕτη. Ὁ Δανιήλογλους [1]) λέγει ὅτι ἐν τῇ πολίχνῃ Τουρσαμπᾶ τῆς Τραχείας Κιλικίας, ἀπαίδευτοι χωρικοὶ προσφέροντες νομίσματα πρὸς πώλησιν, ἐθεώρουν ὡς ἀνεκτιμήτου ἀξίας ἂν εὑρίσκετό τι ἔχον εἰκόνα χοίρου.

Εὐνόητον δ' εἶναι, ὅτι ἀφοῦ τοσοῦτον τιμαλφὴς ἐθεωρεῖτο τοιαύτη ἐπὶ σφραγῖδος παράστασις, ἐπεχείρησαν ἀπατεῶνες νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν εὐπιστίαν τῶν πολλῶν καὶ κατεσκεύασαν κιβδήλους. Πρὸς τοιοῦτον δὲ σκοπὸν φαίνεται κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους κατασκευασθεῖσα σφραγὶς λίθου ἀργιλλώδους τετραγωνικοῦ, ἔχουσα μῆκος 14 καὶ πλάτος 21 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου, ἀνήκουσα δ' ἄλλοτε εἰς τὴν συλλογὴν Ν. Δραγούμη· τὴν ἐν ταύτῃ παράστασιν περιγράφει ὡς ἑξῆς ὁ Γρ. Γ. Παπαδόπουλος: «Ὗς πρὸς δεξιὰ ἱσταμένη· κάτωθεν ἐννέα χοιρίδια θηλάζοντα ἄνωθεν ΑΙΝ ΧΡΔΤ· κάτωθεν δὲ ΠΛ ΑΛΒ». Παρατηρεῖ δ' ὁ ἐκδότης, ὅτι «τὸ κακότεχνον τοῦτο ἔργον παρελήφθη ἐν τῇ συλλογῇ, διότι ἀνακαλεῖ τὴν χυδαίαν καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος διαδεδομένην πρόληψιν, ὅτι ἡ ἀρχαιότης παρέδωκεν ἡμῖν ἀνεκτίμητον σφραγιδόλιθον τὴν προκειμένην εἰκονίζοντα παράστασιν· ὅτι ὁ ἀφυὴς οὗτος τεχνίτης τὴν πρόληψιν ἐκείνην εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν εἶναι προφανές».[2])

Ἀλλ' ὁ τὴν κίβδηλον ἐκείνην σφραγῖδα κατασκευάσας τεχνίτης παρεχάραξε πιθανῶς γνησίας, ὡς ἐμφαίνουσι καὶ αὐτὴ ἡ παράστασις καὶ τὰ γράμματα ἴσως τῆς ἐπιγραφῆς. Διότι ταῦτα δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐλήφθησαν εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν ἐξ ἐπιγραφῶν ἰταλικῶν καὶ σικελιωτικῶν νομισμάτων, ἐχόντων τὴν αὐτὴν παράστασιν ὑὸς μετὰ χοιριδίων, ὁποῖα τὰ τῶν Ἀβακαινίνων, ἐν οἷς ἀναγινώσκονται τὰ ΑΙΝ καὶ τοῦ Τουδέρτου, ἐν οἷς τὸ ὄνομα τῆς πόλεως γεγραμμένον ἐκ δεξιῶν πρὸς τἀριστερὰ προσομοιάζει πρὸς τὸ σύμπλεγμα ΧΡΔΤ.

[1]) Δ. Ε. Δανιήλογλου Ἀτταλέως Περιήγησις εἰς τὴν Παμφυλίαν. Κ/πολις 1855 σ. 140. Εἰς τὸ χάνιον τῆς πολίχνης ἐκείνης ὁ γράφων συνήντησε Τούρκους, Ἕλληνας, Αἰγαιοπελαγίτας, Ἄραβας, Ἀρμενίους, Φράγκους, Πέρσας, δὲν καθορίζει δὲ τίνος ἐθνικότητος ἦσαν οἱ προσφέροντες πρὸς πώλησιν τὰ νομίσματα.

[2]) Ἐν Πανδώρᾳ 1855 τ. Ε' σ. 570.

Ἀναγκαῖον δὲ νὰ σημειωθῇ, ὅτι πλὴν τῆς μνημονευθείσης σφραγῖδος, καὶ νομίσματα καὶ νομισματόσημα κατασκευάζονται ἔχοντα τὴν παράστασιν ὑὸς μετὰ χοιριδίων, ὡς δὲ μ' ἐβεβαίωσε ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἐθνικοῦ νομισματικοῦ μουσείου Ἀθηνῶν κ. Ι. Σβορῶνος, πολλάκις ἐπαρουσιάσθησαν εἰς αὐτὸν τοιαῦτα κίβδηλα, προσφερόμενα πρὸς ἀγοράν, ὡς κειμήλια ἀνυπολογίστου ἀξίας. Τὰ πλεῖστα τούτων ἦσαν ἀπομιμήσεις τῶν μεγάλων χυτῶν νομισμάτων τῆς Ἄνω Ἰταλίας.

Εὑρίσκουσι δ' οἱ κιβδηλοποιοὶ τοὺς τύπους εἰς πολλὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, ἤτοι νομίσματα, νομισματόσημα, δακτυλιολίθους καὶ πλαστικὰ ἔργα. Ἀργυρᾶ νομίσματα τῶν Ἀβακαινίνων τῆς Σικελίας (τοῦ 450-400 π. Χ. περίπου) ἔχουσι παράστασιν ὑὸς μεθ' ἑνὸς χοιριδίου [1]). Νομίσματα δὲ χαλκᾶ τοῦ Τουδέρτου τῆς Ὀμβρικῆς (τοῦ 300 π Χ. περίπου) ὑὸς μετὰ τριῶν χοιριδίων [2]). Ἐν χαλκῷ νομίσματι τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς ἀπεικονίζεται ὗς ὑπὸ δένδρον καθημένη, θηλάζουσα δὲ τέσσαρα χοιρίδια, ἐνῷ ἕτερα δύο ἵστανται πρὸ αὐτῆς [3]). Ἐπίσης νομισματόσημα τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος ἔχουσι παράστασιν ὑὸς μετὰ χοιριδίων· ἓν μὲν ὑὸς ὑπὸ δένδρον καθημένης μετὰ χοιριδίων, πρὸς αὐτὴν δ' ἐρχομένους τὸν Αἰνείαν μετὰ τοῦ υἱοῦ Ἀσκανίου, ἀποβαίνοντας ἐκ πλοίου· ἕτερον δὲ ὑπεράνω πύλης τείχους πόλεως (τοῦ Λαβινίου) ὗν ἱσταμένην μετὰ πολλῶν χοιριδίων ὑπὸ τοὺς μαστούς, ἄνωθεν δὲ τὸν Αἰνείαν, βαστάζοντα τὸν πατέρα του, μεταξὺ δύο βωμῶν καὶ καλύβης [4]). Ἀναφέρεται δ' ἡ παράστασις εἰς τὸν μῦθον περὶ τῆς κτίσεως τοῦ Λαβινίου ὑπὸ τοῦ Αἰνείου, ὁδηγηθέντος πρὸς εὕρεσιν τῆς προσηκούσης θέσεως ὑπὸ λευκῆς ὑὸς καθημένης ὑπὸ δρῦν καὶ θηλαζούσης τριάκοντα χοιρίδια [5]).

[1]) Salinas Le monete delle antiche città di Sicilia σ. 8 πίν. I, 27-30. Catalogue of the Greek coins in the Brit. Mus. Sicily. σ. 1 ἀρ. 6-8. Head Historia numorum σ. 103, μετάφρ. Ι. Σβορώνου τ. Α' σ. 158.

[2]) Carellii Num. Italiae veteris σ. 7 πίν. XXI, 45. 46. Catalogue of the Greek coins. Italy σ. 397. Head αὐτ. σ. 19, μετάφρ. Σβορώνου τ. Α' σ. 31.

[3]) Imhoof-Blumer u. O Keller Tier- u. Pflanzenbilder auf Münzen u. Gemmen πίν. IV, 20 σ. 26.

[4]) Frœhner, les médaillons de l Empire Romain. σ. 59. Daremberg et Saglio Dictionnaire σ. 107.

[5]) Verg. Aen. III, 389-393, VIII 43. 44. Varro de lingua lat. V, 144 σ. 56

Εἰς τὸν αὐτὸν δὲ μῦθον ἀναφέρεται καὶ σύμπλεγμα ὑὸς μετὰ χοιριδίων ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν ζώων τοῦ Βατικανοῦ. Τὰ χοιρίδια δὲν εἶναι τριάκοντα, ἀλλὰ δώδεκα μόνον, καὶ τοῦτο διὰ τὴν δυσχέρειαν τῆς διατάξεως εἰς πλαστικὸν σύμπλεγμα τοσούτων μικρῶν ζώων [1]. Καὶ παρ' ἡμῖν δέ, ἴσως ἐξ ἁπλῆς συμπτώσεως, ἀναφέρεται ἐνίοτε ἡ γουροῦνα μὲ τὰ δώδεκα γουρουνόπουλα.

Εἰς δακτυλιολίθους δὲν εἶναι συνήθης ἡ παράστασις· ὑπάρχουσί τινες ἔχοντες ἀπεικόνισιν ὑός [2], ἄλλοι δὲ δύο ἢ τριῶν χοίρων [3]. Σάρδιος δὲ λίθος τῆς βερολιναίας συλλογῆς ἔχει ἀπεικόνισιν ὑὸς μετὰ χοιριδίων, ὧν ἓν τρώγει λύκος [4], καὶ σκαραβαῖος πρασίνου ἰάσπιδος τοῦ Ermitage τῆς Πετρουπόλεως ὑὸς μετὰ χοιριδίων καὶ ἐπὶ τῆς ὑὸς πίθηκον καὶ πτηνόν [5].

Δύσκολος μοὶ φαίνεται ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ λόγου, δι' ὃν συνάπτεται ἡ παράστασις τῆς ὑὸς πρὸς τοὺς θησαυρούς· διότι ἀπίθανον νομίζω, ὅτι διετηρήθη ἀνάμνησις τοῦ παλαιοῦ ἰταλικοῦ μύθου, καθ' ὃν τοιοῦτο σημεῖον ὡδήγησε τὸν Αἰνείαν εἰς εὕρεσιν τοῦ προσφορωτάτου τόπου πρὸς κτίσιν πόλεως. Ὁ Perrot (ἔνθ. ἀν.) εἰκάζει, ὅτι ἴσως ἡ γουροῦνα ἐξελέχθη ὡς σύμβολον ἐπιτυχοῦς εὑρέσεως, ἕνεκα τοῦ ἰδιώματος αὐτῆς τοῦ ν' ἀνορύσσῃ διὰ τοῦ ῥύγχους τὴν γῆν, ὥσπερ ὁδηγοῦσα τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὴν μιμηθῶσιν, βέβαιοι ὅτι ἀνασκάπτοντες τὴν γῆν πάντως θὰ εὕρωσι κάτι. Ἡ εἰκασία εἶναι εὐφυής, ἀλλ' ἥκιστα πιθανή· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει προσφυέστερον σύμβολον θὰ ἦτο ὁ χοῖρος, ἡ δὲ προσθήκη τῶν γαλαθηνῶν χοιριδίων οὐδὲν ἔχει νόημα. Ὁ δὲ Imhoof-Blumer ἐξηγῶν τὴν χρῆσιν σφραγιδολίθων ἐχουσῶν παράστασιν ὑὸς ἄρρενος ἢ θηλείας, νομίζει ὅτι ἐφέροντο ὡς σύμβολον εὐτοκίας [6]. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ πιστεύω μᾶλλον ὅτι ἐν ἀρχῇ τὴν γουροῦναν μὲ τὰ γουρουνόπουλα ἐφαντάζοντο χρυσᾶ καὶ ἀποτελοῦντα αὐτὸν τὸν θησαυρόν, ὕστερον δὲ ἐπλάσθη ἡ παράδοσις,

Müller. Propert. V (IV), 1, 35. Διονυσ. Ἁλικαρν. Α', 56. 57. Eckhel Doctrina numorum veterum τ. V σ. 320-1.

[1]) Βλ. Helbig Führer durch die Sammlungen in Rom [2] τ. I σ. 105 ἀρ. 182.
[2]) Imhoof-Blumer ἔνθ. ἀν. σ. 124.
[3]) Αὐτ. πίν. 20, 8-10.
[4]) Αὐτ. πίν. 20, 12.
[5]) Furtwängler Antike Gemmen VII, 42 τ. II σ. 35.
[6]) Αὐτ. Τὴν εὐτοκίαν τῆς ὑὸς ἀναφέρει αἰσώπειος μῦθος (409 Halm).

ὅτι ἦσαν ἡ σφραγὶς θησαυροῦ, ἢ ὁ τρόπος δι' οὗ εὑρίσκονται θησαυροί. Διότι ἔχομεν παραπλησίας παραστάσεις ἄλλων λαῶν. Πολλαχοῦ θρυλεῖται ὅτι εἶναι κεκρυμμένος θησαυρός, ἀποτελούμενος ἀπὸ χρυσῆν ὄρνιθα μετὰ χρυσῶν νεοσσῶν[1]· ἢ ἀπὸ χρυσῆν χῆνα, ἐπῳάζουσαν χρυσᾶ ᾠά[2]· ἢ ἀπὸ χρυσῆν αἶγα[3]. Ἐν παραμυθίοις δ' ἀναφέρεται δῶρον χρυσῆς ὄρνιθος μετὰ τῶν νεοσσῶν.

Καὶ στοιχειωμένην δὲ γουροῦνα μὲ τὰ γουρουνόπουλα ἀναφέρουσί τινες ἑλληνικαὶ παραδόσεις (ἀρ. 536. 643), καθὼς καὶ στοιχειωμένην κλῶσσα μὲ τὰ κλωσσόπουλα (ἀρ. 644). Ἀλλὰ δὲν μνημονεύεται συνάφεια αὐτῶν πρὸς θησαυρούς.

407

Κατὰ τὸν Ι. Κ. Ζωγραφάκην (ἐν Παρνασσῷ 1884 τ. Η΄ σ. 413). Αἱ χρησμώδεις ἀνύπαρκτοι τοπωνυμίαι ὑποτίθεται ὅτι ἐμφαίνουσι τὰς θέσεις Λαμιὰ καὶ Χάς. πλησίον τοῦ χωρίου Μοναστηράκι τῆς Ἱεραπέτρου.

Ἡ σύγκρισις τῆς ἐνεστώσης πενίας καὶ κακοδαιμονίας πρὸς τὴν παλαιὰν δόξαν καὶ λαμπρότητα τῆς Ἑλλάδος παρέσχε προδήλως τὴν ἀφορμὴν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ αἰτίου τῆς τοιαύτης μεταβολῆς καὶ ὡς τοιοῦτο ἐφαντάσθη ἀφελῶς ὁ λαὸς τὴν κατάκρυψιν εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς γῆς τῶν θησαυρῶν, οἵτινες ὑπῆρχον ἄλλοτε, πιστεύει δ' ὅτι ἂν ἀνευρεθῶσι θ' ἀνακτήσωσιν αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι τὸ παλαιὸν μεγαλεῖον. Ὅμοια μυθολογοῦσι καὶ οἱ Κύπριοι περὶ τῆς σημερινῆς καταπτώσεως τῆς Κύπρου, ἥτις λέγουσιν ὅτι ἐπῆλθε, διότι κατεχώσθη ὁ θησαυρὸς τῆς Ῥήγαινας· καὶ φαντάζονται τὸν θησαυρὸν μέγιστον, ἐπαρκοῦντα ὅπως κτισθῇ ἑπτάκις ἡ Κύπρος, τὴν χρῆσιν δ' ἐν τῷ βίῳ κοινῶν σκευῶν ἀποδίδουσιν εἰς τὴν μὴ ἀνεύρεσιν τοῦ θησαύρου, διότι ὅταν θ' ἀνευρεθῇ θὰ τ' ἀντικαταστήσωσι διὰ χρυσῶν (βλ. ἀρ. 77. 78 καὶ σ. 711).

[1]) Βλ. τὰ παραδείγματα ὅσα ἀναφέρω ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1882 σ. 258-9· Πρόσθες δ' εἰς ταῦτα ἰταλικὰ ἐν Archivio per le tradiz popol. 1900 σ. 229, 1902 σ. 304 ἀρ. 6. σ. 305 ἀρ. 8.

[2]) Ἀττ. ἡμερολ. αὐτ.

[3]) RTP. 1894 σ. 256.

Καὶ αἱ προφητεῖαι περὶ παλινορθώσεως τοῦ βασιλείου διὰ τοῦ πένητος βασιλέως ἀναφέρουσιν ὡς σημεῖον τῆς ἀνακτήσεως τῆς προτέρας δυνάμεως αὐτοῦ τὴν ἀποκάλυψιν τῶν κεκρυμμένων θησαυρῶν: «Ἐν τοῖς καιροῖς γὰρ ἐκείνοις πᾶς χρυσός, ὅς ἐστιν ἐν οἱῳδήποτε τόπῳ κρυπτόμενος νεύσει θεοῦ ἀποκαλυφθήσεται τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ καὶ πτύῳ αὐτὸν σκορπίσει πάσῃ τῇ πολιτείᾳ αὐτοῦ»[1]).

408

Κατὰ τὸν Κ. Α. Παπαζῆν (Παρνασσὸς 1880 τ. Δ΄ σ. 647), ἀκούσαντα παρὰ χωρικοῦ. Περὶ τῆς Δασκαλόπετρας βλ. ἀρ. 1.

Ἡ δοξασία περὶ καταχώσεως θησαυρῶν ὑπὸ ἀρχαῖα μνημεῖα ἢ περὶ ἐγκρύψεως ἐντὸς αὐτῶν εἶναι καὶ παλαιὰ καὶ κοινὴ εἰς πολλοὺς λαούς. Ἐν Ῥώμῃ ἐπιστεύετο ὅτι ἄγαλμά τι τοῦ Ἡρακλέους ἦτο ἱδρυμένον ἐν τόπῳ, ὅπου ἦτο κατακεχωσμένος πολὺς χρυσός[2]). Παλαιότατον δὲ παράδειγμα τῆς δοξασίας ταύτης παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἀναφερόμενον εἰς τὸν Ε΄ αἰῶνα, εὑρίσκομεν παρὰ τῷ Κωδινῷ (π. ἀγαλμ. σ. 67 Bonn), ὅστις διηγεῖται ὅτι ὁ Ἀρδαβούριος, στρατηγὸς ἐπὶ τοῦ Λέοντος τοῦ Μακέλλη ἐν τοῖς Θρακῴοις μέρεσιν, καταθραύσας ἀγαλμάτιόν τι ὡς ἄτεχνον, εὗρεν ἐν αὐτῷ μεγάλην ποσότητα χρυσίου (τῷ 471). Καθόλου δ' ὁ ὄχλος κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους δύο κυρίως σκοποὺς ἀνεγνώριζε τῆς ἱδρύσεως ἀγαλμάτων καὶ στηλῶν· νὰ χρησιμεύωσιν ὡς τελέσματα, ἤτοι ὡς μαγικοὶ τρόποι πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν, καὶ νὰ δηλῶσι τὴν θέσιν ὅπου κρύπτονται θησαυροί. Καὶ παρ' ἡμῖν δὲ πολλαχοῦ οἱ ἀπαίδευτοι χωρικοὶ ὑπολαμβάνουσιν, ὅτι εἶναι κατακεχωσμένοι θησαυροὶ ὑπὸ ἀρχαῖα μνημεῖα ἢ εὑρίσκονται ἐντὸς αὐτῶν, καὶ ἐκ τῆς παραλόγου ταύτης ἰδέας κινούμενοι πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνασκαφὰς καὶ ἐπήνεγκαν πολλὰς βλάβας[3]).

[1]) Βίος Ἀνδρέου τοῦ σαλοῦ 25 ἐν **Bollandi Acta SS.** Μαΐου τ. VI. **Vassiliev Anecd. graecobyzant.** σ. 51. Βλ. καὶ [Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου] Λόγον εἰς τὴν ὅρασιν τοῦ Δανιὴλ παρὰ **Vassiliev** αὐτ. σ. 37.

[2]) **Curiosum Urbis** σ. 563 **Jordan**. Ὑπό τινων θεωρεῖται τὸ περὶ τοῦ θησαυροῦ ὡς παρέμβλημα τῶν πρώτων μεσαιωνικῶν χρόνων. (Βλ. **Peter** ἐν **Roscher Lex. d. Mythol. I**, 2962).

[3]) Ἐν Θάσῳ, ἐν θέσει Λιμένας, ὅπου ἡ παλαιὰ πόλις Θάσος, Ἕλληνες καὶ Τοῦρ-

Ἀλλὰ πρὸ πάντων οἱ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις πλησίον λειψάνων τῆς ἀρχαιότητος οἰκοῦντες Τοῦρκοι κατέχονται ὑπὸ τῆς πλάνης ταύτης καὶ καταστρέφουσιν ἀρχαῖα μνημεῖα ἐξ ἀπληστίας[1]). Οἱ Ἀλβανοὶ ἐπίσης πιστεύουσιν ὅτι ὑπὸ τἀρχαῖα οἰκοδομήματα κρύπτονται θησαυροί[2]). Καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐπικρατεῖ ἡ δοξασία ὅτι εὑρίσκονται θησαυροὶ ὑπὸ τὰ μεγαλιθικὰ μνημεῖα[3]).

Τὴν πίστιν περὶ θησαυρῶν ἐν τοῖς ἀρχαίοις μνημείοις ἐνισχύουσι καὶ ἡ εὕρεσις ἐνίοτε πολυτίμων κτερισμάτων ἐντὸς τάφων ἢ καὶ ἀγγείων μετὰ νομισμάτων, ἀλλὰ πρυπάντων ἡ ἀνεξήγητος περιέργεια τῶν περιηγητῶν πρὸς ἐξέτασιν λίθων ἀναξίων προσοχῆς καὶ ἀχρήστων, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ πολλοῦ ὄχλου. Οἱ ἀρχαιολόγοι ἐρευνηταὶ ὑπολαμβάνονται ὡς θησαυροθῆραι[4]), ὑποτίθεται δ' ὅτι πεπαιδευμένοι ὄντες μανθάνουσιν ἐκ βιβλίων ποῦ εἶναι κεχωσμένοι θησαυροὶ καὶ ἔρχονται πρὸς τοῦτο ἐκ τῆς μακρινῆς πατρίδος των, ὅπως λάθρα ἀνασκάψωσι καὶ ἀποκομίσωσιν αὐτοὺς (βλ καὶ ἀρ. 415)[5]).

κοι νομίζουσιν ὅτι ὑπάρχουσι θησαυροί, καὶ αἱ ἐν αὐτῇ μεγάλαι σαρκοφάγοι κατασυντρίβονται πρὸς εὕρεσιν αὐτῶν. (Conze Reise auf den Inseln d. thrak. Meeres σ. 4). Ἐν Γυθείῳ τὸ θέατρον ὑπέστη πολλὰς βλάβας ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ ἀγροῦ, ἐν ᾧ κεῖται, νομίζοντος ὅτι ἀνασκάπτων θὰ εὕρισκε θησαυρόν. (Πρακτικὰ τῆς ἀρχαιολ. ἑταιρείας 1891 σ. 27). Ἐν τῷ χωρίῳ Ἀκετσιλῇ τῆς ἐπαρχίας Ἁλμυροῦ τῆς Μαγνησίας εὑρέθη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀνάγλυφον ἀπεικονίζον γυναῖκα· οἱ χωρικοὶ τὸ ἔθραυσαν ἵνα εὕρωσι τὸν ἐν αὐτῷ κεκρυμμένον θησαυρόν. (Ν. Γιαννοπούλου Φθιωτικά. Ἀθ. 1891 σ. 31). Καὶ οἱ ἐνεπίγραφοι λίθοι διὰ τὸν αὐτὸν λόγον συντρίβονται ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ δήμου Πλατάνου τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας (αὐτ. σ. 52. 53). Βλ. καὶ Hiller v. Gaertringen, Ausgrabungen in Griechenland σ. 9. Ὑπὸ πολλῶν ἐπανελήφθη ὅτι καὶ ὁ ἐν Χαιρωνείᾳ λέων κατεθρυμματίσθη διὰ πυρίτιδος ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρίτζου, ἐλπίζοντος ὅτι θὰ εὕρῃ ἐν αὐτῷ χρυσίον, ἀλλ' ἀπεδείχθη ὅτι τοῦτο εἶναι ἀνακριβές. (Σπ. Π. Λάμπρου, Λόγοι καὶ ἄρθρα σ. 424 κέ.).

[1]) Sitlington Sterrett, An Archaeological Traveler in Asia Minor. Austin 1889 σ. 7 κέ. Texier, Description de l'Asie Mineure 1849 II, 2 σ. 224. Hiller v. Gaertringen ἔνθ. ἀν.

[2]) Hahn Alban. Studien I, 164.

[3]) RTP. 1891 σ. 162. 181. 191. Καὶ βρετονικὰ παραμύθια ἀναφέρουσιν ὅτι θραυσθὲν ἄγαλμα εὑρέθη περιέχον χρυσίον. (Sebillot Contes populaires de la Haute-Bretagne τ. I σ. 225).

[4]) Βλ. Conze ἔνθ. ἀν.

[5]) Ὁ Bartholdy (Bruchstücke zür nähern Kenntniss des Griechenlands τ. I σ. 352-3, τῆς γαλλ. μεταφρ. τ. II σ. 57) σημειώνει ὅτι οἱ περιηγούμενοι εἰς τὴν Ἑλ-

Οἱ ξένοι δὲ πάντες ὑποτίθεται ὅτι εἶναι Ἄγγλοι, μυλόρδοι ἢ λόρδοι, καὶ ὅτι κατέχουσι χάρτας, εἰς τοὺς ὁποίους δηλοῦνται σαφῶς ποῦ κεῖνται οἱ θησαυροί. «Εἶδα τοὺς λόρτους μικρός, ἔλεγε κάποιος εἰς τὰ Μανδριὰ τῆς Κύπρου, καθὼς σημειώνει ὁ Μενάρδος (ΔΙΕ. τ. Ϛ′ σ. 129). Ἐκρατοῦσαν ταῖς χάρταις ποῦ μολοοῦν ποῦ ἓν τοῦτος ὁ κρύφτης τῆς Ῥήαινας. Ἂν τύχῃ καὶ δῶ τους ξανά, ἐγὼ ξέρω πῶς νὰ ταῖς ἁρπάξω!» Ὁμοίως καὶ οἱ Γάλλοι χωρικοὶ πιστεύουσιν, ὅτι οἱ Ἄγγλοι γινώσκουσι τοὺς τόπους ὅπου εἶναι κεκρυμμένοι θηραυροί.[1]) Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἄλλον φέρουσι λόγον, καὶ ὄχι τὴν ἐκ τῶν βιβλίων διδασκαλίαν, διὰ νὰ ἐξηγήσωσι πῶς οἱ ἀρχαιολόγοι γινώσκουσι ν' ἀνευρίσκωσι τοὺς θησαυρούς. Πιστεύουσι δηλαδὴ ὅτι οὗτοι εἶναι ἀπόγονοι τῶν κατοικούντων πρότερον τὴν χώραν, καὶ φυγόντων κατὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν, ἀφοῦ ἔχωσαν τοὺς θησαυρούς των· καὶ ὅτι ἐξ οἰκογενειακῶν παραδόσεων γινώσκοντες τὴν ἀπόκρυψιν τῶν θησαυρῶν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀνευρέσεως αὐτῶν, διότι δύνανται ν' ἀναγινώσκωσι τὰ δηλοῦντα τὴν θέσιν αὐτῶν συμβολικὰ εἰς λίθους χαραγμένα γράμματα, ἔρχονται καὶ ὁδηγούμενοι ὑπὸ τούτων εὑρίσκουσι καὶ παραλαμβάνουσι κρυφίως τοὺς θησαυρούς[2]).

409

Κατὰ τὸν Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδην (Σαμιακά. Σάμ. 1891 τ. Ε′ σ. 395). Πρβλ. ἀρ. 404. 412. Θησαυρὸν ἐντὸς λέβητος (κακκαβιοῦ, λεβετιοῦ) ἀναφέρει καὶ ἡ ἑπομένη. Βλ. καὶ τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 412.

410

Κατὰ τὸν Δ. Γρ. Καμπούρογλουν (Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων. Ἀθ. 1889 τ. Α′ σ. 227). Πρβλ. τὴν προηγουμένην.

λάδα Φράγκοι ἐνοχλοῦνται συχνάκις ἀπὸ πολλούς, ἐρωτῶντας νὰ μάθωσι τὸν τρόπον τῆς εὑρέσεως θησαυρῶν ἢ προτείνοντας νὰ τοὺς βοηθήσωσιν εἰς τοῦτο, διότι φρονοῦσιν ὅτι πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν ἦλθον ἐξ ἀπωτάτων χωρῶν.

[1]) RTP. 1898 σ. 574-5.

[2]) Sitlington Sterrett ἔνθ. ἀν σ. 7. Πρβλ. καὶ τὴν παράδοσιν ὑπ' ἀρ. 108 καὶ ὅσα ἐσημείωσα ἐν σ. 738-9.

411

Κατὰ τὸν L. Ross (Inselreisen τ. III σ. 54). Πρβλ. ἀρ. 408. Αἱ μαγικαὶ τελεταὶ θεωροῦνται συνήθως ὡς ἀναγκαιόταται πρὸς εὕρεσιν καὶ ἀσφαλῆ ἀνάληψιν τοῦ θησαυροῦ, ἂν μάλιστα δὲν προηγήθη δι᾽ ὀνείρου ἀποκάλυψις, ὅτε πιστεύεται ὅτι ἐπαρκεῖ ἡ τήρησις τοῦ ἀπορρήτου καὶ ἡ θυσία μέλανος ἀλέκτορος. Ὅπως δ᾽ αἱ τοιαῦται τελεταὶ διεξαχθῶσιν εὐστόχως εἶναι χρεία νὰ ἔχῃ τὸ βιβλίον τῆς Σολωμονικῆς ὁ θησαυροθήρας καὶ νὰ γινώσκῃ νὰ κάμνῃ τὴν προσήκουσαν χρῆσιν αὐτοῦ, ἢ νὰ τύχῃ τῆς συνδρομῆς μάγου ἐξ ἐπαγγέλματος, ἥτις τελεσφορωτέρα ἀποδεικνύεται, ἂν οὗτος εἶναι ἀλλόθρησκος, Ἰουδαῖος ἢ μουσουλμᾶνος, ὡς ἔχων στενωτέρας σχέσεις πρὸς τὸν διάβολον [1]).

Καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐθεωρεῖτο ὡς κοινόν τι καὶ σύνηθες ἡ διὰ μαγικῶν τελετῶν ἀναζήτησις καὶ εὕρεσις θησαυρῶν. Ὁ νόμος ἀνεγνώριζε ἀπόλυτον δικαίωμα κυριότητος τοῦ θησαυροῦ μόνον εἰς τὸν εὑρόντα αὐτὸν ἐν ἰδίοις τόποις «χωρὶς πάσης μυσαρᾶς θυσίας ἢ *ἄλλης τινὸς τέχνης νόμοις ἀπηγορευμένης*» [2]). Ἐπίσης δὲ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι λαοὶ πιστεύουσιν, ὅτι ἱκανώτατοι πρὸς εὕρεσιν θησαυρῶν εἶναι οἱ μάγοι, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τῶν μαγικῶν των βιβλίων,

[1]) Ἀναγράφω ἓν παράδειγμα ὧδε, παραλαμβάνων ἐκ τῆς Ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδος *Παλιγγενεσίας* (τῆς 23 Φεβρ 1877 σ. 4): «Ἐκ Ξηροχωρίου γράφουσιν εἰς τὸν *Εὔριπον* τῆς Χαλκίδος τα ἑξῆς ἀπο 15 Φεβρουαρίου· Ἐν Ὠρεῷ ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος βλέπομεν δευτέραν παράστασιν τῆς ἐν Κορίνθῳ κωμῳδίας Ἑταιρία βλαχοποιμένων ἦλθε καὶ μὲ τὴν ἄδειαν τῆς κυβερνήσεως ἤρξατο ἀνασκαφὰς πρὸς εὕρεσιν κεχωσμένου ἐκεῖ θησαυροῦ. Ἐπειδὴ ὅμως στερεῖται τοῦ σιδηροχόρτου, ἔφερεν ἐκ Λαρίσσης χότζαν τινά, ὅστις διὰ τῆς Σολωμονικῆς του θ᾽ ἀποδιώξῃ τὸν φυλάσσοντα τὸν θησαυρὸν ἀράπην καὶ θὰ ἀνοίξῃ τὴν σιδηρᾶν θύραν, τὴν κλείουσαν αὐτόν. Ἑπτὰ δὲ βασιλείων τὰ πλούτη κρύπτονται ἐκεῖ. Οἱ θησαυροὶ τῆς Χαλιμᾶς εἶναι μηδὲν ἀπέναντι αὐτοῦ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἤρξατο ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ φρουρίου Ὠρεοῦ, ταύτης δὲ προηγήθη δέησις τοῦ Χόντζα. Εἰς τὰ πρῶτα βήματά των οἱ θησαυροθῆραι εὗρον πλάκα μαρμαρίνην· ἤλπισαν πρὸς στιγμὴν ὅτι ὑπ᾽ αὐτὴν εὑρίσκετο ὁ θησαυρός, ἀλλ᾽ ἀντὶ τούτου εὗρον τρεῖς σκελετοὺς ἀνθρωπίνους. Ἦτο τάφος λιθόκτιστος, ἀλλὰ δὲν ἀπελπίζονται, τοὐναντίον χαίροντες καὶ ἀγαλλόμενοι προβαίνουσιν εἰς τὰς ἀνασκαφάς των, διότι θεωροῦσι βεβαίαν τὴν ὕπαρξιν καὶ εὕρεσιν καὶ ἀπόκτησιν τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ, ἀφοῦ ἔχουσι μεθ᾽ ἑαυτῶν τόσον ἰσχυρὸν σύμμαχον, τὴν Σολωμονικὴν τοῦ Χότζα».

[2]) Βασιλικὰ ΝϚ′ ιζ′, 3.

ἐξ ὧν διδάσκονται ποῦ εἶναι κεκρυμμένοι οἱ θησαυροὶ καὶ διὰ τίνων μαγγανειῶν δύνανται νὰ γίνωσι κύριοι αὐτῶν, ἐκδιώκοντες τοὺς φύλακας δαίμονας. Κατὰ τὰς ἰταλικὰς δοξασίας ὁ νεκρόμαντις (nigromante) ἤτοι ὁ μάγος, εἶναι ἐπιτηδειότατος πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο [1]). Κατὰ δὲ τὰς γερμανικάς, οἱ μάγοι εἶναι κάτοχοι τῆς μαγικῆς ῥάβδου ἢ τοῦ μαγικοῦ ὡρολογίου, δι' ὧν εὑρίσκονται οἱ θησαυροί.

Τὰ λεγόμενα περὶ χρήσεως τῆς Σολωμονικῆς πρὸς θησαυροθηρίαν προῆλθον βεβαίως ἐκ τῆς γνώσεως, ὅτι ἀληθῶς εἰς τὰ μαγικὰ ἑλληνικὰ βιβλία περιλαμβάνονται ὁδηγίαι πρὸς ἐπιτυχῆ ἀναζήτησιν καὶ ἀκίνδυνον σύλησιν θησαυρῶν. Ἡ Σολωμονικὴ ἀναγράφουσα τὴν ἐπήρειαν τῶν πλανητῶν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ὁρίζει τὰς προσφορωτάτας ὥρας πρὸς εὕρεσιν καὶ ἄνοιξιν θησαυροῦ. Διδάσκει ὅτι ὁ ἥλιος, δηλαδὴ ἡ ὥρα καθ' ἣν κυριεύει ὁ ἥλιος, εἶναι ὠφέλιμος εἰς τὸ ἀνοῖξαι θησαυρόν [2])· ὅτι εἰς τὰς ς´ ὥρας τοῦ Σαββάτου κυριεύει ὁ Ἑρμῆς καὶ εἶναι ὥρα νὰ εὕρῃς θησαυρὸν ὠφέλιμον [3])· ὅτι εἰς τὴν ὀγδόην τῆς σελήνης εἶναι καλὸν νὰ διώξῃς πνεύματα ἀπὸ θησαυρόν [4]). Ἐπίσης ἐξ αὐτῆς ὁδηγεῖται ὁ μάγος τίνας μαγγανείας εἶναι χρεία νὰ κάμῃ διὰ ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν τόπον ὅπου εἶναι κεκρυμμένος θησαυρός, καὶ πῶς θὰ ἐξορκίσῃ τοὺς δαίμονας, ἵνα καθυποτάξῃ αὐτοὺς εἰς τὰς θελήσεις του καὶ πῶς θὰ τοὺς ἀποδιώξῃ τοῦ θησαυροῦ, ὃν φυλάττουσιν. Διὰ εἰδωλίου κατεσκευασμένου ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ Κρόνου [5]) ἢ διὰ κεφαλῆς προβάτου τεχνικῶς παρασκευασθείσης [6]) εὑρίσκει εὐκόλως ὁ μάγος τὸν τόπον τοῦ θησαυροῦ. Δι' ἐξορκισμῶν ἐρωτᾷ τοὺς δαίμονας νὰ εἴπωσι «ποῦ εἶναι ὁ θησαυρὸς χωσμένος» [7]) ἢ προσκαλεῖ αὐτοὺς νὰ δηλώσωσιν «ἂν εἶναι θηρὸς εἰς τὸν δεῖνα τόπον καὶ τί εἶδος εἶναι καὶ πόσος εἶναι.» [8]) Ὁρίζονται ἐν λεπτομερείᾳ τὰ θυμιάματα καὶ αἱ μαγγανεῖαι δι' ὧν δύνα-

[1]) Archivio per le tradiz. popol. 1898 σ. 318-9.
[2]) Σολωμον. κώδ. Ἐθν. Βιβλ. Ἀθηνῶν ἀρ. 1265 φ. 3α.
[3]) Σολωμονικὴ κώδ. Μονάχου 70 φ. 243α.
[4]) Σολωμονικὴ Ἱστορ. ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος φ. 1α.
[5]) Αὐτ. φ. 3β. Σολωμον. Ἐθν. Βιβλ. φ. 6β.
[6]) Σολωμον. Ἐθν. Βιβλ. φ. 40β.
[7]) Αὐτ. φ. 33β.
[8]) Αὐτ. φ. 21α.

ται ὁ μάγος ν' ἀποδιώξῃ τὸν φυλάττοντα τὸν θησαυρὸν δαίμονα. «Ὅταν λάχῃ καὶ εἶναι στοιχειωμένος θησαυρὸς καὶ φυλάττει τον στοιχεῖον, καὶ δὲν ἠμπορεῖς ἀπεκεῖ νὰ πάρῃς τίποτες, κάμε ἔτζι». Καὶ ἂν διὰ τῶν μαγγανειῶν τούτων δὲν ἐξαναγκασθῇ νὰ ἐξέλθῃ τοῦ θησαυροῦ καὶ νὰ εἰσέλθῃ καὶ κλεισθῇ εἰς τὸ ἀγγεῖον *(τὴν γαστέραν)*, τὸ ὁποῖον πρὸς τοῦτο ἔχει ὁ μάγος, ἀναγράφεται ὁ ἐξορκισμός, ὃν θ' ἀπαγγείλῃ οὗτος, καὶ πρὸς ὃν εἶναι ἀνίσχυρον τὸ στοιχεῖον ν' ἀντιτάξῃ ἀντίστασιν[1]). Ὁ λαὸς προσθέτει καὶ ἄλλας ὁδηγίας, μὴ ἀναγραφομένας ἐν τῇ Σολωμονικῇ· ὅτι τοὺς ἐξορκισμοὺς πρέπει ν' ἀναγινώσκῃ ὁ θησαυροθήρας ὑπὸ τὸ φῶς ἀπομειναρίου λαμπάδος τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἂν σβεσθῇ ἡ λαμπάς, ὅτι πρέπει νὰ τοὺς ἐπαναλάβῃ ἄλλην ἡμέραν[2]). Ἂν δὲν γινώσκει καλῶς τὴν χρῆσιν τῆς Σολωμονικῆς, ὁ καλῶν τοὺς δαίμονας τρέχει τὸν κίνδυνον μὴ δυνάμενος νὰ τοὺς διώξῃ, νὰ γίνῃ ἀνάρπαστος ὑπ' αὐτῶν, ὅπερ ἔπαθεν ὁ ζητήσας διὰ τῆς Σολωμονικῆς ν' ἀναγνώσῃ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἐν Ἀμοργῷ βράχου.

Ὡς καὶ ἡ προκειμένη παράδοσις ἀναφέρει, τὴν θέσιν θησαυροῦ δεικνύει ἐνίοτε ἐπιγραφὴ ἐπὶ βράχου κεχαραγμένη ἢ ἐπὶ στήλης, ἀλλ' ἐπιγραφὴ συμβολικὴ καὶ ἀκατανόητος. Ὁ βουλόμενος νὰ ὁδηγηθῇ ἐκ ταύτης πρέπει νὰ προσκαλέσῃ διὰ τῆς Σολωμονικῆς τοὺς διαβόλους, ὅπως τοῦ τὴν διαβάσουν. Ἀναγινώσκουσιν ὅμως εὐχερῶς τὰς τοιαύτας ἐπιγραφὰς οἱ Φράγκοι, οἵτινες πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον πιστεύεται, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη, ὅτι ἐπιχειροῦσι μακρὰ ταξίδια, ὅπως μαθόντες ἐξ αὐτῶν τὴν θέσιν θησαυρῶν, εὕρωσι καὶ ἀποκομίσωσι τούτους εἰς τὴν πατρίδα των. Ὅθεν καχυπόπτως ἔχουσιν ἐνίοτε οἱ χωρικοὶ πρὸς τοὺς ἀντιγράφοντας ἐπιγραφὰς ἀλλοδαποὺς ἀρχαιολόγους. Ὁ Conze[3]) ἀφηγεῖται ὁπόσα ἐμπόδια παρενέβαλον εἰς αὐτὸν οἱ κάτοικοι τῆς ἐν Λέσβῳ Ἐρεσοῦ, ἐπιχειρήσαντα ν' ἀντιγράψῃ ἐπιγραφὴν φυλασσομένην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης διότι ὑπελάμβανον ταύτην πολυτιμοτάτην, ὡς δεικνύουσαν τὴν θέσιν κεκρυμμένου θησαυροῦ. Ἀλλὰ φέρονται καὶ παραδόσεις περὶ ἐπιγραφῶν

[1]) Αὐτ. φ. 26αβ. 27α.
[2]) Δωδώνη 1896 σ. 81.
[3]) **Reise auf der Insel Lesbos** σ. 34.

εὐαναγνώστων, ὧν ὅμως αἱ ἐνδείξεις, ἢ δὲν εἶναι ἀρκούντως σαφεῖς ἢ ἕνεκα διαφόρων λόγων ἀποβαίνουσιν ἄχρηστοι. Συνήθως δὲ τοιαύτας ἐπιγραφὰς πλάττει διὰ τῆς φαντασίας ὁ λαός. Οὕτω π. χ. διηγοῦνται ὅτι εἰς τὸ χωρίον Γαϊτσαῖς τοῦ δήμου Ἀβίας ὑπῆρχε μία ἐπιγραφὴ εἰς στίχον πολιτικόν, ἔχουσα ὡς ἑξῆς·

Ἐδῶ κοιμᾶτ' ὁ θησαυρός, τοῦ κόσμου τὸ λογάρι.

Καὶ ὅτι ἦλθαν κρυφὰ μίαν νύχτα Φράγκοι, καὶ κατώρθωσαν νὰ πάρουν τὸν θησαυρόν· δὲν ἐξηγοῦσιν ὅμως τίνος ἕνεκα λόγου οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ δὲν προέλαβον αὐτοί, ἀφοῦ ἐγίνωσκον τὴν ἐπιγραφήν, νὰ σκάψωσι καὶ νὰ λάβωσι τὸν θησαυρόν[1]).

Τοιαῦται εἶναι καὶ αἱ ἐπιγραφαί, τὰς ὁποίας βεβαιοῦσιν ὅτι ἀνέγνωσαν οἱ Στεφανόπουλοι κατὰ τὴν περιήγησίν των εἰς τὴν Ἑλλάδα[2]). Ἦσαν ὡς λέγουσι χαραγμέναι εἰς τὰ βάθρα δύο ἀρχαίων μαρμαρίνων ἀγαλμάτων, τὸ ὁποῖα εἶδον ἱδρυμένα εἰς τὴν παραλίαν ἐν Μάνῃ, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Γυθείου πλησίον τοῦ Πορτοκάλιο. Τὸ ἓν ἦτο ἄγαλμα Ἀρτέμιδος κυνηγέτιδος, τὸ δὲ Ἀπόλλωνος κιθαρῳδοῦ. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀρτέμιδος ἀνέγνωσαν τὴν ἐπιγραφήν·

Ἀγνάδια 'ς τὸ φεγγάρι
καὶ ἐδῶ μάλαμα καὶ λογάρι.

Ἐπὶ δὲ τοῦ βάθρου τοῦ Ἀπόλλωνος τὴν ἑξῆς·

Ἀγνάδια μου κι' ἀγνάδια σου
κάκκαβος ἐδῶ κοίτεται.

Οἱ περιηγηταὶ ἐκεῖνοι δημοσιεύουσι καὶ εἰκόνας τῶν ἀγαλμάτων καὶ τῶν ἐνεπιγράφων βάθρων αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι κατάφωρον ποιοῦσιν ὅτι καὶ ἀγάλματα καὶ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἀνύπαρκτα. Ἄλλως δὲ ταῦτα δὲν εἶναι τὰ μόνα πλαστουργήματα αὐτῶν, διότι καὶ ἄλλα ἀνύπαρκτα μνημεῖα τέχνης καὶ ἐπιγραφὰς καὶ νομίσματα ἀπεικονίζουσιν εἰς τὸ

[1]) Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀνδρέου Ν. Σκιᾶ.

[2]) Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce pendant les années 1797 et 1798. Londres 1800 τ. I σ. 255 κἑ.

βιβλίον των, τὰ ὁποῖα βεβαιοῦσιν ὅτι εἶδον ἐν Κυθήροις καὶ ἐν Γυθείῳ, πάντα ἐλέγχοντα τὴν παχυλὴν ἀμάθειαν αὐτῶν. Πιθανώτατον ὅμως φαίνεται ὅτι τὸ ἐνδόσιμον πρὸς πλαστουργίαν τῶν εἰκόνων παρέσχεν εἰς αὐτοὺς δημώδης παράδοσις, ἣν θὰ ἤκουσαν ἐν Γυθείῳ, μετὰ τῶν στίχων, ὧν παρέφθειράν πως τοὺς τοῦ πρώτου διστίχου ἐσφαλμένως γράψαντες. Ὁ κάκκαβος, ὃν ἀναφέρει ἡ δευτέρα ἐπιγραφή, εἶναι ὁ λέβης, ὁ περικλείων τὸν θησαυρὸν κατὰ τὰς δημώδεις παραδόσεις [1]. Τεκμήριον δὲ τῆς γνησιότητος ὄχι μικρὸν εἶναι καὶ ἡ ὁμοιότης τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης πρὸς ἀρχαίαν ἐπιγραφὴν τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, κεχαραγμένην ἐπὶ βράχου ἐν τῇ νήσῳ Σερίφῳ: «Πέντε ἀπ' ἐμοῦ καὶ πέντ ἀπὸ σοῦ θησαυρὸν ὄρυγε» [2]· ὅπερ ὁ λαὸς θὰ ἔλεγε «Ἀγνάντια μου κι' ἀγνάντια σου, σκάψε νὰ βρῇς λογάρι» μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ ἀρχαία ἐπιγραφὴ ὁρίζει καὶ τὴν ἀπόστασιν χωρὶς ὅμως νὰ σαφηνίζῃ τίς ἡ μετρικὴ μονὰς πρὸς ὑπολογισμὸν αὐτῆς.

412

Κατὰ τὸν Ι. Χ. Δραγάτσην (ἐν Παρνασσῷ 1881 τ. Ε' σ. 797) Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην. Συχνότατα ἐπαναλαμβάνεται, ὅτι μέγιστος κίνδυνος τῶν ἀνορυσσόντων θησαυρόν, οὗ γνωστὴ ἡ θέσις, εἶναι ὅτι παρὰ τὸ ἀγγεῖον τὸ περιέχον τὸ χρυσίον εἶναι καὶ ἕτερον ὅμοιον

[1]) Βλ. ἀρ. 409. 410. Ὁ **Conze** ἔνθ. ἀν. σ. 46, μαθὼν ὅτι εἰς τὰ Μαγαζειὰ τοῦ ὅρμου τῆς ἀρχαίας πολεως Πύρρας ἐν Λέσβῳ ὑπῆρχον ἐπιγραφαί, μετέβη ἐκεῖ, ἀλλ' ἡ μία ὡς ἐπιγραφὴ δειχθεῖσα εἰς αὐτὸν λέγει ὅτι ἦτο φυσικὸν κοίλωμα τοῦ λίθου, ἂν καὶ ὁ ὁδηγός του τὸ ἐθεώρει ὥς τι πολὺ σπουδαῖον «τοῦ χασανίου τὸ χέρι» ὅπερ συχνάκις ἀναφέρουσιν αἱ δεισιδαίμονες δοξασίαι περὶ θησαυρῶν. — Τοῦ χασανίου τὸ χέρι εἶναι τοῦ καζανιοῦ τὸ χέρι, ἤτοι τοῦ λέβητος, τοῦ περιέχοντος τὸν θησαυρόν.

[2]) Τὴν ἐπιγραφὴν ἐδημοσίευσε πρῶτος ὁ **Th. Bent** (**the Cyclades** σ. 18 καὶ ἐν **Journal of Hellen. Studies** 1885 σ. 198) βεβαιῶν ὅτι παρετηρήθη τὸ πρῶτον ὑπὸ χωρικοῦ πρὸ ἑνὸς ἔτους (1884). Δεύτερος δ' ἀκριβέστατα ὁ **Hiller von Gaertringen** (**C. Inscr. insul mar Aeg.** 1903 XII, 5 ἀρ. 519). Οὗτος (**Ausgrabungen in Griechenland** σ. 10) δημοσιεύσας μετάφρασιν αὐτῆς, παρετήρησεν ὅτι εἶναι πεντάμετρος, ἀποτελοῦσα ἐλεγεῖον τοῦ ὁποίου ὁ πρῶτος στίχος κατεστράφη. Ἀλλ' ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ πανομοιοτύπου, ἐγένετο μὲν ἐξίτηλος ὁ πρῶτος στίχος πλὴν ὀλίγων γραμμάτων ἅτινα συμπληρώσας ἀναγινώσκει ὁ ἐκδότης τὴν λέξιν *ἐλαφρότερον*, ἀλλ' ὁ δεύτερος εἶναι αὐτοτελὴς ἑξάμετρος δακτυλικὸς στίχος, ὡς μακρᾶς καταχρηστικῶς λαμβανομένης τῆς προτελευταίας συλλαβῆς.

πλῆρες ὄφεων· ἐνδέχεται δ' ὁ εὑρὼν ν' ἀνοίξῃ τὸ τῶν ὄφεων ἀγγεῖον ἀντὶ τοῦ ζητουμένου, ὁ δὲ φόβος τοῦ κινδύνου ἐμποδίζει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοῦ νὰ ζητῶσι τὸν θησαυρόν. Οὕτως οἱ ὄφεις παρίστανται οἱονεὶ φύλακες τοῦ θησαυροῦ, καὶ ἡ παράδοσις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄλλος τύπος τῶν περὶ ὄφεων τῶν φρουρούντων θησαυρούς, ῥητῶς δ' ἐν τῇ ἑπομένῃ λέγεται ὅτι οἱ ἐν τῷ ἀγγείῳ ὄφεις εἶναι οἱ φύλακες τοῦ θησαυροῦ Καὶ ὑπὸ ἄλλον ὅμως διάφορον τύπον ἀναφέρονται τὰ περὶ ὄφεων, τῶν παρὰ προσδοκίαν εὑρισκομένων ἐν ἀγγείοις ἀντὶ χρυσοῦ. Κατά τι τραπεζούντιον παραμύθιον, γυνὴ σκάπτουσα εἰς τὸν ἀγρόν της καὶ εὑροῦσα χύτραν πλήρη χρυσῶν νομισμάτων (ἕναν τσουκαλόπον φλιρία), παρέδωκε ταύτην πρὸς φύλαξιν εἰς τὸν ἀνδράδελφόν της, ἱερέα τὸ ἐπάγγελμα. Οὗτος θελήσας νὰ σφετερισθῇ τὴν παρακαταθήκην ἠρνήθη νὰ τὴν ἀποδώσῃ, ἰσχυριζόμενος ὅτι οὐδὲν ἔλαβεν· ἀλλ' ἀνοίξας ἐν τῷ οἴκῳ του τὴν χύτραν εὗρεν ἐν αὐτῇ ὄφεις ἀντὶ φλωρίων. Ἔσπευσε νὰ τὴν κλείσῃ, καὶ οὕτω κεκλεισμένην τὴν ἔθεσε κρυφίως εἰς τὸν οἶκον τῆς γυναικός, ἥτις ὅμως ἀντὶ ὄφεων εὗρεν ἐν αὐτῇ πάλιν φλωρία [1]). Τὸ παραμύθιον τοῦτο προσομοιάζει πρὸς τὴν σλαβικὴν παράδοσιν, ἧς περίληψις παρετέθη ἀνωτέρω (σ. 1013). Παραπλήσια πρὸς τὴν διατύπωσιν ταύτην εἶναι τὰ παραμύθια, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ ἀγαθὸς ἀμείβεται ὑπὸ θαυμασίων ζώων ἢ ὑπερανθρώπων ὄντων διὰ σάκκου ἢ ἀγγείου, περιέχοντος χρυσίον, ὁ δὲ πονηρὸς μανθάνων τοῦτο καὶ θέλων νὰ τὸν μιμηθῇ λαμβάνει ἀντὶ ἀμοιβῆς ἀγγεῖον πλῆρες ὄφεων, ὅπερ ἀγνοῶν κομίζει εἰς τὸν οἶκόν του καὶ ἐκεῖ ἀνοίξας αὐτὸ θνήσκει οἰκτρῶς ὑπὸ τούτων [2]).

Πρὸς τὴν ἡμετέραν παράδοσιν ἀντιστοιχεῖ βρετονική, καθ' ἣν λάγηνος περιέχει φρύνους ἢ χρυσίον [3])· προσέτι ἡ ἀραβική, ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο μνεία (σ. 1012), περὶ ἀγγείων ἀντὶ χρυσίου περιεχόντων σκώληκας. Ἀνάλογος δ' εἶναι καί τις νοτιοσλαβική, λέγουσα ὅτι πλησίον τῆς Νεβεσενιὲ τῆς Ἑρζεγοβίνης, εἶναι χωσμένος 'ς τὴ μέση τοῦ δρόμου θησαυρὸς ποῦ τὸν φυλάγουν διάβολοι· εἶναι τρία λεβέτια,

[1]) Ἀστὴρ τοῦ Πόντου τ. Α΄ σ. 330.
[2]) Βλ. τὸ ἀθηναϊκὸν ἐν ΔΙΕ. τ. Α΄ σ. 337.
[3]) **Sébillot, Traditions et superstitions de la Haute-Bretagne** τ. I σ. 108.

τὸ ἕνα γεμᾶτο δουκάτα, τὸ ἄλλο κεχρὶ καὶ τὸ τρίτο παστό· καὶ πῶς θὰ ἔλθῃ καιρὸς ποῦ τὰ λεβέτια μὲ τὸ κεχρὶ καὶ μὲ τὸ παστὸ θ' ἀξίζουν περισσότερο ἀπὸ τἄλλο μὲ τὰ δουκᾶτα· καὶ πῶς ἕως τότε κανεὶς δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ ξεχώσῃ τὰ λεβέτια[1]).

413

Κατὰ τὸν Dodwell (A classical and topographical tour through Greece τ. I κεφ. 3 σ. 128 τῆς γερμ. μεταφρ.). Βλ. τὴν προηγουμένην.

414

Κατὰ τὸν [Pückler-Muskau] Dar Vorläufer. Stuttg. 1838 σ. 13· ὁ περιηγητὴς οὗτος ἤκουσε τὴν παράδοσιν παρὰ τῶν συνοδευόντων αὐτὸν χωροφυλάκων.

Ὁ θησαυρὸς φαντάζονται ὅτι φυλάσσεται ἀπὸ ἕνα ἢ πλείονας φρουρούς, τιμωροῦντας δεινῶς τοὺς ἐπιχειροῦντας ν' ἁρπάσωσιν αὐτόν, ἂν μὴ γινώσκωσι διὰ μειλιγμάτων ἢ δι' ἐπῳδῶν ἢ δι' ἄλλων παντοίων μαγγανειῶν νὰ ἐξευμενίσωσιν ἢ ν' ἀποδιώξωσιν αὐτούς. Καὶ ὁσάκις δὲν ἀναφέρεται ῥητῶς εἰς τὰς παραδόσεις ὑποτίθεται πάντοτε ὅτι ὑπάρχει φρουρὸς τοῦ θησαυροῦ, διότι τοῦτο εἶναι τὸ κύριον γνώρισμα τοῦ θησαυροῦ, τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι εὔκολος εἰς πάντα ἡ σύλησις, ὅτι εἶναι στοιχειωμένος, ὑπὸ ὑπερφυσικοῦ ὄντος φυλασσόμενος. Ὁ φρουρὸς λέγεται διὰ γενικοῦ ὀνόματος *στοιχειό* (βλ. ἀρ. 409. 418. 425 καὶ παραλλαγὴν τοῦ 404).[2]) καὶ ἐμφανίζεται ὑπὸ διαφόρους μορφάς· ὡς δράκος (ἀρ. 417), ὡς φίδι ἢ φίδια (ἀρ. 412. 413), ὡς ἀράπης (βλ. τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 419), ὡς δαιμόνια (ἀρ. 411), ὡς θηρίον (ἀρ. 423), ὡς σκύλα (ἀρ. 416), ὡς φωτιὰ (ἀρ 417. 428), ὡς ἀνδρόγυνον (ἀρ. 418), ὡς γέρος (ἀρ. 430), ὡς τσοπάνης (ἀρ. 431).

Ἡ παράστασις τῆς φρουρήσεως τῶν θησαυρῶν ὑπὸ φοβερῶν φυ-

[1]) RTP. 1892 σ. 23-4.

[2]) Καὶ ἡ Σολωμονικὴ *στοιχεῖον* καλεῖ τὸν φύλακα τοῦ θησαυροῦ (Κῶδ. Ἐθν. βιβλ. 1265 φ. 21 α. 26 α. β).

λάκων εἶναι παλαιοτάτη. Συνήθως δράκοντες λέγονται οἱ φύλακες. Οὕτω κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους ὁ ἐν Κολχίδι δράκων ἐφρούρει τὸ χρυσοῦν δέρας, ἄλλος δὲ δράκων τὰ μῆλα τῶν Ἑσπερίδων· παραπλήσιοι δ' εἶναι καὶ οἱ μῦθοι περὶ φυλακῆς τῆς πηγῆς Δίρκης ἐν Θήβαις ὑπὸ τοῦ δράκοντος, ὃν ἀπέκτεινεν ὁ Κάδμος, ἢ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου (τοῦ ὕδατος τῆς Κασσοτίδος πηγῆς;) ὑπὸ τοῦ δράκοντος Πύθωνος. Παρομοίως καὶ εἰς τὰ ἡμέτερα παραμύθια δράκων φρουρεῖ θαυμάσια μῆλα [1]) ἢ πορτοκάλια [2]) ἢ κλαρί [3]). Δράκοντες δὲ φύλακες ὑδάτων ἀναφέρονται συχνότατα εἰς νεοελληνικὰ παραμύθια καὶ ᾄσματα [4]). Εὔκολος δ' ἦτο ἡ μετάπτωσις εἰς τὴν παράστασιν τῆς φρουρήσεως κατορωρυγμένων ἐν τῇ γῇ θησαυρῶν ὑπὸ δρακόντων, ἣν ἐμφαίνουσι μαρτυρίαι μεταγενεστέρων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων συγγραφέων [5]). Ἡ παράστασις δ' αὕτη διετηρεῖτο βεβαίως καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους· ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμυθολογεῖτο, ὅτι ὁ ἅγιος Ὑπάτιος ἀπέκτεινε δράκοντα παμμεγεθέστατον, φωλεύοντα παρὰ πηγήν τινα, ὅπου καὶ ταμεῖον βασιλικόν [6]). Καὶ σήμερον δὲ πολλαχοῦ λέγεται ὅτι τὸ φυλάσσον τὸν θησαυρὸν στοιχειὸ εἶναι Δράκος, ὡς ἐν Σαράντα Ἐκκλησιαῖς τῆς Θρᾴκης [7]) καὶ ἐν Ἀραχόβῃ τῆς Λεβαδείας [8]). Οἱ Ἀλβανοὶ Τόσκαι ἐπίσης πιστεύουσιν ὅτι τὸν θησαυρὸν συνήθως φυλάσσει *στοιχειὸ* (οὕτω καλούμενον διὰ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως) ὅπερ εἶναι ὄφις πτερωτὸς πῦρ ἀποπνέων μὲ ἀνθρώπινον πρόσωπον, ἤτοι δράκων [9]). Ἐν Ὀμβρικῇ ὁ φύλαξ τῶν θη-

[1]) Ἠπειρωτικὸν παραμύθιον: ΚΠ. ΙΔ΄ σ. 259.

[2]) Deffner, Archiv f. mittel- u. neugr. Philolog. σ. 129 (Θηραϊκόν).

[3]) Hahn Märchen ἀρ. 69 τ. II σ. 43 (Σύρος).

[4]) Περὶ τούτων θὰ διαλάβω ἄλλοτε, πραγματευόμενος περὶ τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

[5]) Ἀρτεμίδωρ. Β΄, 13. Φιλοστράτ. Εἰκ. Β΄, 17 σ. 837. Βασιλείου Παραίνεσις πρὸς νέους 20,85. Phaedr. IV, 19, 3. Festus σ. 67 M. Οἱ δράκοντες παρίστανται ἐπικείμενοι τοῦ θησαυροῦ (Cicer. Philip. 13, 5, 12. Martial. 12, 53, 3).

[6]) Κωδιν. π. κτισμ. σ. 126-7. Bonn. Θεοφ. Ἰωάννου Μνημεῖα ἁγιολογικὰ σ. κ΄, 261. 263.

[7]) Θρᾳκικὴ ἐπετηρὶς 1897 σ. 191.

[8]) Schmidt Volksleben σ. 192.

[9]) Hahn Alban. Studien I, 164.

σαυρῶν λέγεται dragu [1]). Καὶ κατά τινας παραδόσεις γερμανικῶν λαῶν δράκοντες φυλάττουσι τοὺς θησαυρούς [2]). Ὁμοίως δράκοντας φρουροὺς θησαυρῶν ἀναφέρουσι καὶ αἱ παραδόσεις τῶν παρὰ τὴν Μέκκαν Ἀράβων [3]).

Οἱ Δράκοντες συνταὐτίζονται συνηθέστατα πρὸς τοὺς ὄφεις, ὅθεν καὶ παρ' ἡμῖν φίδια ἀναφέρονται περιφρουροῦντα τοὺς θησαυροὺς (ἀρ. 412. 413), ἐν δὲ τῷ μεσαιωνικῷ ποιήματι τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῆς Χρυσορρόης (στ. 189 κἑ. σ. 8 κἑ. Λάμπρου) ὄφεις φυλάττουσι τὰς θύρας τοῦ ὁλοχρύσου Δρακοντοκάστρου. Εἰς σημείωμα ἑλληνικοῦ χειρογράφου περὶ θησαυροῦ ἐν Παλαιστίνῃ ὑποδεικνύεται ὅτι ἀδύνατος θὰ εἶναι ἡ εὕρεσις αὐτοῦ, ὅταν θὰ φρουρῆται ὑπὸ τοῦ φύλακος ὄφεως, ἐκτὸς ἂν μεταφορικῶς ὡς τοιοῦτον ἐννοεῖ Τοῦρκόν τινα ἄρχοντα. «Εἰς καιρὸν ὅμως Κηδὰρ ταῦτα οὐχ εὑρεθήσονται· θηρίον γὰρ ὁ Κηδὰρ καὶ ὄφις δὰν κάκιστος (παγκάκιστος;)» [4]). Ὄφεις ἐμποδίζοντας τὴν σύλησιν θησαυρῶν ἀναφέρουσι καὶ σικελικαὶ [5]) καὶ γερμανικαὶ παραδόσεις [6]). Καὶ οἱ λαοὶ τῆς βορείου Ἰνδικῆς μυθολογοῦσι περὶ ὄφεων φρουρούντων θησαυρούς [7]).

Συναφεῖς πρὸς τοὺς μύθους περὶ τῶν φυλάκων δρακόντων εἶναι οἱ ἀρχαῖοι ἑλληνικοὶ περὶ δεινῶν θηρίων, φυλασσόντων χρυσὸν ἢ ἄλλα πολύτιμα εἴδη καὶ πολεμούντων τοὺς ζητοῦντας νὰ τὰ λάβωσιν ἀνθρώπους· οὕτω γρῦπες μυθολογοῦνται φύλακες τοῦ χρυσοῦ ἐν τῇ βορειοτάτῃ Σκυθίᾳ [8]) καὶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ [9]) καὶ μύρμηκες τεράστιοι ἐν Ἰνδικῇ τῆς χρυσίτιδος ψάμμου [10]). Οἱ μῦθοι οὗτοι ἐπανελαμβάνοντο

[1]) La Calabria 1899 τ. XIII σ. 7.

[2]) Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 574. 810 τ. III σ. 199.

[3]) RTP. 1900 σ. 190-1.

[4]) Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως Ἱεροσολυμ. βιβλιοθήκη τ. Α' σ. 170.

[5]) Archivio per le tradiz. popolari 1902 σ. 302. 303 ἀρ. 2. 3.

[6]) Grimm ἔνθ. ἀν. σ. 810.

[7]) Revue de l'hist. des relig. 1899 τ. 39 σ. 328.

[8]) Ἡροδ. Γ', 116. Δ', 13. Παυσαν. Α', κδ' 16. Plin. N. H. VII, 2. 10. Βλ. καὶ Frazer εἰς Παυσαν. τ. II σ. 318-9. Roscher Lex. d Myth. I, 1768 κἑ. Pauly-Wissowa Real-Encycl. τ. II σ. 827.

[9]) Κτησίας Ἰνδ. 12 Bähr. Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. Δ', 27. Φιλοστρ. Ἀπολλων. Γ' 48. ϛ', 1.

[10]) Βλ. τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 148. Müller Fr. hist. Gr. τ. II σ. 434-5, ὅπου πλὴν τῶν μαρτυριῶν τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ἀναφέρονται καὶ Ἰνδῶν καὶ Ἀράβων.

καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους εἰς τὰς θαυμασίας διηγήσεις τῶν διασκευῶν τοῦ Ψευδοκαλλισθένους[1]). Κατὰ ταῦτα φέρονται καὶ παρ' ἡμῖν παραδόσεις περὶ φρουρήσεως τῶν θησαυρῶν ὑπὸ θηρίων (ἀρ. 416. 423). Καὶ εἰς ἄλλων δ' εὐρωπαϊκῶν λαῶν παραδόσεις μνημονεύονται ζῷα ἢ ἄγρια θηρία ὡς φύλακες θησαυρῶν[2]).

Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων, πιθανώτατα δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὁ Ἡρακλῆς ὡς φύλαξ τῶν θησαυρῶν· οὗτος δ' ἐπιστεύετο ὅτι δι' ἐνυπνίων ἀπεκάλυπτε θησαυροὺς εἰς ἀνθρώπους, πρὸς οὓς ἦτο εὔνους[3]), καθὼς ὁ Ἀράπης τῶν σημερινῶν ἑλληνικῶν παραδόσεων. Ἀλλ' αἱ ἀρχαῖαι παραστάσεις διαφέρουσι τῶν παρ' ἡμῖν κυρίως ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ φύλαξ τοῦ θησαυροῦ νῦν πιστεύεται ὅτι εἶναι τὸ στοιχειό, ἤτοι τὸ φάσμα ἀνθρώπου ἀποθανόντος ἢ θυσιασθέντος ἢ ζώου σφαγέντος ἐπὶ τούτῳ, ὅπως στοιχειωθῇ ὁ θησαυρός, καὶ ὅτι τὸ στοιχειὸ ἐπιφαίνεται ἐν ἄλλῳ μὲν θησαυρῷ ὑπὸ ταύτην ἐν ἄλλῳ δὲ ὑπ' ἐκείνην τὴν μορφήν, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ὑπὸ μορφὰς ποικίλας. Ἐπειδὴ δ' αἱ ψυχαὶ προσηλούμεναι εἰς ἕνα τόπον καὶ προσλαμβάνουσαι τὴν δύναμιν νὰ βλάπτωσι τοὺς ἀνθρώπους εἶναι δαιμονικῆς φύσεως, συγχέονται τὰ στοιχειὰ πρὸς τοὺς δαίμονας· ὅθεν ἀπότοκοι τῆς δοξασίας ταύτης εἶναι αἱ παραδόσεις περὶ φρουρήσεως τῶν θησαυρῶν ὑπὸ δαιμονικῶν ὄντων, ὑπὸ Ἀράπη (ἀρ. 419) ἢ δαιμονίων (ἀρ. 411). Ἐν τῷ Πόντῳ κατὰ τὸ χωρίον Ἀγραμπελίτιν (ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Ζεφύρου) ὑπάρχει χάσμα βαθύτατον, περὶ οὗ λέγεται ὅτι ἀπείρους ἐγκρύπτει θησαυροὺς ἀπροσπελάστους, διότι φυλάσσονται ὑπὸ δαιμόνων[4]). Ἡ

[1]) Βλ. **Berger de Xivrey Traditions teratologiques** σ. 261 κέ. Καὶ τὸ παρὰ Παυσανίᾳ (Θ', κη', 3) περὶ τῶν ἔχεων τῶν οἰκούντων περὶ τὰ βάλσαμα, διεσκευάσθη οὕτως εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς φυσιολόγους κατὰ τὸν τύπον τῶν χρυσοφυλάκων δρακόντων, ὥστε παρίσταται ἡ ἀσπὶς φρουρὸς τοῦ βαλσάμου. (**M. Goldstaub** ἐν **Romanische Abhandlungen zu Ehren Ad. Toblers** σ. 357 κέ.).

[2]) Ζῷα ἐν παραμυθίῳ Ἄνω Βρετάνης (**Sébillot, Margot la fée. Par. 1887** σ. 8). Φρῦνοι κατὰ γερμανικὰς παραδόσεις (**Rochholz Schweizersagen** τ. II σ. 49. 50). Βλ. καὶ τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 148.

[3]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ **Roscher Lex. d. Mythol.** τ. I σ. 2961-2.

[4]) Βαλαβάνης ἐν Ἀρχείοις ἑλλ. γλώσσης Α', γ' σ. 22. Ἡ παράδοσις φαίνεται ὅτι εἶναι κοινὴ καὶ εἰς τοὺς Τούρκους, διότι φέρεται τουρκική τις ῥῆσις ἀναφερομένη εἰς ταύτην: Ἰσταμπὸλ γικουλούρσα Ἀγραμπελὶτ γιαπάρ, Ἀγραμπελὶτ γικουλούρσα Ἰσταμπὸλ

Σολωμονικὴ ('Εθν. Βιβλιοθήκης φ. 40 β) ἀναφέρει ἐπίσης δαίμονας φυλάσσοντας θησαυρόν. Καὶ παρὰ τοῖς Πέρσαις μανθάνομεν ἔκ τινος βυζαντινοῦ χρονογράφου ὅτι ἐφέρετο ὁμοία δοξασία περὶ φρουρήσεως θησαυροῦ ὑπὸ δαιμόνων[1]). 'Εν Μαρόκῳ δὲ πιστεύουσιν, ὅτι τοὺς ὑπὸ τὴν γῆν θησαυροὺς φυλάττουσι τελώνια (djnûn, πληθ. τοῦ djinn), τὰ ὁποῖα διὰ ῥήσεων τοῦ Κορανίου δύνανται ν' ἀποδιώκωσιν εὐσεβεῖς Μουσουλμᾶνοι, λαμβάνοντες τὸ χρυσίον[2]).

Συναφὴς δὲ πρὸς τὰς δοξασίας ὅτι φύλακες τῶν θησαυρῶν εἶναι ψυχαί, φαίνεται παράδοσις τῆς Θυριγγίας, καθ' ἣν εἴς τι λιβάδιον ἐπιφαίνονται τὴν νύκτα φάσματα μοναχῶν, φυλάττοντα τοὺς θησαυροὺς οὓς αὐτοὶ οἱ μοναχοὶ κατώρυξαν ἐκεῖ κατὰ τὸν τριακονταετῆ πόλεμον[3]). Ὅτι δὲ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας δὲν ἦτο ἀσυνήθης ἡ παράστασις τῶν νεκρῶν ὡς φυλάκων θησαυρῶν ἐζήτησε ν' ἀποδείξῃ ὁ Riess (ἐν Rhein. Museum 1894 σ. 178), ἀφορμηθεὶς ἐκ τῆς ἐξηγήσεως ὀνείρων παρ' Ἀρτεμιδώρῳ (Α', 5 = 12, 28 κέ. Η. καὶ Β, 59 = 155, 2 Η.)· ὅτι «τὸ χρύσεον εἶναι δοκεῖν, καὶ τὸ θησαυρὸν εὑρίσκειν» εἶναι μήνυμα θανάτου, καὶ ὅτι ὁ θησαυρὸς «λύπας καὶ μερίμνας σημαίνει καὶ θάνατον προαγορεύει». Κατέδειξε δὲ καὶ ὁ Rohde (Psyche[1] σ. 226) ὅτι κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων οἱ νεκροὶ ἐθεωροῦντο φύλακες τῶν ὑπὸ τὴν γῆν ἀγαθῶν, διὸ ᾐτοῦντο αὐτοὺς «τὰ καλὰ δεῦρ' ἀνιέναι».

415

Κατ' ἀνακοίνωσιν Θεοδ. Παπαπαύλου, δημοδιδασκάλου (1888). Πρβλ. ἀρ. 408.

γιαπάμαζ, ἤτοι ἡ Πόλη ἂν χαλάσῃ τὸ 'Αγραμπελίτιν τὴ φτειάνει, τὸ 'Αγραμπελίτιν ἂν χαλάσῃ, ἡ Πόλη δὲν τὸ φτειάνει.

[1]) 'Επὶ τοῦ βασιλέως 'Αναστασίου «Κοάδης ὁ Περσῶν βασιλεὺς ἔν τινι φρουρίῳ λίθους τιμίους μαθὼν ἀποκεῖσθαι καὶ κωλυόμενος παρὰ τῶν ἐν αὐτῷ κατοικούντων δαιμόνων ἀναλαβέσθαι αὐτούς, πάσῃ μαγγανείᾳ ἐχρήσατο. Ἰουδαίους τε καὶ πάντας ἄλλους προσκαλεσάμενος, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐδυνήθη ποιῆσαί τι, μόνος δ' ὁ ἐκεῖσε ἐπισκοπεύων, τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ ἐκδιώξας αὐτούς». (Μιχ. Γλυκᾶς Δ' σ. 493 Bonn).

[2]) Verhandl. d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie 1886 σ. 672-3.

[3]) Αὐτ. 1890 σ. 134. Καὶ μαγικόν τι γαλλικὸν βιβλίον ἀναφέρει πνεύματα νεκρῶν φυλάσσοντα θησαυρούς. (Secrets merveilleux du Petit Albert σ. 99 παρὰ P. L. Jacob Bibliophile Curiosités des sciences occultes σ. 351).

416

Κατὰ τὸν Συμεῶνα Α. Μανασσείδην (ἐν ΚΠ. 1875 τ. Η' σ. 348-9). Πρβλ. ἀρ. 414. Ὁ φύλαξ τοῦ θησαυροῦ Αἰθίοψ μεταμορφοῦται ἐνίοτε εἰς κύνα, κατά τινα ἀλσατικὴν παράδοσιν (RTP. 1901 σ. 623).

417

Κατὰ τὸν Ν. Τσιγαρᾶν (ἐν Ἀσωπίου Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1887 σ. 314-5), ὅστις ἀποδίδει τὰς φλόγας εἰς ἡφαιστειώδη ἐνέργειαν. — Ὅτι τὸν θησαυρὸν σημαίνουσι φλόγια ἐπιφαινόμενα ἐπὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ εἶναι κατορωρυγμένος, ἀναφέρει καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. 428, καθὼς καὶ ἡ Σολωμονική· ἀλλ' ἵνα ἴδη τὸ σημεῖον ὁ θησαυροθήρας, ἀνάγκη, κατὰ τὸ μαγικὸν βιβλίον, νὰ ἔχῃ ὡς ὁδηγὸν εἰδώλιον κατεσκευασμένον ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ πλανήτου Κρόνου. Καὶ ἐρχόμενος μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ εἰκάζει ὅτι εὑρίσκεται θησαυρός, ἂν ἀληθῶς εὑρίσκεται, θὰ ἴδῃ τὸ φλόγιον: «εἰ μὲν καὶ γεῖναι (= εἶναι, ἐνν. θησαυρὸς) βλέπεις ἀναμμένη λαμπάδα ἀπάνω εἰς τὸν τόπον καὶ σημάδεψέ το». Κατὰ διασκευὴν ψυχωφελῆ τῆς δημώδους δοξασίας, τὸ αὐτὸ σημεῖον δεικνύει ὁμοίως τὴν θέσιν ὅπου κρύπτεται κατακεχωσμένον λείψανόν τι ἁγίου, θεωρούμενον ὡς θησαυρὸς τιμιώτερος τοῦ χρυσοῦ. Παράδειγμα τούτου παρέχει ἡμῖν ἡ ἑξῆς περικοπὴ τοῦ βίου τῆς ὁσίας Ματρώνης: «Κατ' ἐκεῖνο τοίνυν τοῦ καιροῦ γεηπόνος τις τὸ γήδιον ἐργαζόμενος ἐπὶ συχναῖς ταῖς ἡμέραις ἀναδιδομένην ἑώρα φλόγα τῆς γῆς, καὶ ἡ ἀνάδοσις συνεχής τις καὶ οὐδαμῶς λήγουσα. Οὗτος οὖν ἅτε δὴ γεωργὸς οὐδὲν δυνηθεὶς συμβαλεῖν ὑψηλότερον, τῷ ἐπισκόπῳ τῆς πόλεως προσελθὼν ἀπαγγέλλει. Καὶ ὃς ἐκ τοῦ φαινομένου μέγα τι συνεὶς τὸ δηλούμενον, ἅμα τῷ ὑπ' αὐτὸν κλήρῳ καταλαβών, καὶ ὡς προσῆκον ἦν εὐχὴν ποιησάμενος τὴν γῆν ἐπέτρεπεν ἀνορύττειν· οὗ καὶ γενομένου στάμνος εὑρέθη *οὐ χρυσὸν ἔνδον κρύπτουσα ἤ τι ἄλλο τοιοῦτον*, οἷον ἂν φιλόκοσμον θέλξῃ ψυχήν, ἀλλὰ τίμιόν τι χρῆμα καὶ τοῦ παντὸς ἄξιον, τὴν σεβασμίαν τῷ ὄντι τοῦ βαπτιστοῦ κεφαλήν. Ταύτης πανταχοῦ διαδραμούσης τῆς φήμης οὐδεὶς ἦν ὅστις οἴκοι παρῆν, ἀλλὰ πανπληθὶ πάντες πρὸς τὴν θέαν συνέρ-

[1]) Σολωμον. Ἱστορ. ἑταιρ. φ. 3β. Ἐθν. Βιβλιοθ. φ. 6β.

ρεον»[1]). Καὶ κατὰ τὰς γερμανικὰς παραδόσεις, τὴν ὕπαρξιν θησαυροῦ μηνύει φλὸξ ἢ κυανίζουσα ἀνταύγεια πυρός[2]).

418

Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου (1901). Στρογγυλοβοῦνι λέγεται τὸ Τιτάνιον ὄρος ἐν τῷ δήμῳ Τιτανίου τῶν Φερσάλων.

Σαφῶς ὑπεμφαίνεται ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει ὁ τρόπος τῆς στοιχειώσεως τῶν θησαυρῶν. Τὰ φυλάττοντα αὐτὸν στοιχειὰ εἶν' ἓν ἀνδρόγυνον, «ποῦ στοίχειωσε ἀπὸ τὸν παλαιὸν καιρὸν ἐπιταυτοῦ γιὰ νὰ φυλάγη τὸ βλυσίδι», δηλ. ἐσφάγη ἐκεῖ διὰ νὰ στοιχειώσῃ. Τοιαύτην ἀνθρωποθυσίαν ἀναφέρει καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. 424 παράδοσις (πρβλ. καὶ τὴν σημείωσιν εἰς 404). Ἡ δὲ μεταβολὴ ἀνθρώπου εἰς στοιχεῖον διὰ φόνου αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ τόπου τοῦ θησαυροῦ, ὑπεμφαίνεται καὶ ἐν τῷ ἐξορκισμῷ πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ θησαυροῦ τοῦ φυλάσσοντος αὐτὸν στοιχείου, ὃν ἔχει ἡ Σολωμονικὴ (Ἐθν. Βιβλιοθ. φ. 26 β): «Ὦ ἐσ⟨ὺ⟩ ἀνθρωπόνευμαν, ὁποῦ σὲ ἐγέλασαν καὶ σὲ ἐστοιχείωσαν εἰς αὐτὸν τὸν βί⟨ον=θησαυρόν⟩· ⟨καὶ⟩ κοίτεσαι αὐτοῦ, καὶ ἀπερνᾷς κακὴν ζωήν, μέσα κατακλεισμένην, κάμε ἐτοῦτο ⟨φθά⟩νει σε ὅσον ἐφύλαξες αὐτοῦ. Νά, τώρα ἔβγα ἔξω, νὰ σέβῃς (=εἰσέβῃς, εἰσέλθῃς) μέσα εἰς αὐτὴν τὴν γαστέρα· ὅτι θέλω νὰ σὲ πέψω εἰς τόπον καλόν, νὰ εἶσαι ἀναπαυμέν⟨ος εἰς τόπον⟩ καλόν. Καὶ ὡσὰν σὲ ἐξορκίσω, νὰ ἔβγῃς ὡσὰν ἄνεμος, νὰ σέβῃς μέσα εἰς τὴν γα⟨στέρα⟩».

Ἡ πόρτα δι' ἧς εἰσέρχονται εἰς τὸν θησαυρὸν ἀναφέρεται συχνάκις, τοῦ λόγου ὄντος περὶ πλουσιωτάτων θησαυρῶν, ἀποκειμένων ἐντὸς ὑπογείων δωμάτων (βλ. καὶ ἀρ. 425). Τὴν πόρταν ταύτην σιδηρᾶν οὖσαν θραύει τὸ σιδερόχορτο, καθιστῶν προσιτὸν τὸν θησαυρὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐνίοτε δ' ἀναφέρονται ἐπάλληλαι πύλαι τοῦ θησαυροῦ, ὡς εἰς τὰς κυπριακὰς παραδόσεις περὶ τοῦ θησαυροῦ τῆς Ῥήγαινας: «Κοντὰ 'ς τὸν Ἀπέλλωναν, ἀνάμεσα τῆς Ἁγιᾶς Ἄννας καὶ τοῦ παραγιαλοῦ, βρίσκεις μιὰν πόρταν· ὕστερις ἄλλην μιὰν καὶ παραμέσα ἔχει μιὰν κοπέλλαν χρυσήν, πάνω σὲ χρυσὴν τσαέραν

[1]) Ἐκ κώδικος τοῦ ἐν Κ]πόλει μετοχίου τοῦ Παναγίου τάφου, ἐν Βυζαντ. χρονικοῖς 1897 σ. 344.

[2]) Grimm Deutsche Mythol.[4] σ. 811.

(=ἕδραν) καθισμένην». (ΔΙΕ. τ. ϛ΄ σ. 129). Τῶν πυλῶν τῶν θησαυρῶν μνεία γίνεται καὶ παρὰ τῷ προφήτῃ Ἡσαΐᾳ (με΄, 2): «Ἐγὼ ἔμπροσθέν σου πορεύσομαι, καὶ ὄρη ὁμαλιῶ, *θύρας χαλκᾶς* συντρίψω καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συγκλάσω, καὶ δώσω σοι *θησαυροὺς* σκοτεινοὺς ἀποκρύφους, ἀοράτους ἀνοίξω σοι». Κατὰ τὰς παραδόσεις ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν, μάλιστα τῶν γερμανικῶν, αἱ πύλαι τῶν θησαυρῶν ἀνοίγονται αὐτομάτως διὰ τῆς δυνάμεως θαυμασίας βοτάνης ἀντιστοιχούσης πρὸς τὸ σιδερόχορτον τῶν ἑλληνικῶν[1]). Παλαιά τις παράδοσις, ἐν Παλαιστίνῃ ἐπιχωριάζουσα ἀναφέρει ὅτι Σαρακηνοὶ ἐπιχειρήσαντες ν' ἀνοίξωσι πύλην τινὰ κεκλεισμένην ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπετεφρώθησαν, ἀντὶ νὰ εὕρωσι τὸν προσδοκώμενον θησαυρόν[2]). Ἀνώνυμος δέ τις ἁγιοταφίτης μοναχός, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἔγραψε σημείωμα περὶ θησαυρῶν ἐν Παλαιστίνῃ, πρὸς οὓς πάντας ἡ πρόσοδος γίνεται διὰ θύρας: «Εἰσερχόμενός τις εἰς ἔνδον τοῦ ὕδατος Σιλωὰμ ζερβὰ εἶναι πόρτα κλεισμένη, ἣν ἀνοίξας θέλεις εὕρῃ δώδεκα ὀτάδες καὶ πολὺ ἐν αὐτοῖς. Ἀποκάτω τοῦ Ἀβεσαλὼμ στύλου ἔχει σπήλαιον κατὰ Γαβαών, ἤτοι Μπίρ. Εἴσελθε πήχεις τριακοσίας καὶ εὑρήσεις. Φαίνεται καὶ ἡ καμάρα καὶ πόρτα τοῦ σπηλαίου»[3]).

419

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903). Περὶ φυλάκων τῶν θησαυρῶν βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 414. Ἀράπης ὡς φύλαξ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς παραδόσεις ὑπ' ἀρ. 420-422. 424-429. 433. 435-438. Ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει καὶ τῇ ἑπομένῃ ὁ Μῶρος ἢ Ἀράπης εἰκονίζεται ὡς ὁμοιάζων μᾶλλον πρὸς τὸν οἰκουρὸν δαίμονα, τὸν φύλακα τοῦ οἴκου, ὅστις ἐπίσης πλουτίζει τὸν οἰκοδεσπότην, ὃν εὐνοεῖ. Ἀλλὰ κατὰ τὰς Ζακυνθίας παραδόσεις ὁ οἰκουρὸς δαίμων ἐμφανίζεται ἢ ὡς οἰκουρὸς ὄφις (φίδι τοῦ σπιτιοῦ) ἢ ὡς Περγαλιό, προσλαμβάνον τὴν μορφὴν

[1]) Grimm ἔνθ. ἀν. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 910 κέ.

[2]) Ἀνωνύμου, Περιγραφὴ τῶν ἁγίων τόπων, ἔκδ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως § 12 σ. 4. Περδίκου Ἔκφρασις στ. 74-80 σ. 3-4 ἔκδ. Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως.

[3]) Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως Ἱεροσολυμιτ. βιβλιοθ. τ. Α΄ σ. 169-170. Ἐν τῷ αὐτῷ σημειώματι καὶ ἄλλαι ἀναφέρονται θύραι σπηλαίων, ἐγκλειόντων θησαυρούς.

ναννοφυοῦς Αἰθίοπος. Ὅθεν ἡ προκειμένη παράδοσις φαίνεται προελθοῦσα ἐκ συγχωνεύσεως τῶν διαφόρων τούτων παραστάσεων.

Τὸ ὄνομα *Ἀράπης*, δηλοῦν τὸν Αἰθίοπα, τὸν ἔχοντα δηλ. μέλαιναν τὴν χροιὰν τοῦ δέρματος, εἶναι δημώδης τύπος τοῦ Ἄραψ, σχηματισθεὶς ἐκ τοῦ τύπου Ἀράβιος καὶ κατὰ συγκοπὴν Ἀράβης· τὸ θηλ. Ἀράπισσα ἢ Ἀραπίνα, ἐν Πόντῳ δὲ καὶ Ἀράπαινα (ὁ τύπος Ἀράβισσα ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου λ. Ἀραβία)· τὸ οὐδ. Ἀραπάκι, Ἀραπόπουλον, ἐν Πόντῳ Ἀράπικον, Ἀραπόπαιδον, Ἀραπόπουλον, ὑποκοριστικὸν Ἀραπάκος, μεγεθυντικὸν Ἀράπαρος. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων παρέλαβον τὸ ὄνομα καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι καὶ οἱ Ρωμοῦνοι *(Ἀράπ)*, πρὸς δήλωσιν ἐπίσης φανταστικοῦ δαιμονίου ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τοὺς Γίγαντας ἢ τοὺς Δράκους [1]). Τὸ δ' ἐνιαχοῦ τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἐπιχωριάζον ὄνομα Μῶρος, ἐλήφθη ἐκ τοῦ ἰταλ. moro (γαλλ. more ἢ maure, ἱσπ. moro, γερμ. Mohr) ὅπερ δὲν σημαίνει ὡς τὸ λατινικὸν Maurus, ἐξ οὗ ἐλήφθη, μόνους τοὺς Μαύρους ἢ Μαυρουσίους. τοὺς κατοίκους δηλ. τῆς Μαυριτανίας, ἀλλὰ καταχρηστικῶς καὶ τοὺς Αἰθίοπας. Παρ' ἡμῖν τὸ Μῶρος σημαίνει σήμερον τὸ φανταστικὸν ὄν, ἐκ παλαιοτέρας ὅμως χρήσεως διετηρήθη εἴς τινα δημώδη ᾄσματα ὡς ἐθνικόν, συνωνυμοῦν πρὸς τὸ Σαρακηνός· καὶ ἡ λ. μωρέσκα (ἐκ τοῦ ἰταλ. moresca. γαλλ. moresque ἐπεχωρίαζεν ἄλλοτε ἐν Κρήτῃ μάλιστα πρὸς δήλωσιν ἰδιορρύθμου ἐνοπλίου χοροῦ. Ἐν Κύπρῳ ἐκ τοῦ ἑλληνολατινικοῦ Μαῦρος διετηρήθη ὁ τύπος Μαυρὶν (τό), πρὸς δήλωσιν ναννοφυοῦς Ἀράπη, φύλακος θησαυρῶν [2]).

Ὁ Ἀράπης παρίσταται ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ: α΄) ὡς φύλαξ θησαυρῶν (βλ. τἀνωτέρω σημειωθέντα)· β΄) Ὡς οἰκουρὸς δαίμων (ἀρ. 455)·[3]) γ΄) Ὡς στοιχειὸ κτιρίου, εἰς ὃ ἐνετειχίσθη (ἀρ. 481)· δ΄) Ὡς στοιχειό, ὑπὸ τὴν μορφὴν Αἰθίοπος ἐμφανιζόμενον,

[1]) RTP. 1901 σ. 295.

[2]) Ἕνα Μαυρὶν ἐφύλαττε μὲ τὸ ματσοῦκι του τὸν θησαυρὸν ποῦ εἶδαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀργαγγέλου Μιχαὴλ τοῦ Τρικώμου δύο γυναῖκες. Εἰς τὸ Κολόσσι λέγουν ἄλλην ἱστορίαν διὰ τὸ Μαυρὶν τοῦ Κούλα. (Σῖμος Μενάρδος ἐν ΔΙΕ. τ. Ϛ΄ σ. 129).

[3]) Καὶ ἐν Πόντῳ Ἀράπης λέγεται τὸ στοιχειὸν τῆς οἰκίας ἢ πλοίου (Ι. Βαλαβάνης ἐν Ἀρχείοις νεωτ. Ἑλληνικῆς Α΄, γ΄ σ. 155).

συνηθέστατα μὲν κακοποιόν, σπανίως δ' εὐμενὲς καὶ εὐεργετικὸν (ἀρ. 440-446. 457. 462. 466. 469. 471. 522. 524)· καὶ ε΄) Ὡς ἀντίπαλος τοῦ ἥρωος δαίμων, ῥωμαλεώτατος, παμμεγέθης τὸ σῶμα, πολλὰ δυνάμενος, κατανικώμενος ὑπὸ τοῦ ἥρωος καὶ ὑπηρετῶν ἢ ἐπικουρῶν αὐτῷ· ἡ παράστασις δ' αὕτη εἶναι ἡ τῶν δημωδῶν παραμυθίων [1].

Τρία τινὰ νομίζω εἶναι τὰ συντελέσαντα εἰς τὴν διάπλασιν τῶν παραστάσεων τούτων. Πρῶτον μὲν ἡ διὰ θυσίας στοιχείωσις τῶν κτιρίων ἢ τοῦ θησαυροῦ· ἔπειτα δ' ἡ παράστασις τοῦ διαβόλου καὶ ἐνίοτε τῶν νεκρῶν ὡς αἰθόπων, καὶ τρίτον ὁ φόβος καὶ τὸ μῖσος, ἅτινα ἐνέπνεον εἰς τοὺς Ἕλληνας οἱ Αἰθίοπες, συνταὐτιζόμενοι πρὸς τοὺς ἀσπόνδους ἐχθροὺς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τοὺς Σαρακηνούς, καὶ ὕστερον ἀπεχθέστεροι γενόμενοι, διότι ὑπηρέτουν ὡς δήμιοι καὶ βασανισταὶ τοὺς Τούρκους.

Θυσίαν Ἀράπη πρὸς στερέωσιν κτιρίου ἀναφέρει ῥητῶς ἡ ὑπ' ἀρ. 481 παράδοσις· καὶ αἱ λοιπαὶ δὲ παραδόσεις περὶ φυλάκων θησαυρῶν ἢ οἰκουρῶν δαιμόνων τοιαύτην πιθανῶς ἔχουσι τὴν ἀρχήν, τὴν στοιχείωσιν τῶν θησαυρῶν ἢ τῶν οἴκων διὰ τοῦ αἵματος φονευθέντος αἰθίοπος αἰχμαλώτου ἢ δούλου. Ἐν Καρδαμύλῃ τῆς Μάνης ἤκουσα μικρὸν παιδίον ὤν, ὅτι εἰς τὸν πύργο τοῦ Μούρτζινου ποῦ εἶναι 'ς τὴν Ἀπάνου Σκαρδαμούλα εἶναι στοιχειωμένος ἕνας Ἀράπης· αὐτὸν τὸν εἶχε πάρῃ σκλάβο ὁ Μούρτζινος, καὶ τὸν ἐσκότωσε καὶ τὸν ἔρρηξε 'ς τὸ πηγάδι καὶ στοίχειωσε τὸ σπίτι· καὶ βγαίνει ὁ Ἀράπης πολλαῖς φοραῖς τὴ νύχτα. Ἐν Καλαβρίᾳ ὁ φύλαξ μεγάλου τινὸς θησαυροῦ παρὰ τὸ Monteleone λέγεται τὸ σκλαβάκι (lo Schiavottu). [2]) Τὸ στοιχεῖον τὸ φυλάττον τὸν θησαυρόν, κατὰ τὴν Σολωμονικὴν (Κῶδ. Ἐθν. Βιβλιοθ. φ. 26 β), ὅπερ ὡς ἐκ τοῦ ἐν αὐτῇ ἐξορκισμοῦ ἐμφαίνεται, ὑποτίθεται ἄνθρωπος σφαγιασθείς, τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἐπιφαίνεται ὡς ἄνθρωπος μαῦρος.

[1]) Βλ. τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 151-2. Εἰς τὰ παραμύθια εἰσεχώρησαν καὶ στοιχεῖα ἐκ τῶν παραδόσεων. Ἐν ἠπειρωτικῷ (παρὰ Hahn ἀρ. 17 τ. I σ. 151) ἀναφέρεται Ἀράπης φυλάττων θησαυρὸν ἐν σπηλαίῳ μὲ γυμνὸν ξίφος, τὸν ὁποῖον φονεύσαντες ἄνθρωποι ἔλαβον τὸν θηραυρόν. Καὶ ἐν ἀνεκδότῳ παραμυθίῳ τῆς συλλογῆς μου (Η τύχη ἑνὸς ἀνθρώπου) ἀναφέρεται ὅτι εἰς ἕνα λόγγον ἦταν μία τρῦπα γιομάτη φλωριά, ποῦ τὴν ἐφύλαγε ἕνας ἀράπης μὲ τὸ σπαθίτου· τὸν σκοτώνουν καὶ τοῦ παίρνουν τὸ βιός.

[2]) La Calabria τ. VII σ. 2.

Ὁ Ἀράπης ἐπλάσθη καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ διαβόλου, ὅν φαντάζονται μαῦρον καὶ εἰδεχθῆ τὴν ὄψιν, καὶ ὁ ἡμέτερος[1]) καὶ οἱ λοιποὶ χριστιανικοὶ λαοί.[2]) Συναξάρια καὶ ἄλλαι θρησκευτικαὶ παραδόσεις μνημονεύουσιν ἐπιφανείας τοῦ διαβόλου ὑπὸ μορφὴν Αἰθίοπος[3]), μάλιστα δὲ τῶν ψυχοπομπῶν δαιμόνων[4]). Ἡ δὲ Σολωμονικὴ ἀναφέρει τὸ ὄνομα Ἄραψ, ὡς ὄνομα τοῦ δαίμονος τοῦ κυριαρχοῦντος μίαν ὥραν τῆς Κυριακῆς[5]). Καὶ εἰς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς τῶν μέσων χρόνων, ἐκ τῶν λατινιστὶ γραψάντων, δὲν εἶναι ἀσυνήθης ἡ χρῆσις τοῦ Aethiops ἢ Maurus ἀντὶ τοῦ διάβολος[6]). Αἱ τοιαῦται δὲ παραστάσεις δὲν ἦσαν ἄγνωστοι καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους· ὁ δαίμων τῶν

[1]) Βλ. τὴν ἐμὴν **ΝΕΜ**. σ. 477-8, καὶ τὰς Παροιμίας τ. Δ΄ σ. 383. Ὁ Σομαβέρας (Θησαυρὸς σ. 230) βεβαιοῖ ὅτι καὶ κατ' ἀντονομασίαν λέγεται Μαῦρος ὁ διάβολος.

[2]) Βλ. **Grimm Deutsche Mythol.** ^{4} σ. 829 κέ. τ. III σ. 294, καὶ τὰς ἐμὰς Παροιμίας ἔνθ. ἀν.

[3]) Περὶ ἐπιφανείας τοῦ διαβόλου εἰς ἐρημίτας: «Ἕτερον αὖθις φάσμα καὶ δαίμων ἄλλος ἐπὶ μονῆς τῆς αὐτῆς (στοᾶς), μέλας τὴν ὄψιν, ἐς ὅτι πλεῖστον ἀνατρέχων τὸ τοῦ φαινομένου σώματος μέγεθος» (**Νικηφ. Χοῦμνος** ἐν **Boissonade Anecd. Gr.** τ. **V** σ. 208). Μοναχὸς παραγγελθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀββᾶ νὰ μὴ ἐξέλθῃ τοῦ κελλίου του μέχρις ὡρισμένης ἡμέρας, παρακούσας ἐξῆλθε καὶ ἐπορεύθη εἰς τὸ ψιάθιόν του, ἵνα κοιμηθῇ· «**Καὶ** θεωρεῖ Αἰθίοπα κείμενον τρίζοντα τοὺς ὀδόντας κατ' αὐτοῦ». (**Περὶ** τῆς ἀσκήσεως τῶν μακαρίων πατέρων ἐν **Migne Patrol. gr.** τ. 65 σ. 135). «Τότε ὑπέδειξε (ἄγγελος) αὐτοῖς τὸν δαίμονα τὸν ἐν τῷ ἱερῷ κατοικοῦντα ὡς Αἰθίοπα, μαῦρον ὡς ἡ ἀσβόλη». (Μαρτύριον Βαρθολομαίου ἐν **Tischendorf Acta Apostol. apocrypha** σ. 256). «Θεωρῶ ἄνδρα αἰθίοπα ὑπερμεγέθη,-γενναῖον καὶ δυσειδῆ». (**Ἰω. Μόσχου Λειμὼν** 26 τ. 87 σ. 2917 **Migne**).

[4]) (**Κυρίλλ.**) περὶ ἐξόδου ψυχῆς τ. 77 σ. 1073 **Migne**: «δαίμονας ὡς Αἰθίοπας ζοφώδεις»· αὐτ. σ. 1076: «παραλαμβάνουσιν αὐτὴν (τὴν ψυχὴν) οἱ Αἰθίοπες ἐκεῖνοι δαίμονες». Βλ. καὶ **C. deBoor** ἐν **Byz. Zeitschrift** τ. **V** σ. 307. 308 καὶ τὴν ἐμὴν **ΝΕΜ** σ. 319. 312. Ψυχοπομποὶ δαίμονες ὡς «μαῦροι ἄνθρωποι» «**mauri homines**» (**Gregor. Magn. Dial. IV, 18** (**ΙΘ΄**) ἐν **Migne Patrol. lat.** τ. 77 σ. 350). Οἱ δαίμονες ἐν τῷ ἀέρι συναντῶσι τοὺς ἀνάγοντας τὴν ψυχὴν ἀγγέλους «ὡσεὶ νέφος καὶ ὡσεὶ κόρακες μελανίζοντες». (Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐρώτησις καὶ ἀπόκρισις πρὸς τὸν Ἰάκωβον, ἐκ κώδ. τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος ἐν **Vassiliev Anecd graecobyz.** σ. 317). «Ἐν τῷ μέλλειν ἐξελθεῖν τὴν ψυχήν μου ἑώρων Αἰθίοπάς τινας φοβερῶς παρισταμένους μοι». (**Μηναῖον Ἀπριλ.** 28). **Βλ.** καὶ Γεωργ. **Ἁμαρτωλ.** Δ΄, 231 σ. 575 κέ. **Muralt**.

[5]) Σολωμον. Μονάχου φ. 243β. Ἐθν. Βιβλιοθ. φ 29α. Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἴσως ἔχει καὶ τὸ ὄνομα ἑτέρου δαίμονος Νιγρίσφ (Σολωμ. Μον. φ. 246 α. Ἐθν. Βιβλ φ. 32α).

[6]) **F. Liebrecht des Gervasius Otia imperialia** σ. 142. **Keller Altfranzösische Sagen** 1876 σ. 198. 199.

ἐν Ἅδου Εὐρύνομος ἐν τῇ Νεκυίᾳ τοῦ Πολυγνώτου «κυανοῦ τὴν χρόαν μεταξύ ἐστι καὶ μέλανος». (Παυσαν. Ι', κη', 7). Δαίμων ἐκδιωχθεὶς τοῦ σώματος ἀνθρώπου, ὃν κατεῖχε, ἦτο μέλας καὶ καπνώδης τὴν χρόαν (Λουκιαν. Φιλοψ. 16). Νεκρὸς δ' ἐπιφανεὶς νύκτωρ ἦτο «μελάντερος τοῦ ζόφου» (αὐτ. 31). Οἱ Inferi παρὰ Ῥωμαίοις, οἵ τε καταχθόνιοι δαίμονες καὶ οἱ νεκροὶ παρίστανται μέλανες[1]). Καὶ αἱ τῶν Αἰγυπτίων θεότητες τοῦ Ἅδου εἰκονίζονται μέλαιναι, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀφομοιούμενοι πρὸς ταύτας βασιλεῖς[2]).

Εἰς τὴν διάπλασιν τῶν περὶ τῶν Ἀράπηδων παραστάσεων συνετέλεσεν ἐπίσης, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, καὶ ἡ συνταύτισις τούτων πρὸς τοὺς Σαρακηνούς. «Αἰθίοψ ὁ Σαρακηνὸς» λεγει ὁ Ἡρῳδιανὸς (Ἐπιμερ. σ. 28 Boissonade). Ἐν Κρήτῃ τὰ κακοποιὰ δαιμόνια καὶ φαντάσματα καλοῦνται Σαρακηνοί[3]). Ἀπαραλλάκτως δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Γάλλων καλοῦνται Sarrasins, καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο συνωνυμεῖ πρὸς τὸ Ogre[4]) ὅπερ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον προῆλθεν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἔθνους τῶν Οὔγκρων, διότι κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἐνάτου αἰῶνος ἐπιστεύετο ὅτι ἦσαν οὗτοι ἄγριοι καὶ ἀνθρωποφάγοι[5]). Ὡς φόβητρον δ' ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἦσαν καὶ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς οἱ Τοῦρκοι[6]), καὶ παρὰ τοῖς Ἱσπανοῖς οἱ Μαῦροι[7]).

Ἀράπηδες ὡς φύλακας θησαυρῶν μόνοι πλὴν τῶν Ἑλλήνων γινώσκουσιν οἱ Ἀλβανοί,[8]) ἐκ τούτων παραλαβόντες καὶ τὸ ὄνομα (*Ἀράπι*). Ἀλλὰ καὶ ἀλσατικαὶ παραδόσεις μνημονεύουσιν ὡς φύλακας θησαυρῶν μαύρους ἄνδρας, ἔχοντας τὴν δύναμιν νὰ μεταμορφώνωνται εἰς κύνας ἢ εἰς θηρία[9]). Ὅτι δὲ καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐφέροντο παρ' ἡμῖν παραπλήσιαι δοξασίαι μαρτυρεῖ μῦθός τις

[1]) R. Peter ἐν Roscher Lexik. d. Mythol. τ. II σ. 240.
[2]) Maspero, Hist. des peuples d'Orient τ. II σ. 98-99. 103.
[3]) Πανδώρ. τ. Η' σ. 492.
[4]) Mélusine τ. III σ. 308. RTP. 1894 σ. 52.
[5]) Am. Thierry, Histoire d'Attila [4] τ. II σ. 224. Βλ. καὶ τοὺς συγγραφεῖς οὓς ἀναφέρω ἐν ΝΕΜ. σ. 145-6.
[6]) Bastian der Mensch τ. II σ. 56.
[7]) F. Liebrecht ἔνθ. ἀν.
[8]) Hahn Alban. Studien I, 164.
[9]) RTP. 1901 σ. 623 ἀρ. 9. 10.

καταλεγόμενος εἰς τοὺς Αἰσωπείους ὁ ἐπιγραφόμενος Ἀνὴρ καὶ Κύκλωψ. Κατὰ τοῦτον ἀνήρ τις ἀναξιοπαθήσας καὶ εἰς ἐσχάτην περιπεσὼν ἔνδειαν, ἀπεφάσισε νὰ γίνῃ αὐτόχειρ. «Λαβὼν οὖν σπάθην, ἐπί τινα τῶν ἐρημικῶν τόπων ἐξῄει, θανεῖν μᾶλλον αἱρετισάμενος ἤπερ κακῶς ζῆν. Πορευόμενος δὲ λάκκον τινὰ βαθύτατον ἔτυχεν εὑρηκώς, ἐν ᾧ *χρυσίον οὐκ ὀλίγον παρά τινος τῶν γιγανταίων ἀπετέθειτο ᾧ Κύκλωψ τὸ ὄνομα.* Ἰδὼν δὲ ὁ δῆθεν εὐλαβὴς ἀνὴρ τὸ χρυσίον, *φόβου εὐθὺς καὶ χαρᾶς ἀνάπλεως γίνεται,* καὶ ῥίπτει μὲν τῆς χειρὸς τὸ ξίφος, αἴρει δὲ τὸ χρυσίον ἐκεῖθεν, καὶ ἄσμενος ἐπὶ τὴν οἰκίαν καὶ τοὺς παῖδας αὐτοῦ ἐπανέρχεται. Εἶτα ὁ Κύκλωψ ἐπὶ τὸν λάκκον ἐλθών, καὶ τὸ μὲν χρυσίον μὴ εὑρηκώς, ἀντ' αὐτοῦ δὲ κείμενον ἐκεῖσε τὸ ξίφος ἑωρακώς, αὐτίκα τοῦτο σπασάμενος ἑαυτὸν διεχειρίσατο»[1]).

Ὁ μυθογράφος προδήλως ἐζήτησε νὰ διαπλατύνῃ τὸ θέμα, ὅπερ ἔλαβεν ἐξ ἐπιγράμματος ἀποδιδομένου εἰς τὸν Πλάτωνα:

Χρυσὸν ἀνὴρ ὁ μὲν εὗρεν, ὁ δ' ὤλεσεν· ὧν ὁ μὲν εὑρὼν
ῥίψεν, ὁ δ' οὐχ εὑρὼν λυγρὸν ἔδησε βρόχον.[2])

Πρὸς τοῦτο δ' ἐγκατέπλεξε στοιχεῖα τῶν δημωδῶν παραδόσεων· ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παραδόσεως ὅτι οἱ θησαυροὶ φρουροῦνται ὑπὸ ὑπερφυσικῶν ὄντων, ἔπλασεν ὅτι ὁ κύριος τοῦ χρυσοῦ ὁ ἀπολέσας αὐτὸν ἦτο γίγας, ὃν συνεταύτισε πρὸς τὸν Κύκλωπα τῶν ἀρχαίων μύθων· ἔπλασε δὲ καὶ ὅτι ὁ χρυσὸς εἶχε καταληφθῇ ἔρημος, ὁρμηθεὶς εἰς τοῦτο ἴσως ἐκ τῆς δοξασίας, ὅτι μίαν ἡμέραν τῆς ἑβδομάδος καταλείπει ὁ φρουρὸς ἀφύλακτον τὸν θησαυρόν[3]). Τὸ περιέχον τὸν μῦθον τοῦτον χειρόγραφον εἶναι μικρὸν προγενέστερον τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Ἀλλὰ πιθανὸν ἐπίσης εἶναι, ὅτι ἐν τῷ Αἰσωπείῳ μύθῳ ἔχομεν παράφρασιν αὐτοτελοῦς δημώδους παραδόσεως. Διότι καὶ ἐν παραμυθίῳ τῶν Σαράντα ἐκκλησιῶν τῆς Θρᾴκης παρενείρεται ὅμοιον

[1]) Syntipae fabulae. Lips. 1781 ἀρ. 48 σ. 38-39 ed Matthaei. Αἰσώπ. μῦθ. 53 Halm, 384 Κοραῆ.

[2]) Ἀνθολ. Θ', 45. Βλ. καὶ 44.

[3]) Οἱ Ἀλβανοὶ Τόσκαι πιστεύουσιν ὅτι τὸ Σάββατον οἱ θησαυροὶ μένουσιν ἀφύλακτοι, καὶ οὗτος εἶναι ὁ καταλληλότατος καιρὸς πρὸς σύλησιν αὐτῶν. (Hahn ἔνθ. ἀν.).

ἐπεισόδιον. Ἐκ περιστερῶν μανθάνει τις ὅτι ὑπὸ δένδρον τοῦ κήπου του εὑρίσκεται ἕνα πιθάρι φλουριά. «Σηκώνεται αὐτὸς τὰ μεσάνυχτα κρυφά, καὶ ἔσκαψε κεῖνο τὸ μέρος κ' ἔβγαλε τὸ πιθάρ' γεμᾶτο φλουριά, καὶ ὁ Δράκος ποῦ τὰ φύλαγε ἔσκασε καὶ χάθηκε» [1].

420

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1093). Βλ. καὶ ἀρ. 404 405. 419. Σπουδαιότατος ὅρος ἐπιτυχοῦς ἀναλήψεως τοῦ ἀποκαλυφθέντος θησαυροῦ ὑπολαμβάνεται ἡ μὴ ἀνακοίνωσις τοῦ μυστικοῦ εἰς ἄλλον τινά, ὡς ἤδη ἐρρήθη. Ὁ Schmidt (Volksl. σ. 193) σημειώνει ὅτι ἐν Ζακύνθῳ πιστεύουσιν ὅτι ὁ θησαυρὸς μεταβάλλεται εἰς ἄνθρακας ἂν ὁ μεταβαίνων πρὸς ἀνάληψιν αὐτοῦ διακόψῃ τὴν σιωπήν· ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς προκειμένης καὶ ἐξ ἄλλων ζακυνθίων παραδόσεων καταφαίνεται, ἀπαιτεῖται ὄχι ἡ σιγὴ ἀπολύτως, ἀλλ' ἡ μὴ ἀνακοίνωσις καὶ εἰς ἄλλον τοῦ μυστικοῦ.

Ἀντὶ μεταβολῆς τοῦ θησαυροῦ εἰς ἄνθρακας ἀναφέρει παρεμπόδισιν ὑπὸ τῶν φυλάκων δαιμόνων τοῦ ἀκριτομύθου θησαυροθήρου ἡ ἑπομένη τηνία παράδοσις (κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀδαμαντίου Ι. Ἀδαμαντίου:) «Μιὰ φορὰ εἶδ' ἕνας κάποιον 'ς τὸν ὕπνο του καὶ τοῦ εἶπε, νὰ πᾷς 'ς τὸ τάδε μέρος νὰ σκάψῃς, νὰ βρῇς θησαυρό· μὰ μοναχός. Μ' αὐτὸς πῆρε καὶ τὴ μητέρα του. Ἅμα βγάλαν μιὰ πλάκα καὶ στράφταν τὰ χρήματα, πῆγε νὰ τὰ πιάσῃ. Μὰ τότε βγῆκαν δαιμόνοι, τὸν σφίγγαν, καὶ τὰ παράτησε τὰ χρήματα, καὶ τὸν παράτησαν καὶ οἱ δαιμόνοι».

421

Παρὰ τῆς Κας Ἀργυρὼς Παπαβασιλείου (1888), σημειούσης ὅτι ὑπὸ πλείστων βεβαιοῦται τὸ γεγονός. Βλ. ἀρ. 405.

422

Παρ' Ἀνδρ. Κωνσταντινοπούλου (1888). Ἐνῷ συνήθως ὁ φύλαξ τοῦ θησαυροῦ καθοδηγεῖ καθ' ὕπνους τὸν ἄνθρωπον, ὃν εὐνοεῖ, πῶς

[1]) Θρᾳκικὴ ἐπετηρὶς 1897 σ. 203.

νὰ λάβῃ τὸν θησαυρόν, ἐν τῇ προκειμένῃ δίδει εἰς αὐτὸν ἐκ τοῦ θησαυροῦ ἀμέσως (πρβλ. καὶ ἀρ. 435), ὡς καὶ ἐν παραμυθίοις ὄφεις κύριοι θησαυρῶν πλουτίζουσι τοὺς εὐεργέτας των. Ἀλλ' ἕνεκα παραβάσεως τῶν παραγγελμάτων μεταβάλλεται εἰς ἄνθρακας ὁ θησαυρὸς (πρβλ. ἀρ. 405).

Ἡ παραγγελία τῆς μὴ ἐπιστροφῆς (πρβλ. καὶ τὴν ἑπομένην), ἀναφέρεται εἰς παλαιότατον θρησκευτικὸν ἔθιμον, καθ' ὃ ἐν τῇ ἐπικοινωνίᾳ πρὸς τοὺς χθονίους δαίμονας ὁ ἄνθρωπος προσφέρων τι εἰς αὐτοὺς ἢ λαμβάνων παρ' αὐτῶν ὤφειλε ν' ἀπέλθῃ ἄστροφος, βεβαίως ὅπως μὴ πάθῃ τι ἐκ τῆς ὄψεως αὐτῶν. Τοῦτο μυθικῶς διετυπώθη ἐν τῷ μύθῳ περὶ καταβάσεως εἰς Ἅδου τοῦ Ὀρφέως, ὅστις ἀπώλεσεν ἐσαεὶ τὴν ἀποδοθεῖσαν εἰς αὐτὸν σύζυγον, διότι παραβὰς τὴν παραγγελίαν ἐπεστράφη ὅπως τὴν ἴδῃ πρὶν νὰ φθάσῃ εἰς τὸ φῶς ἢ πρὶν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν του [1]). Ἐν δὲ τῇ λατρείᾳ συνειθίζετο τοῦτο συχνάκις· κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀττικοῦ νομίμου παρὰ Σοφοκλεῖ (Οἰδ. Κολ. 490), ὁ ἱλασκόμενος διὰ χοῶν τὰς Εὐμενίδας ὤφειλε νὰ ἐπεύχηται ταπεινῇ τῇ φωνῇ «ἔπειτ' ἀφέρπειν ἄστροφος». Καὶ ὁ θύων εἰς τὴν Ἑκάτην, ἀναχωρῶν μετὰ τὸ πέρας τῆς θυσίας, ἔδει νὰ μὴ μεταστραφῇ οἱονδήποτε καὶ ἂν ἤκουε θόρυβον [2]). Ὁμοίως «καθαίροντες οἰκίαν ὀστρακίνῳ θυμιατηρίῳ ῥίψαντες ἐν ταῖς τριόδοις τὸ ὄστρακον ἀμεταστρεπτεὶ ἀνεχώρουν» [3]) Τὸ πανάρχαιον δὲ τοῦτο θρησκευτικὸν ἔθος διετηρήθη μέχρις ἡμῶν. Προσφέροντες μειλίγματα εἰς τὰ ἐξωτικά, ἀφοῦ ἀποθέσωσιν αὐτὰ εἰς τὸν κατάλληλον τόπον ἀναχωροῦσιν ἄστροφοι. Εἰς τὴν λεγομένην φυλακὴν τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ λόφῳ τοῦ Μουσείου ἐν Ἀθήναις ἔφερον εἰς παλαιότερα ἔτη μειλίγματα εἰς ταῖς *Καλοκυράδες*. Ταῦτα ὡς διηγεῖται αὐτόπτης μάρτυς [4]), ἦσαν πλακούντια καὶ μέλι ἐντὸς τρυβλίου,

[1]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher Lexik. d. Mythol. τ. III σ. 1159 κέ. Περὶ τοῦ μύθου τῆς ἀπολιθώσεως τῆς μεταστραφείσης γυναικὸς τοῦ Λὼτ καὶ ἄλλων ὁμοίων παραδόσεων βλ. ἀνωτέρω σ. 704.

[2]) Ἀπολλων. Ῥόδ. Γ', 1039. Καὶ ἐν Ὀδυσσείᾳ (Κ, 528) παραγγέλλεται ὁ Ὀδυσσεὺς κατὰ τὴν θυσίαν εἰς τοὺς νεκροὺς «αὐτὸς ἀπονόσφι τραπέσθαι».

[3]) Αἰσχύλ. Χοηφ. 98-9 «ἀστρόφοισιν ὄμμασιν». Σχολ. αὐτ. 98.

[4]) Πιττάκης ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1852 σ. 648.

περιτετυλιγμένου εἰς λευκὸν μάκτρον. «Ἀφοῦ ἐπλησίασαν μετὰ μεγίστης σιωπῆς καὶ τρόμου, καὶ ἐναπέθεσαν αὐτὰ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ἐπέστρεψαν ταχύποδι δρόμῳ, ἐφέρπυσαν ἄστροφα, ἤτοι χαμηλὰ σκυφτὰ ἔφυγαν χωρὶς νὰ ἐπιστρέψωσι τὴν κεφαλήν των ἵνα ἴδωσιν ὄπισθεν αὐτῶν». Ἐν Χίῳ αἱ μητέρες ὁσάκις πάθῃ τι τὸ τέκνον των, νομίζουσιν ὅτι τὸ πάθημα προέρχεται ἐξ ἐπηρείας τῶν *ἐξωτερικῶν* ἢ *ἀερίων*, ἤτοι τῶν Νυμφῶν, πρὸς θεραπείαν δ᾽ αὐτοῦ ζητοῦσι νὰ τὰς ἐξιλεώσωσι. Πρὸς τοῦτο δὲ κατασκευάζουσι κουλουράκια ἀπὸ ἄλευρον ζάχαρην ἢ πετιμέζι καὶ ἔλαιον, τὰ ψήνουσι καὶ τὰ φέρουσιν εἰς τὸν τόπον ὅπου εἰκάζουσιν ὅτι ἔπαθε τὸ παιδίον. Ἡ φέρουσα τὰ κουλούρακια, ὅταν φθάσῃ ἐκεῖ ὀφείλει νὰ προσφωνήσῃ ταῖς *Ἀρχόντισσαις*: «Καλημέρα σας, καλαῖς Ἀρχόντισσαις, φάτε σεῖς τὰ κουλουράκια καὶ γιάνετε τὸ παιδί μου»· ἔπειτα ἀφίνει τὰ μειλίγματα καὶ ἐπιστρέφει δι᾽ ἄλλης ὁδοῦ, χωρὶς νὰ βλέπῃ ὄπισθέν της [1]).

Τὸ ἔθος τῆς ἀμεταστρόφου ἀναχωρήσεως διεσώθη καὶ εἰς ἄλλας δεισιδαίμονας πράξεις καὶ μαγγανείας. Ἐν ὁδηγίαις περὶ καταδέσεως ἐχθροῦ ἡ Σολωμονικὴ (Ἐθν. Βιβλ. φ. 22β) παραγγέλλει, μετὰ τὴν ἀπαγγελίαν ἀρῶν, ὁμοίων πρὸς τὰς ἀναγινωσκομένας εἰς τὰς παλαιὰς ἐπιγραφὰς τῶν καταδέσμων, νὰ ῥίψῃ ὁ γοητεύων τὸν κατάδεσμον ἐντὸς τοῦ τάφου καὶ νὰ φύγῃ ἀμεταστρεπτί: «καὶ τότε νὰ τὰ ῥήξῃς εἰς τὸ μνημοῦριν μέσαν, νὰ φύγῃς ἀπ' ἐκεῖ, καὶ νὰ μὴν γυρίσῃς νὰ κυττάξῃς ὀπίσω». Ἐν Χίῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Συμεῶνος πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν ἀπὸ τοῦ μέλλοντος νὰ γεννηθῇ ἡ ἔγγυος κάμνει διαφόρους μαγγανείας δι' ὕδατος, ῥαίνουσα ὄπισθεν χωρὶς νὰ βλέπῃ ἐνῷ συγχρόνως λέγει ἐπῳδήν τινα, καὶ τελευταῖον χύνουσα τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ποτηρίου χωρὶς νὰ παρατηρήσῃ ποῦ ἐχύθη [2]). Ἐν Μεγαλοπόλει κατὰ τὴν εἰς τὸ χωρίον τοῦ γαμβροῦ μετάβασιν τῆς γαμηλίου πομπῆς ἡ νύμφη δὲν στρέφει τὰ βλέμματά της πρὸς τὰ ὀπίσω· ὡς λόγος δὲ τούτου φέρεται ὁ φόβος μὴ ἂν στραφῇ πρὸς τὴν πατρικὴν οἰκίαν ὁμοιάσωσι τὰ ἐκ τοῦ γάμου τέκνα πρὸς τοὺς τοῦ μητρικοῦ γένους [3]). Καὶ ἐν Παξοῖς τὰ κομίζοντα τὰ προικιὰ παιδία

[1]) Κανελλάκη Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 369.
[2]) Αὐτ. σ. 361.
[3]) Κανδηλώρου Ἀρκαδικὴ ἐπετηρὶς 1903 σ. 77.

ὀφείλουσι νὰ προχωρῶσιν ἀμεταστρεπτί[1]). Κοινὴ δὲ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡ δεισιδαιμονία, καθ' ἣν ὁ ἐξερχόμενος τῆς οἰκίας του πρὸς ἀποδημίαν ἢ πρὸς ἐκτέλεσιν σπουδαίου τινὸς ἔργου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μεταστραφῇ δι' οἱανδήποτε αἰτίαν, διότι ἄλλως δὲν θὰ εὐδοκιμήσῃ[2]). Πρὸς ταύτην δὲ τὴν δεισιδαιμονίαν συνάπτεται καὶ τὸ πυθαγόρειον σύμβολον: «Μὴ ἐπιστρέφεσθαι ἐπὶ τοὺς ὅρους ἐλθόντας»[3]).

Καὶ ἄλλα δὲ παραδείγματα τοῦ θρησκευτικοῦ τούτου ἔθους εὑρίσκονται σποράδην εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Ἐν Δελφοῖς κατὰ τὴν ἐννεατηρικὴν ἑορτὴν Σεπτήριον, ὅτε μιμικῶς ἀναπαρίστων τὸν φόνον τοῦ δράκοντος, μετὰ τὸν ἐμπρησμὸν τῆς καλιάδος ἀνεπιστρεπτὶ ἔφευγον διὰ τῶν θυρῶν τοῦ ἱεροῦ[4]). Κατά τινα ἐπικὴν διήγησιν περὶ τοῦ φόνου τῶν δρακόντων ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους βρέφους ἔτι ὄντος, τὰ μὲν σώματα τῶν δρακόντων ἐκάησαν ἐν πυρᾷ, τὴν δὲ τέφραν συλλέξασα ἀμφίπολός τις ἔρριψεν ἔξω τῶν ὁρίων καὶ ἐπανῆλθεν ἄστρεπτος[5]). Παρὰ Πλάτωνι (Πολιτ. Ι΄ σ. 621 α) παρίστανται αἱ ψυχαὶ ἐν Ἅδου ἐκ τῆς Ἀτρόπου ἀμεταστρεπτὶ ὑπὸ τὸν τῆς Ἀνάγκης πορευόμεναι θρόνον. Ὁ αὐτὸς δὲ φιλόσοφος (Νόμ. Θ΄ σ. 854 c) παραινεῖ παροιμιωδῶς: «τὰς τῶν κακῶν συνουσίας φεῦγε ἀμεταστρεπτεί». Οἱ Ὀρφικοὶ παρήγγελον τοὺς μετὰ τὸ πέρας μαγικῆς θυσίας ἐπανερχομένους εἰς τὴν οἰκίαν των «μηδὲ μεταστρωφᾶσθαι»,[6])

[1]) Salvator Paxos σ. 86-7.

[2]) Ὅτι καὶ ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας ἐπιχωριάζει ἡ δοξασία αὕτη μαρτυρεῖ ὁ Γούσιος (Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 73). Τὴν ἔχουσι δὲ καὶ οἱ Γερμανοί. (Grimm Deutsche Mythol. τ. III σ. 435, δεισιδ. 14).

[3]) Πλουτάρχ. π. παίδ. ἀγωγ. 17 σ. 12 f. Ἄλλαι διατυπώσεις τοῦ αὐτοῦ συμβόλου εἶναι αἱ ἑξῆς, σαφῶς δεικνύουσαι ὅτι βάσιν ἔχει τὴν δημώδη δεισιδαιμονίαν· «ἀποδημοῦντα ἐπὶ τοῖς ὅροις ἀνεπιστρεπτεῖν» (Διογ. Λαέρτ. Η΄, α΄, 17). «Μηδ᾽ ἀποδημοῦντα ἐπιστρέφεσθαι». (Πορφυρ. β. Πυθαγ. 42). «Ἐκ τῆς ἰδίας ἐὰν ἀποδημῇς μὴ ἐπιστρέφου· εἰ δὲ μή, Ἐρινύες Δίκης ἐπικουροί σε μετελεύσονται». (Ὠριγέν. φιλοσοφούμ. σ. 182 Miller. Βλ. καὶ Ἰαμβλίχ. Προτρ. σ. 340 Kiessl.)· Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Νομ. 4 σ. 69) οἱ Πυθαγόρειοι παρῄνουν «βαδίζοντας εἰς ἀποδημίας μὴ μεταστρέφεσθαι». Βλ. καὶ Mullach Fr. phil. Gr. I, 506, 21. Göttling, Gesammelte Abhandl. τ. I σ. 304. II σ. 282.

[4]) Πλουτάρχ. π. τῶν ἐκλελ. χρηστ. 15 σ. 418 Β.

[5]) Θεοκρίτ. ΚΔ΄, 95. Βλ. καὶ Verg. Ecl. VIII, 102.

[6]) Ὀρφ. Λιθικὰ 739 Abel.

τοῦτο δὲ τὸ παράγγελμα ἠκολούθουν καὶ οἱ ἐκριζοῦντες βότανα μυστηριώδεις ἔχοντα δυνάμεις καὶ οἱ παρασκευάζοντες μαγικὰ φάρμακα [1]).

Τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο ἔθιμον εἶχον καὶ οἱ Ῥωμαῖοι. Κατὰ τὰ Λεμούρια ὁ οἰκοδεσπότης ῥίπτει τοὺς κυάμους aversus, nec respicit, ἵνα μὴ ἴδῃ τὰς ψυχάς, εἰς τὰς ὁποίας τὰ προσέφερε [2]). Κατάδηλος δ' εἶναι ἡ ἐπήρεια τούτου εἰς τὴν διάπλασιν τοῦ μύθου περὶ τοῦ ὀνείρου, ὅπερ εἶδεν ὁ Ἀννίβας στρατεύων ἐπὶ τοὺς Ῥωμαίους· ὅτι προσετάχθη παρὰ τῶν θεῶν ἐν ἐκκλησίᾳ καθημένων νὰ στρατεύσῃ ὅτι τάχιστα καὶ ὅτι ἔλαβε παρ' αὐτῶν τὸν ὁδηγὸν τῆς ὁδοῦ «καὶ ἀμεταστρεπτὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐκελεύσθη ἕπεσθαι» [3]). Λείψανα δ' αὐτοῦ περιεσώθησαν καὶ εἰς δεισιδαιμονίας τῶν γερμανικῶν λαῶν, καὶ ἐν Ἰνδικῇ τελεταί τινες κατὰ τὰς κηδείας γίνονται ὑπὸ τῶν βραχμάνων ἀμεταστρεπτί [4]).

Ἐν τέλει ἂς σημειωθῇ ὅτι πρὸς τὴν προκειμένην παράδοσιν εἶναι παραπλησία καί τις γερμανικὴ λέγουσα ὅτι ἐβυθίσθη εἰς τὴν γῆν ὁ θησαυρός, τὸν ὁποῖον ἔμελλέ τις νὰ λάβῃ, καὶ ἐξηφανίσθη, διότι οὗτος μετεστράφη [5]).

423

Κατὰ λογοτεχνικὴν διασκευὴν τῆς παραδόσεως ὑπὸ Γ. Ἀδρακτᾶ (ἐν Ἑβδομάδι 1889 φ. 5 σ. 3). Τὴν προέλευσιν ταύτης δὲν ὁρίζει ὁ συγγραφεύς, ἀλλὰ πιθανώτατα εἶναι θεσσαλική Πρβλ. τὴν προηγουμένην καὶ ἀρ. 412.

424

Κατὰ τὸν Ἰωσὴφ Γεωργειρήνην (A. Description of the present State of Samos, Nicaria, Patmos and Mount Athos. Lond. 1678. Κατὰ τὴν εἰς καθαρεύουσαν μετάφρασιν τῆς περικο-

[1]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Rohde Psyche [1] σ 377.
[2]) Ovid. Fast V, 437 κἑ.
[3]) Ζωναρᾶς Η', 22 τ. ΙΙ σ. 181 Bonn Sil. Ital. III, 181.
[4]) Rohde ἔνθ. ἀν.
[5]) Schambach Müller, Niedersächs. Sagen σ. 112, 136 παρὰ Roscher Lex d. Mythol. I, 1421.

πῆς ὑπὸ Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδου, Ἰκαριακά. Σάμ. 1893 σ. 58-9). Ἑτέραν παράδοσιν περὶ τοῦ αὐτοῦ πύργου βλ. ἐν ἀρ. 152.

Ἡ προκειμένη παράδοσις φαίνεται προελθοῦσα ἐκ συμφυρμοῦ δύο διαφόρων παραδόσεων περὶ τοῦ αὐτοῦ θησαυροῦ, διότι ἡ ἀνθρωποθυσία, γινομένη ὑπὸ τῶν κατορυξάντων τὸν θησαυρόν, σκοπὸν ἔχει τὴν στοιχείωσιν αὐτοῦ, ἐνῷ κατὰ τὴν παράδοσιν οἱ φονεῖς ἐσκόπουν τὴν ἐξευμένισιν καὶ ἀποδίωξιν τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος στοιχειοῦ, ὅπερ γίνεται ὑπὸ τῶν ζητούντων νὰ συλήσωσι τὸν θησαυρὸν (βλ. ἀρ. 404).

425

Κατὰ τὸν Ι Δ. Κονδυλάκην (ἐν Ἑβδομάδι 1884 σ. 52) Ἑτέραν παράδοσιν περὶ τῆς Κορακιᾶς βλ ἐν ἀρ. 24.

426

Παρὰ Νίκου Βέη (1903). Πρβλ. ἀρ. 51. Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην.

427

Παρὰ Ν. Λάσκαρη (1888), δημοσιεύσαντος αὐτὴν καὶ ἐν τῇ συλλογῇ του Ἡ Λάστα σ. 37.

428

Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη ἐκ μαθητικῆς ἐκθέσεως (1893). Περὶ τῶν φλογίων τῶν ἐνδεικνυόντων τὴν παρουσίαν θησαυροῦ βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 417 (σ. 1033). Τὴν βόσκησιν τοῦ θησαυροῦ ὑπὸ τοῦ φύλακος ἀναφέρουσι καὶ αἱ ὑπ' ἀρ. 429-432. 438. Ἡ ὑπ' ἀρ. 435 ἀναφέρει λίχνισμα καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. 434 χορὸν τῶν χρημάτων ἐπὶ δένδρου. Ἐν Σαράντα Ἐκκλησιαῖς τῆς Θρᾴκης λέγουσιν ὅτι οἱ φύλακες τῶν ἐν χαράδραις καὶ σπηλαίοις καὶ καταβόθραις κεκρυμμένων θησαυρῶν, τοὺς ἐξάγουν ὅταν βραχοῦν καὶ τοὺς στεγνώνουν εἰς τὸν ἥλιον [1]).

Οἱ Ἀλβανοὶ πιστεύουσιν ὅτι οἱ φύλακες τοῦ θησαυροῦ ἐξάγουσιν αὐτοὺς ἐν τεταγμένῳ χρόνῳ εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας διὰ νὰ τοὺς

[1]) Θρᾳκικὴ ἐπετηρὶς 1897 σ. 191.

λιάσουν καὶ τοὺς προφυλάξουν ἀπὸ τοῦ εὔρωτος καὶ τῆς σκωρίας[1]). Καὶ κατά τινα γερμανικὴν παράδοσιν τοῦ Τιρόλου, ἅπαξ τοῦ ἔτους μίαν ἡμέραν τοῦ Ἰουλίου ὁ διάβολος ἁπλώνει τὸν θησαυρὸν νὰ τὸν λιάσῃ (dar taüvl légg-'s zo süna).[2]) Ἐπίσης κατὰ τὰς γερμανικὰς παραδόσεις ὁ θησαυρὸς λιάζεται (der schatz sonne sich), ἢ κατὰ Παρασκευὴν τὸν Μάρτιον ἀνέρχεται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους διὰ νὰ ἡλιασθῇ[3]). Ἡ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ δὲ λαῷ ἐπικρατοῦσα παράστασις τῶν χρημάτων ὡς ποιμνίου ἀγομένου εἰς νομήν, δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ὡς προελθοῦσα ἐκ μεταφορικῆς φράσεως, οἵα ἡ παρὰ Πινδάρῳ (Ὀλ. Ι΄, 107) πλούτου ποιμήν.

Κατὰ τὴν προκειμένην παράδοσιν καὶ τὰς ὑπ' ἀρ. 430. 642, ὁ προφθάσας νὰ καλύψῃ δι' ὑφάσματος τὸν θησαυρὸν γίνεται κύριος τοῦ καλυφθέντος μέρους αὐτοῦ. Ὁμοία εἶναι καὶ ἡ γερμανικὴ δοξασία, καθ' ἣν ὁ ἰδὼν θησαυρόν, ὅπως γίνῃ κύριος αὐτοῦ καὶ ἀποτρέψῃ πάντα κίνδυνον, πρέπει νὰ σπεύσῃ νὰ ῥίψῃ ἐπ' αὐτοῦ ὁτιδήποτε ἔχει πρόχειρον, μάλιστα ἄρτον ἢ ἔνδυμα φορούμενον κατάσαρκα[4]). Προῆλθε δ' ἡ δοξασία πιθανῶς ἐξ ἀρχαίου νομίμου, καθ' ὃ σύμβολον κατοχῆς ἢ προστασίας ἀνεγνωρίζετο ἡ κάλυψις διὰ τοῦ ἰδίου ἐνδύματος· ἐπειδὴ τὸ φορούμενον ἔνδυμα ἐθεωρεῖτο ὡς ἀποτελοῦν μέρος τοῦ σώματος τοῦ φοροῦντος, καὶ πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ ἐνδύματος καλυπτόμενον, ἐνσωματούμενον τρόπον τινὰ εἰς αὐτόν, ἐδηλοῦτο ὅτι τῷ ἀνῆκε. Ὁ Julius Wellhausen ἀπέδειξε τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐθίμου τούτου παρὰ τοῖς Ἄραψιν ἐκ παραδειγμάτων, εἰλημμένων ἐξ ἀρχαίων Ἀράβων συγγραφέων καὶ παρετήρησεν ὅτι τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχουσι καὶ χωρία τινὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὑπεμφαίνοντα τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις[5]).

[1]) Hahn Alb. Stud. σ. 164. Ὁ αὐτὸς σημειώνει (σ. 201) καὶ τὴν ὁμοίαν ἑλληνικὴν δοξασιαν περὶ βοσκήσεως.

[2]) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1900 σ. 410.

[3]) Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 811 τ. III σ. 288.

[4]) Αὐτ. σ. 811.

[5]) Zwei Rechtsriten bei den Hebräern ἐν Archiv f. Religionswissenschaft 1904 σ. 40-41. Πρβλ· Ῥούθ γ' 9. Ἰεζεκιὴλ ΙϚ΄, 8.

429

Κατ' ἀνακοίνωσιν Λεὼν. Γ. Κωνσταντοπούλου (1887). Βλ. τὴν προηγουμένην.

430

Κατ' ἀνακοίνωσιν Χρήστου Παπακὼνσταντίνου, δημοδιδασκάλου, ἀκούσαντος ταύτην παρὰ ποιμένων ἀλβανοφώνων (1887). Βλ. ἀρ. 428.

431

Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ αὐτοῦ, ἀκούσαντος ταύτην παρὰ τοῦ ἀλβανοφώνου γέρου Καμπόλη (1887). Βλ. ἀρ. 428.

432

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ι Σταματούλη (1091). Βλ. ἀρ. 428. Ἡ θέσις εἶναι ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀρχαίας Πελλήνης, ὅπου συχνάκις εὑρίσκονται νομίσματα καὶ σφραγῖδες. Λέγεται μάλιστα ὅτι χωρικός τις εὗρεν ἐκεῖ τῷ 1859 (;) ἐντὸς πίθου χιλιάδας ἀργυρῶν νομισμάτων, ἅτινα κατέσχεν ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ κτήματος καὶ ἐδώρησε μέγα μέρος αὐτῶν εἰς τὸ Νομισματικὸν μουσεῖον καὶ εἰς τὸν τότε βασιλέα Ὄθωνα.

433

Κατ' ἀνακοινώσεις Ι. Σταματούλη (1875. 1901). Πρβλ. ἀρ. 478.

434

Κατὰ τὸν Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδην (Σαμιακὰ τ. Ε΄ σ. 395).

435

Κατὰ τὸν αὐτὸν (αὐτ. σ. 394-5). Πρβλ. ἀρ. 422.

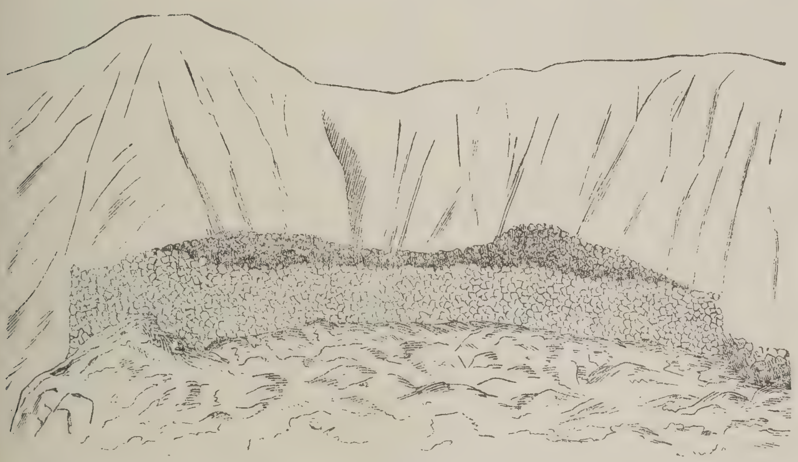
436

Κατὰ τὸν Dodwell (A classical and topograph. Tour through Greece τ. I κεφ. 12 σ. 221-2 τῆς γερμαν. μεταφράσεως). Κολόνναις εἶναι οἱ σωζόμενοι στῦλοι τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Τὸ δ' ἀναφερόμενον ἐν τῇ παραδόσει σπιτάκι εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου καλύβη, ἣν Μουσουλμᾶνος στυλίτης εἶχε κτίσῃ, ἡ καταρρι-

φθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας πρὸ τριάκοντα περίπου ἐτῶν.

437

Κατὰ τὸν H. G. Lolling (ἐν Athenische Mittheilungen 1876 τ. I σ. 136-138). Ἀναφέρεται εἰς πολυγωνικὰ τείχη, ἅτινα κατὰ τὸν Λόλλιγκ ἦσαν ἀναλήμματα τοῦ παλαιοτάτου ἱεροῦ τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς. Περιγραφὴν αὐτῶν δημοσιεύει ἐν σ. 137, ἐν δὲ πίνακι VI τοπογραφικὸν πίνακα καὶ σχεδιογράφημα τοῦ λεγομένου σπιτιοῦ

Τὸ σπίτι τοῦ Ἀράπη.

γενόμενον ἀπὸ ἀποστάσεως 20 βημάτων κάτωθι. Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου παραλαμβάνω τὸ σχεδιογράφημα.

438

Κατὰ τὸν B. Schmidt (Volksl. σ. 188).

439

Κατὰ τὸν Κ. Α. Γουναρόπουλον (ἐν Πανδώρᾳ 1872 τ. ΚΒ΄ σ. 494-5). Τὸ σύνηθες εἰς τὰς παραδόσεις περὶ θησαυρῶν ἐπεισόδιον τοῦ Ἀράπη, τοῦ ἐπιφαινομένου ἐν ὀνείρῳ καὶ ὑποδεικνύοντος τὸν τόπον τοῦ θησαυροῦ, μετεβλήθη ἐν τῇ παραδόσει ταύτη κατ' εὐημε-

ρικὸν τρόπον, ἀπὸ τοῦ φανταστικοῦ εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον μετατεθέντος τοῦ 'Αράπη. 'Αλλ' ἴσως τὰ περὶ τοῦ φόνου τοῦ 'Αράπη προέρχονται ἐκ παλαιοτέρας παραδόσεως παραφθαρείσης ἢ παρανοηθείσης περὶ φόνου 'Αράπη πρὸς στοιχείωσιν τοῦ θησαυροῦ.

440

Παρ' 'Ανδρ. Κωνσταντινοπούλου (1888). Κέρτεζη πρωτεύουσα τοῦ δήμου Καλλιφωνίας τῶν Καλαβρύτων. Πρβλ. ἀρ. 419.

441

Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Γ. Ζησίου καθηγητοῦ ἐκ μαθητικῆς ἐκθέσεώς (1884).

442

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903).

443

Τὴν ἤκουσα ἐν 'Αθήναις παρὰ Λαμιέως (1873). Περὶ τῶν ἐξωτικῶν, τῶν ἐπιβαινόντων ἐπὶ τῶν νώτων τῶν διαβατῶν, βλ. τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 591.

444

Σ. Καραβίτης ἐν ΔΙΕ. 1885 τ. Β' σ. 134-5.

445

Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Κ. Χούμη (1873) Περὶ λιθοβολίας ὑπὸ στοιχειῶν βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 504.

446

Κατὰ τὸν Λ. Καραγιάννην (Δεισιδαιμονίας δοκίμιον. Σμύρνη, 1872 σ. 227-8). Πρβλ. ἀρ. 507. Ἄλλην διάφορον παράδοσιν τῆς Πύλου περὶ Ντεληχλίμπαμπα βλ. ἐν ἀρ 209. Τὸ τουρκικὸν ὄνομα οὐδαμῶς ἐμφαίνει τουρκικὴν προέλευσιν τῆς παραδόσεως, διότι τὸ ὄνομα εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη. Συνήθως τὰ στοιχειὰ εἶναι ἀνώνυμα· ἀλλ' εἰς τὸ τῆς σπηλιᾶς τοῦ Παλαμηδίου, ὅπερ ἐφαντά-

ζοντο ἐπιφαινόμενον ὑπὸ τὴν μορφὴν αἰθίοπος, ἀπεδόθη δι' ἄγνωστον λόγον τὸ ὄνομα φοβεροῦ τινος Τούρκου.

Τὴν δύναμιν τοῦ σμικρύνεσθαι καὶ αὐξάνεσθαι ἔχουσι καὶ κατὰ παραδόσεις καὶ παραμύθια γερμανικῶν λαῶν οἱ γίγαντες[1]). Ὁ Skouman ἢ Skougman (ἄνθρωπος τοῦ δάσους) τῶν σουηδικῶν παραδόσεων ἔχει κοινὸν ἀνάστημα, ἀλλ' ὅταν ἀτενίζῃ αὐτὸν ἄνθρωπος μεγεθύνεται καὶ γίνεται ὑψηλὸς ὡς ὁ κορμὸς μεγίστου δένδρου[2])· Καὶ οἱ τῶν Ῥώσων Λιέσ'ι δύνανται νὰ μεταβάλλωσι κατὰ βούλησιν τὸ μέγεθος τοῦ σώματος αὐτῶν, καὶ εἰς μὲν τοὺς ἀγροὺς μεταβαίνοντες γίνονται μικροὶ ὅσον τὸ χόρτον, εἰς δὲ τὰ δάση τὸ ὕψος αὐτῶν εἶναι ἴσον πρὸς τὸ τῶν δένδρων[3]).

ΚΑ'.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΩΜΕΝΟΙ ΤΟΠΟΙ

447

Κατὰ τὸν Ἀλλάτιον (de Graec. hodie qvorvndam opination. σ. 163). Ὁ Ἀλλάτιος ἐγίνωσκε κάλλιστα τὰς ἐν Χίῳ τῇ ἰδιαιτέρᾳ πατρίδι του κρατούσας δοξασίας, ἀλλ' αἱ ἐνταῦθα ἀναγραφόμεναι ἐπιχωριάζουσιν ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐνδεικτικώτατον δὲ σημεῖον τῆς ἐξαπλώσεως αὐτῶν ἀνὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας εἶναι ὅτι 260 ἔτη μετὰ τὸν Ἀλλάτιον, Ἕλλην λαογράφος ἀγνοῶν τὸ ἔργον τούτου, ὁ κ. Συμβουλίδης ἐκ Πόντου ἀναγράφει ἐν ἀνεκδότῳ συλλογῇ του τὰς αὐτὰς δοξασίας ὡς ἐπικρατούσας ἐν Οἰνόῃ:

«Κάθε σπίτι, φουρνίν, ἀργαστέριν, κι' ὅτι κι' ἂν ἔνι ἔσ'ει τὸ σκοιστεῖον ἄτου· κὰν καμμία φάντα-φανερὰ φαίνεται κι' ὅλα, ἅμα

[1]) Grimm Deutsche Myth. [4] σ. 460 τ. III σ. 159.

[2]) Mannhardt Wald- u. Feldkulte τ. I σ. 127.

[3]) Αὐτ. σ. 138.

κάν'ναν 'κὶ πειράζει. Μονάχον ἔνι καὶ σκοιστεῖος ποῦ 'κι ὠφελᾷ τὸν νοικοκύρην τοῦ σπιτίου καὶ γιὰ ταυτὸ καὶ μόνον ἀποθάνουνε πολλοὶ ἐκεῖ πέσου 'ς σὸ σπίτι.

Οἱ σκοιστεῖοι πάντα σὰν ἀράποι φαινούντανε, γίντανε καὶ παππία, παγούρια καὶ ἄλλα πράματα. Οἱ ἀθρώποι κὶ πειράζουν τὰ σκοιτείους, γιατὶ φογούντανε νὰ μὴν ἔρχεται κανέναν κακὸν 'ς σὸ κεφάλιν ἄτουνα.»

Τὰ στοιχειὰ εἶναι ψυχαὶ φονευθέντων ἀνθρώπων ἢ ζώων, προσηλωμέναι διὰ τοῦ χυθέντος αἵματος εἰς ὡρισμένον τόπον, κτίριον ἢ δένδρον ἢ πλοῖον ἢ καὶ εἰς χρήματα κατορωρυγμένα, τὰ ὁποῖα δι' αὐτῶν μεταβάλλονται εἰς ἔμψυχα. Τοῦτο δὲν ἐμφαίνεται μὲν σαφῶς εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ συνάγεται ἐκ πολλῶν τεκμηρίων, περὶ ὧν ἐν τοῖς ἑξῆς θὰ γίνῃ λόγος. Διὰ τῶν ὑπερφυσικῶν δὲ δυνάμεων, ἃς ἔχουσιν αἱ ἐπὶ τῆς γῆς ἀπολελυμέναι τοῦ σώματος ψυχαί, τὰ στοιχειὰ ἐμφανίζονται ὑπὸ μορφὴν ἀνθρώπου ζώου ἢ θηρίου, δυνάμενα καὶ νὰ μεταβάλλωσι μορφὴν κατὰ βούλησιν, ἔχουσι δὲ καὶ ῥώμην ὑπεράνθρωπον καὶ καθόλου εἶναι ἱκανὰ νὰ βλάπτωσιν ἢ νὰ εὐεργετῶσι παντοιοτρόπως τοὺς ἀνθρώπους. Προορισμὸν ἔχοντα νὰ φυλάττωσι καὶ περιέπωσιν ἐκεῖνο, εἰς ὃ προσηλώθησαν εἶναι μὲν εὐμενῆ καὶ εὐεργετικὰ πρὸς τοὺς ἀγαπῶντας τοῦτο, ἢ διά τινος δεσμοῦ συνδεδεμένους πρὸς αὐτό, φοβερὰ δὲ εἰς τοὺς ἐπιχειροῦντας νὰ τὸ παραβλάψωσιν. Ἐπίσης φοβερὰ εἶναι τὰ στοιχειὰ εἰς τοὺς ὑβριστάς των, μόνον δὲ διὰ μαγγανειῶν δύνανται νὰ κατισχύσωσιν αὐτῶν οἱ ἄνθρωποι. Ἐνίοτε ὀργιζόμενα ἢ κακῶς πάσχοντα καταλείπουσι τὸ φρούρημά των, τοῦτο δὲ καταρρέει καὶ φθίνει, ὡς ζῷον ἀποβαλὸν τὴν ψυχήν. Τὰ στοιχειὰ διαφέρουσι τῶν βρικολάκων κατὰ ταῦτα τὰ δύο τὰ κυριώτατα· ὅτι οὗτοι μὲν εἶναι ψυχαὶ μὴ ἀποχωρισθεῖσαι τοῦ ἰδίου αὐτῶν σώματος μετὰ θάνατον καὶ εἶναι πάντοτε κακοποιοί, τὰ δὲ στοιχειὰ εἶναι ψυχαὶ εἰς ἄλλο σῶμα προσηλωθεῖσαι καὶ συνήθως εἶναι εὐμενῆ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἄλλη τάξις στοιχειῶν διάφορος τῆς τῶν κοινῶν εἶναι ἡ τῶν στοιχειῶν τῆς θαλάσσης καὶ τῶν λιμνῶν, ἅτινα γίνονται πρωτίστως διὰ τῆς γεύσεως ἐδέσματος ἢ τῆς πόσεως ποτοῦ προσδίδοντος θαυμασίας δυνάμεις καὶ διὰ τῆς εἰσπηδήσεως εἰς τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 501).

Συνώνυμα τοῦ στοιχειοῦ εἶναι τὰ *ζούδιο, ἤσκιος, ζούζουλο, ζούμπερο, θεριό,* ἀλλὰ τούτων ἡ χρῆσις εἶναι γενικωτέρα, λεγομένων καὶ ἐπὶ ἄλλων δαιμονικῶν φασμάτων, ἡ δὲ λέξις στοιχειὸ ἔχει κυρίως τὴν ἀναγραφεῖσαν ἀνωτέρω ἔννοιαν. Καὶ ἄλλα δὲ ὀνόματα εἰδικώτερα εἶναι εὔχρηστα πρὸς δήλωσιν ἰδίων τάξεων στοιχειῶν, παραλάσσοντα κατὰ τόπους οἷον φίδι τοῦ σπιτιοῦ, ἢ σπιτόφιδο ἢ φιδόσπιτο, μνοιῶμα, τόπακας, περγαλιό, Ἀράπης κττ. Τὸ ὄνομα *στοιχειὸ* παρέλαβον παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλα ἔθνη τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου. Οὕτως οἱ Ἀλβανοὶ *στιχιόγια* ἢ *στιχίγια* καλοῦσι τὸ φυλάττον θησαυρὸν στοιχειόν·[1]) οἱ Βούλγαροι *στιχίγια* αὐτὰ τὰ στοιχειά.[2]) οἱ Ῥωμοῦνοι stahie ἢ stafie τὸ στοιχειὸν τὸ ἐξ ἐντοιχίσεως ἀνθρώπου εἰς οἰκοδόμημα γενόμενον[3]).

Ὁ τύπος *στοιχειὸ* εἶναι πανελλήνιος· ἐν Σινασσῷ τῆς Καππαδοκίας ἐκφέρεται κατ' ἀρσενικὸν γένος ὁ *στοιχειός*[4])· ἐπίσης καὶ ἐν τοῖς ποντικοῖς ἰδιώμασι παρεφθαρμένως ὁ *ἀστεχεῖος*, καὶ κατὰ μετάθεσιν ὁ *ἀσκεστεῖος* (ἐν Κερασοῦντι)[5]) καὶ ὁ *σ̌κοιστεῖος* ἐν Οἰνόῃ. Πλὴν τῆς κυρίας αὐτῆς σημασίας ἡ λέξις σημαίνει καὶ τὴν ψυχὴν κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας μετὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ σώματος νύκτας, ὅτε περιπλανᾶται ἐπὶ τῆς γῆς ἐπιφαινομένη ὡς λευκὸν νεφύδριον ἢ σφαῖρα μικρὰ βάμβακος λευκὴ ἂν ὁ ἀποθανὼν ἦτο ἐνάρετος, μέλαινα δ' ἂν ἦτο ἁμαρτωλός[6]). Μεταφορικῶς δὲ σημαίνει τὸν ῥωμαλέον· οἷον «εἶναι στοιχειὸ μοναχὸ» καὶ ἐν δημοτικῷ ᾄσματι «μά εἶχε τὰ βόιδα ἀπὸ στοιχειά, τἀλέτρια σιδερένια»[7]) ἤτοι εἶχε ζεύξη εἰς τὸ ἄροτρον βόας ἰσχυροτάτους ὡς στοιχειά. Ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲ «*ψηλὸ στοιχειὸ*» λέγεται ὁ μεγαλόσωμος[8]). Κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν οἰκουρὸν ὄφιν

[1]) **Hahn Alban. Stud. I, 164. III, 117.**

[2]) **Dozon. Chansous populaires bulgares** σ. 402 καὶ ἐν **Bulletin de l'École française d Athènes** 1868 σ. 95.

[3]) J. K. **Schuller, Kloster Argisch Hermannstadt** 1858 σ. 3. Damé **Nouveau dictionn. Roumain-français** ἐν λ.

[4]) Ἀρχελάου Σινασὸς σ. 268.

[5]) **Βαλαβάνης** ἐν Ἀρχείοις τῆς νέας ἑλλην. Α', γ' σ. 176.

[6]) **Νεοελλ. ἀνάλεκτα** τ. Β' σ. 322.

[7]) **Πανδωρ.** τ. ΙΓ' σ. 367.

[8]) **Νεοελλ. ἀνάλ. αὐτ.**

«*στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ*» λέγεται ὁ διηνεκῶς οἰκουρῶν, μάλιστα δ' ἐπὶ γυναικῶν[1]). Ταύτην τὴν ἔννοιαν ἔχει καὶ ἡ φράσις «ἔχω 'ς τὸ σπίτι μου δύο στοιχειὰ» λεγομένη περὶ θυγατέρων ἢ ἀδελφῶν, αἵτινες ἀπὸ πολλοῦ ἐν ὥρᾳ γάμου οὖσαι μένουσιν ἐν τῷ οἴκῳ ἀνύπανδροι. Τὸ δ' ἐκ τοῦ στοιχειὸ παραγόμενον ῥῆμα *στοιχειώνω* σημαίνει δημιουργῶ στοιχειὸ διὰ τοῦ θυσιοῦ, ἤτοι τῆς θυσίας ἀλέκτορος ἢ ἄλλου ζώου (ἀντικαταστησάντων ἀνθρώπινα θύματα), διὰ τοῦ αἵματος τῶν ὁποίων ῥαίνεται ὁ πρῶτος θεμέλιος ἀκρογωνιαῖος λίθος κατὰ τὴν οἰκοδομίαν οἰκίας ἢ ἄλλου κτιρίου. Μεταφορικῶς δὲ σημαίνει τὸ ῥῆμα μιαίνω οἰκοδόμημα ἢ τόπον διὰ φόνου, καὶ γενικώτερον διὰ πάσης ἄλλης ἐναγοῦς πράξεως· ἡ μετοχὴ *στοιχειωμένος* (στοιχειωμένο σπίτι, στοιχειωμένος τόπος), δηλοῖ τὸν τόπον ὅπου διεπράχθη φόνος διότι ἐκ τοῦ χυθέντος αἵματος ἐστοίχειωσε, ἤτοι ἀπέκτησε στοιχειόν. Ἐν δὲ τῇ ποντικῇ διαλέκτῳ *ἀποστεχειωμένος* ἢ *ἀπεστεχειωμένος* καλεῖται ὁ ἐμβρόντητος, ὡσεὶ ἀπηλιθιώθη ἐκ τῆς ἐπηρείας στοιχειοῦ[2])

Ὅπως προσλάβῃ τὴν σημερινὴν παρὰ τῷ λαῷ σημασίαν ἡ λέξις στοιχεῖον διῆλθε πολλοὺς σταθμούς. Τὰς διαφόρους μεταβολὰς τῆς σημασίας αὐτῆς κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐξέθεσε σαφέστατα ἐν ἰδίᾳ μονογραφίᾳ ὁ H. Diels[3]). Αἱ ἀποδοθεῖσαι δ' εἰς αὐτὴν σημασίαι κατὰ τὸν πρῶτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα καὶ ἐφεξῆς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν μάλιστα συγγραφέων καθοδηγοῦσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς μεταπτώσεως, ἥτις ἐπῆλθε κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ μετέπειτα. Περὶ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, ὡς παρατηρεῖ ὁ Diels (σ. 44 κέ.) οἱ ἀστρολόγοι ἀκολουθοῦντες εἰς τὰ πυθαγόρεια θεωρήματα ἐταύτισαν τοὺς ἑπτὰ πλανήτας πρὸς τὰ ἑπτὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου τὰ δηλωτικὰ τῶν φωνηέντων καὶ ὠνόμασαν αὐτοὺς στοιχεῖα, ἔπειτα δὲ στοιχεῖα ὠνομάσθησαν ἐπίσης καὶ τὰ ζῴδια

[1]) Ἐν Σινασσῷ τῆς Καππαδοκίας (Ἀρχέλαος αὐτ. σ. 94). Ἡ φράσις εἶναι κοινὴ πολλαχοῦ. Παρομοίως δ' ἐν Πελοποννήσῳ ἡ μὴ στέργουσα νὰ ἐξέρχηται συχνάκις τοῦ οἴκου της γυνὴ λέγεται *φιδόσπιτο*.

[2]) Βαλαβάνης ἔνθ. ἀν. σ. 116.

[3]) Elementum. Eine Vorarbeit zum griechischen u. lateinischen Thesaurus Lpz. 1899. Βλ. καὶ A. Dieterich Abraxas. Lpz. 1891 σ. 60 κέ. καὶ ἐν Rhein. Museum 1901 σ. 105.

τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου καὶ οἱ ἀστερισμοί. Ἐπειδὴ δ' ἕνεκα κατισχύσεως ἀσιατικῶν δεισιδαιμονιῶν προσωποποιοῦντες[1]) ἐτίμων πολλοὶ τὰ στοιχεῖα καὶ θείας δυνάμεις ἀπέδιδον εἰς αὐτά, κατήντησεν ἡ λέξις στοιχειολάτρης παρὰ τῷ Ἀθανασίῳ συνώνυμος τῷ εἰδωλολάτρης. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν δαιμόνων τῶν στοιχείων τῆς φύσεως, τῶν τιμωμένων ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, κεῖται ἡ λέξις στοιχεῖον παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ Παύλῳ κατὰ τὴν πιθανωτέραν ἑρμηνείαν[2]). Καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας ὕστερον καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ οἱ ἀστρολόγοι συνεταύτιζον συνήθως τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως πρὸς τοὺς ἰθύνοντας ταῦτα δαίμονας. Ἔπειτα δὲ καὶ ἀδιακρίτως τὰ στοιχεῖα ἐθεωροῦντο ὡς δαίμονες εἴτε συναφεῖς πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, εἴτε καὶ ἀπὸ τούτων κεχωρισμένοι. Ἐν τῇ ἀποκρύφῳ Διαθήκῃ τοῦ Σολομῶντος, ἥτις καὶ ὡς δημῶδες ἀνάγνωσμα εἰς χρόνους μικρὸν ἀφεστῶτας ἡμῶν ἦτο ἐν χρήσει παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, πνεύματα κελεύσει τοῦ Σολομῶντος προσελθόντα πρὸς αὐτὸν δηλοῦσιν ὅτι εἶναι τὰ στοιχεῖα ἀστερισμοῦ: «ἡμεῖς ἐσμεν ἐκ τῶν τριάκοντα τριῶν στοιχείων τοῦ κοσμοκράτορος τοῦ σκότους. . καὶ τὰ ἄστρα ἡμῶν ἐν. οὐρανῷ εἰσιν ἑπτὰ ἄστρα μικροφανῆ ἐν ὁμονοίᾳ·» ἐν ἑτέρᾳ δὲ διασκευῇ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου παρουσιάζονται οἱ δαίμονες, ἄνευ συναφείας πρὸς τἆστρα: «ἡμεῖς ἐσμεν τὰ λεγόμενα στοιχεῖα, οἱ κοσμοκράτορες τοῦ σκότους τούτου, Ἀπάτη Κλωθὼ Ζάλη Πλάνη κλπ.»[3]). Γλωσσάριόν τι τῶν μέσων χρόνων παραθέτει ὡς συνώνυμα: « Genius, δαίμων, ἡ τύχη ἑκάστου, στοιχεῖον»[4]). Ἐν τῇ Σολωμονικῇ τὰ στοιχεῖα ὁτὲ μὲν συνταυτίζονται πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως[5]), ὁτὲ δὲ πρὸς τοὺς δια-

[1]) Προσωποποιία ἐν τῇ Κόρῃ τοῦ Κόσμου Ἑρμοῦ τοῦ Τρισμεγίστου (παρὰ Στοβ. Ἐκλ. I, κἑ. Wachsmuth). Βλ. καὶ W. Kroll ἐν Berl. philol. Wochenschr. 1900 σ.758.

[2]) Παύλ. πρὸς Γαλάτ. δ', 3. 9. πρὸς Κολοσ. β', 8 «κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου καὶ οὐ κατὰ Χριστόν». Diels σ. 50 κἑ. Πολλοὶ ἑρμηνεύουσι τὴν λέξιν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις τοῦ Παύλου ὡς δηλοῦσαν ἁπλῶς δαίμονας, ἐν οἷς καὶ ὁ Dieterich Abraxas σ. 61, καὶ ὁ Clemen die Adressaten des Galaterbriefes ἐν Zeitschrift f. wissensch. Theologie 1894 τ. 37 σ. 415 κἑ.

[3]) Diels σ. 47-48. Gaulmin εἰς Ψελλοῦ περὶ ἐνεργείας δαιμόνων σ. 113. Βλ. καὶ τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 126-7.

[4]) Παρὰ Κοραῇ Ἄτακτ. τ. Δ' σ. 549.

[5]) Συχνότατα οἱ πλανῆται λέγονται στοιχεῖα ἐν τῇ Σολωμονικῇ. Ἐν Σολωμονικῇ Ἐθν. Βιβλ. φ. 50 β ἀναφέρονται στοιχεῖα τῆς ἄρκτου, τῆς ἀνατολῆς, τῆς μεσημβρίας,

βόλους [1]), πολλαχοῦ δὲ πάλιν παρίστανται συμφώνως πρὸς τὰς σημερινὰς δημώδεις δοξασίας [2]).

Ὁ δαίμων ὁ ἰθύνων τὸ στοιχεῖον τῆς φύσεως ἢ πρὸς τοῦτο συνταυτιζόμενος ἐπιστεύετο κατ' ἐπήρειαν τῶν ἀστρολογικῶν θεωριῶν ὅτι ἦτο καὶ ὁ δι' αὐτοῦ ἐνεργῶν· ἐνέργεια δὲν ὑπῆρχεν, ἂν μὴ ἐγίνετο στοιχείωσις τῆς τῶν δαιμόνων μοχθηρίας, καὶ στοιχείωσις ἦτο εἰς τοὺς δαίμονας ἡ ζώωσις, καθὼς λέγει ὁ Τατιανός [3]). Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διὰ τῆς στοιχειώσεως ἀπεδίδετο ἐνέργεια καὶ εἰς ἄλλα ἄψυχα, τὰ ὁποῖα ἡ δεισιδαιμονία τῶν πρώτων χριστιανῶν ὑπελάμβανεν ὡς ἕδρας δαιμόνων. Τοιαῦτα δ' ἐθεωροῦντο πρωτίστως τἀγάλματα τῶν ἑλληνικῶν θεῶν, ἅτινα ἐζωοῦντο, προσελάμβανον ζωὴν καὶ ψυχὴν διὰ τῶν δαιμόνων, τῶν ἐμβαλλομένων εἰς αὐτὰ ὑπὸ γοήτων καὶ ἀπατεώνων.

Τὴν πίστιν περὶ στοιχειώσεως τῶν μνημείων τῆς τέχνης βλέπομεν ἐπικρατοῦσαν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντες καὶ στῆλαι ἦσαν στοιχεῖα τοῦτον ἔχοντα τὸν προορισμόν, κατὰ τὴν δεισιδαίμονα θεωρίαν τῶν βυζαντινῶν, νὰ παράσχωσιν ὠφέλειάν τινα εἰς ἐκείνους, ὑπὲρ ὧν κατεσκευάσθησαν ἢ βλάβην εἰς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν, ἢ νὰ δηλώσωσι τὰ μέλλοντα διὰ πλαστικῶν παραστάσεων ἀκατανοήτων εἰς ἄλλους πλὴν τῶν σοφῶν [4]). Ἐπιστεύετο δ' ὅτι κατεσκεύασαν ταῦτα πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν ἄνδρες σοφοί, ἀστρολόγοι τερατουργοὶ ἢ γόητες· περὶ τοῦ ποιήσαντος δὲν ἐλέγετο ὅτι ἦτό τις γλύπτης, ἀλλ' ὁ *στοιχειωσάμενος* [5]) Εἰς οὐδὲν δὲ χωρίον βυζαντινοῦ συγγραφέως τὸ ὄνομα στοιχεῖον σημαίνει ἁπλῶς ἄγαλμα, ὡς νομίζει ὁ Diels καὶ ἄλλοι μετ' αὐτόν, οὐδὲ τὸ ῥῆμα στοιχειοῦμαι τὸ οἰκοδομῶ [6])·

[1]) Σολωμον. Ἱστορ. ἑταιρ. φ. 316 ἐν ἐξορκισμῷ δαιμόνων: «ἐξορκίζω σας νὰ καθήσετε εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ παιδίου τούτου νὰ ἴδῃ τὰ στοιχεῖαν σας μέσα εἰς τὴν γαστέραν»· ἐννοεῖ δηλ. νὰ ἴδῃ τὰς μορφάς σας, ὑμᾶς αὐτοὺς τοὺς δαίμονας. Αὐτ φ. 32β: «Ἰδοὺ καὶ ἄλλη τέχνη νὰ συνάξῃς τὰ στοιχεῖα.» Αὐτ. φ. 35β: «Κράξιμον ἑνὸς στοιχείου τὸ λεγόμενον Μουρτζί». Πρβλ. καὶ Σολωμον. Ἐθν. Βιβλ. φ. 46β.

[2]) Παραδείγματα βλ. ἀνωτέρω σ. 1005. 1008. 1024. 1028. Βλ. καὶ Σολωμ. Ἐθν. Βιβλ. φ. 48β.

[3]) Diels σ. 54. 55.

[4]) Πρβλ. Κωδιν. π. ἀγαλμ. σ. 69 Bonn.

[5]) Βλ. Κωδιν. σ. 185,2 Bonn. Παραστάσεις σύντομοι σ. 62,11 ἐκδ. Preger.

[6]) Παράδειγμα τοιαύτης σημασίας τοῦ ὀνόματος στοιχεῖον φέρει ὁ Diels ἐκ τῶν

ἀλλὰ στοιχεῖον μὲν λέγεται τὸ ἔργον τῆς τέχνης, τὸ διὰ μαγικῶν τελετῶν προσλαβὸν δαιμονικήν τινα δύναμιν, τὸ δὲ στοιχειοῦμαι σημαίνει κατασκευάζω τοιοῦτο στοιχεῖον ἢ δι' ὁμοίων τελετῶν προσδίδω εἰς οἰκοδόμημα στερεότητα καὶ ἀσφάλειαν τάσσων δαίμονα φύλακα αὐτοῦ.

Τὸ στοιχεῖον εἰς ὃ ἀπεδίδοντο τοιαῦται δυνάμεις ἐκαλεῖτο καὶ δι' ἄλλων ταὐτοσήμων ὀνομάτων, στήλη ἢ ζώδιον ἢ γενικώτερον τέλεσμα. Πάντα τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης τὰ κοσμοῦντα τὰς πόλεις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ κατ' ἐξοχὴν τὴν πρωτεύουσαν, ἐθεωροῦντο ὡς τοιαῦτα στοιχεῖα, διότι ὁ ἀμαθὴς ὄχλος διαπορῶν περὶ τῆς χρησιμότητος αὐτῶν, εὕρισκεν ὡς μόνον σκοπὸν τῆς κατασκευῆς των τὴν περιφρούρησιν τῆς πόλεως ἀπὸ διαφόρων κινδύνων ἢ τὴν ὑπόδειξιν τούτων. Τὰ κοσμοῦντα τὸν ἱππόδρομον πλαστικὰ ἔργα ἦσαν *στοιχεῖα*, ὡς εἰκὸς δὲ καὶ αὐτὰ τἀγάλματα περὶ ὧν γίνεται λόγος εἰς παλαιοὺς συγγραφεῖς, ὡς σωζόντων τοὺς κατέχοντας, ἐθεωροῦντο ἐπίσης στοιχεῖα. Οὕτω τὸ Παλλάδιον δὲν ἦτο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς διιπετὲς ξόανον, ἀλλὰ «*ζώδιον* μικρὸν ξύλινον, ὃ ἔλεγον εἶναι *τετελεσμένον*, φυλάττον τὴν βασιλείαν τῆς Τροίας· ἐδόθη δὲ Τρωῒ τῷ βασιλεῖ κτίζοντι τὴν πόλιν ὑπὸ Ἀσίου τινὸς φιλοσόφου καὶ *τελεστοῦ*.»[1]) Στοιχεῖον δ' ἀποκαλεῖ τὸ Παλλάδιον βυζαντινός τις συγγραφεύς,[2]) καὶ βεβαιώνει ὅτι εἶχε τεθῇ ὑποκάτω κίονος τοῦ φόρου ἐν Κωνσταντινουπόλει μεθ' ἑτέρων σημειοφορικῶν πολλῶν. Ἡ στοιχείωσις τῶν

Παραστάσεων «τὰ ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ στοιχεῖα» (Βλ. νῦν Παραστάσεις 64 σ. 61 κέ. **Preger**). Ἀλλ' ἐκ τῆς διηγήσεως σαφέστατα καταφαίνεται ὅτι πάντα τὰ ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ πλαστικὰ ἔργα ἐθεωροῦντο ὡς στοιχεῖα ὧν τὴν ἔννοιαν ἐξήγησαν οἱ ἐξ Ἀθηνῶν φιλόσοφοι. Τοῦ δὲ ῥήματος φέρει τὸ ἐν τῷ αὐτῷ συνταγματίῳ «τὸ νεώριον ἐστοιχειώσατο». (Παραστάσεις 72 σ. 67,10 **Preger**. **Treu Exc. anonymi byzant**. σ. 19, 18. Κωδιν. σ. 52). Ἀλλ' ὁ γράψας δὲν ἔκαμεν ἄνευ λόγου χρῆσιν τοῦ ἐστοιχειώσατο ἀντὶ τοῦ ἔκτισε, ὅπερ πολλάκις κατωτέρω ἐπαναλαμβάνει περὶ ἄλλων κτιρίων· τοὐναντίον ἠθέλησε νὰ δηλώσῃ ὅτι ὁ κτίσας κατεσκεύασε τὸ σπουδαιότατον ἐκεῖνο εἰς τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κράτους οἰκοδόμημα, μὴ παραλιπὼν τὰς ἀναγκαίας κατὰ τὴν θεμελίωσιν αὐτοῦ τελετουργίας.

[1]) Σουίδ. λ. Παλλάδιον. Μαλάλας σ. 109. Κεδρην σ. 229 **Bonn**. Ἐξηγ. Ἰλ. σ. 135-6 **ed. Hermann**. Σχολ. Ὁμήρ. Ἰλ. Ζ,311. Ἰωάνν. Ἀντιοχ. παρὰ Τζέτζ. εἰς Λυκόφρ. 355, ἀπ. 24 ἐν **Müller Fr. hist. Gr.** τ. IV σ. 551.

[2]) Κωδιν. π. ἀγαλμ. σ. 41,5 **Bonn**.

μνημείων ἀπεδίδετο καὶ εἰς ἄλλους μὲν μάγους, ἀγνώστους τὸ πλεῖστον, κατ᾽ ἐξοχὴν δὲ εἰς τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Τυανέα, ὅστις «ἤκμαζε περιπολεύων καὶ πανταχοῦ ποιῶν τελέσματα εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς χώρας»[1]). Ἡ παλαιοτάτη μνεία τῶν τελεσμάτων αὐτοῦ εἶναι τοῦ Δ´ αἰῶνος·[2]) ἀναφέρουσι δ' αὐτὰ καὶ συγγραφεῖς τοῦ Ε´ καὶ τοῦ Ϛ´ αἰῶνος[3]) οἱ δὲ μεταγενέστεροι βυζαντινοὶ χρονογράφοι ἐπαναλαμβάνουσι πολλὰς εἰδήσεις, μάλιστα περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ τελεσμάτων[4]), ἅτινα ὁ Ἀπολλώνιος «ἐστήλωσε καὶ ἐστοιχειώσατο»[5]). Τούτων τὸ κατὰ κωνώπων καὶ ἄλλων ἐντόμων καλεῖ «ἐστοιχειωμένον στοιχεῖον» ὁ Κωδινὸς (π. ἀγαλμ. σ. 78. 124).

Τὰ στοιχεῖα τῶν βυζαντινῶν δοξασιῶν τάσσονται εἰς διαφόρους κατηγορίας, κατὰ λόγον τοῦ σκοποῦ αὐτῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς στοιχειώσεως. Πρώτη εἶναι ἡ τοῦ καταδέσμου τῶν στοιχείων διὰ κατορύξεως. Τὰ στοιχεῖα τὰ προξενοῦντα κακόν τι κατορύσσονται καὶ ἐπὶ τοῦ βόθρου ἐπιτίθεται κίων στήλη ἢ ἄγαλμα, καθίστανται δ' οὕτως ἀσινῆ, μέχρις ὅτου μετακινηθῇ ἡ στήλη καὶ λυθῇ ὁ κατάδεσμος. Τοιαύτη ἦτο ἡ στοιχείωσις τῶν σεισμῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἤτοι ὁ κατάδεσμος τοῦ δαίμονος τοῦ σείοντος τὴν πόλιν· τὸ τέλεσμα κατέστη ἀνίσχυρον νὰ προφυλάξῃ ἀπὸ σεισμῶν τὴν Ἀντιόχειαν, ὅτε ἐφθάρη ὑπὸ κεραυνοῦ[6]). Ὁμοίως καὶ ἡ τοῦ ἀνέμου βορρᾶ·[7]) καὶ ἡ τῶν

[1]) Μαλάλας σ. 263,19 Bonn

[2]) Ὁ Εὐσέβ. Ἀντιρρητικ. 464 ἀναφέρει «περιέργους μηχανὰς τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἀνακειμένας πονηρίᾳ». Κατὰ δὲ τὸν Ψευδιουστῖνον (Ἀποκρίσεις πρὸς ὀρθοδ. 24 τ. 6 σ. 1272 Migne) τὰ Ἀπολλωνίου τελέσματα «θαλάττης ὁρμὰς καὶ ἀνέμων φορὰς καὶ μυιῶν καὶ θηρίων ἐπιδρομάς, ὡς ὁρῶμεν, κωλύουσι». Πιστεύων δ' ὁ γράψας εἰς τὴν δύναμιν τούτων, προσφεύγει εἰς σόφισμα πρὸς ἐξήγησιν αὐτῆς, λέγων ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος κατὰ τὴν ἐπιστήμην τὰ τελέσματα ἐποιεῖτο οὐ κατὰ τὴν θείαν αὐθεντίαν.

[3]) Ἰσιδώρ. Πηλουσ. Ἐπ. σ. 138 Bill. «Ἀπολλώνιον πολλαχόσε πολλὰ τελεσάμενον ἐπ' ἀσφαλείᾳ, φασί, τῆς οἰκήσεως». Κατὰ δὲ τὸν Ϛ´ αἰῶνα ὁ Ἡσύχιος ὁ Ἰλλούστριος πρῶτος ἀναφέρει τὸ ἐν Βυζαντίῳ τέλεσμα τοῦ Ἀπολλωνίου κατὰ τῶν ὄφεων (Πάτρια Κωνσταντ. 25 σ. 11 Preger. Müller Fr. hist Gr. τ. IV σ. 151).

[4]) Μαλάλ. σ. 264 κέ. Κεδρην. σ. 346-7. 431 κέ. Μ. Γλυκᾶς Γ´ σ. 445. Λέων γραμματ. σ. 65. Ὁ Ἀπολλώνιος κατὰ τὸν Κωδινὸν (π. ἀγαλμ. σ. 52,5) τά τε ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ καὶ «ἐπὶ πάσης τῆς πόλεως τὰ ἀγάλματα ἐστοιχειώσατο».

[5]) Κωδιν. π. ἀγαλμ. σ. 69.

[6]) Μαλάλας σ. 265, 14. Bonn Γεωργ. Κεδρην. I σ. 432,2. Τοιαῦτα τελέσματα

σκορπίων, πρὸς ἀποδίωξιν τῶν σκορπίων ἀπὸ τῆς πόλεως, διὰ κατορύξεως χαλκοῦ σκορπίου καὶ ἐπιθέσεως μικροῦ κίονος· [1]) ἡ κατόρυξις τοῦ ὁμοιώματατος ἦτο πιθανώτατα συμβολικὴ παράστασις τῆς τοῦ ἡγεμόνος τῶν σκορπίων κατορύξεως. Ὅμοια ἦσαν τὰ τελέσματα διὰ πολλὰ ἔντομα καὶ ἄλλα ζῶα [2]). Ἡ φθορὰ τοῦ καταδέσμου καὶ ἡ ἐξασθένησις τοῦ τελέσματος ἐλέγετο παράλυσις [3]). Ἡ τοιαύτη δὲ στοιχείωσις συνειθίζετο μέχρι πρὸ ὀλίγου χρόνου παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ, κατορυσσομένων τῶν ἀσθενειῶν καὶ ἐπιτιθεμένου κιονίσκου ἐπὶ τοῦ βόθρου· ἐθύετο δὲ καὶ συνεθάπτετο μοσχάριον κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ καταδέσμου [4]). Πιθανῶς δὲ συνάπτεται πρὸς ἀρχαιοτάτας δοξασίας, δι' ὧν ἐξηγεῖται καὶ ὁ ἡσιόδειος μῦθος περὶ τῆς Πανδώρας, ὥς θ' ἀναπτύξω ἀλλαχοῦ.

Δευτέρα κατηγορία στοιχείων εἶναι ἡ τῶν προσηλουμένων εἴς τι μνημεῖον πρὸς ἀπόκρουσιν ἐχθρικῶν κακοβούλων δυνάμεων, εἴτε ἀπὸ τῆς στενῆς περιοχῆς, ὅπου εἶναι ἱδρυμένον τὸ τέλεσμα εἴτε ἀπὸ εὐρυτέρας καὶ δὴ ἀπὸ πάσης τῆς πόλεώς. Αὕτη δὲ περιλαμβάνει πολυπληθέστατα τελέσματα. Τοιαῦται δ' εἶναι αἱ τύχαι τῶν πόλεων, ἤτοι τὰ πρὸς ἀσφάλειαν αὐτῶν τελέσματα, [5]) τὰ στοιχειοῦντα ὁλόκληρον

ἦσαν πιθανῶς τὰ τοῦ Πρόκλου περὶ οὗ ὁ Μαρῖνος (βίος Πρόκλου 28) λέγει ὅτι «φυλακτήρια σεισμῶν κατετίθετο».

[7]) Μαλάλ. σ. 264,9.

[1]) Αὐτ. σ. 264,12. Μ. Γλυκᾶς σ. 445.

[2]) Κεδρην. σ. 326,20. 432,8. Κωδιν. σ. 78,10. Ἡσυχίου Πάτρια 24 σ. 10. Βλ. καὶ τοὺς ἄλλους ὑπὸ τοῦ **Preger** μνημονευομένους αὐτόθι συγγραφεῖς.

[3]) Κωδιν. αὐτ. «παρέλυσε δὲ (Βασίλειος) καὶ τὸν Κωνωπίωνα, ὃς ἦν ἐστηλωμέμένος κατὰ μυιῶν καὶ κωνώπων κλπ» καὶ ἐν ἄλλῳ κώδικι: «καὶ τηνικαῦτα παρελύθη τὸ ἐστοιχειωμένον στοιχεῖον τὸ μέγιστόν τε καὶ ἀναγκαιότατον τῶν ἐν τῇ πόλει, δηλονότι τοῦ τε κωνωπίωνος καὶ τῶν μυιῶν κλπ.». Πρβλ. καὶ σημείωσιν εἰς ἀρ. 503, ὅπου γίνεται λόγος περὶ καταλύσεως τελέσματος καὶ ἀνανεώσεως αὐτοῦ.

[4]) Πρβλ. ἀρ. 901. 907. Βλ. καὶ ὅσα γράφω περὶ τούτων ἐν ΔΙΕ. τ. Α' σ. 11.

[5]) Πλεῖστα ὑπάρχουσι παραδείγματα τοιούτων τελεσμάτων. Βλ. Κωδιν. π. ἀγαλμ. σ. 35,6. 68,4. Παραστάσεις σύντομ. 56 σ. 56 Preger. Piper Mytholog. d christl. Kunst τ. I μέρ. II σ. 585 κέ. Exc. anon. byzant. σ. 16 Treu. Τοιοῦτο τέλεσμα φαίνεται ὅτι ἐθεωρεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἡ στήλη τῆς Φιδαλείας, τῆς γυναικὸς τοῦ πρώτου κτίστου Βύζαντος. (Παραστάσεις χρονικαὶ 4 σ. 20,18 Preger. Κωδιν. π. ἀγαλμ. σ. 59,2). Περὶ τοιούτου τελέσματος προφυλάσσοντος τὰς Ἀθήνας βλ. Athen. Mitth. 1897 σ. 429.

περιοχήν, ἤτοι τὰ δημιουργοῦντα στοιχεῖον πρὸς φύλαξιν αὐτῆς[1], καὶ τὰ στοιχειοῦντα θησαυρούς[2]. Ἐνταῦθα προσέτι ἀνάγονται καὶ αἱ στοιχειώσεις οἰκοδομημάτων, γεφυρῶν καὶ τῶν τοιούτων, σκοποῦσαι τὴν στερέωσιν καὶ τὴν φύλαξιν αὐτῶν, διὰ τῆς δημιουργίας ἰδίου στοιχείου ἑκάστου κτιρίου, ἥτις συντελεῖται ῥαινομένων τῶν θεμελίων δι' αἵματος ἀνθρώπου ἢ ζώου[3]. Ὁμοίως καὶ αἱ πρὸς χαλίνωσιν ποταμῶν, ὅπως μὴ ὑπερχειλίζωσιν[4]. Τὰ εἴδη ταῦτα πάντα τῶν τελεσμάτων ἔχει καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς λαός· ἀγάλματα ἢ ἄλλα ἀρχαῖα ἔργα τῆς τέχνης, εἰς τὰ ὁποῖα πιστεύεται ὅτι εἶναι ἐνσαρκωμένον τὸ στοιχειὸν τὸ προστατεῦον τὸ χωρίον ἀναφέρουσι σημεριναὶ παραδόσεις (ἀρ. 138-140. 485)· ἐπίσης στοιχειὰ τῶν χωριῶν (ἀρ. 488 κἑ.), τῶν θησαυρῶν (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 414), στοιχειὰ γεφυρῶν οἴκων καὶ κτιρίων (ἀρ. 481. 450).

Τρίτη κατηγορία εἶναι ἡ τῶν στοιχειῶν, τῶν ἐπιφοιτώντων εἰς τόπους, ὅπου ἐχύθη ἀδίκως ἀνθρώπινον αἷμα. Αἱ βυζαντιναὶ παραδόσεις ἀναφέρουσιν ἐπιφοιτήσεις δαιμόνων εἰς τόπους ὅπου ἐγένοντο μυσαραὶ ἀνθρωποθυσίαι[5]. Περὶ τῶν σημερινῶν γίνεται λόγος ἐν σημειώσει εἰς ἀρ. 505.

Τετάρτη δὲ ἡ τῶν στοιχείων τῶν συνδεδεμένων πρὸς τὴν ζωὴν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν· τὰ τοιαῦτα στοιχεῖα ὑποτίθενται προσηλωμένα εἰς στήλην ἢ πλαστικόν τι ἔργον, καὶ προφυλάσσοντα τοὺς ἄνδρας, ὑπὲρ ὧν ἐστοιχειώθησαν· καταστρεφομένης δὲ τῆς στήλης συγκαταστρέφεται καὶ ὁ ἀνήρ, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ζωὴν προσανέκειτο τὸ στοιχεῖον. Οὕτω πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Συμεὼν ἦτο συνδεμένος ἀνδριὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅστις ἐλέγετο ἐστοιχειωμένος αὐτῷ· καὶ ἀποκοπείσης τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀνδριάντος ἀπέ-

[1]) Φαίνεται ὅτι εἰς τὴν τάξιν ταύτην ὑπάγεται καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς νήσου Κράνου. (Παραστάσεις 89 σ. 73 Preg. Κωδιν. σ. 193 Bonn).

[2]) Πρβλ. Παραστάσεις συντ. 41 σ. 48. Ἂν καὶ τὸ κείμενον εἶναι ἐφθαρμένον, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ λόγος περὶ θησαυροῦ ἐστοιχειωμένου.

[3]) Πρβλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 481. 449.

[4]) Κεδρην. I. σ. 347.1. 432,9: «τὰ δὲ (τελέσματα) εἰς ἐποχὴν ῥευμάτων ποταμοῦ ἀτάκτως φερομένου» Μαλάλ. σ. 264,2.

[5]) Παραστάσεις σύντ. 41 σ, 47,10 Preger. Exc. anon. byz. σ. 15,20 Treu. Κωδιν. π. ἀγαλμ. σ. 45,17-20.

θανε τὴν αὐτὴν ὥραν ὁ Βούλγαρος [1]). Καὶ χαλκῆ εἰκὼν συάγρου ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ ἐνομίζετο ὅτι ἦτο τὸ στοιχεῖον τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου τοῦ υἱοῦ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος [2]).

Τελευταῖα δὲ κατηγορία εἶναι ἡ τῶν τελεσμάτων, τῶν ἐχόντων ἱστορίας τῶν μελλόντων νὰ συμβῶσι. Τὰ πλεῖστα τούτων ἐλέγετο ὅτι ἐστοιχειώσατο Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς [3]. Ἂν καὶ φαίνονται ταῦτα διάφορα τὴν φύσιν καὶ τὸν σκοπὸν τῶν ἄλλων στοιχείων, ἀλλ' ὅμως ἀκριβέστερον ἐξεταζόμενα ἀποδεικνύονται ὁμοειδῆ. Τὰ μέλλοντα συμβάντα, τὰ ὑπ' αὐτῶν διὰ συμβολικῶν παραστάσεων δηλούμενα ἦσαν δεινά, κίνδυνοι καὶ συμφοραὶ τῆς πόλεως ἐν ᾗ ἦσαν ἱδρυμένα. Οὕτως ἐξήγησαν κατὰ τὴν παράδοσιν οἱ ἐξ Ἀθηνῶν φιλόσοφοι τὸν πλαστικὸν κόσμον τοῦ Ἱπποδρόμου. «Δυστυχῆ μοι τὰ πάντα φαίνεται, ὅτι εἰ ταῦτα τὰ στοιχεῖα ἀληθεύσουσιν ἵνα τί ἡ Κωνσταντινούπολις συνέστηκεν;» λέγεται εἰπών τις τῶν φιλοσόφων ἐκείνων [4]). Εἰκάζω δ' ὅτι ἐστοιχειώθησαν ταῦτα πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ὑπ' αὐτῶν συμβολιζομένων κινδύνων, οἵτινες ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἕκαστος μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ ἰδίου στοιχείου· ὡς λέγεται συμβὰν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ὅπου ἡ φθορὰ τοῦ πρὸς ἀποτροπὴν τῶν σεισμῶν ἱδρυμένου τελέσματος ἠπείλει τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως ἐκ σεισμῶν [5]) Καταλύσεις δὲ τελεσμάτων ἐξ ἀγνοίας ἢ ἀβουλίας μνημονεύονται πολλαὶ ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων.

Τὸ διάγραμμα τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου δὲν ἐπιτρέπει λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν τῶν βυζαντινῶν δοξασιῶν περὶ τῶν στοιχείων, οὐδ' ἐκτενεστέραν ὑποστήριξιν τῆς γνώμης, ἣν περὶ αὐτῶν ἔχω. Ἀλλ' ἐκ τῶν εἰρημένων καταφαίνεται ὅτι αἱ πλεῖσται τούτων διετηρήθησαν παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ μέχρι τῆς σήμερον, τινῶν δ' ἐξ αὐτῶν παρατηρεῖται ἀδιάσπαστος συνέχεια ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων.

[1]) Μιχ. Γλυκᾶς Δ' σ. 558-9 Bonn. Δωροθ. Μονεμβασ. Βιβλίον ἱστορικὸν σ. 368 (τῆς ἐν Βενετίᾳ ἐκδ. τοῦ 1781).

[2]) Χρονογρ. μετὰ τὸν Θεοφάν. σ. 379,12 Bonn. Λέων γραμματ. σ. 287.

[3]) Κωδιν. σ. 54, 20. 69, 9.

[4]) Παραστάσεις σύντ. 64 σ. 61 κέ. Preger. Βλ. καὶ τοὺς αὐτόθι μνημονευομένους ἄλλους βυζαντινοὺς συγγραφεῖς.

[5]) Κεδρην. σ. 432. Μαλάλ. 265-6.

Συνώνυμος τοῦ στοιχειοῦ εἶναι ἡ λέξις *ζώδιον*, ἧς κοινότατοι μὲν τύποι εἶναι *ζώδι.ο*, *ζώδιο*, *ζούδιο*, ἰδιωματικοὶ δὲ *ζώδκιον* ἐν Κύπρῳ [1]) *ζοῦδι* ἐν Ἠπείρῳ [2]) *ζῶδος*, ἀρσ. ἐν Οἰνόῃ,[3]) *ζῶος* ἀρσ. ἐν Ἀμισῷ,[4]) *ζωτικὸ* ἐν Κύθνῳ,[5]) ἐν συνθέσει δὲ μετὰ τοῦ πηγὴ *ζώμπηο* (ζώδιον πηγῆς ἢ ζῶον πηγῆς) ἐν Καλύμνῳ. Σημαίνει δ' ἡ λέξις α΄) Μικρὸν εὐτελὲς καὶ κακόσχημον ζῶον, καὶ μεταφορικῶς τὸν δυσειδῆ καὶ μωρόν,[6]) ἢ τὸ εὐτελὲς ἀνθρωπάριον. β΄) τὴν μοῖραν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὁριζομένην ἐκ τῆς συμπτώσεως τῆς ὥρας τῆς γεννήσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐν τῷ οὐρανῷ θέσιν τῶν ζῳδίων τοῦ ζῳδιακοῦ κύκλου, ἢ ἁπλῶς τὴν ὑπὸ τῶν ἄστρων προδιαγεγραμμένην μοῖραν ἑκάστου, ὡς εἰς τὰς φράσεις· «τό χει τὸ ζώδιό μου·» «τὸ ξέρω τὸ ζώδιό μου» «ἐγεννήθηκε σὲ κακὸ ζώδι.ο» «ἔχει καλό, κακὸ ζούδιο»[7]) γ΄) τὸ στοιχειὸ[8]) καὶ δ΄) νυκτερινὸν φάσμα, φόβητρον[9]). Πῶς ἐπῆλθον αἱ μεταβολαὶ αὗται τῆς σημασίας τῆς λέξεως εἶναι εὐνόητον· τὴν πρώτην ἀναγραφομένην σημασίαν ἔχει ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων, ὡς ἐμφαίνει ἡ ἐτυμολογία αὐτῆς. ἂν καὶ ἐν τοιαύτῃ σημασίᾳ δὲν ἀνευρίσκεται εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, καὶ ἡ δευ-

[1]) Φιλίστωρ τ. Δ' σ. 429.—Ὑπὸ τὸν τύπον ζώδιον παρὰ Σακελλαρίῳ (Κυπριακὰ τ. Γ' σ. 286. 2ας ἐκδ. τ. Β' σ. 553) καὶ παρὰ Λουκᾷ (Φιλολ. ἐπισκ. σ. 17). Σημαίνει δ' ἐν Κύπρῳ τὸ στοιχειόν· οἷον: «ἐτοῦτο τὸ σπίτιν ἔχειν ζώδιον».

[2]) ΖΑ. 41 ἐν μόνῃ τῇ σημασίᾳ τοῦ μικροῦ ζώου.

[3]) Μόνον ἐν τῇ ἀστρολογικῇ σημασίᾳ. Εὔχρηστεῖ μόνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ μοιραίας ὥρας κινδύνου, ἐξ οὗ ἀπροσδοκήτως ἐσώθη τις· ὡς εἰς τὰς φράσεις· «καλὸν ζῶδον ἐτραύηξεν»· «καλὸν ζῶδον ἐπέρασεν» = ἐσώθη ἐκ μεγάλου κινδύνου· (ἐξ ἀνεκδότου γλωσσολογικῆς συλλογῆς ὑπὸ Συμβουλίδου).

[4]) Ἐφημ. Φιλομ. 1875 τ. ΚΕ' σ. 340 ἐν τῇ ἀστρολογικῇ σημασίᾳ, καὶ ὡς συνώνυμον τοῦ στοιχειοῦ.

[5]) Βάλληνδα Πάρεργα σ. 67 καὶ ἐν Ἐφημ. Φιλομ. 1861 σ. 1851, ἐκ συμφυρμοῦ μετὰ τοῦ ξωτικό, σημαῖνον ὅτι καὶ τοῦτο, διότι βεβαίως οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὸ ζωτικὸν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων Diels Doxographi Gr. σ. 391α, 23. 615,2) ἂν καὶ κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Προδίκου συνήπτετο τοῦτο πρὸς τὰ στοιχεῖα, ὃν ἀπόρροια αὐτῶν (Ἐπιφαν. κτ. αἱρέσ. Γ'. 2,9 σ. 1088c Peter = Diels σ 591,16).

[6]) Βλ. καὶ ΚΠ. Η', 371 (Λευκάδος). ΖΑ. 2. 41 (Ἠπείρου).

[7]) Βλ. καὶ Βάλληνδα Πάρεργα σ. 67. Πρβλ. καὶ τὰς ἐμὰς Παροιμίας τ. Β' σ. 571.

[8]) Ἡ λ. ζώδιον σημαίνει τὸ στοιχειὸ οἰκίας ἢ πλοίου καὶ ἐν Κερασοῦντι (Ἀρχεῖα νεωτ. Ἑλλην. Α', γ' σ. 155.

[9]) Βλ. καὶ ΚΠ. Η', 371.

τέρα εἶναι ἐπίσης παλαιά, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν σημείων τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου, σύμφωνος δὲ πρὸς τὰς ἀποδιδομένας εἰς ταῦτα ὑπὸ τῶν ἀστρολόγων δυνάμεις. Ἀλλὰ τὰ ζώδια ἦσαν «τὰ κατ' οὐρανὸν στοιχεῖα»[1]) συνήθης δὲ διὰ τοῦτο κατέστη ἡ μετωνυμικὴ χρῆσις τῆς λέξεως στοιχεῖα ἀντὶ τοῦ ζώδια εἰς τοὺς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς, μάλιστα τοὺς ἐκκλησιαστικούς.[2]) Ὅθεν μετέπεσεν ὕστερον καὶ ἡ λέξις ζώδιον εἰς τὴν σημασίαν, ἣν εἶχε προσλάβῃ ἡ λέξις στοιχεῖον, καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους κατέστη συνώνυμος τοῦ τελέσματος καὶ ἐλέγοντο ζώδια τὰ νομιζόμενα ὡς ἐστοιχειωμένα πλαστικὰ ἔργα.[3]) Εἰς δὲ τὰ μεταγενέστερα μαγικὰ βιβλία ἐσήμαινε καὶ τὰ πονηρὰ ἢ ἀγαθὰ πνεύματα, τὰ κατὰ πρόσκλησιν μάγων ἐμφανιζόμενα.[4])

Καὶ ἄλλαι δύο λέξεις τῆς κοινῆς γλώσσης δηλοῦσιν ὡς τὸ ζώδιον καὶ τὰ μικρὰ ζῶα καὶ τὰ στοιχειά, αἱ λέξεις *ζούζουλο* καὶ *ζούμπερο*, αἵτινες μάλιστα εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν ἔχουσι τὴν δευτέραν σημασίαν. Ἡ λ. ζούζουλο[5]) ἢ κατ᾽ ἄλλον σπανιώτερον τύπον *ζούζουρο*[6]) φαίνεται ὅτι εἶναι πεποιημένη λέξις, καθὼς καὶ ἡ συγγενὴς καὶ συνηθεστάτη λέξις *ζουζοῦνι*, ἡ σημαίνουσα ἔντομον ὄχι δὲ καὶ στοιχειόν.[7]) Ἴσως ἐπεκράτησεν ἡ χρῆσις τῆς λέξεως ταύτης, διότι πιστεύεται ὅτι ἐνίοτε τὰ στοιχειὰ ἐμφανίζονται ὑπὸ τὴν μορφὴν μικρῶν ζώων (βλ

[1]) Ἐπιφαν. κατὰ αἱρέσ. Β', 7 τ. Ι σ. 295 Dind.

[2]) Βλ. αὐτ. Ι, 318, 18 Dind. «τὰ ματαίως νομιζόμενα εἰς ἀριθμὸν στοιχείων παρὰ τοῖς πεπλανημένοις ὀνόματα ἃ ζώδια καλοῦσι.»

[3]) Παραστάσεις σύντ. σ. 63,6 Preger. Κωδιν. π. ἀγαλμ. σ. 56,17. 57,3. Exc. anon byz. σ. 18,11. 20 Treu. Ἰωάν. Αντιοχ. ἀπ. 24 ἐν Müller FHG. τ. IV σ.551.

[4]) Σολωμον. Ἱστ. εταιρ. φ. 34α: «Καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὀσπίτια θέλει ἔρτῃ ἕνα ζώδιον ὡσὰν πρόβατο.» — Αὐτ. φ. 39β (ζώδια πεμπόμενα ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς λεκανομαντείας).

[5]) Μόνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ζωϋφίου ἐν Βελβεντῷ (Ζούζουλου, Ἀρχεῖα νεωτ. ἑλλην. Α', β' σ. 85) καὶ ἐν Αἴνῳ (ΚΠ. τ. Η' σ. 527). Ἐν Ἠπείρῳ εἶναι εὔχρηστον καὶ περιληπτικὸν ὄνομα τὰ ζουζουλικὰ ἐπὶ στοιχειῶν (ΖΑ. 42).

[6]) Ἐν Κύθνῳ (Βάλληνδα Πάρεργα σ. 67), ὅπου λέγεται καὶ ὁ τύπος ζούζουλον· καὶ ῥῆμα ζουζουριάζω ἢ ζουριάζω = φθίνω.

[7]) Ὁ Matov (Ἑλληνοβουλγαρ. μελέται σ.47-48) ἰσχυρίσθη ὅτι ἡ λέξις εἶναι σλαβική, ἐκ τοῦ παλαιοσλαβ. καὶ βουλγαρ. joujel σημαίνοντος κάνθαρον, τὸ αὐτὸ δ' εἴκασε καὶ ὁ Οἰκονόμος (Δοκίμ. περὶ συγγενείας σλαβονο-ῥωσσικῆς τ. Γ' σ. 404) παραβάλλων τὴν λ. πρὸς τὴν ῥωσ. jézel. Ἀλλ' ὡς καὶ ὁ G. Meyer (Neugr. Stud. II σ. 29) παρετήρησε, φαίνεται μᾶλλον πεποιημένη λέξις.

τὴν σημείωσιν εἰς τὴν ἑπομένην παράδοσιν σ. 1067). Ἡ δὲ λέξις *ζούμπερο* (πληθ. τὰ ζούμπερα) σημαίνει κυρίως μικρὸν ἄγριον ζῶον ἢ καὶ θηρίον, γίνεται δὲ χρῆσις αὐτῆς καὶ ὡς ὑποκορίσματος,[1]) πολλαχοῦ δ' εἶναι συνώνυμος τοῦ στοιχειοῦ.[2]) Ἡ λέξις εὑρίσκεται καὶ εἰς συγγραφεῖς τῶν μέσων χρόνων ὑπὸ τὸν τύπον ζόμβρος (καὶ ἐξηγεῖται τραγέλαφος)[3]) καὶ ζοῦμπρος παρὰ Νικήτᾳ τῷ Χωνιάτῃ (σ. 433 Bonn), ὅστις λέγει ὅτι εἶναι «ζῶον οὗτος τὸ μέγεθος ὑπὲρ ἄρκτον μυθικὴν καὶ πάρδαλιν στικτήν, κατὰ τοὺς Ταυροσκύθας φυόμενον μάλιστα καὶ τρεφόμενον». Ἐτυμολογεῖται δ' ἐκ τοῦ παλαιοσλαβικοῦ zabr ἐξ οὗ καὶ τὸ ῥωμουνικὸν zîmbru, σημαῖνον τὸν βόνασον.[4])

Καὶ ἡ λέξις *θεριὸ* (θηρίον) λαμβάνεται ἐνίοτε ἀντὶ τοῦ στοιχειό, μάλιστα τοῦ λόγου ὄντος περὶ στοιχειοῦ ποταμοῦ.[5])

Συνηθεστέρα εἶναι ἡ χρῆσις ἄλλου συνωνύμου, εὐρυτέραν ἐπίσης ἔννοιαν ἔχοντος, τοῦ ὀνόματος *ἤσκιος*. Ἡ λέξις εἶναι αὐτὴ ἡ ἀρχαία σκιά, σχηματισθεῖσα καὶ μεταπλάσασα τὸ γένος εἰς ἀρσενικὸν κατὰ συνεκδρομὴν πρὸς τὸ ἥλιος. Ἤσκιος σημαίνει καὶ τὴν σκιὰν καὶ τὸ νυκτερινὸν φάσμα, εἶναι δὲ κοινοτάτη ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ· τὴν αὐτὴν δ' ἔννοιαν εἶχε καὶ ὁ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐνίοτε ἀπαντῶν τύπος τοῦ οὐδετέρου, τὸ *σκίον*.[6]) Τὸ ἐκ τούτου παραγόμενον ῥῆμα *ἠσκιώνομαι* σημαίνει πάσχω ἐξ ἐπηρείας δαίμονος, συνωνυμοῦν πρὸς τὸ λαβαίνω ἢ λαβώνομαι,[7]) ἐπίσης σημαίνει νοσῶ, ὡς κοιμηθεὶς ὑπὸ τὴν σκιὰν στέγης,[8]) ἢ ὑπὸ τὴν σκιὰν δένδρου ἔχοντος *βαρὺν ἤσκιον*, ἕνεκα δαιμο-

[1]) Μανωλακάκη Καρπαθιακὰ σ. 192. ΖΑ. σ. 322. Νεοελ. ἀνάλ. τ Β΄σ. 8.23 (Νάξου «ἄγρια ζούμπαρα» «ἀνήμερα ζούμπερα»).

[2]) Βλ. καὶ Ἐφημ. Φιλομ. 1857 σ. 185 (Σκύρου). Schmidt Volksl. 92 (Ἀραχόβης).

[3]) Γλωσσάριον ἐν Morelli Biblioth. manuscript. 1σ 59. Ἐπιγραφὴ εἰς ἐπίγραμμα τῆς Ἀνθολογ. Θ΄, 300.

[4]) G. Meyer ἔνθ. ἀν.

[5]) Ἐν δημοτικῷ ᾄσματι «θεριὸ τοῦ ποταμοῦ» (Πανδώρ. ΚΒ΄ σ. 288), οὗ ἄλλαι παραλλαγαὶ ἔχουσι στοιχειό.

[6]) «Ἐλέησον τὸν δοῦλόν σου ὁ δεῖνα ἀπὸ τὸ δαιμονικὸν σκίον ὁποῦ ἔχει.» (Περὶ τοῦ ἀδελφικοῦ, ἐκ κώδ. τοῦ ΙϚ΄-ΙΖ΄ αἰῶνος ἐν Vassiliev Anecd. Graecobyz. σ. 336).

[7]) Βλ. καὶ ΖΑ. σ. 14. 15. 192 (Ἠπείρου).

[8]) ΖΑ. 15 (Ἠπείρου). Ἀθηνᾶ, ἐν Ναυπλίῳ 1831 σ. 107 (Στερεᾶς Ἑλλάδος). Πρβλ. Ἐφημ. Φιλομ. 1857 σ. 296 (Στενημάχου, τὸ ῥῆμα οὐραντῶ, οὐραντίζω).

νικῆς ἐπηρείας (ὁποῖα θεωροῦνται ἡ καρύα, ἡ συκῆ καὶ ἄλλα τινά). Τὸ δὲ οὐδέτερον *ἥσκιωμα* ἔχει καὶ ἐνεργητικὴν καὶ παθητικὴν σημασίαν, δηλοῦν καὶ τὸν προξενοῦντα τὸ κακὸν δαίμονα, τὸν ἥσκιο,[1]) καὶ τὸν παθόντα ἐκ τούτου. *Ἥσκιος* λέγεται προσέτι ἐπιδημική τις νόσος τῶν αἰγῶν, ἐκ τοῦ προξενοῦντος βεβαίως ταύτην δαίμονος·[2]) πρὸς δὲ τούτοις τὸ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἀνθρώπου ἐμφαινόμενον ἦθος αὐτοῦ, ἡ ἐγκατόπτρισις τρόπον τινὰ τῆς ψυχῆς εἰς τὸ πρόσωπον· οἷον «ἔχει καλὸν ἥσκιο» (ἡ ὄψις του διαθέτει εὐμενῶς τὸν βλέποντα)· «τὸν πῆρα ἀπὸ καλόν, ἀπὸ κακὸν ἥσκιο» = διετέθην εὐμενῶς ἢ δυσμενῶς πρὸς αὐτόν. Ὁ ἔχων καλὸν ἥσκιον λέγεται καὶ μονολεκτικῶς *ἡσκιωτκὸς* (ἐν Ἠπείρῳ). Καὶ τὸ ῥῆμα σκιάζω ἔχει καὶ τὴν ἀρχαίαν σημασίαν (ἀόρ. ἐσκίασα) καὶ τὴν τοῦ φοβίζω (ἀόρ. ἔσκιαξα)· παθ. σκιάζομαι σκιάχτηκα = φοβοῦμαι ἐφοβήθην[3]). Ἡ δὲ δημώδης παροιμία «*φοβᾶται* καὶ τὸν ἥσκιο του»[4]) ἐπὶ τῶν δειλοτάτων λεγομένη, ὑποδηλοῖ ὅτι ὁ δειλὸς ἐξ ὑπερβολῆς φόβου νομίζει ὅτι διατρέχει καὶ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ σκιᾶς τὸν κίνδυνον, ὅν οἱ ἄλλοι φοβοῦνται ἐκ τῶν *ἥσκιων*. Ἀλλ' ἐμφαίνει ἐπίσης ὅτι ὑπῆρχε δοξασία, μὴ πιστευομένη πλέον, ὡς παιδαριώδης, καθ' ἣν ἡ σκιὰ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὂν ὑπερφυσικὸν αὐτοτελές, αὐτὴ ἡ ψυχή, δυναμένη καὶ νὰ βλάψῃ ἐκεῖνον εἰς ὃν ἀνήκει. Ἡ δοξασία δ' αὕτη καταφαίνεται σαφῶς ἐν τῇ συνήθει ἐν Μακεδονίᾳ νουθεσίᾳ τῶν μητέρων πρὸς τὰ τέκνα των: «Μὴν περγελᾷς τὸν ἥσκιο σου γιατὶ θὰ σὲ πλακώσῃ.»[5])

Αἱ λέξεις στοιχεῖον καὶ σκιὰ ἦσαν ἀνέκαθεν συνώνυμοι. Παρὰ τῷ Ἀριστοφάνει (Ἐκκλησ. 651), ὅπου τὸ πρῶτον εὑρίσκεται, ἡ λέξις στοιχεῖον σημαίνει τὴν σκιὰν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ἐσήμαινε μὲν πιθανώτατα ἡ λέξις κατὰ τὸν Ε΄ π. Χ. αἰῶνα καὶ τὸ γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου, ἀλλὰ κατὰ σύμπτωσιν δὲν περιεσώθη κείμενόν τι ἔχον αὐ-

[1]) Ἡσκιώματα, τὰ ἐξωτικὰ ἐν Ἠπείρῳ (ΖΑ. σ. 42).

[2]) Βαλαωρίτου ποιήματα τ. Β΄ σ. 527.

[3]) Βλ. Κοραῆ Ἄτακτ. τ. Δ΄ σ. 510. Ἐν Βούᾳ τῆς Καλαβρίας τὸ *σ'άζομαι* σημαίνει εὑρίσκομαι ἐν σκιᾷ καὶ φοβοῦμαι (Morosi ἐν Archivio glottologico italiano τ. IV σ. 51).

[4]) Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. φοβᾶμαι 34, ὅπου ἀναγράφονται καὶ αἱ ἀρχαῖαι καὶ αἱ ἐν ἄλλαις γλώσσαις παράλληλοι.

[5]) Μ. Χατζῆ Ἰωάννου Θερμαΐς σ. 34.

τὴν εἰς ταύτην τὴν σημασίαν. Καὶ εἰς συγγραφεῖς τοῦ Δ' αἰῶνος κεῖται ὄχι σπανίως ἡ λέξις στοιχεῖον εἰς δήλωσιν τῆς σκιᾶς[1]). Τοῦ λόγου δὲ ὄντος περὶ προσδιορισμοῦ τῆς ὥρας τῆς ἡμέρας ἀδιακρίτως γίνεται χρῆσις εἰς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς τῶν λέξεων στοιχείου καὶ σκιᾶς.[2]) Καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ εἶναι συνώνυμα τὰ ὀνόματα *στοιχειὸ* καὶ *ἤσκιος*· τοῦτο δὲ καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν συνθέτων· ὁ *ἀλαφρόσκιωτος* (ὁ ἔχων ἐλαφρὸν τὸν ἤσκιον, ὁ δυνάμενος νὰ βλέπῃ τὰ εἰς τοὺς ἄλλους ἀφανῆ στοιχειὰ καὶ ἐξωτικὰ) ἐλέγετο ἐν παλαιοτέροις χρόνοις *ἐλαφρόστοιχος*,[3]) καὶ ὑπὸ τῶν Κυπρίων λέγεται νῦν *ἀλαβροστοισ῾ειώτης*.[4]) Ὁ δὲ *βαρύσκιωτος* ὑπὸ τῶν Κυπρίων λέγεται *βαρυστοισ῾ειώτης*.

Προσέλαβε δ' ἡ λέξις ἤσκιος καὶ τὴν ἄλλην σημασίαν τοῦ συνωνύμου στοιχειοῦ, τὴν τῆς ἀπολελυμένης τοῦ σώματος ψυχῆς ἢ τοῦ νυκτιπλανοῦς δαίμονος. Εἰς τοῦτο δὲ τὰ μάλιστα συνετέλεσεν ἡ ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ πλείστων ἄλλων λαῶν συνταύτισις τῆς σκιᾶς πρὸς τὴν ψυχήν. Σκιὰ ἑλληνιστὶ καὶ umbra λατινιστὶ ἐσήμαινε καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ τεθνεῶτος.[5]) «Κατθανὼν δὲ πᾶς ἀνὴρ | γῆ καὶ σκιά,» λέγει ὁ Εὐριπίδης.[6]) Αὐτὸς δὲ ὁ θάνατος κατ' εὐφημισμὸν ἐνίοτε λέγεται σκιά.[7]) Τὴν συνταύτισιν δὲ τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν σκιὰν προϋποθέτει τὸ ὑπὸ πολλῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ἀναφερόμενον μύθευμα, ὅπερ ἐξ ἀσιατικῶν λαῶν παρελήφθη· ὅτι ἐὰν ἡ ὕαινα ἐπιβῇ ἐπὶ τὴν σκιὰν ἀνθρώπου ἢ ζώου τὸ ἔχει ὑποχείριον, ἀποναρκοῦσα καὶ ἄφωνον καθιστῶσα αὐτό.[8]) Ἡ

[1]) Diels Elementum σ. 60.

[2]) Βλ. Ἡσύχ. λ. δωδεκάποδος· δεκάπουν στοιχεῖον· ἑπτάπους σκιά. Σουίδ. λ. δεκάπουν σκιάν· δεκάπους σκιά. Σχολ.' Αριστοφ. Ἐκκλ. 651. Πολυδ. Δ', 44: «τῇ σκιᾷ δ' ἐτεκμαίροντο τὸν καιρὸν τῆς ἐπὶ δεῖπνον ὁδοῦ, ἣν καὶ στοιχεῖον ἐκάλουν».

[3]) Σολωμον. Ἐθν. Βιβλ. φ. 20 β. Ἱστ. ἑτ. φ. 31α. 31β.

[4]) Λουκᾶ Λεξιλόγιον σ. 25. Φιλολογ. ἐπισκέψεις σ. 4-5. Σακελλαρίου Κυπριακὰ τ. Β' σ. 438 (ἀλαφροστοιχειώτης) σ. 486 (βαρυστοιχειότης).

[5]) Βλ. Roscher Lex. d. Myth. τ. II σ. 240. Nägelsbach Homer. Theologie [2] VII 25 σ. 398 κέ. Πρβλ. Roscher ἐν Jahrbücher f. class. Philol. 1892 σ. 703 κέ.

[6]) Ἀπ. 536 Nauck (Στοβ. Ἀνθολ. ϛΗ', 4. ΡΚΑ', 25).

[7]) Ἡρώνδ. Α, 18. Crusius Untersuchungen zu den Mimiamben des Herondas σ. 5.

[8]) ['Αριστοτέλ.] π. θαυμασ. ἀκουσμ. 145 σ. 845α 24. Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. ϛ', 14. Γ', 7. Γεωπον. ΙΕ', α', 10 (ὅπου ὀρθῶς ὁ Haupt ἀναγινώσκει κατάγει αὐτὸν ἀντὶ

παράστασις τῆς ψυχῆς ὡς σκιᾶς φαίνεται κοινὴ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Πάμπολλοι τῶν κατὰ φύσιν λαῶν φαντάζονται ὡς σκιὰν τὴν ψυχήν, ἢ δηλοῦσι ταύτην διὰ λέξεως σημαινούσης τὴν σκιάν.[1]) Οἱ δ' ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι παρίστων, ἂν καὶ ὄχι πάντοτε, τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέλαιναν σκιάν.[2]) Καὶ εἰς πολλοὺς δ' εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς παρατηροῦνται ἴχνη τοιαύτης δοξασίας.[3]) Παρ' ἡμῖν δὲ τὴν συνταύτισιν τῆς σκιᾶς πρὸς τὴν ψυχὴν ἐμφαίνει ὁ ἄλλοτε ὄχι ἀσυνήθης ἐντειχισμὸς τῆς σκιᾶς ἀνυπόπτου γέροντος διαβάτου ὑπὸ τὸν θεμέλιον λίθον οἰκοδομήματος, πρὸς ἀντικατάστασιν ἀνθρωποθυσίας. Προσέτι ἡ παρατήρησις Γερμανοῦ περιηγητοῦ τῆς ἀρχῆς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ἧς τὴν ἀκρίβειαν δὲν ἐδυνήθην νὰ ἐξελέγξω, ὅτι οἱ Ἕλληνες πατοῦσι τὴν σκιὰν ἐκείνου, ὃν θέλουσι νὰ βλάψωσι.[4])

448

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Κατσουροῦ (1898). Προβόλι τὸ περιβόλι, ὁ κῆπος· προβολάρης δὲ ὁ ἀλλαχοῦ περιβολάρης, ὁ κηπουρός, ἐνταῦθα δὲ ὁ φύλαξ τοῦ κήπου. Μνοιῶμα (ὁμοίωμα), ἐξ οὗ καὶ *μνοιωματίνα*, ἡ σαύρα, καὶ ὑποκοριστικὸν *μνοιωματινάκι*, καὶ σύνθετα *κασσιδομνοιωματίνα* εἶδος μεγάλης σαύρας καὶ *μνοιωματαύγουλο* ᾠὸν ἀλεκτορίδος ἐλάχιστον τὸ μέγεθος. *Μαατζὲς* (πληθ. μαατζέδες) διὰ διπλοῦ ἢ διὰ μακροῦ α, λέγεται χῶρος ὑγρὸς καὶ σκοτεινὸς κατάγειος, ἐν παλαιοτέραις ἰδίως οἰκίαις. Ἴσως ἐκ τοῦ ἀραβ. mahzen, ἐξ οὗ τὸ τουρκ. μαγκαζά, ὁπόθεν τὸ τῆς κοινῆς μαγαζί.

Τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ ἐμφανίζεται συχνότατα μὲν ὑπὸ μορφὴν

τοῦ κ. ἑαυτήν). Τιμόθ. Γαζαῖος 4 ἐν Hermes τ. III σ. 6: «ὅτι ἐν σελήνῃ ἐρχομένη (ὕαινα) ἐὰν κυνὸς ὄντος ἐπὶ στέγους λάβηται κάτωθεν τῆς αὐτοῦ σκιᾶς, αὐτὸν καταφέρει ἄνωθεν τὸν κύνα». Ὁ Haupt (ἐν Hermes αὐτ.) σημειώνει ὅτι ἀναφέρεται ἡ δοξασία αὕτη καὶ ὑπὸ τοῦ Ἄραβος συγγραφέως Δαμιρὶ (παρὰ Bochart Hierozoicon I, 3, 11).

[1]) J. Lubbock die Entstehung der Civilisation κεφ. 5 σ. 182 κέ. Edw. Tylor Anfänge der Cultur κεφ. 11 τ. I σ. 42 κέ. Frazer the Golden Bough [2] τ. I σ. 285 κέ. Revue de l hist. des religions 1900 τ. 42 σ. 231 κέ.

[2]) Maspero Histoire des peuples d'Orient τ. I σ. 108.

[3]) Rochholz Deutscher Glaube u. Brauch τ. I σ. 92 κέ.

[4]) Bartholdy Voyage en Grèce. Par. 1807 τ. II σ. 57. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τὰ γερμανικὰ νόμιμα ἐπέτρεπον εἰς μὴ ἐλεύθερον ἀδικηθέντα νὰ τιμωρῇ τὴν σκιὰν τοῦ ἀδικήσαντος ἐλευθέρου (Βλ. Rochholz ἔν. ἀν.).

ὄφεως (βλ. τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 450), ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν σαύρας ἢ τετραπόδων ζώων ἢ 'Αράπη· σπανιώτατα ὑπὸ μορφὴν πτηνοῦ οἷον ἀλέκτορος χρυσοῦ, ὡς ἀναφέρει ἡ προκειμένη παράδοσις, ἢ κλώσσας μὲ τὰ κλωσσόπουλα[1]) ἢ πάππιας κατὰ τὰς ποντικὰς παραδόσεις[2]). Ἐν Οἰνόῃ τοῦ Πόντου πιστεύουσιν ὅτι καὶ ὡς βάτραχος ἐπιφαίνεται, καὶ διὰ τοῦτο ἂν εὑρεθῇ τυχὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ βάτραχος θεωρεῖται ὡς τὸ στοιχειό.[3])

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ στοιχειοῦ ὡς σαύρας ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀλλατίου (βλ. ἀρ. 447). Ἐνιαχοῦ ἐκλαμβάνουσιν ὡς στοιχειὸν τὴν ἀβλαβεστάτην σαύραν hemidactylus verruculatus Cuv. τὴν κοινῶς καλουμένην *σαμιαμίδι* ἢ *σαμιαμίθι*[4]) Τὸ μνοιῶμα τῶν Ναξίων τὸ καὶ *κλειδὶ τῆς γῆς* ὀνομαζόμενον, ἀλλαχοῦ δὲ τῶν Κυκλάδων *κλειδὶ τ' Ἁηγιάννη* εἶναι ἴσως ὁ ablepharus Kitaibelii Coctean., μικρὰ λίαν τὸ μέγεθος ἀβλαβὴς καὶ κομψὴ σαύρα. Καὶ οἱ Ὑδραῖοι νομίζουσιν ὅτι τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ ἔχει μορφὴν σαύρας, καλοῦσι δ' αὐτὴν ἀλβανιστὶ dσαπερdονε.[5]) Ἐν Ὀμβρικῇ δὲ καὶ ἐν Καλαβρίᾳ θεωρεῖται αἴσιος οἰωνὸς ἂν εἰσέλθῃ σαύρα εἰς τὴν οἰκίαν καὶ δὲν κακοποιοῦσιν αὐτήν.[6]) Καὶ ἐν Σικελίᾳ αἱ μικραὶ Σαῦραι δὲν φονεύονται, διότι φέρουσιν εὐτυχίαν.[7])

449

Κατὰ τὸν Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδην (Σαμιακά. Σάμ. 1891 τ. Ε΄ σ. 396) Ἡ μνημονευομένη συνήθεια εἶναι πιθανῶς λείψανον λατρείας τοῦ στοιχειοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος τοῦ οἴκου, διὰ προσφορῶν γινομένων εἰς αὐτό. Τοιαῦτα δὲ λείψανα περιεσώθησαν πολλαχοῦ. Ἐν Ζακύνθῳ οἱ χωρικοὶ θέτουσιν ἐνίοτε ἄρτον εἰς τὴν τρῦπαν, τὴν ὁποίαν

[1]) Α. Παπαδιαμάντη οἱ Ἐλαφρόσκιωτοι, διήγημα ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἀκροπόλει τῆς 25 Δεκ. 1892. Βλ. ἀνωτέρω σ. 1018.

[2]) Ἀρχεῖα τῆς νεωτ. Ἑλλην. γλώσσης Α', γ' σ. 155.

[3]) Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κοντοπούλου.

[4]) Περὶ τῆς λ. βλ. Κοραῆ Ἄτακτα τ. Δ' σ. 488.

[5]) Rainhold Πελασγικὰ σ. 58.

[6]) La Calabria τ. XI σ. 5. τ. XII σ. 8.

[7]) Pitrè usi e costumi del popolo Siciliano τ. III σ. 353.

ὑπολαμβάνουσιν ὡς τὴν εἴσοδον τῆς φωλεᾶς τοῦ οἰκουροῦ ὄφεως.[1]) Καὶ ὅταν ἐπιφανῇ οὗτος εἴς τινα τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ, προσφέρουσιν εἰς αὐτὸν ἄρτον καὶ σταφίδα, ὡς ἀναφέρει ἡ ὑπ' ἀρ. 451 παράδοσις (σ. 253). Νηφάλια μειλίγματα προσεφέροντο ἴσως εἰς τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους, καὶ ἐκ τούτου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προῆλθε τὸ ἔθος πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν διανομὴν τῆς βασιλόπιττας τὸ πρῶτον τεμάχιον αὐτῆς νὰ ὁρίζεται *τοῦ σπιτιοῦ*, τὸ δεύτερον δὲ τοῦ οἰκοδεσπότου καὶ τἆλλα τῶν λοιπῶν κατὰ τὴν τάξιν, ἣν κατέχουσιν ἐν τῷ οἴκῳ· τὸ κομμάτι τοῦ σπιτιοῦ εἶναι ἴσως τὸ προωρισμένον εἰς τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ[2]). Ἐν Χίῳ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλλατίου ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ὅπου δὲν ὑπῆρχεν οἰκοδεσπότης ἡ οἰκοδέσποινα, περιήρχετο τρὶς τὴν πρώτην τοῦ ἔτους λίαν πρωῒ ὅλην τὴν οἰκίαν, ἔχων εἰς χεῖρας κάνιστρον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον παρεσκευασμένον, περιέχον παντοειδεῖς καρποὺς καὶ γλυκύσματα καὶ ἄρτους καθαρωτάτους μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας κατασκευασθέντας, καὶ ἐσκόρπιζε ταῦτα ἀφειδῶς, ψιθυρίζων εὐχὰς ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ οἴκου καὶ τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῷ. Ἐπίστευον δὲ ὅτι ταῦτα ποιοῦντες θὰ διέλθωσι τὸ ἔτος εὐτυχές.[3]) Εὐλόγως ὁ Schmidt (Volksl. σ. 185) ἀναγνωρίζει ὅτι ταῦτα ἦσαν ὥς τις ἐνιαυσία θυσία εἰς τὸ στοιχειὸ τοῦ σπητιοῦ. Σήμερον εἰς τὸ χωρίον Πυργὶ τῆς Χίου συνειθίζονται ἐπίσης τὴν πρώτην τοῦ ἔτους τοιαῦτα καταχύσματα (ἐξ ὀσπρίων, ῥῳδίων καὶ τῶν τοιούτων), ἀλλὰ ῥαίνει διὰ τούτων τὸν οἶκον καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν εἷς τῶν τοῦ οἴκου διελθὼν τὴν νύκτα ἐν ἄλλῃ συγγενικῇ οἰκίᾳ.[4]) Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος συνειθίζονται τὰ καταχύσματα κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους. Εἴς τινα δὲ χωρία τῆς Κύπρου τὴν παραμονὴν θέτουσιν ἐκ τοῦ ἑσπε-

[1]) **Schmidt Volksl.** σ. 185.

[2]) Ἐνιαχοῦ τὸ πρῶτον κομμάτι εἶναι τοῦ Χριστοῦ ἢ τῆς ἁγίας Τριάδος ἢ ἄλλου τινὸς ἁγίου, ἐκχριστιανισθέντος τοῦ ἐθίμου. Ἀνάλογόν τι ἔθος ἔχουσι καὶ οἱ ἐν Μαρόκῳ μουσουλμᾶνοι Δούαρ. Ὁσάκις τρώγωσι κότταν νομίζουσιν ὅτι πρέπει ν' ἀφήσωσιν εἰς τὸ πινάκιον ἓν μηρίον διὰ τὴν Χαΐμαν, ἤτοι τὴν σκηνήν, διότι ἄλλως τὰ πονηρὰ δαιμόνια θὰ δύνανται νὰ εἰσέρχωνται εἰς αὐτὴν ἀκωλύτως. (**Verhandlungen d. Berl. Gesellsch. f. Anthropol.** 1886 σ. 677).

[3]) **Allatii De Graecor hodie qvor. opinat.** σ. 174-5.

[4]) Κανελλάκη Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 363.

ρινοῦ των δείπνου τὸ πρῶτον πινάκιον καὶ οἶνον καὶ βαλλάντιον χρημάτων εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ ἄρτου τὴν καλουμένην κοφινίαν· ἀλλὰ τὴν ἀρχαϊκωτάτην ταύτην θυσίαν, λησμονήσαντες τὸν ἐν ἀρχῇ σκοπὸν αὐτῆς, περιβάλλουσι διὰ χριστιανικοῦ περιβλήματος, λέγοντες ὅτι τὴν προσφέρουσιν εἰς τὸν ἑορταζόμενον κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἅγιον Βασίλειον, διὰ νὰ φάγῃ καὶ εὐλογήσῃ τὸ βαλλάντιον τοῦ οἰκοδεσπότου.[1]) Ἀλλὰ τὸν προορισμὸν τῆς θυσίας δὲν ἐλησμόνησαν οἱ Λέριοι, ὧν αἱ γυναῖκες συνειθίζουσι τὴν ἑσπέραν τῆς παραμονῆς τῆς πρώτης Σεπτεμβρίου, τῆς ἀρχῆς τοῦ θρησκευτικοῦ ἔτους, νὰ παραθέτωσι τράπεζαν ἐστρωμένην ἐν τῷ μέσῳ τῆς αἰθούσης, καὶ ἐπ᾽ αὐτῆς πινάκια γλυκυσμάτων διὰ νὰ φάγῃ τὴν νύκτα τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ, ὡς λέγουσιν.[2]) Εὐχὰς καὶ θυσίας πολλὰς κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους (τὴν πρώτην Σεπτεμβρίου) ἀναφέρει καὶ βυζαντινὸς συγγραφεὺς τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, ὁ Δημήτριος ὁ Κυδώνης·[3]) ἀλλ᾽ ἄδηλον ἂν ἐννοεῖ τοιαύτας θυσίας, ἢ τὰς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἱεροτελεστίας.

Σαφέστατα διετήρησαν τὸν χαρακτῆρα τῆς λατρείας καὶ ἔθιμά τινα συνδεόμενα πρὸς τὰς δοξασίας περὶ τῶν στοιχειῶν τῶν κρηνῶν καὶ τῶν φρεάτων. Ἐν Ἀμφίσσῃ τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τῆς πρώτης τοῦ ἔτους πορεύονται πολλοὶ εἰς τὴν πηγήν, ἐξ ἧς ὑδρεύονται, φέροντες ἕκαστος πινάκιον γλυκυσμάτων καὶ ῥοΐδιον καὶ ὑδρίαν κενήν· ἀλλὰ λέγουσιν ὅτι ταῦτα εἶναι προσφορὰ εἰς τὰς Μοίρας, τὰς λουομένας τὴν νύκτα εἰς τὰς πηγὰς (βλ. ἀρ. 918) Ἐν Μοσχονησίοις οἱ γεωργοὶ ἄγοντες τοὺς βόας διὰ νὰ τοὺς ποτίσουν, θέτουν εἰς τὰ κέρατά των κουλλούρας, ὡς προσφορὰν βεβαίως εἰς τὸ στοιχειὸ τοῦ ὕδατος· ταύτας οἱ βόες κινοῦντες τὰς κεφαλὰς ἀπορρίπτουσι καθ᾽ ὁδόν, καὶ ἁρπάζοντα τὰς τρώγουσι τὰ παρακολουθοῦντα παιδία.[4]) Ἐν Μυκόνῳ, ὡς ἀναφέρει ὁ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος ἐλθὼν εἰς τὴν νῆσον Villoison, προτοῦ ν᾽ ἀντλήσωσιν ὕδωρ ἐχαιρέτιζον τρίς, πρὸς τιμήν, ὡς διεβεβαίουν οἱ κάτοικοι, τοῦ τελωνιοῦ τοῦ πηγαδιοῦ.[5])

[1]) Σακελλαρίου Κυπριακὰ τ. Α΄ σ. 716.
[2]) Οἰκονομοπούλου Λεριακὰ σ. 97.
[3]) **Boissonade Anecd. nova** σ. 252.
[4]) Κατ᾽ ἀνακοίνωσιν Εὐστρ. Ι. Δράκου.
[5]) **Ἐν Malte Brun Annales des voyages** τ. II σ. 180.

Τοιαύτην δ' ἔννοιαν τιμῆς εἰς τὸ στοιχειὸ θὰ εἶχεν εἰς παλαιοτέρους χρόνους καὶ ἡ συνήθεια τῶν Ἀστυπαλαιέων νὰ ποιῶσι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ προτοῦ ν' ἀντλήσωσιν ἐκ τοῦ πηγαδιοῦ τοῦ Λουκκιοῦ, ὅπερ ὡς λέγουσι σήμερον σκοπὸν ἔχει τὴν ἀποτροπὴν τῆς ἀπὸ τοῦ στοιχειοῦ βλάβης (βλ ἀρ. 470). Καὶ κανδῆλι, ὡς κάμνουσιν εἰς τὰς ἐκκλησίας πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων, ἤναπτον ἐν Καλύμνῳ εἰς τιμὴν τοῦ στοιχειοῦ κρήνης τινός, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἑπομένης ἀνακοινώσεως τοῦ Καλυμνίου κ. Γιάννη Κ. Ζερβοῦ:

«Ἠκαθούμεστε ἀντάμα μὲ τὸ Σταυρῆ τὸβ βοσκὸ (ποῦ θά ναι ἴσσα μὲ τιρζʿάντα χρονῶ) ποκάτω ποὺ τὸν ἥσʿσο μιανῆς ῥοακινιᾶς, ποῦ ναι ἴπλα 'ς τὴ βρύση 'ς τὰ Σκάλια. Σὰν μέ 'ε ποῦ πολύβλεπα τὴ βρύση μὲ τὸ παλιό της κσμάρι, ἠττεμύθηκε, κ' εἶπεμ μου: — Σὰν ἤμουν κόμη μικρὸγ κοπέλλι ἤστελλέμ με πολλαῖς φοραῖς ὁ πάππους μου κ' ἤνναφτα τὸ καντῆλι, ποῦ κρέμμετο ποὺ τὴμ μέση τοῦ θόλου καὶ σὰν ἠβαρζʿιούμουν καμιὰ φορὰ καὶ ἒν τοῦ φουκράζουμου νἄρτῶ νἀννάψω τὸ καντῆλι, ἤλεέμ μου· πῶς ἆ ἒμ πάω, τὸ Στοισʿειὸ (ποῦ μόνο καὶ μόνο γιὰ τιμή του τὸ ννάφταμε) καμιὰ φορὰ ποῦ θὰ πάω νὰ ψῶ νερὸ ποὺ τὴ βρύση θὰ μοῦ γγίσῃ, καὶ θὰ μὲ κάμῃ κουβάρι.»[1])

Ὡς λείψανα ἀποδιδομένης ἄλλοτε εἰς τὰ στοιχειὰ τιμῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ δεισιδαιμονία τῶν Αἰνίων τῆς Θρᾴκης, καθ' ἣν ὁ οὐρῶν ὀφείλει νὰ πτύσῃ ἅπαξ ἢ τρίς, ἵνα μὴ ἀκολουθήσῃ αὐτὸν τὸ στοιχειὸν τοῦ τόπου, διότι ὁ πτυσμὸς εἶναι ἀποτρεπτκὸς τῶν δαιμόνων. Καθὼς καὶ ἑτέρα δεισιδαιμονία τῶν αὐτῶν, ἡ ἀπαγορεύουσα τὸ οὐρεῖν ὑπὸ τὴν σκιὰν συκῆς ἢ παρὰ τὴν ῥίζαν αὐτῆς, διότι ὁ τοῦτο ποιῶν πάντως θὰ πάθῃ τι κακόν [2]) Ἡ συκῆ, ὡς ἀλλαχοῦ σημειώνω

[1]) *Παράφρασις.* Ἐκαθόμαστε ἀντάμα μὲ τὸ Σταυρῆ τὸ βοσκὸ (ποῦ θὰ εἶναι ἴσια μὲ τριάντα χρονῶν) ἀποκάτω ἀπὸ τὸν ἥσκιο μιᾶς ῥοδακινιᾶς, ποῦ εἶναι δίπλα 'ς τὴ βρύση 'ς τὰ Σκάλια. Σὰν μὲ εἶδε ποῦ ἔβλεπα μὲ προσοχὴ τὴ βρύση μὲ τὴν παλιά της καμάρα ἐθυμήθηκε καὶ μοῦ εἶπε. — Ὅταν ἤμουν ἀκόμη μικρὸ παιδί, μ' ἔστελνε ὁ πάππος μου κι' ἄναφτα τὸ καντῆλι ποῦ ἐκρέμετο ἀπὸ τὴ μέση τοῦ θόλου (τῆς βρύσης)· καὶ ὅταν καμιὰ φορὰ ἐβαρυόμουν καὶ δὲν τὸν ἄκουα νάρθῶ ν' ἀνάψω τὸ καντῆλι, μοῦ ἔλεγε, πῶς ἂν δὲν πάγω, τὸ Στοιχειὸ (ποῦ μόνο καὶ μόνο γιὰ τιμή του τὸ ἀνάφταμε) καμιὰ φορὰ ποῦ θὰ πάω νὰ πιῶ νερὸ ἀπὸ τὴ βρύση, θὰ μὲ λαβώσῃ καὶ θὰ μὲ κάμῃ κουβάρι

[2]) ΚΠ τ Θ' σ. 349.

(εἰς ἀρ. 505), θεωρεῖται ὡς στοιχειῶν ἐνδιαίτημα, ὁ δὲ ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτῆς οὐρῶν ὑποτίθεται ὅτι πράττει τοῦτο ἔμπροσθεν στοιχειοῦ. Τὸν λόγον τῆς δεισιδαιμονίας εὑρίσκομεν παρ' Ἡσιόδῳ (Ἔργ. 727 κέ.), ὅστις ἐπίσης ἀπαγορεύει τὸ οὐρεῖν ἐνώπιον τοῦ ἡλίου, καθὼς καὶ τὸ οὐρεῖν ἀσχημόνως τὴν νύκτα, «διότι μακάρων τοι νύκτες ἔασιν.» Τοῦτο ἐξηγῶν ὁ παλαιὸς σχολιαστὴς τοῦ ποιητοῦ, παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις λόγον ἔχει τὸν σεβασμὸν τῆς εἰνοδίας θεοῦ, καὶ ἐπειδὴ πολλοὶ δὲν θεωροῦσιν ἀπρεπὲς τὸ ἀπογυμνοῦσθαι τὴν νύκτα, ἐμνημόνευσε ῥητῶς ὁ Ἡσίοδος «καὶ τοῦ μὴ ἐν νυκτὶ τοῦτο χρῆναι δρᾶν· ὡς μακάρων εἶναι τὰς νύκτας, ὡς τότε μάλιστα ἐπιφανειῶν θείων γινομένων.»

Τεκμήριον ἐπίσης λατρείας πρὸς τὰ στοιχειὰ εἶναι ὁ φόβος ὅτι θὰ πάθῃ τι δεινὸν ὅστις ἀκάθαρτος ὢν πίῃ ὕδωρ ἐκ πηγῆς, τῆς ὁποίας ἐφορεύει στοιχειό. Ὁ αὐτὸς Ἡσίοδος (Ἔργ. 737 κέ.) παραγγέλλει νὰ μὴ διαβαίνωσι ποταμὸν ἄνιπτοι καὶ ἂν μὴ εὐχηθῶσι πρότερον· διότι

Ὃς ποταμὸν διαβῇ, κακότητ' ἰδὲ χεῖρας ἄνιπτος,
τῷ δὲ θεοὶ νεμεσῶσι καὶ ἄλγεα δῶκαν ὀπίσσω.

Τὰ ἔπη τοῦ ἀρχαίου ποιητοῦ ὑπομνηματίζει ἡ ἑπομένη παράδοσις τῶν Καλυμνίων (παρὰ Γιάννη Κ. Ζερβοῦ), διδάσκουσα τί πάσχει ὑπὸ τοῦ στοιχειοῦ τῆς πηγῆς ὁ τολμήσας νὰ πλησιάσῃ εἰς αὐτὴν καὶ πίῃ ὕδωρ, ἐνῷ δὲν ἦτο καθαρός:

«Ὁ Σατσελλάρης ὁ Χουρδᾶς, ποῦ θά ναι ἴσα μὲ σαράντα χρονῶ ἄθρωπος εἶπεμ μου ναυταγά: Ἕνα μεσημέρι ἠρκούμεστε ποὺ τὸβ Βαθὺ ἀντάμα μὲ τὴ πετθερά μου καὶ τὴ κουννιάδαμ μου, καὶ σὰν εἴμεστεγ κόμα 'ς τἀνεβόλεμα τῆς Πηῆς, ἠΐψασεν ἡ κουννιάδα μου, κ' ἤπηεν νὰ ψῇ νερὸ ποὺ τὸ πηάι, ποῦ ναιγ κειὰ μέσα 'ς τὸ μι.άλο λαγκάδι τοῦ δρόμου. Μ' αὐτή, λέ, ἦτομ μαλαμένη, κ' ἠπόνεσεν της τὰ μάτζια της τὸ Ζώπηον τοῦ πηατζιοῦ. Καὶ πὸ τότε ἒν εἴασιν τὴ ὑειάν τως τὰ μάτζια της.»[1])

[1]) *Παράφρασις.* Ὁ Σακελλάρης ὁ Χουρδᾶς, ποῦ θά εἶναι ἴσια μὲ σαράντα χρονῶν ἄνθρωπος μοῦ εἶπε αὐταδά: Ἕνα μεσημέρι ἐρχόμαστε ἀπὸ τὸ Βαθύ, ἀντάμα μὲ τὴν πεθερά μου καὶ τὴν κουνιάδα μου, καὶ σὰν εἴμαστε ἀκόμα 's τὸν ἀνήφορο τῆς Πηγῆς, ἐδίψασε ἡ κουνιάδα μου καὶ ἐπῆγε νὰ πιῇ νερὸ ἀπὸ τὴν πηγή, ποῦ εἶναι ἐκεῖ μέσα

450

Κατὰ τὸν Β. Schmidt (Volksl. σ. 186-7). Βλ. καὶ τὰς ἑπομένας. —Τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ ἐπιφαίνεται καὶ ὑπὸ ἄλλας μορφὰς ἀνθρώπων ἢ ζώων (βλ ἀνωτέρω τὰς σημειώσεις εἰς ἀρ. 447. 448), ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ὑπὸ τὴν μορφὴν ὄφεως, ὅστις καὶ *στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ*[1]) καὶ *ἥσκιος τοῦ σπιτιοῦ*[2]) γενικώτερον λέγεται, καὶ *φίδι τοῦ σπιτιοῦ*, ἢ *σπιτιάτικο φίδι* ἢ μονολεκτικῶς *φιδόσπιτο* (ἐν Πελοποννήσῳ)· ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τοῦτο λέγεται *τόπακας*, ὡς καὶ ὁ φυλάσσων θησαυροὺς δράκων.[3]) Φαντάζονται δὲ αὐτὸ ὡς μεγάλο φίδι (ἀρ. 448 452-454), *πελώριο* (ἀρ. 451). ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκτὸς τῆς οἰκίας ἐμφανιζομένους ὑπερμεγέθεις ὄφεις θεωροῦσι στοιχειωμένους, ὡς στοιχειὰ πηγῶν ἢ ἄλλων στοιχειωμένων τόπων.[4]) Ἐνιαχοῦ λέγουσι περὶ αὐτῶν ὅτι εἶναι δικέφαλοι, ἐν Νάξῳ δὲ καλοῦσι τὸν τοιοῦτον δικέφαλον ὄφιν *λαφιάτην*.[5]) Ομοίως ὡς ὄφεις πολυκεφάλους, τρικεφάλους ἢ ἑπτακεφάλους, ἢ ὡς τέρατα ὀφιοκέφαλα φαντάζονται οἱ Καρπάθιοι τὰ στοιχειὰ τῶν ἀποκρήμνων πετρῶν τῶν ποταμῶν καὶ τῶν σπηλαίων.[6]) Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Ἠπείρου εἰς τὰς βορειοδυτικὰς ἐπαρχίας αὐτῆς, πιστεύουσιν ὅτι τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ ἔχει σῶμα ὄφεως, κεφαλὴν δὲ καὶ πόδας γάτου (ΖΑ. σ 193. Βλ. καὶ ἀρ. 515). Τὸ στοι-

'ς τὸ μεγάλο λαγκάδι τοῦ δρόμου. Ἀλλὰ αὐτὴ (ἡ κουνιάδα μου) φαίνεται πῶς ἦταν μολεμένη (μεμολυσμένη, ἀκάθαρτη, πῶς ἦταν 'ς τὸ μῆνα της) καὶ τὸ Ζώπηγο (τὸ στοιχειὸ τῆς πηγῆς) τῆς ἔδωκε πόνο 'ς τὰ μάτια της. Καὶ ἀπὸ τότε δὲν εἶδαν τὴν ὑγειάν τους τὰ μάτια της.

[1]) Νεοελλ. Ἀνάλ. τ Β' σ. 322 (Κεφαλληνίας).

[2]) Βλ. ἀρ. 454.

[3]) Βλ. ἀνωτέρω σ. 986.1053 Ἐν Κύπρῳ: Σακελλαρίου Κυπριακὰ [1] τ. Γ' σ. 403. 2ας ἐκδ. τ. Β' σ. 822. Φιλίστωρ τ. Δ' σ. 429.

[4]) Βλ. Ἐπαμ. Κρητικίδου Περίβασιν εἰς τὰς μονὰς καὶ μετόχια Σάμου. Ἐν Ἑρμουπ. 1873 σ. 58: «Διερχόμενοι διὰ τῆς κρήνης τοῦ Δεσπότου (ἐν Σάμῳ) εἴδομεν ὄφιν μῆκος ἔχοντα δύο περίπου ὀργυιῶν καὶ πίνοντα ὕδωρ ἐκ τοῦ ῥύακος αὐτῆς· ὁ κῦρ Γιάννης εἶπεν ὅτι τοῦτο εἶναι καλὸν σημεῖον. — Τὸ καλύτερον σημεῖον εἶναι νὰ καταβῶ νὰ τὸν φονεύσωμεν, τὸν εἶπον. — Δὲν κάμνει, μ' εἶπε, διότι εἶναι στοιχειωμένος καὶ ὅποιος τὸν σκοτώσῃ ἀποθνήσκει. Ἔπτυσε τρὶς μακρόθεν, καὶ ὁ ὄφις ἀπεσύρθη εἰς τὰ πλησίον τοῦ ῥύακος δενδρίδια».

[5]) Βλ. ἀρ. 448. Λαφίτης ἢ λαφιάτης (ἀπὸ τοῦ ἔλαφος) λέγεται εἰς τὰς Κυκλάδας ὁ μέγιστος τῶν ἐν Ἑλλάδι ὄφεων (**Zamenis caspicus Lepech.**).

[6]) **Wescher**-Μανωλακάκη Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου σ. 54.

χειὸ εἶναι ὁ φύλαξ καὶ ὁ προστάτης τῆς οἰκίας, καὶ ὅταν βλέπωσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ ὄφιν, ὃν ἐκλαμβάνουσιν ὡς τὸ στοιχειό, ἀποφεύγουσι μὲν νὰ πλησιάσωσιν αὐτόν, ἀλλὰ τὸν προσαγορεύουσι μακρόθεν ὡς φίλον ἢ εὐφήμως περὶ αὐτοῦ λαλοῦσιν, ὅπως μὴ τὸν ἐξοργίσωσι, λέγοντες τοιαῦτά τινα· «'ς τὸ καλό!» «'ς τὴ δουλειά σου, νοικοκύρη μου!» ἢ «νὰ ὁ νοικοκύρης τοῦ σπιτιοῦ μας!» «νὰ ὁ φύλακας» ἢ «νὰ τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ μας!» (ἐν Ἀραχόβῃ τῆς Λεβαδείας).[1]) *Νοικοκύρηδες τοῦ σπιτιοῦ* καλοῦσι τὰ στοιχειὰ τοῦ οἴκου καὶ ἐν Μακεδονίᾳ.[2]) Ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀναγραφομένων ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ παραδόσεων καταδεικνύεται, ἐπιφαινόμενον τὸ στοιχειὸ εὐεργετεῖ τοὺς ἐν τῷ οἴκῳ, ἂν μὴ ἀλογίστως ταράξωσιν ἢ δυσαρεστήσωσιν αὐτό, προπάντων δὲ καταδεικνύει τὴν ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τὰ παιδία τοῦ οἴκου· ἐνίοτε δ' ἡ ἐμφάνισις αὐτοῦ προμηνύει τὴν ἀπροσδόκητον ἐπάνοδον μέλους τῆς οἰκογενείας.[3]) Ὀργιζόμενον δι' ὕβριν ἢ κάκωσιν ἢ δι' ἀποκάλυψιν εἰς ξένους τῶν εὐεργετημάτων αὐτοῦ, τιμωρεῖ τοὺς ἐν τῷ οἴκῳ ἢ παύει παρέχον τὴν προστασίαν αὐτοῦ, ἢ καὶ φεύγει, ὅτε ἐπέρχονται καταστροφαὶ εἰς τὸν οἶκον. Ἂν δὲ φονευθῇ καταρρέει ὁ οἶκος καὶ ἀποθνήσκουσιν οἱ ἐνοικοῦντες. Αἱ δοξασίαι αὗται εἶναι κοιναὶ ἀνὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας.[4]) Μεμονωμένον δὲ καὶ ὅλως ἐξαιρετικὸν εἶναι τὸ ὑπὸ τῆς προκειμένης παραδόσεως μνημονευόμενον παράδειγμα θανάτου μόνου τοῦ φονεύσαντος τὸν ὄφιν, καὶ δὴ μετὰ παρέλευσιν ἑνὸς ἔτους ἀκριβῶς.

[1]) **Schmidt Volksl.** σ. 185.

[2]) **Abbott Macedonian Folklore** σ. 258.

[3]) Ὁ Ἀλλάτιος (**de Graec. hodie opinat.** σ. 167-8) διηγεῖται ὅτι ἡ μήτηρ του ἐν Χίῳ, μίαν φορὰν ποῦ κάτι ἐγύρευε εἰς τὸ σπίτι ἄνοιξε ἕν ἁρμάρι καὶ εἶδε ἕνα φίδι κουλουριασμένο· τὸ εἶπε 'ς τοῖς γειτόνισσαις καὶ μία γριὰ τῆς τὸ ἐξήγησε πῶς σημαίνει πῶς σὲ λίγαις ἡμέραις θὰ ἔλθῃ ὁ νοικοκύρης τοῦ σπιτιοῦ· καὶ ἀληθῶς μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἦλθεν ἀπροσδοκήτως αὐτὸς ὁ Ἀλλάτιος. Ἐπίσης διηγεῖται ὅτι μικρὸν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του, ἣν αἰφνιδίως ἀπεφάσισε, ἐξυπνήσας ποτὲ κατὰ τὰ μεσάνυκτα, ἐνόησεν ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν του ὄφιν, ὅστις ἀμέσως ἐξηφανίσθη, ὡς ἔψαυσεν αὐτὸν διὰ τῆς χειρός.

[4]) Βλ. τὴν ἐμὴν **ΝΕΜ.** σ. **127. Léondaraky, I caratteri di Teofrasto. Pisa 1834** σ. 59. Ἑστία 1884 τ. ΙΖʹ σ. 318 (Κρήτη). **Georgeakis et Pineau Le folklore de Lesbos** σ. 340 (ὅτι ἂν ἐν τῇ οἰκίᾳ εὕρωσι μέγαν ὄφιν δὲν τὸν φονεύουσι, διότι τὸν θεωροῦσι προστάτην τοῦ οἴκου). **Λουκᾶ Φιλόλ.** ἐπισκέψεις σ. 17 (ὅτι κακὸν θεωρεῖται ἡ καταδίωξις τοῦ ζωδίου τοῦ σπιτιοῦ). **Schmidt Volksl.** σ. 185.

Ἡ πίστις περὶ στοιχειοῦ φύλακος τοῦ οἴκου ἢ τόπων, ἐπιφαινομένου ὑπὸ τὴν μορφὴν ὄφεως, εἶναι παλαιά. Ὁ δεισιδαίμων τοῦ Θεοφράστου περιγράφεται τοιοῦτός τις, οἷος «ἐὰν ἴδῃ ὄφιν ἐν τῇ οἰκίᾳ — ἱερόν, ⟨ἡρῷον⟩ ἐνταῦθα εὐθὺς ἱδρύσασθαι.»[1]) Ὁ ἱερὸς ὄφις ἦτο ὁ οἰκουρὸς ἥρως, ὁ δὲ δεισιδαίμων ἐν τούτῳ διέφερε τῶν ἄλλων συγχρόνων του, οἵτινες ἐπίσης ὡς τοιοῦτον τὸν ὑπελάμβανον, ὅτι ἔσπευδε νὰ ἱδρύσῃ εὐθὺς ἡρῷον ἐν τῷ τόπῳ, ὅπου τὸν εἶδεν. Πιθανῶς δ' ἐτιμᾶτο ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν Ἀγαθοῦ δαίμονος, διότι καίτοι εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος πολλὰ εἰσεχώρησαν ἀλλότρια στοιχεῖα, δυσδιάγνωστον καθιστῶντα τὴν ἀληθῆ φύσιν αὐτοῦ, ὑπάρχουσιν ὅμως ἐμφανῆ τεκμήρια τῆς συνταυτίσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν οἰκουρὸν ὄφιν.[2]) Ἐν τοῖς συμποσίοις τὸ πρῶτον ποτήριον οἴνου ἦτο τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος[3]) ὅπερ ὑποδεικνύει ὅτι ἐτιμᾶτο ὡς ἐφέστιος δαίμων· ὡς δαίμονα δὲ φύλακα τοῦ οἴκου μαρτυρεῖ αὐτὸν καὶ τὸ ἱστορούμενον περὶ τοῦ Τιμολέοντος, ὅτι ἀπερχόμενος εἰς Σικελίαν καθιέρωσε τὴν οἰκίαν Ἀγαθῷ δαίμονι.[4]) Ἐπίστευον δ' ὅτι ἐπεφαίνετο ὑπὸ τὴν μορφὴν ὄφεως, ὅθεν καὶ εἶδός τι ἀσινῶν ὄφεων ἐκαλοῦντο ἀγαθοδαίμονες.[5]) Ἀριδήλως δὲ καταφαίνεται ἡ συνταύτισις τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος καὶ τοῦ οἰκουροῦ ὄφεως ἐν τῇ παρὰ τῷ Ψευδοκαλλισθένει παραδόσει περὶ τῆς κτίσεως τῆς Ἀλεξανδρείας· ὅτι ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος, ἐκπεσούσης μεγίστης καὶ ἀρχαιοτάτης πλακός, ἐξῆλθον ὄφεις πολλοὶ καὶ ἑρπύζοντες εἰσῆλθον εἰς τοὺς οὐδοὺς τῶν ἤδη τεθεμελιωμένων οἰκιῶν. Τὴν παράδοσιν ταύτην πε-

[1]) Θεοφρ. Χαρακτ. 16,4. Τὸ χωρίον ἐφθαρμένον· ὁ βατικανὸς κῶδιξ ἔχει: ἱερῶον ἐ. εὐ. ἱ. (Τὸ ἱερῶον ἴσως προῆλθεν ἐκ συμφυρμοῦ τῶν λέξεων ἱερὸν καὶ ἡρῷον). Πρβλ. καὶ Usener Götternamen σ. 249.

[2]) Ὅτι ὁ Ἀγαθὸς δαίμων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ ὑπέδειξα ἐν Ἐγκυκλοπαιδ. λεξικῷ. Ἰανουαρ. 1889 τ. Α΄ σ. 40. Τὴν αὐτὴν γνώμην ἐξήνεγκαν καὶ ὁ Marx (Griech. Märchen von dankbaren Tieren 1889 σ. 102) καὶ ὁ Rohde (Psyche[1] σ. 232. 233).

[3]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Hug εἰς Πλάτ. Συμπόσ. σ. 176 A. Preller Griech. Myth. [4] I σ. 542,3.

[4]) Πλουτάρχ. π. τοῦ ἑαυτὸν ἐπαινεῖν 11 σ. 542 e. B. Τίμολ. 36 («ἱερῷ δαίμονι»).

[5]) Ἀρχιγένης παρὰ Rohde ἐν Rhein. Mus. τ. 28 σ. 278.

ριέχουσι πᾶσαι αἱ παραλλαγαὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Ψευδοκαλλισθένους [1]) ἡ δ' αἰγυπτιακὴ παραλλαγὴ (ἐν τῷ κώδικι Α τῶν Παρισίων, τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος) προσθέτει: «ὅθεν τούτους τοὺς ὄφεις σέβονται οἱ θυρωροὶ ὡς ἀγαθοὺς δαίμονας εἰσιόντας εἰς τὰς οἰκίας οὐ γάρ εἰσιν ἰοβόλα ζῶα, ἀλλὰ καὶ τὰ δοκοῦντα εἶναι ἰοβόλα ἀπελαύνουσι.» Δὲν προῆλθε δ' ἡ παράδοσις ἐξ ἐπηρείας αἰγυπτιακῶν δοξασιῶν, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ἀκραιφνῶς ἑλληνική, διότι πιθανῶς καὶ αὐτὴ ἡ ἐπίκλησις ἀγαθὸς δαίμων τοῦ δράκοντος, ἣν ὁ Σαγχουνιάθων (παρ' Εὐσεβ. Εὐαγγ. προπαρ. Α΄, ι΄, 48) ἀποδίδει εἰς τοὺς Φοίνικας καὶ τοὺς Αἰγυπτίους ἐλήφθη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς.

Πρὸς τὴν δοξασίαν περὶ ὄφεως φύλακος τοῦ οἴκου συναφὴς εἶναι ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων νὰ τρέφωσιν ἡμέρους ὄφεις ἐν ταῖς οἰκίαις [2]) Ὄχι δὲ μόνον τῶν οἰκιῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν καθιερωμένων τόπων, τῶν τεμενῶν, καὶ πρὸ πάντων τῶν ναῶν ἐπίστευον οἱ Ἕλληνες ὅτι ὑπῆρχε φύλαξ ὄφις, καὶ δὴ καὶ ἐτρέφον ἐν ναοῖς ὄφεις, ὡσεὶ ἐζήτουν νὰ ἐπισφραγίζωσι διὰ τῶν πραγμάτων τὸ θρησκευτικὸν πλάσμα. [3]) Τοιοῦτος ἦτο ὁ ὀνομαστὸς ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Πολιάδος ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν οἰκουρὸς ὄφις, ὅστις ἐλέγετο φύλαξ τῆς ἀκροπόλεως. [4]) Ἡ δὲ περὶ τούτου φερομένη ἀττικὴ παράδοσις, ὅτι κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν ἀφανὴς ἐγένετο ἐκ τοῦ σηκοῦ, καταλιπὼν τὴν πόλιν, [5]) συμφωνεῖ πρὸς τὰς δοξασίας τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, πιστεύοντος ὅτι μηνύει τὸν ὄλεθρον τοῦ οἴκου ἡ ἀναχώρησις ἐξ αὐτοῦ τοῦ οἰκουροῦ ὄφεως. Ἄλλοι δὲ οἰκουροὶ ὄφεις ναῶν

[1]) Ψευδοκαλλισθ. Α΄, 32 Müller. Jul. Valer. I 29. Zacher Pseudocallisthenes σ. 120. Ἔμμετρος παράφρασις τοῦ ἐπεισοδίου ἐν τῷ Βίῳ Ἀλεξάνδρου στ. 1378 κέ. (Wagner Trois poèmes Grecs du moyen-âge σ. 98).

[2]) Βλ. Stephani der ausruhende Herakles σ. 63. Gerhard Agathodaemon ἐν Gesamm. Akad. Abhandlungen τ. II σ. 35. Welcker Alte Denkmäler τ. II σ.265 καὶ τοὺς ὑπὸ τούτων μνημονευομένους ἀρχαίους συγγραφεῖς.

[3]) Βλ. Böttiger Hellen Tempel σ. 88. Ὁ Marx (ἔνθ. ἀν. σ. 101) εἰκάζει ὅτι τοιοῦτος ἱερὸς ὄφις ἦτο καὶ ὁ κατα τον μῦθον δακὼν τον Ἀρχέμορον ἐν Νεμέᾳ, καθὼς καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Κάδμου φονευθείς. Βλ. καὶ σημ. εἰς ἀρ. 466.

[4]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Jahn-Michaelis Arx Athenarum a Pausaniae descripta 1901 σ. 70.

[5]) Πλουτάρχ. Θεμ. 10. Ἡρόδ. Η΄, 41.

μνημονεύονται ὁ Κυχρείδης ὄφις ἐν Ἐλευσῖνι[1]) καὶ ὁ «κρύφιος οἰκουρὸς ὄφις» ὁ φυλάσσων τὸν Χρύσης σηκόν.[2]) Καὶ ἐν ἱερῷ ἄλσει τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Ἠπείρῳ ἐτρέφοντο ὄφεις, ἔκγονοι νομιζόμενοι τοῦ Πύθωνος.[3]) Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Πύθων καὶ ἡ Δελφύνη ἦσαν, κατά τινα εἰκασίαν, οἰκουροὶ ὄφεις τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ.[4]) Ὡς τοιοῦτοι δὲ πρέπει ἴσως νὰ θεωρηθῶσι καὶ οἱ ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἱεροὶ ὄφεις τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Παρὰ Ῥωμαίοις δὲ τὰ μάλιστα διαδεδομένη ἦτο ἡ πίστις περὶ τοῦ ἐπιχωρίου δαίμονος (genius loci), τοῦ ὑπὸ μορφὴν ὄφεως ἐπιφαινομένου· τοιοῦτον δαίμονα ὑπετίθετο ὅτι εἶχε πᾶς τόπος καὶ πᾶν οἴκημα ἢ κτίριον. Nullus enim locus sine genio est, qui per anguem plerumque ostenditur, ὡς λέγει ὁ Σέρβιος.[5])

Καὶ σήμερον δ' ἔτι ἡ περὶ τοῦ οἰκουροῦ ὄφεως δοξασία διατηρεῖται παρὰ πολλοῖς λαοῖς. Οἱ Ἀλβανοὶ καλοῦσι βιττόρε-γ̱ια (ὅπερ σημαίνει ἴσως γριοῦλα) μικρὸν χονδρὸν ὄφιν ποικιλόδερμον, ὃν φαντάζονται ἐνδιαιτώμενον ἐν τοίχῳ τοῦ οἴκου καὶ σπανιώτατα ἐξερχόμενον τῆς φωλεᾶς του· ἂν τις τῶν ἐν τῷ οἴκῳ ἴδῃ τυχὸν αὐτόν, τὸν προσαγορεύει μετὰ πολλοῦ σεβασμοῦ καὶ πλείστας ἐπεύχεται εἰς αὐτὸν εὐχάς. Λέγουσιν ὅτι προμηνύει δι' ἀσθενοῦς συριγμοῦ τὰ χαρμόσυνα ὡς καὶ τὰ λυπηρὰ συμβάντα τῆς οἰκογενείας, αἱ δὲ γυναῖκες ὁσάκις ἀκούσωσιν ἀνεξήγητον κρότον λέγουσιν «εἶναι ἡ βιττόρε.» Ἂν ἀποθάνωσι τὰ ἄρρενα μέλη τῆς οἰκογενείας ἡ βιττόρε καταλείπει διὰ

[1]) Hitzig et Bluemner εἰς Παυσαν. Α', λς' 1 τ. 1 σ. 347. Roscher Lex. d. Mythol. τ. II σ. 1672.

[2]) Σοφοκλ. Φιλοκτ. 1327-8.

[3]) Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. ΙΑ', 2.

[4]) Preller Robert Griech. Mythol.[4] σ. 240, 1. C. Pascal Studii di antichità e mitologia σ. 230. Rohde Psyche[1] σ. 124.

[5]) Serv Verg. Aen. V, 85. Gerhard ἔνθ. ἀν. σ. 42. J. Maehly die Schlange im Mythus u. Cultus der class Völker. Basel 1867 σ. 20 κἑ. C. Pascal ἔνθ. ἀν. σ. 94 κἑ. Περὶ τῆς περιέργου σπανιωτέρας ῥωμαϊκῆς παραστάσεως τοῦ ὄφεως ὡς ὑπηρέτου τοῦ Genius ἢ τῶν νεκρῶν βλ. R. Peter ἐν Roscher Lex. τ. I σ. 341. πρβλ. πρὸς ταύτην τὸν ἑλληνικὸν μῦθον περὶ τοῦ χειροήθους δράκοντος, ὅστις συνώδευε τῷ Αἴαντι τῷ Λοκρῷ, ὥσπερ κύων. (Φιλοστράτ. Ἡρωϊκ. Η', 1 σ. 706). Περὶ ἀπεικονίσεων τῶν genii locorum ὡς ὄφεων ἐν ῥωμαϊκοῖς μνημείοις τῆς τέχνης βλ. C. O. Müller Handbuch d. Archäol.[3] σ. 665 § 405,6.

παντὸς τὴν οἰκίαν. Ἐπὶ τῷ θανάτῳ δὲ γραίας σεβαστῆς οἱ πενθοῦντες ἀποκρίνονται εἰς τὰς παραμυθίας τῶν φίλων. «Ἦταν ἡ βιττόρε τοῦ σπιτιοῦ.» Αἱ δοξασίαι αὗται ἐπιχωριάζουσι, κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Hahn, εἰς τοὺς Τόσκηδες τῆς περιοχῆς τῆς Ῥίζας· ἐν Ἐλβασὰν δὲ εἶναι γνωστὸν τὸ ὄνομα βιττόρε, ἀλλ' ἐν μεταφορικῇ χρήσει, πρὸς δήλωσιν γυναικὸς πολυτέκνου, ἐν ἄλλοις λόγοις εὐδαίμονος γυναικός.[1]) Οἱ δ' ἀλβανόφωνοι τῆς ἄλλης Ἠπείρου καὶ τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ βασιλείου ἔχουσι τὰς ἑλληνικὰς περὶ στοιχειοῦ τοῦ σπιτιοῦ δοξασίας.

Οἱ δὲ Ῥωμοῦνοι πιστεύουσιν ὅτι πᾶσα λιθόκτιστος οἰκία καὶ πᾶν μέγα οἰκοδόμημα ἔχει στοιχειό, καλούμενον διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος stahie ἢ stafie· εἶναι δὲ τοῦτο ἡ ὠργισμένη σκιὰ τοῦ ἐντειχισθέντος κατὰ τὴν θεμελίωσιν αὐτοῦ θύματος· τὴν δοξασίαν ταύτην, συναφεστάτην οὖσαν ἐν ἀρχῇ, ἀγνοῶ ἂν συνάπτουσι πρὸς τὴν ἐπιχωριάζουσαν ἐπίσης παρ' αὐτοῖς περὶ τοῦ οἰκουροῦ ὄφεως, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ οἴκου, ὁ δὲ φόνος ὑπολαμβάνεται ὡς ἔγκλημα, ἐπιφέρον μεγίστας συμφοράς.[2])

Οἱ Sabii τῶν Βουλγάρων εἶναι ἐπίσης στοιχειὰ τῶν σπιτιῶν, ἄρρενα καὶ θήλεα, ἐπιφαινόμενα ἐνίοτε ὑπὸ τὴν μορφὴν βαθυπωγώνων γερόντων ἢ λευκοφόρων γραιῶν. Τὴν ἡμέραν κρύπτονται ὑπὸ τὴν μορφὴν ὀφιδίων εἰς τὰς ὀπὰς τῶν τοίχων, τὴν δὲ νύκτα περιέρχονται τὴν οἰκίαν. Οἱ ἐνοικοῦντες σέβονται καὶ τιμῶσι μεγάλως αὐτά, διότι ἂν καταλίπωσι τὴν οἰκίαν θὰ ἐξαφανισθῇ πᾶν ἀγαθὸν τῆς οἰκογενείας.[3])

Οἱ Βοημοὶ πιστεύουσιν ὅτι εἰς πᾶσαν οἰκίαν διαιτῶνται δύο μεγάλοι ὄφεις, ἀρσενικὸς καὶ θηλυκός, ποῦ ἔχουν καὶ μικρά· εἶναι δηλαδὴ τόσοι, ὅσα καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας. Ἂν ἀποθάνῃ ὁ ἀρσενικὸς ὄφις, ἀποθνήσκει καὶ ὁ οἰκοδεσπότης ἂν ὁ θηλυκὸς ἡ οἰκοδέσποινα, καὶ ἂν κανὲν ἀπὸ τὰ μικρά, τότε ἀποθνήσκει ἓν τῶν παι-

[1]) Hahn Alban. Studien I, 262.

[2]) W. Schmidt Das Jahr u. seine Tage σ. 18 (περὶ τῶν ἐν Τρανσιλβανίᾳ Ῥωμούνων). Βλ. καὶ Alexandri Chants populaires de la Roumanie 1855 σ. 198. Δώρα δ' Ἴστρια Αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Ἀνατολῇ, μετάφρ. Αἰμ. Σκουζὲ τ. Α' σ. 332.

[3]) Strausz die Bulgaren σ. 199—200.

δίων. Φέρεται δὲ καὶ παράδοσις βοημικὴ παραπλησία πρὸς τὴν προκειμένην ἑλληνικήν. Ὅτι μίαν φορὰν εἰς μίαν οἰκίαν ἐφάνη ὁ ἀρσενικὸς ὄφις καὶ τὸν ἐσκότωσαν. Ὕστερον ἀπὸ μίαν ἑβδομάδα, καὶ ἀκριβῶς τὴν ἰδίαν ἡμέραν καὶ ὥραν ποῦ ἐσκοτώθη ὁ ὄφις, ἀπέθανε καὶ ὁ οἰκοδεσπότης.[1])

Ἐν Καλαβρίᾳ θεωροῦσιν ὡς στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ τὸν ἐπιφαινόμενον ὄφιν, ἂν εἶναι λευκός, καὶ οὐδέποτε κακοποιοῦσιν αὐτόν, τοὺς δὲ μέλανας ὑπολαμβάνουσιν ὡς ἐνσαρκώσεις τῶν ψυχῶν ἐθνικῶν ἢ φονευμένων.[2]) Ὡς δ' ἀνωτέρω ἐσημειώθη πιστεύουσιν ἐν Καλαβρίᾳ ὅτι ἡ σαύρα φέρει εὐτυχίαν εἰς τὸν οἶκον καὶ δὲν κακοποιοῦσιν αὐτήν, τοῦτο δ' εἶναι λείψανον δοξασίας περὶ ἐπιφανείας τοῦ στοιχειοῦ τοῦ σπιτιοῦ ὑπὸ μορφὴν σαύρας.

Ἐν Περιγόρδῃ τῆς Γαλλίας ἔχουσιν ἐπίσης δοξασίαν τινά, ἥτις φαίνεται ἀπόρροια τῆς περὶ τῶν οἰκουρῶν ὄφεων. Πιστεύουσι δηλ. ὅτι ὅταν ὄφεις εὑρίσκωνται εἰς τοὺς στάβλους τὰ κτήνη προκόπτουσιν, καὶ βεβαιοῦσι μάλιστα ὅτι οἱ ὄφεις ἐκεῖνοι περιποιοῦνται τοὺς βόας καὶ τοὺς ἵππους, καὶ ψηκτρίζουσι καὶ διακτενίζουσι τὴν χαίτην τῶν ἵππων.[3])

Παρὰ δὲ τοῖς Γερμανικοῖς λαοῖς εἶναι συνήθεις οἱ μῦθοι περὶ οἰκουρῶν ὄφεων. Οἱ Γερμανοὶ καλοῦσι τούτους Hausschlangen (κατοικιδίους ὄφεις) ἢ Unken[4]) καὶ δι' ὑποκοριστικοῦ ὀνόματος muemlein (θειακοῦλα ἢ ξαδελφοῦλα), πιστεύουσι δ' ὅτι ὁ φόνος αὐτῶν φέρει συμφοράς. Κατὰ τὰς σουηβικὰς παραδόσεις, εἰς ἀγροὺς καὶ λιβάδια καὶ ἐντὸς τῶν οἰκιῶν πλησιάζουσιν ὄφεις εἰς παιδία, τὰ ὁποῖα εὑρίσκουσι μόνα, πίνουσι μετ' αὐτῶν γάλα ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πινακίου, φυλάττουσι τὰ παιδία εἰς τὰς κοιτίδας των καὶ εἰς τοὺς μεγάλους δεικνύουσι θησαυρούς. Ἕκαστον χωρίον ἔχει τὸν ἰδικόν του

[1]) Grohmann Sagen aus Böhmen σ. 221.

[2]) La Calabria 1898 τ. XI σ. 5.

[3]) Nore, Coutumes, mythes, traditions des provinces de France σ. 162. RTP. 1897 σ. 662. Παραπλήσια γερμανικὰ περὶ ὄφεων ἐν στάβλοις βλ. παρὰ Grimm deutsche Mythol. [4] σ. 572.

[4]) Κυρίως εἶδος φρύνου, γενικώτερον δ' ἡ λέξις σημαίνει τὸν ὄφιν καὶ ἰδίως ἔχιν τὸν ὕδρον.

ὄφιν. Παραπλήσιαι φέρονται καὶ ἐσσικαὶ καὶ αὐστριακαὶ παραδόσεις. Ἐνιαχοῦ δὲ διηγοῦνται ὅτι ἑκάστη οἰκία ἔχει ζεῦγος ὄφεων, ἄρρενα καὶ θῆλυν, οἵτινες ἐπιφαίνονται μόνον ὅταν ὁ οἰκοδεσπότης ἢ ἡ οἰκοδέσποινα μέλλουσι ν' ἀποθάνωσιν, θνήσκουσι δὲ καὶ αὐτοί.[1]) Ἐν Ἑλβετίᾳ δ' ἐνιαχοῦ νομίζουσιν ὅτι σχεδὸν εἰς πάσης οἰκίας τὴν ἀποθήκην ἐνδιαιτᾶται οἰκουρὸς ὄφις, ὅστις εἶναι ἥμερος καὶ εὔνους εἰς τοὺς κατοίκους, μόνον δ' εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις ἐπιφαίνεται· ἀλλὰ καὶ μόνος ὁ ὑπ' αὐτοῦ προξενούμενος θόρυβος ὅταν ἀκουσθῇ προμηνύει πένθος εἰς τὴν οἰκογένειαν. Ἐπιβλέπει τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδίων, προφυλάσσει τὰς ἐν τῷ στάβλῳ ἀγελάδας, μεριμνᾷ δὲ καὶ περὶ εὑρέσεως ἀξίου συζύγου τῶν ἐν ὥρᾳ γάμου παρθένων. Ἄλλοι πάλιν λέγουσιν, ὅτι εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς οἰκίας ἐνδιαιτᾶται κατοικίδιος φρῦνος (καλούμενος Unke ἢ Muhme, θειά), δι' οὗ ἐν ἀφθονίᾳ διατηροῦνται τὰ ἐν αὐτῇ φυλαττόμενα ἐφόδια· ὅθεν εὐημερεῖ ὁ οἶκος ὁ ἔχων τοιοῦτον φρῦνον, ὅστις διὰ τοῦτο καλεῖται καὶ Schatzkröte (θησαυρόφρυνος).[2]) Ἐκ συμφυρμοῦ δὲ διαφόρων παραστάσεων προῆλθον αἱ δοξασίαι τῶν Βρανδεβουργίων καὶ ἄλλων κατοίκων πρωσσικῶν χωρῶν περὶ τοῦ οἰκουροῦ δαίμονος, τοῦ καλουμένου Drâk (δράκοντος). Οὗτος πιστεύεται ὅτι φέρει τὴν εὐημερίαν εἰς τὸν οἶκον, ὅπου μένει, ὅτι δὲν δύναται νὰ καταλίπῃ τὸν κύριόν του, ἀλλ' ὑπὸ τούτου δύναται νὰ μεταβιβασθῇ εἰς τὴν κατοχὴν ἄλλου, ὅτι τρέφεται κρυφίως ὑπὸ τῆς οἰκοδεσποίνης, διαιτώμενος ὑπὸ τὸ πάτωμα τῆς οἰκίας ἐν μαλακῇ φωλεᾷ· καὶ ὅτι εἰς Drâk μεταμορφοῦται μαύρη κόττα εὑρεθεῖσα τὴν νύκτα τῆς πρωτοχρονιᾶς εἰς σταυροδρόμιον.[3]) Οἱ Σάξονες τῆς Τρανσιλβανίας προσφέρουσι τακτικῶς δεῖπνον εἰς τὸν οἰκουρὸν ὄφιν, ὅστις προφυλάσσει τὴν οἰκίαν ἀπὸ πυρκαϊᾶς καὶ πάσης ἄλλης συμφορᾶς.[4]) Καὶ ἐν Δανίᾳ φέρονται παραδόσεις περὶ οἰκουρῶν ὄφεων καὶ φρύνων.[5])

[1]) Grimm αὐτ. 571 2. Simrock Deutsche Mytholog. 1874 § 127 σ. 457. J. Lippert die Religionen der europ. Culturvölker σ. 43.

[2]) Rochholz Deutscher Glaube u. Brauch τ. I σ.146-7.

[3]) Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1892 σ. 78.

[4]) Lippert ἔνθ. ἀν.

[5]) Αὐτ.

Οἱ Σαμογέται ἐπίσης ἔτρεφον καὶ ἐτίμων ὡς οἰκουροὺς μέλανας ὄφεις, οὓς ἐκάλουν ginoitos. [1]) Οἱ Ἄραβες ἐκάλουν djânn (πληθ. djinân) εἶδός τι τῶν djinn (δαιμονίων), ἐπιφαινόμενον ἐν εἴδει μικρῶν λευκῶν ὄφεων μελανοφθάλμων καὶ συνήθως ἀβλαβῶν· τούτους δ' ἐθεώρουν ὡς προστάτας τῶν οἰκιῶν. [2]) Φαίνεται δ' ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἰνδικὴν ἐπιχωριάζει ἡ δοξασία περὶ τῶν οἰκουρῶν ὄφεων. [3])

Τῶν δ' ἄλλων ἀρχαίων λαῶν, πλὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων, εἰκάζεται ὅτι οἱ Βαβυλώνιοι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον παραπλησίας τινὰς δοξασίας περὶ δαιμόνων φυλασσόντων ἱεροὺς τόπους ὑπὸ μορφὴν ὄφεως. Ἐκεῖνοι μὲν διὰ τὸν λόγον ἴσως τοῦτον ἵδρυον ὁμοιώματα ὄφεων εἰς τοὺς πυλῶνας τῶν ναῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων. [4]) Οἱ δ' Αἰγύπτιοι ἔτρεφον ἐν τῷ ναῷ ἑκάστου νομοῦ ἱερὸν ὄφιν, εἰς ὃν ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ φύλαξις τοῦ τόπου. [5])

Ἐξετάζοντες πόθεν ἔλαβε τὴν ἀρχὴν ἡ πίστις περὶ τοῦ οἰκουροῦ ὄφεως ἀνευρίσκομεν αὐτὴν εἰς τὰς ἀρχαίας δοξασίας περὶ τῆς μεταβολῆς τῆς ψυχῆς καὶ τῆς δυνάμεως, ἣν ὑπετίθετο προσλαμβάνουσα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος. Ὁ ὄφις ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἐνσάρκωσις τῆς ψυχῆς προγόνου, βοηθοῦντος καὶ προστατεύοντος τοὺς ἀπογόνους καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν· ὁ θανὼν ὑπὸ τὴν νέαν αὐτοῦ μορφὴν προσεκτᾶτο δύναμιν ὑπεράνθρωπον καὶ ἐτιμᾶτο μὲν ὑπ' ἐκείνων, εἰς οὓς ἦτο εὔνους, ἐνέπνεε δὲ φόβον εἰς ὅσους ἦτο δυσμενής. Γενόμενος ἥρως, ἀφωμοιοῦτο πρὸς τοὺς χθονίους θεούς. Ἡ μορφὴ δὲ τοῦ ὄφεως ἕνεκα αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ζῴου, ἦτο ἡ μάλιστα προσήκουσα εἰς τοὺς ἀφηρωϊσθέντας νεκρούς. Ὁ ὄφις, ὃν παῖδα τῆς γῆς ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι, [6]) καὶ ὅστις ὑπετίθετο εἰσχωρῶν ἐντὸς τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς, ὁ συρόμενος μὲν ἐπὶ τῆς κοιλίας, ἀλλ' αἰφνιδίως ἐπιφαινόμενος καὶ τάχιστα ἐξαφανιζόμενος, ὁ τὸ βλέμμα ἔχων βλοσυρὸν

[1]) **Lasicz de diis Samogitarum** σ. 51. 55. 56.

[2]) **RTP.** 1897 σ. 65.

[3]) **B. Schmidt Volksl** σ. 187, ὅστις φέρει τὴν μαρτυρίαν τοῦ γερμανοῦ μεταφραστοῦ τοῦ **Wilson (Theater der Indu's** I σ. 94)

[4]) **Delitsch wo lag das Paradies?** σ. 146 κέ. (παρὰ **Gruppe griech. Mythol** σ. 808) Πρβλ. Διοδώρ. Β', 9, 5.

[5]) **Lefébure Rites égyptiens** σ. 49 κέ.

[6]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ **Roscher Lexik.** τ. I σ. 2466.

καὶ ἀπηνὲς καὶ διὰ μόνου τοῦ δήγματος ἱκανὸς ὢν νὰ φονεύσῃ τὸν ἄνθρωπον,[1]) ἐνομίζετο ἔχων δαιμονικὴν τὴν φύσιν καὶ διάφορον τῆς τῶν ἄλλων ζώων, καὶ διὰ τοῦτο εὐκόλως ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς νέα μορφὴ τοῦ καταχωσθέντος ἐν τῇ γῇ νεκροῦ. «Οἱ παλαιοὶ μάλιστα τῶν ζῴων τὸν δράκοντα τοῖς ἥρωσι συνῳκείωσαν,» ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος (Κλεομ. 39). Οἱ ἥρωες ἐπεφαίνοντο συνήθως ὡς ὄφεις· ἀλλὰ τούτου ἕνεκα καὶ οἱ ὄφεις ἠδύναντο νὰ κληθῶσιν ἥρωες.[2])

Πρὸς ἐξήγησιν τῆς τοιαύτης μεταμορφώσεως τῶν νεκρῶν, ἀληθοῦς νομιζομένης, ἐπλάσθη φυσικὸν αἴτιον, ὅτι δῆθεν ὁ νωτιαῖος μυελὸς νεκροῦ ἀνθρώπου, σηπομένης τῆς ῥάχεως αὐτοῦ τρέπεται εἰς ὄφιν. Οὕτως ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσωσιν οἱ σοφώτεροι ἐν Αἰγύπτῳ τὴν ἐμφάνισιν ὄφεως περιβαλόντος τὸν νεκρὸν τοῦ Κλεομένους· καὶ ἔλεγον ὅτι ὡς ἐκ τῶν πτωμάτων τῶν βοῶν ζωογονοῦνται μέλισσαι καὶ ἐκ τῶν τῶν ἵππων σφῆκες καὶ ἐκ τῶν τῶν ὄνων κάνθαροι, οὕτω καὶ «τὰ ἀνθρώπινα σώματα τῶν περὶ τὸν μυελὸν ἰχώρων συρροήν τινα καὶ σύστασιν ἐν ἑαυτοῖς λαβόντων, ὄφεις ἀναδίδωσιν·» ὁ φυσιολογικὸς οὗτος μῦθος ἐπιστεύετο γενικῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων.[3])

Ἡ δοξασία περὶ ἐνσαρκώσεως τῆς ψυχῆς τοῦ τεθνεῶτος εἰς ὄφιν εἶναι κοινὴ εἰς πολλοὺς λαούς, καὶ λαοὺς μάλιστα οὐδὲν κοινὸν πρὸς ἀλλήλους ἔχοντας, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ὄφεως, δαιμονικῶν θεωρουμένων, οὗ ἕνεκα ἐν τῇ ἀραβικῇ γλώσσῃ διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων δηλοῦνται καὶ τὸ δαιμόνιον καὶ ὁ ὄφις[4]). Παρ' ἡμῖν ἐνιαχοῦ πιστεύουσιν ὅτι τρεῖς μετὰ

[1]) Πρβλ. Deneken παρὰ Roscher αὐτ.

[2]) Φωτ. Λεξ. λ. ἥρως ποικίλος· «διὰ τὸ τοὺς ὄφεις ποικίλους ὄντας ἥρωας καλεῖσθαι».

[3]) Πλούταρχ. Κλεομεν. 39 σ. 824. Ἀντίγον. Καρύστ. 96. Ἀρχελάου ἐπίγραμμα αὐτ. καὶ ἐν Ἀνθολογ. Append. 14. Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. Α', 51 (ὅστις παρατηρεῖ ὅτι μόνων τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων αἱ ῥάχεις τοιαῦτα τίκτουσιν). Ὠριγέν. κτ. Κέλσ. 5 σ. 203. Ovid. Metam. XV 389-390. Plin. N. H. 10, 188. Serv. ad Verg. Aen. V 95. Πρὸς ταύτην συγγενὴς εἶναι ἡ χριστιανικὴ δοξασία, ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ Πέτρου, ὅτι τῶν ἐξαμβλωσασῶν τὰ ἴδια τέκνα γυναικῶν τὸ γάλα ῥέον ἀπὸ τῶν μαστῶν καὶ πηγνύμενον θηρία γεννᾷ λεπτὰ σαρκοφάγα. (Κλήμ. Ἀλεξ. Ἐκ τῶν προφητ. ἐκλογ. 49. Dieterich Nekyia σ. 11).

[4]) Ghān ἢ ghul (Wellhausen Reste arab. Heident. σ. 153 παρὰ Gruppe

τὴν ταφὴν ἡμέρας ἐξέρχεται τοῦ τάφου ὄφις ὃν θεωροῦσιν ὡς ἐνσάρκωσιν τῆς ψυχῆς τοῦ νεκροῦ· οἱ πλεῖστοι ὅμως λέγουσιν ὅτι ὁ ὄφις ἐκεῖνος εἶναι ἐκ τῶν κοινῶν ὄφεων, ζωογονούμενος ἀφοῦ φάγῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ νεκροῦ.[1]) Οἱ Γερμανοὶ νομίζουσιν ὅτι ἐνίοτε ἡ ψυχὴ τοῦ θανόντος γίνεται οἰκουρὸς δαίμων, βοηθῶν καὶ προστατεύων ἢ καὶ πειράζων τοὺς ἐν τῷ οἴκῳ·[2]) ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ τεκμήρια, ὅτι ἐφαντάζοντο αὐτὴν ἐνσαρκουμένην εἰς ὄφιν, ὡς καὶ οἱ σλαβικοὶ λαοὶ καὶ οἱ Λαταυοί.[3]) Ἐν Καλαβρίᾳ, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη, πιστεύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ φονευθέντος ἢ εἰδωλολάτρου ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν μορφὴν μέλανος ὄφεως, ἐνῷ λευκὸς ὄφις ἐπιφαινόμενος ἐν τῇ οἰκίᾳ εἶναι ὁ οἰκουρὸς δαίμων.[4]) Κατὰ δὲ τὰς σικελικὰς δοξασίας, αἱ ψυχαὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ἐγκλείονται εἰς σώματα ἑρπετῶν, φρύνων ἢ σαυρῶν.[5]) Καὶ οἱ κατὰ φύσιν λαοὶ ἔχουσιν ὁμοίας δοξασίας. Οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Αμερικῆς πιστεύουσιν, ὅτι τὰ πνεύματα τῶν τεθνεώτων ἐπιφαίνον-

Griech. Mythol. σ. 807- 2). Οἱ Ἄραβες θεωροῦσι τὸν ὄφιν ὡς τσῖνν ἤτοι πνεῦμα, δαιμόνιον, καὶ ὄχι ὡς κοινόν τι πλάσμα. (Nöldeke ἐν Zeitschrift f. Völkerpsychologie τ. I σ. 413 κέ).

[1]) Κατ' ἀνακοίνωσιν Φαίδωνος Ι. Κουκουλέ, διδάκτορος τῆς φιλολογίας ἐκ Σύρου. Κατὰ τὰ δημώδη μοιρολόγια, ὁ Χάρος παραδίδει εἰς τὸν νεκρὸν ὄφεις, ὅπως ἀναθρέψῃ αὐτούς, ζῶντας καὶ αὐξανομένους ἐκ τῆς βρώσεως τῶν σαρκῶν αὐτοῦ (βλ. τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 337)· πολλάκις δ' ἐπαναλαμβάνεται ὅτι τὸν νεκρὸν ἐν τῷ τάφῳ καταβιβρώσκουσι ὄφεις (ΝΕΜ. σ. 337 κέ. Λελέκου Ἐπιδόρπ. σ. 190. Παρνασσὸς τ. ΙΖ΄, σ. 287. 290. Τὸ παλαιότατον παράδειγμα ἐν τῷ ποιήματι Περὶ ξενιτείας στ. 412 κέ. σ. 216 Wagner). Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἓν μόνον παράδειγμα γινώσκω τρώσεως ὑπὸ ὄφεων ἐν Ἅδου, ὡς κολάσεως τοῦ Τιτυοῦ, παρὰ Σχολ. Ἀριστείδ. III σ. 158: «Τιτυὸς (κολάζεται) τῇ τῶν ἐγκάτων ὑπ' ὄφεων τρώσει.» Ἄλλως δ' ἀναφέρονται ὄφεις καὶ θηρία μυρία ἐν Ἅδου (Ἀριστοφ. Βάτρ. 143). Ἐν τῇ κολάσει, κατὰ τὰς χριστιανικὰς δοξασίας, ἀκοίμητοι σκώληκες ἐσθίουσι τὰ σπλάγχνα τῶν κολαζομένων (Ἀποκάλυψις Πέτρου στ. 76), ἀναφέρονται δὲ καὶ ὄφεις καὶ ἑρπετὰ πονηρὰ δάκνοντα τοὺς ἁμαρτωλοὺς (αὐτ. στ. 60. Dieterich Nekyia σ. 6. 11. 12. 54. Βλ. καὶ τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 364. Grimm D. Myth. σ. 673.)

[2]) Grimm αὐτ. σ. 761.

[3]) Lippert die Religionen der europäischen Culturvölker σ. 41 κέ. Βλ. καὶ El. Hugo Meyer Badische Volkskunde σ. 16-17. Παλαιοτάτη γερμανικὴ παράδοσις περὶ ἐξόδου ψυχῆς ἐκ σώματος ζῶντος ὑπὸ μορφὴν ὄφεως καὶ ἐπανόδου εἰς αὐτό: Grimm αὐτ. σ. 905. Liebrecht des Gervasius Otia imper. σ. 114. Περὶ τῶν τοιούτων παραδόσεων βλ. καὶ RTP. 1900 σ. 627 κέ.

[4]) La Calabria 1898 τ XI σ. 5.

[5]) Castelli Credenze ed usi. Palerm. 1878 II σ. 9. Pitrè Usi e costumi τ. IV σ. 26.

ται συχνάκις ὑπὸ τὴν μορφὴν ζώων·[1]) κατὰ τοὺς Ἰσανοὺς τῆς Βρασιλίας τῶν μὲν ἀνδρείων αἱ ψυχαὶ γίνονται ὡραῖα πτηνά, τῶν δὲ δειλῶν ὄφεις.[2]) Οἱ Κάφροι τῆς Ἀφρικῆς δὲν πειράζουσι τοὺς ὄφεις, διότι νομίζουσιν ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν τεθνεώτων ἐπιφαίνονται ὑπὸ τοιαύτην μορφήν.[3]) Οἱ κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ζαμπέζη οἰκοῦντες Μαραβὶ τιμῶσι κατ' ἐξοχὴν τὰς ψυχὰς τῶν τεθνεώτων, παρ' ὧν πάντα τἀγαθὰ καὶ τὰ φαῦλα ἀπεκδέχονται, νομίζουσι δ' ὅτι τῶν μὲν ἀγαθῶν αἱ ψυχαὶ μεταβαίνουσι μετὰ θάνατον εἴς τινας ὄφεις, τῶν δὲ πονηρῶν εἰς θῶας.[4]) Καὶ οἱ Μπᾶ-Ρόγκα τῆς Δελαγόας, οἵτινες ἐπίσης εἶναι ψυχολάτραι, νομίζουσιν ὅτι εἰς τοὺς παρὰ τοὺς τάφους ἐπιφαινομένους ὄφεις ἐνσαρκοῦνται αἱ ψυχαὶ τῶν τεθνεώτων.[5]) Οἱ δὲ Ζουλού, πιστεύοντες καὶ οὗτοι ὅτι οἱ νεκροὶ γίνονται ὄφεις, ὑπολαμβάνουσιν ἀσινεῖς τινας ὄφεις, πρασίνους ἢ φαιοὺς τὸ χρῶμα, οἵτινες ἀδεῶς εἰσέρχονται εἰς τὰς τῶν ἀνθρώπων κατοικίας, ὡς Ἀματόγκο ἤτοι ψυχὰς τῶν προγόνων, καὶ σέβονται τούτους καὶ παραβάλλουσιν εἰς αὐτοὺς τροφάς.[6])

Παρὰ δὲ τοῖς ἀρχαίοις παρατηρεῖται πολλαχῶς ἐμφαινομένη ἡ δοξασία αὕτη ἐν τῇ λατρείᾳ, τοῖς μύθοις καὶ τῇ τέχνῃ. Ὁ ὄφις εἶναι τὸ σύμβολον τῶν χθονίων θεῶν (οἷον τοῦ Διὸς τοῦ Μειλιχίου), καὶ ἡ ἐνσάρκωσις τῶν ἡρώων καὶ καθόλου πάντων τῶν ἀφηρωϊσμένων νεκρῶν. Εἰς τοὺς τάφους ὡς ἐπιτύμβια κοσμήματα ἀπεικονίζονται συχνάκις ὄφεις, εἰς ἐπιτύμβια δ' ἀνάγλυφα ἡ εἰκὼν τοῦ ὄφεως παριστᾷ πολλάκις αὐτὸν τὸν νεκρὸν καὶ εἰς ἀγγειογραφίας ὄφις παρὰ τύμβον εἶναι παράστασις τοῦ ἐν αὐτῷ τεθαμμένου·[7])

[1]) **Waitz Anthropologie d. Naturvölkern** τ. III σ. 194. **Edw Tylor Primitive Culture** κεφ. 12 τ. II σ. 9 τῆς γαλλ. μεταφράσεως, σ. 6 τῆς γερμανικῆς.

[2]) **Tylor** αὐτ σ. 10 τῆς γαλλ. μεταφρ. σ. 7 τῆς γερμ.

[3]) **Waitz** αὐτ. τ. II σ. 413.

[4]) Αὐτ. σ. 419

[5]) **Revue de l'hist. des relig.** 1900 τ. 42 σ. 419.

[6]) **Tylor** αὐτ. Πρβλ. καὶ **Rev. de l'hist. des relig.** 1898 τ. 37 σ. 358-9.

[7]) Βλ. περὶ τούτων **Dressel u. Milchhöfer** ἐν **Athen. Mittheilungen 1877** τ. II σ. 461 κέ. (ἐπιτύμβια σπαρτιατικὰ ἀνάγλυφα ἀρχαϊκά). **Brückner, Ornement u. Form der att. Grabstelen** σ. 90, 1 (ὄφις ὡς ἐπιτύμβιον κόσμημα ἐν ἀρχαϊκοῖς ἀττικοῖς μνημείοις). **Welcker Alte Denkmäler** τ. II σ. 265. **Deneken** ἐν **Roscher Lex. d. Mythol.**

Τῶν Διοσκούρων τῶν κατ' ἐξοχὴν ἡρώων τῶν Λακώνων σύμβολα εἶναι οἱ ὄφεις, εἴτε καθ' ἑαυτούς, εἴτε περιελισσόμενοι περὶ δύο ἀμφορεῖς.[1]) Καὶ τοῦ ἥρωος Ἀμφιαράου σύμβολον ἐπίσης εἶναι ὁ ὄφις εἰς νομίσματα τῶν Ὠρωπίων.[2]) Συχνότατα δ' εἰς μύθους ἀναφέρεται ἐπιφάνεια ἡρώων ὑπὸ μορφὴν ὄφεως· ὁ Κυχρεὺς ὡς ὄφις προσέρχεται εἰς βοήθειαν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν,[3]) ὁμοίως καὶ ὁ Σωσίπολις ἐν Ἤλιδι·[4]) ἐν τῷ μαντείῳ τοῦ Τροφωνίου ἐν Λεβαδείᾳ δύο δράκοντες ἦσαν ἡ ἐνσάρκωσις τῶν ἡρώων Τροφωνίου καὶ Ἀγαμήδους.[5]) Ὁ Ἀσκληπιὸς εἰς ὄφιν εἰκασμένος ἦλθεν εἰς Σικυῶνα, εἰς Ἐπίδαυρον τὴν Λιμηράν, εἰς Ῥώμην[6]) Ὁ ὄφις ἐν τῇ τέχνῃ εἶναι σύμβολον αὐτοῦ, περιελισσόμενος περὶ τὴν ῥάβδον του ἢ παρ' αὐτὸν εἰκονιζόμενος, ἀλλ' ἐν τῇ λατρείᾳ συνηθέστατα ἐθεωρεῖτο ἐνσάρκωσις τοῦ θεοῦ[7]). Καὶ εἰς διηγήσεις τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀναφέρονται ἐνσαρκώσεις ἀφηρωϊσθέντων θνητῶν εἰς ὄφεις. Τὸν νεκρὸν τοῦ βασιλέως Κλεομένους περιέβαλεν ὄφις·[8])

τ. I σ. 2466-7. **Rohde Psyche** [1] σ. 224, 5. **Marx Griech Märchen von dankb. Tieren** σ. 99 κέ.

[1]) **Roscher Lex. d. Myth.** τ. I σ. 1671. **Bethe** ἐν **Pauly-Wissowa Realencycl.** τ. V σ. 1108.

[2]) **Head** Ἱστορ. νομισμ. μετάφρ. Σβορώνου τ. Α΄ σ. 487.

[3]) Παυσ. Α΄ λς΄ 1.

[4]) Αὐτ. Ϛ΄ κ΄, 4.5.

[5]) Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφ. 508.

[6]) **Roscher Lex.** I, 2468-9.

[7]) **Rohde Psyche** [1] σ. 132 κέ. **Welcker Griech. Götterlehre** τ. II σ. 734. **Gruppe Griech. Myth.** σ. 808, 11. Ἀντίθετον γνώμην ὑποστηρίζει ὁ **Thrämer** ἐν **Pauly-Wissowa Real Encyclop.** τ. II σ. 1681. Κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Σβορώνου ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ θυμέλη ἦτο ὁ μυστικὸς τάφος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τεθαμμένου ἐν αὐτῇ ὑπὸ τὴν μορφὴν ὄφεως, οὗ αἱ σπεῖραι προσαρμόζονται πρὸς τοὺς μεταξὺ τῶν συγκεντρικῶν τοίχων τοῦ ὑπογείου διαδρόμους. «**Zweitens** λέγει (Διεθν. ἐφημ. τῆς νομισματ. ἀρχαιολογίας 1901 σ. 32', **bietet das unter ihr der Tholos) befindliche Labyrinth die passendste Grabstätte oder Grabwohnung für den unter der Gestalt einer grossen Schlange in ihm verborgenen Heros Asklepios** » Ἀλλ' ἡ εἰκασία αὕτη ἀντίκειται ἄντικρυς πρὸς τὰ δοξασίας τῶν ἀρχαίων περὶ τῶν ἡρώων. Ἂν ὑπῆρχεν ἐν Ἐπιδαύρῳ τάφος τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν θὰ ἦτο οὗτος ὄφεως τάφος ἢ φωλεά, ἀλλ' ἀνθρώπου τάφος, διότι ὁ ὄφις ἐθεωρεῖτο ὡς νέα ἐνσάρκωσις τοῦ ἥρωος, ἐπανελθόντος εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἀεὶ ζῶντος ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην τοῦ ὄφεως.

[8]) Πλουτάρχ. Κλεομ. 39.

κατὰ τὸν θάνατον τοῦ φιλοσόφου Ἡρακλείδου εὑρέθη ἐν τῇ κλίνῃ δράκων ἀντὶ τοῦ νεκροῦ· [1]) κατὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Πλωτίνου ὤφθη ὄφις διελθὼν ὑπὸ τὴν κλίνην ἐν ᾗ κατέκειτο καὶ ὑποδεδυκὼς εἰς ὀπὴν ἐν τῷ τοίχῳ.[2]) Καὶ ὁ ἀρχαῖος δὲ μῦθος περὶ μεταμορφώσεως εἰς δράκοντας τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἁρμονίας πρὸ τῆς τελευτῆς αὐτῶν [3]) φαίνεται σύμφωνος πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας καὶ διὰ τούτων δύναται νὰ ἐξηγηθῇ.

Ὁ ἥρως ὁ εἰς ὄφιν ἐνσαρκούμενος συνεταυτίζετο μετὰ τοῦ οἰκουροῦ ὄφεως τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ. Ὁ φύλαξ τῆς Ἀκροπόλεως ὄφις ἐπιστεύτο ὅτι ἦτο αὐτὸς ὁ Ἐριχθόνιος ἢ ὁ Ἐρεχθεύς, [4]) οὗ ὁ τάφος ἦτο ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Πολιάδος. [5]) Ὅθεν εἰς τοὺς οἰκουροὺς ὄφεις προσέφερον μειλίγματα ὁποῖα συνείθιζον νὰ προσφέρωσιν εἰς χθονίους δαίμονας καὶ ἥρωας. [6])

Κατά τινα μακεδονικὴν δοξασίαν, τὰ στοιχειὰ τῶν σπιτιῶν εἶναι αἱ ψυχαὶ τῶν προγόνων, αἵτινες παραμένουσιν ἐν τῇ παλαιᾷ κατοικίᾳ αὐτῶν καὶ ἐπαγρυπνοῦσιν ἐπὶ τῆς εὐημερίας τῶν ἀπογόνων των. [7]) Ἀλλ' ἡ ἐπικρατεστάτη παρ' ἡμῖν δοξασία εἶναι, ὅτι τὸ προστατεῦον τὸν οἶκον στοιχειὸ ἢ τὸ ἀσφαλίζον τὴν στερεότητα μεγάλου οἰκοδομήματος εἶναι ἡ εἰς ὄφιν ἢ ἄλλο ζῶον ἢ ἄνθρωπον, μάλιστα δὲ Ἀράπην, ἐνσάρκωσις τῆς ψυχῆς θύματος, ἐντειχισθέντος ὑπὸ τὰ θεμέλια. Τὸ ἀναγκαῖον πρὸς τοῦτο θῦμα ἔπρεπε νὰ εἶναι ἄνθρωπος, καὶ ἀληθῶς βυζαντιναὶ παραδόσεις ἀναφέρουσιν ἀνθρωποθυσίας γενομένας πρὸς στερέωσιν μεγάλων κτιρίων. [8]) Ἀλλ' ἀντικαθίσταται τοῦτο διὰ ζώου, κριοῦ ἀρνίου ἢ συνηθέστερον ἀλέκτορος καὶ σπανιώτερον μόσχου ἐπὶ μεγάλων στοιχειώσεων, ἢ καὶ διὰ σκιᾶς ἀνυπόπτου

[1]) Σουίδ. λ. Ἡρακλείδης. Διογ. Λαέρτ. Ε', 89.90

[2]) Πορφύρ. π. Πλωτ. βίου 2.

[3]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher Lex. d. Myth. τ. II σ. 850 κέ. Gruppe Griech. Mythol. σ. 358,16.

[4]) Παυσαν. Α', κδ', 7. Hygin. Astr. II, 13. Rohde Psyche [1] σ. 126 κέ.

[5]) Ἀπολλόδ. Γ', ιδ', 7. Κλήμ. Ἀλεξ. Προτρ. Γ', 45.

[6]) Deneken ἐν Roscher Lex. d. Mythol. τ. 1 σ. 2467.

[7]) Abbott Macedonian Folklore σ. 258. Ἡ δοξασία αὕτη μοὶ εἶναι ἄγνωστος ἄλλοθεν, οὐδ' ἐδυνήθην νὰ βεβαιωθῶ ἂν ἐπιχωριάζει πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας.

[8]) Πρβλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 481.

γέροντος διαβάτου, ἐφ' ἧς ἐπιθέτουσι τὸν θεμέλιον λίθον, ἢ καὶ διὰ μόνου τοῦ μέτρου σκιᾶς ἀνθρώπου, λάθρα μετρηθείσης, ὅπερ ἐντειχίζουσιν εἰς τὰ θεμέλια. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος πιστεύεται ὅτι θ' ἀποθάνῃ ἐντὸς τοῦ ἔτους καὶ θὰ γίνῃ τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ· ὁμοίως καὶ τὸ ζῷον, οὗ τὸ μὲν αἷμα ἔχρανε τοὺς λίθους, ἡ δὲ κεφαλὴ ἐνετειχίσθη εἰς τὰ θεμέλια.[1]) Ἐνιαχοῦ λησμονηθείσης τῆς ἐννοίας τῆς συνηθείας ταύτης, τοῦ *θυσιοῦ*, λέγουσιν ὅτι σκοπὸν ἔχει νὰ παρεμποδίσῃ τὴν εἴσοδον στοιχειοῦ εἰς τὴν οἰκίαν.[2]) Ἀλλ' ἀκριβῆ συνείδησιν τοῦ σκοποῦ ἔχουσι καὶ οἱ λαοί, οἵτινες παρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ παρέλαβον καὶ τὴν συνήθειαν καὶ τὴν δοξασίαν. Οἱ Ῥωμοῦνοι τῆς Ῥωμουνίας καὶ τῆς Τρανσιλβανίας καλοῦσι stahié (στοιχειό), τὴν προσηλωμένην εἰς οἰκοδόμημα ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, οὗ τῆς σκιᾶς τὸ μέτρον ἐνετειχίσθη εἰς τὰ θεμέλια αὐτοῦ.[3]) Οἱ δὲ Βούλγαροι τὸ μέτρον τῆς σκιᾶς ἐμβάλλουσιν εἰς πυξίδα, ἣν ἐντειχίζουσιν· πιστεύουσι δὲ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποθνήσκει ἐντὸς τεσσαράκοντα ἡμερῶν καὶ ἡ ψυχή του εἰσδύει εἰς τὴν ἐντειχισθεῖσαν πυξίδα, ὁπόθεν ἐξέρχεται ἐνίοτε ὑπὸ τὴν προτέραν ἀνθρωπίνην μορφήν, καὶ τὴν βλέπουσιν μόνον οἱ σαββατογεννημένοι. Συχνάζονται δ' ὑπὸ τοιούτων φασμάτων μάλιστα τὰ σχολεῖα καὶ αἱ ἐκκλησίαι, ὧν ἕνεκα τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα σὺν τῷ χρόνῳ κρημνίζονται· πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τοῦ κινδύνου τούτου θεωρεῖται καλὸν κατὰ τὴν θεμελίωσιν νὰ ἐντειχίζεται ἡ σκιὰ γάτου.[4]) Αἱ προσηλωμέναι εἰς τὰ οἰκοδομήματα ψυχαὶ καλοῦνται βουλγαριστὶ Talasam, τὸ δ' ὄνομα τοῦτο νομίζω ὅτι ἐλήφθη ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ *τέλεσμα.*[5]) Καὶ οἱ ἄλλοι νότιοι Σλάβοι πιστεύουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ

[1]) Περὶ τοῦ ἐθίμου τῆς θεμελιώσεως τῶν οἰκοδομῶν, ὅπερ θυσιὸ λέγεται, θὰ πραγματευθῶ ἄλλοτε ἐκτενέστερον. Βλ. καὶ ΝΕΜ. σ. 138 κέ.

[2]) Ν. Γ. Γάσπαρη, ἡ νῆσος Ἀμοργὸς σ. 75: «Ὅταν κτίζουσιν οἰκίαν τινά, συνειθίζουσι νὰ σφάζωσιν ἐπὶ τῶν τεσσάρων γωνιῶν τῶν θεμελίων αὐτῆς ἓν θῦμα, συνήθως ἀλέκτορα· ἡ θυσία αὕτη γίνεται διὰ νὰ μὴ ἐνοχλῇ τὸ στοιχειὸν τὴν νέαν ταύτην κατοικίαν».

[3]) **Alexandri Chants populaires de la Roumanie** Par. 1855 σ. 198. **W. Schmidt das Jahr u. seine Tage** σ. 27.

[4] **Strausz die Bulgaren** σ. 199.

[5]) Πιθανὸν μοὶ φαίνεται ὅτι ἐκ τῆς αὐτῆς λέξεως τέλεσμα παρήχθησαν καὶ αἱ παλαιαὶ γερμανικαὶ λέξεις **talamasga, talmasge, talmasche** καὶ αἱ παλαιαὶ γαλλικαὶ **talmache** καὶ **tamache** σημαίνουσαι τὸ φάσμα νεκροῦ. (**Grimm Deutsche Mythol.** [4] σ,

ἐντειχισθέντος γίνεται ὁ φύλαξ δαίμων τοῦ οἰκοδομήματος διότι ἡ ψυχὴ συνήθως παραμένει πλησίον τοῦ τόπου, ὅπου εὑρίσκεται τὸ νεκρὸν σῶμα τοῦ ὁποίου ἦτο ἔνοικος.[1])

Ἡ συνάφεια τῶν σημερινῶν ἑλληνικῶν δοξασιῶν περὶ τοῦ φιδιοῦ τοῦ σπιτιοῦ πρὸς τὰς ἀρχαίας ἑλληνικὰς περὶ τοῦ οἰκουροῦ ὄφεως καὶ τῆς ἐνσαρκώσεως εἰς ὄφιν τοῦ ἀφηρωϊσθέντος νεκροῦ μοὶ φαίνεται κατάδηλος. Ἡ μόνη δὲ διαφορὰ τῶν σημερινῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων, ἤτοι ἡ δημιουργία τοῦ προστάτου στοιχειοῦ διὰ τῆς θυσίας ξένου πρὸς τὴν οἰκογένειαν ἢ τὸ οἰκοδόμημα ἀνθρώπου ἢ ζώου, προέρχεται πιθανώτατα ἐκ τῆς ἐπηρείας ἄλλης συγγενοῦς δοξασίας κοινοτάτης εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαούς. Ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ θυσιαζομένου προσηλοῦται εἰς ἐκεῖνον, ὑπὲρ οὗ γίνεται ἡ θυσία, ὑποτασσομένη καὶ ὑπηρετοῦσα αὐτῷ. Τοιαύτην ἔννοιαν ἔχουσιν ἀνθρωποθυσίαι τινές, μνημονευόμεναι ὑπὸ μύθων τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, οἷον ἡ σφαγίασις τῶν δώδεκα αἰχμαλώτων Τρώων καὶ τῶν ἵππων καὶ τῶν κυνῶν ἐπὶ τῷ νεκρῷ τοῦ Πατρόκλου ἐν τῇ Ἰλιάδι, ἡ θυσία τῆς Πολυξένης ἐπὶ τοῦ τύμβου τοῦ Ἀχιλλέως, ἴσως δὲ καὶ ὁ ἑκούσιος θάνατος γυναικῶν ἐπὶ τῆς πυρᾶς τῶν συζύγων των, οἷον τῆς Εὐάδνης, τῆς Μαρπήσσης καὶ τῆς θυγατρὸς καὶ τῆς ἐγγόνης αὐτῆς, τῆς συζύγου τοῦ Πρωτεσιλάου.[2]) Αἱ δὲ συνήθεις εἰς τοὺς κατὰ φύσιν λαοὺς τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ἀσίας ἐπιτάφιοι θυσίαι ἀνθρώπων καὶ ζώων σκοπὸν ἔχουσι νὰ καταστήσωσιν ὑπηρετικὰς εἰς τὸν τιμώμενον νεκρὸν τὰς ψυχὰς τῶν θυμάτων.[3]) Ἀνευρίσκομεν δὲ τὰς δοξασίας περὶ τῶν ὑπηρετικῶν ψυχῶν καὶ κατὰ τοὺς πρώτους βυζαντινοὺς χρόνους. Ἐκ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου μανθάνομεν ὅτι οἱ γόητες ἔσφαζον ἀνθρώπους διὰ νὰ μεταβάλωσιν αὐτοὺς εἰς δαίμονας βοηθούς: «Ἕτερον δὲ χαλεπώτατον κατειργάσατο (ὁ διάβολος), τοὺς γόητας τοὺς ὑπηρετουμένους αὐτῷ διὰ τούτων

763) Γνωστὸν δ' εἶνε ὅτι τὸ αὐτὸ ἔτυμον ἔχει καὶ τὸ ἀραβικὸν **telsam** (πληθ. **telsamân**), ἐξ οὗ τὸ ἰταλικὸν **talismano** καὶ τὸ γαλλικὸν ἰσπανικὸν καὶ πορτογαλικὸν **talisman**. Πρβλ. καὶ κατωτέρω σημείωσιν εἰς ἀρ. 458.

[1]) **Krauss Volksglaube u. religiöser Brauch der Südslaven** σ. 158.

[2]) Παυσαν. Δ', β', 7.

[3]) Βλ. **Tylor Anfänge der Cultur** τ. I σ. 451 κέ. τῆς γερμαν. μεταφράσεως.

πείσας τῶν δογμάτων πολλῶν νέων ἁπλῶν σώματα κατασφάττειν, ἐλπίδι τοῦ δαίμονας ἔσεσθαι καὶ πάλιν αὐτοῖς ὑπηρετεῖν.» [1])

Διαφαίνεται δ' ἴσως ἐπήρεια τῆς δοξασίας ταύτης, ἢ ἀκριβέστερον συγχώνευσις αὐτῆς μετὰ τῆς δοξασίας περὶ τῆς προστασίας, ἣν παρέχουσιν ἀφηρωϊσθέντες νεκροί, εἴς τινας ἀρχαίους μύθους περὶ βοηθῶν ἡρώων. Ὁ Σωσίπολις ἦτο ὁ οἰκουρὸς ὄφις τῆς Ὀλυμπίας ὑπὸ μορφὴν ὄφεως ἐπεφάνη βοηθὸς εἰς τοὺς Ἠλείους, προσέφερον δ' εἰς αὐτόν, ὡς ἐπιχώριον δαίμονα τιμώμενον ἐν ἱερῷ ὑπὸ τὸ Κρόνιον ὄρος ἐν Ὀλυμπίᾳ, προσφορὰς οἵας καὶ πρὸς ὄφεις, ἤτοι μάζας μεμαγμένας μέλιτι, ἐν Ἤλιδι δὲ ὅπου εἶχε τιμὰς μετὰ τῆς Τύχης ἐν ἰδίῳ ἱερῷ, ἀπεικονίζετο ἔχων τῇ ἑτέρᾳ χειρὶ τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας, ὑπὸ τὸν τύπον δηλαδὴ τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος, τοῦ συνταυτιζομένου ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη πρὸς τὸν οἰκουρὸν ὄφιν.[2]) Περὶ τούτου ἐμυθολογεῖτο ὅτι εἰσβαλόντων τῶν Ἀρκάδων εἰς τὴν Ἦλιν καὶ ἀντιπαραταχθέντων τῶν Ἠλείων, ἦλθε πρὸς τοὺς στρατηγοὺς τούτων γυνὴ ἔχουσα νήπιον παῖδα ἐπὶ τῷ μαστῷ καὶ εἶπεν ὅτι ἐξ ὀνείρου ὁδηγηθεῖσα δίδει τὸν παῖδα σύμμαχον εἰς τοὺς Ἠλείους. Οἱ δὲ τῶν Ἠλείων ἄρχοντες, δόντες πίστιν εἰς τοὺς λόγους τῆς γυναικός, ἔθεσαν τὸ παιδίον πρὸ τοῦ στρατεύματος γυμνόν· ὅτε δ' ἐπῆλθον οἱ Ἀρκάδες τὸ παιδίον μετεβλήθη εἰς δράκοντα, ἐκ τούτου δὲ ταραχθέντες ἐτράπησαν εἰς φυγήν, καὶ καταδιώξαντες αὐτοὺς οἱ Ἠλεῖοι ἤραντο νίκην ἐπιφανεστάτην «καὶ ὄνομα τῷ θεῷ τίθενται Σωσίπολιν·» ἐκεῖ δὲ ὅπου τοῖς ἐφάνη ὅτι εἰσέδυ ὁ δράκων μετὰ τὴν μάχην ἵδρυσαν ἱερὸν εἰς αὐτόν.

Ὁ μῦθος οὗτος, ὡς ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ Παυσανίου, νομίζω ὅτι εἶναι ἀτελής, καὶ ὅτι παρελήφθη οὐσιῶδες ἐπεισόδιον· τὸ τῆς θυσίας τοῦ παιδὸς πρὸ τῆς μάχης, ὅπως ἡ ψυχὴ τοῦ θύματος ἀφηρωϊσθέντος, νέαν προσλαμβάνουσα μορφήν, παράσχῃ εἰς τοὺς Ἠλείους τὴν σωτηρίαν. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ περιηγητοῦ, τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἐλέγχον πολλὴν ἀγριότητα, παρελείπετο ἴσως ὑπὸ τῶν ἐξηγητῶν, ὡς ἀμαυροῦν τὴν δόξαν τῶν προγόνων. Ἀλλ' ἄνευ τούτου ὁ μῦθος εἶναι ἀκα-

[1]) Ἰωάννου Χρυσοστόμου εἰς τὸν Λάζαρον λόγ. Β', 2 τ. 48 σ. 983 Migne.

[2]) Παυσαν. Ϛ', κ', 2. κε', 4. Marx Griechische Märchen von dankbaren Tieren σ. 113.

τάληπτος, μὴ διευκρινουμένου πῶς παιδίον θνητῆς γυναικὸς ἦτο δυνατὸν νὰ σώσῃ τοὺς Ἠλείους, μεταμορφούμενον εἰς ὄφιν, προσλαμβάνον δηλαδὴ τὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐπιφαίνονται οἱ τεθνεῶτες. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλον ὅμοιον μῦθον, τὸν ἀττικὸν περὶ τῆς βοηθείας, ἣν ὁ ἥρως Κυχρεὺς παρέσχεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν, φανεὶς ὡς δράκων.[1]) Ὁ Κυχρεὺς ἦτο ὁ οἰκουρὸς ὄφις τῆς νήσου Σαλαμῖνος, ἥτις ἀπ' αὐτοῦ καὶ Κυχρεία ὠνομάζετο, ὡς καὶ ἡ ἀρχαία πόλις ἐν τῇ νήσῳ προσωνομάσθη·[2]) τοῦτο κατὰ τὸν Σαλαμίνιον μῦθον, τὸν παλαιότερον πάντως τῶν ἄλλων περὶ αὐτοῦ φερομένων· ἴσως οὗτος ἀνέφερε καὶ φόνον αὐτοῦ πρὸ τῆς ἀφηρωΐσεως, ἀλλὰ παραφθαρέντος τοῦ ἀρχαίου μύθου ἐσχηματίσθησαν ἕτεροι, ὁ μὲν περὶ φόνου ὄφεως λυμαινομένου τὴν νῆσον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυχρέως,[3]) ὁ δὲ περὶ ἀνατροφῆς τοῦ ὄφεως ὑπὸ τοῦ Κυχρέως,[4]) ὁ δὲ περὶ ἐξελάσεως τοῦ Κυχρέως, ἐπικληθέντος ὄφεως, ὑπὸ Εὐρυλόχου.[5])

Καὶ οἱ μὲν μῦθοι οὗτοι διηγοῦνται σωτηρίαν τῆς πόλεως ὑπὸ ἥρωος ἐπιφανέντος ὑπὸ μορφὴν δράκοντος, χωρὶς νὰ μνημονεύωσι ῥητῶς ὅτι ὁ ἥρως ἦτο ἄνθρωπος πρότερον, τυθεὶς δὲ πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου καὶ ἀφηρωισθεὶς ἐγένετο σωτήρ. Τοὐναντίον δὲ ἄλλοι μῦθοι πάμπολλοι ἀναφέρουσι θυσίαν ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν πρὸς ἀποτροπὴν δεινοῦ κινδύνου, τὴν σωτηρίαν ἀπὸ τοῦ κινδύνου καὶ τὴν ἀπονομὴν ἰσοθέων τιμῶν εἰς τοὺς τυθέντας καὶ τὴν ἵδρυσιν ἡρῴων αὐτῶν, χωρὶς νὰ διασαφῶσιν ἂν παθητικῶς οὗτοι ἁπλῶς διὰ τῆς θυσίας των ἔσωσαν τὴν πόλιν ἢ ἐνεργῶς ὡς βοηθοὶ ἥρωες μετὰ θάνατον. Ἀλλ' αἱ τοιαῦται θυσίαι δὲν παρίστανται ἔχουσαι χαρακτῆρα καθαρτηρίων ἢ ἐξιλαστηρίων.[6]) Ἴσως δ' ἐθεωροῦντο

[1]) Παυσαν. Α', λς', 1.

[2]) Στράβ. Θ', 393. Αἰσχύλ. Πέρσ. 570. Τσούντας ἐν Ἀρχ. ἐφημ. 1884 σ. 169 στ. 32 (ἐπιγραφὴ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως).

[3]) Ἀπολλόδωρ. Γ' 161 (ιβ' 6,7). Διόδωρ. Σικ. Δ', 72,4. Σχολ. Λυκόφρ. 451.

[4]) Στράβ. ἔνθ. ἀν.

[5]) Στράβ. αὐτ. Στέφ. Βυζ. λ. Κυχρεῖος πάγος. Εὐστάθ. εἰς Διονύσ. 507.

[6]) Παρ' Εὐριπίδῃ (Φοίνισ. 939) μόνον ἡ θυσία τοῦ Μενοικέως παρίσταται ὡς ἀναγκαία πρὸς ἐξιλασμὸν τοῦ Ἄρεως διὰ τὸν φόνον τοῦ δράκοντος ὑπὸ τοῦ Κάδμου. Ἀλλ' ἡ αἰτιολογία αὕτη φαίνεται μᾶλλον ἐπινόημα τοῦ ποιητοῦ.

ὡς ἐχέγγυοι τῆς σωτηρίας, διὰ τὴν βοήθειαν τὴν προσδοκωμένην παρὰ τοῦ θύματος, ἑκουσίως ὑπομένοντος τὸν θάνατον ὑπὲρ τῶν πολλῶν. Κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους λέγεται ὅτι πάντοτε συνείθιζον οἱ Ἕλληνες πρὸ τῆς ἐκστρατείας νὰ θύωσιν ἄνθρωπον.[1]) Ἐπιμαρτυροῦσι δὲ τοῦτο οἱ μῦθοι. Ἐν τῷ πρὸς τὸν Εὔμολπον πολέμῳ τῶν Ἀθηναίων ὁ βασιλεὺς τούτων Ἐρεχθεὺς ἔλαβε χρησμὸν «τὴν θυγατέρα εἰ θύσειε πρὸ τοῦ συμβαλεῖν τῷ στρατοπέδῳ, κρατήσειν τῶν πολεμίων» καὶ ἐνίκησε θύσας ταύτην.[2]) Ὡς δὲ παραλλαγὴ τοῦ μύθου ἀναφέρει, ἡ Ἄγραυλος μαθοῦσα τὸν χρησμὸν ἑκοῦσα ἑαυτὴν ἐπέδωκεν εἰς θάνατον, κρημνισθεῖσα ἐκ τοῦ τείχους, καὶ ἀπαλλαγέντες τοῦ πολέμου ἵδρυσαν ἱερὸν εἰς αὐτὴν οἱ Ἀθηναῖοι.[3]) Κατ' ἄλλην δὲ παραλλαγήν, αὐτὸς ὁ Ἐρεχθεὺς ἐφονεύθη ἐν τῷ πολέμῳ.[4]) Εἶναι δ' ὁ Ἐρεχθεὺς πιθανῶς αὐτὸς ὁ γενόμενος οἰκουρὸς ὄφις τῆς Ἀκροπόλεως (βλ. σ. 1086). Ἄλλος πάλιν μῦθος λέγει ὅτι ὁ Ἐρεχθεὺς πληγεὶς διὰ τῆς τριαίνης ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, ἐκρύβη εἰς χάσμα γῆς,[5]) ὡς τοιοῦτο δ' ἐννοεῖται ἴσως τὸ χάσμα ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ἔνθα ἐφώλευεν ὡς ὄφις, καὶ κατ' ἄλλον μῦθον τὸν Ἐρεχθέα ἐκεραύνωσεν αἰτήσει τοῦ Ποσειδῶνος ὁ Ζεύς.[6]) Ὑπεμφαίνει δ' οὗτος τὸν ἀφηρωϊσμὸν αὐτοῦ, διότι οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον ὅτι οἱ ἀστραπόβλητοι μετελάμβανον θείας μοίρας καὶ μεθίσταντο εἰς τοὺς ἥρωας.[7]) Αἱ ποικίλαι αὗται παραλλαγαὶ τοῦ ἀττικοῦ μύθου, ὧν ὁ συνδυασμὸς καθοδηγεῖ εἰς ἐξεύρεσιν τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας αὐτοῦ, ἐνισχύουσι τὴν γνώμην ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι ὅμοιοι μῦθοι περὶ σωτηρίας τῆς πόλεως ἀπὸ τῶν πολεμίων ἢ ἀπὸ ἄλλων δεινῶν δι' ἀνθρωποθυσίας οὕτω πρέπει νὰ ἐξη-

[1]) Πορφύρ. π. ἀποχ. Β', 56 «Φύλαρχος δὲ κοινῶς πάντας τοὺς Ἕλληνας πρὶν ἐπὶ πολεμίοις ἐξιέναι ἀνθρωποκτονεῖν ἱστορεῖ.»

[2]) Λυκούργ. κτ. Λεωκρ. 98 κέ. (Δημοσθέν.) Ξ', 27 σ. 1397. Εὐριπ. ἀπ. 362 Nauck. Πλουτάρχ. Συναγ. παραλλ. 20 σ. 310 d. Σουίδ λ. παρθένοι. Ἄλλας μαρτυρίας βλ. παρὰ Roscher Lexik. d. Myth. I σ. 1298-9.

[3]) Σχολ. Δημοσθέν. ΙΘ', 303.

[4]) Παυσαν. Α', λη', 3.

[5]) Εὐριπ. Ἴων. 281-2.

[6]) Hygin. Fab. 46.

[7]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Rohde Psyche [1] σ. 132-3. Περὶ τῆς κεραυνώσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Pauly Wissowa Real-Encyclop. τ. II σ. 1654.

γηθῶσιν. Τοιοῦτοι δ' εἶναι ὁ περὶ τῆς θυσίας τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἡρακλέους Μακαρίας ἐν τῷ πολέμῳ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Ἡρακλειδῶν πρὸς τὸν Εὐρυσθέα· [1]) τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἀριστοδήμου· [2]) τῶν κορῶν τοῦ Λεώ· [3]) οἱ θηβαϊκοὶ περὶ τῆς θυσίας τῶν θυγατέρων τοῦ Ἀντιποίνου, [4]) καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Κρέοντος Μενοικέως· [5]) ὁ ῥωμαϊκὸς περὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Μανίου Καλπουρνίας· [6]) εἰς τούτους πρέπει νὰ καταλεχθῇ καὶ ὁ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Κόδρου. [7])

Ἐμφανεστέραν τὴν σημασίαν ταύτην τῆς ἀνθρωποθυσίας καθιστῶσι τεκμήρια εἰλημμένα ἐξ ἄλλης κατηγορίας μύθων, τῶν περὶ ἀνθρωποθυσιῶν τῶν γενομένων πρὸ τοῦ ἀπόπλου ναυτικῆς στρατείας [8]) Ἂν καί τινες τῶν τοιούτων θυσιῶν παριστῶνται ὑπὸ τῶν μύθων ὡς καθαρτήριοι, οἷον ὁ τῆς Ἰφιγενείας, [9]) ἀλλ' ὅμως ἐν πάσαις ὑποδεικνύεται ὡς ἄμεσος ἢ ἔμμεσος σκοπὸς αὐτῶν ἡ προσδοκία οὐρίων ἀνέμων. Καὶ τὴν θυσίαν τῆς Ἰφιγενείας καλεῖ ὁ Αἰσχύλος (Ἀγαμ. 201. 1418) παυσάνεμον θυσίαν καὶ «ἐπῳδὸν θρῃκίων ἀημάτων·» ἐν δὲ τοῖς Κυπρίοις ὅπου τὸ πρῶτον μνημονεύεται αὕτη παρίστατο ὡς γενομένη πρὸς ἐξιλασμὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ἥτις μηνίσασα ἐπέπεμπε χειμῶνας ἐμποδίζοντας τοῦ πλοῦ τοὺς Ἀχαιούς. Οὐχὶ διὰ τῆς ἐξευμενίσεως μηνίσαντος θεοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς βοηθείας αὐτοῦ τοῦ θύματος ἐπίστευον ὅτι θὰ

[1]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ **Roscher Lex. d. Mythol.** τ. II σ. 2291.

[2]) Παυσαν. Δ',θ',4. 5 Διόδωρ. Η', ἀπ. 8.2. Εὐσεβ. Εὐαγγελ. Προπαρ. Ε',27,3.

[3]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ **Wachsmuth die Stadt Athen** τ. II σ. 414-5.

[4]) Παυσαν. Θ', ιζ', 1.

[5]) **Roscher Lex. d.** Mythol. τ. II σ. 2794-5.

[6]) Πλουτάρχ. Συναγ. παραλλ. 20 σ. 310 **d.**

[7]) Λυκούργ. κτ. Λεωκράτ. 86 κέ. Πολύαιν. Α',18. Πλουτ. αὐτ. 17 σ. 310α. Στοβ. Ζ', 66. Πλάτ. Συμπ. 208 d. Πρβλ. καὶ ὅσα περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Λεωνίδου ἐν Θερμοπύλαις κατὰ δελφικὸν χρησμὸν ἱστορεῖ ὁ Ἡρόδοτος Ζ', 220

[8]) Βλ. **Stengel** ἔνθ. ἀν. Κατὰ τὸν παρ' Αἰλιανῷ (Π. ἱστ. Η, 5) μῦθον, ὁ οἰκιστὴς τῆς Μιλήτου Νηλεὺς προσωρμίσθη εἰς τὴν Νάξον βιασθεὶς ὑπὸ χειμῶνος· «ἀπᾶραι δὲ βουλόμενον καταπνέοντες ἐναντίοι ἄνεμοι διεκώλυον. Ἀποροῦντι δὲ αὐτῷ ὑπὲρ τῶν ἐνεστώτων, οἱ μάντεις ἔφασαν δεῖν καθαρθῆναι τὸ στρατόπεδον, ὡς συμπλεόντων πολλῶν οὐ καθαρῶν τὰς χεῖρας.»

[9]) Ἀναγραφὴν τοιούτων θυσιῶν βλ. παρὰ **Stengel die griech. Kultusaltertümer** [2] σ. 114 κέ. καὶ ἐν **Jahrb. f. Philologie u.** Pädag. 1883. **Gruppe Griech.** Mythol. σ. 848.

ἐπετύγχανον τοῦ σκοποῦ ἀσφαλίζοντες εἰς ἑαυτοὺς εὔπλοιαν. Διότι ἡ ψυχὴ κατὰ παλαιοτάτην καὶ πάγκοινον δοξασίαν ὑπετίθετο ὅτι ἦτο ἄνεμος (πνεῦμα) καὶ ὅτι λυομένη τοῦ σώματος ἐνήργει ὡς ἄνεμος.[1]) Ἡ ψυχὴ τοῦ θύματος, τοῦ ἑκουσίως προσφέροντος τὴν ἰδίαν ζωὴν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν οἰκείων, εὐμενὴς οὖσα θὰ κατηύθυνεν ὡς οὔριον πνεῦμα τὸν πλοῦν αὐτῶν, ἐνῷ τοὐναντίον ἡ δυσμενὴς ψυχὴ ἠδύνατο νὰ ἐμποδίζῃ τὸν πλοῦν καὶ νὰ ἐπιπέμπῃ κλύδωνα, ὡς ἡ ὠργισμένη ψυχὴ τοῦ Ἀχιλλέως κατὰ τὸν ἀπόπλουν τῶν Ἀχαιῶν ἐξ Ἰλίου.[2])

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν οἰκουρῶν ὄφεων· ἄλλαι δὲ παραδόσεις περὶ στοιχειῶν ἐπιφαινομένων εἰς οἰκίας ὡς φοβήτρων, ὧν ἕνεκα ἐγκαταλείπονται καὶ ἐρημοῦνται αὗται, ἀναφέρονται ἐν ἀρ. 461, ὅπου γίνεται λόγος καὶ περὶ ὁμοίων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων. Πρὸς δὲ τὴν προκειμένην ζακυνθίαν παράδοσιν περὶ θανάτου τοῦ φονεύσαντος τὸν οἰκουρὸν ὄφιν τὴν ἐπέτειον τοῦ φόνου συναφὴς φαίνεται ἡ σικελικὴ δοξασία, καθ' ἣν ὁ φονεύσας ὄφιν ἀποθνήσκει καὶ αὐτός, αἰσθανόμενος τοὺς αὐτοὺς πόνους, ὅσους ᾐσθάνθη καὶ τὸ ἑρπετόν.[3])

451

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903). Ὁ οἰκουρὸς ὄφις πιστεύουσιν ὅτι ἀγαπᾷ προπάντων τὰ παιδία τῆς οἰκογενείας καὶ μετ' αὐτῶν ἀναστρέφεται (Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 453 παράδοσιν). Ὅτι ἡ δοξασία εἶναι ἀρχαία συνάγεται ἐκ διηγήσεως τινος, ἥτις, ὡς ἐκ τῶν σωζομένων πολλῶν παραλλαγῶν φαίνεται, ἦτο πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος διαδεδομένη. Κατὰ τὴν διατύπωσιν ταύτης παρὰ τῷ Αἰλιανῷ (Ζ. ἱστ. Ϛ', 63): «Δράκων νήπιος νηπίῳ παιδί, τὸ γένος Ἀρκάδι, κἀκεῖνος ἐπιχώριος, γίνεται σύντροφος. Οὐκοῦν συνανιόντε τὴν ἡλικίαν ὁ παῖς ἦν μειράκιον καὶ ὁ σύντροφος ὑπέρμεγας ἤδη ἦν. Καὶ ἀλλήλους μὲν ἐφίλουν, οἱ δὲ τῷ μειρακίῳ προσήκοντες ὠρρώδουν τοῦ θηρίου τὸ μέγεθος· τὸ γάρ τοι ζῷον τοῦτο ὤκιστα μεγέθει μὲν μέγιστον ἴδοις

[1]) Rohde ἐν Rhein. Museum τ. L σ. 5. Gruppe αὐτ. σ. 845.
[2]) Εὐριπ. Ἑκάβ. 111.
[3]) Pitrè Usi e costumi del popolo siciliano τ. III σ. 359-360.

ἂν αὐτό, ὄψει δὲ φοβερώτατον.» Οἱ συγγενεῖς ὅπως σώσωσι τὸ μειράκιον, ἀπεκόμισάν ποτε αὐτὸ ἐπὶ τῆς κλίνης, ἐν ᾗ ἐκοιμᾶτο μετὰ τοῦ ὄφεως, εἰς ἀπώτατον δάσος, ἐκεῖθεν δὲ ὁ παῖς ἐπανῆλθεν εἰς τὸν οἶκον, ὁ δὲ ὄφις παρέμεινεν εἰς τὸ δάσος. Μετὰ παρέλευσιν χρόνου τινὸς ὁ παῖς νεανίας γενόμενος ἐνέπεσεν ἐν ἐρήμῳ τόπῳ εἰς λῃστὰς «καὶ παιόμενος ξίφει οἷα εἰκὸς ἐβόα, τὰ μεν ἀλγῶν, τὰ δὲ καὶ συμμάχους παρακαλῶν.» Ὁ φίλος ὄφις ἀκούσας τὰς κραυγὰς καὶ ἀναγνωρίσας ὅτι ἦσαν τοῦ συντρόφου του προσέτρεξε τάχιστα βοηθός, καὶ ἄλλους μὲν τῶν λῃστῶν ἀπέκτεινε, ἄλλους δὲ τρομάξαντας ἔτρεψεν εἰς φυγήν, περιλείξας δὲ καὶ θεραπεύσας τὰ τραύματα τοῦ φίλου, συνώδευσεν αὐτὸν μέχρις ἀσφαλοῦς τόπου καὶ ἐκεῖθεν ἐπανῆλθεν ὅπου τὸν εἶχον ἐκθέσῃ. Κατὰ τὴν παρὰ τῷ Αἰλιανῷ διήγησιν ταύτην, ὁ ὄφις ἐγένετο ὑπέρμεγας, ὡς τὸ πελώριο φίδι τοῦ σπιτιοῦ τῶν σημερινῶν παραδόσεων, καὶ διέμενεν «ἐν τοῖς δωματίοις» μέχρις ὅτου ἐξέρριψαν αὐτόν. Ἀλλὰ δὲν ὠργίσθη καὶ δὲν ἐμνησικάκησε διὰ τὴν ἀποδίωξιν, οὔτε ὡς οἱ κακοὶ ἄνθρωποι περιεῖδε κινδυνεύοντα τὸν φίλον. Τὴν διήγησιν ἐπαναλαμβάνουσιν καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς καὶ αὐτὸς ὁ Αἰλιανός, ὡς τόπον ἀναφέροντες εἴτε τὴν Ἀρκαδίαν εἴτε πόλιν τινὰ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος [1])

Παραπλησία εἶναι καὶ ἡ ἀρχαία θεσσαλικὴ παράδοσις περὶ τῆς φιλίας δράκοντος πρὸς τὸν Ἀλεύαν, [2]) καὶ ἡ μακεδονικὴ περὶ τοῦ Πίνδου καὶ τοῦ δράκοντος. [3]) Ὁ δράκων ἐν τῇ πρώτῃ εἶναι στοιχειὸ τῆς βρύσης, κρηνίτης δράκων, διότι ὁ τόπος ὑποτίθεται παρὰ τὴν κρήνην Αἱμονίαν ἐν τῇ Ὄσσῃ· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ φαίνεται ἐπίσης ὅτι ἦτο φύλαξ πηγῆς, διότι χαράδρα λέγεται τὸ ἐνδιαίτημα αὐτοῦ καὶ ποταμὸς ἀναφέρεται παρ' αὐτήν.

Καὶ κατὰ τὰς γερμανικὰς παραδόσεις οἰκουροὶ ὄφεις προσέρχον-

[1]) Plin. N.H. 8,61 (ὅστις μάρτυρα ἐπαγόμενος τὸν Δημόκριτον, ἀναφέρει ὄνομα τοῦ παιδὸς Θόαντα καὶ τὸν πατέρα αὐτοῦ λέγει ὅτι ἀπέβαλε τὸν ὄφιν). Τζετζ. Χιλ. Δ', 320 (κατὰ τὸν Αἰλιανόν). Αἰλιαν. Ποικ. ἱστ. ΙΓ', 46 (Πάτραι). Κόνωνος Διηγ. 22 (Κρήτη). Βλ. καὶ **Marx Griech. Märchen von dankb. Tieren** σ. 115 κέ.

[2]) Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. Η', 11. Τζέτζ. Χιλ. Δ', 325.

[3]) Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. Ι', 48. Τζετζ. Χιλ. Δ' 328. Βλ. καὶ **Marx** ἔνθ. ἀν. σ. 117-8. Τὸν μῦθον παρέλαβε καὶ ὁ Κ. Δαπόντες (Κῆπος χαρίτων σ. 18 κέ.)

ται πρὸς τὰ παιδία, ὅταν εἶναι μόνα, καὶ συμπίνουσι μετ' αὐτῶν γάλα ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πινακίου. [1])

Ὁ ἄρτος καὶ αἱ σταφίδες, αἱ διὰ τοῦ θυγατρίου της προσφερόμεναι ὑπὸ τῆς οἰκοδεσποίνης εἰς τὸν οἰκουρὸν ὄφιν, ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων προσφερόμενα μειλίγματα. Εὐοίωνος δὲ θεωρεῖται ἡ ἀποδοχὴ αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ὄφεως, πολλαπλασίαν ἀποδίδοντος τὴν χάριν· ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει πρὸς ἀμοιβὴν ὁ ὄφις πληροῖ χρυσῶν νομισμάτων τὸν ἀντλητῆρα κάδον. Ἡ δοξασία εἶναι ἐπίσης ἀρχαία· ἐν Ἠπείρῳ, εἰς ἄλσος τι τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅπου ἐτρέφοντο ἱεροὶ δράκοντες, ἂν οὗτοι κατὰ τὴν ἅπαξ τοῦ ἔτους ἀγομένην μεγίστην ἑορτὴν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς ἱερείας τὰς κομιζομένας τροφάς, ἐθεωρεῖτο τοῦτο σημεῖον εὐετηρίας: «εὐθένειάν τε ὑποδηλοῦν ὁμολογοῦνται καὶ ἔτος ἄνοσον.» [2]) Ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἀνωτέρω μακεδονικῇ διηγήσει περὶ τοῦ Πίνδου ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἀποδοχὴ ὑπὸ τοῦ δράκοντος τῶν προσφερομένων εἰς αὐτὸν δώρων ὑπὸ τοῦ Πίνδου κατέστησε τοῦτον εὐδαιμονέστατον· «καὶ τῷ μὲν τὰ τῆς προειρημένης δωροφορίας ἐνεργότατα ἦν, ὑπήρχετο δὲ καὶ τὰ ἐκ τοῦ δαίμονος εὐθενεῖσθαι τῷ Πίνδῳ, καὶ ὁσημέραι χωρεῖν εἰς τὸ σοβαρώτερον.» [3]) Καὶ θρησκευτικὸν ῥωμαϊκὸν ἔθιμον εἰς τὴν δοξασίαν ταύτην ἐστηρίζετο· ἐν Λαουνίῳ ἐγίνετο ἐν νενομισμέναις ἡμέραις δοκιμασία τῶν παρθένων διὰ τοῦ ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἥρας τρεφομένου δράκοντος· ἂν οὗτος ἐδέχετο τὰς προσφερομένας εἰς αὐτὸν ὑπὸ παρθένων τροφὰς ἐδείκνυεν ὅτι ἦσαν ἁγναὶ καὶ προεμήνυεν εὐτυχὲς τὸ ἔτος· εἰ δὲ μὴ ἔμενον αἱ τροφαὶ ἄψαυστοι.[4])

452

Κατὰ τὸν B. Schmidt (Volksl. σ. 186). Ἡ παράδοσις αὕτη ἔχει πολλὴν ἀξίαν, διότι πιθανῶς εἶναι τὸ ἀρχέτυπον γνωστοτάτου αἰσωπείου μύθου, τοῦ ὁποίου ἐπεχείρησάν τινες ν' ἀποδείξωσιν ἰνδικὴν

[1]) Grimm Deutsch Mythol. [4] σ. 571.
[2]) Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. ΙΑ' 2.
[3]) Αὐτ. Ι', 48.
[4]) Αὐτ. ΙΑ', 16. Propert. IV (V) 8, 13-14. C. A. Böttiger Kleine Schriften τ. I σ. 178-182. Roscher Lex. d. Myth. τ. II σ. 595.

τὴν προέλευσιν, καὶ διότι προσέτι ὑποδεικνύει δι' ὁποίων μεταβολῶν ἐνίοτε οἱ δημώδεις μῦθοι προσελάμβανον τὸν ἠθικὸν καὶ διδακτικὸν χαρακτῆρα, τὸν ἐπικρατοῦντα ἐν ταῖς συλλογαῖς τῶν αἰσωπείων.

Ὁ μῦθος οὗτος εἶναι ὁ αἰσώπειος περὶ ὄφεως καὶ γεωργοῦ, ἔχων ὡς ἑξῆς: «Ὄφις γεωργοῦ πρὸς θύραισι φωλεύων ἀνεῖλεν αὐτοῦ παῖδα νήπιον τύψας· ὁ πατὴρ δὲ πληγεὶς ὑπὸ τῆς λύπης πέλεκυν λαβὼν ἔμελλε τὸν ὄφιν τῆς τρώγλης ἐξιόντα πατάξειν· ὡς δ' ἐξέκυψε σμικρόν, σπεύσας ὁ γεωργὸς τοῦ πλῆξαι ἠστόχησε, τὴν πέτραν δὲ μόνην τῆς ὀπῆς κρούσας καὶ διαχαράξας, ἀπῆλθε λογιζόμενος ὡς ἑρπετὸν μῆνιν οὐ φυλάσσει. Λαβὼν δὲ ἄρτον καὶ ἅλας πρὸς εἰρήνην ἐκάλει τὸν ὄφιν. Ὁ ὄφις δὲ λεπτὸν συρίσας εἶπεν· «οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἀπάρτι πίστις ἢ φιλία, ἕως ἂν ἐγὼ ταύτην τὴν πέτραν ὁρῶ, σὺ δὲ τὸν τοῦ παιδὸς τάφον.» [1]).

Ὁ Benfey, οὗ τὴν γνώμην συνεμερίσθη καὶ ὁ Keller,[2]) ἰσχυρίσθη ὅτι ὁ μῦθος εἶναι ἰνδικός, ἐξ ἰνδικῶν συλλογῶν παραληφθεὶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· τὴν γνώμην ταύτην ἐπολέμησαν ὁ Crusius[3]) καὶ προπάντων ὁ Marx.[4]) Οὗτος εὐστοχώτατα μὲν διέγνω ὅτι ὁ μῦθος εἶναι ἀκραιφνῶς ἑλληνικὸς καὶ ὅτι ὁ ἐν αὐτῷ ἀναφερόμενος ὄφις εἶναι ὁ οἰκουρός· συνεπέρανε δὲ ὅτι παλαιὸς ἑλληνικὸς μῦθος, ὃν δὲν γινώσκομεν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ, δυστυχῶς ἀπολεσθέντα, ἦτο ὁ ἀρχέτυπος καὶ τῶν περισωθέντων μέχρις ἡμῶν ἐν τοῖς αἰσωπείοις ἑλληνικῶν λειψάνων αὐτοῦ καὶ τῆς παραπλησίας διηγήσεως τῆς ἰνδικῆς Παντσατάντρας καὶ τῶν ἐκ ταύτης ἐκπηγασασῶν ὁμοίων διηγήσεων ἄλλων λαῶν.

Τὸν ἀπολεσθέντα ἀρχέτυπον ἑλληνικὸν μῦθον ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει. Ὁ αἰσώπειος μῦθος εἶναι ἀτελής, διότι ἡ ἀλληλουχία τῶν γεγονότων δὲν παρίσταται ἔλλογος· οὐδαμῶς ἐξηγεῖ-

[1]) Κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ Crusius (Babrii fabulae ἀρ. 167 σ. 153, ὅπου καὶ ἀναγραφὴ τῶν περιεχόντων τὸν μῦθον κωδίκων). Βλ. καὶ Αἰσωπείους μύθους Κοραῆ ἀρ. 141 σ. 83 καὶ σ. 338. 339. Halm ἀρ. 96. 96 β.

[2]) Benfey Pantschatantra τ. II σ. 244. Keller ἐν Jahrb. f. class. Philolog. Παραρτήματος τ. IV σ. 348.

[3]) De Babrii aetate ἐν Leipziger Studien τ. II σ. 220 κἑ.

[4]) Griechische Märchen von dankbaren Tieren σ. 104 κἑ.

ται τίνος ἕνεκα ἐζήτει ὁ γεωργὸς νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν φονεύσαντα τὸν υἱόν του ὄφιν, τὰ δ' ἀναφερόμενα εἴς τινας παραλλαγὰς αὐτοῦ αἴτια εἶναι ἐξεζητημένα·[1]) οὔτε διατὶ προσέφερεν εἰς αὐτὸν μειλίγματα, ὁποῖα τὰ εἰς τοὺς ἥρωας καὶ τοὺς χθονίους δαίμονας συνειθιζόμενα. Καὶ ταῦτα διότι ὁ διασκευαστὴς τοῦ μύθου δὲν ἐδυνήθη νὰ προσαρμόσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς διατυπώσεως αὐτοῦ τὰ στοιχεῖα ὅσα ἐκ τῆς δημώδους παραδόσεως παρέλαβεν. Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ δὲ παραδόσει ἔχομεν τοὐναντίον ἔλλογον καὶ αὐτοτελῆ διήγησιν. Ὁ πατὴρ πλήττει διὰ τῆς ἀξίνης τὸν ὄφιν, ἀγνοήσας ὅτι εἶναι ὁ οἰκουρός· οὗτος δὲ τιμωρεῖ τὸν ἱερόσυλον, κατασχίσας τὰ κάλλιστα τῶν ἐν τῷ οἴκῳ ὑφασμάτων καὶ ἀπαγαγὼν τὸν παῖδα εἰς τὴν φωλεάν του· ὁ πατὴρ δὲ συνειδὼς τὴν πρᾶξίν του προσπαθεῖ νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν οἰκουρὸν ὄφιν διὰ προσφορᾶς ἄρτου. Οὗτος δέχεται τὴν προσφοράν, ὅπερ ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω (σ. 1095) εἶναι σημεῖον εὐμενείας, ἀποδίδει ἀβλαβῆ τὸν παῖδα καὶ νουθετεῖ τὸν οἰκοδεσπότην νὰ εὐλαβῆται αὐτὸν τοῦ λοιποῦ, διότι ἔχει τὴν δύναμιν νὰ καταστρέψῃ καὶ αὐτὸν καὶ τὸν οἶκόν του.

Πρὸς τὴν δημώδη παράδοσιν ἐγγυτέρα εἶναι μεταγενεστέρα τις λατινικὴ διασκευὴ τοῦ αἰσωπείου μύθου. Ὅτι ὄφις τις συνείθιζε νὰ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον πένητος ἀνθρώπου καὶ νὰ τρέφεται ἀπὸ τῶν ψιχίων τῆς τραπέζης αὐτοῦ. Εἰς ὀργὴν δέ ποτε περιπεσὼν ὁ ἄνθρωπος ἐπλήγωσε διὰ τοῦ πελέκεως τὸν ὄφιν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐγένετο πάλιν πτωχός, καὶ κατενόησεν ὅτι αἴτιος τούτου ἦτο ὁ ὄφις.[2])

453

Κατὰ τὸν Bern. Schmidt (Volksl. σ. 185-6). Πρβλ. ἀρ. 450-452. Ὁ χωρικὸς ἀναφέρεται ὅτι ἐπλούτησε, χωρὶς νὰ μνημονεύεται ῥη-

[1]) «Ὅς φόβῳ ληφθεὶς μὴ καὶ αὐτὸν θανατώσῃ, λαβὼν ἄλευρον ὕδωρ καὶ μέλι, αὐτὸς ἐκάλει τὸν ὄφιν πρὸς εἰρήνην» (σ. 338 Κοραῆ). «Εὐλαβηθεὶς δὲ ὕστερον παρεκάλει ὅπως διαλλαγῇ αὐτῷ» (σ. 339 Κοραῆ). «Ὁ γεωργὸς νομίσας τὸν ὄφιν μηκέτι μνησικακεῖν λαβὼν ἄρτον καὶ ἅλας ἔθηκεν ἐν τῇ τρώγλῃ.» (Fab. Accursianae).

[2]) Romulus II, 11 = Phaedr. Fab. Append. II, 29 Dressl. = Ugobard. 30, μνημονευόμενος ὑπὸ τοῦ Marx σ. 104, ὅστις ὀρθῶς συνάγει ἐκ τοῦ ἀτελοῦς κειμένου, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐφοίτα ὁ ὄφις εἰς τὴν οἰκίαν του ὁ ἄνθρωπος εὐημέρει.

τῶς ἡ πηγὴ τοῦ πλούτου, ἀλλ' ὑπονοεῖται ὅτι ὠφείλετο εἰς τὴν προστασίαν τοῦ οἰκουροῦ ὄφεως, οὗ ὁ θάνατος ἐπήνεγκε τὴν καταστροφὴν τοῦ οἴκου Τὰ δ' ἐν τῇ παραδόσει λεγόμενα περὶ τοῦ φόβου τοῦ πατρός, ἰδόντος τὸν ὄφιν περιελισσόμενον περὶ τοὺς πόδας τοῦ παιδίου του καὶ τοῦ θανάτου τοῦ ὄφεως εἶναι ἐπανάληψις ἀρχαιοτάτου μύθου. Ἡ παλαιοτάτη διατύπωσις τούτου εἶναι ὁ ἐπιχώριος μῦθος περὶ τῆς κτίσεως τῆς φωκικῆς πόλεως Ἀμφικαίας ἢ Ἀμφικλείας (παρὰ τὸ σημερινὸν Δαδί), ὃν διέσωσεν ὁ Παυσανίας (Ι', λγ', 9. 10): «Οἱ δὲ ἐπιχώριοι τοιάδε ἐπ' αὐτῇ λέγουσι· δυνάστην ἄνδρα ἐπιβουλὴν ἐχθρῶν ὑποπτεύσαντα ἐς νήπιον παῖδα, καταθέσθαι τὸν παῖδα ἐς ἀγγεῖον, καὶ ἀποκρύψαι τῆς χώρας ἔνθα οἱ ἄδειαν ἔσεσθαι πλείστην ἠπίστατο. Λύκον μὲν δὴ ἐπιχειρεῖν τῷ παιδί, δράκοντα δὲ ἰσχυρὰν ἔχειν τὴν φρουρὰν ἐσπειραμένον περὶ τὸ ἀγγεῖον. Ὡς δὲ ὁ πατὴρ ἦλθε τοῦ παιδός, τὸν δράκοντα ἐπιβουλεῦσαι τῷ παιδὶ ἐλπίζων ἀφίησι τὸ ἀκόντιον, καὶ ἐκεῖνόν τε καὶ ὁμοῦ τῷ δράκοντι τὸν παῖδα ἀπέκτεινε· διδαχθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν ποιμαινόντων ὡς εὐεργέτην καὶ φύλακα τοῦ παιδὸς ἀπεκτονὼς εἴη, πυρὰν τῷ δράκοντι καὶ τῷ παιδὶ ἐποίησεν ἐν κοινῷ.»

Παραλλαγὴ τοῦ μύθου τούτου εἶναι ἡ παρὰ τῷ Συντίπᾳ διήγησις (Ε σ. 60 κἑ. Boissonade, σ. 46 κἑ. Eberhard) περὶ τοῦ στρατιώτου ὅστις καταλιπὼν τὸ παιδίον του ἐν τῷ οἴκῳ ὑπὸ τὴν φύλαξιν κυνός, ὑπέλαβεν ὅτε ἐπανῆλθεν, ὅτι ἔφαγεν οὗτος τὸ παιδίον, ἐπειδὴ εἶδε τὸ στόμα του ᾑμαγμένον, καὶ τὸν ἐφόνευσεν· ἐνῷ ὁ κύων εἶχε τοὐναντίον σώσῃ τὸ παιδίον, πολεμήσας πρὸς ὄφιν ἐπελθόντα καὶ θανατώσας αὐτόν. Ἡ διήγησις αὕτη τοῦ Συντίπα ἐλήφθη ἐκ τῆς Παντσατάντρας, ἐν ᾗ λέγεται ὅτι ἰχνεύμων ἦτο ὁ φύλαξ τοῦ παιδίου, ὁ σώσας αὐτὸ ἀπὸ ὄφεως, καὶ φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρός.[1]) Ἐκ τῶν διασκευῶν δὲ τῆς Παντσατάντρας ὁ μῦθος κατέστη πάγκοινος εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Εὐρώπην.[2]) Ὁ σωτὴρ τοῦ παιδὸς λέγεται ἐν πάσαις ταῖς παραλλαγαῖς κύων, ἰχνεύμων, γαλῆ κττ., ὄφις δ' ὁ ἐπιβουλευόμενος τὴν ζωὴν αὐτοῦ· μόνον δ' ἐν οὐαλικῇ παραδόσει ὁ ἐπιτεθεὶς

[1]) Der Hitopadescha, übersetzt v J. Schoenberg. Wien 1884 σ. 204 κἑ.

[2]) Βλ. τὴν ἀναγραφὴν τῶν πραγματευθέντων περὶ τοῦ μύθου παρὰ Frazer Pausanias τ. V σ. 421-2.

κατὰ τοῦ παιδὸς λέγεται λύκος, ὡς ἐν τῷ φωκικῷ μύθῳ, ὅστις παλαιότερος ὢν πασῶν τῶν παραλλαγῶν εἶναι βεβαίως ὁ ἀρχέτυπος. Καὶ ἡ σημερινὴ δὲ παράδοσις διετήρησε τὸν ἀρχαϊκὸν τύπον, καὶ ἴσως ἀκραιφνέστερον τοῦ ἀρχαίου μύθου, ὡς μαρτυροῦσιν ἡ ἁπλότης αὐτῆς καὶ ἡ ῥητὴ μνεία ὅτι ὁ ὄφις ἦτο οἰκουρός.

454

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903).

455

Παρὰ πολλῶν ἐν Καλάμαις· ἐδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον ἐν ΝΕΜ. σ. 147. Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην. Τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ φέρει εὐημερίαν εἰς τὸν οἶκον καὶ ἀφθονίαν πάντων, πλαστικὴ δὲ διατύπωσις τῆς παραστάσεως ταύτης εἶναι ὁ τῆς ὑπερχειλίσεως τῶν πίθων τοῦ οἴνου καὶ ἐλαίου κατὰ τὴν διάβασιν αὐτοῦ καὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ σίτου καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδείων. Διότι ὁ οἰκουρὸς δαίμων, ὡς δαίμων χθόνιος, εἶναι κύριος τῶν ὑπὸ τὴν γῆν ἀγαθῶν, οὗ ἕνεκα καὶ ὁ Ἀγαθὸς δαίμων, ὁ πρὸς τὸν οἰκουρὸν ὄφιν συνταυτιζόμενος, ἀπεικονίζετο κρατῶν τὸ κέρας τῆς Ἀμαλθείας, καὶ ἡ λατρεία αὐτοῦ συνήπτετο πρὸς τὴν τῆς Τύχης. Καὶ κατὰ τὰς γερμανικὰς δοξασίας ὁ οἰκουρὸς ὄφις ἢ φρῦνος διαιτᾶται εἰς τὸ ταμεῖον τῆς οἰκίας, καὶ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τὰ ἀποτεταμιευμένα τρόφιμα αὐξάνονται καὶ πληθύνονται. [1])

Συναξάριόν τι ἐκχριστιανίσαν τὴν ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει δοξασίαν, ἀναφέρει εἰς τὴν Παναγίαν τὴν δύναμιν τῆς αὐξήσεως τῶν ἐν ταῖς ἀποθήκαις τροφίμων: «Καὶ ἐμφανισθεῖσα ἡ Δέσποινα ἐπλήρωσε ὅλα τὰ ἀγγεῖα (τοῦ οἴνου), ὅπου ἐχύνετο ἄνωθεν... Ἄλλοτε πάλιν ἐπλήθυνε τὸ ἔλαιον. Ἄλλην φορὰν τὰ ὄσπρια.» [2]) Τὰ αὐτὰ ἐμυθολόγουν

[1]) Rochholz Deutscher Glaube u Brauch τ. I. σ. 147.

[2]) Ἀγαπ. Λάνδου Ἁμαρτωλῶν σωτηρία. Μέρ. Γ΄ θαῦμα 22 σ. 340 (Βενετ. 1857), περὶ τῆς εἰκόνος τῆς Παναγίας, τῆς τιμωμένης ἐν τῇ μονῇ τῶν Ἰβήρων τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Καὶ αἱ Οἰνότροποι τοῦ δηλιακοῦ μύθου, ἡ Οἰνὼ ἡ Σπερμὼ καὶ ἡ Ἐλαῒς μετέβαλλον ὅ τι ἤγγιζον εἰς οἶνον γεννήματα καὶ ἔλαιον.

κατὰ τοὺς μέσους χρόνους οἱ Γάλλοι περὶ τῆς dame Habonde (Ἀφθονίας) καὶ τῶν ἀκολούθων αὐτῆς, ὧν ἡ νυκτερινὴ ἐμφάνισις εἰς τὰς οἰκίας ἔφερεν αὔξησιν καὶ ἀφθονίαν τοῦ οἴνου καὶ τῶν ἄλλων τροφίμων. [1])

456

Κατὰ τὸν Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδην (Σαμιακὰ τ. Ε΄ σ. 395). Βλ. τὴν προηγουμένην.

457

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903). Λογοτεχνικὴ διασκευὴ τῆς παραδόσεως ὑπὸ Γρ. Δ. Ξενοπούλου (ἐν Ἑβδομάδι 1885 τ. Β΄ σ. 155-6) Μνημονεύει ταύτην καὶ ὁ Ζακύθιος Ἀντώνιος Μάτεσης (1830). [2])

Τὸ Περγαλιὸ εἶναι ὀνομασία τοῦ στοιχειοῦ τοῦ σπιτιοῦ ἐπιχωριάζουσα μόνον ἐν Ζακύνθῳ. Ἡ λέξις εἶναι βεβαίως ἡ λατινικὴ pergula (ἰταλ. pergola καὶ pergolo, κουτσοβλαχ. καὶ ῥωμουν. pergulă), ἥτις σημαίνει τὴν προστάδα· ἄλλοι τύποι αὐτῆς (τὸ *πέργουλο*, ἡ *περγουλιὰ* ἢ *περογλιὰ*) εἶναι εὔχρηστοι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, σημαίνοντες τὴν κληματαριάν. Πῶς δὲ μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ στοιχειοῦ εἶναι δυσδιάγνωστον. Φαντάζονται δὲ τὸ Περγαλιὸ ὡς μωράκι ἤτοι ναννοφυῆ Μῶρον ἢ Ἀράπην, ὡραῖον, πανοῦργον φέροντα μὲν εὐδαιμονίαν εἰς τὸν οἶκον, ἀλλὰ καὶ πολλαχῶς πειράζοντα καὶ ἐνοχλοῦντα τοὺς ἐνοίκους, ἂν τὸ δυσαρεστήσωσιν. Ταὐτίζεται καὶ πρὸς τὸν Ἐφιάλτην, διότι λέγεται ὅτι ἐπικάθηται ἐπὶ τῶν κοιμωμένων καὶ ὅτι ἡ ἁρπαγὴ τῆς σκούφιας του ἐπιφέρει εὐτυχίαν, ἀναγκάζουσα αὐτὸ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν τόπον ὅπου εἶναι κεκρυμμένος θησαυρὸς (πρβλ. ἀρ. 898).

Ἡ παράδοσις ῥητῶς ἀναφέρει ὅτι τὸ Περγαλιὸ εἶναι ὁ στοιχειωθεὶς ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου ἡ σκιὰ ἐκαλύφθη ὑπὸ τῶν θεμελίων λίθων τῆς οἰκίας. Ἡ δοξασία αὕτη. ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἶπον, ἐπικρατεῖ

[1]) Ducang. Glossar. latinit. λ. Abundia. Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 237 κέ.

[2]) A. Μ[άτεση] ὁ βασιλικὸς δρᾶμα. Ἐν Ζακ. 1859. Πρ. Α' σκ. 6 σ. 15=Μάτεση, Ἅπαντα. Ζάκ. 1881 σ. 175: «Παραμύθια τῆς κυρούλας μου, ποῦ μοῦ λεγε πῶς κάθε νύχτα ἐπήγαινε τὸ περγαλιὸ νὰ τὴν πνίξῃ».

πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος· ἡ ἐντείχισις τῆς σκιᾶς τοῦ ἀνθρώπου ταὐτιζομένης πρὸς τὴν ψυχήν, ἀντικατέστησε τὴν κατὰ τὴν θεμελίωσιν οἰκοδομημάτων ἀνθρωποθυσίαν. Οἱ οἰκοδόμοι πρὸς στερέωσιν τοῦ κτιρίου, ἢ ἀκριβέστερον ὅπως προσηλώσωσιν εἰς αὐτὸ φύλακα δαίμονα τὴν ψυχὴν τοῦ θυομένου, ἐφρόντιζον νὰ ἐπιθέτωσι τὸν θεμέλιον λίθον ἐπὶ τῆς σκιᾶς ἀνθρώπου, συνήθως γέροντος ἢ γραίας, ἐκ φιλανθρωπίας, διότι ἐπίστευον ὅτι ὁ οὕτω στοιχειωθεὶς θ' ἀπέθνησκε πρὸ τῆς παρελεύσεως ἔτους.[1]) Ἐν Σάμῳ ἡ στοιχείωσις διατηρεῖ ἀρχαϊκώτατον χαρακτῆρα· ὁ θεμέλιος λίθος ἐπιτίθεται ἐπὶ τῆς σκιᾶς τοῦ πρὸς θυσίαν ὡρισμένου ἀρνίου, ἢ ἄλλου ζῴου, τὸ ὁποῖον σφάζουσι καὶ θάπτουσιν ἀλλαχοῦ, μὴ ἁπτόμενοι τῶν κρεῶν αὐτοῦ, ὡς ἐποίουν καὶ οἱ ἀρχαῖοι, οἵτινες δὲν ἐγεύοντο τῶν κρεῶν τοῦ εἰς τοὺς χθονίους θεοὺς θυομένου. Προσέχουσι δὲ ὅπως μὴ σκιάσῃ σκιὰ ἀνθρώπου τὸν τόπον, ὅπου θὰ τεθῇ ὁ θεμέλιος λίθος, διότι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐντὸς μικροῦ θ' ἀποθάνῃ.[2]) Ἀντὶ τῆς σκιᾶς ἐνετείχιζον ἄλλοτε εἰς τὰ θεμέλια τὸ μέτρον τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, ὃν ἤθελον νὰ στοιχειώσωσι, ληφθὲν διὰ νήματος ἢ διὰ ῥάβδου,[3]) ἢ τὸ μέτρον τοῦ ἴχνους τοῦ ποδός.[4]) Ἡ δοξασία καὶ ἡ συνήθεια ἐπικρατεῖ καὶ παρὰ τοῖς Βουλγάροις, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη,[5]) καὶ παρὰ τοῖς Ἐρζεγοβινίοις[6]) καὶ τοῖς Βλάχοις.[7]) Εἶναι δὲ φαίνεται κοινὴ καὶ εἰς

[1]) Βλ. ΝΕΜ. σ. 137. **Georgeakis et Pineau, Le folk-lore de Lesbos** σ. 346-7: «**Quand on creuse les fondements d'une nouvelle construction le maçon lance une pierre sur l'ombre de la première personne qui vient à passer; ainsi la personne mourra, mais la construction sera solide.**» Μανούσου, Τραγούδια ἐθνικά. Κέρκ. 1850 τ. Β' σ. 5-6: «Εἶναι κοινὴ γνώμη 'ς ἐμᾶς, ὅτι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ὁποῦ διαβῇ τὴν στιγμὴν ὁποῦ ῥήχνουν τὴν πρώτη πέτρα ἑνὸς κτιρίου στοιχίζεται καὶ μέσα 'ς τὸ χρόνο ἀπεθαίνει, καὶ 'ς αὐτὸ τὸ θεμέλιο μένει τὸ στοιχειό του ἢ ὁ ἤσκιος του.» Ἐκ τούτου **Tomaseo Canti popolari** τ. III σ. 175.

[2]) Ἐπαμ. Σταματιάδου Σαμιακὰ τ. Ε' σ. 395-6.

[3]) Ἰατρίδου Συλλογὴ δημοτικῶν ᾀσμάτων παλαιῶν καὶ νέων σ. 93.

[4]) **Ricavt Histoire de l'église grecque 1670** σ. 369-370.

[5]) **Strausz die Bulgaren** σ. 199. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 1087.

[6]) Ἐν Ἑρζεγοβίνῃ κατὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ θεμελίου λίθου γεφύρας ἀπομακρύνονται, διὰ νὰ μὴ ἐντειχισθῇ ἡ σκιά τινος, διότι ἂν συμβῇ τυχὸν τοῦτο θ' ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος μετ' οὐ πολὺ (**RTP.** 1892 σ. 22).

[7]) **Alexandri Chants popul. de la Roumanie 1855** σ. 198. **W. Schmidt das Jahr u. seine Tagen** σ. 27.

τοὺς Σίνας, διότι καὶ οὗτοι παριστάμενοι κατὰ τὴν καθήλωσιν φερέτρου προφυλάσσονται νὰ μὴ καλυφθῇ ὑπὸ τοῦ καλύμματος ἡ σκιά των.[1])

Ἔρωτας στοιχειῶν ἀναφέρουσι καὶ αἱ ὑπ' ἀρ. 461 καὶ 466 παραδόσεις. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ φόνου τοῦ γαμβροῦ ὑπὸ τοῦ ἔρωτος Περγαλιοῦ (οὗ ὅμοιον καὶ ἐν ἀρ. 471) εἶναι συνηθέστατον εἰς παραμύθια, ἀνάγεται δ' εἰς τὸν τύπον τῶν περὶ τοῦ πονηροῦ δαιμονίου 'Ασμοδαίου, τοῦ ἀποκτείνοντος τοὺς ἄνδρας τῆς ἐρωμένης αὐτοῦ.[2])

458

Παρὰ Σ. Σκίπη (1903). Τὸ ὄνομα Ντελεσίμι, ἐπιχωριάζον ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἶναι τουρκικόν, προελθὸν ὡς ἐρωτηθεὶς ὑπ' ἐμοῦ εὐμενῶς μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ φίλος συνάδελφος κ. Παῦλος Καρολίδης, ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *tẹlẹsím*, ὅπερ ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ τιλισὶμ (τοῦ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ τέλεσμα παραχθέντος). Ὅλως διάφορος δὲ τῶν συνήθων εἶναι ἡ παράστασις οἰκουροῦ δαίμονος, διαμένοντος εἰς ταῖς νίσμπαις (κατώγεια ὑγρὰ καὶ βαθέα), καὶ δεσμίου καθ' ὅλον τὸν χρόνον, καὶ διασπῶντος τὰ δεσμά του τὰς χειμερινὰς νύκτας, καθ' ἃς μεγάλην φέρει ταραχὴν καὶ καταστροφὴν τοῦ κήπου. Ὁμοιάζει δὲ μᾶλλον πρὸς τὴν περὶ στοιχειῶν τῶν στοιχειωμένων σπιτιῶν (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 461).

459

Κατὰ τὸν Γ. Κρέμον (ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Νέᾳ Ἑλλάδι ἀρ. 36 τῆς 2 Νοεμβρ. 1874). Ὁ B. Schmidt (Volksleben σ 142) μνημονεύει ἁπλῶς τὴν αἰνιγματώδη ἔκφρασιν (räthselhafte Ausdruck), ὡς τὴν λέγει, Περγάντα, ἐπὶ φιλέργου γυναικός. Τὸ ὄνομα τῆς προστάτιδος ταύτης δαίμονος τῆς ταλασιουργίας ἐλήφθη κατὰ μεταφοράν, ἐκ τοῦ κοινοῦ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὀνόματος *περγαντί*, σημαίνοντος πολύκωπον καταδρομικὸν πλοιάριον· ἐκ τοῦ ἰταλ. brigantino (γαλλ. brigantin). Τοιαύτη δὲ μεταφορικὴ χρῆσις ὀνομάτων

[1]) Revue de l hist. des religions 1898 τ. 37 σ. 82.
[2]) Τωβὶτ γ', 8. η', 1 κέ.

πλοίων δὲν εἶναι ἀσυνήθης, ὥς δεικνύουσι τὰ *τραμπάκουλο* (ἰταλ. trabaccolo) ἐπὶ παχείας δυσκινήτου γυναικός, *deλίνι* (vaisseau de ligne γαλλ. ἐπὶ εὐκινήτου καὶ δεξιοῦ ναυτικοῦ, *daρdάνα* ἐπὶ εὐσώμου καὶ εὐτραφοῦς γυναικός· ἐκ τοῦ ἰταλ. (καὶ ἱσπανικοῦ καὶ πορτογαλικοῦ) tartana, γαλλ. tartane.

460

Ν. Ι. Λάσκαρη, ἡ Λάστα σ. 36. Βλ. καὶ τὴν ἐπομένην.

461

Κατὰ τὸν Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδην (Σαμιακὰ τ. Ε΄ σ. 393-4). Βλ. ἀρ. 460. 462-464. Πρβλ. ἀρ. 887 897.925.929. Λογοτεχνικὴν διασκευὴν τοιούτων παραδόσεων βλ. ἐν Παρνασσῷ τ. ΙΖ΄ σ. 697 κἑ (Σπήλιου Πασσαγιάννη τὸ ψωρόσπιτο).

Ἡ περὶ τῶν στοιχειωμένων σπιτιῶν δοξασία διαφέρει τῆς περὶ τοῦ στοιχειοῦ τοῦ σπιτιοῦ· τοῦτο μὲν εἶναι, ὥς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, ἡ διὰ θυσίας προσηλωμένη ψυχὴ εἰς οἰκοδόμημα, ὅπερ φυλάσσει καὶ ἀσφαλίζει, προστατεῦον τοὺς ἐνοικοῦντας καὶ εὐμενὲς συνήθως πρὸς αὐτοὺς ὄν· τὸ δ' ἔχον τὸ τοιοῦτο στοιχειὸν σπίτι δὲν εἶναι ἐπίφοβον, οὐδὲ λέγεται στοιχειωμένο. Τὰ δ' εἰς τὰ στοιχειωμένα σπίτια ἐπιφαινόμενα στοιχειὰ εἶναι νυκτερινὰ δείματα, δαιμόνια κακοποιά, ἐνσπείροντα τὸν φόβον καὶ ἐπιφέροντα ὄλεθρον, προερχόμενα δὲ ἢ ἐξ αἵματος παρανόμως χυθέντος ἐν τῇ οἰκίᾳ (πρβλ. τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 505), ἢ ἐκ νεκροῦ κακῶς ταφέντος ἐν αὐτῇ, ἢ ἐξ ἄλλου οἱουδήποτε λόγου καταστήσαντος ταύτην προσιτὴν εἰς τοὺς δαίμονας. Τὰ στοιχειὰ ταῦτα ἐπιφαίνονται ὑπὸ διαφόρους μορφάς, ἢ καὶ ἀόρατα σοβοῦσιν εἰς τὰς οἰκίας, προξενοῦντα κρότους καὶ ἀταξίαν καὶ σύγχυσιν, τύπτοντα ἢ καὶ φονεύοντα τοὺς τολμήσαντας νὰ διαμείνωσι νύκτα εἰς οἰκίαν συχναζομένην ὑπ' αὐτῶν, ἢ ἐμβάλλοντα εἰς αὐτοὺς μανίαν ἢ ἐπιφέροντα νόσους ἀνιάτους καὶ παντοίας ἄλλας συμφοράς. Πλεῖσται δὲ φέρονται παραδόσεις περὶ τοιούτων στοιχειωμένων σπιτιῶν, πλὴν τῶν ἀναγραφομένων ἐν τῷ κειμένῳ. Ὁπόσον δ' ἐρριζωμέναι εἶναι αἱ προλήψεις αὗται καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν κατωτέρω, εἰλημμένων ἐξ ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδος. [1])

[1]) Καιροὶ τῆς 30 Ἰουλ. 1893.

«*Ἡ κατηραμένη οἰκία.* Ὁ ἐν Κυπαρισσίᾳ ἀνταποκριτὴς ἀνήγγειλεν ἡμῖν τὰ ἑξῆς: Ὑπάρχουσι δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις τὰς ὁποίας εὐνοοῦσιν ἡ κακὴ τύχη καὶ σύμπτωσις ἐκ περιστάσεων. Ἐν Κυπαρισσίᾳ ὑπάρχουσιν οἰκίαι τινές, καθ' ὧν ὑπάρχει πρόληψις ὅτι πᾶς ὁ ἐνοικῶν θὰ περιπέσῃ εἰς δυστυχήματα. Μεταξὺ τούτων τάσσεται καὶ ἡ οἰκία τῶν κληρονόμων Τουρκολιᾶ. Εἰς ταύτην μόλις κτισθεῖσαν κατῴκησεν ὁ οἰκοδεσπότης καὶ ἀπέθανεν ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν. Μετὰ τοῦτον κατῴκησεν ἄλλος τις, ὅστις ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν ἀπώλεσε τὴν σύζυγον καὶ ἓν τῶν τέκνων του, καὶ μετὰ τοῦτον κατῴκησεν ἄλλος, ἀπώλεσε δὲ ὅλα του τὰ τέκνα του. Τέλος πάντων οὐδεὶς τῶν οἰκησάντων ἐν αὐτῇ ἀπέφυγε τὰ οἰκογενειακὰ δυστυχήματα. Προτελευταῖος ἤμην ἐγώ, ἀπολέσας δὲ τὸ πρῶτόν μου τέκνον, κατέλιπον τὴν οἰκίαν πρὶν λήξῃ ἡ μίσθωσις. Τελευταῖος δὲ παρέλαβε ταύτην καὶ κατοικεῖ ἔτι ἐν αὐτῇ ὁ φαρμακοποιὸς κ. Ἰω. Δεσποτόπουλος. Ἀλλὰ καὶ τούτου τοῦ δυστυχοῦς ὁ μονογενὴς υἱός, παιδίον δωδεκαετοῦς ἡλικίας, ἅπαξ μὲν ἐπεχείρησε ν' αὐτοκτονήσῃ, σήμερον δὲ ἐπληγώθη διὰ πυροβόλου, ὅπερ ἐκράτει ἕτερος παῖς, ἐξ ἀμελείας ὡς λέγουσι. Καὶ ταῦτα ὑπέστη κατοικῶν μόλις πρὸ τεσσάρων μηνῶν εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος οἰκίαν.»

Διὰ τὰ δυστυχήματα, ἅτινα ἐπέρχονται εἰς τοὺς ἐνοικοῦντας, τὸ στοιχειωμένο σπίτι λέγεται καὶ *καταραμένο* καὶ *γρουσούζικο* ἤτοι ἀπαίσιον, ἐν Ἀργοστολίῳ δ' ἓν τοιοῦτο ὀνομάζεται δι' ἰταλικοῦ ὀνόματος casa del diavolo (Παρνασσὸς τ. ΙΖ' σ. 434).

Παραπλησίας δοξασίας περὶ στοιχειωμένων σπιτιῶν βλέπομεν ἐπικρατούσας ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ὁ Λουκιανὸς ἐν τῷ Φιλοψευδεῖ (κεφ. 30.31 τ. III σ. 56 κέ.) παρεμβάλλει διήγησιν δεισιδαίμονος περὶ τοιαύτης οἰκίας ἐν Κορίνθῳ παρὰ τὸ Κράνειον. «Ἀοίκητος ἦν ἐκ πολλοῦ ὑπὸ δειμάτων, εἰ δέ τις οἰκήσειεν, εὐθὺς ἐκπλαγεὶς ἔφευγεν ἐκδιωχθεὶς ὑπό τινος φοβεροῦ καὶ ταραχώδους φάσματος. Συνέπιπτεν οὖν ἤδη καὶ ἡ στέγη κατέρρει, καὶ ὅλως οὐδεὶς ἦν ὁ θαρρήσων παρελθεῖν εἰς αὐτήν.» Διηγεῖται δ' οὗτος πῶς ἐπεφάνη εἰς αὐτὸν τὸ φάσμα, ἐνῷ ὑπὸ τὸ φῶς ἀνεγίνωσκεν, ὡς συνέβη δηλαδὴ καὶ εἰς τὸν φαντασιόπληκτον τῆς ἡμετέρας παραδόσεως· ἀλλὰ κατὰ τοῦτο τὸ καιριώτατον διέφερεν

ὁ ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ διασυρόμενος δεισιδαίμων, ὅτι ἦτο φιλόσοφος Πυθαγόρειος καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀναγινωσκόμενα βιβλία δὲν ἦσαν κοινά τινα καὶ ἀνάξια λόγου, ἀλλ' ἀντίστοιχα πρὸς τὴν Σολωμονικὴν τῶν ἡμετέρων μάγων, παρέχοντα εἰς αὐτὸν τὴν δύναμιν νὰ καθυποτάξῃ καὶ ἐκδιώξῃ τὸ φάσμα. «'Εγὼ δέ,» λέγει. «ἐπεὶ ταῦτα ἤκουσα, τὰς βίβλους λαβὼν—εἰσὶ δέ μοι Αἰγύπτιαι μάλα πολλαὶ περὶ τῶν τοιούτων—ἧκον ἐς τὴν οἰκίαν περὶ πρῶτον ὕπνον, ἀποτρέποντος τοῦ ξένου καὶ μόνον οὐκ ἐπιλαμβανομένου ἐπεὶ ἔμαθεν οἷ βαδίζοιμι, εἰς προῦπτον κακόν, ὡς ᾤετο. 'Εγὼ δὲ λύχνον λαβὼν μόνος εἰσέρχομαι, καὶ ἐν τῷ μεγίστῳ οἰκήματι καταθεὶς τὸ φῶς ἀνεγίνωσκον ἡσυχῇ χαμαὶ καθεζόμενος· ἐφίσταται δὲ ὁ δαίμων ἐπί τινα τῶν πολλῶν ἥκειν νομίζων καὶ δεδίξεσθαι κἀμὲ ἐλπίζων ὥσπερ τοὺς ἄλλους αὐχμηρὸς καὶ κομήτης καὶ μελάντερος τοῦ ζόφου, καὶ ὁ μὲν ἐπιστὰς ἐπειρᾶτό μου πανταχόθεν προσβάλλων, εἴποθεν κρατήσειε, καὶ ἄρτι μὲν κύων ἄρτι δὲ ταῦρος γιγνόμενος ἢ λέων.» 'Αλλὰ διὰ τῶν φρικωδῶν αἰγυπτιακῶν ἐξορκισμῶν ἐδυνήθη ὁ φιλόσοφος νὰ συνελάσῃ τὸν δαίμονα εἴς τινα γωνίαν σκοτεινοῦ οἰκήματος. 'Εκεῖ δὲ τὴν ἐπαύριον οἱ προσελθόντες φίλοι τοῦ φιλοσόφου, οἵτινες ἀνελπίστως εὗρον αὐτὸν ζῶντα, σκάψαντες εὗρον κατορωρυγμένον τινὰ νεκρόν. 'Αφοῦ δ' ἔθαψαν τοῦτον, ἡ οἰκία «ἐπαύσατο ἐνοχλουμένη ὑπὸ τῶν φασμάτων». Ἡ μὴ τελεία ταφὴ φέρεται ὡς λόγος ἐπιφανείας φάσματος καὶ ἐν ἑτέρᾳ διηγήσει ἐν τῷ αὐτῷ διαλόγῳ τοῦ Λουκιανοῦ (κ. 27 τ. III σ. 54 κέ.) ὅπου διηγεῖταί τις ὅτι ἐπεφάνη αὐτῷ ἡ ταφεῖσα σύζυγός του, διὰ νὰ τὸν ὑπομνήσῃ, ὅτι ὤφειλε νὰ κατακαύσῃ τὸ ἕτερον τῶν σανδάλων της, ὅπερ παραπεσὸν δὲν συνεκαύθη μετὰ τῆς ἄλλης ἐσθῆτος καὶ τῶν κοσμημάτων τῆς νεκρᾶς. Παραπλησία δ' εἶναι καὶ ἡ παρὰ Πλινίῳ τῷ νεωτέρῳ (Epist. VII, 27) διήγησις περὶ ἐμφανίσεως νεκρᾶς εἰς τὸν 'Αναξαγόραν ἐν οἰκίᾳ ὑπὸ φασμάτων συχναζομένῃ. Ὁ Λουκιανὸς (αὐτ. 21. 19.) παραθέτει καὶ ἄλλας διηγήσεις περὶ οἰκίας ταραττομένης ὑπὸ μικροῦ χαλκοῦ ἀνδριάντος τοῦ Ἱπποκράτους, ὅστις τὴν νύκτα περιήρχετο «τὴν οἰκίαν ὅλην ἐν κύκλῳ, ψοφῶν καὶ πυξίδας ἀνατρέπων καὶ τὰ φάρμακα συγχέων καὶ τὴν θύραν περιτρέπων·» καὶ περὶ ἑτέρας οἰκίας, ἣν ἄλλος ἀνδριὰς περιήρχετο ἐν κύκλῳ τὴν νύκτα, καταβαίνων ἀπὸ τῆς βάσεως. Ὁ δὲ Πλούταρχος (Κίμ. 1) ἱστορεῖ ὅτι

γενομένου ποτὲ φόνου ἐξ ἐπιβουλῆς ἐν βαλανείῳ τῆς πατρίδος του Χαιρωνείας «ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰδώλων τινῶν ἐν τῷ τόπῳ προφαινομένων καὶ στεναγμῶν ἐξακουομένων, ὡς οἱ πατέρες ἡμῶν λέγουσι, τὰς θύρας ἀνῳκοδόμησαν τοῦ πυριατηρίου.» Ἀλλὰ καὶ οὕτω τὰ δείματα δὲν ἔπαυσαν, ἐξηκολούθουν δὲ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Πλουτάρχου, ἤτοι ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνας· «καὶ μέχρι νῦν οἱ τῷ τόπῳ γειτνιῶντες οἴονταί τινας ὄψεις καὶ φωνὰς ταραχώδεις φέρεσθαι.»

Καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν Θ΄ αἰῶνα καὶ ἐφεξῆς λόγος ἐγίνετο περὶ οἰκήματός τινος «ὃ καὶ ἀοίκητον ἔμεινε διὰ τὰς ἐν αὐτῷ γενομένας τότε δαιμόνων ἐπιφοιτήσεις». Διότι ἐν αὐτῷ κατῴκει ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ Σύγγελος (837), ὅστις εἰκονομάχος ὢν κατηγορεῖτο ἐπὶ μαγείᾳ καὶ ἔλεγον περὶ αὐτοῦ ὅτι διὰ θυσιῶν συνωμίλει μετὰ τῶν δαιμόνων ἐν τῷ οἰκήματι ἐκείνῳ.[1])

Καθόλου δὲ ἡ δοξασία αὕτη εἶναι κοινοτάτη εἰς πλείστους λαούς, ὀλίγισται δὲ μαρτυρίαι ἀρκοῦσι πρὸς βεβαίωσιν τούτου. Ἐν Γαλλίᾳ τὸ στοιχειωμένο σπίτι λέγεται maison hantée ἢ visionnée·[2]) οἱ Σλάβοι πιστεύουσιν ὅτι τὰ παλαιὰ καὶ μάλιστα τὰ ἐρημωθέντα ἐκ θανάτου τῶν ἐνοίκων οἰκοδομήματα εἶναι στοιχειωμένα.[3]) Οἱ Ἀτσίγγανοι τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας πιστεύουσιν ἐπίσης ὅτι πολλαὶ οἰκίαι συχνάζονται ὑπὸ φασμάτων καὶ καλοῦσι ταύτας tschovekanés korokner.[4]) Ἐν Μαρόκῳ πολλαὶ οἰκίαι καὶ κῆποι ὑπολαμβάνονται στοιχειωμένοι καὶ οὐδεὶς ἀγοράζει ἢ ἐνοικιάζει αὐτούς.[5]) Εἶναι δὲ πιθανῶς ἡ δοξασία αὕτη συναφὴς πρὸς τὴν παρὰ πολλοῖς λαοῖς τῶν κατὰ φύσιν ἐπικρατοῦσαν, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ παραμένει ἐν τῇ οἰκίᾳ ὅπου ἐχωρίσθη τοῦ σώματος, οὗ ἕνεκα πολλαχοῦ καταλείπουσιν ἔρημον τὴν οἰκίαν, εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον ἀνθρώπου ἐν αὐτῇ, ἢ ἐπανέρχονται εἰς αὐτὴν μετὰ πάροδον μακροῦ χρόνου.[6])

[1]) Λέων γραμματ. σ. 221 Bonn. Γεώργ. ἁμαρτωλ. Δ', 264 σ. 208 Muralt.

[2]) Βλ. τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 145. RTP. 1896 σ. 398-9.

[3]) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1892 σ. 184.

[4]) Paspati Études sur les Tchinghiénés σ. 549.

[5]) Verhandlungen d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie 1886 σ. 674.

[6]) Tylor Primitive Culture κεφ. 12 τ. II σ. 33 κέ. τῆς γαλλ. μεταφράσεως, σ. 25 τῆς γερμανικῆς. R. Andree Ethnographische Parallelen σ. 26-29. (Verlassen des Hauses nach dem Tode des Insassen).

462

Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Χ. Δουκάκη καθηγητοῦ ἐκ μαθητικῆς ἐκθέσεως (1888). Βλ. τὴν προηγουμένην.

463

Κατὰ τὸν [Pückler-Muskau] Sudöstlicher Bildersaal. Stuttg. 1840 τ. II σ. 113-4. Πρβλ. ἀρ. 461. Μούραις μετέφρασα τὸ τοῦ πρωτοτύπου Rüsseln (ῥύγχη).

464

Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Χ. Δουκάκη καθηγητοῦ ἐκ μαθητικῆς ἐκθέσεως (1888). Πρβλ. ἀρ. 461. Ὡς γεγονὸς ἀνεγράφη εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν ἐφημερίδα Ἑστίαν (19 Ἰουνίου 1895), ὅτι ἔν τινι οἰκίᾳ ἐν Κύθνῳ ἠκούοντο νύκτα τινὰ ὑπὸ ἀνθρώπων παραμενόντων εἰς ἓν δωμάτιον τῆς οἰκίας ταύτης ἀνοιγοκλειόμενα τὰ παραθυρόφυλλα τῶν ἄλλων δωματίων καὶ μετατοπιζόμενα τὰ ἐν αὐτοῖς ἔπιπλα· καὶ ὅτι ἠκούσθη φωνὴ ἀποχαιρετισμοῦ κυρίας ἐν Ἀθήναις διατριβούσης, τῆς ὁποίας ἠγγέλθη ὁ θάνατος ὡς συμβὰς κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα.

465

Κατὰ τὸν Γ. Κρέμον (ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Νέᾳ Ἑλλάδι ἀρ. 36 τῆς 2 Νοεμβρίου 1874). Βλ. καὶ Schmidt (Volksl. σ. 142), ὅστις παρατηρεῖ ὅτι πολλὴν ῥοπὴν ἔσχεν εἰς τὴν διάπλασιν τῶν παραστάσεων τούτων ἡ σημασία τοῦ ἐπιθέτου γοργός. Ἴσως ὅμως συνετέλεσε μᾶλλον εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ὀνόματος ὁ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος συνήθης τύπος τοῦ ῥήματος *γοργώνω* (ὀργώνω, ἀροτριῶ). Οὐδὲν κοινὸν δ' ἔχει τὸ ὄνομα πρὸς τὸ Γοργόνα καὶ γοργόνι (τὸ ἀνήσυχον παιδίον) περὶ ὧν βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 551.

Φανερὸν εἶναι ὅτι εἰς τὰ Γοργόνια, τοὺς ὡραίους καὶ φιλέργους μείρακας, τοὺς ἐπιμελουμένους τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν ἀμπέλων καὶ εὐνοοῦντας καὶ προστατεύοντας τοὺς φιλοπόνους γεωργούς, ὑποκρύπτονται ἀρχαῖοι θεοί, ἐκ τῶν πολυπληθῶν ἐκείνων ἀγροτικῶν θεῶν, ὧν ἐξηφανίσθη ἡ μνήμη. Οἱ θεοὶ οὗτοι ἴσως ἦσαν συγγενεῖς τὴν

φύσιν πρὸς τοὺς Κουρῆτας, οἵτινες ἐμυθολογεῖτο ὅτι πολλὰ τῶν κοινῇ χρησίμων κατέδειξαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ οἵτινες πιθανῶς πολλαχοῦ ἐτιμῶντο ὡς προστάται τῆς κτηνοτροφίας καὶ τῆς μελισσουργίας·[1]) πιθανῶς δὲ θὰ εἶχον κοινούς τινας χαρακτῆρας καὶ πρὸς τοὺς Lares τῶν Ῥωμαίων, πρὸς οὓς ἀρχαῖοί τινες παραβάλλουσι τοὺς Κουρῆτας.[2]) καὶ οἵτινες ἐν ἀρχῇ ἐτιμῶντο ὡς ἀγροτικοὶ θεοὶ (Lares compitales.[3]) Ἡ παράστασις τῶν Λαρητῶν ἐν μνημείοις τῆς ῥωμαϊκῆς τέχνης, ὡς ὡραίων εὐζώνων νεανίσκων, εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν εἰκόνα τῶν Γοργονίων, ὡς φαντάζονται αὐτὰ οἱ ἡμέτεροι χωρικοί.

466

Κατὰ τὸν Ἀλλάτιον (de Graecorum opinat. σ. 166). Ἐκ τούτου ΝΕΜ. 146-7. Βλ. καὶ τὰς ἑπομένας ἀρ. 467-473. Ἄλλαι παραδόσεις (περὶ ὧν βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 671) ἀναφέρουσι Νεράιδας εἰς τὰ πηγάδια· καὶ ἄλλαι Ἀράπηδες φύλακας θησαυρῶν (ἀρ. 433. 438. 440).

Ἀρχαῖοι ἑλληνικοὶ μῦθοι ἀναφέρουσι δράκοντας φύλακας πηγῶν·[4]) ἀντίστοιχος δὲ πρὸς τὰς σημερινὰς παραδόσεις περὶ Ἀράπη ἢ στοιχειοῦ φυλάττοντος τὸ ὕδωρ φρεάτων ἢ κρηνῶν καὶ ἐμποδίζοντος τοὺς ἀνθρώπους νὰ πίνωσιν ἐξ αὐτοῦ (ἀρ. 433. 438. 440. 470. 474. 475. 476. 522), εἶναι ὁ ἀρχαῖος μῦθος περὶ τοῦ Ἀμύκου, ὅστις ἐμυθολογεῖτο φύλαξ πηγῆς ἐμποδίζων τοὺς προσερχομένους νὰ πίνωσι, μέχρις ὅτου καταπαλαισθεὶς ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκους ὑπεχρεώθη ν' ἀφήσῃ τοῦ λοιποῦ ἀκώλυτον τὴν χρῆσιν τῆς πηγῆς. Ἂν καὶ πᾶσαι σχεδὸν αἱ διασκευαὶ τοῦ μύθου οὐδὲν τοιοῦτο λέγουσιν, πλάττουσαι τὸν Ἄμυκον βασιλέα τῶν Βεβρύκων, ἄξενον, προκαλοῦντα τοὺς ξένους εἰς ἀγῶνα πυγμῆς, ἡττηθέντα δ' ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκους, ὅστις ἐφόνευσεν αὐτόν, ἀλλ' ὅμως πιθανὸν φαίνεται ὅτι συμφωνοτέρα πρὸς τὸν ἐπιχώριον μῦθον, τὸν καὶ παλαιότατον, εἶναι ἡ διασκευὴ αὐτοῦ παρὰ τῷ Θεοκρίτῳ (κβ', 37 κέ. 62 κέ. 131 κέ.), ὅπου ἀναφέρεται καὶ ἡ

[1]) Πρβλ. Διόδωρ. Ε', 66,2.

[2]) Roscher Lex. d. Mythol. τ. II σ. 1613-4.

[3]) Πρβλ. Wissowa ἐν Roscher αὐτ. τ. II σ. 1872 κέ. καὶ ἐν Archiv f. Religionswissenschaft 1904 σ. 42 κέ.

[4]) Βλ. ἀνωτέρω σ. 1029. ΝΕΜ. σ. 169. Gruppe Griech. Mytholog. σ. 409.

πηγὴ τοῦ ὕδατος καὶ ἡ παρακώλυσις τῶν ξένων καὶ ὁ ὅρκος ὃν ὤμοσεν ὁ Ἄμυκος ἡττηθείς. Ἐπιμαρτυρεῖ δὲ τοῦτο καὶ ἡ ἀπεικόνισις πηγῆς παρὰ τὸν Ἄμυκον ἐν τῇ Φικορωνείῳ πυξίδι, καὶ ἡ μνεία πηγῆς, καλουμένης Ἑλένης, πλησίον τοῦ τόπου τοῦ ἀγῶνος, ἐν τῇ Καινῇ ἱστορίᾳ τοῦ Πτολεμαίου Χούμνου [1]).

Καὶ γαλλικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουσι δαιμονικὰ ὄντα ἐνδιαιτώμενα ἐντὸς φρεάτων, καταπεσόντα νῦν εἰς ἁπλᾶ φόβητρα παιδίων.[2])

Θεριὸ τοῦ πηγαδιοῦ μεταμορφούμενον εἰς ὡραίαν νεάνιδα καὶ διὰ δόλου πνίγον ἐντὸς τοῦ φρέατος τὸν σαγηνευόμενον ὑπ' αὐτοῦ νέον, μνημονεύουσι πολλὰ δημοτικὰ ᾄσματα.[3]) Παραλλαγαί τινες τούτων λέγουσι στοιχειὸ τὸν μεταμορφούμενον δαίμονα.

Τὰ περὶ ὑπογείων αἰθουσῶν ἐντὸς στοιχειωμένου φρέατος εἶναι πλάσματα τῆς φαντασίας, μεγαλοποιούσης κρύπτην, ἣν κατασκευάζουσιν ἐντὸς φρεάτων τινῶν μικρὸν ὑπεράνω τῆς κανονικῆς ἐπιφανείας τοῦ ὕδατος, ὅπως ἵστανται ἐν αὐτῇ οἱ κατερχόμενοι πρὸς καθαρισμὸν αὐτῶν.[4])

467

Παρὰ Σ. Σκίπη (1903). Βλ. τὴν προηγουμένην.

468

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Κατσουροῦ (1898). Βλ. ἀρ. 461.

469

Παρὰ τῆς Κας Ἀργυρῶς Παπαβασιλείου (1888). Βλ. ἀρ. 461.

470

Κατὰ τὸν J. Pio (Νεοελληνικὰ παραμύθια. Copen. 1878 σ. 247—8).

[1]) Βιβλ. Ε' σ. 191 Westermann. Παρὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην περὶ τοῦ ἀναξιοπίστου τοῦ Πτολεμαίου Χούμνου πολλὴν ἀποδίδω ἀξίαν εἰς τοὺς παρ' αὐτῷ μύθους, ἐκ πολλῶν πειθόμενος τεκμηρίων περὶ τῆς γνησιότητος τῶν πλείστων τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν.

[2]) RTP. 1901 σ. 568.

[3]) Βλ. ΝΕΜ. σ. 133, καὶ τὴν ἐμὴν πραγματείαν Cola Pesce in Grecia ἐν Archivio per le tradiz. popol. 1903.

[4]) RTP. 1901 σ. 569.

Πρβλ. ἀρ. 461. Σπανιωτάτη εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς προκειμένης παραδόσεως ἀναφερομένη παράστασις στοιχειοῦ πτερωτοῦ, ἐμφανιζομένου δηλ. ὄχι ὑπὸ μορφὴν πτηνοῦ, ἀλλὰ ὡς τέρατος ἔχοντος πτέρυγας.

Διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ πρὸ τῆς ἀντλήσεως ὕδατος νομίζουσιν ὅτι ἀποτρέπουσι τὴν δαιμονικὴν ἐπήρειαν τοῦ στοιχειοῦ· ἀλλὰ δὲν ἐνέχει τι τὸ ἐξαιρετικὸν ἡ συνήθεια αὕτη, διότι οἱ εὐσεβέστεροι συχνάκις ποιοῦσι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ προτοῦ νὰ πίωσιν ἐκ τοῦ ὕδατος οἱουδήποτε φρέατος ἢ πηγῆς. Τὰ ὕδατα ὅπου ἐνδιαιτῶνται στοιχειὰ νομίζονται μεμολυσμένα καὶ δηλητηριάζοντα τοὺς πίνοντας (βλ. ἀρ. 440), ἂν μὴ αὐτὸ τὸ στοιχειὸ ἑκουσίως καταστήσῃ αὐτὰ ἀβλαβῆ, ἢ ἂν μὴ διὰ τῆς θείας δυνάμεως ματαιωθῇ ἡ ἐπήρεια αὐτοῦ (πρβλ. ἀνωτέρω σ. 975).

471

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903). Βλ. ἀρ. 461. Περὶ τοῦ φόνου τοῦ γαμβροῦ ὑπὸ τοῦ ἐρῶντος στοιχειοῦ βλ. ἀνωτέρω ἀρ. 457.

472

Κατὰ τὸν Ἀλλάτιον (de Graec. opination. σ. 166-7). Ἐκ τούτου Wachsmuth das alte Griech. σ. 58. ΝΕΜ. 152. Schmidt Volksl. σ. 188. Ἡ παροιμιακὴ φράσις, ἣν ἀναφέρει ὁ Ἀλλάτιος, παραληφθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ Δουκαγκίου (Glossar. graecit. σ. 1075 λ. παγάδι) καὶ ὑπὸ τοῦ Sanders (Volksl. d. Neugriechen σ. 230, 114) ἐλησμονήθη νῦν ἐν Χίῳ· εἶναι ὅμως ἐν κοινοτάτῃ χρήσει τὸ ὄνομα Βένιας πρὸς δήλωσιν τοῦ τρελλοῦ· [1]) ὁ Κοραῆς εὐστόχως ὑπενθυμίζει ὅτι καὶ οἱ παλαιοὶ ἐμυθολόγουν ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Χίῳ πηγὴ μωραίνουσα τὸν πίνοντα, ὡς τὸ πηγάδι τοῦ Βένια. [2])

Καὶ γαλλική τις παράδοσις φέρεται περὶ τοῦ ἱππότου τοῦ Κλεμὸντ εἰς τὸ Ἰουράσιον ὄρος, μαύρου ἱππέως, ὅστις αἱμόφυρτον ἔχων τὸ πρόσωπον καὶ μανικὰς ἐκπέμπων κραυγὰς διατρέχει τὸ ὀροπέδιον

[1]) Κοραῆ Ἄτακτα τ. Ε΄ σ. 274. Πασπάτη Τὸ χιακὸν γλωσσάριον σ. 107-108

[2]) Σωτίων ἐν Westermann Παραδοξογράφοις σ. 187, 25. Vitruv. VIII, 3,22. Ἀνθολ. Ἐπιγρ. Append. 193.

Montécheroux καὶ εἰσπηδᾷ τελευταῖον εἰς βάραθρον, ὅπερ ὡς φυσικὴ τάφρος κυκλώνει παρακείμενόν τι φρούριον. [1])

473

Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Παπαδοπούλου δημοδιδασκάλου (1888). Πρβλ. ἀρ. 476. Πρὸς τὸ στοιχειὸ τῆς βρύσης ἀντιστοιχεῖ ὁ τῶν ἀρχαίων φύλαξ κρήνης ὄφις: «τρέφουσι κρήνης φύλακα χωρίτην ὄφιν» λέγει που ὁ Σοφοκλῆς. [2])—Θεριὸ δὲ τῆς βρύσης ἀναφέρεται καὶ ἐν ὅρκῳ, ἐν κωμαστικῷ διστίχῳ: «μὰ τὸ θεριὸ τῆς βρύσης!» [3]) Καὶ κρητικὸν ᾆσμα μνημονεύει θεριὸ τῆς βρύσης τερατῶδες, δικέφαλον τετρόφθαλμον, ποῦ εἶχε

τἀντόδια πυκνοφύτευτα, τς ὀραῖς δεμαθιασμέναις,
κ' ἐβάστα καὶ 'ς τὸ στόμαν του μωροῦ παιδιοῦ κεφάλι.[4])

474

Κατὰ τὸν L. Ross (Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland σ. 182). Περὶ τοῦ ὀνόματος Δρακονέρα βλ. ἀνωτέρω σ. 991.

475

'Εξ ἀνεκδότου λαογραφικῆς συλλογῆς Λουκοπούλου, βραβευθείσης ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῆς ἐν 'Αθήναις Γλωσσικῆς ἑταιρείας (1903). Βαρδοῦσι τὸ σημερινὸν ὄνομα τοῦ ὄρους Κόρακος.

476

Κατ' ἀνακοινώσεις Ι. Σταματούλη (1874 1901). Πρβλ. ἀρ. 473.

477

Κατὰ τὸν Κ. Δ. Κρυστάλλην (ἐν 'Εβδομάδι 1891 φ. 19 σ. 5).

[1]) Nore, Traditions populaires comparées σ. 63 κέ.
[2]) Απ. 206 Nauck παρὰ Στεφ. Βυζ. λ. χώρα σ. 699,12
[3]) Passow σ. 535, 535. Λιανοτράγουδα 1866 σ. 82 στ. 1924. — 1876 σ. 88 στ. 1928.
[4]) Jeannaraki Ἄσματα κρητικὰ ἀρ. 229 σ. 174. Πρβλ. καὶ ἀρ. 204 σ. 166-7.

Πρβλ. ἀρ. 165 περὶ τῆς ὑπογείου διόδου τῶν ὑδάτων καὶ τῆς ἀναβλύσεως αὐτῶν κατὰ τόπους· ἐν τῇ προκειμένῃ σαφέστερον δηλοῦται ὅτι τὸ ὑπόγειον ῥεῦμα τοῦ ὕδατος σχηματίζεται διὰ τῆς ὑπογείου διόδου τοῦ στοιχειοῦ τοῦ ὕδατος. Τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἐπιφανείας τοῦ στοιχειοῦ πρὸς ἀπαίτησιν τοῦ κτενίου του καὶ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 501. Ἡ παράστασις τοῦ στοιχειοῦ τοῦ νεροῦ ὡς ὡραίου ἐφήβου κτενίζοντος παρὰ τὴν πηγὴν τὴν κόμην του εἶναι σπανιωτάτη· συνηθεστέρα δ' εἶναι ἡ παράστασις τῆς κτενιζομένης παρὰ τὴν πηγὴν Λάμιας (ἀρ. 806).

Μάννα τοῦ νεροῦ εἶναι κοινοτάτη ἐν Ἑλλάδι ὀνομασία τῆς ἀναβλυζούσης πηγῆς. Ἐν τῷ χωρίῳ Δερβινάτῳ τῆς Χίου λέγεται ὅτι Ἀράπης εἶναι τὸ στοιχειὸ τῆς μάννας τοῦ νεροῦ τῆς καλουμένης Πλαγιᾶς. (Abbott Macedonian Folklore σ. 257).

478

Παρὰ Π. Θεοδωροπούλου, ἀκούσαντος παρὰ τοῦ Γιάννη Καρουμπαλιώτη καὶ τοῦ Τάση Μαχαίρα (1888). Πρβλ. ἀρ. 433, ὅπου ἀναφέρεται ἐπίσης πάλη ἀνθρώπου πρὸς στοιχειό.

Τὸ στοιχειὸν τὸ φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὑπερμεγέθη λέβητα, ἐξ οὗ ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα τετζεράκης, ὑπενθυμίζει τὸ δαιμόνιον τῆς εἰσαγωγικῆς διηγήσεως τῶν ἀραβικῶν Χιλίων καὶ μιᾶς νυκτῶν, ὅπερ ἔφερεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μέγα ὑάλινον κιβώτιον.

479

Ἐδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α΄ σ. 350· τὴν ἤκουσα δὲ παρ' ἀξιωματικοῦ Λάκωνος διατελέσαντος ἀποσπασματάρχου ἐν Ἐλευσῖνι (1881). Πρβλ. ἀρ. 533 καὶ 547 ὅπου ἀναφέρεται στοιχειὸ ὡς νύμφη ἐστολισμένη.

480

Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταΐκου (1884). Βλ. ἀρ. 267 (καὶ σ. 855) καὶ 694 περὶ τῆς ὑποτιθεμένης γαμηλίου πομπῆς τῶν Νεράιδων καὶ τῶν ἐξωτικῶν.

481

Παρὰ Ν. Λάσκαρη (1888)· ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐν

τῇ διατριβῇ του ἡ Λάστα σ. 36-7. Τῆς κυρᾶς τὸ ποτάμι εἶναι ὁ Λάδων.

Ὅμοιαι παραδόσεις περὶ στερεώσεως γεφυρῶν δι᾽ ἀνθρωποθυσίας φέρονται καὶ αἱ ἑπόμεναι (ἀρ. 482—484), ἄλλαι δ᾽ ἔχουσι διατυπωθῇ εἰς δημώδη ᾄσματα, ὧν γνωστότατον εἶναι τὸ περὶ τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης. Περὶ τῶν παραδόσεων τούτων, ὡς ἐσημείωσα ἤδη (σ. 775), σκοπεύω νὰ διαλάβω ἐκτενῶς ἐν ἄλλῳ τόπῳ.

Ἐν τῇ προκειμένῃ διπλῇ ἀναφέρεται ἀνθρωποθυσία, γυναικὸς καὶ ἀνδρός· ὁ ἀνὴρ δὲ λέγεται ὅτι ἦτο Ἀράπης πρωθυστέρως· διότι ἐπειδὴ ἐμυθολογεῖτο ὅτι τὸ στοιχειὸν τοῦ ἐντειχισθέντος ἐνεφανίζετο ὑπὸ τὴν μορφὴν Ἀράπη, ἐπλάσθη κατὰ συγχώνευσιν τῶν δύο παραστάσεων ὅτι Ἀράπης ἦτο ὁ ἐντειχισθείς· καὶ ἐν παραδόσει τῆς Ἀρτοτίνας τῆς Δωρίδος λέγεται ὅτι κατὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης ἐστοίχειωσαν τὴν γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα καὶ ἕνα Ἀράπην· ἀλλ᾽ ἡ ἐκ τοῦ αὐτοῦ χωρίου παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος περὶ τῆς γεφύρας τῆς Ἄρτης δὲν μνημονεύει τὸν Ἀράπην.[1] Φαίνεται δὲ παλαιὰ ἡ τοιαύτη παράδοσις περὶ διπλῆς ἀνθρωποθυσίας πρὸς στερέωσιν μεγάλων οἰκοδομημάτων. Τὸ συναξάριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ θεολόγου λέγει περί τινος βαλανείου ἐν Ἐφέσῳ: «ἐνῴκει δὲ καὶ τῷ λουτρῷ τούτῳ δαίμων τις ἄγριος, ὃς τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἔπνιγεν ἔνδον νεανίσκον ἢ νεάνιδα... ἡνίκα γὰρ ἐκτίζετο, διορυττομένων τῶν θεμελίων νεανίσκον καὶ νεάνιδα τούτῳ ἐνέβαλον, κἀντεῦθεν ἡ τοιαύτη μιαιφονία ἤρξατο γίνεσθαι».[2]

482

Παρὰ Νίκου Α. Βέη (1903). Βλ. τὴν προηγουμένην. Σταυραδερφὴ λέγεται ἡ παρισταμένη κατὰ τὴν ἀδελφοποίησιν παρθένος, ἣν οἱ ἀδελφοποιτοὶ ἢ σταυραδελφοὶ (οἱ δι᾽ ὅρκου ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων ἐνώπιον ἱερέως ὁμολογήσαντες πίστιν καὶ φιλίαν πρὸς ἀλλήλους) τιμῶσι καὶ προστατεύουσιν ὑπὲρ ἀδελφήν.

[1]) Ἡ παράδοσις καὶ τὸ ᾆσμα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Φ. Παπαδοπούλου ἐν Ἐφημ. τῶν Φιλομαθῶν 1868 σ. 1675.

[2]) Μηναῖον Σεπτεμβρ. 26 σ. 168 (Ἐνετ. 1768). Μαυρικίου — Νικοδήμου Συναξαριστὴς τ. Α´ σ. 82, ἐκδ. Ζακύνθου.

483

Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Β. Γιαννακοπούλου (1901). Βλ. ἀρ. 481. Τὸ μνημονευόμενον ἐν τῇ παραδόσει τραγοῦδι εἶναι παραλλαγὴ τοῦ ᾄσματος περὶ γεφύρας τῆς Ἄρτης, ἀναφερομένη εἰς τὴν ἐν τῷ δήμῳ Τιρνάβου γέφυραν τοῦ Πηνειοῦ.

484

Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ αὐτοῦ (1901). Βλ. ἀρ. 481.

485

Παρὰ Χ. Π. Κορύλλου (1885), ὅστις μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἐν ἐπάλξει τοῦ φρουρίου Πατρῶν εἶναι ἐντετειχισμένος κορμὸς ἀρχαίου ἀγάλματος, καὶ τοῦτον ὁ λαὸς ἐκλαμβάνει ὡς τὴν Πατρινέλλαν. Πρὸς τούτοις δ' ὅτι εἰς ἀπόστασιν μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τῆς πόλεως μεσημβρινῶς, πρὸς τὸ παράλιον ἀναβλύζει εἴς τι κτῆμα ὕδωρ, ὅπερ φαίνεται ὅτι συνήγετο εἰς βρύσιν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, ὡς μαρτυροῦσι τὰ σωζόμενα πέριξ κτίσματα. Τὸ νερὸν τοῦτο ὀνομάζεται τῆς Πατρινέλλας, ἀλλ' οὐδεμία φέρεται παράδοσις ἐξηγοῦσα τὴν ὀνομασίαν, οὐδὲ λέγεται ὅτι ἐκεῖ κρατεῖ στοιχειό. Οἱ ἄνθρωποι μεταβαίνουσιν ἀφόβως ἐν πάσῃ ὥρᾳ καὶ ἀντλοῦσιν ὕδωρ.

Καὶ ἄλλαι παραδόσεις (ἀρ. 511—513) ἀναφέρουσι θρήνους τοῦ στοιχειοῦ διὰ συμφορὰς ἐπικειμένας εἰς τὸν τόπον ὃν προστατεύουσιν·

Περὶ δὲ ἀρχαίων μνημείων τῆς πλαστικῆς τέχνης, ὑπολαμβανομένων ὡς στοιχειῶν τοῦ τόπου βλ. τὰς παραδόσεις ὑπ' ἀρ. 138—140 (βλ. καὶ σ. 755-6. 1060). Ἡ Πατρινέλλα τῆς προκειμένης ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς τύχας τῶν πόλεων, περὶ ὧν πολὺς γίνεται λόγος ὑπὸ βυζαντινῶν συγγραφέων.

486

Παρὰ πολλῶν Δημητσανιτῶν.— Ἑκάστη ἐκκλησία πιστεύεται ὅτι ἔχει τὸ στοιχειό της, ὅπερ εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κατὰ τὴν θεμελίωσιν αὐτῆς στοιχειωθέντος ζώου. Συνηθέσταται δ' αἱ παραδόσεις περὶ πάλης πρὸς ἄλληλα τῶν στοιχειῶν τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ αὐτοῦ χωρίου (βλ.

ἀρ. 487. 507-509. 511-513. 515-518. 522-524), ὅμοιαι πρὸς τὰς περὶ πάλης τῶν στοιχειῶν τῶν χωρίων.

487

Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη ἐκ μαθητικῆς ἐκθέσεως (1894). Βλ. τὴν προηγουμένην. Τοῦ στοιχειοῦ τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου φαντάζονται ἐπιβαίνοντα αὐτὸν τὸν ἅγιον.

488

Παρὰ Γ. Βελμάχου ἱερέως (1896). Ὡς ἑκάστη οἰκία καὶ ἑκάστη ἐκκλησία (βλ. ἀρ. 486), οὕτω καὶ ἕκαστον χωρίον ἔχει τὸ στοιχειό του (βλ. ἀρ. 489. 490. 496-500). Ἡ ζωὴ καὶ ἡ εὐημερία τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένα πρὸς τὴν ὕπαρξιν τοῦ στοιχειοῦ, καὶ ἂν τοῦτο πάθῃ τι ἢ ἂν ἡττηθῇ ἐν τῇ πάλῃ πρὸς ἄλλο στοιχειὸ τὸ χωρίον δυστυχεῖ καὶ πολλοὶ κάτοικοι αὐτοῦ ἀποθνήσκουσι. Διότι τὸ στοιχειὸν ἑκάστου χωρίου παλαίει συχνάκις πρὸς τὸ τοῦ ὁμόρου, ὡς παλαίουσι πρὸς ἄλληλα καὶ τὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἑκάστου χωρίου, καὶ τὰ στοιχειὰ τῶν βουνῶν (ἀρ. 493), τῶν λιμνῶν (ἀρ. 492. 494. 501), τῶν ὑδάτων (ἀρ. 495), τῆς θαλάσσης καὶ τῶν δένδρων (ἀρ. 491). Ἐμφανίζονται δὲ τὰ στοιχειὰ κατὰ τὰς μονομαχίας αὐτῶν ὑπὸ διαφόρους μορφάς, καὶ δὴ ὡς κριοὶ (ἀρ. 489), ὡς ἵπποι (ἀρ. 488. 495. 497), ὡς μοσχάρια (ἀρ. 490). ὡς ταῦροι (ἀρ. 496. 499), ἐνίοτε πυρίπνοι (ἀρ. 498), καὶ ὡς δράκοντες (ἀρ. 495), ἀλλὰ συνήθως δὲν προσδιορίζεται ἡ μορφὴ αὐτῶν, ἄλλως δὲ λέγεται ὅτι ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ προσλαμβάνωσιν οἱανδήποτε μορφήν. Τἀσθενέστερα ἢ πονηρότερα καταπαλαίουσι τὸ ἀντίπαλον ἐνισχυόμενα διὰ τῆς πόσεως ἀφθόνου γάλακτος (ἀρ. 495), ἢ βάλλοντα κατ' αὐτοῦ σφαίρας στέατος (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 494), ἢ ἐπικαλούμενα τὴν βοήθειαν ἀνθρώπου (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 496), ὅστις πυροβολεῖ τὸ ἀντίπαλον διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς (ἀρ. 496. 500) ἢ πλήττει αὐτὸ διὰ ῥοπάλου (ἀρ. 497) ἢ βάλλει αὐτὸ διὰ τῶν στεατίνων σφαιρῶν (ἀρ. 498. 501. 502). Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐσημείωσα (βλ. ἀνωτέρω σ. 852-3, ΔΜΜ. σ. 27 κἑ.), οἱ μῦθοι περὶ τῆς πάλης τῶν στοιχειῶν προῆλθον ἐκ τῆς μυθικῆς παραστάσεως τῆς καταιγίδος, ἣν ὁ λαὸς φαντά-

ζεται ὡς πάλην τῶν ἀνέμων πρὸς ἀλλήλους. Στοιχειὰ καλοῦνται καὶ οἱ ἄνεμοι, ἕνεκα τούτου δ' οἱ περὶ τῆς πάλης αὐτῶν μῦθοι μετηνέχθησαν καὶ εἰς τὰ στοιχειὰ τῶν τόπων. Ὁμοία δέ τις παράδοσις φέρεται καὶ περὶ τῶν Νεράιδων (ἀρ. 659).

Καὶ οἱ βουλγαρόφωνοι τῆς Μακεδονίας πιστεύουσιν ὅτι ἕκαστον χωρίον ἔχει τὸ στοιχειό του, ὅπερ καλοῦσι Στουπάν· τοῦτο προφυλάσσει τὸν τόπον του ἀπὸ ξένους καὶ ἀπὸ ἀσθενείας. Τὸ στοιχειὸν δὲ ἑκάστου χωρίου ἐπιφαίνεται ὑπὸ διάφορον μορφήν, εἰς τὸ Ζέχοβον λ. χ. περιέρχεται τὸ χωρίον τὴν νύκτα ὑπὸ μορφὴν βουβάλου, εἰς τὸ Κρούσοβον ὑπὸ τὴν μορφὴν ἱππέως, εἰς ἄλλα ὑπὸ μορφὴν αἰγὸς κττ. Ἐν ὅσῳ ὁ Στουπὰν μένει εἰς τὸ χωρίον, δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἔλθῃ ξένος εἰς αὐτό· ὅταν ὅμως εἶναι πόλεμος, μεταβαίνει ἐκεῖ ὅπου πολεμοῦσι διὰ νὰ πίῃ αἷμα, καὶ τότε ἔρχονται ἀσθένειαι εἰς τὸ χωρίον. Συχνάκις κραυγάζει τὴν νύκτα, καὶ ὁ ἀκούσας τὴν κραυγήν του ἀποθνήσκει, διὸ μένουσι συνήθως οἱ κάτοικοι κεκλεισμένοι εἰς τὰς οἰκίας των μέχρις ὅτου φωνήσῃ ὁ ἀλέκτωρ. Κατοικεῖ δ' ὁ Στουπὰν εἰς τὸ ἄκρον τοῦ χωρίου εἰς κουφάλας δένδρων.[1])

489

Παρ' Ἀνδρ. Κωνσταντινοπούλου (1888). Βλ. τὴν προηγουμένην. Τὸ Σοποτόν, πρωτεύουσα τοῦ δήμου Ἀροανίας, καὶ τὸ Ἀγρίδι χωρίον τοῦ αὐτοῦ δήμου ἀπέχουσιν ἀλλήλων ἡμίσειαν ὥραν περίπου.

490

Κατὰ τὸν B. Schmidt (Volksl. σ. 189), ἐξ οὗ παρέλαβον τὴν παράδοσιν εἰς τοὺς ΔΜΜ. σ. 27. Βλ. ἀρ. 488.

491

Κατὰ τὸν Passow (Τραγούδια Ῥωμαίικα σ. 634), ἐξ οὗ παρελάβομεν ὁ B. Schmidt (Volksl. σ. 189) καὶ ἐγὼ (ΔΜΜ. σ. 27-28). Ὁ Passow ἀορίστως ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ τόπου (in Rumelia). Βλ. ἀρ. 488, περὶ δὲ τῶν στοιχειῶν τῶν δένδρων βλ. σ. 916.

[1]) Strausz die Bulgaren σ. 200.

492

Κατὰ τὸν Γ. Χρ. Χασιώτην (ἐν Χρυσαλλίδι 1866 σ. 19). Βλ. καὶ Ι. Λαμπρίδου Ζαγοριακά. Ἀθ. 1870 σ. 13-14. Ἠπειρωτικὰ μελετήματα Η΄ σ. 19. 21 καὶ ἐμοὺς ΔΜΜ. σ. 28. Περὶ τῆς λίμνης βλ. Ν. Τσιγαρὰν ἐν Ἀσωπίου Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1887 σ. 307 κ. ἑ. Ἐγκυκλοπαιδ. λεξικὸν τ. Γ΄ σ. 630-1. Βλ. καὶ ἀνωτέρω ἀρ. 488.

493

Ν. Α. Βέης ἐν ΔΙΕ. 1903 τ. Ϛ΄ σ. 227. Βλ. ἀνωτέρω ἀρ. 488. Ἅγιος Φλῶρος χωρίον τοῦ δήμου Ἀμφείας παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Παμίσου. Ἁγία Παρασκευὴ βουνὸν «ἄνωθεν τοῦ Παλλαντίου κατὰ τὸν μύλον Πετρινοῦ, καλούμενον οὕτω ἀπό τινος ἐκκλησιδίου, ἱδρυμένου ἐντὸς σπηλαίου ἐπ' ὀνόματι τῆς ἁγίας Παρασκευῆς». Ἡ προκειμένη παράδοσις εἶναι ἡ μόνη ἐν ᾗ ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ μνημονευθῇ καὶ αἰτία τῆς ἔριδος τῶν δύο στοιχειῶν, ἡ ἐρωτικὴ ζηλοτυπία.

494

Κατὰ τὸν W. Leake (Travels in the Morea. Lond. 1830 τ. III σ. 148-9) καὶ τὸν Em. Gebhart (Un pélerinage aux sanctuaires du paganisme. L'Olympe et le Styx ἐν Revue des deux Mondes 1867 τ. 69 σ. 1002). Ὁ Leake ἀντὶ στοιχειῶν γράφει devils (διαβόλους).

Ἡ Γκιόζα εἶναι χωρίον τοῦ δήμου Φενεοῦ τῆς Κορινθίας, ἡ δὲ Λυκούρια χωρίον τοῦ δήμου Λευκασίου τῶν Καλαβρύτων. Ἀλλ' ὁ Λὴκ ἐννοεῖ πιθανῶς τὴν ἀρχαίαν Λυκουρίαν ἐπὶ τοῦ ὄρους Πεντελείας (νῦν Δαρδουβάνας) πρὸς Δ. τῆς λίμνης Φενεοῦ. Τὸ ὄρος Σαϊττᾶς (Saetà) ταὐτίζεται πρὸς τὴν Ὄρυξιν τῶν ἀρχαίων.

Ἡ διὰ στεατίνων σφαιρῶν καταπολέμησις τοῦ ἀντιπάλου στοιχειοῦ, ἀναφέρεται καὶ εἰς ἄλλας παραδόσεις περὶ πάλης στοιχειῶν (ἀρ. 495. 498. 501. 502)· καθ' ὅμοιον τρόπον ἐπολέμουν πρὸς ἀλλήλους, κατὰ τὴν φιγαλικὴν παράδοσιν, καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀπὸ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων· «Γινόταν ὁ πόλεμος μὲ βράχους καὶ μὲ τουλού-

παις ἀπὸ ξύγκι μπολιωμένο καὶ καυτερό·» [1]) ὑπομιμνήσκουσι δὲ ταῦτα τοὺς ἀρχαίους μύθους περὶ τῆς γιγαντομαχίας, καθ' οὓς οἱ Γίγαντες ἠκόντιζον «πέτρας καὶ δρῦς ἡμμένας», [2]) καὶ κατ' αὐτῶν ὁ Ἥφαιστος ἔβαλλε μύδρους καὶ θεοί τινες ἠγωνίζοντο διὰ δᾴδων. [3]) Καὶ ἄλλους δὲ μύθους ὁμοίους, οἷον τὸν περὶ τῆς πάλης πρὸς τὸν Δία τοῦ Τυφῶνος βάλλοντος αὐτὸν δι' ἀνημμένων πετρῶν· [4]) τὸν περὶ τοῦ Ἡρακλέους βάλλοντος τὴν Ὕδραν πεπυρωμένοις βέλεσι [5]) καὶ τοὺς Κενταύρους δαλοῖς· [6]) καὶ τὸν περὶ τοῦ τεχνάσματος τοῦ Βελλεροφύντου, ὅστις μυθολογεῖται ὅτι ἀπέκτεινε τὴν Χίμαιραν περιθεὶς τῷ δόρατι αὐτοῦ σφαῖραν μολύβδου καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὸ στόμα τοῦ τέρατος· διότι ἀνελύθη ὁ μόλυβδος ἀπὸ τοῦ πυρός, ὅπερ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἀνεδίδετο καὶ ἐχώνευσε τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. [7])

Ἡ μακεδονικὴ παράδοσις (ἀρ. 501) παραλλάσσει τῶν λοιπῶν, λέγουσα ὅτι τὰ στοιχειὰ ἐπολέμουν βάλλοντα κατ' ἀλλήλων σφαίρας χιόνος καὶ καταπίνοντα ἑκάτερον τὰς τοῦ ἀντιπάλου· παρέχει δ' οὕτω μυθικὴν εἰκόνα μετεωρολογικοῦ φαινομένου, καὶ τὰ στοιχειὰ τῶν λιμνῶν παρίστανται ὡς συγγενῆ τὴν φύσιν πρὸς τὰ στοιχειά, ἅτινα εἶναι προσωποποιία τῶν ἀνέμων καὶ ὧν ἡ μάχη εἶναι εἰκὼν καταιγίδος (ἀρ. 264. 265). Ἀλλ' εἰς τὴν παράστασιν τῆς χιονοβολίας συνυφάνθη ἐκ τῶν ἄλλων παραδόσεων τὸ ἐπεισόδιον τῶν στεατίνων σφαιρῶν, ὧν ἡ βολὴ δὲν σκοπεῖ τὴν ἔμπρησιν, ἀλλὰ τὸν πνιγμὸν τοῦ ἀντιπάλου, καταπίνοντος ταύτας. Ἡ διατύπωσις αὕτη συμφωνεῖ πως πρὸς τὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ διαθήκῃ διήγησιν περὶ τοῦ φόνου τοῦ ὑπὸ τῶν Βαβυλωνίων τιμωμένου δράκοντος, ὅν ἀνέλαβε ν' ἀποκτείνῃ ὁ Δανιὴλ ἄνευ σιδήρου καὶ ῥάβδου: «Καὶ λαβὼν Δανιὴλ πίσσης μνᾶς τριά-

[1]) Ἀνωτέρω σ. 56 ἀρ. 102.

[2]) Ἀπολλόδωρ. Α', ς', 1, 2 (34 Wagner). Καὶ ἐν ἀγγειογραφίαις καὶ ἄλλοις μνημείοις τῆς τέχνης ἀπεικονίζονται Γίγαντες ἔχοντες ὡς ὅπλον κατὰ τῶν θεῶν δᾶδας ἀνημμένας. (M. Mayer die Giganten σ. 157. Roscher Lex d. Mythol. I σ. 1162).

[3]) Ἀπολλόδωρ. Α', ς', 2, 2. Roscher αὐτ. σ. 2067.

[4]) Ἀπολλόδωρ. Α', ς', 3, 5 (40 Wagner).

[5]) Αὐτ. Β', ε', 2.

[6]) Αὐτ. Β', ε', 4, 3.

[7]) Νόνν. Σχόλ. εἰς Γρηγ. Ναζιανζ. Α', 50 σ. 144 (Westermann Μυθογράφοι σ. 388, 82). Τζέτζ. εἰς Λυκόφρ. 17. Εὐστάθ. εἰς Ἰλ. σ. 635.

κοντα καὶ στέαρ καὶ τρίχας ἥψησεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἐποίησεν μᾶζαν, καὶ ἐνέβαλεν εἰς τὸ στόμα τοῦ δράκοντος· καὶ φαγὼν διερράγη.» [1])

Ἴσως ἡ παράστασις τοῦ φόνου τῶν στοιχειῶν ἐκ τῆς ἀναφλέξεως τῶν στεατίνων σφαιρῶν εἶναι συναφὴς πρὸς τὴν δοξασίαν, ὅτι τοὺς δράκοντας διώκει καὶ κατακαίει ἡ ἀστραπὴ (πρβλ. ἀνωτέρω σ. 840 κἑ.)· καθόλου δὲ τὸ πῦρ ἢ ἀνημμένοι δαυλοὶ θεωροῦνται ὑπὸ τῶν πλείστων λαῶν, ὡς τὰ κράτιστα ὅπλα κατὰ τῶν δυσμενῶν δαιμονικῶν δυνάμεων. [2])

495

Κατ' ἀνακοίνωσιν Δ. Χ. Δουκάκη καθηγητοῦ ἐκ μαθητικῆς ἐκθεσεως (1888). Βλ. ἀρ. 488. 494.

496

Παρὰ Χ. Π. Κορύλλου (1885). Βλ. ἀρ. 488. 497. *Βελίζι* χωρίον τοῦ δήμου Πατρέων, κείμενον ἐπὶ γηλόφου παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους τοῦ Ὀμπλοῦ· κεῖται ἀνατολικῶς τῆς Ὀβριᾶς. *Μίραλη* καὶ *Σούλη* χωρία τοῦ αὐτοῦ δήμου. *Γουρζούμισσα* χωρίον τοῦ δήμου Φαρῶν τῆς ἐπαρχίας Πατρῶν.

Τὰ στοιχειὰ τῶν χωριῶν ἐνδιαιτῶνται ἐντὸς δένδρου φυομένου εἰς τὸ ἄκρον τοῦ χωρίου καὶ κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν βουλγαροφώνων Μακεδονων. [3])

Τὸ στοιχειὸ τῆς Ὀβριᾶς ζητεῖ τὴν συμμαχίαν ἀνθρώπου ἵνα κατανικήσῃ τὸ ἀντίπαλον (βλ. τὴν ἑπομένην σημείωσιν)· οὗτος δὲ δὲν εἶναι συγχώριός του, ἀλλὰ *ζούδιαρης* ἐξ ἄλλου παρακειμένου χωρίου. Οἱ ζουδιαραῖοι δὲ εἶναι οἱ πολέμιοι τῶν κακοποιῶν στοιχειῶν. Ἐνῷ οἱ Νεραϊδάραις, οἱ μαΐστραις, οἱ Νεραϊδάρηδες ἔχουσι τὴν δύναμιν μόνον νὰ θεραπεύωσι τὰ λαβώματα τῶν ἐξωτικῶν, ἐξευμενίζοντες αὐτὰ (βλ. ἀρ. 679. 713. 712. 749. 764), ὁ ζούδιαρης καθυποτάσσει

[1]) Βὴλ καὶ δράκων 26.

[2]) Τοῦτον τὸν λόγον ἔχει καὶ ἡ ἀποδιοπόμπησις τῶν Καλλικαντζάρων δι' ἀνημμένων δαυλῶν. Πρβλ. τὴν πραγματείαν τοῦ W. Schwarz ἐν Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1897 σ. 1 κέ. περὶ τοῦ ἐθίμου τῆς σφενδονήσεως εἰς τὸν ἀέρα διαπύρων δίσκων.

[3]) Strausz die Bulgaren σ. 200.

καὶ καρφώνει τὰ στοίχειά, καθιστῶν αὐτὰ ἐσαεὶ ἀβλαβῆ. Ἡ ὑπ' ἀρ. 577 παράδοσις περιγράφει πῶς ζούδιαρης μεταπεμφθεὶς ἐκ μακρινοῦ χωρίου ἐδίωξε καὶ ἐκάρφωσεν ἐπιβλαβέστατον σμερδάκι.

Οἱ ζουδιαραῖοι εἶναι ἀλαφρόσκιωτοι, ἔχοντες μὲν ἔμφυτον τὴν δύναμιν νὰ βλέπωσι τοὺς εἰς τοὺς ἄλλους θνητοὺς (τοὺς βαρυήσκιωτους) ἀόρατα ἐξωτικά, μαθόντες δὲ καὶ τὴν τέχνην νὰ τὰ καταπολεμῶσι. Μέγα πλῆθος αὐτῶν ἔζη εἰς παλαιοτέρους χρόνους ἐν Ἠλείᾳ, καὶ εἴς τινα χωρία τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Ἤλιδος, ἀλλ' ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν οὐδεὶς ὑπάρχει πλέον, τοὐλάχιστον οὐδεὶς ἀκούεται γνωστὸς ὢν ὡς τοιοῦτος καὶ εἰς εὐρύτερον κύκλον ἐκτὸς τοῦ χωρίου του.

Ἂν συνέβαινον εἷς ἢ δύο αἰφνίδιοι θάνατοι ἐν τῷ χωρίῳ ἢ αὐτοκτονία ἢ ἐπιζωστία, ἀπεδίδοντο εἰς τὴν ἐπήρειαν ζούδιου, καὶ ἐθεωρεῖτο ἀναγκαῖον ν' ἀποδιωχθῇ τοῦτο πρὸς σωτηρίαν τοῦ χωρίου. Ἐπίσης δ' ἂν ἔν τινι οἰκίᾳ παρετηροῦντο συχνοὶ θάνατοι ἢ νόσοι βαρεῖαι, ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο στοιχειωμένη, καὶ ὅτι τότε μόνον θ' ἀπεσοβεῖτο ὁ κίνδυνος τῶν ἐνοικούντων, ἂν ἐδιώκετο τὸ στοιχειόν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προσεκαλεῖτο ὁ ζούδιαρης, ὅστις οὐδέποτε προσήρχετο προθύμως, παντοῖα προβάλλων ἐμπόδια, μέχρις οὗ τέλος ἐκάμπτετο ἐκ τῶν θερμῶν δεήσεων τῶν χωρικῶν καὶ ἐκ τῶν ὑποσχέσεων αὐτῶν περὶ γενναίας ἀμοιβῆς. Καὶ ἂν μὲν ἐπρόκειτο νὰ ξεστοιχειώσῃ στοιχειωμένο σπίτι, διέτασσε νὰ κενώσωσιν αὐτὸ ἀποκομίζοντες πᾶν ἔπιπλον καὶ σκεῦος καὶ καταλείποντες τοὺς τοίχους γυμνούς· εἰσερχόμενος δὲ εἰς αὐτὸ μετὰ τριῶν συνοδῶν νέων ἀγάμων, κρατούντων εἰς χεῖρας πιστόλια, γεμισμένα διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς μὲ ἄσφαιρα φυσίγγια, προσεπάθει ν' ἀνακαλύψῃ εἰς τίνα γωνίαν κρύπτεται τὸ στοιχειό. Ἂν δ' ἐπρόκειτο νὰ ἐλευθερώσῃ τὸ χωρίον ἀπὸ ζούδιο, τοῦ ὁποίου ἠγνοεῖτο τὸ ἐνδιαίτημα πρῶτον ἔργον εἶχε νὰ ἐξεύρῃ τοῦτο.

Ὅθεν περιήρχετο εἰς τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου ὑπὸ πολλῶν ἀκολουθούμενος, ἐξηρεύνα μετὰ προσοχῆς πᾶσαν γωνίαν αὐτῶν καὶ πᾶσαν κρύπτην, καὶ ὅτε μετὰ μακρὰς ἐρεύνας καὶ μόχθους πολλοὺς εὕρισκε τὸ ζούδιο, ἔνευε πονηρῶς εἰς τοὺς συνοδούς, λέγων· «ἐδῶ εἶναι ὁ φίλος!» Ἐξερχόμενος δὲ παρήγγελλε νὰ ὁπλισθῶσι τὰ παλληκάρια τοῦ χωρίου διὰ πυροβόλων ὅπως τὸν βοηθήσωσιν εἰς τὴν ἀπέλασιν τοῦ ζῳδίου, νὰ γεμίσωσι τὰ ὅπλα των διὰ τῆς ἀριστερᾶς μὲ ἄσφαιρα φυ-

σίγγια, καὶ νὰ ἀκολουθῶσιν ἐν σιγῇ, διότι «ἂν μιλήσῃ κανεὶς τοῦ παίρνει τὸ ζούδιο τὴ μιλιά»· νὰ εἶναι δ᾽ ἕτοιμοι νὰ πυροβολήσωσι διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ὅπου ἤθελε νεύσῃ εἰς αὐτούς. Εἶτα δὲ ἐπανήρχετο εἰς τὴν οἰκίαν ὅπου εἶχεν εὕρῃ τὸ ζούδιο, καὶ ἤρχιζε νὰ τὸ πυροβολῇ καὶ διὰ τοῦ δείκτου τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς νὰ δίδῃ τὸ σημεῖον καὶ εἰς τοὺς συνοδούς του νὰ συμπυροβολῶσι. Μετὰ πολλοὺς κρότους καὶ πυροβολισμοὺς καὶ κραυγὰς πρὸς πτόησιν τοῦ δυστροποῦντος θηρίου, ἐβεβαίου τοὺς ἀκολούθους του ὅτι κατώρθωσε «νὰ τὸ βγάλῃ ἀπὸ τὸ σπίτι ἐκεῖνο». Ἦτο δὲ ἀνάγκη νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸ ὅπως μὴ εἰσέλθῃ εἰς ἄλλην τινὰ οἰκίαν. Τὸ χωρίον εἶχεν ἐρημωθῇ τῶν κατοίκων του, διότι πάντες κλείσαντες κατὰ παραγγελίαν τοῦ ζούδιαρη τὰς οἰκίας των εἶχον ἐξέλθει εἰς τοὺς ἀγρούς, περιέτρεχε δ᾽ οὗτος μετὰ τῶν βοηθῶν του τὰς ὁδούς, διώκων κατὰ πόδα τὸ ζούδιον, ἐν ἀλαλητῷ καὶ πυροβολισμοῖς. Οὕτω δ᾽ ἀπηνῶς διωκόμενον κατέφευγε τὸ ζούδιον εἰς φράκτας πυκνούς, εἰς οὓς μεθ᾽ ὁρμῆς τὸ ἠκολούθει καὶ ὁ ζούδιαρης, καίτοι βάτοι καὶ ἄκανθαι κατερράκουν τὰ ἐνδύματά του· ἀφοῦ καὶ ἐκ τῶν καταφυγίων του τούτων ἐξεδιώκετο, τὸ ζούδιο ἐξήρχετο τοῦ χωρίου καὶ κατάκοπον πλέον ἀπήρχετο καὶ ἐκάθητο εἰς δένδρον ἢ εἰς ἐρείπια. Ἀλλὰ παραχρῆμα ἔσπευδε ἐκεῖ καὶ ὁ ζούδιαρης καὶ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας τὸ συνελάμβανε ἐκ τῶν ποδῶν καὶ τὸ ἐκάρφωνε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου μ᾽ *ἕνα μεγάλο καινούριο πιρoῦνι*, ἐνίοτε δὲ καὶ μὲ τέσσαρα, τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἐνέπηγεν εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, τὸ ἕτερον εἰς τὴν καρδίαν καὶ τἆλλα δύο εἰς τοὺς πόδας. Περατώσας τὸν ἆθλον ὁ ζούδιαρης, περίρρυτος ὑπὸ ἱδρῶτος, διετραγῴδει τὰς περιπετείας τῆς πάλης, περιέγραφε συνήθως τὸ ζούδιον ὡς δεινὸν καὶ πελώριον, ἔλεγεν ὅτι πολὺ τὸν ἐβασάνισε καὶ θὰ ἐκινδύνευε νὰ κατασπαραχθῇ ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἂν δὲν εἶχε τὴν πολύτιμον βοήθειαν τοῦ τιμίου ξύλου, τὸ ὁποῖον ἐφόρει εἰς τὸ φυλακτόν του. Ἀφοῦ δ᾽ ἐλάμβανε τὴν προσυμφωνηθεῖσαν ἀμοιβήν, προεπέμπετο ἐν τιμῇ ὑπὸ τῶν εὐγνωμονούντων χωρικῶν, καὶ ἐπέστρεφεν εἰς τὰ ἴδια, ὅπου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὕρισκεν ὁμοίαν πρόσκλησιν ἐξ ἄλλου χωρίου. «Συνηθέστατα, καθὼς παρατηρεῖ ὁ ἀνακοινώσας μοι τὰς πλείστας τῶν ἀνωτέρω πληροφοριῶν κ. Κορύλλος, τοιαύτας προσκλήσεις ἐλάμβανε ὁ ζούδιαρης κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας, ὁπότε ἕνεκα τῶν κακοήθων πυρετῶν πολλοὶ προσεβάλλοντο ὑπὸ

σπασμῶν ἢ καὶ ἀπέθνησκον αἰφνιδίως, διότι, ὡς ἐπιστεύετο *τοὺς ἔτρωγε τὸ ζούδιο*. Ἀλλ' ἀφότου ἡ χρῆσις τῆς κινίνης ἐγενικεύθη καὶ παρὰ τοῖς χωρικοῖς καὶ ἐμετριάσθησαν ἐπαισθητῶς τὰ ἐκ τοῦ ἑλείου μιάσματος δεινά, οἱ ζουδιαραῖοι περιέστησαν εἰς ἀχρηστίαν.» [1])

497

Χ. Π. Κορύλλου, Πεζοπορία ἀπὸ Πατρῶν εἰς Καλάμας. Πάτραι 1891 σ. 24. Ἀντὶ τοῦ *κομμὸς στὰ χέρια σου!* ἄλλοι λέγουν *κόμπος 'στὰ χέρια σου!* Τὸ ὄρος Παλληκάρι εἶναι ἡ τῶν ἀρχαίων Φολόη.

Ἐν τῇ μονομαχίᾳ τῶν στοιχειῶν ἀσφαλίζει τὴν νίκην ὁ προσλαβὼν σύμμαχον ἄνθρωπον· τοῦτο ποικιλοτρόπως καὶ εἰς ἄλλας παραδόσεις ἀναφέρεται (ἀρ 496. 498. 500. 501. 502). Φαίνεται δ' ὡς ἀπήχησις τοῦ ἀρχαίου μύθου περὶ τῆς Γιγαντομαχίας, καθ' ὃν ἐνίκησαν οἱ θεοὶ προσλαβόντες σύμμαχον τὸν θνητὸν Ἡρακλέα· «τοῖς δὲ θεοῖς λόγιον ἦν ὑπὸ θεῶν μὲν μηδένα τῶν Γιγάντων ἀπολέσθαι δύνασθαι, συμμαχοῦντος δὲ θνητοῦ τινος τελευτήσειν.—Ζεὺς δ' .. Ἡρακλέα σύμμαχον δι' Ἀθηνᾶς ἐπεκαλέσατο». (Ἀπολλόδωρ. Α΄, ς΄, 4. Πρβλ. M. Mayer die Giganten u. Titanen σ. 172).

498

Παρὰ Ν. Λάσκαρη (1888)· ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ του Ἡ Λάστα (σ. 37-8). Πρβλ. ἀρ. 488. 497.

499

Παρὰ Χ. Π. Κορύλλου (1885). *Ἀφόρηγα* περόνια μεταφορικῶς λέγονται τὰ καινουργῆ, ὧν ἀκόμη δὲν ἔγινε χρῆσις· κυρίως δ' *ἀφόρηγα* ἢ *ἀφόρετα* (ἀφόρητα) λέγονται τὰ νέα ἐνδύματα, ποῦ δὲν ἔχουν φορεθῆ.

Αἱ μαγικαὶ τελεταὶ πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τοῦ στοιχειοῦ εἶναι κα-

[1]) Πλὴν τῶν ἀνακοινώσεων τοῦ κ. Χ. Π. Κορύλλου ἰατροῦ ἐν Πάτραις, ἐν τῇ ἐκθέσει περὶ τῶν ζουδιαραίων εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν διήγημά τι γραφὲν περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, δημοσιευθὲν δ' ἀνωνύμως ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τοῦ 1895. Ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 10 Αὐγούστου ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς περιγράφει πῶς ἐν ἔτει 1829 ζούδιαρης ἐκαθάρισεν ἀπὸ τὸ ζούδιο στοιχειωμένο σπίτι ἐν Γαστούνῃ τῆς Ἠλείας.

θόλου ὅμοιαι μὲ τὰς συνειθιζομένας πρὸς ἀποτροπὴν ἐπιδημικῶν νόσων, περὶ ὧν βλ. τὰς ἐμὸς Ἀσθενείας ἐν ΔΙΕ. τ. Α΄ σ. 10 κ ἑ. Ἰδίως δ' ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ διὰ νήματος περίζωσις τοῦ χωρίου, δηλ. αὐτὸς ὁ *περισχοινισμὸς* τῶν ἀρχαίων· διότι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, τῆς ἀποτροπῆς τῶν κακῶν ἀπὸ καθωσιωμένου χώρου, περιεσχοινίζοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ τὰ δικαστήρια (Πολυδ. Η΄, 123. 124. Δημοσθέν. ΚΕ΄, 23) καὶ ἡ ἐκκλησία (πρβλ. ὅσα ἐσημείωσα εἰς Γίλβερτ ἐγχειρίδιον ἀρχαιολογ. τοῦ δημοσίου βίου τ. Α΄ σ. 362).

500

Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη γυμνασιάρχου ἐκ μαθητικῆς ἐκθέσεως (1894) Πρβλ. ἀρ. 488. 497.

501

Παρὰ τοῦ ἐκ Περιβολίου τῶν Γρεβενῶν ἀρχιποιμένος Ντίνα Σαράντη, κατοίκου Φαρσάλων (1898). — Ἡ λέξις κορυφῶδες εἶναι τοῦ διηγηθέντος ἀρχιποιμένος. — Πρβλ. ἀρ. 488. 494. 497. 477.

Ἡ καλλίστη αὕτη παράδοσις διδάσκει ἡμᾶς πῶς καθημερινῶς διαπλάσσονται νέαι παραδόσεις, συνυφαινόμεναι ἐκ μυθικῶν στοιχείων, περιλειμμάτων τῆς ἀρχαίας μυθολογίας διαφυλασσομένων παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ. Ὁ φανταστικὸς κόσμος τῶν μυθικῶν πλασμάτων τοσοῦτο στενῶς συνάπτεται πρὸς τὸν πραγματικόν, ὥστε τὰ ὅρια αὐτῶν εἶναι δυσδιάγνωστα, καὶ ἄνθρωπος, χθὲς καὶ πρώην συζῶν καὶ ἀναστρεφόμενος μετὰ τῶν ὁμοίων του, ἄνευ δυσκολίας ὑποτίθεται ὑπερβαίνων ταῦτα καὶ εἰς ὂν ὑπερφυσικὸν μεταβαλλόμενος. Ὁ νεαρὸς ποιμήν, οὗ τὴν βοήθειαν ἐζήτησε στοιχειό, στοιχειώνει καὶ αὐτός, καὶ ἁρπάσας τὴν κόρην, ἣν ἠγάπα, μεταδίδει καὶ εἰς ταύτην ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ θείας φύσεως. Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ οἱ θνητοὶ ἀδελφοὶ τῆς ἁρπαγείσης, ἀνυψούμενοι ὑπὲρ τὸ κοινὸν μέτρον, προσλαμβάνουσι γιγαντικὰς διαστάσεις, διώκοντες τὸ στοιχειὸ καὶ ἐπιχειροῦντες ἔργον τεράστιον, ν' ἀποξηράνωσι τὴν λίμνην, διορύσσοντες τὸ ὄρος καὶ ἀποχετεύοντες καὶ παρατρέποντες τὸ ὕδωρ αὐτῆς.

Ἡ παράδοσις εἶναι γνωστὴ καὶ εἰς τοὺς Κουτσοβλάχους τῆς Μα-

κεδονίας ἐδημοσιεύθη δε ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ ἐν τῇ ῥωμουνικῇ ἐμπορικῇ σχολῇ Θεσσαλονίκης Περικλέους Παπαχατζῆ [1]). Οὗτος λέγει ἀορίστως ὅτι τὴν παρέλαβε παρὰ τοῦ Bagav, παραλιπὼν λέξεις τινὰς μὴ κουτσοβλαχικάς, τὰς ὁποίας παρενέβαλεν ὁ Bagav εἰς τὸ κείμενον. Ὑποθέτω ὅτι ἡ συλλογὴ τοῦ Bagav εἶναι ἡ τῷ 1887 ἐν Βουκουρεστίῳ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφήν: Carte de alegere scrisă în dialectul Macedo-Român· ἀλλὰ μὴ ἔχων ταύτην πρὸ ὀφθαλμῶν ἀδυνατῶ νὰ τὸ βεβαιώσω. Ἐκ τῆς αὐτῆς συλλογῆς τοῦ Bagav ἐλήφθη πιθανῶς καὶ ἡ ἐλευθέρα μετάφρασις τῆς παραδόσεως εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ Λαζάρου Δούμα ἐν RTP. 1893 σ. 412 κἑ. Ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος τῆς παραδόσεως ἀναγκαῖον κρίνω νὰ παραθέσω ὧδε πλήρη μετάφρασιν τῆς κουτσοβλαχικῆς παραλλαγῆς ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Παπαχατζῆ πρὸς εὐχερέστερον παραλληλισμὸν πρὸς τὴν ἑλληνικήν.

«Λὲν πῶς 'ς αὐτοὺς τοὺς τόπους, ἐδῶ 'ς τὴν Περιστέρα, μὰ πάει τώρα πολὺς καιρός, ἦσαν δυὸ βοσκοὶ σταυραδέρφια, (frătâţĭ), ποῦ ἔβοσκαν ἀντάμα τὰ πρόβατά τους. Περνοῦσαν σὰ βασιλιάδες 'ς τὰ ὄμορφα κορφοβούνια ποῦ τοὺς ζηλοφτονοῦσε ὁ κόσμος. Μιὰ μέρα τολοιπὸν ἐκεῖ ποῦ ἦσαν ξαπλωμένοι ἀποκάτω ἀπὸ τὸν ἥσκιο μιᾶς ὀξυᾶς τὶ βλέπουν ἄξαφνα μπροστά τους; Δυὸ σμέους (zmei) ὄμορφους καὶ ἀνδρειωμένους, ποῦ ἔρρηχναν ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου μπάλαις ἀπὸ χιόνι. Ὁ ἕνας ἀπὸ δαύτους ἔβανε ξῦγκι μέσα 'ς τοῖς μπάλαις πῶκανε, καὶ τοῖς ἔρρηχνε νὰ χτυπήσῃ τὸν ἄλλο, καὶ αὐτὸς ἄνοιγε τὸ στόμα του καὶ τοῖς ἐκατάπινε. Ὁ ἄλλος πάλι ἔβανε ἁλάτι 'ς τοῖς μπάλαις του καὶ τοῖς πετοῦσε 'ς τὸν ἄλλον, καὶ αὐτὸς τὸ ἴδιο τοῖς ἐκατάπινε. Ἐπολεμοῦσαν ἔτσι ἀπὸ τὸ πρωῒ ὣς τὸ βράδυ, ὅταν ὁ σμέος ποῦ κατάπινε τοῖς μπάλαις μὲ τ' ἁλάτι ἔσκασε μονομιᾶς, κ' ἐκεῖνος ποῦ κατάπινε αὐταῖς μὲ τὸ ξῦγγι δὲν ἔπαθε τίποτα. Οἱ βοσκοί μας παρατηροῦσαν ἀπὸ κεῖ ποῦ ἐστέκονταν ὅλα, καὶ ἐπερίμεναν νὰ ἰδοῦν τὶ θ' ἀπογίνῃ.

«Ὁ σμέος ποῦ ἔμεινε ζωντανὸς ἐπλησίασε 'ς τὸν πεθαμένο, τοῦ ἔβγαλε ἀπὸ τὰ στήθη τὴν καρδιὰ καὶ τὸ σκῶτι, τὰ πέρασε σὲ ἕνα

[1]) Pericle Papahagi, din Literatura poporana a Aromânilor ἐν Gr. G. Tocilescu Materialuri Folkloristice. Bucuresci 1900 τ. II σ. 799 κἑ.

σουβλὶ καὶ τά βαλε νὰ τὰ ψήση. Ἔπειτα ἐφώναξε τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς σταυραδερφοὺς καὶ τοῦ εἶπε· «Ἐγὼ ἔχω ἀνάγκη νὰ πάω γιὰ λίγο κάπου, ποῦ ἔχω μιὰ δουλειά. Νὰ μείνης σὺ ἐδῶ καὶ νὰ μοῦ φυλάξης τὸ ψητό, νὰ μὴ μοῦ τὸ φάη κανένα ἀγριμικό. Μὰ κύτταξε καλὰ νὰ μὴ σὲ σπρώξουν οἱ ἁμαρτίαις σου καὶ βάλης κανένα κομματάκι 'ς τὸ στόμα σου, γιατὶ ἀμέσως 'ς τὴ στιγμὴ θὰ πεθάνης». Καὶ ἀφοῦ εἶπε αὐτὰ ἔφυγε Ὁ βοσκός μας τὸ λιονταρόπουλο, καθόταν καὶ πρόσεχε τὸ ψητό, χωρὶς νὰ τὸ ἀγγίξη, μὰ κεῖ ποῦ ὁλοένα γύριζε τὴ σοῦβλα, τοῦ ἦρθε μιὰ μυρουδιὰ τόσο νόστιμη, ποῦ δὲν μπόρεσε νὰ βαστάξη καὶ εἶπε. «Ὤ! νὰ φάω κ' ἐγὼ ἕνα μικρὸ μικρὸ κομματάκι! μὲ τόσο δὰ λίγο δὲν πεθαίνει κανείς». Καὶ καθὼς εἶπε, ἔτσι καὶ ἔκαμε, καὶ ἔβαλε 'ς τὸ στόμα του ἕνα κομματάκι ἀπὸ τὴν καρδιὰ καὶ ἄλλο ἕνα ἀπὸ τὸ σκῶτι· ἀλλὰ κεῖ ποῦ τὰ ἔχαψε, τὶ αἰσθάνεται; Τοῦ ἐφάνη σάν πως ν' ἄναψε φωτιὰ 'ς τὸ στῆθος του, σὰν νά βραζε τὸ αἷμα 'ς τοῖς φλέβαις του, καὶ ἄσβεστη φλόγα νὰ τὸν ἔκαιγε· τὰ χέρια του τόσο ἐδυνάμωσαν ποῦ μὲ μιᾶς ξερίζωνε ὡραῖα δένδρα σὰν νὰ ἦταν πράσα. Μ' ἕνα λόγο κατάλαβε τόση μεγάλη δύναμη 'ς τὸ σῶμα του, ποῦ τοῦ φάνηκε πῶς ἤτανε κἄτι περισσότερο ἀπὸ ἄνθρωπος. Ἐνόησε τότε πῶς αὐτὸ τὸ θᾶμα ἦταν ἀπὸ τὸ ψητὸ τοῦ ἔφαγε, καὶ χωρὶς νὰ χάση καιρὸ ἔχαψε καὶ τὰ κομμάτια ποῦ ἔμεναν. Ἔπειτα ἀφοῦ ἔφαγε καὶ τὸ τελευταῖο κομμάτι, τόσο μεγάλη δύναμη ἀπόχτησε ὁ βοσκός μας, ποῦ δὲν τὸν χωροῦσε ὁ τόπος. Οἱ βράχοι καὶ τὰ κοτρώνια τοῦ φαίνονταν σὰ μικρὰ χαλίκια, ἐκατέβαζε τὰ ψηλότερα πεῦκα χάμω 'ς τὴ γῆς σὰν νά παιζε μὲ ξεράδια, καὶ ὅταν περπατοῦσε ἐσειόταν καὶ βούλιαζε ἡ γῆς ὅπου πατοῦσε τὸ πόδι του.

«Ἐκεῖ ἀργὰ κατὰ τὸ βράδυ βράδυ ἔρχεται καὶ ὁ σμέος νὰ γυρέψη τὸ ψητό· μὰ ὁ βοσκός μας ποῦ εἶχε διπλὴ δύναμη, ἀνθρώπου καὶ σμέου, γιατὶ εἶχε φαγωμένα τὴν καρδιὰ καὶ τὸ σκῶτι τοῦ πεθαμένου, τὸν ἅρπαξε καὶ τὸν σκότωσε· ὕστερα τραύηξε νὰ πάη 'ς τὴ στάνη του. Ὅταν ἔφτασε βρῆκε τὸ σύντροφό του ποῦ καθόταν καὶ ἄρμεγε τὰ πρόβατα· τὸν σήκωσε καὶ κάθησε 'ς τὴ θέση του νὰ ἀρμέξη καὶ αὐτός. Μὰ τὶ νὰ ἰδῇ; Μόλις πήγαινε νὰ σφίξη τὰ δάχτυλά του γιὰ ν' ἀρμέξη καὶ τοῦ μεναν 'ς τὰ χέρια τὰ μαστάρια. Σὰν εἶδε αὐτὸ τὸ θᾶμα, ὁ σταυραδερφός του ὁ μικρότερος τοῦ λέγει· «Ἄφησέ τα, ἀδερφέ μου

ἀπόψε τὰ πρόβατα νὰ τ᾽ ἀρμέξω ἐγώ»· καὶ κάθησε πάλι αὐτὸς νὰ ἀρμέξῃ. Ὕστερα ἀπὸ λίγαις ἡμέραις λέγει ὁ μεγαλύτερος σταυραδερφὸς ᾽ς τὸν μικρότερο. «Καλέ μου σταυραδερφέ, καταλαβαίνω πῶς δὲν μπορῶ νὰ ζήσω πολὺν καιρὸ μαζί σου· νὰ ξέρῃς πῶς μοὔρχεται πότε πότε ἡ ἐπιθυμία νὰ πέσω ᾽ς τὴ λίμνη. Γι᾽ αὐτὸ λοιπὸν ὅ τι εἶναι γραφτὸ πρέπει νὰ γίνῃ. Ἐγὼ θὰ πηδήσω ᾽ς τὴ λίμνη· καὶ σὺ ὅταν σοῦ ἔρχεται ἐπιθυμία νὰ μὲ ἰδῇς καὶ νὰ μοῦ μιλήσῃς, πᾶρε τούτη τὴ φλογέρα καὶ παῖζέ τη, καὶ ἐγὼ θὰ βγαίνω ἀπὸ τὴ λίμνη καὶ θὰ βλεπώμαστε. Ἀλλὰ νὰ μοῦ βάλῃς ὅρκο ᾽ς τὸ κεφάλι σου καὶ ᾽ς ὅλους τοὺς δικούς σου, νὰ μὴν τὸ μαρτυρήσῃς κανενὸς ὅποιος κι᾽ ἂν εἶναι, τὶ ἀλλιῶς δὲν θὰ μὲ ξαναιδῇς ποτέ σου». Καθὼς εἶπε αὐτὰ ἐπήδησε ᾽ς τὴ λίμνη, κι᾽ ὁ σταυραδερφὸς ὁ μικρὸς ἔμεινε μονάχος.

«Ὅταν ἐγύρισε ᾽ς τὸ χωριὸ ὅλοι τὸν ρωτοῦσαν τὶ ἔπαθε ὁ σύντροφός του. Μὰ ἐκεῖνος δὲν τὸ μαρτύρησε σὲ κανένα. Ἐς τὸ τέλος ὅμως ἡ μάννα τοῦ σταυραδερφοῦ του τὸν κατάφερε μὲ τὰ κλάματά της, καὶ τὴν ἐπῆρε μαζί του ᾽ς τὰ βουνὰ καὶ τὴν πῆγε κοντὰ ᾽ς τὴ λίμνη κ᾽ ἐκεῖ ἄρχιζε νὰ παίζῃ τὴ φλογέρα. Ἀμέσως ταράχτηκαν τὰ νερά, κ᾽ ἐβγῆκε ᾽ς τὴ μέση ὁ μεγάλος ὁ σταυραδερφός· σὰν εἶδε αὐτὸς τὴ μάννα του εἶπε ᾽ς τὸν μικρότερο· «Δὲν κράτησες τὸ λόγο σου· νὰ ξέρῃς πῶς ἀπὸ δῶ καὶ πέρα δὲ θὰ μὲ ξαναιδῇς πλιό». Κ᾽ ἐβούτηξε ᾽ς τὰ νερὰ κ᾽ ἐχάθηκε.

«Ὁ σμέος (γιατὶ ἔτσι πρέπει νὰ τὸν λέμε) ἦταν ἀρρεβωνιασμένος ᾽ς τὴ χώρα μὲ μιὰ νέα, ποῦ εἶχε ἐννιὰ ἀδερφούς. Σὰν ἄκουσαν αὐτοὶ πῶς ὁ ἀρραβωνιαστικός της ἔγινε σμέος, τὴν ἀρρεβώνιασαν μ᾽ ἕναν ἄλλον. Ἦρθε ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου· καὶ τὴν ὥρα ποῦ ἡ νύφη ἔσερνε τὸ χορό, ἄξαφνα ἔρχεται ὁ σμέος ἀπὸ τὴν Περιστέρα ᾽ς ἕνα σύγνεφο καβάλλα, τὴν παίρνει καὶ τὴν πάει ᾽ς τὰ παλάτια του μεσ᾽ ᾽ς τὴ λίμνη. Τἀδέρφια τῆς νέας, ποῦ δὲν μποροῦσαν νὰ ὑποφέρουν τόσο μεγάλη προσβολή, ἀνέβηκαν ᾽ς τὴν Περιστέρα καὶ ἄρχισαν νὰ σκάφτουν ἕνα χαντάκι γιὰ νὰ στερέψουν τὴ λίμνη, νὰ πολεμήσουν μὲ τὸ σμέο καὶ νὰ τοῦ πάρουν πίσω τὴ νέα. Μὰ τοῦ κάκου, γιατὶ ὅ τι ἐδούλευαν τὴν ἡμέρα οἱ ἐννιὰ ἀδερφοί, τὴ νύχτα ὁ σμέος τὸ ἐγέμιζε σὲ μιὰ στιγμή. Σήμερα ἔτσι, αὔριο ἔτσι, ὥς ποῦ ὁ σμέος ἄρχισε νὰ θυμώνῃ καὶ λέγει τῆς νέας: «Ἄκου νὰ σοῦ εἰπῶ. Ἀλὶ ᾽ς τἀδέρφια σου, ἂν ἔβγω

ἔξω. Οὔτε ἕνας δὲν θὰ γυρίσῃ ζωντανός». Μὰ ἡ νέα μὲ γλυκὰ λόγια τοῦ λέγει. «Γιατὶ νὰ τοὺς σκοτώσῃς; βούλλωσε τὸ χαντάκι μὲ κανένα βράχο, καὶ νὰ φύγουν ἀμέσως». Καὶ ἔτσι ἔκαμε ὁ σμέος· ξερίζωσε ἀπὸ τὸ βουνὸ ἕνα βράχο καὶ τὸν ἔρρηξε ἐκεῖ ποῦ φαίνεται τώρα. Καὶ τἀδέρφια τῆς νέας, βλέποντας πῶς δὲν μποροῦν νὰ τὰ βγάλουν πέρα μὲ τὸ σμέο, γύρισαν 's τὸ Μολοβίστη.

Ἡ ταυτότης τῶν δύο διηγήσεων εἶναι κατάδηλος, ἂν δ' ἀφαιρεθῶσιν αἱ παρεμβολαὶ τοῦ ῥωμούνου συλλογέως, συνιστάμεναι κυρίως εἰς δῆθεν ποιητικὴν διακόσμησιν τῆς φράσεως, αἱ παρατηρούμεναι διαφοραὶ εἶναι ἀσήμαντοι, ὁποῖαι αἱ συνήθως παρατηρούμεναι εἰς τὰς παραλλαγὰς τῆς αὐτῆς παραδόσεως, τὰς ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ἐπιχωριαζούσας. Παραφθορὰ φαίνεται μόνον εἴς τινα κοινὰ στοιχεῖα ἑλληνικῶν παραδόσεων, ἅτινα παρενοήθησαν ἐν τῇ ῥωμουνικῇ· οἷον εἰς τὸ περὶ τῶν σφαιρῶν, δι' ὧν ἔβαλλον ἀλλήλους οἱ σμέοι καὶ εἰς τὰ περὶ τῆς παρουσίας δύο βοσκῶν, ὡς θεατῶν τῆς μονομαχίας· ἐνῷ εἰς τὰ ἑλληνικὰ αἱ στεάτιναι σφαῖραι ῥίπτονται ὑπὸ τοῦ ἑτέρου τῶν στοιχειῶν, ὁ δὲ στοιχειώσας βοσκὸς εἶναι ὁ βοηθὸς τοῦ στοιχειοῦ θνητός.

Ὁ αὐτὸς Παπαχατζῆς (σ. 797-9) δημοσιεύει καὶ ἑτέραν κουτσοβλαχικὴν παραλλαγὴν ἐξ Ἠπείρου, ἣν ἐπιγράφει: «Γιατὶ ὁ μπάγκιος δὲν ἔχει χαΐρι καὶ εἶναι πάντα μαῦρος κ' ἔρημος». (Di ţe cîşarlu nŭ-ari hîiri si ĕasti laiŭ şi nḑernu). Κατὰ ταύτην τὸ στοιχειὸ τοῦ Σμόλκου (κορυφῆς βουνοῦ παρὰ τὴν Σαμάριναν) ἦταν σταυραδερφὸς μ' ἕνα βοσκὸ τῆς Βασιλίτσας (ὄρους τῆς περιοχῆς τῆς Ἀβέλας). Ἦσαν πολλοὶ ἀγαπημένοι, ἀλλ' εἶχαν τὴ σταυραδερφοσύνη τους καὶ τη φιλία τους κρυφή, καὶ ὅταν ὁ βοσκὸς πήγαινε 's τὸ σταυραδερφό του τίποτα γάλα ἢ τυρὶ ἔκανε κάθε τρόπο νὰ μὴν τὸν πάρῃ ἀπὸ κοντὰ κανείς. Ὅταν μίαν φορὰν τοῦ ἔφερε ἕνα πρώιμο ῥίφι νὰ τὸ ψήσουν νὰ φάνε, καὶ τὸ ἔσφαξαν, τὸ ἐφούσκωσε τὸ στοιχειό· ὁ βοσκὸς ἅμα ἔφαγε ἀπ' αὐτό, ἐπειδὴ ἦταν φουσκωμένο μὲ τὸ φύσημα τοῦ στοιχειοῦ, αἰσθάνθηκε πῶς ἐδυνάμωσε πολύ, ποῦ πατοῦσε κ' ἔτρεμε ἡ γῆς. Ἡ δύναμή του καὶ αὐτοῦ ἐφάνη, ὅταν ἐκάθησε ν' ἀρμέξῃ τὰ πρόβατα, γιατὶ τὰ μαστάρια τοῦ ἔμεναν 's τὰ χέρια. Σὰν εἶδε αὐτὸ σηκώθη ἀπὸ τὸ σκαμνί, καὶ ἀφῆκε ν' ἀρμέξῃ ἄλλος. Ἀπὸ κείνη τὴν ἡμέρα τοῦ ἐρχόταν ἡ ἐπιθυμία νὰ πέσῃ μέσ' 's τὴ λίμνη, ὅπου ἔζοῦσε

ὁ σταυράδερφός του ὁ σμέος, καὶ δὲν ἠμποροῦσε νὰ κρατηθῇ. Αὐτὸς εἶχε πολὺ φιλία μὲ τὸν μπάγκιο, καὶ προτοῦ νὰ κάμῃ αὐτὴ τὴ δουλειά, τὸν ἐφώναξε καὶ τοῦ εἶπε· «Τὸ καὶ τὸ παθαίνω. Δὲν μπορῶ νὰ βαστάξω περισσότερο· μοῦ ἔρχεται νὰ πέσω 'ς τὴ λίμνη, καὶ λυπᾶμαι ποῦ θὰ σᾶς ἀφήσω. Γι' αὐτὸ ἔρχου καμμιὰ φορὰ τὴν ἡμέρα, ὅταν δὲν ἔχῃς δουλειά, νὰ βλεπώμεθα, καὶ κύτταξε νὰ μὴν τὸ εἰπῇς κανενός, γιατὶ ὕστερα πάει πλιὸ ἡ φιλία μας». 'Εσυμφώνησαν γιὰ σημεῖο νὰ βλέπωνται νὰ ἔχουν τὴ φλογέρα· ὁ μπάγκιος ὅταν ἤθελε νὰ ἰδωθοῦν ἀνέβαινε 'ς τὸν ὄχτο καὶ ἔπαιζε τὴ φλογέρα. Καὶ ὁ βοσκὸς ποῦ εἶχε γίνῃ στοιχειό, ὅταν ὁ μπάγκιος ἔπαιζε τὴ φλογέρα, ἔβγαινε καὶ ἀντάμωναν κ' ἐβλεπόντανε. — Ἡ γυναῖκα τοῦ βοσκοῦ, σὰν εἶδε πῶς δὲν ἔρχεται ὁ ἄντρας της, μιὰ βδομάδα, δύο, τρεῖς, ἄρχισε νὰ μὴν τὴ χωρῇ ὁ τόπος. Ἔστειλε γυρεύοντάς τον μιὰ φορά, δύο, δῶθε κεῖθε πουθενὰ ὁ ἄντρας της. Ῥωτοῦσε τὸν ἕνα, ῥωτοῦσε τὸν ἄλλο, ῥωτοῦσε τὸν ἀφεντικό, τοὺς πιστικούς, τί γίνεται ὁ ἄντρας της, κανεὶς δὲν ἤξευρε νὰ τῆς εἰπῇ. Μονάχα ὁ μπάγκιος καθόταν καὶ δὲν ἔλεγε τίποτα (καθόταν σκεπτικός). 'Σ τὸ τέλος τὸν ἐστενοχώρησε πολύ, γιατὶ ἔλεγέ πῶς αὐτὸς πρέπει νὰ ξεύρῃ τί ἔγινε ὁ σύντροφός του. Ὁ μπάγκιος σὰν εἶδε πῶς δὲν ἠμποροῦσε νὰ κάμῃ ἀλλιῶς, μὲ τὰ πολλὰ τὴν ἐλυπήθη τὴ δυστυχισμένη τὴ γυναῖκα, καὶ 'ς τὸ τέλος τῆς τὰ εἶπε, καὶ τῆς ὑποσχέθη ἂν παραδεχθῇ ὅλα νὰ τὴν πάρῃ νὰ τὴν πάγῃ νὰ ἰδῇ. 'Αφοῦ λοιπὸν ἔκρυψε τὴν γυναῖκα, ἄρχισε ὁ μπάγκιος νὰ παίζῃ τὴ φλογέρα. Νὰ καὶ τὸ στοιχειὸ βγαίνει ἀπὸ τὴ λίμνη καὶ τραυάει καταπάνω 'ς τὸν μπάγκιο. Ἡ γυναῖκα ἅμα τὸν εἶδε δὲν μπόρεσε νὰ κρατηθῇ κ' ἐφώναξε. «Ἄντρα μου, πῶς ζῇς 'ς τὴ λίμνη; ἄντρα μου, σὲ ποιὸν ἀφίνεις τὴ φαμίλια σου; Ἄντρα μου δὲν πεθύμησες τὴ φαμίλια σου;» Μονομιᾶς τὸ στοιχειὸ τότε βλαστήμησε τὸν μπάγκιο καὶ τοῦ εἶπε. «Χαΐρι καὶ προκοπὴ ποτέ σου νὰ μὴν ἔχῃς! πάντα μπάγκιος νὰ μείνῃς, μπάγκιος μαῦρος κ' ἔρημος!» Καὶ ἔπειτα ἔπεσε 'ς τὴ λίμνη καὶ ἔγινε ἄφαντος. 'Απὸ τότες ὁ μπάγκιος δὲν ἔχει χαΐρι ὅσο πολλὰ κι' ἂν κερδήσῃ. — Ὁ βοσκὸς ἔγεινε στοιχειό, καὶ ὡς τὰ σήμερα εἶναι 'ς τὴ λίμνη ἀνάμεσα 'ς τὰ βουνὰ Βασιλίτσα Σμόλκου καὶ Γραμόστη.

Ἡ παραλλαγὴ αὕτη, ἐν ᾗ τὸ στοιχειὸ καλεῖται διὰ τοῦ ἑλληνι-

κοῦ ὀνόματος (στοιχειὸ καὶ ὄχι zmeu),[1] ἐμφαίνει μετάπτωσιν τῆς παραδόσεως εἰς αἰτιολογικὸν μῦθον, πρὸς ἐξήγησιν τῆς πενίας τῶν τυροκόμων (μπάγκιων)· διὰ τοῦτο ἐξαίρεται μὲν τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀκριτομυθίας τοῦ μπάγκιου, ἥτις προεκάλεσε τὴν κατάραν τοῦ στοιχειοῦ, ἀμελέστερον δὲ καὶ ἀπιθανώτερον ἐκτίθενται τὰ τῆς στοιχειώσεως τοῦ μπάγκιου, διὰ τῆς γεύσεως ἀρνίου, ὅπερ ἐνεφύσησε πρὸς ἐκδορὰν στοιχειὸ καὶ τῆς εἰσπηδήσεως εἰς λίμνην.

Καθὰ καὶ ἀνωτέρω (σ. 1052) παρετήρησα, ἔκ τῆς προκειμένης παραδόσεως καὶ ἔκ τινων ἄλλων συνάγεται ὅτι ὑπῆρχε δοξασία περὶ ἀφηρωΐσεως διὰ τῆς γεύσεως ἐδέσματος θείας προσδίδοντος δυνάμεις ἢ τῆς πόσεως ὁμοίου ποτοῦ καὶ τῆς εἰσπηδήσεως ἔπειτα τοῦ φαγόντος ἢ πιόντος εἰς τὸ ὕδωρ. Οὕτω μεταβάλλονται εἰς ἐναλίους δαίμονας, τὰς Γοργόνας, ἢ εἰς Νεράιδας αἱ ἀδελφαὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (βλ. ἀρ. 552. 651), κατὰ παραδόσεις, ὧν ἡ πρώτη ἀρχὴ ἀνευρίσκεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ψευδοκαλλισθένους. Ὁ ποιμὴν τοῦ ὄρους Περιστέρας ἀφοῦ ἐγεύθη τῆς καρδίας στοιχειοῦ προσέλαβε τεραστίαν ῥώμην καὶ ῥίψας ἑαυτὸν εἰς τὴν λίμνην ἔγινε πανίσχυρον στοιχειό. Πιθανὸν μοὶ φαίνεται, ὅτι τοιαύτη δοξασία ὑπόκειται καὶ εἰς πολλοὺς ἀρχαίους μύθους. Ἐνδεικτικώτατος δ' εἶναι ὁ βοιωτικὸς (ἀνθηδόνιος) οὐχ ἧττον δὲ καὶ ἀνὰ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα γνωστὸς μῦθος περὶ τοῦ ἁλιέως Γλαύκου.[2] Οὗτος φαγὼν τὴν ἀείζων ἄφθιτον πόαν,[3] ἢ κατὰ παραλλαγὴν τοῦ μύθου περιτυχὼν τῇ ἀθανάτῳ πηγῇ,[4] ἔνθεος

[1]) Ἡ ὀνομασία **zmeu** ἐν τῇ προηγουμένῃ κουτσοβλαχικῇ παραλλαγῇ παρεισήχθη ἴσως ὑπὸ τοῦ Bagav δημοσιεύσαντος ταύτην ὄχι πιστῶς, καὶ πολλαχοῦ παραφθείραντος.

[2]) Βλ. συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν περὶ τοῦ μύθου τούτου παρὰ Bergk ἐν N. Jahrbücher f. Philol. u. Pädag. τ. 81 σ. 384 κέ. R Gaedechens Glaukos der Meergott σ. 28 κέ. καὶ ἐν Roscher Lex. d Mythol. τ. I σ. 1679 κέ.

[3]) Αἰσχύλ. ἀπ. 28 Nauck (TGF. σ. 11). Bekker An. gr. 374, 24. Ἀθήν. ΙΕ', 679 A. Ἡσύχ. λ. ἀείζων.

[4]) Σχολ. Πλατ. Πολιτ. Ι' σ. 611c. Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Πλάτωνος πολλὰ παρέσχε πράγματα εἰς τοὺς ἀσχοληθέντας εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ μύθου, καί τινες αὐτῶν μάλιστα τὸ ἐθεώρησαν ἐφθαρμένον· διότι ἀντὶ τῆς ἀφθίτου πόας ἀναφέρεται ἀθάνατος πηγή, καὶ ἄλλαι φέρονται λεπτομέρειαι διάφοροι τῶν ἄλλοθεν γνωστῶν (Βλ. Gaedechens Glaukos σ. 43 κέ.). Ἀλλ' ἐνθυμούμενοι ὅτι ἐν τοῖς μύθοις τοῦ ἡμετέρου λαοῦ συχνάκις ἐναλάσσονται τ ὸ *ἀθάνατο βοτάνι*, τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἀείζων ἄφθιτον πόαν

γενόμενος ἐξέρριψεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐγένετο ἐνάλιος δαίμων. [1]) Ἐν Ἀνθηδόνι δέ, ὥς μαρτυρεῖ ὁ Παυσανίας (Θ', κβ', 7), ἐδεικνύετο ἐν τῇ ἀκτῇ ἡ θέσις ὁπόθεν ἐπήδησε, καλουμένη Γλαύκου πήδημα. Ὅθεν ἐν τῷ περὶ τοῦ Γλαύκου μύθῳ μνημονεύονται ἀμφότεραι αἱ τὴν ἀποθέωσιν ἐπενεγκοῦσαι πράξεις, ἡ γεῦσις τῆς πόας ἢ ἡ πόσις ὕδατος τῆς ἀθανάτου πηγῆς καὶ ἡ εἰσπήδησις εἰς τὴν θάλασσαν. Ἂν δ' ἐν τοῖς ἄλλοις παραπλησίοις μύθοις ἡ πρώτη παραλείπεται, τοῦτο δύναται ἴσως ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ ἐλλιπὲς τῶν περισωθεισῶν μέχρις ἡμῶν μαρτυριῶν· διότι εὔλογον εἶναι πάντες οἱ μῦθοι περὶ εἰσπηδήσεως εἰς τὴν θάλασσαν νὰ ταχθῶσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατηγορίαν, καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἀλλήλους νὰ ἐξετάζωνται, [2]) ἐκ τῶν αὐτῶν δοξασιῶν προελθόντες καὶ ἐλάχιστα παραλλάσσοντες ἀλλήλων. Κατάδηλος δ' εἶναι ἡ συνάφεια ἐν τῷ μύθῳ περὶ τῆς Ἰνοῦς, ἥτις ἔρριψεν ἑαυτὴν μετὰ τοῦ παιδὸς Μελικέρτου εἰς τὸ πέλαγος καὶ αὕτη μὲν Λευκοθέα μετονομασθεῖσα ἐγένετο Νηρηΐς, ἥρως δὲ ὁ παῖς μετονομασθεὶς Παλαίμων, ἀμφότεροι δ' ἔλαχον θείων τιμῶν. [3]) Οἱ μῦθοι περὶ τῶν δαιμόνων τούτων, ὧν ἡ λατρεία ἐπεχωρίαζε πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, κοινὸν μὲν ἔχουσι τύπον μετὰ τῶν περὶ τοῦ Γλαυκοῦ τὴν εἰσπήδησιν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ἀφηρώισιν, ἔν τισι δὲ φαίνονται συγχεόμενοι πρὸς ἀλλήλους ἢ συγχωνευόμενοι· διότι ὑπ' ἄλλων μὲν ἐμυθεύετο ὅτι ὁ Μελικέρτης μετωνομάσθη Γλαῦκος, [4]) ἢ ὅτι ὁ Γλαῦκος ἦτο ἐραστὴς τοῦ Μελικέρτου, [5]) ὑπ' ἄλλων δ' ὅτι ὁ

καὶ τὸ *ἀθάνατο νερὸ* τὸ πρὸς τὴν ἀθάνατον πηγὴν ἀντιστοιχοῦν, δὲν πρέπει ν' ἀπορῶμεν ἀπαντῶντες τὴν αὐτὴν ἐναλλαγὴν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Αἱ δ' ἄλλαι λεπτομέρειαι εἶναι πολύτιμοι, διδάσκουσαι ἡμᾶς περὶ τῆς δημώδους λατρείας ἐναλίου δαίμονος, οὐδένα δ' ἔχομεν λόγον ὅπως ἀπορρίψωμεν αὐτὰς ὡς πεπλασμένας.

[1]) Ἀλέξανδρος Αἰτωλὸς παρ' Ἀθην. Ζ', 296. Σχολ. Ἀπολλων. Ῥοδ. Α, 1310. Ovid. Met. XIII, 900 κέ.

[2]) Οὕτως ἐξήτασε τοὺς τοιούτους μύθους ὁ Sam. Wide, Theseus und der Meersprung bei Bakchylides XVII, ἐν Festschrift f. O. Benndorf σ. 13 κέ. καὶ τελευταῖον ὁ Gust. Glotz, L' ordalie dans la Grèce primitive. Par. 1904 σ. 34 κέ. ὅστις τούτους καὶ ἄλλους συγγενεῖς μύθοις ἐξετάζων παντελῶς διάφορα πορίσματα συνάγει.

[3]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher Lex. d. Mythol τ. II σ. 2011 κέ. Preller-Robert Griech. Mythol I, 601 κέ.

[4]) Νικάνωρ ὁ Κυρηναῖος παρ' Ἀθην. Ζ', 296e.

[5]) Ἡδύλος παρ' Ἀθην. Ζ', 297b.

Γλαῦκος ἔθεσε πρῶτος τὸν ἀγῶνα τὰ Ἴσθμια εἰς τιμὴν τοῦ Μελικέρτου. [1]) Ὁ Γλαῦκος δ' οὗτος ἦτο ὁ ἐν Κορίνθῳ ἐπιχωριάζων τύπος τοῦ ἀνθηδονίου ἐναλίου δαίμονος. [2]) Τῆς δ' Ἰνοῦς Λευκοθέας ἄλλος τύπος εἶναι ἡ τῶν Ῥοδίων Ἁλία, ἥτις ῥίψασα ἑαυτὴν εἰς τὴν θάλασσαν Λευκοθέα ὠνομάσθη καὶ τιμῆς ἀθανάτου ἔτυχε παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις. [3]) Ἐταυτίζοντο δ' ὑπὸ τῶν παλαιῶν καὶ ὁ τῶν Τενεδίων Τέννης πρὸς τὸν Παλαίμονα καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Λευκοθέα ἢ Ἡμιθέα πρὸς τὴν Λευκοθέαν· [4]) ἀλλὰ τὸ ἐπεισόδιον τῆς εἰσπηδήσεως εἰς τὴν θάλασσαν παρηλλάγη ἐν τῷ τενεδίῳ μύθῳ. διότι κατ' αὐτὸν εἰς τὰς διαβολὰς τῆς μητρυιᾶς πεισθεὶς ὁ πατήρ, «ἐνέβαλε τοὺς ἀδελφοὺς εἰς λάρνακα καὶ ἀφῆκε φέρεσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ». [5])

Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν δύναται ἴσως νὰ ὑπαχθῇ καὶ ὁ μῦθος περὶ τῶν Τυρρηνῶν, οἵτινες ἐμμανεῖς γενόμενοι κατὰ μῆνιν τοῦ Διονύσου ἐπήδησαν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐγένοντο δελφῖνες. [6]) Τὸν σύνδεσμον τούτου πρὸς τοὺς περὶ τοῦ Γλαύκου ὑπεμφαίνουσι τὰ μυθολογήματα ὅτι καὶ ὁ Γλαῦκος ἐν Νάξῳ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ Διονύσου, ἐνδεθεὶς δὲ ἀμπελίνου δεσμοῦ, εἶτα δ' ἀφέθη συγχωρήσαντος τοῦ θεοῦ, καὶ ὅτι ὁ Γλαῦκος ἐκυβέρνα τὴν Ἀργώ, ὅτε ὁ Ἰάσων μετὰ τῶν Τυρρηνῶν ἐμάχετο. [7]) Ὁ ἐν ἀρχῇ τύπος τοῦ μύθου περὶ μεταμορφώσεως τῶν Τυρρηνῶν εἰς δελφῖνας πιθανώτατα ἠλλοιώθη διὰ τῶν πολλῶν ποιητικῶν διασκευῶν αὐτοῦ, διότι ἡ μεταμόρφωσις εἰς τὸ φιλάνθρωπον καὶ θαυμάσιον ἐνάλιον θηρίον ἔχει χαρακτῆρα ἀμοιβῆς μᾶλλον ἢ τιμωρίας. Ὁ δὲ μῦθος οὗτος δὲν πρέπει νὰ χωρισθῇ τῶν πολυπληθῶν ἀρχαίων μύθων περὶ σωτηρίας τῶν εἰσπη-

[1]) Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωματ. Α', 21, 32.

[2]) Βλ. Wilisch ἐν Roscher Lex. d. Mythol. τ. I σ. 1689 κἑ. Gaedechens Glaukos σ. 210 κἑ.

[3]) Διόδωρ. Ε'. 55,7. S. Wide σ. 15. Roscher τ. II σ. 2014.

[4]) Σχολ. Λυκόφρ. 224: «Παλαίμων ὁ Μελικέρτης, ὁ τῆς Ἰνοῦς υἱός· οὗτος σφόδρα ἐτιμᾶτο ἐν Τενέδῳ.»

[5]) Σχολ. Λυκόφρ. 232. Σχολ. Ἰλ. Α, 38. Κον. Διηγ. 28. Preller-Robert Gr. Mythol. I, 603, ὅπου ἀναφέρονται καὶ ἴχνη ὁμοίας λατρείας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Usener Sintfluthsagen σ. 90 κἑ.

[6]) Βλ. Preller-Robert σ. 684. Gemoll die Homerichen Hymnen σ. 316

[7]) Ἀθην. Ζ' σ. 296.

δόντων εἰς τὴν θάλασσαν ὑπὸ δελφίνων. [1]) Οὗτοι ἀπεικονίζοντο ἐπιβαίνοντες δελφῖνος, συνήθης δ' ἦτο ἡ παράστασις καὶ τοῦ ἀφηρωϊσθέντος Παλαίμονος ἐπὶ δελφῖνος καὶ εἰς μνημεῖα τῆς τέχνης καὶ εἰς νομίσματα τῶν Κορινθίων, [2]) ἐλέγχουσα ἀριδήλως τὴν συνάφειαν τῶν μύθων. Παραλλαγὴ δὲ τοῦ περὶ Παλαίμονος μύθου λέγει ὅτι τοῦτον καὶ τὴν μητέρα, τροφὸν οὖσαν αὐτοῦ, ἔσωσεν ἀπὸ τοῦ θανάτου ὁ Διόνυσος, καὶ βουλήσει αὐτοῦ μετωνομάσθησαν Λευκοθέα καὶ Παλαίμων. [3]) Ὅθεν καὶ ὁ μῦθος περὶ εἰσπηδήσεως εἰς τὴν θάλασσαν τῶν Τυρρηνῶν καὶ μεταμορφώσεως αὐτῶν εἰς δελφῖνας ὑπὸ τοῦ Διονύσου φαίνεται ὡς ἄλλος τύπος τοῦ περὶ Παλαίμονος μύθου.

Καὶ οἱ εἰς τὴν Βριτόμαρτιν ἀναφερόμενοι κρητικοὶ καὶ αἰγινητικαὶ μῦθοι ἀναφέρουσι πήδημα ταύτης εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἀποθέωσιν αὐτῆς. [4]) Τὸ πήδημα εἶναι τὸ χαρακτηριστικώτατον ἐν τοῖς μύθοις τούτοις, [5]) καθὼς καὶ ἐν ἄλλοις τισὶ περὶ μεταστάσεως εἰς τοὺς ἥρωας τῶν εἰσπηδησάντων, οἷος ὁ τῶν Τροιζηνίων περὶ τοῦ Σάρωνος [6]) καὶ ὁ ἀττικὸς περὶ τοῦ Αἰγέως. [7])

Πρὸς τὴν γεῦσιν τῆς πόας τοῦ ἀρχαίου μύθου περὶ Γλαύκου ἀντιστοιχεῖ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ παραδόσει ἡ γεῦσις τῆς καρδίας τοῦ στοι-

[1]) Βλ. περὶ τούτων **Marx Griech. Märchen von dankbaren Tieren** σ. 5 κἑ. **Usener** σ. 140 κἑ.

[2]) Παυσαν. Β', γ', 4. **Imhoof-Blumer and Gardner Numism. Comment on Pausanias** πίν. Β, 14-17. **Roscher Lex d. Mythol.** τ. II σ. 2634-6.

[3]) **Hygin.** fab. 2. Σχολ. 'Οδ. Ε, 334.

[4]) Καλλίμαχ. Γ' 189 κἑ. Παυσαν. Β', λ', 3. 'Αντωνίν. Λιβεράλ 40. Διοδώρ. Ε', 76,3. **Ciris** 220 κἑ. **Roscher Lex. d. Mythol** I, 823 κἑ. **S. Wide** σ. 14. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην πρέπει ἴσως νὰ ταχθῇ καὶ ὁ ἀσκαλώνιος, πάντως δ' ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μεταπλασθεὶς μῦθος περὶ τῆς 'Αταργάτιδος, ἥτις ῥίψασα ἑαυτὴν εἰς τὴν θάλασσαν μετεβλήθη εἰς ἰχθὺν καὶ ἐθεοποιήθη. (Ξάνθος παρ' 'Αθην. Η' 37. Διόδωρ. Β, 4,3 κἑ. Πρβλ. **Ovid. Met** IV, 46. V, 331. Τζέτζ. Χιλιάδ. Θ'. 502).

[5]) **Jessen** ἐν **Pauly-Wissowa Real Encyclopäd.** τ. V σ. 587. 'Αξίαν προσοχῆς εἶναι καὶ ἡ παρὰ Καλλιμάχῳ (Γ', 200-3) εἴδησις ὅτι κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς ἐναλίας ταύτης δαίμονες ἔφερον στέφη πίτυος ἢ σχίνου οὐδέποτε δὲ μύρτου. Ἔχει ἄρα γέ τι τῶν φυτῶν τούτων ἀναφορὰν πρὸς τὸ αἴτιον τὸ προκαλέσαν τὸ ἅλμα εἰς τὴν θάλασσαν, ὡς ἡ πόα ἐν τῷ περὶ τοῦ Γλαύκου μύθῳ;

[6]) Παυσαν. Β', λ', 7.

[7]) Καὶ οὗτος ἐμυθολογεῖτο ὅτι εἰσεπήδησεν εἰς τὴν θάλασσαν (**Hygin fab.** 242. **Serv. ad Verg. Aen.** III, 74)· μεταγενεστέρα δ' ἐπίνοια φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ περὶ τοῦ ἅλματος αὐτοῦ ἐκ τοῦ βράγου τῆς 'Ακροπόλεως. (**S. Wide** σ. 15).

χειοῦ, ἡ προσδίδουσα ἐπίσης ἔνθεον δύναμιν εἰς τὸν γευόμενον. Εἶναι δὲ τοῦτο ἀπόρροια τῆς παλαιοτάτης καὶ παγκοίνου δοξασίας, καθ' ἣν αἱ ἰδιότητες τὰς ὁποίας εἶχε πᾶν σῶμα προτοῦ μεταβληθῇ εἰς τροφὴν μεταδίδονται εἰς τὸν γευόμενον· διότι φαντάζονται ὅτι διὰ τῆς γεύσεως ἀπορροφᾶται καὶ ἡ ἐνοικοῦσα ἕως τότε εἰς τὸ ἐσθιόμενον ψυχὴ αὐτοῦ. Εἰς τὴν δοξασίαν ταύτην ἀναφέρεται καὶ ἡ παρὰ τῷ Ἀποστόλῃ (1279 Gotting.) παροιμία: «Ὄφις ἣν μὴ φάγῃ ὄφιν δράκων οὐ γενήσεται», ἥτις δὲν εἶναι ἀρχαία ἀλλὰ παράφρασις δημώμους, ἧς φέρονται σήμερον πολλαὶ παραλλαγαί. [1]) Μία τούτων εἶναι αὐτὴ ἡ παρ' Ἀποστόλῃ, [2]) ἄλλη δ' ἀντὶ ὄφεως καὶ δράκοντος ἀναφέρει θεριὸ (ἀρ. 179: Ὅποιος δὲ φάῃ θεριὸ δὲ θεριεύει), ἄλλη λέοντα (τρώγω 1), καὶ ἄλλαι στοιχειὸ (τρώγω 16. 17): «Ἂν δὲν φᾷς ἀπὸ στοιχειό, δὲ στοιχειώνεις»· καὶ «Ἂν δὲν φᾷς ἀπὸ στοιχειό, ποτὲ δὲ μεγαλώνεις». Αἱ τελευταῖαι αὗται παραλλαγαὶ εἶναι λακωνικαί, ἐμφαίνουσι δὲ τὴν ταὐτότητα τῶν ἰδεῶν εἰς τὰ νότια καὶ τὰ βόρεια ἄκρα τοῦ ἑλληνισμοῦ, διότι προδήλως ὑπόκειται εἰς ταύτας μῦθος ὅμοιος πρὸς τὴν μακεδονικὴν παράστασιν τῆς Περιστέρας. Πολλαχῶς δὲ καὶ εἰς δεισιδαιμονίας καὶ εἰς παραμύθια καὶ εἰς δημοτικὰ ᾄσματα διαφαίνεται ἡ ἐπήρεια τῆς δοξασίας περὶ μεταδόσεως εἰς τὸν ἐσθίοντα τῶν ἐνυπαρχουσῶν εἰς τὰ ἐδέσματα δυνάμεων. Ὁ τρώγων λ. χ. γλῶσσαν προβάτου γίνεται φλύαρος, καὶ ὁ τρώγων μυελὸν ἀλέκτορος *πετεινόμυαλος*. [3]) Περὶ σκύλου τινὸς λέγει θηραϊκὸν παραμύθιον ὅτι «ἤτανε σὰ θερίο μεγάλος, γιατὶ ἤφαε ἐκεῖνο τὸ θεριὸ (τὸν λέοντα) καὶ ἠθέριεψε». [4])

[1]) Εἶναι ὅμως συναφὴς πρὸς σχετικῶς ἀρχαίαν δοξασίαν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ βασιλίσκου διότι ἐπιστεύετο ὅτι ὅταν ἐπὶ τῷ αὐτῷ συγκλεισθῶσιν ὄφεις καὶ λοιμώξωσι καταβιβρώσκουσιν ἀλλήλους καὶ ὅτι ὁ ἰσχυρότατος, ὁ πάντας φαγών, πληρωθεὶς ἰοῦ ἐγίνετο βασιλίσκος ([Εὐσταθίου Ἀντιοχείας] ὑπόμνημα εἰς ἑξαήμερον ἐν Migne Patrol. gr. τ. 18 σ. 748).

[2]) Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. τρώγω ἀρ. 238. 300. 4α. (ἐν μήπω ἐκδοθέντι τόμῳ).

[3]) Βλ. τὴν ἐμὴν πραγματείαν Ἱστορία καὶ ἐξήγησις τῶν δεισιδαιμονιῶν ἐν Ἀσωπίου Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1896 σ. 158-9. Ὁ τρώγων ὅμως τὸν ἐγκέφαλον προβάτου, κατὰ δοξασίαν τῶν παίδων, ἐνισχύει τὸν ἰδικόν του. — Ἐν Μαρόκῳ δὲν τρώγουσι τὴν καρδίαν ὀρνίθων, ἐκ φόβου μὴ γίνωσι δειλοί, οὔτε τὸν ἐγκέφαλον αὐτῶν ὅπως μὴ πάθωσι ὀρνιθοτυφλότητα. (Verhandl. d. Berl. Gesellsch f Anthropol. 1886 σ 682).

[4]) Παρνασσός τ. Ζ' σ. 553.

Καὶ εἰς δημοτικὰ ᾄσματα ἐπαναλαμβάνεται ὅτι τὰ τρώγοντα τὰς σάρκας ἀνδρειωμένου ὄρνεα μεταλαμβάνουσι τῆς ῥώμης καὶ τῆς νεότητος αὐτοῦ καὶ κάμνουν πήχη τὸ φτερὸ καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι. [1])

Τὴν δοξασίαν ταύτην εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, καὶ διὰ ταύτης ἐξηγοῦνται τὰ περὶ τῆς τροφῆς τοῦ 'Αχιλλέως μυθεύματα, ὅτι ἐτρέφετο διὰ σπλάγχνων λεόντων καὶ συῶν ἀγρίων καὶ διὰ μυελῶν ἄρκτων, [2]) δηλονότι ὅπως μεταδοθῇ εἰς αὐτὸν ἡ ἀλκὴ καὶ ἡ ῥώμη ἐκείνων. Περὶ τοῦ ἔρωτος λέγει μεταφορικῶς ὁ Θεόκριτος (Γ', 15) ὅτι λεαίνης μαζὸν ἐθήλαζε, καὶ διὰ τοῦτο ἐγένετο βαρὺς θεός. [3]) Πολλαὶ δὲ ἀρχαῖαι προλήψεις ἐντεῦθεν ἐκπηγάζουσι καὶ πολλῶν εὐπορίστων φαρμάκων αἱ ἐνέργειαι δὲν ἔχουσιν ἄλλον τινὰ λόγον. Οὕτω λ. χ. ἐπιστεύετο ὅτι τὸ κρέας τῆς ἀηδόνος ἐλυσιτέλει εἰς ἀγρυπνίαν, [4]) διότι ἄγρυπνον εἶναι τὸ πτηνόν, καὶ ἡ χολὴ τοῦ ὀξυδερκεστάτου τῶν ὀρνίθων ἀετοῦ ὑπαλειφομένη ἐθεράπευε τοὺς ἀμβλεῖαν ἔχοντας τὴν ὅρασιν. [5]) Ἡ γλῶσσα τοῦ πτηνοῦ γύγου ἀποτεμνομένη διὰ χαλκοῦ καὶ διδομένη εἰς παιδίον μήπω λαλοῦν ὅπως τὴν φάγῃ, ἔλυε τὴν σιωπὴν ταχέως. [6]) Κατὰ δὲ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐπιστεύετο, ὅτι ἡ καρδία τοῦ ἔποπος καταπινομένη μετὰ μέλιτος καθίστη τὸν γευόμενον ἱκανὸν νὰ προγινώσκῃ «τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τῇ γῇ καὶ ὅσα κατὰ ψυχὴν ἔχει τις καὶ ὅσα κατὰ κλίματα καὶ πόλεις γίνεται καὶ τὰ μέλλοντα γίνεσθαι ἀνθρώποις» [7]). Καθόλου δ' ἐπικρατεῖ ἡ δοξασία αὕτη παρὰ τοῖς ἀγρίοις

[1]) 'Εν τῷ γνωστῷ ᾄσματι τῆς ἔριδος τοῦ 'Ολύμπου καὶ τοῦ Κισάβου (Passow 13', 13) καὶ ἐν πολλοῖς τῶν ᾀσμάτων τῆς ξενιτειᾶς (αὐτ. 334, 20. 345, 19. 346, 14. 347, 23. 350, 20 Κανελλάκη Χιακὰ ἀνάλ. σ. 17. 30)

[2]) 'Απολλόδωρ. Γ', ιγ'. 6, 3. Stat. Achil. II 384.

[3]) Κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ ἡμετέρου λαοῦ τὸ παιδίον, τὸ θηλάσαν γάλα αἰγός, ἢ διὰ τοιούτου γάλακτος τραφὲν γίνεται πεισματικὸν καὶ ἄτακτον. Περὶ ὁμοίας δοξασίας τῶν ἐν Λιέγῃ Βέλγων βλ. RTP. 1903 σ. 47.

[4]) Αἰλιαν. Ζ'. 'Ιστ. Α', 43.

[5]) Αὐτ. 42. 'Αλεξ. Τραλλιαν. τ. II. σ. 47 Puschmann.

[6]) 'Οππιαν. 'Ιξευτ. Β', 16. Εὐτεκνίου καὶ Διονυσίου Παραφράσεις σ. 118. 120 Bussemaker.

[7]) Gaulmin εἰς Ψελλοῦ περὶ ἐνεργείας δαιμόνων σ. 248 Boissonade. Οἱ παῖδες ἐν Μαρόκῳ τρώγουσιν ὠμὴν τὴν καρδίαν τοῦ ἔποπος, ὅπως δύνανται ν' ἀπομνημονεύωσι ταχέως τὰ ῥήματα τοῦ Κορανίου. (Verhandlungen d. Berl. Gesellch. f. Anthropol. 1886 σ. 682). Πρβλ. καὶ κατωτέρω σημείωσιν εἰς ἀρ. 502.

λαοῖς ὑπὸ βδελυρώτατον μάλιστα τύπον, διότι πιστεύουσιν ὅτι ἐσθίοντες τὴν καρδίαν ἢ ἄλλο μέλος τοῦ σώματος πολεμίου ἀνδρὸς προσοικειοῦνται τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ [1]), καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπέχουσι τῆς σαρκὸς ζώων τινῶν, ὅπως μὴ μεταδοθῶσιν εἰς αὐτοὺς αἱ κακαὶ ἰδιότητες αὐτῶν. [2]) Εἰς παρομοίας δ' ἴσως δοξασίας ἀναφέρονται καὶ τὰ πυθαγόρεια σύμβολα καρδίαν μὴ ἐσθίειν, ἢ ἐγκέφαλον ἢ μήτραν ζώου μὴ ἐσθίειν, [3]) καὶ ἡ τῶν Ἰταλῶν Νεαπολιτῶν δεισιδαιμονία, ὅτι ὁ φονεὺς λείχων τὸ αἷμα τοῦ θύματός του ἐκ τῆς μαχαίρας δὲν ἀποκαλύπτεται καὶ καθίσταται γενναιότερος. [4])

Τὸ ἐν τέλει τῆς παραδόσεως ἐπεισόδιον τῆς ἀποδόσεως τοῦ κτενίου ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς ὑπ' ἀρ. 477 καὶ 791.

502

Παρὰ τοῦ Ν. Βραχνοῦ καθηγητοῦ ἐκ μαθητικῆς ἐκθέσεως (1888). Περὶ τῆς βοηθείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς διὰ στεατίνων σφαιρῶν καταπολεμήσεως τοῦ ἑτέρου στοιχειοῦ βλ. ἀρ. 494. 497. Τὸ στοιχειὸ ὅπως ἀμείψῃ τὸν σύμμαχον θνητὸν ἐκτελεῖ τὸ αἴτημα τούτου καὶ τῷ δίδει τὸ δῶρον τῆς γνώσεως τῆς γλώσσης τῶν ζώων· ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἐδέησε νὰ τὸν καταπίῃ τρίς, καὶ ἀφοῦ οὗτος ἀντέσχεν εἰς τὴν δοκιμασίαν ἔλαβεν τὸ δῶρον. Ὡς ἐσημείωσα ἀνωτέρω (σ. 983), τὸ αὐτὸ ἐπεισόδιον εὑρίσκομεν καὶ ἐν ἠπειρωτικῷ παραμυθίῳ, ἀλλ' ἐκεῖ δράκος εἶναι ὁ καταπιὼν τὸν εὐεργέτην θνητόν. Ὅθεν ἡ κατάποσις ὑπὸ δράκοντος, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἐν σ. 979 κἑ., παρουσιάζεται ὑπὸ ἄλλον τύπον παραδοξότερον· νομίζω δ' ὅτι ὁ τύπος οὗτος προῆλθεν ἐκ συμφυρμοῦ τῶν μύθων περὶ καταπόσεως ὑπὸ δράκοντος καὶ τῶν περὶ διδασκαλίας τῆς γλώσσης τῶν ζώων ὑπὸ ὄφεων ἢ δρακόντων,

[1]) Peschel Völkerkunde [8] σ. 165. Lubbock, die Entstehung der Civilisation σ. 15 κἑ. Σῖναι πειραταὶ φονεύσαντες Γάλλον ἀξιωματικὸν ἐν Τογκίνῳ ἔφαγον τὴν καρδίαν καὶ τὸ ἧπαρ αὐτοῦ καὶ ἔπιον τὴν χολήν του ἀναλελυμένην εἰς οἰνόπνευμα, ἵνα ἡ ἀνδρεία τοῦ Γάλλου μεταδοθῇ εἰς αὐτούς. (Revue de l' hist. des relig. 1887 τ. XV σ. 246).

[2]) Οἱ Γουαρανοὶ τῆς Ν. Ἀμερικῆς δὲν τρώγουσι νήσσας καὶ ἄλλα βραδυκίνητα ζῷα ἵνα μὴ γίνωσι νωθροί. (Waitz Anthropologie τ. III σ. 419).

[3]) Göttling Gesammelte Abhandlungen τ. I σ. 305. 312. 313.

[4]) Archivio per le tradiz. popol. 1898 σ. 120. Καὶ παρ' ἡμῖν ἐπίσης πιστεύεται ὅτι ὁ φονεὺς πρέπει νὰ λείχῃ τὸ αἷμα ἵνα μὴ ἀνακαλυφθῇ. (Βλ. σημείωσιν εἰς 505).

εἶς ὧν τὰ σπλάγχνα πιστεύεται ὅτι ἐνοικεῖ ἡ δύναμις πρὸς μετάδοσιν τοιαύτης γνώσεως. Φέρονται δὲ πολλοὶ καὶ ποικίλοι τοιοῦτοι μῦθοι. Ἐλέγετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὅτι οἱ Ἀράβιοι κατενόουν τὴν γλῶσσαν τῶν ζώων τρώγοντες οἱ μὲν καρδίαν οἱ δὲ ἧπαρ δρακόντων· [1]) ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἰνδοί. [2]) Προσέτι ἐπίστευον πολλοὶ ὅτι ἐνυπῆρχον εἰς τοὺς ὄφεις φάρμακα πολλά, δι' ὧν ἠδύναντο οἱ χρώμενοι νὰ κατανοῶσι καὶ τὴν φωνὴν τῶν πτηνῶν. [3]) Πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας συνάπτονται οἱ γερμανικοὶ μῦθοι περὶ τοῦ δράκοντος Fafnir, οὗ ἡ καρδία προσδίδει εἰς τὸν γευόμενον τὴν δύναμιν ταύτην. [4]) Εἰς παραμύθια δὲ καὶ ἑλληνικὰ καὶ ἄλλων λαῶν γενικώτερον ἀναφέρεται ὅτι ἡ βρῶσις τῆς καρδίας καὶ πτηνῶν τινων τὴν αὐτὴν προσδίδει δύναμιν. [5]) Ἄλλοι δὲ πάλιν ἔλεγον ὅτι ἡ βρῶσις ὄφεών τινων παρῆγε τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο. Κατὰ τὸν ψευδοδημόκριτον, [6]) ἐκ τῆς ἀναμίξεως τοῦ αἵματος πτηνῶν τινῶν γεννᾶται ὄφις, ὁ φαγὼν δὲ τοῦτον ἐννοεῖ τὴν γλῶσσαν τῶν πτηνῶν. Φέρονται δὲ τοιαῦται δοξασίαι καὶ παρὰ τοῖς γερμανικοῖς λαοῖς. Ἤδη ὁ Σάξων ὁ γραμματικός [7]) ἀναγράφει παραδόσεις περὶ πανδαημοσύνης καὶ κατανοήσεως τῆς φωνῆς τῶν ζώων, προερχομένης ἐκ τῆς βρώσεως ὄφεων, φέρονται δὲ καὶ μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ὅμοιαι [8]). Κατὰ τὸν ἀρχαῖον μῦθον περὶ τοῦ Μελάμποδος ὄφεις εὐγνώμονες, οὓς ἔσωσεν ἀπὸ τοῦ πυρός, «παραστάντες αὐτῷ κοιμωμένῳ τῶν ὤμων ἐξ ἑκατέρου τὰς ἀκοὰς ταῖς γλώσσαις ἐξεκάθαιρον»· ἐκ τούτου δὲ ἐγένετο ἱκανὸς νὰ κατανοῇ τὰς φωνὰς τῶν ὑπερπετομένων ὀρνέων καὶ ἄλλων ζώων. [9])

[1]) Φιλόστρατ. Ἀπολλών. Α', 20 σ. 25.

[2]) Αὐτ. Δ', 9 σ. 101. Τιμόθ. Γαζ. 25 ἐν Hermes τ. III σ. 9.

[3]) Plin. N. H, 29,4.

[4]) Volsunga Saga 28. Ed Sæmund. 211. Grimm Deutsche Myth. III σ. 200.

[5]) Βλ. καὶ Rochholz, das thiermärchen vom gegessenen herzen ἐν Zeitschrift f. deutsche Philologie 1868 τ. I σ 181 – 198.

[6]) Παρὰ Plin N. H. 10, 137. 29, 72. Ὁ Gellius (N. A. X, 12, 7) κρίνει ἀνάξιον τοῦ Δημοκρίτου τὸν παρὰ Πλινίῳ μῦθον, ληφθέντα βεβαίως ἐκ ψευδεπιγράφου βιβλίου τοῦ Δημοκρίτου.

[7]) Saxo Grammat σ 123. 193 ed Müller.

[8]) Grimm Deutsche Sagen [2] ἀρ. 132. Kuhn u Schwartz Nordd Sagen ἀρ. 178·

[9]) Ἀπολλόδωρ. Α', θ', 11, 2. 3. Σχολ. Ἀπολλων. Ῥοδ. Α', 118.

Τὰ αὐτὰ περίπου ἐμυθολογοῦντο καὶ περὶ τῶν ἀδελφῶν μάντεων Ἑλένου καὶ Κασσάνδρας· [1]) ἴσως δὲ καὶ περὶ τοῦ μάντεως Ἰάμου, ὅν δύο δράκοντες ἔθρεψαν [2]) καὶ τοῦ Τειρεσίου. [3]) Καὶ ἐν νεοελληνικῷ παραμυθίῳ τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν τῆς Θρᾴκης εὐγνώμων ὄφις πτύει εἰς τὸ στόμα τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ «γιὰ νὰ γνωρίζ' γούλαις τοῖς γλώσσαις ποῦ χωρατεύουν τὰ πουλιὰ καὶ τὰ θεριὰ 'ς τὸ κόσμο. [4])

Ἡ ἡμετέρα παράδοσις συμπλέκεται πρὸς παραμύθιον εὐτράπελον, ἀφηγούμενον τὰ παθήματα τοῦ λαβόντος τὸ θαυμάσιον δῶρον τῆς γνώσεως τῆς φωνῆς τῶν ζῴων ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ τηρήσῃ ἀπόρρητον τὸ πρᾶγμα. Ἡ προσθήκη τοῦ παραμυθίου εἰς τὴν παράδοσιν εἶναι εὐνόητος, διότι εἶναι τοῦτο γνωστότατον, ἔρχεται δ' εἰς τὴν μνήμην τοῦ διηγουμένου τὴν παράδοσιν ὡς ἀναγκαῖον συμπλήρωμα αὐτῆς. Ἑλληνικαὶ ἐκδεδομέναι παραλλαγαὶ τοῦ παραμυθίου τούτου, πλὴν τῆς πρὸ ὀλίγου μνημονευθείσης θρᾳκικῆς, εἶναι μία πελοποννησιακή, ἐν ᾗ τὸ εὔγνωμον ζῶον εἶναι δελφίν, [5]) καὶ μία λεσβιακή, ἐν ᾗ ἰχθῦς μεταδίδει τὸ χάρισμα εἰς τὸν εὐεργέτην. [6]) Προσέτι καὶ μία ἠπειρωτική, ὅπου δὲν

[1]) Ἀντικλείδης παρὰ Σχολ. Ἰλ. Η, 44. Εὐστάθ. εἰς Ἰλ. σ. 663, 40. Σχολ. Εὐρ. Ἑκ. 87.

[2]) Πινδ. Ὀλ. Ϛ΄, 76.

[3]) Πρβλ. Πορφύρ. π. ἀποχ. Γ', 3. Βλ. καὶ αὐτ. 4: «τάχα δ' ἂν καὶ πάντες ἄνθρωποι συνετοὶ ἦμεν πάντων τῶν ζῴων, εἰ καὶ ἡμῶν τὰ ὦτα δράκων ἔνιψεν».

[4]) Θρᾳκικὴ ἐπετηρὶς 1897 σ. 201-2. Εἰς ἄλλα ἑλληνικὰ παραμύθια τὸ δῶρον δίδουσιν εὐγνώμων δελφὶν ἢ ἰχθῦς. Συγγενὴ πρὸς τὸν περὶ Μελάμποδος μῦθον εἶναι ἓν σερβικὸν παραμύθιον (**Vuk Karadschitch Volksmärchen d. Serben.** σ. 17) καὶ μία παράδοσις μεσαιωνικὴ ἐν τοῖς **Gesta Romanorum**, ἐν οἷς ὄφις σωθεὶς ἀπὸ πυρᾶς δίδει εἰς τὸν εὐεργέτην τὸ δῶρον τοῦ νὰ κατανοῇ τὴν γλῶσσαν τῶν ζῴων. Τὴν ὁμοιότητα τούτων πρὸς τὸν ἀρχαῖον μῦθον παρετήρησε καὶ ὁ **Marx (Griechische Märchen von dankbaren Tieren** σ. 109-111). Εἰς ταῦτα πρόσθες καὶ ἓν βουλγαρικὸν ὅμοιον πρὸς τὸ σερβικὸν (παρὰ **L. Leger Contes populaires slaves**) καὶ ἓν φιννικόν, ἐν ᾧ ἐπίσης ὄφις σωθεὶς ἀπὸ τῆς πυρᾶς διδάσκει τον εὐεργέτην πάσας τὰς γλώσσας τῶν πτηνῶν, τῶν δένδρων, τῶν ζῴων πάντων καὶ τῶν βοτάνων, καὶ ἐν ᾧ ἐπίσης προστίθεται τὸ ἐπεισόδιον τῆς περιεργίας τῆς γυναικὸς καὶ τῆς συμβουλῆς τοῦ ἀλέκτορος. (**Erik Salmelainen [Erik Rudbeck] Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita. Helsingf.** τ. II (1854) σ. 92-97 [β΄ ἐκδ. 1873 σ. 73 κέ.] γαλλ. μετάφρ. **Beauvois, Contes populaires de Norvège etc. Par. 1862** σ. 171-9· γερμαν. μετάφρ. **Emmy Schreck Finnische Märchen** σ. 44 κέ.).

[5]) Ἀσωπίου Ἀττικὸν ἡμερολόγιον 1886 σ. 348 κέ.

[6]) **RTP.** 1893 σ. 320-1. **Georgeakis et Pineau Folklore de Lesbos** σ. 46-9.

μνημονεύεται τίνι τρόπῳ ὁ ἥρως «ἤξερε καὶ τοῖς γλώσσαις ὅλων τῶν ζώων».[1]) Εἶναι δὲ γνωστὸν καὶ ἐκ τοῦ δημώδους βιβλίου τοῦ *Ἀραβικοῦ μυθολογικοῦ*, τῆς κοινῶς Χαλιμᾶς καλουμένης, ἥτις εἶναι ἐπιτομὴ τῶν ἀραβικῶν Χιλίων καὶ μιᾶς νυκτῶν.[2]) Ἀλλ' αἱ ἑλληνικαὶ παραλλαγαὶ ἕνεκα τῶν διαφορῶν ἃς παρουσιάζουσι πρὸς τὸ ἀραβικὸν παραμύθιον φαίνεται ὅτι ἄλλην ἔχουσι πηγήν. Περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ παραμυθίου τούτου εἰς τοὺς ἀσιατικοὺς καὶ εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς ἐπραγματεύθη ὁ Th. Benfey (Ein Märchen von der Thiersprache. Quelle und Verbreitung ἐν Orient und Occident 1873 τ. II σ. 134-171).

503

Παρὰ τοῦ πατρός μου, τοῦ Γ. Βελμάχου ἱερέως καὶ ἄλλων Γιαννιτσάνων. Περίληψιν τῆς παραδόσεως ἐδημοσίευσα ἐν ΝΕΜ. σ. 135. Ἐντεῦθεν παρέλαβεν αὐτὴν ὁ Schmidt (Sagen σ. 246-7) καὶ ἐκ τούτου ὁ R. Basset ἐν RTP. 1894 σ. 221.

Ὁμοία πρὸς ταύτην εἶναι ἡ ὑπ' ἀρ. 141 περὶ τοῦ λέοντος τοῦ Ὑμηττοῦ. Πολλὴν δ' ἔσχεν ἴσως ῥοπὴν εἰς τὴν διάπλασιν τῆς παραδόσεως ταύτης καὶ ὁ μῦθος περὶ τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐκ συναξαρίων καὶ δημοτικῶν ᾀσμάτων, καὶ ἡ ὑπὸ τῶν ἁγιογράφων ἀπεικόνισις τοῦ ἄθλου, κατ' ἀρχαῖα πιθανῶς πρότυπα τῶν παραστάσεων τοῦ φόνου τῆς Χιμαίρας ὑπὸ τοῦ Βελλεροφόντου.

Ἡ ἐν παρόδῳ μνεία τῶν Ἀνέμων, οἵτινες μένοντες ἐπὶ τῆς κορυφῆς λόφου, λεγομένου Ἀνεμοβουνιοῦ, ἥρπαζον τοὺς ἐκεῖθεν διερχομένους ἀνθρώπους, εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς, διότι ἀρχαϊκωτάτη εἶναι ἡ παράστασις τῆς ἁρπαγῆς ἀνθρώπων ὑπὸ τῶν ἀνέμων ἢ τῶν Ἁρπυιῶν.[3])

[1]) ΖΑ. σ. 195.

[2]) Burton the book of the Thousand Nights and a Night. Lond. 1894 τ. I σ. 14-22 (Tale of the Bul and the Ass).

[3]) Βλ. Roscher Hermes der Windgott σ. 39 κέ. Πολίτου ΔΜΜ. σ. 44 κέ. Παροιμίαι τ. Β' σ. 267. Rohde ἐν Rhein. Museum τ. L σ. 1 κέ. Gruppe Griech. Mytholog. σ. 846 κέ.

Περὶ τῆς ἀποτυπώσεως ἐπὶ λίθων τῶν ἰχνῶν τῶν ποδῶν ἢ ἄλλων μελῶν τοῦ σώματος βλ. ἀνωτέρω σ. 733 - 5. 742 - 3. Ἴχνη πετάλων ἵππου ἀναφέρουν καὶ αἱ ὑπ' ἀρ. 99 καὶ 120. Ὅμοιαι παραδόσεις μοὶ εἶναι γνωσταὶ αἱ ἑξῆς· ἡ τῆς Piana dei Greci, ἑλληνικὴ ἴσως τὴν προέλευσιν, περὶ ἀποτυπώσεως τῶν ἰχνῶν τοῦ ποδὸς τοῦ ἵππου τοῦ Μικροκωσταντίνου παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου·[1]) καί ἑτέρα ἰταλικὴ περὶ ἰχνῶν τῶν πετάλων καὶ τῶν καρφίων τοῦ ἵππου τοῦ ἁγίου Γελγάνου ἐπὶ βράχου.[2]) Φέρονται δὲ καὶ πολλαὶ γερμανικαὶ παραδόσεις περὶ λίθων φερόντων τἀποτυπώματα πετάλων ἵππων.[3])

Τὰ τῆς σφραγίσεως τῆς φωλεᾶς τοῦ στοιχειοῦ διὰ πλακὸς ὑπὸ τοῦ ἁγίου ἐπλάσθησαν κατὰ τὸ πρότυπον τῆς τῶν τελεσμάτων κατασκευῆς. Καὶ εἰς ταῦτα ἐπιτίθεται πλὰξ ἢ στήλη ἢ ἀνδριὰς ἤ τι τοιοῦτο, ἅτινα ὑποτίθενται ἀπείργοντα τὴν ἔξοδον τοῦ κατορυχθέντος κακοῦ, ἂν δὲ παραλυθῇ τὸ τέλεσμα, ἂν καταπέσῃ δηλαδὴ ἢ καὶ σαλευθῇ μόνον ὁ ἐπικείμενος λίθος, πιστεύεται ὅτι ἐλευθεροῦται τὸ κακὸν μὴ συγκρατούμενον. Οὕτω πιστεύουσι σήμερον ὅτι διεδόθησαν αἱ ἀσθένειαι διότι κατέπεσε τὸ κολοννάκι, ὅπερ ἦτο ἱδρυμένον ἐπὶ τοῦ βόθρου εἰς ὃν εἶχον κατορυχθῇ τῶν ἀσθενειῶν τὰ σύμβολα (βλ. ἀρ. 901). Διδακτικωτάτην περιγραφὴν τελετῆς κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους πρὸς σφράγισιν τῶν κακῶν διὰ πλακὸς εὑρίσκομεν ἐν συναξαρίῳ γραφέντι κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰῶνος, περιλαμβανομένου δ' ἐν κώδικι τοῦ ΙΒ'. Ἂν καὶ τὰ ἐκτιθέμενα μετεπλάσθησαν συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ συναξαρίου καὶ εἰς τὴν τελετὴν προσεδόθη χριστιανικὸς τύπος, ἀλλ' εὐδιάγνωστος παρέμεινεν ὁ μαγικὸς χαρακτὴρ ταύτης καὶ ἐκ τῆς ψυχωφελοῦς διηγήσεως εὐκόλως συναρμολογεῖται ὑποτύπωσις τῶν δεισιδαιμόνων παραστάσεων. Εἰς τὸ χωρίον Σάνδον τῆς Γαλατίας, (ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἀγκύρας), κτηματίας,[4]) θέλων νὰ κατασκευάσῃ ἅλωνα συνέβη νὰ ση-

[1]) Archivio per le tradiz. popolari 1900 σ. 444 ἀρ. 106.

[2]) Αὐτ. σ. 468 ἀρ. 86.

[3]) Grimm Deutsche Sagen[2] ἀρ. 319. Kuhn Nordd. Sagen ἀρ. 193. Jähns Ross u. Reiter. Lpz. 1872 τ. I σ. 360 κἑ.

[4]) Τὸ κείμενον ἔχει οἰκοδεσπότης, προδήλως ἐν τῇ σημασίᾳ, ἣν ἔχει ἡ ἀντίστοιχος λέξις τῆς δημώδους νοικοκύρης (=κτηματικός).

κώση ἕνα λίθον ἐκ τοῦ παρακειμένου βουνίου. Ἀλλ' ὁ λίθος ἐκεῖνος ἦτο τέλεσμα, οὗ καταλυθέντος «ἐξῆλθον ἐκεῖθεν πνεύματα ἀκάθαρτα, καὶ εἰσῆλθον εἰς τὰ ἄλογα τοῦ χωρίου καὶ ἐξηγρίαινον αὐτά· ἤρξαντο δὲ λοιπὸν καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐνεργεῖν». Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου ἐταράχθησαν σφόδρα καὶ ὑπολαβόντες ὅτι ἐπίτηδες μετεκίνησε τὸν λίθον ἵνα συλήσῃ κατορωρυγμένον θησαυρὸν (ὅστις βεβαίως ἐπιστεύετο φυλασσόμενος ὑπὸ δαιμονίων) ἐμάνησαν κατὰ τοῦ κτηματίου καὶ ὥρμησαν νὰ κατακαύσωσιν αὐτὸν μεθ' ὅλου τοῦ οἴκου του, «ὡς αἴτιον τῶν κακῶν αὐτοῖς γεγονότα». Ἀλλ' οἱ πρεσβύτεροι καὶ συνετώτεροι διεσκέδασαν τὴν ἐπιχείρησιν αὐτῶν καὶ προσεκάλεσαν τὸν ὅσιον Θεόδωρον, ἵνα θεραπεύσῃ τὸ κακόν. Οὗτος δὲ παρήγγειλε νὰ ὀρύξωσι βαθύτερον τὸν βόθρον, ὃν ἐκάλυπτε πρὶν ὁ λίθος, καὶ τὴν ἐπαύριον ἐκβαλὼν λιτὴν σὺν αὐτοῖς «ἐλιτάνευσε κύκλῳ τοῦ χωρίου». (Νῦν κατὰ τὴν κατόρυξιν τῶν ἀσθενειῶν ἀροτριῶσι κύκλῳ τοῦ χωρίου). Ἔπειτα ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν χωρικῶν καὶ τῶν δαιμονιζομένων μετέβη εἰς τὸ παρορυχθὲν βουνίον. Ἐκεῖ δὲ διὰ τῆς προσευχῆς αὐτοῦ συνήγαγε πάντα τὰ ἐξελθόντα τοῦ βόθρου πνεύματα, ἐξήγαγε δὲ καὶ τὰ κατέχοντα τοὺς δαιμονιζομένους, καὶ «κατέκλεισεν αὐτὰ ἐκεῖ. Βαλὼν δὲ καὶ τὸν ἐκβληθέντα λίθον καὶ ἐπιχώσας τὴν διωρυγήν, ἔστησεν ἐπάνω τὸν τύπον τοῦ τιμίου σταυροῦ». Ὅθεν τὸ τέλεσμα ἀπετελέσθη ἐκ τοῦ λίθου καὶ τοῦ σταυροῦ ἀντὶ τῆς συνήθους στήλης. Συντελεσθέντος δὲ τοῦ τελέσματος, τὴν ἐπαύριον προσεκλήθη ὁ ὅσιος καὶ εἰς ἄλλο παρακείμενον χωρίον, «διότι κἀκεῖ πλακίου ἐπαρθέντος ἀπό τινος τόπου, ἐξῆλθε δαιμόνια πολλά, καὶ ἐπαίδευσεν ἐκ τοῦ χωρίου ἓξ ἄνδρας καὶ ὀκτὼ γυναῖκας». Ἵδρυσε δὲ καὶ ἐκεῖ τὸ τέλεσμα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· «ἐλιτάνευσε κύκλῳ τοῦ χωρίου, καὶ κελεύσας ἀποκομισθῆναι τὴν πλάκα εἰς τὸν ἴδιον τόπον, ἀπῆλθε καὶ αὐτὸς ἐκεῖ μετὰ τῆς λιτῆς καὶ προσευξάμενος ἐξέβαλε καὶ τὰ ἐν τοῖς ἀνθρώποις ὄντα πνεύματα, καὶ τὰ ἀποχωρήσαντα ἐκεῖθεν συνήγαγε, καὶ τῷ τόπῳ περιώρισε, μηδεμίαν βλάβην τοῦ λοιποῦ παρέχοντα.— Σφραγίσας τοίνυν τὸν τόπον τῇ τοῦ ἁγίου σταυροῦ σημειώσει, ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν». [1]).

[1]) Θ. Ἰωάννου Μνημεῖα ἁγιολογικὰ σ. 461-4. Ἕτερα παραδείγματα βλ. αὐτόθι σ. 401-3. 467. Πρβλ. καὶ τὴν κατωτέρω σημείωσιν εἰς ἀρ. 510.

504

Παρὰ Χ. Π. Κορύλλου ἰατροῦ ἐν Πάτραις (1885). Λιβάρτζι Λεχοῦρι καὶ Χόζοβα εἶναι χωρία τοῦ δήμου Ψωφῖδος τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων.

Αἱ παραδόσεις τοῦ ἡμετέρου λαοῦ συχνότατα μνημονεύουσι λιθοβολίας γινόμενας ὑπὸ δαιμονίων· οὕτω κατὰ τὴν ἐν ἀρ. 270 Νεράιδες λιθοβολοῦσιν ἀπὸ τοῦ ἀνεμοστροβίλου, κατὰ τὰς ἐν ἀρ. 722-725 732 Νεράιδες ἐπίσης διώκουσι λιθοβολοῦσαι ἀνθρώπους, κατὰ τὴν ἐν ἀρ. 547 στοιχειό, κατὰ τὴν ἐν ἀρ. 893 φάντασμα, κατὰ τὴν ἐν ἀρ. 445 Ἀράπης λιθοβολεῖ τὰ πλοῖα, κατὰ τὴν ἐν ἀρ. 579 τελώνια εἶναι τὰ λιθοβολοῦντα, ἐν ἀρ. 922 οἱ Καλότυχαις καὶ ἐν 944-945 βρικόλακες. Ὡς ἐσημείωσα ἐν σ. 859, φαινόμενον φυσικὸν πιθανῶς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς γένεσιν τῶν τοιούτων παραδόσεων. Εἶναι δὲ σφόδρα διαδεδομένη ἡ περὶ τῆς δαιμονικῆς λιθοβολίας πίστις, τούτου δ' ἕνεκα πολλάκις πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εὑρέθησαν πανοῦργοι ἄνθρωποι ἐπωφεληθέντες ταύτην πρὸς ἰδίους σκοπούς. Καὶ συνήθως μὲν ἀνακαλύπτονται οἱ ἐργάται τούτων, καὶ προσάγονται εἰς τὸ πλημμελειοδικεῖον νὰ δώσωσι δίκην τῶν σκευωρημάτων, ἀλλὰ πρὸς καιρὸν μόνον ἡ κωμικὴ λύσις διασκεδάζει τοὺς δεισιδαίμονας φόβους τοῦ ὄχλου, διότι τόσον βαθέως εἶναι ἐρριζωμένη ἡ παλαιὰ δοξασία, ὥστε δὲν πρέπει νὰ προξενῇ ἀπορίαν ἡ συχνὴ ἐπανάληψις τοῦ μωροῦ τεχνάσματος. Πάντες ἔτυχε νὰ ἀκούσωμεν περὶ τοιούτων λιθοβολισμῶν ἢ καὶ νὰ παραστῶμεν μάρτυρες αὐτῶν· χάριν δὲ περιεργίας ἀναγράφω ἐκ μνήμης παραδείγματά τινα ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς ἐμὲ αὐτόν. Πρὸ τριάκοντα πέντε ἐτῶν περίπου, ἀποφασισθέντος νὰ κατεδαφισθῇ ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας τοῦ Ῥόμβη ἐν Ἀθήναις (ἐν ὁδῷ Εὐαγγελιστρίας, πλησίον τῆς Μητροπόλεως), ἱερεὺς τῆς ἐκκλησίας ταύτης κατώρθωσεν ἐπὶ πολὺ διαλανθάνων νὰ ῥίπτῃ βροχὴν λίθων ἐν τεταγμένῃ ὥρᾳ τῆς ἑσπέρας, εἰς πολλὴν σύγχυσιν ἐμβάλλων τοὺς γείτονας· ἤθελε διὰ τούτου νὰ δείξῃ ὅτι ἡ Παναγία ἦτο σφόδρα ὠργισμένη διὰ τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην. Κατὰ δὲ τὸ 1873 καὶ τὸ 1874 ὅμοιαι λιθοβολίαι οἰκιῶν ἐγένοντο παρὰ τὴν βρύσιν τοῦ Βοριᾶ (κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀθηνᾶς καὶ Βορέου) καὶ ὕστερον κατὰ τὴν ὁδὸν

Ἀμαλίας παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῶν διαμαρτυρομένων. Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1893 ἄλλη λιθοβολία κατετάραξε τοὺς ἐν ὁδῷ Σίνα οἰκοῦντας. Περὶ ταύτης γράφει τὰ ἑξῆς ἀθηναϊκὴ ἐφημερίς: «Τὸ ἄκρον τῆς ὁδοῦ Σίνα ἐγένετο ἀπό τινος τὸ κέντρον μυστηριωδῶν λιθοβολισμῶν, οἵτινες ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς 9ης ὥρας τῆς νυκτὸς διαρκοῦσι μέχρι τοῦ μεσονυκτίου. Ἰδίως ἡ οἰκία τοῦ Ἀντωνίου Τζουμάρα ἕνεκα τῶν λιθοβολισμῶν τούτων ὑπέστη σημαντικὰς ζημίας, θραυσθέντων πάντων τῶν ὑελοπινάκων τῆς οἰκίας. Καταγγελθέντος τοῦ γεγονότος εἰς τὸ Ε΄ ἀστυνομικὸν τμῆμα μετέβη ἐπὶ τόπου ὁ ἀστυνόμος κ. Μαρούλης μετά τινων κλητήρων, ἀλλ᾿ ἂν καὶ παρέμεινεν ἐπ' ἀρκετόν, δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντιληφθῇ πόθεν ἔρχονται οἱ λίθοι. Τὴν προχθεσινὴν δὲ νύκτα ὁλόκληρος ἡ ὁδὸς Σίνα ἦτο ἀνάστατος ἐκ τῶν ὡς βροχὴ ῥιπτομένων πετρῶν». [1]) Ἄλλη λιθοβολία ἐπανελήφθη πάλιν μετὰ δύο ἔτη ἐν ἄλλῃ συνοικίᾳ. [2]) Καὶ τελευταῖον πρὸ πέντε περίπου ἐτῶν ἐν τῇ συνοικίᾳ Κολωνακίου σφοδραὶ καὶ ἐπίμονοι λιθοβολίαι οἰκίας τινός, ἐν τακτῇ ὥρᾳ ἐπαναλαμβανόμεναι ἐνέβαλον πολλοὺς εἰς μεγάλην ἀπορίαν, μέχρις ὅτου ἀνακαλυφθέντες ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας οἱ δράσται ἐτιμωρήθησαν ὑπὸ τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης. Ἐν Καλάμαις δὲ πρὸ τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν ἐπὶ πολλὰς νύκτας ἔπιπτον εἴς τινα συνοικίαν λίθοι ὀγκώδεις, οἵτινες παρέμεινεν ἄγνωστον πόθεν προήρχοντο Κατὰ Μάιον δὲ τοῦ 1897 ἐλιθοβολεῖτο μία οἰκία, ἀλλ' ἡ ἀστυνομία ἐδυνήθη διὰ περιέργου ἐπινοίας ν' ἀνακαλύψῃ τοὺς λιθοβολοῦντας· διότι εἰσήγαγε λάθρα εἰς τὰς αὐλὰς τῶν παρακειμένων οἰκιῶν λίθους, ἴδιον σημεῖον ἐν ἑκάστῃ ἔχοντας· συλλέξασα δὲ τοὺς πεσόντας εἰς τὴν λιθοβολουμένην οἰκίαν, ἀνεγνώρισεν ἐκ τοῦ σημείου τὴν αὐλήν, ὁπόθεν προήρχοντο. Ἐννοεῖται ὅτι μέχρι τῆς ἀνακαλύψεως τῶν αὐτουργῶν αἱ τοιαῦται λιθοβολίαι ἀποδίδονται ὑπὸ τῶν πολλῶν εἰς στοιχειὰ ἢ ἄλλα δαιμόνια.

Ἡ δοξασία αὕτη ἐπεκράτει καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, παραδείγματα δὲ λιθοβολιῶν ἀναφέρουσι βυζαντινοὶ συγγραφεῖς. Ὁ Ψελλὸς βεβαιώνει ὅτι συνειθίζουσι τὰ δαιμόνια νὰ λιθοβολῶσι τοὺς

[1]) Ἐφημερὶς 14 Μαρτίου 1893 σ. 3.
[2]) Ἑστία (ἐφημερὶς) 20 Ἰουνίου 1895.

ἀνθρώπους πρὸς ἐκφόβησιν: «Εἰ γὰρ ἐτυχέ τι τοιοῦτο (δαιμόνιον ὑποχθόνιον) παραδυέν, πρὸς τὸ δεῖμα ἐμποιεῖν καὶ λίθους καταλεῦον ἦν. Ἴδιον γὰρ τῶν ὑποχθονίων τοῦτο, καταλεύειν τοὺς προστυχόντας βολαῖς ἀδρανέσι σφόδρα». [1]) Συναξάριον τοῦ Ζ΄ αἰῶνος ἀφηγεῖται πῶς ὁ ὅσιος Θεόδωρος ἠλευθέρωσε τῆς τῶν δαιμόνων βλάβης ῥάνας δι᾿ ἁγιασμοῦ τὸν οἶκον βασιλικοῦ στράτωρος ἐν Ἄνω Πύλαις τῆς Φρυγίας· συνίστατο δ᾿ ἡ δαιμονικὴ βλάβη προπάντων εἰς λιθοβολίας. «Ἦν γὰρ οἵ τε ἄνθρωποι αὐτοῦ καὶ τὰ ἄλογα ἐνεργούμενα ἐκ τῶν ἀκαθάρτων πνευμάτων, καὶ ἐν τῷ ἀριστᾶν ἢ δειπνεῖν τοὺς ἐνοικοῦντας λιθοβολίαι ἐν ταῖς τραπέζαις αὐτῶν ἐγίνοντο, φόβον τε καὶ πόνον μέγαν παρέχουσαι καὶ τοὺς ἱστοὺς τῶν γυναικῶν κατακόπτουσαι». [2]) Ἀλλ᾿ ἐνίοτε ὑπὸ εὐσεβῶν συγγραφέων ἀποδίδονται αἱ λιθοβολίαι εἰς θείαν ὀργήν, ἢ καὶ εἰς δαίμονας μέν, πρὸς τιμωρίαν ὅμως ἁμαρτωλῶν. Ὁ Γλυκᾶς (Δ΄ σ. 564 Bonn) ἱστορεῖ ὡς ἑξῆς τοιαύτην λιθοβολίαν τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ ἐγγόνου τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ, τοῦ ἀποπειραθέντος νὰ δηλητηριάσῃ τὸν πατέρα του καὶ νὰ καθαιρέσῃ τὸν πατριάρχην: «Πρό τινων ἡμερῶν τῆς αὐτοῦ τελευτῆς ἐπί τινα χρόνον συχνόν, ἑσπέρας καταλαμβανούσης, λίθοι ἄνωθεν καταφερόμενοι καὶ ἐντὸς τῶν αὐτοῦ διαιτημάτων σὺν πολλῷ ῥοίζῳ πίπτοντες, ἐξαισίους ἀπετέλουν κτύπους. Πολλὰ δὲ συντηρήσας οὐκ ἐπέγνω πόθεν οἱ λίθοι καὶ παρὰ τινος ἐβάλλοντο· ἐκ θείας γάρ, ὡς ἔοικεν, οὗτοι ὀργῆς». Ἡ ἐξήγησις τῆς προελεύσεως τῶν λίθων εἶναι εἰκασία τοῦ χρονογράφου, ἀλλ᾿ ὁ λαὸς πιθανώτατα θ᾿ ἀπέδιδε τὸ ἔργον εἰς δαίμονας, ὡς εἰς ἄλλην τινὰ περίπτωσιν ὕστερον ἀπεδόθη ἡ τοιαύτη λιθοβολία αἱρετικοῦ μοναχοῦ εἰς τοὺς ἐξωργισμένους κατ᾿ αὐτοῦ δαίμονας· «περὶ μέσας νύκτας αὐτομάτως λίθοι χαλαζηδὸν κατὰ τῆς κέλλης ἐβάλλοντο, χειρὸς μὲν μηδεμιᾶς ῥιπτούσης τοὺς λίθους, μηδέ τινος καταλιθοῦντος ἀνθρώπου τὸν δαιμονιώδη τοῦτον ἀββᾶν». [3])

Καὶ οἱ Ἀλβανοὶ πιστεύουσιν ὅτι ὑπάρχουσι δαιμόνιά τινα, σ῾τοιζοβάλιε καλούμενα καὶ κατὰ τὰ κυνικὰ καύματα συνήθως ἐπιφαινό-

[1]) Ψελλ. π. ἐνεργ. δαιμόνων σ. 33 Boissonade.
[2]) Θ. Ἰωάννου Μνημεῖα ἁγιολογικὰ σ. 479.
[3]) Ἄνν. Κομν. ΙΕ΄, 8 σ. 489c.

μενα, τὰ ὁποῖα λιθοβολοῦσι τὰ παράθυρα τῶν οἰκιῶν.[1]) Κατὰ δὲ τοὺς μέσους χρόνους παρὰ πολλοῖς λαοῖς τῆς Εὐρώπης (μάλιστα παρὰ Γάλλοις καὶ Γερμανοῖς) ἐφέροντο παραδόσεις περὶ πονηρῶν πνευμάτων, ἅτινα ἔβαλλον λίθους ἢ κεράμους κατὰ τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν ἐν αὐταῖς οἰκούντων.[2])

505

Παρὰ 'Ανδρ. Κωνσταντινοπούλου (1888). Περὶ τῶν ἐπιφοιτώντων στοιχειῶν εἰς τοὺς τόπους ὅπου ἀδίκως ἐχύθη ἀνθρώπινον αἷμα βλ. σ. 1060. Τὸ αἷμα ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω (σ. 644), θεωρεῖται ἡ ἕδρα τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦτο πιστεύεται ὅτι παραμένει τοῦ φονευθέντος ἡ ψυχὴ ἐκεῖ ὅπου ἐχύθη τὸ αἷμά του καὶ κακοποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους, μέχρις ὅτου λάβῃ ἐκδίκησιν (πρβλ. σ. 1103 καὶ παραδόσεις ὑπ' ἀρ. 923.924). Λέγεται δὲ ὅτι τὸ αἷμα τοῦ σκοτωμένου στοιχειώνει, καὶ διὰ νὰ ξεστοιχειώσῃ πρέπει νὰ ἐκπλυθῇ δι' αἵματος· ἡ αὐτὴ δοξασία ὑπεμφαίνεται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ παραδόσει περὶ τῶν θυγατέρων τοῦ Σκεδάσου, αἵτινες ὑπὸ Σπαρτιατῶν ὑβρισθεῖσαι ἀπέσφαξαν ἑαυτὰς ἐν Λεύκτροις, «κατευξάμεναι τὸν χῶρον πάντα ἐκεῖνον Λακωνικῷ αἵματι ἐπικλυσθῆναι».[3]) Τὸ αἷμα στοιχειῶνον «μαρτυρεύει τὸ φονιά, ἂν δὲν ἔγλυψε ἀπὸ τὸ μαχαῖρι του τὸ αἷμα».[4]) Φωνάζει δὲ τὸ αἷμα τὴν νύκτα, ὡς ἀναφέρει καὶ ἡ προκειμένη παράδοσις, πρὸς ὃ παράβαλε τὸ γραφικόν: «φωνὴ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρός με ἐκ τῆς γῆς».[5]) Συνηθέστερον λέγεται ὅτι βογγάει (=γογγύζει).[6]) Πρὸς τὴν γένεσιν στοιχειοῦ ἐκ τοῦ ἀδίκως χυθέντος αἵματος ἀντιστοιχοῦσιν οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι περὶ γενέσεως τῶν 'Ερινύων καὶ τῶν Γιγάντων καὶ τῶν Μελιῶν Νυμφῶν ἐκ τῶν ῥανί-

[1]) Pisko ἐν Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthropol. 1894 σ. 560.

[2]) Grimm Deutsche Mythol.[4] σ. 425. Liebrecht des Gervasius v. Tilbury Otia σ. 74-75.

[3]) Αἰλιαν. ἀπ. 77 Hercher (παρὰ Σουίδ. λ. κατεύχεσθαι).

[4]) 'Εστία τ. ΙΖ' σ. 390. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 1135.

[5]) Γένεσ. δ', 10.

[6]) Βλ. ἀρ. 923.924

δων τοῦ αἵματος τοῦ Οὐρανοῦ,[1]) καὶ περὶ γενέσεως θηρίων ἐκ τοῦ χυθέντος αἵματος τῶν Τιτάνων ἐν τῇ Τιτανομαχίᾳ.[2])

Ὁ ἀνακοινώσας μοι τὰς ἀναγραφομένας ἐν τῷ κειμένῳ δοξασίας προσθέτει ὅτι εἰς τὸ Σοποτὸν τῆς Ἀροανίας λένε πῶς κρατεῖ στοιχειό, καὶ ὅπου εἶναι καρυά. Καὶ ὁ Κορύλλος (Πεζοπορία ἀπὸ Πατρῶν εἰς Καλάμας σ. 6) σημειώνει, ὅτι θεωρεῖται ἐπιβλαβὴς ὁ ὕπνος ὑπὸ σκιὰν καρύας, διότι κρατεῖ στοιχειό. Ζακυνθίας δὲ παραδόσεις περὶ τῆς σκιᾶς τῆς καρύας βλ. ἐν ἀρ. 731. Ἀλλ' ἡ δοξασία αὕτη εἶναι πανελλήνιος· ἁπανταχοῦ πιστεύουσιν ὅτι ὁ κοιμηθεὶς ὑπὸ τὴν σκιὰν καρύας λαβώνεται, προσβάλλεται δηλ. ὑπὸ ἀσθενείας ἐκ δαιμονικῆς ἐπηρείας ἢ ἐγείρεται καρηβαρῶν. Ὁμοία ἐνέργεια ἀποδίδεται καὶ εἰς τὴν σκιὰν τῆς συκῆς, ἐνιαχοῦ δὲ ἐπιβλαβῆ θεωροῦσι καὶ τῆς ἀμυγδαλῆς καὶ τῆς συκαμινέας τὴν σκιάν, περὶ δὲ τῆς σκιᾶς πλατάνου λέγουσιν ἐν Αἰτωλίᾳ ὅτι ἔχει συνάχι, ἤτοι ὅτι προσβάλλεται ὑπὸ κυνάγχης ὁ ἀναπαυόμενος ὑπ' αὐτήν, καὶ περὶ τῆς κυπαρίσσου ὅτι ἡ σκιά της εἶναι φαρμακερὰ εἰς τὴν παρὰ τὰς ῥίζας αὐτῆς βλάστησιν. Ἐξαιρετικῶς ἐν Ἀκαρνανίᾳ ἀποδίδουσι καὶ εἰς τὴν σκιὰν τῆς ἐλαίας τοιαύτην ἰδιότητα καὶ λέγουσι παροιμιωδῶς·

Κοιμᾶσαι 'ς τὴν ἐλιά;
Σὲ παίρνουν οἱ διαόλοι μὲ τὰ βιολιά.[3])

Συνήθως ὅμως ἡ ἐλαία θεωρεῖται ὡς εὐλογημένον ὑπὸ τοῦ θεοῦ δένδρον καὶ ἡ σκιὰ αὐτῆς εὐεργετική.[4]) Ἐν Ἀμφίσσῃ καλοῦσι κρουσματιάρικα τὰ τοιαῦτα δένδρα,[5]) διότι οἱ κοιμώμενοι ὑπὸ ταῦτα κρούονται ὑπὸ τῶν ἐξωτικῶν

Περὶ μὲν τῆς ἀμυγδαλῆς πιστεύουσιν ὅτι ἔχει σκιὰν ἐπιβλαβῆ ἐν Κεφαλληνίᾳ,[6]) περὶ τῆς συκαμίνου ἐν Ἀμφίσσῃ[7]) καὶ ἐνιαχοῦ τῆς

[1]) Ἡσιόδ. Θεογ. 183.

[2]) Τιμόθ. Γαζαῖος 9 ἐν **Hermes** τ. III σ. 9

[3]) Ἐξ Ἀγρινίου παρὰ Εὐστ. Σταΐκου. Ἐν τῷ μήπω ἐκδοθέντι Ε' τόμῳ τῶν ἐμῶν Παροιμιῶν λ. ἐλιὰ 9.

[4]) Βλ. Παρνασ. τ. ΙΖ' σ. 434.

[5]) ΝΕΜ. σ. 429.

[6]) Παρνασ. αὐτ. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀρ. 743 παράδοσιν.

[7]) ΝΕΜ. σ. 429. Καὶ οἱ Σικελοὶ πιστεύουσιν ὅτι ὁ κοιμώμενος ὑπὸ συκαμινέαν ἀποθνήσκει. (**Pitrè Usi e costumi del popolo Siciliano** τ. III σ. 246),

Πελοποννήσου, ἴσως δὲ τοιαύτη δοξασία ὑπάρχει καὶ περὶ τῆς ἀπιδέας ἐν Γορτυνίᾳ, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ὑπ' ἀρ. 711 παραδόσεως. Ἡ συκῆ θεωρεῖται *βαρήσκιωτο* δένδρον, διότι πιστεύεται ὅτι ἐνοικοῦσιν ἐν αὐτῇ ἐξωτικά, καὶ πολλάκις ὑπ' αὐτὴν συγκροτοῦσι τὰ συνέδριά των οἱ διάβολοι. [1]) Ἐν Ἀραχόβῃ τῆς Λεβαδείας λέγουσιν ὅτι εἰς τὰς συκᾶς κατοικοῦσι Νεράιδες. [2]) Ἐν Μεσσηνίᾳ ὁ θέλων νὰ κοιμηθῇ ὑπὸ συκῆν πυροβολεῖ δὶς εἰς τὸ φύλλωμά της διὰ νὰ ἀποδιώξῃ τὰ δαιμόνια καὶ μὴ πάθῃ τι. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ῥωμαῖοι ἐπίστευον ὅτι ἔχουσι κατοικίαν τὸ δένδρον τοῦτο Φαῦνοι, ὡς ἐμφαίνει ἡ ἐπίκλησις αὐτῶν συκεᾶται (Fauni ficarii)· [3]) ἔτασσον δὲ τὴν μαύρην συκῆν εἰς τἀτυχῆ δένδρα, ἐν ᾧ ἡ λευκὴ ἐθεωρεῖτο εὐτυχές. [4]) Ἀλλὰ δὲν ἐθεώρουν ἐπιβλαβῆ τὴν σκιὰν αὐτῆς, τοὐναντίον δ' ἐπίστευον ὅτι ἦσαν ἀσφαλεῖς οἱ καταφεύγοντες ὑπ' αὐτὴν ἐν ὥρᾳ θυέλλης, διότι οὐδέποτε ἐνσκήπτει κεραυνὸς ὅπου συκῆ. [5]) Ὁμοίαν δεισιδαιμονίαν πρὸς τὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἔχουσι καθ' ὅσον γινώσκω μόνοι οἱ Σικελοί. Ἔν τινι σικελικῇ ἐπῳδῇ ἀναφέρεται δαιμόνιο τῆς συκιᾶς (spiritu di ficu). [6]) Λέγουσι δ' ὅτι δὲν εἶναι φρόνιμον νὰ κοιμᾶται κανεὶς ὑπὸ συκῆν κατὰ τὰς ὥρας τῶν θερινῶν ἡμερῶν, ὅτε πολὺς εἶναι καύσων, διότι θὰ παρουσιασθῇ εἰς αὐτὸν μία Νοικοκυρὰ (Donna di casa), μὲ καλογηρικὸν ῥάσον καὶ μὲ ἓν μαχαῖρι εἰς τὴν χεῖρα, καὶ θὰ τὸν ἐρωτήσῃ νὰ εἴπῃ ἀπὸ ποῦ θέλει νὰ τὸ πιάσῃ, ἀπὸ τὴν ἄκρη ἢ ἀπὸ τὸ μανίκι· ἂν εἴπῃ ἀπὸ τὴν ἄκρη τοῦ τὸ ἐμπήγει εἰς τὸ στῆθος καὶ τὸν σκοτώνει, ἂν ἀπὸ τὸ μανίκι, θὰ κάμῃ τὴν τύχην του [7])

Ἡ δὲ δοξασία περὶ τῆς βλάβης, ἣν φέρει ὁ ὑπὸ καρύαν ὕπνος, εἶναι ἀρχαία, κοινὴ δὲ μέχρι τῆς σήμερον καὶ εἰς ἄλλους λαούς. Οἱ ἀρχαῖοι ἠτυμολόγουν τὸ ὄνομα τοῦ δένδρου ἀπὸ τοῦ κάρου· «τήν τε

[1]) ΝΕΜ. σ. 467. Βλ. καὶ τὰς παραδόσεις ὑπ' ἀρ. 530.531.

[2]) Schmidt Volksl. σ. 102. Βλ. καὶ τὰς παραδόσεις ὑπ' ἀρ. 650.731.740.

[3]) Hieronym. in Is. V, 13, 21. Mannhardt Wald - u. Feldkulte τ. II σ. 116. Roscher Lex. d. Mythol τ. II σ. 128. Ephialtes σ. 61 κέ.

[4]) Macrob. Saturn. II, 16.

[5]) Ἰω. Λυδ. π. μην. Δ', 4 σ. 59 Schow. Βλ. καὶ Γ', 52 σ. 54. Δ', 96 σ 127. Π. διοσημ. 45. Ἐκ τούτου Boissonade An. gr. τ. I σ. 425.

[6]) Mannhardt ἔνθ. ἀν. σ. 31.

[7]) Pitrè ἔνθ. ἀν. σ. 244.

γὰρ καρύαν οὕτως ὠνόμασαν, ὅτι πνεῦμα βαρὺ καὶ καρωτικὸν ἀφιεῖσα λυπεῖ τοὺς ὑπ᾽ αὐτῆς παρακεκλιμένους». [1]). Ὁ Πλίνιος δὲ λέγει (N. H. 17, 18) ὅτι ἡ σκιὰ δένδρων τινῶν εἶναι μητρυιὰ (noverca umbra), ἀλλ᾽ ἡ τῆς καρύας αὐτόχρημα φαρμακερὰ εἰς τοὺς σκιασθέντας. Οἱ σημερινοὶ Ἰταλοὶ πιστεύουσιν ὅτι ὁ ὑπὸ καρύαν ὕπνος εἶναι ὀλεθριώτατος, διότι διαμένουσιν ἐν αὐτῇ μάγισσαι ἢ ἄλλα δαιμόνια. Ἂν κοιμηθῇ παιδίον τὸ χρίουσι διὰ τῶν ἀλοιφῶν των καὶ ἀπέρχεται ἐκεῖθεν ὠχρὸν καὶ ῥαχιτικόν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐνηλίκους εἶναι ὀλεθρία ἡ σκιὰ τοῦ δένδρου. Ἐν Σικελίᾳ ὑπὸ τὴν καρυδέαν τὴν λεγομένην τοῦ Βενεβέντου (la nuci di Bonaventu) λέγουσιν ὅτι συγκροτοῦνται τὰ συνέδρια τῶν μαγισσῶν τῶν ἐξωτικῶν καὶ τῶν διαβόλων συμπάσης τῆς Σικελίας Ὁ κοιμώμενος ὑπὸ καρυδέαν θὰ ἐξυπνήσῃ δύσθυμος ἢ ἀνάπηρος ἢ θὰ προσβληθῇ ὑπὸ διαλείποντος πυρετοῦ. [2]) Διὰ τοῦτο οἱ Σικελοὶ λέγουσι κατὰ παρήχησιν Nuci noci (ἡ καρυδιὰ βλάβει)· [3]) καὶ οἱ Βενετοὶ ἔχουσι τὴν παροιμίαν: Dormir al sol de primavera, o a l'ombra de noghera, fa vegnir la freve nera (ὁ ὕπνος καταγῆς τὴν ἄνοιξη ἢ 'ς τὸν ἥσκιο καρυδιᾶς φέρνει τὴ μαύρη θέρμη). [4]) Καὶ οἱ Ἱσπανοὶ πιστεύουσιν ὅτι ἡ σκιὰ τῆς καρυδέας δὲν εἶναι καλή, καὶ ὁ κοιμώμενος ὑπ᾽ αὐτὴν θὰ πάθῃ ἂν δὲν φροντίσῃ προτοῦ νὰ κατακλιθῇ νὰ κόψῃ ὀλίγα φύλλα καὶ νὰ τὰ στρώσῃ χάμω. [5]) Ἐν Menton τῆς Γαλλίας λέγουσιν ὅτι ὑπό τινα καρυδέαν συνέρχονται αἱ μάγισσαι. [6]) Ἐν δὲ τῇ Ἄνω Βρετάνῃ ἀσύνετον θεωρεῖται νὰ κοιμηθῇ τις ὑπὸ καρυδέαν ἢ ὑπὸ καστανέαν, ὡς λόγος δὲ φέρεται ὅτι συνήθως ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτῶν κρύπτονται ἰοβόλα ζῷα. [7]) Ἐν Ἀλσα-

[1]) Πλουτάρχ. Συμπόσ. προβλ. Γ', α', 3,4 σ. 647b. Ἐκ τούτου Boissonade ἔνθ. ἀν. σ. 422.

[2]) Archivio per le tradiz. popol. 1885 σ. 188. Pitrè ἔνθ. ἀν. σ. 280-1. Ἐν Pescia τῆς Τοσκάνης ὑπάρχει καρυδέα ὅπου κοιμῶνται οἱ μάγοι, ὁ δὲ λαὸς λέγει ὅτι «οἱ μάγισσαις θέλουν τοῖς καρυδιαῖς» le streghe vogliono i noci. (De Gubernatis Mythologie des plantes ἐν τῷ Archivio αὐτ. σ. 263).

[3]) Pitrè σ. 280.

[4]) Pasqualigo Proverbi veneti σ. 274.

[5]) Archivio αὐτ. σ. 263.

[6]) RTP. 1894 σ. 254. 355.

[7]) Αὐτ. 1895 σ. 580.

τίᾳ ἀποφεύγουσι τὴν διαμονὴν ὑπὸ καρυδέαν, διότι φωλεύουσιν εἰς τὸ δένδρον τοῦτο κόρακες, κορῶναι καὶ πονηρὰ δαιμόνια. [1]) Καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ Γερμανίᾳ καὶ ἐν Ἑλβετίᾳ ὑπολαμβάνουσι τὴν σκιὰν τῆς καρυδέας φαρμακεράν, καὶ πιστεύουσιν ὅτι ὄχι μόνον τὰ σκιαζόμενα χόρτα βλάπτει, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἀναπαυόμενον ὑπ' αὐτὴν φέρει κεφαλαλγίαν ἢ ὀδονταλγίαν, καὶ προσέτι ὅτι εἰς τὸ νήπιον ὅπερ ἡ μήτηρ του ἐθήλασεν ὑπ' αὐτὴν πολλὰ θὰ ἐπέλθωσι κακά. [2]) Ἑβραϊκὴ δέ τις παράδοσις ἀναφέρει ὅτι διάβολοι διατρίβουσιν ἐπὶ τῶν φύλλων τῆς καρυδέας. [3])

Τὸ δὲ περὶ τῆς σκιᾶς τῆς πλατάνου ἐν Αἰτωλίᾳ λεγόμενον φαίνεται ὅτι ἔχει αἰτίαν φυσικήν· παραπλησίαν ἐπήρειαν ἀποδίδει εἰς τὴν πλάτανον καὶ ὁ Γαληνός, ἐξηγῶν πόθεν προέρχεται ἡ πάθησις. «Φυλάττεσθαι δὲ τὸν ἐπὶ τοῖς φύλλοις τοῦ δένδρου (τῆς πλατάνου) χνοῦν· καὶ γὰρ τὴν ἀρτηρίαν εἰσπνευσθεὶς ἀδικεῖ, ξηραίνων τε καὶ τραχύνων σφοδρῶς, καὶ κακοῖ τὴν φωνήν, ὥσπερ γε καὶ τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἀκοὴν ὀφθαλμοῖς καὶ ὠσὶν ἐμπεσών». [4])

506

Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη ἐκ μαθητικῆς ἐκθέσεως (1894). Περὶ τῶν ἐπιφαινομένων φλογίων ἐπὶ θησαυρῶν ἢ ἁγίων λειψάνων βλ. ἀνωτέρω σ. 1033.

507

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903). Τὰ στοιχειὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἐπιφαίνονται ὑπὸ παντοειδεῖς μορφὰς (βλ. ἀνωτέρω σ. 1115) Περὶ τῶν αὐξανομένων καὶ σμικρυνομένων στοιχειῶν, οἷον τὸ τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου, τῶν πλασθέντων κατὰ τὸν τύπον τῆς σκιᾶς, τῆς ὁποίας τὸ μέγεθος μεταβάλ-

[1]) Zeitschrift f. deutsche mythol. u. sittenkunde τ. I σ. 408.

[2]) Rochholz Deutscher Glaube u. Brauch τ. I σ. 77. Wander Sprichwörterlexikon τ. IV σ. 1297,4.

[3]) Eisenmenger παρὰ Nork Etymol. symbol. mythologisches Real-Wörterbuch τ. II σ. 287.

[4]) Γαληνοῦ π. τῆς τῶν ἁπλῶν φαρμάκων κράσ. καὶ δυνάμεως Θ', 25 τ. 12 σ. 104 Kuhn.

λεται κατὰ λόγον τῆς θέσεως τοῦ σώματος πρὸς τὸ φῶς, βλ. σ. 1050-1. Γυναῖκας μὲ τὸ καλάμι, ὡς τὸ στοιχειὸ τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἀναφέρουσι καὶ ἄλλαι παραδόσεις (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 675). Τὸ χέρι τὸ ἐξερχόμενον τοῦ τάφου εἶναι χέρι ἀφωρισμένου, τὸ ὁποῖον διὰ τὸν ἀφορισμὸν δὲν ἔλειωσε, καὶ στοιχειῶσαν ἐξέρχεται τοῦ τάφου ἵνα τύχῃ συγχωρήσεως ἢ παράστασις ἐπλάσθη ἐκ τῆς ἐνιαχοῦ ἐπικρατούσης συνηθείας νὰ ἱδρύωσι ξυλίνην χεῖρα ἐπὶ τοῦ τάφου ἀλύτων νεκρῶν, ἵνα οἱ διαβαίνοντες εὔχονται ὑπὲρ συγχωρήσεως αὐτῶν (πρβλ. ἀρ. 439 σ. 246).

Συνήθως φαντάζονται τὰ στοιχειὰ τῶν ἐκκλησιῶν ὑπὸ μορφὴν ζώων, κοινῶν ἢ ἀγνώστου καὶ ἀπροσδιορίστου εἴδους, μάλιστα μόσχων (δαμαλάκι, μοσχάρι, μοσχαράκι), κεκοσμημένα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ χρυσῶν κοσμημάτων ἢ πολυτίμων λίθων, διαχέοντα δὲ λάμψιν, καταυγάζουσαν τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ πέριξ. (Βλ. καὶ τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 134). Ἂν καὶ σπανίως εἶναι κακοποιά, ὅμως πάντοτε ἐμπνέουσι φόβον, διότι καὶ αὐτὴ ἡ φωνή των προμηνύει συμφοράν τινα εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς ἐκκλησίας ἢ καὶ εἰς ὅλον τὸ χωρίον.

Παραπλησίας παραδόσεις περὶ στοιχειῶν τῶν ἐκκλησιῶν ἔχουσι καὶ οἱ Δανοί. Ὅπως στερεωθῇ ἡ ἐκκλησία, λέγουσιν, ὅτι εἰς τὰ θεμέλια αὐτῆς ἐντειχίζουσιν ζωντανὸν ζῷον, οὗ ἐπιφαίνεται ὕστερον τὸ φάσμα. Ἄλλοτε τοῦτο εἶναι ἀρνίον, καὶ ἐπιφαίνεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐκείνην τὸ ἀρνάκι τῆς ἐκκλησιᾶς, ὡς τὸ ὀνομάζουσιν·[1]) ἄλλοτε δὲ χοῖρος καὶ τὸ φάσμα του λέγεται χοῖρος τοῦ τάφου, καὶ συνηθέστερον ἵππος· τὸ δὲ φάσμα αὐτοῦ, τὸ ἄλογο τῶν πεθαμένων, ὁσάκις μέλλει ν' ἀποθάνῃ τις χωλαῖνον πορεύεται τὴν νύκτα καὶ ἵσταται πρὸ τῆς οἰκίας του·[2]) (πρβλ. πρὸς ταύτην τὴν ὑπ' ἀρ. 513 ἑλληνικὴν παράδοσιν).

508

Κατὰ τὸν B. Schmidt (Volksl. σ. 187) Πρβλ. ἀρ. 507.

[1]) RTP 1892 σ. 496.
[2]) Αὐτ. 1901 σ. 512.

509

Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταΐκου (1885). Πρβλ. ἀρ. 507.

510

Παρὰ Σπ. Α. Καλογεροπούλου, δημοδιδασκάλου, ἀκούσαντος παρὰ τοῦ 'Ιω. Συναδινοῦ ἐκ Μαχαιράδου (1888).— Ὁ ναὸς τοῦ ἅη Γιάννη τοῦ ἁγιασμένου εἶναι ναὸς τοῦ 'Ιωάννου τοῦ Προδρόμου, εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς τετάρτου τῆς ὥρας περίπου ἀπὸ τῆς πόλεως, μεταξὺ τῶν δύο ὁδῶν αἵτινες ἀπὸ τῆς πόλεως φέρουσιν ἡ μὲν εἰς τὸ Μαχαιράδο ἡ δὲ εἰς τὸ Ῥωμῆρι. Τὸ καντοῦνι εἶναι ἀτραπὸς συνδέουσα τὰς δύο ταύτας ὁδοὺς παρὰ τὸν ναὸν ἐκεῖνον.

Ἡ κολόννα μὲ τὸν σταυρὸν εἶναι τέλεσμα πρὸς ἀποτροπὴν τῶν στοιχειῶν, ὅμοιον πρὸς τὰ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους στοιχειούμενα ὑπὸ τοῦ ὁσίου Θεοδώρου, περὶ ὧν βλ. ἀνωτέρω σ. 1139-1140.

511

Κατὰ τὸ Δ. Γρ. Καμπούρογλουν (Ἱστορία τῶν 'Αθηναίων τ. Α΄ σ. 226). Πρβλ. ἀρ. 507. 512. 513.

512

Κατὰ τὸν αὐτὸν (αὐτ.). Πρβλ. ἀρ. 485. 507. 511. 513. 514. Ἁλίκοκκου εἶναι παλαιὸν ὄνομα συνοικίας ἐν τῷ σημερινῷ Α΄ τμήματι τῶν 'Αθηνῶν, ἀποτελούσης μέρος τῆς συνοικίας τῆς Πλάκας. Ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας κεῖται κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Θουκυδίδου καὶ 'Απόλλωνος. Ἡ δ' ἐκκλησία τοῦ Σωτῆρος Κοττάκη, καὶ νῦν ἐνοριακή, κεῖται ἐν τῇ ὁδῷ Κυδαθηναίων.

513

Κατὰ τὸν αὐτὸν (αὐτ.). Πρβλ. ἀρ. 507. 512.

514

Παρ' 'Ανδρ. Κωνσταντινοπούλου (1888). Πρβλ. ἀρ. 512. 535 (σ. 297).

515

Κατὰ τὸν Δ. Γρ. Καμπούρογλουν (Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων τ. Α΄ σ. 226). Πρβλ. ἀρ. 507. Ἡ παράστασις τοῦ γατοκεφάλου δράκοντος εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν ἠπειρωτικὴν τοῦ οἰκουροῦ δαίμονος (βλ. σ. 1073).

516

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903).

517

Κατὰ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (ἐν Ἑστίᾳ 1884 τ. ΙΖ΄. σ. 318). Πρβλ. καὶ τὴν ἑπομένην. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Τριανταφυλλίδης (Οἱ φυγάδες σ. 36), ὁ Τοῦρκος φυβεῖται νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς χριστιανικοὺς ναούς, ἀλλ' ἢ μετατρέπει αὐτοὺς εἰς τζαμία ἢ καταλείπει ἀθίκτους· «διότι ὑποθέτει ὅτι ἔχουσι τὰ τοιαῦτα οἰκοδομήματα πνεῦμα φύλακα αὐτῶν, καὶ πᾶς ὁ κατακρημνίζων τοιαῦτα κτίρια ἐπερεθίζει τὴν ὀργὴν καὶ ἐκδίκησιν τοῦ πνεύματος. Ἡ πρόληψις αὕτη ἔσωσε πολλὰ τῶν χριστιανικῶν μνημείων. Ἤκουσα αὐτοὺς διηγουμένους πολλὰ παραδείγματα παθόντων δῆθεν, διότι ἐτόλμησαν ν' ἀφαιρέσωσι λίθους μόνον ἐκ τοιούτου ἐρειπιωθέντος οἰκοδομήματος». Ἀλλ' ἡ τοιαύτη πρόληψις ἐπικρατεῖ παρὰ μόνοις τοῖς ἀγρόταις..

518

Κατὰ τὸν αὐτὸν (αὐτ. σ. 318-9). Βλ. τὴν προηγουμένην καὶ ἀρ. 507.

519

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903).

520

Παρὰ Μπάμπη Ἀννίνου (1885). Τὸν Χάρακα (κρημνὸν μεταξὺ Ἐρίσου καὶ Πυλάρου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σάμης) ἀναφέρει καὶ ὁ Ἠλ. Τσιτσέλης (ἐν Παρνασσῷ 1877 τ. Α΄ σ. 785, 1894 τ. ΙΖ΄ σ. 434). ὅστις ἀπαριθμεῖ καὶ ἄλλας θέσεις, αἵτινες θεωροῦνται ὡς ἐνδιαιτήματα δαιμόνων ἐν Κεφαλληνίᾳ, τὸν Σκαυδολίτη, τὴ Σκίζα, τὰ Κακὰ Λαγκάδια, τὸ Δρακοντόσπηλο καὶ τὴ Διαβολοσπηλιά.

521

Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη ἐκ μαθητικῆς ἐκθέσεως (1894). Περὶ τῶν στοιχειῶν τῶν πηγῶν βλ. ἀνωτέρω σ. 1108.

522

Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ αὐτοῦ ὁμοίως (1893). Αἱ ψυχαὶ τῶν νεκρῶν στοιχειούμεναι πιστεύεται ὅτι ἐπιφαίνονται ὑπὸ παντοειδεῖς μορφάς, καὶ ἐντεῦθεν αἱ παραδόσεις περὶ στοιχειῶν κακοποιῶν, ἅτινα προσλαμβάνουσι μορφὰς ἀνθρώπων ἢ ζώων, συνήθως μὲν κοινῶν, σπανιώτερον δὲ τερατωδῶν, καὶ μεταβάλλουσι κατὰ βούλησιν ταύτας· Ἡ δεισιδαιμονία αὕτη διετηρήθη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, διότι τὰ δείματα ἢ φόβητρα τῆς Ἑκάτης ἦσαν φαντάσματα νεκρῶν ὑπὸ τῆς θεᾶς ταύτης ἐκπεμπόμενα ἐν εἴδει ζώων. Ἡ Ἑκάτη ἡ τῶν νερτέρων πρύτανις λεγομένη καὶ τῶν νυκτιπόλων ἐφόδων ἄνασσα, καὶ αὐτὴ κυνοκέφαλος παριστωμένη [1]) καὶ ἐπιφαινομένη δεινὴ τὴν ὄψιν καὶ εἰς μορφὰς ζώων μεταβάλλουσα [2]), ἐπωνομάζετο πολυφάσματος [3]), ὡς ἐκπέμπουσα φάσματα νεκρῶν: «καὶ φαντάσματα γὰρ ἐκπέμπει, τὰ καλούμενα Ἑκάτεια. καὶ πολλάκις αὐτὰ ποιεῖ μεταβάλλειν τὸ εἶδος». [4]) Ὑπὸ δεινὰς μορφὰς ἐπεφαίνονται οἱ νεκροὶ καὶ κατὰ τὰς ῥωμαϊκὰς δοξασίας. [5]) Ἐπίσης καὶ κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀμερικῆς τὰ πνεύματα τῶν τεθνεώτων ἐπιφαίνονται συχνάκις ἐν εἴδει ζώων [6]).

Χριστιανικὰ συναξάρια μνημονεύουσιν ἐπιφανείας τῶν διαβόλων

[1]) Bekker An. gr. 336,33. Ἡσύχ. λ. Ἑκάτης ἄγαλμα. Ἄγαλμα Ἑκάτης. Εὐστάθ. εἰς Ὀδύσ. σ. 1467,37.

[2]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher Lex. d. Mythol. τ. I σ. 1894. Αἰολόμορφος διὰ τοῦτο ἐπονομάζεται ἐν Ὀρφ. Ἀργ. 975 καὶ πολύμορφος ἐν Ὕμν. μαγ. Γ', 9 Abel, Ὕμν. εἰς Ἑκάτ. 7 ἐν Bergk PLG. τ. III σ. 682.

[3]) Χρησμ. στ. 167 Wolff = Εὐσέβ. Εὐαγ. Προπαρ. Δ'. 23, 7.

[4]) Σχολ. Ἀπολλων. Ῥοδ. Γ', 891. Βλ. καὶ Σχολ. Γρηγορ. Ναζιανζ. ΛΘ', 5 ἐκ κώδ. Μονάχ. ἀρ. 204 τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καὶ Ὀξον. τοῦ ΙΑ' ἐν Hermes τ. 27 σ. 619.

[5]) Non. Marcel. σ. 135 ἐν λ. Lemures: terrificationes imaginum et bestiarum.

[6]) Waitz Anthropologie der Naturvölker τ. III σ. 194.

ἐν εἴδει κυνῶν καὶ λύκων καὶ παντοίων ἄλλων θηρίων, [1]) κατὰ μετάπτωσιν τῶν ἀρχαίων δοξασιῶν περὶ ἐπιφανείας τῶν νεκρῶν.

Καὶ τὰ djnûn (τὰ δαιμόνια) τῶν 'Αράβων τοῦ Μαρόκου ἐπιφαίνονται ὑπὸ παντοίας μορφὰς ζώων, πλὴν τράγου. [2])

523

Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ αὐτοῦ ὁμοίως (1893). Βλ. τὴν προηγουμένην.

524

Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ αὐτοῦ ὁμοίως (1894). Βλ. ἀρ. 522. Ὁμοίαν παράδοσιν περὶ τοῦ ἀργαλειοῦ βλ. ἐν ἀρ. 703.

525

Κατὰ τὸν Α. Μηλιαράκην (Ὑπομνήματα περιγραφικὰ τῶν Κυκλάδων. Ἄνδρος. Κέως 'Αθ. 1880 σ. 6), ὅστις περιγράφει τὴν ἀγρίαν καὶ βραχώδη ταύτην θέσιν, κειμένην πρὸς δυσμὰς τοῦ Κορθίου, ἐπὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς νήσου.—Περὶ τῆς συνόδου τῶν δαιμονίων κατὰ τὴν μεσημβρίαν βλ. τὴν ἑπομένην. Ἡ πρόσκλησις αὐτῶν δι' ἀοράτου κώδωνος εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰς πολλαχοῦ κρατούσας δοξασίας περὶ ἀποδιώξεως τῶν δαιμονίων διὰ τοῦ ἤχου τῶν κωδώνων. [3])

526

Κατὰ τὸν 'Αριστ. Ταταράκην (ἐν Νεοελλην. ἀναλ. 1872 τ. Α΄ σ. 329). Ὁ αὐτὸς ἐν 'Εφημ. φιλομ. 1872 σ. 2525 ἀναγράφει τὸ ὄνομα *Μεσημερᾶς* ἢ *Μεσημεργιάτης* ἑρμηνεύων αὐτὸ ὡς ἑξῆς: «φάντασμα περιερχόμενον κατὰ τὴν μεσημβρίαν κατὰ τὰ κυνικὰ καύματα».

Οἱ Μεσημεριάταις εἶναι τὰ μεσημβρινὰ δαιμόνια, οἱ δαίμονες οἵτινες, ἄνευ διακρίσεως τοῦ εἴδους αὐτῶν, ἐπιφαινόμενοι κατὰ τὴν μεσημβρινὴν ὥραν βλάπτουσι τοὺς ἀπαντῶντας. Διότι ἡ μεσημβρία,

[1]) Ἐκ παμπληθῶν παραδειγμάτων ἀναφέρω μόνον τὰ ἐν Θ.'Ιωάννου Μνημ. ἁγιολ. σ. 368. 402.

[2]) Verhandl. d. Berl. Gesellsch. f. Anthropol. 1886 σ. 672.

[3]) Sartori ἐν *Zeitschrift* d. Ver. f. Volksk. 1897 σ. 358 κέ.

κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας, εἶναι ὅπως καὶ τὸ μεσονύκτιον, ἡ κατ' ἐξοχὴν ὥρα τῶν ἐπιφανειῶν τῶν δαιμόνων. «Τὸ μεσημέρι εἶναι δειλὸ» ἤτοι ἐπίφοβον, δαιμονικόν, λέγουσι διὰ τοῦτο ἐν Ἀττικῇ· [1]) ἡ ὥρα λέγεται ἀλλαχοῦ βαρειά, [2]) τὸ αὔλημα δὲ κατ' αὐτὴν θεωρεῖται ἐπίσης ἐπικίνδυνον ὡς καὶ τὸ νυκτερινόν. [3]) Οἱ πειρασμοὶ τὸ μεσημέρι *βιστιροῦνε* (προσβάλλουσι) τοὺς ἀνθρώπους, κατὰ τὰς κρητικὰς δοξασίας, [4]) καὶ παίρνουν τὴν φωνὴν ἐκείνου ποῦ τραγουδήσῃ ἢ λαλήσῃ κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν· ὅθεν ἄλλοτε εἰς τὰ χωρία ἔκλειον τότε τὰς θύρας, αἵτινες καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἦσαν ἀνοικταί, καὶ παρήγγελλον εἰς τὰ παιδία· «μὴ στέκῃς εἰς τὸν πόρον τὸ σταύρωμα τοῦ μεσημεριοῦ καὶ κακὰ πάει.» [5]) Ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲν ἀφίνουσι τὰ μικρὰ παιδία μόνα τὴν μεσημβρίαν καὶ τὴν νύκτα, φοβούμενοι μήπως τὰ πάρῃ ὁ διάβολος. [6]) Πολλαὶ δὲ τῶν ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ παραδόσεων ἀναφέρουσιν ἐπιφανείας δαιμόνων κατὰ τὴν μεσημβρίαν. Ἐπιφαίνονται τότε ὁ οἰκουρὸς ὄφις (ἀρ. 451), ἄλλα στοιχειὰ (ἀρ. 471. 530), οἱ πειρασμοὶ (ἀρ. 863), οἱ Λάμιαις (ἀρ. 806. 807), οἱ ἐν τῷ ἀνεμοστροβίλῳ Νεράιδες (ἀρ. 270), προπάντων δ' οἱ Νεράιδες (ἀρ. 653. 655. 681. 693. 697. 704. 711. 715. 717. 725. 731. 732. 743. 759. 761. 764. 767. 770. 784). Ὁ διερχόμενος τὴν μεσημβρίαν ἐκ τόπου, ἐν ᾧ διατρίβουσι Νεράιδες, λαβώνεται ὑπ' αὐτῶν. [7]) Ἐν Λέσβῳ ὁσάκις διέρχωνται λαγκάδια ἢ ῥυάκια κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην δὲν ὁμιλοῦν, ἀλλὰ ἐπᾴδουσιν ἐνδομύχως· «Ἰησοῦς Χριστός νικᾷ, | κι' οὗλα τὰ κακὰ σκουρπᾷ» ἐκ φόβου μὴ πάθωσί τι ὑπὸ τῶν Νεράιδων. [8]) Ἐν Ζακύνθῳ δὲ πιστεύουσιν ὅτι τοῦ νιπτομένου εἰς τὴν πηγὴν τὸ μεσημέρι πρήσκουν τὰ μοῦτρα οἱ Νεράιδες. [9])

[1]) Πιττάκης ἐν Ἀρχ. Ἐφημερ. 1852 σ. 650.

[2]) Πολλαχοῦ. Ἐν Ζακύνθῳ «εἶναι βαρεῖα ὥρα». (Schmidt Volksl. σ. 94).

[3]) Ἐν Ἀραχόβῃ τῆς Λεβαδείας (Schmidt αὐτ.).

[4]) Ἑστία τ. ΙΖ΄ σ. 317.

[5]) Bybilakis Neugriechisches Leben σ. 20. Ἐκ τούτου Ausland 1844 ἀρ. 95.

[6]) Παρνασσ. τ. ΙΖ΄ σ. 439. Πρβλ. Schmidt αὐτ. σ. 119.

[7]) Βλ. τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 106. Schmidt αὐτ. Wachsmuth das alte Griechenland im neuen σ. 30.

[8]) Βλ. ἀρ. 655 σ. 390.

[9]) Μάτεση ὁ βασιλικὸς Πρ. Α΄ σκ. 6 σ. 15-6. Πρβλ. καὶ Schmidt σ. 119.

Ἡ δοξασία εἶναι ἀρχαιοτάτη,[1]) εἰς ταύτην δὲ πιθανῶς ἀναφέρεται τὸ πυθαγόρειον σύμβολον, τὸ ἀπαγορεῦον τὸ ἐν μεσημβρίᾳ καθεύδειν, «διὰ τὸ τὸν ἥλιον τότε μᾶλλον ἐνεργεῖν».[2]) «Ἱσταμένης τῆς μεσημβρίας», ὡς μαρτυρεῖ ὁ Πορφύριος (π. ἄντρ. νυμφ. 26) «ἐν τοῖς ναοῖς τῶν θεῶν τὰ παραπετάσματα ἕλκουσι, τὸ ὁμηρικὸν δὴ τοῦτο φυλάσσοντες παράγγελμα, ὡς κατὰ τὴν εἰς νότον ἔγκλισιν τοῦ θεοῦ οὐ θέμις ἀνθρώποις εἰσιέναι εἰς τὰ ἱερά, ἀλλ' ἀθανάτων ὁδός ἐστιν». Ἐν Παλλήνῃ, ὅπου ἐμυθεύετο ὅτι ἐγένετο ἡ γιγαντομαχία καὶ ὅτι ἦσαν κεχωσμένα σώματα Γιγάντων, ὡς λέγει ὁ Φιλόστρατος (Ἡρωϊκ. Α', 3 σ. 671), «θαρσεῖ οὐδὲ ποιμὴν περὶ μεσημβρίαν ἐκεῖνο τὸ χωρίον ὑποπαταγούντων εἰδώλων, ἃ ἐν αὐτῷ μαίνεται». Τὴν μεσημβρίαν ἐπέπεμπεν καὶ ἡ Ἑκάτη τὸ φάσμα τῆς Ἐμπούσης κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Ἀριστοφάνους (Βατρ. 293)· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἑκάτη μεσούσης τῆς ἡμέρας ἐπεφαίνετο.[3]) Ἐν μαγικῷ ὕμνῳ εἰς τὸν Ἥλιον προσκαλεῖται οὗτος κατερχόμενος εἰς τὸν χῶρον τῶν νεκρῶν νὰ πέμψῃ, «μεσάταισιν ἐν ὥραις» τὸν δαίμονα τοῦ νεκροῦ, τοῦ ὁποίου λείψανα κατέχει ὁ ἐπικαλούμενος.[4]) «Ἐν μεσημβρίᾳ σταθερᾷ» εἶδέ ποτε ὁ Ἐμπεδότιμος τὸν Πλούτωνα καὶ τὴν Περσεφόνην καὶ πάντας τοὺς νεκρούς, κατὰ τὸν Ἡρακλείδην τὸν Ποντικόν.[5]) Μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην τῶν Ῥωμαίων πρὸς τὸν Ἀντίοχον εἷς τῶν πεσόντων, ὁ ἱππάρχης Βούπλαγος, «μεσούσης τῆς ἡμέρας» ἀνέστη ἐκ τῶν νεκρῶν καὶ παραγενόμενος εἰς τὸ στρατόπεδον παρήγγειλεν εἰς τοὺς νικητὰς νὰ παύσωσι σκυλεύοντες.[6]) Ἐν Ἐλαιοῦντι τῆς Θρᾳκικῆς Χερσονήσου ἐπιστεύετο, ὅτι ὁ Πρωτεσίλαος ἐπανήρχετο ἐκ τῆς θήρας κατὰ μεσημβρίαν καὶ ἐκάθευδεν ἀναπαυθείς [7])

[1]) Βλ. Drexler ἐν Roscher Lex. d. Mythol. τ. II σ. 2832 κέ. ὅστις συνήγαγε πλεῖστας μαρτυρίας περὶ τῆς δοξασίας ταύτης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις λαοῖς. Schmidt ἔνθ. ἀν. σ. 94. Crusius ἐν Philologus τ. L σ. 105-7. K. Haberland die Mittagsstunde als Geisterstunde ἐν Zeitschr f. Völkerpsychologie 1882 σ. 310-324. Rohde Psyche[1] σ. 371 κέ.

[2]) Σχολ. Πλάτ. Φαίδ. σ. 61e. Mullach Fragm. philos. Gr. I, 507,49.

[3]) Λουκιαν. φιλοψευδ. 22 τ. III σ. 50.

[4]) Ἐν Miller Mélanges de littérature grecque σ. 447. Schmidt Volksl. σ. 95.

[5]) Πρόκλ. εἰς Πλάτ. Πολιτ. σ. 19,35 Pitra.

[6]) Φλέγοντος π. θαυμασίων 3 σ. 67,25 Keller.

[7]) Φιλοστρ. Ἡρωϊκ. Β', 3 σ. 675.

Αἱ διηγήσεις αὗται εἶναι πεπλασμέναι συμφώνως πρὸς τὰς κρατούσας δοξασίας περὶ ἐπιφανείας τῶν θεῶν κατὰ τὴν μεσημβρίαν. Ἀκραιφνῶς δὲ δημώδη χαρακτῆρα φαίνονται ἔχοντα τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ Πανός, τῶν Νυμφῶν, τῶν Σατύρων καὶ τῶν Σειρήνων. Ὁ μὲν Πὰν ἐπιστεύετο, ὅτι κεκμηκὼς ἐκ τῆς θήρας ἀνεπαύετο τὴν μεσημβρίαν καὶ ἦτο φοβερὸς εἰς τοὺς ταράττοντας τὴν ἡσυχίαν αὐτοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν.[1] Οἱ δὲ Σάτυροι ὅτι τὴν μεσημβρίαν συνεχόρευον μετὰ τῶν Νυμφῶν.[2] Ὁμοίως τὰς Νύμφας πλάττει ὁ Καλλίμαχος (ς', 37) παιζούσας περὶ αἴγειρον ἐν τῷ Δωτίῳ ἄλσει· ὁ δὲ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος (Δ', 1312 κέ.) τὰς ἐφόρους τῆς Λιβύης Νύμφας ἐπιφαινομένας τὴν μεσημβρίαν εἰς τὸν Ἰάσονα, ὅστις ἀποστρέφει τὰ ὄμματα αἰδεσθεὶς αὐτάς. Τὴν μεσημβρίαν ἐπίσης ἐλούετο ἡ Ἀθηνᾶ μετὰ τῆς νύμφης Χαρικλοῦς ἐν τῇ Ἵππου κρήνῃ τοῦ Ἑλικῶνος,[3] καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν εἶδε λουσμένην τὴν Ἄρτεμιν ὁ Ἀκταίων.[4] Καὶ αἱ Σειρῆνες ἐπεφαίνοντο τότε,[5] ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Φαῦνος κατὰ τὰς ῥωμαϊκὰς δοξασίας.[6] Καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Γαλάταις φαίνεται ὅτι ἐπεχωρίαζεν ἡ δοξασία αὕτη, διότι ὡς λέγει ὁ Λουκανὸς[7] εἰς τὸ ἱερὸν ἄλσος παρὰ τὴν Μασσαλίαν οὐδ' αὐτὸς ὁ ἱερεὺς ἐτόλμα νὰ εἰσέλθῃ τὴν μεσημβρίαν ἢ τὴν νύκτα, φοβούμενος μὴ συναντήσῃ τὸν κύριον τοῦ ἄλσους θεόν.

Κατὰ δὲ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς συχνάκις ἀναφέρουσι τὸ μεσημβρινὸν δαιμόνιον. Εἰς τοὺς ἐξορκισμοὺς τοῦ μεγάλου Βασιλείου διακρίνεται τὸ μεσημβρινὸν δαιμόνιον τοῦ μεσονυκτικοῦ («ἢ μεσημβρινὸν ἢ μεσονυκτικόν»), ἀλλ' ἡ διάκρισις οὐδένα ἄλλον ἔχει σκοπόν, εἰμὴ νὰ ὑποδείξῃ ὅτι τὰ ἐκ τῶν δαιμόνων δείματα ἐπέρχονται ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν μεσημβρίαν καὶ κατὰ

[1] Θεοκρίτ. Α', 15 κέ. Φιλοστράτ. Εἰκ. Β', 11 σ. 828. Roscher. Lex. d. Mythol. III, 1395 κέ. Selene 161. ἐν Archiv f. Religionswissensch. 1898 σ. 70.

[2] Auson. Idyl. X, 178 κέ.

[3] Καλλιμάχ. Ε', 70 κέ.

[4] Ovid. Metam. III, 144 κέ. Πρβλ. Fast. IV, 761.

[5] Βλ. Crusius ἐν Philologus τ. L σ. 105 κέ. Πρβλ. Weicker der Seelenvogel σ. 38.

[6] Ovid. Fast. IV, 762.

[7] Lucan. Pharsal. III, 423 κέ.

τὸ μεσονύκτιον. Ἡ πρώτη μνεία τοῦ μεσημβρινοῦ δαιμονίου εὑρίσκεται εἰς τὸ Ψαλτήριον (ϟ΄ [ϟΑ΄] 5. 6): «οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ... ἀπὸ πράγματος διαπορευομένου ἐν τῷ σκότει... καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ». Πιθανὸν δὲ φαίνεται, ὅτι οἱ ἑβδομήκοντα προσήρμοσαν τὴν μετάφρασιν πρὸς τὰς ἑλληνικὰς δοξασίας, διότι τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον δὲν κάμνει λόγον περὶ δαιμονίου, ἀλλὰ περὶ νόσου ἐνσκηπτούσης ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ.[1]) Εἰς μεσημβρινοὺς δαίμονας κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἀπεδίδοντο ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων αἱ κατὰ τὰς δημώδεις ἑλληνικὰς δοξασίας ἐν μεσημβρίᾳ ἐπήρειαι τῶν Νυμφῶν καὶ τῆς ἡγεμόνος αὐτῶν Ἀρτέμιδος. Οὕτως ἐκ τοῦ κατὰ τὸν Ζ΄ πιθανῶς αἰῶνα γραφέντος βίου τοῦ ὁσίου Θεοδώρου μανθάνομεν ὅτι ἐν Γαλατίᾳ, ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἀναστασιουπόλεως τῆς πρώτης τῶν Ἀγκυρανῶν ἐπαρχίας, ἐπιστεύετο ὅτι εἴς τινα τόπον καλούμενον Ἄρκεα διέτριβεν ἡ Ἄρτεμις μετὰ πολλῶν δαιμόνων καὶ ἠδίκει μέχρι θανάτου πάντα ὅστις ἤθελε τολμήσῃ νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον «μάλιστα δὲ τῇ ὥρᾳ τῇ μεσημβρινῇ» καὶ δὴ κατὰ τὸ θέρος, ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Ἰουλίου καὶ τοῦ Αὐγούστου μηνός.[2])

Τὴν πίστιν περὶ τῆς δαιμονικῆς ἐπηρείας κατὰ τὴν μεσημβρίαν βλέπομεν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐπικρατοῦσαν εἰς πολλους λαοὺς τῆς δυτικῆς καὶ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, αἴτιος δὲ πολλῆς βλάβης, θεραπευομένης διὰ θαυμάτων ὑπὸ ἁγίων, ἐθεωρεῖτο ὁ διὰ περιληπτικοῦ ὀνόματος δηλούμενος μεσημβρινὸς δαίμων (daemon meridianus), εἰς ὃν ἐνίοτε ἀπεδίδετο τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας θεᾶς Ἀρτέμιδος (Diana), ὑπὸ τοῦτο δὲ βεβαίως ὑπεκρύπτετό τις τῶν ἑκασταχοῦ ἐπιχωρίων θεοτήτων.[3]) Διετήρησαν δὲ τὴν δοξασίαν ταύτην καὶ πλεῖστοι νεώτεροι

[1]) Τινὲς τῶν ὑπομνηματιστῶν εἰκάζουσιν ὅτι παρήχθησαν εἰς τὴν μετάφρασιν ταύτην ἐξ ἐσφαλμένης γραφῆς τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου. (Βλ. τοὺς ὑπὸ Drexler ἐν Roscher Lex. d. Mythol. τ. II σ. 2832 μνημονευομένους συγγραφεῖς).

[2]) Θεοφ. Ἰωάννου Μνημεῖα ἁγιολογικὰ σ. 375. Ἡ δοξασία αὕτη δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς κελτικὴ (ὡς παραδέχεται ὁ Usener ἐκ Rhein. Mus. 1895 σ. 147 καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ὁ Drexler), διότι κατὰ τὸν Ζ΄ αἰῶνα οὐ μόνον ἡ λεγομένη Γαλατία οὐδὲν διετήρει ἔκπαλαι τὸ γαλατικὸν (πρβλ. Renan Saint Paul σ. 48 κέ.), ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ Ἄγκυρα εἶχεν ἐντελῶς ἐξελληνισθῇ.

[3]) Βλ. Ducange glossar. latin. λ. daemon meridianus. Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 972. Drexler σ. 2833.

λαοί, οἱ Γερμανοὶ [1]) καὶ ἄλλοι γερμανικοὶ λαοί, [2]) οἱ Σλάβοι, [3]) οἱ Κελτοὶ τῆς Οὐαλλίας, [4]) οἱ Ἰταλοί, [5]) οἱ Γάλλοι, [6]) οἱ Ῥωμοῦνοι, οἱ Πορτογάλοι, [7]) οἱ Οὖγκροι, οἱ Ἐσθωνοὶ καί τινες τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν [8]).

Τὸ αἴτιον ἐξ οὗ προῆλθεν ἡ δοξασία αὕτη, ὡς ἤδη καὶ ἄλλοι ἀνεγνώρισαν, [9]) εἶναι ἡ τῆς φύσεως ἡσυχία κατὰ τὴν μεσημβρινὴν ὥραν τῶν θερινῶν μηνῶν μάλιστα καὶ κατὰ τὰς μέσας νύκτας, ἥτις πληροῦσα θρησκευτικοῦ δέους τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, φαίνεται προσφορωτάτη πρὸς ἐπιφοίτησιν τῶν ὑπερανθρώπων ὄντων. Τούτου ἕνεκα ὁ δεισιδαίμων ὑπολαμβάνει ὅτι πλὴν τῆς μεσημβρίας αἱ δαιμονικαὶ δυνάμεις κυριαρχοῦσι καὶ τὴν νύκτα καὶ προπάντων τὸ μεσονύκτιον. [10]) Κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην καὶ τὰ νερὰ κοιμῶνται καὶ κυριαρχοῦσιν αὐτῶν αἱ Νεράιδες, κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας (βλ. ἀρ. 662. 663). Καὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἡσυχίαν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν καὶ τὰς νυκτερινὰς ὥρας φέρουσιν ὡς αἴτιον τῆς ἐπιφανείας τῶν θεῶν. Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἡσιόδου, ἑρμηνεύων τὸ τοῦ ποιητοῦ (Ἔργ. 730) «μακάρων τοι νύκτες ἔασιν», λέγει «διὰ τὴν ἡσυχίαν τὴν ἀπὸ τοῦ πλήθους». Κατὰ δὲ τὴν θεωρίαν τοῦ Κορνού-

[1]) Grimm αὐτ. Drexler αὐτ. σ. 2834. Höffler ἐν Archiv f. Religionswissensch. 1899 σ. 94. 107.

[2]) Drexler σ. 2834.

[3]) Grimm αὐτ. Drexler αὐτ. Hanusch Slaw. Mythus σ. 280. 281. Höfler αὐτ. σ. 94.

[4]) Drexler σ. 2834. Liebrecht Gervasius v Tilbury otia imper. σ. 13.200. Zur Volkskunde σ. 28. 47.

[5]) Drexler σ. 2834.

[6]) Αὐτ. Περὶ τῆς γαλλικῆς Ἑλβετίας βλ. Rochholz Deutscher Glaube u. Brauch τ. I σ. 68.

[7]) Drexler αὐτ.

[8]) Αὐτ. σ. 2835.

[9]) Schmidt Volksl. σ. 96. Crusius ἐν Philologus τ. L σ. 105-7. Ἄλλως ἐξηγεῖ τὴν δοξασίαν ὁ Frazer (the Golden Bough ² τ. I σ. 290).

[10]) Ἐπιφάνειαν δαιμονίων κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἀναφέρουσιν αἱ ἑξῆς παραδόσεις τῆς συλλογῆς μου: ἀρ. 458. 472. 487. 507. 538. 548. 572. 578. 648. 655. 657. 673. 702. 718. 721. 723. 724. 728. 755. 787. 790. 797. 798. 801. 803. 809. 816. 857. 858. 860. 871. 878. 887. 888. 938 «Ἄγρια τοῦ μεσανύκτου» λέγεται ἐν Πόντῳ ἡ μεσονύκτιος ὥρα διὰ τὰ ἐπιφαινόμενα φάσματα. (Ἀρχ. ἑλλ. γλ. Α', γ' σ. 25).

του (κεφ. 34) ἡ προσωποποιία τῆς Σελήνης ἡ Ἄρτεμις ἐπλάσθη ὅτι ἦτο κυνηγέτις «ἐπειδὴ μάλιστα νυκτὸς καταφαίνεται, πολλὴ δ' ἐν τῇ νυκτὶ ἡσυχία πανταχοῦ καθάπερ ἐν ταῖς ὕλαις καὶ ταῖς ἐρήμοις ἐστίν, ὥστε ἐν τοιούτοις τισὶ χωρίοις αὐτὴν πλάζεσθαι δοκεῖν». Ὁ δὲ Καλλίμαχος (Ε', 72. 73) διαρρήδην ἀναφέρει τὴν ἐπικρατοῦσαν ἡσυχίαν, καθ' ἥν ὥραν ἐλούετο ἡ Παλλὰς μετὰ τῆς νύμφης Χαρικλοῦς: «μεσαμβρινὰ ἅσυχία», «μεσαμβριναὶ δ' ἔσαν ὧραι, πολλὰ δ' ἅσυχία τῆνο κατεῖχεν ὄρος».

Ὁ δὲ φερόμενος μυθικὸς λόγος πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐπηρείας τῶν δαιμόνων κατὰ τὰς ὥρας ἐκείνας, εἶναι ἡ διατάραξις τῆς ἡσυχίας αὐτῶν ὑπὸ τῶν θνητῶν, ἐπαγομένη τὴν τιμωρίαν τούτων. Ὁ Πὰν τιμωρεῖ τοὺς συρίζοντας ἢ αὐλοῦντας τὴν μεσημβρίαν, ὡς ταράττοντας τὸν μεσημβρινὸν ὕπνον του.[1]) Ἡ Παλλὰς τυφλώνει τὸν Τειρεσίαν, διότι εἶδεν αὐτὴν λουομένην κατὰ τὴν μεσημβρίαν ἐν τῇ Ἵππου κρήνῃ, καὶ ἡ Ἄρτεμις τιμωρεῖ σκληρῶς τὸν Ἀκταίωνα, ὅστις ἐπίσης τὴν μεσημβρίαν εἶδε τὰ λουτρὰ αὐτῆς.[2]) Ὁ καθ' ἡμᾶς δὲ λαὸς πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ προσέχῃ ἕκαστος ὅπως μὴ ταράξῃ τὴν ἡσυχίαν τῶν Νεράιδων καὶ τῶν ἄλλων ἐξωτικῶν, διότι ἄλλως θὰ πάθῃ δεινὰ ὑπ' αὐτῶν (βλ. ἀρ. 693 σ. 408). Τὰ πλεῖστα δὲ παθήματα τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τούτων ἀφορμὴν ἔχουσι τὴν διατάραξιν τῆς ἡσυχίας των κατὰ τὴν μεσημβρίαν, ὅτε κάθηνται παρὰ τὴν τράπεζαν· ὁ ἄνθρωπος μὴ βλέπων τὴν ἀόρατον τράπεζαν προσκόπτει εἰς αὐτήν, καὶ ἐνοχλεῖ τὰ παρακαθήμενα ἐξωτικά, ἅτινα τὸν τιμωροῦσιν ἀπηνῶς διὰ τοῦτο.[3])

527

Κατ' ἀνακοίνωσιν Λεων. Γ. Κωνσταντοπούλου (1887).

528

Ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους (περιοδικοῦ συγγράμματος ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐκδιδομένου, 1889 τ. Α' σ. 133). Ὁ γράψας δὲν ὁρίζει ἀκριβέστε-

[1]) Καὶ σήμερον οἱ δεισιδαίμονες οὔτε συρίζουσιν οὔτε αὐλοῦσι τὴν μεσημβρίαν καὶ τὴν νύκτα ἐκ φόβου τῶν ἐξωτικῶν. Βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 847.

[2]) Ovid. **Metam.** III, 144.

[3]) **Βλ.** ἀρ. 653.732.863. Πρβλ. ἀρ. 708.733.734.864.

ρον ποῦ τῆς Μακεδονίας ἐπιχωριάζει ἡ παράδοσις. Ἀλλ' ὁ Abbott (Maced. Folkl. σ. 253), ἀναγράφων καὶ οὗτος ταύτην, προσθέτει ὅτι ὁ Στραβοσνίχης ἦτο ἐκ τοῦ χωρίου Γαλατίστας τῆς Χαλκιδικῆς. Τιμωρίαν τοῦ ἐπιχειρήσαντος νὰ κλέψῃ στοιχειωμένο κριάρι ἀναφέρει καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. 535.

529

Παρὰ Χ. Π. Κορύλλου (1885). Τὸ Σαραβάλι εἶναι χωρίον τοῦ δήμου Πατρέων, ὀνομαστὸν διὰ τὴν παρ' αὐτὸ γενομένην μάχην κατὰ τῶν Τούρκων ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως (9 Μαρτίου 1822). Περὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ στοιχειοῦ τοῦ δένδρου ὡς ζώου ἢ ὡς φλογὸς βλ. ἀνωτέρω σ. 916.

530

Παρὰ Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου (1891). Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 916 καὶ 1146. Περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν ἐξωτικῶν προξενουμένου τραύματος βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 711.

531

Παρὰ Χ. Π. Κορύλλου (1885). Ὀβριά, κατὰ σημείωσιν τοῦ ἀνακοινώσαντός μοι τὴν παράδοσιν, καλεῖται περιφέρειά τις κτηματικὴ πρὸς τὸ πέρας τῆς μεσημβρινῆς πεδιάδος τῶν Πατρῶν, ἔνθα πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἦτο καὶ μικρὸν χωρίδιον ὁμώνυμον, οὗ σῴζονται μέχρι τοῦ νῦν ἡ ἐκκλησία καὶ ἐρείπια οἰκιῶν. Τὸ χωρίον τοῦτο διελύθη μετὰ τὴν ἐπανάστασιν, τῶν κατοίκων μετοικησάντων εἰς Πάτρας. — Πρβλ. σ. 916. 1119.

532

Κατὰ τὸν Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδην (Σαμιακὰ τ. Ε΄ σ. 395). Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 916.

533

Ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους (1889 τ. Α΄ σ 133). Πρβλ. ἀρ. 479. 547. Ἡ αὐτὴ παράδοσις καὶ παρὰ Abbott (Maced. Folklore σ. 242—3), ὅπου δὲν ἀναφέρεται μὲν τὸ ὄνομα τοῦ γέρου, ἀλλὰ λέγεται ὅτι ἦτο ἀπὸ τὴν Νιγρίτα, καὶ ὅτι ἡ νέα ποῦ εἶδε ἀποκάτω ἀπὸ ἕνα δέντρο 'ς τὸ δρόμο ἦταν στολισμένη μὲ φλουριὰ «σὰν νύφη καὶ

ὅτι ἅμα τὴν εἶδε «δέθκε ἡ γλῶσσα τ'». Παραπλησίαν παράδοσιν ἤκουσεν ὁ Abbott (σ. 246) ἐν Καβάλλᾳ παρὰ Χίου· ὅτι ἕνας ἀπὸ τὸν Δαφνῶνα ἐπήγαινε 'ς τὴ Χώρα, καὶ ἐκεῖ 'ς τὸ δρόμο, 'ς τὸ γεφύρι ποῦ τὸ λὲν τῆς κόρης τὸ γεφύρι τὸν ἀπάντησε μιὰ νέα ψηλή, ἀσπροφόρα. Τὸν ἔπιασε ἀπὸ τὸ χέρι καὶ τὸν ἔκαμε νὰ χορέψῃ μαζί της. Αὐτὸς εἶχε τὴν ἀνοησίαν νὰ μιλήσῃ καὶ 'ς τὴ στιγμὴ βουβάθηκε· ὕστερα ὅμως ἀπὸ λίγαις ἡμέραις μὲ ἁγικὰ καὶ μὲ ξόρκια ἔγινε καλά.

534

Κατ' ἀνακοίνωσιν Λεων. Γ. Κωνσταντοπούλου (1887). Πρβλ. σ. 916.

535

Παρὰ Π. Θεοδωροπούλου, δημοδιδασκάλου (1887). Βλ. σ. 916· παραπλησίαν παράδοσιν πρὸς τὴν τῆς κλοπῆς τοῦ στοιχειωμένου κριαριοῦ βλ. ἐν ἀρ. 528. Περὶ τῆς φράσεως δὲν τὰ χάλασ' ἀκόμα ὁ διάβολος τὰ τσαρούχια του βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας τ. Δ' σ. 380 (λ. διάβολος ἀρ. 43. 82α).

536

Κατὰ τὸν 'Αλλάτιον (de Graec. opination. σ. 647). Βλ. ἀρ. 406. Στοιχειωμένην γουροῦναν ἀναφέρουσι καὶ αἱ ὑπ' ἀρ. 537. 538. 643.

537

Κατὰ τὸν 'Επαμ. Ι. Σταματιάδην (Σαμιακὰ τ. Ε' σ. 394). Βλ. τὴν προηγουμένην.

538

Κατ' ἀνακοίνωσιν Δημοσθ. Χαβιαρᾶ (1903). Πρβλ. τὸν αὐτὸν ἐν ΚΠ. τ. Η' σ. 481. Βλ. καὶ ἀρι. 406. 536. Λοῦγκρα=γουροῦνα, (ἡ λ. ἐκ τοῦ ἰταλ. lurco ἀδηφάγος)· ἀκκέραια= ἐκτάκτου μεγέθους (ἀκέραιος).

539

Κατὰ τὸν La Guilletière [Guillet] Athènes ancienne et moderne 3e éd. Par. 1676 σ. 215. Τοιαῦτα στοιχειὰ ἐπιμελούμενα τῶν ἵππων ἢ πειράζοντα αὐτοὺς εἶναι ἄγνωστα ἄλλοθεν, οὐδ' ὑπάρχει καθ' ὅσον γινώσκω ἄλλη τις παράδοσις ἑλληνικὴ ὁμοία πρὸς τὴν

προκειμένην. [1]) Ὅθεν πιθανὸν μοὶ φαίνεται ὅτι αὕτη δὲν εἶναι ἑλληνική, ἀλλ' ἐπλάσθη ὑπὸ Γάλλου τινὸς θεράποντος τοῦ προξένου τῆς Γαλλίας, εἰς οὗ τὸν στάβλον ἐλέγετο ὅτι ἐνεφανίζοντο τὰ στοιχειὰ ἐκεῖνα. Φέρονται δὲ καὶ γαλλικαὶ παραπλήσιαι παραδόσεις περὶ lutins καὶ γερμανικαὶ περὶ Hausgeister, διαιτωμένων εἰς τοὺς στάβλους. [2]) Ὁ lutin, κατὰ τὰς γαλλικὰς παραδόσεις (ἐν Creuse), εἶναι νάννος κοκκινοφορεμένος, ποῦ κτενίζει τὴν νύκτα καὶ πλέκει τὴν χαίτην τῶν ἀλόγων· ἀλλὰ καὶ τὰ καβαλλικεύει καὶ τρέχει τόσον πολὺ ποῦ τὴν ἄλλην ἡμέραν εἶναι κατακουρασμένα. [3])

540

Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Κασιμάτη ἐκ μαθητικῆς ἐκθέσεως (1894).

541

Κατ' ἀνακοίνωσιν Λεων. Γ. Κωνσταντοπούλου, ἀκούσαντος παρὰ τοῦ Γιαννάκη Μπλάθρου (1887).

542

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἰω. Σταματούλη (1875). Στοιχειωμένας μελίσσας καὶ τιμωρίαν τοῦ ἀποπειραθέντος νὰ κλέψῃ τὸ μέλι ἀναφέρουσι καὶ ἄλλαι παραδόσεις (ἀρ. 289. 290 καὶ σ. 870). Κατὰ τὸν Schmidt (Volksl. σ. 187, 3) ἐν τῷ Παρνασσῷ πιστεύουσιν ὅτι τὸ μέλι ἀγρίων μελισσῶν, ὅπερ κατ' οὐδένα τρόπον δύνανται νὰ τρυγήσωσιν ἄνθρωποι, φυλάττει στοιχειό. Ἡ παράνοια τοῦ τιμωρηθέντος ὑπὸ τοῦ στοιχειοῦ, ὅστις ἐξέλαβε τὸ σχοινίον ὡς ὄφιν, ἀναφέρεται καὶ εἰς μακεδονικὸν ᾆσμα περὶ τοῦ στοιχειωμένου πηγαδιοῦ. Ὁ κατελθὼν εἰς τὸ στοιχειοπήγαδο Γιάννης, φωνάζει ὅτι τὸν τύλιξε τὸ φίδι, τὸ στοιχειὸ τὸν κρατεῖ· ἀνελκύσαντες δέ

Τὸν βγάλανε τὸ Γιάννη, μαζὶ μὲ τὸ στοιχειό.
Σήκωσαν τὰ χατζάρια νὰ τὸ κόψουνε·
μ' ἀντὶς στοιχειὸ νὰ κόψουν, κόφτουν τὸ σκοινί,
καὶ πάει ὁ Γιάννης μέσα, μ' τὸ στοιχειὸ μαζί. [4])

[1]) Οὐδ' ὁ τῶν ἀρχαίων Ταράξιππος φαίνεται ἔχων τι κοινὸν πρὸς τὰ στοιχειὰ ταῦτα. Πρβλ. κατωτέρω εἰς ἀρ. 544.

[2]) Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 421.

[3]) RTP. 1894 σ. 581,36.

[4]) **Abbott Macedonian Folkl.** σ. 255. Ἐναλλαγὴ ὄφεως καὶ σχοινίου ἀπαντᾶται

543

Παρ' Ἀνδρ. Κωνσταντινοπούλου (1888).

544

Παρὰ Σ. Α. Καλογεροπούλου, ἀκούσαντος παρὰ γέροντος χωρικοῦ (1888). Τὸ Λάγκαρο εἶναι θέσις ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ δήμου Ἀρτεμισίων τῆς Ζακύνθου. Ὁ τόπος ὁ ἐμβάλλων ταραχὴν εἰς τὰς ἡμιόνους ὑπενθυμίζει τὸν ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ τῆς Ὀλυμπίας καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ τῆς Νεμέας Ταράξιππον, τὸ τῶν ἵππων δεῖμα. «Σχῆμα μεν βωμοῦ περιφεροῦς ἐστι, παραθέοντας δὲ κατὰ τοῦτο τοὺς ἵππους φόβος τε αὐτίκα ἰσχυρὸς ἀπ' οὐδεμιᾶς προφάσεως φανερᾶς καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου λαμβάνει ταραχή· τά τε δὴ ἅρματα καταγνύουσιν ὡς ἐπίπαν, καὶ οἱ ἡνίοχοι τιτρώσκονται». [1]) Καὶ νεώτεροί τινες λαοὶ πιστεύουσιν ὅτι ὑπάρχουσι τόποι, ἐμβάλλοντες εἰς ταραχὴν τοὺς ἵππους. [2])

545

Παρὰ τοῦ αὐτοῦ, ἀκούσαντος παρὰ τοῦ Παναγιώτου Βισβάρδη ἱερέως, ἀποθανόντος τὸ 1888. *Πόχαλη* προάστειον τῆς Ζακύνθου. Ἡ *Σοῦδα* εἶναι θέσις ἐκεῖ ὅπου ἑνώνεται ἀτραπὸς ἐκ τοῦ χωρίου Μελινάδο μὲ τὴν ὁδὸν τὴν φέρουσαν ἀπὸ Μαχαιράδον εἰς τὴν πόλιν Ζάκυνθον. *Ἀγρία* δ' εἶναι θέσις παρὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ τοῦ χωρίου Μαχαιράδον εἰς Ζάκυνθον κατὰ τὸ μέσον περίπου.

546

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903).

547

Κατὰ τὸν Ἰω. Μιχαὴλ (Μακεδονικά. Ἑρμούπολ. 1879 σ. 31). Βλ. ἀρ. 533.

καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων (Βλ. Πλουτάρχ. π. Ἰσιδ. καὶ Ὀσίρ. 19 σ 358 d).

[1]) Παυσαν. Ϛ', κ', 15-19. Λυκόφρ. Ἀλεξ. 43 καὶ Τζέτζ. αὐτ. Δίων Χρυσόστ. ΛΒ' σ. 385 Μ. Παράδοσίς τις περὶ τοῦ Ταραξίππου παρὰ Παυσανίᾳ ἐξομοιώνει αὐτὸν πρὸς τὰ βυζαντινὰ τελέσματα· διότι λέγει ὅτι κατὰ τὴν μαρτυρίαν αἰγυπτίου ἀνδρὸς ὁ Πέλοψ παρὰ τοῦ Ἀμφίονος λαβὼν κατώρυξέ τι ἐνταῦθα ἔνθα καλοῦσι τὸν Ταράξιππον καὶ ὑπὸ τοῦ κατορωρυγμένου ἐταράχθησαν μὲν τότε τοῦ Οἰνομάου, ταράττονται δὲ κα ὕστερον πάντων οἱ ἵπποι.

[2]) Βλ. Frazer Pausanias τ. IV σ. 84-5.

548

Κατὰ τὸν Κ. Γ. Πασσαγιάννην (τὰ πρῶτα παραμύθια. Ἀθ. 1894 σ. 46 κἑ. καὶ ἐν Παρνασσῷ τ. ΙϚ' σ. 106 κἑ). Γκριτζαούλης παρεφθαρμένον ὄνομα τοῦ Βεελζεβούλ.

549

Παρὰ τῆς Κας Ἀργυρῶς Παπαβασιλείου (1888). Πλακιώτης, Ἀθηναῖος ἐκ τῆς συνοικίας Πλάκας. Κολόνναις οἱ στῦλοι τοῦ Ὀλυμπιείου. Περὶ τοῦ νυκτερινοῦ χοροῦ μετὰ τῶν ἐξωτικῶν βλ. ἀρ. 620.

ΚΒ'.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΩΜΕΝΟΙ ΤΟΠΟΙ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ

550

Κατὰ τὸν B. Schmidt (Volksl. σ. 135). Καὶ ἐν ζακυνθίῳ παραμυθίῳ τῆς συλλογῆς τοῦ αὐτοῦ (Sagen σ. 92 ἀρ 11), ἐπιγραφομένῳ ὁ καπιτᾶνος Δεκατρεῖς, ὅπερ ἔχει συμπηχθῇ ἐκ ποικίλων ἀρχαίων μυθολογικῶν στοιχείων, ἀναφέρεται ἐπίσης ὁ δαίμονας τῆς θάλασσας, ὡς πλήξας διὰ τῆς τριαίνης του τὸν ἥρωα τοῦ παραμυθίου πεσόντα εἰς τὴν θάλασσαν καὶ μεταβαλὼν αὐτὸν εἰς δελφῖνα.

Αἱ περὶ τοῦ δαίμονος τούτου παραστάσεις, ὡς παρατηρεῖ ὁ Schmidt, συνάπτονται τὸ μὲν πρὸς τὰς περὶ τοῦ Ποσειδῶνος, τὸ δὲ μᾶλλον πρὸς τὰς περὶ τοῦ Νηρέως, ὥστε δύσκολον εἶναι νὰ διακριθῇ ἐκ ποτέρου τῶν ἀρχαίων τούτων θεῶν προῆλθεν ὁ νεώτερος οὗτος τύπος. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἡ παράστασις τοῦ δαίμονα τῆς θάλασσας ὡς ἰχθυομόρφου ἐμποδίζει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν συνάφειαν αὐτοῦ εἴτε πρὸς τὸν Ποσειδῶνα εἴτε πρὸς τὸν Νηρέα. Διότι οὐδέτερος τούτων

παρίστατο ὡς ἰχθῦς τὰ κάτω τοῦ σώματος.[1]) Μᾶλλον δὲ φαίνονται αἱ σημεριναὶ παραστάσεις λείψανα τῶν ἀρχαίων περὶ τοῦ Ἁλίου γέροντος καὶ τοῦ Γλαύκου ἢ καὶ τοῦ Τρίτωνος, ἑνὶ λόγῳ τῶν δαιμόνων, οἵτινες κατ' ἐπιχωρίους μύθους καὶ πρὸ τῆς ἀναπτύξεως τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος, πολλαχοῦ δὲ καὶ μετὰ ταύτην, ἐθεωροῦντο ὡς κύριοι τῆς θαλάσσης. Πλὴν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τοῦ Νηρέως καὶ τούτους παρίστων τριαινοφόρους,[2]) μόνους δὲ τούτους ἐφαντάζοντο ἔχοντας τὰ κάτω τοῦ σώματος ἰχθύος. Θαλάσσιοι δαίμονες ἐπιβαίνοντες δελφῖνος ἢ ὑπὸ δελφίνων συνοδευόμενοι ἀπεικονίζοντο συχνάκις εἰς μνημεῖα τῆς ἀρχαίας τέχνης· ἀλλ' ἡ παράστασις ἅρματος ὑπὸ δελφίνων συρομένου εἶναι ἀσυνήθης, ἡ φαντασία δὲ τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἀντικατέστησε διὰ δελφίνων τοὺς θαλασσίους ἵππους τῶν ἀρχαίων.[3])

551

Περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης ἐπραγματεύθην ἐν ἰδίᾳ διατριβῇ «Ὁ περὶ τῶν Γοργόνων μῦθος παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ» (Ἀθ. 1878), ἥτις ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν Παρνασσῷ τ. Β' σ. 259-275, καὶ μετεφράσθη ἰταλιστὶ ὑπὸ A. Poli ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Salvator Farina ἐκδιδομένῃ Rivista minima τῶν Μεδιολάνων (1879). Διεσκευάσθη δ' ἡ παράδοσις ποιητικῶς ὑπὸ Α. Ἀντωνιάδου (Κρητηΐς. Ἀθ. 1868 σ. 60-1) καὶ ὑπὸ Γ. Δροσίνη (Εἰδύλλια σ. 92-3). Ἔμμετρος δὲ ῥητορικὸς πλατυσμὸς ταύτης ὑπὸ Γ. Στρατήγη ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 3 Μαρτίου 1904 σ. 1.

[1]) Ὁ **Schmidt** πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἔχομεν ἀπεικονίσεις τοῦ Νηρέως ἀπολήγοντος εἰς ἰχθῦν φέρει τὴν μαρτυρίαν τοῦ **K. O. Müller** (**Handbuch d. Archäologie d. Kunst** § 402,2). Ἀλλὰ τῶν ὑπὸ τούτου ἀναφερομένων μνημείων ἡ ἐξήγησις δὲν εἶναι ἀσφαλής, καὶ αὐτὸς δ' ὁ **Müller** ὑποδεικνύει τοῦτο· ἡ μόνη δὲ βεβαία θεωρουμένη ὑπ' αὐτοῦ τοιαύτη παράστασις ἐν γραφῇ πώματος λεκάνης τοῦ ἐν Νεαπόλει μουσείου, ἀπεικονιζούσῃ τὴν ἁρπαγὴν τῆς Θέτιδος ὑπὸ τοῦ Πηλέως, πρὸ πολλοῦ κατεδείχθη ὅτι εἶναι τοῦ Γλαύκου ἢ ἄλλου τινὸς θαλασσίου δαίμονος, ἀλλ' ὄχι τοῦ Νηρέως (Βλ. **Gädechens Glaukos der Meergott** σ. 71).

[2]) Fr. Wieseler Comment de diis Graecis Romanisque tridentem gerentibus σ. 5. **Gädechens** αὐτ. σ. 20.

[3]) Παραπλησία δύναται ἴσως νὰ θεωρηθῇ ἡ παράστασις τοῦ Διονύσου πλέοντος ἐπὶ ἰχθυομόρφου ἀκάτου, περὶ ἣν περινήχονται δελφῖνες· ἐν γραφῇ κύλικος τοῦ Ἐξεκίου τῆς ἐν Μονάχῳ ἀγγειοθήκης ἀρ. 339 (Klein die griechishen Vasen mit Meistersignaturen² σ. 40,7).

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐν τῇ διατριβῇ μου ἐκείνῃ γραφέντων προσθέτω τινὰ ὧδε καὶ εἰς τὰς σημειώσεις εἰς τὰς ἑπομένας παραδόσεις ὑπ' ἀρ. 552-554 καὶ εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 651.

Ὁ Σάθας (ΜΒ. τ. Ζ' σ. ρς'-ρζ') ἀναφέρει καὶ ἄλλην παράδοσιν περὶ τῆς Γοργόνας, λέγουσαν ὅτι ἔφερεν αὔτη τὸν ἅγιον Δημήτριον εἰς τὴν Ἀττικήν, ὅπου μετεβλήθησαν ἀμφότεροι εἰς ῥάπτας καὶ εὑρίσκονται εἰς τὸ Πόρτο Ῥάφτη, τὸν ὅρμον τῶν Πρασιῶν. Ἀλλ' ὡς καὶ ἀνωτέρω (σ. 758) παρετήρησα, ἡ παράδοσις αὕτη μοὶ εἶναι παντελῶς ἄγνωστος, διότι οὔτε ἤκουσα οὔτε εὗρον ἀλλοθί που ἀναγεγραμμένην αὐτήν, ὁ δὲ Σάθας δὲν ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ σημειώσῃ πόθεν τὴν ἔμαθεν ἢ τὴν παρέλαβεν. Καθ' ἃ δὲ καὶ ἀλλαχοῦ κατέδειξα (ΔΙΕ. τ. Α' σ. 77 κἑ.), ἔχει οὗτος ἴδιον σύστημα ν' ἀπαρτίζῃ καινοφανεῖς παραδόσεις διὰ περιέργου συνδυασμοῦ εἰκασιῶν καὶ αὐθαιρέτου ἑρμηνείας τῶν κειμένων. Ὅθεν δὲν κρίνω ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάσω τὴν ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένην παράδοσιν, οὐδὲ τὰ παραδοξότατα πορίσματα αὐτοῦ περὶ τῆς σχέσεως τῆς Γοργόνας πρὸς τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ πρὸς τὸν Πόρφυραν, τὰ ἐξ ἀγνώστων παραδόσεων καὶ ἀγνώστων κειμένων συναγόμενα.

Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐφέροντο μῦθοι περὶ τῆς Γοργόνας, διατηροῦντες ἀπηχήσεις τινὰς τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς Μεδούσης καὶ τῶν Σειρήνων μύθων· ἡ διατύπωσις αὐτῶν εὑρίσκεται εἴς τινας τῶν ἑλληνικῶν διασκευῶν τοῦ Φυσιολόγου. Ἡ Γοργόνη, κατὰ τούτους, εἶναι θηρίον μὲ μορφὴν πόρνης. Ἡ ὁλόξανθος ἢ χρυσοειδὴς κόμη της περατοῦται εἰς κεφαλὰς ὄφεων, τὸ γυμνὸν σῶμά της εἶναι περικαλλές, τὸ δὲ πρόσωπόν της «θάνατον εἰσάγει», διότι ἀποθνήσκει ὁ ἀτενίσας αὐτήν. Κατοικεῖ εἰς τὰ μέρη τῆς δύσεως, ἠξεύρει δὲ ὅλας τὰς γλώσσας καὶ τὰς φωνὰς τῶν θηρίων· ὅταν στρηνιάσῃ καλεῖ πρῶτον τὸν λέοντα, ἀλλ' ἐκεῖνος φοβούμενος τὸν θάνατον δὲν πλησιάζει, ὡς οὐδὲ ὁ δράκων, ὃν δεύτερον καλεῖ καὶ ὅλα μετ' αὐτοὺς τὰ θηρία, μικρά τε καὶ μεγάλα. «Συρίζει ὡραῖα, τραγουδεῖ νόστιμα παρὰ ὅλα», ὕστερον δὲ πάντων διὰ φωνῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς καλεῖ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἐπαοιδός, γινώσκων διὰ τῆς ἀστρονομίας τὴν ὥραν τῆς ὀρέξεως αὐτῆς, πορεύεται εἰς τὸν τόπον τῆς κατοικήσεως αὐτῆς, καὶ μακρόθεν ἱστάμενος ἵνα μὴ τὴν ἴδῃ, φωνάζει νὰ ὀρύξῃ βόθρον βαθὺν καὶ νὰ

βάλῃ τὴν κεφαλήν της, διὰ νὰ μὴ ἀποθάνῃ ἂν τὴν πλησιάσῃ. Ἐκείνη δὲ ἐκ τοῦ πάθους τῆς ἀσελγείας τυφλουμένη σπεύδει νὰ ὑπακούσῃ καὶ σκάψασα λάκκον κρύπτει τὴν κεφαλήν της, ἀφίνει δ' ἔξω τὸ σῶμά της ὁλόγυμνον. Τότε δ' ὁ ἐπαοιδὸς ὀπισθοφανῶς πορευόμενος πλησιάζει καὶ ἀποτέμνει τὴν κεφαλήν της, ἐμβαλὼν δ' αὐτὴν εἰς ἀγγεῖον τὴν ἔχει ὡς ὅπλον, θανατῶν δι' αὐτῆς τὰ θηρία εἰς τὰ ὁποῖα τὴν ἐπιδεικνύει. [1])

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο τοῦ Φυσιολόγου, ὅπερ περιέχεται μόνον εἴς τινας τῶν ἑλληνικῶν διασκευῶν καὶ εἰς τὰς ἐκ τούτων ἐκπηγασάσας σλαβικὰς καὶ τὴν ῥωμουνικήν, προῆλθεν, ὡς ὀρθῶς καὶ ὁ Goldstaub παρετήρησεν, ἐκ συγχωνεύσεως τῶν ἀρχαίων μύθων περὶ τῶν Γοργόνων καὶ τῶν Σειρήνων ὑποστάντων μεταβολάς τινας ὄχι σπουδαίας. [2]) Τὸ πρόσωπον τῆς Γοργόνης ἐπιφέρει θάνατον εἰς τὸν ἀτενίζοντα, ὡς τὸ τῆς Μεδούσης τὴν ἀπολίθωσιν. [3]) αἱ τρίχες τῆς κόμης αὐτῆς περατοῦνται εἰς κεφαλὰς ὄφεων, κατ' ἀνάμνησιν τῶν δρακοντομάλλων Γοργόνων τοῦ ἀρχαίου μύθου, ἔχει περικαλλὲς τὸ σῶμα, ὡς ἡ Μέδουσα, ἐνδιαιτᾶται εἰς τὰ μέρη τῆς δύσεως ὡς αἱ Γοργόνες, ἀποτέμνεται δὲ τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τοῦ ἐπαοιδοῦ ὀπισθοφανῶς πορευομένου, ὡς τὴν Μέδουσαν ἀπεκεφάλισεν ὁ Περσεύς, ἀποστρέφων τὸ πρόσωπον· τὴν κεφαλὴν ἐμβάλλει ὁ ἐπαοιδὸς εἰς ἀγγεῖον, ἀγγεῖον δ' ἐπίσης εἴς τινας μεταγενεστέρας παραλλαγὰς καὶ ἀπεικονίσεις τοῦ ἀρχαίου μύθου ἀντικαθιστᾷ τὴν κίβισιν τοῦ Περσέως. Χαρακτῆρες δὲ τῆς Γοργόνης ἐκ τῶν μύθων περὶ τῶν Σειρήνων εἰλημμένοι εἶναι τὸ ἡδὺ ᾆσμα αὐτῆς καὶ ἡ ἀσέλγεια. [4])

[1]) Φυσιολόγου κεφ. 42 ἐν **Annuaire de l' Association pour l' encourag. des études grecques** 1873 σ. 273-4. Goldstaub zwei Beschwörungs-Artikel der Physiologus-Literatur ἐν **Romanisch. Abhandlungen zu Ehren Ad Toblers. Halle 1895** σ. 374 κέ. **Studi italiani di filologia classica** 1897 σ. 161. Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρονογράφους παρατηρεῖται συγχώνευσις τῶν ἀρχαίων μύθων τῶν Γοργόνων πρὸς τοὺς τοῦ Φυσιολόγου. (Βλ. Κεδρηνὸν τ. Ι σ. 40 **Bonn.** Ἰωάνν. Ἀντιοχ. ἀπ. 6,18 ἐν **FHG.** τ. IV σ. 544).

[2]) Πρὸς τὸ μύθευμα ὅτι οὐδὲν θηρίον ὑπακούει εἰς τὴν ἐρωτικὴν πρόσκλησιν τῆς Γοργόνης οὐδ' ὁ ἄνθρωπος, εἰμὴ ὅπως φονεύσῃ αὐτήν, παραβλητέον τὸ λεγόμενον περὶ τῶν Ἐρινύων ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου (Εὐμεν. 69. 70) «αἷς οὐ μίγνυται θεῶν τις οὐδ' ἄνθρωπος οὐδὲ θήρ ποτε»,

[3]) Καὶ κατὰ τὸν Νόννον (εἰς Γρηγόρ. Ναζιανζ. **I, 76** σ. **153**. Σουίδ. λ. Γοργόνες) ἔθνησκον οἱ ὁρῶντες τὰ πρόσωπα τῶν Γοργόνων.

[4]) Περὶ τῆς ἀσελγείας τῶν Σειρήνων βλ. **Weicker der Seelenvogel** σ. 71.

Καὶ εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ παρατηρεῖται, ὡς καὶ ἐν τῇ μνημονευθείσῃ διατριβῇ μου περὶ τῶν Γοργόνων κατέδειξα (σ. 4 κέ.), συγχώνευσις τῶν ἀρχαίων μύθων περὶ τῆς Μεδούσης καὶ τῶν Σειρήνων καθὼς καὶ τῶν περὶ τῆς Σκύλλης. Ἐκ τῶν περὶ τῶν Γοργόνων μύθων διετηρήθη εἰς τὰς σημερινὰς Γοργόνας μόνον τὸ ὄνομα καὶ ὁ χαρακτὴρ αὐτῶν ὡς ἐναλίων δαιμόνων (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 553). Ἡ δὲ τοῦ ὀνόματος μεταφορικὴ χρῆσις συνήθως μὲν συνάπτεται πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράστασιν τῶν Γοργόνων, σπανιώτερον δὲ πρὸς τὴν τῶν Σειρήνων, ἢ ἀκριβέστερον πρὸς τὴν δημώδη σημερινὴν τῶν Γοργόνων. Τοῦτο δ' ἐν Χίῳ, ὅπου ὁ ἐραστὴς Γοργόναν προσφωνεῖ τὴν ἐρωμένην, ὅταν θέλῃ νὰ ἐπαινέσῃ αὐτὴν διὰ τὴν γλυκύτητα τοῦ ᾄσματος αὐτῆς.[1]) Συνηθέστερον δὲ τὸ ὄνομα συνειθίζεται πρὸς ὕβριν, δηλοῦν τὴν δυσειδῆ ἢ κακότροπον γυναῖκα.[2]) ἐν Κύθνῳ δὲ καὶ τὸ οὐδέτερον *Γοργόνι* ἐπιχωριάζει ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ, λεγόμενον ἐπὶ δυστρόπου καὶ ἀνοικονομήτου καὶ βασανίζοντος τὴν μητέρα παιδίου.[3]) Ἡ χρῆσις αὕτη εἶναι παλαιά· «Γοργόνη, τερατοπρόσωπος γυνὴ» λέγει ὁ Ἡρῳδιανὸς (Ἐπιμερ. σ. 17 Boissonade), ἢ πιθανώτερον βυζαντινὸν παρέμβλημα εἰς τὸν γραμματικὸν τοῦτον. Ἐν Ἀμοργῷ Γοργόναν ὀνομάζουσι τὴν ἔχουσαν βάσκανον ὀφθαλμόν, τὴν γυναῖκα «ποῦ ματιάζει»,[4]) τοῦτο δ' ἄμεσον φαίνεται ἔχον συνάφειαν πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράστασιν τῆς βλοσυρώπιδος, τῆς φοβεροφθάλμου καὶ δεινὸν δερκομένης Γοργόνος.[5]) Ἐν Κύμῃ δὲ γοργόνα λέγεται ἡ μεγάλη πέτρα, ἴσως ἐξ ἀναφορᾶς πρὸς τὴν μυθο-

[1]) Κ. Α. Σγουρὸς ἐν Φοίνικι (περιοδικῷ συγγράμματι τῆς Ἀλεξανδρείας) 1875 σ. 13· «ἡ γλυκεῖα τῶν Γοργόνων φωνὴ ἐγένετο ἤδη παροιμιώδης, ἐν δὲ τῇ Χίῳ θέλων ἐρωτόληπτος νεανίας νὰ ἐπαινέσῃ διὰ τοῦ ἐκφραστικωτέρου τῶν ἐπιθέτων τὴν ᾄδουσαν Ἀμαρυλλίδα του *Βάστα, Γοργόνα μου!* ἀνακράζει.»

[2]) Βλ. καὶ Σκ. Βυζαντίου Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλ. λ. Γοργῶνα «ὀνομάζουν... τὴν ἄσχημον γυναῖκα καὶ τὴν κακόγριαν.» Ἐν Κύθνῳ σημαίνει τὴν κακὴν καὶ διεστραμμένην γυναῖκα (Βάλληνδα Πάρεργα σ. 60 καὶ ἐν Ἐφημ. Φιλομ. 1871 σ. 1843). Ἐν Ῥόδῳ «πᾶσαν μεγαλόσωμον καὶ ἀγριωπὸν γυναῖκα» (Βενετοκλῆς ἐν Ἐφημ. Φιλομ. 1860 σ. 1272). Ἐν Ἀνωγῇ τῆς Κεφαλληνίας τὴν δυσειδῆ γυναῖκα, ἥτις αὐτόθι καὶ *Μέδουσα* λέγεται. (Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Βʹ σ. 191).

[3]) Βάλληνδας ἔνθ. ἀν.

[4]) Ν. Γάσπαρη ἡ νῆσος Ἀμοργὸς σ. 87.

[5]) Βλ. **Roscher die Gorgonen** σ. 73 κέ. 59 κέ,

λογουμένην δύναμιν τῆς Γοργόνος τοῦ ν' ἀπολιθώνῃ τοὺς ὁρῶντας. [1])

Ὁ Σκαρλᾶτος ὁ Βυζάντιος (λ. Γοργῶνα) σημειώνει ὅτι Γοργόνα ὀνομάζουν εἰς μερικὰ μέρη ὅ τι λέγουν ἀλλοῦ Στρίγλαν Δρακόντισσαν καὶ Λάμιαν. Ἀλλὰ κυρίως ἡ συνωνυμία περιορίζεται εἰς τὴν μεταφορικὴν χρῆσιν. «Αὐτὴ ἡ Στρίγλα, ἡ Γοργόνα», ἔχει ὡς ὑβριστικὴν προσφώνησιν ὁ Κ. Οἰκονόμου εἰς τὸν Ἑξηνταβελόνην (Πρ. Α΄ σκ. 7). Ἐναλλαγὴν δὲ τῆς Γοργόνας πρὸς Στρίγγλαν ἔχομεν ἐν τηνίαις παραλλαγαῖς τοῦ κοινοτάτου πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος παραμυθίου τῆς Στρίγγλας. Ἐνῷ ἐν τηνίοις ἐπίσης παραλλαγαῖς τοῦ παραμυθίου τούτου ἡ δαιμονικὴ βασιλοποῦλα, ἡ κατατρώγουσα τοὺς ἵππους πρῶτον τοῦ βασιλικοῦ στάβλου καὶ ἔπειτα τοὺς ἀνθρώπους λέγεται στρίγγλα (ΔΙΕ. τ. Ε΄ σ. 293 κἑ.), ἐν ἄλλαις ἡ αὐτὴ λέγεται γοργόνα ἢ γουργόνα (αὐτ. σ. 313. 318) ἢ πιδὶ γουργόν'κον (αὐτ. σ. 308), ἐν μιᾷ δὲ ἀλγουφάισσα ἢ ἀλογοφάισσα (αὐτ. σ. 316). [2]) Ἐν Καρπάθῳ δὲ συνωνυμοῦσι τὸ Βοργόνα (ἡ) καὶ τὸ Στρίγλα (ΖΑ. 321)· ἀλλὰ συνηθέστερον αὐτόθι γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως ὡς ἐπιθέτου ὑβριστικοῦ. [3])

Τῶν δὲ ἀρχαίων Σειρήνων ὁ κύριος χαρακτὴρ, ὃν ἐτήρησαν καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ αἱ Γοργόναις καθὼς καὶ ἡ Γοργόνη τοῦ βυζαντινοῦ Φυσιολόγου, εἶναι τὸ μελωδικὸν ᾆσμα. Καὶ ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει καὶ ἐν τῇ ἑπομένῃ παρίσταται ἡ Γοργόνα παίζουσα λύραν καὶ τραγῳδοῦσα γλυκὰ τραγούδια, ἐξ ὧν διδάσκονται οἱ ναῦται νέας μελῳδίας ᾀσμάτων. Τῶν δὲ ἀρχαίων ὀρνιθομόρφων Σειρήνων ἡ ἀνάμνησις διετηρήθη ἐν ἀθηναϊκῷ παραμυθίῳ, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει βασίλισσαν τῶν Γοργόνων καὶ ὅλων τῶν πουλιῶν (ΔΙΕ. τ. Α΄ σ. 306.

[1]) Ἐν Ἀμισῷ τοῦ Πόντου ὁ τόπος ὅπου ἦτο ἄλλοτε ἐκκλησία τῶν ἁγίων Θεοδώρων, νῦν δὲ τζαμίον, λέγεται Γοργόναις (Σ. Ἰωαννίδου Ἱστορία Τραπεζοῦντος σ. 182 καὶ ἐκ τούτου Δήμιτσας ἐν Athen. Mittheilungen 1889 σ. 209). Ὁ λόγος τῆς ὀνομασίας ταύτης εἶναι ἄγνωστος· ὁ Δήμιτσας σημειώνει ὅτι ἐκεῖ «λέγεται κατὰ παράδοσιν ὅτι ὑπῆρχε ναὸς τῶν Γοργόνων». Τοιαύτη παράδοσις δὲν ὑπάρχει, ἐξέλαβε δ' ὡς παράδοσιν ὁ Δήμιτσας εἰκασίαν τοῦ Ἰωαννίδου, ἀβάσιμον ὅλως, διότι αἱ Γοργόνες δὲν εἶχον ναούς.

[2]) Ἀλογοφάγισσαις ἀποκαλεῖ τὰς Ἀμαζόνας ὁ Κ. Δαπόντες (Καθρέπτης τῶν γυναικῶν 1766 τ. Α΄ σ. 297).

[3]) Μανωλακάκη Καρπαθιακὰ σ. 187.

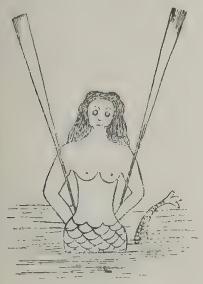
308. 309). Ἴσως δὲ καὶ ἐν τῷ συμαϊκῷ τῆς κυρᾶ Τζορτζόνας, ἥτις λέγεται ὅτι τὸν κοιμώμενον μετ' αὐτῆς ἐδίδασκεν «γουλωνῶν τῶν πουλιῶν τοῖς γλώσσαις» (ΖΑ. σ. 230)· καὶ ἐν ἄλλῳ ὅπου τὸ ὄνομα παρεφθάρη εἰς Τζιτζίναινα, καὶ παρίσταται αὕτη ὡς γινώσκουσα ὅλων τῶν πουλιῶν τοῖς γλώσσαις καὶ ἀπολιθοῦσα τοὺς προσερχομένους πρὸς αὐτήν. (Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Α' σ. 22).

Ἀλλὰ προπάντων ἡ συνταύτισις πρὸς τὰς Σειρῆνας καὶ τὴν Σκύλλαν τῶν Γοργόνων ἐμφαίνεται εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τούτων ὑπὸ τῆς δημώδους γραφικῆς καὶ πλαστικῆς τέχνης. Ὡς παρετήρησα εἰς τὴν διατριβήν μου περὶ τῶν Γοργόνων (σ. 3), ἡ Γοργόνα καταλέγεται εἰς τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἀρέσκεται ν' ἀπεικονίζῃ ἡ δημώδης τέχνη, ἂν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ἔργα τέχνης ἀπειρόκαλά τινα καὶ ἄξεστα βαναυσουργήματα, κοσμοῦντα συνήθως τὰς πρώρας πλοιαρίων ἢ τοὺς τοίχους καπηλείων ἢ τὰ πώματα κιβωτίων καὶ ἄλλα σκεύη τῆς πενεστέρας τάξεως τοῦ λαοῦ. Τὰ θέματα τῶν τοιούτων ἀπεικονίσεων δὲν εἶναι πολλά, περιορίζονται δὲ σχεδὸν μόνον εἰς πλοῖα καὶ εἰς Μακεδόνας, ὡς καλοῦνται αἱ ἀπεικονίσεις ἀρχαίων ὁπλιτῶν, καὶ εἰς τὴν Γοργόναν, ἥτις εἶναι τὸ συνηθέστατον πάντων, καὶ ἣν καὶ ἐπὶ τοῦ βραχίονος ἢ τῆς κνήμης ἢ τοῦ στήθους στίζουσιν (ἢ ὡς λέγουσι πατοῦν) οἱ ναυτικοὶ μάλιστα. [1])

Ὁ τύπος τῆς παραστάσεως τῆς Γοργόνας εἶναι διττός· διότι ἀπεικονίζεται κατὰ τὸν ἕνα μὲν τύπον ἔχουσα ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω

[1]) Τοιχογραφίας Γοργόνων μὲ οὐρὰς ἰχθύων καὶ κρατουσῶν πλοῖον εἰς τὴν ἑτέραν τῶν χειρῶν, εἶδεν εἰς παραλίας πόλεις τῆς Ἑλλάδος ὁ Preller (Griech. Mythol. I σ. 458, 3ης ἐκδ., σ. 558-9, 4ης ἐκδ.), ἀλλ' ἐξέλαβε ταύτας ὡς ἀπεικονίσεις Νεράιδων. Παρὰ τοῦ Πρέλλερ δὲ παρέλαβον ταῦτα καὶ ὁ Gädechens (Glaukos der Meergott σ. 8) καὶ ὁ O. Jahn (ἐν Berichte d. Kgl. Sächs. Gesellsch. d. Wissensch. 1854 τ. VI σ. 174 σημ. 58). Ὁ Schmidt (Volksl. σ. 105), καίπερ ἀγνοῶν τὰς Γοργόνας τῶν δημωδῶν παραδόσεων, ὀρθῶς ἠμφισβήτησε τὴν ὑπὸ τοῦ Πρέλλερ ἑρμηνείαν τῆς παραστάσεως, ἥτις ὅμως καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τοῦ Schmidt καὶ τῆς ἐμῆς διατριβῆς περὶ τῶν Γοργόνων ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τῶν διασκευαστῶν καὶ τῆς γ' καὶ τῆς δ' ἐκδόσεως τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας τοῦ Πρέλλερ. Ὁμοίαν τοιχογραφίαν εἶδεν ἔν τινι οἰκίᾳ τῆς Μάνης καὶ ὁ Γεμενῆς (ἐν Revue des deux Mondes 1865 τ. 56 σ. 16), ὅστις μὴ ἐννοήσας τὴν ἔννοιαν τῆς παραστάσεως, περιγράφει αὐτὴν ὡς ἀπεικονίζουσαν φανταστικὴν νύμφην, μέχρις ὀσφύος βεβυθισμένην εἰς τὸ ὕδωρ καὶ φέρουσαν εἰς τὴν χεῖρα μέγα πλοῖον.

σῶμα λεπιδωτόν ἰχθύος, κρατοῦσα δὲ εἰς τὴν χεῖρα ἄγκυραν, ἢ ἄγκυραν ἐν τῇ μιᾷ καὶ πλοῖον ἐν τῇ ἑτέρᾳ χειρί, ἢ κώπας. Κατὰ δὲ τὸν ἕτερον τύπον ἀντὶ ποδῶν ἔχει δύο σώματα ἰχθύων ἀνορθούμενα συμμέτρως ἑκατέρωθεν πρὸς τἄνω. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος εἰς τὸν ἰχθῦν εἶναι συνήθως ἄμεσος καὶ ἀνόργανος, ἀλλ' ἐνίοτε ἡ συναρμογὴ τῶν δύο σωμάτων ἐμφαίνει τέχνην τινά, περικαλυπτομένη διὰ μεγάλων διακοσμητικῶς διατεταγμένων λεπίδων· ἡ δὲ ἄκρουρα εἶναι λωτοειδὴς ἢ κρινοειδής.

1. Γοργόνα μετὰ κωπῶν.

Τοῦ πρώτου τύπου εἶδον παραδείγματα ἐστιγμένα ἐπὶ τοῦ σώματος ἀνδρῶν, ἢ ἐζωγραφημένα ἐν καπηλείοις, ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ καλύμματος ξυλίνων κιβωτίων (κασσέλλαις) καὶ ἐν τῷ γείσῳ οἰκίας τινὸς ἐν Ναυπλίῳ παρὰ τὴν πύλην τῆς ξηρᾶς. Ἐνταῦθα παραθέτω δύο, σχεδιασθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Ἀντωνοπούλου, ἐκ τοιχογραφιῶν δύο καπηλείων ἐν Πειραιεῖ. Τὸ πρῶτον ἀπεικονίζει Γοργόναν λυσίκομον κρατοῦσαν διὰ τῶν χειρῶν, ἃς συνάπτει ὄπισθεν τῶν νώτων, δύο κώπας, ὑψουμένας ἑκατέρωθεν τοῦ σώματος αὐτῆς· τοῦ ἰχθυοειδοῦς κάτω μέρους τοῦ σώματος τὸ πλεῖστον κρύπτεται ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἐξ ἧς ἀναθρώσκει παραπλεύρως ἡ οὐρά. Τὸ δὲ ὑπ' ἀρ. 2 Γοργόναν ἀναδεδεμένην ἔχουσαν τὴν κόμην καὶ πρόσωπον δυσειδὲς γραίας, εἴτε σκοπίμως οὕτω παρασταθὲν εἴτε ἐξ ἀδεξιότητος τοῦ τεχνίτου, περιβάλλουσαν διὰ τῆς δεξιᾶς ἀμφίστομον ἄγκυραν, ἧς κρατεῖ τὸν κάλων· ἡ οὐρὰ τοῦ ἰχθύος περιελίσσεται ἅπαξ περὶ τὴν ἄτρακτον τῆς ἀγκύρας, ὡς σπεῖρα ὄφεως.

2. Γοργόνα μετ' ἀγκύρας

Ὁ δ' ἕτερος τύπος εἶναι πολλῷ κοινότερος τοῦ πρώτου. Κάλλιστον παράδειγμα αὐτοῦ παρέχει τοιχογραφία τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἠλείᾳ μονῆς τῆς Σκαφιδιᾶς. Ἐν τῷ νάρθηκι τῆς ἐκκλησίας ταύτης εὐθὺς ὑπεράνω τῆς θύρας αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ εἰσερ-

χομένου εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀπεικονίζεται ἡ Γοργόνα ἐν τῇ θαλάσσῃ καὶ περὶ αὐτὴν παραστάσεις σχετικαὶ πρὸς τὰς λέξεις τῶν ἐδαφίων 7 — 11 τοῦ ΡΜΗ΄ ψαλμοῦ, ἅτινα δὶς ἐπαναλαμβάνονται ἐν ἐπιγραφῇ: «Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐπὶ τῆς ⟨γῆς⟩, δράκοντες καὶ πᾶσαι ἄβυσσοι, πῦρ, χάλαζα, χιών, κρύσταλλος, πνεῦμα καταιγίδος, τὰ ποιοῦντα τὸν

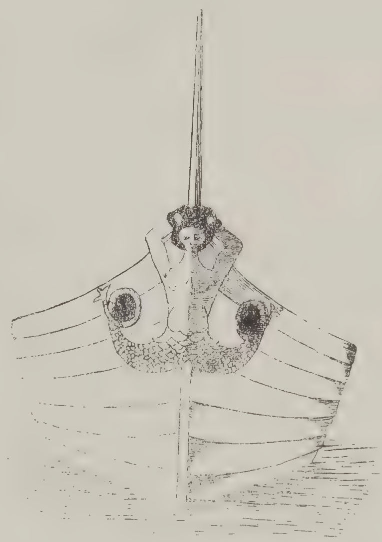
3. Γοργόνα ἐκ τοιχογραφίας τῆς μονῆς Σκαφιδιᾶς.

λόγον αὐτοῦ· τὰ ὄρη καὶ πάντες οἱ βουνοί, ξύλα καρποφόρα καὶ πᾶσαι κέδροι, τὰ θηρία καὶ πάντα τὰ κτήνη, ἑρπετὰ καὶ πετεινὰ ⟨πτερωτὰ⟩, βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ πάντες λαοί». [1]) Πιστὸν ἀντίγραφον τοῦ

[1]) Περιέκλεισα ἐντὸς ἀγκυλῶν τὰς παραλειπομένας ἐν τῇ ἐπιγραφῇ λέξεις τοῦ κειμένου· τὸ βουνοὶ ἐκφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μετὰ τοῦ ἄρθρου, ὅπερ δὲν ἔχουσιν οἱ πλεῖστοι κώδικες.

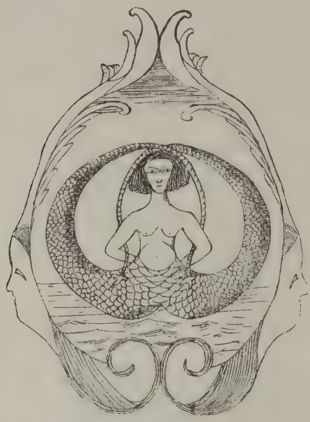
τμήματος τῆς τοιχογραφίας ταύτης, τοῦ περιέχοντος τὴν Γοργόνα, παρακληθεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ ἐφιλοπόνησεν ὁ κ. Ἀντ. Καραμπέτσος, μηχανικός· ἐκ τούτου δὲ κατεσκευάσθη ἐν σμικρύνσει ἡ παρατεθειμένη εἰκὼν 3. Τὸ τμῆμα τοῦτο ἔχει ὕψος 0,613 καὶ πλάτος 0,601. Ἀπεικονίζεται δὲ ἡ Γοργόνα εἰς τὸ βάθος τῆς θαλάσσης, κυκλουμένη ὑπὸ ἰχθύων, 7 δεξιὰ 9 ἀριστερά, ἐνῷ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς πλοῖον πλέει πλησίστιον ἐπὶ δεξιά. Ἡ τοιχογραφία εἶναι δίχρωμος, μὴ λογιζομένων τῶν χρωμάτων τῆς θαλάσσης, ἥτις ὑποτίθεται πληροῦσα σύμπασαν τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς· ἡ μὲν Γοργόνα εἶναι σκοτεινοῦ κιτρίνου χρώματος, ἀνοικτοῦ δὲ ἐρυθροῦ τὸ σκάφος τοῦ πλοίου καὶ οἱ ἀναδέται τῶν ἱστίων καὶ οἱ ἰχθύες, πλὴν δύο καταληφθέντων λευκῶν.

Ἄλλα δύο παραδείγματα λαμβάνω ἐκ σημερινῶν πλοίων. Τὸ ὑπ᾽ ἀρ. 4 εἶναι τὸ ἀκρόπρωρον πλοιαρίου τοῦ λιμένος Θήρας μετακομίζοντος ἄνθρακας εἰς Πειραιᾶ, σχεδιασθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Ἀντωνοπούλου (ἐν σμικρύνσει $^1/_{40}$)· διὰ τῶν ὑψωμένων χειρῶν ἡ Γοργόνα ἀνέχει ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς της τὸν πρόβολον ἱστόν, τὰ δ᾽ ἐπέχοντα τὴν θέσιν τῶν ποδῶν σώματα τῶν ἰχθύων διιστάμενα ἑκατέρωθεν ἀνέρχονται πρὸς τἄνω μέχρι τοῦ ὕψους τῶν στέρνων, αἱ δ᾽ οὐραὶ περιελίσσονται περὶ τὰς θυρίδας τῆς πρώρας ἀπογεισοῦσαι αὐτάς Τὸ ὑπ᾽ ἀρ. 5 εἶναι γραφὴ ἐν θυρεῷ κοσμοῦντι τὴν πρύμναν τοῦ πλοιαρίου Φανερωμένη τοῦ λιμένος τῆς Ἄνδρου (σχεδιασθεῖσα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κ. Ἀντωνοπούλου ἐν σμικρύνσει $^1/_8$). Ἡ Γοργόνα ἐπιπλέουσα τῆς θαλάσσης συνάπτει ὄπισθεν ἐπὶ τῶν νώτων τὰς χεῖρας, οἱ δὲ ἰχθυοειδεῖς πόδες της συμμέτρως διιστάμενοι καὶ ἀνορθούμενοι ἑκατέρωθεν συνάπτονται κατὰ

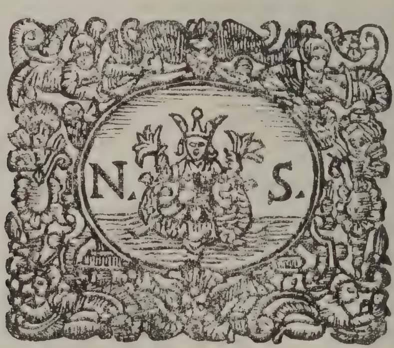
4. Ἀκρόπρωρον θηραϊκοῦ πλοιαρίου

τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς, ἀποτελοῦντες ἐλλειψοειδὲς σχῆμα, ἐκεῖθεν δὲ καταπίπτουσιν ἀντιθέτως καὶ διαπερῶντες διὰ τῶν ἀγκώνων περικλείουσιν ὡς ἐν πετάλῳ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα τῆς Γοργόνας πλὴν τῶν ὠλεκράνων.

5. Γραφὴ ἐν θυρεῷ ἀνδρίου πλοιαρίου

Τὸν αὐτὸν τύπον ἀνευρίσκομεν καὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἄδηλον ὅμως ἂν εἰς τὰς ἰταλικὰς ἢ τὰς ἑλληνικὰς παραστάσεις πρέπει νὰ καταλεχθῶσι τὰ σήματα τῶν ἐν Βενετίᾳ τυπογράφων Νικολάου Σάρου καὶ Ἀντωνίου Βόρτολι. Ὁ πρῶτος τούτων ἦτο Ἠπειρώτης, ἐλθὼν ἐξ Ἰωαννίνων εἰς τὴν Βενετίαν μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, [1]) ἐκδώσας δὲ τὸ πρῶτον βιβλίον ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τῷ 1681. Τὸ σῆμα αὐτοῦ (εἰκ. 6) παριστάνει Γοργόναν ἐντὸς ἐλλειπτικοῦ κύκλου περιεχομένου ἐν τετραπλεύρῳ πλαισίῳ κοσμουμένῳ διὰ ποικίλων ζωδίων. Ἡ Γοργόνα

6. Σῆμα τοῦ τυπογράφου Ν. Σάρου

φέρει στέμμα προσόμοιον πρὸς στέμμα ὑποκόμητος (μὲ ἕνα μαργαρίτην εἰς τὸ μέσον καὶ ἀνὰ ἓν κρίνον εἰς τἆκρα), κρατεῖ δὲ δι' ἑκατέρας χειρὸς ἐκ τῆς οὐρᾶς τὸν ἀντιστοιχοῦντα ἰχθυοειδῆ πόδα, ἀνορθουμένους

[1]) Βλ. Παπαδοπούλου Βρετοῦ Νεοελλην. Φιλολογ. τ. Β' σ. 333. Ι. Βελούδου Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ. Βενετ. 1872 σ. 129.

μέχρι τοῦ ὕψους τῆς κεφαλῆς καὶ καμπτομένους πρὸς τὰ ἔσω ἐν σχήματι πήχεων λύρας.[1]) Τὸ δ' ἕτερον τοῦ Ἰταλοῦ Βόρτολι, τυπώσαντος πολλὰ ἑλληνικὰ βιβλία, κατεσκευάσθη ἴσως κατὰ μίμησιν τοῦ σήματος τοῦ Σάρου. Εἰς τὸ κέντρον ἡμικυκλιοειδοῦς κοσμήματος ἐξ ἀκανθῶν καρπῶν πτηνῶν καὶ κεφαλῶν φανταστικῶν θηρίων, Γοργόνα κρατεῖ ὡς ἐν τῷ τοῦ Σάρου διὰ τῶν χειρῶν τὰς οὐρὰς αὐτῆς (εἰκ. 7).

7. Σῆμα τοῦ τυπογράφου Α. Βόρτολι.

Ἐκάλεσα Γοργόναν τὴν ἐν τῷ σήματι τοῦ Βόρτολι γυναικεῖαν μορφήν, ἀλλ' ἂν θεωρήσωμεν τοῦτο ἰταλικὸν πρέπει νὰ κληθῇ Σειρήν. Διότι οὕτως ὀνομάζουσιν αὐτὴν οἱ Ἰταλοί. Περὶ δὲ τῶν ἰταλικῶν παραστάσεων, ἀποκρινόμενος εἰς ἐρωτησίν μου ὁ ἐπιφανὴς Ἰταλὸς λαογράφος κ. Giuseppe Pitrè δι' ἐπιστολῆς του τῆς 26 Φεβρουαρίου 1884 μοὶ ἀνεκοίνωσε πολυτίμους πληροφορίας, ὧν τινὰς ἐδημοσίευσεν ὕστερον καὶ ἐν τῷ συγγράμματί του Usi e costumi credenze e pregiudizi del popolo Siciliano (Palermo 1889 τ. IV. σ. 198-9). Ἡ θαλασσία σειρὴν (Sirena di lu mari) εἶναι τύπος κοινότατος εἰς τοὺς ναυτικοὺς τῆς Σικελίας, ἀπεικονιζόμενος

[1]) Τὰ σήματα εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Σάρου τυπωθέντα βιβλία δὲν εἶναι πάντα ἀκριβῶς ὅμοια. Τὸ ἀπεικονιζόμενον ὧδε ἐλήφθη ἐκ τῆς προμετωπίδος τοῦ βιβλίου τοῦ ἐπιγραφομένου «Προσκυνητάριον τῶν ἱερῶν τόπων ἐκδοθὲν παρὰ Ἀρσενίου Καλλούδη τοῦ Κρητός. Ἐνετ. 1690». Ὁ Legrand (Bibliographie hellènique du XVIIe siècle τ. II σ. 454) ἐδημοσίευσεν ἕτερον πανομοιότυπον ἐκ Ψαλτηρίου τοῦ 1689.

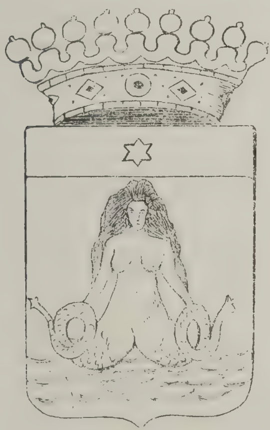
εἰς τὰς πρώρας τῶν ἁλιευτικῶν λέμβων καὶ εἰς σκεύη ναυτικά. Παρίσταται δὲ συνήθως ἔχουσα μίαν μόνην οὐρὰν μακροτάτην κυμαινομένην ἢ συσπειρωμένην. Σικελὸς τυπογράφος, προγενέστερος τοῦ Σάρου καὶ τοῦ Βόρτολι, ὁ Γ. Φραγκίσκος Καρράρας ὁ νεώτερος, εἶχεν εἰκόνα τῆς Σειρῆνος εἰς τὸ σῆμα αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου πανομοιότυπον ἀνακοινωθέν μοι ὑπὸ τοῦ Πιτρέ, παραθέτω ὧδε (εἰκ. 8). Τὸ σῆμα τοῦτο

8. **Σῆμα τοῦ Σικελοῦ τυπογράφου Καρράρα.**

ἐλήφθη ἐκ βιβλίου τυπωθέντος τῷ 1583, ἐπιγραφομένου δὲ Costituzioni sopra gli ufficii di capitano di guardia di Corte, e degli algozini. Ἐν θυρεῷ χωριζομένῳ εἰς δύο τμήματα διὰ ζώνης κοσμουμένης διὰ τριῶν ἀστέρων ἀπεικονίζεται ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἡ Σειρὴν μὲ γυμνὴν τὴν κεφαλὴν κρατοῦσα τοὺς ἀνωρθωμένους δύο ἰχθυοειδεῖς πόδας της σχεδὸν κατὰ τἄκρα τῶν οὐρῶν. Ἀπεικονίζεται προσέτι ἡ θαλασσία Σειρὴν καὶ ἐν τῷ οἰκοσήμῳ τοῦ οἴκου Ἀμάρη, ὅστις ἐκ τῆς ναυτικῆς σικελικῆς πόλεως Δρεπάνου (Trapani) καταγόμενος γενάρχην εἶχε τὸν Λεονάρδον Ἀμάρη, ἀποθανόντα τῷ 1377. Ἐν τῷ οἰκοσήμῳ τούτῳ ἀπεικονίζεται ἐν πεδίῳ ἀργυρῷ σειρὴν ἐπὶ κυανῶν κυμάτων, ἡ δ'

ἐπικεφαλαία ζώνη κυανῆ ἐπίσης ἔχει ἐν τῷ μέσῳ χρυσοῦν ἀστέρα. Τὰ ὑπὸ τοῦ Πιτρὲ σταλέντα μοι πανομοιότυπα τοῦ οἰκοσήμου, εἶναι, ὡς οὗτος παρατηρεῖ, δύο εἰδῶν· εἰς τὸ ἓν (εἰκ. 9), ἐπιστεφόμε-

9. 10. Οἰκόσημα τῆς οἰκογενείας Ἀμάρη.

νον ὑπὸ στέμματος κόμητος, ἡ Σειρὴν εἶναι λυσίκομος, ἐξηνεμωμένην ἔχουσα ἐπὶ τῶν νώτων τὴν κόμην· οἱ δὲ ἀντὶ τῶν ποδῶν ἰχθύες σχηματίζουσιν ἑκατέρωθεν ἀνὰ μίαν σπεῖραν, ἐφ' ὧν ἐκείνη ἐπιθέτει τὰς χεῖρας· τὸ δ' ἕτερον (εἰκ. 10) δὲν ἔχει στέμμα, ἡ δὲ αὐχμηρὰ καὶ ἀκτένιστος κόμη τῆς Σειρῆνος προσομοιάζει πρὸς τὴν τῆς ὀφιοπλοκάμου Μεδούσης, καὶ αἱ οὐραὶ τῶν ἰχθύων ἀνορθούμεναι ἑλίσσονται περὶ τὰς χεῖρας αὐτῆς. Ἐκ τῶν σημερινῶν δὲ παραστάσεων παραθέτω πανομοιότυπον εἰκόνος εἰλημμένης ἐξ ἐντύπου, χρησιμεύοντος διὰ τὴν σικελικὴν παιδιὰν τὴν λεγομένην a la Nanna pigghia cincu ('ς τὴ Νάννα παίρνει πέντε). [1]) Καθ' ὅσον δύναται νὰ διακριθῇ ἐκ τῆς ἀτέχνου καὶ κακῶς τυπωμένης εἰκόνος (εἰκ. 11), ἡ Σειρήν, παρίσταται μὲ γυμνὴν τὴν κεφαλὴν καὶ γυμνὸν τὸ σῶμα, περιεζωσμένη τὴν ὀσφὺν διὰ ζώνης προσομοίας πρὸς πτερύγια θώρακος, καλυπτούσης δὲ τὴν προ-

11. Σειρὴν ἐκ δημώδους σικελικοῦ βιβλίου.

[1]) Pitrè, Giuochi fanciulleschi siciliani. Palermo 1883 σ. 89.

σαρμογὴν τοῦ ἰχθυοειδοῦς σώματος πρὸς τὸ ἀνθρώπινον (ἐνδέχεται ὅμως νὰ μὴ εἶναι ζώνη τὸ ἀπεικονιζόμενον, ἀλλὰ παρυφὴ χιτῶνος φορουμένου ὑπὸ τῆς Σειρῆνος· διὰ τῶν χειρῶν κρατεῖ κατὰ τὸ σχῆμα τῶν ἑλληνικῶν τύπων τοὺς πρὸς τἄνω ὀρθουμένους μέχρι τοῦ ὕψους τῶν ὤμων ἰχθυοειδεῖς πόδας. Ἡ εἰκὼν αὕτη μικρὸν διαφέρει, ὡς παρατηρεῖ ὁ Pitrè, [1]) τῆς περιεχομένης ἐν τῷ δημώδει ἰταλικῷ βιβλίῳ Smorfia, ἤτοι Ὀνειροκρίτῃ. [2])

Αἱ ἰταλικαὶ αὗται παραστάσεις κοινὴν πιθανώτατα μετὰ τῶν ἑλληνικῶν ἔχουσι τὴν προέλευσιν, ληφθέντων τῶν τύπων ἐκ μνημείων τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον πῶς ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους αἱ ἰχθυόποδες γυναῖκες, ἂν καὶ ἐκ τῆς σημερινῆς δημώδους ὀνομασίας, κατὰ παράδοσιν διατηρηθείσης, ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσωμεν ὅτι καὶ τότε Γοργόνες ὠνομάζοντο. [3]) Τὸ δὲ ὄνομα τῶν σειρήνων ἀπεδίδετο συνήθως εἰς ἄλλα τερατώδη πλάσματα τῆς φαντασίας, προελθόντα ἐκ συγχωνεύσεως τῶν περὶ Σειρήνων καὶ τῶν Ὀνοσκελίδων παραστάσεων (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 645)· καὶ τὰς παραστάσεις θαλασσίων τεράτων, ἅτινα οἱ λογιώτεροι ὑπελάμβανον ὡς Σειρῆνας, οἱ πολλοὶ ἐκάλουν θαλασσίους ἵππους. [4]) Καίτοι δ' ὡς κατωτέρω θὰ δειχθῇ, ἤδη καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους αἱ Σειρῆνες ἀπεικονίζοντο καὶ ὡς ἰχθυόμορφοι, οἱ Βυζαντινοὶ ὅμως διετήρουν καὶ τὸν παλαιότερον τύπον τῶν ὀρνιθομόρφων Σειρήνων, [5]) καὶ ἐφαντάζοντο ταύτας ὡς ζῶα ἀνθρωπόμορφα, ἡδύφθογγα

[1]) Τοῦ αὐτοῦ **Usi e costumi** τ. IV σ. 198.

[2]) **Il vero Libro dei sogni. Milano** 1878 σ. 232 (Ἡ παραπομπὴ ἐκ τοῦ **Pitrè**).

[3]) Αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Γοργονοειδεῖς κεφαλαί, τὰς ὁποίας ἀναφέρουσι βυζαντινοί τινες συγγραφεῖς (Παραστάσεις χρον. 44α σ. 51 **Preger**. Κωδιν. σ. 34 **Bonn**. Excerpt. **anon**. **byzant**. σ. 15 **Treu**), βεβαίως ἦσαν Γοργόνεια. Ἀλλ' ἄδηλον τί ἦσαν αἱ δύο Γοργόνες ἢ Γοργονίδες, ἡ μία τῇ ἑτέρᾳ κατ' ὄψιν βλέπουσα, αἱ ὑπὸ τῶν αὐτῶν μνημονευόμεναι (Παραστάσ. 40 σ. 45. Κωδιν. σ. 41. 170-1. Exc. **anon byz**. σ. 15).

[4]) Παραστάσεις χρον. 15 σ. 30 **Preger**. Κωδιν. π. ἀγαλμ. σ. 67-8. Ὁ Ἐπιφάνιος Δημητριάδης διδάσκαλος, ποιήσας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τὴν παγκόσμιον πανήγυριν, στιχούργημα εἰς ὃ κατέπλεξε πολλὰς δημώδεις καὶ βυζαντινὰς δοξασίας ἄγνωστον τίνα ἔχων πηγήν, καλεῖ τὰς Σειρῆνας γυναικοφάρια: «ἔχει (ἡ θάλασσα) καὶ Σειρῆνας | ποῦ ναι γυναικοψάρια — | ποῦ τρώγουν τὰ καράβια μαζὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους». (Παρνασσ. τ. Η' σ. 418).

[5]) Παραδείγματα ἐκ τῆς βυζαντινῆς τέχνης, καὶ τῆς ῥωσικῆς τῆς γεωργιακῆς καὶ

πάνυ καὶ θανατηφόρα, τὴν μορφὴν ἔχοντα ἀπὸ κεφαλῆς ἕως ὀμφαλοῦ ἀνθρώπου, τὸ δὲ λοιπὸν πτηνοῦ. [4]) Ἀλλ' οἱονδήποτε καὶ ἂν ἦτο τὸ ὄνομα αὐτῶν, ὁ τύπος τῶν ἰχθυοπόδων γυναικῶν δὲν ἦτο ἀσυνήθης εἰς μνημεῖα τῆς βυζαντινῆς τέχνης, καὶ δὴ καὶ εἰς μνημεῖα εὑρισκόμενα ἐν Ἰταλίᾳ, ἐξ οὗ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ διάδοσις αὐτοῦ ἀνὰ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κατὰ τοὺς μέσους χρόνους.

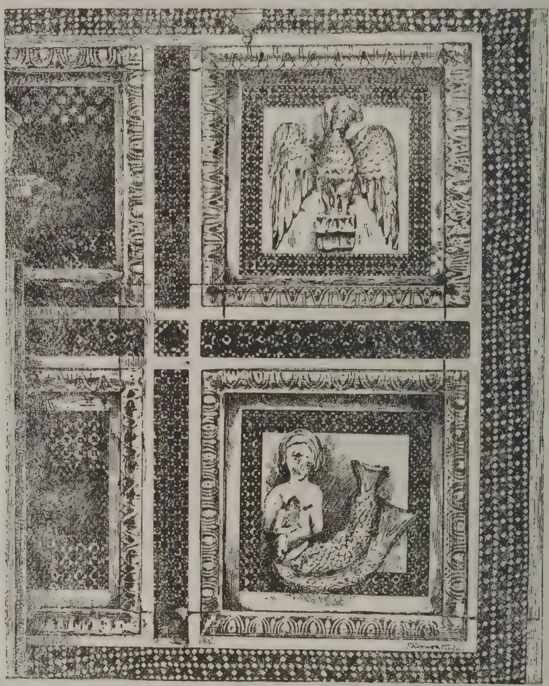
Τοιαύτην παράστασιν ἰχθυόποδος γυναικὸς παρουσιάζει βυζαντινὸν ψηφιδωτὸν τοῦ τέλους τοῦ Ι΄ αἰῶνος περίπου, ἐν μαρμαρίνῳ δρυφάκτῳ τῆς ἁγίας Λουκίας ἐν Γαέτᾳ (εἰκ. 12). Οἱ πόδες δὲν ἀνορθοῦνται ἐν αὐτῷ πρὸς τἄνω ἑκατέρωθεν, ἀλλ' ἀμφότεροι ἐκτείνονται ὁριζοντίως πρὸς τὰ πλάγια, οὕτως ὥστε τὸ σῶμα τῆς Γοργόνας φαίνεται μᾶλλον ἀπολῆγον εἰς ἕνα ἰχθῦν. [5]) Ἀλλὰ ὁ συνηθέστερος σήμερον ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἰταλίᾳ τύπος εὑρίσκεται ἀπαράλλακτος εἰς βυζαντινὸν μνημεῖον τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος, ἐν Ἰταλίᾳ ἐπίσης ποιηθέν. Εἶναι ψηφοθέτημα τοῦ ἐδάφους τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἐν Ῥαβέννῃ παριστῶν ἐντὸς τετραγώνου πλαισίου μετὰ βροχωτῶν κοσμημάτων Γοργόναν μὲ γυμνὴν τὴν κεφαλὴν κρατοῦσαν διὰ τῶν χειρῶν κατὰ τὴν οὐρὰν τοὺς συμμέτρως ἑκατέρωθεν μέχρι τοῦ

τῆς ἀρμενικῆς εἰς ἃς ἐκείνη μεγάλην εἶχε ῥοπήν, ἀναγράφει ὁ Ῥέδιν ἐν Βυζαντινοῖς χρονικοῖς 1895 τ. II σ. 335-6. Ὀρνιθόμορφοι παρίστανται αἱ Σειρῆνες καὶ ἐν μνημείοις τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς τέχνης (**V. Schultze** Archäologie der **altchristl. Kunst** σ. 252-3). Ὁμοίως καὶ ἐν μεσαιωνικοῖς (**Piper Mythol. d. christl. Kunst** τ. I, 1 σ. 377-393).

[4]) Οὕτω περιγράφεται ζεῦγος Σειρήνων, ἄρρην καὶ θήλεια, ἐπιφανὲν ἐν τῷ Νείλῳ, κατὰ τὸ τέλος τοῦ ϛ΄ αἰῶνος (Γεωργ. ἁμαρτωλ. χρον. Δ΄, 225 σ. 555 **Muralt**. Γλυκᾶ χρον. Δ΄ σ. 507. Θεοφάν. σ. 433 **Bonn**. σ. 280 **De Boor**. Κεδρην. τ. I σ. 700-1 **Bonn**. Θεοφύλακτ. Σιμοκάτ. Ζ΄, 16 σ. 299 κέ. **Bonn**. σ. 273 κέ. **De Boor**). Ῥητῶς τὰ τέρατα ταῦτα ὀνομάζονται Σειρῆνες ὑπὸ τοῦ Γλυκᾶ καὶ δημωδέστερον Σειρῆναι ὑπὸ τοῦ Γεωργίου τοῦ ἁμαρτωλοῦ· ὀρνιθόμορφα δὲ περιγράφουσιν αὐτὰ ἀμφότεροι (ἀνθρωποπετεινόμορφα κατὰ τὸν Γλυκᾶν). Ἄξιαι λόγου εἶναι διαφοραί τινες ἐν τῇ διηγήσει τῶν ἄλλων βυζαντινῶν συγγραφέων, ἐμφαίνουσαι ὅτι εἶχον κατισχύσῃ αἱ ὕστεραι παραστάσεις ἰχθυοπόδων Σειρήνων, καὶ ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ φαντασθῶσιν ὡς πτηνὰ τέρατα ἐνδιαιτώμενα εἰς τὰ ὕδατα. Διότι οἱ συγγραφεῖς οὗτοι δὲν τὰ ὀνομάζουσι Σειρῆνας, οὐδὲ τὰ περιγράφουσιν ὡς ὄρνιθας τὰ κάτω τῆς ὀσφύος, ἀλλὰ λέγουσιν ὅτι τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ σώματος αὐτῶν ἐκάλυπτε τὸ ὕδωρ.

[5]) Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν **American Journal of Archeology** 1895, ἐλήφθη δ' ἡ εἰκὼν ἐκ τοῦ **Schlumberger L'epopée byzantine** τ. II σ. 269.

ὕψους τοῦ προσώπου της ὀρθουμένους ἰχθυοειδεῖς πόδας. (Εἰκ. 13) [1]) Ἡ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐκτίσθη μὲν τῷ 424 ὑπὸ τῆς Γάλλας Πλακιδίας, ἀλλὰ τὰ ψηφοθετήματα τοῦ ἐδάφους, ὧν λείψανα μόνον περιεσώθησαν, κατεσκευάσθησαν ἀμελῶς καὶ βαναύσως ὑπὸ ἐπιχωρίων τεχνιτῶν κατὰ βυζαντινὰ πρότυπα. Εἰς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα πρέπει νὰ

12. Βυζαντινὸν μαρμάρινον δρύφακτον μετὰ ψηφιδωτῶν ἐν Γαέτῃ.

προστεθῇ καὶ ἀνάγλυφον ἐκ πεντελησίου μαρμάρου τὸ ὁποῖον ἀγνοῶ ποῦ σήμερον εὑρίσκεται καὶ τί ἀπέγινεν. Πρὸ δεκαπέντε περίπου ἐτῶν τὸ τελευταῖον εἶδον αὐτό, ἐντετειχισμένον εἰς τὸν πλίνθινον τοῖχον καλύβης γεωργοῦ τινὸς ὀνομαζομένου Σπύρου, εἰς τὰ Πατίσια, εἰς πάροδον τῆς ὁδοῦ τῆς φερούσης ἀπὸ τὸν πρῶτον σταθμὸν τοῦ τροχιοδρόμου Ἀθηνῶν Πατισίων εἰς τὸ ἐκκλησίδιον τῆς ἁγίας Ζώνης.

[1]) Βυζαντινὰ χρονικὰ 1895 πίν. 6.

Ἔκτοτε πολλάκις ἀναζητήσας δὲν ἠδυνήθην νὰ τὸ ἀνεύρω· ἡ καλύβη ἐκείνη κατηδαφίσθη, οἱ ἀγροὶ ἐρρυμοτομήθησαν καὶ ἐκτίσθησαν πολλαὶ οἰκίαι, ἴσως δ' ἐνῳκοδομήθη εἴς τινα τούτων. Ἐπὶ τετραγώνου πλακός, ἧς αἱ πλευραὶ εἶχον ἑνὸς μέτρου περίπου μῆκος, ἀπεικονίζετο Γοργόνα γυμνόσωμος, οἱ δὲ δύο ἰχθυοειδεῖς πόδες αὐτῆς ἐστρέφοντο πρὸς τἄνω· τὰ σώματα τῶν ἰχθύων ἐπλήρουν σχεδὸν τὰ κενὰ διαστήματα τῆς πλακὸς ἑκατέρωθεν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος τῆς Γοργόνας, ἥτις ἐκράτει εἰς τὴν δεξιὰν εἶδός τι ἄνθους ἢ φυτοῦ· δύο ὀπαὶ εἰς τὴν θέσιν τῶν θηλῶν τῶν μαστῶν, διήκουσαι καθ' ὅλον τὸ πάχος τῆς πλα-

13. Βυζαντινὸν ψηφιδωτὸν ἐν Ῥαβέννῃ.

κός, ἐδείκνυον ὅτι εἶχεν αὕτη χρησιμοποιηθῇ εἰς κρήνην, ἢ ἀνέκαθεν ἦτο προωρισμένη πρὸς τοιοῦτον σκοπόν.

Καὶ ἀλλαχοῦ ὅμως ἀπαντᾶται ὁ αὐτὸς τύπος. Ἐν τῷ πυλῶνι τῆς ἐν Ῥεγενσβούργῳ ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, ἀριστερὰ τῆς πύλης ἐν τῇ κατωτάτῃ σειρᾷ τοῦ πλαστικοῦ διακόσμου, ὑπάρχει παράστασις παρθένου ἐπιβαινούσης λέοντος ἢ λεαίνης, κρατούσης δὲ διὰ τῶν χειρῶν τὰ δύο ἄκρα τοῦ ἰχθυοειδοῦς κάτω μέρους τοῦ σώματός της, ἀνορθούμενα πρὸς τἄνω μέχρι τοῦ ὕψους τῆς κεφαλῆς αὐτῆς. Ὁ χρόνος τῆς κατασκευῆς τοῦ γλυπτικοῦ τούτου ἔργου δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς· ἀλλὰ γνωστὸν εἶναι ὅτι ἡ ἐκκλησία ἤρχισε νὰ οἰκο-

δομῆται τῷ 1109, τῷ δὲ 1200 μέρος αὐτῆς κατηδαφίσθη καὶ ἤρχισεν ἡ ἀνοικοδόμησις αὐτῆς· ὥστε πάντως δὲν εἶναι παλαιότερον τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος.[1]) Ὁ Piper (ἔνθ. ἀν.) ἀναφέρει καὶ ἄλλα τινά, ἤτοι ἐν μονῇ τῆς Ζυρίχης, εἰς τοὺς κίονας τῆς ἐκκλησίας Couvigny καὶ εἰς κώδικα τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος τοῦ Φραγκίσκου Ἀσκουλάρη ἐν τῇ Λαυρεντιακῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Φλωρεντίας (Plut. 40, κῶδ. 52 φ. 43). Εἰς δὲ τὰ παρὰ Piper ἀναγραφόμενα παραδείγματα πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Gente ἐν τῷ νόμῳ Charente τῆς Γαλλίας ἀπεικονίζεται Σειρὴν μὲ δύο πόδας περατουμένους εἰς οὐρὰν ἰχθύος.[2]) Καὶ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως ἐν Lüneburg τῆς Γερμανίας συνειθίζοντο πόπανα ἐν σχήματι ἰχθυόποδος Σειρῆνος.[3])

Τὰ πρότυπα τῶν παραστάσεων τούτων ἀνευρίσκονται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ τέχνῃ, ἐξ ἧς παρέλαβε ταῦτα ἡ βυζαντινή, μεταδώσασα πιθανώτατα καὶ εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Ἡ διαφορὰ δὲ τῆς ὀνομασίας, Γοργόνων μὲν καλουμένων ὑπὸ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων, ἴσως δὲ καὶ ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, Σειρήνων δὲ ὑπὸ τῶν λαῶν τῆς δύσεως, ἢ γενικώτερον θαλασσίων γυναικῶν, προῆλθεν ἐκ τούτου, ὅτι ἤδη καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶχεν ἐπέλθῃ συνταύτισίς τις καὶ σύγκρασις τῶν παραστάσεων τῶν ἐναλίων δαιμόνων καὶ αὐτῶν τῶν περὶ τούτων μύθων, καὶ ὅτι κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους εἰς τοὺς ἐναλίους δαίμονας ἐτάσσοντο καὶ αἱ Σειρῆνες καὶ αἱ Γοργόνες, αἵτινες ἐν ἀρχῇ οὐδὲν κοινὸν φαίνεται εἶχον πρὸς τού-

[1]) Βλ. Panzer Beitrag zur deutschen Mythologie. Münch. 1855 τ. II σ. 1 κέ. Βλ. καὶ σ. 308-9, ὅπου ὁ συγγραφεὺς ἐπιχειρεῖ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν παράστασιν ἐκ τῆς γερμανικῆς μυθολογίας.

[2]) Revue archéologique 1853 σ. 398. Καὶ τὰ σήματα δύο Γάλλων τυπογράφων ἔχουσιν ἀπεικονίσεις Σειρήνων. Εἰς τὸ τοῦ ἐν Παρισίοις G. Le Bert ἐν βιβλίῳ τοῦ 1539, δύο Σειρῆνες ἑκατέρωθεν δένδρου παρίστανται ἔχουσαι τὸ κάτω τοῦ σώματος ἀπολῆγον εἰς ἰχθὺν συνεσπειραμένον ὡς ὄφιν. (Brunet Manuel du libraire. 5e éd. τ. V σ. 720). Εἰς δὲ τὸ τοῦ Robinet Mace, βιβλιοπώλου ἐν Rouen, ἀπεικονίζεται Σειρὴν κρατοῦσα διὰ τῆς δεξιᾶς κτένα καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς ἄγκυραν ἀπηρτημένην ἐκ σχοινίου κάτω τοῦ σώματος αὐτῆς. Τὸ διπλοῦν σῶμα ἰχθύος ἐκτείνεται ὁριζοντίως πρὸς τὰ δεξιά, μὲ μικρὰν κλίσιν εἰς τὸ ἄκρον πρὸς τἄνω. (Αὐτ. τ. IV σ. 782). Ὁ τύπος οὗτος παρουσιάζει ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸ βυζαντινὸν ψηφοθέτημα τῆς Γαέτας.

[3]) Illustrirte Zeitung 1884 ἀρ. 2164 σ. 639-640.

τους.[1]) Ἡ τοιαύτη συνταύτισις εἶναι καταφανεστάτη εἰς μνημεῖα τῆς τέχνης. Ἡ κεφαλὴ τῆς Γοργόνος ἀπεικονίζεται μετὰ θαλασσίων ἐμβλημάτων ἢ ἐν μέσῳ τῶν κυμάτων μετὰ δελφίνων.[2]) Αἱ Σειρῆνες, ὧν ἡ ὁμηρικὴ παράστασις φαίνεται ἐπικρατοῦσα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὡς δαιμόνων ἐν μέσῳ τῷ πελάγει ἐν νήσῳ διαιτωμένων, ὀλεθρίων δ' εἰς τοὺς ναυτιλλομένους, ἐπισκοτίσασα τὴν δημωδεστέραν παράστασιν αὐτῶν ὡς ψυχοπομπῶν δαιμόνων, αἱ Σειρῆνες τὸ πρῶτον περὶ τὰ τέλη τοῦ Ϛ αἰῶνος ἢ τὸν Ζ´ αἰῶνα μ. Χ. ἀναφέρονται ὑπὸ συγγραφέως ὡς ἰχθυόμορφοι τὰ κάτω τοῦ σώματος·[3]) ἀλλὰ πιθανῶς ἡ παράστασις αὕτη δὲν ἦτο ἄγνωστος καὶ εἰς τοὺς παλαιοτέρους χρόνους, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς γραφῆς ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ τυρρηνικοῦ ἀγγείου ἀναγομένου εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων, ὧν ἀναμφισβήτητος εἶναι ὁ ἰωνικὸς χαρακτήρ· διότι ἡ γραφὴ αὕτη ἀπεικονίζει δύο ἀντωποὺς γυναικοκεφάλους ὄρνιθας, ἐχούσας οὐρὰν καὶ πτερύγια ἰχθύων.[4]) Εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, ὡς ἐλέχθη, ἡ Γοργόνα προσέλαβεν ἕνα τῶν κυριωτάτων χαρακτήρων τῶν Σειρήνων, τὸ μελῳδικὸν ᾆσμα, ἐκ συγκράσεως δ' ἴσως τῶν Γοργόνων καὶ τῶν Σειρήνων προῆλθεν ἡ τερατώδης μορφή, ἡ ἐγγεγλυμμένη ἐν ἀβραξασοειδεῖ λίθῳ τοῦ Ἀλβερτίνου τῆς Δρέσδης, τρικεφάλου γυναικὸς ἐχούσης ὀρνιθείους πόδας Σειρήνων, ὑπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι ἐπιγεγραμμένον τὸ ὄνομα *Γοργών*[5]) Καὶ πρὸς τὴν Σκύλλαν δεικνύουσι συνάφειαν τῆς Γοργόνος οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι καὶ αἱ δοξασίαι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, ὡς ἔδειξα ἐν τῇ μνημονευθείσῃ διατριβῇ μου περὶ Γοργόνων (σ. 11 κἑ.). Τῆς δε Σκύλλης ὁ ἀρχαῖος εἰκονικὸς τύπος ἐγένετο τὸ πρότυπον τῶν μεσαιωνικῶν καὶ τῶν νεωτέρων παραστάσεων τῶν Γοργόνων καὶ τῶν Σειρήνων.

[1]) Περὶ τῆς συνταυτίσεως ταύτης καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως τῆς Γοργόνας τῶν Σειρήνων καὶ τῆς Σκύλλης διέλαβον καὶ εἰς τὴν διατριβήν μου περὶ τῶν Γοργόνων σ. 5 κἑ. 11 κἑ. Βλ. καὶ Roscher Lex. d. Mythol. I, 1701.

[2]) Βλ. H. Brunn Griech Götterideale σ. 37 κἑ. Furtwängler ἐν Roscher Lex. d. Mythol. I σ. 1725. Wieseler ἐν Nachrichten d. gött. Gesellsch. 1888 σ. 415 κἑ. Gädechens Glaukos σ. 96-97. Βλ. καὶ σημείωσιν εἰς ἀρ. 553.

[3]) Βλ. τὰς μαρτυρίας ἐν τῇ ἐμῇ διατριβῇ περὶ τῶν Γοργόνων σ. 6 κἑ. καὶ παρὰ Bolte de monumentis ad Odysseam pertinentibus σ. 59 κἑ.

[4]) Weicker der Seelenvogel σ. 196, 100.

[5]) Αὐτ. σ. 127,55.

Καθόλου δὲ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους φαίνεται ὅτι συνεχέοντο πρὸς ἀλλήλους οἱ ἐνάλιοι δαίμονες καὶ τὰ τέρατα, καὶ ἀδιαφόρως ἀπεδίδετο εἰς ταῦτα μυθολογικόν τι ὄνομα ἐκ τῶν γνωστῶν. Ὁ Πλίνιος (Ν. Η. IX, 4), ἱστορῶν ὅτι εὑρέθη ἰχθυόμορφος θαλασσία γυνή, καλεῖ ταύτην Νηρηΐδα καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἦτο ὁμοία πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν Νηρηΐδων· ἀλλ' ἐννοεῖ βεβαίως τὰς ἰχθυόποδας δαίμονας, ἃς ἀδιαφόρως ὀνομάζει Νηρηΐδας, ἐνῷ ἡ παράστασις Νηρηΐδων ἰχθυομόρφων ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν ἀρχαίαν τέχνην. Ὁ δὲ Αἰλιανὸς (Ζ. ἱστορ ΙΓ, 21) ἀναφέρει ἄνευ ἰδίου ὀνόματος κήτη ἐν τῇ θαλάσσῃ «ἀνθρωπόμορφα τὰ ἀπὸ κεφαλῆς ὅσα ἐς ἰξὺν λήγει».

Αἱ παραστάσεις ἐναλίων δαιμόνων ἐχόντων ἀντὶ ποδῶν σῶμα ἰχθύος εἶναι ὡς γνωστὸν συνηθέσταται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ, πλὴν δὲ τοῦ πολυπληθοῦς θιάσου τῶν Τριτώνων καὶ ἄλλοι ὑποδεέστεροι δαίμονες οἷον ὁ Γλαῦκος ἀπεικονίζοντο οὕτω.[1]) Κατὰ τὸ πρότυπον δὲ τῶν ὀφιοπόδων Γιγάντων καὶ ἐνάλιοι δαίμονες ἀπεικονίζοντο δύο σώματα ἰχθύων ἔχοντες ἀντὶ ποδῶν.[2]) Θηλείας δὲ δαίμονας εἰς ἰχθῦν ἀποληγούσας, οἷα ἡ τῶν Φοινίκων Ἀτάργατις ἢ Δερκετώ,[3]) ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς θρησκείας· τοιαύτη ἦτο ἡ Εὐρυνόμη τῶν Φιγαλέων, ἧς τὸ ἄγαλμα «εἰκὼν γυναικὸς τὰ ἄχρι τῶν γλουτῶν, τὸ ἀπὸ τούτου δὲ ἐστιν ἰχθῦς».[4]) Καὶ ἐν τῇ τέχνῃ δ' αἱ τοιαῦται παραστάσεις δὲν εἶναι σπάνιαι, ἐπεκράτησε δ' αἱ ἰχθυόμορφοι ἐνάλιαι δαίμονες νὰ ὀνομάζωνται Τριτωνίδες ἢ ἀκριβέστερον Παρθένοι Τρίτωνος, ὡς καλεῖ ὁ Φιλόστρατος[5]) ἐν περιγραφῇ εἰκόνος τὰς δμωὰς τῆς Γαλατείας, τὰς ἀγούσας δελφῖνας. Αὗται δὲ ἀπεικονίζοντο ἐνίοτε ἰχθύος ἔχουσαι τὰ κάτω τοῦ σώματος,[6]) ἀλλὰ συνηθέστερον δύο ἰχθύας ἀντὶ τῶν ποδῶν. Δείγματα τοῦ τύπου τούτου παραθέτω ὧδε. Ἡ ὑπ'

[1]) Gädechens Glaukos σ 10 κἑ. 105. 118 κἑ. F. R. Dressler Triton u. Tritonen in der Litterarur u Kunst der Griechen u. Römer 1892.

[2]) Gädechens αὐτ. σ. 138 κἑ.

[3]) Λουκιαν. π. τ. Συρίης θεοῦ 14. Cumont ἐν Pauly-Wissowa Real-Encycl. τ. IV σ. 2242.

[4]) Παυσαν. Η', μα', 4 Bérard de l'origine des cultes arcadiens σ. 97 κἑ.

[5]) Εἰκ. Β, 18 σ. 423 Kayser.

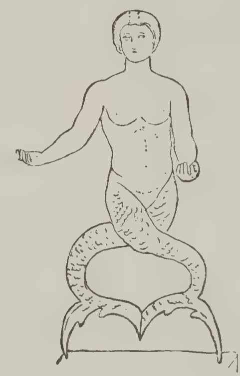
[6]) Ἐν χαλκῷ ἀναγλύφῳ (θήκης κατόπτρου;) ἐξ Ὀδούλκου τοιαύτη δαίμων φέρει τὸν Ποσειδῶνα (ἐν Archäol. Zeitung 1871 σ. 59 πίν. 34, 3).

ἀρ 14 εἶναι εἰκὼν χαλκοῦ εἰδωλίου εὑρεθέντος ἐν Ῥώμῃ ἔξω τῆς πύλης Σαλάρας, ἀπεικονίζει δὲ τὴν ἐναλίαν δαίμονα, ἔχουσαν συνεσπειραμένους ὡς σώματα ὄφεων τοὺς ἰχθυοειδεῖς πόδας.[1]) Ἡ δ' ὑπ' ἀρ. 15 ὁμοίως χαλκοῦ εἰδωλίου τυρρηνικοῦ, ἀπεικονίζει ταύτην ἔχουσαν διεσταυρωμένους τοὺς πόδας καὶ στηριζομένην ἐπὶ τῶν μηνοειδῶν πτερυγίων τῶν οὐρῶν.[2])

Ἀλλ' ὁ συνηθέστερος νῦν εἰκονικὸς τύπος τῆς Γοργόνας ἢ Σειρῆνος, ἐχούσης ἠνωρθωμένους ἑκατέρωθεν τοὺς ἰχθυοειδεῖς πόδας, ἐπλάσθη ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἀρχαίων παρα-

14. Εἰδώλιον ἐναλίας δαίμονος.

15. Εἰδώλιον ἐναλίας δαίμονος.

στάσεων τῆς Σκύλλης. Ἡ παλαιοτέρα δὲ τῶν παραστάσεων τούτων, ὧν ὁ χρόνος δύναται ἀσφαλῶς νὰ ὁρισθῇ, εἶνε ἡ ἐν δηναρίῳ τοῦ Σέξτου Πομπηΐου (40 π. Χ.), ἐν ᾧ ἀπεικονίζεται ἡ Σκύλλα, ἐστραμμένη πρὸς τἀριστερά, ἑτοίμη δὲ νὰ πλήξῃ διὰ πηδαλίου τὸ θῦμά της. οἱ δύο ἰχθυοειδεῖς πόδες αὐτῆς ὑψοῦνται ἑκατέρωθεν τοῦ σώματος[3]). Ἐπίσης χρονολογικῶς ὡρισμένη εἶναι ἡ ἀνάγλυφος εἰκὼν τῆς Σκύλλης ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Μυτιληναίου ῥήτορος Ποτάμωνος (ἀκμάσαντος ἐπὶ

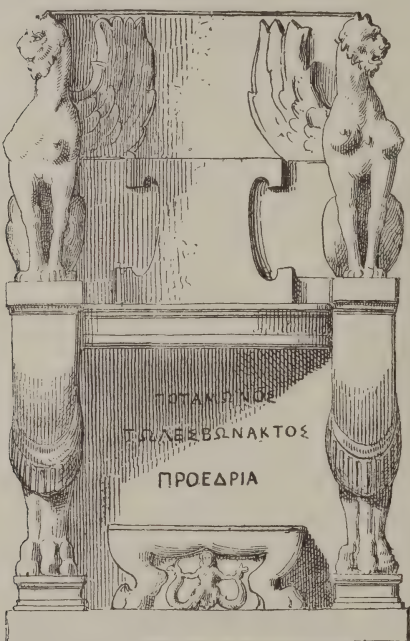
[1]) Caylus Recueil d'antiquités τ. III πίν. 51,2. S. Reinach Repertoire de la statuaire τ. II σ. 415, 3.

[2]) Gori Museo Etrusco I, 76. Reinach II, 415,2.

[3]) Imhoof-Blumer u. Keller, Tier- u. Pflanzenbilder auf Münzen πίν. 13,5.

Τιβερίου), διασωζομένῳ ἐν τῷ μητροπολικῷ ναῷ τῆς Μυτιλήνης. [1]) Ἡ παράστασις εἶναι ἀπαράλλακτος πρὸς τὰς σημερινάς· οἱ ἰχθυοειδεῖς πόδες ὀρθοῦνται ἑκατέρωθεν, ἡ δὲ Σκύλλα λαμβάνει διὰ τῆς ἀντιστοίχου χειρὸς ἑκάτερον κατὰ τὴν οὐράν. (εἰκ. 16).

Ὁμοία δὲ πρὸς ταύτην εἶναι καὶ ἡ ἐν ἀναγλύφῳ μεταγενεστέρων χρόνων, ἀποκειμένῳ εἰς τὸ ἐν Πάτραις γυμνάσιον, ἀπεικονίζοντι δὲ τὴν Σκύλλαν κρατοῦσαν λίθον ἐν τῇ δεξιᾷ, ἐνῷ ὁ ἀντίστοιχος ἰχθυοειδὴς πούς αὐτῆς ἀνορθοῦται μέχρι τοῦ ὕψους τῶν ὤμων· τὸ ἕτερον μέρος τοῦ ἀναγλύφου εἶναι ἀποκεκρουμένον (εἰκ. 17). [2]) Ἄλλαι δὲ ἄξιαι μνείας τοιαῦται παραστάσεις εἶναι αἱ ἑξῆς: Ἐν κοντορνιατῷ νομίσματι· Σκύλλα ἕλκουσα εἰς τὴν θάλασσαν τὸ πλήρωμα πλοίου· αἱ δύο οὐραὶ αὐτῆς ὑψοῦνται ἑκατέρωθεν ὑπὲρ τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς. [3]) Ἐν χαλκῷ νομίσματι τῆς Ταρσοῦ· ἡ Σκύλλα κρατοῦσα πηδάλιον ἐν τῇ ἀριστερᾷ, ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ ἐναλίαν σάλπιγγα, δι' ἧς σαλπίζει· αἱ οὐραὶ φθάνουσι μέχρι τῆς κεφαλῆς περίπου. [4]) Ἐν σφραγιδολίθῳ· Σκύλλα ὀφιόκομος, κραδαίνουσα δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν πηδάλιον· αἱ οὐραὶ ἀνορθοῦνται μεθ' ἑλιγμῶν μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ στέρνου. [5]) Ἐν σφραγιδολίθῳ ἐπίσης· ὅμοιος τύπος· ἡ Σκύλλα ἀπεικονίζεται κατὰ κρόταφον, αἱ δ' οὐραὶ ὑψοῦνται ἄνευ ἑλιγμῶν [6]).

16. Θρόνος Ποτάμωνος ἐν Μυτιλήνῃ.

[1]) Πρῶτος ἐδημοσίευσεν εἰκόνα τοῦ θρόνου ὁ Texier Description de l'Asie Mineure τ. II, 2 πίν. 128).

[2]) Athen Mittheilungen 1889 τ. XIV σ. 163.

[3]) Imhoof - Blumer 13,6.

[4]) Αὐτ. 13, 7. [5]) Αὐτ. 26,26. [6]) Αὐτ. 26, 27.

Παραπλήσιος τύπος ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ παραστάσει ὀφιόποδος δαίμονος· εἰς χαλκῆν πλάκα ἐκ Δωδώνης ἀπεικονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ γυνὴ κρατοῦσα διὰ τῶν χειρῶν τὰς μικρὸν πρὸς τἄνω ἑκατέρωθεν ὀρθουμένας οὐρὰς τῶν ὀφιοειδῶν ποδῶν της (Εἰκ. 18). [1]) Ἡ ἐναλλαγὴ δὲ τῶν ἰχθυοπόδων καὶ τῶν ὀφιοπόδων παραστάσεων δὲν εἶναι ὅλως ἀσυνήθης. Ἀρχαῖος κωμικὸς ποιητὴς λέγει περὶ τοῦ ὀφιόποδος Κέκροπος ὅτι εἶχε τἄνωθεν ἀνδρὸς μέχρι τῶν κοχωνῶν, τὰ δὲ κάτωθι θυννίδος· [2]) διότι ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ λαοῦ δὲν ἦσαν σαφῶς διακεκριμέναι αἱ τοιαῦται παραστάσεις. [3]) Οὕτω καὶ ἡ Σκύλλα ἐνίοτε ἀπεικονίζετο ἔχουσα πόδας συνεσπειραμένους καὶ μᾶλλον πρὸς ὄφεων ἢ ἰχθύων σώματα ὁμοιάζοντας. [4]) Ἀκόμη καὶ ἐν τῇ μεσαιωνικῇ τέχνῃ παρατηρεῖται ἡ τοιαύτη ἐναλλαγή. Ἐν ἀναγλύφοις τῆς μητροπόλεως τοῦ Στρασβούργου ἀπεικονίζονται Σειρῆνες ὡς γυναῖκες μουσουργοῦσαι, τὰ κάτω τῆς ὀσφύος ἔχουσαι δράκοντος. [5])

17. Ἀνάγλυφον ἐν Πάτραις

Τὰ προστιθέμενα εἰς τὴν δημώδη ἀπεικόνισιν τῆς Γοργόνας ἐμβλήματα, ἡ κώπη καὶ ἡ ἄγκυρα, δὲν εἶναι ἐν χρήσει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ· ἄγκυραν, καθ᾽ ὅσον τοὐλάχιστον γινώσκω, εἰς ἓν μόνον μνημεῖον ἀπεικονίζεται κρατοῦσα ἡ Σκύλλα ὡς ὅπλον, [6]) ἀλλ᾽ ἀντὶ τῆς κώπης συνηθέστατον ἔμβλημα τῶν ἐναλίων θεῶν καὶ δαιμόνων ἐν τοῖς ἀρχαίοις μνημείοις εἶναι τὸ πηδάλιον.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ εἰκονικοῦ τύπου τῶν Γοργόνων. Τὸ δ᾽ ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει ἀναφερόμενον ὅτι ἐκ τῶν θρήνων καὶ τῶν δακρύων τῆς Γοργόνας γεννᾶται τρικυμία εἶναι ποιητικωτάτη μυθολογικὴ εἰκὼν φυσικοῦ φαινομένου, ἥτις καὶ εἰς ἄλλας παραδόσεις

[1]) Carapanos Dodone et ses ruines. Planches. Πίν. 18, 3.

[2]) Εὐπόλ. ἀπ. 156 Kock.

[3]) Βλ. J. Boelau. Schlangenleibige Nymphen ἐν Philologus 1898 σ. 518.

[4]) Πρβλ. ἀνάγλυφον κεραμίνης τυρρηνικῆς κάλπιδος ἐν Monum. del' Instit. III πίν. 52, 5.

[5]) Revue archéologique 1853 πίν. 226, 4.

[6]) Monumenti del Instituto III, 52.

ἐπαναλαμβάνεται. Σίφων ἰσχυρὸς ἐγείρεται, συμπαρασύρων πᾶν τὸ προστυχόν, κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 266 ἠλειακήν, ὅταν θρηνοῦσα ἐπιστρέφῃ ἡ Νεράιδα μάννα ἄνευ τοῦ τέκνου της, καὶ κατὰ τὴν γαλαξειδιωτικὴν δοξασίαν (σ. 942), ὁ θρῆνος τῆς πρὸς τὴν Γοργόναν ταυτιζομένης φώκης εἶναι προάγγελος συμφορᾶς. Ἡ βοὴ καὶ ὁ συριγμὸς τῶν ἀνέ-

18. Ἀνάγλυφον ἐπὶ χαλκῆς πλακὸς ἐκ Δωδώνης.

μων κατὰ τὴν καταιγίδα παρίστανται μεταφορικῶς ὡς θρῆνοι ἀπέλπιδος δαιμονικοῦ ὄντος. Τοιαύτην δ' ἔννοιαν ἴσως ἔχει καὶ ὁ μυθολογούμενος θρῆνος τῶν Γοργόνων ἐπὶ τῷ φόνῳ τῆς ἀδελφῆς των. [1]) Ὁμοίως δὲ καὶ αἱ δοξασίαι περὶ τοῦ Γλαύκου, περὶ οὗ ἐλέγετο, ὅτι ἐπιφαινόμενος ἐσήμαινε τρικυμίαν καὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἤγγελλε

[1]) Πινδάρ. Πυθ. ΙΒ', 8. Οὕτως ἐξηγεῖ τὴν παράστασιν ὁ **Roscher die Gorgonen** σ. 92).

πάθη. [1]) Παραπλήσιαι δὲ δοξασίαι φέρονται καὶ παρά τισι τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ἐν Νεαπόλει τῆς Ἰταλίας πιστεύουσιν, ὅτι ὅταν ἡ Σειρὴν (Sirene) κρούῃ τὴν λύραν της καὶ ᾄδῃ ὑπὸ τὸ Παυσίλυπον ἐπέρχεται κακοκαιρία. [2]) Ἐν Βρετάνῃ τῆς Γαλλίας λέγουσιν ὅτι ἡ Dahut, ἡ ἀκόλαστος θυγάτηρ τοῦ παλαιοῦ βασιλέως Grallon, ἡ εἰς σειρῆνα μεταβληθεῖσα ἐξ ἧς πᾶσαι αἱ σειρῆνες κατάγονται, ἐγείρει τὰς τρικυμίας, τότε δὲ ἀκούεται καὶ ἡ φωνὴ αὐτῆς· [3]) ἢ ὅτι τὸ ᾆσμα τινῶν τῶν σειρήνων τὴν νύκτα προμηνύει τρικυμίαν ἢ θάνατον. [4]) Αἱ Meerwüffen (θαλάσσιαι γυναῖκες) τῶν Βορείων Φρεισίων, γυναῖκες ἔχουσαι τὰ κάτω τοῦ σώματος ἰχθύος, ἐπιφαινόμεναι ἐπὶ τῶν κυμάτων ἢ ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν πλεόντων πλοίων μηνύουσιν ἐπίσης ἐπικειμένην τρικυμίαν. [5]) Καὶ εἰς τὰ παράλια τοῦ Βελγίου πιστεύεται ὅτι ἡ ἐπιφάνεια Σειρῆνος εἶναι προάγγελος κακοκαιρίας. [6])

Καθόλου δὲ παρὰ πολλοῖς λαοῖς φέρονται παραδόσεις περὶ ἰχθυοπόδων γυναικῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὀλεθρίων κατὰ τὰς πλείστας εἰς τοὺς ναυτιλλομένους. Εἰς τὴν διάπλασιν τῶν παραδόσεων τούτων μεγάλην ἔσχον ῥοπὴν οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι περὶ τῶν Σειρήνων, αἵτινες, ὡς ἐλέχθη, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους ἐθεωροῦντο ἐνάλιαι ἰχθυόποδες δαίμονες· ἐμφαίνεται δ' ἡ τοιαύτη ῥοπὴ οὐ μόνον εἰς τὸ ἀρχαῖον ὄνομα Σειρήν, διατηρηθὲν ἐν πολλαῖς γλώσσαις, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μυθεύματα περὶ τοῦ θανατηφόρου ᾄσματος αὐτῶν. Αἱ περὶ Σειρήνων παραδόσεις ἦσαν καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τὰ μάλιστα διαδεδομέναι εἰς πολλοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαούς, [7]) καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους εἶναι

[1]) Ἀποστόλ. 658. Κῶδ. Κοισλιν. 198 (Append. prov. 172 Götting.). Ἡσύχ. Σουίδ. λ. Ἔξω Γλαῦκε. Bekker An. Gr. I, 97, 21. Ναυσικράτ. παρ' Ἀθην. Ζ', 296 A (Meineke FCG. IV, 575).

[2]) Archivio per le tradiz. popolari 1898 σ. 112.

[3]) Le Men ἐν Revue celtique I, 417 παρὰ Coelho ἐν Archivio per le trad. popol. 1885 σ. 332.

[4]) RTP. 1899 σ. 197. 198.

[5]) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1892 σ. 417.

[6]) RTP. 1901 σ. 48.

[7]) Grässe, Beiträge zur Literatur u. Sage des Mitelalters. 1850 σ. 38-44 (Von den Meermänner u. Meerfrauen). G. Brunet, Recherches sur quelques animaux fantastiques ἐν Revue archéologiqne 1853 τ. XI, 2 σ. 736-740 (Περὶ Σειρήνων Τριτώνων καὶ θαλασσίων γυναικῶν). Piper, Mythologie der christlichen Kunst τ. 1, 1

ἐπίσης γνωσταὶ εἰς τοὺς ναυτικούς. Κατὰ τοὺς Ἰταλούς, ἡ Σειρὴν (Sirena, Sirene, Serenèla) γυνὴ περικαλλὴς τὸ ἄλλο σῶμα, τὰ δὲ κάτω τῆς ὀσφύος ἰχθῦν ἢ δύο ἰχθῦς ἀντὶ τῶν ποδῶν ἔχουσα, ᾄδει μελῳδικώτατα, καὶ διὰ τοῦ ᾄσματός της κοιμίζει τοὺς ἰχθῦς, τὰ πτηνὰ καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐνίοτε λέγεται ὅτι ἑλκύει καὶ κατακρατεῖ εἰς τοὺς πλουσίους ὑποβρυχίους θαλάμους της τοὺς ἀνθρώπους, ἢ διὰ τοῦ ᾄσματός της ἐγείρει τρικυμίαν. [1]) Ἐν ἑλληνικῷ παραμυθίῳ τῆς Καλαβρίας ὀνομάζεται Νίκινα (γυναῖκα;). [2]) Ἐν Βρετάνῃ τῆς Γαλλίας ἐπεκράτει ἡ πίστις περὶ ὑπάρξεως ἐν τῇ θαλάσσῃ Σειρήνων ἔκπαλαι, διότι ἀναφέρει ταύτην συγγραφεὺς τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, καὶ νῦν οὐδαμῶς ἐξέλιπεν. [3]) Ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ Λύων εἶναι γεγλυμμένη εἰς τὸν πυλῶνα Σειρὴν εἰς ἰχθῦν ἀπολήγουσα, κρατοῦσα εἰς τὰς ἀγκάλας ὅμοιον παιδίον καὶ ἀκούουσα τὴν μουσικὴν βιολίου, ὅπερ παίζει ἀνήρ, ἐπίσης ἰχθύος ἔχων τὰ κάτω τοῦ σώματος. [4]) Κατὰ δὲ τοὺς Ἱσπανούς, ἡ Σειρὴν (Serena del mar, serenita ἢ sirenita del mar), ὡραία ἰχθυόμορφος τὰ κάτω τῆς ὀσφύος γυνή, ἣν κατηράσθη ὁ θεὸς νὰ ἐνδιαιτᾶται εἰς τὰ ὕδατα, διὰ τοῦ μελῳδικοῦ ᾄσματός της κοιμίζει καὶ φονεύει τοὺς ἀνθρώπους [5]). Ὁμοίας παραδόσεις περὶ Σερήνων (Sereias) ἔχουσι καὶ οἱ Πορτογάλοι. [6]) Καὶ ἡ Σειρὴν (zerena) τῶν Βάσκων μαγεύει τοὺς πλέοντας ἐν τῇ θαλάσσῃ. [7]) Αἱ δὲ vilas τῶν νοτίων σλαβικῶν λαῶν παρίστανται ἐνίοτε ὡς γυναῖκες τὸ ἄνω τοῦ σώματος καὶ τὸ λοιπὸν ἰχθύες. [8]) Καὶ εἰς

σ. 382κέ. F. Liebrecht des Gervasius v. Tilbury Otia imperialia σ. 31-2. 137. Bolte, de monumentis ad Odysseam pertinentibus σ. 64-8.

[1]) Pitrè, Usi e costumi del popolo Siciliano τ. IV σ. 194-9. II, 139. Archivio per le tradiz. popol. 1885 σ. 332-3. 1898 σ. 112.

[2]) La Calabria τ. XIII σ. 10.

[3]) F. Liebrecht ἔνθ. ἀν. Nore Coutumes mythes et traditions des provinces de France σ. 217. RTP. 1892 σ. 388. 1897 σ. 392. 1899 σ. 197. 198. Βλ. καὶ σ. 44.

[4]) Th. Wright, Histoire de la caricature et du grotesque. Par. 1875 σ. 177-8. Καὶ γαλλικὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα ἀναφέρουσι τὰς seraines. (Bolte ἔνθ. ἀν.).

[5]) Coelho Tradições relativas as Sereias ἐν Archivio per le tradiz. popolari 1885 σ. 325-9.

[6]) Αὐτ. σ. 325.

[7]) Αὐτ. σ. 329.

[8]) Revue de l'histoire des religions 1898 τ. 38 σ. 128.

λίμνας ἐπιφαίνονται, κατὰ τοὺς Βοημούς, γυναῖκες ἔχουσαι ἰχθύος σῶμα τὰ κάτω τῆς ὀσφύος, καὶ περὶ γυναικὸς τοῦ ἀνθρώπου τῶν ὑδάτων (Vodník) μυθολογοῦσι τοιαύτην ἐχούσης σωματικὴν κατασκευήν, καὶ περὶ γυναικὸς τῶν ὑδάτων, συνοδευούσης διὰ τῶν κρουμάτων ἅρπης τὸ θαυμάσιον ᾆσμά της. [1]) Οἱ δὲ γερμανικοὶ λαοὶ πλείστας ἔχουσι παραδόσεις περὶ τῶν ἰχθυοπόδων θαλασσίων γυναικῶν καὶ παρθένων (Meerfrauen, Meerweiber, Seejungfern) καὶ τοῦ ᾄσματος αὐτῶν· καὶ αἱ δαίμονες τῶν ὑδάτων καὶ τῆς θαλάσσης Nixen παρίστανται εἴς τινας παραδόσεις ὡς ἔχουσαι ἰχθύος τὰ κάτω τοῦ σώματος. [2]) Εἰς τὴν σάγαν τοῦ ἁγίου Ὀλὰφ ἀναφέρεται δαίμων ἔχουσα σῶμα ὡραίας γυναικός, εἰς ἰχθῦν δ' ἀπολήγουσα καὶ διὰ τοῦ ἡδέος ᾄσματός της κοιμίζουσα τοὺς ἀνθρώπους. [3]) Ἡ Haffrù τῶν Φαιροΐων, ἰχθῦς τὰ κάτω τῆς ὀσφύος οὖσα, τοσοῦτον μελῳδικῶς ᾄδει, ὥστε οἱ ἀκούοντες ἐκ μανίας καταλαμβανόμενοι ῥίπτουσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν θάλασσαν, πρὸς σωτηρίαν δὲ βύουσι διὰ βάμβακος τὰ ὦτα οἱ ἄνθρωποι διὰ νὰ μὴ ἀκούωσιν. [4]) Οἱ δὲ Φλαμανδοὶ διηγοῦνται ὅτι ἡ Zeemeermin, γυνὴ ἔχουσα ἰχθύος τὰ ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω διαιτᾶται ἐν τῇ θαλάσσῃ καὶ διὰ τοῦ ᾄσματός της ἑλκύει τοὺς ναυτιλλομένους καὶ βυθίζει τὰ πλησιάζοντα εἰς αὐτὴν πλοῖα. [5]) Παραπλήσιαι παραδόσεις φέρονται καὶ παρὰ τοῖς Ἰρλανδοῖς, [6]) ὅτι δὲ δὲν ἦσαν καὶ εἰς τοὺς Ἄγγλους ἄγνωστοι μαρτυρεῖ ἀνάγλυφος παράστασις Σειρῆνος εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ Winchester. [7]) Περὶ ἄλλων ὁμοίων παραδόσεων ἐγένετο λόγος ἀμέσως ἀνωτέρω. Ἀλλὰ καί τινες τῶν ἐκτὸς τῆς Εὐρώπης λαῶν ἔπλασαν γυναῖκας ἰχθυόποδας ἐν τῇ θαλάσσῃ διαιτωμένας. [8])

[1]) Grohmann, Sagen aus Böhmen σ. 143-4. 146. 156-7.

[2]) Grimm Deutsche Mythologie [4] σ. 407 τ. III σ. 142. Haupt, Zeitschrift f deutsches Altert. τ. V σ. 378. Wolf Beiträge zur deutschen Mythol. τ. II σ. 282 Müllenhoff, Märchen, Sagen u. Lieder aus Schleswig-Holstein 1845 σ. 338 κἑ. Kuhn u. Schwartz Norddeutsche Sagen σ. 11 ἀρ. 12, σ. 295 ἀρ. 332, σ. 232 ἀρ. 259.

[3]) Grimm ἔνθ. ἀν. σ. 407,2.

[4]) Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde 1892 σ. 9-10.

[5]) RTP. 1899 σ. 615-6.

[6]) Coelho ἔνθ. ἀν. σ. 333. Th. Wright Hist. de la caricature σ. 178.

[7]) Wright αὐτ.

[8]) Brunet ἔνθ. ἀν. σ. 737. Coelho ἔνθ. ἀν. σ. 335 κἑ.

Τὴν πίστιν τῶν πολλῶν μαρτυροῦσιν, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐνισχύουσιν, αἱ συχνάκις ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐκτιθέμεναι πρὸς θέαν ἐπὶ πληρωμῇ Γοργόναις. Κατὰ μὲν τὴν εἴσοδον τοῦ παραπήγματος, ὅπου εὑρίσκεται τὸ ἔκθεμα, ἀναρτᾶται εἰκὼν παριστῶσα αὐτὸ κατὰ τὸν τύπον περίπου τὸν συνήθη εἰς τὴν δημώδη γραφικήν. Ἀλλὰ τὸ ἔκθεμα εἶναι δέρμα διασεσαγμένον τοῦ κητοειδοῦς τοῦ καλουμένου Halycore Dygong Cuv. [1]) Τοιαῦτα ἐκθέματα συνειθίζονται καὶ εἰς τὰς γερμανικὰς παραλίας πόλεις. [2])

552

Ι. Δ. Κονδυλάκης ἐν Ἑβδομάδι 1887 ἀρ. 27 σ. 5.—Ὅτι τοὺς νέους ἤχους τῶν ᾀσμάτων διδάσκονται οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὴν Γοργόνα ἀναφέρει καὶ ἡ προηγουμένη παράδοσις.

Ἡ προκειμένη αἰτιολογεῖ τὴν συνάφειαν τῆς Γοργόνας πρὸς τὸν μέγαν Ἀλέξανδρον, οὗ πλάσσει αὐτὴν ἀδελφήν, εἶναι δ' ἀντίστοιχος πρὸς τὴν λέγουσαν ἀδελφὴν αὐτοῦ τὴν Νεράιδαν. Ἀμφότεραι δ' ἔχουσι τὴν αὐτὴν πηγήν, ἐξ ἧς προῆλθε καὶ παραπλησία διήγησις τοῦ Ψευδοκαλλισθένους· ἀλλὰ περὶ τούτων θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὰς σημειώσεις εἰς τὰς ὑπ' ἀρ. 651 καὶ 980 παραδόσεις. Αἱ παραδόσεις δὲ περὶ τῆς συναφείας τῆς Γοργόνας καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔσχον ῥοπὴν εἴς τινας τῶν ἑλληνικῶν διασκευῶν τοῦ Φυσιολόγου, ὅπου παρίσταται ἡ Γοργόνη, ἀλλὰ τὸ θηρίον, τοῦ ὁποίου ἡ κεφαλὴ φέρει τὸν θάνατον εἰς τοὺς ὁρῶντας, καὶ ὄχι ἡ ἐναλία δαίμων, ὡς θεραπαινὶς τοῦ μεγάλου

[1]) Τοῦτο παρετήρησα πολλάκις, περὶ δὲ τοῦ εἴδους τοῦ κητοειδοῦς, τοῦ ὁποίου ἦτο τὸ δέρμα, μ' ἐπληροφόρησεν ὁ συνάδελφός μου καθηγητὴς τῆς ζωολογίας κ. Ν. Χρ. Ἀποστολίδης.—Καὶ ἡ ἐφημερὶς Ἄστυ τῆς 16 Μαΐου 1891 ἀνεγνώρισεν ὡς τοιοῦτο ἔκθεμά τι, περὶ οὗ γράφει τὰ ἑξῆς: «Τὸ ζῶον ὅπερ ἀπό τινων ἡμερῶν κομισθὲν ἐπιδεικνύεται κατὰ τὴν ὁδὸν Αἰόλου ὡς τέρας ἀνθρωπόμορφον, ὡς ἡ μυθολογικὴ Γοργόνα, εἶναι ἁπλούστατον δέρμα, κάκιστα μάλιστα διασεσαγμένον, φυτοφάγου κητοειδοῦς ἐκ τῶν ἁλιευομένων ἐν τῷ Ἰνδικῷ ὠκεανῷ καὶ τῇ Ἰνδικῇ θαλάσσῃ, οὗτινος τὸ ὄνομα εἶναι Δυκόγκος ἢ Ἁλίκορος (**Halicore Ducong**). — Τὰ θήλεα φέρουσι τοὺς μαστοὺς κατὰ τὸ στῆθος, ὅπερ ἴσως συνετέλεσεν εἰς δημιουργίαν τοῦ μύθου τῆς Γοργόνας».

[2]) **Gädechens Glaukos der Meergott** σ. 8. Καὶ κατὰ τοῦτον, αἱ ἐν Γερμανίᾳ πρὸς κοινὴν θέαν ἐκτιθέμεναι θαλάσσιαι γυναῖκες εἶναι συνήθως τεταριχευμένοι **Halycore Dygong**.

βασιλέως, ἀκολουθοῦσα πανταχοῦ αὐτόν. «Ταύτην εἶχε[ν] ὁ Ἀλέξανδρος ὅλον τὸν κόσμον σκύλαν, ὅπου νὰ πῆγεν». [1])

Βουλγαρική τις παράδοσις, προελθοῦσα ἐκ διασκευῆς τοῦ Ψευδοκαλλισθένους τῆς ὁποίας δὲν ἐσώθη τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, [2]) δεικνύει, ὅτι καὶ ἡ περὶ τῆς Γοργόνας ὡς ἀδελφῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου παράδοσις εἶναι ἐπίσης παλαιά, ὡς ἡ περὶ τῆς Νεράιδας, ἔχουσα τὴν αὐτὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἀπολεσθεῖσαν παραλλαγὴν τοῦ Ψευδοκαλλισθένους, ἣν ἡ περὶ τῆς Νεράιδας πρὸς τὰς σωζομένας. Κατὰ τὴν βουλγαρικὴν ἐκείνην παράδοσιν, ὅτε ὁ Ἀλέξανδρος κατῆλθεν εἰς τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης, ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ μαθοῦσα τὰ συμβαίνοντα ἐφοβήθη πολὺ μὴ πνιγῇ ὁ ἀδελφός της, καὶ ἔτρεξε καὶ ἔπεσε εἰς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ τὸν σώσῃ. Καὶ προσηυχήθη εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἶπε· «Θεέ μου, μὴ μ' ἀφήσῃς νὰ χαθῶ, ὡς ποῦ νὰ εὕρω τὸν ἀδελφό μου! Κάμε με ψάρι, γιὰ νὰ μπορέσω νὰ τὸν εὕρω καὶ νὰ τὸν βγάλω ἔξω, καὶ ὕστερα ἂν θέλῃς, ἄφησέ με γιὰ πάντα 'ς τὴ θάλασσα». Καὶ ὢ τοῦ θαύματος, ὁ θεὸς τὴν ἔκαμε ψάρι ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω καὶ τὴν εὐλόγησε νὰ ζῇ πάντα 'ς τὴ θάλασσα καὶ νὰ ζητᾷ τὸν ἀδελφό της τὸν Ἀλέξανδρο καὶ ποτὲ νὰ μὴ τὸν βρίσκῃ. Καὶ ἀπὸ τότε ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ζῇ 'ς τὴ θάλασσα. Πολλοὶ ποῦ ταξιδεύουν τὴν εἶδαν, καὶ τὴν ἀκολούθησαν καὶ τῆς ἔλεγαν· « Ἂν ζητᾷς τὸν Ἀλέξαντρο, κορίτσι μου, εἶναι μαζί μας. Ἔλα 'ς τὸ καράβι νὰ τὸν ἰδῇς.» Αὐτὴ ὅταν ἄκουγε τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάντρου ἐκολυμποῦσε πολλαῖς ἡμέραις κοντὰ 'ς τὸ καράβι γιὰ νὰ τὸν ἰδῇ, ὡς ποῦ κουραζόταν καὶ τ' ἄφινε τὸ καράβι. [3])

[1]) Φυσιολόγος κεφ 42 στ. 908-9 ἐν **Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques** 1873 σ. 274 Βλ. καὶ Goldstaub ἐν **Roman. Abhandlungen zu Ehren Ad. Toblers** σ. 375-6.

[2]) Τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τὸν Ψευδοκαλλισθένη σώζονται παλαιαὶ βουλγαρικαὶ μεταφράσεις γενόμεναι κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ἢ καὶ πρότερον, ἐκ τριῶν διασκευῶν· μία τούτων εἶναι παρεμβεβλημένη εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς χρονογραφίας τοῦ Μαλάλα. (Βλ. **Pypin u. Spassovic** Geschichte d. **slavischen Literaturen** τ. Ι σ. 78. 84).

[3]) **Lydia Schischmanoff Légendes religieuses Bulgares** σ. 85-6. ἀρ. 43 (ἐκ τοῦ **Sbornik za narodni oumotvorenia** τεύχ. 7). Ἐν ἄλλαις παραλλαγαῖς ἀντὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀναφέρεται ὁ βασιλεὺς Σολομών.

Ἀρμενικὴ δὲ παράδοσις ἀναφέρει ἀντὶ ἀδελφῆς θυγατέρα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἥτις συμφώνως πρὸς τὴν παρὰ τῷ Ψευδοκαλλισθένει διήγησιν, ἐτιμωρήθη μεταβληθεῖσα εἰς ἰχθυόποδα, διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀθανάτου νεροῦ. Τὴν παράδοσιν ταύτην ἐδημοσίευσεν ὁ Minas Tchéraz [1]) ἐκ διηγήσεως ἀγραμμάτου ὀγδοηκοντούτου Ἀρμενίου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀκούσαντος αὐτὴν παρὰ τοῦ πάππου του. Ἔχει δ' ὡς ἑξῆς. Κάθε φορὰ ποῦ ὁ βασιλιᾶς Ἰσκεντὲρ (Ἀλέξανδρος) ἤθελε νὰ πάγῃ 'ς τὸν πόλεμον ἔπινε ἀθάνατο νερό, ποῦ τό βγανε ἀπὸ τὸ σπόρο τοῦ σκόρδου. Μιὰ φορὰ διάταξε τὴ θυγατέρα του νὰ τοῦ φέρῃ τὸ μπουκαλάκι ποῦ εἶχε τὸ νερό. Ἐκείνη ἔλαβε τὴν περιέργεια νὰ τὸ δοκιμάσῃ καὶ τὸ ἔπιε ὅλο τὸ νερό. Ὁ βασιλιᾶς Ἰσκεντέρ, ποῦ ἐξεκαλοκαίριαζε τότε 'ς ἕνα σπίτι του κοντὰ 'ς τὸ γιαλό, ἐμπῆκε 'ς τὸ δωμάτιο τῆς κόρης του, καὶ τὸν ἔπιασε φοβερὸς θυμὸς σὰν εἶδε ἄδειο τὸ μπουκαλάκι. Τραυάει τὸ σπαθί του καὶ κυνηγᾷ τὴν κόρη του, καὶ αὐτὴ τρομασμένη ἔπεσε ἀπὸ τὸ παράθυρο 'ς τὸ γιαλό, καὶ ἐκεῖ τὸ μισὸ σῶμα της ἔγινε ψάρι, καὶ ἐκεῖ ζῇ ἀκόμα καὶ θὰ ζῇ παντοτεινά. Ἀπὸ κεῖνον τὸν καιρὸ τὸ σκόρδο ἔχασε τὸ σπόρο του καὶ φυτεύουν τοῖς κολλίναις του. Ἡ θυγατέρα τοῦ βασιλιᾶ Ἰσκεντὲρ βατεύεται μὲ τὰ ψάρια, καὶ γεννᾷ παιδιὰ ποῦ εἶναι μισοὶ ἄνθρωποι καὶ μισὰ ψάρια. Ὅμως τῆς ἀρέσουν περισσότερο οἱ ἄνθρωποι καὶ προσπαθεῖ νὰ τοὺς τραυήξῃ κοντά της. Εἶναι πολὺ ὡραία, καὶ κάθεται τὴ νύκτα 'ς ἕνα βράχο καὶ χτενίζει ἀμίλητη τὰ χρυσὰ μαλλιά της· φορεῖ πάντα γαλάζιο φουστάνι. Κυνηγᾷ τὰ καράβια καὶ κείνους ποῦ κολυμποῦν, καὶ ὅταν ῥήχνουν 'ς τὴ θάλασσα καδὶ γιὰ νὰ βγάλουν νερό, τὸ ἁρπάζει καὶ τὸ τραυᾷ, γιὰ νὰ ἠμπορέσῃ νὰ σύρῃ ἐκεῖνον ποῦ βαστᾷ τὸ σκοινί. Ἀλλὰ φεύγει κατατρομασμένη, ἂν τῆς φωνάξουν· «Ἔρχεται ὁ βασιλιᾶς Ἰσκεντέρ!»

Ὁ Βουκέφαλος τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶναι γνωστότατος εἰς τὸν λαὸν ἀπὸ τὴν Φυλλάδα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἤτοι τὴν εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν καὶ πεζὸν λόγον παράφρασιν τῆς ἱστορίας τοῦ Ψευδοκαλλισθένους.

Τὰ δὲ περὶ τοῦ τόπου ὅπου εὑρίσκεται τὸ ἀθάνατο νερό, ἀναμέσον δύο ὀρέων ἀπαύστως συγκρουομένων, δι' ὧν οὐδὲ πτηνὸν

[1]) Revue de l'hist des religions 1901 τ. 43 σ. 345-6.

προφθάνει νὰ περάσῃ, παραλλάσσουσι τῶν εἰς ἄλλας παραδόσεις ἀναφερομένων περὶ τῆς πηγῆς τοῦ ἀθανάτου νεροῦ (βλ. ἀρ. 651. 980), συμφωνοῦντα μᾶλλον πρὸς τὰ δημώδη παραμύθια, ὅπου συχνάκις παρεμβάλλονται ἐπεισόδια περὶ ἀντλήσεως τοῦ ἀθανάτου νεροῦ. Τὰ ἐπεισόδια δὲ ταῦτα τὴν πρώτην ἀρχὴν ἔχουσιν εἰς τοὺς ἀρχαίους μύθους περὶ τῶν Πλαγκτῶν καὶ τῶν Συμπληγάδων, [1]) διατηροῦσι δὲ καὶ ἐν ταῖς διαφόροις παραλλαγαῖς πάντας σχεδὸν τοὺς χαρακτῆρας αὐτῶν. Ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιβαίνων τοῦ Βουκεφάλου ἀντλεῖ τὸ ἀθάνατον νερὸ καὶ διέρχεται ἀσινής· ἀλλὰ συνήθως λέγεται ἐν τοῖς παραμυθίοις ὅτι κατὰ τὴν ἔξοδον ἀποκόπτεται ἡ οὐρὰ τοῦ ἵππου μὴ προφθάσαντος, [2]) ἢ ἡ παρυφὴ τοῦ ἐνδύματος τοῦ διελθόντος. [3]) Κατ᾽ ἄλλας παραλλαγάς, ὁ ἥρως ἀντλεῖ τὸ νερὸν διὰ πτηνῶν, διὰ κόρακος [4]) ἢ κορώνης· [5]) ἢ καὶ αὐτὸς οὗτος προσθέτει εἰς ἑαυτὸν πτέρυγας ἀετοῦ καὶ ἀναπτὰς ὡς ἀετός, πληροῖ

[1]) Ὡς ἄλλον τύπον τῶν Πλαγκτῶν καὶ τῶν Συμπληγάδων πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὰς δύο δονουμένας πέτρας τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἁρμονίας ἐν τῇ Ἰλλυρίδι. Ταύτας ὁ Σκύλαξ 24 ἁπλῶς μνημονεύει οὕτω· «καὶ Κάδμου καὶ Ἁρμονίας οἱ λίθοι εἰσὶν ἐνταῦθα» Ἀλλὰ σαφέστερον τὰ περὶ αὐτῶν ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ περιηγητοῦ (στ. 394κέ.)

Ἔνθα σφιν τέρας ἄλλο θεοὶ θέσαν· ἀμφὶ γὰρ αἶαν
κείνην ἀμφοτέρωθεν ἐρηρέδαται δύο πέτραι,
αἵτ᾽ ἄμφω ξυνίασι δονεύμεναι, εὖτέ τις ἀρχὴ
γίγνεται ἐνναέτῃσι κυλινδομένοιο κακοῖο.

[2]) Παραμύθιον Θήρας, Τὰ κυπαρισσόμηλα (ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Ν. Πεταλᾶ): «Φτάνει 'ς τὰ δυὸ βουνά· καὶ καθὼς κάνει ν᾽ ἀνοίξῃ περνᾷ τὴν πέρα πάντα, δὲν ἠβλάφτηκε. Μπαίνει 'ς ἕνα περβόλι, βρίσκει μιὰ γοῦρνα μὲ νερό, γεμίζει τὸ μπουκαλάκι του καὶ γυρίζει 'ς τὸ βουνό· ἐκεῖ ὡς καθὼς ἀνοίει, τσακανίζει (=συλλαμβάνει ὡς ἐν παγίδι) τὴν ὀριὰ τοῦ ἀλόγου τὸ βουνὸ καὶ φεύγει αὐτός.» — Κυπριακὸν ἐν Σακελλαρίου Κυπριακ.[1] τ. Γ' σ. 172. 2ας ἐκδ. τ. Β' σ. 333: «Ἐχααλλίκεψεν τὸ κοπέλλιν κὶ ἐπῆεν. Σὰν ἔφτασεν 'ς τὸ βουνόν, καὶ εἶδεν το ὅτι ἐπισκάλισεν (=συνεκρούσθη ἀνοιγοκλεῖσαν, ὡς αἱ παλάμαι τοῦ χειροκροτοῦντος), ἔρεξεν ποκεῖθθεν, ἐγέμωσεν (νερὸν ποὺ τὴν ἀθάνατον πηὴν) τὸ ποτσοῦδιν του (=τὸ ἀγγεῖόν του) κὶ ἐστράφηκεν. Εἰς τὸ στραφίν, τὸ βουνὸν ἐτσίλλησε τὴν νουρὰν τ᾽ ἀππάρου (=ἵππου) κὶ ἐκόπηκεν.» Λεσβιακὸν παρὰ **Georgeakis et Pineau le Folklore de Lesbos** σ. 76-7. Καὶ πάμπολλα ἄλλα παραμύθια ἔχουσι τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἀποκοπῆς τῆς οὐρᾶς τοῦ ἵππου κατὰ τὴν δίοδον διὰ τῶν ἀνοιγοκλειομένων βουνῶν.

[3]) **Hahn Märchen** τ. II σ. 46-7 (Σύρου).

[4]) Αὐτ. τ. I σ. 238 (Ζαγορίου).

[5]) Αὐτ. τ. II σ. 284 (ἠπειρωτικόν).

ἐκ τῆς πηγῆς τὸ ἀγγεῖον. [1]) Εἴς τι δὲ παραμύθιον, τὸν ἥρωα ὁδηγεῖ μέλισσα εἰς τὴν πηγὴν τοῦ ἀθανάτου νεροῦ διὰ τῶν ἀνοιγοκλειομένων βουνῶν [2]).

Ταῦτα πάντα εἶναι ἀπηχήσεις τῶν ἀρχαίων μύθων. Διὰ τῶν Πλαγκτῶν πετρῶν, κατὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη (Ὀδ. Μ, 62), δι᾿ ὧν οὐδὲ πτηνὰ ἠδύναντο νὰ διέλθωσι, παρερχόμεναι περιστεραὶ (πέλειαι) ἔφερον ἀμβροσίαν εἰς τὸν Δία. Εὑρίσκετο δὲ ἡ πρὸς τὸ ἀθάνατο νερὸ ἀντιστοιχοῦσα ἀμβροσία κατὰ τὰς ῥοὰς τοῦ Ὠκεανοῦ, ὁπόθεν ἐκόμιζον αὐτὴν αἱ περιστεραί. [3]) Τὰς περιστερὰς εἰς τὰ παραμύθια ἀντικατέστησαν ἄλλα πτηνά, κόραξ καὶ κορώνη, ἐνῷ αἱ περίθετοι πτέρυγες ἀετοῦ τοῦ ἥρωος ὑπενθυμίζουσι τὸν μῦθον περὶ τοῦ κομίζοντος τὸ νέκταρ εἰς τὸν Δία ἀετοῦ. [4]) Καὶ ἡ ὁδηγοῦσα τὸν ἥρωα εἰς τὴν πηγὴν τοῦ ἀθανάτου νεροῦ μέλισσα ὑποκρύπτει ἴσως ἀνάμνησιν τοῦ μύθου περὶ τῶν τροφῶν τοῦ Διὸς μελισσῶν. [5])

Τὰ βουνὰ συγκλειόμενα ἀποκόπτουσι τὴν οὐρὰν τοῦ ἵππου τοῦ δι᾿ αὐτῶν διελθόντος ἥρωος. Οὕτω κατὰ τὸν ἀρχαῖον μῦθον καὶ αἱ Συμπληγάδες ἀπέκοψαν τὰ ἄκρα οὐραῖα πτερὰ τῆς περιστερᾶς, ἣν πρὸς ἀπόπειραν ἀφῆκαν νὰ διέλθῃ δι᾿ αὐτῶν οἱ Ἀργοναῦται καὶ ἔπειτα τὰ ἀκροστόλια τῆς Ἀργοῦς. [6]) Καὶ κατὰ τὸν παρ᾿ Ὁμήρῳ μῦθον μία τῶν περιστερῶν ἀπώλλυτο πάντοτε κατὰ τὴν διὰ τῶν Πλαγκτῶν δίοδον.

Ἡ ἔννοια τῶν ἀρχαίων μύθων διαγινώσκεται καὶ εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ καθ᾿ ἡμᾶς λαοῦ. Τὰ συναρασσόμενα ὄρη, ὧν πέραν εὑρίσκετο ἡ πηγὴ τῆς ἀθανασίας, ἢ κῆποι θαυμάσιοι, κατά τινα παρα-

[1]) Αὐτ. σ. 195 (Ζαγορίου).

[2]) Αὐτ. σ. 280 (Σύρου).

[3]) Μοιρῶ παρ᾿ Ἀθην. ΙΑ΄ σ. 491 b.

[4]) Αὐτ. «Νέκταρ δ᾿ ἐκ πέτρης μέγας αἰετὸς αἰὲν ἀφύσσων | γαμφηλῇς φορέεσκε ποτὸν Διὶ μητιόεντι». Ἐκ πέτρας πλησσομένης διὰ σφύρας ἀναβλύζει τὸ ἀθάνατο νερὸ καὶ κατὰ παραμύθιον τοῦ Ζαγορίου. (**Hahn** τ. II σ. 234). Κατὰ τὸν Φυσιολόγον ὁ ἀετὸς ἀνακαινίζεται καὶ νέος γίνεται καταβαίνων εἰς τὴν πηγὴν τοῦ ὕδατος (ἐννοεῖται βεβαίως τοῦ ἀθανάτου) καὶ βαπτιζόμενος τρίς. (Ἐκ χειρογράφου τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος ἐν **Byzant. Zeitschrift** 1894 σ. 39).

[5]) Πρβλ. **Roscher Nektar u. Ambrosia** σ. 30.

[6]) Ἀπολλων. Ῥόδ. Β΄, 571. 601. Ἀπολλόδωρ. Α΄, θ΄, 22. Ἀσκληπιάδης παρὰ Σχολ. Ἀπολλων. Β΄, 562.

μύθια, παράγοντες καρποὺς καθιστῶντας ἀθάνατον τὸν γευόμενον, εἶναι μυθικὴ εἰκὼν τῶν πυλῶν τοῦ ἄλλου κόσμου. Οὕτω καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους, ἐκεῖθεν τῶν Πλαγκτῶν ἦσαν αἱ ῥοαὶ τοῦ Ὠκεανοῦ, καὶ αἱ ἀμβρόσιαι κρῆναι, καὶ ὁ κῆπος τῶν Ἑσπερίδων καὶ τῆς Ἥρας ὁ λειμών. [1]) Διὰ τοῦτο καὶ ὅρκου πύλας ἤτοι πύλας τοῦ Ἅδου ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι ὅτι ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν θεῶν ἐκαλοῦντο αἱ Συμπληγάδες. [2]) Σαφέστερον δ' ἡ ἔννοια αὕτη ἐμφαίνεται καὶ εἰς μυθικὰς παραστάσεις ἀμερικανικῶν τινων καὶ ἀσιατικῶν φύλων. Οἱ Ἀζτέκοι ἐπίστευον ὅτι εἰς τὸ πέρας τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς τὴν ὑπόγειον χώραν τοῦ θανάτου, τὴν ὁποίαν φωτίζει ὁ ἥλιος ὅταν ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι νύξ, εὑρίσκονται δύο βουνὰ ἀδιαλείπτως συγκρουόμενα πρὸς ἄλληλα. Οἱ δὲ Καρένοι, φῦλον Βιρμανικόν, λέγουσιν ὅτι εἰς τὴν δύσιν εἶναι δύο μεγάλοι βράχοι ἀνοίγοντες καὶ κλείοντες, δι' ὧν διέρχεται ὁ ἥλιος δύων. [3])

553

Κατ' ἀνακοίνωσιν Δημοσθ. Χαβιαρᾶ (1903). Βεργόνα εἶναι διαλεκτικὸς τύπος τοῦ Γοργόνα· ἐν Καρπάθῳ, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἐπιχωριάζει ὁ τύπος Βοργόνα (σ. 1169). Τὸ δὲ ὄνομα Λάουρα (Laura) ἀγνοῶ τίνος λόγου ἕνεκα μεταχειρίζονται ἐν Σύμῃ ὡς συνώνυμον τῆς Γοργόνας καὶ τῆς Στρίγγλας· καὶ Λαουρὶ λέγεται αὐτόθι τὸ παιδίον ὅπερ τὴν νύκτα κοιμώμενον τρίζει τοὺς ὀδόντας (ΖΑ. σ. 212).

Ἡ Γοργόνα τοῦ κόλπου τῆς Ἀτταλείας παρουσιάζει σύγκρασιν τῶν ἀρχαίων μυθικῶν παραστάσεων τῆς Γοργόνας τῶν Σειρήνων καὶ τῆς Σκύλλης. Σαφέστερον δὲ φέρει τὸν χαρακτῆρα τοῦτον εἰς τὰ παραμύθια· εἰς τὸ πάριον παραμύθιον τοῦ Γιοῦ τῆς χήρας, οὗ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν Γοργόνα ἀπόσπασμα ἐδημοσίευσα εἰς τὴν διατριβήν μου περὶ Γοργόνων (σ. 11-2), ἡ ξανθομαλλοῦσα καὶ ὡραία Γοργόνα διαιτᾶται εἰς στενόν τι ἐν τῇ θαλάσσῃ «καὶ ὅποιο καράβι περ-

[1]) Βλ. **Roscher** ἔνθ. ἀν. σ. 29 κέ.

[2]) Καρύστιος ὁ Περγαμηνὸς παρὰ Σχολ. Θεοκρ. ΙΓ', 22.

[3]) **Waitz, Anthropologie der Naturvölker** τ. IV σ. 116. **Tylor Primitive Culture** κεφ. 9 τ. I σ. 399 κέ. τῆς γαλλ. μεταφράσεως, σ. 342 κέ. τῆς γερμανικῆς. Τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν μῦθον τῶν Συμπληγάδων παρετήρησε καὶ ὁ **Tylor**.

νοῦσε, τοῦ ἔτρωγε ἕναν ἄνθρωπο γιὰ φόρο, εἶδεμὴ τό πνιγε τὸ καράβι ὁλόκληρο.» Τὸ καΐκι στέκεται ἔξαφνα, ὅτε ἔφθασε πλησίον τῆς Γοργόνας, ὡς ἡ ναῦς τοῦ Ὀδυσσέως πρὸ τῆς Σκύλλης, κατὰ τὴν ὁμηρικὴν διήγησιν (Ὀδ. Μ. 204-5)· ἀλλὰ κατανικήσας αὐτὴν ὁ ἀνδρειωμένος γιὸς τῆς χήρας, τὴν ἀναγκάζει νὰ ὑποσχεθῇ δι' ὅρκου ὅτι δὲν θὰ πειράξῃ εἰς τὸ ἑξῆς κανένα ἄνθρωπον· ἐκείνη ὁρκίζεται· «Ὁρκίζομαι 'ς τὴ μάννα μου τὴ θάλασσα καὶ τὸν πατέρα μου τὸν Ἀλέξανδρο ὅτι δὲν θὰ πειράξω κανένα·» καὶ ὁ ἀνδρειωμένος τὴν ἀφίνει, ῥίψας αὐτὴν εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐν ἀνεκδότῳ δὲ συμαϊκῇ παραλλαγῇ τοῦ παραμυθίου τούτου (κατ' ἀνακοίνωσιν Δημοσθ. Χαβιαρᾶ), ἡ κατανικηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀνδρειωμένου Γοργόνα εἶναι αὐτὴ ἡ Βεργόνα τῆς Ἀτάλειας, διότι τὸ ἐπεισόδιον ἐντοπίζεται εἰς τὸν κόλπον τῆς Ἀτταλείας. Ἥρως τοῦ παραμυθίου, ἐπιγραφομένου «ὁ φόος» εἶναι νεανίας ἀπτόητος, ὅστις ἀγνοῶν τί ἐστι φόβος, ἀναζητεῖ αὐτόν, δηλονότι ἀναζητεῖ τὸ δυνάμενον νὰ ἐμποιήσῃ εἰς αὐτὸν φόβον· (τὸ δ' ἐπεισόδιον τοῦτο εἶναι κοινὸν εἰς πολλὰ παραμύθια)· ἐπιβὰς δὲ πλοίου πλέοντος εἰς τὸν κόλπον τῆς Ἀτταλείας συναντᾷ ἐκεῖ τὴν Βεργόναν, ἐπιτεθεῖσαν ἐναντίον τοῦ πλοίου· ἀλλ' ὁ νεανίας συλλαμβάνει αὐτήν, καὶ ἀφοῦ πρῶτον τῆς ἔκοψε τὰ μαλλιά, ὕστερον τὴν ἐμαστίγωσε, καὶ τὴν ἀφῆκεν εἰς τὴν θάλασσαν, ὑποσχεθεῖσαν ὅτι οὐδὲν πλοῖον θὰ πειράξῃ τοῦ λοιποῦ.

Ἡ προκειμένη δὲ συμαϊκὴ παράδοσις εἶναι παραλλαγὴ παλαιοτέρας ἑλληνικῆς παραδόσεως, ἐπιχωριαζούσης εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας καὶ τὰς νοτίους Σποράδας, τὴν ὁποίαν διέσωσαν μεσαιωνικοί τινες συγγραφεῖς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. [1]) Ὁ πρῶτος μνημονεύων ταύτην εἶναι ὁ Ἄγγλος Gualterus Mapes (Walter Map) εἰς τὸ σύγγραμμά του Nugae curialium (Distinctio IV, cap. 12) γραφὲν κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. [2]) Κατὰ τοῦτον, ἕνας νέος τσαγγάρης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἠγάπησε μίαν ἀρχοντοποῦλαν καὶ διὰ νὰ ἠμπορέσῃ νὰ λάβῃ κανὲν μέγα ἀξίωμα ἔγινε στρατιώτης. Εἰς τὸ μεταξὺ ὅμως ἡ κόρη ἀπέθανε, καὶ ἐκεῖνος

[1]) Περὶ ταύτης διέλαβον καὶ ἐν τῇ ἐμῇ διατριβῇ περὶ τῶν Γοργόνων σ. 5.

[2]) Ἐξεδόθη ὑπὸ Th. Wright ἐν Λονδίνῳ 1850. Παραλαμβάνω τὴν διήγησιν ἐκ τοῦ **Liebrecht** (**Zur Volkskunde** σ. 49 καὶ ἐν **Germania** τ. **V**).

εἰσεχώρησεν εἰς τὸν τάφον της καὶ συνευρέθη μὲ τὸ πτῶμά της· ὅτε ὅμως ἔφευγε, προσεκλήθη νὰ ἔλθῃ τὸν πρέποντα καιρὸν νὰ παραλάβῃ ἐκεῖνο ποῦ θὰ γεννηθῇ. Οὕτω καὶ ἔγινε, καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τὴν νεκρὰν μίαν ἀνθρωπίνην κεφαλήν, μὲ τὴν παραγγελίαν νὰ τὴν δεικνύῃ εἰς μόνους τοὺς ἐχθρούς του. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπέκτησε μεγάλην δύναμιν, διότι οἱ ἀντίπαλοί του σὰν ἔβλεπαν τὴν κεφαλὴν ἐμαρμάρωναν. [1]). Μετ' ὀλίγον ἐνυμφεύθη τὴν κληρονόμον τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἐφανέρωσε τὸ μυστικόν του, καὶ αὐτή, διὰ νὰ δοκιμάσῃ ἂν ἦσαν ἀληθινὰ ὅσα ἤκουσε, μίαν φορὰν ἐπαρουσίασε ἐμπρός του τὴν κεφαλὴν τὴν στιγμὴν ποῦ ἐσηκώνετο ἀπὸ τὸν ὕπνον. Οὕτω πως ἐχάθη καὶ ὁ ἴδιος, καὶ ἡ σύζυγός του ἔρριψε τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ εἰς τὸ μέρος ποῦ ἔπεσε ἔγινε μάτι τῆς θάλασσας· καὶ ἐπειδὴ τὴν κόρην τὴν ἔλεγαν Σατάλια, τὸ μάτι ὀνομάζεται τῆς Σατάλιας, καὶ ὅλοι τὸ ἀποφεύγουν· καὶ αὐτὸ κοινῶς λέγεται Gouvfre de Satalie.

Ἡ παρεμβεβλημένη εἰς τὸ λατινικὸν κείμενον γαλλικὴ ὀνομασία τῆς δίνης τῆς θαλάσσης ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀτταλείας ὑποδεικνύει ὅτι ἐκ γαλλικῆς πηγῆς ἠρύσθη τὴν παράδοσιν ὁ Mapes. Ἀλλ' οὐδεὶς Γάλλος εἰς ἐμὲ τοὐλάχιστον εἶναι γνωστὸς ὡς μνημονεύων τὴν παράδοσιν, ἐνῷ ἄλλοι τέσσαρες Ἄγγλοι ἀναφέρουσιν ταύτην. Τούτων δύο οἱ χρονογράφοι Roger de Hovedene καὶ ὁ Joh. Bromton τὴν ἐκθέτουσιν ἐν ἐκτάσει, μικρὸν παραλλάσσοντες ἀλλήλων, ὡς ἑξῆς: [2]) Ἔπειτα διῆλθεν (ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος Αὔγουστος κατὰ

[1]) Τὸ κείμενον ἔχει **obrigescunt**. Καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν πολλάκις γίνεται χρῆσις τοῦ πήγνυσθαι ὡς συνωνύμου τοῦ λίθον γίγνεσθαι.

[2]) **Hoveden, Annal pars poster.** παρὰ **Saville, Rerum Anglicarum scriptores. Francf.** 1601 σ. 709. **Joh. Brompton Chron.** ἐν **Hist. anglicae scriptores X. Lond.** 165? **ed. Twysden** στήλ. 1216 κέ. Εἰς ἀμφοτέρους παραπέμπει ὁ τοῦ **Mapes** ἐκδότης **Wright**, ἀνεδημοσίευσαν δὲ τὸ κείμενον τοῦ μὲν πρώτου ὁ **Fel Liebrecht (d Gervasius v. Tilbury Otia imperialia** σ. 93) τοῦ δὲ δευτέρου ὁ **W. Schwartz (der Ursprung der Mythologie** σ. 89). Ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐκ τοῦ κειμένου τοῦ **Hoveden**, διεκρίθησαν δὲ διὰ κυρτῶν μὲν γραμμάτων ὅσα τούτου δὲν περιέχονται παρὰ τῷ **Brompton**, διὰ περικλείσεως δ' ἐντὸς ἀγκυλῶν αἱ προσθῆκαι τούτου. Τὸ κείμενον δὲ τοῦ **Hoveden**, ἐξ οὗ μετέφρασα, εἶναι τὸ τῆς τελευταίας ἐκδόσεως (**Chronica Mag. Rogeri de Hovedene, ed. by W. Stubbs. Lond.** 1870 τ. III σ. 158-9 ἐν **Rerum britannicarum Medii aevi scriptores**).

τὸ ἔτος 1191) διὰ τῶν νήσων τῆς Ὕσης, ὧν μία ἔχει φρούριον λεγόμενον Castellum Ruge. [1]) Ἐκεῖ ὑπῆρχε τὸν παλαιὸν καιρὸν κόρη τις, καλουμένη Ὕση, ἐξ ἧς ἔλαβον τὸ ὄνομα αἱ νῆσοι ἐκεῖναι. Οἱ ἐντόπιοι λοιπὸν διηγοῦνται, ὅτι κάποιος στρατιώτης ἠγάπησε τὴν κόρην ἐκείνην, ἐκείνη δ' ἐν ὅσῳ ἔζη ἀπέστεργεν αὐτόν. Θανούσης δ' αὐτῆς, ὁ στρατιώτης προσῆλθε καὶ συνεγένετο αὐτῇ λέγων: «Ὅ τι μετὰ ζώσης δὲν ἠδυνήθην νὰ ποιήσω, ἐποίησα μετὰ νεκρᾶς.» [Πρὸς ὃν αὕτη λέγεται ὅτι ἀπεκρίθη.] *Καὶ παραχρῆμα εἰσέδυ ὁ Σατανᾶς ἐντὸς αὐτῆς καὶ εἶπε·* «Ἰδοὺ θὰ γεννήσῃς ἐξ ἐμοῦ υἱόν, καὶ γεννηθέντα θὰ κομίσω αὐτὸν πρὸς σέ.» Καὶ μετὰ ἐννέα μῆνας, ἐπιστάσης τῆς ὥρας τοῦ τοκετοῦ, ἔτεκεν υἱόν· [ἀλλὰ] ἐκτρωματιαῖον, καὶ κομίσασα τοῦτον πρὸς τὸν στρατιώτην εἶπεν· «Ἰδοὺ ὁ σὸς υἱός, ὃν ἐγέννησας, ἀπότεμε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ φύλαττε ταύτην παρὰ σοί. Οἱονδήποτε δ' ἐχθρόν σου θελήσῃς νὰ νικήσῃς, ἢ τὴν χώραν αὐτοῦ ν' ἀφανίσῃς, ἀποκάλυψον τὸ πρόσωπον τῆς ἀποτετμημένης κεφαλῆς καὶ στρέψον αὐτὸ πρὸς τὸν ἐχθρόν σου ἢ τὴν χώραν αὐτοῦ καὶ παραχρῆμα [αὐτός τε καὶ ἡ χώρα αὐτοῦ] θ' ἀπολεσθῶσιν· καὶ ὅταν θελήσῃς νὰ παύσῃ ἐπικάλυψον τὸ πρόσωπον πάλιν καὶ τὸ κακὸν θὰ παύσῃ.» Οὕτω καὶ ἐγένετο. [Διότι οἱονδήποτε ἤθελε ν' ἀφανίσῃ κατ' ἐκεῖνον τὸν τρόπον αὐτὸς τὸν ἠφάνισεν]. Μετὰ πολὺν δὲ χρόνον ὁ στρατιώτης ἐκεῖνος ἔλαβε γυναῖκα, ἥτις συχνάκις ἠρώτα αὐτόν, διὰ τίνος τρόπου ἢ διὰ τίνος μηχανῆς αὐτὸς κατέστρεφεν οὕτως [εὐκόλως πάντας] τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἄνευ ὅπλων καὶ ἄνευ στρατοῦ· ἐκεῖνος δὲ ἠρνεῖτο νὰ τὸ εἴπῃ εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἐπετίμα αὐτήν, παραγγέλλων νὰ σιωπᾷ. Συνέβη δέ ποτε, καθ' ἣν ἡμέραν ὁ στρατιώτης ἦτο ἀπὼν [καὶ αὐτὴ ἦτο μὲ μόνα τὰ τέκνα της εἰς τὸν ἐνδότατον θάλαμον] νὰ ἐπιχειρήσῃ ν' ἀνοίξῃ τὴν κιβωτόν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἤλπιζεν ὅτι εὑρίσκετο τὸ ἀπόρρητον ἐκεῖνο τοῦ κυρίου της, δι' οὗ τοιαῦτα οὗτος ἀπειργάζετο ἄδικα· καὶ εὗρεν ἐν τῇ κιβωτῷ

[1]) «Per insulas de Yse, in quarum una est castellum, quod dicitur castellum Ruge» (παρὰ τῷ Brompton: quod dicitur Rugecastell). Ὕση εἶναι παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος τῆς νήσου Μεγίστης, ἥτις καὶ ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Τούρκων λέγεται παρεφθαρμένως Μεγὶς (ὁ κάτοικος Μεγισλή). Φαίνεται ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο κοινὸν τῆς Μεγίστης καὶ τῶν παρ' αὐτὴν νησίδων. Τὸ δὲ φρούριον εἶναι τὸ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν Castel Rosso ὀνομαζόμενον, ἐξ οὗ κατὰ παρετυμολογίαν ἐγένετο καὶ τὸ σημερινὸν ὄνομα τῆς Μεγίστης Καστελλόριζον.

τὴν μυσαρὰν ἐκείνην κεφαλήν, παραχρῆμα δ' ἀπελθοῦσα ἔρριψεν αὐτὴν εἰς τὸν κόλπον τῆς Σατάλειας. Καὶ λέγουσιν *οἱ ναῦται* ὅτι ὁσάκις ἡ κεφαλὴ ἐκείνη ἔχει ἀνεστραμμένον πρὸς τἄνω τὸ πρόσωπον ὁ κόλπος ταράσσεται τοσοῦτον, ὥστε οὐδὲν πλοῖον δύναται νὰ διαπλεύσῃ αὐτόν· καὶ ὁσάκις ἡ κεφαλὴ εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὰ κάτω, τότε δύναται νὰ διαπλέῃ τὸν κόλπον πλοῖον [1]).

Καὶ ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς John Mandeville ἀναφέρει ἐν ἐπιτομῇ τὴν παράδοσιν ταύτην μετά τινων παραλλαγῶν. [2]) Ὁμοίως καὶ ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος γράψας [3]) Γερβάσιος ὁ Τιλβεριεὺς ἀναγράφει τὴν παράδοσιν συγχέων ἔν τισι πρὸς τοὺς ἀρχαίους περὶ τῶν Γοργόνων μύθους, ὡς ἑξῆς: «Μεταξὺ ταύτης (τῆς Ῥόδου) καὶ τῆς Κύπρου ὑπάρχουσι σύρτεις, αἵτινες καλοῦνται κοινῶς κόλπος τῆς Σατάλειας (Gulfus Sataliae), ὅπου λέγουσιν ὅτι ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν ἡ κεφαλὴ τῆς Γοργόνος· αἱ σύρτεις αὗται κεῖνται ἀπέναντι τῆς πόλεως Σαταλείας, ὑποκειμένης ὡς λέγεται εἰς τὸν σουλτᾶνον τοῦ Ἰκονίου. [4]) Διηγοῦνται δ' ὅτι ἡ Γοργὼ ὑπῆρξεν ἑταίρα, ἥτις διὰ τοῦ κάλλους αὐτῆς ἔφερεν εἰς παράνοιαν τοὺς ἀνθρώπους. Ταύτης τὴν κεφαλὴν ἔρριψεν εἰς τὴν θάλασσαν ὁ Περσεύς. Οἱ ἐγχώριοι ἀναφέρουσιν, ὅτι τῶν στρατιωτῶν τις ἠράσθη τῆς βασιλίσσης, μὴ δυνάμενος δὲ ν' ἀπολαύσῃ αὐτῆς καὶ τὴν καταισχύνῃ, θανοῦσαν καὶ ταφεῖσαν ἐγνώρισε ταύτην διὰ λαθραίας συνουσίας· ἐξ ἧς ἐγέννησε κεφαλὴν τερατωδεστάτην. Κατὰ τὴν σύλληψιν ἤκουσεν ὁ στρατιώτης φωνὴν ἐκ τοῦ ἀέρος λέγουσαν· «Τὸ γεννηθησόμενον διὰ τῆς ὄψεως αὐτοῦ πάντα τὰ προσβλέποντα αὐτὸ θὰ καταστρέφῃ καὶ θὰ φθείρῃ.» Μετὰ πάροδον ἐννέα μηνῶν, ἀνοίξας τὸν τάφον ὁ στρατιώτης εὗρε κεφαλήν, ἀπὸ τῆς ὁποίας τὸ πρόσωπον αὐτὸς μὲν ἀπέστρεφεν ἀεὶ τὸ βλέμμα, ἐπιδεικνύων δ' αὐτὸ εἰς τοὺς ἐχθρούς, ἠφάνιζεν αὐτοὺς μετὰ τῶν πόλεων

[1]) Τὸ κείμενον εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἔχει **resupinum (caput)** εἰς δὲ τὴν δευτέραν **supinum**.

[2]) Κεφ. 4 τῆς περιηγήσεως αὐτοῦ ἐν Early Travels σ. 140. Τὸν συγγραφέα τοῦτον ἀναφέρει ὁ **Liebrecht** (**Gervasius** σ. 93), ἐγὼ δὲ δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω τὸ κείμενον αὐτοῦ.

[3]) Ἄλλοι νομίζουσιν αὐτὸν κατὰ ἕνα αἰῶνα παλαιότερον.

[4]) Οἱ Σελτζουκίδαι κατέλαβον τὴν Ἀττάλειαν κατὰ τὸ 1275, ὅθεν καὶ ἐκ τούτου ἐμφαίνεται ὅτι ὁ Γερβάσιος δὲν ἔγραψε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος, ἀλλὰ τοῦ ΙΔ΄.

αὐτῶν. Τέλος δὲ πλέων ποτὲ ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐκοιμήθη εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐρωμένης, ἥτις κρύφα ὑπέκλεψε τὴν κλεῖδα τοῦ κιβωτίου, ἐν ᾧ ἦτο ἀποτεθειμένη ἡ κεφαλή. καὶ ὡς ἡ μωρὰ κατάσκοπος προσεῖδε τὴν κεφαλήν, ἀπέθανε παραχρῆμα. Ἐγερθεὶς τοῦ ὕπνου, ὁ στρατιώτης κατεῖδε σαφῶς τὸ γενόμενον καὶ λύπῃ συσχεθεὶς ὕψωσε τὴν κεφαλήν, ἀντικρύσας δὲ τὸ πρόσωπον αὐτῆς ἀπώλετο μετὰ τοῦ πλοίου. Φέρεται δ' ἐνταῦθα λόγος ὅτι κατὰ ἑπταετίαν τὸ πρόσωπον τῆς κεφαλῆς στρέφεται πρὸς τἄνω καὶ ὅτι τοῦτο φέρει κίνδυνον εἰς τοὺς πλέοντας ἐν τῇ θαλάσσῃ.» [1]).

Ὁ Γερβάσιος ὀρθῶς ἐταύτισε τὴν κεφαλὴν τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως πρὸς τὸ Γοργόνειον τῶν ἀρχαίων μύθων· καὶ ἡ μὲν ἑρμηνεία τοῦ μύθου, ὅτι ἡ Γοργὼ ἦτο ἑταίρα, παρελήφθη ἐκ τῶν εὐημερικῶν μυθογράφων· [2]) ἀλλ' ἄδηλον εἶναι ἂν τὸ λεγόμενον περὶ Περσέως, ὅτι ἔρριψε τὴν κεφαλὴν τῆς Γοργόνας εἰς τὴν θάλασσαν, εἶναι ἐπινόημα αὐτοῦ ἢ ἂν προέρχεται ἐκ παλαιοτέρας πηγῆς. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους, ὁ Περσεὺς παρέδωκε τὴν κεφαλὴν τῆς Μεδούσης εἰς τὴν Ἀθηνᾶν· ἀλλ' οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι ἄλλον ἀναφέρουσι μῦθον περὶ τῆς τύχης ταύτης, ἱστοροῦντες ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περσέως, κελεύσει τοῦ πατρὸς τῆς Ἀνδρομέδας Κηφέως «ἐκαύθη ἡ μυσερὰ κεφαλὴ τῆς Γοργόνος». [3]) Πάντως δὲ εἰς τὰς ἀφηγήσεις τῶν βυζαντινῶν διαφαίνεται συνάφειά τις πρὸς τὴν παράδοσιν. Προσετέθη μὲν εἰς ταύτην ἐκ παλαιοῦ ἐπίσης μύθου τὸ ἐπεισόδιον τῆς βδελυρᾶς συνουσίας τοῦ στρατιώτου πρὸς τὸ σῶμα νεκρᾶς, [4]) ἀλλ' ὅμως

[1]) **Gervas. Tilberiensis Otia imperialia II, 12** σ. 920 **Leibnitz** (σ. 11 **Liebrecht**).

[2]) Ἡρακλείτ. π. ἀπίστων **1.**

[3]) Μαλάλας Β' σ. 39, 8 Bonn

[4]) Ὁ **Liebrecht Gervasius v Tilbury** σ. 93. **Zur Volkskunde 49**) ἀναφέρει παράλληλά τινα, ἐν οἷς καὶ τὸ παρ' Ἡροδότῳ (Β, 89) περὶ τῶν Αἰγυπτίων ταριχευτῶν. Εἰς ταῦτα πρόσθες καὶ τὰ ἑξῆς. Τὸν παραφθαρέντα ὑπό τινων μεταγενεστέρων μῦθον περὶ τοῦ ἔρωτος τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὴν Πενθεσίλειαν, μυθολογούντων ὅτι μετὰ θάνατον ἐρασθεὶς αὐτῆς συνελήλυθεν. (Σχολ. Σοφοκλ. Φιλοκτ. 445. Λιβαν. Μελετ. 28 σ. 967 καὶ 50. 51 σ. 1026-8. Νόνν. Διονυσ. ΛΕ', 27. Τζέτζ. εἰς Λυκόφρ. 999). Προσέτι τὴν διήγησιν περὶ Θυμοίτου. (Φύλαρχος παρὰ Παρθεν. 31). Πρὸς τοιούτους βδελυροὺς ἔρωτας ὑπονοεῖ σχετιζομένην τὴν ἐν Ἄργει λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης, τῆς ἐπικαλουμένης Τυμβωρύχου ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Προτρ. Β' 38 σ. 25 Παρισ.), κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ **Welcker Griech. Götterlehre** τ. **II** σ. 715)· ἀλλ' ἡ εἰκασία δὲν φαίνεται

εὐδιάγνωστοι εἶναι καί τινες ὁμοιότητες τῶν βυζαντινῶν μύθων καὶ τῆς παραδόσεως· οὕτω τὸ μυθολογούμενον περὶ τῆς δυνάμεως, ἣν προσεκτήσατο ὁ στρατιώτης γενόμενος κάτοχος τῆς τερατώδους κεφαλῆς ἐνθυμίζει τὰ περὶ τῆς κεφαλῆς τῆς Γοργόνης καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀποτεμόντος καὶ μεθ' ἑαυτοῦ ἐν ἀγγείῳ φέροντος ταύτην, ἅτινα ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη (σ. 1167) ἀναφέρει ὁ βυζαντινὸς Φυσιολόγος. Μάλιστα δὲ τὰ τοῦ θανάτου τελευταῖον αὐτοῦ τοῦ κατόχου τῆς κεφαλῆς ὑπὸ ταύτης εἶναι σύμφωνα πρὸς τὴν βυζαντινὴν διάπλασιν τοῦ μύθου τοῦ Περσέως, καθ' ἣν οὗτος ἀνῃρέθη ὑπὸ τῆς κεφαλῆς τῆς Γοργόνος, στρέψας ταύτην πρὸς ἑαυτὸν καὶ ἐμβλέψας. [1]) Ὁ Max. Mayer ἐπεχείρησε ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὁ περὶ τῶν Γοργόνων μῦθος ἐπεχωρίαζεν ἔκπαλαι εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, τὴν δὲ μεσαιωνικὴν παράδοσιν περὶ τῆς κεφαλῆς θεωρεῖ ὡς ἔνδειξιν διατηρήσεως ἀκμαίου τοῦ μύθου μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων. [2]) Ἀλλὰ μᾶλλον ἡ μεσαιωνικὴ παράδοσις προῆλθεν ἐκ τῶν ἀρχαίων παραστάσεων τοῦ Γοργονείου ἐν τῇ θαλάσσῃ, ἃς διέσωσαν ἀρχαῖα μνημεῖα, [3]) καὶ αἵτινες εἶναι ὁμό-

πιθανή Καὶ περὶ τοῦ Περιάνδρου ἐλέγετο ὅτι ἐμίγη τῇ συζύγῳ του Μελίσσῃ ἤδη νεκρᾷ (Ἡροδ. Ε', 92, 7). Εἰς τὸ ἱστόρημα δὲ τοῦτο βεβαίως ἀναφέρεται ὁ Κ. Δαπόντες (Καθρέπτης τῶν γυναικῶν τ. Β' σ. 23) λέγων ὅτι ἕνας βασιλέας «μὲ τὴν γυναῖκα του ἔσμιξε πεθαμένην.» Ὁ **Liebrecht** ἀναφέρει χριστιανικὴν τοιαύτην διήγησιν ἐξ ἀποκρύφου βιβλίου. Πλὴν τούτου καὶ ἔν τινι συναξαρίῳ ἀναφέρεται δαιμονιζόμενος, ἐνοχλούμενος ὑπὸ τοῦ δαίμονος δι' ὕβριν νεκροῦ σώματος γυναικός. (Συμεὼν τοῦ μεταφραστοῦ, Λόγος εἰς τὸν ὅσιον Συμεὼν τὸν ἐν τῇ στήλῃ ΙΔ', 57 ἐν **Migne Patrol. gr.** τ. 114 σ. 389). Κατὰ τὸ Ταλμοὺδ (II, 2, 116) ὁ Ἡρώδης ταριχεύσας τὸ πτῶμα τῆς ἐρωμένης του Μαριάμνης συνεκοιμᾶτο ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη· ὁ **Singer** (ἐν **Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.** 1892 σ. 299) παραβάλλει πρὸς τὴν διήγησιν ταύτην γερμανικήν τινα ἐν τοῖς **Deutsche Volksbücher** (τῆς συλλογῆς **Bibliothek d. literar Vereins** τ. 185 σ. XVIII), ἣν ἀγνοῶ μὴ ἰδὼν τὸ βιβλίον εἰς ὃ παραπέμπει. Ὁμοία βουλγαρικὴ παράδοσις παρατίθεται ἐν τῷ κειμένῳ. Δημοτικὸν ᾆσμα τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἔχει ὑπόθεσιν τὸν βιασμὸν νεκρᾶς καὶ τὴν μετάνοιαν τοῦ διαπράξαντος τὸ ἀνοσιούργημα. Τρεῖς χιακὰς παραλλαγὰς αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν ὁ Κανελλάκης (Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 20. 23. 29), μία μακεδονικὴ ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Ἑστίαν (τ. ΚΖ' σ. 406) καὶ μία καρπαθία εἰς **Wescher**-Μανωλακάκη Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου σ. 82 ἀρ. 26, πολλὰς δ' ἔχω ἀνεκδότους ἐν τῇ συλλογῇ μου

[1]) Μαλάλας Β' σ. 39. Κεδρην. τ. I σ. 41, 22 Bonn.

[2]) Ἐν ἀνακοινώσει εἰς τὴν 40ὴν σύνοδον τῶν φιλολόγων ἐν **Görlitz**. (Ταύτην γινώσκω ἐκ τῆς μνείας αὐτῆς ὑπὸ τοῦ **Mayer** ἐν **Roscher Lex. d Mythol.** τ. II σ. 1545).

[3]) **Gädechens Glaukos** σ. 96-97. **Strena Helbigiana** σ. 1. 5. 86. Πρβλ. **Brunn Götterideale** σ. 37 κέ.

λογοι πρὸς τὴν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ ἐπίσης ἐμφαινομένην παράστασιν τῆς Γοργόνας ὡς ἐναλίας δαίμονος (σ. 1183) Κατὰ τὸν W. Roscher (die Gorgonen σ. 109-110) ἡ μεσαιωνικὴ παράδοσις ἐνισχύει τὴν εἰκασίαν, ὅτι τὸ ἐν τῇ θαλάσσῃ Γοργόνειον εἶναι μυθικὴ εἰκὼν τοῦ νέφους· « οὐδεμία ἀμφιβολία, λέγει, ὅτι ἡ σφενδονηθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν ἀποτετμημένη κεφαλή, ἡ ὁτὲ μὲν πρὸς τἄνω ὁτὲ δὲ πρὸς τὰ κάτω στρεφομένη, πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ὡς παράστασις νέφους ἐκ τῆς θαλάσσης ἀνερχομένου, οὗ ἡ ἐναλλαγὴ τοῦ σχήματος καὶ τῆς κινήσεως προμηνύει τρικυμίαν ἢ γαλήνην. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἡ νεωτέρα μετεωρολογία ἀναγνωρίζει καὶ εἶναι κοινῶς παραδεδεγμένον, ὅτι δυνατὸν ἐκ τοῦ σχήματος τῶν νεφῶν τεκμαιρόμενοι νὰ προεικάσωσι τὰς μεταβολὰς τοῦ καιροῦ.» [1])

Συναφὴς πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν εἶναι νορμανδικὴ δοξασία, καθ' ἣν τινὲς τῶν κολασμένων νεκρῶν ταράσσονται ἐν τῷ τάφῳ των καὶ διὰ νὰ μὴ γίνωσι λυκάνθρωποι ἀνάγκη ν' ἀποκόψῃ τὴν κεφαλὴν τοῦ κολασμένου ὁ ἐφημέριος καὶ νὰ τὴν ῥίψῃ εἰς τὸν ποταμόν· ὅπου δὲ πέσῃ αὕτη, σχηματίζεται δίνη. [2]) Παρηλλαγμένη δ' ἡ παράδοσις ἐκείνη φέρεται ἐν βουλγαρικῇ παραδόσει τοῦ Περλεπὲ τῆς Μακεδονίας. Ὅτι βασιλεὺς κραταιὸς ἀλλ' ἀνόσιος κατῄσχυνε πᾶσαν γυναῖκα τὴν ὁποίαν ἔβλεπε. Καί ποτε ἐπεχείρησε νὰ βιάσῃ μίαν νέαν τὴν ὁποίαν εἶδεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀνθισταμένην δὲ τὴν ἐβασάνισε τοσοῦτον, ὥστε ἐκ τῶν βασάνων ἀπέθανεν. Ἀλλὰ καὶ νεκρᾷ συνῆλθεν αὐτῇ καὶ κατέλιπε τὸ πτῶμα εἰς ἓν μέρος τοῦ παλατίου του. Σπουδαῖα

[1]) Σαφῶς εἰς μετεωρολογικὸν φαινόμενον ἀναφέρεται ἑτέρα παράδοσις τῶν αὐτῶν τόπων, παραπλησία δέ πως πρὸς τὴν περὶ τῆς κεφαλῆς, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ χρονογράφου **Hoveden** μνημονευομένη (σ. 159 **Stubbs**). «Καὶ ἄλλο τι θαυμάσιον, λέγει οὗτος, συμβαίνει πάντοτε καθ' ἕκαστον μῆνα τοῦ ἔτους. Φαίνεται ὅτι μέλας τις καὶ πελώριος δράκων, ἐρχόμενος ἐν νεφέλαις ἀέρων, θέτει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς τὸν κόλπον τῆς Σατάλειας καὶ ἀναρροφεῖ τὰ ὕδατα καὶ τοσοῦτον ἰσχυρῶς ἕλκει, ὥστε ἂν τύχῃ ἐκεῖ πλοῖόν τι, ὁσονδήποτε φορτίον καὶ ἂν ἔχῃ, εὐθὺς ἀναρροφεῖται καὶ αἴρεται μετέωρον. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τοῦ κινδύνου τούτου χρεία εὐθὺς ὡς ἴδωσι τὸ τέρας ἐκεῖνο πάραυτα νὰ ποιῶσι θόρυβον μέγαν καὶ νὰ ἐκπέμπωσι κραυγὰς ἰσχυράς, πλήττοντες σανίδας, ἵνα ἀκούσας τὰς κραυγὰς ὁ δράκων ἀπομακρυνθῇ αὐτῶν Ἡμεῖς ὅμως λέγομεν ὅτι δὲν εἶναι τοῦτο δράκων, ἀλλὰ τὸ καῦμα τοῦ ἡλίου, ὅπερ ἐφέλκεται τὸ θαλάσσιον ὕδωρ.» Περὶ τῆς ἀναρροφήσεως πρβλ. ἀρ. 261 καὶ σ, 844, περὶ δὲ τῆς ἀποδιοπομπήσεως διὰ κρότων βλ. σ. 861.

[2]) RTP. 1898 σ. 580.

γεγονότα ἐπελθόντα ἐν τῷ μεταξὺ τὸν ἔκαμον νὰ λησμονήσῃ τὴν νεκράν· μετὰ ἐννέα δὲ μῆνας ἐνθυμηθεὶς τὸ ἀνοσιούργημά του, μετέβη εἰς τὸν τόπον ὅπου εἶχε παραρρίψῃ τὸ πτῶμα. Εἶδε δ' ὅτι ἡ νεκρὰ διετήρει ὅλην τὴν καλλονὴν αὐτῆς καὶ οὐδὲν μέλος αὐτῆς εἶχε φθαρῇ ἐκ σήψεως. Τοῦ ἐφάνη δὲ ὅτι ἡ γαστὴρ τῆς νέας ἦτο ἐξωγκωμένη καὶ ἀνεκινεῖτο σφοδρῶς. Ἐκπλαγεὶς καὶ ἀδυνατῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὸ πρᾶγμα, ἐλάκτισε τὸ πτῶμα εἰς τὴν γαστέρα, καὶ διαρραγείσης αὐτῆς ἐγεννήθη ἡ Πανώλης, ἥτις πρῶτον ἐφόνευσε τὸν πατέρα της. [1])

554

Κατὰ τὸν Γ. Μ. Βιζυηνὸν (Τὸ πρῶτον τῆς ζωῆς του ταξείδιον, ἐν Ἑστίᾳ 1884 τ. ΙΖ' σ. 406-7). Πρβλ. καὶ Ἀλεξάνδρας Παπαδοπούλου, ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ἐν Ἐθνικῇ ἀγωγῇ 1899 σ. 342-4.

Ἡ φώκη ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει ἀντικαθιστᾷ τὴν Γοργόναν, μυθολογουμένη ὅμως μήτηρ καὶ ὄχι ἀδελφὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐρωτῶσα περὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως τὰ ὑπεράνω αὐτῆς πλέοντα πλοῖα. Ἄλλην παράδοσιν περὶ μεταμορφώσεως αὐτῆς, γυναικὸς οὔσης πρότερον, βλ. ἐν ἀρ 447. Πιθανῶς αἱ μυθολογικαὶ παραστάσεις περὶ τῶν Γοργόνων καὶ τῶν θαλασσίων γυναικῶν πρότυπον ἔχουσι τὸ κητοειδὲς τοῦτο, ὅπερ εὑρίσκεται, ἂν καὶ σπανίως, καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει. [2]) Καὶ ἀληθῶς τὸ μὲν κάτω τοῦ σώματος τῆς φώκης ὁμοιάζει πρὸς σῶμα ἰχθύος, τὸ δ' εὐρὺ στῆθός της τὸ ὀρθούμενον ἐνῷ αὕτη εἶναι κατακεκλιμένη, ἡ στρογγύλη κεφαλὴ καὶ τὸ ἐπίκυρτον μέτωπον καὶ οἱ λαμπροὶ ὀφθαλμοὶ παρουσιάζουσί τι τὸ ὁμοιοφανὲς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος γυναικός.

Οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι περὶ τῶν ἐναλίων δαιμόνων ἀναφέρουσι τὴν φώκην ὡς ἀκόλουθον τοῦ ἁλίου γέροντος Πρωτέως (Ὀδ. Δ, 404) καὶ ὡς τὸ ζῶον, οὗ τὴν μορφὴν ἔλαβέ ποτε ἡ Θέτις. [3]) Περὶ δὲ τοῦ δέρματος αὐτῆς ἐμυθολόγουν ὅτι δὲν προσβάλλεται ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ καὶ ὅτι προφυλάσσει ἀπὸ τῆς χαλάζης. [4])

[1]) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 198.
[2]) Heldreich Faune de Grèce σ. 24.
[3]) Πτολεμ. Ἡφαιστ. Δ' σ. 189, 16 Westermann.
[4]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Gruppe Griech. Mythol. σ. 800, 3.

Ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸ τῆς φώκης, διὰ τὴν ἀποδιδομένην ἴσως εἰς ταύτην προφυλακτικὴν δύναμιν ἐτιμᾶτο ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ὁ ἅγιος Φωκᾶς ὡς προστάτης τῶν ναυτιλλομένων, ἀντὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἂν καὶ τὸ συναξάριόν του οὐδὲν ἀναφέρει ἐμφαῖνον ὅτι ὁ ἅγιος κηπουρὸς ὢν εἶχέ τι κοινὸν πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ πρὸς τοὺς πλέοντας ἐνόσῳ ἔζη. [1]) Ὁ ἅγιος οὗτος εἶναι ὁ μόνος (πλὴν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων Πάντων), οὗ ἐπικαλοῦνται τὴν βοήθειαν οἱ χειμαζόμενοι, ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ ὅρμου τῶν Γραμμάτων ἐν Σύρῳ καὶ εἰς αὐτὸν πιθανῶς ἦτο ἀφιερωμένον ἐκεῖ ἐκκλησίδιον ἀντικαταστῆσαν ἴσως ἀρχαίου τινὸς θεοῦ ἱερόν. [2]) Ἡ λατρεία δὲ αὕτη παρὰ τοῖς ναυτικοῖς ἦτο πολὺ παλαιά, διότι ἀναφέρει ταύτην ὡς ἁπανταχοῦ διαδεδομένην, καίτοι ἴσως ὄχι ἄνευ ῥητορικῆς τινος ὑπερβολῆς, ὁ περὶ τὸ 400 ζήσας Ἀστέριος, ἐπίσκοπος Ἀμασείας τοῦ Πόντου, ἐν Ἐγκωμίῳ εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Φωκᾶν [3]).

555

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903). Λαγανᾶς εἶναι λιμὴν καὶ κόλπος τῆς Ζακύνθου. Τὸ θηρίον τῆς παραδόσεως εἶναι ἓν τῶν πολλῶν στοιχειῶν τῆς θάλασσας, τὰ ὁποῖα ἀορίστως καὶ ἀνωνύμως ἀναφέρουσι τὰ δημοτικὰ ᾄσματα [4]) Ἐνταῦθα δὲ παρουσιάζεται ὡς ἐνσάρκωσις τοῦ διαβόλου. Ὁ κ. Δὲ Βιάζης μοὶ ἀνεκοίνωσε διήγησιν περὶ ἐμφανίσεως παρο-

[1]) Βλ. Μαυρικίου Συναξαριστὴν ἐξελλην. ὑπὸ Νικοδήμου τ. Α΄ σ. 72 (ἐκδ. Ζακύνθου) εἰς 22 Σεπτεμβρ. **Bollandi Acta Sanct.** Σεπτεμβρ. τ. VI σ. 298. Περὶ τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Φωκᾶ βλ. καὶ **Vesselofskj** ἐν Ἐφημερίδι τοῦ ῥωσικοῦ ὑπουργείου τῆς δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως 1886 τ. 248 σ. 259 κέ. καὶ 1890 τ. 268 σ. 1 κέ. Βυζαντινὰ Χρονικὰ 1899 σ. 344 κέ.

[2]) Κλὼν Στεφάνου Ἐπιγραφαὶ τῆς νήσου Σύρου σ. 84. 91 (Ἀθήναιον τ. Δ΄ σ. 24. 31).

[3]) Ἐν **Migne Patrol** gr. τ. 40 σ. 309. Κατὰ τὴν διόρθωσιν τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων τοῦ φύλλου τούτου, ἔλαβον γνῶσιν διατριβῆς τοῦ **L. Rademacher** περὶ τοῦ ἁγίου Φωκᾶ, δημοσιευθείσης ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τοῦ **Archiv f. Religionswissenschaft** (1904 σ. 445 κέ.). Καὶ οὗτος ἐκφέρει τὴν αὐτὴν εἰκασίαν, ὅτι τὸ αἴτιον δι᾽ ὃ ὁ ἅγιος Φωκᾶς ἐγένετο ὁ προστάτης τῶν πλοίων εἶναι ἡ ὁμοιότης τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πρὸς τὸ τῆς φώκης.

[4]) Ἑπτάλοφος νέα (περιοδικὸν Κωνσταντινουπόλεως) τ. Β΄ σ. 847. ΖΑ. σ. 149, 262. Τὸ τραγοῦδι τοῦ Δασκαλογιάννη στ. 904 ἐν **Legrand Éphémerides Daces** σ. φνε΄.

μοίου θηρίου, καθ' ὃν χρόνον ἐπὶ τῆς βασιλείας Λουδοβίκου τοῦ ΙΒ' ἦτο προσωρμισμένος γαλλικὸς στόλος εἰς τὸν λιμένα τῆς Ζακύνθου. Ἰταλός τις ὀνόματι Lespèce, εὑρισκόμενος εἰς τὸ περγαντὶ τοῦ Φραγκίσκου τοῦ Γραμμόντ, μίαν ἡμέραν ἀφοῦ ἔπιε καλά, ἐκάθησε νὰ παίξῃ κύβους καὶ ἔχασε ὅλα του τὰ χρήματα. Ἐβλασφήμει τὸν θεόν, τοὺς ἁγίους, καὶ ὕβριζε καὶ τὴν Παναγίαν δι' αἰσχρῶν λόγων, συχνάκις δ' ἐπεκαλεῖτο τὴν βοήθειαν τῶν διαβόλων. Ὅταν ἐνύκτωσε καὶ ὁ ἀσεβὴς αὐτὸς εἶχεν ἀρχίσῃ νὰ ῥοχαλίζῃ, μέγα καὶ φοβερὸν τέρας μὲ μάτια λαμπερὰ ἐπλησίασε εἰς τὸ περγαντί. Μερικοὶ ναῦται ὑπέθεσαν πῶς εἶναι θηρίον τῆς θαλάσσης καὶ ἠθέλησαν νὰ τὸ διώξουν. Ἀλλὰ τὸ θηρίον ἀνέβη εἰς τὸ πλοῖον καὶ ὥρμησε κατ' εὐθεῖαν ἐναντίον τοῦ αἱρετικοῦ ἐκείνου, καὶ αὐτὸς ἔτρεχε προσπαθῶν νὰ διαφύγῃ. Ἐκεῖ ποῦ ἔτρεχε ἐσκόνταψε καὶ ἔπεσε εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ τοῦ φοβεροῦ ὄφεως. Τὴν διήγησιν παρέλαβεν ὁ κ. Δὲ Βιάζης ἐκ τοῦ Dizionario infernale, prima versione italiana di C. A. Valle. Torino (ἄνευ χρονολογίας) σ. 87. Ἂν καὶ δὲν εἶδον τὸ βιβλίον τοῦτο, ἐκ τῆς ταυτότητος ὅμως τοῦ παρατεθειμένου χωρίου πείθομαι, ὅτι εἶναι μετάφρασις τοῦ γαλλικοῦ τοῦ Collin de Plancy, Dictionnaire infernal, 2e éd. Par. 1826. Ἡ διήγησις περιέχεται ἐν τ. III σ. 448, ὁ δὲ συγγραφεὺς ἀναφέρει ὡς πηγὴν αὐτοῦ τὸν Auton, Histoire de Louis XII σ. 271 παρὰ Garinet, Histoire de la magie en France σ. 115.

556

Παρ' Ἀνδρέου Καρκαβίτσα (1903). Διεσκευάσθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς διήγημα (Λόγια τῆς πλώρης σ. 317-334). Γιούσουρι (ἀραβ. γιούσουρ) εἶναι τὸ μέλαν κοράλλιον, τὸ ἐν τῇ Μεσογείῳ καὶ τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ ἁλιευόμενον, τὸ ἀντιπαθὲς τοῦ Διοσκορίδου (Ὕλ. ἰατρ. Ε', 140) καὶ ἡ ἀντιπαθὴς (antipathes) τοῦ Πλινίου (N. H. 37, 145) — Περὶ τῶν δοξασιῶν περὶ ὑπάρξεως δένδρων ἐν τῇ θαλάσσῃ βλ. Constantin, Le mythe du chêne marin ἐν Revue archéologique 1899 τ. 34 σ. 341 κἑ.

557

Κατὰ τὸν Conze (Reise auf d. Inseln d. thrak. Meeres σ.

48) καὶ τὸν Φαρδὺν (ἐν Θρᾳκικῇ ἐπετηρίδι 1897 σ. 49). Περὶ βυθισμένων πόλεων, ὧν διακρίνονται ὑπὸ τὴν θάλασσαν τὰ λείψανα, βλ. ἀνωτέρω σ. 702.

558

Κατὰ τὸν Hahn (Alban. Studien I σ. 131-2). Τὸ σήμερον δι' ἑλληνικοῦ ὀνόματος ὑπὸ τῶν περιοίκων ὀνομαζόμενον ἀκρωτήριον *Κάβο Γλῶσσα*, ὑπὸ δὲ τῶν Ἰταλῶν ναυτικῶν Capo Linguetta καὶ ὑπὸ τῶν Τόσκων Γκιούχα Δουκάτιτ, εἶναι ἡ Ἀκροκεραυνία τῶν ἀρχαίων (Plin. N. H. III, 97 145. IV, 1 κέ.), ἡ ἄκρα τῶν Κεραυνίων ὀρέων.

Ἡ ῥῆσις δι' ἧς οἱ παραπλέοντες συνοδεύουσι τὴν προσφοράν των ἀναγράφεται αὐταῖς λέξεσιν ἑλληνιστὶ ὑπὸ τοῦ Hahn. Τοιαῦται δὲ προσφοραὶ εἰς τὰ στοιχειὰ τῆς θαλάσσης εἶναι συνηθέσταται. Ὁ κατὰ τὸν ΙϚ´ αἰῶνα ζήσας Ζακύνθιος μοναχὸς Παχώμιος Ῥουσᾶνος [1]) διηγεῖται πῶς κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ οἱ πλέοντες προσέφερον μειλίγματα, ἐπᾴδοντες λόγιά τινα, εἰς τὸ στοιχειὸν τοῦ Λεκτοῦ ἀκρωτηρίου, ἤτοι τῆς ἄκρας τῆς Τρωϊκῆς Ἴδης. «Ἐπεὶ γάρ, λέγει, ἀναχθέντες ἐξ Αἴνου ἐβουλόμεθα εἰς Σμύρνην καταῖραι—τὸ Λεκτὸν ἤδη παραπλέοντες ἀκρωτήριον Τροίας, ἀκούω τε καὶ ὁρῶ τοὺς ναύτας εὐτρεπίζοντας ἔδεσμα τῷ ἐκεῖσέ ποτε παροικήσαντι ἢ παροικοῦντι δαίμονι, Παπᾶ τουρκιστὶ ἢ ἀραβιστὶ ὀνομαζομένῳ. [2]) Ηὐτρέπισαν δὲ ἐξ ὧν αὐτοὶ ἤσθιον, ἐν πίνακι ψωμὸν θρύψαντες καὶ τυρὸν καὶ κρόμμυον ἐπιθέντες καὶ οἷον μανθάνομεν μυθευόμενον περὶ Ὀδυσσέα πλεύσαντα εἰς τὸν Ἅδην, ὃ καὶ ἔρριψαν κατὰ τοῦ πελάγους, ἐθνικῶς ἐπικαλεσάμενοι, ἐμοῦ μηδὲ[ν] ἐπιστραφέντος, ὀνειδίζοντος τὴν τούτων κακοπιστίαν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὗτοι, ἵν' οὔρου καὶ αἰσίου ἀνέμου τύχωσιν.» [3]) Ἄλλο παράδειγμα ἀναφέρει ὁ γερμανὸς Sibthorp, προσφορᾶς εἰς τὸ στοιχειὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Κάπρου. [4]) «Παραπλέοντες, λέγει οὗτος, οἱ ναῦταί μας παρὰ

[1]) Ἐγεννήθη τῷ 1470 καὶ ἀπέθανε τῷ 1553 κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Κατραμῆ (Φιλολογικὰ ἀνάλεκτα Ζακύνθου σ. 231 κέ.) δημοσιευθέντα ἔγγραφα.

[2]) Τὸ ἀκρωτήριον λέγεται καὶ νῦν Μπαμπᾶ.

[3]) ΔΙΕ. 1883 σ. 108.

[4]) Κάπρος τὸ ἀνατολικώτατον ἄκρον τῆς Κεφαλληνίας.

τὸ ἀκρωτήριον Κάπρον προσέφερον θυσίαν ἄρτου ἐπιλέγοντες ταῦτα. [1])

Γειά σου, Κάπο Κάπρο,
μὲ τὴν Καποκάπραινά σου
καὶ μὲ τὰ Καποκαπρόπουλά σου.
Νὰ Κάπρο, νὰ Κάπραινα,
νὰ τὰ Καποκαπρόπουλα.
Φάτε τὸ παξιμάδι,
ἐσεῖς ψάρια μελανούρια.

῏Ητο πιθανῶς τοῦτο λείψανον παλαιοῦ τινος ἐθίμου. Ὁ διάπλους παρὰ τὸν βράχον ἦτο ἐπικίνδυνος καὶ ἡ θάλασσα βρίθει μελανούρων εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο.» [2]) Ἔρριπτον δ᾿ ὡς σημειώνει ὁ αὐτὸς Γερμανὸς τὰς προσφορὰς τρίς. Τὴν πρώτην, ὅτε ἐπέλεγον τὸν 4 στίχον, τὴν δευτέραν κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ πέμπτου, καὶ τὴν τρίτην, τὴν πρὸς τοὺς μελανούρους προσφοράν, εὐθὺς ἔπειτα. Οἱ δὲ Συμαῖοι σπογγαλιεῖς ἀποπλέοντες πρὸς ἁλιείαν προσφέρουσιν ἐπίσης διπυρίτην ὡς μείλιγμα εἰς τὸ στοιχειὸ τοῦ πρώτου ἀκρωτηρίου, ὅπερ ἀπαντῶσιν. Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ ἀντικρὺ τῆς Ῥόδου ἀκρωτήριον τῆς Καρίας, τὸ νῦν μὲν λεγόμενον Ἀλωπὸς (ἀλώπηξ), ὑπὸ δὲ τῶν ἀρχαίων ἴσως Κυνὸς σῆμα. Ῥίπτουσιν δὲ εἰς αὐτὸ τεμάχιον διπυρίτου, ὑποσχόμενοι νὰ τῷ ῥίψωσιν ἐπιστρέφοντες περισσότερον· καὶ ἀληθῶς ἐπιστρέφοντες ἐκπληροῦσι τὴν ὑπόσχεσίν των. [3]) Ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ Λακωνίᾳ οἱ ναυτιλλόμενοι παραπλέοντες ἀκρωτήριά τινα (οἷον τὸ μεταξὺ Καλαμῶν καὶ Καρδαμύλης), ὅπου νομίζουσιν ὅτι τὸ μέρος εἶναι στοιχειωμένο

[1]) Ἡ ἐπῳδὴ ἀναγράφεται ἑλληνιστὶ ἐν τῷ κειμένῳ. (Ἐν στ. 1 γράφεται Κάδρο. 2 Καπο Καβρένα σου. 3 Κάδροπούλα σου. 4 Κάδρο Καπρένα).

[2]) Sibthorp ἐν Walpole Memoirs relating to European and Asiatic Turkey. 2d ed. Lond. 1818 τ. I σ. 286. ἐκ τούτου Boissonade ἐν Notices et extraits des Manuscrits τ. XI μέρ. 2 σ. 201. Ὁ Boissonade εἰκάζει ὅτι διὰ τοῦ ῥιπτομένου εἰς τὴν θάλασσαν ἄρτου ἐσκοπεῖτο ἡ ἁλιεία τῶν μελανούρων. «Κατὰ τὸν Lacepède, λέγει, οἱ ἁλιεῖς συνειθίζουσι νὰ ἑλκύωσι τοὺς μελανούρους, οἵτινες εἶναι ἰχθύες δύσπιστοι, ῥίπτοντες ἄρτον τυρὸν καὶ ἐνίοτε θεῖον. Ἀναμφιβόλως δὲ καὶ οἱ Ἕλληνες συνειθίζουσι τοῦτο· καὶ προσθέτουσι καὶ τὰ λόγια ἐκεῖνα ἅτινα εἶναι ἀνάλογα πρὸς φράσεις τοιούτου εἴδους εὐχρήστους καὶ ἐν Γαλλίᾳ.»

[3]) ΖΑ. 215.

καὶ *ἄπατο* (ἄνευ πυθμένος, ἄβυσσος), χαιρετίζουσι τὸ στοιχειό, διότι φοβοῦνται μὴ καταποντισθῇ τὸ πλοῖον, ἂν παραλίπωσι τὸ καθῆκον τοῦτο. [1])

Ὅθεν ὅπου τὰ παραπλέοντα πλοῖα τρέχουσι τὸν κίνδυνον νὰ προσαράξωσιν εἰς τοὺς βράχους ἢ ὁπωσδήποτε ἄλλως νὰ πάθωσί τινα βλάβην, νομίζουσιν ἀναγκαῖον νὰ ἐξευμενίσωσι διὰ μειλιγμάτων τὸ στοιχειὸν τοῦ τόπου ἐκείνου. Ὁ αὐτὸς φόβος ὑπηγόρευσε ὁμοίους τρόπους ἀποτροπῆς τοῦ κακοῦ καὶ εἰς πολλοὺς τῶν κατὰ φύσιν λαῶν. Ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Βέη ἐν τῇ δυτικῇ Ἀφρικῇ εὑρίσκεται ἐν τῷ ποταμῷ Μάφα ἐπικίνδυνος βράχος, οὐδέποτε δὲ παραπλέοντες αὐτὸν οἱ ἰθαγενεῖς παραλείπουσι νὰ ἀποτίσωσι φόρον τινὰ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ὑδάτων, ὁτὲ μὲν φύλλον καπνοῦ, ὁτὲ δὲ δρᾶκα ὀρύζης ἢ σπονδὴν ῥουμίου. Παραπλήσια συνειθίζουσι καί τινες τῶν ἰθαγενῶν τῆς βορείας Ἀμερικῆς. [2])

559

Παρὰ Α. Καρκαβίτσα (1903), διασκευάσαντος αὐτὴν καὶ εἰς διήγημα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Καβομαλιᾶς» (Λόγια τῆς πλώρης σ. 149 -161). *Φαρακλοῦ* χωρίον τοῦ δήμου Βοιῶν τῆς ἐπαρχίας Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς παρὰ τὴν Μαλέαν. *Νεραϊδοσπηλιαῖς* θέσις βραχώδης παρὰ τὸ χωρίον Λαχιὸν τοῦ αὐτοῦ δήμου. *Λοῦνος* χωρίον τοῦ δήμου Μέσσης τῆς ἐπαρχίας Οἰτύλου παρὰ τὸ Ταίναρον.

Τὰ ἐξωτικά, καὶ κατ' ἐξοχὴν οἱ Νεράιδες, πιστεύεται ὅτι ἐγείρουσι τοὺς ἀνέμους καὶ προξενοῦσι τὰς θυέλλας (πρβλ. ἀνωτέρω σ. 855 κέ.). Τὴν θάλασσαν δὲ κυρίως συνταράσσουσιν οἱ διάβολοι, οἵτινες καὶ εἰς χριστιανικὰ συναξάρια παρεισάγονται ὡς αἴτιοι τῶν τρικυμιῶν. Ἐντεῦθεν καὶ δημώδης τις παροιμία λέγει μεταφορικῶς, ὅτι «Τὴν Τυρινὴ καὶ τῶ Βαγιῶ | μπαίνει ὁ διάβολος 'ς τὸ γιαλό,» ἐννοοῦσα ὅτι κατὰ τὴν ἑβδομάδα τῆς Τυροφάγου καὶ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων ἡ θά-

[1]) Γενικώτερον περὶ τῶν τοιούτων προσφορῶν λέγει τὰ ἑξῆς ἡ Dora d'Istria (Excursions en Roumélie et en Morée τ. II σ. 247): ὅτι οἱ ναῦται « ont soin en passant devant les promontoires les plus dangereux, de jeter à la mer quelques dons propres à leur assurer la bienveillance de la capricieuse divinité.»

[2]) Tylor Primitive Culture κεφ. 15 τ. II σ. 270-1 τῆς γαλλ. μεταφράσεως, σ. 208-9 τῆς γερμανικῆς.

λασσα εἶναι τρικυμιώδης (Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. Τυρινὴ 1). Καὶ ὁ ἀνακοινώσας μοι τὴν προκειμένην παράδοσιν Καρκαβίτσας εἴς τι διήγημά του δι' ὁμοίας εἰκόνος παριστᾷ μεγάλην τρικυμίαν ἐν τῷ πελάγει: «Ἦταν, βλέπεις, Σαραντάημερο, καὶ ὅλα τὰ συντάγματα τῶν διαβόλων ἦσαν πεσμένα 'ς τὸ γιαλό. Καὶ ὁ βασιλιᾶς τους ἀκόμη, ποῦ ἔχει παντοτεινὸ θρόνο του τὴ Σαντορήνη, μέσα ἦταν κ' ἐκεῖνος καὶ ὡδηγοῦσε τὰ φοβερὰ φουσσᾶτα του 'ς τὸν πόλεμο καὶ χαλασμὸ τοῦ κόσμου.» (ἐν Ἑστίᾳ 1894 σ. 373. Λόγια τῆς πλώρης σ. 64-5).

ΚΓ'.

ΧΑΜΟΔΡΑΚΙΑ

560

Κατὰ τὸν B. Schmidt (Volksl. σ. 155). Βλ. τὴν ἑπομένην.

561

Παρὰ Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου (1891), ἀκούσαντος ταύτην παρὰ τοῦ Παναῆ Καράντζου, τοῦ ἐπονομαζομένου καὶ Γρηΐτσα.— Δὲν πρέπει βεβαίως ν' ἀπορῶμεν, ἀκούοντες εἰς τὴν ἀρκαδικήν, κατὰ τὰς ὑπωρείας τοῦ Μαινάλου κειμένην κώμην, ἐπιχωριάζουσαν παράδοσιν, διατηροῦσαν ἂν μὴ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ σαφῆ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου δαίμονος τῶν ποιμνίων. Τὸ Μαίναλον ἐνομίζετο ἱερὸν ὄρος τοῦ Πανός, καὶ οἱ περὶ αὐτὸ οἰκοῦντες τὸ πάλαι ἔλεγον ὅτι ἐπηκροῶντο συρίζοντος τοῦ θεοῦ τούτου, ὅστις καὶ Μαινάλιος θεὸς ἐπεκαλεῖτο [1]) Μέχρι σήμερον δὲ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, ἀλλὰ μάλιστα ἐν Ἀρκαδίᾳ, διετήρησαν οἱ ποιμένες, ὡς ἐκ τῆς προκειμένης καὶ τῶν ἑπομένων παραδόσεων ἐμφαίνεται, ἀρχαϊκωτάτας παραστάσεις τῶν ποιμενικῶν δαιμόνων. Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Πανὸς περιεσώθη ἴσως ἐν Ζακύνθῳ, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς προηγουμένης ζακυνθίας παραδόσεως καὶ ἐκ ζακυν-

[1]) Παυσαν. Η', λς' 8. Roscher Lex. d. Mythol. τ. III σ. 1353.

θίου παραμυθίου, ὅπου λέγεται ὅτι ὁ Πᾶνος ἐχάρισε εἷς ἕνα ἀγαθὸν νεανίαν αἰπόλον ἕνα κατσικάκι, ποῦ δὲν εὑρίσκετο ἄλλο σὰν κι' αὐτὸ 'ς τὸν κόσμο, μὲ χρυσὸ τομάρι, μὲ ἀσημένια αὐτιὰ καὶ χρυσὰ καβούκια. [1]).

Οἱ ἐν τῷ Παρνασσῷ βόσκοντες τὰ ποίμνια αὐτῶν πιστεύουσιν ὅτι ἐνδιαιτᾶται εἰς τὸ ὄρος δαίμων, ποῦ ἔχει 'ς τὴν ἐξουσίαν του τοὺς λαγοὺς καὶ τἀγριόγιδα καὶ τὰ διαφεντεύει ἀπὸ κάθε κακό. Ὅσα ζῶα εἶναι δικά του τοὺς χαράζει ταὖτὶ γιὰ νὰ τὰ γνωρίζῃ, καθὼς κάνουν κ' οἱ βοσκοὶ 'ς τὰ πράματά τους. [2]) Ὁ B. Schmidt μνημονεύων τὰς παραδόσεις ταύτας παραλληλίζει πρὸς τὰς ἀρχαίας περὶ τῆς ἱερᾶς ἀγέλης ἢ τοῦ αἰπολίου τοῦ Πανός. [3]) Καὶ ἀναγνωρίζει μὲν ὀρθῶς οὗτος

[1]) Schmidt Sagen σ. 115 ἀρ. 20. Ὁ αὐτὸς (Volksl. σ. 155) ἐνδοιάζει νὰ πιστεύσῃ ὅτι ὄντως ἡ ἀνακοινωθεῖσα αὐτῷ παράδοσις εἶναι δημώδης, διότι ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας διατρίψας εἰς τὰ ὀρεινὰ χωρία τῆς νήσου δὲν ἤκουσέ τι ὅμοιον παρ' ἄλλου. Παρατηρεῖ ὅμως ὅτι οὐδὲν καθ' ἑαυτὴν ἔχει τὸ ὕποπτον, καὶ παραδέχεται ὡς πιθανὸν ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Πανὸς ἠδύνατο νὰ διατηρηθῇ, ὡς διετηρήθησαν τὰ τῶν Νηρηΐδων, τῆς Λαμίας, τοῦ Χάρωνος καὶ τοσαῦτα ἄλλα τῆς ἀρχαίας μυθολογίας. Καὶ ἐγὼ αὐτὸς ἐξετάσας δὲν ἠδυνήθην νὰ βεβαιωθῶ, ὅτι ἐπιχωριάζει ἐν Ζακύνθῳ τὸ ὄνομα Πάνος ἢ Πάνιος ὡς ὄνομα ποιμενικοῦ δαίμονος. Ἀλλὰ καὶ ἂν τὸ ὄνομα προσετέθη ἐξ ἐπηρείας λογίων, ἀναμφισβήτητον θεωρῶ ὅτι ἡ παράδοσις εἶναι ἀκραιφνῶς δημώδης, ὡς ἄλλως διδάσκουσι καὶ αἱ λοιπαὶ ἄλλοθεν προερχόμεναι περὶ τῶν ποιμενικῶν δαιμόνων. Ἡ λέξις ὅμως παννιάζω, ἣν ὁ Schmidt συνάπτει πρὸς τὸν Πᾶνα, οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τοῦτον, παραγομένη ἐκ τοῦ παννὶ=ὕφασμα (τοῦτο δ ἐκ τοῦ λατ. pannus).

[2]) Schmidt Volksl. σ. 154-5. Ἡ λεγομένη χαραγὴ ἢ χαραή, τὸ ἐπὶ τοῦ ὠτὸς τοῦ ζώου χαρασσόμενον σημεῖον, εἶναι ὡς καὶ ὁ Schmidt παρετήρησεν, ὁ συνήθης εἰς τοὺς ποιμένας τρόπος τῆς διακρίσεως τοῦ κυρίου, εἰς ὃν ἀνήκει τὸ ζῶον.

[3]) Λόγγου Ποιμεν. Γ', 4. Λουκιαν. θεῶν διάλογοι 22, 3. Ἀναγραφὴν ἀρχαίων μνημείων, ἐν οἷς ἀπεικονίζεται ὁ Πὰν ὡς ποιμὴν αἰγῶν ἀμέλγων ἢ φέρων αὐτὰς ἢ χορεύων ἢ παίζων μετ' αἰγῶν καὶ τράγων βλ. παρὰ Stephani ἐν Compte rendu de la commission arch. de St. Petersbourg 1869 σ. 65. Wernicke ἐν Roscher Lex. d. Mythol. τ. III σ. 1469 κέ. Ἡ δὲ παράστασις τοῦ ποιμενικοῦ δαίμονος ὡς κυρίου τῶν λαγωῶν εἶναι ἴσως ἐπίσης ἀρχαία. Κοινωνίαν τῶν ποιμενικῶν δαιμόνων Σατύρων πρὸς λαγωοὺς ἐμφαίνουσιν ἀρχαῖα μνημεῖα. (Stephani ἔνθ. ἀν. 1862 σ. 62 κέ. 1867 σ. 88). Τὸν Πᾶνα γεννηθέντα καλύπτει ὁ πατήρ του Ἑρμῆς διὰ δερμάτων λαγωοῦ, κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς τὸν Πᾶνα (στ. 42-3). Κατὰ τὰς σημερινὰς παραδόσεις ὁ διάβολος ἔχει ἀγέλας λαγωῶν (βλ. ἀρ. 841 καὶ τὴν σημείωσιν εἰς αὐτήν). Ἀγέλην λαγωῶν καὶ τυροκομίαν αὐτῶν ἀναφέρουσι δημώδη ᾄσματα καὶ παροιμιώδεις φράσεις ἐπὶ ἀδυνάτων (βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. λαγός 2). Πολλὰ δὲ παραμύθια διηγοῦνται ὅτι ὁ ἥρως ποιμαίνει λαγωοὺς τῇ βοηθείᾳ μαγικοῦ αὐλοῦ ἢ θαυμασίας σύριγγος.

ὅτι εἰς τὰς παραδόσεις ταύτας διετηρήθη ἀόριστός τις ἀνάμνησις τοῦ ἀρχαίου θεοῦ, ἀλλὰ θεωρεῖ ὡς δαίμονα διάφορον καὶ διακεκριμένον τοῦ κυρίου τῶν λαγῶν καὶ τῶν ἀγρίων αἰγῶν τὸν ὑπὸ τῶν αὐτῶν ποιμένων καλούμενον *Λάβωμα*, ὅστις, καθὼς λέγουσιν, ὑπὸ τὴν μορφὴν τράγου μακρυγένη βατεύει τὰς αἶγας καὶ προξενεῖ εἰς αὐτὰς ταχὺν καὶ ὀδυνηρὸν θάνατον, χωρὶς νὰ δύνανται νὰ βοηθήσωσιν οἱ φύλακες, διότι καὶ ἂν πυροβολήσωσι τὸ ὅπλον διαρρηγνύεται καὶ τραυματίζει αὐτοὺς τοὺς ἰδίους.

Ἀλλὰ τοιαύτη διάκρισις δὲν ὑπάρχει, πολλαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν, ὅτι αὐτὸς ὁ τοῦ ἀρχαίου Πανὸς ἔχων τὸν τύπον λάσιος ἀνὴρ εἶναι καὶ ὁ ἐπιβαίνων ἐπὶ τὰ ζῶα. Ἐπιφαίνεται δ' οὗτος ἐνίοτε καὶ ὡς ἄνθρωπος (βλ. ἀρ. 573) ἢ παιδίον τριχωτὸν (βλ. ἀρ. 574. 575), συνήθως δὲ λαμβάνει τὴν προσήκουσαν μορφὴν εἰς τὸ ζῶον ὅπερ ὀχεύει, καὶ ὡς λέγει ἡ προκειμένη παράδοσις «ἅμα πέσῃ σὲ γίδι γίνεται τραΐ σερνικό, ἅμα πέσῃ σὲ βόιδι γίνεται δαμάλι καὶ σὲ πρόβατο γίνεται κριάρι» (βλ. καὶ ἀρ. 573). Ὡσαύτως δὲ καὶ ὑπὸ μορφὴν κυνηγετικοῦ κυνὸς συχνάκις ἐπιφαίνεται.[1] κατά τινας δὲ καὶ ὡς ἁρπακτικὸν ὄρνεον (βλ. ἀρ. 573). Κατ' ἐξοχὴν ἀναστρέφεται μετὰ τῶν αἰγῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ποίμνια τῶν προβάτων καὶ τὰ βουκόλια ἔχει κοινωνίαν. Καὶ ὁ ἀρχαῖος Πὰν ἐτιμᾶτο ἐπίσης ὡς ἔφορος ὄχι τῶν αἰγῶν μόνον ἀλλὰ καὶ τῶν προβάτων καὶ τῶν βοῶν· διότι καὶ μηλονόμος[2] ἢ μηλοφύλαξ ἐπωνομάζετο,[3] καὶ μετὰ προβάτων ἀπεικονίζετο,[4] καὶ κριοὶ ἢ πρόβατα ἐθύοντο εἰς αὐτόν.[5] Ἐπλάσθη δὲ καὶ υἱὸς αὐτοῦ Βουκολίων ὡς πρῶτος διδάξας τὸ βουκολεῖν, εἰς δήλωσιν τῆς πρὸς τὰ βουκόλια κοινωνίας αὐτοῦ.[6]

Αἱ μορφαὶ ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐπιφαίνεται ὁ δαίμων τῶν σημερινῶν ποιμενικῶν παραδόσεων καὶ ὅσα περὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ διηγοῦνται σαφῶς ἐμφαίνουσιν ὅτι παρέμεινε σχεδὸν ἀμετάλλακτος ἀπὸ τῶν ἀρ-

[1] Ἀρ. 563. 564. 570. 572 καὶ σημείωσις εἰς ἀρ. 586.

[2] Νόνν. Διον. Ε', 297 ΚΘ', 313. ΜΗ', 675.

[3] Ἀνθολ. Πλαν. 233.

[4] Ἐν ἀναθηματικῷ ἀττικῷ ἀναγλύφῳ τοῦ ἐνταῦθα ἀρχαιολογικοῦ μουσείου, ἐν Πειραιεῖ εὑρεθέντι. (Kekulé die Bildwerke im Theseion zu Athen ἀρ. 192 σ. 81).

[5] Stephani ἐν Compte rendu 1869 σ. 79 κέ.

[6] Μνασέας παρὰ Σχολ. Θεοκρ. Α', 64.

χαιοτάτων χρόνων ἡ πίστις περὶ τῶν ποιμενικῶν δαιμόνων. Εἰς τὸν μαλλιαρὸν ἄνθρωπον τῆς παραδόσεως τοῦ Μαινάλου διετηρήθη ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη, ὁ τύπος τοῦ δασυστέρνου Πανός, [1]) τοῦ ἀγρίου θεοῦ, [2]) καὶ τοῦ Αἰγίπανος καὶ τῶν λασίων Σατύρων, [3]) ὧν κύριος χαρακτὴρ ἦτο ἡ τοῦ σώματος δασύτης. [4]) Συνήθως δ' οἱ δαίμονες οὗτοι πιστεύεται ὅτι ἐμφανίζονται ὡς τράγοι, αὕτη δ' εἶναι ἡ μορφὴ ἣν καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐφαντάζοντο ἔχοντας τοὺς ποιμενικοὺς δαίμονας. Ὁ Πὰν ἦτο τράγος ἐν ἀρχῇ, καὶ ὅτε δ' ἐξηνθρωπίσθη ὑπὸ τῆς τέχνης καὶ τῆς ποιήσεως ἡ μορφὴ αὐτοῦ, παρέμεινεν αἰγοπρόσωπος καὶ τραγοσκελής· ἂν δ' εἴς τινα μνημεῖα παρίσταται τελείως ἢ σχεδὸν τελείως ἀνθρωπόμορφος, τοῦτο πρέπει ἴσως ν' ἀποδοθῇ μᾶλλον εἰς αὐθαίρετον ἐπίνοιαν καλλιτεχνῶν, ἀποστεργόντων τερατομόρφους παραστάσεις θεῶν ἢ καὶ εἰς ἄλλους λόγους, ἀσχέτους πάντως πρὸς τὴν λατρείαν. Περὶ δὲ τῶν Σατύρων ἢ Τιτύρων διετηρήθη ἀκμαία μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος ἡ συνείδησις ὅτι ἦσαν τράγοι. «Τοὺς τράγους Τιτύρους λέγουσι,» βεβαιοῖ ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Θεοκρίτου (Γ', 2)· τὸ δὲ τράγους ἑρμηνεύει σατύρους ὁ Ἡσύχιος (λ. τράγους). Ἡ δὲ συνήθης παράστασις τούτων ὡς διονυσιακῶν δαιμόνων οὐδὲν μαρτυρεῖ ἐναντίον τῆς ἐκδοχῆς ὅτι ἐν ἀρχῇ τοὐλάχιστον ἦσαν οὗτοι ὁμόλογοι πρὸς τὸν Πᾶνα, ὅστις καὶ αὐτὸς εἰς τὰ ἔργα μάλιστα τῆς τέχνης περιελήφθη εἰς τὸν διονυσιακὸν θίασον [5]). Μάλιστα δὲ ὁ Σάτυρος τοῦ παλαιοτάτου ἀρκαδικοῦ πιθανῶς καὶ ὄχι ἀργείου μύθου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἄργος ἀπέκτεινε «τοὺς Ἀρκάδας ἀδικοῦντα καὶ ἀφαιρούμενον τὰ βοσκήματα,» [6]) ὁμοιάζει πλειότερον παντὸς ἄλλου πρὸς τοὺς σημερινοὺς ποιμενικοὺς δαίμονας, τὰ Χαμοδράκια. Τὸν μῦθον τοῦτον ὑπομνηματίζουσιν αἱ ὑπ' ἀρ. 571 καὶ 572 παραδόσεις, αἱ ἀφηγούμεναι πάλιν

[1]) Νόνν. Διονυσ. ΜΒ', 186. Roscher Ephialtes σ. 64 σημ. 197.

[2]) Ἐτυμ. Μέγ. 13, 48.

[3]) Roscher αὐτ. σ. 83.

[4]) Αὐτ. Αἰλιαν. Ζ. ἱστ. ΙϚ', 21. Ἐτυμ. Μ. 764, 5.

[5]) Wernicke ἐν Roscher Lex. d. Mythol. τ. III σ. 1439 κέ. (Pan im Kreise des Dionysos). Καὶ ὁ Διόνυσος καὶ ὁ θίασος αὐτοῦ ἐπίσης προσέλαβον ἔν τισι χαρακτῆρα ποιμενικῶν δαιμόνων. Βλ. τὰς μαρτυρίας καὶ ἀναγραφὴν τῶν ἀρχαίων μνημείων παρὰ Stephani ἐν Compte rendu σ. 55 κέ.

[6]) Ἀπολλόδωρ. Β', α', 2, 3.

πρὸς τὸ λυμαινόμενον τὰ αἰπόλια καὶ τὰ βουκόλια χαμοδράκι· καὶ ἐκ τούτων καταδεικνύεται ὁποία τις ἦτο ἡ φύσις τοῦ ἀρχαίου ἀρκαδικοῦ Σατύρου, τοῦ παρισταμένου ὡς θηρίου κακοποιοῦ. Ἐκ δὲ τῆς ὑπ' ἀρ. 572 ὁρμώμενοι δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι καὶ ὁ ἄλλος περὶ τοῦ Ἄργου παλαιὸς ἀρκαδικὸς μῦθος τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχει· ὁ περὶ τοῦ φόνου δηλ. τοῦ λυμαινομένου τὴν Ἀρκαδίαν ταύρου· [1]) διότι ὁ ταῦρος εἶναι ἴσως ὁ ὑπὸ μορφὴν ταύρου βλάπτων τὰ βουκόλια δαίμων, ὡς ὁ Σάτυρος ἔβλαπτε τἆλλα βοσκήματα ὑπὸ μορφὴν τράγου.

Αἱ ἀρχαῖαι παραστάσεις τῶν τραγομόρφων ποιμενικῶν δαιμόνων ἔσχον πολλὴν ῥοπὴν εἰς τὴν διάπλασιν καὶ ἄλλων δαιμόνων τῆς δημώδους μυθολογίας, οὓς φαντάζονται ὡς τράγους ἢ τραγοειδεῖς. Ὡς τράγος ἐπιφαίνεται συχνάκις ὁ διάβολος, [2]) ὡς τραγοειδὴς δὲ (κερασφόρος, τραγογένειος καὶ τραγόφωνος) ὁ δαίμων τῶν Ζαγορησίων Χαμοτσάρουχος (ἀρ. 861), καὶ ὡς τραγόποδες, κατά τινας παραδόσεις, αἱ Νεράιδες (ἀρ. 680), οἱ Καλλικάντζαροι (ἀρ. 594), ὁ Μαντρακοῦκος (ἀρ. 604) καὶ αἱ Λάμιαις (ἀρ. 805). Καὶ ἄλλοι δὲ λαοὶ πλὴν τοῦ ἑλληνικοῦ φαντάζονται τὸν διάβολον [3]) καὶ ἄλλους δαίμονας ὡς τραγοειδεῖς. [4]) Ἀλλ' οὗτοι οὐδὲν ἄλλο κοινὸν ἔχουσι πρὸς τοὺς ποιμενικοὺς δαίμονας.

Ἡ δὲ παράστασις τοῦ Χαμοδρακιοῦ ὡς κριοῦ εἶναι ἐπίσης ἀρχαία, ὡς συνάγεται ἐκ μαρτυρίας τοῦ Σερβίου Vergil. ecl. praefat.), καθ' ὃν λακωνιστὶ Τίτυρος ἐλέγετο ὁ προβαδίζων τῆς ποίμνης κριός. Ὅθεν οἱ Λάκωνες ἐφαντάζοντο ὡς κριὸν τὸν Τίτυρον, ὃν οἱ ἄλλοι Δωριεῖς συνεταύτιζον πρὸς τὸν τράγον ἢ τὸν Σάτυρον, ἢ ἴσως ὡς μεταμορφούμενον εἰς κριὸν ὁσάκις εἰσέπιπτεν εἰς ποίμνια προβάτων.

Αἱ δὲ παροδόσεις περὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ποιμενικοῦ δαίμονος ὑπὸ τὴν μορφὴν κυνός, ἔλαβον ἴσως τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς συνταυτίσεως τοῦ χαμοδρακιοῦ πρὸς τὰς ψυχὰς τῶν πονηρῶν, τὰς ὑπὸ τοιαύτην

[1]) Αὐτ. 2,2.

[2]) Βλ. ἀρ. 855. ΝΕΜ. σ. 469.

[3]) Grimm D. Mythologie [4] σ. 831-2. Παρὰ τοῖς Ῥωμούνοις τῆς Τρανσιλβανίας ὁμοίως, βλ. W. Schmidt, das Jahr u. seine Tage σ. 21.

[4]) Mannhardt, Wald- u. Feldkulte τ. II σ. 155-179 (Bocksgestaltige Korn- u. Feldgeister in Nordeuropa). Πρβλ. αὐτ. σ. 145 περὶ τῶν Λιέσι τῶν Ῥώσων, σ. 152-3 περὶ τῶν Uriskin τῶν Σκώτων.

μορφὴν συνήθως ἐπιφαινομένας (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 586). Ἀλλ' ἐπίσης πιθανὸν εἶναι ὅτι καὶ κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων ὁ δαίμων τῶν ποιμνίων ἐπεφαίνετο ἐνίοτε ὡς κύων. Κύνα ἐπονομάζει τὸν Πᾶνα ὁ Πίνδαρος, [1]) σκυλλακοτρόφον δὲ μεταγενέστερος ποιητής. [2])

Ἡ συνηθεστάτη δὲ παράστασις τοῦ Χαμοδρακιοῦ, ὡς μικροῦ τριχωτοῦ παιδίου (βλ. ἀρ. 574 - 578) ἐνθυμίζει τὴν τῶν Πανίσκων τῆς ἀρχαίας τέχνης. [3]) Οἱ τεχνῖται ἔπλασαν ἴσως τὸν τύπον τοῦτον συμφώνως πρὸς τὰς δημώδεις δοξασίας, ἐξωραΐσαντες αὐτόν.

Ὁ δαίμων τῶν ποιμνίων θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ὀλέθριος εἰς τὰ ποίμνια καὶ τὰ βουκόλια, διότι πιστεύεται ὅτι περιπίπτουσιν εἰς πανικόν, ὅταν ἐπιφανῇ, (βλ. ἀρ. 562. 563), καὶ ὅτι ἐπιφέρει θανάσιμον νόσον εἰς τὰ ζῶα, ἐπὶ τὰ ὁποῖα ἐπιβαίνει· ἡ ὀχεία τοῦ δαίμονος δηλοῦται διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων, ὧν γίνεται χρῆσις καὶ ἐπὶ τῆς ὀχείας τῶν ζώων· λέγουσι δηλαδὴ ὅτι *βατεύει* ἢ *μαρκαλίζει* ἢ *μαρκαλάει* τὸ ζῶον, [4]) ἢ εὐφημότερον τὸ *πηδᾷ* ἢ τὸ *πιάνει*. Τὰ συμπτώματα δὲ τῆς νόσου περιγράφονται ἐν ἀρ. 563. 567. 569. 578. Αἱ γαστέρας αὐτῶν οἰδαίνονται, γίνονται *τάμπαρο*, [5]) τὸ κρέας αὐτῶν μελαίνεται, ὁμοίως καὶ τὸ αἷμα. Ὡς δὲ βεβαιοῦσιν οἱ ποιμένες, φέρουσιν ὄπισθεν κατὰ τὸ πέρας τῆς σπονδυλικῆς στήλης τἀποτυπώματα τῶν ποδῶν καὶ τῶν ὀνύχων τοῦ δαιμονίου, εἰς τὸ λεγόμενον *ζήλιο*, ἤτοι ὑποδορίως, μεταξὺ τοῦ δέρματος καὶ τῆς σαρκός. Ἀλλ' οὔτε εἰς τὸ δέρμα

[1]) Πινδάρ. ἀπ. 96 (66) **Bergk.** «ὄντε μεγάλας θεοῦ | κύνα παντοδαπὸν | καλέοισιν Ὀλύμπιοι.» (παρ' Ἀριστοτέλ. Ῥητορ. Β', 24 σ. 1401α 17).

[2]) Νόνν. Διον. ΙϚ', 87.

[3]) **Wernicke** ἐν **Hermes** τ. 32 σ. 297 κέ. καὶ ἐν **Roscher Lex. d. Mythol.** τ. III σ. 1438-9.

[4]) Ἡ λέξις βατεύω εἶναι τὸ ἀρχαῖον βατέω· τὸ δὲ μαρκαλίζω ἢ μαρκαλάω εἶναι σλαβικόν, κατὰ τὸν **G. Meyer (Neugr. Studien II, 39)**· παλαιοσλαβ. **mrkati**=μηκάζειν, ὀργᾶν. σερβ. **mrk**=ἐπίβασις, **mrkamu**=βατεῖσθαι ἐπὶ προβάτων.

[5]) Τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως μοὶ εἶναι ἄγνωστον· διότι οὐδὲν κοινὸν ἔχει (διάφορος οὖσα τὴν σημασίαν) πρὸς τὸ τῆς μέσης ἑλληνικῆς *ταμπάριον* καὶ τὸ κοινὸν *ταμπάρο* (ἰταλ. **tabarro**). Συνωνυμεῖ δὲ πρὸς τὸ *τούμπανο* (τύμπανον)· ἀλλ' ἡ μὲν φράσις ἔγινε ἢ ἔμεινε τούμπανο εἶναι τὸ ἀρχαῖον ἐτυμπανώθη, μὲ γενικωτέραν σημασίαν, διότι σημαῖνον τὸν θάνατον τοῦ πάσχοντος ἐξ ὕδρωπος τυμπανίου, ἐπεκράτησε νὰ λέγεται ἐπὶ παντὸς θανάτου, μάλιστα αἰφνιδίου. Ἡ δὲ φράσις *ἔγινε τάμπαρο* καὶ τὸ ῥῆμα *ταμπαριάζω*, σπανιώτερον δὲ εἰς παθητικὴν φωνὴν *ταμπαριάζομαι*, κυριολεκτεῖται ἐπὶ θανάτου βοσκημάτων, ἐπελθόντος ἐκ πολυφαγίας ἢ ἐκ βλαβερᾶς τροφῆς.

διακρίνονται ἀμυχαί, οὔτε ἡ σὰρξ εἶναι ἐσπαραγμένη. Ὁ θάνατος τοῦ ζώου ἐπέρχεται ἀκαριαῖος, ἀλλά τινα ἐπιζῶσι μέχρι τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου ἢ καὶ ἐπὶ πλείονας ὥρας. Οἱ δὲ ποιμένες ἂν δὲν ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπήρειαν τοῦ δαιμονίου, βλέποντες ἀσθενὲς τὸ ζῶον τὸ σφάζουσι «γιὰ νὰ μὴ ἀπογίνῃ.» Τὸ κρέας ὅμως τοῦ ζώου κατὰ μικρὸν μελανίζει, ὁ δὲ φαγὼν ἐξ αὐτοῦ ἀφεύκτως θ' ἀποθάνῃ. Καὶ ἐκεῖνος, ὅστις *ἐφούσκωσε* διὰ νὰ ἐκδείρῃ τὴν παθοῦσαν προβατίναν ἢ αἶγα ἢ ἀγελάδα προσβάλλεται ἀπὸ τὸν λεγόμενον *προβατόπονο* ἢ *γελαδόπονο*. Βγάνει, καθὼς λέγουν, ἕναν πόνο 'ς τἀχεῖλι ἢ 'ς τὸ σαγόνι ἢ 'ς ἄλλο μέρος τοῦ προσώπου. Ὁ πόνος αὐτὸς παρουσιάζεται «σὰ μαύρη καντήλα ἴσια μὲ μιὰ δεκάρα» ἤτοι φλύκταινα μεγέθους δεκαλέπτου, ἥτις *ὀμπυάζει* (πυοποιεῖ) «καὶ βγάνει νιὰ κοροΐλα (δυσωδίαν) ποῦ βρωμᾷ ὅλος ὁ κόσμος τριγύρω.» Θεωρεῖται δ' ἀνίατον διὰ τῶν κοινῶν θεραπευτικῶν μέσων, καὶ μόνον αἱ μαντίστραι (γητεύτριαι) μὲ τὰ *γητέματα* ἠμποροῦν νὰ τὸ γιάνουν.

Πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἀπὸ τοῦ χαμοδρακιοῦ βλάβης προσφεύγουσι μὲν καὶ εἰς *ἅγικά*, εἰς θρησκευτικὰς δηλ. ἱεροτελεστίας, ἀλλὰ κυρίως δύο θεωροῦνται οἱ προσφορώτατοι τρόποι. Ἡ μεταφορὰ τῆς ποίμνης εἰς ἄλλον τόπον καὶ ἡ καῦσις ἐπὶ τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἐπεφάνη τὸ δαιμόνιον δυσωδεστάτων οὐσιῶν, πρὸς δὲ ἡ ἐπίχρισις τῶν ὀπισθίων τῶν ζώων διὰ φυράματος τῆς τέφρας τούτων καὶ ὕδατος (βλ. ἀρ. 563-567. 578)· διὰ μὲν τοῦ πρώτου τρόπου νομίζουσιν ὅτι ἀποφεύγουσι τὴν δίωξιν τοῦ δαιμονίου διαλανθάνοντες αὐτό, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ὅτι τὸ ἀποδιώκουσιν ἢ τὸ ἐμποδίζουσι νὰ πλησιάσῃ τὰ βοσκήματα.

Τὸ φυσικὸν αἴτιον ὅπερ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῶν δοξασιῶν εἶναι ἡ λοιμώδης νόσος τῶν ζώων, ὁ ἄνθραξ. Τἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐπήρειαν τοῦ δαιμονίου κακὰ εἶναι τῆς νόσου ταύτης συμπτώματα. Ὁ θάνατος ἐκ ταύτης ἐπέρχεται ταχύς, [1]) σπανίως δὲ εἰς τοὺς

[1]) Πρβλ. **Straus et Dugary** ἐν Grande Encyclopédie λ. charbon τ. 10 σ. 605. Περὶ τοῦ ἄνθρακος τῶν βοῶν: «Dès qu'il est tombé, l'animal se ballone, s'agite violemment et sans interruption, jusqu'à ce que la mort s'ensuive.» Περὶ τοῦ τῶν προβάτων: «Chez le mouton, la maladie — suit une marche encore plus rapide que chez les animaux de l'espèce bovine; les sujets sont foudroyés en quelque sorte, où qu'ils se trouvent, à la bergerie comme au paturage, au repos ou en marche; c'est à peine si les personnes les plus expérimentées, le berger lui-même,

βόας διαρκεῖ ἡ νόσος πλέον τῶν δώδεκα μέχρι δεκαοκτὼ ὡρῶν. [1]) Τὸ αἷμα μελανίζει, [2]) ἐπέρχεται δὲ ταχίστη ἀποσύνθεσις καὶ μετεωρισμὸς τοῦ πτώματος καὶ ὑπερβολικὸν ὑποδόριον ἐμφύσημα. Καὶ οἱ τρόποι ὧν γίνεται χρῆσις πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ ἐλέγχουσι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκριβῆ παρατήρησιν. Ἡ μεταφορὰ τῆς ποίμνης εἰς ἄλλον τόπον σκοπεῖ τὴν προφύλαξιν ἀπὸ τῆς νόσου, ἥτις ἀληθῶς παρετηρήθη ὅτι ἐνδημεῖ εἴς τινας τόπους· [3]) καὶ ἡ καῦσις τῶν διαφόρων οὐσιῶν σκοπεῖ τὴν διὰ τοῦ καπνοῦ ἀπολύμανσιν, ἥτις καὶ ὑπὸ τῶν νεωτάτων παρατηρήσεων ἀπεδείχθη σκοπιμωτάτη, ἐννοεῖται δι' ἐντελεστέρων μεθόδων γινομένη. [4]) Ὁ δὲ προβατόπονος ἢ γελαδόπονος εἶναι ἐπίσης ἄνθραξ, εὐκόλως μεταδιδόμενος εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἂν οὗτος μάλιστα ἐνεφύσησε ζῷον ἐκ τῆς νόσου παθὸν καὶ ἔτυχε νὰ ἔχῃ ἐκδοράν τινα εἰς τὸ χεῖλος ἢ εἰς ἄλλο τοῦ δέρματος μέρος, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ εἰσδύσῃ ὁ ἰὸς τοῦ ἄνθρακος. Παρουσιάζεται δ' ὡς κακοήθης φλύκταινα ἢ κακόηθες οἴδημα.

Ἐνδεικτικώτατον τῆς τάσεως τῶν ποιμένων τοῦ ν' ἀποδίδωσιν εἰς τὴν ἐπήρειαν τοῦ Χαμοδρακιοῦ τὰς νόσους τῶν βοσκημάτων εἶναι τὸ ἑξῆς γεγονός, ὅπερ ἔμαθον ἐξ ἀνακοινώσεως τοῦ κ. Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου. Κατὰ τὸ 1891 ἀπέθανον ἐν Τριπόλει δύο ἄνθρωποι, ὧν ὁ θάνατος προῆλθεν, ὡς ἀπέδειξεν ἡ ἰατρικὴ ἐξέτασις, ἐξ ἄνθρακος μεταδοθέντος εἰς αὐτοὺς ἐκ τῆς βρώσεως κρεῶν νοσοῦντος βοός. Τοῦτο γενόμενον γνωστὸν μετεπλάσθη ὑπὸ πάντων τῶν ποιμένων τοῦ Μπασιάκου, Μαντζαγρᾶ, Σέχη καὶ τῶν ἄλλων περὶ τὴν Τρίπολιν

peuvent, à l'examen le plus attentif, saisir quelques signes capables de faire soupçonner l'imminence de mal. »

[1]) Αὐτ. «Tel sujet qui n'a jamais paru malade est trouvé mort dans l'étable, balloné, l'anus, la vulve ou le fourreau souillés de matières striées de sang.-Dans les cas les plus lents la maladie ne dure guère plus de douze à dix-huit heures.»

[2]) Αὐτ. σ. 602: «le sang est noir, poisseux, ne rougit pas à l'air, et il ne se coagule que très lentement.»

[3]) Αὐτ. σ. 599. Οἱ Ἕλληνες κτηνίατροι συνίστων τὴν μεταφορὰν τῶν νοσούντων προβάτων εἰς ἕτερον χωρίον «ὅπως μήτε τὰ ὑγιαίνοντα ἀναφύρηται αὐτοῖς, καὶ αὐτὰ δὲ ὕδατος καὶ ἀέρος ἄλλου μεταλαβόντα ῥώννυνται.» (Γεωπον. ΙΗ', ιγ', 4. Βλ. καὶ αὐτ. ιζ', 2).

[4]) Grande Encyclop. τ. 10 σ. 604.

χωρίων εἰς τὸν μῦθον, ὅτι ὁ Φιντής, τὸ τρομερὸν σμερδάκι τῆς Βολιμῆς (ἀρ. 569) *ἐμαρκάλισε* τὴν βοῦν, ἧς τὸ κρέας μετέδωκεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους τὸν ἄνθρακα καὶ τὸν θάνατον.

Ἡ ἐπήρεια τοῦ δαίμονος περὶ τὰ ποίμνια τὰ αἰπόλια καὶ τὰς ἀγέλας ἐκδηλοῦται διττῶς, κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας, διὰ τῆς ἐμβολῆς πανικοῦ εἰς αὐτὰς καὶ διὰ τῆς ἐπιβάσεως τοῦ δαίμονος ἐπὶ τὰ βοσκήματα. Αἱ δοξασίαι δ᾽ αὗται βεβαίως ἐκληροδοτήθησαν ἀναλλοίωτοι ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος, διότι τοιαύτη παρίσταται καὶ τῶν ἀρχαίων ποιμενικῶν δαιμόνων ἡ ἐπήρεια. Καὶ περὶ μὲν τοῦ γνωστοτάτου πανικοῦ δείματος θὰ γίνῃ λόγος ἐν σημειώσει εἰς ἀρ. 563. Ἡ δ᾽ ἐπίβασις ἀνεφέρετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εἰς τὸν Πᾶνα, πιθανώτατα δὲ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ποιμενικοὺς δαίμονας, ὡς ἐμφαίνει ὁ περὶ τοῦ ἀρκαδικοῦ Σατύρου μῦθος. [1]) Ἕνεκα τούτου σύνηθες ἐπίθετον τοῦ θεοῦ εἶναι τὸ αἰγιβάτης [2]) ἢ χιμαιροβάτης, [3]) καὶ ἐν μνημείοις τῆς τέχνης ἀπεικονίζεται ὀχεύων αἶγα. [4]) Ὁ λόγος δὲ δι᾽ ὃν ἐν τοῖς μνημείοις τούτοις ἀπεικονίζεται τραγοειδὴς τὴν μορφὴν καὶ ὄχι ὡς τέλειος τράγος εἶναι τεχνικός, διότι ἀδιάγνωστος θὰ ἦτο ἄλλως ἡ παράστασις· πάντως ὅμως καὶ οἱ ἀρχαῖοι ὡς οἱ σημερινοὶ ποιμένες ἐφαντάζοντο τὸν δαίμονα ἐπιβαίνοντα τῶν θηλέων βοσκημάτων ὑπὸ τὴν μορφὴν ὁμοειδοῦς ἄρρενος ζώου, ἀφοῦ οἱ περὶ τῶν ἄλλων θεῶν μῦθοι ἀναφέρουσιν ὅτι ὁσάκις τῶν θεῶν τις ἐπλησίαζεν εἰς τὴν ἐρωμένην εἰς ζῶον μεταμεμορφωμένην, προσελάμβανε τοῦ ζώου ἐκείνου τὴν μορφήν. [5]) Τὴν δ᾽ ἐξήγησιν τῆς ἀλλοκότου μυθικῆς παραστάσεως τῆς κτηνοβασίας τοῦ ποιμενικοῦ δαίμονος, νομίζω ὅτι παρέχουσιν αἱ τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς λαοῦ δοξασίαι, διότι πιθανώτατα ἐκ τῆς αὐτῆς ἐγεννήθησαν αἰτίας καὶ τὰ περὶ τοῦ αἰγιβάτου Πανός.

[1]) Πρβλ. καὶ τὴν ἀπεικόνισιν ἐν μνημείοις τῆς τέχνης Σατύρων παιζόντων μετ᾽ αἰγῶν. (**Stephani** ἐν **Compte rendu** 1869 σ. 69).

[2]) [Θεοκρίτ.] ἐπίγρ. ε΄, 6 = Ἀνθολ. Παλ. Θ΄, 433. Ἀνθολ. Ϛ΄, 31, 1. ΙΒ΄, 128, 2.

[3]) Ἀνθολ. Παλ. Ϛ΄, 35, 1.

[4]) Ἀναγραφὴν τῶν μνημείων βλ. παρὰ **Stephani** ἔνθ. ἀν. 1869 σ. 65. **Wernicke** ἐν **Roscher Lex. d. Mythol. III** σ. 1469.

[5]) Ὡς ἵππος πλησιάζει ὁ Κρόνος τῇ Φιλύρᾳ καὶ ὁ Ποσειδῶν τῇ Δήμητρι, κατὰ τὸν φιγαλικὸν μῦθον, καὶ τῇ Ἁρπυίᾳ. Περὶ ὁμοίων ἰνδικῶν μύθων βλ. **Andr. Lang, Myth, ritual and religion** [1] τ. II σ. 226.

Τὰ σημερινὰ ὀνόματα τοῦ δαιμονίου εἶναι δύο, ὧν ἀδιαφόρως γίνεται χρῆσις ἐν τοῖς αὐτοῖς τόποις, *Χαμοδράκι* καὶ *Σμερδάκι*· ἀλλὰ συχνάκις ἀντὶ τούτων, πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ, ἢ πρὸς βλασφημίαν μεταχειρίζονται καὶ ἄλλα ὀνόματα γενικωτέραν ἔχοντα ἔννοιαν, ὡς δηλοῦντα καὶ ἄλλα εἴδη δαιμονίων, οἷον *εἴδουλο ζουλάπι, λάβωμα, διάβολος, δαιμόνιο, δαιμονισμένο, δαιμονικό,* ἢ εὐφημητικά, οἷον *γλυκειασμένο, ἀμελέτητο,* ἢ ἀρατικά, οἷον *ἔρμο, ἀρμαδιακό, ἀποκορωμένο* κττ. ἐνιαχοῦ δε τῆς Ἀρκαδίας ἐπιχωριάζει πλὴν τῶν συνήθων καὶ κύριον ὄνομα τοῦ Χαμοδρακιοῦ, ὁ *Φιντής*.

Τὸ ὄνομα *Χαμοδράκι* φέρεται καὶ ὑπὸ τοὺς παρεφθαρμένους τύπους *Χαμουδράκι, Χαμοθράκι, Χαμουθράκι*, εἶναι δ' ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς ἀλβανοφώνοις τῆς Ἑρμιόνης (*hαμοδράκι*). [1] Τὸ ἔτυμον αὐτοῦ εἶναι σαφές, συνθέτου ὄντος ἐκ τοῦ χάμω (χαμαὶ) καὶ τοῦ δράκων μετὰ καταλήξεως ὑποκοριστικῆς. Εὑρίσκεται καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ λέξις χαμαιδράκων (chamaedraco) πρὸς δήλωσιν εἴδους ὄφεών τινων τῆς Ἀφρικῆς (Solin 27 σ. 138 Mommsen) Ὡς κύριον δὲ ὄνομα κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἀπαντᾶται ἤδη ἀπὸ τοῦ Θ΄ αἰῶνος, ἴσως οὐχὶ ἄνευ ἀναφορᾶς τινος πρὸς τὴν δημώδη δοξασίαν· κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μνημονεύεται Χαμοδράκων τις πρωτοβεστιάριος, [2] κατὰ δὲ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα πύργος τις ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐλέγετο τοῦ Χαμαιδράκοντος, ἀπὸ τοῦ ἐπιστατήσαντος τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ. [3] Ὁ τύπος *Χαμόδρακος* εὑρίσκεται εἰς δημοτικόν τι ᾆσμα ὡς ὑβριστικὴ ἐπίκλησις στοιχειοῦ οἱονεὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταπεινοῦ καὶ εὐτελοῦς δράκοντος. [4]

Ἀλλ' ὡς ὄνομα τοῦ ποιμενικοῦ δαίμονος οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς

[1]) **Reinhold** Πελασγικὰ σ. 7.

[2]) Λέων γραμματ. σ. 214 **Bonn.** Γεώργ. ἁμαρτωλ. Δ΄, 264 σ. 700-1 **Muralt** (Χαμαιδράκων).

[3]) Εὐστάθ. Θεσσαλον. ἅλωσ. σ. 456-7 **Bonn.** Ὁ τύπος Χαμαιδράκων εἶνε διωρθωμένος· ὁ γνήσιος εἶναι Χαμοδράκων, ὡς ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἐν τῇ ἀνωτέρω παραπομπῇ σημειουμένη διαφορὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος. Ὁμοίως ἐσχηματισμένον εἶναι τὸ Λαχανοδράκων, τὸ ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄ κατὰ τὰ μέσα τοῦ Η΄ αἰῶνος. (Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Λάμπρῳ ἐν Ἑλληνομνήμονι 1904 σ. 236-7). Πρβλ. καὶ τὸ ἐπίθετον τῆς Ἑκάτης Ταυροδράκαινα ἐν τῷ μεγάλῳ μαγικῷ παπύρῳ τῶν Παρισίων· (**Derexler** ἐν **Roscher Lex. d. Myth.** τ. II σ. 1708).

[4]) «Τί λές, μωρὲ Χαμόδρακε, μωρὲ στοιχειὸ τοῦ βράχου;» (Ἰατρίδου Συλλογὴ δημοτ. ᾀσμάτων σ. 66).

τοὺς Δράκους τῶν δημωδῶν παραδόσεων τὸ Χαμοδράκι· ἐδόθη δ' εἰς αὐτόν, ὡς νομίζω, κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὴν δοξασίαν ὅτι οὗτος εἶναι παιδίον, καὶ δὴ ἔκθετον ἢ ἀβάπτιστον (βλ. ἀρ. 577. 578). Τὸ ἀβάπτιστον παιδίον ὁ λαὸς καλεῖ *δράκον*, [1]) τὸ δ' ἔκθετον θὰ ὠνομάζετο πιθανώτατα χαμόδρακος καὶ ὑποκοριστικῶς χαμοδράκι· καὶ δὲν εἶναι μὲν ἐν χρήσει τὸ ὄνομα τοῦτο ἐν τοιαύτῃ σημασίᾳ, ἀλλ' ὅτι θὰ ὑπῆρχέ ποτε ἀποδεικνύει ἡ ἐν παλαιοτέροις βυζαντινοῖς κειμένοις ἀπαντῶσα λέξις χαμευρετὸν πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐκθέτου. [2])

Τὸ δὲ ὄνομα *Σμερδάκι*, καὶ κατὰ παραφθορὰν *σμιδράκι*, *σμιθράκι*, παράγεται ἐκ τοῦ ἐπιθέτου *σμερδός*, (-ή, -ό), ὅπερ εἶναι αὐτὸ τὸ ἀρχαῖον *σμερδνός*, τοῦ ὁποίου βεβαίως θὰ ὑπῆρχε καὶ τύπος σμερδός, ὡς ἐλέγχουσι τὰ σμερδαλέος, σμέρδος, εὐσμερδής. [3]) Ἡ κυρία δὲ σημασία τοῦ ἐπιθέτου ἐκείνου εἶναι παραπλησία πρὸς τὴν τοῦ ἀρχαίου, διότι σημαίνει τὸν δύσκολον, χαλεπόν, κακόν. [4]) Δευτέρα δὲ σημασία εἶναι ἡ τοῦ νοθογεννήτου, προελθοῦσα ἐκ τῶν δημωδῶν δοξασιῶν. Ἐπειδὴ πιστεύεται ὅτι τὰ νοθογέννητα παιδία θνήσκοντα μεταβάλλονται εἰς δαιμόνια λυμαινόμενα τὰ πρόβατα, ἐκλήθησαν διὰ τοῦτο σμερδὰ καὶ μὲ ὑποκοριστικὴν κατάληξιν σμερδάκια, οἱονεὶ σμερδαλέα, δεινά, φοβερά. Ἐκ τῆς σημασίας ταύτης παρήχθη ἑτέρα, ἡ τοῦ διγενοῦς, τοῦ ἀποτόκου κοινογονίας καὶ συμμίξεως δύο γενῶν ζώων· οἷον *γουροῦνι σμερδό*, τὸ ἐκ δύο γενῶν χοίρων γεννηθέν, *ἀρνὶ σμερδὸ μισοκαραμάνικο*, τὸ ἐκ συμμίξεως κριοῦ τῆς Καραμανίας καὶ προβατίνας ἐντοπίου ἢ τἀνάπαλιν γεννηθὲν ἀρνίον. Καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων δὲ λεγόμενον τὸ σμερδὸς σημαίνει τὸν γεννηθέντα ἐκ γονέων δύο διαφόρων ἐθνικοτήτων. Τρίτη δὲ σημασία, συναφὴς πρὸς ταύτην εἶναι ἡ τοῦ διχρώμου ἢ ποικιλοχρώμου· οἷον *φοράδα σμερδή*, ἵππος ἔχουσα πλὴν

[1]) Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας τ. Δ' σ. 574.

[2]) Βλ. Ἰουστινιαν. Νεαρὰν 153 (135) μετὰ τῶν παραπομπῶν τοῦ Zachariae von Lingenthal εἰς ἄλλα κείμενα νόμων. Ἡ νεαρὰ εἶναι τοῦ 541. Παρὰ Σουίδᾳ (ἐν λ'.) χαμαιεύρετος, ἀλλὰ παρὰ Μαλάλᾳ (σ. 83, 13), ἐξ οὗ παρέλαβεν οὗτος, χαμεύρετος. Νῦν λέγεται πολλαχοῦ τὸ ἔκθετον *βρετὸ* ἢ *βρετός* (εὑρετός).

[3]) «Σμέρδος·— ῥώμη, δύναμις ὅρμημα.» (Ἡσύχ.) «Εὐσμερδής, εὔρωστος.» (Ἡσύχ.) Νομίζω ὅτι οὐδὲν κοινὸν ἔχει ἡ λ. πρὸς τὸ σλαβικὸν smrt (θάνατος) διότι ἡ λέξις αὕτη εἶναι θηλυκοῦ γένους καὶ ἡ παράστασις παντελῶς διάφορος.

[4]) Παπαζαφειροπούλου Περισυναγωγὴ γλωσσικῆς ὕλης σ. 499. (Ἐν Γορτυνίᾳ).

τοῦ κυρίου αὐτῆς χρώματος καὶ λεπτὰ στίγματα ἐπὶ τοῦ δέρματος, *σμερδὴ κατσοῦλα*, δίχρωμος ἢ παρδαλὴ γάτα· ὁμοίως καὶ *ἀλουποῦ σμερδή, κουνέλι σμερδό· σμερδό τραΐ μαλτέζικο* στικτὸς τράγος μελιταίου γένους. Εἰς τὸ χωρίον Τσελεπάκου τοῦ δήμου Φαλάνθου καλοῦσι *τραΐ σμερδό* τράγον μὲ μεγάλα καὶ ὀξέα ὦτα κλίνοντα πρὸς τὰ ἐμπρός. [1]) Ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἠπείρου εἶναι εὔχρηστον τὸ ῥῆμα σμερδώνω εἰς τὴν σημασίαν τοῦ νοθεύω, οἷον κρασὶ σμερδωμένο = νοθευμένος οἶνος.

Τῶν δὲ γενικωτέρων ὀνομάτων τὸ μὲν *εἴδουλο* εἶναι αὐτὸ τὸ ἀρχαῖον εἴδωλον, οὗ ἐνιαχοῦ γίνεται χρῆσις καὶ πρὸς δήλωσιν τῶν προσωπιδοφόρων τῶν Ἀπόκρεων· τὸ δὲ *ζουλάπι* ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ζούμπερο καὶ τὸ ζούζουλο (βλ. σ. 1063-4), κυριολεκτούμενον ἐπὶ τοῦ θηρίου, μεταφορικῶς δὲ σημαῖνον τὸν ἄγροικον καὶ τὸν ἄγριον καὶ ἀνυπότακτον· ἡ λέξις εἶναι ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς (ζουλάπ καὶ τσ῾ουλάπ). Τὸ *λάβωμα*, ἐπιχωριάζον ἐν Παρνασίδι, σημαίνει τὴν πληγήν, καὶ τὴν ἐξ ὅπλου καὶ τὴν ἐκ δαιμονικῆς ἐπηρείας, προσέτι δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ἐπηρεάζον δαιμόνιον· ἐκ τοῦ ῥήματος λαβώνω (τραυματίζω), ὅπερ δὲν παράγεται ἐξ ἀχρήστου ῥήματος λωβόω, [2]) ἢ ἐκ τοῦ λωβάω, [3]) ἀλλ' ἐσχηματίσθη ἐκ τῆς ῥίζης *λαβ* τοῦ ἀορίστου ἔλαβα τοῦ ῥήματος λαβαίνω, ὡς ἐκ τοῦ ἔκαμα ἐσχηματίσθη τὸ *καμώνω* (καμώνομαι) καὶ ὄνομα *κάμωμα*. Τἆλλα ὀνόματα εἶναι γνωστότατα καὶ συνηθέστατα. Τὸ δ ἀρκαδικὸν κύριον ὄνομα *Φιντῆς* εἶναι πιθανῶς ἀρχαῖον, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων Φίντας, Φίντιος, Φιντίας, Φίντων, Φιντύλος κττ.

Ὁ χαρακτὴρ τῶν ποιμενικῶν δαιμόνων ἐγένετο ἐξίτηλος εἰς τὰς παραδόσεις τῶν κατοίκων τῶν πόλεων καὶ τῶν μὴ ποιμενικῶν χωρίων. Παραλαβόντες οὗτοι παρὰ τῶν ποιμένων τὰς περὶ τοῦ χαμοδρακιοῦ ἢ σμερδακιοῦ δοξασίας, τὰς παρέφθειραν οὕτως, ὥστε οἱ ποιμενικοὶ δαίμονες συνεταυτίσθησαν πρὸς τὰ τελώνια καὶ μετεπλάσθησαν εἰς ψυχὰς νεκρῶν βλαπτούσας τοὺς ἀνθρώπους ἢ καὶ ἁπλῶς φοβοῦντα αὐτούς, διότι ἡ βλάβη τῶν βοσκημάτων δὲν τοῖς ἦτο ὅσον εἰς τοὺς ποιμένας αἰσθητή. Εἰς τὴν συνταύτισιν ταύτην συνετέλεσαν

[1]) Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου.
[2]) Κοραῆ Ἄτ. τ. Β' σ. 215, πρβλ. καὶ τ. Δ' σ. 271.
[3]) Σκαρλ. Βυζαντίου Λεξ. τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλην. λ. λαβόνω. Schmidt Voltsl. σ. 156.

πιθανῶς αἱ τῶν ἀρχαίων δοξασίαι περὶ τοῦ ἐφιάλτου, ἀποδιδόντων τὸ πάθος τοῦτο καὶ εἰς ποιμενικοὺς δαίμονας καὶ εἰς ψυχὰς νεκρῶν.

Τὰ νοθογενῆ ἄρρενα παιδία, ἅτινα γίνονται ποιμενικοὶ δαίμονες, ὡς ὁ Πὰν ὁ μοιχίδιος,[1]) κατ' ἄλλας δοξασίας ἀβάπτιστα θνήσκοντα γίνονται τελώνια (ἀρ. 579), καλοῦνται δ' ἀδιαφόρως ταῦτα καὶ σμερδάκια (ἀρ. 580), καὶ ἀποδίδονται ἐπίσης εἰς αὐτὰ βλάβαι τῶν βοσκημάτων. Ἐπιφαίνονται δὲ καὶ ὡς φλόγια,[2]) καὶ ὡς κύνες, συνήθως ἐξερευγόμενοι σπινθῆρας ἐκ τοῦ στόματος καὶ ἔχοντες ἄστρα ἐπὶ τοῦ δέρματος·[3]) ὡς δὲ τὰ ἀβάπτιστα παιδία μεταβάλλονται εἰς τελώνια, οὕτω καὶ οἱ Τοῦρκοι ἂν βρικολακιάσωσι μετὰ θάνατον γίνονται κύνες (ἀρ. 586) καὶ ἐνοχλοῦσιν ἐπίσης τὰ πρόβατα ὡς σμερδάκια (ἀρ. 587)· κατὰ τοῦτο δὲ διαφέρουσι τῶν Χριστιανῶν οἱ Τοῦρκοι βρικόλακες, ὅτι ἐκεῖνοι διατηροῦσι πάντοτε μετὰ θάνατον τὴν ἀνθρωπίνην μορφὴν ἢ ἐπίφασιν αὐτῆς.

Ἐπῆλθε δ' ὁλοσχερὴς συνταύτισις τῶν ποιμενικῶν δαιμόνων πρὸς τοὺς βρικόλακας εἰς τὰς δοξασίας τῶν κατοίκων τῆς καλουμένης Τυφλῆς ἐπαρχίας (Κιὸρ καζᾶ) ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἐπισκοπῆς Ἀγαθοπόλεως, κατὰ τὴν θρᾳκικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Οἱ χωρικοὶ τῆς ἐπαρχίας ταύτης, οἵτινες διετήρησαν τὰ διονυσιακὰ ὄργια, καὶ ὧν ἡ λατρεία ἔμεινεν ἐθνική, ἁπλοῦν ἐπίχρισμα τοῦ χριστιανισμοῦ προσλαβοῦσα, καλοῦσι τοὺς βρικόλακας *σμερδάκια* ἢ *γουστρέλους*.[4]) Ὅταν δὲ συμβῇ ἐπιζωοτία ἢ ἄλλη τις ἐπιδημία ἐνσκήψῃ, ὑπολαμβάνουσιν

[1]) Λουκιαν. Θεῶν διάλ. 22, 1 τ. I σ. 269.

[2]) Βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 568. Χαμοδράκια ἐν Λάστᾳ τῆς Γορτυνίας λέγονται τὰ ἐπιφαινόμενα εἰς ἑλώδεις τόπους ἢ εἰς νεκροταφεῖα φλόγια, τὰ ὁποῖα ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ψυχαὶ πνιγέντων ἐκθέτων βρεφῶν. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Ν. Λάσκαρη). Παπαζαφειροπούλου Περισυναγωγὴ σ. 518: «Χαμοδράκι τό. Τὰ πυρὰ ἐν καιρῷ νυκτὸς φαινόμενα ἐν ἑλώδεσι τόποις, ἐν νεκροταφείοις καὶ ἔνθα εἰσὶ πτώματα ζώων κλπ. ἀφ' ὧν ἀναπτύσσονται καὶ ἀναφλέγονται φωσφορικαὶ ὗλαι. Τὰ πυρὰ ταῦτα κινοῦνται ἐνίοτε κατὰ τὰ σχηματιζόμενα ῥεύματα τοῦ ἀέρος. Ἐκ τούτου ἡ ἀμάθεια καὶ δεισιδαιμονία ἐνόμισεν αὐτὰ φαντάσματα, στοιχειά· καὶ ὠνόμασε Χαμοδράκια, ἤγουν δράκοντας ἀπὸ τῆς γῆς ἀναφυομένους. Λέγονται καὶ Σμιδράκια».

[3]) Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου.

[4]) Ἡ λέξις εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ἡ γουστέρα (σαύρα) μετὰ τῆς ἰταλικῆς καταλήξεως -έλλος (**ello**)· εἶναι δὲ σλαβικῆς προελεύσεως. (Βλ. **Meyer Neugr. Stud.** II σ. 24). Ἴσως ἡ ὀνομασία αὕτη συνάπτεται πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ στοιχειοῦ τοῦ σπιτιοῦ ὡς σαύρας (βλ. σ. 1068).

αἰτίους τούτων τὰ σμερδάκια, ἅτινα πνίγουσι τοὺς βοῦς καὶ τοὺς βουβάλους. Πρὸς ἀποδίωξιν δ' αὐτῶν ἐξέρχονται εἰς λιτανείαν οἱ Βάκχοι καὶ αἱ Βάκχαι, τὰ καλούμενα 'Αναστενάρια, καὶ δρομαῖοι τρέχοντες ἀνὰ τὰς ῥύμας τοῦ χωρίου καὶ ἀνὰ τὰ ὄρη, προσπαθοῦσι νὰ πτοήσωσι καὶ διώξωσι τὸ σμερδάκι, καθ' ὃν περίπου τρόπον καὶ ὁ ζούδιαρης τὰ στοιχειά. [1])

Δοξασίας ὁμοίας πρὸς τὰς ἑλληνικὰς περὶ τῶν ποιμενικῶν δαιμόνων δὲν ἔχουσιν ἄλλοι λαοί, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον γινώσκω. Ὁμοιότητά τινα φαίνεται ἔχουσα ἡ δοξασία τῶν Σκλαβούνων, οἵτινες τὴν ἐπιζωοτίαν (kuga) φαντάζονται ὡς παρδαλὸν μόσχον, φονεύοντα διὰ τοῦ μυκηθμοῦ του βόας καὶ πρόβατα. [2]) Κατά τινας ἐπιφαίνεται καὶ ὑπὸ ἄλλας μορφὰς ζώων, ὡς αἴξ ἢ ὡς χοῖρος, καὶ τότε θνήσκουσι τὰ ζῶα ὧν τὴν μορφὴν ἔχει· εἶναι δὲ πάντοτε παρδαλὴ καὶ ἔχει τρεῖς πόδας ἀντὶ τεσσάρων. [3]) Οἱ δὲ 'Εσθωνοὶ πιστεύουσιν ὅτι αἱ θανάσιμοι αἰφνίδιοι νόσοι, μάλιστα ἡ ἐπιζωοτία, προέρχονται ἐκ δράκοντος, διὰ τοῦτο καλεῖται ἡ τοιαύτη νόσος Lendwa rabandus (δράκοντος κτύπημα, ἀπόπληξις) ἢ ἁπλῶς Lendwa (δράκων). [4])

562

Τὴν ἤκουσα παρὰ τοῦ Ντίνα Σαράντη, ἀρχιποιμένος ἐκ Περιβολίου τῶν Γρεβενῶν, κατοίκου Φαρσάλων (1898). Ἡ στοιχειωμένη λίμνη τῶν Ξεροβουνιῶν εἶναι ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 501 παράδοσιν. Περὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ποιμενικοῦ δαίμονος ὡς κριοῦ

[1]) Α. Χουρμουζιάδου Περὶ ἀναστεναρίων. Κωνσταντινουπ. 1873 σ. 16. 26-27. Οὗτος περιγράφει καὶ πολλὰς περιπτώσεις διώξεως τῶν σμερδακιῶν, γινομένης ὡς ἡ ὑπὸ τοῦ ζούδιαρη ἐν Πελοποννήσῳ (βλ. σ. 1119 κἑ. καὶ ἀρ. 577). Τὰς δοξασίας περὶ τοῦ σμερδακιοῦ, τοῦ ταυτιζομένου πρὸς τοὺς βρικόλακας, παρέλαβον καὶ οἱ βουλγαρόφωνοι κάτοικοι τριῶν χωρίων τῆς Τυφλῆς ἐπαρχίας, οἵτινες καὶ τὰς ἄλλας δοξασίας καὶ τὰ ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων συνεπαρχιωτῶν αὐτῶν ἐπίσης παρέλαβον (Χουρμουζιάδης αὐτ. σ. 5)· ἐκ τούτων δὲ μετεδόθησαν καὶ εἰς τοὺς περὶ τὸν Πύργον τῆς 'Ανατολικῆς Ῥωμυλίας Βουλγάρους. Οὗτοι τὸ σμερδάκι ἢ γούστρελον καλοῦσιν Ustrel. (Strausz die Bulgaren σ. 194 κἑ.).

[2]) Grimm Deutsche Mythol.[4] σ. 994.

[3]) Fr. S. Krauss Volksglaube u. relig. Brauch d. Südslaven σ. 66.

[4]) Kreutzwald die Ehsten σ. 79 κἑ. 108 παρὰ Schwartz Ursprung d. Mythologie σ. 74.

βλ. τὴν προηγουμένην σημείωσιν (σ. 1215), περὶ δὲ τοῦ ὀλέθρου τοῦ ποιμνίου ἐκ πανικοῦ δείματος βλ. τὴν ἑπομένην.

563

Παρὰ Ν. Μανδραπήλια (1881). Περὶ τῆς ἐπιβάσεως τοῦ σμερδακιοῦ ἐπὶ τὰ πρόβατα καὶ περὶ τῶν τρόπων τῆς ἀποτροπῆς τοῦ κακοῦ βλ. τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 561. Ἡ αἰφνιδία καὶ ἀναίτιος ταραχὴ καὶ ὁ διασκορπισμὸς τῶν προβάτων ἀποδίδεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σμερδακιοῦ, ὡς οἱ ἀρχαῖοι τὰ ἀπέδιδον εἰς τὸν Πᾶνα, καλοῦντες αὐτὰ πανικὰ δείματα· «ἔτι τε τὸ πανικὰς λέγεσθαι ταραχὰς τὰς αἰφνιδίους καὶ ἀλόγους· οὕτω γάρ πως καὶ ἀγέλαι καὶ αἰπόλια πτοεῖται, ψόφου τινὸς ἐξ ὕλης ἢ τῶν ὑπάντρων καὶ φαραγγωδῶν τόπων ἀκούσαντα. Οἰκείως δὲ καὶ τῶν ἀγελαίων θρεμμάτων αὐτὸν (τὸν Πᾶνα) ἐπίσκοπον ἐποιήσαντο.» [1]) Ἐκ τῆς ἐπηρείας τοῦ ποιμενικοῦ δαίμονος κατ' ἄλλας παραδόσεις καταλαμβάνονται ὑπὸ μανίας τὰ ποίμνια καὶ τὰ αἰπόλια καὶ πηδῶσιν εἰς τὴν λίμνην ἢ ῥίπτουσιν ἑαυτὰ κατὰ κρημνῶν (βλ. ἀρ. 562. 566. 568). Καὶ ἡ δοξασία δ' αὕτη εἶναι ἐπίσης ἀρχαία. [2])

564

Ἤκουσα ταῦτα παρὰ πολλῶν ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου. Βλ. καὶ ἀρ. 561. 563. Ἡ ἐξαγωγὴ τῶν γλωσσίδων τῶν κωδώνων ἐξηγεῖται ἄλλως ἐν τοῖς ἑπομένοις, συμφωνότερον δὲ πρὸς τὰς δημώδεις δοξασίας· ὅτι λανθάνουσιν οὕτω μεταγόμενα τὰ βοσκήματα τὴν προσοχὴν τοῦ δαίμονος καὶ δὲν δύναται νὰ τ' ἀκολουθήσῃ εἰς τὸ νέον καταύλισμα αὐτῶν.

Ἡ πρὸς ἀποτροπὴν περιαγωγὴ τῶν ἱερῶν περὶ τὸ λιβάδιον (ἀρ. 563. 566) ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ὄργωσιν τοῦ χωρίου περὶ τὸ σύνορον αὐτοῦ πρὸς ἀποδιοπόμπησιν τῶν νόσων (βλ. ἀρ. 907). Καὶ ἡ δίοδος διὰ χωρίου πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς νόσου, καταλειπομένης εἰς τὸ χωρίον, συνάπτεται πρὸς τὰς δεισιδαίμονας δοξασίας περὶ διόδου

[1]) Κορνοῦτ. 27. Βλ. συναγωγὴν τῶν μαρτυριῶν παρὰ **Roscher Ephialtes** σ. 70 κέ. **Selene** σ. 157. **Lex. d Mythol.** τ. III σ. 1389 κέ. καὶ ἐν **Archiv f. Religionswissensch.** 1898 σ. 67 κέ.

[2]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ **Roscher Selene** σ. 157. **Ephialtes** σ. 80.

τοῦ νοσοῦντος διὰ κοιλότητός τινος, εἰς ἣν πιστεύεται ὅτι ἀφίνει τὸ πάθος του. (Πρβλ. τὴν ἐμὴν διατριβὴν περὶ ἀσθενειῶν ἐν ΔΙΕ. τ. Α' σ. 8). Περὶ τῶν δοξασιῶν τούτων, κοινῶν καὶ εἰς ἄλλους λαούς, θὰ διαλάβω πλατύτερον ἐν ἄλλῳ τόπῳ.

565

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Κατσουροῦ (1898). Βλ. ἀρ. 563. 564.

566

Κατ' ἀνακοίνωσιν Χ Π. Κορύλλου ἰατροῦ ἐν Πάτραις (1885). Βλ. ἀρ. 563. 564.

567

Παρὰ Α. Σ 'Αρβανιτοπούλου, ἀκούσαντος παρὰ τοῦ εἰκοσιπενταετοῦς ποιμένος Φώτη (1892). Βλ. ἀρ. 561.

568

Σ. Καραβίτης ἐν ΔΙΕ. 1885 τ. Β' σ. 134. *Κάρκανον* τὸ βάραθρον· ἡ λέξις εἶναι πιθανώτατα ἀρχαία, ἂν καὶ δὲν εὑρίσκεταί που· ὁ Ἡσύχιος ἔχει ἐφθαρμένην γλῶσσαν: «καρκανὴρ τάξις». Ἐν Παρνασσίδι τὰ κάρκανα λέγονται κάρκαρα·[1]) εἶναι δ' αὕτη συγγενὴς μὲ τὴν λατινικὴν carcer καὶ ἦτο ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Σικελιώταις: «κάρκαρον, τὸ δεσμωτήριον· οὕτω Σώφρων,» λέγει ὁ Ἡσύχιος. «Ἔστι δὲ ὁ κάρκαρος ὄρυγμα κατάγειον βαθύ», κατὰ τὸν Διόδωρον (ΛΑ', 9, 2 = Φωτ. Βιβλ. σ. 516, 38).

Τὰ σμερδάκια. κατὰ τὴν προκειμένην παράδοσιν, δὲν ἐπιφαίνονται ὑπὸ μορφὴν ζώου, ἀλλ' ὡς σπινθῆρες καὶ φλόγες ἐξερχόμεναι ἐκ τοῦ στομίου τοῦ βαράθρου. Ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 572 τὸ σμερδάκι ἐπιφανὲν ὡς ἐρυθρὸς κυνηγετικὸς κύων, μεταβάλλεται εἰς ἐρυθρὰν οὐρανομήκη λαμπάδα καὶ προχωρῆσαν εἰς τὴν καταβόθραν ἀφανίζεται ἐντὸς αὐτῆς. Ἡ παράστασις δ' αὐτῶν ὡς φλογίων εἶναι συνηθεστάτη· ἐν Γορτυνίᾳ, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω (σ. 1223), καλοῦσι χαμοδράκια τὰ φλόγια, ὧν δὲν φαίνεται φυσικὴ ἡ προέλευσις· τὰ σμερδάκια ἐπιφαίνονται, κατά τινας παραδόσεις, ὡς φλόγια (ἀρ. 580-582). ὁμοίως καὶ

[1]) Ulrichs, Reisen u. Forschungen in Griechenland τ. Ι σ. 120. 127.

τὰ τελώνια (ἀρ. 579), τὰ ὁποῖα καὶ ἀφανίζονται ἐν τοιαύτῃ μορφῇ (ἀρ. 584). Κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 578 εἶναι παιδιὰ ἔχοντα ἀναμμένον κάρβουνον εἰς τὸ στόμα, ἢ ἐμφανίζονται ὡς φανάρια, φερόμενα ὑπὸ ἀοράτου δαίμονος (ἀρ. 585). Συγγενεῖς εἶναι αἱ παραστάσεις αὐτῶν ὡς ἐρυθρῶν ζώων· ὡς ἐρυθρῶν σκύλων (ἀρ. 570. 572) ἢ τράγων (ἀρ. 573) ἢ ὀρνέων (ἀρ. 573) ἢ παιδίων (ἀρ. 575).

Λέγεται δὲ καὶ περὶ ἄλλων δαιμόνων ὅτι ἐπιφαίνονται ὡς πῦρ ἢ φλόγια, καὶ δὴ περὶ τῶν στοιχειῶν (σ. 916, πρβλ. ἀρ. 529), καὶ περὶ τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ τελωνίων (σ. 860 κἑ.). Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ὁ βρικόλακας ἐν Κυθήροις λέγεται *λάμπασμα* καὶ *λάμπαστρο* ἐκ τοῦ *λαμπάζω*. [1])

Ὁμοίας δοξασίας περὶ ἐπιφανειῶν τῶν δαιμόνων ἔχουσι καὶ ἄλλοι λαοί. Ἐν τῇ Ἀκροκεραυνίᾳ ἐπιφαίνονται κατὰ τὸ μεσονύκτιον, ὅταν εἶναι καταιγίς, φλόγια ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν σκοπέλων καὶ ἀκούονται ἀνθρώπιναι φωναί. Οἱ ταῦτα πιστεύοντες ἦσαν οἱ Δαλμάται ναῦται τοῦ πλοίου, τοῦ ὁποίου ἐπέβαινεν ὁ ἀναγράφων τὴν δοξασίαν Ἄγγλος περιηγητής, [2]) ὅστις προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ἐπιστημονικῶς τὸ φαινόμενον. Τὰ φλόγια τὰ ἐπιφαινόμενα εἰς τὰ λιβάδια εἶναι διάβολοι, κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Τιρολῶν. [3]) Γενικῶς δὲ διαδεδομέναι εἶναι παρὰ πολλοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς αἱ δοξασίαι περὶ δαιμονίων, ἅτινα ὡς φλόγια ἐπιφαινόμενα, παραπλανῶσι τοὺς ὁδοιπόρους, παρασύροντα αὐτοὺς εἰς ὄλεθρον. Ταῦτα δὲ πιστεύεται συνήθως ὅτι εἶναι ψυχαὶ ἀβαπτίστων νηπίων, ὡς τὰ τελώνια τῶν δοξασιῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, ἢ κολασμένων ἁμαρτωλῶν. [4]) Κατ' ἄλλην δὲ συγγενῆ δοξασίαν,

[1]) Πλὴν τοῦ ἀρχαίου τύπου *λαμπάζω* ἐπιχωριάζει ἐν Κυθήροις καὶ ἕτερος, *λαμπάσσω*, σημαίνει δὲ τὸ ῥῆμα φοβίζω τινὰ διὰ λάμψεων καταπληκτικῶς, οἷον «τὸν ἐλάμπαξαν» ἢ «εἶναι λαμπασμένος» = κατάπληκτος ἐκ τοῦ φοβήτρου. (Πανδώρα τ. ΙΓ' σ. 505).

[2]) **Dodwell, A clasical and topographical Tour through Greece** τ. **I** σ. 33-4 τῆς γερμαν. μεταφράσεως.

[3]) **Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde** 1902 σ. 174.

[4]) Γαλλ. **Feu-follet** (τρελλοφωτίτσα) γερμαν. **Irrlicht** (φῶς ποῦ σὲ κάνει νὰ χάσῃς τὸ δρόμο). Ὀνόματα ἐξ ἄλλων γλωσσῶν βλ. παρὰ **Grimm Deutsche Mythologie** [4] σ. 763 κἑ. Πυρίνη ἐπιφάνεια ψυχῶν κατὰ τὰς δοξασίας γερμανικῶν λαῶν (**Grimm.** αὐτ.). Ψυχαὶ ἀβαπτίστων νηπίων ἐπιφαινόμεναι ὡς φλόγια: Γαλλικαὶ δοξασίαι Βρετάνης (**RTP.**

τἀποθανόντα ἀβάπτιστα παιδία ἐπιφαίνονται ὡς διάττοντες ἀστέρες.[1])

569

Παρὰ Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου (1892), ἀκούσαντος παρὰ γέροντος ποιμένος, ὅστις καὶ αὐτὸς εἶχε πάθῃ ἀπὸ τὸ κακὸ σπειρὶ πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν καὶ εἶχεν ἀκόμη εἰς τὸ πρόσωπόν του τὴ *σημαδιά*· καὶ αὐτὸν τὸν ἐθεράπευσε *μαντίστρα*. — *Κακὸ σπειρὶ* ἡ κακοήθης φλύκταινα. — Περὶ τοῦ ὀνόματος Φιντὴς βλ. σ. 1222.

570

Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου (1892). Καθ' ἃ μοὶ ἐπέστειλεν ὁ ἀνακοινώσας τὴν παράδοσιν ταύτην, εἰς τὴν γένεσιν αὐτῆς ἔδωκεν ἀφορμὴν ἀληθὲς γεγονός. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ λῃστὴς Ψειροθοδωράκης, θέλων νὰ ἐκδικηθῇ τὸν χωρικὸν Κακάμπεραν, πρὸς ὃν εἶχε μῖσος, ἐνήδρευσέ ποτε, καὶ καταλαβὼν αὐτὸν μόνον, τὸν ἠνάγκασε νὰ τὸν βαστάσῃ εἰς τοὺς ὤμους του καὶ νὰ τὸν φέρῃ μέχρι τοῦ ὄρους Ἐπάνω Χρέπας. Ἐκεῖ δὲ καταβὰς τὸν ἐβασάνισε, βιάσας αὐτὸν ν' ἁλωνίσῃ γυμνόπους ἀκάνθας, ἔπειτα δ' ἐπέβη πάλιν αὐτοῦ, καὶ ὅτε ἔφθασαν εἰς τὸ βάραθρον τὸ καλούμενον Περιστερότρουπαν, τὸν ἐκρήμνισεν εἰς αὐτό. Ἐκ τούτου διέπλασεν ὁ λαὸς διήγησιν περὶ ἐνεργείας τοῦ σμερδακιοῦ, ἐξ ἧς ἐμφαίνεται κατὰ τίνα τρόπον γινώσκει νὰ προσαρμόζῃ εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον παραστάσεις τοῦ φανταστικοῦ. Διότι εἶχεν εἰς τὰς παραδόσεις του στοιχεῖά τινα προσο-

1891 σ. 47), Ὠβέρνης (αὐτ. 1899 σ. 15), ὅπου λέγονται καὶ **brandons**, ἤτοι δαυλιὰ (αὐτ. σ. 580). Γερμανικαὶ δοξασίαι. (**Menzel** ἐν **Germania** 1861 τ. VI σ. 129 κέ. **Mannhardt**, **Germanische Mythen** σ. 719. RTP. 1901 σ. 592. 594. **Grimm** ἔνθ. ἀν.). Ὁλλανδικαὶ καὶ φλαμανδικαὶ (**Reinsberg-Düringsfeld, Ethnolog. Curiositäten** τ. II σ. 134. RTP. 1902 σ. 276). Βοημικαὶ (**Grohmann Sagen aus Böhmen** σ. 207-8). Ψυχαὶ κολασμένων ἢ ἁμαρτωλαὶ ἐν τῷ καθαρτηρίῳ εὑρισκόμεναι, ἐπιφαινόμεναι οὕτω: Κατὰ τὰς γερμανικὰς δοξασίας (**Grimm** ἔνθ. ἀν. σ. 763. RTP. 1901 σ. 592. 593) κατὰ τὰς δανικὰς (RTP. 1892 σ. 592) κατὰ τὰς τῶν κατοίκων τοῦ βελγικοῦ Λουξεμβούργου (**La Tradition** 1895 σ. 140). Ζατὰ τὰς σκωτικάς (**R. C. Maclagan, Ghost Light of the West-Highlanders** ἐν **Folklore** 1897 σ. 204 κέ.). Κατὰ τὰς γαλλικάς, τῆς Περιγόρδης (RTP. 1897 σ. 660)· κατὰ τὰς βρασιλιακὰς (αὐτ. 1901 σ. 593-4).

[1]) Βλ **Grimm** ἔνθ. ἀν σ. 764. Γαλλικαὶ δοξασίαι (RTP. 1897 σ. 660. 1898 σ. 598). Πολωνικαὶ (RTP. 1895 σ. 423).

μοιάζοντα πρὸς τὰς περιπτώσεις τοῦ ἐκτρόπου ἐκείνου κακουργήματος, καὶ κατὰ ταῦτα διεσκεύασε τὸ γεγονὸς εἰς παράδοσιν. Πιστεύων ὅτι ὁ ποιμενικὸς δαίμων βλάπτει ἐνίοτε τὸν ἄνθρωπον, καθίζων ἱππαστὶ ἐπ' αὐτοῦ, ἀφωμοίωσε τὴν πρᾶξιν τοῦ ληστοῦ πρὸς τὴν δαιμονικὴν ἐπήρειαν. Τὰ παραδείγματα ὅσα ἐπάγεται ὁ διηγηθεὶς τὴν παράδοσιν μαρτυροῦσιν ὁπόσον ἀκμαία διατηρεῖται ἡ πίστις περὶ τοιούτων ἐνεργειῶν τοῦ δαίμονος. Ὅμοια δ' ἐπεισόδια ἀναφέρουσι καὶ αἱ ὑπ' ἀρ. 575. 585 παραδόσεις. Παραπλησία δ' εἶναι καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. 911, καθ' ἣν ἀντὶ τοῦ ποιμενικοῦ δαίμονος καθίζει ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ἀνθρώπου προσωποποιία νόσου· [1]) καὶ αἱ περὶ τῶν Καλλικαντζάρων τῶν ἐπικαθημένων τὴν νύκτα ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν διαβατῶν (ἀρ. 591) καὶ ἡ λαμιακὴ περὶ τοῦ 'Αράπη (ἀρ. 443). Καὶ περὶ τοῦ διαβόλου φέρονται κοινόταται παροιμιώδεις φράσεις, ἐμφαίνουσαι τοιαύτην αὐτοῦ ἐνέργειαν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου οἷον «Ἔκατσ' ὁ διάβολος 'ς τὸ σβέρκο του» καὶ «τόνε καβάλλησ' ὁ διάβολος» καὶ «τὸν ἔχει καβαλλικεμένο ὁ διάβολος,» ἀλλ' αὗται ἔχουσι πάντοτε μεταφορικὴν ἔννοιαν, λεγόμεναι ἐπὶ τοῦ ὑπείκοντος εἰς πονηρὰς εἰσηγήσεις ἢ πονηρὰ βουλευομένου.[2])

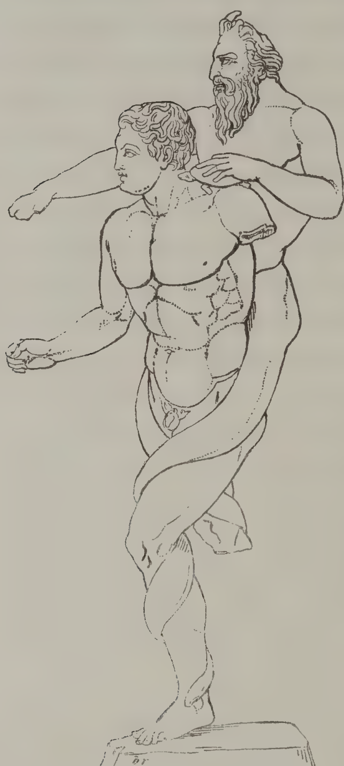
'Ανάλογά πως φαίνονται τὰ λεγόμενα ὑπὸ τῶν Οὐκρανίων περὶ δαίμονός τινος ὀνομαζομένου Βλούδ, ὅςτις συνειθίζει ν' ἀποπλανᾷ τοὺς ὁδοιπόρους ἀπὸ τῆς ὁδοῦ αὐτῶν. Οὗτοι πιστεύουσιν ὅτι ἐνίοτε κάθηται ἐπὶ τῶν νώτων τῶν ἀνθρώπων καὶ λέγουσιν· «Ὁ Βλοὺδ ἐκάθισε 'ς τὴ ῥάχη μου καὶ μὲ πῆγε 'ς τὸ βάλτο κάτω ἀπὸ τὸ γεφύρι·» ἢ «Γύρισα ἀργὰ 'ς τὸ σπίτι, γιατὶ ὁ Βλοὺδ μὲ πῆγε 'ς τὰ χωράφια καὶ δὲν ἠμπόρεσα νὰ εὕρω τὸν δρόμο μου.» [3]) 'Αλλὰ πλείονα ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν δοξασίαν ἔχει ἐπεισόδιόν τι τῶν παραμυθίων τῆς Χαλιμᾶς περὶ τῶν ταξιδίων τοῦ Σεβὰχ (Sindbad) τοῦ θαλασσινοῦ. Ο Σεβὰχ κατὰ τὸ πέμπτον ταξίδιόν του ναυαγήσας καὶ σωθεὶς εἰς ἔρημον χώραν εἶδε παρὰ τὴν ὄχθην ῥύακος γέροντα ἐξησθενημένον, ὃν ὑπολαβὼν ὡς ναυαγὸν χρῄζοντα βοηθείας προθύμως παρακληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἀνέλαβεν ἐπὶ τῶν ὤμων ἀλλὰ ταχέως ἐνόησεν ὁ δυστυχὴς ὅτι τὸ φαινόμενον σαθρὸν ἐκεῖνο γερόντιον ἦτο ὂν δαιμονικόν, οὗ δὲν ἠδύνατο

[1]) 'Εν σημειώσει εἰς τὴν παράδοσιν ἐκείνην ἀναγράφονται καὶ σλαβικά τινα παράλληλα.

[2]) Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. διάβολος 112 (τ. Δ' σ. 399-400).

[3]) RTP. 1891 σ. 6.

ν' ἀπαλλαγῇ, ἀλλ' ἠναγκάζετο νὰ τὸ φέρῃ ἐπὶ ἡμέρας, μέχρις ὅτου διὰ δόλου μεθύσας αὐτὸ τὸ ἐφόνευσεν ἀναίσθητον ἐκ τῆς μέθης γενόμενον. Οἱ Γερμανοὶ μεταφρασταὶ τῆς Χαλιμᾶς παρατηροῦσιν, ὅτι τὸ αὐτὸ ἐπεισόδιον ἀπαντᾶται καὶ εἰς περσικὸν παραμύθιον. [1])

Χαλκοῦν εἰδώλιον ἐν Μεδιολάνοις

Ἡ δοξασία περὶ τοιαύτης ἐνεργείας τῶν ποιμενικῶν δαιμόνων εἶναι ἴσως ἀρχαία ἑλληνική, νομίζω δ' ὅτι ἀπόδειξιν τούτου παρέχει περιεργότατον μνημεῖον τῆς ἀρχαίας τέχνης, χαλκοῦν σύμπλεγμα, τοῦ ὁποίου εἰκόνα παραθέτω ὧδε. Τὸ μνημεῖον τοῦτο ἀποκείμενον ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ μαρκησίου Τριβούλτσιο ἐν Μεδιολάνοις, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Clarac (Musée de sculpture πίν. 751 ἀρ. 1822). Ἀπεικονίζει δ' ἔφηβον γυμνὸν βαδίζοντα, φέροντα δ' ἐπὶ τῶν νώτων ἄνδρα πωγωνοφόρον κερασφόρον ὀφιόποδα· περὶ τοὺς πόδας τοῦ ἐφήβου περιελίσσονται οἱ ὀφιώδεις πόδες τοῦ ἀναβάτου, ὅστις τὴν μὲν δεξιὰν ἐκτείνει πρὸς τὰ πρόσω, ὑπεράνω τοῦ ὤμου ἐκείνου, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ ἔχει χελώνην, ἣν στηρίζει ἐπὶ τοῦ ἀντιστοίχου ὤμου τοῦ ἐφήβου. Ὁ Clarac (αὐτ. τ. IV σ. 316 κἑ.) ἑρμηνεύει τὴν μορφὴν τοῦ πωγωνοφόρου ὡς προσωποποιίαν ποταμοῦ, ἀφορμηθεὶς βεβαίως εἰς τοῦτο ἐκ τῶν κεράτων αὐτοῦ, οὐδαμῶς δ' ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ σύνολον τῆς παραστάσεως. Ἀλλ' ἡ ἑρμηνεία αὕτη εἶναι ἄστοχος καὶ ἀστήρικτος. Ὡς τοιαύτην δὲ κρίνων αὐτὴν καὶ ὁ Roscher (Ephialtes σ. 122-3), νομίζει ὅτι ἀπεικονίζεται ὁ Πὰν ὡς πρόξενος ἐπι-

[1]) Tausend u. eine Nacht, 2te Aufl. Breslau τ. III σ. 7 κἑ. 259 (87 καὶ 88 νύκτες).

ληψίας, οἱ δὲ ὀφιώδεις πόδες αὐτοῦ σαφῶς δηλοῦσι τὴν νάρκην, εἰς ἣν ἐμβάλλει τὸ σῶμα τοῦ θύματός του. Παρατηρεῖ δ' ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς παράστασις τοῦ Πανός, ὡς δαίμονος τοῦ ἐφιάλτου, ἂν μὴ ἀντέκειτο εἰς τοῦτο ἡ στάσις τοῦ ἐφήβου, διότι ὁ κατεχόμενος ὑπὸ ἐφιάλτου ἔπρεπε ν' ἀπεικονίζεται κατακείμενος. Ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ναρκώσεως ἐγὼ τοὐλάχιστον δὲν βλέπω σαφῶς δηλουμένην, τοὐναντίον δ' οὐδὲν φαίνεται ὑποδεικνύον ὅτι ὁ προσβληθεὶς ὑπὸ τοῦ δαίμονος τῆς ἐπιληψίας μέλλει νὰ καταπέσῃ πάραυτα χαμαί· μᾶλλον δὲ προχωρεῖ εἰς ὁδόν, ἣν διὰ τῆς δεξιᾶς φαίνεται δεικνύων ὁ ἐπιβάτης καὶ ἥτις ἄγει εἰς βάραθρον, ἂν ἐξηγηθῇ ἡ παράστασις συμφώνως πρὸς τὰς ἑλληνικὰς δοξασίας. Διότι ἀληθῶς εἰς ταύτας μόνον ἀνευρίσκεται ὁ τύπος ποιμενικοῦ δαίμονος, ἐπιβαίνοντος ἐπὶ τῶν νώτων ἀνθρώπου καὶ φέροντος αὐτὸν κατὰ κρημνῶν. Οἱ δ' ὀφιώδεις πόδες ἐξηγοῦνται ἴσως ἐκ τοῦ σημερινοῦ ὀνόματος Χαμοδρακιοῦ, τοῦ ἐμφαίνοντος ὅτι ἐφαντάζοντο πιθανῶς τὸν ποιμενικὸν δαίμονα καὶ ὡς δρακοντώδη τὴν φύσιν. [1])

571

Κατ' ἀνακοίνωσιν Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου (1892). Βλ. ἀρ. 561. Πάπαρη χωρίον τοῦ δήμου Βαλτετσίου τῆς ἐπαρχίας Μαντινείας.

572

Παρὰ τοῦ αὐτοῦ ἀκούσαντος παρὰ τοῦ Σωτήρου, πεντηκονταετοῦς ποιμένος (1892). Βλ. ἀρ. 561. 568.

573

Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ αὐτοῦ (1892). Βλ. ἀρ. 561. 568. Ὁ χωρικὸς

[1]) Δυσχερὴς μοὶ φαίνεται ἡ ἐξήγησις τῆς χελώνης, ἣν ὁ ὀφιόπους δαίμων ἔχει εἰς τὴν χεῖρα. Ὁ **Roscher** εἰκάζει ὅτι ἐπειδὴ ἡ χελώνη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐθεωρεῖτο ἀντίδοτον τῆς ἐπιληψίας καὶ τῶν σπασμῶν, προσφυῶς ἐξελέχθη ὡς ἔμβλημα τοῦ ἐπιφέροντος αὐτὴν δαίμονος, διότι ἡ δύναμις τοῦ πέμπειν τὴν νόσον ἀδιαρρήκτως συνεδέετο πρὸς τὴν τοῦ ἰᾶσθαι. Ἡ χρῆσις τῆς χελώνης, ὄχι μόνον τοῦ ὀστράκου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ζώου ὡς συμβόλου ἦτο ποικίλη παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· ὡς σύμβολον τῆς Ἀφροδίτης ἐν Ἤλιδι πολλαχῶς ἐξηγεῖται· ἐν μνημείοις τῆς τέχνης ἀπεικονίζεται ὡς σύμβολον παρὰ τὴν προσωποποιίαν τοῦ χειμῶνος (ἐν τῷ Βατικανῷ: **Helbig Führer**[2] **I σ. 37**) καὶ εἰς παράστασιν τοῦ φόνου τοῦ Σκίρωνος ὑπὸ τοῦ Θησέως, ἄδηλον ὑπὸ τίνα ἔννοιαν· ὡς τύπος δὲ νομισμάτων εἶναι ἀστρονομικὸν σύμβολον.

ὁ βεβαιῶν ὅτι εἶδε τὸ σμερδάκι ὑπὸ τὴν μορφὴν ἐρυθροῦ ἱέρακος, ἦτο μὲν πρότερον ποιμήν, ἀλλ' ἤδη ἀπὸ εἴκοσι ἐτῶν εἶχε μεταλλάξῃ ἐπιτήδευμα, γενόμενος λαχανοπώλης. Ὁ ἰδιάζων χαρακτὴρ τοῦ ποιμενικοῦ δαίμονος, τράγου ἔχοντος ὄνυχας ἀντὶ χηλῶν, μόνον ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει ἀναφέρεται.

574

Παρὰ τοῦ αὐτοῦ, ἀκούσαντος παρὰ τοῦ Γ. Σουγλέρη, ἐγγόνου τοῦ μνημονευομένου ἐν τῇ παραδόσει γέρο Πουλημένου (1892). Βλ. ἀρ. 561. 576.

575

Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ αὐτοῦ (1892). Βλ. ἀρ. 561. 570. 576.

576

Τὴν ἤκουσα ἐν Σπάρτῃ παρὰ Τριπολίτου τῷ 1875. Ὡς καὶ ἀνωτέρω (σ 1216) ἐσημειώθη, τοὺς ποιμενικοὺς δαίμονας φαντάζονται καὶ ὡς παιδία, ἅτινα προσλαμβάνοντα μορφὰς ζώων ἐπιβαίνουσιν ἐπὶ τὰ βοσκήματα καὶ ἀπεργάζονται τὸν ὄλεθρον αὐτῶν. Τὰ παιδία ταῦτα εἶναι μοιχογέννητα καὶ τερατόμορφα· εἰς ταῦτα δ' ἀναφέρονται αἱ ὑπ' ἀρ. 574-578 παραδόσεις. Ὑποτίθενται δὲ γεννηθέντα ἐκ γυναικὸς καὶ ποιμενικοῦ δαίμονος. Καὶ ταῦτα μὲν διηγοῦνται καὶ πιστεύουσιν οἱ ποιμένες· ἀλλ' οἱ μὴ τοιοῦτοι συνταυτίζουσι μὲν ὡς ἐλέχθη (σ. 1222) τὰ σμερδάκια πρὸς τὰς ὑπὸ μορφὴν κυνῶν ἐπιφαινομένας ψυχὰς τῶν ἀλλοφύλων (βλ. ἀρ. 586), τῶν δὲ δαιμονικῶν παιδίων ἀγνοοῦσι μὲν τὴν ἐπὶ τῶν ποιμνίων ἐπήρειαν, συνταυτίζουσι δὲ πρὸς τὰ τελώνια (ἀρ. 579) καὶ τοὺς Καλλικαντζάρους (ἀρ. 591) καὶ πιστεύουσιν ὄχι ὅτι ἐγεννήθησαν ἐκ ποιμενικοῦ δαίμονος, ἀλλ' ὅτι μετεβλήθησαν εἰς δαιμόνια ἀποθανόντα ἀβάπτιστα ἢ συλληφθέντα ἐν ἁμαρτίᾳ καὶ γεννηθέντα κατὰ τὸ δωδεκαήμερον.

Ὅτι αἱ δοξασίαι τῶν ποιμένων περὶ ἐπιφανείας τοῦ ποιμενικοῦ δαίμονος ὑπὸ τὴν μορφὴν τριχωτοῦ παιδίου εἶναι ἀρχαῖαι, ὑποδεικνύουσιν, ὡς παρετήρησα ἀνωτέρω (σ. 1216), αἱ παραστάσεις τῶν Πανίσκων ἐν τῇ τέχνῃ. Πρότυπον δὲ τοιούτου δαιμονικοῦ παιδίου δύναται, νομίζω, νὰ θεωρηθῇ ὁ Πάν, ὡς περιγράφεται ὑπὸ τοῦ εἰς

αὐτὸν ὁμηρικοῦ ὕμνου. Κατὰ τὸν ὕμνον τοῦτον, ὅστις πάντως δὲν εἶναι μεταγενέστερος τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων, ἡ ἐκ τοῦ Ἑρμοῦ γεννήσασα τὸν θεὸν μήτηρ, ἰδοῦσα αὐτὸν τερατόμορφον, ἤδη γενειῶντα, τὸν ἐγκατέλιπε φοβηθεῖσα, παραλαβὼν δ' αὐτὸν ὁ Ἑρμῆς τὸν ἐκάλυψε διὰ λαγῴων δερμάτων καὶ κομίσας τὸν ἔδειξεν εἰς τοὺς ἄλλους θεούς. [1])

Τὸ παρὰ τῷ Λουκιανῷ (Θ. διάλ. 22, 1) ἐπίθετον τοῦ Πανὸς *μοιχίδιος* εἶναι ἀκριβῶς ἀντίστοιχον πρὸς τὸ σημερινὸν ὄνομα τοῦ ποιμενικοῦ δαίμονος *σμερδάκι*.

577

Παρὰ Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, ἀκούσαντος παρὰ τοῦ πεντηκονταετοῦς ποιμένος Σωτήρου ἀπὸ τὸ χωρίον Περθῶρι (1892). Βλ. τὴν προηγουμένην. *Κολέττα* γυναικεῖον ὄνομα = Νικολέττα. *Μπαράκι* τὸ νοθογέννητον παιδίον. Περὶ τοῦ ζούδιαρη βλ. σ. 1119 κέ.

578

Παρὰ Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, ἀκούσαντος παρὰ τοῦ Φώτη ποιμένος ἀπὸ τὸ Περθῶρι (1892). *Τροκάνι* λέγεται ὁ κώδων, τὸν ὁποῖον διὰ ξυλίνου κλοιοῦ καλουμένου *ζεῦλα* (τὸ ἀρχαῖον ζεῦγλα ἢ ζεύγλη) ἀναρτῶσιν εἰς τὸν λαιμὸν τῶν βοσκημάτων, διὰ ν' ἀνευρίσκωνται εὐκολώτερον ἀποπλανώμενα· μεγεθυντικὸν *τροκάνα*, ἡ, ὁ κατασκευαστὴς *τροκανᾶς* (τροκανοῦ, τροκανόπλο) καὶ τὸ ἐργαστήριον αὐτοῦ *τροκανάτικο*.

Ὁ δυσώδης καπνὸς θεωρεῖται ὡς τὸ δραστικώτατον φάρμακον πρὸς ἀποδίωξιν τῶν δαιμονίων καὶ τῶν ὄφεων. Καὶ τὸν Χαμοτσάρου-

[1]) Ὁμηρ. Ὑμν. ΙΘ', 35 κέ.

τέκε δ' ἐν μεγάροισιν
Ἑρμείῃ φίλον υἱόν, ἄφαρ τερατωπὸν ἰδέσθαι,
αἰγιπόδην δικέρωτα, πολύκροτον, ἡδυγέλωτα·
Φεῦγε δ' ἀναΐξασα, λίπεν δ' ἄρα παῖδα τιθήνη·
δεῖσε γάρ, ὡς ἴδεν ὄψιν ἀμείλιχον, ἠϋγένειον.
Τὸν δ' αἶψ' Ἑρμείας ἐριούνιος ἐς χέρα θῆκεν
δεξάμενος.

Παντελῶς ἄσκοποι μοὶ φαίνονται αἱ μεταβάλλουσαι τὸ νόημα διορθώσεις καὶ αἱ μεταθέσεις τῶν στίχων, τὰς ὁποίας προτείνει ὁ Ludwich ἐν Hermes 1887 τ. 42 σ. 548.

χον ἐν Ζαγορίῳ ἀποδιώκουσι διὰ τοῦ καπνοῦ καιομένων τεμαχίων παλαιῶν ὑπυδημάτων (ἀρ. 861). Διὰ τὴν δυσώδη αὐτοῦ ὀσμὴν πιστεύεται, ὅτι καὶ τὸ πήγανον ἀποδιώκει τὰ δαιμόνια καὶ τοὺς ὄφεις (βλ. σ 857-8). Ἐν Ἄργει κατὰ τῶν ἐν τῷ οἴκῳ ὄφεων θυμιῶσι μὲ καπνὸν ἀχύρων ἢ ἄλλων ἀκαθάρτων ὑλῶν, ἂν καὶ τοῦτο ὑπό τινων γυναικῶν θεωρεῖται ὡς γινόμενον μᾶλλον πρὸς τιμὴν τοῦ οἰκουροῦ ὄφεως.[1]) Ἐν Σικελίᾳ ὁμοίως πιστεύουσιν, ὅτι οἱ ὄφεις καὶ τἆλλα ἰοβόλα ἑρπετὰ ἀποδιώκονται διὰ τῆς ὀσμῆς καιομένου ὀστοῦ ἵππου ἢ ἡμιόνου ἢ ὄνου.[2]) Κατὰ τὸν Ἀντίγονον τὸν Καρύστιον (ἱστορ. παράδοξ. 136 = 151), οὐδὲν ἑρπετὸν δύναται νὰ ὑπομείνῃ τὴν ὀσμὴν τῶν ἀνθρακωδῶν λίθων, τῶν εὑρισκομένων ἐν θρᾳκικῇ τινι χώρᾳ, ὅταν καίωνται.

Ὅμοιον τρόπον πρὸς τὸν ἀναφερόμενον ὑπὸ τῆς προκειμένης παραδόσεως κατὰ τοῦ σμερδακιοῦ παραγγέλλουσι τὰ Γεωπονικὰ (ΙΗ, β', 4) πρὸς προφύλαξιν τῶν ποιμνίων ἀπὸ τῶν θηρίων: «Πρὸς δὲ τὸ μὴ ἕρπειν ἐκεῖσε τὰ θηρία τὰ λυμαινόμενα, θυμιατέον ἐν τοῖς σηκοῖς τρίχας γυναικῶν ἢ χαλβάνην, ἢ κέρας ἐλάφειον, ἢ αἰγῶν ὁπλὰς ἢ τρίχας, καὶ ἄσφαλτον καὶ κασσίαν, ἢ κόνυζαν ἤ τι ἄλλο τῶν βαρυόσμων, καθ' ἑαυτά, ἢ καὶ ἅμα πλείω κοπέντα.»

579

Κατὰ τὸν Ι. Δ. Κονδυλάκην (ἐν Ἑστίᾳ 1884 τ. ΙΖ' σ. 366). Περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος *τελώνιον* καὶ περὶ τῆς χρήσεως αὐτοῦ πρὸς δήλωσιν τῶν ἐπὶ τῶν πλοίων ἐπιφαινομένων ἠλεκτρικῶν φλογίων, τῶν Διοσκούρων, ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω (σ. 860 κἑ.). Ἡ πρώτη καὶ παλαιοτέρα σημασία αὐτοῦ ἦτο ἡ δηλοῦσα τοὺς ἐν τῷ ἀέρι διαιτωμένους δαίμονας, τοὺς ἐλλοχῶντας ὅπως ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῶν ψυχοπομπῶν ἀγγέλων ψυχὰς καὶ συνάπτοντας ἀγῶνας πρὸς τούτους, τοὺς τελωνοῦντας τρόπον τινὰ τὰς ψυχὰς καὶ φορολογοῦντας αὐτάς· διὸ κατὰ περίφρασιν καὶ φορολόγα πνεύματα[3]) καὶ φορολόγοι

[1]) Λ. Καραγιάννη Δεισιδαιμονίας δοκίμιον σ. 260.

[2]) Pitrè Usi e costumi τ. III σ. 360.

[3]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Ducange Gloss. Graecit. σ. 1541 λ. τελώνια. Schmidt Volksl. 172. ΝΕΜ. σ. 318 κἑ.

τοῦ ἀέρος ἐκαλοῦντο. [1]) Ἔπειτα δὲ προσέλαβε γενικωτέραν σημασίαν τὸ ὄνομα, δηλοῦν πάντα τὰ δαιμόνια τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, καθὼς καὶ τὰ δαιμονικὰ πνεύματα τῶν δοξασιῶν ἄλλων λαῶν, καὶ δὴ τῶν μουσουλμανικῶν, διότι τελώνια μεταφράζονται τὰ ὑπὸ τούτων λεγόμενα τζίν. [2]) Ἐδήλου δὲ καὶ αὐτὰς τὰς τελωνουμένας ψυχὰς τῶν ἁμαρτωλῶν ὡς μεταβαλλομένας καὶ ταύτας εἰς πονηρὰ πνεύματα, καὶ εἰδικώτερον περιωρίσθη ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος εἰς δήλωσιν τῶν ψυχῶν τῶν ἀβαπτίστων ἢ ἐν ἁμαρίαις γεννωμένων παιδίων. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα πιστεύεται ὅτι ἐπιφαίνονται συνήθως ὡς φλόγια, ὠνομάσθησαν τελώνια ὑπὸ τῶν ναυτιλλομένων καὶ οἱ Διόσκουροι, οἵτινες ὑπό τινων ὑπολαμβάνονται ἐπίσης ὡς ψυχαί.

Τινὲς τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἐνδοιάζουσι περὶ τοῦ ζητήματος ἂν τἀποθνήσκοντα ἀβάπτιστα βρέφη ἀπέρχονται εἰς κρίσιν ἢ εἰς παράδεισον, [3]) ἀλλ' ἡ ἐκκλησία θεωρεῖ καὶ ταῦτα μεμιασμένα ἐκ τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας. [4]) Καὶ δογματίζει ὅτι τὸ τοιοῦτο βρέφος «διὰ μὲν τὴν ἡλικίαν ἐν τοῖς ἐκεῖ δικαιωτηρίοις ἔσται ἀνεύθυνον· διὰ δὲ τὸ ἀφώτιστον, καὶ ὅτι μόνῃ μὲν τῇ φθορᾷ ἐγεννήθη, τὴν ἀφθαρσίαν δ' οὐκ ἠμφιάσατο, τῆς μονῆς καὶ τῆς τάξεως τῶν τὸ βάπτισμα ἐνδυσαμένων οὐκ ἀξιωθήσεται.» [5]) Συμφώνως πρὸς τὸ δόγμα τοῦτο καὶ ὁ λαὸς παραδέχεται ὅτι τἀβάπτιστα καὶ τὰ ἐν ἁμαρτίαις γονέων γεννηθέντα, ἅτινα πάντα ὀνομάζει τελώνια, δὲν διαμένουσι μετὰ τῶν ἄλλων ψυχῶν ἀλλὰ πλανῶνται ἀνὰ τὴν γῆν, πειράζοντα ἢ κακοῦντα τοὺς ἀνθρώπους.

Τὰ τελώνια ταῦτα τάσσονται εἰς τρεῖς κατηγορίας. Πρῶτον εἰς

[1]) **Krumbacher Mittelgriech. Sprichwörter** σ. 97.

[2]) Οὕτω μεταφράζει τὸ Ἀραβικὸν μυθολογικόν, ἡ κοινῶς Χαλιμᾶ καλουμένη, ἤτοι τὸ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα τὸ πρῶτον ἐκδοθὲν δημῶδες βιβλίον, τὸ περιέχον μεταφράσεις παραμυθίων τῶν ἀραβικῶν Χιλίων καὶ μιᾶς νυκτῶν καὶ τῶν περσικῶν Χιλίων καὶ μιᾶς ἡμερῶν.

[3]) Βλ. Ἀναστασ. Σιναΐτου Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις 81 τ. 89 σ. 709 **Migne**.

[4]) Βλ. κανόνα 110 (121) τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου. (Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα κανόνων τ. Γ' σ. 561-2).

[5]) Δημητρίου Χωματιανοῦ ἀρχιεπισκ. Βουλγαρίας φ. 213 β. 214 α. (Παραπέμπω εἰς τὸν χειρόγραφον κώδικα τοῦ Μονάχου, ἐξ οὗ εἶχον ἀντιγράψῃ τὸ χωρίον. Ἡ ἔκδοσις τοῦ **Pitra** δὲν εὑρίσκεται ἐν ταῖς ἐνταῦθα δημοσίαις βιβλιοθήκαις).

τὰ ἐξομοιούμενα πρὸς τοὺς ποιμενικοὺς δαίμονας, καὶ καλούμενα ὡς οὗτοι καὶ χαμοδράκια ἢ σμερδάκια (βλ. ἀρ. 580. 581. 561 σ. 1223). Ἐπιφαίνονται ταῦτα ὡς πῦρ ἢ ἐκπέμπουσι σπινθῆρας (ἀρ. 568 σ. 1226), ἐμπαίζουσι τοὺς νυκτοποροῦντας (ἀρ. 576. 584) ἢ βλάπτουσιν αὐτοὺς λιθοβολοῦντα ὡς οἱ ἄλλοι δαίμονες (βλ. σ. 1141) ἢ πολλαχῶς ἐνοχλοῦντα καὶ πειράζοντα αὐτούς. Ἐπιβαίνουσι δὲ καὶ ἐπὶ τὰ βοσκήματα ὡς οἱ ποιμενικοὶ δαίμονες καὶ φέρουσι τὸν ὄλεθρον εἰς ταῦτα (ἀρ. 577. 578). Κατὰ τὴν προκειμένην κρητικὴν παράδοσιν, ἀφομοιούμενα ἐντελῶς πρὸς τοὺς δαίμονας, ἔχουσι μέλανας πτέρυγας καὶ βιστηροῦν τοὺς ἀνθρώπους ὡς οἱ ἄλλοι δαίμονες.

Δεύτερον εἰς τὰ συνταυτιζόμενα πρὸς τοὺς βρικόλακας τελώνια (ἀρ. 975-977), ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τοὺς ἀποφθιμένους ἀώρους τῶν ἀρχαίων δοξασιῶν, τοὺς νυκτιφάντους προπόλους τῆς Ἑκάτης [1]).

Τρίτον εἰς τὰ συνταυτιζόμενα πρὸς τοὺς Καλλικαντζάρους (ἀρ. 591), ἅτινα εἶναι τὰ ἐν ἁμαρτίᾳ συλληφθέντα καὶ τεχθέντα κατὰ τὰ δωδεκαήμερα βρέφη.

580

Κατὰ τὸν Χ. Π. Κορύλλον (Πεζοπορία ἀπὸ Πατρῶν εἰς Τρίπολιν σ. 50). Βλ. τὴν προηγουμένην.

581

Κατ' ἀνακοίνωσιν Λεών. Γ. Κωνσταντοπούλου (1887). Βλ. ἀρ. 579.

582

Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ αὐτοῦ, ἀκούσαντος παρὰ τοῦ Σταύρου Οἰκονομοπούλου, γέροντος ἐνενηκοντούτου (1887). Βλ. ἀρ. 579.

583

Παρ' Εὐσταθ. Σταΐκου (1883). Ὡς ἀσκοὶ ἐπιφαίνονται καὶ οἱ βρικόλακες (ἀρ. 940) καὶ οἱ Ἀνασκελᾶδες (ἀρ. 649). Καὶ κατὰ τὰς σικελικὰς δοξασίας φάντασμά τι ἐπιφαίνεται ὡς ἀσκὸς κυλιόμενος. [2]) Τὸ γερμανικὸν δὲ ὄνομα Wasserkalb τῶν ἄλλως Wechselbalg καλου-

[1]) Βλ. Rohde, Psyche ² σ. 411 κέ. Roscher Kynanthropie σ. 41. Τὰ ἀώρως θνήσκοντα νήπια παρελάμβανον αἱ Νύμφαι, κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Θρᾳκῶν. (CIL.686).

[2]) Archivio per le tradiz. popolari 1902 σ. 304, 6.

μένων δαιμονικῶν ὄντων σημαίνει τὸν ἐκ μοσχείου δέρματος ὑδροφόρον ἀσκόν [1]).

584

Κατὰ τὸν Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδην (Σαμιακὰ τ. Ε΄ σ. 409). Βλ. ἀρ. 579.

585

Ἐδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον ἐν ΔΙΕ. 1883 τ. Α΄ σ. 351. Βλ. ἀρ. 568. 570.

586

Ι. Δ. Κονδυλάκης ἐν Ἑστίᾳ 1884 τ. ΙΖ΄ σ. 318. *Μεζαρλίκια* (τὰ) λέγεται τὸ τουρκικὸν νεκροταφεῖον. Αἱ ψυχαὶ τῶν ἀλλοφύλων, κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας, ἐπανερχόμεναι μετὰ θάνατον λαμβάνουσι τὴν μορφὴν κυνός, ἐνῷ αἱ τῶν ὀρθοδοξων χριστιανῶν, ἂν βρικολακιάσωσι, δὲν μεταβάλλουσι τὴν ἀνθρωπίνην μορφὴν (βλ. καὶ τὰς ἑπομένας παραδόσεις 587-589). Ἐπειδὴ δὲ ὑπὸ μορφὴν κυνὸς ἐπιφαίνονται καὶ οἱ ποιμενικοὶ δαίμονες (βλ. ἀρ. 563. 564. 570. 572), διὰ τοῦτο συγχέονται ἐνίοτε πρὸς τούτους καὶ καλοῦνται ἐπίσης σμερδάκια καὶ πιστεύεται ὅτι προξενοῦσι βλάβας εἰς τὰ βοσκήματα [2]). Κατ᾽ἐξαίρεσιν ἀναφέρεται καὶ μεταμόρφωσις εἰς κύνα τῆς ψυχῆς ὀρθοδόξου χριστιανοῦ, ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ κατάρᾳ: «Νὰ δώσῃ ὁ θεὸς ν᾽ ἀλυχτήσῃ» (ὑλακτήσῃ), ἤτοι νὰ μεταβληθῇ εἰς κύνα. [3]) Ἄλλαι παραδόσεις τοῦ καθ᾽ ἡμᾶς λαοῦ μνημονεύουσιν ἐπιφάνειαν ὑπὸ μορφὴν κυνῶν τῶν ψυχοπομπῶν δαιμόνων [4]) καὶ τῶν Καλλικαντζάρων (ἀρ. 629), καὶ λαγωνικὰ συνοδεύοντα τὸν Χάρον.

[1]) **Zeitschrit d. Ver. f. Volksk.** 1896 σ. 52-3.

[2]) Νεκροὺς βλάπτοντας τὰ βοσκήματα ἀναφέρουσι καὶ αἱ ὑπ᾽ ἀρ. 937. 942 παραδόσεις.

[3]) Κατ᾽ ἀνακοίνωσιν Ἀλεξ. Παπαγιαννοπούλου. Βρικόλακες ὡς κύνες ἐπιφαίνονται κατὰ τὰς ὑπ᾽ ἀρ. 943. 958.

[4]) Βλ. τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 398. 474. Ὁ διάβολος ἐπιφαίνεται ὡς μαῦρος σκύλος εἰς θέσεις ὅπου ἐγένοντο φόνοι, κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Κεφαλλήνων. (Παρνασσὸς τ. ΙΖ΄ σ. 408). Ἐν Ἀθήναις, εἰς τὴν θέσιν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λιοσίων, ὅπου ἐγένοντο τρεῖς φόνοι κατὰ τὸ 1897 «εἰς μπάρμπ᾽ Ἀντώνης Σαντορηνιός, ὁ ὁποῖος κατοικεῖ πλησίον τῆς τοποθεσίας τοῦ τριπλοῦ φόνου, ἐδιηγεῖτο εἰς φίλους του, ὅτι τὰ μεσάνυκτα ἀκούει γρυλλίσματα κυνῶν εἰς τὸ μέρος αὐτό, καὶ ὅτι καὶ αὐτὸς καὶ ἡ γραῖα σύζυγός του δὲν μποροῦν νὰ κλείσουν μάτι τὴν νύκτα καὶ ἔχουν ἀποφασίσῃ νὰ μετοικήσουν.» (Ἑστία 21 Ἀπριλίου 1898 σ. 2 στήλ. δ΄).

Πολλαχῶς εἰς τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς μύθους καὶ τὰς δοξασίας δηλοῦται ἀναφορὰ τοῦ κυνὸς πρὸς τοὺς δαίμονας τοῦ Ἅδου, ἐμβριθῶς δ' ἐξήτασε ταύτην ὁ Roscher. [1]) Ψυχοπομποὶ δαίμονες τῶν ἀρχαίων καλοῦνται κύνες, ὡς αἱ Κῆρες, αἱ Ἐρινύες, [2]) αἱ Ἅρπυιαι, [3]) ἡ Ἑκάτη, [4]) ἥτις ἐπιστεύετο ὅτι καὶ ὑπὸ κυνῶν ἠκολουθεῖτο πλανωμένη τὴν νύκτα. [5]) Καὶ ἄνθρωποι διὰ λιθοβολισμοῦ θανατούμενοι μετεβάλλοντο εἰς κύνας, ὡς ἡ Ἑκάβη. [6])

Κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Βλάχων τοῦ Βανάτου οἱ βρικόλακες περιτρέχουσι τὴν νύκτα ὑπὸ μορφὴν κυνῶν, [7]) καὶ κατὰ τὰς γερμανικὰς αἱ ψυχαὶ τῶν πονηρῶν ἐπιφαίνονται ὡς κύνες. [8]) Πολλοὶ δὲ λαοὶ πιστεύουσιν ὅτι οἱ νεκροὶ μετὰ θάνατον λαμβάνουσι τὴν μορφὴν ζώου. [9]) Κατὰ τοὺς Ἀλβανούς, οἱ βρικόλακες γίνονται γάτοι ἢ ἄλλα ζῶα. [10]) Ὁ διάβολος ὡς γενικῶς ἐπιστεύετο κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, προ-

[1]) Das von der «Kynanthropie» handelnde Fragment des Marcellus von Side. Lpz. 1896 σ. 25 κἑ. Lex. d. Mythol. τ. III σ. 1500. 1501. Rohde Psyche [1] σ. 375, 1.

[2]) Roscher, αὐτ. σ. 46 κἑ.

[3]) Αὐτ. σ. 58. 75.

[4]) Αὐτ. σ. 43. Lex. d. Mytholog. τ. II σ. 1707 κἑ.

[5]) Roscher Kynanthropie σ. 30.

[6]) Αὐτ. σ. 31 κἑ. 37 (ὅπου καὶ περὶ ἄλλων ὁμοίων μύθων γίνεται λόγος). Οὐδὲν κοινὸν πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην φαίνεται ἔχουσα ἡ ἀπεικόνισις κυνῶν ἐν ἐπιτυμβίοις ἀναγλύφοις, μᾶλλον οὖσα ῥωπογραφικὴ παράστασις, ἐμφαίνουσα τὴν πίστιν τοῦ κυνὸς πρὸς τὸν κύριόν του. Ἀλλ' ὁ Furtwängler (ἐν Athen. Mittheil. 1882 σ. 166-7) ὑποστηρίζει ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ κυνὸς ἐν τῷ ἀναγλύφῳ τῆς Χρυσάφας καὶ ἐν ἄλλοις λακωνικοῖς ἐπιτυμβίοις ἀναγλύφοις ἔχει συμβολικὴν ἔννοιαν, ὡς ἡ τοῦ ἵππου· συνάπτει δὲ ταύτην πρὸς τοὺς κύνας τῆς Ἑκάτης, πρὸς τοὺς ἐν Σπάρτῃ θυομένους εἰς τὸν Ἄρη κύνας καὶ πρὸς τὴν δοξασίαν τῶν Περσῶν ὅτι ὁ κύων καὶ ὁ ἀλεκτρυὼν διώκουσι τοὺς δαίμονας τοῦ σκότους.

[7]) Roscher αὐτ. σ. 37.

[8]) Αὐτ. σ. 27 κἑ.

[9]) Βλ. ἀναγραφὴν πολυπληθῶν μαρτυριῶν περὶ τοιούτων δοξασιῶν τῶν κατὰ φύσιν μάλιστα λαῶν ὑπὸ L. Marillier ἐν Revue de l'hist. des religions 1898 τ. 37 σ. 385. Πρόσθες εἰς ταύτας Waitz Anthropologie d. Naturvölker τ. III σ. 419 (περὶ τῶν Μαραβὶ τῆς Ἀφρικῆς, οἵτινες πιστεύουσιν ὅτι αἱ τῶν ἀγαθῶν ψυχαὶ γίνονται ὄφεις, τῶν δὲ πονηρῶν θῶες). Nore Coutumes mythes et traditions des provinces de France σ. 257 (περὶ τῶν Νορμανδῶν, πιστευόντων ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀβαπτίστων παιδίων γίνονται μικρὰ ζῶα λευκότατα ἐπιφαινόμενα τὴν νύκτα).

[10]) Pisko ἐν Verhandlungen d. Berl. Gesellsch. f. Anthropologie 1894 σ. 561.

σελάμβανε συχνάκις τὴν μορφὴν κυνός,[1]) βιαζόμενος δ' ὑπὸ τῶν ἐξορκιστῶν ἐξήρχετο τοῦ σώματος τοῦ δαιμονιζομένου ὡς λυσσῶν κύων.[2])

Ἡ ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει ἀναφερομένη ἐναλλαγὴ τῆς μορφῆς τοῦ νεκροῦ, ὅστις τυπτόμενος διὰ ῥάβδου ἐμφανίζεται ὡς ἄνθρωπος καὶ ἔπειτα πάλιν ὡς κύων, εἶναι συναφὴς πρὸς τὰς περὶ λυκανθρωπίας δοξασίας (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 600).

587

Τὴν ἤκουσα παρὰ Ν. Μαντραπήλια (1875). Βλ. τὴν προηγουμένην.

588

Κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταΐκου (1883). Ὁμοία παράδοσις φέρεται καὶ ἐν Χαλκίδι, κατ' ἀνακοίνωσιν Δημοσθ. Ἀβαντινοῦ (1883). Βλ. ἀρ. 586.

589

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀγγ. Κολιαλέξη (1874). Βλ. ἀρ. 586. Ὡς συναφεῖς πρὸς τὰς περὶ ἐπιφανείας ψυχῶν ὑπὸ μορφὴν κυνῶν παραδόσεις, ἀναγράφω ὧδε καὶ τὰς ἐπομένας δύο, περιελθούσας εἰς γνῶσιν μου μετὰ τὴν τύπωσιν τοῦ κειμένου. Τὴν πρώτην τούτων ἤκουσα ἐν Δελφοῖς τὸν παρελθόντα Ἀπρίλιον, ἔχει δ' ὡς ἑξῆς : «Ἕνα ζαγαράκι, κουταβάκι μικρὸ ἄσπρο, ἐφαίνοταν 'ς τὸ λαιτρίβει τοῦ μοναστηριοῦ.[3]) Ἐφαίνοταν κατὰ τὰ μεσάνυκτα καὶ πήγαινε ἀπὸ τὴν Παναγία ὡς τὴν Κασταλία. Πολὺ τὸ εἴδανε. Τὸ λέγανε Κεραμιδᾶ, γιατὶ πήγαινε ἀπάνω 'ς τὰ κεραμίδια τοῦ λαιτριβειοῦ.»

Ἡ δ' ἑτέρα εἶναι μακεδονική, ἀνακοινωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Abbott (Maced. Folklore σ. 252-3). «Ἕνα καραβάνι πήγαινε μιὰ νύχτα 'ς τὴ Γένιτζε. Ἐς τὸ δρόμο εἶδαν ἕνα σκυλάκι παρδαλό, ποῦ κανεὶς δὲν ἤξευρε ἀπὸ ποῦ ἔρχονταν, καὶ αὐτὸ ἀλυχτοῦσε τὰ μουλάρια. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀγωγιάταις, ποῦ ἦταν παλληκάρι, ξεπέζεψε ἀπὸ τὸ μουλάρι καὶ ἠθέλησε νὰ τὸ διώξῃ. Ἀλλὰ δὲν ἔκαμε τίποτα. Κάθε

[1]) A. Maury, Essai sur les légendes pieuses du Moyen-âge σ. 167. Grimm Deutsche Mythol.[4] σ. 832-3.

[2]) Evangelium infantiae σ. 35 ἐν Fabricii, Cod. Apocr. N. Testam. τ. I σ. 198.

[3]) Τὸ μοναστῆρι τῆς Παναγίας, παρὰ τὸ ἀρχαῖον Γυμνάσιον, κάτωθεν τῆς εἰς Ἀράχοβαν ἀγούσης ὁδοῦ.

τόσο τὸ κοντοζύγωνε καὶ κάθε τόσο μόλις ἅπλωνε τὸ χέρι του, τὸ σκυλάκι γένονταν ἀέρας. Δὲν ἔπαυσε νὰ τοὺς πειράζῃ, ὥς ποῦ ἔφθασαν 'ς τὸ Βαρδάρι, κ' ἐκεῖ ἐγίνη ἄφαντο.»

ΚΔ'.

ΚΑΛΛΙΚΑΝΤΖΑΡΟΙ

590

Κ. Ῥωμαῖος ἐν Ἐθνικῇ ἀγωγῇ 1899 σ. 13.—Οἱ Καλλικάντζαροι, τὰ περιεργότατα ταῦτα πλάσματα τῆς φαντασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πιστεύεται ὅτι εἶναι δαιμονικὰ ὄντα, ἐρχόμενα ἐπὶ τῆς γῆς διὰ νὰ πειράζωσι τοὺς ἀνθρώπους ἐν τακτῷ χρόνῳ, κατὰ τὰς νύκτας τοῦ δωδεκαημέρου, ἤτοι ἀπὸ τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῆς τῶν Θεοφανίων. Αἱ περὶ τούτων δοξασίαι εἶναι κοινόταται εἰς πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἔχουσι δ' ἀκραιφνῶς ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, διότι αἱ ἐξενεχθεῖσαι εἰκασίαι περὶ τουρκικῆς ἢ ἀλβανικῆς προελεύσεως αὐτῶν εἶναι, ὥς θὰ δειχθῇ κατωτέρω, παντελῶς ἀστήρικτοι. Ἀφετηρία δὲ πρὸς γένεσιν καὶ διάπλασιν αὐτῶν ἦσαν ἑλληνικὰ ἔθιμα, εἰς ὧν τὴν ἐπισκοτισθεῖσαν ἀνάμνησιν συνυφάνθησαν παλαιαὶ μυθικαὶ παραστάσεις καὶ δεισιδαίμονες πράξεις.

Περὶ τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς Καλλικαντζάρους δοξασιῶν ἐπραγματεύθη πρῶτος ὁ Ἀλλάτιος κατὰ τὸν ΙΖ αἰῶνα (de Graecor. opination. σ. 140-142), κατὰ δὲ τὸν παρελθόντα αἰῶνα καὶ τὸν ἐνεστῶτα οἱ ἑπόμενοι:

Ι. Π. Πύρλας ἐν τῇ ἐφημερίδι Βελτιώσει (1862 ἀρ. 463), ἐκδιδομένῃ ἐν Τριπόλει, ἀνατυπωθείσῃ δὲ πρό τινων ἐτῶν ἐν παραρτήματι τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδομένου περιοδικοῦ συγγράμματος Φοίβου.

Δ. Ι. Καλλικαντζαρολογία, ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν 1862 σ. 1909 (παραλαβὼν τὰ τοῦ Πύρλα καὶ τὰ ἐτυμολογικὰ τοῦ Κοραῆ ἐκ τῶν Ἀτάκτων τ. Δ' σ. 211, ὀλίγα δέ τινα αὐτὸς προσθέσας).

Ν. Γ. Πολίτης περὶ Λυκοκανθάρων, ἐν Πανδώρᾳ 1866 τ. ΙϚ′ σ. 453-4 καὶ ἐν ΝΕΜ. 1871 σ. 67-80. (Ἐκ ταύτης παρέλαβον ἡ Ἑστία 1893 τ. Α′ σ. 26-7 καὶ πλεῖσται ἐφημερίδες).

B. Schmidt Volksl. σ. 142-152. (Ἡ ἀξιολογωτάτη τῶν ἀναγραφομένων ὧδε μελετῶν, ὅσαι δὲν περιορίζονται εἰς ἁπλῆν περισυναγωγὴν τῆς ὕλης)

Δ. Καραγιάννης Δεισιδαιμονίας δοκίμιον. Σμύρν. 1872 σ. 251-4.

Κ. Ζησίου τὰ δωδεκαήμερα, ἐν τῷ περιοδικῷ Βύρωνι 1874 τ. Α′ σ. 67-70. (Περὶ τῶν ἀθηναϊκῶν δοξασιῶν· ἐκ τούτου παρέλαβεν ἡ Ἑστία τ. Δ′ σ. 825-6).

Γ. Λουκᾶς Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις. Ἀθ. 1874 σ. 12-15.

Th. Bent the Cyclades. Lond. 1885 σ. 360-1 (εἰλημμένα ἐκ τῆς ἐμῆς ΝΕΜ.).

Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδης Σαμιακά. Σάμ. 1887 τ. Ε′ σ. 410-3 (περὶ τῶν ἐν Σάμῳ δοξασιῶν).

Χ. Π. Κορύλλος Πεζοπορία ἀπὸ Πατρῶν εἰς Καλάμας. Πάτρ. 1891 σ. 25 κέ.

Rennell Rodd the Customs and Lore of Modern Greece. Lond. 1892 σ. 197-201.

Γιάννος Ἐπαχτίτης [Ι. Βλαχογιάννης] Ἱστορίες. Ἀθ. 1893 σ. 48-55.

Κ. Γ. Πασσαγιάννης Τὰ πρῶτα παραμύθια. Ἀθ. 1894 σ. 76-88. (Αἱ περὶ τῶν Καλλικαντζάρων διηγήσεις καὶ δοξασίαι, διεσκευασμέναι, ὡς καὶ παρὰ τῷ Ἐπαχτίτῃ, εἰς διήγημα ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τὰ Τσιλικρωτά, δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Μηνύτορι τῆς 27 καὶ 28 Δεκεμβρ. 1893).

Δ. Γρ. Καμπούρογλους Τὰ δαιμόνια τοῦ δωδεκαημέρου, ἐν Ἑστίᾳ τῆς 24 Δεκεμβρ. 1894.

Ἄγγ. Α. Κοσμῆς οἱ Καλλικάντζαροι. Χριστουγεννιάτικη ἱστορία τῆς Σίφνου, ἐν Ἐθνικῇ ἀγωγῇ 1898 σ. 328-9.

Κ. Ῥωμαῖος ἐν Ἐθνικῇ ἀγωγῇ 1899 σ. 12-14.

W. H. D. Rouse Folklore from the Southern Sporades ἐν τῷ Folk-lore 1899 σ. 197 κέ. (Τὴν διατριβὴν ταύτην δὲν ἐμελέτησα, μὴ ἔχων τὸ περιοδικὸν σύγγραμμα, ἐν ᾧ ἐδημοσιεύθη).

Σ. Γ. Παναγιωτόπουλος Οἱ Καλλιτζάγκαροι. Δεισιδαιμονίαι τῶν

ἐπὶ τῶν δυτικῶν παραλίων τοῦ Πόντου Ἑλλήνων· ἐν τῇ ἐφημερίδι τοῦ Βουκουρεστίου *Πατρίδι* ἀρ. 2930 τῆς 17/30 Ἰανουαρίου 1901 σ. 1.

G. F. Abbott Macedonian Folklore. 1903 σ. 73-76.

Περὶ ἑκάστης τῶν δοξασιῶν περὶ τῶν Καλλικαντζάρων θὰ γίνῃ ἴδιος λόγος εἰς τὰς ἑπομένας σημειώσεις· ἐν ταύτῃ δὲ περὶ τῆς ἀναφερομένης ὑπὸ τῆς προκειμένης παραδόσεως καὶ περὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Καλλικαντζάρων, καθὼς καὶ περὶ τῆς γενέσεως καὶ διαμορφώσεως τῶν περὶ τούτων δοξασιῶν.

Ἡ δοξασία περὶ τῆς διαμονῆς τῶν Καλλικαντζάρων ὑπὸ τὴν γῆν, μνημονευομένη καὶ εἰς τὰς παραδόσεις ὑπ᾽ ἀρ. 612. 621-623, ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἀνάγκης ἐξηγήσεως τοῦ ἐξαφανισμοῦ αὐτῶν ἐκ τῆς γῆς καθ᾽ ὅλον τὸ ἔτος πλὴν τοῦ δωδεκαημέρου. Καθ' ὅλον ἐκεῖνον τὸν χρόνον πελεκῶσιν ἢ πριονίζουσιν ἢ περιτρώγουσι διὰ τῶν ὀδόντων τὸ δένδρον ἢ τοὺς στύλους, τοὺς ὑποβαστάζοντας τὴν γῆν, ὡς λόγος δὲ τῆς ἀνόδου αὐτῶν εἰς τὸν ἐπάνω κόσμον φέρεται οὗτος ἐνιαχοῦ, ὅτι ἀφοῦ ἀπολεπτύνωσι τὸν στῦλον φεύγουσιν ἐκ φόβου μὴ καταπλακώσῃ αὐτοὺς ἡ ἑτοιμόρροπος γῆ. Προσηρμόσθη δ' εἰς τὰς περὶ τῶν Καλλικαντζάρων ἡ δοξασία περὶ φθορᾶς τῶν ὑποβαστάζοντων τὴν γῆν στύλων ὑπὸ τοῦ διαβόλου (ἀρ. 255) ἢ ὑπὸ τοῦ Κάιν (ἀρ. 232, πρβλ. ἀρ. 187). Ὁμοία εἶναι ῥωμουνικὴ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ διάβολος περιτρώγει ἀδιαλείπτως τοὺς στηρίζοντας τὴν γῆν ἓξ κηρίνους στύλους· ἀλλ' εὐθὺς ὡς καταστρέψῃ ἕνα τῶν στύλων τούτων καὶ ἀρχίσῃ νὰ περιτρώγῃ ἄλλον, ὁ καταστραφεὶς στῦλος ἀνανεοῦται αὐτομάτως, καὶ μόνον ἡ γῆ σείεται ἐκ τῆς καταπτώσεως αὐτοῦ. (RTP. 1897 σ. 691).

Πρὸς δήλωσιν τῶν δαιμονίων τοῦ δωδεκαημέρου φέρονται πολλὰ κατὰ τόπους ὀνόματα, ἀλλὰ τὸ πάντων γνωστότατον καὶ κοινότατον, τὸ ἀκουόμενον καὶ ὅπου ἐπιχωριάζουσιν ἄλλα ὀνόματα, εἶναι τὸ *Καλλικάντζαρος*. Τούτου δὲ φέρονται πολλοὶ τύποι, ὧν τινὲς συνυπάρχουσιν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ὡς λ. χ. ἐν Κυνουρίᾳ ὅπου οἱ Καλλικάντζαροι λέγονται ἀδιαφόρως ὁτὲ μὲν Κολλικάντζαροι, ὁτὲ δὲ Λυκοκάντζαροι, ἢ Καλκατζόνια ἢ Καλκάνια ἢ Σκατζάρια.

Τὸ *Καλλικάντζαρος* (ἢ μὲ ἐλαχίστην διαφορὰν τῆς προφορᾶς *Καλ-*

λικάντσαρος [1]) *Καλλικάντσιαρος* [2]) καὶ *Καλλιακάντζαρος* [3]) σχηματίζει τὸν πληθυντικὸν κατὰ τρεῖς τύπους *Καλλικάντζαροι* [4]) *Καλλικαντζάροι* καὶ *Καλλικαντζαραῖοι* [5]). Τὸ θηλυκὸν (ἡ θήλεια δαίμων) *Καλλικαντζαροῦ* [6]) ἢ Καλλικαντζαρίνα, τὸ οὐδέτερον (ὁ μικρὸς Καλλ. ἢ ὁ παῖς Κ.) *Καλλικαντζαράκι* καὶ ἐν Κύπρῳ *Καλλικαντζαροῦδιν.* [7]) Κατὰ προσθήκην τοῦ *σ* εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς λέξεως, ἥτις εἶναι συνηθεστάτη εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν, μάλιστα εἰς λέξεις ἀπὸ τοῦ *κ* ἀρχομένας, [8]) ἐσχηματίσθη τὸ *Σκαλικάντζαρος,* [9]) πληθ. *Σκαλικάντζαροι,* [10]) *Σκαλικαντζάροι,* [11]) *Σκαλικαντζαραῖοι* [12]) καὶ κατὰ μεταπλασμὸν τὰ *Σκαλικαντζέρια.* [13]) Ἐξ ἐκπτώσεως δὲ ἢ λεπτύνσεως τοῦ δευτέρου φωνήεντος παρήχθησαν οἱ τύποι Καλκάντζαρος ἢ Καλικάντζαρος, πληθ. *Καλκάντζαροι,* [14]) *Καλκαντζάροι* [15]) *Καλκαντζαραῖοι,* [16]) τὰ Σκαλικαντζέρια. [17]) Κατὰ τροπὴν δὲ τοῦ *λ* εἰς *ρ*, συνηθεστάτην ἐν τῇ δημώδει πρὸ συμφώνου, ἐγένετο *Καρκάντζαρος,* πληθ. *Καρκάντζαροι.* [18]) Ἐκ τούτου παρήχθησαν οἱ τύ-

[1]) **Schmidt Volksl** 143. Βάλληνδα Πάρεργα σ. 46 (Κύθνου). Τὸ Καλικάτσαρος παρὰ **Schmidt** αὐτ. εἶναι γραφικὸν λάθος· ὁ Σακελλάριος (Κυπρ. τ. Γ′ σ. 127) εἰς ὃν παραπέμπει γράφει Καλικάτζαροι. Βλ. καὶ 2ας ἐκδ. τ. Β′ σ. 244. 738.

[2]) Βλ. ἀρ. 595. Βάλληνδαν αὐτ.

[3]) ΝΕΜ. 67.

[4]) Βλ. ἀρ. 594. 597. 600. 601. 603. 604. 607. 614. 627. 633. Πανδώρ. τ. ΙΕ′ σ. 258 (Κυθήρων). Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Β′ σ. 212 (Κεφαλληνίας). Θρᾳκ. ἐπετηρὶς 1897 σ. 190 (Σαράντα ἐκκλησιῶν). Ἀρ. 595 (Καλλικάντσιαροι).

[5]) Ἀρ. 631.

[6]) Ἀρ. 641.

[7]) Ἀρ. 602.

[8]) **K. Foy Lautsystem der griech. Vulgärsprache** σ. 74-5.

[9]) Ἀρ. 596. Πανδώρ. τ. ΙΕ′ σ. 258 (Κύθηρα). **Schmidt Volksl.** 143 (Ζάκυνθος).

[10]) Μάτεση, ὁ βασιλικὸς Πρ. Α′ σκ. 6 σ. 15 (Ζάκυνθος).

[11]) Ἀρ. 599.

[12]) Πρβλ. ἀρ. 616.

[13]) Πρβλ. ἀρ. 592.

[14]) Γουσίου ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 40 (Πάγγαιον Μακεδονίας).

[15]) Ἐφημ. Φιλομ. 1862 σ. 1909 (χαλκατσάροι).

[16]) Ἀρ. 629.

[17]) Ἀρ. 592.

[18]) **Abbott, Macedonian Folkl.** σ. 73 (Μακεδονία). Κατ᾽ ἀποβολὴν τῆς πρώτης συλλαβῆς καὶ ἀνάπτυξιν φωνήεντος μεταξὺ τῶν ἀπολειφθέντων ἀρκτικῶν συμφώνων *ρκ* ἐσχηματίσθη ἐν Παλιγρατσάνῳ τῆς Μακεδονίας ὁ τύπος τὰ Ῥουκατζιάρια (Μπουντώνα, Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσ. ἰδιώματος Βελβεντοῦ σ. 102).

ποι *Καρκάντσαλος*, πληθ *Καρκάντσαλοι*, [1]) *Καρκάντσιλος*, πληθ. *Καρκάντσιλοι*, [2]) *Καρκάντζελος*, πληθ. τὰ *Καρκαντσέλια*, [3]) *Καρκάντζολος* [4]) πληθ. *Καρκαντζόλοι* [5]) (κατὰ τὸ ἄνθρωπος ἀνθρώποι κττ.). Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου τύπου οἱ Ἀλβανοὶ ἐσχημάτισαν τὸ ὄνομα *καρκαντζ'όλι*, σημαῖνον τὸν καλλικάντζαρον καὶ τὸν βρικόλακα. [6]) Οἱ δὲ Τοῦρκοι τὸ καρὰ κοντζ'όλ ἢ καρακόντζολος (περὶ ὧν κατωτέρω), ἐξ ὧν παρέλαβον οἱ Ἕλληνες χριστιανοὶ τοῦ Ὄφεως τὸ ὄνομα *καρακόντσ'ιλο* (ὁ) πληθ. *καρακόντσ'ιλοι*· [7]) καὶ οἱ Βούλγαροι τὰ korokondz'ere καὶ kerekondz'ul. [8]) Ἄλλη δὲ παραφθορὰ τοῦ Σκαλλικάντζαρος εἶναι τὸ μακεδονικὸν Σκατσάντζαρος, [9]) κατὰ συγκοπὴν τοῦ λ καὶ ἀφομοίωσιν τῶν φθόγγων τῶν δύο μέσων συλλαβῶν, καὶ τὸ κυνουρικὸν *σκατζάρι*.

Ἕτεροι τύποι τοῦ ὀνόματος εἶναι τὸ *Καλλιτσάγγαρος*, ἐπιχωριάζων ἐν Πύργῳ τῆς Τήνου [10]) καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῶν δυτικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐν Βάρνῃ, Ἀγχιάλῳ, Μεσημβρίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. [11]) Ἐκ τούτου δὲ πιθανῶς παρήχθη τὸ *Καρτσάγγαλος* (ἐν Οἰνόῃ τοῦ Πόντου). Προσέτι τὸ *Λυκοκάντζαρος*, ἐπιχωριάζων ἐν Μεσσηνίᾳ καὶ ἐν Κυνουρίᾳ, πληθ. *Λυκοκάντζαροι* [12]) *Λυκοκαντζάροι*, *Λυκοκαντζαραῖοι*,[13]) τὰ *Λυκοκάντζαρα* [14]) θηλ. ἡ *Λυκοκαντζαρίνα*. [15])

[1]) Ἐν Στενημάχῳ τῆς Φιλιππουπόλεως (Πανδώρ. τ. ΙΑ' σ. 473. Ἐφημ. Φιλομ. 1861 σ. 1555).

[2]) ΚΠ. ΙΑ' σ. 225 (Ὄφις τοῦ Πόντου).

[3]) Ἀρ. 593 (Πορταριὰ τῆς Θεσσ. Μαγνησίας).

[4]) Βάλληνδα Πάρεργα σ. 72 (Κύθνος).

[5]) Ἀρ. 606. Ι. Μιχαὴλ Μακεδονικὰ σ. 41 (Μακεδονία).

[6]) Hahn Alban. Stud. I, 163, III, 43. G. Meyer, Etymol. Wörterbuch d. albanes. Sprache σ. 179 (ὅστις ἐτυμολογεῖ τὴν λέξιν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ καρὰ κόντζ'ολος). Περὶ τῶν σημασιῶν τῆς λέξεως θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω, ἐν τέλει τῆς σημειώσεως ταύτης.

[7]) ΚΠ. τ. ΙΗ' σ. 133. 139. Ἐκ τούτου πιθανῶς καὶ τὸ ἐν Φερτακαίνοις τῆς Καππαδοκίας *κόντζολος* (ΔΙΕ. τ. Α' σ. 496).

[8]) G. Meyer ἔνθ. ἀν.

[9]) Abbott Macedon. Folklore σ. 73.

[10]) Ἐφημ. Φιλομ. 1861 σ. 1859. Βάλληνδα Πάρεργα σ. 72.

[11]) Σ. Γ. Παναγιωτόπουλος ἐν τῇ ἐφημερίδι Πατρίδι τῆς 17/30 Ἰανουαρίου 1901.

[12]) Ἀρ. 619. 624. 626. 630. 634. 638. Ἐθν. ἀγωγὴ 1899 σ. 12.

[13]) Ἀρ. 620. [14]) Ἀρ. 624. 640. [15]) Ἀρ. 640.

Παραλλαγὴ δὲ τούτου κατὰ μετάθεσιν τῶν δύο πρώτων συλλαβῶν, ἂν μὴ τοῦ Καλλικάντζαρος κατ' ἀνομοίωσιν, φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ *Κολικάντζαρος* ἢ *Κολικάντσαρος,* [1]) πληθ. *Κολικάντσαροι, Κολικάντζαροι* [2]) ἢ *Κολικάτζαροι.* [3])

Ἄλλα ὀνόματα τῶν δαιμονίων τούτων εἶναι κοινότατον μὲν τὸ *Παγανός,* [4]) πληθ. *Παγανοὶ* καὶ συνηθέστερον κατὰ μεταπλασμὸν τὰ *Παγανά·* [5]) τοῦ ὀνόματος τούτου ἐνιαχοῦ ἡ χρῆσις εἶναι γενικωτέρα, εἰς δήλωσιν τῶν ἐξωτικῶν καὶ τῶν φαντασμάτων. [6]) Γενικώτερα δὲ ἄλλα ὀνόματα, κυρίως μὲν ἄλλα δαιμονικὰ ὄντα δηλοῦντα, ἐξαιρετικῶς δ' ἐνίοτε καὶ πρὸς δήλωσιν τῶν Καλλικαντζάρων λεγόμενα, εἶναι τὰ *βουρβούλακας,* [7]) καὶ *ξωτικό* [8]) καὶ *Παρωρίταις.* [9]) Κατὰ τόπους δ' ἐπιχωριάζουσι τὰ ἑπόμενα ὀνόματα, ἐν χρήσει ὄντος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ τοῦ κοινοτάτου Καλλικάντζαρος ἢ παραλλαγῶν αὐτοῦ: *Κωλοβελόνης,* πληθ. *Κωλοβελόνηδες* ἐν Ἀττικῇ [10]) ἐν Κύπρῳ *Πλανήταρος,* πληθ. *Πλανήταροι,* οὐδέτερον *Πλανηταροῦδιν.* [11]) Ἐν Καρδαμύλῃ τῆς Μάνης τὰ *Τσιλικρωτά·* [12]) ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἠπείρου *Καλιοντζῆς* πληθ. *Καλιοντζῆδες·* [13]) ἐν Σύμῃ *Κάης* (ἀρσ. καὶ θηλ.) πληθ. *Κάηδες·* [14]) ἐν Σάμῳ *Καλλισπούδης,* ὁ, πληθ. *Καλλισπούδηδες* [15]) καὶ τὰ *Κακανθρωπίσματα·* [16]) ἐν Καππαδοκίᾳ *Συβότης* ἢ *Σιφώτης·* [17])

[1]) Βάλληνδας ἔνθ. ἀν. 73.
[2]) Ἀρ. 621.
[3]) Ἐθν. ἀγωγὴ 1899 σ. 12.
[4]) Ἀρ. 625. 632.
[5]) Ἀρ. 612.
[6]) Schmidt Volksl. σ. 92. Νεοελλην. Ἀνάλ. τ. Β' σ. 285
[7]) Ἀρ. 615.
[8]) Ἀρ. 635.
[9]) Βλ. περὶ τοῦ ὀνόματος ἀμέσως κατωτέρω σ. 1257.
[10]) Ἀρ. 597. 613. 617. 618. 628. 638.
[11]) Ἀρ. 602. 603.
[12]) Πασσαγιάννη τὰ πρῶτα παραμύθια σ. 76 κέ.
[13]) Ι. Λαμπρίδου Ζαγοριακὰ σ. 209.
[14]) Ἀρ. 608.
[15]) Ἀρ. 636.
[16]) Ἀρ. 598. 636.
[17]) Φαρασοπούλου τὰ Σύλατα σ. 124. Βλ. καὶ κατωτέρω.

ἐν Οἰνόῃ τοῦ Πόντου *Χρυσαφεντάδοι.* [1]) Ἄλλα δὲ δαιμόνια συγγενῆ πρὸς τοὺς Καλλικαντζάρους καλοῦνται ἐν Κωνσταντινουπόλει *Μαντρακοῦκος* [2]) καὶ *Βερβελούδαις* (θηλ. πληθ.) [3]) καὶ ἐν Οἰνόῃ *Ἄς ἐμᾶς καλοί.* [4]) Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ τὸ νῦν ἄχρηστον βυζαντινὸν *Βαβουτζικάριος.*

Πάντα τὰ ὀνόματα ταῦτα εἶναι ἑλληνικά, [5]) τεκμηριοῦντα ὅτι καὶ αἱ δοξασίαι πρὸς ἃς συνάπτονται εἶναι ἐπίσης ἑλληνικαί. Ἀλλ' ὁ Bernhard Schmidt (Volksl. σ. 144. 152) εἰκάζει ὅτι τὰ δύο ὀνόματα, τὰ ὁποῖα μόνα ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναγραφέντων ἐγίνωσκε, τὸ ἀττικὸν Κωλοβελόνης καὶ τὸ πανελλήνιον Καλλικάντζαρος μετὰ τῶν παραλλαγῶν αὐτοῦ, εἶναι ἀμφότερα ξενικά· τὴν δὲ γνώμην αὐτοῦ ἀσπάζονται καὶ πάντες οἱ ἀλλοδαποί, ὅσοι διέλαβον περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῶν ὀνομάτων τούτων. [6])

Ὁρμώμενος ὁ Schmidt ἐκ τῆς βεβαιώσεως τοῦ Ἄγγλου περιηγητοῦ Galt (Letters from the Levant σ. 176 κἑ.), ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ τῶν Ἀθηνῶν καλοῦσι τὰ δαιμόνια τοῦ δωδεκαημέρου Collyvillory, εἰκάζει ὅτι ἡ ἀθηναϊκὴ ὀνομασία τῶν Καλλικαντζάρων Κωλοβελόνηδες εἶναι παραφθορὰ τῆς ἀλβανικῆς, καὶ ὅτι παραφθαρεῖσα οὕτως ἡ ξενικὴ λέξις ἔλαβεν ἐπίφασιν ἑλληνικῆς. Ἀλλὰ τίνος ἕνεκα λόγου ἐθεώρησε τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα ὡς παραφθαρὲν ἐκ τοῦ ἀλβανικοῦ collyvillory καὶ ὄχι τοῦτο ἐξ ἐκείνου; μήπως ἀνεῦρε τὴν ῥίζαν ἢ παράγωγα αὐτοῦ ἐν μόνῃ τῇ ἀλβανικῇ γλώσσῃ, ἡ δ' ἑλληνικὴ τῷ ἐφάνη ὀθνεία καὶ ἀνεξήγητος καθ' ἑαυτὴν ἢ παρετυμολογημένη; Τὸ ἀντίθετον δὲ ἀληθεύει· ἡ λέξις collyvillory εἶναι ἀνύπαρκτος, οὐδέ τινα προσομοιάζουσαν πρὸς ταύτην ἔχει ἡ ἀλβανικὴ γλῶσσα, ἐδημι-

[1]) Ἀρ. 599 σημ.

[2]) Ἀρ. 604.

[3]) Ἀρ. 609.

[4]) Ἀρ. 599 ἐν τῇ σημειώσει.

[5]) Ὡς ἑλληνικὰ βεβαίως πρέπει νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὅσα παράγονται ἐκ ξένων μὲν λέξεων, ἀλλ' εὐχρήστων ἐν τῇ ἑλληνικῇ εἰς τὴν κυρίαν σημασίαν αὐτῶν· διότι ἐν τῇ ἑλληνικῇ μόνον προσέλαβον τὴν εἰδικωτέραν ταύτην σημασίαν, ἣν δὲν ἔχουσιν ἐν ταῖς ξέναις γλώσσαις· ταῦτα δὲ εἶναι τὰ Παγανός, Τσιλικρωτά, Καλιοντζής, Βερβελούδαις.

[6]) **Rodd** σ. **198. Abbott** σ. **73. G. Meyer** σ. **179. El. H. Meyer Indogerman. Mythen** τ. **I** σ. **168.**

ουργήθη δ' ἐκ γραφικοῦ ἢ τυπογραφικοῦ σφάλματος τοῦ Ἄγγλου περιηγητοῦ, ὅστις πάντως ἤθελε νὰ γράψῃ τὴν ἑλληνικὴν λέξιν Κωλοβελόνης. Ἂν ὁ Schmidt ἀνελογίζετο, ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Galt (ἤτοι πρὸ τοῦ 1813, ὅτε ἐξεδόθησαν αἱ ἐπιστολαί του), ἡ ἀλβανικὴ ὡμιλεῖτο μόνον ἐν τοῖς περιχώροις, ἐν δὲ τῇ πόλει κοινὴ γλῶσσα πάντων τῶν χριστιανῶν κατοίκων καὶ τῶν πλείστων Τούρκων ἦτο ἡ ἑλληνική, θὰ εἶχε δυσπίστως πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τοῦ Ἄγγλου περιηγητοῦ. Τὸ Κωλοβελόνης εἶναι σκωπτικὴ ἐπίκλησις ἧς τὴν ἔννοιαν σαφηνίζει πληρέστατα ἡ πάγκοινος παροιμιώδης φράσις «Βελόνια ἔχει 'ς τὸν κῶλο του,» λεγομένη ἐπὶ τοῦ ἀεικινήτου, τοῦ ἀδυνατοῦντος νὰ μένῃ ἐν τῇ αὐτῇ θέσει, ὡς νὰ ἐκεντᾶτο ὄπισθεν διὰ βελονῶν. Εἶναι δὲ προσφυεστάτη ἐπίκλησις τῶν ἀνησύχων ἐκείνων καὶ ἀεικινήτων δαιμονίων, τὰ ὁποῖα φαντάζεται ὁ λαὸς περιτρέχοντα τῇδε κακεῖσε, ὡς ὑπὸ βελονῶν κεντριζόμενα. [1])

Ὅμοιόν τι συνέβη καὶ μὲ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως Καλλικάντζαρος, περὶ ἧς ὁ Schmidt (σ. 144. 145) λέγει ὅτι ἐλήφθη ἐκ τῆς τουρκικῆς καρακόντζολος, ἐξ ἧς ἀμέσως ἐπλάσθη ὁ τύπος καρκάντσαλος, παραφθαρεὶς εἰς τὸ καλλικάντζαρος. Ἀλλ' οὐδένα λόγον προσάγει οὗτος πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι εἶναι ὄντως γνησία τουρκικὴ ἡ λέξις, καὶ δὲν ἐλήφθη τοὐναντίον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς· παραδέχεται δὲ μόνον τὴν γνώμην τοῦ Blau, ὅστις θεωρῶν τὴν ἀλβανικὴν λέξιν καρκαντζ'όλι

[1]) Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας τ. Γ' σ. 92 λ. βελόνι 2. Ἑτέραν ἐτυμολογίαν προτείνει ὁ Δ. Γρ. Καμπούρογλους (ἐν Ἑστίᾳ τῆς 24 Δεκεμβρ. 1894 σ. 2), ἀλλ' ἥκιστα σοβαράν. Ὅτι οἱ Κωλοβελόνηδες ὠνομάσθησαν οὕτω διὰ τὴν οὐρὰν αὐτῶν, ἀπολήγουσαν εἰς αἰχμὴν ἐν εἴδει βέλους, ὡς εἰκονίζεται ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἁγιογράφων ἡ οὐρὰ τοῦ διαβόλου. Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ἐτυμολογεῖ καὶ τὸ ὄνομα Καλλικάντζαρος: «τὸ κάντζαρο καὶ τὸ γάντζαρο (;) σημαίνει πρᾶγμα αἰχμηρόν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀγκιστροειδὲς (γάντζος, γαντζόνω). Κάντζαρος δὲ λέγεται καὶ δένδρον αἰχμηρὰ ἔχον τὰ φύλλα, τὸ ἄλλως γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα κέντρος. Καὶ τίς δὲν εἶδεν εἰκόνα δαίμονος ἔχοντος οὐρὰν καταλήγουσαν εἰς αἰχμὴν ἐν εἴδει βέλους; Τὰ δεύτερα λοιπὸν συνθετικὰ κάντζαρος καὶ βελόνης, δι' ἃ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφισβήτησίς τις εἶναι τὰ αὐτά.» Ἀλλὰ πρῶτον μὲν τοὺς Κωλοβελόνηδες ἢ τοὺς Καλλικαντζάρους δὲν φαντάζεται ὁ λαὸς μὲ οὐράν. Ἔπειτα δὲ καὶ ἂν οὕτω τοὺς ἐφαντάζετο, καὶ ἂν αὕτη εἶχε τὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖον πολλοὶ τῶν ἀρχαίων ἐμυθολόγουν ὅτι εἶχεν ἡ τοῦ λέοντος, ἀπολήγουσα εἰς ἀλκαίαν, πρὸς δήλωσιν τοῦ πράγματος τούτου ὁ λαὸς θὰ ἔπλαττε οἱανδήποτε ἄλλην λέξιν, ἀλλ' οὐδέποτε τὰ ὀνόματα Κωλοβελόνης καὶ Καλλικάντζαρος, εἰς τὰ ὁποῖα ἀδύνατον εἶναι ν' ἀποδοθῇ τοιαύτη ἔννοια,

ὡς ληφθεῖσαν ἐκ τῆς τουρκικῆς καρακόντζολος, [1]) εἰκάζει ὅτι τὸ δεύτερον συνθετικὸν ταύτης ἔχει ἴσως συγγένειάν τινα πρὸς τὴν τουρκικὴν λέξιν *κουντζιοὺλ* σημαίνουσαν δοῦλον καὶ ἰδίως δοῦλον κάκιστον τὴν φύσιν. [2]) Ἀλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι οὐδὲν κοινὸν ἔχουσιν αἱ λέξεις *καρὰ* (μαῦρος) καὶ *κουντζιοὺλ* (δοῦλος) πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ καρακόντζολος. Σημαίνει δὲ τοῦτο ὄχι τὸν λυκάνθρωπον ἢ τὸν loup-garou τῶν Γάλλων, ὡς ἐπίστευσαν ὁ Blau καὶ ὁ Schmidt, πλανηθέντες ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῆς λέξεως ἐν τῷ τουρκογαλλικῷ λεξικῷ τοῦ Bianchi, [3]) ἀλλ' αὐτὸν τὸν Καλλικάντζαρον τῶν ἑλληνικῶν δοξασιῶν. Ὁ λεξικογράφος, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχεν ἀκριβῶς ἀντίστοιχος γαλλικὴ λέξις πρὸς ἀπόδοσιν τῆς ἐννοίας τῆς τουρκικῆς, δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν λέξιν loup-garou, ἀλλὰ προσέθηκε καὶ ἄλλας, προσπαθῶν νὰ καταστήσῃ ὁπωσδήποτε σαφεστέραν τὴν σημασίαν αὐτῆς. Δὲν ἐτυμολογεῖται δ' ἡ λέξις ἐκ τῆς τουρκικῆς, οὐδ' ὑπάρχει ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ ἄλλη τις συγγενὴς λέξις, διότι τὸ καρακόντζολος εἶναι λέξις εἰλημμένη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, ἐκ τοῦ τύπου *καρκάντζολος*· τούτου δ' ἔχουσι ἀκριβῆ συνείδησιν καὶ οἱ Τοῦρκοι, πιστεύοντες ὅτι τὸ διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου δηλούμενον πονηρὸν πνεῦμα ἐπιφαίνεται κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν χριστιανικῶν ἑορτῶν τοῦ δωδεκαημέρου. Ἐν τῷ *Ῥοὺζ ναμὲ* ἤτοι τῷ παντοτεινῷ καλανδαρίῳ, ἡ ἐπήρεια τοῦ πονηροῦ ἐκείνου πνεύματος σημειοῦται ἐν ἡμέραις μηνῶν τοῦ χριστιανικοῦ καὶ ὄχι τοῦ ὀθωμανικοῦ ἡμερολογίου. Ἐν αὐτῷ εἰς τὴν 25 Δεκεμβρίου προσγράφονται αἱ λέξεις *Εββελὶ Κόντζολος*, ἤτοι πονηρὸς Κόντζολος, εἰς δὲ τὴν 6 Ἰανουαρίου *ακχιρὶ Κόντζολος* ἤτοι τελευταία τοῦ Κόντζολου, καὶ προστίθεται ὅτι εἶναι ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ κιουφφὰρ (ἤτοι οἱ ἄπιστοι) βυθίζουν τὸν σταυρόν των εἰς τὸ νερόν. Ὁ ἐκδότης τοῦ ἡμερολογίου τού-

[1]) Blau ἐν Zeitschrift der deutsch. morgenländ. Gesellschaft 1863 τ. 17 σ. 657. Τὴν αὐτὴν γνώμην περὶ τῆς παραγωγῆς τῆς ἀλβανικῆς λέξεως ἔχει καὶ ὁ G. Meyer ἔνθ. ἀν.

[2]) Βλ. Bianqui et Kieffer Dictionn. turc-français [2] τ. II σ. 509 λ. qoundjul (=Esclave, particul. de la plus mauvaise espèce).

[3]) Ὁ Bianchi Dictionn. français-turc 1846 τ. II σ. 318 τὸ γαλλικὸν loup-garou ἑρμηνεύει διὰ τοῦ τουρκικοῦ qara qondjolos· ἀλλ' ἐν τῷ τουρκογαλλικῷ λεξικῷ (τ. II σ. 469) τὴν τουρκικὴν ταύτην λέξιν ἑρμηνεύει: «Loup-garou ou autre monstre imaginaire, cauchemar.»

του σημειώνει ὅτι τὴν δοξασίαν περὶ τοῦ Καρακόντζολος παρέλαβον οἱ Τοῦρκοι παρὰ τῶν Ἑλλήνων. [1])

Ἑτέρα ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος Καλλικάντζαρος ἐκ ξένης γλώσσης εἶναι ἡ τοῦ C. Wachsmuth, [2]) εἰκάζοντος ὅτι παράγεται ἐκ τοῦ ἀλβανικοῦ *καλικάτσε*, σημαίνοντος ἱππαστὶ ἐπὶ τοῦ αὐχένος, κοινῶς καβάλα 'ς τὸ σβέρκο. [3]) Ἀλλ' ἡ ἐτυμολογία αὕτη θὰ ἦτο πιθανὴ ἂν τὸ ἀλβανικὸν ἐπίρρημα ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἢ ἂν εἶχεν ἐσχηματισμένον ἐξ αὐτοῦ ἡ ἀλβανικὴ γλῶσσα τὸ ὄνομα τῶν Καλλικαντζάρων, τὸ ὁποῖον εὐλόγως ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι παρέλαβον οἱ Ἕλληνες· ἀλλ' ἡ ἀλβανική, ὡς ἐλέχθη, μόνον τὸν τύπον καρκαντζ'όλι ἔχει.

Πολλαὶ δ' εἶναι αἱ προταθεῖσαι ἐτυμολογίαι τοῦ δυσετυμολογήτου ὀνόματος τούτου ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ὁ Κοραῆς (Ἄτ. τ. Δ' σ. 211) εἴκασεν, ὅτι τὸ Καλλικάντζαρος ἐγεννήθη ἴσως ἀπὸ λέξιν σύνθετον Καλλικάνθαρος καὶ ὅτι τὸ μὲν πρῶτον μέρος τοῦ συνθέτου πιθανὸν εἶναι κατ' εὐφημισμόν, ὡς αἱ Νεράιδες ὀνομάζονται καὶ καλαὶ ἀρχόντισσαι, τὸ δὲ κάντζαρος ἔγινεν ἀπὸ τὸ κάνθαρος, καθὼς τὸ καντζόχοιρος ἀπὸ τὸ ἀκανθόχοιρος. Πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς γνώμης ταύτης ἐπάγεται καὶ τὴν ἀρχαίαν παροιμίαν «Κανθάρου σκιαὶ» λεγομένην ἐπὶ τῶν φοβουμένων τὰ μὴ ἄξια φόβου. [4]) Ἡ ἐτυμολογία αὕτη πολλὰς φαίνεται ἔχουσα πιθανότητας ἄλλως τε καὶ συνᾴδουσα πρὸς τοὺς φθογγολογικοὺς νόμους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Τὸ δεύτερον δὲ συνθετικὸν τῆς λέξεως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς οὐδὲν ἔχον τὸ κοινὸν

[1]) **J. B. Navon, Rouz namé** ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι **Fundgruben Orients (Mines de l'Orient). Wien 1814** τ. **IV** σ. **146: « Les Turcs ont reçu cette fable des Grecs, et ils disent, que cet esprit malin, nommé par les uns Kara Kondjolos, et par les autres Cali Canghéros, commence à dominer et à exercer sa malfaisance et méchanceté du jour de Noël jusqu'à celui de l'Epiphanie, en faisant disparoître l'abondance, appelée Bérékiat des maisons qu'il s'attache à poursuivre. Cette fable est accréditée dans les iles Grecques de l'Archipel et dans quelques endroits de la Roumélie, et pour éloigner cet esprit malin de leurs maisons, ils traînent pendant ces douze jours des chaînes, avec lesquels ils font du bruit. Voilà ce que signifie ce Kara Kondjolos. »**

[2]) Ἐν **Götting. gelehrte Anzeigen 1872** σ. **246.**

[3]) **Hahn Alban. Stud. III, 41. 44. Meyer** ἔνθ. ἀν. σ. **170. 182.**

[4]) Διογενιαν. 488 Γρηγ. Κύπρ. Λουγδ. 150. Μόσχ. 307. Βατ. 122. Μακάρ. 392. Ἀποστόλ. 840. Κῶδ. Ἀϊδελ6. ἐν **Philologus I** σ. 196. 200.

πρὸς τὸν φανταστικὸν κόσμον τῶν δαιμονικῶν ὄντων. Δὲν ἐννοῶ βεβαίως τὴν χρῆσιν τοῦ κανθάρου ὡς συμβόλου ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλὰ πιθανὸν νομίζω ὅτι ἐμφαίνουσιν τοιαύτην ἀντίληψιν τῶν κανθάρων ὡς δαιμονικῶν ὄντων αἱ δοξασίαι τῶν γερμανικῶν λαῶν, ὅτι αἱ Mâren, αἱ Elben, αἱ ψυχαί, οἱ Kobolde ἐπιφαίνονται συχνάκις ὑπὸ τὴν μορφὴν κανθάρων, [1]) καθὼς καὶ τὰ πολυάριθμα ὀνόματα κανθάρων ἐν ταῖς γερμανικαῖς γλώσσαις δηλοῦντα διάφορα ζῶα, [2]) καὶ αἱ σκανδιναυικαὶ καὶ γερμανικαὶ δοξασίαι, ὅτι ὁ κάνθαρος εἶναι ἱερὸν ζῶον τῆς Freya ἢ τῆς Holda. [3]) Ἐν Χαλδίᾳ τοῦ Πόντου ἡ λέξις *κάντσαρος* (κάνθαρος) σημαίνει ἀράχνην (ἐν Κερασοῦντι καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ Πόντου *τσάντσαρος*), ἀράχνη δὲ μεταφορικῶς λέγεται καὶ ὁ λεπτοφυὴς καὶ ἰσχνός, [4]) ὅστις Καλλικάντζαρος λέγεται σκωπτικῶς ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, διὰ τὴν μυθολογουμένην ἰσχνότητα τῶν Καλλικαντζάρων (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 592). Ἐν Αἴνῳ δὲ λέγεται *σκιάντζαρος* (ὁ) ἢ *σκιάντζαρο* (τὸ) τὸ φόβητρον τῶν ὀρνέων ἐν τοῖς κήποις, ὅπερ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι βούκρανον. [5]) Ἡ δὲ λέξις αὕτη παρεφθάρη ἐκ τοῦ κάνθαρος, [6]) οὗ ἕτερον ὄνομα *μπαμπούλας* πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἐν κοινῇ χρήσει εἰς τὴν σημασίαν τοῦ φοβήτρου ἢ μορμολυκείου. [7]) Ἂς προστεθῇ δ' εἰς ταῦτα ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ

[1]) **Mannhardt Germanische Mythen** σ. 367 κέ. 370. 371.

[2]) Αὐτ. σ. 243-245.

[3]) Αὐτ. σ. 242-255. Βλ. καὶ σ. 321 κέ. 344 κέ.

[4]) Ἀρχεῖα νεωτ. ἑλλην. Α', 6' σ. 99.

[5]) ΚΠ. Η' σ. 529.

[6]) Ἡ πρώτη συλλαβὴ ἐσχηματίσθη προσθήκη τοῦ σ (ὡς εἰς τὸ σκαντζόχοιρος, ἀκανθόχοιρος) καὶ κατὰ συνεκδρομὴν πρὸς τὸ σκιάχτρο. Πρὸς τὸν κάνθαρον οὐδὲν κοινὸν φαίνεται ἔχουσα ἡ λ. κατζαρέα ἢ καντζαρού, σημαίνουσα τὴν ἄρκευθον, καὶ συγγενὴς οὖσα πιθανῶς πρὸς τὴν ἰταλικὴν gancio (ἄγκιστρον).— Ἑρμηνεία ὀνομάτων βοτανῶν ἐν **Boissonade An. gr.** τ. II σ. 408: «Χαμαίκεδρος λέγεται ἡ κατζαρέα.» **Ducange Gloss. Graecit.** τ. II σ. 97 λ. κατζαραία (ἐκ χειρογράφου λεξικοῦ: «κατζαρέα ἄρκευθος»)· αὐτ. I σ. 577 λ. κάντζαρος (ἐκ λεξικοῦ βοτανικοῦ: «ἄρκευστον ἢ καντζάρου ἢ κέδρος» ὅπου τὸ καντζάρου γραπτέον καντζαρού, θηλ. γένους). — Ἐπίσης δὲν ἔχει τι κοινὸν πρὸς τὸν Καλλικάντζαρον τὸ καππαδοκικὸν *κατσόρα* σημαῖνον τὸν ἐφιάλτην, παραγόμενον δ' ἐκ τοῦ ἀρμενικοῦ *κὰτζ* σημαίνοντος τὸν δαίμονα. (Π. Καρολίδου Γλωσσάριον ἑλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων σ. 88).

[7]) Τὸ *μπαμπούλας* ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ μορμολυκείου, τοῦ φοβήτρου τῶν παίδων, εἶναι πανελλήνιον. *Μπάμπουλας* δὲ ἢ *βάβουλας*, ἢ *μπουμπούλας* εἶναι κοινὸν ὄνομα

καλοῦνται Καλλικάτζαροι εἶδος μεγάλων κερασφόρων κανθάρων. [1])

Ὁμοίαν ἐτυμολογίαν τοῦ τύπου Λυκοκάντζαρος (ἐκ τοῦ λύκος καὶ κάνθαρος) προέτεινα ἐν σημειώματι περὶ Καλλικατζάρων, ὅπερ ἐδημοσίευσα (ἐν Πανδώρᾳ 1866 τ. ΙϚ σ. 453) παῖς ἔτι ὢν καὶ ἀγνοῶν τὴν τοῦ Κοραῆ εἰκασίαν. Περὶ τῆς ἐτυμολογίας μου ταύτης παρετήρησεν ὁ B. Schmidt (Volksl. σ. 143-4), ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται πιθανωτάτη, τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον τὸ πρῶτον συνθετικὸν ἐμφαίνει ἀναφορὰν εἰς τὴν περὶ λυκανθρωπίας δοξασίαν, καὶ ἐκ τοῦ τύπου τούτου ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὅτι παρήχθη κατὰ μετάθεσιν τῶν συλλαβῶν τὸ κολυκάντζαρος, ἐξ οὗ τροπῇ τοῦ *ο* τῆς πρώτης συλλαβῆς εἰς *α* τὸ καλλικάντζαρος καὶ αἱ παραλλαγαὶ αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅτι ἀνεξήγητον μένει τὸ δεύτερον συνθετικὸν *κάντζαρος*, διότι καὶ ἂν ὑποτεθῇ τοῦτο ἀληθῶς παραχθὲν ἐκ τοῦ κάνθαρος, ὅπερ φθογγολογικῶς δὲν ἐπιδέχεται ἀντίρρησιν, πάντως οὐδεμίαν ἔχει ἔννοιαν. Ἕνεκα δὲ τοῦ λόγου τούτου θεωρεῖ ὁ Schmidt τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην παντελῶς ἀπίθανον. [2])

Ὁ Κ. Οἰκονόμος [3]) εἴκασεν ὅτι τὸ ὄνομα Καλλικάντσαρος παρήχθη ἐκ τοῦ λατινικοῦ *καλιγᾶτος* (caligatus), τοῦ δηλοῦντος τὸν ἔνοπλον στρατιώτην, διὰ τὰ καλίγια (caliga) δι' ὧν ἦτο ὑποδεδεμένος. Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην ἀτυχεστάτην λέγει ὁ Schmidt, ἀλλὰ δὲν εἶναι χειροτέρα πάσης ἄλλης, πάντως δ' ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ συνάφεια, ἣν διέγνωσεν ὁ Οἰκονόμος, τοῦ ὀνόματος πρὸς τὰ καλίγια ἢ καλίκια.

πολλῶν κολεοπτέρων, ἰδίως δὲ τοῦ κανθάρου (βλ. σ. 943), καὶ ἐν συνθέσει δὲ *χρυσοβάβουλας* ἡ μηλολόνθη, *σκατοσούμπουλας* ἐν Σύμῃ ὁ κάνθαρος (ΚΠ. Η', 479), *σκατοπάμπολας* ἐν Αἴνῳ (αὐτ. 529). Ὁ αὐτὸς ἐν Αἴνῳ λέγεται καὶ *Καλλίγερας* (αὐτ. 527). *Μπαμπούγερας* δ' ἐν Πελοποννήσῳ λέγεται τὸ ἐν τοῖς κυάμοις καὶ τῇ φακῇ ἔντομον, *Μπαμπόγεροι* δ' ἐν Μακεδονίᾳ καὶ *Καμπουγέροι* ἐν Κρήτῃ οἱ μεταμφιεζόμενοι κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰανουαρίου (περὶ ὧν κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος). Κατὰ τὸν Παπαζαφειρόπουλον (Περισυναγωγὴ σ. 464) ἐν Γορτυνίᾳ *Μπομπόλα*, ἡ, λέγεται τὸ μορμολύκειον, καὶ κατὰ τοὺς Αἰγαιοπελαγίτας *Μπάμπαλος*, ὁ, καὶ *Μπαμπάλα*, ἡ.

[1]) ΝΕΜ. σ. κη'. 74.

[2]) Κατὰ τὸν Ι. Μιχαὴλ (Μακεδονικὰ σ. 39) ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας ἀδιαφόρως γίνεται χρῆσις τῶν ὀνομάτων Λύκος καὶ Καλλικάντζαρος πρὸς δήλωσιν τοῦ Καλλικαντζάρου. Λύκοι ἐπίσης λέγονται καὶ οἱ δυσειδέστατοι ἄνθρωποι, δυσειδεῖς δηλ ὡς Καλλικάντζαροι. Διὰ τὴν σύνθεσιν πρβλ. τὸ ἀρχαῖον Λυκοπάνθηρ ἢ Λυκοπάνθηρος. (Roscher Kynanthropie σ. 52).

[3]) Περὶ προφορᾶς τῆς Ἑλλην. γλώσσης σ. 386.

Ἡ συνάφεια δ' αὕτη ὑπεμφαίνεται εἰς τὸν τύπον Καλλιτσάγγαρος, τὸν ἐπιχωριάζοντα ἐν Πύργῳ τῆς Τήνου καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῶν δυτικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου, ἐξ οὗ ἴσως προῆλθον οἱ τύποι Καλλικάντζαρος Λυκοκάντζαρος καὶ οἱ ἄλλοι τοιοῦτοι. Ὁ λαὸς ἐξηγεῖ τὸ ὄνομα, ὡς σημαῖνον ἐκείνους ποῦ καλὰ τσαγγαρώνουν, ἤτοι εὐχερῶς καὶ ἀσφαλῶς ἀναρριχῶνται, ἀναφερόμενος εἰς τὴν δοξασίαν, τὴν ἀποδίδουσαν εἰς τοὺς Καλλικαντζάρους τὴν δύναμιν τοῦ ν' ἀναρριχῶνται εἰς τὰς στέγας τῶν οἰκιῶν καὶ νὰ κατέρχωνται διὰ τῆς καπνοδόχης. Ἀλλ' ἡ ἐξήγησις προῆλθεν ἴσως ἐκ παρετυμολογίας· πιθανώτερον δὲ μοὶ φαίνεται ὅτι τὸ ὄνομα εἶναι σύνθετον ἐκ τοῦ *καλίκι* καὶ *τσαγγὶν* ἢ ἐκ τοῦ *καλὸν* καὶ *τσαγγὶν* μετὰ τῆς μεγεθυντικῆς καταλήξεως -αρος. Ὅθεν τὸ πλῆρες θὰ ἦτο εἰς μὲν τὴν πρώτην περίστασιν Καλικοτσάγγαρος, εἰς δὲ τὴν δευτέραν Καλοτσάγγαρος. Ἐκ τοῦ πρώτου τύπου κατὰ συγκοπὴν ἠδύνατο νὰ γίνῃ τὸ Καλιτσάγγαρος, καὶ κατ' ἀφαίρεσιν τῆς πρώτης συλλαβῆς Λικοτσάγγαρος (κατὰ μετάθεσιν Λικοκάντζαρος), τὸ δὲ δεύτερον ἐγένετο Καλλιτσάγγαρος, Καλλικάντζαρος, κατὰ συνήθη εἰς τὰ κύρια ὀνόματα τροπήν. (Πρβλ. τὰ ὀνόματα Καλλιφρενᾶς καὶ Καλοφρενᾶς, Καλλίγερος καὶ Καλόγερος, Καλλίχορος, Καλλιβούρτσης, Καλλιμάχης, Καλλικούνης καὶ πλεῖστα ἄλλα)· ἢ κατὰ συγκοπὴν τοῦ *ο* καὶ ἀνάπτυξιν ἔπειτα διὰ τὴν σύμπτωσιν τῶν συμφώνων τοῦ φωνήεντος *ι*. Ὅθεν οὕτως ἐτυμολογούμενον τὸ ὄνομα σημαίνει τὸν καλίκια ἀντὶ τσαγγίων ἔχοντα ἢ τὸν καλὰ τσαγγία ἔχοντα. Ἡ λέξις τσαγγίον, ἡ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους δηλοῦσα εἶδος ὑψηλῶν ὑποδημάτων, δὲν περιεσώθη, ἀλλ' ἡ ἐκ ταύτης παραγομένη τσαγγάρης εἶναι καὶ σήμερον κοινοτάτη, σημαίνουσα τὸν ὑποδηματοποιόν. [1]) Ἡ δὲ λέξις καλίκι εἶναι ἄλλος τύπος, ἐπίσης συνήθης τοῦ καλίγι (caliga) καὶ ἐπίσης παλαιός, [2]) σημαίνουσα κοῦφον ὑπόδημα, ἀλλὰ καὶ τὴν χηλήν. Προσφυὴς ἄρα εἶναι ἡ ὀνομασία ἡ δηλοῦσα τὸν Καλλιτσάγγαρον ὡς ἔχοντα καλίκια ἀντὶ τσαγγίων, ἢ ὡς ἔχοντα καλὰ τσαγγία, διότι ἀνα-

[1]) Περὶ τῶν λέξεων τσαγγίον καὶ τσαγγάρης βλ. Κοραῆ Ἄτ. τ. Α΄ σ. 92 κέ. Ἐν Οἰνόῃ κατὰ παραφθορὰν τοῦ τσαγγία λέγονται *γαντσία* οἱ μακροὶ πόδες.

[2]) Τὸ καλίγιν καὶ καλίκιν ἐναλλάσσονται κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, καλίκιον δὲ καὶ καλικάριος ἀναγινώσκεται ἐν τῷ μεγαρικῷ ἐπὶ λίθου ἀντιγράφῳ τοῦ ψηφίσματος τοῦ Διοκλητιανοῦ. (**G. Meyer Neugr. Studien II** σ. 24).

φέρεται εἰς τὰς περιέργους δοξασίας περὶ τῶν ποδῶν καὶ τῆς ὑποδέσεως αὐτοῦ. Ὡς λεπτομερέστερον ἐκτίθεται εἰς τὰς σημειώσεις εἰς ἀρ. 592 καὶ 598 οἱ Καλλικάντζαροι πιστεύεται ὅτι ἔχουσι καλίκια ἤτοι χηλὰς τράγων ἀντὶ ποδῶν, ἢ ὅτι φοροῦσι τσαγγία, ἢ σιδεροπάπουτσα, ἢ τσαρούχια, ἢ ἔχουσι πόδας ὄνου καὶ ξύλινα ὑποδήματα, ἢ ἔχουσι τοὺς πόδας ἀντιστρόφως διατεθειμένους, μὲ τὴν πτέρναν ἔμπροσθεν καὶ τοὺς δακτύλους ὄπισθεν· ὡς χαρακτῆρες δηλαδὴ τῶν κυριωτάτων θεωροῦνται ἡ ὑπόδεσις καὶ ὁ σχηματισμὸς τῶν ποδῶν αὐτῶν. Εἰς τὰς αὐτὰς δὲ δοξασίας φαίνεται ἀναφερόμενον καὶ τὸ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἐν χρήσει ὄνομα τοῦ Καλλικαντζάρου *Βαβουτζίας* ἢ *Βαβουτζικάριος*, ὅπερ εὐστόχως ὁ Roscher συνάπτει πρὸς τὴν λέξιν *παποῦτσι*. [1]).

Τὸ δὲ ὄνομα *Καλιοντζῆς* (πληθ. -ῆδες) κατὰ τὸν Βάλληνδαν (Πάρεργα σ. 72) εἶναι ἀντὶ τοῦ *γαλοντζής*, σημαίνοντος τὸν κατασκευάζοντα *γαλόντσας* ἤτοι ξύλινα ὑποδήματα οἷα φαντάζονται ἐνιαχοῦ φοροῦντας τοὺς Καλλικαντζάρους. Ὅθεν ἂν ἡ ἐτυμολογία εἶναι ἀκριβής, καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο θὰ εἶχεν ἀναφορὰν εἰς τὴν ὑπόδεσιν. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα εἶναι ἐν χρήσει πολλαχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ ναύτου, κυρίως δὲ τοῦ ὑπηρετοῦντος εἰς γαλιόνιον, κοινῶς ἐν παλαιοτέροις χρόνοις γαλιοῦνι (γαλλ. galion, ἰταλ. galeone)· εἶναι δ' ἡ λέξις τουρκικὴ (καλιοντζῆ) ἐκ τοῦ καλιόν, ὡς οἱ Τοῦρκοι παραλαβόντες παρὰ τῶν Φράγκων τὴν λέξιν καλοῦσι τὸ μέγα πολεμικὸν πλοῖον.

[1]) Roscher Ephialtes σ. 57-58. Ὁ τύπος Βαβουτζίας παρὰ τῷ Ducange ἐκ χειρογράφου λεξικοῦ, ὁ δὲ Βαβουτσικάριος παρὰ τῷ Σουίδᾳ ἐν λ. Ἐφιάλτης καὶ τῷ Ψελλῷ (περὶ οὗ κατωτέρω). Ὡς καὶ ὁ Roscher παρετήρησεν, ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Θ' αἰῶνος μνημονεύεται βυζαντινὸς ἐπιφανὴς οἶκος τῶν Βαβουτζίκων (βλ. Ducange λ. Βαβούτζικος), ἐμφαίνων ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ δαίμονος ἦτο ἐν χρήσει τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος. Ἡ λέξις παποῦτσι, κοινοτάτη καὶ σήμερον, εἶναι ἐκ τῆς περσικῆς pabouch, ἣν παρέλαβον καὶ οἱ Τοῦρκοι, παραφθείραντες ταύτην κοινῶς εἰς paboudj, καὶ οἱ Ἄραβες εἰς bābouch. Εὑρίσκεται δ' ἡ λέξις καὶ παρὰ τῷ Κουροπαλάτῃ π. ὀφφικιαλ. 5 σ. 38, 6 κατὰ γενικὴν πληθυντικὴν (μετὰ παπουτζιῶν). Ὁ G. Meyer (Neugr. Stud. II, 70) εἰκάζει ὅτι τὸ βαβουτζικάριος εἶναι συγγενὲς τοῦ ἀλβ. μποῦμπε̈ (κουκουβάγια). Τὸ ὄνομα δὲν εἶναι ἐν χρήσει σήμερον, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον γινώσκω. Ἀλλ' ὁ Κ. Οἰκονόμος (Δοκίμιον περὶ τῆς συγγενείας τῆς σλαβονο-ρωσσικῆς πρὸς τὴν Ἑλληνικήν. τ. Γ' σ. 327) μαρτυρεῖ ὅτι ἔχει ἡ συνήθεια τὴν λέξιν *βαμβούτσας*, ὡς συνώνυμον τοῦ μπαμπούλας, σημαίνουσαν φόβητρον τῶν παίδων.

Κοινότατον ὄνομα μετὰ τὸ Καλλικάντζαρος πρὸς δήλωσιν τῶν δαιμονίων τοῦ δωδεκαημέρου εἶναι τὸ Παγανὸς (ἐκ τοῦ λατ. paganus). Τοῦτο σημαῖνον τὸν χωρικὸν καὶ τὸν ἀστράτευτον, μετέπεσεν ἐκ τῆς πρώτης σημασίας εἰς τὴν τοῦ ἐθνικοῦ ἢ τοῦ μὴ χριστιανοῦ· [1]) μόνην δὲ τὴν τελευταίαν ταύτην σημασίαν ἐτήρησαν παραλαβοῦσαι τὴν λέξιν αἱ ῥωμανικαὶ γλῶσσαι, πλὴν τῆς ἱσπανικῆς, ἐν ᾗ τὸ pagano σημαίνει καὶ τὸν χωρικόν. [2]) Παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς ὁ τύπος παγᾶνος ἦτο ἐν χρήσει ἐνίοτε πρὸς δήλωσιν τοῦ ἀλλοθρήσκου, τοῦ μὴ χριστιανοῦ, [3]) συνηθέστατος ὅμως ἐφέρετο ὁ τύπος παγανός, ἀφομοιωθείσης τῆς λατινικῆς καταλήξεως -anus πρὸς τὴν ἑλληνικὴν -ανός. Σημαίνει δ' οὗτος, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω, τὸν ἀστράτευτον, καὶ ἐκ τῆς σημασίας ταύτης προῆλθεν ἡ τῆς σημερινῆς συνηθείας λέξις *παγάνα* καὶ *παγανιά*, σημαίνουσα περίπολον ἀνάμικτον ἐκ στρατιωτῶν καὶ ἰδιωτῶν πρὸς δίωξιν λῃστῶν ἢ πολεμίων ἢ πρὸς θήραν ἀγριμίων. [4]) Ἐκ

[1]) Ducange Glossar. latinit. λ. Pagani. Th Zahn Paganus ἐν Neue kirchliche Zeitschrift 1899 τ. 16 σ. 18-45. Ἐν σ. 35 κέ. πραγματεύεται οὗτος περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς, ὅτι ἐσήμαινε τὸν ἀστράτευτον. Περὶ τῆς σημασίας ταύτης παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς βλ. καὶ Ducange αὐτ. τ. VI σ. 90 ἐκδ. Henchel. Βλ. καὶ Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ἀρέθα ἐν Boissonade An gr. τ. V σ. 46 «μετὰ παγανῆς φορεσίας» ἤτοι ἰδιωτικῆς, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν στρατιωτικήν· αὐτ. σ. 48 «σχήματι παγανῷ.» Μιχ. Ἀτταλειάτ. σ. 71 Bonn «πολλοὺς ὅσους παγανοὺς ἐξ ἐντίμων ἀπέδειξεν» ἤτοι καθῄρεσε τοῦ στρατιωτικοῦ βαθμοῦ. Μαυρικ. Στρατηγ. Α', ζ', 4. Πρὸς τὴν σημασίαν ταύτην συνάπτεται ἡ τοῦ ἐπιθέτου *παγανὸς* παρὰ Κωνστ. Πορφυρογ. (Ἐκθ. βασιλ. τάξ. Β' 13 σ. 557), πρὸς δήλωσιν τοῦ ἁπλοῦ καὶ ἀνεπισήμου· «παγανὴ κυριακὴ» ἡ ἁπλῆ, καθ' ἣν δὲν ἄγεται καὶ ἄλλη τις ἑορτή.

[2]) Körting lateinisch-romanisches Wörterbuch 6780.

[3]) Ἄνν. Κομν. ΙΒ', 1 σ. 347 d Παρισ. ΙΓ', 12 σ. 40: d. Αὐτ. σ. 409 d «παγανικαὶ ἢ χριστιανικαὶ (χῶραι)».

[4]) Τὴν λέξιν *παγάνα* ἑρμηνεύει ὡς ἑξῆς ὁ Βαλαωρίτης (Ποιήμ. τ. Β' σ. 330). «Συνήθως αἱ ἐκδρομαί, οἵτινες γίνονται εἰς τὰ δάση πρὸς κυνηγεσίαν. Ἀλλὰ κυρίως ἐμφαίνει τοὺς ἑλιγμοὺς καὶ τὰς περιστροφὰς τοῦ κυνηγοῦ, πλανωμένου ἔνθεν κἀκεῖθεν πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ποθητῆς ἄγρας, ὅθεν καὶ τὸ ῥῆμα παγανίζω.» Εἰς τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτη ἀναγινώσκεται ἡ λέξις *παγαναία*, σημαίνουσα τὸν τόπον ὅπου κρύπτεται τὸ κυνηγούμενον ἀγρίμιον (στ. 910 σ. 76 ἐκδ. Σάθα καὶ Λεγρὰνδ. στ. 1447 σ. 46 Μηλιαράκη). Ὁ G. Meyer (Neugr. Studien II, 49) τὴν λέξιν *παγανιὰ* ἑπόμενος τῷ Miklosich θεωρεῖ σλαβικήν, ἐκ τοῦ σερβ. poiouna (= δίωξις), κατὰ συνεκδρομὴν πρὸς τὸ παγανός, ἢ ἐμμέσως ληφθεῖσαν ἐκ τοῦ βλαχικοῦ goană (καταδίωξις κυνήγιον), προϋποθέτοντος τὴν ὕπαρξιν παλαιοτέρας λέξεως pogoană.

τούτου δὲ καὶ τὸ *παγανὸς* κατὰ τοὺς μέσους χρόνους προσέλαβε τὴν σημασίαν τοῦ λαγοῦ καὶ τὸ *παγανευτὴς* τὴν τοῦ θηρευτοῦ. [1]) Πρὸς δήλωσιν τοῦ μὴ προσελθόντος εἰς τὸν χριστιανισμὸν δὲν ἦτο ἀναγκαία εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἡ λέξις παγανός, ἔχοντας ἀντὶ τούτου τὰ *ἐθνικὸς* καὶ *Ἕλλην*, ἀλλ' ἐποίουν χρῆσιν αὐτῆς εἰς εἰδικωτέραν καὶ στενωτέραν σημασίαν, πρὸς δήλωσιν τοῦ ἀβαπτίστου. Κατὰ τὸν Ι΄ αἰῶνα ἐκαλοῦντο *Παγανοὶ* οἱ Ἀρεντανοί, σλαβικὸν ἔθνος τῆς Δαλματίας, καὶ ἡ ὑπὸ τούτων οἰκουμένη χώρα Παγανία. Περὶ τοῦ ὀνόματος δ' αὐτῶν διαλαμβάνων Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος λέγει, ὅτι «Παγανοὶ καλοῦνται διὰ τὸ μὴ καταδέξασθαι αὐτοὺς τῷ τότε καιρῷ βαπτισθῆναι. ὅτε καὶ πάντες οἱ Σέρβλοι ἐβαπτίσθησαν· καὶ γὰρ Παγανοὶ τῇ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἀβάπτιστοι ἑρμηνεύονται.» [2]) Λέγει δὲ σλαβικὸν τὸ ὄνομα, ἐξ ἀταλαιπωρίας μὴ ἀναγνωρίσας τὴν λατινικὴν αὐτοῦ προέλευσιν, ἐπειδὴ καὶ οἱ Σλάβοι τὸ παρέλαβον, ὡς δεικνύει καὶ τὸ σημερινὸν σερβικὸν καὶ βουλγαρικὸν pogan, σημαῖνον τὸν ἀκάθαρτον. Τὴν σημασίαν τοῦ ἀβαπτίστου ἔχει τὸ λατινικὸν paganus εἰς συγγραφεῖς λατινιστὶ γράψαντας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, [3]) εἶχε δὲ πάντως ταύτην καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ, ὡς μαρτυρεῖ ἡ σημερινὴ χρῆσις. Διότι πολλαχοῦ *παγανὸ* καλεῖται τὸ ἀβάπτιστον νήπιον, [4]) ἐκ τούτου δὲ γενικώτερον τὸ νήπιον, [5]) καὶ μεταφορικῶς ὁ τρυφερός, ὁ ἁπαλός, [6]) καὶ πρὸς τούτοις ὁ μωρός, ὁ νηπιάζων. [7]) Τὴν σημασίαν δὲ ταύτην προσέλαβεν ἡ λέξις ἤδη ἐν παλαιοτέροις χρόνοις, ὡς δεικνύει

[1]) **Ducange Glossar. Graecit.** λ. Παρὰ τῷ Δημητρίῳ τῷ Κωνσταντινουπολίτῃ (Ἱερακοσόφιον 301 σ. 163. 164. 166 Rig.) *παγανευταὶ* εἶναι κυνηγοὶ λάθρα περικυκλοῦντες τὸ θήραμα.

[2]) Πρὸς τὸν υἱὸν Ῥωμανὸν 36 σ. 163, 11 **Bonn.** Βλ. καὶ 29 σ. 129, 13.

[3]) **Ducange Glossar. latinit.** λ. **pagani** τ. VI σ. 90 **ed. Henchel**: «**Pagani appellati interdum infantes quorum certis ex causis differebatur baptismus.**»

[4]) *Παγανὸ* τὸ ἀβάπτιστον νήπιον ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἠπείρου (ΚΠ. τ. ΙΔ΄ σ. 246), ἐν Ἄνδρῳ (Μηλιαράκη, Ἄνδρος Κέως, σ. 5), *παγκανοῦτσι* ἐν Βουᾷ τῆς Καλαβρίας (**Pellegrini il dialetto greco-calabro di Bova** σ. 198).

[5]) Γ. Κ[ρομμύδη] Διατριβὴ ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς γλώσσης 1808 σ. 134. Βηλαρᾶ Ὀνομαστικὸν ἐν τῷ ἡμερολογίῳ Δωδώνῃ 1896 σ. 41: «ὁ ἄνθρωπος-ἅντα γεννειέται ὀνομάζεται παγανὸ καὶ νήπιο.» ΚΠ. τ. ΙΔ΄ σ. 238. 246.

[6]) Καὶ ἀπαγανός, ἐν Ἠπείρῳ (ΖΑ. 4).

[7]) Ἐν Θήρᾳ (Πεταλᾶ ἰδιωτικὸν σ. 119).

ἡ παρὰ τῷ Ἡσυχίῳ γλῶσσα: «Παγανός, ἰδιώτης, ἄφρων.» Ἐπειδὴ δὲ τἀβάπτιστα παιδία θνήσκοντα μεταβάλλονται εἰς Καλλικαντζάρους, ὠνομάσθησαν καὶ οὗτοι τὰ Παγανά. Τοιαύτη μετάπτωσις τῆς σημασίας τοῦ παγανοῦ, εἰς δήλωσιν δαιμονικοῦ ὄντος παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν. Ἐν Βενετίᾳ Pagana ὀνομάζεται μία Στρίγγλα, ἡ ὁποία πιστεύουσιν ὅτι εἰσχωρεῖ εἰς τοὺς κοιτῶνας τῶν λεχωΐδων καὶ ἂν εὕρῃ ταύτας ἀφυλάκτους πνίγει καὶ τὴν μητέρα καὶ τὸ παιδίον· διὰ τοῦτο τὰς πρώτας μετὰ τὸν τοκετὸν ἡμέρας παραμένει πάντοτε ἐν τῷ κοιτῶνι μία γυνὴ διὰ νὰ συντροφεύῃ τὴν λεχώ, ἵνα μὴ τὴν βλάψῃ ἡ Pagana. [1]) Οἱ Σικελοὶ ὅταν χαθῇ πρᾶγμά τι καὶ ὑποτίθεται ὅτι ἀφῃρέθη κρυφίως, ἀποδίδουσιν τὴν ἐξαφάνισιν εἰς χέρι παγανό ('na manu pagana). [2]) Ἐν Τικίνῳ δὲ pagan καλοῦσι τὸν μάγον καὶ τὸν γόητα. [3])

Τὸ δ' ὄνομα *Παρωρίτης* ἢ *Παραωρίτης*, ἢ κατὰ διαλεκτικοὺς τύπους *Παριωρίτὴς* (Κυνουρία) *Παραουρίτς* (ΝΔ. Μακεδονία), *Πάρωρας* (Θήρα), καὶ ἐν συνθέσει *Νυχτοπαρωρίτης* (Τῆλος), *Νυχτοπάρωρας* (Κρήτη, Κυκλάδες) σημαίνει καθόλου τὸ ἐξωτικόν, τὸ ἐπιφαινόμενον ἐν μέσῃ νυκτί, τὸ δαιμόνιον «ἀωρίας τινός,» κατὰ τὴν φράσιν τοῦ ἐξορκισμοῦ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Τὸ ὄνομα τοῦτο, οὐδὲν ἔχον τὸ κοινὸν πρὸς τὸ ἐπίθετον τοῦ Πανὸς Παρωρείτης [4]) εἶναι ἐσχηματισμένον ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἐπιθέτου πάρωρος. *Πάρωρα* ἢ *περίωρα* ἢ *πέργιωρα* λέγεται ἡ ὥρα τῆς νυκτὸς ἡ πρὸ τῆς φωνῆς τοῦ ἀλέκτορος, ὅτε ὁ διάβολος τὰ στοιχειὰ καὶ τἆλλα ἐξωτικὰ ἐπιφαινόμενα δύνανται νὰ βλάψωσι τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἄφωνον, διὸ καὶ *ἄφωνη* καλεῖται ἡ ὥρα αὐτη. [5]) Ἐν συνθέσει μετὰ τοῦ *νύχτα*,

[1]) A. De Gubernatis Usi natalizi σ. 147. Bernoni, Tradizioni popolari veneziane Medicina. 1878 σ. 141.

[2]) Archivio per le tradiz. popolari 1898 σ. 586.

[3]) C. Savioni, A proposito delle Case dei pagani. Bellinzona, 1893. Τοῦ αὐτοῦ, Ancora delle Case dei pagani. Αὐτ. 1898. Τοῦ αὐτοῦ, E ancora delle Case dei pagani. Αὐτ. 1898. Διὰ πολλῶν παραδειγμάτων, εἰλημμένων ἐκ δοξασιῶν τῶν Ἰταλῶν τοῦ Τικίνου, ἀνασκευάζει οὗτος τὴν γνώμην τοῦ Mosè Bertoni, ὅτι ἐν τῇ ἰταλικῇ γλώσσῃ ἡ λέξις pagano οὐδὲν ἄλλο σημαίνει, εἰ μὴ τὸν ἐθνικόν, τὸν ἄπιστον καὶ τὸν αἱρετικόν. (Βλ. Archivio ἔνθ. ἀν.).

[4]) Ἀνθολ. Πλαν. Δ', 235, 5.

[5]) Γλωσσάριον Γόρτυνος ἐν Βύρωνι τ. Α' σ. 573. Ἐθν. ἀγωγὴ 1899 σ. 14 (Βούρ-

ἐσχηματίσθη τὸ οὐσιαστικὸν *νυχτοπάρωρο* [1]) καὶ ῥῆμα *νυχτοπαρωρῶ*,[2]) ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὰ ὀνόματα *νυχτοπάρωρας* [3]) ἢ *νυχτοπαρωρίτης*. [4]) Οἱ Παρωρίταις ταὐτίζονται ἐνιαχοῦ πρὸς τοὺς Καλλικαντζάρους, [5]) ἐν Ἠπείρῳ δὲ λέγεται ὅτι ᾄδουσι τὸ ἑπόμενον ᾀσμάτιον:

Παραωρίταις εἴμαστεν,
παράωρα διαβαίνουμε,
παράωρα μὴν κάτσετε,
μαλλὶ μὴ λαναρίσετε. [6])

Τὸ ἐν Κύπρῳ ἐπιχωριάζον ὄνομα *Πλανήταρος* εἶναι τὸ ἀρχαῖον πλάνης ἢ πλανήτης μετὰ τῆς μεγεθυντικῆς καταλήξεως - αρος. Ὠνομάσθησαν δ' οὕτως ὄχι ὡς πλανώμενοι τὴν νύκτα ἀνὰ τὰς ὁδούς, ἀλλὰ μᾶλλον διότι πλανῶσι τοὺς ἀνθρώπους, μεταβάλλοντες μορφάς. Καὶ τὸν διάβολον καλεῖ ὁ λαὸς *πλανήτην* [7]) καὶ *πλάνον*. Τὴν παλαιότητα τῆς ὀνομασίας ταύτης ἐμφαίνει ἴσως ἡ γλῶσσα τοῦ Ἡσυχίου: « μορμόνας, πλάνητας δαίμονας. »

Τὸ δὲ κυνουριακὸν *Καλκάνι* ἀναφέρεται ἴσως εἰς τὴν σκευὴν τῶν Καλλικαντζάρων, διότι ἡ λέξις σημαίνει τὴν ἀσπίδα (ἐκ τοῦ τουρκικοῦ καλκάν). Ἐνδέχεται ὅμως νὰ εἶναι καὶ ὑποκοριστικὸν κατ' ἀποκοπὴν ἐκ τοῦ Καλκάντζαρος.

Εὐφημητικὰ εἶναι τὸ σαμιακὸν ὄνομα *Καλλισπούδηδες* (καλὸς

βουρα Κυνουρίας). Μπουντώνα Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τοῦ Βελβεντοῦ σ. 99. Βάλληνδα Πάρεργα σ. 92 (Κύθνος). «Ἀωρὶ τῶν νυκτῶν» καὶ δὴ κατ' Ἰανουάριον, ἀναρπάζουσι δαίμονες τὸν Μάζαριν (Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἅδου 2. 4 ἐν Boissonade Anecd. gr. τ. II σ. 115. 124).

[1]) Ἐρωτόκριτος Α' στ. 755.

[2]) Αὐτ. στ. 686.

[3]) Βλ. ἀρ. 834 (ὁ νυχτοπάρωρας, κ' ἡ νυχτοπαρωρίνα). Βάλληνδας ἔνθ. ἀν. (νυχτοπαρώρας, νυχτοπαρώρισσα).

[4]) Ἆσμα δημοτικὸν τῆς Τήλου ἐν ΖΑ. σ. 270.

[5]) Ἐφημ. Φιλομ. 1862 σ. 1909: «Συνήθως τὰ ὄντα ταῦτα (οἱ Καλλικάντζαροι) καταφανῆ γίνονται κατὰ τὰ περίωρα ἢ πέργιωρα· περίωρα δὲ λέγεται ὁ ὀλίγον πρὸ τοῦ μεσονυκτίου χρόνος.». Βλ. καὶ Χαρισ. Μεγδάνου Λύχνον τοῦ Διογένους σ. 263.

[6]) Κατ' ἀνακοίνωσιν Λεων. Γεωργίτση, Ἰωαννίτου. Πρβλ. καὶ σημείωσιν εἰς ἀρ. 599. 600.

[7]) Pouqueville Voyage de la Grèce τ. VI σ. 143. Στεφάνου Ξένου ἡ ἡρωῒς τῆς Ἑλλην. ἐπαναστάσεως. Λονδ. 1861 τ. Β' σ. 272.

-σπουδάζω) καὶ τὸ ποντικὸν τῆς Οἰνόης *Χρυσαφεντάδοι* (χρυσὸς -ἀφέντης, αὐθέντης=δεσπότης), καθὼς καὶ τὸ ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἐπιχωριάζον *Ἀς ἐμᾶς καλοί* (=μακρὰν ἡμῶν, ὦ ἀγαθοί). Εἰς τὰ εὐφημητικὰ δύναται νὰ ταχθῇ καὶ τὸ μανιάτικον *Τσιλικρωτά*, ἀπὸ τοῦ ῥήματος *τσιλικώνω* ἢ *τσιλικρώνω* (χαλυβῶ), ὅπερ παράγεται ἀπὸ τοῦ *τσελίκι* ἢ *τσιλίκι* ὡς διὰ τουρκικῆς λέξεως (τσελὶκ) λέγεται ὁ χάλυψ καὶ μεταφορικῶς ὁ ἰσχυρὸς καὶ ἀκμαῖος.

Τὰ *Κακανθρωπίσματα* τῶν Σαμίων, ἐξ ἀχρήστου ῥήματος κακανθρωπίζω, ὠνομάσθησαν οὕτω ὡς κακοποιοῦντα τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ δὲ *Συβότης* τῶν Συλάτων οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν ἀρχαίαν λέξιν συβότην· ἀλλαχοῦ τῆς Καππαδοκίας ὀνομάζεται *Σιφὼτ* ἢ *Σιφώτης*, [1]) καὶ οἱ ἐπιχώριοι παρετυμολογοῦντες συνάπτουσι τὸ ὄνομα πρὸς τὸ τῆς ἑορτῆς τῶν Φώτων, ὅτε πιστεύουσιν, ὅτι φεύγει ὁ Σιφώτης, ἂν γίνωσιν οἱ προσήκοντες καθαρμοί (βλ. ἀρ. 593. 597).

Κάηδες δ' ὠνομάσθησαν οἱ Καλλικάντζαροι ἐν Σύμῃ ὡς ἀδελφοκτόνοι, διότι κατὰ τὰς πολλαχοῦ κρατούσας δοξασίας ὁ γινόμενος Καλλικάντζαρος φέρει ὄλεθρον εἰς τοὺς ἀδελφούς του, καλούμενος διὰ τοῦτο καὶ *ἀδερφοφᾶς* ἢ *ἀδερφοδιώχτης* (βλ. τὴν σημείωσιν εἰς τὴν ἑπομένην παράδοσιν). Συνταυτισθεὶς δ' οὕτως ὁ Κάιν πρὸς τοὺς Καλλικαντζάρους ἀντικατέστησεν αὐτοὺς κατ' ἄλλας παραδόσεις ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐκκοπῆς τοῦ ὑποβαστάζοντος τὴν γῆν δένδρου (βλ. σ. 811).

Τῶν δ' ὀνομάτων τῶν συγγενῶν δαιμόνων, τὸ μὲν *Μαντρακοῦκος* εἶναι δημώδης ὀνομασία τοῦ μανδραγόρου (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 604), τὸ δὲ *Βερβελούδαις* σκωπτικὴ ἐπίκλησις, σημαίνουσα τὰς βρωμερὰς καὶ ἀκαθάρτους, ἀπὸ τοῦ *βερβελιὰ* (ἐκ τοῦ λατ. vervella) τῆς κόπρου τῶν αἰγῶν καὶ τῶν προβάτων (βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας τ. Γ' σ. 318).

Περὶ τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς Καλλικαντζάρους δοξασιῶν ἐξηνέχθη ἡ γνώμη, ὅτι προῆλθον ἐκ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μύθων περὶ

[1]) Π. Καρολίδου, Γλωσσάριον συγκριτικὸν ἑλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων. Σμύρν. 1885 σ. 212. Ἀρχελάου Σινασὸς σ. 94. 267. Ὁ Καρολίδης εἰκάζει ὅτι «ἡ λέξις πιθανῶς ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ σανσκρ. **bhuta** ἐκ τῆς ῥίζης **bhu** (ἑλλ. φυ)» καὶ παρατηρεῖ προσέτι ὅτι οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὸ τζιφούτ, τὸ κοινὸν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ ὄνομα τοῦ Ἑβραίου.

τῶν Σατύρων καὶ τοῦ Πανός [1]) Ὁ δὲ Elard H. Meyer ἀνεῦρεν εἰς τοὺς δαίμονας τούτους τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ λαοῦ τοὺς χαρακτῆρας τῶν Κενταύρων κατὰ τὰς παλαιοτάτας μυθικὰς παραστάσεις τῶν Ἑλλήνων. [2]) Καὶ ὅτι μὲν ἀπηχήσεις τῶν μύθων περὶ τῶν Σατύρων καὶ τοῦ Πανὸς συνεχωνεύθησαν εἰς τὰς σημερινὰς δοξασίας εἶναι φανερόν· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἀκριβεστέρα ἐξέτασις τῶν διαφόρων περὶ τούτων παραδόσεων καὶ τῶν κοινῶν ἐν αὐταῖς γνωρισμάτων τῶν Καλλικαντζάρων ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι οὗτοι νεώτερα δημιουργήματα τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ, τοῦτο μόνον ἔχοντα τὸ κοινὸν πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους δαίμονας, ὅτι ἀπετελέσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ παλαιοτέρων μυθικῶν στοιχείων. Εἰς ἐξεύρεσιν δὲ τῆς ἀρχῆς τῶν περὶ τῶν Καλλικαντζάρων δοξασιῶν καὶ κατανόησιν τῆς ἐννοίας αὐτῶν δύναται, νομίζω, νὰ καθοδηγήσῃ ἡμᾶς τὸ ἐξαιρετικῶς περὶ τούτων μόνων τῶν δαιμονίων λεγόμενον, ὅτι ἐπιφαίνονται ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τετανμένῳ βραχεῖ χρόνῳ, τὸν δὲ λοιπὸν ἐξαφανίζονται ἢ διάγουσιν ἐν τῷ Κάτω κόσμῳ.

Διότι ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐπικρατεῖ ἡ δοξασία, ὅτι τὸ δωδεκαήμερον [3]) εἶναι ὁ χρόνος τῆς ἐπιφοιτήσεως τῶν Καλλικαντζάρων· [4]) μόνον δέ, καθ' ὅσον γινώσκω, ἐν Μυκόνῳ πιστεύ-

[1]) Βλ. τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 72 κἑ. Schmidt Volksl. σ. 147.

[2]) **Indogermanische Mythen** τ. I σ. 168. Ἁπλῶς μνείας χάριν ἀναφέρω τὴν ἀσύστατον καὶ παντελῶς ἀστήρικτον γνώμην τοῦ Δ. Γρ. Καμπούρογλου, γράφοντος ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἑστίᾳ τῆς 24 Δεκεμβρίου 1894 τὰ ἑξῆς: «Φρονοῦμεν ὅτι οἱ Καλλικάντζαροι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν κατ' ἀρχὰς παρὰ εἰδωλολάτραι καταδιώκοντες τοὺς Χριστιανοὺς κατὰ τὰς ἑορτὰς ταύτας, σὺν τῷ χρόνῳ μεταβληθέντες εἰς δαιμόνια. Τὴν γνώμην ἡμῶν ταύτην ἐνισχύει τὸ ὅτι ἐν Ἰωαννίνοις οἱ Κ. ὀνομάζονται Παγανά, δηλ. εἰδωλολάτραι. Παγανὰ ὡσαύτως ὀνομάζονται καὶ τὰ ἀβάπτιστα παιδία, ὡς μὴ δεχθέντα ἀκόμη τὸν χριστιανισμόν.» Τὰ σημειωθέντα ἀνωτέρω περὶ τῆς λέξεως Παγανὸς ἐλέγχουσιν ὅτι αὕτη οὐδαμῶς ἐνισχύει τοιαύτην γνώμην. Ποῦ δὲ καὶ πότε εἰδωλολάτραι (Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι;) κατεδίωκον τοὺς χριστιανοὺς κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν Χριστουγέννων; Καθ' ὃν χρόνον εἰσήχθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν αἱ ἑορταὶ τῶν Χριστουγέννων, ἤτοι περὶ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰῶνος, ὁ χριστιανισμὸς ἦτο θρησκεία τοῦ κράτους, οἱ δὲ χριστιανοὶ πανίσχυροι ὄντες κατεδίωκον αὐτοὶ τοὺς εἰδωλολάτρας.

[3]) Τὴν λέξιν παρεδέχθη καὶ ἡ ἐκκλησία πρὸς δήλωσιν τοῦ ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῶν Θεοφανίων χρόνου. (Βλ. μαρτυρίας παρὰ **Ducange Gloss. Graecit.** ἐν λ. I σ. 336. II σ. 62).

[4]) Βλ. ἀρ. 591-593. 595-598. 603-605. 611. 616. 620-623. 625. 631-633.

ουσιν ὅτι ἐμφανίζονται δώδεκα ἡμέρας πρὸ τῶν Χριστουγέννων καὶ μετὰ τὰ Χριστούγεννα ἀπέρχονται, [1]) καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ λέγουσι περὶ τοῦ Συβότου, ὅτι περιέρχεται εἰς τὰς οἰκίας καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς τεσσαρακονθημέρου πρὸ τῶν Χριστουγέννων νηστείας καὶ μετὰ τὴν ἑορτήν, ἐκδιώκεται δὲ κατὰ τὰ Θεοφάνια. [2]) Καὶ πυραὶ ἀνάπτονται ἐνιαχοῦ ἢ καθ' ὅλον τὸ δωδεκαήμερον ἢ κατὰ τὰ Θεοφάνια μόνον πρὸς καθαρμόν, ὅπου δ' ἡ συνήθεια αὕτη ἐξέλιπεν ἀντικατεστάθη διὰ τῆς συντηρήσεως ἀνημμένου δαυλοῦ ἐν τῇ ἑστίᾳ, πρὸς ἀποτροπὴν τῶν Καλλικαντζάρων (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 597). Ἐν Σινασσῷ δὲ τῆς Καππαδοκίας πιστεύουσιν ὅτι τότε ἀνέρχονται εἰς τὴν γῆν οἱ νεκροί.[3])

Ἀλλὰ δὲν ἰδιάζουσιν εἰς μόνους τοὺς Ἕλληνας αἱ δοξασίαι περὶ τῆς ἐπιφοιτήσεως δαιμόνων κατὰ τὸ δωδεκαήμερον, διότι εἶναι κοιναὶ καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους χριστιανικοὺς λαούς. Ἐν πόλλαῖς χώραις τῆς Εὐρώπης πιστεύουσιν ὅτι οἱ Λυκάνθρωποι γίνονται κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν Χριστουγέννων· [4]) ὁμοίως αἱ Στρίγγλαι ἢ μάγισσαι (strighe) τῶν βενετικῶν δοξασιῶν γίνονται τὸ μεσονύκτιον τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων. [5]) Οἱ loups-garous, ὡς πιστεύουσιν ἐν Κρεύσῃ τῆς Γαλλίας, περιέρχονται τὰς ὁδοὺς τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων διὰ νὰ συλλάβωσι σκύλους καὶ τοὺς φάγωσιν. [6]) Κατὰ τὰς δοξασίας τῶν

637. 640. Πλὴν τῶν παραδόσεων τούτων μνημονεύουσι τὴν κατὰ τὸ δωδεκαήμερον ἐπιφοίτησιν τῶν Καλλικαντζάρων οἱ ἑπόμενοι: Ι. Μιχαὴλ Μακεδονικὰ σ. 41 (Μακεδονία). Abbott Maced. Folklore σ. 73 (αὐτόθι). Γούσιος ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 40 (Πάγγαιον Μακεδονίας). Georgeakis et Pineau Le folklore de Lesbos σ. 349. (Λέσβος). Νεοελλην. ἀνάλ. τ. Β' σ. 212. 285. 346 (Κεφαλληνία). Σ. Παναγιωτόπουλος ἐν Πατρίδι 17/30 Ἰανουαρ. 1901 (Δυτικὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου). ΚΠ. ΙΗ', 139 (Ὄφις). Ἐν Σίφνῳ ὡς λόγος φέρεται ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν εὑρίσκεται εἰς τὰς οἰκίας, περιερχόμενος κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας εἰς τὰς ποίμνας καὶ τὰ βουκόλια, καὶ οἱ Κ. ἔχουσιν ἕνεκα τούτου τὴν ἐλευθερίαν νὰ εἰσχωρῶσιν εἰς τὰς κατοικίας τῶν ἀνθρώπων. (Ἐθν. ἀγωγὴ 1898 σ. 328).

[1]) Κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Μ. Βενιέρη.

[2]) Φαρασοπούλου τὰ Σύλατα σ. 124.

[3]) Ἀρχελάου Σινασὸς σ. 90. Ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατεῖ ἡ δοξασία ὅτι τοῦ Ῥουσαλιοῦ ἀνέρχονται αἱ ψυχαὶ εἰς τὸν κόσμον, ἤτοι περὶ τὰς θερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου.

[4]) Wuttke Deutscher Aberglaube σ. 261. W. Hertz der Werwolf σ. 109. 114. 117. Grimm Deutsche Sagen ² ἀρ. 216 σ. 261.

[5]) G. Bernoni les Strighe. Venez. 1874 σ. 3.

[6]) RTP. 1894 σ. 582.

σκανδιναυικῶν λαῶν, τὰς νύκτας τοῦ Jul (τῶν Χριστουγέννων) ἐπιφοιτῶσιν οἱ Alfe, οἱ Trolle, οἱ Julevaetter, οἱ Juledvärger καὶ αἱ Νόρναι, καὶ προσφέρουσι τότε οἱ ἄνθρωποι τὴν λεγομένην θυσίαν τῶν ἐξωτικῶν (álfablót). [1]) Ἐν Ἰσλανδίᾳ πιστεύουσιν ὅτι κατὰ τὰ Χριστούγεννα ἐννέα Jolasveinar κατέρχονται ἐκ τῶν ὀρέων διὰ ν' ἁρπάσωσι παιδία καὶ τ' ἀπαγάγωσιν εἰς τὰ σπήλαια τῶν ἐξωτικῶν, καὶ προσέτι ὅτι τότε μία ἄλλη ἐξωτικὴ ἁρπάζει ἀνθρώπους. [2]) Καὶ κατὰ τὰς γερμανικὰς δοξασίας τὸ δωδεκαήμερον (die zwölften) εἶναι ὁ χρόνος τῆς ἐπιφανείας δαιμονικῶν ὄντων, καὶ οἱ ἄνθρωποι, ὅπως μὴ πάθωσιν ὑπ' αὐτῶν ὀφείλουσι μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου νὰ κλείωσιν ἀσφαλῶς τὰς θύρας καὶ νὰ μένωσιν κατ' οἶκον, [3]) ν' ἀπέχωσι δὲ πάσης ἐργασίας καθ' ὅλον ἐκεῖνον τὸν χρόνον. [4]) Τότε ἐπιφαίνονται ὁ ἄγριος κυνηγὸς (wilde Jäger) [5]) καὶ ἡ μανικὴ στρατιὰ (wüthendes Heer), αἱ μάγισσαι (Hexen), αἱ Truten, Alben, αἱ ἀγριογυναῖκες (wilde Weiber), αἱ Nachtwuonen καὶ αἱ Wehmütter ἢ ὁπωσδήποτε ἄλλως λέγονται αἱ δαιμονικαὶ γυναῖκες, αἱ ἁρπάζουσαι, ἀλλάσσουσαι καὶ παντοειδῶς βλάπτουσαι τὰ παιδία. [6]) Ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὰς νύκτας τοῦ δωδεκαημέρου ἀπὸ τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῆς παραμονῆς τοῦ νέου ἔτους, περιέρχονται τὰς οἰκίας, ἢ διασχίζουσι τὸν ἀέρα κυνηγοῦσαι, ἡ Berchta ἢ Perchta, ἡ Herke, ἡ Freke, ἡ Wod, ἡ Gaue καὶ ἄλλαι ἄλλως ὀνομαζόμεναι κατὰ τὰς διαφόρους γερμανικὰς ἐπαρχίας. [7])

Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι καὶ δοξασίαι τινὲς καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων συνάπτονται πρὸς τὸν χρόνον τῶν χειμερινῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου· [8]) καὶ ὅτι οἱ δαί-

[1]) El. H. Meyer Indogermanische Mythen τ. II σ. 527.

[2]) Αὐτ. σ. 528.

[3]) W. Schwartz Prähistorisch-anthropologische Studien σ. 42.

[4]) Roscher Lex. d. Mythol. I, 1074.

[5]) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk 1903 σ. 182 (Πομμερανία).

[6]) El H. Meyer ἔνθ. ἀν. σ. 528.

[7]) Grimm Deutsche Mythol [4] σ. 226. W. Schwartz ἔνθ. ἀν. Kuhn u. Schwartz Norddeutschen Sagen σ. 412 κέ Panzer, Beitrag zur deutschen Mythol. τ. I σ. 227.

[8]) Riess ἐν Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie τ. I σ. 45,

μονες Ribhu τῶν Ἰνδῶν ἔχουσι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον περίοδον ἑορτάσιμον δώδεκα νυκτῶν. [1])

Κατὰ δὲ τοὺς μέσους χρόνους συνῆπτον οἱ Ἕλληνες πρὸς τὸ δωδεκαήμερον τὰς περὶ τοῦ Βαβουτζικαρίου δοξασίας. Ἡ παλαιοτέρα μνεία αὐτοῦ εἶναι ἡ παρὰ Σουίδα, κατὰ τὸν Ι´ αἰῶνα, κατὰ δὲ τὸν ἑπόμενον ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ψελλοῦ σημείωσις ἐξ ἧς διδασκόμεθα σαφέστερά τινα περὶ τοῦ δαίμονος τούτου. [2]) Κατὰ τὸν Σουίδαν ὁ Βαβουτζικάριος εἶναι δημώδης ὀνομασία τοῦ ἐφιάλτου· [3]) ἀλλ' ὁ λεξικογράφος δὲν ἀκριβολογεῖ, πιθανὸν δὲ φαίνεται ὅτι ὁ ἐφιάλτης, ὁ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους *βαρυχνᾶς* καλούμενος, [4]) οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὸν Βαβουτζικάριον, ὅστις εἶναι αὐτὸς ὁ Καλλικάντζαρος τῶν σημερινῶν δοξασιῶν. Συνάγεται δὲ τοῦτο ἐξ ὅσων λέγει ὁ Ψελλὸς περὶ τῆς ἐπιφοιτήσεως αὐτοῦ κατὰ τὸ δωδεκαήμερον ὅπερ περὶ τοῦ ἐφιάλτου λεγόμενον θὰ ἦτο ἀκατανόητον καὶ παράλογον, καθὼς καὶ περὶ ἐπηρείας αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀπαντῶντας καθ' ὁδόν. Ὁ Ψελλὸς δὲν πιστεύει, ὅτι ἀληθῶς ὑπάρχει τοιοῦτος δαίμων Βαβουτζικάριος: «Καὶ ἔστι μὲν οὐδαμοῦ ἐπιχωριάζων τῷ βίῳ, ἀλλ' οἱ δειλότεροι τῶν ἀνθρώπων εἶναι δὴ τοῦτον τὸν δαίμονα πλάττουσιν.» Ἀναφέρει δὲ τὰ περὶ τούτου ἐξ ὅσων ἤκουσε παρὰ χυδαίου τινὸς καὶ ἀμαθοῦς οἰκέτου, ἐπιρρεποῦς πρὸς τοιαύτας φαντασίας: «Ἦν γάρ τις κἀμοὶ ἀνθρωπίσκος, ἀγεννὴς μὲν τὴν ψυχήν, λογοποιὸς δὲ οὐχ ἥκιστα. Τούτῳ γοῦν οὐ νυκτὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡμέρας τὰ τοιαῦτα παρυφίστατο φάσματα. Ἑώρα γὰρ τὸ μὴ ὄν, ὥσπερ ὁ Ὀρέστης τὰς Εὐμενίδας. Καὶ ἔπλαττε τὸ ἀνύπαρ-

[1]) **El. H. Meyer** ἔνθ. ἀν. σ. 427.

[2]) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀλλατίου (**de Graec. opination.** σ. 139-140), ἀνετυπώθη δ' ἀπαραλλάκτως ὑπὸ τοῦ Σάθα (ΜΒ. τ. Ε´ σ. 571-2) πλὴν δύο γραφικῶν σφαλμάτων ἐν στ. 8, ὅπου παρὰ Σάθᾳ κεῖται *γοῦν* ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *γάρ*, καὶ ἐν στ. 12 ὅπου τὸ ὀρθὸν ἀγεννὴς ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ ἀγενής. Ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Πορφυρίου, τῷ ἀγνώστῳ ἄλλοθεν, δὲν ἐξέπεσε τὸ ὄνομα τοῦ ἔθνους, ὡς ὑπέλαβεν ὁ Σάθας; ἀλλὰ τὸ «περὶ τούτων» πρέπει νὰ διορθωθῇ «περὶ Ταύρων» καὶ οὕτω τὸ ὄνομα τοῦ ἔθνους ἀποκαθίσταται. Τὸ δ' ἐν στ. 6 ἐπτυχηκέναι γραπτέον ἐντετυχηκέναι.

[3]) Σουίδ. λ. Ἐφιάλτης «ὁ λεγόμενος παρὰ πολλοῖς Βαβουτζικάριος.» Καὶ ἐν λεξικῷ ἐν κώδικι τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης παρὰ **Ducange Glossar. Graecit.** σ. 163: «ἐφιάλτης, ὁ ἐπὶ πολλοῦ (ὑπὸ πολλῶν;) λεγόμενος βαβουτζίας.»

[4]) Κατὰ παραφθορὰν ἐκ τοῦ βαρυπνᾶς (ὁ βαρὺν ὕπνον προξενῶν), ὡς ὀνομάζεται ὁ ἐφιάλτης ἐνιαχοῦ μέχρι τοῦδε. (Βλ. ὅσα ἔγραψα ἐν Παναθηναίοις 1901 τ. Β´ σ. 122 κἑ).

κτον, νυκτὸς δὲ βραχύ τι προβαίνων, εἶτα δειλιάσας ἀνέστρεφε, καὶ τοῖς πολλοῖς ἀνετύπου τὸν μὴ ὄντα Βαβουτζικάριον.» Ἐπάγεται δ' ἔπειτα ὁ Ψελλὸς φιλοσοφικὴν ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου, ὅτι πολλοὶ νομίζουσιν ὅτι βλέπουσιν ἀνύπαρκτα φάσματα, καὶ καταλήγει βεβαιῶν τὴν δημώδη δοξασίαν περὶ ἐπιφανείας τοῦ Βαβουτζικαρίου μόνον κατὰ τὸ δωδεκαήμερον, καὶ προσπαθῶν νὰ ἐξηγήσῃ τοῦτο λογικῶς: «Εἰ δὲ μὴ πάντα τὸν χρόνον, ἀλλ' ἐν αἷς ἡμέραις τὴν τοῦ Χριστοῦ γένναν πανηγυρίζομεν, καὶ τὸ θεῖον ἑορτάζομεν βάπτισμα, τοῦτο δὴ τὸ πάθος εἰς δαίμονα ἀναπέπλασται, θαυμάζειν οὐ χρή. Τηνικαῦτα γὰρ διὰ τὰς ἀναγκαίας πανηγύρεις νυκτὸς παρ' ἀλλήλους οἱ ἄνθρωποι ἀφικνούμενοι, τό τε πάθος ὑφίστανται, καὶ ἡ τοῦ δαίμονος χώραν ἔσχεν ὑπόληψις.»

Εἶναι πρόδηλον ὅτι αἱ τοιαῦται δοξασίαι περὶ ἐπιφανείας δαιμονικῶν ὄντων ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ τοῦ ἔτους, ἔχουσι κοινὸν λόγον, οὗτος δὲ πρέπει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὰ τελούμενα ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ, ὅστις συμπίπτει πρὸς τὰς χειμερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου. Ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ὥρισε ν' ἄγωνται τότε μεγάλαι δεσποτικαὶ ἑορταί, ἡ τῆς γεννήσεως, τῆς περιτομῆς καὶ τῆς βαπτίσεως τοῦ Χριστοῦ, ἀντικαταστήσασα διὰ τούτων ἄλλας πολυθορύβους καὶ δημοφιλεῖς ἑορτὰς τῶν ἐθνικῶν. Ἦσαν δ' αὗται ῥωμαϊκαὶ ἑορταί, ἀγόμεναι καὶ ὑπὸ ἄλλων ὑπηκόων τοῦ μεγάλου ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ εἰς τὰς πλείστας τῶν ἑλληνίδων πόλεων, διότι αἱ ἑλληνικαὶ ἑορταὶ εἶχον ἀπολέσῃ πλέον τὴν προτέραν λαμπρότητα, ὅπου διετηροῦντο ἀκόμη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς διαδόσεως καὶ κατισχύσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, καὶ πλὴν ὀλιγίστων ἐξαιρέσεων ἦσαν περιωρισμέναι ἐντὸς στενῶν τοπικῶν ὁρίων, ἐνῷ πολλαὶ τῶν ῥωμαϊκῶν πολλαχοῦ τοῦ κράτους ἀγόμεναι ἐγένοντο οἰκουμενικαὶ ἑορταί. Ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῶν χειμερινῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου, ὡς πρόδρομοι τρόπον τινὰ τῶν ἑορτῶν τοῦ λήγοντος καὶ τοῦ ἀρχομένου ἔτους, ἤγοντο τὴν 17 Δεκεμβρίου παρατεινόμενα ἐπί τινας ἡμέρας τὰ Σατουρνάλια ἡ ὁλοσχερῶς σχεδὸν ἐξελληνισθεῖσα ἑορτὴ τῶν Κρονίων, ἅτινα ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐξηκολούθουν πανηγυρίζοντες οἱ χριστιανοί, Ῥωμαῖοι καὶ Ἕλληνες, [1]) ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς διατηρή-

[1]) Βλ. **Wissowa, Religion u. Kultus d. Römer** σ. 171. 375. Τὰ κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῶν Κρονίων ἐν Δωροστόλῳ (**Durostorum**) τῆς Κάτω Μοισίας κατὰ τὰς ἀρχὰς

σεως μέχρι τῆς σήμερον εἰς ἀπόκεντρα χωρία τῆς βορείου Θρᾴκης ὑπὸ Ἑλλήνων οἰκούμενα τῶν κυριωτάτων συνηθειῶν τῆς ἑορτῆς ταύτης, τῆς ἐκλογῆς βασιλέως (saturnalicius princeps) καὶ τῆς ἐπὶ ἅρματος περιαγωγῆς αὐτοῦ, καὶ τὸ δὴ σπουδαιότατον τῆς διατηρήσεως τοῦ παλαιοτάτου χαρακτῆρος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἑορτῆς. [1]) Τὴν δὲ 25 Δεκεμβρίου ἤγετο μέν, τὸ πρῶτον ἐπισήμως κατασταθεῖσα κατὰ τὸ 274 μ. Χ., ἡ ἑορτὴ τῶν γενεθλίων τοῦ ἀηττήτου Ἡλίου (natalis invicti Solis), ἀλλ' ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἦτο κυρίως ἡ Bruma, τὸ χειμερινὸν ἡλιοτρόπιον, καὶ ἡ ἑορτὴ ἡ Βροῦμα ἢ τὰ Βρουμάλια, ἡ κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους τὴν 24 Νοεμβρίου ἀγομένη, ἐπανηγυρίζετο μετὰ πολλῆς λαμπρότητος ὑπὸ τῶν ἐκχριστιανισθέντων Ἑλλήνων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους μέχρι τοῦ τέλους τοὐλάχιστον τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ὡς θὰ ἀποδειχθῇ κατωτέρω. Ἡ δὲ τὴν πρώτην τοῦ Ἰανουαρίου ἀγομένη ἑορτὴ τῶν Καλανδῶν (Kalendae Januariae) ἀντικαταστήσασα ἄλλας παλαιοτέρας, ἤδη ἐπὶ τοῦ Σευήρου Ἀλεξάνδρου ἐθεωρεῖτο ἐπισημοτάτη, καὶ μία τῶν τότε πέντε μεγίστων ἑορτῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἑορτολογίου. [2]) Τὴν τρίτην τοῦ Ἰανουαρίου ἤγοντο τὰ Βότα ἢ Βοτὰ ἤτοι αἱ εὐχαὶ (vota, votorum nuncupatio), εἰς τὰς τεταγμένας ἑορτὰς (feriae stativae) λογιζομένη ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν πρώτων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων, ἀπὸ δὲ τοῦ τρίτου αἰῶνος καθ' ἅπαν τὸ ῥωμαϊ-

τοῦ Δ' αἰῶνος ἐκθέτει τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Δασίου, τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ **Cumont** ἐν **Analecta Bollandiana 1897** σ. 11 κέ.

[1]) Ἐν τῇ Τυφλῇ ἐπαρχίᾳ (Κιὸρ Καζᾶ) τῆς Θρᾴκης, ἐν τῷ χωρίῳ Κωστῇ καὶ τοῖς ἄλλοις παρ' αὐτὸ χωρίοις. Ἡ ἑορτὴ μετετέθη εἰς τὴν δευτέραν τῆς Τυρινῆς. Ὁ βασιλεὺς καλεῖται Χούχουτος ἢ Κούκερος, σκοπὸς δὲ τῆς ἑορτῆς εἶναι ἡ εὐφορία τῶν καρπῶν τῆς γῆς, αὐτὸς δηλ. ὁ τῶν Σατουρναλίων κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους. Μία τῶν συνηθειῶν τῆς ἑορτῆς διαλευκαίνει τὴν ἔννοιαν τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ συναξαριστοῦ περὶ τοῦ ἑκουσίου θανάτου τοῦ βασιλέως τῶν Κρονίων μετὰ τὸ πέρας τῆς ἑορτῆς, ἅτινα ἀπέδωκαν εἰς πλάνην αὐτοῦ οἱ διαλαβόντες περὶ τοῦ συναξαρίου τοῦ ἁγίου Δασίου. Διότι καὶ νῦν περατοῦται ἡ τελετὴ διὰ θανάτου τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ θανάτου κατ' ἐπίφασιν, ῥιπτομένου εἰς τὸν ποταμόν, ὁπόθεν ἀνασυρόμενος γυμνοῦται, ἀποβάλλων τὰ ἱμάτια τῆς μεταμφιέσεως καὶ περιβαλλόμενος τὰ ἴδια· ὅτι δὲ ἀρχαία εἶναι ἡ συνήθεια αὕτη συνάγεται ἐκ τοῦ Λουκιανοῦ (Τὰ πρὸς Κρόνον 2 τ. III σ. 386): «ἐνίοτε δὲ καὶ ἐς ὕδωρ ψυχρὸν ἐπὶ κεφαλὴν ὠθεῖσθαι ἀσβόλῳ κεχρισμένον τὸ πρόσωπον.»

[2]) Βλ. **Wissowa** ἔνθ. ἀν. σ. 375, 5. **Marquardt-Mau, Privatleben der Römer** σ. 251.

κὸν κράτος ἐπεκταθεῖσα. [1]) Καὶ αἱ ἑπόμεναι δὲ ταύτης ἡμέραι ἦσαν ἑορτάσιμοι, ἀγομένων τὴν 4 Ἰανουαρίου τῶν Λαρενταλίων, τὴν δ' ἑβδόμην ἑορτῆς τοῦ Ἰανοῦ, ἥτις ἀντικατέστησεν ἑτέραν ἑορτὴν τοῦ Ἰανοῦ τὸ πρότερον κατὰ τὴν ἐνάτην ἀγόμενον Agonium. [2]).

Αἱ χριστιανικαὶ ἑορταὶ δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξαλείψωσι τὰς ἐθνικάς, καὶ μετὰ τὴν παντελῆ κατίσχυσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἐπανηγυρίζοντο ἐτησίως αὗται ἑλληνικώτερον, ὡς λέγει ἐκκλησιαστικός τις συγγραφεύς. Τῶν μὲν Κρονίων αἱ συνήθειαι διετηρήθησαν, ὡς ἐλέχθη, ἐνιαχοῦ μέχρι τῆς σήμερον· αἱ δὲ τοῦ δωδεκαημέρου ἐθνικαὶ ἑορταὶ ἤγοντο ἐπὶ πολὺ μὴ συγχωνευθεῖσαι μετὰ τῶν χριστιανικῶν, ἀλλὰ τὰ παλαιὰ διατηροῦσαι ὀνόματα. Ὅθεν ἠναγκάσθη ἡ ἐκκλησία κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ζ αἰῶνος (692) νὰ ἀπαγορεύσῃ καὶ καταδικάσῃ ταύτας διὰ τοῦ 62 κανόνος τῆς ἐν Τρούλλῳ ἕκτης οἰκουμενικῆς συνόδου: «Τὰς οὕτω καλουμένας Καλάνδας, καὶ τὰ λεγόμενα Βοτὰ [Δ. Γ. Βότα] καὶ τὰ καλούμενα Βρουμάλια-καθάπαξ ἐκ τῆς τῶν πιστῶν πολιτείας περιαιρεθῆναι βουλόμεθα. — Τοὺς οὖν ἀπὸ τοῦ νῦν τι τῶν προειρημένων ἐπιτελεῖν ἐγχειροῦντας, ἐν γνώσει τούτων καθισταμένους, τούτους, εἰ μὲν κληρικοὶ εἶεν, καθαιρεῖσθαι προστάσσομεν· εἰ δὲ λαϊκοὶ ἀφορίζεσθαι». Εἶχον δ' εἰσχωρήσῃ αἱ παλαιαὶ συνήθειαι καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν ἀδύτων τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ κατὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ δωδεκαημέρου ἐτέλουν ταύτας κληρικοὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ὡς λόγον φέροντες τὴν μακρὰν συνήθειαν. Βεβαιώνει ταῦτα κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΒʹ αἰῶνος ὁ ὑπομνηματιστὴς τῶν κανόνων Βαλσαμών, λέγων πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τοῦ μνημονευθέντος κανόνος τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου: «Σημείωσαι τὸν παρόντα κανόνα, καὶ ζήτησον διόρθωσιν ἐπὶ τοῖς γινομένοις παρὰ τῶν κληρικῶν εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἑορτὴν τῶν Φώτων, ὑπεναντίως τούτῳ· καὶ μᾶλλον εἰς τὴν ἁγιωτάτην μεγάλην ἐκκλησίαν.» [3]) Ὁ Βαλσαμὼν ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ συνήθειαι αὗται δὲν ἦσαν ἀρχαιοπαράδοτοι, ἀλλ' εἰσήχθησαν τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τοῦ Ιʹ αἰῶνος: «Καταλαμβάνεται γὰρ ἀπὸ τῆς χρονικῆς ἱστορίας τοῦ Σκυλίτζη, ὅτι οὐδὲ ἀρχαιοπαράδοτόν ἐστι τὸ

[1]) Αὐτ. σ. 381.

[2]) Αὐτ. σ. 380. 391.

[3]) Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τ. Βʹ σ. 449.

κακόν, ἀλλ' ἐξ ἐπιτροπῆς τοῦ χρηματίσαντος πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Θεοφυλάκτου, τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως κυροῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ· ἀπαριθμεῖται γὰρ ὁ τοιοῦτος ἱστορικὸς μετὰ τῶν λοιπῶν φαύλων καὶ διαφόρων ἐργασιῶν τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου καὶ τὸ τοιοῦτον κακόν.» Ἀληθῶς δὲ ὁ Σκυλίτζης ἀναφέρει [1]) ὡς ἔργον ἐκείνου «καὶ τὸ νῦν κρατοῦν ἔθος, ἐν ταῖς λαμπραῖς καὶ δημοφιλέσιν ἑορταῖς ὑβρίζεσθαι τὸν θεὸν καὶ τὰς τῶν ἁγίων μνήμας διὰ λυγισμάτων ἀπρεπῶν καὶ γελώτων καὶ παραφόρων κραυγῶν τελουμένων τῶν θείων ὕμνων» καὶ προσθέτει ὅτι «καὶ τὰς σατανικὰς ὀρχήσεις καὶ τὰς ἀσήμους κραυγὰς καὶ τὰ ἐκ τριόδων καὶ χαμαιτυπείων ἠρανισμένα ᾄσματα τελεῖσθαι ἐδίδαξεν.» Ἀλλ' εἶναι εὐνόητον, ὅτι οὔτε ὁ φιλόργιος ἐκεῖνος πατριάρχης ἠδύνατο νὰ εἰσαγάγῃ τοιαύτην καινοτομίαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, οὐδὲ θὰ διετηρεῖτο ἂν δὲν ἦτο ἀρχαιοπαράδοτον τὸ ἔθος Τῶν ἑορτῶν τούτων τὰ Βρουμάλια ἐτελοῦντο πιθανώτατα τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων, εἶχον δὲ τοσοῦτον ἐξελληνισθῆ, ὥστε καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομά των ὑπελήφθη ὡς ἑλληνικόν. Καὶ ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Βαλσαμὼν λέγουσιν ὅτι τὸ Βροῦμος ἦτο ἐπίθετον τοῦ Διονύσου, συγχέοντες πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἐπίθετον τοῦ θεοῦ Βρόμιος, ὅπερ βυζαντινὸς συγγραφεὺς (ὁ τοῦ μεγάλου Ἐτυμολογικοῦ) ἀναφέρει καὶ ὑπὸ τὸν τύπον Βρόμος. Προσθέτει δ' ὁ Βαλσαμών, [2]) ὅτι ἡ ἑορτὴ ἐτελεῖτο «χάριν τοῦ Διονύσου, τοῦ Σωτῆρος [3]) ὡς ἐκεῖνοι (οἱ Ἕλληνες) ἐβλασφήμουν τοῦ οἴνου.» Ἴσως κατὰ τὴν τέλεσιν αὐτῶν παρελήφθησαν καὶ συνήθειαί τινες τῶν διονυσιακῶν ἑορτῶν, ὧν τἀττικὰ κατ' ἀγροὺς Διονύσια ἤγοντο κατ' ἐκεῖνον περίπου τὸν χρόνον, κατὰ τὸν μῆνα Ποσειδεῶνα, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸν Δεκέμβριον. Τὰ Βρουμάλια κατηργήθησαν τὸν Ι΄ αἰῶνα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ (920-944) «προσχήματι εὐλαβείας.» ἀλλ' ὅτε ἀνέλαβε τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν ὁ συμβασιλεὺς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος «τὴν παλιμβίωσιν ἡ τῶν Βρουμαλίων εὕρατο τάξις.» [4]) Ἐκ τοῦ

[1]) Κεδρην. τ. Β΄ σ. 333 Bonn.

[2]) Ἐν Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ Συντάγματι τ. Β΄ σ. 450.

[3]) Πιθανῶς πρέπει νὰ γραφῆ δοτῆρος.

[4]) Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου Ἔκθεσις βασιλείου τάξεως Β΄, 18 σ. 606 Bonn. Βλ. αὐτ. Β΄, 53 σ. 783.

Βυζαντίου μετεδόθη ἡ ἑορτὴ καὶ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, καὶ ὑπὸ νέον ὄνομα, τὸ τῆς ἑορτῆς τῶν τρελλῶν (festum fatuorum), εἴς τινας δὲ γαλλικὰς πόλεις ὑπὸ τὸ ὄνομα ἑορτῆς τῶν ὄνων (festum asinorum) ἐτελοῦντο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις αἱ μιμικαὶ ὀρχήσεις καὶ ᾔδοντο τἀγοραῖα ᾄσματα τῶν Βρουμαλίων.

Τὰ Βοτὰ ἐξελήφθησαν ἐπίσης ὑπὸ Ἑλλήνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ὡς ἑλληνικὴ ἑορτή, συντελούσης εἰς τὴν πλάνην ταύτην τῆς παρετυμολογίας τοῦ ῥωμαϊκοῦ ὀνόματος. Τὰ Βοτά, λέγει ὁ Βαλσαμὼν (ἔνθ. ἀν.), ἑορτὴ ἦν ἑλληνική, «τελουμένη χάριν τοῦ ψευδωνύμου θεοῦ τοῦ Πανός, τοῦ ἐφορῶντος, ὡς ἐφλυάρουν οἱ Ἕλληνες, τὰ τῶν βοτῶν, ἤγουν τὰ τῶν προβάτων καὶ τῶν λοιπῶν ζώων.» Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς ταύτης, («τῇ ἐνάτῃ ἡμέρᾳ τῆς δωδεκαημέρου») ἐπαίζετο ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τὸν Ι΄ αἰῶνα, βεβαίως δὲ καὶ ἐπὶ πολὺν μετέπειτα χρόνον, τὸ λεγόμενον Γοτθικόν, μεταμφιαζομένων εἰς Γότθους ἀνδρῶν τῶν δύο μερῶν τοῦ δήμου, καὶ ᾀδόντων τὰ γοτθικὰ καλούμενα μέλη. [1])

Ἡ ἐπισημοτάτη δὲ καὶ λαμπροτάτη τῶν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τελουμένων ἐθνικῶν ἑορτῶν ἦτο ἡ τῶν Καλανδῶν κατὰ τὸ μέσον τοῦ δωδεκαημέρου. Ἐπὶ τοῦ Σευήρου Ἀλεξάνδρου (222-235) λογιζομένη εἰς τὰς μεγίστας ἑορτάς, ἐγένετο κατὰ τὸν Δ΄ αἰῶνα «κοινὴ ἑορτὴ ἁπάντων ὁπόσοι ζῶσιν ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν,» ὡς λέγει ὁ Λιβάνιος. [2]) Κατὰ τοῦτο μόνον διέφερεν ὁ πανηγυρισμὸς αὐτῆς μετὰ τὴν κατίσχυσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅτι δὲν ἐγίνοντο θυσίαι ὡς πρότερον, καθ' ἃ ὁ αὐτὸς σοφιστὴς βεβαιώνει. [3]) Ἀληθῶς δὲ ἡ ἑορτὴ εἶχεν

[1]) Αὐτ. Α΄, 83 σ. 381. Ἴσως μετετέθησαν εἰς τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ συνεχωνεύθησαν ὑπὸ ἄλλον τύπον μετὰ τῶν Βοτῶν οἱ γοτθικοὶ ἀγῶνες (**ludi Gottici**), οἱ κατασταθέντες ὑπὸ Κωνσταντίου τοῦ Β΄, καὶ ἐν τῷ κατὰ τὰ μέσα τοῦ Δ΄ αἰῶνος, συνταχθέντι ἑορτολογίῳ τοῦ Διονυσίου Φιλοκάλου ἀναγεγραμμένοι ὡς ἀγόμενοι ἀπὸ τῆς 4 μέχρι τῆς 9 Φεβρουαρίου.

[2]) Λιβανίου, Ἔκφρασις Καλανδῶν τ. IV σ. 1053 Reiske. Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς Καλάνδας τ. I σ. 257 R. «Ταύτην τὴν ἑορτὴν εὕροιτ' ἄν, ὦ νέοι, τεταμένην ἐφ' ἅπαν, ὅσον ἡ Ῥωμαίων ἀρχὴ τέταται.»

[3]) Ὁ αὐτὸς τ. I σ. 256 λέγει «δαίμονος μεγάλου τήνδε εἶναι συμβαίνει τὴν ἑορτήν.» Ἀλλὰ τίνος θεοῦ; Κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους ἐν Ῥώμῃ τὴν πρώτην Ἰανουαρίου ἐθύοντο θυσίαι εἰς τὸν Ἐπιδαύριον Ἀσκληπιόν, εἰς τὸν **Vediovis** καὶ εἰς τὴν

ἀκραιφνῶς ἐθνικὸν χαρακτῆρα, καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἀνέκαθεν κατεπολέμησεν αὐτὴν σφοδρῶς, ἀλλ' ἐπὶ ματαίῳ. Περὶ τὸ ἔτος 400 ὁ Ἀμασείας Ἀστέριος ὡμίλησε κατὰ τῶν πανηγυριζόντων αὐτήν, ἣν καλεῖ ἑορτὴν «τοῦ ἔξωθεν συρφετοῦ, πολὺ συνάγουσαν τοῦ μαμωνᾶ τὸ ἀργύριον καὶ τὴν ἄλλην καπηλείαν ἐφελκομένην τὴν ἀγοραῖόν τε καὶ ἀνελεύθερον.» [1]) Παρετήρησε δ' ὅτι ἄγνωστος εἶναι ὁ λόγος καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῆς: «Ἐπὶ δέ γε τούτων τῶν ἡμερῶν, πρῶτον μὲν τὸ ἐπὶ τίσι τελεῖται ἡ πανήγυρις ἄδηλον. Μῦθοι γὰρ λέγονται πολλοί, ἀλλήλων ἀνατρεπτικοί, ἀληθὲς δὲ οὐδέν.» [2]) Ὀλίγα ἔτη πρὸ τοῦ Ἀστερίου, τῷ 387, μετὰ πολλῆς δυνάμεως ἀντεπεξῆλθεν ἐν Ἀντιοχείᾳ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κατὰ τῶν Καλανδῶν, ὧν τὸν πανηγυρισμὸν ἐχαρακτήρισεν ὡς δεινότερον ἐξανδραποδισμοῦ τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν πολεμίων: «Αἱ γὰρ διαβολικαὶ παννυχίδες αἱ γενόμεναι τήμερον, καὶ τὰ σκώμματα καὶ αἱ λοιδορίαι καὶ αἱ χορεῖαι αἱ νυκτεριναί, καὶ ἡ καταγέλαστος αὕτη κωμῳδία παντὸς πολεμίου χαλεπώτερον τὴν πόλιν ἡμῶν ἐξῃχμαλώτισαν.» [3]) Ἀλλ' οἱ Ἀντιοχεῖς ἀπειθεῖς εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ πνευματικοῦ διδασκάλου των ἐπανηγύρισαν τὰς Καλάνδας, ὡς πρότερον, πλὴν ὀλιγίστων ὧν ἐξαίρει τὴν εὐσέβειαν ἐν ἄλλῳ λόγῳ, λεχθέντι τὴν ἐπαύριον τῶν Καλανδῶν, ἐν ᾧ καὶ ἑορτὴν σατανικὴν ἀποκαλεῖ ταύτας. [4]) Αἱ ἀπαγορεύσεις τῆς ἐκκλησίας εἰς οὐδὲν συνετέλεσαν καὶ μετέπειτα, ἐνῷ δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ Ζ' αἰῶνος ἡ Ϛ' οἰκουμενικὴ σύνοδος ἀφώρισε τοὺς πανηγυρίζοντας τὰς Καλάνδας, μετὰ τέσσαρας αἰῶνας αἱ συνήθειαι αὗται δὲν εἶχον ἐκλίπῃ, ὡς μαρτυρεῖ κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΒ ὁ Βαλσαμών, λέγων· «ὅπερ καὶ μέχρι τοῦ νῦν παρά τινων ἀγροτῶν γίνεται κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἰανουαρίου μηνός.»

Fortunam. (Wissowa ἔνθ. ἀν. σ. 191. 211. 254). Βεβαίως δ' εἰς οὐδενὸς τούτων τὴν τιμὴν ἤγετο ἡ ἑορτή, ἧς ἡ ἀρχὴ ἐστηρίζετο μᾶλλον εἰς τὴν δοξασίαν ὅτι ἡ κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους εὐθυμία καὶ χαρὰ ἦσαν ἀσφαλῆ ἐχέγγυα εὐετηρίας.

[1]) Ἀστερίου Λόγος κατηγορικὸς τῆς ἑορτῆς τῶν Καλανδῶν, ἐν Migne Patrol. gr. τ. 40 σ. 216.

[2]) Αὐτ. σ. 217.

[3]) Ἰω. Χρυσοστόμου Λόγος ἐν ταῖς καλάνδαις, ἐν Migne Patrol. gr. τ. 48 σ. 954.

[4]) Τοῦ αὐτοῦ, Μετὰ τὰς Καλάνδας τῇ ἑξῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ λεχθεὶς κατὰ τῶν μεθυόντων, αὐτ. σ. 963 κέ.

Καὶ μέχρι τῆς σήμερον παρέμεινεν ὁ ἑορτασμὸς τῶν Καλανδῶν καὶ αἱ πρὸς ταύτας συναπτόμεναι δοξασίαι, ἄλλαι μὲν ἐν πάσαις ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, ἄλλαι δ' ἐνιαχοῦ μόνον διατηρούμεναι. Πανελλήνιοι εἶναι ὁ στολισμὸς τῆς ἀγορᾶς,[1]) αἱ εὐωχίαι,[2]) ἡ ἀπόπειρα τῆς τύχης διὰ τῶν τυχηρῶν παιγνίων, τοῦ κερδαίνοντος προοιωνιζομένου εὐτυχὲς τὸ ἔτος, τοὐναντίον δὲ τοῦ ἀτυχοῦντος·[3]) καὶ τὰ εὐφημητικὰ καὶ ἐνίοτε σκωπτικὰ ᾄσματα, τὰ ᾀδόμενα ὑπὸ παίδων ἢ καὶ ἐνηλίκων, περιερχομένων τὰς οἰκίας[4]) καὶ τἀμοιβαῖα δῶρα.[5]) Κατὰ τόπους δ' ἐπιχωριάζουσιν ἡ παρατήρησις τῶν ἡμερῶν, ἐξ ἧς προμαντεύουσι τὰς καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἀτμοσφαιρικὰς μεταβολάς,[6]) καὶ αἱ μεταμφιέσεις.

Αἱ μεταμφιέσεις ἦσαν τὸ χαρακτηριστικώτατον γνώρισμα τῶν βυζαντινῶν Καλανδῶν. Ὁ κανὼν τῆς Ϛ´ οἰκουμενικῆς συνόδου ὁρίζει «μηδένα ἄνδρα γυναικείαν στολὴν ἐνδιδύσκεσθαι, ἢ γυναῖκα τὴν ἀνδράσιν ἁρμόδιον. Ἀλλὰ μήτε προσωπεῖα κωμικὰ ἢ σατυρικὰ ἢ τραγικὰ ὑποδύεσθαι.» Ἀλλὰ μέχρι τέλους τοῦ ΙΒ´ αἰῶνος αἱ μεταμφιέσεις ἐξηκολούθουν νὰ γίνωνται καὶ ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἐκκλησιῶν· ὅσα λέγει ὁ Βαλσαμὼν περὶ τῶν γινομένων παρὰ τῶν κληρικῶν εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἑορτὴν τῶν Φώτων ἐναντίον τοῦ κανόνος ἐκείνου, διευκρινεῖ παρακατιών,[7]) βεβαιῶν ὅτι καί τινες κληρικοὶ «πρὸς διάφορα μετασχηματίζονται προσωπεῖα· καὶ ποτὲ μὲν ξιφήρεις ἐν τῷ μεσονάῳ τῆς ἐκκλησίας μετὰ στρατιωτικῶν ἀμφίων εἰσέρχονται, ποτὲ δὲ καὶ ὡς μοναχοὶ προοδεύουσιν ἢ καὶ ὡς τετρά-

[1]) «Ἡ ἀγορὰ φιλοτίμως ἐκαλλωπίσατο σήμερον.» (Ἰω. Χρυσοστ. ἔνθ. ἀν. τ. 48 σ. 954).

[2]) «Πανταχοῦ δὲ πότοι καὶ τράπεζαι συβαριτικαὶ καὶ γέλωτες.» (Λιβαν. τ. Ι σ. 256). Βλ. καὶ Χρυσόστομ. αὐτ.

[3]) Σήμερον δοκιμάζουσι τὴν τύχην εἰς τὸ χαρτοπαίγνιον, ἢ καὶ εἰς ἄλλα τυχηρὰ παίγνια. Οἱ παλαιοὶ ἐκύβευον τὴν δευτέραν τοῦ Ἰανουαρίου: «καὶ πρὸς κύβοις εἰσὶ δεσπόται τε ἀναμὶξ καὶ οἰκέται.» (Λιβάν. τ. IV σ. 105Ϛ. Βλ. καὶ τ. Ι σ. 258).

[4]) Ἀστέριος ἔνθ. ἀν. σ. 220. Τζέτζ. Χιλιάδ. ΙΓ´, 245 κέ. (ὅστις ἀναφέρει ἑορταστικὰ ᾄσματα τῶν περιτρεχόντων τὰς οἰκίας κατὰ τὰ Χριστούγεννα, τὴν πρώτην τοῦ ἔτους καὶ τὰ Θεοφάνια, ἀπαραλλάκτως ὡς γίνεται σήμερον).

[5]) Τὰ δῶρα κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους ἦτο παλαιὸν ῥωμαϊκὸν ἔθιμον (**strenae**)· περὶ δὲ τῆς διατηρήσεως τοῦ ἔθους παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς βλ. Λιβάν. τ. Ι σ. 257-8. 259. τ. IV σ. 1054. 1055. Ἀστέρ. ἔνθ. ἀν. τ. 40 σ. 217. 220. 221.

[6]) Ἰω. Χρυσοστ. ἔνθ. ἀν. σ. 954. 955. Βλ. καὶ τὰς ἐμὰς Παροιμίας τ. Β´ σ. 624.

[7]) Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ Σύνταγμα κανόνων τ. Β´ σ. 451.

ποδα.» Ὁ δὲ λόγος ὃν ἀφελῶς ἔφερον πρὸς ἐξήγησιν τῶν τοιούτων ἐκτρόπων καὶ ἀσεβῶν συνηθειῶν ἦτο τὸ ἀρχαιοπαράδοτον: «Ἐρωτήσας οὖν, προσθέτει ὁ Βαλσαμών, ὅπως ταῦτα παρεχωρήθησαν γίνεσθαι, οὐδέν τι ἕτερον ἤκουσα, ἀλλ' ἢ ἐκ μακρᾶς συνηθείας ταῦτα τελεῖσθαι.» Καὶ ἐκ παλαιοτέρων μαρτυριῶν διδασκόμεθα, ὅτι αἱ μεταμφιέσεις ἀπετέλουν τὸ κυριώτατον μέρος τοῦ πανηγυρισμοῦ τῶν Καλανδῶν. Αὐτοὶ οἱ ἔνοπλοι στρατιῶται κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὄχι μόνον διεκωμῴδουν τοὺς ἄρχοντας, ἐπιβαίνοντες ἅρματος, καὶ δορυφόρους πεπλασμένους χειροτονοῦντες, καὶ πολλὰ ποιοῦντες πρὸς γέλωτα, ἀλλὰ καὶ γυναικείαν ἐσθῆτα ἐφόρουν πολλοί, καὶ ἔργα γυναικῶν ὑπεκρίνοντο, φέροντες ἠλακάτην ἐρίου γέμουσαν καὶ νήθοντες, καὶ τὴν φωνὴν μετήλλασσον, ὅπως φαίνεται ὡς γυναικεία. [1]) Πολυτίμους δὲ λεπτομερεστέρας πληροφορίας παρέχει ὁ γράψας τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Δασίου: [2]) «Αὕτη ἡ μυσαρὰ παράδοσις (τῆς ἑορτῆς τῶν Κρονίων) καὶ μέχρις ἡμῶν τῶν ἐσχάτων περιελθοῦσα ἀθλιωτέρως παραφυλάττεται· οὔτε λήγοντος γὰρ τοῦ κόσμου τὸ ἔθος τὸ κακὸν τέλος λαμβάνει, ἀλλὰ μᾶλλον χειροτέρως ἀνανεοῦται· ἐν γὰρ τῇ ἡμέρᾳ τῶν καλανδῶν Ἰανουαρίων μάταιοι ἄνθρωποι, τῷ ἔθει τῶν Ἑλλήνων ἐξακολουθοῦντες, χριστιανοὶ ὀνομαζόμενοι, μετὰ παμμεγέθους πομπῆς προέρχονται, ἐναλάττοντες τὴν ἑαυτῶν φύσιν καὶ τὸν τρόπον, καὶ

[1]) Ἀστέριος ἔνθ. ἀν. σ. 221.

[2]) Τὸ μαρτύριον τοῦτο ἐδημοσιεύθη ἐκ κώδικος παρισινοῦ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἡ δὲ σύνταξις αὐτοῦ μοὶ φαίνεται μόνον κατὰ ἕνα αἰῶνα παλαιοτέρα. Οἱ λόγοι οὓς φέρει ὁ ἐκδότης Cumont πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἐγράφη πολὺν χρόνον πρὸ τοῦ τέλους τοῦ Ζ' αἰῶνος δὲν εἶναι κατὰ τὴν γνώμην μου ἰσχυροί. Ὁρμώμενος οὗτος ἐκ τῆς εἰκασίας ὅτι ἐγράφη ἐν τῷ τόπῳ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου, ἐν Μοισίᾳ, ἣν ἀπώλεσαν οἱ Βυζαντινοὶ τῷ 679 καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, θεωρεῖ ἀπίθανον ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν ἔθος τοῦ πανηγυρισμοῦ τῶν Κρονίων διετηρήθη ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον. Ἀλλ' οὐδὲν ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Μαρτυρίου ἐμφαίνει ὅτι ἐγράφη ἐν Μοισίᾳ· ἐκ δὲ τοῦ παρατεθειμένου ἐνταῦθα χωρίου καταφαίνεται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἐξακολουθήσεως τοῦ πανηγυρισμοῦ τῶν Κρονίων μέχρι τῶν χρόνων τοῦ γράφοντος, ἀλλὰ περὶ τῶν Καλανδῶν. Οἱ δὲ λόγοι τοῦ συναξαριστοῦ «μέχρις ἡμῶν τῶν ἐσχάτων» καὶ «λήγοντος τοῦ κόσμου» δεικνύουσιν ὅτι πολλοὶ αἰῶνες μεσολαβοῦσιν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ' αἰῶνος, ὅτε ἐμαρτύρησεν ὁ ἅγιος Δάσιος μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς ἐγράφη τὸ Μαρτύριον. Ἀνάγκη δὲ καὶ τοῦτο νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὰ λεγόμενα περὶ τῶν Καλανδῶν ἀναφέρονται εἰς τὰ ἐν ἑλληνικαῖς χώραις γινόμενα, διότι ἡ τοῦ Cumont εἰκασία ὅτι μετεφράσθη τὸ μαρτύριον ἐκ λατινικοῦ πρωτοτύπου μοὶ φαίνεται ἀβάσιμος· ἀλλ' ἡ συζήτησις περὶ ταύτης δὲν εἶναι τοῦ παρόντος.

μορφὴν τοῦ διαβόλου ἐνδύονται [1]) αἰγείοις δέρμασι περιβεβλημένοι, τὸ πρόσωπον ἐνηλλαγμένοι, ἀποβάλλουσιν ἐν ᾧ ἀνεγεννήθησαν ἀγαθῷ καὶ διακατέχουσιν ἐν ᾧ ἐγεννήθησαν κακῷ· ἀποτάξασθαι ὁμολογήσαντες ἐν τῷ βαπτίσματι τῷ διαβόλῳ καὶ ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ, πάλιν στρατεύονται αὐτῷ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς καὶ αἰσχροῖς.» [2]) Εἰς τὰς τοιαύτας μεταμφιέσεις πρέπει νὰ συγκαταλεχθῇ καὶ τὸ τὴν ἐνάτην τοῦ δωδεκαημέρου μέχρι τοὐλάχιστον τοῦ Ι′ αἰῶνος παιζόμενον Γοτθικόν, περὶ οὗ ἐσημειώθησάν τινα ἀνωτέρω.

Εἰσήχθησαν δ' αἱ μεταμφιέσεις εἰς τὰς ἑορτὰς τοῦ δωδεκαημέρου ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λατρείας. Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ λατρείᾳ κατὰ τὰς Νόνας Καπροτίνας (7 Ἰουλ.) ἐφόρουν αἱ δοῦλαι τὰ ἐνδύματα τῶν δεσποινῶν, [3]) καὶ κατὰ τὰ ἐξελληνισθέντα Κρόνια ἐγίνετο ἐπίσης μεταμφίεσις τοῦ λαχόντος βασιλέως. Ἀλλὰ κυρίως τῶν ἑλληνικῶν δυονυσιακῶν ἑορτῶν ἀποτελοῦσιν ἐνιαχοῦ σπουδαῖον στοιχεῖον αἱ μεταμφιέσεις. Ἂν κατὰ τἀττικὰ κατ' ἀγροὺς Διονύσια, τὰ ἀγόμενα κατὰ τὸν περὶ τὰς χειμερίους τροπὰς μῆνα Ποσειδεῶνα, συνειθίζοντο μεταμφιέσεις δὲν εἶναι μεμαρτυρημένον· ἀλλ᾽ εἰς τὴν ἀντιστοιχοῦσαν εἰς ταύτην ἀστικὴν διονυσιακὴν ἑορτὴν τ' Ἀνθεστήρια, πολλοὶ ἐφόρουν γυναικείας ἐσθῆτας, καὶ «γυναικομίμῳ μορφώματι» ἐπόμπευον, «τὰ μὲν ὡς Ὧραι, τὰ δὲ ὡς Νύμφαι, τὰ δὲ ὡς Βάκχαι» πράττοντες. [4]) Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀστερίου καταγγελλόμενος γυναικισμὸς τῶν στρατιωτῶν κατὰ τὰς Καλάνδας, ἐνομίζετο οὕτως ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῶν διονυσιακῶν ἑορτῶν, τοὐλάχιστον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ ΙΒ′ κατὰ τὸν Α′ αἰῶνα π. Χ., ὥστε φιλόσοφός τις διεβλήθη παρὰ τῷ βασιλεῖ ὅτι «μόνος τῶν ἄλλων γυναικεῖα οὐκ ἐνεδύσατο ἐν τοῖς Διονυσίοις.» [5])

Αἱ Καλάνδαι ἑωρτάζοντο καὶ ἐν τῇ ἐκχριστιανισθείσῃ δυτικῇ Εὐρώπῃ, καὶ συνειθίζοντο αἱ μεταμφιέσεις κατὰ ταύτας· μαρτυρίαν περὶ

[1]) Ὁ ἐκδότης διέφθειρε τὸ κείμενον δι' ἐσφαλμένης στίξεως καὶ συμπληρώσεως, γράψας: «ἐν. τὴν ἐ. φ., καὶ τὸν τρόπον καὶ ⟨τὴν⟩ μ. τοῦ δ. ἐνδ. — τὸ πρ. ἐν. ἀ.»

[2]) **Analecta Bollandiana** 1897 σ. 12.

[3]) **Wissowa** ἔνθ. ἀν. σ. 381, 7.

[4]) Φιλοστράτ. Ἀπολλών. Δ′, 21 σ. 158.

[5]) Λουκιαν. περὶ διαβολ. 16 τ. III σ. 146. Βλ. περὶ τῶν μεταμφιέσεων τῶν ἀνδρῶν εἰς γυναῖκας κατὰ τὰς διονυσιακὰς ἑορτὰς **Gruppe Griech. Mythol.** σ. 903 κἑ.

τούτου πολύτιμον παρέχει ὁ Καισάριος ὁ Ἀρελάτου, κατὰ τὴν πρώτην πεντηκονταετηρίδα τοῦ Ϛ αἰῶνος, ὅστις πιθανώτατα ἐννοῶν τὰ συνειθιζόμενα ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καὶ τῇ ἄλλῃ Γαλατίᾳ, βεβαιώνει ὅτι ὄχι μόνον ἐθνικοί, ἀλλὰ καὶ χριστιανοὶ κατὰ τὰς Καλάνδας περιβάλλονται τερατώδεις μορφάς, καὶ λαμβάνουσι σχήματα ζώων, ἢ φοροῦσι δέρματα βοσκημάτων ἢ κεφαλὰς ζώων.[1] Καὶ ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις διετηρήθη πολλαχοῦ τῆς Δύσεως ἡ ἑορτὴ τῶν Καλανδῶν,[2] ὧν ἔθιμά τινα σώζονται μέχρι τῆς σήμερον. Ἀλλὰ καὶ οἱ Σλάβοι παρέλαβον παρὰ τῶν Βυζαντινῶν τὴν ἑορτὴν καὶ τὰς πλείστας τῶν συναπτομένων πρὸς ταύτην συνηθειῶν.[3]

Μεταμφιέσεις δὲ συνειθίζοντο ἐν τῇ ἀγγλικῇ αὐλῇ κατὰ τὸν ΙΔ΄ καὶ τὸν ΙΕ΄ αἰῶνα κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανίων.[4] Ἐν Σκωτίᾳ κατὰ τὸν ΙϚ΄ αἰῶνα περιήρχοντο νεανίαι τας ὁδοὺς κατὰ τὰ Χριστούγεννα, φοροῦντες προσωπεῖα καὶ ἔχοντες ῥόπαλα, ᾄδοντες δὲ ᾆσμά τι καλούμενον Trollolay.[5] Πολλαχοῦ δὲ τῆς Γερμανίας συνειθίζονται μέχρι τῆς σήμερον ποικίλαι μεταμφιέσεις κατὰ τὰ Χριστούγεννα καὶ τὰ Θεοφάνια·[6] ὁμοίως ἐν Ἑλβετίᾳ,[7] ἐν ταῖς σκανδιναυικαῖς χώραις[8] ἐν Βοημίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ.[9]

[1]) Caesar. Arelatensis ἐν ἐπιμέτρῳ τῶν ἁπάντων τοῦ Αὐγουστίνου, ὁμιλ. 129. Περὶ μεταμφιέσεων παρὰ τοῖς Φράγκοις κατὰ τὰς καλάνδας τοῦ Ἰανουαρίου βλ. Ducange Glossar. latinit. λ. vetula. Ἄλλας μαρτυρίας περὶ μεταμφιέσεων κατὰ τὰς Καλάνδας ἐν χώραις τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἐν αἷς καὶ περὶ μεταμφιέσεων εἰς γυναῖκας, βλ. παρὰ Panzer Beitrag zur deutschen mythol. τ. II σ. 466 κέ.

[2]) Συναγωγὴν μαρτυριῶν βλ. ἐν Archives suisses des traditions populaires 1903 σ. 187 κέ.

[3]) Hanusch, Slawisch. Mythus σ. 192. Ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις παρέμεινεν τὸ ἔθος τῶν ἑορταστικῶν ᾀσμάτων (αὐτ. σ. 194). Τὸ ἔθος τοῦτο διετήρησαν καὶ οἱ Ῥωμοῦνοι. (J. K. Schuller, Kolinda. Eine Studie über romänische Weihnachtslieder. Hermannstadt, 1860. W. Schmidt das Jahr u seine Tage σ. 1-2).

[4]) Rud. Brotanek, die englischen Maskenspiele. Wien 1902 σ. 1 κέ. (Wiener Beiträge zur Englischen Philologie τ. XV).

[5]) El. H. Meyer, Indogerman Mythen τ. II σ. 528.

[6]) Mannhardt Wald- u Feldkulte τ. II σ. 184 κέ. K. Weinhold, über die Weihnachtspiele u.-Lieder in Süddeutschland u. Schlesien. Gottha 1853. Fr. Weineck, Knecht Ruprecht u. seine Genossen. Guben 1898. Zeitschrift d. Vereins f. Volksk. 1897 σ 315 (ἐν τῇ Ἀνατ. Πρωσσίᾳ κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους).

[7]) Archives suisses des trad. popul. 1903 σ. 116 κέ. Mannhardt II, 190 κέ.

[8]) Mannhardt II, 191 κέ.

[9]) Αὐτ. σ. 188 κέ. Ἐν Franche-Comté τῆς Γαλλίας τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης

Παρ' ἡμῖν τὸ ἔθιμον τῶν μεταμφιέσεων κατὰ τὸ δωδεκαήμερον ἐπιχωριάζει, καθ' ὅσον ἐγὼ τοὐλάχιστον γινώσκω, κυρίως ἐν ταῖς βορείοις ἑλληνικαῖς χώραις, ἐν Θεσσαλίᾳ, Μακεδονίᾳ καὶ Θρᾴκῃ, καὶ ἐν Κρήτῃ. Ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ἦτο γενικώτερον, ὡς συνάγεται ἔκ τινων τεκμηρίων, ἀλλὰ περιῆλθεν εἰς ἀχρηστίαν καὶ ἐλησμονήθη.

Ἐν Κρήτῃ οἱ μεταμφιαζόμενοι κατὰ τὰ Κάλανδα καλοῦνται *Καμπουχέροι*· ἐν Ἀχαΐᾳ *Κατσιμπουχέροι* λέγονται οἱ Καλλικάντζαροι, [1]) *καμουτζέλλαις* δ' ἐν Σύμῃ οἱ μεταμφιαζόμενοι κατὰ τὰς ἀπόκρεως. [2]) Ἴσως τὸ ὄνομα προῆλθεν ἐκ τοῦ ἱσπανικοῦ gambujo (προφ. γκαμπούχο), σημαίνοντος τὸ προσωπεῖον καὶ τὸ φάσμα.

Ἐν τῇ Θεσσαλικῇ Μαγνησίᾳ αἱ μεταμφιέσεις γίνονται συνήθως τὴν πρώτην τοῦ Μαΐου, οἱ δὲ μεταμφιαζόμενοι καλοῦνται *Μάηδες*, καὶ ὑποκρίνονται τὰ πρόσωπα μιμικοῦ δράματος, παρεχούσης τὰ προσωπεῖα τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωρίου. Ἀλλ' ἐν Πορταριᾷ τοῦ Πηλίου οἱ Μάηδες μεταμφιάζονται καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Φώτων. Εἷς ὑποκρίνεται ἰατρόν, φορῶν ὑψηλὸν πῖλον, τσαρούχια καὶ γελέκον σταυρωτόν, ἄλλος τὸν βοηθὸν παῖδα τοῦ ἰατροῦ *(γιατροῦλι)*, ἄλλος Ἑβραῖον (ὁ *Ὀβριός*) καὶ ἕτερος Ἑβραίαν (ἡ *Ὀβριά*), οἵτινες κρατοῦσι κάλαθον περιέχοντα παλαιὰ τρυβλία. Τὰς δὲ νύκτας τοῦ δωδεκαημέρου εἷς μεταμφιάζεται εἰς Ἀράπην, φορεῖ δὲ παλαιὰν καπόταν καὶ ἔχει προσερραμένους εἰς τὰ ἐνδύματά του κώδωνας (*κουδούνια*). Περιέρχεται δὲ τὰς ὁδοὺς κρατῶν φανάριον. Λέγουσι δὲ ῥητῶς ὅτι τοῦτο γίνεται *γιὰ τὰ καρκαντζέλια*, ἤτοι πρὸς ἀποτροπὴν τῶν Καλλικαντζάρων. Ἐν Φαρσάλοις δὲ οἱ μεταμφιαζόμενοι κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Φώτων ὑποκρίνονται ἐπίσης τὰ πρόσωπα μιμικοῦ δράματος. Εἷς ὑποκρίνεται τὸν γαμβρόν, ἄλλος τὴν νύμφην, καὶ ἄλλος ἀράπην· οὗτος ὁρμᾷ ν' ἁρπάσῃ τὴν νύμφην, ἀλλ' ὁ γαμβρὸς τὴν προστατεύει. [3])

Τὴν πρώτην τοῦ ἔτους γίνονται αἱ μεταμφιέσεις ἐνιαχοῦ τῆς Μα-

τοῦ ἔτους παιδία μεταμφιαζόμενα περιέρχονται τὰς οἰκίας αἰτοῦντα δῶρα· ὁμοίως δὲ καὶ τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων, μεταμφιαζόμενα εἰς τοὺς Μάγους βασιλεῖς. (RTP. 1899 σ. 1. 9).

[1]) Βλ. ἀρ. 853.

[2]) ΚΠ. τ. Η΄ σ. 472.

[3]) Περιγραφὴν ὁμοίων μεταμφιέσεων ἐν Καρδίτσῃ κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους ἐδημοσίευσεν ἡ Ἐφημερὶς τῆς 19 Ἰανουαρίου 1889.

κεδονίας, οἱ δὲ μετημφιεσμένοι λέγονται ἐν Βελβεντῷ μὲν *Ἀράμπδις* (Ἀράπηδες), ἐν Παλαιογρατσάνῃ δὲ *Ῥουκατζιάρια.* [1]) Ἐν Σιατίστῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Μακεδονίας τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς τῆς πρωτοχρονιᾶς παῖδες ἢ ἐνήλικες, φέροντες κώδωνας, περιέρχονται τὰς ὁδοὺς θορυβοῦντες· [2]) οἱ κώδωνες λέγονται *μπιμπουσάρια*, ἐκ τούτων δ' ἔλαβον τὸ ὄνομα καὶ οἱ κωδωνοφόροι. [3]) Ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ζήσας Κοζανίτης Χαρίσιος Μεγδᾶνος, βεβαιοῖ ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο ἦτο γενικώτερον, ὅτι καθ' ὅλον τὸ δωδεκαήμερον περιήρχοντο οἱ κωδωνοφόροι παῖδες τοὺς οἴκους, ᾄδοντες ᾄσματα, καὶ ὅτι εἶχον «ἕνα ἢ πλείους τῆς συνοδίας των τραγικῶς μεμορφωμένους μὲ προσωπίδας καὶ κώδωνας καὶ οὐρὰς ἀλωπέκων καὶ ἄλλα παρόμοια εἰς εἶδος ἀλλόκοτον καὶ τερατῶδες, καθὼς ἐκεῖνο τῶν Ἐμπουσῶν.» Προσθέτει δ' ὅτι εἰς τὴν πατρίδα του Κοζάνην ἐκαλοῦντο οὗτοι *Ἐμπουσάριοι*, παραλλάξας τὸ ὄνομα μικρὸν ὅπως προσαρμοσθῇ εἰς τὴν ἀπὸ τῆς Ἐμπούσης ἐτυμολογίαν. [4]) Εἰς τὰ κατὰ τὸ Πάγγαιον Λακκοβίκια τὴν μὲν πρωΐαν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους περιέρχονται ὅμιλοι παίδων τὰς ὁδοὺς καὶ διὰ ξύλων καὶ ῥοπάλων κρούουσι τὰς θύρας πασῶν τῶν οἰκιῶν, εὐχόμενοι ὑπὲρ εὐετηρίας, ἂν δε μὴ λάβωσι φιλοδωρήματα ἀποχωροῦσιν ἐπιλέγοντες σκωπτικὰς ἀράς. [5]) Τὴν δὲ ὑστεραίαν τῶν Φώτων ὁμὰς ἀνθρώπων, φορούντων εὐτελῆ καὶ ῥακώδη ἐνδύματα, ἐξ ὧν ἐξαρτῶσι κώδωνας «καὶ πᾶν ἄλλο δυνάμενον νὰ ἐμποιήσῃ τρόμον τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις, περιφέρεται ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καὶ οἰκίας, ὁπόθεν λαμβάνει χρήματα. Οὗτοι ὀνομάζονται *παμπό-*

[1]) Εὐθ. Μπουντώνα, Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Βελβεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ σ. 102.

[2]) **Abbott Macedonian Folklore** σ. 80.

[3]) Διὰ τοὺς κώδωνας ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος οἱ μεταμφιαζόμενοι κατὰ τὰς ἀπόκρεως καλοῦνται *Κουδουνᾶτοι*. Περὶ τῆς λέξεως ταύτης κατὰ τοὺς μέσους χρόνους βλ. **Ducange Glossar. Graec.** λ. κωδωνάτος σ. 774.

[4]) Μεγδάνου, Ἑλληνικὸν πάνθεον. Πέστη 1812 σ. 475. Ὅτι τὸ ἔθιμον δὲν ἐπεχωρίαζε μόνον ἐν Κοζάνῃ φανερώνει διὰ τῆς φράσεως «ἡ εἰσέτι καὶ ἤδη ἐπικρατοῦσα συνήθεια εἰς πολλοὺς τόπους τῆς Ἑλλάδος.» Τὴν παραγωγὴν τῆς λέξεως μπιμπουσάρι ἀγνοῶ, ὅθεν δὲν δύναμαι ν' ἀποφανθῶ ἂν ἡ ἀπὸ τοῦ Ἔμπουσα ἐτυμολογία τοῦ Μεγδάνου εἶναι ὀρθὴ ἢ ἐσφαλμένη.

[5]) Γουσίου ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 37-38 (Ἐκ τούτου **Abbott** ἔνθ. ἀν.).

γεροι.» [1]) Ἐν Καταφυγίῳ τοῦ Ὀλύμπου κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν περιέρχονται ὁμοίως τὰς οἰκίας ὅμιλος ἀνδρῶν, οἵτινες *Προδρομῖται* καλοῦνται ἀπὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, τοῦ ὁποίου ἑορτάζεται τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἡ μνήμη· ἀλλ' οὗτοι δὲν εἶναι μετημφιεσμένοι, ᾄδουσι δὲ εὐχετικὰ ᾄσματα. [2])

Πρὸς τοὺς Παμπογέρους τῶν Λακκοβικίων συνωνυμεῖ τὸ ἐν Στενημάχῳ τῆς Φιλιππουπόλεως ἐπιχωριάζον ὄνομα *Στάρτσιοι.* [3]) Καὶ οὗτοι γίνονται ὡς ἐκεῖνοι τὴν 8 Ἰανουαρίου, ἀλλ' ὑποκρίνονται καὶ οὗτοι ὡς οἱ μετημφιεσμένοι ἐν Θεσσαλίᾳ δραματικόν τινα μῖμον. Οἱ Στάρτσιοι, ὡς λέγει ὁ Βλάσιος Σκορδέλης, [4]) εἶναι «ἀνάλογοι μὲ τοὺς ἀλλαχοῦ γινομένους κατὰ τὴν ἀπόκρεω μασκαράδες, τῶν ὁποίων ὅμως οὐσιωδῶς διαφέρουσιν· ἐπειδὴ ἐνταῦθα πᾶσα ἑταιρία τοιαύτη παρασκευάζει ἕνα *γενίτσαρον* ὡπλισμένον καὶ μεγαλοπρεπῆ, καὶ ἕνα *στάρτσον*, ὡς σάτυρον τῷ ὄντι, [5]) δηλ. γελοῖον πρόσωπον· καὶ κατόπιν τοῦ γενιτσάρου ἀκολουθεῖ ἡ *καdίνα* [6]) μὲ προχοΐδα εἰς τὰς χεῖρας, παριστῶσα, φαίνεται, αἰχμάλωτον τοῦ γενιτσάρου· οὗτοι δὲ περιφέρονται ἀκολουθούμενοι, ὡς εἰκός, ἀπὸ πολυάριθμον πλῆθος εἰς τὰς ὁδούς, χορεύοντες καὶ παίζοντες· συνοδεύονται δὲ ὑπὸ τυμπάνου.»

Οἱ μετημφιεσμένοι τοῦ δωδεκαημέρου παρέσχον τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ νὰ πλάσῃ τοὺς Καλλικαντζάρους. Ὁ τρόμος, ὃν ἐνέπνεον εἰς τὰ παιδία μὲν πάντοτε πολλάκις δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐνήλικας, προσέδιδε δαιμονιώδη φύσιν εἰς τοὺς ὀχληροὺς καὶ ταραχώδεις ἐκείνους πανηγυριστὰς τῶν Καλανδῶν, μέχρις ὅτου παντελῶς συνέχυσε καὶ ἀφομοίωσεν αὐτοὺς πρὸς τὰ παντοῖα δείματα τῶν δεισιδαιμόνων παραστάσεων. Ἀλλ' ὥσπερ ἀνάμνησις τῆς ἀφετηρίας τῶν δαιμονικῶν

[1]) Γούσιος σ. 40-1. (**Abbott** σ. 88). Ἡ λέξις σημαίνει τὸν ὑπέργηρων· ἐκ τοῦ τουρκ. μπαμπᾶ καὶ γέρος. Τὸ θηλ. Μπαμπόγρια. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 1251.

[2]) Γ. Παπαγεωργίου οἱ Προδρομῖται ἐν Ἑστίᾳ 1888 τ. ΚΕ' σ. 251-3. (Ἐκ τούτου **Abbott** σ. 88-89).

[3]) Ἐκ τοῦ βουλγαρικοῦ **startsi** σημαίνοντος τοὺς γέροντας· ὁ ἑνικὸς **starets**, ἀλλ' ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὁ ἑνικὸς ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ πληθυντικοῦ.

[4]) Ἐν Πανδώρᾳ 1861 τ. ΙΑ' σ. 450.

[5]) Ὁ Σκορδέλης ἐτυμολογεῖ τὴν λέξιν ἀπὸ τοῦ σάτυρος.

[6]) Ὁ Σκορδέλης γράφει καντύνα. Ἀλλ' ἡ λέξις εἶναι τουρκικὴ (**khathym**) σημαίνουσα τὴν δέσποιναν, βουλγαριστὶ **kadena** (=τούρκισσα δέσποινα).

τούτων ὄντων παρέμειναν αἱ δοξασίαι, ὅτι γίνονται ἐξ ἀνθρώπων, [1]) καὶ ὅτι ἐνίοτε ἀναλαμβάνουσι τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν [2]) ἢ παρακωλύεται ἡ μεταβολὴ αὐτῶν εἰς δαίμονας. [3]) Διετήρησαν δ' ἐνιαχοῦ οἱ νεότευκτοι δαίμονες τὰ ὀνόματα τῶν μετημφιεσμένων τοῦ δωδεκαημέρου. Ἂν ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος Καλλιτσάγγαρος, ἣν ἀνωτέρω προέτεινα, εἶναι ἀκριβής, τοῦτο, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὑπόδεσιν, εὐαρμοστεῖ εἰς μετημφιεσμένους Οἱ Κρῆτες λέγουσι Καμπουχέρους τοὺς μετημφιεσμένους, τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα μικρὸν παρηλλαγμένον (Κατσιμπουχέροι) εἶναι τὸ τῶν Καλλικαντζάρων ἐν Ἀχαΐᾳ. Ἐν Παλαιογρατσάνῃ τοῦ Βελβεντοῦ οἱ μεταμφιαζόμενοι κατὰ τὰς Καλάνδας καλοῦνται, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, *Ῥουκατζιάρια* ἤτοι Καλλικάντζαροι, ἐν Κυθήροις δὲ *Καλλικάντζαρος* ἢ *Σκαλλικάντζαρος* ὀνομάζεται «εἶδος ἀνδρεικέλου φοβοῦντος τοὺς παῖδας κατὰ τὰς παραμονὰς τῶν Χριστουγέννων ἐκτιθέμενον ὡς φόβητρον.» [4]) Ἐν Λέρῳ δὲ τοὺς Καλλικαντζάρους καλοῦσι *Στρῆνας* (θηλ.) ὅπερ εἶναι ῥωμαϊκὸν ὄνομα τῶν Καλανδῶν (strenae) [5]). Η περιγραφὴ τῶν Καλλικαντζάρων ἐν τῇ παραδόσει τῆς Πορταριᾶς (ἀρ. 593) ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς περιγραφὴν παρελάσεως μετημφιεσμένων: «Βάναν ἄσπρα σπάπια (ἐνδύματα), σαρίκια ἄσπρα κόκκινα γαλάζια καὶ πράσινα 'ς τὸ κεφάλι τ'ς' εἶχαν νταούλια (τύμπανα) 'ς τὰ χέρια.—Ἄλλα γένονταν τραϊά, ἄλλα σὰ γ'ναῖκες κι' ἄλλα σὰ δεσποτάδες μὲ γένεια.» Ἡ δὲ δοξασία περὶ ἐπιφοιτήσεως αὐτῶν εἰς τὴν γῆν μόνον κατὰ τὸ δωδεκαήμερον θὰ ἦτο ἀκατανόητος, ἂν δὲν ἀνεφέρετο εἰς τοὺς ἑορταστὰς τοῦ δωδεκαημέρου.

Ὁ ἀπὸ τῶν μετημφιεσμένων φόβος εἰς οὐδένα πρέπει νὰ φανῇ ὑπερβολικὸς ἢ ἀδικαιολόγητος. Ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας οἱ

[1]) Βλ. τὴν ἑπομένην σημείωσιν.

[2]) Βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 600.

[3]) Βλ. τὴν ἑπομένην σημείωσιν.

[4]) Πανδώρ. τ. ΙΒ' σ. 598, τ. ΙΕ' σ. 258.

[5]) Οἰκονομοπούλου Λεριακὰ σ. 97. Ἡ λέξις εὑρίσκεται ἐν τῇ ἑλληνικῇ καὶ ἐν τῷ ἀχρήστῳ νῦν συνθέτῳ *καλὴστρῆνα*, ἀναγραφομένῳ ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Σομαβέρα καὶ σημαίνοντι δῶρον τῆς πρωτοχρονιᾶς. (Βλ. καὶ Κοραῆ Ἄτ. τ. Δ' σ. 216). Ἐν Γορτυνίᾳ δὲ μὲ παρηλλαγμένην σημασίαν λέγεται *ζτρῆνα* (ἡ) ἡ ἀθέτησις τῶν ὅρων τοῦ παιγνιδίου, καὶ *ζτρηνιάρης* (-ισσα, -ικο) ὁ παρακρούων ἐν τῷ παιγνιδίῳ.

Παμπόγεροι ἐμποιοῦσι «τρόμον καὶ φόβον» ὡς μαρτυρεῖ ὁ Γούσιος.[1]) Ἤδη ἐν ἀρχῇ τοῦ Ε΄ αἰῶνος περιγράφει ὁ Ἀμασείας Ἀστέριος ὁπόσα ἔπασχον κατὰ τὰς Καλάνδας οἱ παρεπιδημοῦντες ἐν τῇ πόλει χωρικοὶ ὑπὸ τῶν ἑορταστῶν: «μαστίζονται, παροινοῦνται, ἀπολλύουσιν τὰ ἐν χερσίν, ἐν εἰρήνῃ πολεμοῦνται, ἐπιχλευάζονται, κωμῳδοῦνται λόγοις καὶ ἔργοις.»[2]) Ὀλίγα δὲ ἔτη πρὸ αὐτοῦ ὁ Λιβάνιος ἐκθέτει ὁπόσον ὀχληροὶ ἦσαν οὗτοι εἰς πάντας: «οἳ δὴ καὶ τοῖς ἐργαστηρίοις ἐμβάλλοντες, θυροκοποῦντες κατατωθάζουσι καὶ οὐκ ἐῶσι καθεύδειν.»[3]) Ἐν ἐλλείψει ἄλλων λεπτομερεστέρων περιγραφῶν ἔννοιάν τινα τῶν παρεκτροπῶν τῶν μετημφιεσμένων κατὰ τὰς Καλάνδας δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἐκ τῶν γινομένων ἐν τῇ ἐφεσιακῇ ἑορτῇ τῶν Καταγωγίων, ἀγομένῃ τὴν 19 Ἰανουαρίου. Ὁ γράψας τὸ μαρτύριον τοῦ ἀποστόλου Τιμοθέου ἀναφέρει ταῦτα εἰς τὸν Α΄ αἰῶνα, ἀλλὰ πιθανώτατα περιγράφει ἔθιμα τοῦ ἑπομένου αἰῶνος ἂν μὴ καὶ μεταγενέστερα: «Τῆς δὲ Ἐφεσίων (ἐπισκοπῆς), λέγει οὗτος, λείψανα ἔτι τῆς πρώην εἰδωλολατρείας ἐν τοῖς τὸ τηνικαῦτα ταύτην οἰκοῦσιν ἐχούσης, Καταγωγίων, ὡς αὐτοὶ τότε ἐκάλουν, ἑορτὴν ἐν ἡμέραις τισὶν ἐπιτελούντων, προσχήματα μὲν ἀπρεπῆ ἑαυτοῖς περιτιθέντες, πρὸς δὲ τὸ μὴ γινώσκεσθαι *προσωπείοις* κατακαλύπτοντες τὰ ἑαυτῶν πρόσωπα, *ῥόπαλά* τε ἐπιφερόμενοι καὶ εἰκόνας εἰδώλων καί τινα ᾄσματα ἀποκαλοῦντες, ἐπιόντες τε ἀτάκτως ἐλευθέροις ἀνδράσιν καὶ σεμναῖς γυναιξίν, φόνους οὐ τοὺς τυχόντας διεργαζόμενοι καὶ πλῆθος αἱμάτων ἐκχέοντες ἐν τοῖς ἐπισήμοις τῆς πόλεως τόποις, ὡσανεὶ ἀναγκαῖόν τι καὶ ψυχωφελὲς πράττοντες οὐκ ἐπαύοντο.»[4])

[1]) Ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 41.

[2]) Ἐν Migne Patrol. gr. τ. 40 σ. 220.

[3]) Λιβανίου Ἔκφρασις Καλανδῶν τ. IV σ. 1054 Reiske.

[4]) Usener, Acta S. Timothei. Bonn σ. 11. Βλ. καὶ Φωτ. Βιβλ. 254 σ. 468-9 Bekker. Καὶ ἄλλας μαρτυρίας ἐκ συναξαρίων βλ. παρὰ Usener σ. 31-34. Οἱ προσωπιδοφόροι τῶν Καταγωγίων ἔφερον, κατὰ τὰς μαρτυρίας ταύτας ῥόπαλα καὶ εἴδωλα. Διὰ τοιοῦτόν τινα λόγον ἴσως *εἴδωλα* ἐκαλοῦντο ἄλλοτε ἐν Ἀθήναις οἱ προσωπιδοφόροι τῶν ἀπόκρεων, *ῥόπαλα* δὲ νῦν ὅμιλοι μετημφιεσμένων ἐκτελοῦντες κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀθλητικὰς ἀσκήσεις ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ταῖς πλατείαις τῆς πόλεως. Οὗτοι εἰς παλαιότερα ἔτη ἔφερον ἀληθῶς καὶ ῥόπαλα καὶ ἔτυπτον διὰ τούτων ἀλλήλους. Ῥόπαλα φέρουσι καὶ οἱ περιερχόμενοι τὰς οἰκίας παῖδες τὴν πρώτην τοῦ ἔτους ἐν Λακκοβικίοις. (Γούσιος ἔνθ. ἀν. σ. 38).

Τοιαύτης μεταπτώσεως ἀνθρώπων εἰς δαίμονας δὲν εἶναι οἱ Καλλικάντζαροι παράδειγμα μοναδικόν. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑποκριταὶ μίμων μετεπλάσθησαν εἰς μυθικὰ φόβητρα, διότι πρόσωπα μίμων ἦσαν πιθανώτατα ἡ Ἀκκὼ ἡ Ἀλφιτὼ καὶ ἡ Μορμὼ ἢ Μορμολύκη, δι' ὧν αἱ γυναῖκες ἐφόβιζον τὰ παιδάρια. [1]) Συνετέλεσαν δ' εἰς τὴν γένεσιν τῶν δοξασιῶν τούτων καὶ τῆς ἐκκλησίας αἱ ἀποτροπαί, διότι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τὰς μεταμφιέσεις τῶν Καλανδῶν στιγματίζουσιν ὡς δαιμονικὸν ἔργον, [2]) τοὺς δὲ «τὰ τῆς δαιμονιώδους πλάνης ἐνεργοῦντας» [3]) μονονουχὶ ἀφομοιώνουσι πρὸς τοὺς δαίμονας. Οἱ μεταμφιαζόμενοι κατὰ τὰς Καλάνδας γίνονται θύματα τοῦ διαβόλου, κατὰ τὸν Καισάριον τὸν Ἀρελάτου. [4]) Ὅστις δέ, κατὰ τὸν αὐτὸν Καισάριον, δώσῃ ὁτιδήποτε κατὰ τὰς καλάνδας τοῦ Ἰανουαρίου εἴς τινα τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, ὧν αἱ ἱερόσυλοι πράξεις ἐμφαίνουσιν ὅτι μαίνονται μᾶλλον ἢ παίζουσιν, πρέπει νὰ γινώσκῃ ὅτι ὄχι εἰς ἄνθρωπον ἀλλ' εἰς δαίμονα ἔδωκεν.

Ἀπαραλλάκτως ὡς οἱ Καλλικάντζαροι, οἱ μετημφιεσμένοι τῶν Χριστουγέννων (Jul) ἐν ταῖς σκανδιναυικαῖς χώραις μετεπλάσθησαν εἰς δαίμονας (Julbuck=τράγος τῶν Χριστουγέννων), οἵτινες μυθεύεται ὅτι τὸ θέρος διαμένουσιν εἰς τὰ δάση καὶ τὰ ὄρη, καὶ καθημέραν προχωροῦσι μικρόν, μέχρις ὅτου τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων φθάνουσιν εἰς τὰ χωρία καὶ εἰσέρχονται εἰς τὰς οἰκίας. [5])

Ὑπάρχουσι δὲ καὶ πολλὰ παραδείγματα δημιουργίας δαιμόνων ἐξ ἑορτῶν. Ἡ τῶν Ἰταλῶν Befana, ἧς τὸ ὄνομα παρεφθάρη ἐκ τοῦ Ἐπιφάνια (τά), εἶναι προσωποποιία τῆς ἑορτῆς ταύτης· φαντάζονται

[1]) Zielinski, Quaestiones comicae σ. 90 κέ. Η Reich, der Mimus. Berlin 1903 τ. I, 2 σ. 504 κέ. 509. Ἐναντίαν γνώμην ὑποστηρίζει ὁ Crusius ἐν Pauly-Wissowa Real-Encyclopäd. τ. I σ. 1171 κέ. 1637

[2]) Ἡ μεταμφίεσις εἰς ζῷα κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Καλανδῶν εἶναι δαιμονικὸν ἔργον (quia hoc daemonicum est) κατὰ τὸν Θεόδωρον τὸν Καντερβουριανὸν (liber poenit. κ. 27 § 19 = Ancient laws and institutes of England σ. 293).

[3]) Κανὼν 62 τῆς ϛ' οἰκουμεν. συνόδου.

[4]) Caesar. Arelat. de Kalendis Januariis, ὁμιλ. 130 ἐν Augustini Oper. Par. 1841 τ. VI append.

[5]) Mannhardt Wald- u. Feldkulte τ. II σ. 191 κέ. Ἡ ἐπικρατοῦσα γνώμη εἶναι ὅτι οἱ μετημφιεσμένοι οὗτοι γίνονται κατὰ τ. πρότυπον τῶν δαιμόνων, καὶ ὄχι ὅτι αἱ μεταμφιέσεις ἦσαν ἀφορμὴ τῆς γενέσεως τῶν δαιμόνων.

δ' αὐτὴν ὡς γραῖαν κατερχομένην τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων εἰς τὰς οἰκίας διὰ τῆς καπνοδόχης καὶ φέρουσαν δῶρα εἰς τὰ παιδία. Ἡ Befana ἔλαβε τὴν γένεσιν ἐκ τῆς περιαγωγῆς ἀνὰ τὰς ὁδοὺς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανίων ὁμοιώματος γραίας, ὅπερ ἀπὸ τῆς ἑορτῆς καλοῦσιν ἐπίσης Befana. [1]) Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον πιθανὸν φαίνεται ὅτι καὶ ἐκ μεταμφιέσεων ἐπλάσθη ἡ Befana. Διότι ἐνιαχοῦ συνειθίζονται τοιαῦται. Ἐν Castellazzara τῆς Σιένης εἷς μεταμφιάζεται εἰς Βεφάναν, καὶ εἰς τὰς χεῖρας ἔχων ἠλακάτην καὶ σοῦβλαν, περιέρχεται τὰς οἰκίας ᾄδων εὐχετικὸν ᾆσμα καὶ λαμβάνων δῶρα χοιρινὸν κρέας, ὠὰ κττ., δι' ὧν μετὰ τῶν φίλων του παρασκευάζει κοινὸν συμπόσιον. [2])

Τῆς ἑορτῆς ἐπίσης τῶν Θεοφανίων προσωποποιία εἶναι καὶ ἡ πολυθρύλητος Berchta ἢ Perchta τῶν Γερμανῶν, περὶ ἧς πλὴν ἄλλων μυθολογοῦσιν ὅτι ἐπιφαίνεται κατὰ τὸ δωδεκαήμερον, καὶ παρακολουθεῖται ἐκ στίφους ἀβαπτίστων νηπίων. [3]) Τὴν συνάφειαν καὶ ταύτης πρὸς τὰς μεταμφιέσεις τοῦ δωδεκαημέρου ἐμφαίνουσι πολλαὶ συνήθειαι. Ἔν τινι χωρίῳ τῆς Μέσης Φραγκονίας νεανίαι ἀπαρτίζουσιν ὅμιλον, εἷς δὲ τούτων ὑποκρίνεται τὴν Eisenberta, περιβαλλόμενος βόειον δέρμα μετὰ τῶν κεράτων, καὶ κρατῶν εἰς τὴν χεῖρα σάρωθρον, ἔχων δὲ καὶ κάρυα καὶ ἄλλα τρωγάλια· οὗτος περιερχόμενος τὰς οἰκίας μετὰ τῶν ἀποτελούντων τὴν ἀκολουθίαν του, ἀμείβει μὲν τὰ καλὰ παιδία δι' ὀπωρῶν, τὰ δ' ἄτακτα τιμωρεῖ διὰ τοῦ σαρώθρου. [4]) Ὅμοιαι μεταμφιέσεις γίνονται καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Βαυαρίας, συνήθως τὰ Θεοφάνια, εἴτε πάντων τῶν τοῦ ὁμίλου μεταμφιαζομένων εἴτε ἑνὸς μόνου. [5]) Καὶ αἱ νύκτες τοῦ δωδεκαημέρου (Rauchnächte = καπνονύχτες) προσωποποιοῦνται ἐν τῇ λεγομένῃ Rauchnacht (καπνονυ-

[1]) Usener Italische Mythen ἐν Rhein. Museum 1875 σ. 197. Befanate del contado toscano. 1900.

[2]) Archivio per le tradiz. popolari 1898 σ. 69.

[3]) Mannhardt ἔνθ. ἀν. σ. 185. Grimm Deutsche Mythologie [4] σ. 226 κέ. (ὅστις τοὐναντίον διαγινώσκει εἰς τὰς περὶ ταύτης παραδόσεις ἴχνη μύθων περὶ θεᾶς τινος τῶν ἀρχαίων Γερμανῶν, μὴ ἀποκλείων ὅμως καὶ τὴν γνώμην περὶ προσωποποιίας τῶν Θεοφανίων, ὧν ἡ ἑορτὴ ἐν τῇ παλαιοτέρᾳ γερμανικῇ ἐλέγετο Perchtentag κττ. Βλ. αὐτ. σ. 233).

[4]) Panzer Beitrag zur deutschen mythologie τ. II σ. 117.

[5]) Αὐτ. σ. 118-9.

χτιά), ἣν ὑποκρίνεται γυνὴ μετημφιεσμένη. [1]) Εἰς δὲ τὰ ὀρεινὰ χωρία τοῦ Σαλτσβούργου γίνεται κατὰ τὸ δωδεκαήμερον εἰς τιμὴν τῆς φοβερᾶς Perchtel τὸ λεγόμενον Perchtenlaufen (τῆς Πέρχτας τὸ τρέξιμον) ἢ Perchtenspringen (τῆς Πέρχτας τὸ πήδημα). Καὶ εἴς τινα μὲν τούτων πολλοὶ νεανίαι, καλούμενοι Βέρχται (Berchten) ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς τιμωμένης δαίμονος, περιέρχονται ἐν ἡμέρᾳ τὰς ὁδοὺς ἐν ἀλλοκότῳ μεταμφιέσει κρούοντες κώδωνας καὶ πλαταγοῦντες μάστιγας. Εἰς ἄλλα δὲ περιέρχεται ὁ πολυπληθὴς ὅμιλος ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν, σκιρτῶν καὶ πηδῶν. Καὶ ἐν τῇ βορείῳ Ἑλβετίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἀλσατίᾳ παρετηρήθησαν λείψανα τοιούτων ἐθίμων. [2])

Καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν Ῥουσαλίων, ἣν ἐπίσης καταδικάζει ἡ ἐκκλησία, [3]) καὶ ἣν παρὰ τῶν Βυζαντινῶν παρέλαβον οἱ Σλάβοι, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς γένεσιν τῶν Ῥουσάλκα, τῶν διὰ τοῦ σλαβικοῦ ὀνόματος τῆς ἑορτῆς ὀνομασθεισῶν θηλειῶν δαιμόνων τῶν Ῥώσων καὶ τῶν Βουλγάρων, αἵτινες ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς Νεράιδας τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. [4]) Καὶ αἱ Vila δὲ τῶν ἄλλων Σλάβων, κατά τινα γνώμην, εἶναι προσωποποιίαι ἑαρινῆς ἑορτῆς τῶν νεκρῶν. [5])

Αἱ περὶ τῶν Καλλικαντζάρων δοξασίαι ἔχουσιν ὡς ἐν ἀρχῇ ἐσημειώθη ἀκραιφνῶς ἑλληνικὸν χαρακτῆρα, ἰδιάζουσαι εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς λαόν, καὶ μόνον ὁμοιότητές τινες εἰς τὰ καθ' ἕκαστα παρατηροῦνται εἰς τὰς παραδόσεις ἄλλων λαῶν, περὶ ὧν θὰ γίνῃ λόγος ἐν τοῖς ἑπομένοις. Οἱ Τοῦρκοι συμμερίζονται τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων περὶ τῆς ἐπιφοιτήσεως τῶν Καλλικαντζάρων κατὰ τὸ δωδεκαήμερον καὶ οἱ Ἀλβανοὶ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας παρέλαβον τὰς πλείστας τῶν ἑλληνικῶν δοξασιῶν. Ἡ λ. *καρκαντζ'όλ*: ἐν τῇ ἀλβανικῇ σημαίνει

[1]) Mannhardt ἔνθ. ἀν. σ. 185-6 (ἐν Βαυαρίᾳ ἐπίσης).

[2]) Grimm ἔνθ. ἀν. σ. 231.

[3]) Βλ. Βαλσαμῶνα ἐν Ῥάλλη καὶ Ποτλῇ Συντάγματι τ. Β σ. 450. Δημητρίου Χωματιανοῦ ἔνθ. ἀν. φ. 226α.

[4]) F. Miklosich, die Rusalien, ein Beitrag zur Slavischen Mythologie σ. 16-20 (ἐν Sitzungsberichte der phil.—hist. Classe d. Akad. d. Wissensch. Wien 1864 τ. 46). L. Leger ἐν Revue de l'histoire des religions 1898 τ. 38 σ. 132-135.

[5]) L. Leger αὐτ. σ. 127.

τὸν Καλλικάντζαρον, ὅστις πιστεύεται ὅτι κατέρχεται διὰ τῆς καπνοδόχης τῆς ἑστίας εἰς τὴν οἰκίαν (βλ. ἀρ. 594). Ἐν μεταφορικῇ δὲ ἐννοίᾳ ἡ λέξις σημαίνει ἄνθρωπον δλόγυμνον, διότι καὶ οἱ Καλλικάντζαροι, κατά τινας ἑλληνικὰς παραδόσεις, ἐπιφαίνονται γυμνοί (βλ. ἀρ. 622. 624 καὶ σημείωσιν εἰς 592). Διὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ ὀνόματος καρκαντζ῾όλι̭ καλοῦσιν οἱ Ἀλβανοὶ καὶ τὸν βρικόλακα τῶν ἑλληνικῶν δοξασιῶν, δι' ὃν καὶ ἄλλα ὀνόματα εἶναι ἐν χρήσει ἐν τῇ ἀλβανικῇ καὶ αὐτὸ το ἑλληνικὸν βουρβόλακας· [1]) ὅτι δὲ καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ συγχέονται ἐνιαχοῦ οἱ Καλλικάντζαροι πρὸς τοὺς βρικόλακας δεικνύει ἡ ὑπ' ἀρ. 615 παράδοσις. Καὶ αὗται μὲν αἱ σημασίαι εἶναι κοιναὶ εἰς πάντας τοὺς Ἀλβανούς· οἱ δὲ Γκέγκηδες λέγουσι προσέτι καρκαντζ῾όλι̭ τὸν φοροῦντα σιδηρόπλεκτον χιτῶνα. [2])

591

Κατὰ τὸν Ἀλλάτιον (de Graec. opination. σ. 141-2). Ἐκ τούτου Wachsmuth des alte Griechenl. σ. 80. Schmidt Volksl. σ. 145.

Καλλικάντζαροι γίνονται οἱ γεννηθέντες τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων, ἢ τὴν ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῆς πρώτης τοῦ ἔτους ἑβδομάδα, ἢ καὶ καθ' ὅλον τὸ δωδεκαήμερον. Ἡ δοξασία αὕτη εἶναι γενικῶς διαδεδομένη πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὡς πλὴν τῆς προκειμένης καὶ ἄλλαι παραδόσεις διδάσκουσιν. [3]) Καὶ τοῦτο διότι ἐν ἁμαρτίᾳ συνελήφθησαν, ἡ δ' ἁμαρτωλὴ γέννησις, ἂν μὴ ἀμέσως ἐξα-

[1]) Ὁ Pisko ἐν **Verhandlungen d. Berl. Gesellsch. f. Anthropol.** 1894 σ. 561 ἀναφέρει τρία ὀνόματα δηλοῦντα τὸν βρικόλακα, **lugàt**, **δampiri** καὶ **demnī**. Ὁ **Hahn** (**Alban Stud. I, 163. III, 43**) λέγει ὅτι τὸ μὲν καρκαντζ῾όλι̭ σημαίνει βρικόλακα Ἀτσιγγάνου, τὸ δὲ λιουγκάτ-ι φάσμα, καὶ εἰς τὴν γκεγκικὴν διάλεκτον βρικόλακα Τούρκου (αὐτ. III, 65). Καὶ κατὰ τὸν **G. Mayer** (**Etym. Wört.** σ. 179) τὸ καρκαντζ῾όλι̭ ἔχει μόνην τὴν ὑπὸ τοῦ **Hahn** ἀναγραφομένην σημασίαν. Ὁ βρικόλακας λέγεται καὶ βουρβολὰκ κατὰ τὸν **Hahn** (III, 65) ἢ βουρβολιὰκ κατὰ τὸν **Meyer** (αὐτ. 479).

[2]) Τὰ περὶ τῶν σημασιῶν τῆς λ. ταύτης ἐν τῇ ἀλβανικῇ γινώσκω ἐξ ἀνακοινώσεως τοῦ διδάκτορος κ. Διογένους Χαρίτωνος, ἐπιμελητοῦ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀλβανοελληνικοῦ λεξικοῦ τοῦ Χριστοφορίδου.

[3]) Ἀρ. 594. 596. 602. 606-608. **Schmidt Volksl.** 145 (Ζακύνθου). **Ι. Μιχαὴλ Μακεδονικὰ** σ. 41 (ὅτι τὰ γεννώμενα κατὰ τὸ δωδεκαήμερον γίνονται καρκαντζόλοι). **Σ. Γ. Παναγιωτόπουλος** ἐν Πατρίδι τῆς 17/30 Ἰανουαρ. 1901 (Ἕλληνες τῶν Δ. παραλίων τοῦ Εὐξείνου). Ἐν Μυκόνῳ λέγουσιν ὅτι γίνονται Καλλικάντζαροι, ἀλλὰ μετα τὸν θάνατόν των, ὅσοι ἐσπάρθησαν τὴν νύκτα τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς. (Κατ' ἀνακοίνωσιν **Ι. Μ. Βενιέρη**).

γνισθῇ διὰ τοῦ βαπτίσματος, καθιστᾷ ὑποχείριον τοῦ δαίμονος τὸ γεννηθέν, καὶ προσδίδει δαιμονικὴν φύσιν εἰς αὐτό. Ὅθεν καὶ τὰ μοιχογέννητα γίνονται σμερδάκια, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη (ἀρ. 576 καὶ σ. 1232). Θεωρεῖται δ' ἁμαρτωλὴ ἡ γέννησις τῶν κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον τικτομένων νηπίων, διότι ὑπολογίζεται ὅτι ἡ σύλληψις αὐτῶν ἐγένετο ἐν μεγάλῃ ἑορτῇ τῇ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου (25 Μαρτίου), βαρύτατον δὲ νομίζεται ἁμάρτημα ἡ ὁμιλία ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐν ἑορτῇ. Ὁ φανατικὸς καλόγηρος Παπουλάκης, ὁ κατὰ τὸ 1851 διαταράξας τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον, οὐδέποτε παρέλειπε νὰ στιγματίζῃ εἰς τὰ κηρύγματά του τὸ ἁμάρτημα τοῦτο, παριστῶν αὐτὸ ὡς τὸ κυριώτατον αἴτιον τῆς ἐπικρατούσης κακοδαιμονίας καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ θεοῦ κατ' ἐξοχὴν προκαλοῦν. Καὶ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ αἰῶνος ὁ Ῥόδιος Ἐμμανουὴλ Γεωργιλᾶς προτρέπων εἰς θεάρεστα ἔργα τοὺς συμπολίτας του, πρώτιστον ἐθεώρει ν' ἀποφεύγωσιν οἱ σύζυγοι τὴν πρὸς τὰς γυναῖκάς των ὁμιλίαν «εἰς τὸν πρεπούμενον καιρόν,» ἤτοι τὰ Σάββατα. τὰς Κυριακάς, τὰς δεσποτικὰς ἑορτάς, τῶν ἁγίων ἐκλεκτῶν μαρτύρων καὶ τὰς ἡμέρας τῶν νηστειῶν. [1])

Τὰ οὕτω συλληφθέντα παιδία λέγονται *γιορτοπιασμένα* ἢ *γιορτοπιάσματα*, πιστεύεται δὲ ὅτι συνήθως εἶναι καχεκτικά, ὅθεν *γιορτόπιασμα* καλεῖται σκωπτικῶς ἐν Κύθνῳ ὁ μικρόσωμος καὶ ἐξησθενημένος. [2]) Ἐν Κύπρῳ λέγουσιν ὅτι τὰ τικτόμενα κατὰ τὸ δωδεκαήμερον τ' ἁρπάζουσιν οἱ Πλανήταροι, γινόμενα πλανηταρούδια (ἀρ. 602). Παραπλήσιαι δὲ δοξασίαι ἐφέροντο καὶ παρ' ἄλλοις εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς. Ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἀπηγόρευεν ἐπίσης τὴν ὁμιλίαν τῶν συζύγων κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας, «διότι ὅσοι ἐν τοιαύταις ἡμέραις πληροῦσι σαρκικὰς ὀρέξεις, θὰ γεννήσωσι παιδία σεσημειωμένα, λεπρὰ ἢ ἐπιληπτικά». [3]) Τὰ γιορτοπιασμένα, κατὰ τὰς πολωνικὰς καὶ τὰς οὐκρανικὰς δοξασίας, γίνονται λύκοι ἢ κατὰ τὸ ἥμισυ ἄνθρωποι καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ λύκοι. [4]) Ἐν Νεαπόλει δὲ πιστεύουσιν

[1]) Θανατικὸν τῆς Ῥόδου στ. 496 κέ. ἐν Wagner Carmina Gr. med. aevi σ. 47.

[2]) Βάλληνδα Πάρεργα σ. 65.

[3]) Gregor. Tur. Βιβλ. II De miracul. S. M. κεφ. 24. Martene, de antiquis ritibus ecclesiae τ. II σ. 358. 351.

[4]) RTP. 1895 σ. 424-5.

ὅτι αἱ γεννηθεῖσαι τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων γίνονται μάγισσαι (strighe). [1]) Κατὰ τοὺς οὐγκρικοὺς μύθους, παῖς γεννηθεὶς τὰ Χριστούγεννα γίνεται Taltos (εἶδος μάγου) καὶ πῶλος τότε γεννηθεὶς γίνεται tátos (θαυμάσιος ἵππος). [2]) Ἐν Σαξονίᾳ δὲ φέρεταί τις δοξασία, ὅτι ὁ γεννηθεὶς κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν φαντασμάτων (Scheechzeit) γίνεται Alp ἤτοι ἐφιάλτης. [3])

Ἀποφεύγουσι δὲ τὰ τοιαῦτα παιδία τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ γίνωσι Καλλικάντζαροι ἂν βαπτισθῶσιν αὐθημερὸν (βλ. ἀρ. 594. 596). Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἀβαπτίστων γιορτοπιασμένων, καὶ τἆλλα τὰ ὁποῖα κατ' ἄλλας κοινοτέρας δοξασίας γίνονται τελώνια (βλ. σ. 1235), πιστεύεται ὅτι μεταβάλλονται εἰς Καλλικαντζάρους. Καὶ αὐτὰ τὰ ἀτελῶς βαπτισθέντα, ἐκεῖνα δηλαδὴ εἰς ὧν τὴν βάπτισιν ὁ ἱερεὺς δὲν ἀνέγνωσεν ὀρθῶς τὰς εὐχὰς τοῦ βαπτίσματος, γίνονται ἐπίσης Καλλικάντζαροι (βλ. ἀρ. 605). Ἐν Κρήτῃ φυλάττει τἀβάπτιστον τὴν νύκτα ἀνήρ, ὅστις ὅταν κοιμᾶται τὸ προσδένει εἰς τὴν ζώνην του, διὰ νὰ μὴ τὸ ἁρπάσωσιν οἱ δαίμονες, ὡς λέγουσιν· [4]) ἀλλ' ἡ κυπριακὴ παράδοσις περὶ τοῦ δεσίματος τοῦ Πλανήταρου (ἀρ. 603) δεικνύει, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοὐλάχιστον τὸ ἀβάπτιστον ὑπελαμβάνετο ὡς Καλλικάντζαρος, καὶ τὸ ἔδενον ὅπως παρακωλύσωσι τὰς ἐξόδους αὐτοῦ. Ἐν Μυκόνῳ δὲ πιστεύουσιν ὅτι οἱ Καλλικάντζαροι ἁρπάζουσι τὰ νεογνὰ ἐκ τῶν κόλπων τῆς μητρός των, ἂν εἶναι ἀβάπτιστα καὶ δὲν συνεπληρώθησαν δώδεκα ἡμέραι ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ. [5]) Τἀποθνήσκοντα ἀβάπτιστα νήπια, ὡς λέγουσιν ἐνιαχοῦ τῆς Βοιωτίας, τρώγουν τὴ μάννα τους, ἤτοι προξενοῦσι τὸν θάνατον αὐτῆς, ἂν ταφῶσι πρὸ τῆς παρελεύσεως τεσσαρακονθημέρου (πρὶν νὰ σαραντίσῃ). [6])

[1]) **Bernoni, le Strighe** σ. 3. **Folklore** 1897 τ. VIII σ. 2.

[2]) **Ipolyi** ἐν **Zeitschrift f. deutsche mythol. u. sittenkunde** τ. II σ. 267.

[3]) **Zeitschrift f. deutsche Kulturgeschichte.** N. Σειρ. τ. IV σ. 527. Παρὰ **El. H. Meyer Indogerman. Mythen** τ II σ. 528.

[4]) Ἑστία τ. ΙΖ' σ. 317.

[5]) Κατ' ἀνακοίνωσιν **I. M. Βενιέρη.** Ὅτι οἱ Καλλικάντζαροι διώκουσι τἀβάπτιστα παιδία ἀναφέρει καὶ ἡ ὑπ' ἀρ. 598 παράδοσις. Δαίμονας ἁρπάζοντας νήπια ἀναφέρουσι καὶ πολλῶν ἄλλων λαῶν παραδόσεις. Βλ. καὶ **Mannhardt Wald- u. Feldkulte** τ. II σ. 124. 126 κέ. Πρβλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 741.

[6]) Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1895 εἰς τὸ χωρίον Πετρομαγοῦλα τοῦ Ὀρχομενοῦ ἡ

Πολλὰ τἀνάλογα πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας παρατηροῦνται παρὰ τοῖς Γερμανικοῖς λαοῖς. [1]) Τὸ ἀβάπτιστον παιδίον λέγεται ἐνιαχοῦ Heiden (ἐθνικός, παγᾶνος) ἢ Heidenwolf (ἐθνικὸς λύκος). Ἐν Obersteiermark πιστεύουσιν ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀβαπτίστων γίνονται πίθηκοι, ἢ κατ' ἄλλους Ἀγριογυναῖκες (Wildfrauen). [2]) Ἐν Δανίᾳ δ' ὅτι γίνονται Nisse ἤτοι νάννοι. [3]) Κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν Φαιρόων τὰ φονευθέντα ἀβάπτιστα νόθα νήπια γίνονται Niðagrís, καὶ τὴν νύκτα ὡς ἐσπαργανωμένα νήπια ἢ μεγάλα κουβάρια ἐμπλέκονται εἰς τοὺς πόδας τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐντὸς τοῦ ἔτους ἀποθνήσκουσιν.[4])

Πλὴν δὲ τῶν γεννωμένων κατὰ τὰ Χριστούγεννα, καὶ τὰ ἐκτρωματιαῖα γίνονται Καλλικάντζαροι (ἀρ. 602). Ἐπίσης ὁ ἀποθανὼν τὰ Χριστούγεννα, καὶ ὁ αὐτόχειρ, κατὰ τὰς δοξασίας τῶν Σιφνίων, [5]) ἐνῷ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος λέγουσιν ὅτι οὗτος γίνεται βρικόλακας. Ἐν Μακεδονίᾳ δὲ πιστεύουσιν ὅτι γίνονται Καλλικάντζαροι ὅσοι ἔχουν ἀλαφρὸν ἄγγελον, [6]) δηλαδὴ φύλακα ἄγγελον ἀνίσχυρον νὰ προφυλάξῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν δαιμόνων.

Ὅθεν κατὰ τὰς δοξασίας ταύτας οἱ Καλλικάντζαροι εἶναι ἄνθρωποι, ἐκ συμπτώσεως λαχόντες τὴν ἀτυχῆ μοῖραν νὰ μεταβάλλωνται εἰς δαίμονας ἐν τεταγμένῳ χρόνῳ (βλ. καὶ ἀρ. 600). Αὕτη εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα παράστασις τῶν δαιμονικῶν τούτων ὄντων, ἂν δὲ παραδόσεις τινὲς ἀναφέρουσι καὶ τέκνα γεννώμενα ἐκ συζυγίας ἄρρενος Καλλικαντζάρου καὶ θηλείας Καλλικαντζαρίνας (ἀρ. 638-642) τοῦτο προέρχεται ἐκ συγχύσεως πρὸς ἄλλα ἐξωτικά, περὶ ὧν αἱ αὐταὶ παραδόσεις φέρονται (βλ. ἀρ. 794).

Ἕνεκα δὲ τούτου πιστεύεται ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποτροπὴ τοῦ κακοῦ, καὶ διά τινων μαγγανειῶν κατορθώνεται νὰ παρεμποδισθῇ ἡ

ἀστυνομία εὗρεν εἰς τὸν ἀχυρῶνα μιᾶς οἰκίας βρέφος νεκρὸν ἀλατισμένον. Ἀπεδείχθη δ' ὅτι ἀποθανὸν ἀβάπτιστον τὸ ἐταρίχευσαν οὕτω δι' ἅλατος οἱ συγγενεῖς, ὅπως μὴ πάθῃ ἡ λεχὼ μήτηρ του. (Καιροὶ τῆς 27 Ἰανουαρίου. Ἄστυ τῆς 29 Ἰανουαρ. 1895).

[1]) Grimm Deutsche Mythologie τ. III σ. 316.

[2]) Zeitschrift d. Vereins f. Volksk. 1891 σ. 218.

[3]) Αὐτ. 1898 σ. 2.

[4]) Αὐτ. 1892 σ. 6.

[5]) Ἐθνικὴ ἀγωγὴ 1898 σ. 328.

[6]) Abbott Mac. Folklore σ. 74.

μεταβολὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς δαίμονα ἢ τοὐλάχιστον νὰ καταστῇ οὗτος ἀβλαβής. Ἐν Ἴμβρῳ λέγουσιν ὅτι πατασσόμενος κατὰ πρόσωπον διὰ δαυλοῦ ὁ Καλλικάντζαρος ἀναλαμβάνει τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν (ἀρ. 600). Οἱ δ' Ἕλληνες τῶν δυτικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου, ὑπολαμβάνοντες ὅτι τὸ γεννώμενον κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ γίνεται Καλλιτσάγγαρος, τὸ θεωροῦσιν ὡς τέρας, ἀπόκληρον τῆς μοίρας καὶ τῆς οἰκογενείας. Καθ' ἕκαστον δ' ἔτος τὸ περιβάλλουσι διὰ δικτύου (μὲ ἀθίβολο) καὶ τὸ θέτουσιν ὑποκάτω κάδου, ὅπου μένει ἀπὸ τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν Θεοφανίων. [1]) Τὸ δίκτυον τοῦτο ἐνθυμίζει τὸν ἀγρηνὸν ἤτοι τὸν δικτυοειδῆ ἐρεοῦν χιτῶνα τῶν ἀρχαίων μάντεων, [2]) ὃν περιετίθεντο καὶ οἱ βακχεύοντες τῷ Διονύσῳ. [3]) Ἀλλ' ὁποία τις ἡ συνάφεια τούτου καὶ τοῦ ἀθιβόλου τῶν Καλλιτσαγγάρων δὲν εἶναι σαφές. [4]) Ἐν Μακεδονίᾳ δένουσι μὲ ψαθόσχοινον τὸν νομιζόμενον Καλλικάντζαρον. [5])

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλλατίου ἐβασάνιζον ἐν Χίῳ τὸ δυστυχὲς πλάσμα, ὅπερ συνέπεσε νὰ γεννηθῇ τὰ Χριστούγεννα, διὰ παροπτήσεως τῶν ποδῶν αὐτοῦ εἰς πυράν, ἀναπτομένην ἐν δημοσίῳ τόπῳ· καὶ τοῦτο διὰ νὰ καῶσιν οἱ ὄνυχές του καὶ ἀπολέσῃ οὕτω τὴν δύναμιν νὰ γίνῃ Καλλικάντζαρος. Ἐν Κύπρῳ ἔκαιον ἢ ὁπωσδήποτε ἄλλως ἠφάνιζον τὰ ἐκτρωματιαῖα βρέφη, τὰ ὁποῖα πιστεύουσιν ὅτι γίνονται Καλλικάντζαροι (ἀρ. 602). [6]) Ἐν Ἀργολίδι οἱ ἔχοντες προμετώπιον

[1]) Σ. Γ. Παναγιωτόπουλος ἐν Πατρίδι 17/30 Ἰανουαρίου 1901.

[2]) Πολυδ. Δ', 116. Ἐτυμ. Μ. λ.

[3]) Ἡσύχ. λ. ἀγρηνόν.

[4]) Ὁ G. Goltz (L'ordalie dans la Grèce primitive. Par. 1904 σ. 51 κέ.) ὑποστηρίζει τὴν γνώμην ὅτι καὶ τὸ ἀγρηνὸν καὶ τὸ ἐν τῷ μύθῳ περὶ τῆς Δικτύννης ἀναφερόμενον δίκτυον εἶχον ἀναφορὰν πρὸς δικαστικὸν τύπον τῶν προϊστορικῶν χρόνων τῆς δοκιμασίας διὰ καταποντισμοῦ. Ἂν ἡ εἰκασία αὕτη ἀπεδεικνύετο ἀληθής, καὶ τὸ δίκτυον καὶ ἡ παρόπτησις τῶν ποδῶν τοῦ νομιζομένου Καλλικαντζάρου παιδὸς τὴν αὐτὴν θὰ εἶχον ἀρχὴν καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν.

[5]) Abbott σ. 74. Βλ. καὶ ἀρ. 603.

[6]) Τὰ τερατόμορφα νεογνὰ ἐνίοτε τ' ἀφίνουσι ν' ἀποθάνωσιν ἐξ ἀσιτίας. Ὁ Pègues (Histoire de volcan de l'île de Santorin σ. 546-7) ἀναφέρει παράδειγμα παιδίου τερατώδους, γεννηθέντος ἐν Ἐμπορειῷ τῆς Θήρας, ἔχον στραβὸν στόμα, τὰ ὦτα ὄπισθεν τῆς κεφαλῆς, τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν κορυφὴν καὶ ἀπόφυσίν τινα ἐρυθρὰν κάτωθεν· εἰς τοῦτο δὲν ἐδόθη τροφὴ καὶ ἀπέθανε τρεῖς μετὰ τὴν γέννησίν του ἡμέρας.

φλέβα καταφανῆ ἐνομίζοντο Καλλικάντζαροι, φέροντες τὸν θάνατον εἰς τὰ γεννηθέντα μετ᾽ αὐτοὺς ἀδέλφια των· ἂν δ᾽ ἀληθῶς ἀπέθνησκον τὰ ὑστερότοκα παιδία καὶ ἐβεβαιοῦτο οὕτως ἡ δαιμονικὴ φύσις τοῦ παιδός, οἱ γονεῖς πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ ἔθετον μὲν εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ κοιτῶνος αὐτοῦ τὰς εἰκόνας τῶν εὐαγγελιστῶν, αὐτὸν δὲ τὸν παῖδα ἐνέβαλλον εἰς φοῦρνον, οὗ τὸ στόμιον ἀπεφράττον διὰ φρυγάνων· θέτοντες δὲ πῦρ εἰς τὰ φρύγανα ἠρώτων τὸν παῖδα ἂν τρώγῃ ψωμὶ ἢ κρέας· ἂν ἀπεκρίνετο κρέας δὲν τὸν ἐξῆγον, ἀλλ᾽ ἐπανελάμβανον τὴν ἐρώτησιν μέχρις ὅτου ἀποκριθῇ ψωμί. Τότε δὲ κατασβέσαντες τὴν πυράν, ἐξῆγον τὸν παῖδα, καὶ τὸν ἐζύγιζον, διένεμον δ᾽ εἰς τοὺς πτωχοὺς ἰσόσταθμον ποσὸν ἄρτου, πρὸς ἐξαγορὰν αὐτῶν, ὡς ἔλεγον· προκατέβαλλον δὲ καὶ εἰς ἱερέα τὴν ἀμοιβὴν διὰ σαράντα κρυφαῖς λειτουργιαῖς, διὰ τὴν τέλεσιν δηλ. τεσσαράκοντα λειτουργιῶν καθ᾽ ἃς μυστικῶς ὁ ἱερεὺς δέεται ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ παιδὸς καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν τῶν γονέων. [1]) Ἐν Χίῳ δ᾽ ὅταν ἀποθνήσκωσι ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ πολλὰ παιδία τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, νομίζουσιν ἐπίσης ὅτι τὰ κατατρώγει τὸ ἐπιζῶν, ὅπερ διὰ τοῦτο λέγεται *᾽Αδερφοφᾶς*· τὸ ἐμβάλουσι δ᾽ ἐντὸς φούρνου καὶ ἀνάπτοντες ἐν τῷ στομίῳ αὐτοῦ πυρὰν τὸ ἐρωτῶσιν ἂν θὰ τρώγῃ πλέον τοὺς ἀδελφούς του· ὅταν δ᾽ ἀποκριθῇ ὄχι, τὸ ἐξάγουσι παραμερίζοντες τὴν πυράν. [2]) Ἐν Σάμῳ χαρακτὴρ τοῦ ἀδερφοφάγου νομίζεται (ὡς ἐν Ἄργει) ἡ ἐξόγκωσις τῆς ὑπερκογχικῆς φλεβὸς ὑπὲρ τὰς ὀφρῦς ἐνεβάλλετο δ᾽ ἄλλοτε ἐπίσης τὸ τοιοῦτο παιδίον ὑπὸ τῶν γονέων του εἰς φοῦρνον πρὸ τοῦ ὁποίου ἐκαίετο φρύγανον, καὶ ἠρωτᾶτο ἂν θὰ ἐξακολουθῇ νὰ τρώγῃ τοὺς ἀδελφούς του· ἀντ᾽ αὐτοῦ ἀπεκρίνετο εἷς τῶν παρισταμένων συγγενῶν, ὑποσχόμενος ὅτι δὲν θὰ τοὺς βλάπτῃ, καὶ τότε ἔσβυνον τὸ φρύγανον καὶ ἐξῆγον τὸ παιδίον. [3]) Ἐν Κρήνῃ δὲ τῆς Ἐρυ-

[1]) Λ. Καραγιάννη Δεισιδαιμονίας δοκίμιον σ. 271-2. Περὶ ὁμοίας συνηθείας ἐν Λακεδαίμονι βλ. ἀρ. 832.

[2]) Κανελλάκη Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 363. Πασπάτη τὸ Χιακὸν γλωσσάριον σ. 46. Τὸ παιδίον ἀναγκάζεται ὑπὸ τοῦ πατρός του νὰ φωνάξῃ τρίς: «ἐν τὰ τρώγω πιὰ τἀέρφια μου!» Ἐνίοτε δὲ ἀντὶ νὰ ἐμβληθῇ εἰς φοῦρνον καταβιβάζεται διὰ σχοινίου εἰς φρέαρ καὶ κρατεῖται ἐκεῖ μέχρις ὅτου φωνάξῃ τἀνωτέρω. (ΚΠ. τ. ΙΘ΄ σ. 139, κατ᾽ ἀνακοίνωσιν Κανελλάκη).

[3]) Σταματιάδου Σαμιακὰ τ. Ε΄ σ. 207.

θραίας τὸ παιδίον, τὸ ἐπιζῶν πολλῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ θανόντων, ἂν εἶχε μέλαν τι σημεῖον ἐπὶ τοῦ μετώπου, ἐνομίζετο αἴτιον τοῦ θανάτου τῶν ἀδελφῶν του καὶ ἐκαλεῖτο ἀδρεφοδιώχτης· πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ ἡ μήτηρ του διὰ δόλου εἰσῆγεν αὐτὸ εἰς τὸν φοῦρνον διὰ νὰ ἐξαγάγῃ δῆθεν τὰ παξιμάδια· εἰσελθὸν δὲ τὸ ἐμπόδιζε νὰ ἐξέλθῃ, κινοῦσα ἀνημμένον κλαδίον καὶ ἀπειλοῦσα νὰ καύσῃ τὸν ἀδρεφοδιώχτη· μετὰ μικρὸν δὲ σβέσασα τὸ κλαδίον τὸ ἐξῆγεν περίτρομον ἀλλ' ἀβλαβές, βεβαία ὅτι ἀπεσόβησε τὸ κακόν. [1])

Τὰ σκληρότατα ἔθιμα ταῦτα, ἅτινα σήμερον σχεδὸν παντελῶς ἐξέλιπον, φαίνεται ὅτι εἶναι παλαιότατα καὶ ἔχουσι πολλὴν συνάφειαν καὶ πρὸς τοὺς μύθους περὶ ἐμβολῆς εἰς πυρὰν τοῦ Ἀχιλλέως ὑπὸ τῆς Θέτιδος καὶ τοῦ Δημοφῶντος ὑπὸ τῆς Δήμητρος, περὶ ὧν θὰ διαλάβω κατωτέρω ἐν σημειώσει εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 775 Ἴσως δὲ τοιοῦτό τι ἔθος ὑπαινίσσεται τὸ τοῦ Εὐπόλιδος: [2])

Ὃν χρῆν ἔν τε ταῖς τριόδοις κἂν τοῖς ὀξυθυμίοις
προστρόπαιον τῆς πόλεως κάεσθαι τετριγότα.

καὶ τὸ τοῦ ἀρχαίου γραμματικοῦ ἐν Bekker Anecd. Gr. σ. 10, 26: «Ἀγρίοις κατακαῦσαι ξύλοις· τὰ τερατώδη τὴν φύσιν ἐπ' ἀγρίοις ἔκαιον ξύλοις.» Καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς ὑπῆρχον παραπλήσια ἔθιμα. Καθολικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τοῦ Η' καὶ τοῦ ΙΑ αἰῶνος ἀναφέρουσι συνήθειαν τῶν γυναικῶν νὰ φέρωσι τὰ τέκνα των πλησίον τοῦ πυρὸς τῆς ἑστίας πρὸς θεραπείαν τῶν πυρετῶν. [3]) Ἐν Chemnitz ἔθετον τἀτροφικὰ παιδία εἰς φοῦρνον, ἵνα φύγῃ ὁ προξενῶν τὴν ἀτροφίαν δαίμων. [4]) Ἐν Οὐγκαρίᾳ ἂν ἡ μήτηρ ἐπίστευεν ὅτι τὸ τέκνον της εἶναι *ἀλλασμένον* ἔφερε μίαν ἅμαξαν φρυγάνων εἰς τὸ λιβάδιον, ἐσώρευε ταῦτα, καὶ ἐπιθέσασα τὸ παιδίον ἐπὶ τοῦ σωροῦ ἔθετε πῦρ εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας· ἀπέσυρε δὲ πάραυτα τὸ παιδίον ἐκ τῆς πυρᾶς,

[1]) ΚΠ. τ. ΙΘ' σ. 139.

[2]) Παρὰ Ἁρποκρατ. λ. Ὀξυθύμια. Meineke FCG. τ. II σ. 469.

[3]) Grimm Deutsche Mythologie τ. III σ. 406 410: «posuisti infantem tuum juxta ignem.» Βλ. ἄλλα τινὰ παραδείγματα ὁμοίων γερμανικῶν συνηθειῶν παρὰ El H. Meyer, Indogerm. Mythen τ. II σ. 520 κἑ.

[4]) Grimm αὐτ. τ. III σ. 437, 75.

βεβαία ὅτι τὸ μὲν ἀλλασμένον παρέλαβον τὰ ἐξωτικά, εἰς τὴν θέσιν δὲ τούτου ἀφῆκαν τὸ γνήσιον αὐτῆς παιδίον. [1]) Καὶ κατὰ τὰς δανικὰς δοξασίας ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπόδοσις τοῦ ἀλλασμένου διὰ προσποιήτου ἐμβολῆς εἰς φοῦρνον τοῦ νομιζομένου τέκνου τοῦ νάννου, ὅστις πιστεύεται ὅτι ὅπως σώσῃ τὸ ἴδιον τέκνον θὰ φέρῃ εἰς τὸν φοῦρνον τὸ γνήσιον. [2])

Περὶ τῶν ἀλλασμένων παιδίων καὶ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ τῶν ἐξωτικῶν πρὸς ἀπόδοσιν τῶν γνησίων. κατὰ τὰς δοξασίας τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ θὰ γίνῃ κατωτέρω λόγος (εἰς ἀρ. 741). Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ τοῦ κακοῦ, ὅταν τὰ παιδία οἰκογενείας τινὸς ἀποθνήσκουσιν ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ, τελεσφορωτάτην νομίζουσιν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὴν εἰκονικὴν πώλησιν καὶ τὴν βάπτισιν τοῦ ἐπιζῶντος ὑπὸ τοῦ τυχόντος διαβάτου. Εἰς τὴν Μάνην ὁ πατέρας ποῦ τοῦ πεθαίνουν τὰ παιδιά, παίρνει ἐκεῖνο ποῦ τοῦ μένει καὶ εἶναι ἀβάφτιγο καὶ τὸ γυρίζει 'ς τοὺς δρόμους, διαλαλῶντας: «Πουλῶ τὸ παιδί μου, | γιὰ κοῦρα καὶ γιὰ προκοπή μου.» Ὅποιος θέλει νὰ τ'ἀγοράσῃ, παίρνει μιὰ φοῦχτα ῥύζι ἀζύγιστο ἀπὸ τὸν μπακάλη, καὶ τοῦ δίνει γι' αὐτὸ μιὰ δραγμὴ ἀσημένια. Αὐτὸ τὸ ῥύζι τὸ βράζει, παίρνει καὶ μία φέτα ψωμί, βάνει ἀπάνω μιὰ δραγμὴ καὶ τὰ δίνει 'ς τὸν πατέρα. Ὕστερα παίρνει τὸ παιδὶ καὶ τὸ βαφτίζει. καὶ τὸ ψωμὶ τὸ βάνουν 'ς τὸ προσκέφαλο τοῦ παιδιοῦ. [3]) Ἐν Ἠπείρῳ δὲ ἡ μαῖα ἢ συγγενὴς τῆς μητρὸς παραλαμβάνει τὸ νήπιον εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησιν καὶ τὸ ἐκθέτει εἰς τρίστρατον, αὕτη δὲ κρύπτεται ἐκεῖ που πλησίον. Τὸν πρῶτον δὲ διαβάτην ὃν ἴδῃ καλεῖ «Στάκα, νουννέ!» καὶ ἐκεῖνος ἀποκρίνεται· «Νὰ σταθοῦν τῆς μάννας τὰ παιδιά.» Τοῦτο ἐπαναλαμβάνεται τρίς. Καὶ ὁ διαβάτης ὀφείλει νὰ βαπτίσῃ τὸ παιδίον·

[1]) Archiv f. Religionswissenschaft 1899 σ. 355.

[2]) RTP. 1892 σ. 588. Περὶ δοκιμασίας τῆς γνησιότητος παιδίου δι' ἐξαναγκασμοῦ αὐτοῦ νὰ σταθῇ ὄρθιον ἐπὶ ἀνημμένων ἀνθράκων παρ' Ἰρλανδοῖς βλ. Tylor Anfänge d. Cultur I σ. 85.

[3]) Παραπλήσιον ἔθιμον ὑπάρχει καὶ ἐν Κούβᾳ. Ἡ ἔγκυος γυνή, ἥτις πολλὰς ὑπέστη ἐκτρώσεις, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κινδυνου νέας ἐκτρώσεως, πωλεῖ τὸ μέλλον νὰ γεννηθῇ παιδίον εἰς φίλην της ἀντὶ ἑνὸς βασιλικοῦ σολδίου. Τὸ παιδίον δὲν θεωρεῖται δοῦλος τῆς ἀγοραστρίας, διότι ἡ πώλησις εἶναι εἰκονική, σκοποῦσα μόνον τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς αὐτοῦ. (F. Piron, L'île de Cuba. Par. 1856 παρὰ A. de Gubernatis Usi natalizi σ. 44).

ἂν δ' εἶναι τυχὸν ἀλλόθρησκος, μουσουλμᾶνος ἢ Ἰουδαῖος, ἐκλέγει οὗτος ἀνάδοχον χριστιανόν, καταβάλλων αὐτὸς τὰς δαπάνας τῆς βαπτίσεως. [1]) Τὰ παιδία, ὧν διὰ τῶν τρόπων τούτων ἐσώζετο ἡ ζωή, ἐθεωροῦντο πιθανῶς ὡς Καλλικάντζαροι, ἀποβάλλοντες διὰ τοῦ βαπτίσματος τὴν δαιμονικὴν φύσιν. Πρὸς διευκρίνησιν τῶν δοξασιῶν τούτων καλλίστην παρέχει συμβολὴν σερβικὸν παραμύθιον, κατὰ τὸ ὁποῖον πατήρ, οὗ τὰ παιδία ἀπέθνησκον ἐντὸς δεκαπέντε τὸ πολὺ ἡμερῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως, ἐπικαλεῖται τὴν ἀρωγὴν γητευτρίας· αὕτη δὲ παραστᾶσα κατὰ τὸν τοκετὸν τῆς συζύγου ἐκείνου ὡς μαῖα, παρετήρησεν ὅτι τὸ τεχθὲν ἦτο vjedogonja (ἀγριάνθρωπος, ἐξωτικόν), καὶ διὰ νὰ τὸ σώσῃ ἔθεσεν εἰς τὰ σπάργανά του ἕνα ἀδάμαντα καὶ γραφὴν λέγουσαν· «Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἄη Γιαννιοῦ, γενοῦ νοννός του καὶ πᾶρε αὐτὸ τὸ χάρισμα·» καὶ ἀποκομίσασα τὸ παιδίον τὸ ἐξέθηκεν εἰς τρίστρατον. Τὸ παραμύθιον διηγεῖται πῶς ἰχθῦς, ἐξελθὼν ἐξ ἐγγὺς ῥέοντος ποταμοῦ, ἐγένετο ὁ ἀνάδοχος τοῦ παιδίου. [2])

Οἱ τηροῦντες τὰ ἔθιμα τῆς πωλήσεως καὶ τῆς βαπτίσεως ὑπὸ τοῦ τυχόντος διαβάτου τῶν παιδίων πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν καὶ τῶν ἐν τῷ μέλλοντι ἀδελφῶν των ἐλησμόνησαν τὴν δοξασίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὰ ἔθιμα ἐστηρίζοντο, ὅτι δηλ. τὸ παιδίον εἶναι Καλλικάντζαρος. Αντιθέτως δὲ οἱ Συμαῖοι, οἵτινες πιστεύουσιν ὅτι τὰ γεννώμενα τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων πράττουσι κατὰ τὸ δωδεκαήμερον τὰ τῶν Καλλικαντζάρων ἐλησμόνησαν ὅτι οὗτοι ἐθεωροῦντο ὡς προξενοῦντες τὸν θάνατον τῶν ἀδελφῶν των· ἀλλ' ὅτι ἐπεκράτει ἐν παλαιοτέροις χρόνοις τοιαύτη δοξασία μαρτυρεῖ ἀριδήλως αὐτὸ τὸ ἐπιχώριον ὄνομα τῶν Καλλικαντζάρων *Κάηδες*, ὀνομασθέντων οὕτω, διότι ἐνομίζοντο ἀδελφοκτόνοι. Ὡς γνώρισμα δὲ τῶν ὀλεθρίων εἰς τοὺς ἀδελφούς των παιδίων, ὅπου δὲν διετηρήθη ἡ δοξασία ὅτι μόνον τὰ γεννώμενα κατὰ τὰ Χριστούγεννα εἶναι τοιαῦτα, φέρεται ὁ τριγμὸς τῶν ὀδόντων

[1]) ΚΠ. τ. Ι' σ. 206. Σεραφεὶμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον ἱστορικῆς τινος περιλήψεως τῆς Ἄρτης σ. 186. Τὸ αὐτὸ ἐγίνετο ἄλλοτε καὶ ἐν Σάμῳ (Σταματιάδου Σαμιακὰ τ. Ε' σ. 206). Ὅμοιον δ' ἔθιμον ἔχουσι καὶ οἱ Βούλγαροι. (**Strausz die Bulgaren** σ. 296).

[2]) **F. S. Krauss, Sagen u. Märchen der Südslaven** τ. II ἀρ. 144 σ. 377 κἑ. ἐκ τοῦ **Vuk, Narodne pripovijetke** σ. 212-214.

κατὰ τὸν ὕπνον. Ἐν Λέσβῳ πιστεύουσιν ὅτι παιδίον τρίζον τοὺς ὀδόντας ἐνῷ κοιμᾶται θὰ φέρῃ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του, ὅστις θὰ γεννηθῇ μετ' αὐτό. [1]) Ἐν Πελοποννήσῳ δὲ λέγουσιν ὅτι τὸ τοιοῦτο παιδίον θὰ φάγῃ τἀδρέφια του καὶ τοὺς γονεῖς του.

Κοινῶς περὶ τῶν Καλλικαντζάρων πιστεύεται. ὅτι ἀδυνατοῦσι νὰ βλάψωσι τοὺς ἀνθρώπους καὶ μόνον πειράζουσι καὶ φοβίζουσιν αὐτούς. [2]) Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντίθετον πολλαχοῦ πιστεύεται, διότι θεωροῦνται ἐπικίνδυνα καὶ κακοποιὰ δαιμονικὰ ὄντα. καὶ οἱ ἄνθρωποι διὰ τὸν φόβον αὐτῶν κλείονται ἐνωρὶς εἰς τὰς οἰκίας των καὶ πολλὰς ἄλλας λαμβάνουσι προφυλάξεις πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἀπὸ τούτων κινδύνων· [3]) ὅθεν καὶ ἐν Μακεδονίᾳ λέγουσι παροιμιωδῶς ἐπὶ δειλοτάτου, ὅτι «γεννήθ'κε 'ς τὸν καιρὸ τῶν Καλλικαντζάρω.» Η δοξασία δ' ὅτι ἐπικάθηνται τὴν νύκτα οἱ Καλλικάντζαροι ἐπὶ τῶν ὤμων τῶν ἀπαντώντων καὶ τοὺς ἀποπνίγουσιν ἂν μὴ ἀποκριθῶσι προσηκόντως, ἐν Σύμῃ ἀναφέρεται εἰς ταῖς Ἀλουστίναις (ἀρ. 657. 658). Καὶ ἄλλαι δὲ παραδόσεις, πλὴν τῆς προκειμένης, διηγοῦνται παρόμοια περὶ τῶν Καλλικαντζάρων (ἀρ. 604. 625, πρβλ. ἀρ. 614), ἡ δ' ὑπ' ἀρ. 601 θρᾳκικὴ ἀντιθέτως λέγει ὅτι ἐπιθέτουσιν ἐπὶ τῶν ὤμων των οἱ Καλλικάντζαροι τὸν ἀπαντῶντα καὶ τὸν πνίγουσιν εἰς φρέαρ ἂν δὲν δείξῃ εἰς αὐτοὺς τὸ ζητούμενον. Περὶ ὁμοίων παραδόσεων ἀναφερομένων εἰς τοὺς ποιμενικοὺς δαίμονας καὶ εἰς ἄλλα ἐξωτικὰ διέλαβον ἀνωτέρω (σ. 1228 κέ.). Πρὸς δὲ τὴν προκειμένην ὁμοιότητά τινα παρουσιάζουσιν αἱ περὶ τοῦ Fulletu παραδόσεις τῶν Κορσικανῶν φαντάζονται τοῦτο ὡς νάννον ἔχοντα τὴν μίαν χεῖρα σιδηρᾶν ἢ μολυβδίνην τὴν δ' ἑτέραν

[1]) **Georgeakis et Pineau, Folklore de Lesbos** σ. 330.

[2]) Βλ. ἀρ. 592. 593. 595. 606. 607. 608. Ἐφημ. Φιλομαθ. 1862 σ. 1909. ΚΠ. τ. ΙΗ' σ. 139 (Ὄφις τοῦ Πόντου).

[3]) Βλ. ἀρ. 594. 596-601. 604. 617. 618. 623. 625. 627. **Schmidt Volksl.** 150. Ι. Μιχαὴλ Μακεδονικὰ σ. 41. Γουσίου, ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 40. Οἱ Κ. «σταυρώνουνε τὸν κόσμο» ἤτοι βασανίζουσι πειράζουσι τοὺς ἀνθρώπους (ἀρ. 597). Ὡς ἀνθρωποφάγους παριστῶσιν αὐτοὺς αἱ ὑπ' ἀρ. 597. 617, 633, 639. Ὅτι δὲ ἁρπάζουσι τοὺς ἀνθρώπους λέγει ἡ ὑπ' ἀρ. 597.

στυππίνην, καὶ πειράζον πολυτρόπως τοὺς ἀνθρώπους τὴν νύκτα, ἐνίοτε δ' ἐπικαθήμενον ἐπὶ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν. [1])

Περὶ τῆς ἀποτροπῆς τῶν Καλλικαντζάρων διὰ τοῦ κοσκίνου βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 596. Πρὸς δὲ τὴν δοξασίαν, ὅτι τοὺς φοροῦντας καινουργῆ ἐνδύματα δὲν πειράζουσιν οἱ Καλλικάντζαροι, ὅμοιαι εἶναι αἱ σκανδιναυικαί, ὅτι ἐκεῖνον ὅστις δὲν λάβῃ νέα ἐνδύματα ἢ ὁτιδήποτε νέον τὰ Χριστούγεννα τὸν ἁρπάζουσιν οἱ Julesveinar, οἱ ἐν πολλοῖς ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τοὺς Καλλικαντζάρους· καὶ ὅτι τὸ αὐτὸ πάσχουσι κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους ὑπὸ τοῦ Nytaarsbuk (τοῦ τράγου τῆς πρωτοχρονιᾶς) οἱ μὴ λαβόντες τότε ὡς δῶρον νέα ἐνδύματα. [2])

592

Κατὰ τὸν Γ. Κρέμον (ἐν Νέᾳ Ἑλλάδι ἀρ. 36 τῆς 2 Νοεμβρ. 1874). Πρβλ. καὶ Schmidt Volksl. σ. 148. Τὰ σωματικὰ ἐλαττώματα, ἅτινα πανταχοῦ ἀποδίδει εἰς τοὺς Καλλικαντζάρους ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὑπενθυμίζουσι τὰς διαστρόφους μορφὰς τῶν Καβιρίων δαιμόνων καὶ τῶν ἄλλων πλασμάτων τῶν κατὰ τόπους διονυσιακῶν λατρειῶν. Τὰ παράσημα ἐκεῖνα παιγνιώδη πλάσματα τῆς φαντασίας τῶν ἀρχαίων τοσοῦτον ὁμοιάζουσι πρὸς τὰς περιγραφὰς τῶν Καλλικαντζάρων, ὥστε ὁ βλέπων τὰς ἀπεικονίσεις αὐτῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ ἀναγνωρίζει τοὺς Καλλικαντζάρους, ὁποίους τοὺς παριστᾷ ἡ φαντασία τοῦ λαοῦ. Αἱ ἐν τῷ προσηρτημένῳ πίνακι ὑπ' ἀρ. 12 καὶ 13 ἀπεικονίσεις πηλίνων εἰδωλίων ἐκ τοῦ παρὰ τὰς Θήβας Καβιρίου ἐπιμαρτυροῦσι τοῦτο· πάντες οἱ ἁπλοῖ χωρικοί, εἰς τοὺς ὁποίους τὰς ἐπέδειξα, ὁμοφώνως μοὶ εἶπον ὅτι παριστῶσι Καλλικαντζάρους. Τὰ εἰδώλια ταῦτα ἀπόκεινται ἐν τῷ Ἐθνικῷ ἀρχαιολογικῷ μουσείῳ, φέρουσι δὲ τὸ μὲν ὑπ' ἀρ. 12 ἀριθμὸν κατατάξεως 10333, τὸ δ' ἕτερον ἀρ. 10334. Ἀπεικονίσθησαν κατὰ φωτογραφίαν Ἀδ. Ῥωμαΐδων, τοῦ πρώτου δ' αὐ-

[1]) RTP. 1894 σ. 459. Φάσμα νυκτερινὸν ἐπιτιθέμενον τὴν νύκτα εἰς τὰς ὁδοὺς κατὰ τῶν διαβατῶν εἶναι καὶ ὁ Moine bourru τῶν παρισινῶν μεσαιωνικῶν δοξασιῶν. (Monnier, Traditions populaires comparées σ. 521. Collin de Plancy, Dictionnaire infernal τ. I σ. 447. V. Hugo Notre Dame de Paris, Βιβλ. VII κεφ. 6).

[2]) Mannhardt Wald- u. Feldkulte τ. I σ. 192.

τῶν ἡ εἰκὼν ἔχει δημοσιευθῆ δὶς καὶ ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Kekulé. [1])

Καὶ ἄλλων δημωδῶν παραστάσεων περὶ τῶν Καλλικαντζάρων ἀνευρίσκονται ἐπίσης τὰ πρότυπα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ. Οἱ ἐπιβαίνοντες ὄνων Καλλικάντζαροι ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰς συνηθεστάτας παραστάσεις τῶν οὕτως ὀχουμένων Σιληνῶν. Καὶ ὁ ἀλέκτορος ἐπιβαίνων Καλλικάντζαρος ἔχει ὅμοια πρότυπα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ. Πήλινον εἰδώλιον τοῦ Λούβρου, ἐξ Ἐρετρίας ἴσως προερχόμενον, ἀπεικονίζει ναννοφυῆ δαίμονα ἐπιβαίνοντα ἀλέκτορος. [2]) Ἕτερον τῆς Τεργέστης ἐξ Ἀκράγαντος, ἀπεικονίζει αὐλοῦντα Σιληνόν, ἐπιβαίνοντα πτηνοῦ. [3]) Ἐν ἀναγλύφῳ δὲ τοῦ Ἐθνικοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου ἐκ Θορικοῦ παρίσταται ὁ Μὴν καθήμενος ἐπὶ τῶν νώτων ἀλέκτορος. [4])

Ἐκ τῶν φερομένων παραδόσεων εἶναι δυνατὴ σαφὴς ἀναπαράστασις τῆς μορφῆς καὶ τῆς σκευῆς τῶν Καλλικαντζάρων, ὡς φαντάζεται τούτους ὁ λαός. Αἱ παρατηρούμεναι ἀντιφάσεις ἐν ταῖς περιγραφαῖς αὐτῶν ὑπὸ τῶν διαφόρων παραδόσεων εἶναι ὅλως ἀσήμαντοι, ἄλλως δὲ καὶ εὐνόητοι τοῦ λόγου ὄντος περὶ ἔθνους δαιμονίων, ἅτινα πάντα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παρίστανται ἀπαράλλακτα πρὸς ἄλληλα.

Κοινὸς χαρακτὴρ πάντων τῶν Καλλικαντζάρων εἶναι ἡ ἀσχημία. Ἀναφέρουσι μέν τινες παραδόσεις (ἀρ. 605. 627. 639) ὅτι δὲν διαφέρουσι τῶν ἀνθρώπων, ἄλλαι ὅμως προσθέτουσιν ὅτι εἶναι «ἀλλοιώτικοι ἄνθρωποι» (ἀρ. 641), ἢ ὅτι ἔχουσι μὲν ἀνθρωπίνην μορφήν, (*μούρη ἀνθρωπινὴ*) [5]) ἀλλ' εἶναι ἄσχημοι (ἀρ. 601), *κακομούτσουνοι*

[1]) Kekulé, die antiken Terrakoten τ. III, 2 σ. 432, 7 καὶ τ. III, 1 σ. 185, 6. Ὁ P. Wolters ἐν περιληπτικῇ ἀναγραφῇ τῶν εὑρημάτων τοῦ Καβιρίου (Athen. Mittheil. 1890 σ. 363) καλεῖ τὰ εἰδώλια ταῦτα γελοιογραφίας ὀρθίων γυμνῶν παχυκεφάλων λυρῳδῶν, οἷαι καὶ ἄλλοθεν εἶναι γνωσταί, π. χ. ἐν τῇ συλλογῇ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας, πηλ. 1207. 1413 ἐκ Λοκρίδος καὶ Βοιωτίας. Ἀλλὰ πιθανώτατον μοὶ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι γελοιογραφίαι, ἀλλὰ παραστάσεις Καβιρίων δαιμόνων.

[2]) Kekulé αὐτ. τ. III, 2 σ. 390 ἀρ. 4.

[3]) Αὐτ. ἀρ. 9.

[4]) Εἰκόνα τοῦ ἀναγλύφου καὶ ἀναγραφὴν τῶν περὶ τούτου διαλαβόντων βλ. παρὰ Roscher Lex. d. Mythol. τ. II σ. 2730-1. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο εἶναι κατατεταγμένον ἐν τῷ μουσείῳ ὑπ' ἀρ. 1406. Παραπλησία παράστασις Ἀρτέμιδος ἐπιβαινούσης ἀλέκτορος εἶναι πήλινον εἰδώλιον (ἐκ Μυρίνης;) τοῦ ἐν Βερολίνῳ Antiquarium ὑπ' ἀρ. 7736 (Βλ. Aufsätze E. Curtius gewidmet σ. 158).

[5]) ΝΕΜ. 70.

(ἀρ. 601)· οἱ Σίφνιοι λέγουσιν ὅτι εἶναι *σιχαμένοι.* [1]) Ἐν Μακεδονίᾳ Καλλικάντζαροι ἢ λύκοι λέγονται μεταφορικῶς οἱ δυσειδεῖς. [2]) Ὡς ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει περιγράφονται, ἕκαστος αὐτῶν «ἔχει κι᾽ ἀπό να κουσοῦρι» (σωματικὸν ἐλάττωμα). Εἶναι τὴν ὄψιν ἄγριοι (ἀρ. 591. 615), *ἀγριάνθρωποι* (ἀρ. 634), καὶ τούτου ἕνεκα ἐμπνέουσι φόβον εἰς τοὺς βλέποντας· «ἄγρια τετράποδα» τοὺς λέγουσιν ἐν Μυκόνῳ. Τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου των εἶναι μελάγχρουν· εἶναι *μελαψοί,* ὡς λέγουσιν ἐν Μεσσηνίᾳ, ἢ *μαυρειδεροὶ* (ἀρ. 594)· καὶ οἱ λέγοντες αὐτοὺς μαύρους (ἀρ. 598. 616) τοιούτους τοὺς ἐννοοῦσιν· ἀλλ᾽ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατοίκων τοῦ Ὄφεως τοῦ Πόντου παριστῶνται καὶ ὡς λευκοὶ καὶ ὡς μέλανες. [3])

Ἡ ἰσχνότης αὐτῶν κατέστη παροιμιώδης, καὶ Καλλικάντζαρος λέγεται μεταφορικῶς ὁ ἰσχνότατος. [4]) Ἐν Μεσσηνίᾳ ἐπὶ τοῦ καταβληθέντος ὑπὸ μακρᾶς νόσου λέγουσιν· «ἔφυγαν τὰ σουσούμια του ἀπὸ τὴν ἀρρώστια τὴν πολλή, κι᾽ ἀχάμνηνε κ᾽ ἐγίνηκε σὰ Λυκοκάντζαρος!» Τῆς παρομοιώσεως λιποσάρκου πρὸς Καλλικάντζαρον ἔκαμε χρῆσιν καὶ ὁ Ἀλ. Σοῦτσος: [5]) «μὲ σῶμα χωρὶς κρέατα, σὰν τοῦ Καλλικαντζάρου.» Παραπλησία δ᾽ εἶναι καὶ ἡ φράσις τῶν Τραπεζουντίων καὶ τῶν κατοίκων τοῦ Ὄφεως: «Ἐγέντονε εἴδωλο,» ἤτοι κάτισχνος. [6])

Κατά τινας παραδόσεις οἱ Καλλικάντζαροι εἶναι ὑψηλοὶ (ἀρ. 615· 616. 634), ἡ προκειμένη δὲ ἀναφέρει ὅτι ἐν τῷ θιάσῳ αὐτῶν εὑρίσκονται καὶ ὑψηλοὶ καὶ μικρόσωμοι. Ἀλλὰ συνηθεστέρα καὶ κοινοτέρα εἶναι ἡ παράστασις αὐτῶν ὡς νάννων. [7]) «Εἶναι ἀπὸ μία πήχη ὁ καθέ-

[1]) Ἐθν. ἀγωγὴ 1898 σ. 328.

[2]) Ι. Μιχαὴλ Μακεδονικὰ σ. 39.

[3]) ΚΠ. τ. ΙΗ΄ σ. 139.

[4]) Ἀρ. 595. Ἡ μεταφορικὴ χρῆσις τοῦ ὀνόματος εἶναι κοινοτάτη πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

[5]) Ὁ Ἄσωτος Πρ. Β΄ σκ. 3 σ. 36.

[6]) ΚΠ τ. ΙΗ΄ σ. 133. Ὁ γράφων σημειώνει ὅτι «τὸ εἴδωλο νομίζεται ὡς ἰσχνὸν φάντασμα.» Ἀλλ᾽ εἶναι ἄλλος τύπος τοῦ Καλλικαντζάρου· εἴδωλο, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη, εἶναι ἐνιαχοῦ ἐν χρήσει πρὸς δήλωσιν τοῦ μετημφιεσμένου.

[7]) Ἡ λέξις νάννος δὲν περιεσώθη ἐν τῇ δημώδει· πρὸς δήλωσιν δὲ τοῦ νάννου λέγουσι συνήθως κοντὸς σὰ μικρὸ παιδί, ἢ κοντὸς σὰν τόσω χρονῶ παιδί, ἢ μεταχειρίζονται ὄνομα νάννου ἥρωος δημώδους παραμυθίου, *κοντορεβίθης* ἢ *κοντορεβιθούλης*· εἶναι ἐν χρήσει καὶ ἡ λ. τζουτζὲς (ἐκ τοῦ τουρκ. τζιουτζὲ) ἐν τῇ στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ τοῦ γελοίου

νας» (ἀρ. 629), ἢ μοιάζουν σὰν παιδιά· [1]) ἔχουν ἀνάστημα ὡς πέντ' ἕξ χρονῶν, ἢ ὡς δέκα χρονῶν παιδί, ἄλλοι ὀλίγο ψηλότερο, ἄλλοι ὀλίγο κοντύτερο (ἀρ. 621. 622). Ὅμοιαι εἶναι αἱ παραδόσεις τῶν Δανῶν, καθ' ἃς τἀβάπτιστα παιδία γίνονται Nisse, ναννοφυεῖς δαίμονες. [2]) Ἕνεκα δὲ τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν πρὸς τὰ μικρὰ παιδία παριστῶνται οἱ Καλλικάντζαροι καὶ ἀγένειοι «χωρὶς γένεια καὶ μουστάκια» (ἀρ. 622, πρβλ. 611), ἂν καὶ ἐνιαχοῦ περιγράφουσιν αὐτοὺς ὡς νάννους, ἔχοντας γένεια μακρύτερα τοῦ σώματος αὐτῶν, [3]) ὁμοίους δηλαδὴ πρὸς τοὺς νάννους τῶν Γάλλων (nains, gnomes), τῶν Βρετανῶν (duz, duzik) τῶν Γερμανῶν (Zwerge) καὶ τἆλλα τοιαῦτα πλάσματα τῆς φαντασίας τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν.

Ἡ κόμη αὐτῶν εἶναι αὐχμηρὰ καὶ μακρά· ὡς λέγουσιν ἐν Σίφνῳ ἔχουν μακριὰ μαλλιὰ ἀχτένιστα, μπροστὰ ἴσια μὲ τὸ στόμα, πίσω ἴσια μὲ τοῖς πλάταις. [4]) Καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν εἶναι μαλλιαρὸ (ἀρ. 594. 616). Ἔχουσιν ὀφθαλμοὺς ἀγρίους, [5]) ἐρυθρούς (ἀρ. 594), ὀδόντας κάπρου (*καπρόδοντα*). [6]) Αἱ χεῖρές των εἶναι ὡς τοῦ πιθήκου (ἀρ. 594), ἔχουσι δ' ὄνυχας μακρούς (ἀρ. 601) ὅσον τὰ δάκτυλα, [7]) γαμψοὺς [8]) καὶ φοβερούς, δι' ὧν σπαράσσουσι τὰ πρόσωπα τῶν ἀνθρώπων τὴν νύκτα (ἀρ. 591). Τινὲς τούτων λέγεται ὅτι ἔχουσι πόδας ὄνου, [9]) ἢ ἀνθρώπινον τὸν ἕνα καὶ ὄνειον τὸν ἕτερον πόδα (ἀρ. 625. 629), ὡς ἐνιαχοῦ παριστῶνται καὶ αἱ Νεράιδες, ἡ Λάμια, ὁ διάβολος, καὶ οἱ Σιληνοὶ καὶ οἱ Σάτυροι ἔν τισι μνημείοις τῆς ἀρχαίας τέχνης.[10])

νάννου, καὶ ἡ λ. *πισπιρίγκος* (ἐκ τοῦ βλαχικοῦ pipirigu) ἐν τῇ σημασίᾳ μικροσώμου πονηροῦ καὶ ἀεικινήτου. Σκωπτικαὶ ἐπικλήσεις τῶν μικροσώμων καὶ παχέων εἶναι τὸ *κοντοπίθαρος* (κοντὸς - πιθάρι), καὶ τὸ *κοντορέπανος* (κοντὸς+ρεπάνι) καὶ τὸ συνηθέστερον *κοντοκλώτσης* (κοντὸς+κλωτσῶ, λακτίζω). Ἐνιαχοῦ τῆς Ἠπείρου λέγεται *ζ'άμπα* καὶ τὸ μικρὸν ἀνθρωπάριον καὶ πᾶν εὐτελὲς πρᾶγμα· ἡ λ. κυρίως σημαίνει φρῦνον, εἶναι δὲ σλαβική. Αὐτόθι λέγεται καὶ *μάζακας* ὁ μικρόσωμος (ἐκ τοῦ μαζεύω ;).

[1]) Ἐφημ. Φιλομ. 1862 σ. 1909. Πασσαγιάννη τὰ πρῶτα παραμύθια σ. 77 κέ.

[2]) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1898 σ. 2 κέ.

[3]) Πασσαγιάννης αὐτ. σ. 81

[4]) Ἐθν. ἀγωγὴ 1898 σ. 328.

[5]) Αὐτ. [6]) Αὐτ. [7]) Αὐτ.

[8]) Georgeakis et Pineau Le Folklore de Lesbos σ. 349. Schmidt Volksl. 146 (Λέσβος).

[9]) Βλ. ἀρ. 634. ΝΕΜ. 70. Βάλληνδα Πάρεργα σ. 72.

[10]) Βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 645.

Κατὰ δὲ τὰς παραδόσεις τῶν Οἰναίων τοῦ Πόντου, οἱ Καρτσάγγαλοι ἔχουσι τοὺς πόδας διαστρόφους, μὲ τὴν πτέρναν ἔμπροσθεν καὶ τοὺς δακτύλους ὄπισθεν: «τὰ δαχτύλια τουνα εἶναι ἀς σὸ κόντσι μέρεγια.» [1]) Κατὰ δὲ τοὺς Σιφνίους, ἔχουσι χηλὰς ἀντὶ ποδῶν: ὁ Καλλικάντζαρος «ἀντὶ ποδάρια ἔχει καλίκια σὰν τῆς κατσίκας.» [2]) Ὡς τραγόποδας παριστῶσιν αὐτοὺς ἐπίσης αἱ ὑπ' ἀρ. 594 καὶ 604 παραδόσεις, κατὰ δὲ τὴν ὑπ' ἀρ. 593 ἐμφανίζονται καὶ ὑπὸ μορφὴν τράγων, ὡς οἱ ποιμενικοὶ καὶ ἄλλοι δαίμονες (βλ. σ. 1215). Τινὲς αὐτῶν λέγεται ὅτι εἶναι χωλοί, καὶ οὗτοι κατὰ τὰς κυνουριακὰς παραδόσεις ἔρχονται πρῶτοι τὴν παραμονὴν τοῦ Χριστοῦ καὶ φεύγουν πρῶτοι πάλιν κατὰ τὰ Θεοφάνια, ἕπονται δὲ οἱ ἀρτιμελεῖς. [3]) Χωλὸς δὲ κατ' ἄλλας παραδόσεις εἶναι ὁ μεγάλος Καλλικάντζαρος, ὁ ἀρχηγὸς πάντων. [4])

Φαντάζονται δ' αὐτοὺς ἐνιαχοῦ ἐπιφαινομένους γυμνούς, [5]) δι' ὃ καὶ οἱ Ἀλβανοὶ καρκαντζ῾όλι καλοῦσι καὶ τὸν ὁλόγυμνον μεταφορικῶς. Συνηθεστέρα ὅμως εἶναι ἡ παράστασις αὐτῶν ὡς ἐνδεδυμένων. Ἀλλὰ τὰ ἐνδύματά των εἶναι εὐτελῆ καὶ ῥακώδη, «ἐλεεινά, ξεσκισμένα, φτειασμένα ἀπὸ χιλιαδυὸ κουρέλια,» κατὰ τὴν προκειμένην παράδοσιν· Οἱ Σίφνιοι λέγουσιν, ὅτι φοροῦσι τὰ ἐνδύματα ποῦ εἶχον ὅταν ἦσαν ζωντανοί. [6]) Τὰ ἰδιάζοντα τῆς ἐνδυμασίας αὐτῶν εἶναι τὰ ὑποδήματα ἡ καπότα καὶ ἡ σκούφια. Ὑποδήματα κατὰ τὰς σαμιακὰς δοξασίας (ἀρ. 598) ἔχουσι σιδηρᾶ, κατ' ἄλλην παράδοσιν φοροῦσι τσαρούχια (ἀρ. 599), καὶ κατὰ τοὺς Ἕλληνας τῶν δυτικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου τσαγγία. Ἡ καπότα δ' αὐτῶν εἶναι χονδρὴ (ἀρ. 595) ἢ μεγάλη (ἀρ. 637), κορινθιακὴ δὲ παράδοσις (ἀρ. 629) τοὺς παριστᾷ μεριμνῶντας ν' ἀντικαταστήσωσι τὰ ἐσχισμένα ἐνδύματα καὶ τὰς καπότας των. Ἐνθυμίζουσι δ' αὗται τοὺς ἀμφιμάλλους ἢ δασεῖς χιτῶνας τῶν

[1]) Ἐξ ἀνακοινώσεως Συμβουλίδου. Βλ. καὶ τὴν ἐν σημειώσει εἰς ἀρ. 599 παράδοσιν τῆς Οἰνόης.

[2]) Ἐθν. ἀγωγὴ 1898 σ. 328.

[3]) Αὐτ. 1899 σ. 12-13.

[4]) Βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 604.

[5]) Βλ. ἀρ. 622-624. Ἐφ. Φιλομ. 1862 σ. 1909.

[6]) Ἐθν. ἀγωγὴ 1898 σ. 328. Καὶ ἐν τούτῳ γίνεται σύγχυσις τῶν Καλλικαντζάρων πρὸς τοὺς βρικόλακας.

Σιληνῶν. [1]) Ἡ δὲ σκούφια, ἄλλως λεγομένη *κατσοῦλα*, [2]) παρίσταται ὡς πῖλος ὀξυκόρυμβος, ὃν κατά τινας παραδόσεις αὐτοὶ οἱ Καλλικάντζαροι κατασκευάζουσιν ἐκ χοιρινῶν (*ἀπὸ γουρουνότριχες*). [3]) Περὶ τῆς σκούφιας δαιμονικῶν ὄντων, οἷον τὸ Περγαλιὸ καὶ ὁ Βαρυπνᾶς θὰ γίνῃ λόγος ἐν τῇ σημειώσει εἰς ἀρ. 898. Ἐνταῦθα δὲ δὲν κρίνω ἄσκοπον νὰ σημειώσω, ὅτι ἐν τῷ παρὰ τὰς Θήβας Καβιρίῳ εὑρέθη μεγάλη πληθὺς πηλίνων εἰδωλίων (περὶ τὰ 250), ἀπεικονιζόντων παιδία φοροῦντα ὀξυκόρυμβον πῖλον, ἄλλα γυμνὰ καὶ ἄλλα ἐνδεδυμένα. [4])

Ἡ τροφὴ τῶν Καλλικαντζάρων εἶναι συνήθως ἀκάθαρτος *μαγαρισμένα πράματα*, ὡς λέγει ὁ λαός, ἐδέσματα προξενοῦντα ἀηδίαν, διότι καὶ αὐτοὶ εἶναι μιαροὶ καὶ προσπαθοῦσι νὰ μιαίνωσι τὰς τροφὰς τῶν ἀνθρώπων, ὡς αἱ Ἅρπυιαι τῶν ἀρχαίων μύθων (βλ. ἀρ. 593). Τὴν ἡμέραν, κρυπτόμενοι εἰς σπήλαια καὶ ἀπροσίτους φωλεάς, τρώγουσι «φίδια γουστέραις καὶ ἄλλα μαγαρισμένα πράματα» (ἀρ. 630). Εἶναι αὕτη ἡ τροφή, ἣν καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὑπελάμβανεν ὡς ἰδιάζουσαν εἰς δαιμονικά τινα ὄντα. Οὕτω περὶ τοῦ ἔθνους τῶν Γὼγ καὶ Μαγώγ, τὸ ὁποῖον ἀπέκλεισεν ὁ Ἀλέξανδρος εἰς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου, ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἤσθιε «πᾶν ζωΰφιον μιαρόν, ὄφεις, γάτας, μῦγας καὶ πᾶν ἑρπετόν.» [5]) Βυζαντινὸν δὲ πλάσμα πιθανῶς εἶναι καὶ τὸ περὶ τῶν Ἀμαζόνων λεγόμενον ὅτι ἐτρέφοντο «ὄφεσι καὶ σαύραις καὶ χελώναις.» [6]) Τὴν δὲ νύκτα τρώγουσι βατράχους, διαπερῶντες αὐτοὺς εἰς ὀβελοὺς καὶ ὀπτῶντες ἐπὶ πυρᾶς ὑπὸ ἀνθρώπου ἀναφθείσης. [7])

[1]) Αἰλιαν. Ποικ. Ἱστ. Γ΄, 40. Πολυδ. Δ΄, 118. Ἐν τοῖς μνημείοις τῆς τέχνης συχνοτάτη εἶναι ἡ παράστασις Σιληνῶν φορούντων τοιούτους χιτῶνας.

[2]) Ἀρ. 625. Ἐφημ. Φιλομ. 1862 σ. 1909. Περὶ τῆς λέξεως βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας τ. Β΄ σ. 253.

[3]) Georgeakis et Pineau, Le Folklore de Lesbos σ. 349. 350. Σκούφια σουφλιρὴ = σουβλερὴ (ἀρ. 623).

[4]) Athen. Mittheil. 1890 τ. XV σ. 363.

[5]) Ὅρασις τοῦ Δανιὴλ ἐν Vassiliev Anecd. graecobyzant. σ. 23 ἐκ κώδικος βαρβερινοῦ τοῦ 1497. Τὸ ἐν τῷ κώδικι «πᾶν ζωφίον μαγάρον» νομίζω ὅτι πρέπει νὰ διορθωθῇ ὡς ἔγραψα ἐν τῷ κειμένῳ.

[6]) Ἐτυμολ. Γουδ. λ. Ἀμαζόνες. Στέφ. Βυζ. λ. Ἀμαζόνες (ὅτι ἤσθιον σαύρας).

[7]) Ἀρ. 621. 623-626. Βλ. καὶ Dora d'Istria Excursions en Roumélie et en Morée 1863 τ. I σ. 84.

Ἀλλ' ἀναφέρονται καὶ τροφαὶ τῶν Καλλικαντζάρων, αἵτινες δὲν ἐπενοήθησαν πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ παρασταθῶσιν οὗτοι ὡς βδελυρὰ δαιμόνια. Περίεργος εἶναι ἡ μεσσηνιακὴ παράδοσις, ὅτι ἐξηνάγκασαν οἱ Καλλικάντζαροι ἕνα γιδοβοσκὸν περιπεσόντα εἰς τὴν ἐξουσίαν των νὰ φάγῃ ὠμὰς καὶ ἀσπαιρούσας σάρκας νεοσφαγοῦς κυνός, ἀποτελούσας τὸ γεῦμα αὐτῶν (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 620). Ἐνδέχεται μὲν τὸ πλάσμα περὶ τοιαύτης τροφῆς τῶν Καλλικαντζάρων νὰ ἔχῃ τοῦτον τὸν λόγον, ὅτι ὁ κύων θεωρεῖται κατ' ἐξοχὴν ἀκάθαρτον ζῶον, ὡς ἐθεωρεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν παλαιῶν. [1]) Ἀλλ' ἴσως προῆλθε καὶ ἐκ τῆς ἀρχαίας λατρείας· διότι ὁ κύων ἐνομίζετο τροφὴ τῆς Εκάτης, [2]) εἰς ἣν ἁπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔθυον κύνας, κυνοσφαγῆ διὰ τοῦτο ἐπικαλουμένην. [3]) Ἄλλη τροφὴ τὰ μάλιστα ἀρεστὴ εἰς τοὺς Καλλικαντζάρους νομίζεται τὸ χοίρινον κρέας (ἀρ. 627)· ἐν Κύπρῳ παρακαλοῦσι τὴν οἰκοδέσποιναν νὰ τοὺς δώσῃ λουκάνικον (ἀρ. 603). Ἐν Λέσβῳ δὲ λέγεται ὅτι λείχουσι τὸ αἷμα καὶ τρώγουσι τὰ ἐντόσθια τῶν κατὰ τὰ Χριστούγεννα σφαζομένων χοίρων, εἰσχωροῦντες εἰς τὰς αὐλὰς τὰς οἰκιῶν. [4]) Ταῦτα δ' ἴσως, διότι κατὰ τὸ δωδεκαήμερον, ὅτε ἐπιφοιτῶσιν εἰς τὴν γῆν, εἶναι ἡμέραι χοιροσφαγίων. Καὶ εἰς τοὺς περιερχομένους τὰς οἰκίας μετημφιεσμένους καὶ τοὺς ᾄδοντας τὰ ἑορταστικὰ ᾄσματα ἐδίδοντο εἰς ἀμοιβὴν πλὴν ἄλλων καὶ χοίρεια κρέατα. [5]) Τὸν αὐτὸν δε λόγον πιθανῶς ἔχει καὶ ἡ

[1]) Πλουτάρχ. Κεφαλ. καταγρ. ῥωμ. 111 σ. 290 d.

[2]) Αὐτ. «χθονίᾳ δὲ δεῖπνον Ἑκάτῃ πεμπόμενος (κύων) εἰς τριόδους, ἀποτροπαίων καὶ καθαρσίων ἐπέχει μοῖραν.»

[3]) Αὐτ. 68 σ. 280: «Τῷ δὲ κυνὶ πάντες, ὡς ἔπος εἰπεῖν, Ἕλληνες ἐχρῶντο καὶ χρῶνταί γε μὴν μέχρι νῦν ἔνιοι σφαγίῳ πρὸς τοὺς καθαρμούς· καὶ τῇ Ἑκάτῃ σκυλάκια μετὰ τῶν ἄλλων καθαρσίων ἐκφέρουσι.» Βλ. καὶ Hermann Gottesdienstl. Alterthümer[2] § 23, 23 σ. 132, § 26, 8 σ. 151-2. Καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἔθυον κύνα κατὰ τά Λουπερκάλια. (Πλούταρχ αὐτ. 68 111. Wissowa Religion u. Kultus d Römer σ. 173). Ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος διατηρεῖται μέχρι τῆς σήμερον κατὰ τὴν καθαρὰν Δευτέραν τὸ ἔθιμον τοῦ καθαρμοῦ διὰ τῆς θυσίας σκύλων, ἂν καὶ ἔχει λησμονηθῇ ὁ ἐν ἀρχῇ σκοπὸς αὐτοῦ καὶ προσέλαβε χαρακτῆρα ἀγροίκου διασκεδάσεως.

[4]) Georgeakis ἔνθ. ἀν. σ. 349-350.

[5]) Πρβλ. ᾆσμα κρητικὸν τῶν Καλάντων παρὰ Jeannaraki σ. 251 ἀρ. ἀρ. 307, 59.

Γιὰ ἰδὲ καὶ γιὰ συντήρηξε εἶντα θὰ μᾶσε δώσῃς,
ἀπάκι γὴ λουκάνικο γὴ ἀπὸ μερὸ κομμάτι.

μυθευομένη λαιμαργία αὐτῶν περὶ τὰς τηγανίτας καὶ τὰ λαλάγγια καὶ τἆλλα πλακούντια, τὰ κατασκευαζόμενα κατ᾽ ἐκεῖνον τὸν χρόνον (ἀρ. 594. 603. 613). Ἀλλ' ἐνιαχοῦ προσφέρονται ταῦτα ὡς μειλίγματα εἰς αὐτούς, ὡς ἐν Σάμῳ, ὅπου τὴν ἀπαρχὴν τῶν γλυκυσμάτων ἀφιεροῦσιν εἰς τοὺς Καλλικαντζάρους (ἀρ. 598), καὶ ἐν Κύπρῳ, ὅπου κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ δωδεκαημέρου ῥίπτουσιν ἐπὶ τῶν δωμάτων ξηροτήγανα καὶ λουκάνικα διὰ τοὺς ἀναχωροῦντας Πλανήταρους (ἀρ. 603)· τοῦτο δὲ πάντως εἶναι λείψανον ἀρχαίας λατρείας. Ἐν Σινασσῷ δὲ τῆς Καππαδοκίας ἡ προσφορὰ ἔχει προσλάβῃ χριστιανικὸν τύπον, διότι ζυμώνουσι μέλι καὶ καθαρὸν βούτυρον καὶ θέτουσι τὸ μῖγμα τοῦτο πρὸ τῆς εἰκόνος τῆς Παναγίας, ἵνα τὴν συγχαρῶσιν. [1])

593

Παρὰ Δ. Ν. Κωλᾶ (1887). — Ἡ προκειμένη παράδοσις ἀναφέρει τρόπους τινὰς ἀποδιοπομπήσεως τῶν Καλλικαντζάρων, ἄλλους δ' ἄλλαι, πάντες δ᾽ οὗτοι ἀνάγονται εἰς τρεῖς κατηγορίας· εἰς πράξεις τῆς χριστιανικῆς λατρείας, εἰς ἐπῳδὰς καὶ εἰς μαγικὰς πράξεις. Καὶ τινὲς μὲν τούτων νομίζονται ὡς λυσιτελοῦσαι ἰδίᾳ πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῶν Καλλικαντζάρων, ἄλλων δὲ γίνεται κοινῶς χρῆσις ἐναντίον πάντων τῶν δαιμονίων.

Τῶν χριστιανικῶν πράξεων τελεσφορωτάτη νομίζεται ἡ σημείωσις διὰ τοῦ σταυροῦ τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν σκευῶν. Γράφουσι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ εἰς πάσας τὰς θύρας τῆς οἰκίας (ἀρ. 597. 598) ἢ εἰς μόνην τὴν ἔξω θύραν (ἀρ. 613. 639), ἢ ὄπισθεν ταύτης ἐσωτερικῶς (ἀρ. 634), ἢ καὶ εἰς τὰ παράθυρα, ὅπως ἐμποδίσωσι τὴν εἴσοδον τῶν Καλλικαντζάρων εἰς τὴν οἰκίαν. Ὁμοίως *σταυρώνουν* καὶ τἀγγεῖα τοῦ ὕδατος, τοῦ οἴνου, τοῦ ἐλαίου, ἤτοι ἐπιθέτουσιν ἢ γράφουσιν ἐπ' αὐτῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, διὰ νὰ μὴ τὰ μαγαρίσουν οἱ Καλλικάντζαροι. Καὶ τὸ μέτωπον τῶν ἀβαπτίστων παιδίων σταυρώνουν διὰ νὰ μὴ τ' ἁρπάσωσιν οὗτοι (ἀρ. 598). Μείζονα δύναμιν ὑποτίθεται ὅτι ἔχει ὁ σταυρός, ἂν γραφῇ δι' ἄνθρακος ξύλου ἀχράδος. [2]) Ὁ ἁγιασμὸς

[1]) Ἀρχελάου Σινασὸς σ. 89-90.
[2]) Ἐθνικὴ ἀγωγὴ 1899 σ. 13.

ἐπίσης ἀποδιώκει τοὺς Καλλικαντζάρους, μάλιστα δὲ ὁ ὑπὸ τῶν ἱερέων τὴν παραμονὴν τῶν Φώτων γινόμενος ἁγιασμὸς τῶν οἰκιῶν τρέπει πάντας εἰς φυγήν, ἐπᾴδοντας ᾀσμάτιον φανερῶνον τὸν τρόμον, ὃν ἐμπνέει εἰς αὐτοὺς ὁ ἱερεύς. [1]) Τρίτη δὲ πρᾶξις εἶναι τὸ καὶ ὑπὸ τῆς προκειμένης παραδόσεως μνημονευόμενον θυμίαμα (βλ. καὶ ἀρ. 635), ὅπερ πιστεύεται ὅτι φοβοῦνται σφόδρα πάντες οἱ δαίμονες· διὸ καὶ παροιμιωδῶς λέγεται «φεύγεις ὥσπερ διάβολος ἐκ τοῦ θυμιαμάτου.» [2])

Αἱ δ' ἀποδιώκουσαι τοὺς Καλλικαντζάρους ἐπῳδαὶ εἶναι α΄) ἄσεμνοι φράσεις (ἀρ. 614). β΄) Ἡ ἐπιφώνησις «Ξύλα, κούτσουρα, δαυλιὰ καιμένα!» ἀναφερομένη εἰς τὸν φόβον, ὃν ἔχουσι τὰ δαιμόνια ἐκεῖνα τοῦ πυρὸς καὶ τῶν καιομένων δαυλῶν, περὶ οὗ βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 597. γ΄) Ἐξορκισμοὶ (ἀρ. 604. 634). Εἰς τὰς ἐπῳδὰς δὲ καταλέγεται καὶ ἡ ἐκφώνησις τοῦ Πάτερ ἡμῶν τρίς.

Ποικίλαι δ' εἶναι αἱ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν συντελοῦσαι μαγικαὶ πράξεις. Κυριωτάτη εἶναι ἡ διὰ τοῦ πυρὸς ἀποδιοπόμπησις, περὶ ἧς θὰ γίνῃ λόγος ἐν σημειώσει εἰς ἀρ. 597. Πρὸς δὲ τὸ χριστιανικὸν θυμίαμα ἀντιστοιχεῖ τὸ διὰ δυσωδῶν οὐσιῶν κάπνισμα, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀνεκτὸν εἰς τοὺς Καλλικαντζάρους, οὐδ' εἰς ἄλλα δαιμόνια, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω (σ. 1233-4). Ῥίπτουσιν εἰς τὸ πῦρ τῆς ἑστίας τεμάχιον δέρματος (ἀρ. 612) ἢ παλαιὸν ὑπόδημα (*παλιοτσάρουχο*), πιστεύοντες ὅτι διὰ τὴν ἐκ τῆς καύσεως αὐτῶν δυσωδίαν ἀδυνατοῦσι νὰ πλησιάσωσιν οἱ Καλλικάντζαροι (ἀρ. 621. 623) Ἀφόρητος εἶναι εἰς τοὺς Καλλικαντζάρους καὶ ἡ ὀσμὴ τῆς βυτάνης χαμαιλέοντος. [3]) Ἐν Κεφαλληνίᾳ χρίοντες διὰ χαμαιλέοντος κατὰ τὸ δωδεκαήμερον τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν σχηματίζουσι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν Παγανῶν. [4]) Ἐν Καρδαμύλῃ τῆς Μάνης θέτουσι πολλα-

[1]) Περὶ τούτου βλ. κατωτέρω εἰς ἀρ. 595. **Schmidt Volksl.** σ. 152. ΝΕΜ. σ. 69. **Abbott Macedonian folklore** σ. 75.

[2]) Οὗτος εἶναι ὁ παλαιότερος τύπος τῆς παροιμίας, ἧς πολλαὶ φέρονται νῦν παραλλαγαί. Βλ τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. φεύγω 27, ὅπου θὰ σημειωθῶσι καὶ ἐξ ἄλλων γλωσσῶν ὅμοιαι φράσεις.

[3]) Ὁ χαμαιλέων τῶν ἀρχαίων λέγεται κοινῶς *χαμολιός*, ἢ *μαστιχάγκαθο*· χαμολιὸς ἐπίσης λέγεται ἐνιαχοῦ καὶ ὁ χαμαιλέων ὁ μέλας, τὸ καρδοπάθιον τὸ κορυμβοειδὲς (**cardopatium corymbosum L.**).

[4]) Νεοελλ. ἀνάλ. τ. Β΄ σ. 346.

χοῦ χαμολιὸν πρὸς προφύλαξιν, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ὑποδήματά των οἱ δεισιδαιμονέστεροι. [1]) Ἐν Ἄργει φεύγοντες οἱ Καλλικάντζαροι κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Φώτων ὑποτίθεται ὅτι λέγουσι:

Κάπου κεῖ, κάπου δῶ,
κάπου ἀκούω χαμολιό,
φεύγατε νὰ φεύγωμε κτλ. [2])

Ἐν δὲ τῷ χωρίῳ Λαμπέτη τοῦ δήμου Λετρίνων τῆς Ἠλείας ἀποδιωκόμενοι διὰ χαμολιοῦ λέγουσιν ἄλλως:

Χαμολιὸς μυρίζει ἐδῶ,
νὰ χαθῇ τέτοιο χωριό! [3])

Φοβοῦνται δὲ οἱ Καλλικάντζαροι καὶ τἀκανθώδη φυτά, ὅθεν διὰ τοιούτων ἀποφράττουσι τὰς ὀπάς, δι' ὧν θὰ ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσι, καὶ πωματίζουσι τἀγγεῖα, ἵνα μὴ τὰ μιάνωσιν οἱ Καλλικάντζαροι. [4]) Ἀποτρεπτικὰ τῶν δαιμονίων τούτων θεωροῦνται καὶ χοίρινον ὀστοῦν (ἀρ. 594. 598) καὶ περίαπτα ἀναρτώμενα ὄπισθεν τῆς θύρας (ἀρ. 634). Διὰ νὰ ἀσφαλισθῇ δὲ ἡ οἰκία καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν Καλλικαντζάρων πρέπει νὰ καθαρισθῇ ἐπιμελῶς τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων καὶ ἡ ἄλλη οἰκία μάλιστα δὲ ἡ ἑστία. [5]) Ἂν δὲ συλληφθῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ Καλλικάντζαρος τὸν καθιστῶσιν ἀβλαβῆ δίδοντες εἰς αὐτὸν κόσκινον καὶ ἐπιτάσσοντες νὰ μετρήσῃ τὰς ὀπὰς (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 596) καὶ δένοντες αὐτὸν ἐκ τοῦ ποδὸς δι' ἐρυθρᾶς κλωστῆς ἢ διὰ ψαθοσκοίνου (ἀρ. 603).

[1]) Κ. Πασσαγιάννη τὰ πρῶτα παραμύθια σ. 79.

[2]) Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀγγέλου Κολιαλέξη.

[3]) Ν. Λάσκαρη ἢ Λάστα σ. 44.

[4]) Ἐφημ. Φιλομ. 1862 σ. 1909: «θέτουσιν—ἐπὶ τῶν ὑδριῶν ῥίζας ἀσπαράγου ἢ ὑσσώπου κλάδους.» Πασσαγιάννης ἔνθ. ἀν. σ. 79: «θὰ βάλῃ ἀφάναις 's τὴν ἀστράχα νὰ βουλλώσῃ ταῖς τρούπαις, ταῖς κλειδαρότρουπαις νὰ μὴ χωρᾶνε, ν' ἀγκυλώνουνται τὰ καταραμένα, λέει, Τσιλικρωτά.» (Καρδαμύλη). Ἐθν. ἀγωγὴ 1899 σ. 13: «Καὶ τὴ βαρέλα νὰ θυμηθῆτε νὰν τὴ βουλλώσουμε μὲ λαγομηλιά, πῶχει ἀγκριθώνια, γιὰ νὰ μὴ ζυγώνῃ ὁ πειρασμός.» (Κυνουρία).

[5]) Ἀρ. 622. Ἀρχελάου Σινασὸς σ. 94. Βλ. καὶ σημείωσιν εἰς 597 περὶ ὁμοίων καθαρμῶν.

Τὸ μέγιστον τῶν κακῶν, ὅσα προξενοῦσιν οἱ Καλλικάντζαροι εἶναι ἡ μίανσις τῶν τροφῶν καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων. Οὐροῦσιν εἰς τἀγγεῖα τοῦ ὕδατος τοῦ οἴνου τοῦ ἐλαίου (ἀρ. 593. 616), μαγαρίζουν τὰ φαγειά [1]) καὶ τἆλλα πράγματα (ἀρ. 616. 622. 623. 853). Ἂν τυχὸν ζυμώσῃ τις οἰκοδέσποινα κατὰ τὸ δωδεκαήμερον, δὲν κρατεῖ προζύμι, διότι πάντως θὰ τὸ μιάνωσιν οἱ Καλλικάντζαροι. [2]) Προπάντων δὲ οὐροῦσιν εἰς τὴν ἑστίαν ὅπως σβέσωσι τὸ πῦρ, καὶ διὰ τοῦτο ἡ κατὰ τὸ δωδεκαήμερον συναγομένη στάχτη θεωρεῖται μιαρὰ (βλ. σημείωσιν εἰς ἀρ. 612). Ἀνάλογα πρὸς ταῦτα μυθεύματα τῶν ἀρχαίων εἶναι τὰ περὶ τῶν Ἁρπυιῶν, ὅτι ἐκ τῆς παρατιθεμένης εἰς τὸν Φινέα τραπέζης τὰ πλείονα ἀνήρπαζον «ὀλίγα δὲ ὅσα ὀσμῆς ἀνάπλεα κατέλειπον, ὥστε μὴ δύνασθαι προσενέγκασθαι·» [3]) καὶ τὸ περὶ τῶν Κηρῶν, αἵτινες κατὰ τὸν Πλάτωνα (Νόμ. ΙΑ΄ σ. 937d) καταμιαίνουσι καὶ καταρρυπαίνουσι τὰ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων καλά. Εἰς ταῦτα δὲ δύναται νὰ προστεθῇ καὶ τὸ παρ' Ἀπουληΐῳ (Metamorph. I, 12) περὶ τῶν μαγισσῶν, αἵτινες ἐνουροῦσιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ κοιμωμένου θύματός των.

Ἐπικίνδυνοι δὲ θεωροῦνται οἱ Καλλικάντζαροι καὶ ὡς ἀφαιροῦντες τὴν φωνὴν τοῦ ἀποκρινομένου εἰς αὐτούς· (*τοῦ παίρνουν τὴ μιλιά, ἢ τὴ φωνή, ἢ τὴ συντυχιά*). Ταύτην δὲ τὴν δύναμιν ἔχουσι κοινὴν μετὰ τῶν ἄλλων ἐξωτικῶν. Ὁ ἀκούων τὴν νύκτα φωνὴν χωρὶς νὰ βλέπῃ τὸν κράζοντα δὲν πρέπει ν' ἀπαντᾷ. [4]) Ἀλλὰ καὶ ὅταν εἶναι γνωστὸς ὁ καλῶν, ἐπίσης δὲν πρέπει ν' ἀποκρίνεται, διότι ἐνδέχεται δαίμων νὰ προσέλαβε τὴν μορφὴν γνωστοῦ ἀνθρώπου· διὸ λέγουσιν ὅτι ποτὲ δὲν πρέπει ν' ἀπολογέται κανεὶς ὅταν εἶναι ἀπάριωρα· [5]) ἢ *ἄκραχτα* δηλ. προτοῦ νὰ φωνήσῃ ὁ ἀλέκτωρ. Καὶ μόνον μετὰ τρίτην πρόσκλησιν δύναται ὁ ἄνθρωπος ἀφόβως ν' ἀπαντήσῃ, διότι τὰ ἐξω-

[1]) Ἀρ. 623. Ἐθν. ἀγωγὴ 1898 σ. 328. Ὡς ἀναφέρουσιν αἱ παραδόσεις περὶ τῆς συναντήσεως τοῦ Καλλικαντζάρου καὶ τοῦ ὀπτῶντος κρέας ἀνθρώπου, ἤλειφεν ἐκεῖνος τὸ κρέας διὰ τοῦ βατράχου του, ὅπως τὸ μαγαρίσῃ (ἀρ. 621-626).

[2]) Ἐθν. ἀγωγὴ 1899 σ. 13.

[3]) Ἀπολλόδωρ. Α', θ' 19, 3. Ἀπολλών. Ῥόδ. Β', 191 κέ. Vergil. Aen. III, 227.

[4]) ΖΑ. σ. 193 (Ἤπειρος). Βλ. καὶ ἀρ. 698.

[5]) Βύρων τ. Α' σ. 573 (Γορτυνία).

τικὰ δὲν τολμῶσι νὰ φωνάξωσι τρίς. [1]) Ὁ δὲ Καλλικάντζαρος πολλαχοῦ πιστεύεται ὅτι ἂν δὲν τοῦ μιλήσῃς, δὲν σὲ πειράζει. [2])

Καὶ ὑπὸ βυζαντινοῦ συγγραφέως ἀναφέρονται δαίμονες «δυνάμει τινὶ λαθραίᾳ πεδοῦντες τὴν λαλιάν.» [3]) Ἡ δὲ δοξασία ὅτι πάσχουσί τι κακὸν οἱ μὴ τηροῦντες σιγὴν ὅπου εἶναι παρόντες δαίμονες, εἶναι ἀρχαία. Οἱ παρερχόμενοι πρὸ τῶν τάφων ἐσίγων ἵνα μὴ βλαβῶσιν. [4]) Τὸ παρὰ τὸν Ὠρωπὸν μνῆμα τοῦ Ἐρετριέως ἥρωος Ναρκίσσου ἐκαλεῖτο Σιγηλοῦ, ἐπειδὴ οἱ παρερχόμενοι ἐκεῖθεν ἐσίγων. [5]) Καὶ ἡ δοξασία δ' ὅτι εἰς τὴν τρίτην πρόσκλησιν ἐπιτρέπεται ἡ ἀπόκρισις ἐμφαίνεται καὶ ἐν τῇ παραδόσει περὶ τῆς ἀγγελίας τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Πανός. [6]) Καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς ἐπικρατοῦσιν αἱ τοιαῦται δοξασίαι, καὶ ἀποφεύγουσι ν' ἀποκρίνωνται τὴν νύκτα εἰς οἱανδήποτε φωνήν. [7])

594

Κατὰ τὸν Λ. Καραγιάννην (Δεισιδ. δοκίμιον σ. 251-3). Οἱ Καλλικάντζαροι κοινῶς πιστεύεται, ὅτι εἰσέρχονται μὲν καὶ διὰ τῆς θύρας καὶ εἰσχωροῦσι δι' οἱασδήποτε ὀπῆς εἰς τὴν οἰκίαν (ἀρ. 607), ἀλλὰ συνήθως ὅτι κατέρχονται διὰ τῆς καπνοδόχης, [8]) ἢ διὰ τῆς στέγης (*ἀπὸ τὰ κεραμίδια*), ὅπερ εἶναι τὸ αὐτὸ (ἀρ. 629), διότι πολλαὶ καλύβαι δὲν ἔχουσι καπνοδόχην, ἀλλ' ὀπὴν ἐν τῇ στέγῃ πρὸς ἔξοδον τοῦ

[1]) ΖΑ. σ. 213 (Σύμης). Ἡ δοξασία εἶναι κοινοτάτη.

[2]) Βλ. τὴν προκειμένην παράδοσιν. Ἐθν. ἀγωγὴ 1898 σ. 329 (Σίφνου).

[3]) Τιμαρίων Β' σ. 56 Ellissen.

[4]) Σχολ. Ἀριστοφ. Ὄρν. 1498. Ἡσύχ. λ. κρείττονας. Φώτ. λ. κρείττονες. Rohde Psyche[1] σ. 223. Roscher Lex. d. Mythol. I σ. 2502. II σ. 1488. Weicker der Seelenvogel σ. 39.

[5]) Στράβ. Θ' σ. 404. Ἀλκίφρ. Γ'. 58, 3 «ἐνδακὼν τὸ χεῖλος ὡς οἱ τὸν Σίγηλον ἥρω παριόντες, μὴ κακόν τι προσλάβωμαι.»

[6]) Πλουτάρχ. π. τῶν ἐκλελ. χρηστ. 17 σ. 419 «δὶς μὲν οὖν κληθέντα σιωπῆσαι, τὸ δὲ τρίτον ὑπακοῦσαι τῷ καλοῦντι.» Περὶ ἀντιστοίχων παραδόσεων νεωτέρων λαῶν βλ. Schwartz Poet. Naturanschauungen τ. II σ. 140 κέ. Mannhardt Wald- u. Feldkulte I σ. 90 κέ. II σ. 148 κέ.

[7]) RTP. 1894 σ. 253 (Mentonnais τῆς Γαλλίας). Laistner das Rätsel der Sphinx I σ. 38 κέ. 51. Wilson Western Africa σ. 218 παρὰ A. Réville Les religions des peuples non-civilisés τ. I σ. 73.

[8]) Ἀρ. 597-600. 603. 609. 612. 613. 616. 622. 634. ΝΕΜ. 68.

καπνοῦ. Ἔχουσι δὲ τὴν δύναμιν ν' ἀναρριχῶνται μὲ μεγάλην εὐκινησίαν εἰς τοὺς τοίχους καὶ νὰ περιπατῶσιν εἰς τὰς στέγας. [1])

Ἡ καπνοδόχη εἶναι ἡ προσφορωτάτη ὁδός, δι' ἧς τὰ ἐν τῷ ἀέρι πνεύματα δύνανται νὰ συγκοινωνῶσι πρὸς τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ ὄντα νὰ ἐξέρχωνται αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἐν Κρήνῃ τῆς Ἐρυθραίας εὐθὺς μετὰ τὸν τοκετὸν οἱ συγγενεῖς τῆς λεχοῦς πυροβολοῦσι τρὶς ἐκ τῆς ἑστίας πρὸς τἄνω τῆς καπνοδόχης, διὰ νὰ ἐξέλθωσι τὰ πονηρὰ πνεύματα. [2]) Διὰ τῆς ὀπῆς τῆς στέγης, ὅθεν ἐξήρχετο ὁ καπνός, πλάσσει καὶ ὁ Ὅμηρος, ὡς ἡρμήνευον τὸ χωρίον ἀρχαῖοι ἑρμηνευταί, ἀφιπταμένην τὴν Ἀθηνᾶν ἐν μορφῇ πτηνοῦ ἐκ τοῦ μεγάρου τοῦ Ὀδυσσέως. [3]) Ἡ ψυχὴ τοῦ Τιμαρίωνος, ἐν τῷ κατὰ μίμησιν τοῦ Λουκιανοῦ τὸν ΙΒ' αἰῶνα γραφέντι ὁμωνύμῳ σατιρικῷ διαλόγῳ, ἐπιστρέφουσα ἐξ Ἅδου εἰς τὸ σῶμα αὐτῆς, εἰσέρχεται εἰς τὴν οἰκίαν ἔνθα τὸ σῶμα κατάκειται «διὰ τῆς ὀροφιαίας θυρίδος, ἣ ταῖς ἑστίαις εἰς διαφόρησιν τοῦ καπνοῦ μεμηχάνηται.» [4])

Οἱ καρκαντζ῾όλι τῶν Ἀλβανῶν ἐπίσης ὡς οἱ Καλλικάντζαροι κατέρχονται διὰ τῆς καπνοδόχης (σ. 1281). Αἱ fées τῶν γαλλικῶν παραδόσεων διὰ τῆς καπνοδόχης ὁμοίως εἰσέρχονται εἰς τὴν οἰκίαν καὶ διὰ ταύτης ἐξέρχονται· [5]) ἐν δὲ τοῖς παραμυθίοις τῆς Ἄνω Βρετάννης αὕτη εἶναι ἡ ὁδὸς καὶ τῶν Fées καὶ τῶν διαβόλων καὶ τῶν πνευμάτων καθόλου [6]) Καὶ ἄλλων λαῶν παραδόσεις καὶ παραμύθια ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ διάβολος κατέρχεται διὰ τῆς καπνοδόχης. [7]) Αἱ δὲ μάγισσαι ἀπερχόμεναι εἰς τὴν διαβολικὴν σύνοδον οὕτως ἐξήρχοντο τῶν

[1]) Georgeakis et Pineau Le Folklore de Lesbos σ. 349. Σ. Γ. Παναγιωτόπουλος ἐν Πατρίδι 17/30 Ἰανουαρ. 1901. Πρβλ. ἀρ. 603.

[2]) ΚΠ. τ. ΙΘ' σ. 140.

[3]) Ὀδ. Α, 320, πρβλ. Χ, 239. Cramer Anecd. gr. oxoniens. τ. I σ. 83.

[4]) Τιμαρίων 47 ἐν Notices et extraits des Manuscrits τ. IX, 2 σ. 241 καὶ ἐν Eliissen Analekten τ. IV σ. 92.

[5]) Pillaye ἐν Mémoires des antiquaires de France. N. σειρ. τ. II σ. 95. Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 343.

[6] Sébillot Margot la fée σ. 16. Τοῦ αὐτοῦ Contes populaires de la Haute Bretagne τ. I σ. 77. 191. II, 189. 163. 300. Τοῦ αὐτοῦ, Littérature orale de la Haute-Bretagne σ. 75. Archivio per le tradiz. popolari τ. IV σ. 428 (ὅτι διὰ τῆς καπνοδόχης κατέρχεται ὁ θάνατος).

[7]) Negerlein ἐν Zeitschrift d. Ver. f. Volksk. 1901 σ. 269-270.

οἰκιῶν. [1]) Κατὰ τὰς βενδικὰς δοξασίας τὰ δαιμονικὰ ὄντα διέρχονται δι' ὀπῆς τῆς στέγης. [2]) Πολλαὶ δὲ δοξασίαι καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι διαφόρων λαῶν παρέχουσι τὸ τεκμήριον, ὅτι πολλαχοῦ φαντάζονται καὶ τὰς ψυχὰς διερχομένας διὰ τῆς καπνοδόχης [3])

Τὸ συμφυὲς εἰς τὰ νῶτα τῶν Καλλικαντζάρων ἀκανθωτὸν λίκνον καὶ ἡ διὰ τούτου ἀφαίμαξις τῶν ἁρπαζομένων ὑπ' αὐτῶν παιδίων, ὑπὸ μόνης τῆς προκειμένης παραδόσεως μνημονευόμενα, εἶναι πρωτότυπος μυθικὴ διασκευὴ τῆς πολλαχοῦ ἐπικρατούσης πεπλανημένης δοξασίας, ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἁρπάζουσι μικρὰ παιδία καὶ πίνουσι τὸ αἷμά των, ὅπερ ἐξάγουσι κυλινδοῦντες ἐντὸς πίθων, ἐχόντων ἐμπεπηγμένας βελόνας ἢ ἥλους.

Ἀναφέρει ἡ προκειμένη παράδοσις καὶ Καλλικαντζαρίνας· ἀλλ' αὗται, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, ἐπλάσθησαν ὅτε προσηρμόσθησαν εἰς τοὺς Καλλικαντζάρους παραδόσεις περὶ ἄλλων δαιμονίων, ἀναφέρουσαι καὶ θηλείας δαίμονας. [4]) Καὶ ἡ ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει Καλλικαντζαρίνα ἀντικατέστησε τοὺς ἐν ἄλλαις ὁμοίαις (ἀρ. 615-617) Καλλικαντζάρους, τοὺς ἐξαπατῶντας τὴν ζυμώνουσαν γυναῖκα. Ἦτο δ' εὔκολος ἡ τοιαύτη μεταβολή, διότι εἰς τὰς παραδόσεις ἐκείνας οἱ Καλλικάντζαροι ὑποκρίνονται τὴν φωνὴν γειτονίσσης τῆς ἐξαπατηθείσης γυναικός.

595

Κατὰ τὸν Ἀριστ. Μ. Ταταράκην (Νεοελλ. ἀνάλ. 1872 Α σ. 322). Πάγκοινος εἶναι ἡ δοξασία, ὅτι οἱ Καλλικάντζαροι ἀπέρχονται τῆς γῆς. ᾄδοντες ἐξόδιον ᾀσμάτιον, σκωπτικὸν καὶ λοίδορον, ἀλλὰ σαφῶς ἐκφράζον τὸν φόβον αὐτῶν πρὸς τὸν ἁγιασμόν. Τοῦ ᾀσματίου τούτου ποικίλαι ὡς εἰκὸς φέρονται παραλλαγαὶ κατὰ τόπους, ὧν περιελήφθησάν τινες εἰς τὴν προκειμένην παράδοσιν καὶ τὰς ὑπ' ἀρ. 597-600. 616. 620. 621. Ἄλλαι δὲ πλὴν τούτων γνωσταὶ εἰς ἐμὲ εἶναι αἱ ἑξῆς:

[1]) P. L. Jacob bibliophile (P. Lacroix) Curiosités de l'histoire des croyances populaires au moyen-âge σ. 200. Negerlein αὐτ. σ. 270.

[2]) Schulenburg Wendische Sagen 164 παρὰ Negerlein αὐτ.

[3]) Negerlein αὐτ.

[4]) Ἐξαιρετικὴν τάξιν κατέχουσιν αἱ παραδόσεις ὅσαι παριστῶσι τοὺς Καλλικαντζάρους ὡς λυκανθρώπους (βλ. ἀρ. 608)· διότι κατὰ ταύτας τὸ γεννώμενον κατὰ τὰ Χριστούγεννα ἄρρεν γίνεται Καλλικάντζαρος ἢ Κάης, τὸ δὲ θῆλυ Κάης ἢ Γιλλού.

1. Καλαμῶν:

Φεύγατε νὰ φεύγωμε,
γιατ' ἔρχετ' ὁ τουρλόπαπας
μὲ τὴν ἁγιαστήρα του
καὶ μὲ τὴν πλαστήρα του,
καὶ θὰ μᾶς ἁγιάσῃ
καὶ θὰ μᾶς μαγαρίσῃ. [1]

2. Τριπόλεως:

Κάλκα δῶ, κάλκα κεῖ,
κάλκα ἀπάνω 'ς τὴν αὐλή.
Φύγετε νὰ φύγωμε,
τί ἔφτασε ὁ τουρλόπαπας
μὲ τὴν ἁγιαστούρα του
καὶ μὲ τὴν βρεχτούρα του,
κι' ἅγιασε τὰ ῥέματα
καὶ μᾶς ἐμαγάρισε. [2]

3. Θεσσαλίας:

Φεύγετε νὰ φεύγουμε
καὶ νὰ πανταφεύγουμε·
τὰ κακκάβια κατσουρέλια,
τὰ παιδιὰ ζαλικωμένα·
γιατὶ ἔφτασ' ὁ παπᾶς,
ὁ παπᾶς ὁ ταβλαμπᾶς,
μὲ τὴν ἁγιαστήρα του,
καὶ μὲ τὴν πλαστήρα του.
Ἡ παπαδιὰ μὲ θυμιατό,
κι' ὁ παπᾶς μὲ τὸ θερμό,
καὶ μὲ τὸν ἁγιασμό.
Μᾶς ἔβρεξαν, μᾶς ἅγιασαν
καὶ μᾶς ἐξεμάτισαν. [3]

[1] ΝΕΜ. σ. 69.
[2] Ἐφημ. Φιλομ. 1862 σ. 1909.
[3] Ἑβδομὰς 1889 τ. Ϛ' φ. 1 σ. 8. Οἱ στίχοι 3 καὶ 4 παρενεβλήθησαν ἐξ ἄλλου ᾄσματος, ἀναφερομένου εἰς ἐξανδραποδισμὸν χωρίου ὑπὸ πειρατῶν.

4. Ἀραχόβης τῆς Λεβαδείας:

« Φευγᾶτ', γιατὶ μᾶς πῆρι τοῦ παπᾶ ἡ γιαγιαστούρα ! » [1])

5. Ἠπείρου:

Φεύγετε νὰ φεύγωμε,
γιατ' ἔρχετ' ὁ ἀνάβαλτος.

Ἐν ταῖς πλείσταις τῶν παραλλαγῶν τούτων σκώπτεται πρῶτον ὁ ἁγιάζων ἱερεύς, διὰ χλευαστικῶν δηλούμενος παρωνυμίων. *Ἀνάβαλτος* ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ παραλλαγῇ, ἐκ τοῦ δημώδους *ἀναβάλλω* (μνημονεύω), εἶναι ἐκεῖνος οὗ ἀδυνατοῦμεν ἢ δὲν πρέπει νὰ ἐκστομίσωμεν τὸ ὄνομα. Ἄλλα παρωνύμια εἶναι *πάπαδους* (ἀρ. 600) μεγεθυντικόν· *διαβολόπαπας* (ἀρ. 595), *ζουρλόπαπας* (ἀρ. 597) καὶ *τουρλόπαπας* (1. 2, ἀρ. 621). Τὸ ἐπίθετον τοῦτο, ἅπαξ εἰρημένον ἐν μόνῳ τῷ ᾀσματίῳ τῶν Καλλικαντζάρων, εἶναι σύνθετον ἐκ τοῦ τουρλὸς καὶ παπᾶς καὶ σημαίνει τὸν προγάστορα καὶ τὸν παχὺν καὶ χονδρόν. [2]) Ἐν τῇ

[1]) **Schmidt Volksl.** σ. 132.

[2]) Ἐκ τοῦ τοῦρλα ἢ τροῦλα, ὅπερ εὐστόχως ἐτυμολόγησεν ὁ Κοραῆς (Ἄτ. τ. Α΄ σ. 251) ἐκ τοῦ λατιν. **trulla** (ἀρύταινα). Περὶ τῆς λ. βλ. καὶ **G. Meyer Neugr. Stud.** III, 66-7. Διὰ τὴν κυρτότητα τοῦ σχήματος τῆς ἀρυταίνης, ἡ λέξις ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐλήφθη πρὸς δήλωσιν πραγμάτων κυρτῶν, εἶναι δ' ἐν χρήσει ἀμφότεροι οἱ τύποι, τὸ *τροῦλα* καὶ τὸ κατὰ μετάθεσιν σχηματισθὲν *τοῦρλα*. *Τροῦλος* ἤδη ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἐσήμαινε τὴν θόλον τῆς ἐκκλησίας (βλ. μαρτυρίας ἐν τοῖς γλωσσαρίοις τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Δυκαγγίου). *Τροῦλα* ἢ *τοῦρλα* κυρίως κορυφὴ κυρτή, ὁμοιάζουσα πρὸς θόλον ἐκκλησίας. *Τοῦρλα* ἐν Γορτυνίᾳ κορυφὴ κωνοειδοῦς λόφου· « τροῦλα τοῦ βουνοῦ » ἐν κρητικῷ δημοτικῷ ᾄσματι (Φραντζεσκάκη Ἀριάδνη σ. 29)· *τροῦλα* ἐν Ἰκαρίᾳ πᾶν ὕψωμα· *τρούλη* ἐν Κύπρῳ « κορυφὴ δένδρου κλιβάνου ἢ ἄλλου τινός. » (Σακελλαρίου Κυπριακὰ [2] τ. Β΄ σ. 829). *Τούρλαις* ἐν Καλάμαις, τοπωνυμία, κωνοειδεῖς λόφοι παρὰ τὸ μεσαιωνικὸν φρούριον. Ὁμοίως ἐν Μυκόνῳ, ὅθεν καὶ ἐπίθετον τῆς Παναγίας *Τουρλιανή*, ἧς μονὴ ὑπάρχει ἐν τῇ νήσῳ. Μεταφορικῶς δὲ τὸ ἀκρότατον καὶ ἐπίκαιρον σημεῖον, καὶ παροιμιώδης φράσις « Ὁ τὴν τοῦρλα τοῦ Σαββάτου » (Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. Σάββατο 52), ἡ ὥρα καθ' ἣν εἶσαι τὰ μάλιστα ἀπησχολημένος. Ἐπίρρ. *τροῦλα*, οἷον « Τροῦλα τροῦλα τὸ γέμισα » (Πασπάτη Χιακὸν γλωσσάριον σ. 364) = τὸ ὑπερεπλήρωσα. Τὸ οὐδέτερον *τρουλὶν* ἐν Κύπρῳ ἔχει τὴν αὐτὴν καὶ τὸ *τρούλη* σημασίαν (Σακελλάριος αὐτ.). Ἐν Σύμῃ ἡ λέξις εἶναι εὔχρηστος μόνον ἐν τῇ παροιμίᾳ « Ὁ θεὸς τὰ τρουλιὰ χαλᾷ τα » (Παροιμίαι λ. θεὸς 176), ἤτοι καταρρίπτει τὰς κορυφάς, ταπεινώνει τοὺς ὑπερηφάνους· ἀλλ' οἱ Συμαῖοι λησμονήσαντες τὴν σημασίαν ταύτην ἔπλασαν τὸν μῦθον ὅτι ἐν παλαιοτέροις χρόνοις οἱ πλούσιοι ἐνεπήγνυον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς καπνοδόχης τῆς οἰκίας

θεσσαλικῇ παραλλαγῇ (3) ὑβριστικὸν παρωνύμιον τοῦ ἱερέως εἶναι τὸ *ταβλαμπᾶς*, ὅπερ σημαίνει τὸν ἐν ἀργίᾳ παχυνόμενον, ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ταβλάμπασ᾽ι (ἵππος τῶν σουλτανικῶν στάβλων).

Τὸ ἱερὸν σκεῦος τοῦ ἁγιασμοῦ ἀναφέρεται διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος αὐτοῦ *ἁγιαστήρα* ἢ *ἁγιαστούρα*, (καὶ ἄλλως *φωτιστήρα* λεγόμενον)· μόνον δ' ἐν τῇ ἰμβρίᾳ παραλλαγῇ (ἀρ. 600) δηλοῦται διὰ σκωπτικῆς λέξεως *χαρχατζοῦκα*, ἥτις ὑποθέτω ὅτι σημαίνει χαλκῆν χύτραν, ἐσχηματισμένη ἐκ τοῦ χαλκῆ+τζοῦκκα (τσουκάλι=χύτρα).

των σημεῖά τινα, ἀνάλογα πρὸς τὴν περιουσίαν των, καλούμενα τρουλιά. (ΚΠ. Η' σ. 488). Ἐν Καρπάθῳ *τρουλία* λέγονται τὰ ὁροθέσια τῶν ἀγρῶν. (Μανωλακάκη Καρπαθιακὰ σ. 216). *Τουρλὶ* μαῦρο ἐν Ἀττικῇ τὸ πτηνὸν **Ibis falcinellus** L. *τουρλίδα* δὲ πολλαχοῦ ἕτερον πτηνόν, ὁ οἰδίκνημος ὁ κροταλίζων (**oedicnemus crepitans Temm**), πιθανῶς ὁ χαραδριὸς τῶν ἀρχαίων· καὶ τοπωνυμία ἐν Μεσολογγίῳ Τουρλίδα (ἡ χηλή), Τουρλάδα δὲ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καλαβρύτων χωρίον τοῦ δήμου Κλειτορίας. *Τρουλουρίδα* ἐν Κύπρῳ «πτηνόν τι» (Σακελλάριος αὐτ.). Ἐν Κρήτῃ δὲ τρουλίτης ὁ κορυδαλός. (Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας τ. Β' σ. 390). Τὸ ἐπίθετον *τουρλὸς* μόνον καθ' ὅσον γινώσκω ἐν συνθέσει εὑρίσκεται, ἐν τοῖς *τουρλόπαπας*, *Τουρλογιάννης*, ὡς ὀνομάζεται στρογγύλος τις λόφος παρὰ τὰ Τοπόλια τοῦ δήμου Ἀκραιφνίου τῶν Θηβῶν (**Ulrichs, Reisen u. Forschungen in Griechenland** τ. I σ. 197. 203)· καὶ *τρουλόφκαιρος* (τρουλός+εὔκαιρος) ἐν Κύπρῳ ὁ κενός. (Σακελλάριος αὐτ.). Τὸ ῥῆμα *τρουλώνω* ἢ *τουρλώνω* κυρίως σημαίνει γεμίζω ἀγγεῖόν τι διὰ ξηρῶν καρπῶν οὕτως, ὥστε ὑπερβαίνοντες τὴν στεφάνην νὰ σχηματίζωσι κύρτωμα. Καὶ κατὰ τοὺς δύο τύπους δ' εὐχρηστοῦν ἐν Χίῳ σημαίνει παραγεμίζω, γεμίζω τι ὑπὲρ τὸ μέτρον (Πασπάτης ἔνθ. ἀν.). Ἐν Κύπρῳ δὲ τὸ *τρουλώνω* λέγεται ἐπὶ ὑγρῶν, γεμίζω ἀγγεῖον μέχρι στεφάνης (Σακελλάριος ἔνθ. ἀν.). Ἐν Ἰκαρίᾳ εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ὑψώνω (Σταματιάδης ἔνθ. ἀν.). Ἐν Νισύρῳ εἰς τὴν τοῦ ἐξογκώνω, ὑψώνω, φουσκώνω· οἷον ἐν τῇ φράσει· «ἐτούρλωσε τὸ πόνεμά μου·» (ΖΑ. σ. 388). Ἐν Ἀρκαδίᾳ δὲ ἀμεταβάτως ἐν μεταφορικῇ σημασίᾳ, ὑψοῦμαι, ὑπερηφανεύομαι. Κοινὴ δὲ σημασία τοῦ τουρλώνω εἶναι καὶ ἡ τοῦ κυρτώνω· οἷον ἐν τῇ φράσει: *τουρλώνω τὸν κῶλο*=κυρτῶ τὰ νῶτα (γυμνά)· μονολεκτικῶς *τουρλοκωλιάζω* =ἀναποδογυρίζω, οἷον ἐτουρλοκώλιασε τὸ κανάτι=ἀνέστρεψε τὸ κανάτι καὶ ἐκένωσε τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ ῥήματος ἐσχηματίσθησαν τὸ *τουρλωτός* (-ή, -ό), θολωτός, κυρτός. *Τουρλωτὴ* τοπωνυμία ἐν Χίῳ, λοφίσκος παρὰ τὴν πόλιν· τὸ *τούρλωμα*, τὸ κύρτωμα, ἡ κύρτωσις· ἐν Νισύρῳ *τρούλωμα*=ὕψωμα ὕψος (ΖΑ. σ. 388)· ἐν Κύπρῳ *τρούλωμαν* (Σακελλάριος ἔνθ. ἀν.). Τὴν λέξιν παρέλαβον καὶ οἱ Ἀλβανοί: Τούρλε=πύργος· ἐν Μεθάνοις τουρλε-λα (**Reinhold** Πελασγικὰ σ. 69). Ἐκ τοῦ βυζαντινοῦ τροῦλος ἢ τοῦρλος ἐλήφθη καὶ τὸ βενετικὸν **turlon**, σημαῖνον τὴν θόλον τοῦ κωδωνοστασίου, καὶ τὸ βορειοϊταλικὸν **turlo** σημαῖνον τὴν κορυφὴν τοῦ κωδωνοστασίου· ἂν καὶ ῥωμανισταί τινες ἐτυμολογοῦσι ταῦτα ἐκ τοῦ λατιν. **torulus** (**Zeitschrift f. roman. Philologie** τ. 22 σ. 262), ἢ ἐξ ὑποτιθεμένου παρασχηματισμοῦ **turrula** τοῦ **turris**. (**Mussafia** παρὰ **G. Meyer** ἔνθ. ἀν.).

Τὸ δὲ ῥάντιστρον τοῦ ἁγιασμοῦ, ὅπερ ἐκ παλαιᾶς παραδόσεως εἶναι κλωνίον βασιλικοῦ, λέγεται *βρεχτούρα* (ἀρ. 595. 597, παραλλ. 2), δι' ὀνόματος σημαίνοντος τὸ ῥάντιστρον τοῦ χαλκέως· ἐν δὲ ταῖς παραλλαγαῖς 1. 3 *πλαστήρα*· εἶναι δὲ πλαστήρα (ἐκ τοῦ ἀρχαίου πλαστὴρ) τὸ καὶ ἄλλως *πλάστης* (ὁ) λεγόμενον δοράτιον, δι' οὗ ἐκτείνουσιν εἰς φύλλα τὸ φύραμα ἐπὶ τοῦ *πλαστηριοῦ* (πλαστήριον, τὸ πλάθανον ἢ ἡ πλαθάνη τῶν ἀρχαίων)· οἱ Καλλικάντζαροι δηλαδὴ θεωροῦσι τὸ ῥάντιστρον ὡς ῥάβδον, δι' ἧς θὰ δείρῃ αὐτοὺς ὁ ἱερεύς. Τὸ δὲ περιτραχήλιον τοῦ ἱερέως λέγεται *ξίγκλα* ἐν τῇ Ἰμβρίᾳ παραλλαγῇ (600), ὅπερ εἶναι αὐτὸ τὸ ἀλλαχοῦ *ἴγκλα*, ἢ *ἴγλα*, ἢ *δίγκλα* ἢ *νίγκλα* ἢ *κίγκλα* ἢ *γκίγλα* λεγόμενον (ἐκ τοῦ λατιν. cingula), ἤτοι ὁ κοιλιόδεσμος τῶν ἵππων· (sangle γαλλ.).

Τὸν ἁγιασμὸν ὑποτίθεται ὅτι ὑποκρινόμενοι μωροσόφως ἀηδίαν οἱ Καλλικάντζαροι θεωροῦσιν ὡς μιαίνοντα (μαγαρίζοντα) αὐτοὺς ἢ μεταδίδοντα εἰς αὐτοὺς ψώραν (ἀρ. 620). Ἀλλ' ἐν ἄλλαις παραλλαγαῖς ὁμολογοῦσι τρόπον τινὰ τὴν αἰτίαν τοῦ φόβου των· διότι ὁ ἁγιασμὸς κατακαίει αὐτοὺς (*τοὺς ζεματίζει*), ὡσανεὶ ἦτο ζέον τὸ ὕδωρ αὐτοῦ, καὶ προσποιοῦνται δῆθεν ὅτι ἀγνοοῦσι τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ ὑποθέτουσιν ὅτι συνοδεύει τὸν ἱερέα καὶ ἡ πρεσβυτέρα αὐτοῦ κομίζουσα θερμὸν ὕδωρ (ἀρ. 599) ἢ χωρικοὶ (ἀρ. 621).

596

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903). Ἡ διὰ τοῦ κοσκίνου ἀποτροπὴ τῶν Καλλικαντζάρων εἶναι οὕτως εἰπεῖν ἔμπρακτος ἔκφρασις συνήθους ἐν ἐπῳδαῖς παρακελεύσεως. Ἐν ταύταις, μάλιστα δ' ἐν ταῖς τοῦ ἐφιάλτου, παραγγέλλεται ὁ προκαλῶν τὴν νόσον δαίμων νὰ μετρήσῃ προτοῦ νὰ προσβάλῃ τὸν ἄνθρωπον τἄστρα τοῦ τοὐρανοῦ καὶ τὴν ἄμμον τοῦ αἰγιαλοῦ καὶ πάσας τὰς τρίχας τῆς γούννας καὶ πάσας τὰς τρύπας τῆς ὁδοῦ μίαν πρὸς μίαν. [1]) Ἐν ἐπῳδῇ ποντικῇ τοῦ ἐφιάλτου ἀναφέρονται καὶ αἱ τρῦπαι τοῦ κοσκίνου. «Ταβάρα, βάρι ἀνάμεσα σ', κατέβα πόλιν ἄμεσας, καυκὶν καυκὶν τὴ θάλασσα, κοκκὶν κοκκὶν τὴν ἄμμο, ὅσα *κοσκιονοτρύπεα*, ὅσα στομοκοκέφαλα, ὅλα νὰ μετρᾷς ἄτα, καὶ ἂν

[1]) Βλ. τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 438.

ἐν βραδὺν νὰ ἔρσ̔αι.» [1]) Διότι ὑποτίθεται ὅτι δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἐκτελέσῃ τοιοῦτο ἆθλον καὶ οὕτω θ' ἀπαλλαγῇ αὐτοῦ ὁ κινδυνεύων. Καὶ ὁ Καλλικάντζαρος ὑποθέτουσιν ὅτι ἐπιχειρῶν νὰ μετρήσῃ τὰς ὀπὰς τοῦ κοσκίνου, ὅπερ εὑρίσκει πρὸ αὐτοῦ ἢ ὅπερ τῷ δίδουσιν, ἀναγκάζοντες αὐτὸν νὰ τὰς μετρήσῃ, καταλαμβάνεται ὑπὸ τῆς ἡμέρας προτοῦ νὰ περατώσῃ τὸ ἔργον τοῦτο (ὡς λέγει ἡ προκειμένη παράδοσις), ἢ μπερδεύεται 'ς τὸ μέτρημα [2]) ἢ ἀγνοῶν ἀρίθμησιν ἀδυνατεῖ νὰ προχωρήσῃ πέραν τοῦ ἀριθμοῦ δύο· [3]) ἀλλ' ὡς οἱ πλεῖστοι λέγουσι δὲν τολμᾷ νὰ εἴπῃ τὸν ἀριθμὸν τρία, διὰ τὴν ἁγίαν Τριάδα, καὶ μετρεῖ ἀδιαλείπτως μέχρι τοῦ δύο. [4]) Κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 615, ἀντὶ τοῦ κοσκίνου παραγγέλλεται νὰ μετρήσῃ τοὺς ἐν αὐτῷ κυάμους καὶ προσκόπτει εἰς τὴν αὐτὴν δυσχέρειαν. Εἴς τινας τῶν Κυκλάδων «σκεπάζουν τὸ βαμπάκι μὲ τὸ κόσκινο καὶ πηγαίνουν οἱ Καλλικαντζαραῖοι νὰ κατουρήσουν τὸ βαμπάκι καὶ ἀρχίζουν καὶ μετρᾶνε τοῖς τρύπαις τοῦ κόσκινου, ὥς ποῦ ξημερώνει, καὶ γλυτώνει τὸ βαμπάκι.» [5])

Ὅτι καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ὑπῆρχεν ἡ δοξασία αὕτη δυνάμεθα ἴσως νὰ συναγάγωμεν ἐξ ὅσων λέγει ὁ Τζέτζης [6]) περὶ τοῦ Κοροίβου, ὅτι ἠρίθμει τὰ κύματα μέχρι τριῶν. Οἱ παλαιότεροι ἑρμηνεύοντες τὴν παροιμίαν «Κοροίβου ἠλιθιώτερος» λέγουσιν ἁπλῶς ὅτι οὗτος εἶχε τὴν μανίαν ν' ἀριθμῇ τὰ κύματα. [7]) Ἀλλ' ὁ Τζέτζης ἔχων πιθανῶς κατὰ νοῦν τὰς παραπλησίας δημώδεις παραδόσεις προσέθηκε τὰ περὶ ἀριθμήσεως μόνον τριῶν κυμάτων.

Καὶ ἄλλοι λαοὶ παρεμβάλλουσιν εἰς ἐπῳδὰς παρακελεύσεις πρὸς

[1]) Ὄφεως. ΚΠ. τ. ΙΗ' σ. 167. Παράφρασις: Ταβάρα (σβραχνᾶ), νὰ βαρύνῃ τὸ σῶμα σου, κατέβα 'ς τὴν πόλη ἀμέσως, (μέτρα) ποτῆρι ποτῆρι τὴ θάλασσα, κουκκὶ κουκκὶ τὴν ἄμμο, ὅσαις τρύπαις τοῦ κόσκινου, ὅσαις κορυφαῖς παλουκιῶν ('ς τοὺς φράχταις), ὅλα αὐτὰ νὰ τὰ μετρᾷς, καὶ ἂν εἶναι (ἀκόμη) νύχτα (τότε μόνον) νὰ ἔλθῃς.

[2]) **Schmidt Volksl.** σ. 146.

[3]) **Abbott** σ. 219. Πολλοὶ τῶν κατὰ φύσιν λαῶν ἀδυνατοῦσι νὰ μετρήσωσι πέραν τοῦ δύο, τὸ τρία παρ' αὐτοῖς εἶναι συνώνυμον τοῦ πολλά. (**Tylor Primitive Culture** κεφ. 7 σ. 240 κέ. τῆς γερμαν. μεταφράσεως).

[4]) Ἀρ. 591. 603. **Schmidt** ἔνθ. ἀν.

[5]) Κατ' ἀνακοίνωσιν Ὄθωνος Στασινοπούλου.

[6]) Χιλιάδ. Δ', 845 κέ.

[7]) Ζηνοβ. 538 καὶ **Schneidewin** αὐτ. Διογενιαν. 456. Ἀποστόλ. 903.

ἀρίθμησιν ἀναριθμήτων πραγμάτων, [1]) καὶ πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἐξαναγκασμὸς πρὸς τοιαύτην ἀρίθμησιν ματαιώνει τὴν ἐπήρειαν τῶν δαιμονικῶν ὄντων. [2]) Καὶ παρ' ἡμῖν πλὴν τῶν Καλλικαντζάρων πιστεύεται ὅτι καὶ τῶν Βρικολάκων τὴν κακοποιὸν δύναμιν ἀποτρέπει ἡ ἀρίθμησις, ὅθεν ἐν Μακεδονίᾳ διὰ νὰ προφυλαχθῶσιν ἀπὸ τούτων σκορπίζουσι σιναπόσπορον, νομίζοντες ὅτι εἰσερχόμενοι εἰς τὴν οἰκίαν θὰ κατατρίψωσι τὸν χρόνον ἀριθμοῦντες τοὺς κόκκους αὐτοῦ. [3]) Τὸ δὲ κόσκινον πρὸς ἀποτροπὴν μεταχειρίζονται καὶ ἐν Ἀμερικῇ οἱ δεισιδαίμονες, πιστεύοντες ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ εἰσέλθῃ μάγος εἰς τὴν οἰκίαν ἂν μὴ ἀριθμήσῃ πρότερον τὰς ὀπὰς τοῦ κοσκίνου ἢ ἂν μὴ ὑφερπύσῃ διὰ πασῶν τῶν ὀπῶν αὐτοῦ. [4])

Οἱ Καλλικάντζαροι, κατὰ τὴν προκειμένην παράδοσιν, ἐξαφανίζονται εὐθὺς ὡς φωνήσῃ ὁ ἀλέκτωρ, τοῦτο δὲ καὶ εἰς ἄλλας παραδόσεις ἐπαναλαμβάνεται. [5]) Κατὰ δὲ τὴν ὑπ' ἀρ. 606 φεύγουσιν ἤδη προτοῦ ν' ἀκούσωσι τὸ ᾆσμα αὐτοῦ. Κατ' ἄλλας ὅταν οἱ ἀλέκτορες φωνήσωσι τρὶς (ἀρ. 616) ἢ ἀκριβέστερον, ἀφοῦ φωνήσῃ ὁ πρῶτος ἀλέκτωρ ὁ μαῦρος, καὶ ὁ δεύτερος ὁ κόκκινος ἑτοιμάζονται εἰς ἀναχώρησιν, φεύγουσι δὲ ὅταν ἀκούσωσι τὴν φωνὴν τοῦ τρίτου ἀλέκτορος τοῦ ἄσπρου (ἀρ. 617). Καὶ τἆλλα δαιμονικὰ ὄντα μυθολογεῖται ὅτι διώκει ἡ φωνὴ τοῦ ἀλέκτορος· ἀκούοντες αὐτὴν φεύγουσιν οἱ δαίμο-

[1]) Mélusine τ. I σ. 500. Βοσγίων τῆς Γαλλίας: (τἆστρα τοὐρανοῦ καὶ τὰ σπειριὰ τοῦ ἄμμου τοῦ γιαλοῦ καὶ τοῖς στάλαις τῆς βροχῆς).

[2]) Ἐν Menton τῆς Γαλλίας πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῶν μαγισσῶν φοροῦσι περίαπτον πλῆρες λεπτοτάτου ἅλατος, νομίζοντες ὅτι δὲν δύναται ἡ μάγισσα νὰ τοὺς βλάψῃ, ἂν μὴ πρῶτον ἀριθμήσῃ πάντας τοὺς κόκκους. (RTP. 1894 σ. 355). Ἐν Ἰταλίᾳ τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἡλιοτροπίου θεωρεῖται ἀντίδοτον κατὰ τῶν μαγισσῶν κόκκινον γαρύφαλον, τοῦ ὁποίου ἀναγκάζεται ἡ μάγισσα ν' ἀριθμήσῃ τὰ πέταλα (Rodd, Customs and Lore of Modern Greece σ. 201). Καὶ ἐν Πορτογαλίᾳ πρὸς θεραπείαν τῶν νόσων συντελεστικώτατον νομίζουσι τὸν ἐξαναγκασμὸν τοῦ δαίμονος πρὸς μέτρησιν κόκκων ἀραβοσίτου ἢ ἅλατος, ῥιπτομένων μετ' ἀπαγγελίαν ἐπῳδῶν εἰς ποταμοὺς ἢ ἄλλους τεταγμένους τόπους. (Z. Consiglieri Pedroso, Contribuições para uma mythologia popular Portugueza. Porto 1880 IV σ. 13 97. Τοῦ αὐτοῦ, Tradições populares Portuguezas. Porto 1882 XI O Diabo σ. 14.

[3]) Abbott σ. 219.

[4]) Memoirs of the American Folk-lore Society τ. VII σ. 16 παρὰ Abbott αὐτ.

[5]) Ἀρ. 625. 631. I. Μιχαὴλ Μακεδονικὰ σ. 41.

νες (ἀρ. 869) καὶ αἱ Νεράιδες (ἀρ. 657. 673. 702. 723. 775. 803). Ἀλλὰ συνηθέστερον λέγεται ὅτι πρέπει ν᾿ ἀκούσωσι τὴν φωνὴν τριῶν ἀλεκτόρων διαφόρων χρωμάτων, καὶ μόνον μετὰ τὴν τοῦ τρίτου ἐξαφανίζονται· ἡ τάξις δὲ τῶν χρωμάτων τῶν τριῶν ἀλεκτόρων δὲν ἀναφέρεται πάντοτε ἡ αὐτή, ἀλλ᾿ ὁτὲ μὲν πρῶτος τάσσεται ὁ μαῦρος καὶ τελευταῖος ὁ ἄσπρος (ἀρ. 728), ὁτὲ δὲ τἀνάπαλιν (ἀρ. 781. 796. 799. 879), μνημονεύονται δὲ καὶ ἄλλων χρωμάτων ἀλέκτορες πλὴν τῶν τριῶν τούτων, οἷον ἐν τῇ ὑπ᾿ ἀρ. 798 πράσινος παρδαλὸς καὶ μαῦρος. Ἐν ἠπειρωτικῷ παραμυθίῳ τῆς Βήσιανης ὅταν φωνήσῃ ὁ ἄσπρος ἀλέκτωρ συνάζονται πάντες οἱ δαίμονες πρὸς ἀναχώρησιν, ὅταν δ᾿ ὁ μαῦρος, τότε διασκορπίζονται. [1]) Ὅθεν κατὰ ταῦτα κυρίως ὁ μαῦρος ἀλέκτωρ εἶναι ὁ διώκων τοὺς δαίμονας, εἶναι δὲ τοῦτο συμφωνότερον πρὸς τὴν πολλαχοῦ κρατοῦσαν δοξασίαν, ὅτι οἱ Καλλικάντζαροι ἀδυνατοῦσι νὰ βλάψωσι τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν οὗτοι ἔχωσι μαῦρον ἀλέκτορα· [2]) καὶ πρὸς ἑτέραν καθ᾿ ἣν ὁ κατάμαυρος ἀλέκτωρ εἶναι ἀλεξητήριος παντὸς δαιμονίου. [3]) Προσφυῶς δ᾿ ἐπλάσθη ὡς πολέμιος τῶν δαιμόνων ὁ προαγγέλλων τὴν ἡμέραν ὄρνις, τῆς ὁποίας τὸ φῶς ἀποσοβεῖ τὰ σκότια φαντάσματα· καὶ ἄλλως δὲ ἡ φωνὴ τοῦ ἀλέκτορος ἐμφαίνει ὅτι ὁ τόπος ἐν ᾧ εὑρίσκεται κατοικεῖται ὑπὸ ἀνθρώπων, καθ᾿ ὧν ἡνωμένων οὐδὲν δύνανται οἱ δαίμονες. Διὰ τοῦτο πιστεύεται ὅτι αἱ γοητεῖαι δὲν εὐοδοῦνται ὅπου ἀκούεται ἡ φωνὴ αὐτοῦ· [4]) καὶ τὰ μαγικὰ βιβλία ὁδηγοῦσι τὸν μάγον, τὸν θέλοντα νὰ προσκαλέσῃ τοὺς δαίμονας, τὸν μαγικὸν κύκλον νὰ χαράξῃ εἰς τόπον «ὅπου νὰ μὴν ἀκούεται φωνὴ πετεινοῦ.» [5]) Ἐν δὲ ταῖς ἐπῳδαῖς αἱ ἀσθένειαι καὶ τἄλλα δαιμονικὰ ὄντα ἀποπέμπονται εἰς τὰς ἐρήμους, ὅπου πετεινὸς δὲν λαλεῖ. Καὶ τὰ δημώδη ᾄσματα, περιγράφοντα ὁπόσον ἄχαρις εἶναι ὁ Ἅδης καὶ διάφορος τοῦ Ἀπάνω Κόσμου δὲν παραλείπουσι νὰ μνημονεύσωσιν, ὅτι ἐν αὐτῷ «δὲν κράζει πετεινός.» [6])

[1]) **Hahn Märchen** ἀρ. 30 τ. I σ. 210. 211.
[2]) NEM. σ. 69.
[3]) ZA. σ. 13 (Ἠπείρου). Βλ. καὶ σημείωσιν εἰς ἀρ. 628.
[4]) Αὐτ. σ. 16 (Ἠπείρου).
[5]) Σολωμονική, Ἐθν. Βιβλιοθήκης κῶδ. 1265 φ. 17α.
[6]) NEM. σ. 327. 328.

Ἡ δοξασία περὶ ἐξαφανίσεως τῶν δαιμόνων, ὅταν ἀκούωσι τὴν φωνὴν τοῦ ἀλέκτορος, ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὡς ἐμφαίνει ὁ ἑπόμενος στίχος αἰνίγματος βυζαντινοῦ περὶ τοῦ ἀλέκτορος·

Αὐτοῦ δὲ φωνήσαντος πᾶς δαίμων φεύγει. [1])

Ὅτι δὲ καὶ ἐν παλαιοτέροις ὑπῆρχε χρόνοις σαφῶς δεικνύει διήγησις παρὰ τῷ Λουκιανῷ, [2]) καθ' ἣν φάσματα ὑπὸ μάγου ἀναχθέντα παρέμειναν ἐν τῇ γῇ μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐφώνησεν ὁ ἀλέκτωρ (« ἄχρι δὴ ἀλεκτρυόνων ἠκούσαμεν ᾀδόντων »), ὅτε ἠφανίσθησαν. Πιθανὸν δ' εἶναι ὅτι ὑπῆρχεν ἀφ' ὅτου εἰσήχθη ἐκ τῆς Περσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ ἀλέκτωρ, διότι παραλαβόντες τὸν ὄρνιθα παρὰ τῶν Περσῶν συμπαρέλαβον οἱ Ἕλληνες καὶ τὰς πλείστας τῶν συναπτομένων πρὸς τοῦτον θρησκευτικῶν παραστάσεων. [3]) Ἦτο δὲ κατὰ τὴν θρησκείαν τοῦ Ζωροάστρου ὁ ἀλέκτωρ ἱερὸν ζῷον, ὡς ἄγγελος τῆς ἡμέρας καὶ σύμβολον τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἡλίου, καὶ ἐπιστεύετο ὅτι ἀπελαύνει διὰ τοῦ ᾄσματός του τὰ πονηρὰ πνεύματα τοῦ σκότους καὶ ἰδίως τὸν δαίμονα τοῦ ὕπνου· ἔν τινι δ' ἱερῷ βιβλίῳ τῶν Περσῶν ῥητῶς λέγεται ὅτι ἐδημιουργήθη πρὸς ἐξαφανισμὸν τῶν Δὲβ (τῶν πονηρῶν πνευμάτων) καὶ τῶν γοήτων. [4]) Ὁ ἀλέκτωρ μετὰ τοῦ κυνός, κατὰ τοὺς Πέρσας, συνώδευον τὰς ψυχὰς κατερχομένας εἰς τὸν Ἅδην, ἵνα προφυλάττωσιν αὐτὰς ἀπὸ τῶν κακοποιῶν δαιμόνων. [5]) Ὅθεν οὐδόλως ἄπορον ἂν περσικὰ μνημεῖα ἔχουσι παραστάσεις προσκυνήσεως ἀλέκτορος. [6]) Ἐν μνημείοις δὲ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἡ εἰκὼν τοῦ ἀλέκτορος ἔχει πολλάκις συμβολικὴν ἔννοιαν, ὡς ἀγγέλου τοῦ φωτὸς καὶ πολεμίου τῶν κακοποιῶν δαιμόνων, καὶ ἐχρησίμευεν ἐνίοτε ὡς ἀποτρόπαιον. [7])

[1]) Βασιλ. τοῦ Μεγαλομύτου αἰν. 25 παρὰ **Boissonade An. Graec. τ. V** σ. 445.

[2]) Φιλοψευδ. 14 τ. III σ. 42 R.

[3]) **Βλ. V. Hehn, Kulturpflanzen u. Hausthiere** [4] σ. 271.

[4]) Αὐτ. σ. 261. 262.

[5]) **Baethgen de vi ac significatione galli in religionibus et artibus Graecorum et Romanorum** σ. 20 κέ.

[6]) **Gurlitt** ἐν **Aufsätze E. Curtius gewidmet** σ. 155.

[7]) Αὐτ. σ. 157 κέ.

Παρέμεινε δὲ ἡ δοξασία καὶ εἰς τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ διετηρήθη μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Ἤδη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος ὑπαινίσσεται ταύτην ὁ Προυδέντιος ἐν ᾄσματι αὐτοῦ (Cathemerinon I, 38). Μνημονεύουσι δὲ αὐτὴν καὶ ἄλλοι μετὰ τοῦτον μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς, [1]) γενικῶς δ' ἐπιστεύετο ὅτι τὸ ἑωθινὸν ᾆσμα τοῦ ἀλέκτορος διώκει τοὺς δαίμονας καὶ διαλύει τὰς νυκτερινὰς συνελεύσεις τῶν μάγων καὶ μαγισσῶν, τὰ λεγόμενα *σάββατα*. [2]) Τὴν δὲ πίστιν τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν λαῶν περὶ τῆς ἐνεργείας ταύτης τοῦ ἀλέκτορος ἐκφράζει ὁ Σαίξπηρ ἐν τοῖς ἑξῆς:

Ἤκουσα ὅτι ὁ ἀλέκτωρ, τῆς αὐγῆς
ἡ σάλπιγξ, ἀφυπνίζει μὲ τὴν ἠχηρὰν
διάτορον φωνήν του τῆς ἡμέρας τὸν
θεόν, καὶ ὅτι εἰς τὸ λάλημα αὐτοῦ
πᾶν πνεῦμα ἀλητεῦον καὶ πλανώμενον
ἐπὶ θαλάσσης γῆς ἀέρος ἢ πυρὸς
σπεύδει νὰ ἐπιστρέψ' εἰς τὰ τεμένη του. [3])

Κοινοτάτη δ' εἶναι καὶ ἡ δοξασία ὅτι φωνοῦντος τοῦ τρίτου ἀλέκτορος φεύγουσιν οἱ δαίμονες, καὶ ὅτι οἱ τρεῖς εἶναι διαφόρων χρωμάτων, ἄσπρος κόκκινος καὶ μαῦρος· [4]) σπανιώτερον δὲ λέγεται ὅτι τοῦ δευτέρου τὸ ᾆσμα τρέπει αὐτοὺς εἰς φυγήν. [5]) Τὴν ἔννοιαν τῆς δοξασίας ταύτης ἀνεζήτησεν ὁ Laistner [6]) εἰς τὰ μετεωρολογικὰ φαι-

[1]) Βλ. Panzer Beitrag zur deutschen mythologie τ. I σ. 310 κέ.

[2]) C. Meyer der Aberglaube des Mittelalters. Basel 1884 σ. 284. Collin de Plancy, Dictionnaire infernal. Par 1825 τ. II σ. 251-2.

[3]) Ἄμλετ Πράξ. Α' σκ. 1 κατὰ μετάφρασιν Α. Σ. Βλάχου. Περὶ τῶν δοξασιῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν πλὴν τῶν εἰς τὰς ἑπομένας σημειώσεις μνημονευομένων συγγραμμάτων βλ. καὶ Panzer ἔνθ. ἀν. σ. 309 κέ. Grimm Deutsche mythol. [4] σ. 857. 858. Wuttke Deutscher Volksaberglaube [3] σ. 118 Zeitschrift des Vereins f Volksk. 1900 σ. 201 (Σουηδῶν). Ralston, Contes populaires de la Russie, trad. Brueyre σ. 264 (Ῥώσων). Sébillot, Contes populaires de la Haute Bretagne τ. II σ. 164. Πλὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ ἀσιατικοὶ ἔχουσι παραπλησίας συνηθείας, οἱ Ἰουδαῖοι ὡς ἐκ ῥαβινικῶν βιβλίων ἐμφαίνεται (Rochholz Deutscher Glaube τ. I σ. 64) καὶ ἀραβικά τινα φῦλα (Wellhausen. Reste arab. Heident. [2] σ. 151).

[4]) R. Köhler der weisse, der rothe u. der Schwarze Hahn ἐν Pfeifer, Germania τ. XI σ. 85-92.

[5]) Köhler σ. 90-91 (σκωτικά).

[6]) L. Laistner, Nebelsagen. Stuttg. 1879 σ. 242-244.

νόμενα, εἰκάσας ὅτι οἱ τρεῖς ἀλέκτορες ἀναπαριστῶσι τὰς τρεῖς ἀποχρώσεις τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου καὶ μετ' αὐτὴν (ἐρυθρὸν ἐν τῷ δυτικῷ μέρει τοῦ ὁρίζοντος, σκοτεινὸν εἶτα ἐν τῷ ἀνατολικῷ καὶ λευκάζον ἔπειτα ἐν τῷ δυτικῷ), ἅτινα ἐπαναλαμβάνονται κατ' ἀντίστροφον τάξιν πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου· ἡ εἰκασία εἶναι εὐφυής, καὶ οἱ μὴ παραδεχόμενοι τὴν τοιαύτην ἀναπαράστασιν τῶν ἀποχρώσεων τοῦ οὐρανοῦ, ἠδύναντο ἴσως ἐκ τῆς αὐτῆς ἑρμηνευτικῆς ἀρχῆς ἀφορμώμενοι νὰ θεωρήσωσι τὸν μὲν μέλανα ἀλέκτορα ὡς προσωποποιίαν τοῦ νυκτερινοῦ σκότους, τὸν λευκὸν τῆς χαραυγῆς καὶ τὸν ἐρυθρὸν τῆς ἠοῦς. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἀντίκειται ἡ τάξις καθ' ἣν ἀναφέρονται οἱ ἀλέκτορες συνηθέστατα τασσομένου τελευταίου τοῦ μέλανος ἡ τάξις δ' αὕτη, ὅταν τρεῖς ἀναφέρωνται οἱ ἀλέκτορες, παραλλάσσει καὶ εἰς τὰς ἡμετέρας καὶ εἰς τῶν ἄλλων λαῶν τὰς παραδόσεις. [1]) Ἄλλη ἑρμηνεία θεωρεῖ τὸν λευκὸν ἀλέκτορα ὡς πτηνὸν τοῦ οὐρανοῦ εὐαγγελιζόμενον εἰς τοὺς νεκροὺς ἀνάστασιν, τὸν δὲ μέλανα ὡς ὄρνιν τοῦ ᾅδου, ἀνακαλοῦντα αὐτοὺς εἰς τὴν τεταγμένην κατοικίαν των. [2]) Ἀλλὰ πρὸς ταύτην δὲν συμφωνεῖ ἡ τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ παράστασις, ἡ θεωροῦσα τὸν μέλανα ἀλέκτορα ἀλεξητήριον τῶν δαιμόνων καὶ πολεμιώτατον αὐτῶν. Ἴσως δ' ἂν εἴχομεν πληρεστέραν γνῶσιν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν δεισιδαιμονιῶν θὰ ἠδυνάμεθα πλείονα καὶ σαφέστερα καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐννοίας τῆς δοξασίας ταύτης νὰ διδαχθῶμεν. Διότι ἐν ταῖς μαγικαῖς τελεταῖς ἐγίνετο ἡ διάκρισις τριῶν χρωμάτων ἀλεκτόρων, λευκοῦ ξανθοῦ καὶ μέλανος, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν μαγικῶν βιβλίων, ἀλλὰ τίνα λόγον εἶχεν αὕτη δὲν εἶναι γνωστόν. [3])

597

Κατὰ τὸν Κ. Ζησίου (ἐν Βύρωνι 1874 τ. Α΄ σ. 69-70). Πρὸς ἀποτροπὴν τῶν Καλλικαντζάρων τίθεται, ὡς ἀναφέρει καὶ ἡ προκειμένη παράδοσις, καθ' ὅλον τὸ δωδεκαήμερον στῦλος, ἀνημμένος δαυλὸς ὄρθιος εἰς τὴν ἑστίαν, στηριζόμενος εἰς τὸ τοίχωμα αὐτῆς, διότι τὰ δαιμόνια ταῦτα φοβοῦνται σφόδρα τὸ πῦρ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον λέγεται

[1]) Köhler σ. 86.
[2]) Αὐτ. σ. 91-92.
[3]) Πάπυρ. Λουγοδ. Βαταυ. στήλ. Θ΄, 31-2.

ὅτι οὐροῦσι διὰ τῶν καπνοδοχῶν εἰς τὴν ἑστίαν, ὅπως ἀποσβέσωσι τὸ μισητὸν εἰς αὐτοὺς πῦρ (ἀρ. 622). Ἡ συνήθεια τῆς διατηρήσεως ἀσβέστου πυρὸς ἐν τῇ ἑστίᾳ κατὰ τὸ δωδεκαήμερον εἶναι κοινὴ εἰς πάσας σχεδὸν τὰς ἑλληνικὰς χώρας. [1]) Πολλαχοῦ εἶναι ὡρισμένον καὶ τὸ εἶδος τοῦ ξύλου, εἶναι δὲ τοῦτο τὸ τῆς *ἀγριοκερασιᾶς* ἢ *κεράσου* ἤτοι προύμνης τῆς μαχαλεβίου (prumnus mahaleb L.)· [2]) ἐνίοτε δὲ ῥίπτουν εἰς τὸ πῦρ τῆς ἑστίας καὶ ἐρείκην καὶ ἅλας ἵνα κροτῶσι, ἐπειδὴ φοβίζει τοὺς Καλλικαντζάρους ὁ κρότος (ἀρ. 612). Οἱ Ἕλληνες τῶν δυτικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου θέτουσιν εἰς τὴν ἑστίαν στέλεχος μέγα καῖον νυχθημερὸν καὶ παρ' αὐτὸ *καλίβι* [3]) καὶ *γκιουλέν*· [4]) ταῦτα τὰ δύο ἄλλοι μὲν λέγουσιν ὅτι τίθενται διὰ τοὺς Καλλιτσαγγάρους, ἄλλοι δὲ ὅπως μὴ τρώγωσιν οἱ λύκοι τὰ πρόβατα. Τὸ πέταλον καὶ ὁ λίθος φυλάττονται ἐπιμελῶς, τὸ δ' ἐναπομένον μικρὸν μέρος τοῦ δαυλοῦ ῥίπτεται ὄπισθεν τῶν ποδῶν τοῦ ἱερέως, ὅταν μετὰ τὸν ἁγιασμὸν κατὰ τὴν πρωτάγιασιν ἐξέρχεται τῆς οἰκίας. [5]) Λέγουσι δὲ ὅτι οἱ Καλλικάντζαροι φοβοῦνται καὶ τὸν κρατοῦντα ἀνημμένον δαυλὸν (ἀρ. 600), καὶ διὰ τοῦτο οἱ δεισιδαιμονέστεροι ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας των τὴν νύκτα κατὰ τὸ δωδεκαήμερον κρίνουσιν ἀναγκαῖον νὰ φέρω-

[1]) Βλ. ἀρ. 613. 639. Schmidt Volksl. σ. 150 (Ζάκυνθος). Παρνασσ. τ. ΙΖ' σ. 435 (Κεφαλληνία). Γιάννου Ἐπαχτίτη Ἱστορ. σ. 48. 50. 54. Ἐθνικὴ ἀγωγὴ 1899 σ. 13 (ἐν Κυνουρίᾳ). Κατὰ τὸν Schmidt αὐτ. ἐν Ζακύνθῳ τίθεται δαυλὸς καὶ πρὸ τῆς θύρας. Πρὸς τὸν διὰ τοὺς Καλλικαντζάρους προωρισμένον δαυλὸν οὐδὲν κοινὸν ἔχει τὸ κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων ἀναπτόμενον στέλεχος, ὅτε γίνεται τὸ πάντρεμα τῆς φωτιᾶς.

[2]) Βλ. ἀρ. 623. ΚΠ. τ. ΙΔ' σ. 238 (ἐν Ζαγορίῳ τῆς Ἠπείρου). ΖΑ. 193 (καθ' ὅλην τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Μακεδονίαν, ἡ δὲ τέφρα τοῦ ξύλου ῥίπτεται εἰς τὸν κῆπον). Ἐν Ῥίζᾳ τὴν νύκτα τῆς 23 πρὸς τὴν 24 Δεκεμβρίου (ἴσως μᾶλλον τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων) θέτουσιν εἰς τὴν ἑστίαν τρεῖς δαυλοὺς κερασέας, τοὺς ὁποίους ἀποσύρουσιν, ἀφοῦ καῶσιν ἀπ' ὀλίγον· τοὺς αὐτοὺς δαυλοὺς θέτουσι καὶ τὴν πρωτοχρονιὰν καὶ τὰ Θεοφάνια καὶ ἔπειτα τοὺς ῥίπτουσιν εἰς τὰς ἀμπέλους μετὰ τῆς τέφρας τῆς συναχθείσης ἐκ τῆς ἑστίας κατὰ τὰς τρεῖς ἐκείνας νύκτας. (Hahn Alban. Stud. I, 154).

[3]) Πέταλον ἵππου, καλίγιον (ἐκ τοῦ λατ. caliga)· καὶ τὸ ῥῆμα καλιγώνω ἢ καλιβώνω=πεταλώνω.

[4]) Λίθος σφαιρικός, ἐκ τοῦ τουρκ. γκιουλὲ σημαίνοντος σφαῖραν πυροβόλου, βόμβαν· ἡ λέξις ἐν χρήσει ἐν τῇ κυρίᾳ ἐννοίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀλβανικῇ (τζιουλὲ), τῇ βουλγαρικῇ (γκιουλέ), τῇ κουτσοβλαχικῇ (ghiule), τῇ ῥωμουνικῇ (ghiuleà) καὶ τῇ σερβικῇ (djule).

[5]) Σ. Γ. Παναγιωτόπουλος ἐν Πατρίδι τῇ 17/30 Ἰανουαρ. 1901.

σιν εἰς τὴν χεῖρα πρὸς προφύλαξιν ἀνημμένον δαυλόν. [1]) Οἱ προστρέχοντες πρὸς βοήθειαν τοῦ διωκομένου ὑπὸ Καλλικαντζάρων κρατοῦσι δαυλοὺς ὡς τὰ δεινότατα κατ' αὐτῶν ὅπλα (ἀρ. 634), καὶ ὁ ἐπικαλούμενος βοήθειαν φωνάζει «Τρεχᾶτε, γειτόνοι, μὲ τὰ δένδρινα (=δρύινα) δαυλιά!» (ἀρ. 624) ἢ ἐλλειπτικῶς: «Ξύλα, κούτσουρα, δαυλιὰ καιμένα!» (ἀρ. 630), ὅπερ καὶ εἰς παροιμίαν μετέπεσε, λεγομένην ἐπὶ τῶν παντελῶς ἀχρήστων πραγμάτων ἢ ἐπὶ τῶν μωρῶν καὶ ἀσυναρτήτων λόγων (βλ. Παροιμίας λ. ξύλο 14). Ὁ ἀνημμένος δαυλὸς χρησιμεύει ὅπως καύσουν δι' αὐτοῦ τὸν βρικόλακα, κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 615 παράδοσιν, ἥτις συγχέει τὸν Καλλικάντζαρον πρὸς τὸν βρικόλακα. Ἐν Ἄργει δὲ ἀπειλοῦσι διὰ δαυλοῦ τὸν Καλλικάντζαρον, ἐπιλέγοντες ἄσεμνον φράσιν (ἀρ. 614).

Πρὸς τὴν διὰ τοῦ πυρὸς ἀποδιοπόμπησιν τῶν Καλλικαντζάρων συνάπτεται τὸ ἔθιμον τῆς κατασκευῆς τηγανιτῶν κατὰ τὴν παραμονὴν μάλιστα τῶν Θεοφανίων. Καὶ ἐνιαχοῦ μὲν τοῦτο ἔχει τὰν τύπον προσφορᾶς μειλιγμάτων εἰς τοὺς Καλλικαντζάρους καὶ τὰ κατασκευαζόμενα πλακούντια ὑποτίθεται ὅτι γίνονται χάριν αὐτῶν (βλ. σ. 1298), ἀλλαχοῦ ὅμως λέγεται ὅτι *ζεματίζουν* διὰ τούτων τοὺς Καλλικαντζάρους. Καὶ παραδείγματα ἀναφέρονται Καλλικαντζάρων, τοὺς ὁποίους τείνοντας τὴν χεῖρα διὰ νὰ λάβωσι τὸ γλύκυσμα ἐζεμάτισεν ἡ τηγανίζουσα οἰκοδέσποινα πλήξασα διὰ τῆς *κουτάλας* (ἀρ. 594. 613). Ἐν Μελενίκῳ τῆς Μακεδονίας, ὅπου τοὺς *λαλαγγίταις* ἢ *λουκουμάδες* κατασκευάζουν τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους, ζεματίζουν ὡς λέγουσι, τοὺς Καλλικαντζάρους κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Ἐντὸς μὲν τῆς οἰκίας ἡ οἰκοδέσποινα περιστοιχιζομένη ὑπὸ τῶν τέκνων της τηγανίζει τὰ λαλαγγίδια· ἔξωθεν δὲ ὁ οἰκοδεσπότης, φορῶν δερμάτινον χιτῶνα ἀνάποδα ἵσταται πρὸ τῆς θύρας ὀρχούμενος καὶ ᾄδων:

Κὶ γὼ σκαντζός, κὶ σὺ σκαντζός
Ἄιντε νὰ χουρέψουμι,
τραχανᾶ νὰ βρέξουμι.

καὶ ἐξακολουθεῖ θορυβῶν καὶ ᾄδων μέχρις ὅτου τελειώσῃ τὸ τηγάνισμα καὶ ἐπιχυθῇ τὸ μέλι, ὅτε ἀνοίγει τὴν θύραν καὶ εἰσέρχεται. [2])

[1]) Ἐφημ. Φιλομ. 1862 σ. 1909. **Schmidt Volksl.** σ. 150 (Ζάκυνθος).
[2]) **Abbott Macedonian Folklore** σ. 75.

Ἡ ἀποδιοπόμπησις συνετελεῖτο διὰ γενικοῦ καθαρμοῦ τοῦ χωρίου ἀναπτομένων πυρῶν ἐν ὑπαίθρῳ· ἀλλ' ἐνῷ αἱ πρὸς καθαρμὸν ἐπίσης ἀναπτόμεναι πυραὶ κατὰ τὰς θερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου (νῦν τὴν παραμονὴν τῆς 24 Ἰουνίου) εἶναι ἔκπαλαι πάγκοινοι καὶ ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ ἁπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης, τὸ ἔθιμον τῶν κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς πυρῶν σχεδὸν ἐξέλιπεν, εἰς ὀλιγίστους διατηρηθὲν τόπους. Σκοπὸς δὲ τῶν πυρῶν τούτων, ὅπου ἀκόμη παρέμεινε τὸ ἔθιμον, φέρεται ἡ ἀποδίωξις τῶν Καλλικαντζάρων καὶ ὁ καθαρμὸς τοῦ χωρίου ἀπὸ τοῦ ἄγους, ὅπερ προσῆψεν εἰς τὰς κατοικίας τῶν ἀνθρώπων ἡ παραμονὴ τῶν δαιμονίων ἐκείνων κατὰ τὸ δωδεκαήμερον. Ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων «καίουν τοὺς Καρκαντζάρους» ὡς λέγουν, ἀνάπτοντες ἀπὸ πρωΐας πουρνάρια καὶ ῥίπτοντες αὐτὰ ἀνημμένα εἰς τὰς ὁδούς.[1]) Εἰς ἄλλα δὲ χωρία τῆς Μακεδονίας συναθροίζουσι κατὰ τὸ δωδεκαήμερον ξύλα, τὰ ὁποῖα ἀποθέτουσι παρὰ τὴν ἑστίαν, καὶ τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων ἐμβάλλουσιν εἰς αὐτὰ πῦρ, νομίζοντες ὅτι οὕτω θὰ κατακαύσωσι τοὺς ἐλλοχῶντας ἐκεῖ που πλησίον τῆς τέφρας Καρκαντζάρους.[2]) Ἐν Σιατίστῃ μεγάλαι πυραὶ ἀνάπτονται κατὰ τὰς νύκτας πρὸ τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων καὶ τῆς τῶν Θεοφανίων,[3]) δι' ἃς οἱ παῖδες συλλέγουσι φρύγανα ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου ἀκόμη, «φιλοτιμούμενοι μάλιστα νὰ πολλαπλασιάσωσιν αὐτὰ καὶ διὰ κλοπῆς ἢ καὶ ἁρπαγῆς τοῦ φρυγανισμοῦ ἄλλων παίδων τῆς ἑτέρας ἢ καὶ τῆς αὐτῆς συνοικίας» ἵνα λαμπροτέραν ἀποδείξωσι τὴν ἰδίαν *κλαδαριὰν* ἢ τὸν *φανὸν* ὡς καλοῦσι τὴν πυρὰν ἐν Σιατίστῃ καὶ ἐν Βελβεντῷ.[4]) Ἐν Καππαδοκίᾳ, κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων, συ-

[1]) Αὐτ. [2]) Αὐτ.

[3]) Ἡ μὲν νὺξ τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων λέγεται τὰ *Κόλιαντα* (Καλάνδαι), ἡ δὲ τῶν Θεοφανίων τὰ *σούρουβα*. Ὁ G. Meyer (Nengr. Stud. II, 59) ὑπολαμβάνει τὸ τελευταῖον τοῦτο ὄνομα σλαβικόν, συνάπτων αὐτὸ πρὸς τὸ βουλγαρικὸν **cy'raba iuduna** (νέον ἔτος), ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι εἶναι μονῆρες καὶ ἀσαφές. Ἡ λ. τὰ *σούρουβα* καὶ τὰ *σοῦρβα*, καὶ ἡ *σουρβιὰ* κυρίως σημαίνει τὸ δένδρον ὄαν (**sorbus domestica L.**) ἐκ τῆς λατινικῆς εἰλημμένη. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς πρώτης τοῦ ἔτους πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος μαντεύονται διὰ κλάδου σουρβιᾶς καὶ φέρουσιν εἰς τοὺς οἴκους, ἔλαβεν ἐκ τούτων τὸ ὄνομα καὶ ἡ παραμονὴ τῆς πρωτοχρονιᾶς καὶ ἡ τῶν Θεοφανίων.

[4]) Μπουντώνα Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Βελβεντοῦ σ. 106.

νειθίζουσιν οἱ χριστιανοὶ παῖδες ν' ἀνάπτωσι μεγάλην πυράν, ἣν καλοῦσι *σάγια* ἀπὸ τοῦ ἐπιχωρίου ὀνόματος τῆς ἑορτῆς (σάγια=τὰ ἅγια [Θεοφάνια]), «καὶ καίουσιν ἐπὶ τῆς πυρᾶς κατὰ φαντασίαν τὸν Σιφὼτ πρὸς καθαρισμὸν τῆς πόλεως ἀπὸ παντὸς μολύσματος τοῦ Σιφώτ. Τοῦ πυρὸς τούτου μεταλαμβάνοντες οἱ πολῖται θέτουσιν εἰς διαφόρους γωνίας τῆς οἰκίας καὶ πρὸ πάντων εἰς τοὺς ὀρνιθῶνας πρὸς ἀπέλασιν τοῦ δαίμονος. Συνειθίζουσι δὲ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν νὰ προσφέρωσι οἱ καλοὶ χριστιανοὶ ἔλαιον εἰς τὸν ναὸν *διὰ νὰ κάψουν* τὸν Σιφώτ.» [1]) Εἰς τὰ Σύλατα τῆς Καππαδοκίας ἡ πυρὰ ἀνάπτεται τὰ Θεοφάνια, οἱ δὲ νέοι φιλοτιμοῦνται πρὸς ἀλλήλους τίς πρῶτος νὰ θέσῃ τὸ πῦρ εἰς τὰ φρύγανα, διὰ νὰ κατακαύσῃ τὸν Συβότην· μετὰ πολλὴν δὲ λογομαχίαν προκρίνεται ἐκεῖνος, ὅστις θὰ προσφέρῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν περισσότερον ἔλαιον. [2]) Ἐν Ἀλαγονίᾳ τῆς ἐπαρχίας Καλαμῶν ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων οἱ παῖδες ἑκάστου χωρίου συνερχόμενοι καθ' ὁμάδας μεταβαίνουσιν εἰς τὸ δάσος καὶ κόπτουσι στελέχη δένδρων, ὧν ἀνὰ ἓν φέρουσιν εἰς τὴν ἑστίαν ἑκάστης οἰκίας· τὸ ξύλον τοῦτο λέγεται *μαμμή*, καίεται καθ' ὅλον τὸ δωδεκαήμερον, ἡ δὲ τέφρα αὐτοῦ (ἡ δωδεκαμερίτικη στάχτη) πιστεύεται ὅτι φέρει πολὺ κακὸν εἰς ὅν τινα ἤθελε ῥίψῃ τις ἐξ αὐτῆς μάλιστα κατὰ τοὺς γάμους του.

Πυραὶ κατὰ τὰ Χριστούγεννα συνειθίζοντο καὶ ἐνιαχοῦ τῆς βορείου Εὐρώπης κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. [3]) Ἀλλὰ δυνάμεθα ἴσως νὰ εἴπωμεν ὅτι πάντες καθόλου οἱ λαοὶ τῆς γῆς τιμῶσι τὸ πῦρ ὡς σωτήριον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, διότι ἔχει τὴν δύναμιν ν' ἀπελαύνῃ τοὺς δαίμονας. Πρὸς τοὺς δαυλούς, δι' ὧν διώκονται οἱ Καλλικάντζαροι, ἀντιστοιχοῦσιν ἀκριβῶς οἱ δαυλοί, δι' ὧν κατεπολέμησεν ὁ Ἡρακλῆς τοὺς Κενταύρους ἐν τῇ Φολόῃ. [4]) Ἐν δὲ τῇ λατρείᾳ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων τὸ πῦρ, ὡς ἐξαφάνιζον πάντα ῥύπον, ἦτο ἐν χρήσει ἐν τοῖς καθαρμοῖς. [5])

[1]) Π. Καρολίδου, Γλωσσάριον ἑλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων σ. 213. Ἀρχελάου Σινασὸς σ. 94. 189.

[2]) Φαρασοπούλου τὰ Σύλατα σ. 124.

[3]) Grimm Deutsche Mythologie [4] σ. 521-2.

[4]) Ἀπολλόδωρ. Β', ε', 4, 3. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 1118.

[5]) Preuner Hestia-Vesta σ. 196. Stengel, Griech. Kultusaltert. [2] σ. 88 § 60 σ. 111 § 87. Wissowa, Relig. u. Kultus d. Römer σ. 166.

Τὴν νύκτα ὅτε πλανώμενα τὰ δαιμονικὰ ὄντα ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ βλάπτωσι τοὺς ἀνθρώπους, κατὰ τὰς κοινὰς πλείστων λαῶν δοξασίας, ματαιοῦται ἡ ἐνέργεια αὐτῶν διὰ τοῦ πυρός. [1]) Ἡ λεχὼ προφυλάσσεται ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν πονηρῶν δαιμόνων, τῶν ἐπιβουλευόντων κακὰ καὶ εἰς αὐτὴν καὶ εἰς τὸ νεογνόν, διὰ τῆς διατηρήσεως ἀσβέστου πυρὸς ἢ φωτὸς ἐν τῷ κοιτῶνι, ὡς πιστεύουσι καὶ ὁ ἡμέτερος καὶ ἄλλοι λαοὶ πάμπολλοι. [2]) Ὁ Bastian [3]) εἰκάζει ὅτι ἐπειδὴ τὴν ἡμέραν, κατὰ τὰς δημώδεις δοξασίας, δὲν ἐπιφαίνονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φαντάσματα, διὰ τοῦ πυρὸς διαλύουσι τὸ σκότος ὅπως μὴ τὰ βλέπωσιν. Ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ἀρχὴ τῆς δοξασίας πρέπει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὴν προστασίαν, ἣν παρέχει τὸ πῦρ εἰς τὸν κατὰ φύσιν ἄνθρωπον, τὸν ἐστερημένον ἐπαρκῶν ὅπλων ἀμύνης κατὰ τῶν ἀγρίων θηρίων, καὶ εἰς τὸ θάρρος ὅπερ ἐμβάλλει εἰς αὐτόν, ἐκλαμβάνοντα τὸ πῦρ ὡς σύντροφον καὶ ἀρωγὸν ἐν τῷ κινδύνῳ. Ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς θεωρεῖ τὸ πῦρ ὡς ἀγαθὸν φίλον καὶ πιστεύει ὅτι ἀναπόσπαστος αὐτοῦ εἶναι ὁ θεὸς τοῦ πυρός, ὁ *ἄγγελος τῆς φωτιᾶς*, ὡς τὸν λέγει, ὅστις καὶ ἀντιτάσσεται κατὰ πάσης ἐφόδου πονηρῶν πνευμάτων· διὰ τοῦτο οἱ δεισιδαιμονέστεροι νομίζουσιν (ἐν Κεφαλληνίᾳ) ὅτι ὄχι μόνον κατὰ τὸ δωδεκαήμερον, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ ὁ εὑρισκόμενος ἐν ὑπαίθρῳ τὴν νύκτα πρέπει νὰ φέρῃ μαζί του πῦρ, διὰ νὰ ἔχῃ πάντοτε τὴν βοήθειαν τοῦ ἀγγέλου τῆς φωτιᾶς. [4])

Εἰδικώτερον δὲ πρὸς τὰς περὶ πυρὸς δοξασίας τὰς ἀναφερομένας εἰς τοὺς Καλλικαντζάρους ἀντιστοιχοῦσιν αἱ ἑξῆς δεισιδαίμονες συνήθειαι ἄλλων λαῶν. Οἱ Γουαρανοὶ τῆς Βρασιλίας ἔφερον πάντοτε μεθ'

[1]) Συναγωγὴν τῶν δοξασιῶν τούτων βλ. παρὰ **Tylor, Primitive Culture** κεφ. 15 τ. II σ. 253 κέ. τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως, σ. 195 κέ. τῆς γερμανικῆς. **Frazer** ἐν **Journal of the Anthropolog. Instit. of Great Brit.** τ. XV σ. 76. **Bastian** ἐν **Zeitschrift f. Ethnolog.** 1869 σ. 418 κέ. **Revue de l'hist. des religions** 1900 τ. 42 σ. 235. **Mannhardt Wald- u. Feldkulte** τ. I σ. 133. 615 (ὅτι κατὰ τοὺς Ῥώσους οἱ Λιέσιοι, τὰ πνεύματα τῶν δασῶν, φοβοῦνται τὸ πῦρ) αὐτ. σ. 620 (ὅτι αἱ πυραὶ κατὰ τὰς θερινὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου σώζουσι τὰ ζῶα ἀπὸ τῶν πνευμάτων τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν μαγισσῶν).

[2]) **Tylor** ἔνθ. ἀν. **Liebrecht zur Volkskunde** σ. 31. **El. H. Meyer Indogerman. Mythen** τ. II σ. 513. **Strausz die Bulgaren** σ. 209.

[3]) Ἔνθ. ἀν. σ. 418.

[4]) Παρνασσὸς τ. ΙΖ' σ. 434.

ἑαυτῶν πῦρ πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τοῦ πονηροῦ πνεύματος. [1]) Ὁμοίως καὶ ἄλλοι ἰθαγενεῖς τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς καὶ τῆς Αὐστραλίας. [2]) Ἐν τῇ νοτίῳ Ἰνδικῇ μόνον ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ ἐξέρχονται τοῦ οἴκου των οἱ ἄνθρωποι μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, καὶ τότε φέρει ὁ ἐξερχόμενος δαυλὸν πρὸς ἄμυναν τῶν φαντασμάτων, ἡ αὐτὴ δὲ συνήθεια παρετηρήθη καὶ ἐν Σινικῇ κατὰ τὴν τέλεσιν γάμων. [3])

Παρ' ἡμῖν «γιὰ νὰ μὴ μαγαρίσουν οἱ Καλλικάντζαροι τὴν στάχτη» ἐμβάλλουσιν εἰς αὐτὴν ἕνα ἄνθρακα ἐκ τῆς ἑστίας, καὶ πιστεύουσιν ὅτι τότε «δὲν πααίνει ὁ Λυκοκάτζαρος, τί σκιάζεται τὸ κάρβουνο.» [4]) Ἐν Ὀμβρικῇ νομίζουσιν, ὅτι οἱ προκαλοῦντες τὰς ἀστραπὰς δαίμονες ἐκδιώκονται διὰ δαυλῶν, ἐξῃρημένων ἐκ τοῦ πυρὸς κατὰ τὸ μέγα Σάββατον. [5]) Ὄπισθεν μαγίσσης, ἐξερχομένης τῆς οἰκίας, ἐν ταῖς σκανδιναυικαῖς χώραις ἔρριπτον ἀνημμένον ἄνθρακα, ὁμοίως καὶ ὄπισθεν τῆς λεχωΐδος, πορευομένης εἰς τὴν ἐκκλησίαν νὰ λάβῃ τὰς εὐχάς. [6]) (Παρ' ἡμῖν δὲ ῥίπτεται ὁ δαυλὸς τῆς ἑστίας ὄπισθεν τοῦ ἁγιάσαντος κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων ἱερέως, κατὰ τὴν ἔξοδον αὐτοῦ ἐκ τῆς οἰκίας). Ἐν Τιρόλῳ ἄνθρακες καὶ δαυλοὶ ἀπὸ τῆς ἀναφθείσης πυρᾶς τὴν ἑσπέραν τοῦ Πάσχα ῥιπτόμενοι εἰς τοὺς ἀγροὺς νομίζεται ὅτι ἀποδιώκουσι τὰ ἐπιβλαβῆ ἔντομα καὶ πᾶν ἄλλο κακόν. [7]) Ἐν Mark ῥίπτουσι κατὰ τὴν πρωΐαν τῶν Χριστουγέννων δαυλοὺς εἰς φρέατα, ἵνα ἐμποδίζωνται αἱ μάγισσαι νὰ πλησιάζωσιν εἰς αὐτά. [8]) Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Γαλλίας τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων ὅμιλοι ἑορταστῶν περιέρχονται τὰς ὁδούς, διὰ κρότων, δᾳδων καὶ φωνῶν ζητοῦντες νὰ φοβίσωσι καὶ ἐκδιώξωσι τὰ πονηρὰ πνεύματα. [9])

Πλὴν τοῦ διὰ πυρὸς καθαρμοῦ γίνεται καὶ καθαρισμὸς τῆς ἑστίας

[1]) **Waitz Anthropologie der Naturvölker** τ. III σ. 418.
[2]) **Tylor** ἔνθ. ἀν.
[3]) Αὐτ.
[4]) Ἐθν. ἀγωγὴ 1899 σ. 13 (Κυνουρία).
[5] **La Calabria** τ. XII σ. 8.
[6]) **Tylor** ἔνθ. ἀν.
[7]) **Bastian** ἔνθ. ἀν. σ. 418.
[8]) Αὐτ. σ. 419.
[9]) **Nore, Coutumes mythes et traditions des provinces de France** σ. 85. RTP. 1900 σ. 155.

καὶ τῆς ὅλης οἰκίας, εἴτε κατὰ τὰ Θεοφάνια εἴτε τὴν ἐπαύριον τῆς ἑορτῆς, ὅτε συνάγεται ἡ τέφρα τοῦ δωδεκαημέρου καὶ ῥίπτεται ἐκτὸς τῆς οἰκίας ἢ φυλάττεται πρὸς μαγγανείας (βλ. ἀρ. 612. 622). Εἰς δὲ τὸ Πυργὶ τῆς Χίου τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων οἱ κάτοικοι κόπτουσιν ἀγριόκλαδα τὰ ὁποῖα συνήθως ὀνομάζουσιν *ἀλεκάτια* (ἠλακάτας), κατ' ἐκείνην δὲ τὴν ἡμέραν ἐξαιρετικῶς *ἀντζιθάρους*, καὶ δι' αὐτῶν *ξετζιθαριάζουν* ἤτοι καθαρίζουσι τὰς ὀροφὰς τῶν μαγειρείων, ὅπως ἐκδιώξωσι τοὺς Καλλικαντζάρους, τοὺς ὁποίους καλοῦσι Κατσικάδες. [1])

598

Κατὰ τὸν 'Επ. Ι. Σταματιάδην (Σαμιακὰ τ. Ε΄ σ. 410. 412). Τιμωρία τῶν ὀκνηρῶν παρθένων, ὅσαι δὲν εἰργάσθησαν φιλοπόνως εἰς τὴν παρασκευὴν τοῦ ἐρίου ἢ τοῦ βαμβακίου πρὸ τῶν Χριστουγέννων ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τῶν γερμανικῶν παραδόσεων, ἐν αἷς τοὺς Καλλικαντζάρους ἀντικαθιστᾷ ἡ Berchta. [2]) Ἡ δοξασία αὕτη φαίνεται μᾶλλον ἐπινοηθεῖσα πρὸς παιδαγωγικὸν σκοπόν, τοῦτο δ' ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ἄλλη συναφής, καθ' ἣν δὲν ἐπιτρέπεται τὰς ἑορτὰς τοῦ δωδεκαημέρου ν' ἀναπληρώσωσιν τὸ παραμεληθὲν κατὰ τὰς ἐργασίμους ἡμέρας τῆς νηστείας τῶν Χριστουγέννων· διότι οἱ Καλλικάντζαροι δὲν ἐπιτρέπουσι τὸ *νυχτέρι*, καὶ ἡ κόρη ἡ ἐργαζομένη ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ λύχνου «θὰ βουβαθῇ ἢ θὰ σακατευθῇ» (ἀρ. 599). Καὶ οἱ Παραωρίταις κηρύττουσιν ἐπίσης «παράωρα μὴν κάτσετε, μαλλὶ μὴ λαναρίσετε,» (βλ. σ. 1257). Ὅθεν «οὔτε βαμβάκι βάνουν 'ς τὴν ἀνεμοδοῦρα, οὔτε τὸ στοιβάζουν, γιατὶ τὸ παννὶ ποῦ θὰ ὑφάνουν δὲν θὰ τὸ ἰδῇ ἡ Λαμπρή.» [3]) Ἐν Ἄργει δὲ κρύπτουσι τὰ βαμβάκια εἰς τοὺς φούρνους, διὰ νὰ μὴ τὰ εὕρουν οἱ Καλλικάντζαροι. [4]) Παραπλησίας δοξασίας ἔχουσι καὶ οἱ Γερμανοὶ περὶ τῆς Frau Berchta ἢ τῆς Frau Harke. [5])

[1]) Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 367.

[2]) Grimm Deutsche Mythol. [4] σ. 226. Panzer, Beitrag z deutschen Mythologie I, 247-8.

[3]) 'Εθνικὴ ἀγωγὴ 1899 σ. 13 (Βούρβουρα Κυνουρίας).

[4]) Κατ' ἀνακοίνωσιν 'Αγγ. Κολιαλέξη (1874).

[5]) Schwartz Prähistorisch-archäolog. Studien σ. 42 κέ. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. 1899 σ. 9 κέ.

599

Κατὰ τὸν Μ[ωραϊτίδην Ἀλ.] ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἀκροπόλει τῆς 6 Ἰανουαρ. 1899 σ. 1. Βλ. καὶ τὴν προηγουμένην. Κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Καλλικαντζάρων λέγεται ὅτι πάντοτε ὑστερεῖ τις αὐτῶν, μὴ προφθάσας νὰ συμπορευθῇ μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ κινδυνεύων νὰ καταληφθῇ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· συνήθως οὗτος ὑποτίθεται ὅτι εἶναι χωλὸς (ἀρ. 593)· ἀλλ' ἡ προκειμένη παράδοσις χαριέντως διασκεύασε τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, πλάσασα παῖδα Καλλικάντζαρον μὴ προφθάσαντα νὰ δέσῃ τὸ τσαρουχάκι του.

Καὶ ἄλλο πλάσμα τῆς προκειμένης παραδόσεως εἶναι ἄξιον προσοχῆς. Ἐπειδὴ εἰς τὰς νήσους μόνον διὰ θαλάσσης δύνανται νὰ ἔλθωσιν οἱ Καλλικάντζαροι ὑποτίθεται ὅτι ναυπηγοῦσιν ἴδιον πλοῖον πρὸς τοῦτο, καὶ ὅτι ἄρχεται ἡ ναυπήγησις ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς νηστείας τῶν Χριστουγέννων, οἱ δὲ νησιῶται παρακολουθοῦσι τὰς προόδους τῆς παρασκευῆς αὐτῶν, διότι ἀκούουσι τοὺς κρότους τῆς ναυπηγήσεως ἐν τῇ στερεᾷ. Διὰ θαλάσσης ὑποτίθεται ὅτι ἔρχονται εἰς τὴν Οἰνόην μετὰ τῶν Νεράιδων (*Ἀραράδιαναις* ἢ *Ἀράδιαναις*) καὶ οἱ *Χρυσαφεντάδοι*, οἵτινες καὶ ἄλλως ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ λέγονται *Καρτζάγγαλοι* Περὶ τούτων φέρεται ἡ ἑπομένη παράδοσις:[1])

Ἀράδιαναις καὶ Χρυσαφεντάδοι.

Ἀτοῖνοι εἶναι καλοί· καν'νὰν κακὸν κὶ φτᾶνε. Τὸ Χριστουγεννᾶ, ἀπέσου 'σὰ δωδεκάημα, δώδεκα νομᾶτοι, ὁλάσπρα καὶ χρυσὰ φορεμένοι καὶ ἀναλλαγμένοι, ἐμπαίνουνε ἀπέσου 'ς σὸ χρυσὸν τὴν τσ̒ερνοῦκαν ἄτουνα [2]) καὶ ἔρκουνταν ἀς σὸ Φωτιστῆρι μερέγια καὶ πάνε ἴσα μὲ τὸ περγιαλόσ̒ειλον· ἀφότι περοῦνε, οὗτινα γυναῖκα θωροῦνε πῶς παίρει νερό, γομώνουν τὸ πακράτσ̒ιν ἄτες φλιουρία. Καὶ γιὰ ταύτου τὰ κάλαντα τὴν αὐγὴν αὐγὴν πάνε οἱ γυναῖκοι καὶ παίρουν νερὸν ἀς σὴ θάλασσαν καὶ ἀς σὰ πεγάδια.

Παράφρασις. Αὐτοὶ εἶναι καλοί· κανένα κακὸ δὲν κάνουν. Τὰ Χριστούγεννα, μέσα 'ς τὰ δωδεκάημερα, δώδεκα νομᾶτοι μὲ ὁλάσπρα καὶ

[1]) Ἐξ ἀνεκδότου συλλογῆς Συμβουλίδου.
[2]) Τσ̒ερνοῦκα ἐκ τοῦ ῥωσ. τσ̒ελνόκ, εἶδος λέμβου.

χρυσὰ φορέματα καινούρια μπαίνουν μέσα 'ς τὴ χρυσὴ βάρκα των καὶ ἔρχονται ἀπὸ τὸ Φωτιστῆρι· καὶ πάνε ἴσια μὲ τὴν ἄκρη τοῦ γιαλοῦ. Σὰν περνοῦνε, ὅποια γυναῖκα ἰδοῦν πῶς παίρνει νερὸ γεμίζουν τὸ ἀνασυρτῆρι της φλωριά. Καὶ γι' αὐτὸ τὰ κάλαντα πρωῒ πρωῒ πηγαίνουν οἱ γυναῖκες καὶ παίρνουν νερὸ ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ ἀπὸ τὰ πηγάδια.

Ἐν Οἰνόῃ ταὐτίζουσι πρὸς τοὺς Καλλικαντζάρους καὶ τοὺς δαίμονας, τοὺς ὁποίους εὐφημητικῶς καλοῦσιν *Ἂς ἐμᾶς καλοί*, περὶ ὧν παραλαμβάνω τὰ ἑπόμενα ἐκ τῆς αὐτῆς ἀνεκδότου συλλογῆς τοῦ κ. Συμβουλίδου :

Ἂς-ἐμᾶς-καλοί.

«*Ἂς-ἐμᾶς-καλοί*» λέγομ' ἄτουνους, ἄμα ἀτοῖνοι εἶναι κελεφὰ ξωτικά. Οὗτιναν ἐφάνθανε, καλὸν 'κ εἶδε. Κανκαμία φαίνουνταν μικροὶ μικροὶ καὶ μαῦροι· τὰ πράδια τουνα εἶναι ζαρά· τὰ δαχτύλια τουνα εἶναι ἂς 'ς σὸ κόντσι μερέγια· γλῶσσαν κὶ χωρ'ταδεύουνε. Σὰν ντρανᾷς ἄτουνους ἂς σὸ κεφάλιν ἀποπάνου μακραίνουνε. Ἀτοῖνοι ἀφότι κάθουντανε πολλοὶ ἀθρώποι, πάνε κοντὰ 'ς ἐκείνονα τίνα θέλουνε, καὶ οἱ ἄλλοι κὶ θωροῦν ἄτουνους. Τὴν νύχτα πάνε 'ς σὸ χαμάμι. 'Σ σοὺ δρόμους περπατοῦνε. Ἂν ἔρκουνταν εὑρίσκουν ἔσε, ὅ τι λέγουνε, νὰ λὲς καὶ σύ, ὅ τι φτᾶνε, τὸ ἴδιο νὰ φτᾷς καὶ σύ.

Μία φορὰ ἕνας ἄθρωπος ἐδίβεν τὴν νύχτα 'ς σὸ χαμάμι· καθὼς ἔμπαινεν ἀπέσου, κάτι ἔπαθεν. Ἂς-ἐμᾶς-καλοὶ ἐχορεύανε, καὶ καθὼς εἶδαν ἄτονα, ἐσύρανε κ' ἐκείνονε 'ς σὸ χορό. Ἐκεῖνοι ἐλέγιναν ἄλλα, κι' ἀτὸς ἐλέγινεν ἄλλα· ὅ τι ἐποίκανε 'κ ἐποῖκε καὶ γιὰ τοῦτο ἐξάρωξαν τὰ πράδια του.

Μίαν πάλι ἐπήρανε κ' ἐδίβανε ἕναν ἄθρωπον μὲ τὸ καΐκι 'ς σὴν Ἐλέγρη, γιὰ νὰ παίρουνε ἀνδράκλια καὶ πάλι ἐκείν' τὴν νύχτα ἐγύριξαν ὀπίσου.

Πάντα ἔχουνε μαζίν ἄτουνα τούμπανα. Τίνα θέλουνε, φτᾶνε κακόν, καὶ τίνα θέλουνε, φτᾶνε καλόν.

Παράφρασις. Ἂς ἐμᾶς καλοὶ τοὺς λέγομε, ὅμως αὐτοὶ εἶναι κακὰ ἐξωτικά. 'Σ ὅποιον ἐφάνησαν καλὸ δὲν εἶδε. Καμμιὰ φορὰ φαίνονται μικροὶ μικροὶ καὶ μαῦροι· τὰ πόδια τους εἶναι στραβά, τὰ δάχτυλά

τους εἶναι ἀπὸ τὸ μέρος τῆς φτέρνας. Γλῶσσα δὲ μιλοῦν· ὅταν τοὺς βλέπῃς ἀπὸ τὸ κεφάλι ἀποπάνου, μακραίνουνε. Αὐτοὶ ἐνῷ κάθονται πολλοὶ ἄνθρωποι, πάνε κοντὰ 'ς ἐκεῖνον ποῦ θέλουν, καὶ οἱ ἄλλοι δὲν τοὺς βλέπουν. Τὴ νύχτα πάνε 'ς τὸ λουτρό. 'Σ τοὺς δρόμους περπατοῦνε. Ἂν τύχῃ καὶ σ' εὕροῦν, ὅ τι λέγουν νὰ λὲς καὶ σύ, ὅ τι κάνουν, τὸ ἴδιο νὰ κάνῃς καὶ σύ.

Μιὰ φορὰ ἕνας ἄνθρωπος ἐδιάη τὴ νύχτα 'ς τὸ λουτρό. Καθὼς ἔμπαινε μέσα, κάτι τὸν ηὗρε. Οἱ 'Ας-ἐμᾶς-καλοὶ ἐχορεύανε καὶ καθὼς τὸν εἶδαν, τὸν ἔσυραν κι' αὐτὸν 'ς τὸ χορό. 'Εκεῖνοι ἔλεγαν ἄλλα, καὶ αὐτὸς ἔλεγεν ἄλλα· ὅτι ἔκαμαν δὲν ἔκαμε καὶ γι' αὐτὸ ἐστράβωσαν τὰ πόδια του.

Καὶ ἄλλη μιὰ φορὰ πῆγαν ἕναν ἄνθρωπο μὲ τὸ καΐκι 'ς τὴν 'Ερέγκλη ('Ηράκλειαν τὴν ἐν Πόντῳ) γιὰ νὰ πάρουν ἀνδράκλα, καὶ πάλι τὴν ἴδια νύχτα ἐγύρισαν ὀπίσω.

Πάντα ἔχουν μαζί τους τούμπανα. 'Σ ὅποιον θέλουν κάνουν κακόν, καὶ 'ς ὅποιον θέλουν κάνουν καλό.

600

Κατὰ τὸν Συμεῶνα Α. Μανασσείδην (ἐν ΚΠ. 1875 τ. Θ σ. 349). 'Εν τῇ προκειμένῃ παραδόσει οἱ Καλλικάντζαροι παρίστανται ὡς ἄνθρωποι, εἰς δαίμονας κακοποιοὺς μεταβληθέντες, ἀλλ' ἀναλαμβάνοντες τὴν ἀνθρωπίνην μορφὴν ἂν ὁ ἀπαντήσας τύψῃ αὐτοὺς κατὰ πρόσωπον διὰ δαυλοῦ, ὡς ἐν ἄλλῃ παραδόσει ἡ παρουσιαζομένη ὑπὸ μορφὴν κυνὸς ψυχὴ Τούρκου ἀναλαμβάνει τὴν ἀνθρωπίνην τυπτομένη διὰ ῥάβδου (ἀρ. 586). Αἱ δὲ τοιαῦται περὶ Καλλικαντζάρων δοξασίαι εἶναι συγγενεῖς πρὸς τὰς περὶ λυκανθρωπίας, ἢ μᾶλλον αὐταὶ αὗται ὑπὸ τύπον μικρὸν παραλλάσσοντα· τούτου δ' ἕνεκα καὶ ὁ Σομαβέρας τὴν λέξιν Καλλικάντζαρος ἑρμηνεύει ἰταλιστὶ διὰ τοῦ licantropo. [1])

[1]) **Somavera, Tesoro della lingua greca volgare. Par. 1709 σ. 157. Κοραῆ Ἄτ. τ. Δ' σ. 211.** 'Εν παραμυθίῳ ἀναφέρεται ὡς ἀντίπαλος τοῦ ἥρωος λυκάνθρωπος, ἂν τοῦτο τὸ ὄνομα μετέφρασεν ὁ **Hahn (Märchen τ. II σ. 189)** διὰ τοῦ **Wolfsmann.** 'Αλλ' ὁ λυκάνθρωπος ἐκεῖνος οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τοὺς Καλλικαντζάρους, οὐδὲ πρὸς τοὺς λυκανθρώπους τῶν δημωδῶν δοξασιῶν. 'Εν δὲ τῇ ἐπαρχίᾳ Λεβαδείας καλοῦσι λυκανθρώπους ἀξέστους καὶ ἀκοινωνήτους ποιμένας, ζωοκλόπους τα πολλά· εἷς τούτων ἐν τῷ χωρίῳ Στήρη τοῦ δήμου Διστομίων, Ματθαῖος ὀνομαζόμενος, εἶχε παρωνύμιον Λυκομαρθαῖος. (Νέα Ἑλλὰς ἀρ. 36).

Αἱ περὶ λυκανθρωπίας δοξασίαι, ἤτοι περὶ μεταβολῆς ἀνθρώπων τινῶν ἐν τεταγμένῳ χρόνῳ ἢ καθ' ὡρισμένας τινὰς περιστάσεις εἰς λύκους, ἐφέροντο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις [1]) καὶ παρὰ πολλοῖς λαοῖς κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ τοὺς νεωτέρους. [2]) Ἦσαν δὲ βεβαίως κοιναὶ καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν ὑπὸ βυζαντινῶν συγγραφέων, [3]) μάλιστα δ' ἐξ εὐτραπέλου τινὸς διηγήματος, ὅπερ φέρεται μεταξὺ τῶν Αἰσωπείων μύθων. [4]) Ὡς παραλλαγὴ δὲ τῶν δοξασιῶν τούτων πρέπει νὰ θεωρηθῶσι καὶ τὰ μυθευόμενα περὶ μεταβολῆς εἰς Καλλικαντζάρους τῶν γεννωμένων κατὰ τὰ Χριστούγεννα (βλ. ἀρ. 591 καὶ σ. 1284). Σαφέστερον δὲ τὸν τύπον τῶν περὶ λυκανθρωπίας ἔχουσί τινες ἄλλαι τῶν περὶ Καλλικαντζάρων δοξασιῶν. Ἡ τηνιακὴ ὑπ' ἀρ. 605 ῥητῶς λέγει ὅτι οἱ Καλλικάντζαροι δὲν εἶναι δαίμονες (*ζωτ'κά*), ἀλλ' ἄνθρωποι νοσοῦντες κατὰ τὸ δωδεκαήμερον ψυχικήν τινα νόσον (*τοὺς χτυπᾷ μιὰ λωλάδα*)· ἡ δὲ συμαϊκὴ ὑπ' ἀρ. 608

[1]) Περὶ τῆς λυκανθρωπίας κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων βλ. κυρίως **Roscher, das von der «Kynanthropie» handelnde Fragment von Marcellus von Side Lpz.** 1896 ἰδίως σ. 11 κἑ. 23 κἑ. Τοῦ αὐτοῦ **Lex d. Mythol.** τ. I σ. 2472, τ. III σ. 462 καὶ ἐν **Rhein. Mus.** 1898 τ. 53 σ 197 κἑ.

[2]) Βλ. **Grimm Deutsche Mythologie** σ. 915 κἑ **W. Hertz der Werwolf. Stuttg.** 1862. R. Andree,Ethnographische Parallelen u. Vergleiche. Stuttg. 1878 σ. 62-80. **F. Liebrecht des Gervasius v. Tilbury Otia imperialia** σ. 161-3. **Leubuscher, ueber die Wehrwölfe u Thierverwandlungen im Mittelalter.** Berl. 1850. **Bastian der Mensch** τ. II σ. 32 κἑ. **Ducang. Glossar latinit.** λ. **Gerulfus. RTP.** 1897 σ. 663 (Περιγόρδης). **La Calabria** τ. XII σ. 7 (Ὀμβρικῆς). Z. **Consiglieri Pedroso, Tradicções populares Portuguezas, Porto** 1881. **VII O lobis homen.**

[3]) Εἰς τὰ μνημονευόμενα ὑπὸ τοῦ **Roscher** πρόσθες Γλυκᾶ Χρον. Α' σ. 122 Bonn (ἐκ τοῦ Ῥούφου) «τῶν μελαγχολικῶν οἱ μὲν ἄλογα ζῶα δοκοῦσιν εἶναι, κἀντεῦθεν τὰς ἐκείνων μιμοῦνται φωνάς.»

[4]) Αἰσώπ. μῦθ. 196 **Halm**, 425 Κορ. Ὁ κλέπτης λέγει πρὸς τὸν ἁπλοϊκὸν πανδοχέα: «ὅταν χασμηθῶ τρεῖς βολάς, γίνομαι λύκος ἐσθίων ἀνθρώπους.» Ἡ δαιμονικὴ ἐπήρεια τοῦ χασμήματος ἀναφέρεται καὶ ἐν τῷ κατὰ τὸν Ζ' πιθανῶς αἰῶνα γραφέντι Βίῳ τοῦ ὁσίου Θεοδοσίου κεφ. 106 (Θ. Ἰωάννου, Μνημεῖα ἁγιολογικὰ σ. 455). Πανδοχεύς τις ἐκάλεσε τὸν ὅσιον, ἵνα τὸν θεραπεύσῃ, ἐξέθηκε δ' ὡς ἑξῆς πρὸς αὐτὸν τὸ πάθημά του: «Ἑστῶτός μου, δέσποτα, ἔξω τοῦ πανδοχείου, ἦλθε κύων μέλας, καὶ στὰς ἔμπροσθέν μου, ἐχασμήσατο, ὥστε κἀμὲ αὐτὸν τῷ αὐτῷ σχήματι ἄκοντα χασμήσασθαι, καὶ εὐθέως ἀφανὴς γέγονεν ἐξ ὀφθαλμῶν μου. Πάραυτα οὖν συσχεθεὶς πυρετοῖς, ἐγκλίνιος γέγονα καὶ τὸ πρόσωπόν μου ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω.»

παριστᾷ τοὺς Κάηδες ὡς ὑπὸ ψυχικῆς νόσου καταλαμβανομένους ἐπίσης κατὰ τὸ δωδεκαήμερον καὶ ὑπνοβατοῦντας, ἀνανήφοντας δὲ ἂν βιαίως σείσῃ αὐτοὺς ὁ ἀπαντήσας τὴν νύκτα. [1]) Ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας πιστεύουσιν ὅτι οἱ ἔχοντες ἐλαφρὸν ἄγγελον μεταβάλλονται εἰς τέρατα κατὰ τὸ δωδεκαήμερον, οἱ ὄνυχές των αἴφνης μηκύνονται ὑπερμέτρως, τὸ πρόσωπόν των κοκκινίζει καὶ οἱ ὀφθαλμοί των ἀγριαίνουν. [2]) Ἐν Μελενίκῳ δὲ τῆς Μακεδονίας ἐπεκράτει μὴ ἐξαλειφθεῖσα καὶ νῦν παράδοξος δοξασία, ἥτις δὲν συνάπτεται πρὸς τὰς τῶν Καλλικαντζάρων, ἀλλὰ παρουσιάζει ἴδιον τύπον λυκανθρωπίας Κατὰ ταύτην, Τοῦρκοι ἐν κακουργίαις διελθόντες τὸν βίον, μεταμορφοῦνται κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου των εἰς ἀγριοχοίρους, διατηροῦντες ἐκ πάντων τῶν φορημάτων αὐτῶν μόνον τὸν δακτύλιον, ὃν ἐφόρουν εἰς τὸν δάκτυλον, διότι μένει οὗτος εἰς τὸν ἕτερον τῶν προσθίων ποδῶν τοῦ ἀγριοχοίρου. Γίνεται δ' ἡ μεταβολὴ ὡς ἑξῆς· ἐν πρώτοις μὲν «ἀρχινάει νὰ μουγκρίζῃ σὰν ἀγριογούρουνο,» ἔπειτα «τετραποδίζει» καὶ τελευταῖον ἐξορμᾷ ἐκτὸς τῆς οἰκίας, ἀγρίως γρυλίζων καὶ ὑπερπηδῶν φράκτας τάφρους καὶ ποτάμια μέχρις ὅτου φθάσῃ εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν. Τὴν δὲ νύκτα ἔρχεται εἰς τὰς οἰκίας τῶν φίλων του, ἀλλ' ἰδίως εἰς τὰς τῶν ἐχθρῶν του καὶ κρούει τὰς θύρας διὰ νὰ τοῦ ἀνοίξουν. Ἐπιτίθεται κατὰ πάντων ὅσους ἤθελε συναντήσῃ καθ' ὁδὸν καὶ κακοποιεῖ αὐτούς. Μετὰ παρέλευσιν δὲ τεσσαράκοντα ἡμερῶν, καταφεύγει εἰς τὰ ὄρη, ὅπου μένει καὶ διαιτᾶται ὡς ἀληθὴς ἀγριόχοιρος. [3])

Ὁ Pouqueville [4]) μνημονεύει καὶ ἄλλας τινὰς παραπλησίας δοξασίας, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, ἂν ἀληθῶς ἐφέροντό που τῆς Ἑλλάδος, ὡς ὑπ' αὐτοῦ ἐκτίθενται· πάντως δ' ἐμφαίνεται ἐν τοῖς ἀναγραφομένοις ὑπ' αὐτοῦ συμφυρμὸς τῶν περὶ Καλλικαντζάρων καὶ τῶν περὶ λυκανθρώπων δοξασιῶν καὶ σύγχυσις πρὸς τἀρχαῖα. Λέγει δὲ

[1]) Κατὰ τὰς δανικὰς δοξασίας, οἱ Βαρβού, μεταβαλλόμενοι τὴν νύκτα εἰς κύνας, ἀπαλλάσσονται τῆς ἀσθενείας, ὅταν ἀναγνωρισθῶσιν ὑπό τινος ὅτι εἶναι Βαρβού. (RTP. 1892 σ. 588-9 Grimm Deutsche Mythologie [4] σ. 918).

[2]) Abbott Macedonian Folklore σ. 74.

[3]) Αὐτ. σ. 215.

[4]) Voyage de la Grèce [2] τ. VI σ. 156-7.

ὅτι κατὰ τὰς νύκτας τοῦ δωδεκαημέρου οἱ Ἕλληνες πιστεύουσιν ὅτι ἐπιφαίνονται οἱ loups-garous, τοὺς ὁποίους αὐτοὶ καλοῦσι Σαβαζίους καὶ pagania,[1]) ἢ ὀνοκενταύρους, οὓς ἡ Γραφὴ ὀνομάζει saguir. Εἶναι δ' οὗτοι Ἰουδαῖοι ὀνολάτραι, ἀναζητοῦντες καθ' ὅλον τὸ δωδεκαήμερον τὸν Μεσσίαν εἰς τὴν κοιτίδα του διὰ νὰ τὸν σκοτώσουν. Παριστῶσι δὲ τὰ παγανὰ (pagania) ταῦτα ὡς μάγους ἰσχνοὺς ὀνοκεφάλους καὶ μὲ οὐρὰς πιθήκων, περιτρέχοντας τὰς ὁδοὺς καὶ συνερχομένους εἰς τὰς τριόδους, ὅπου ἐπικαλοῦνται τὴν σελήνην νὰ φωτίσῃ τὰ δεῖπνά των· τρώγουσι δὲ χελώνας, σαύρας, ὄφεις καὶ βατράχους.

601

Κατὰ τὸν Μαν. Γεδεὼν (ἐν κρίσει περὶ τῆς ἐμῆς ΝΕΜ. δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ ἐφημερίδι *Κωνσταντινουπόλει* τῆς 11 Φεβρ. 1872 ἀρ. 1176). Βλ. ἀρ. 591. 600.

602

Κατὰ τὸν Γ. Λουκᾶν (Φιλολ. ἐπισκ. σ. 14-5). Βλ. τὴν ἑπομένην.

603

Κατὰ τὸν αὐτὸν (αὐτ. σ. 12-14). Τὰ περὶ μεταμορφώσεως τοῦ Πλανήταρου εἰς ὄνον τεραστίως μεγεθυνόμενον ὁσάκις ἤθελεν ἐπιβῇ αὐτοῦ ἄνθρωπος, ἀφορμὴν μὲν ἔχουσι τὰ περὶ τοῦ ὀνείου ποδὸς τῶν Καλλικαντζάρων ἐνιαχοῦ μυθευόμενα (σ. 1294), διεπλάσθησαν δ' ἐκ συνεκδρομῆς πρὸς τὰς δοξασίας περὶ τῶν Ἀνασκελάδων, περὶ ὧν θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 645. Περὶ δὲ τῶν δεσμῶν τοῦ Πλανήταρου δι' ὠμολίνου πρβλ. καὶ τἀνωτέρω (σ. 1283) σημειωθέντα· καὶ ἐνιαχοῦ τῆς Μακεδονίας πιστεύουσιν, ὡς ἐλέχθη, ὅτι καθίσταται ἀβλαβὴς ὁ Καλλικάντζαρος ἂν δεθῇ διὰ ψαθοσχοίνου.[2]) Ἴσως δ' ἔχει

[1]) Ὁ **Pouqueville** σημειώνει: «Ὁ λύκος Σαβατιανός, **le loup garou. Cette dénomination vient, suivant Suidas, de Sabazius, qui est le même que Bacchus** κτλ.» Ταῦτα εἶναι συγκεχυμένα· ὁ συγγραφεὺς ἤθελε βεβαίως νὰ εἴπῃ, ὅτι τὰ φάσματα ἐκεῖνα καλοῦσιν οἱ Ἕλληνες σαββατιανοὺς λύκους, καὶ τὸ ὄνομα ἐλήφθη ἐκ τοῦ Σαβάζιος, ὅπερ κατὰ τὸν Σουίδαν ἦτο προσηγορία τοῦ Διονύσου. Διότι οὔτε τὸ Σαβάζιος εἶναι δημῶδες ὄνομα, οὔτε τὸ ὀνοκένταυρος, ὅπερ παρέλαβεν ὁ **Pouqueville** ἐκ τοῦ Ἠσαΐου (λδ', 14).

[2]) **Abbott** σ. 74.

συνάφειάν τινα πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας καὶ ἡ ἀρχαία καὶ πανελλήνιος συνήθεια νὰ περιδένωσιν εἰς τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς τῶν παιδίων κλωσμάτια, τὸν λεγόμενον Μάρτην, κατὰ τὸν μῆνα Μάρτιον. [1]) Ἡ μεταμόρφωσις δὲ εἰς *κουβάρι* μνημονεύεται καὶ εἰς παραπλησίαν παράδοσιν τῶν Φαιρόων, ὡς ἐσημειώθη ἀνωτέρω (σ. 1284).

604

Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Σκίπη (1903). Τὸ ὄνομα Μαντρακοῦκος ἐπλάσθη ἐκ δημώδους ὀνόματος τοῦ μανδραγόρου, [2]) δὲν εἶναι δὲ καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς ἀσυνήθης ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος τοῦ μανδραγόρου πρὸς δήλωσιν δαιμονικῶν ὄντων. Ἡ τῶν γερμανικῶν λαῶν μοῖρα Alarun ἔλαβεν ἀπὸ τῆς ῥίζης τοῦ μανδραγόρου (alraun) τὸ ὄνομα, [3]) καὶ τὸ ὄνομα μιᾶς μοίρας τῶν παλαιῶν γαλλικῶν παραδόσεων, τῆς Maglore, εἰκάζεται ὅτι παρεφθάρη ἐκ τοῦ παλαιοῦ γαλλικοῦ ὀνόματος τοῦ μανδραγόρου, mandaglore ἢ mandagloire. [4]) Ἐν Βρετάνῃ δὲ πιστεύουσιν εἰς τὴν ὕπαρξιν τῶν Μανδραγορῶν (mandragores), ἀγαθῶν δαιμονίων, τὰ ὁποῖα ἐπιφαίνονται ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀγενείων ἀνθρωπαρίων. [5])

Ὁ Μαντρακοῦκος λέγεται πρῶτος καὶ ἀρχηγὸς τῶν Καλλικαντζάρων· καὶ ἄλλαι παραδόσεις ἀναφέρουσιν ἡγεμόνα τῶν Καλλικαντζάρων, ἀλλ' ἀνωνύμως, καλοῦσαι αὐτὸν πρῶτον (ἀρ. 597) ἢ μεγάλον (ἀρ. 616). Ἐνίοτε ταυτίζεται οὗτος πρὸς τὸν κουτσοδαίμονα ἢ τὸ κουτσοδαιμόνιο, συνήθως δὲ λέγεται *κουτσός* (χωλός), μὴ διακρινόμενος δι' ἄλλου χαρακτηριστικοῦ γνωρίσματος τῶν λοιπῶν. [6]) Ἀξία δὲ προσοχῆς εἶναι ἡ κατὰ σύμπτωσιν ἴσως ὁμοιότης τῶν δοξασιῶν τούτων πρὸς τὰς ἀναφερομένας ὑπὸ παλαιοῦ Γερμανοῦ συγγραφέως, ὡς ἐπικρατούσας παρὰ τοῖς Πρώσσοις τοῖς Λιβλανδοῖς καὶ τοῖς Λατανοῖς, ὅτι κατὰ τὸ δωδεκαήμερον γίνεται σύνοδος τῶν λυκανθρώπων, τοὺς

[1]) Βλ. ὅσα περὶ τούτου ἔγραψα ἐν Ἑστίᾳ (1883 τ. ΙΕ' σ. 190-1) καὶ ἐν Ἀσωπίου Ἀττικ. ἡμερολ. 1896 σ. 168-9.

[2]) Μαντρακοῦκα, ἡ. (Δαπόντε, Κῆπος Χαρίτων σ. 27. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 915).

[3]) Grimm Deutsche mythologie [4] σ. 335 καὶ τ. III σ. 115.

[4]) Αὐτ. σ. 342.

[5]) Nore, Coutumes, mythes, traditions des provinces de France σ. 210.

[6]) Ἀρ. 623. 625. 632. Schmidt Volksl. σ. 148. 152.

ὁποίους προσκαλεῖ χωλὸς παῖς νὰ τὸν ἀκολουθήσωσιν· ἂν δὲ μὴ ὑπακούσωσι ἔρχεται μέγας καὶ ὑψηλὸς δαίμων, ὅστις τοὺς ἐξαναγκάζει μαστίζων αὐτοὺς διὰ μάστιγος ἐχούσης σιδηροῦς ἱμάντας. [1])

Ὁ ἀρχηγὸς οὗτος τῶν Καλλικαντζάρων παρίσταται ὡς ἰθυφαλλικὸς καὶ πειράζων τὰς γυναῖκας, οἷοι συνήθως καὶ οἱ Σιληνοὶ καὶ οἱ Σάτυροι τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μύθων. [2]) Καὶ κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν Ἀραχοβιτῶν τῆς Λεβαδείας, ἐν τῷ θιάσῳ τῶν Καλλικαντζάρων διακρίνεται καί τις δυσειδέστατος, ἔχων λίαν δυσανάλογον πρὸς τὸ μικρὸν σῶμά του μεγάλην στρογγύλην κεφαλήν. παμμέγεθες στόμα μὲ προβεβλημένην τὴν γλῶσσαν, λορδὸν στῆθος καὶ μέγιστα αἰδοῖα· οὗτος δὲν ὀχεῖται ἵππου ἢ ἄλλου ζώου, ἀλλὰ *κωλοσούρνεται*. Εἶναι δὲ ἔξυπνος καὶ ἐπιτήδειος καὶ πάντοτε περιγελᾷ τοὺς συντρόφους του, οἵτινες διὰ τοῦτο οὐκ ὀλίγον τὸν φοβοῦνται· οὗτος δὲ ἐπιβλέπει τοὺς Καλλικαντζάρους καὶ φροντίζει νὰ θέτῃ αὐτοὺς εἰς τάξιν ἀναχωροῦντας [3]).

605

Παρ' Ἀδαμ. Ἀδαμαντίου (1897). Βλ. ὅσα ἐσημειώθησαν ἀνωτέρω εἰς ἀρ. 600 περὶ λυκανθρωπίας. Ὡς αἰτίαν τῆς μεταβολῆς ἀνθρώπων εἰς Καλλικαντζάρους ἀναφέρει ἡ προκειμένη παράδοσις σφάλματα, γενόμενα κατὰ τὴν βάπτισιν αὐτῶν· ὅθεν καὶ οἱ ἀτελῶς βαπτιζόμενοι συμμερίζονται κατὰ ταῦτα τὴν τύχην τῶν ἀποθνησκόντων ἀβαπτίστων (βλ. σ. 1283). Ὁμοία εἶναι ἡ δοξασία ὅτι ἕνεκα σφαλμάτων τοῦ ἱερέως κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας ὁ κηδευόμενος βρικολακιάζει (ἀρ. 936). Ἐν Κορσικῇ πιστεύουσιν, ὅτι ἂν κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ βαπτίσματος ὁ ἀνάδοχος ἢ ἡ ἀνάδοχος ἀπαγγέλλοντες τὸ Πιστεύω εἴπωσιν ἐσφαλμένως καὶ μίαν μόνον λέξιν

[1]) Παρὰ **Schwartz Ursprung** der **Mythologie** σ. 119.

[2]) Οἱ ἀντιστοιχοῦντες ἐπίσης πρὸς τοὺς Καλλικαντζάρους ναννοφυεῖς δαίμονες τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι καὶ οἱ τούτοις ὅμοιοι, κατά τινα εἰκασίαν τοῦ Kaibel (ἐν **Nachrichten von** d. Gesells. d. Wiss. zu Göttingen, Phil. hist. Kl. 1901 σ. 490 κέ.) καὶ τοῦ **von Prott** (ἐν **Athen. Mittheilungen** 1904 σ. 16 κέ.) εἶναι προσωποποιία τοῦ φαλλοῦ· οἱ δὲ πῖλοι αὐτῶν (πρβλ. τὴν σκούφιαν τῶν Καλλικαντζάρων) σύμβολον τῆς βαλάνου.

[3]) **Schmidt Volksl.** σ. 148.

αὐτοῦ, τὸ βαπτισθὲν γίνεται στρίγγλος (stregho) ἢ στρίγγλα (stregha). [1]) Ἐν Τιρόλῳ δὲ ὅτι ἂν κατὰ τὴν βάπτισίν τινος ὁ ἱερεὺς ἢ οἱοσδήποτε ἄλλος περιπέσῃ εἴς τι σφάλμα, ὁ οὕτω κακῶς βαπτισθεὶς γίνεται αἱματορρόφος τὴν νύκτα ἐν ὅσῳ ζῇ. [2]) Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Γερμανίας ἐπικρατεῖ ἡ δοξασία, ὅτι ἂν ὁ ἀνάδοχος ἢ ἄλλος τις ὑποτονθορύσῃ ἐπῳδήν τινα κατὰ τὴν ὥραν τοῦ βαπτίσματος, τὸ βαπτισθὲν γίνεται Mar ἢ Mårte, ἤτοι ἐφιάλτης. [3])

606

Κατ' ἀνακοίνωσιν Ἀντ. Μιχελιδάκη (1869). Βλ. καὶ τὴν ἐμὴν ΝΕΜ. σ. 70.

607

Κατὰ τὸν Ν. Γ. Γάσπαρην (ἡ νῆσος Ἀμοργὸς σ. 74-5). Τοὺς Καλλικαντζάρους φαντάζονται συνήθως ὡς ἔχοντας σῶμα, κατὰ τοῦτο δὲ διαφέροντας τῶν ἀνθρώπων, ὅτι εἶναι εὐκινητότεροι καὶ ῥωμαλεώτεροι, ὅθεν λέγεται ὅτι ἀναρριχώμενοι εὐχερῶς εἰς τοὺς τοίχους εἰσέρχονται εἰς τὰς οἰκίας διὰ τῆς καπνοδόχης ἢ τῆς στέγης (ἀρ. 594) Ἀλλ' ὡς ἦτο φυσικὸν ἀφωμοιώθησαν καὶ κατὰ τοῦτο πρὸς τἆλλα δαιμονικὰ ὄντα, καὶ ἀπεδόθη εἰς αὐτοὺς ἡ δύναμις νὰ μεταβάλλωσι μορφάς, καὶ ὡς ἀσώματοι νὰ εἰσχωρῶσι πανταχόθεν εἰς τῶν ἀνθρώπων τὰς κατοικίας. Κατὰ τὴν προκειμένην παράδοσιν, «μποροῦν καὶ γίνονται ἀχνὸς (ἀτμὸς) καὶ χώνονται 'ς τὰ σπίτια κι' ὅταν εἶναι κλεισμέναις πόρταις καὶ παραθύρια·» ἐν Σίφνῳ δὲ λέγουσιν, ὅτι δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τσοῖ πιάσῃ, γιατὶ εἶναι ἀγέρας. [4]) Ἐν τοιαύτῃ μορφῇ, ὡς ἀὴρ ἀτμὸς ἢ καπνὸς εἰσέρχονται εἰς τὰς οἰκίας ἢ ἐξέρχονται αὐτῶν διὰ τῆς ὀπῆς τοῦ κλείθρου τῆς θύρας. [5]) Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμιώδης κεφαλληνιακὴ φράσις «περνάει ἀπὸ κλειδωνότρυπα» ἐπὶ κατίσχνων ἢ ἐπιτηδειοτάτων λεγομένη. [6])

[1]) RTP. 1894 σ. 465.
[2]) Zeitschrift d. Ver. f. Volksk 1902 σ. 174.
[3]) Mannhardt, Germanische Mythen σ. 633.
[4]) Ἐθν. ἀγωγὴ 1898 σ. 328.
[5]) ΝΕΜ. σ. 68.
[6]) Βλ. τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. περνῶ 28.

Κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς τὸν Ἑρμῆν (στ. 146-7) ὁ θεὸς οὗτος

δοχμωθεὶς μεγάροιο διὰ κλήϊθρον ἔδυνεν,
αὔρῃ ὀπωρινῇ ἐναλίγκιος, ἠΰτ' ὁμίχλη·

Καὶ κατὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ('Οδ. Δ, 802. 838) τὸ εἴδωλον ὅπερ ἔπεμψεν ἡ Ἀθηνᾶ καθ' ὕπνους εἰς τὴν Πηνελόπην «ἐς θάλαμον εἰσῆλθε παρὰ κληῖδος ἱμάντα.» Ὁ διάβολος καὶ αἱ μάγισσαι κατὰ τὰς γερμανικὰς δοξασίας εἰσδύουσιν ἐπίσης διὰ τῆς ὀπῆς τοῦ κλείθρου·[1]) ὁμοίως καὶ αἱ Maren, αἱ θήλειαι δαίμονες τοῦ ἐφιάλτου, διὰ τῆς ὀπῆς τοῦ κλείθρου ἢ σανίδος τοῦ τοίχου,[2]) καὶ ὁ Cluricaun κατὰ τοὺς Ἰρλανδούς.[3]) Ὁ διάβολος δὲ κατὰ τοὺς σκανδιναυικοὺς λαοὺς ὑπὸ τὴν μορφὴν μυίας εἰσέρχεται εἰς κεκλεισμένους θαλάμους,[4]) ὡς ὁ Loki τῶν παλαιῶν μύθων τούτων εἰσέρχεται δι' ὀπῆς εἰς τὸν κεκλεισμένον θάλαμον τῆς Φρεΰας.[5]) Καὶ ὁ διάβολος ἢ ὁ θάνατος, κατὰ τὰ γαλλικὰ παραμύθια, εἰσχωρεῖ εἰς τὰς οἰκίας διὰ τοῦ κλείθρου.[6])

608

Κατ' ἀνακοίνωσιν Δημοσθ. Χαβιαρᾶ (1903). Βραχύτατά τινα σημειώνει ὁ αὐτὸς περὶ τῶν συμαϊκῶν Κάηδων καὶ ἐν ΚΠ. τ. Η´ σ. 471. ΖΑ. σ. 215. Ἐν Καρπάθῳ ὁ κατὰ τὸ δωδεκαήμερον γεννώμενος λέγεται ἐπίσης *Κάης* ἢ *Καημπίλης* (ΖΑ. σ. 322). Περὶ τοῦ ὀνόματος βλ. ἀνωτέρω σ. 1258, περὶ δὲ τῆς συναφείας τῶν περὶ τούτων δοξασιῶν πρὸς τὰς περὶ λυκανθρωπίας σ. 13. Κατὰ τὰς θηραϊκὰς δοξασίας (ἀρ. 831), ἐνῷ τὸ γεννηθὲν κατὰ τὰ Χριστούγεννα ἄρρεν γίνεται Καλλικάντζαρος, τὸ θῆλυ γίνεται Γιαλοὺ (Γιλλώ)· καὶ αὗται δ' ὡς οἱ συμαϊκοὶ Κάηδες ὑπνοβατοῦσι τὰς νύκτας τοῦ δωδεκαημέρου, ὁ δὲ συναντήσας τὰς ἐξεγείρει τοῦ ὕπνου διὰ ῥαπίσματος· ἀλλ' ἂν προλαβοῦσα ἴδῃ αὐτὸν ἡ Γιαλλοὺ τὸν κακοποιεῖ, ἐνῷ κατὰ τὰς συμαϊκὰς δοξασίας οὐδὲν πάσχουσιν οἱ διαβάται ὑπὸ τῶν Κάηδων.

[1]) Grimm Deutsche Mythologie [4] σ. 899 τ. III σ. 98.
[2]) Kuhn u. Schwartz, Norddeutsche Sagen σ. 16. 102. Mannhardt Germanische Mythen σ. 714. Simrock Deutsche Mythologie [2] σ. 457.
[3]) Grimm, Irische Elfenmärchen σ. 102.
[4]) Grimm, Deutsche Mythologie [4] σ. 834.
[5]) Αὐτ. τ. III σ. 98.
[6]) Sébillot, Contes populaires de la Haute-Bretagne τ. II σ. 275.

609

Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Σκίπη (1903). Περὶ τοῦ ὀνόματος βλ. σ 1258. Αἱ Βερβελούδαις εἶναι ἄγνωστοι εἰς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Ἀλλὰ θήλειαι δαίμονες σύντροφοι τῶν Καλλικαντζάρων, ἂν καὶ διάφοροι τούτων τὴν φύσιν μνημονεύονται καὶ ἀλλαχοῦ, ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὰς Μαινάδας καὶ τὰς Βάκχας τῶν ἀρχαίων μύθων, τὰς συντρόφους τῶν Σατύρων καὶ τῶν Σιληνῶν. Κατὰ τὰς ἀθηναϊκὰς παραδόσεις (ἀρ. 618), ὁ Κωλοβελόνης χορεύει συχνὰ μὲ τοῖς Καλοκυράδες. Κατὰ δὲ τὰς θεσσαλικάς, μετὰ τῶν Καλλικαντζάρων ἐπιφαίνονται κατὰ τὸ δωδεκαήμερον καὶ αἱ *Τζόγαις*, ὧν τὸ ὄνομα ἴσως ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ ἰταλ. gioja. Αὗται λέγεται, ὅτι συχνάζουσιν εἰς τὰς φάραγγας τῶν ὀρέων καὶ εἰς τὰ δάση, κρούουσαι κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἐκ περιτροπῆς τὰ τυμπάνιά των (*ντέφια*). [1])

610

Κατὰ τὸν Ἀλλάτιον (de Graec. opination. σ. 141-2). Περὶ τῆς θέσεως Τριποτάματα ἐν Χίῳ βλ. Βλαστοῦ Χιακὰ τ. Β΄ σ. 41.

611

Ἤκουσα ταύτην ἐν Τριπόλει τῷ 1875. Τοὺς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἐκείνῃ σπανοὺς ἡ κακολογία ὑπεδείκνυεν ὡς ἐκγόνους τοῦ Καλλικαντζάρου, διότι οἱ Καλλικάντζαροι πιστεύεται ὅτι ἔχουσι λεῖον τὸ πρόσωπον ὡς παιδίου (βλ. σ. 1294). — Δαιμόνια ὑπηρετικὰ ἐν οἰκίαις, μεταμορφούμενα τὴν ἡμέραν εἰς ποντικούς, ἀναφέρουσι καὶ γαλλικαὶ παραδόσεις, τοὺς Folliked. [2])

612

Ἐκ τοῦ [Ι. Βλαχογιάννη] (Ἱστορίες τοῦ Γιάννου Ἐπαχτίτη. Ἀθ. 1893 σ. 54-5). Ἡ κατὰ τὸ δωδεκαήμερον συναγομένη ἐκ τῆς ἑστίας τέφρα, ἡ λεγομένη *δωδεκαμερίτικη* ἢ *δωδεκαμεριάτικη*, ἢ *καλλικαντζαρήσια* ἢ *παγανήσια στάχτη*, ἢ *στάχτη ποῦ δὲν ἄκουσε τὸ ἐν Ἰορδάνῃ*, [3]) θεωρεῖται ὡς μιανθεῖσα ὑπὸ τῶν Καλλικαντζάρων καὶ

[1]) Ἑβδομὰς 1899 τ. Ϛ' φ. 1 σ. 6.

[2]) RTP. 1893 σ. 443-4.

[3]) Ἤτοι ἡ συναχθεῖσα προτοῦ νὰ ψαλῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ ἀπολυτίκιον Ἐν Ἰορδάνῃ βαπτιζομένου σου, Κύριε κτλ.

ἀκατάλληλος πρὸς πᾶσαν χρῆσιν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Διότι πιστεύεται ὅτι ἐνουροῦσιν εἰς αὐτὴν οἱ Καλλικάντζαροι (ἀρ. 621. 622) ἢ κρύπτονται ἐν αὐτῇ (ἀρ. 611), ἢ κατὰ τὴν ἴμβριον παράδοσιν (ἀρ. 600) διαμένουσιν «καὶ πιάνονται καὶ γεννειῶνται» ἐν αὐτῇ. Διὰ τοῦτο δὲν πλύνουσι κατὰ τὸ δωδεκαήμερον, ἐπειδὴ ἡ χρῆσις κατὰ τὴν πλύσιν τοιαύτης στάχτης καταστρέφει τὰ ἐνδύματα καὶ γεννᾷ ἐν αὐτοῖς ἰδιαίτερόν τι εἶδος παρασίτου ἐντόμου, τὴν λεγομένην *δωδεκαημερίτικη ψεῖρα* [1]) ἢ *δαιμονόψειρα.* [2]) Τὴν δὲ ἤδη πρὸ τοῦ δωδεκαημέρου συνηγμένην στάχτην «τὴν σκεπάζουν, νὰ μὴν πάνε οἱ Καλλικάντζαροι καὶ τὴ μαγαρίσουν» (ἀρ. 622), ἐν ἀνάγκῃ ὅμως μεταχειρίζονται καὶ αὐτὴν τὴν δωδεκαμερίτικη στάχτη, ἀλλ' ἀφοῦ καθάρωσιν ἢ προφυλάξωσιν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ μιάσματος, ἁγιάζοντες αὐτὴν διὰ τοῦ ἁγιασμοῦ (ἀρ. 621) ἢ ἐγκρύπτοντες ἐν αὐτῇ ἄνθρακα, [3]) ἢ ἐμβάλλοντες εἰς τὸν λέβητα τῆς πλύσεως σιδηροῦν καρφίον.

Ὅθεν συνάγοντες ἐκ τῆς ἑστίας κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Θεοφανίων ἢ κατ' αὐτὴν τὴν ἑορτὴν ὅλην τὴν τέφραν τὴν ῥίπτουσι ἔξω τῆς οἰκίας. [4]) Ἀλλ' ἂν καὶ θεωροῦσιν αὐτὴν ἐπιβλαβῆ εἰς οἰκιακὴν χρῆσιν, ἀποδίδουσιν ὅμως εἰς αὐτὴν ἄλλας ὠφελίμους δυνάμεις· ὅθεν δὲν τὴν ἀπορρίπτουσι παντελῶς, ἀλλὰ τὴν μεταχειρίζονται ὅπως ἡ δεισιδαιμονία διδάσκει ὅτι εἶναι χρησιμώτατον. Καὶ συνήθως μὲν τὴν διαχέουσιν ἔξω τῆς οἰκίας κατὰ τὰς βάσεις τῶν τοίχων αὐτῆς, νομίζοντες ὅτι οὕτω προφυλάττουσι τὴν οἰκίαν καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν ἄλλων δαιμόνων ἢ καὶ αὐτῶν τῶν Καλλικαντζάρων. [5])

[1]) Ἐθν. ἀγωγὴ 1899 σ. 12. 13 (Κυνουρία).

[2]) Κατὰ τὰς μεσσηνιακὰς δοξασίας, καὶ τὰ ἐνδύματα ὅσα πλύνονται μὲ δωδεκαμερίτικη στάχτη καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν λουομένων κατὰ τὸ δωδεκαήμερον «φουρφουκιάζουν ἀπὸ δαιμονόψειραις.»

[3]) Ἐθν. ἀγωγὴ 1899 σ. 13.

[4]) Schmidt Volksl. σ. 149. Γουσίου, ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα σ. 40. Ἡ συνήθεια εἶναι πάγκοινος.

[5]) Ἀρ. 616 (ὅτι τὴν σκορπίζουν τριγύρω 'ς τὰ σπίτια, γιὰ νὰ φύγουν οἱ Σκαλκαντζαραῖοι καὶ νὰ μὴν ξαναπατήσουν). Καραγιάννη Δεισιδ. δοκίμιον σ. 271 (ὅτι σκορπίζεται εἰς τὰ θεμέλια τῶν οἰκιῶν). Georgeakis et Pineau, Le folklore de Lesbos σ. 350 (ὅτι ῥίπτουν αὐτὴν γύρω εἰς τοὺς τοίχους πρὸς ἀποτροπὴν τῶν Καλλικαντζάρων). Οἱ Ἕλληνες τῶν δυτικῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου διαχέουσι τὴν τέφραν πέριξ τῆς οἰκίας πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῶν πονηρῶν δαιμόνων. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Γ. Παναγιωτοπούλου ἐκ Κωνστάντσης).

Ἐπειδὴ δὲ νομίζεται ὅτι εἶναι ὠφέλιμος εἰς τὰ δένδρα [1]) τὴν διαχέουσι καὶ εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς ἀμπέλους. [2]) Καὶ κατὰ τῶν μυρμήκων νομίζουσιν αὐτὴν ὠφελοῦσαν ἐν Πηλίῳ. [3]) ἀλλαχοῦ δὲ ἐν ἄλλῃ ἡμέρᾳ τοῦ ἔτους, τὴν 14 Σεπτεμβρίου, κάμνουσι χρῆσιν τῆς τέφρας πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν, ἐνισχύοντες τὴν δύναμιν αὐτῆς δι' ἐπῳδῆς· θεωρεῖται δὲ ὡς ἔχουσα καὶ τότε τὰς αὐτὰς ἰδιότητας, τὰς ὁποίας ἔχει ἡ τοῦ δωδεκαημέρου, ὡς συναγομένη προτοῦ ν' ἁγιασθῇ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἡ οἰκία. [4]) Πιστεύεται προσέτι ὅτι ὀλεθρίαν ἔχει ἐπήρειαν ῥιπτομένη κατ' ἐχθροῦ, ἐν ὥρᾳ μάλιστα καθ' ἣν οὗτος εἶναι εὐτυχέστατος, οἷον ἐν τοῖς γάμοις αὐτοῦ. 'Ανωτέρω (σ. 1318) ἐσημειώθη τοιαύτη δεισιδαιμονία τῶν 'Αλαγονίων. 'Επιχωριάζει δὲ καὶ ἐν Ζακύνθῳ. [5])

613

Κατὰ τὸν Δ. Γρ. Καμπούρογλουν (Ἱστορία τῶν 'Αθηναίων τ. Α' σ. 232). Βλ. ἀνωτέρω σ. 1316.

614

Κατ' ἀνακοίνωσιν 'Αγγ. Κολιαλέξη (1874). Ἡ αὐτὴ φράσις ἀναφέρεται καὶ ἐν τῇ κρητικῇ παραδόσει ὑπ' ἀρ. 945 ὡς ὑπὸ γυναικῶν λεγομένη πρὸς ἀποδίωξιν τῶν καταχανάδων.

[1]) 'Εφημ. Φιλομ. 1862 σ. 1909.

[2]) Πασσαγιάννη, τὰ πρῶτα παραμύθια σ. 78. Χρῆσιν τῆς τέφρας πρὸς γεωπονικοὺς σκοποὺς συνιστῶσι τὰ Γεωπονικὰ πολλαχοῦ (οἷον ἐν Β', κβ', 1. κζ', 6. λ', 1), ὁμοίως δὲ καὶ τῆς στακτῆς κονίας (οἷον ἐν Γ', ιγ', 3. Β', ε', 2. η', 2).

[3]) Ἑβδομὰς 1892 φ. 26 σ. 7.

[4]) Ἄνευ δηλώσεως τοῦ τόπου, ὅπου ἐπιχωριάζει, ἡ συνήθεια ἀναγράφεται ἐν Ἑβδομάδι 1889 φ. 38 σ. 12: « 'Ανήμερα τοῦ Σταυροῦ σηκώνονται πρωῒ πρωῒ καὶ σηκώνουν τὴ στάχτη ἀπὸ τὴ γωνιὰ γιὰ νὰ μὴν τὴν εὕρῃ μέσα ὁ παπᾶς ποῦ θἄρθῃ γιὰ ν' ἁγιάσῃ τὸ σπίτι καὶ ἁγιάσῃ καὶ αὐτὴ μαζί. Ὕστερα τὴ φυλᾶνε καὶ τὴ ῥήχνουν ὅπου βγοῦνε μυρμήκια, λέγοντας τὰ λόγια ταῦτα: *'Ανανὸς ψυχομαχάει, | 'Ανανίνα τὸν ῥωτάει· | —'Ανανέ μου, κι' ἂν πεθάνῃς, τὰ παιδιά σου τί νὰ κάνῃς; —Στάχτη παγανίου, σπόρος νὰ μὴ μείνῃ!* » Ἡ συνήθεια μετετέθη προδήλως εἰς τὸν κατὰ τὴν 14 Σεπτεμβρίου ἁγιασμόν, διότι τὸ ὄνομα στάχτη παγανίου σαφῶς ἐμφαίνει ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν τέφραν τοῦ δωδεκαημέρου.

[5]) Ὡς μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. Σ. Δὲ Βιάζης, ἤκουσέ ποτε γραῖαν χωρικήν, δυστυχεστάτην, ἀπολέσασαν πάντα τὰ τέκνα της ν' ἀποδίδῃ τὴν αἰτίαν τῶν κακῶν εἰς τοιαύτην μαγγανείαν ἐχθροῦ, λέγουσα: « Ἆ παιδί μου, τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου μου ἕνας ὀχτρός μου μοῦ ἔρρηξε δωδεκαμερίτικη στάχτη! »

615

Παρὰ τῆς Κ^ας^ Ἀργυρῶς Παπαβασιλείου (1888). Πρβλ. καὶ τὴν ἑπομένην. Περὶ ἀπασχολήσεως τοῦ Καλλικαντζάρου διὰ τῆς ἀριθμήσεως τῶν ὀπῶν τοῦ κοσκίνου ἢ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ βλ σ. 1308 κἑ. Κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν Κορσικανῶν, διὰ ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ νaννοφυοῦς δαίμονος Fulletu ἐπιβάλλουσιν εἰς αὐτὸν νὰ χωρίσῃ ἐκ τριῶν σάκκων σῖτον βρώμην καὶ κριθὴν ἢ ὄρυζαν. [1]—Ἡ διήγησις δὲν ἐκτίθεται σαφῶς· ἡ ἔννοια αὐτῆς εἶναι ὅτι ὁ ἀνὴρ ἰδὼν τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ στελέχους εἰς βουρβούλακαν, ἐκάλεσε τὴν γραῖαν σύζυγόν του νὰ φέρῃ ἓν κόσκινον κουκκιά, ἵνα ἐξαναγκάσῃ τὸν βουρβούλακαν νὰ τ' ἀριθμήσῃ καὶ ἡ γραῖα παρέμεινε νὰ ἴδῃ τί θ' ἀπογίνῃ. Κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανίων ἐπεχείρησεν ὁ ἀνὴρ νὰ κάψῃ διὰ δαυλοῦ τὸν βουρβούλακαν, ἀλλ' οὗτος ἠδυνήθη ἂν καὶ δεμένος διὰ σχοινίου νὰ ἐξαφανισθῇ.

Ὡς πολλάκις ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσω οἱ Καλλικαντζάροι συγχέονται ἐνιαχοῦ πρὸς τοὺς βρικόλακας. Ἐν τῇ προκειμένῃ παραδόσει ὁ Καλλικάντζαρος λέγεται βουρβούλακας, ἀλλ' ἔχει πάντας τοὺς χαρακτῆρας τῶν Καλλικαντζάρων. Παραλλαγὴ ταύτης ἐκ τοῦ χωρίου Τριαντάρος τοῦ δήμου Τήνου, ἀνακοινωθεῖσά μοι ὑπὸ Ἀδ. Ἀδαμαντίου, ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Μιὰ φορὰ 'ς τὸ Μπερδεμνιάρο ἕνας ἄθρωπος πῆγε νὰ γεμίσ' τὰ μεσάνυχτα, δωδεκάμιση ὥρα, μιὰ στάμνα, καὶ εἶδεν ἕνα ἄθρωπο καὶ στέκουνταν. Τ' λέγι· «Καλησπέρα!» Αὐτὸς δὲν ἐμίλιγε· τοὺν πιάν' αὐτὸς μὶ τοὺ ζερβό χέρ' (γιατὶ μὶ τὸ δεξιὸ φεύι), καὶ τούνι πάγι 'ς τοὺ σπίτ' καὶ τοὺν ἤβαλεν νὰ κοσκινίζ' κ'κιά. Ὅπου ἠκοσκίν'ζιν, ἤλεγε· «Ἕνα 'δυό, κακοχρουνουνάχι π' μ' ἤφιρνιν ἰδῶ!» Ἀφοῦ ἦρθι 'ς τὰ ὕστιρνά τ', ξιμουλογήθκιν οὖλα. Κὶ τοὺν εἶχιν τρεῖς μῆνες, κὶ ἀπὲ τοὺν ἀφῆκιν καὶ πῆγιν 'ς τοὺν τόπου τ'. (Αὐτὸς ἦταν ἀπ' τ' Σαντορήνι). Τόμ' ἠπῆγιν, τοῦ στιλιν ἕνα βαριλάκι χαψί, καὶ μέσα εἶχιν δυὸ σειραῖς φλουριά.» Ἀδυνατῶν δηλ. ὁ Καλλικάντζαρος νὰ ἐξακολουθῇ ἐπὶ μακρότερον χρόνον τὸ ἐπίμοχθον ἔργον τοῦ κοσκινίσματος ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ τὰ πάντα εἰς τὸν συλλαβόντα αὐτόν· ὅτι

[1]) RTP 1894 σ. 459.

εἶναι λυκάνθρωπος, μεταβάλλων φύσιν ἐν τεταγμένῳ χρόνῳ, καὶ τίς εἶναι ἡ πατρίς του. Ἀφοῦ δ' ὁ συλλαβὼν αὐτὸν τὸν εἶχεν ἐπὶ τρεῖς μῆνας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του, τὸν ἔστειλεν ὕστερον εἰς τὴν πατρίδα του τὴν Θήραν. Ἐκεῖνος δ' εὐγνωμονῶν τῷ ἔπεμψε δῶρον ἓν βαρέλιον χαψιά (engraulis encrasicholus L.), εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε θέση καὶ δύο σειρὰς φλωρίων.

616

Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δουκάκη, γυμνασιάρχου, ἐκ μαθητικῆς ἐκθέσεως (1888). Παραλλαγὰς βλ. ἐν ἀρ. 615. 617, πρβλ. ἀρ. 594.

617

Κ. Ζησίου ἐν Βύρωνι (1874 τ. Α' σ. 70). Βλ. τὴν προηγουμένην.

618

Παρὰ τῆς μακαρίτιδος Μαριάννης Γρ. Καμπούρογλου (1883). Βλ. ἀρ. 620. Ὁ Κωλοβελόνης χορεύει μετὰ τῶν Καλοκυράδων ὡς ὁ Πὰν μετὰ τῶν Νυμφῶν. (Roscher Lex. d. Mythol. τ. III σ. 1391 κἑ.).

619

Ἐδημοσίευσα ταύτην ἐν τῇ ἐμῇ ΝΕΜ. σ. 80. Βλ. τὴν ἐπομένην.

620

Παρὰ Γ. Βελμάχου (1891). Οἱ Καλλικάντζαροι πλάττονται φιλόχοροι, ὡς ὁ ἀρχαῖος Πὰν καὶ οἱ διονυσιακοὶ δαίμονες· «χορεύουν σὰ δαιμονισμένοι,» λέγουσι περὶ αὐτῶν ἐν Σίφνῳ· [1]) ἐν Ἐγγαραῖς δὲ τῆς Νάξου εἶδός τι χοροῦ ὠνομάσθη ἀπὸ τούτων χορὸς τῶν Καλκαντζάρων. [2]) Χορεύουν δὲ καὶ μετὰ τῶν Καλοκυράδων (ἀρ. 618), καὶ συχνάκις ἀναγκάζουσι τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ἤθελε συμπέσῃ νὰ διέλθῃ ἐκ τοῦ τόπου, ὅπου ἔχουσι στήσῃ τὸν χορόν, νὰ συγχορεύσῃ· μάλιστα δὲ φέρονται παραδόσεις περὶ γυναικῶν τὰς ὁποίας ἐξηνάγκασαν *νὰ πιαστοῦν 'ς τὸ χορό.* [3]) Παραλλαγαὶ δὲ τῶν παραδόσεων τούτων εἶναι

[1]) Ἐθν. ἀγωγὴ 1898 σ. 328.

[2]) Bent the Cyclades σ. 366-7.

[3]) Βλ. ἀρ. 593. 599 σημ. 618. 619. 640. 642. Πασσαγιάννη τὰ πρῶτα παραμύθια σ. 86-88. Κατὰ τὰς βρετονικὰς παραδόσεις, ὁ διερχόμενος τὴν νύκτα πλησίον χοροῦ νάννων ἐξαναγκάζεται νὰ συγχορεύσῃ, καὶ χορεύει μέχρις ὅτου ἀποθάνῃ ἐκ τῆς κοπώσεως. (Villemarqué, Chants populaires de la Bretagne 1846 τ. I σ. L).

αἱ μνημονεύουσαι χοροὺς γυναικῶν μὲ στοιχειὰ (ἀρ. 549) ἢ μὲ Νεράιδες (ἀρ. 730) ἢ μὲ δαιμόνια (ἀρ. 879). Σώζονται δὲ ἀπὸ δεινοτέρων κακῶν ὅσοι κατορθώνουσι διὰ πανούργων τεχνασμάτων νὰ παρατείνωσι τὸν χορὸν μέχρις ὅτου φωνήσῃ ὁ ἀλέκτωρ, ὅτε τὰ δαιμόνια ἐξαφανίζονται, ἀνίσχυρα πλέον νὰ βλάψωσι τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ κατά τινας παραδόσεις οὐδόλως βλάπτουσιν ἐκείνους, ὅσοι δὲν ὁμιλοῦσιν (ἀρ. 593) ἢ ἀκριβῶς μιμοῦνται τὰς κινήσεις των (σ. 1324), πρβλ. ἀρ. 730)· τοὺς δὲ δεινοὺς χορευτὰς καὶ τιμῶσι μάλιστα, ὡς διηγεῖται ἡ ἑπομένη παράδοσις τῶν Φιλιατρῶν τοῦ δήμου Ἐράνης τῆς Τριφυλίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Καραβίτη).

«Ἕνας γιδοβοσκὸς ἐκεῖ ποῦ γύρευε νά βρῃ ἕνα γίδι ποῦ τοῦ φυγε, ἔχασε τὸ δρόμο, κ' ἔπεσε 'ς ἕναν τόπο, ποῦ ἦσαν Λυκοκάντζαρα. Αὐτὰ τὸν ἐκάλεσαν νὰ φάῃ μαζί τους· τί νὰ κάμῃ; νὰ ξεφύγῃ δὲν μποροῦσε, ἐκάθησε. Τὸ φαεῖ τους ἦταν ὠμὰ κρέατα σκύλου, ποῦ σπάραζαν ἀκόμη, γιατὶ ὅ τι τὸν εἶχαν σφάξῃ. Ἔκαμε τὴν ἀνάγκη φιλοτιμία κ' ἔφαγε. Ὕστερα τὸν ἀνάγκασαν νὰ χορέψῃ μαζί τους καὶ τὸν ἔβαλαν νά μπῃ πρῶτος, νὰ σύρῃ τὸ χορό. Μὰ αὐτὸς ὁ γιδοβοσκὸς ἔτυχε νὰ εἶναι ὁ καλύτερος χορευτὴς τοῦ χωριοῦ, καὶ τόσο καλὰ ἐχόρεψε, ποῦ τὰ Λυκοκάντζαρα εὐχαριστήθηκαν πολὺ παραπολύ, καὶ ἀπὸ τὴ χαρά τους τὸν ἐθρόνιασαν σὲ μιὰ ψηλὴ θέση, γιὰ νὰ βλέπῃ καὶ νὰ τοὺς εἰπῇ ποιὸ ἀπὸ δαῦτα χορεύει καλύτερα. Καὶ ὕστερα τοῦ ἔδωκαν πολλὰ χαρίσματα καὶ τὸν ἀφῆκαν κ' ἔφυγε.»

Αἱ παραδόσεις αὗται ἴσως εἶναι ἀπηχήσεις παλαιῶν συνηθειῶν. Οἱ μετημφιεσμένοι ἑορτασταὶ τῶν Καλανδῶν πιθανῶς ἐβίαζόν τινας τῶν θεωμένων νὰ μετέχωσι τῶν μανικῶν χορῶν αὐτῶν, ὡς συμβαίνει ἐνίοτε καὶ σήμερον κατὰ τὰς Ἀπόκρεως. Οἱ τοιοῦτοι δὲ χοροὶ καὶ τῶν θεατῶν ἡ ἐκβίασις πρὸς συμμετοχὴν θ' ἀπετέλουν τυπικὸν τρόπον τοῦ πανηγυρισμοῦ. Ἐνθυμίζουσι δέ πως καὶ τὴν λεγομένην θρόνωσιν τῶν Κορυβάντων, ἣν οἱ τελοῦντες ἐποίουν περὶ τὸν μυούμενον, περιχορεύοντες αὐτὸν κύκλῳ. [1])

[1]) Πλάτ. Εὐθύδ. σ. 277 d. Δίων Χρυσόστ. ΙΒ', 33 σ. 388 R. Roscher Lex. d Mythol. τ. II σ. 1616.

621

Παρὰ Ν. Ι. Λάσκαρη (1888), δημοσιεύσαντος ταύτην καὶ ἐν τῇ πραγματείᾳ του Ἡ Λάστα (Πύργ. 1903 σ. 43-4). Βλ. ἀρ. 624.

622

Παρὰ Ὄθωνος Στασινοπούλου (1889). Βλ ἀρ. 624.

623

Παρ' Ἀθαν. Δελιτσικοπούλου, ἀκούσαντος παρὰ τοῦ ὑπερεκατοντούτου Μήτρου Γερολιάπη, ἀποθανόντος τῷ 1883. Βλ. τὴν ἑπομένην.

624

Σ. Καραβίτης ἐν ΔΙΕ. 1885 τ. Β' σ. 137-9. Ἐν παραλλαγῇ τῆς Πύλου (ἀνακοινωθείσῃ μοι παρὰ Δ. Χ. Στουνοπούλου) παρατηροῦνται αἱ ἑξῆς διαφοραί: Ὁ Καλλικάντζαρος ηὗρε 'ς τὸ μύλο τὸ μυλωνᾶ καὶ ἔψηνε μιὰ σπάλα. Ὁ Καλλικάντζαρος ἔψηνε 'ς τὸ σουβλὶ σφαρδάκλους καὶ πολέμαγε νὰ τοῦ μαγαρίσῃ τὴ σπάλα. «Πῶς σὲ λένε; τὸν ρωτᾷ ὁ Καλλικάντζαρος.— Μὲ λένε Ἀπατό.» Ὅταν ἐχτύπησε ὁ μυλωνᾶς μὲ τὸ σουγλὶ τὸν Καλλικάντζαρο 'ς τὰ μοῦτρα, αὐτὸς ἔφυγε καὶ πῆγε καὶ βρῆκε τοὺς ἄλλους Καλλικαντζαραίους. «Ποιὸς σ' ἔκαψε, βρέ;» τοῦ εἶπαν ἐκεῖνοι. «Μ' ἔκαψε ὁ Ἀπατός, τοὺς λέει.—Ἀπατός σου ἐκάηκες; —Ὄχι, ὁ Ἀπατὸς μ' ἔκαψε, πάμε 'ς τὸ μύλο νὰ τὸν βροῦμε.»

Ἄλλας παραλλαγὰς βλ. ἐν ἀρ. 621-623. 625-627, καὶ ἐν ἀρ. 853 (καὶ ἑτέρας δύο ἐν σημειώσει αὐτόθι) ὅπου ἀντὶ Καλλικαντζάρου διάβολος ἀναφέρεται ὁ παθών. Ἄλλην ἐκ Καρδαμύλης τοῦ Οἰτύλου ἐδημοσίευσεν ἀναπτύξας καὶ διασκευάσας ὁ Κ. Πασσαγιάννης (Τὰ πρῶτα παραμύθια σ. 80-85).

Πασῶν τούτων πρότυπον εἶναι τὸ ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ἐπεισόδιον τῆς τυφλώσεως τοῦ Κύκλωπος Πολυφήμου, ἀλλὰ τινὲς μὲν ἔχουσι πληρεστέραν τὴν διήγησιν, μὴ παραλείπουσαι καὶ τὰ τῆς ἐξαπατήσεως τοῦ πρὸς τὸν Κύκλωπα ἀντιστοιχοῦντος Καλλικαντζάρου ἢ διαβόλου διὰ τοῦ πλαστοῦ ὀνόματος, τινὲς δ' εἶναι ἐπιτομώτεραι καὶ ἐλλιπέστεραι. Ἡ ὑπ' ἀρ. 134 διαφέρει τούτων, μνημονεύουσα τύφλωσιν τοῦ Μονομμάτη ὑπὸ τοῦ Κοσμοτριγυριστῆ, ὑπὸ τοὺς ὁποίους εὐχερῶς δια-

κρίνονται ὁ Κύκλωψ καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, ἀλλ' οἱ κύριοι χαρακτῆρες τοῦ μύθου ἐγένοντο ἐξίτηλοι ἐν αὐτῇ (βλ. σ. 753).

Πλὴν δὲ τῶν παραδόσεων καὶ εἰς παραμύθια δημώδη παρεμβάλλεται τὸ ἐπεισόδιον τῆς Ὀδυσσείας, ὧν ἐκδεδομένα εἶναι ἓν ψαριανόν,[1]) ἓν ἀθηναϊκόν, [2]) ἓν λέσβιον [3]) καὶ ἓν τραπεζούντιον, [4]) ὅπερ πιστῶς ἐπαναλαμβάνει τὴν διήγησιν τῆς Ὀδυσσείας, ἂν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸν Κύκλωπα εἶναι τουρκικὸν (*τεπεκιόης* ἐκ τοῦ τεπὲ κεφαλὴ καὶ κιὸζ ὀφθαλμός), αὐτὸ τοῦτο ὅπερ φέρει ἐν παραμυθίῳ τῶν Ὀγουζίων Τατάρων, ὁ πρὸς τὸν Κύκλωπα ἐπίσης ἀντιστοιχῶν γίγας (depêghöz).

Ἐξ ἀναμνήσεων τῆς ὁμηρικῆς διηγήσεως πάντως πλασθέντα, οὐχὶ δὲ μύθων προομηρικῶν περιλείμματα, ὥς τινες ἀπιθάνως ἰσχυρίσθησαν, φέρονται παρὰ πλείστοις λαοῖς ὅμοια παραμύθια. Περὶ τούτων πολλοὶ ἐπραγματεύθησαν, περισυναγαγόντες τὰ παράλληλα καὶ ζητήσαντες νὰ καθορίσωσι τὴν συνάφειαν αὐτῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν Ὀδύσσειαν. [5]) Ἄλλα τινὰ παράλληλα ἀναγράφω ὧδε, ἐκλέγων ἐξ ὅσων κατὰ καιροὺς εἶχον σημειώσῃ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα μετὰ πρόχειρον ἐξέτασιν δὲν εὗρον ἀναφερόμενα εἰς τὰς μνημονευθείσας πραγματείας. *Γαλλικά*. Amélie Bosquet, La Normandie roma-

[1]) Ross, Erinnerungen u. Mittheilungen aus Griechenland σ. 289.

[2]) ΔΙΕ. τ. Α' σ. 150.

[3]) Rouse ἐν Folklore 1896 τ. VI σ. 156.

[4]) Ἀστὴρ τοῦ Πόντου τ. Α' σ. 71-75. Κερασουντία παράφρασις τούτου (αὐτ. σ. 135-9).

[5]) W. Grimm, die Sage von Polyphem ἐν Abhandl. d. Berl. Akad. 1857 σ. 1κέ. Grimm Deutsche Mythologie⁴ σ. 459. 859. Kinder- u. Hausmärchen 1856 τ. III σ. 347. W. Mannhardt Ulysses in Germania ἐν Zeitschrift f. deutsche mythologie τ. IV σ. 93-102. Τοῦ αὐτοῦ, Wald- u. Feldkulte. Berl. 1877 τ. II σ. 106-7. R. Köhler ἐν Orient u. Occident τ. II σ. 121-2. 256 καὶ ἐν Weimarische Beiträge z. Literatur u. Kunst 1865 σ. 187. Rohde, der Griechische Roman. Lpz. 1876 σ. 173. Nyrop, Sagnet ons Odysseus og Polyphem. Kob. 1881 (ἐν Nordstijdskrift for filologi. N. Σειρ. τ. 5). G. Meyer, Essays u. Studien z. Sprachgeschichte u. Volkskunde. Berl. 1885 σ. 218 κἑ. Gregor Krek, Einleitung in die slavische Litteraturgeschichte σ. 665-759 (πλουσιωτάτη συναγωγὴ παραλλήλων). Andr. Lang, Odysseus and the Cyclops ἐν Academy 1891 ἀρ. 975 σ. 40-1. W. W. Lloyd αὐτ. ἀρ. 976 σ. 66. G. Polívka, Nachträge zur Polyphemsage ἐν Archiv f. Religionswissenschaft 1898 σ. 305-336. 378.

nesque et merveilleuse σ. 131 (νορμανδικόν). RTP. 1894 σ. 106 ("Ανω Βρετάννης), σ. 345-6 (αὐτόθεν). Sébillot, Contes des Landes et des Grèves. Rennes 1900 σ. 198 κἑ. ἀρ. 20 (αὐτόθεν). *Ἰταλικά.* Genn. Finamore, Tradizioni popolari abruzzesi. Lanc. 1882, I, ἀρ. 38 σ. 190-1 (μετὰ σημειώσεως καὶ ἄλλων ἰταλικῶν παραλλήλων). *Πορτογαλικόν.* Archivio per le tradiz. popolari 1882 σ. 270-1. *Ῥωμουνικά.* Ausland 1856 σ. 717. 1857 σ. 288. Săinénu, Basmele Române σ. 99 κἑ. RTP. 1901 σ. 300 κἑ. *Ἰρλανδικόν.* Jeremiah Curtin, Myths und Folklore of Ireland. Lond. 1889 σ. 210-3. *Σουηδικά.* Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde 1900 σ. 199. *Δαλματικόν.* F. S. Krauss, Volksglaube u religiöser Brauch d. Südslaven 1890 σ. 132. *Φιννικόν.* Archivio per le tradiz. popolari 1902 σ. 299-300. *Ῥωσικὸν* RTP. 1895 σ. 123. *Συριακὸν* Syrische Sagen u. Märchen aus dem Volksmunde gesammelt u. übersetzt von Eug. Prym u. Alb. Socin. Götting. 1882 ἀρ. 32. [1])

Συγγενέστατον πρὸς τὸν τύπον τοῦ ἐπεισοδίου κατὰ τὰς ἡμετέρας παραδόσεις εἶναι τὸ ἑξῆς παραμύθιον τῆς Βουκοβίνας: Ὁ ἥρως τοῦ παραμυθίου πηγαίνει εἰς τὸν μύλον τοῦ διαβόλου διὰ νὰ φέρῃ ἀπὸ ἐκεῖ ἀλεῦρι. Εἰς τὸν μύλον ἔμεναν δώδεκα διάβολοι. Κάθεται ὁ νέος, βγάνει ἀπὸ τὸ σακκοῦλι του ἕνα κομμάτι κρέας ὠμὸ καὶ τὸ ἔψηνε. Τότε καταφθάνει ἕνας ἀπὸ τοὺς διαβόλους. Τὸν ἐρωτᾷ· «Τί θέλεις ἐδῶ;—Ἀλεῦρι γιὰ τὴν ἄρρωστη ἀδερφή μου.—Πῶς λέγεσαι;—Ἐγὼ ὁ ἴδιος» καὶ ἔψηνε τὸ κρέας του. Ὁ διάβολος παίρνει μιὰ ζάμπα, ποῦ τῆς ἐκρέμονταν ὄξω τἄντερα, καὶ μὲ τὸ αἷμα της ἄλειφε τὸ κρέας τοῦ παλληκαριοῦ. Θυμώνει ἐκεῖνος, ἁρπάζει τὸ κρέας του καὶ ὅπως ἦταν μὲ τὰ κάρβουνα, τὸ ῥήχνει ἀπάνω 'ς τὸ πρόσωπο τοῦ διαβόλου. Στραβώθη ὁ διάβολος κ' ἔβαλε ταῖς φωναῖς. Καταφθάνει ἕνας ἄλλος διάβολος καὶ τὸν ῥωτᾷ ποιὸς τὸν στράβωσε. «Ἐγὼ ὁ ἴδιος» λέει ἐκεῖνος, γιατὶ ἐθαρροῦσε πῶς ἔλεγε τὸ ὄνομα τοῦ παλληκαριοῦ. Σὰν

[1]) Ἄξιον νὰ σημειωθῇ παραπλησία τις παράδοσις τῶν Tlingit αὐτοχθόνων τῆς ΒΔ Ἀμερικῆς. Ὁ Yētl συναντᾷ τὸν μονόφθαλμον γίγαντα καὶ κατορθώνει νὰ ἐξορύξῃ τὸν ὀφθαλμόν του καὶ νὰ τὸν φονεύσῃ, ἀλλὰ κατὰ τρόπον παντελῶς διάφορον τοῦ ἐν τῷ ἑλληνικῷ μύθῳ. (Verhandlungen d. Berl. Gesellschaft f. Anthropol. 1895 σ. 229-230).

τ' ἄκουσε αὐτὸ ὁ ἄλλος παραξενεύτη καὶ τοῦ λέει· «Ἀφοῦ μόνος σου τὴν ἔπαθες, τί νὰ σοῦ κάμω ἐγώ;» Καὶ δὲν ἐπείραξε τὸ παλληκάρι. [1]) Καὶ οὐαλλική τις ὁμοία παράδοσις ἐν τούτῳ ὁμοιάζει πρὸς τὰς ἡμετέρας, ὅτι ὁ διὰ τοῦ λογοπαιγνίου ἀπατήσας τὸ ἐξωτικὸν (ourisk) ἦτο μυλωνᾶς καὶ ἡ συνάντησις μετ' αὐτοῦ ἐγένετο εἰς τὸν μύλον. [2])

Εἰς μύλους ὑπόκειται ἡ σκηνὴ τῆς κακώσεως τοῦ Καλλικαντζάρου εἰς τὰς πλείστας τῶν ἡμετέρων παραδόσεων, καὶ μυλωνᾶς λέγεται ὁ ἐξαπατήσας αὐτόν. Καὶ ἄλλαι παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὅτι συχνάζουσιν εἰς μύλους οἱ Καλλικάντζαροι καὶ πειράζουσι τοὺς ἀνθρώπους, οὗ ἕνεκα ἐπικίνδυνος θεωρεῖται ἡ μετάβασις εἰς μύλον κατὰ τὰς νύκτας τοῦ δωδεκαημέρου (ἀρ. 853). Εἶναι δ' εὐνόητον ὅτι ὑπολαμβάνονται προσφορώτατοι πρὸς δαιμονικὰς συναθροίσεις οἱ μύλοι, κείμενοι εἰς ἐρήμους τόπους, μακρὰν τῶν κατοικιῶν τῶν ἀνθρώπων, εἰς χαράδρας οἱ πλεῖστοι, ὅπου τὰ πάντα κατὰ τὰς χειμερινὰς μάλιστα νύκτας συντείνουσιν εἰς τὸ νὰ ταράττωσιν ἰσχυρῶς τὴν φαντασίαν ὥστε νὰ πλάττῃ ἰνδάλματα καὶ δείματα δαιμονικά. Ἀλλὰ τὴν αἰτίαν τοῦ δεισιδαίμονος φόβου, ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατέχεται ὁ εὑρεθεὶς τὴν νύκτα εἰς τοιούτους τόπους, ἐζήτησε νὰ ἐξηγήσῃ μυθικῶς ὁ λαός, λέγων ὅτι ὁ μύλος εἶναι κατασκεύασμα τοῦ διαβόλου (ἀρ. 848. 849), ὅτι ἀλέθουσιν τὴν νύκτα οἱ διάβολοι (ἀρ. 868) καὶ κακοποιοῦσιν ὅν τινα ἤθελον συναντήσῃ εἰς μύλους (ἀρ. 850), ὅτι καὶ βρικόλακες διατρίβουσιν εἰς μύλους (ἀρ. 940), καὶ ὡς οἱ Καλλικάντζαροι, παρασκευάζουσι καὶ οἱ διάβολοι τὴν τροφήν των ἐν αὐτοῖς, ὀπτῶντες βατράχους (ἀρ. 865). Ἐνδεικτικώτατον δὲ τῆς ἀκραδάντου πίστεως εἰς τὰς δεισιδαίμονας ταύτας δοξασίας εἶναι καὶ τὸ ἀκόλουθον γεγονός. Κατὰ τὸ δωδεκαήμερον τοῦ 1893/4 ἔκ τινος μύλου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἁλμυροῦ τῆς Μαγνησίας ἐξηφανίσθησαν δύο μυλωθροὶ καὶ δύο ἐν τῷ μύλῳ ἐκείνῳ ξενισθέντες ὁδοιπόροι. Οἱ σάκκοι τῶν ἀλεύρων καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῷ μύλῳ εὑρέθησαν ἀνέπαφα, οἱ δὲ χωρικοὶ τῶν πέριξ πρὸς ἐξήγησιν τῆς μυστηριώδους ἐξαφανίσεως ἔλεγον μετὰ πεποιθήσεως, ὅτι «τοὺς ἐπῆραν οἱ Καλλικάντζαροι.» Ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἡ δικαστικὴ ἀνάκρισις

[1]) **Zeitschrift f. deutsche mythologie u. sittenkunde** τ. II σ. 210. Βλ. καὶ **Săinénu Basmele** σ. 104.

[2]) **Walter Scott, On daemonology and Witchcraft** κεφ. 3 περὶ τὸ τέλος.

ἐβεβαίωσεν ὅτι λησταὶ ἦσαν οἱ φονεύσαντες τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους καὶ ἀποκρύψαντες τὰ πτώματα αὐτῶν. [1])

Εἴς τινας παραδόσεις (ἀρ. 622 624. 625) τὸ ἐπεισόδιον τῆς κακώσεως τοῦ Καλλικαντζάρου καὶ τῆς ἐξαπατήσεως αὐτοῦ διὰ τοῦ διφορουμένου ὀνόματος συνάπτεται πρὸς ἕτερον περὶ τοῦ τεχνάσματος, δι' οὗ διέφυγε τοὺς διώκοντας ὁ ἄνθρωπος κρυβεὶς ἐπὶ τῆς ῥάχεως τοῦ φορτηγοῦ. Τοῦτο δὲ τὸ ἐπεισόδιον ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὰς παραδόσεις περὶ τῆς γυναικός, τὴν ὁποίαν κατέλαβον εἰς τὸν μύλον, καὶ εἰς ἄλλας τινὰς περὶ διαβόλων ἐν μύλῳ (ἀρ. 853). Τὰ δαιμόνια ἀδυνατοῦσι καθὼς λέγουσιν ἐν Ἀγρινίῳ, νὰ εὕρωσι τὸν κρυπτόμενον ἐπὶ τῆς ῥάχεως ἄνθρωπον, διότι τὸν ἀναζητοῦσιν ἐπὶ τοῦ αὐχένος τοῦ ζώου, ἐπειδὴ καὶ αὐτὰ ἐπὶ τοῦ αὐχένος συνειθίζουσι νὰ ἐπιβαίνωσι τῶν ζώων. Διὰ τοῦτο οἱ δεισιδαιμονέστατοι τῶν χωρικῶν ὁσάκις ἐπανέρχονται ἐκ μύλου τὴν νύκτα ἐξαπλώνονται ἐπὶ τῆς ῥάχεως, νομίζοντες ὅτι οἱ διάβολοι ὅταν θὰ ἐξετάζωσι τὸ φόρτωμα θὰ λέγουν· «Νὰ ἡ μιὰ μεριά, νὰ κ' ἡ ἄλλη· 'ς τὸ σβέρκο κανείς, αὐτὸς ποῦ εἶναι;»

625

Ἐκ τοῦ [Ι. Βλαχογιάννη] Ἱστορίες τοῦ Γιάννου Ἐπαχτίτη (Ἀθ. 1893 σ. 50-1) Βλ. τὴν προηγουμένην.

626

Κ. Ῥωμαῖος ἐν Ἐθνικῇ ἀγωγῇ 1899 σ. 14. Βλ. ἀρ. 624.

627

Κατὰ τὸν Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδην (Σαμιακὰ τ. Ε' σ. 412). Βλ. ἀρ. 624.

628

Κ. Ζησίου ἐν Βύρωνι 1874 τ. Α' σ. 70. Παραλλαγὰς ταύτης βλ. ἐν ἀρ. 629-636. Ἑτέρα παραλλαγὴ ἠπειρωτικὴ ἐν ΚΠ. τ. ΙΗ' σ. 199-200. Μία γυναῖκα πῆγε τὴ νύχτα 'στὸ μύλο ν' ἀλέσῃ τὸ γέννημά της· καὶ κεῖ βρῆκε τὸ μυλωνᾶ ποῦ τὸν εἶχαν δεμένο τὰ δαιμόνια. Ἀνέβη ἀμέσως πανωφόρτι, ἐχτύπησε τὸ ζῶ της κ' ἔφυγε. Τὰ δαιμόνια ποῦ τὴν ἀπεικάστησαν τὴν κυνήγησαν, τὴν κατάφτασαν, κύτταζαν τὸ ζῶ κ' ἔλεγαν· «Νὰ τὸ φόρτωμα καὶ τὸ πανωφόρτι, ποῦ 'ν' ὁ ἄν-

[1]) Βλ. τὰς ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας τῆς 7 καὶ 17 Ἰανουαρίου 1894.

θρωπος;» Ἔτσι ἀκολουθοῦσαν τὸ ζῶ, καὶ ἡ γυναῖκα γιὰ νὰ βροῦν δουλειὰ τοὺς πετοῦσε ἀπὸ καιροῦ σὲ καιρὸ ἀπό να ῥοῦχο της· ἐκεῖνοι τὸ ἐξέταζαν μὲ περιέργεια κ' ἔλεγαν μὲ ἀπορία. « Πῶς τὰ πλέγουν! πῶς τὰ κάμουν!» ὅσο ποῦ ἔφτασε 'ς τὸ σπίτι της. Ἀπὸ πίσω ἀκολουθοῦσαν καὶ τὰ δαιμόνια· τότε ἐλάλησε ὁ ἄσπρος πετεινός, κ' ὕστερα ὁ κόκκινος· μὰ τὰ δαιμόνια δὲν ἔφευγαν, κ' ἔλεγαν «δικοί μας εἶν' αὐτοί.» 'Σ τὸ ὕστερο ὅμως ἐλάλησε κι' ὁ μαῦρος, κ' ἔφυγαν κ' ἔλεγαν:

Μαῦρος πετεινὸς λάλησε,
πᾶρτε τὰ ὀλίγα σας,
κ' ἄηστε νὰ φύγωμε!

Ἑτέρα δὲ μακεδονικὴ (παρὰ Abbott σ. 74-75) ἀναφέρει ὅτι ἕνας μυλωνᾶς ποῦ γύριζε τὴν νύχτα ἀπὸ τὸ μύλο 'ς τὸ σπίτι του καβάλλα ἀπανωγόμι ἀνάμεσα σὲ δυὸ σακκιὰ ἀλεῦρι, ἀπάντησε Καλλικαντζάρους 'ς τὸ δρόμο· αὐτοὶ ὅμως δὲν τὸν κατάλαβαν, γιατὶ ἐξέταζαν τὸ ζῶ κ' ἔλεγαν· «Νὰ κὶ 'ς τό να τὸ φορτιό, νὰ κὶ 'ς τἄλλο, νὰ κὶ 'ς τἀπανωγόμι· ὁ νοικοκύρης ποῦ ναι;».

629

Παρὰ Ἰω Κωστοπούλου, δημοδιδασκάλου (1888). Βλ. τὴν προηγουμένην.

630

Ἐδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐμῇ ΝΕΜ. σ. 80. Βλ. ἀρ. 628.

631

Παρ' Ἀνδρ. Κωνσταντινοπούλου (1888)· Βλ. ἀρ. 628.

632

Κατ' ἀνακοίνωσιν Λεων. Παπαφωτίου (1888). Βλ. ἀρ. 628.

633

Κατὰ τὸν Γ. Ἀδρακτᾶν, διασκευάσαντα ταύτην εἰς διήγημα «ἡ κόρη τῆς μητρυιᾶς» ἐν Ἑβδομάδι 1889 φ. 1 σ. 6 κε. Βλ. ἀρ. 628 καὶ τὴν ἑπομένην. Παραπλήσιον ἐπεισόδιον σωτηρίας τῆς προγονῆς καὶ ἀμοιβῆς αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἐξωτικῶν ἐν τῷ μύλῳ, τιμωρίας δὲ τῆς κόρης τῆς κακῆς μητρυιᾶς εἶναι παρεμβεβλημένον καὶ εἰς ἀλβανικὸν παραμύθιον τοῦ τύπου τῆς Σταχτοπούτας· καὶ ἐν τούτῳ ἡ προγονὴ λέγεται Μάρω, καὶ ὡς οἱ πετεινοὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ παραδόσει, ἐν τῷ ἀλβανικῷ

παραμυθίῳ ὁ σκύλλος τῆς οἰκίας ἀγγέλλει τὴν ἐπάνοδον τῆς προγονῆς, «Νὰ ἔρχεται ἡ Μάρω ἡ Σταχτοποῦτα 'ς τὰ χρυσὰ ντυμένη!» [1])

Ἡ παράδοσις αὕτη καὶ ἡ ἑπομένη προσηρμόσθησαν ἐν μέρει εἰς δύο τύπους παραμυθίων, τὸν τῆς τιμωρίας τῆς θυγατρὸς τῆς κακῆς μητρυιᾶς, καὶ τὸν τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἀγαθῆς καὶ προσηνοῦς πρὸς τὰ ἐξωτικὰ γυναικὸς καὶ τῆς τιμωρίας τῆς ἐπιχειρησάσης νὰ μιμηθῇ ταύτην δυστρόπου καὶ βλασφήμου.

634

Παρὰ Ἐπαμ. Π Πολιτάκη (1886). Βλ. ἀρ. 628 καὶ 633. Ἡ μέτρησις τῶν χρυσῶν νομισμάτων διὰ τοῦ μέτρου τῶν ξηρῶν καρπῶν ἦτο ἴσως τυπικὸς χαρακτὴρ καὶ ἀρχαίων παραμυθίων ὥς συνάγεται ἐκ τῆς παροιμιώδους φράσεως: «μεδίμνῳ ἀπομετρήσασθαι τὸ ἀργύριον». [2]) Καὶ εἰς πολλῶν λαῶν παραμύθια ἀναφέρεται τοιαύτη μέτρησις διὰ δανείου ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μέτρου καὶ ἡ ἀνακάλυψις τοῦ αἰφνιδίου πλουτισμοῦ τοῦ μετροῦντος ὑπὸ τοῦ δανείσαντος ἐκ χρυσοῦ νομίσματος κολληθέντος εἰς τὸν πυθμένα τοῦ μέτρου. [3]).

635

Παρὰ Σ. Δὲ Βιάζη (1903). Βλ. ἀρ. 628

636

Κατὰ τὸν Ἐπαμ. Σταματιάδην (Σαμιακὰ τ. Ε΄ σ. 413) Βλ. ἀρ. 628.

637

Κατὰ τὸν αὐτὸν (αὐτ. σ. 411).

638

Ἐδημοσίευσα ταύτην τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐμῇ ΝΕΜ. σ. 80. Παραλ-

[1]) Holger Pedersen, Zur albanesischen Volkskunde. Kopenh 1898 σ. 91-93.

[2]) Ξενοφ. Ἑλλ. Γ', β', 27. Λουκιαν. Ἑτ. διαλ. Θ', 2. Σουίδ. λ. μέδιμνον. App. prov. 283. Κῶδ. Βοδλ. 657. Ἀποστόλ. 1013. Numos modiis metiretur (Petron. 37. Otto Sprichwörter d. Römer ἀρ. 1123).

[3]) Ὀλίγα ἐκ πολλῶν παραδείγματα. *Ἑλληνικά*; Νεοελλ. Ἀνάλ. τ. Α' σ. 15-6 (Μήλου). ΔΙΕ. τ. Α' σ. 336 (Ἀθηνῶν). ΖΑ. σ. 418 (Νισύρου). *Γαλλικά*: Mélusine τ. I σ. 241. RTP. 1894 σ. 107. 357. RTP. 1892 σ. 416 (λ. boisseau). 521. *Γερμανικά*. Grimm Kinder- u. Hausmärchen ἀρ. 142. *Πολωνικά*. La Tradition 1895 σ. 145. *Λαταυικά*. Schleicher, Litauische Märchen σ. 123. 125. *Ἀραβικόν* 1001 Νύκτες. Νὺξ 375 τ. IX σ. 9 τῆς ἐν Breslau γερμαν. μεταφράσεως.

λαγὰς βλ. ὑπ' ἀρ. 639-642. Περὶ τῆς μαίας τῆς θεραπευούσης ἐξωτικὴν λεχὼ βλ. τὴν σημείωσιν εἰς ἀρ. 794.

639

Κ. Γ. Ζησίου ἐν Βύρωνι 1874 τ. Α΄ σ. 69-70. Βλ. ἀρ. 638. 794.

640

Σ. Καραβίτης ἐν ΔΙΕ. τ. Β΄ σ. 139-141. Βλ. ἀρ. 638. 794.

641

Παρὰ Διονυσίου Χ. Στουνοπούλου (1892). Βλ. ἀρ. 638. 794. Ἀλοιφὴν δι' ἧς ὁ χρίων τὸ πρόσωπον δύναται νὰ ἴδῃ τοὺς δαίμονας, γινώσκουσι καὶ τὰ μαγικὰ βιβλία Κυρανίδες, παρέχοντα καὶ συνταγὴν πρὸς κατασκευὴν αὐτῆς [1]. Τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἐξορύξεως τοῦ ὀφθαλμοῦ, δι' οὗ βλέπει ὁ ἄνθρωπος τὰ ἐξωτικά, ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν ἐξωτικῶν, εὑρίσκεται καὶ εἰς πολωνικὴν παράδοσιν [2] καὶ εἰς νορβηγικήν [3].

642

Παρὰ Δ. Χ. Στουνοπούλου (1892). Παραλλαγὴ τῆς προηγουμένης. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην οἱ Καλλικάντζαροι μεταβαίνουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀκούουσιν ἀόρατοι τὴν θείαν λειτουργίαν· ἄλλαι παραδόσεις λέγουσι τὰ αὐτὰ περὶ τῶν Στριγγλῶν (ἀρ. 828) καὶ τῶν Βρικολάκων (ἀρ. 962). Ἐξωτικὰ ἐκκλησιαζόμενα μνημονεύουσι καὶ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν παραδόσεις [4].

643

Κατὰ τὸν Ἐπαμ. Ι. Σταματιάδην (Σαμιακὰ τ. Ε΄ σ. 411) τάσσοντα ταύτην εἰς τὰς περὶ Καλλικαντζάρων. Φαίνεται ὅμως καὶ αὐτη, καθὼς καὶ ἡ ἑπομένη, ὁμοιοτέρα πρὸς τὰς περὶ στοιχειῶν ἐν ἀρ. 536-538. Βλ. καὶ σ. 1018.

644

Κατὰ τὸν αὐτὸν (αὐτ. σ. 411-2). Βλ. τὴν προηγουμένην.

[1]) Σάθα, Μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας τ. VII σ. LXV.
[2]) RTP. 1895 σ. 420.
[3]) Mélusine τ. I σ. 88.
[4]) Liebrecht d. Gervasius von Tilbury Otia imperialia σ. 75-6.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Σελ. 34 στ. 5 Γράφε *57
» 49-52 Ἡ ἀρίθμησις τῶν παραδόσεων εἶναι ἐσφαλμένη. Ἀντὶ 82. *83. *84. 85. *86. *87. *88. *89. 90 Γράφε 84. *85. *86.
» 60 στ. 7 Γράφε μετάνοιαις
» 92 » 12 » πρήστηκεν
» 119 » 27 » κόχη
» 140 » 13 » καταστρέφῃ
» 171 » 17 » Δυσάλωνα
» 572 » 15 » 932
» 636 » 7 » προσηρτημένους
» 646 » 3 » Ὁμοία παράδοσις καὶ παρὰ Ι. Λαμπρίδῃ (Ἠπειρωτικὰ μελετήματα Δ΄ σ. 28).
» 656 » 2 » Παραπλήσιαι γερμανικαὶ παραδόσεις καὶ παρὰ Wolf (Beiträge zur deutschen mythologie τ. II σ. 452-3).

Σελ. 658 στ. 5. Τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου (Κώστα βασιλιᾶ, Κώστα Βοϊβόδα) διέσωσε καὶ θρᾳκικὸν ᾆσμα (Μιλτ Α. Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἐθίμων κτλ τῶν Καρυῶν. Βάρνα, 1903 σ. 90).

Σελ. 693 στ. 23. Βλ. καὶ ἐν Ι. Λαμπρίδου, Ἠπειρωτικὰ μελετήματα Ζ σ. 59-60 παράδοσιν περὶ τῆς Μονοβύζας.

Σελ. 700 σημ. 3. Ἄλλην ἐξήγησιν τοῦ ἀρχαίου ἐθίμου παρέχει καὶ ὁ Glotz (L'ordalie dans la Grèce primitive. Par. 1904 σ. 34).

Σελ. 706 στ. 4 κάτωθεν. Παραπλησίαν παράδοσιν γερμανικὴν βλ. παρὰ Panzer Beitrag zur deutschen mythol. II σ. 16.

Σελ. 720 στ. 17. Παραλλαγὴν ᾄσματος τοῦ Κάστρου τῆς Ὡριᾶς ἐκ Χίου ἀναφέρει ὁ Pernot (Rapport sur une mission scientifique en Turquie σ. 63-4).

Σελ. 745 στ. 29. Βλ ὅσα περὶ τοῦ ᾄσματος παρετήρησα ἐν Ἀκρίτᾳ 1904 σ. 121.

Σελ. 749. στ. 28. Πρὸς τὴν παράδοσιν περὶ ἐξαφανίσεως τῶν Σαρανταπήχων διὰ τοῦ κατακλυσμοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ συναφὴς καὶ ὁ ἀρχαῖος μῦθος περὶ τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ῥόδου, τῶν Τελχίνων καὶ τῶν Γιγάντων, καὶ περὶ τοῦ γενομένου κατακλυσμοῦ, ἐξ οὗ πολλοὶ διεφθάρησαν. (Διόδωρ. Ε΄,55.56).

Σελ. 788 στ. 2 κάτωθεν. Γρ. Texier

Σελ. 796. Εἰς ἀρ. 193. Ἡ καταστροφὴ τῶν Τούρκων ἐν Καρδαμύλῃ ἐγένετο κατὰ τὸ 1792, ὡς συνάγω ἐκ τοῦ Walpole (Memoirs relating to European and Asiatic Turkey. 2 ed. Lond. 1818 τ. I σ. 42. 50) ὅστις ἱστορεῖ ὅτι ἐπὶ τοῦ Λάμπρου Κατσώνη ἀπέβησαν εἰς Καρδαμύλην, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν κατοίκων, 20,000 Τοῦρκοι, ὧν οἱ πλεῖστοι διεφθάρησαν ὑπὸ τῶν στερήσεων ὁ περιηγητὴς εἶδε σωρὸν τῶν λευκαζόντων ὀστῶν αὐτῶν.

Σελ. 799 εἰς ἀρ. 200. Τὴν παράδοσιν μνημονεύει καὶ ὁ Pouqueville (Voyage de la Grèce τ. VI σ. 142-3), λέγων ὅτι ὁ ἅγιος κατὰ τοὺς Κερκυραίους, προσέρχεται βοηθὸς τῶν κινδυνευόντων ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐπειδὴ δὲ περιπατεῖ ἐπὶ τῶν ὑδάτων, εὑρίσκουσιν εἰς τὰ ὑποδήματά του φύκη, τὰ ὁποῖα πωλοῦνται ὡς ἅγια λείψανα, καθὼς καὶ τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ὑποδήματα αὐτοῦ.

Σελ. 828 εἰς ἀρ. 251. Ἡ δοξασία περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν εὐχῶν κατὰ τὸ ἄνοιγμα τῶν οὐρανῶν φαίνεται ὅτι εἶναι ἀρχαία, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν μαρτυριῶν περὶ τῆς οὐρανίας αἰγός· «αἶγα τὴν ἐπιτέλλουσαν ἐθεάσατο· ἐπὶ τῶν τυχόντων ὧν ἐβούλοντο καὶ εὐτυχησάντων». Βλ. Drexler ἐν Jahrbücher f. class. philol. 1894 τ. 149 σ. 334-6.

Σελ. 831 εἰς ἀρ. 255. Παραλλαγὴν τοῦ ᾀσματίου ἠπειρωτικὴν ἐπίσης βλ. ἐν ΚΠ. τ. ΙΔ΄ σ. 238.

Σελ. 861 ἐν τῇ σημ. 5 πρόσθες καὶ Κανελλάκη Χιακὰ ἀνάλ. σ. 372 (ὅτι τὰ τελώνια καὶ οἱ διάττοντες μηνύουσι τρικυμίαν).

Σελ. 982 στ. 20. Παρελείφθη νὰ μνημονευθῇ ὁ πρὸς τὴν κεφαλληνιακὴν παράδοσιν ὅμοιος θεσπικὸς μῦθος (παρὰ Παυσαν. Θ΄, κϛ΄, 7. 8) περὶ τοῦ Μενεστράτου, ὅστις ἐνδὺς θώρακα χαλκοῦν, ἔχοντα ἐπὶ ἑκάστῃ τῶν φολίδων ἄγκιστρον, παρέδωκε τῷ δράκοντι ἑκουσίως αὐτόν, παραδοὺς δὲ ἀπολεῖσθαί τε καὶ αὐτὸς ἀπολεῖν ἔμελλε τὸ θηρίον

Σελ. 983 σημ. 1. Πρόσθες Grimm Deutsche Sagen [2] ἀρ. 220.

Σελ. 995 στ. 1 Πρώτη μνεία τοῦ ἐπὶ τῆς Ὄχης κτίσματος παρὰ Walpole Memoirs τ. II σ. 285 κέ.

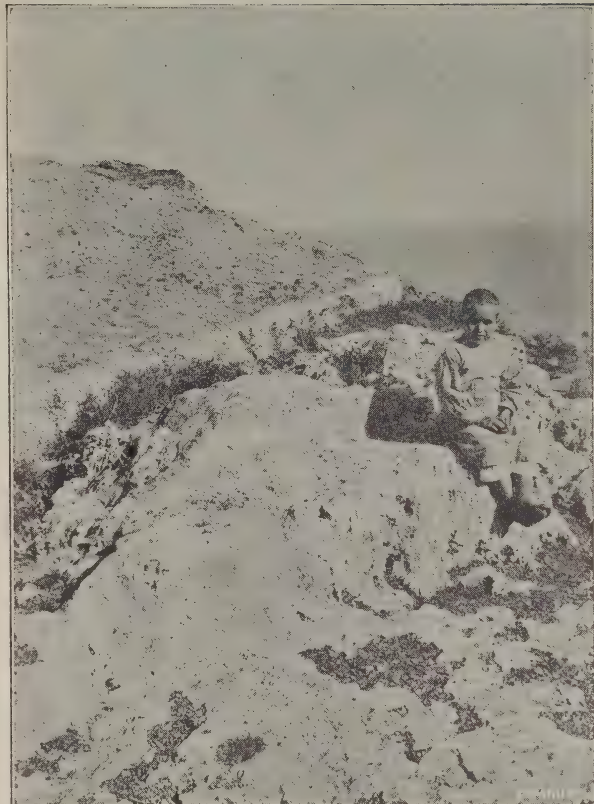
Σελ. 1050 στ. 15. Γρ. 570.

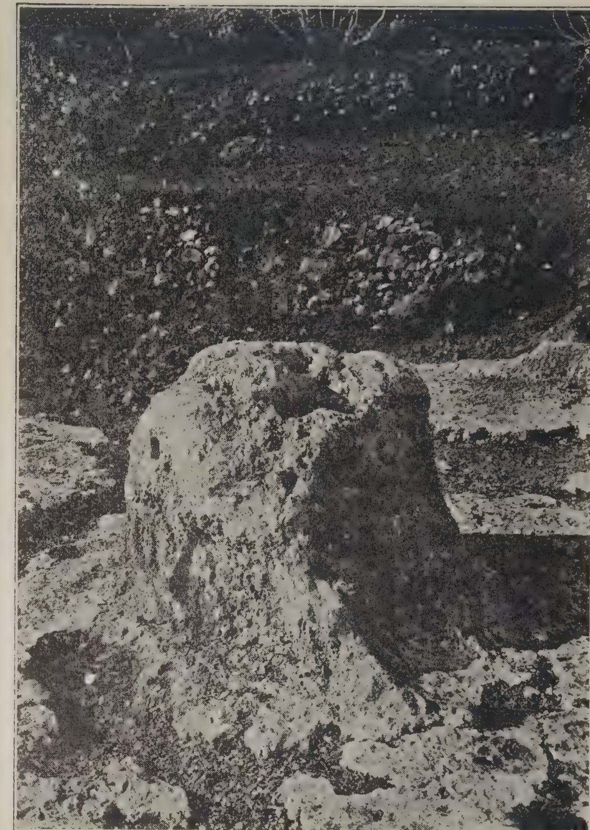
1. Ἡ Δασκαλόπετρα (ἐκ τῆς Βρύσης τοῦ Πασιᾶ).

2. Ἡ Δασκαλόπετρα (Γενικὴ ἄποψις).

3. Ἡ Δασκαλόπετρα (τὰ ἑδώλια).

4. Ἡ Δασκαλόπετρα (ὁ θρόνος).

5. Ὁ πένης βασιλεύς.

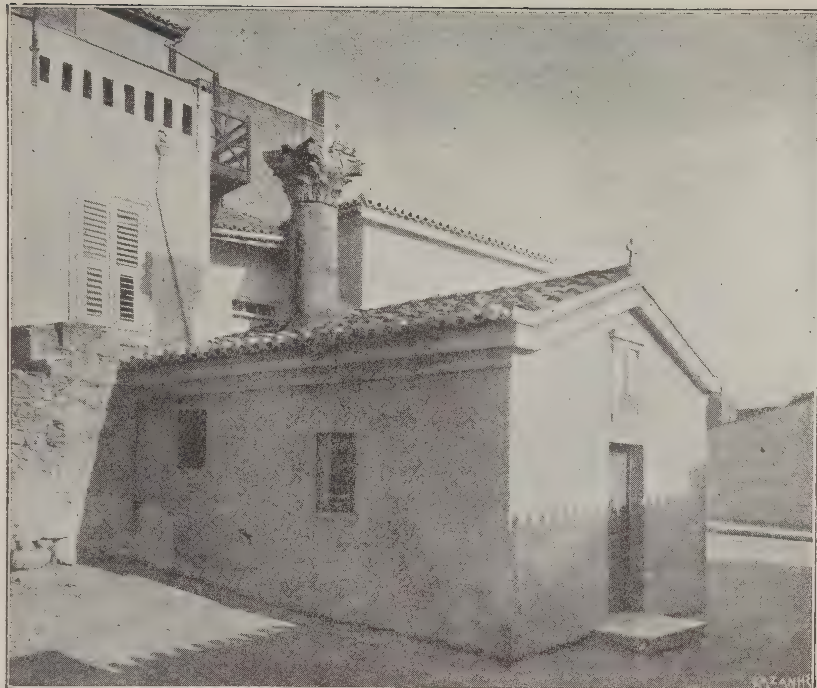
6. Ὁ Γεροντόβραχος.

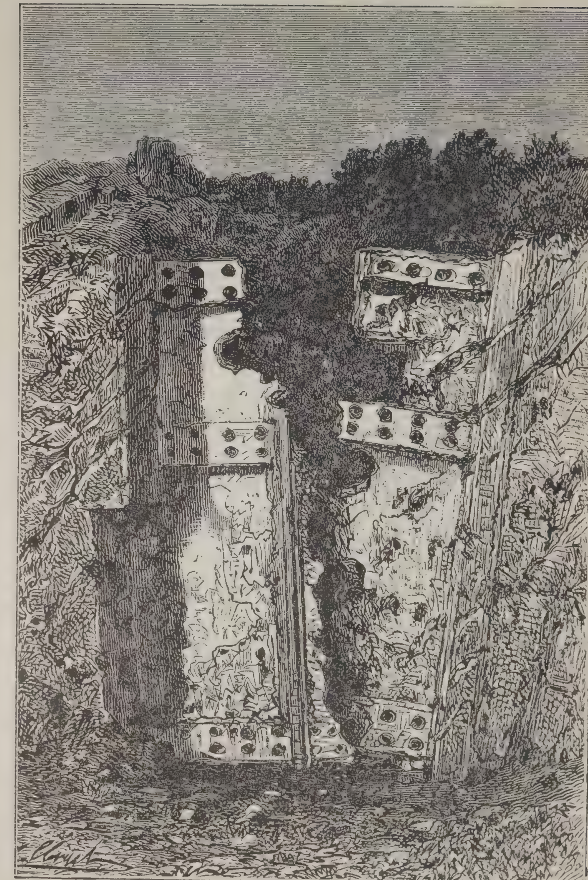
7. Ὁ λέων τοῦ Ὑμηττοῦ.

8. Πόρτο Ῥάφτη.

9. Κίων τοῦ ἁγίου Ἰωάννου.

10. Ὁ ἐν Δελφοῖς τάφος (Λογάρι).

11. Τὸ σπίτι τοῦ Δράκου.

12-13. Εἰδώλια ἐκ τοῦ Καβειρίου.

...ΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

ΣΥΛΛΟΓΗ

ΕΚΚΡΙΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΞΕΝΩΝ ΕΝ ΤΕ ΕΛΛΗΝΙΚΗι ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙ
ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΤΥΠΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΣΥΝΕΡΓΙΑι ΜΕΝ ΤΩΝ Κ. Κ.

ΣΠ. ΒΑΣΗ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Γ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΛΑΧΟΥ***, † ***Σ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Π. ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Α. ΚΟΥΡΤΙΔΟΥ*** (διῶ. τῆς φιλ.), ***ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Μ. ΛΑΠΠΑ*** (δ. φ.), ***Θ. ΛΙΒΑΔΑ*** (δ. φ.) ***Μ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), † ***Ι. ΠΑΝΤΑΖΙΔΟΥ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Θ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ*** (καθ. γυμν.), ***Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Α. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΥ*** (δ. φ.), ***Ε. ΡΟΙΔΟΥ*** (δ. ν.), ***Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), ***Ι. ΣΒΟΡΩΝΟΥ*** (διευθ. νομισμ. μουσ.), ***Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ*** (ἐφ. τ. ἀρχ.), ***ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑ*** (ἐφ. τ. ἀρχ.), ***Δ. ΦΙΛΙΟΥ*** (ἐφ. τ. ἀρχ.), ***Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ*** (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.) καὶ ἄλλων λογίων.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑι ΔΕ

ΛΥΣΑΝΔΡΟΥ Γ. Χ. ΚΩΝΣΤΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΜΑΡΑΣΛΗ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡ 5.

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

ΜΕΡΟΣ Β΄.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΚΑΡΟΛΟΥ ΜΠΕΚ
1904

CADORET, IMPR., RUE MONTMÉJAN, 17.

Μακώλεϋ Ἱστορία τῆς Ἀγγλίας κατὰ μετάφρασιν Ἐ. Ῥοΐδου, τόμοι 6, τεύχη 19. Τιμὴ δρ. **28.50**

Ὄθωνος Ῥίββεκ Ἱστορία τῆς Ῥωμαϊκῆς ποιήσεως κατὰ μετάφρασιν Σ. Κ. Σακελλαροπούλου, τόμοι 3, τεύχ. 9. Τιμὴ δρ. **13.50**

Δρόϋσεν Ἱστορία τῶν Διαδόχων κατὰ μετάφρασιν Ἰ. Πανταζίδου, τεύχη 4. Τιμὴ δρ. .... **6. —**

Γουστάβου Γίλβερτ Ἐγχειρίδιον Ἀρχαιολογίας τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ἑλλήνων κατὰ μετάφρ. Ν. Γ. Πολίτου, τεύχη 3. Τιμὴ δρ. **4.50**

Κρουμβάχερ Ἱστορία τῆς Βυζαντηνῆς λογοτεχνίας κατὰ μετάφρασιν Γ. Σωτηριάδου, τόμοι 3, τεύχη 12. Τιμὴ δρ. **19.50**

Σαιμμάρκου Γιραρδίνου Μαθήματα δραματολογίας κατὰ μετάφρασιν Ἀγγέλ. Βλάχου, τόμοι 4, τεύχη 11. Τιμὴ δρ. **16.50**

Whitney *καὶ* **Jolly** *Ἀναγνώσματα περὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν τῆς συγκριτ. γλωσσικῆς κατὰ μετάφρασιν Γ. Ν. Χατζιδάκι, τεύχη 4. Τιμὴ δρ.* .... **6. —**

Head *Ἱστορία τῶν Νομισμάτων κατὰ μετάφρασιν Ἰ. Ν. Σβορώνου, τόμοι 2, οἱ δύο τόμοι μετὰ τῶν πινάκων* .... **25. —**

Valéry Mayet *τὰ Βλαπτικὰ Ἔντομα τῶν Ἀμπέλων κατὰ μετάφρασιν Ν. Κ. Γερμανοῦ, τεύχη 2. Τιμὴ δρ.* .... **3. —**

Ἀλεξάνδρου Σεργιάδου Πούσκην, Εὐγένιος Ὀνέγην, Ἔπος κατὰ μετάφρασιν Χαραλ. Ἰ. Βουλοδήμου. Τιμὴ δρ. **1.50**

Δρόϋσεν Ἱστορία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, κατὰ μετάφρασιν Ἰ. Πανταζίδου, τεύχη 4. Τιμὴ δρ. .... **6. —**

V. V. Podwissozky *Παθολογία κατὰ μετάφρασιν Νικολάου Ἰ. Κορδέλλη ἰατροῦ, τεύχη 8. Τιμὴ δρ.* **12.50**

Ν. Γ. Πολίτου Μελέται περὶ τοῦ Βίου καὶ τῆς Γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, Παροιμίαι, τόμοι 4. Τιμὴ δρ. .... **32. —**

Σαίξπηρ Χάμλετ, τραγῳδία εἰς πράξεις πέντε κατὰ μετάφρασιν Μιχαὴλ Ν. Δαμιράλη. Τιμὴ δρ. **2.50**

Α. Μ. Ἱδρωμένου, Ἰωάννης Καποδίστριας Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος Τιμὴ δρ. **1.50**

Στεφάνου Ἀθ. Κουμανούδη, Συναγωγὴ Νέων Λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν τόμοι 2. Τιμὴ δρ. .... **13.—**

W. Christ *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας κατὰ μετάφρασιν Λυσάνδρου Γ. Χ. Κώνστα, Τόμος Α', τεύχη 5. Τιμὴ δρ.* **7.50**

Καίσαρος Καντοῦ Ἱστορία τριάκοντα ἐτῶν (1848-1878) κατὰ μετάφρασιν Ἰωάννου Περβάνογλου· τεύχη 4. Τιμὴ δρ. .... **6 —**